İBN CERÎR ET-TABERÎ

İslam Klasikleri 156

Târihu't-Taberî

Taberî Tarihi

-6-

ANKARA OKULU

İBN CERÎR ET-TABERÎ

224/839 Taberistan'ın merkezi Âmül'de doğdu; hiç evlenmedi. Çiftçilikle uğraşan babası, onun gelirini sağladı. İlk öğrenimini Âmül'de yaptıktan sonra ilim tahsili için beş yıl kadar sürecek ilk seyahatini on iki yaşındayken Rey'e yaptı. Orada İbn İshâk'ın *Sîretü İbn İshâk*'ının icazetini elde etti ve sonrasında Bağdat'a gitti. Daha sonra sırasıyla Basra, Vâsıt, ve Kûfe'ye gitti. Sonra da Dımaşk yanında Suriye sahil şehirlerine uğrayıp Mısır'a geçti. Bütün bu şehirlerdeki ilim adamlarından istifade ettikten sonra Bağdat'a döndü.

Hayatının elli yıldan fazlasını geçirdiği Bağdat'ta babasının bıraktığı araziden gelen parayla geçindi. Abbasilerin teklif ettiği kadılık ve Dîvân-ı Mezâlim reisliği dâhil hiçbir görevi kabul etmedi. Ömrünün sonuna kadar ilimle meşgul olan Taberî birçok talebe yetiştirdi. Eserleriyle kıraat, tefsir, meânî, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında büyük bir otorite hâline geldi.

"İmâmü'l-Müfessirîn" diye anılan Taberî, sünnet ve hadis ilimleri sahasında Tirmizî ve Nesâî tabakasında bir muhaddis; fıkıh, ilm-i hilâf ve mukayeseli fıkıhta mezhep kurucusu bir müctehid; tarih alanında ise "şeyhü'l-müverrihîn" kabul edildi. Ayrıca Arap dili ve edebiyatı, aruz ve beyan ilimlerine vâkıf, aynı zamanda bir şair, ahlak ve terbiye sahalarında kitap yazmış; felsefe, mantık, cedel, tıp, cebir ve riyâziyyât alanında zengin bir kültüre sahip büyük bir şahsiyettir.

Hanbelîler ve Zâhirîler kendisine düşmanlıkları yüzünden büyük sıkıntı çekti. Mutaassıp Hanbelîler evini taşladılar. Vefatında Şiîlikle itham edilmesi yüzünden geceleyin çok az bir cemaatin iştirakiyle cenazesi gizlice kıldırılıp defnedildi (310/923).

Cemalettin SAYLIK

Mardin Midyat Deyrizbin'de 1953'te doğmuştur. 1973'te Mardin İmam Hatip Lisesinden, 1977'de ise İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünden mezun oldu. Resmî eğitim süreci yanında aralarında Halil Gönenç ve Abdulvahhap Aydın hocaefendilerin bulunduğu üstatlardan Arap dili ve edebiyatı alanında özel dersler aldı. 1994'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı. 1987'de Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğine ataşe olarak; 2006'da Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliğine eğitim müşaviri olarak atandı. Muhtelif yıllarda bakan danışmanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığında Dış İlişkilerle İlgili Bakanlık müşaviri olarak görev yapmış ve emekli olmuştur.

Ankara Okulu Yayınları: 272/6

İslam Klasikleri: 15/6

© Ankara Okulu Basım Yay. San. Tic. Ltd. Şti.

Editör: Mehmet Azimli
Son okuma: Kasım Gezen
Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: SALMAT
Sertifika No: 47771
Birinci baskı: Eylül 2022

Tk.No: 978-605-7596-08-6
ISBN : 978-625-7387-43-9

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/ANKARA
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.com.tr
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com.tr
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

Târihu't-Taberî
Taberî Tarihi

-6-

Peygamberler ve Hükümdarlar Tarihi

İBN CERÎR ET-TABERÎ
(ö. 310/923)

Çeviren
Cemalettin SAYLIK

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2022

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN 9

HİCRETİN 66. YILI 11
Muhtâr'ın Ortaya Çıkışı 11
Muhtâr ve Kûfe'deki Hüseyin'in Katilleri 45
İbnü'z-Zübeyr'e Karşı Sefer 80
Horasan Muhasarası 87
Muhtâr'ın Yardım Dileğinde Bulunduğu Kürsü 93

HİCRETİN 67. YILI 96
İbn Ziyâd'ın Öldürülmesi 96
Mus'ab'ın Muhtâr b. Ubeyd'i Öldürmesi 105

HİCRETİN 68. YILI 132
Ezârika Irak'ta 133
Ubeydullah b. el-Hür'ün Öldürülmesi 142

HİCRETİN 69. YILI 155
Abdülmelik'in Saîd b. Amr'ı Öldürmesi 155

HİCRETİN 70. YILI 166

HİCRETİN 71. YILI 166
Abdülmelik b. Mervân'ın Kûfe'ye Girmesi 178
Hâlid b. Abdullah'ın Basra Valiliği 182

HİCRETİN 72. YILI 184
Haccâc ve İbnü'z-Zübeyr 191
Abdullah b. Hâzim es-Sülemî ve Abdülmelik 193
Kâtipler 196
Peygamber'e (sav.) Yazan Kâtiplerin İsimleri 197
Halife ve Valilere Kâtiplik Yapanların İsimleri 197

HİCRETİN 73. YILI 203

HİCRETİN 74. YILI 211
Mühelleb'in Ezârikaya Karşı Savaşması 212
Horasan Valiliği 215

HİCRETİN 75. YILI 218
Haccâc Kûfe'de 219
Basra İsyanı 224
Ezârika Meselesi 225

HİCRETİN 76. YILI 230
Sâlih b. Müserrih İsyanı 230
Para Basımı 275

HİCRETİN 77. YILI 276
Şebîb'in İkinci Kez Kûfe'ye Girişi 288
Şebîb'in Öldürülmesi 301
Ezârikanın Bertaraf Edilmesi 324
Katarî ve Adamlarının Helak Olması 333
Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'in Öldürülmesi 336

HİCRETİN 78. YILI 344
Horasan Görevlileri 344

HİCRETİN 79. YILI 347
Rutbîl Gazası 347

HİCRETİN 80. YILI 350
Mühelleb'in Mâverâünnehir Gazası 350
İbnü'l-Eş'as'ın Rutbîl Seferi 352

HİCRETİN 81. YILI 355
Bahîr b. Verkā'nın Horasan'da Öldürülmesi 356

HİCRETİN 82. YILI 367
Zâviye Savaşı 367
Deyrülcemâcim Vakası 371
Mugīre b. Mühelleb'in Ölümü 376
Mühelleb b. Ebî Sufre'nin Ölümü 380

HİCRETİN 83. YILI 382
Meskin Vakası 391
Vâsıt Şehrinin Kurulması 410

HİCRETİN 84. YILI 411
Haccâc'ın Eyyûb b. Kiriyye'yi Öldürmesi 412
Nîzek Kalesi'nin Fethi 413

HİCRETİN 85. YILI 415
İbnü'l-Eş'as'ın Ölümü 415
Yezîd b. Mühelleb'in Horasan Valiliğinden Azli 419
Mufaddal'ın Bâzegīs ve Ahron Gazası 424
İbn Hâzim'in Tirmiz'de Öldürülmesi 425
Abdülazîz b. Mervân'ın Ölümü 442
Velîd ve Süleyman'a Biat 445

HİCRETİN 86. YILI 447
Abdülmelik b. Mervân'ın Ölümü 447
Abdülmelik'in Yaşı 447
Abdülmelik'in Nesebi ve Künyesi 448
Evlatları ve Eşleri 448
Velîd b. Abdülmelik'in Halife Olması 451
Kuteybe b. Müslim'in Horasan'a Atanması 452

HİCRETİN 87. YILI 454
Ömer b. Abdülazîz'in Medine Valisi Olması 455
Kuteybe'nin Nîzek ile Sulhu 456
Mesleme b. Abdülmelik'in Rum Gazası 457
Kuteybe'nin Bikend Gazası 457

HİCRETİN 88. YILI 462
Rum Diyarında Tuvâne Kalesi'nin Fethi 462
Peygamber'in (sav.) Mescidinin Yeniden İnşası 463
Kuteybe'nin Nûmuşekes ve Râmîsene Gazası 464
Velîd'in Yaptığı İyi İşler 465

HİCRETİN 89. YILI 467
Mesleme b. Abdülmelik'in Rum Gazası 467
Kuteybe'nin Buhara Gazası 467
Hâlid el-Kasrî'nin Mekke Valisi Olması 468

HİCRETİN 90. YILI 469
Buhara'nın Fethi 469
Kuteybe ile Soğd Arasında Yapılan Sulh 472
Nîzek'in İhaneti 472
Tâlikān'ın Fethi 474

HİCRETİN 91. YILI 482
Kuteybe ve Nîzek 482
Kuteybe'nin Şûmân, Kis ve Nesef Gazası 490
Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Mekke'ye Vali Olması 492

HİCRETİN 92. YILI 496
Endülüs'ün Fethi 496

HİCRETİN 93. YILI 497
Kuteybe ile Harzemşah 497
Semerkant'ın Fethi 500
Tuleytula'nın Fethi 510
Ömer b. Abdülazîz'in Azli 511

HİCRETİN 94. YILI 512
Şaş ve Fergana Gazaları 513
Osman b. Hayyân el-Mürrî'nin Medine Valisi Olması 514
Saîd b. Cübeyr'in Öldürülmesi 517

HİCRETİN 95. YILI 521

HİCRETİN 96. YILI 523
Velîd b. Abdülmelik'in Ölümü 523
Velîd'in Hayatından Bazı İktibaslar 524
Kuteybe'nin Kaşgar'ı Fethetmesi ve Çin Gazası 528
Süleyman b. Abdülmelik'in Hilafeti 533
Kuteybe b. Müslim'in Öldürülmesi 534

HİCRETİN 97. YILI 552
Yezîd b. Mühelleb'in Horasan Valiliği 553

HİCRETİN 98. YILI 560
Mesleme b. Abdülmelik'in Kostantiniye'yi Kuşatması 560
Cürcan ve Taberistan Gazaları 563
Cürcan'ın Fethi 573

HİCRETİN 99. YILI 578
Süleyman b. Abdülmelik'in Vefatı 578
Süleyman'ın Sireti 578
Ömer b. Abdülazîz'in Halife Olması 581

HİCRETİN 100. YILI 586
Irak'ta Ömer b. Abdülazîz'e Başkaldıran Hâricîler 586
Şevzeb el-Hâricî'nin İsyanı 587
Yezîd b. Mühelleb'in Derdest Edilmesi 588
Cerrâh b. Abdullah'ın Horasan Valiliğinden Azli 590
Davetin Başlangıcı 595

HİCRETİN 101. YILI 596
Yezîd b. Mühelleb'in Hapisten Firar Etmesi 596
Ömer b. Abdülazîz'in Vefatı 597
Ömer'in Sireti 599
Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın Hilafeti 606
Şevzeb el-Hâricî'nin Öldürülmesi 608
Yezîd b. Mühelleb'in İsyanı 611

HİCRETİN 102. YILI 622
Yezîd b. Mühelleb'in Öldürülmesi 622
Mesleme b. Abdülmelik'in Irak ve Horasan Valiliği 638
Saîd Huzeyne'nin Soğd Gazası 646
Mesleme'nin Irak ve Horasan Valiliğinden Azli 650
Davetin Başlaması 651
Yezîd b. Ebî Müslim'in Afrika'da Öldürülmesi 651

HİCRETİN 103. YILI 652
Saîd Huzeyne'nin Horasan Valiliğinden Azledilmesi 652
Soğdların Ülkelerinden Fergana'ya Göçmeleri 655

DİZİN 657

EDİTÖRDEN

Ankara Okulu Yayınları "İslam Klasikleri" projesi üst başlığı kapsamında yayımlanan serinin 15. kitabı olarak Osmanlı'dan bu yana Türkçeye kazandırılmaya çalışılan ancak tam çevirisi bir türlü yapılamayan yazarının "İslam Tarihinin Heredot'u" olarak nitelendirildiği *Taberî Tarihi*'nin ilk tam Türkçe neşrine devam ediyoruz.

Bu eseri çevirmek gerçekten cesaret ister ve bu sebeple yıllardır yapılan teşebbüsler akim kalmıştır. Türkiye'de bu eserin Osmanlı döneminde Farsçadan çevrilmiş eksik (muhtasar) bir çevirinin Latinize edilmiş hâli bulunuyor. Ayrıca kütüphanelerde 1940'lı yıllarda Hz. Ömer dönemine kadar yapılabilmiş bir çeviri bulunuyor. Bu sebeple bu çevirimiz Taberî'nin ilk kez tam olarak neşri olmakla ayrıca önem arz etmektedir.

Taberî'nin insanlığın başlangıcından başlayıp kendi vefatına yakın döneme kadar yazdığı ve sonraki tarihçilere öncülük ettiği bu ihtişamlı eserin Emevîler döneminin orta devirlerini anlatan 6. cildiyle karşınızdayız. Eserin kalan ciltlerini (7-11 cilt) kısa aralıklarla projemizin on beşinci kitabı olarak yayımlamaya devam edeceğiz.

İlk dönem algısını güzellikleriyle, olumsuzluklarıyla olduğu gibi önünüze sermeye devam ediyoruz. O dönemi panoramik olarak gözlemlemek üzere sizi *Taberî Tarihi*'nin 6. cildiyle baş başa bırakıyoruz...

Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Mehmet Azimli*
Çorum-2022

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Hicretin 66. Yılı

Muhtâr'ın Ortaya Çıkışı

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda vuku bulan olaylardan biri de Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in Hüseyin b. Ali Ebî Tâlib'in kanının davacısı olarak harekete geçmesi ve İbnü'z-Zübeyr'in Valisi Abdullah b. Mutî' el-Adevî'yi Kûfe'den çıkarmasıdır.

İkilinin Durumu ve Muhtâr'ın Kûfe'de Şiilerin Davetiyle Ortaya Çıkması

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef, Fudayl b. Hadîc'den naklen Ubeyde b. Amr ve Benî Hind'den İsmâil b. Kesîr'in şöyle dediklerini anlattı: Süleyman b. Surad'ın adamları Kûfe'ye dönünce Muhtâr onlara şöyle yazdı:

Zalimlerden ayrılmak ve ahdini ihlal edenlere karşı cihat etmeniz sebebiyle Allah ecrinizi fazlasıyla ihsan eylemiş ve günahlarınızı bağışlamıştır. Sizler yaptığınız her infak, aştığınız her sarp yokuş ve attığınız her adım sebebiyle Allah derecenizi yükseltmiş ve size sevap yazmıştır. Bu sevap sayılamayacak kadar büyüktür ve onun büyüklüğünü ancak Allah bilir ve onu kat kat artıracaktır. Müjdeler olsun! Sizinle birlikte isyan etsem inşallah doğudan batıya kadar düşmanlarınıza karşı kılıcı kınından çıkaracak ve Allah'ın izniyle onları bir enkaz hâline getirecek ve onları tek tek ve grup grup bertaraf edeceğim! Sizden kim yaklaşım gösterir ve hidayete tâbi olursa Allah ondan razı olsun. İsyan eden ve imtina edenleri de uzak etsin. Ey hidayet ehli! Selam size.

Benî Leys'in Abdülkays kolundan Seyhân b. Amr bu mektubu külahında astarın altına saklayarak onlara ulaştırdı. Onu Rifâa b. Şeddâd, Müsennâ b. Muharribe el-Abdî, Sa'd b. Huzeyfe b. el-Yemân, Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şümeyt el-Ahmesî, Abdullah b. Şeddâd el-Becelî ve Abdullah b. Kâmil'e de ulaştırdı ve mektubu onlara okudu. Bunun üzerine İbn Kâmil'i Muhtâr'a gönderdiler. Ona: "Muhtâr'a de ki: Biz onun mektu- [8]

bunu okuduk ve arzu ettiğin yerde duruyoruz. Dilersen gelip seni hapisten çıkaralım," diye söylediler. İbn Kâmil ona gitti ve hapishanede onunla görüşerek getirdiği mesajı ona tebliğ etti. Muhtâr, Şianın onun üzerinde karar kılmalarına sevindi ve onlara, "Bunu yapmayın bu günlerde ben çıkacağım," dedi.

Ravi dedi: Muhtâr, Zirbi adında bir köleyi Abdullah b. Ömer'e gönderdi ve şu mektubu yazdı:

Ben mazlum olarak hapse atıldım. Valiler benim hakkımda suizanda bulundular. Benimle ilgili olarak bu iki zalime nezaketle bir mektup yaz. Umulur ki senin lütfun ve bereketinle Allah beni onların ellerinden kurtarır. Selam ile.

Abdullah b. Ömer ikisine şöyle yazdı:

Muhtâr b. Ebî Ubeyd ile hısım olduğumuz malumunuzdur. Sizinle de sevgiye dayalı bir ilişkimiz vardır. Sizlerle olan hukukumuzun hatırına sizden dileğim bu mektubu okur okumaz onu serbest bırakmanızdır. İkinize selam ediyorum. Allah'ın rahmeti üzerinizde olsun.

Abdullah b. Ömer'in mektubu Abdullah b. Yezîd ve İbrâhim b. Muhammed b. Talha'nın eline geçince ona kefil olacak kişileri davet ettiler. Bunun üzerine adamlarından çok sayıda insan gelip kefil olmak istediler. Yezîd b. el-Hâris b. Yezîd b. Rüeym, Abdullah b. Yezîd'e: "Bu kadar insanın kefaletini ne yapacaksın? Bunlardan ileri gelen ve tanınan on kişinin kefaletini kabul et ve diğerlerini bırak," dedi. Abdullah böyle yaptı. Bunun üzerine Abdullah b. Yezîd ve İbrâhim b. Muhammed b. Talha, Muhtâr'ı çağırdılar ve kendilerine karşı bir gaileye meydan vermeyeceğine ve görevleri sürdükçe onlara karşı isyan etmeyeceğine dair O'ndan başka ilah olmayan, gizli ve aşikâr her şeyi bilen Rahmân ve Rahîm olan Allah'a yemin ettirdiler. Yeminini bozması hâlinde bin deveyi Kâbe'nin kapısı önünde kurban edeceğine, erkek ve dişi ne kadar kölesi varsa
[9] hepsinin azat olacağını şart koştular. Muhtâr bu şartla yemin etti ve akabinde hapisten çıkarak evine gitti.

Ebû Mihnef dedi: Yahyâ b. Ebî Îsâ bana Humeyd b. Müslim'den şöyle dediğini anlattı: Daha sonra Muhtâr'ın şöyle dediğini işittim:

Allah onları kahretsin! Ne ahmaklar. Onlar bana ettirdikleri yeminlere sadık kalacağımı nasıl düşünebiliyorlar? Allah'a yemin etmeme gelince, eğer yemin ettikten sonra ondan daha hayırlı bir durumla karşılaşırsam bana düşen o yemini bırakmak ve daha hayırlı olana tevessül etmektir. Sonra da yeminin kefaretini vermemdir. Benim onlara karşı isyan etmem onlara karşı geri durmamdan hayırlıdır. Ayrıca yeminin kefaretini vereceğim. Bin deve kurban etmeye gelince, bu bana tükürmekten kolaydır. Sonra bin devenin parası nedir? Kölelerimi hürriyetlerine kavuşturmaya gelince, vallahi işlerim yoluna girsin de hiç kölem olmasın.

Ravi dedi: Muhtâr hapisten çıkıp da evine gidince Şiiler onun yanına gidip gelmeye başladılar ve onun üzerinde ittifak ederek ona rıza gösterdiler. O henüz hapisteyken onun için biat alanlar beş kişiydi. Bunlar, Sâib b. Mâlik el-Eş'arî, Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şümeyt, Rifâa b. Şeddâd el-Fityânî ve Abdullah b. Şeddâd el-Cüşemî idiler. Ravi dedi: Muhtâr'ın adamları sürekli arttı ve gittikçe güçlendi. Arkasından Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Yezîd'i ve İbrâhim b. Muhammed b. Talha'yı azletti ve onların yerine Abdullah b. Mutî''i onların yerine gönderdi.

Ebû Mihnef dedi: Sak'ab b. Züheyr bana Amr b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'den naklen şöyle dediğini anlattı: İbnü'z-Zübeyr, Benî Adî b. Ka'b ve Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa el-Mahzûmî'yi yanına çağırdı. Abdullah b. Mutî''i Kûfe'ye, Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa'yı da Basra'ya vali olarak gönderdi. Ravi dedi: Bahîra b. Reysân el-Himyerî bundan haberdar olunca onlarla görüştü ve onlara: "Ay bu gece *natıh*[1] menzilindedir. Bu sebeple yola çıkmayın," dedi. İbn Rebîa onun sözünü dinledi ve bir müddet bekledikten sonra görev yerine gitmek [10] üzere yola çıktı ve selameti buldu. Abdullah b. Mutî' ise ona: "Biz de zaten toslamanın peşindeyiz," dedi. Nitekim toslamakla ve yıkılmakla karşılaştı. Ömer b. Abdurrahman dedi: "Nitekim bela ağızdan çıkan sözün arkasından gelir."

1 *Natıh* toslayan anlamındadır. Özel anlamda uğursuzluğu çağrıştıra ay'ın menzillerinden biri manasınadır (çev.).

Ömer b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm şöyle dedi:

Abdülmelik b. Mervân, İbnü'z-Zübeyr'in vilayetlere vali tayin ettiğini duyunca "Basra'ya kimi tayin etti," diye sordu. Ona: "Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa'yı gönderdi," denildi. Abdülmelik: "Avf'un vadisinde hür olan kimse yoktur.[2] Avf'u gönderdi ve oturdu," dedi. Akabinde "Kûfe'ye kimi tayin etti?" diye sordu. "Abdullah b. Mutî'", diye cevap verdiler. Abdülmelik: "Kararlı bir adam ancak çoğu zaman düşüyor ve kaçmaktan imtina etmez," dedi. "Medine'ye kimi gönderdi," diye sordu. "Kardeşi Mus'ab b. ez-Zübeyr'i gönderdi," dediler. Abdülmelik: "O saldıran aslandır ve ailesinin adamıdır," dedi.

Hişâm dedi: Ebû Mihnef şöyle anlattı: Abdullah b. Mutî' Kûfe'ye altmış beş yılının Ramazan ayının bitimine beş gün kala perşembe günü vardı. Abdullah b. Yezîd'e: "Benimle birlikte kalmak istersen sana güzel davranacak ve ikramda bulunacağım. Müminlerin Emîri Abdullah b. ez-Zübeyr'e gideceksen de ona ve yanındaki Müslümanlara iyiliğin dokunur." İbrâhim b. Muhammed b. Talha'ya: "Müminlerin Emîri'ne git," dedi. İbrâhim yola çıktı ve Medine'ye gitti. İbnü'z-Zübeyr'e haracı eksik verdi ve "Fitne vardı," dedi. İbnü'z-Zübeyr ona bir şey demedi.

Ravi dedi: İbn Mutî', Kûfe'de haraç ve namaz görevini tedvir etti. Emniyet kuvvetlerine İyâs b. Mudârib el-İclî'yi tayin etti ve ona güzel davranmasını ancak şüphelilere sert davranmasını istedi.

Ebû Mihnef dedi: O dönemi idrak eden ve Mus'ab'ın öldürülmesine şahit olan Hasîre b. Abdullah b. el-Hâris b. Düreyd el-Ezdî şöyle anlattı:

Abdullah b. Mutî' geldiğinde mescitte hazır bulunuyordum. Minbere çıktı, Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Müminlerin Emîri Abdullah b. ez-Zübeyr beni, şehrinize ve hudut bölgelerinize vali olarak gönderdi. Ayrıca feyinizi de tahsil etmemi ve rızanız olmadan feyinizin fazlasını nakletmememi emretti. Bana, vefat ettiğinde Ömer b. Hattâb'ın vasiyeti ve Osman b. Affân'ın Müslümanlar arasın-

2 Arapçada bir meseldir. Avf'un himaye ettiğine aman yoktur, manasına gelmektedir (çev.).

da takip ettiği siretini göz önünde tutmamı emretti. Allah'tan sakının ve istikamet üzere hareket ederek beyinsizlerinizin kötülük yapmalarına mâni olun. Yapmazsanız beni değil ken- [11]
dinizi suçlayın. Vallahi hasta ruhlu ve asi kişileri cezalandıracak, mütekebbir ve kuşkulu olanların saplantılarını düzelteceğim!" Bunun üzerine Sâib b. Mâlik el-Eş'arî kalktı ve şöyle dedi: "İbnü'z-Zübeyr'in sana, bizim rızamız olmadan feyimizin fazlasını bölgemizden nakletmemenle ilgili emrine gelince, bilmelisin ki feyimizi bizim yanımızdan alıp götürmene razı olmayız ve feyin aramızda taksim edilmesini isteriz. Ayrıca Ali b. Ebî Tâlib'in (Rahmetullahi aleyh) vefatına kadar aramızda takip ettiği siretiyle amel edilmesini isteriz. Bizim Osman'ın siretine ihtiyacımız yok çünkü bu, bir kayırma ve hevesten ibaretti. Her ne kadar bizim için öbüründen daha az zararlı da olsa, elinden geldiği kadar insanlara iyilik etmekte taksiratta bulunmamaya gayret ettiyse de feyimiz hakkında Ömer b. Hattâb'ın siretini de istemiyoruz." Yezîd b. Enes: "Sâib b. Mâlik doğru söyledi ve hayırlı sözler sarf etti. Biz de onunla aynı görüşteyiz, sözlerimiz onun sözleri gibidir," dedi. İbn Mutî': "Dilediğiniz ve arzu ettiğiniz siretle size muamele edeceğiz," dedi ve minberden indi. Yezîd b. Enes el-Esedî şöyle dedi: "Ey Sâib! Sözün faziletlisine sen nail oldun. Müslümanlar senin yokluğunu görmesinler. Vallahi niyet ettim ki senin söylediklerinin benzerini söyleyeyim. Bu şehrin halkından bizim Şiamız (taraftarımız) olmayan bir kimsenin ona cevap vermesini hiç istemezdim."

İyâs b. Mudârib, İbn Mutî''e gelerek şöyle dedi: "Sâib b. Mâlik, Muhtâr'ın ileri gelen adamlarındandır. Muhtâr'a da güvenmiyorum. Ona haber gönder sana gelsin. Gelecek olursa onu hapse at ve insanların durumu yoluna girinceye kadar hapiste kalsın. Casuslarım bana onun durumunun kıvama girdiğini ve şehir halkıyla harekete geçmesinin bir an meselesi olduğunu bildirdiler." Ravi dedi: Bunun üzerine İbn Mutî' ona Hemdân'dan Zâide b. Kudâme ile Hüseyin b. Abdullah el-Bürsümî'yi gönderdi. İkili yanına vardılar ve ona: "Emîrin davetine icabet et!" dediler. Muhtâr ikiliyle birlikte gitmek üzere el-

bisesinin getirilmesini ve atının eyerinin sırtına konulmasını isteyerek ince abasını giydi. Zâide b. Kudâme vaziyeti görünce şu ayeti okudu: "*Hatırla ki kâfirler seni tutup bağlamak, seni öldürmek veya seni sürmek için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da onlara tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en iyisidir.*"[3] Muhtâr vaziyeti anladı ve elbisesini çıkararak oturdu. Sonra "Üstümü örtün zira kendimi
[12] rahatsız görüyorum. Beni şiddetli bir titreme tuttu," dedi ve Abdüluzzâ b. Suhel el-Ezdî'nin şu beytini okudu:

Bir topluluk keremlerini terk eder de hasımlarına kötülük yapmaktan imtina ederlerse onlardan korkulmaz.

"İbn Mutî''e gidin ve rahatsız olduğumu haber verin." Zâide b. Kudâme, ona: "Bana gelince ben ona böyle söyleyeceğim," dedi. Muhtâr: "Ey Hemdânlı! Sen benim mazeretimi öylece bildir. Bu senin için daha hayırlıdır," dedi.

Ebû Mihnef dedi: İsmâil b. Nuaym el-Hemdânî bana Hüseyin b. Abdullah'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Kendi kendime 'Vallahi bu adamın mesajını dilediği gibi tebliğ etmezsem, yarın galip gelirse onun beni öldürmeyeceğinden emin değilim,' dedim. Ona: "Evet ben İbn Mutî''e mazeretini ve arzu ettiğin şeyleri söyleyeceğim," dedim. Sonra yanından ayrıldık. Baktık ki adamları kapısının önünde ve birçoğu da evinde toplanmışlardı. Sonra İbn Mutî''e doğru gitmeye başladık. Zâide b. Kudâme'ye, "Sen ayeti okuyunca senin ne demek istediğini anladım. Adam bizimle çıkmak üzere elbisesini giyip atının sırtına eyerini koyduğu hâlde onu gelmekten alıkoyanın o ayet olduğunu anladım. Yine o beyti okuyunca sana ne demek istediğini anladığını ve Muhtâr'a gelmek istemediğini ima etmişti," dedim. Zâide inkâr etti ve bunları demek istemediğini söyledi. Ona: "Yemin etme, vallahi senin ve onun aleyhine istemediğiniz bir şeyi tebliğ edecek değilim. Biliyorum ki ona şefkat gösteriyorsun ve kişi amcasının oğlu için nasıl gayret gösteriyorsa sen de öyle onun için gayret gösteriyorsun," dedim. Akabinde de İbn Mutî''e gittik.

3 Enfâl, 8/30.

Ona Muhtâr'ın hasta olduğunu haber verdik. İbn Mutî' bizi tasdik etti ve ondan sarfınazar etti.

Ravi dedi: Muhtâr adamlarına haber gönderdi ve onları etrafındaki evlerde toplamaya başladı ve Kûfe'de muharrem ayında harekete geçmeyi düşündü. Derken onun adamlarından Şibâmlı bir adam geldi. Oldukça saygın bir kişiydi. Bu zat Abdurrahman b. Şüreyh idi. Saîd b. Münkız es-Sevrî, Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî, Esved b. Cerâd el-Kindî ve Kudâme b. Mâlik el-Ceşmî ile buluştu ve Si'r el-Hanefî'nin evinde toplandılar. Abdurrahman b. Şüreyh, Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

"Muhtâr bizi sefere çıkarmak istiyor. Ona biat etmiş bulunuyoruz. Ancak İbnü'l-Hanefiyye'nin onu gönderip göndermediğini bilmiyoruz. Haydin, İbnü'l-Hanefiyye'ye gidelim, adamın [13]
bize getirdiğini ve yönelttiği daveti ona bildirelim. Eğer ona uymamıza izin verirse ona uyacak, bizi sakındırırsa da ondan sakınacağız. Vallahi dünyanın hiçbir işi dinimizin selametinden daha önemli değildir." Onlar: "Allah sana doğru yolu göstersin. Doğru ve isabetli konuştun. Dilersen yola çıkalım," dediler. Bunun üzerine gecikmeden yola çıkmak hususunda anlaştılar. Grup olarak yola çıkarak İbnü'l-Hanefiyye'ye gittiler. Grubun başında Abdurrahman b. Şüreyh vardı. İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına varınca onlara insanların durumunu sordu. Onlar ona durumlarını ve içinde bulundukları hâli anlattılar.

Ebû Mihnef dedi: Halîfe b. Verkā bana Esved b. Cerâd el-Kindî'den şöyle dediğini anlattı:

İbnü'l-Hanefiyye'ye: "Bizim seninle bir işimiz var," dedik. O: "Gizli mi yoksa açık mı?" diye sordu. "Gizlidir," dedik. O: "O zaman yavaş olalım," dedi. Bir müddet bekledikten sonra bir kenara çekildi ve bizi yanına çağırdı. Yanına gittik ve Abdurrahman b. Şüreyh konuştu. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Sizler Allah'ın fazilete nail kıldığı Ehl-i beytsiniz. Sizi nübüvvetle şereflendirdi, bu ümmet üzerindeki hakkınızı tazim eyledi. Sizin hakkınızı ancak gaflet içinde olan, aldanan ve nasipsiz olanlar bilmezler. Hüseyin'in (rah-

metullahi aleyh) musibetine maruz kaldınız. Özel olarak size, genel olarak bütün Müslümanların başına gelen bir musibettir. Muhtâr b. Ebî Ubeyd bize geldi ve tarafınızdan gönderildiğini iddia etmektedir. Bizi Allah'ın kitabına ve Peygamberinin sünnetine davet ederek Ehl-i beytin kanını dava etmemizi ve zayıfları savunmamızı talep etti. Bunun üzerine ona biat ettik. Ardından sana gelmeyi ve bize olan davetini bize yüklediği görevi arz etmeyi düşündük. Ona uymamızı emredersen ona uyacak ondan sakındırırsan da ondan sakınacağız.

Sonra tek tek konuştuk ve büyüğümüzün konuştuğu tarzda sözler sarf ettik. İbnü'l-Hanefiyye bizi dinliyordu. Konuşmalarımızı bitirince Allah'a hamdüsenada bulundu ve Peygamber'e salat ve selam getirdikten sonra şöyle dedi: "Allah'ın bize ihsan ettiği fazilete gelince, o Allah'ın bir ihsanıdır ve onu dilediğine bağışlar. Allah'a hamdolsun. Hüseyin'in musibetine dair söylediklerinize gelince bu husus zikri hakîmde yer alan
[14] bir hususdur. Bu destansı bir olaydır ve onun için takdir edilmiştir. Allah'ın ona hediye ettiği bir kerametdir. Allah onunla beraber olanların şanını yüceltmiş, diğerlerini alçaltmıştır. Allah'ın emri gerçekleşip takdiri vuku bulmuştur. Kanımızın dava edilmesi için size davette bulunanın davetine gelince: Vallahi dilerim ki Allah hasımlarımıza karşı bize kullarından dilediklerivle yardımcı olsun. Diyeceğim bundan ibarettir ve kendim ve sizin için Allah'ın mağfiretini diliyorum."

Esved dedi: İbnü'l-Hanefiyye'nin yanından çıktık ve birbirimize: "Bize izin verdi. Çünkü o: 'Dilerim ki Allah hasımlarımıza karşı bize kullarından dilediklerivle yardımcı olur,' dedi. İstemeseydi yapmayın diyecekti," diye söyledik. Esved dedi: Kûfe'ye geldik. Şiadan bizim görüşümüzde olan bazı kardeşlerimiz bizi bekliyorlardı. Zira onlara yola çıktığımızı haber vermiş ve durumumuzu anlatmıştık. Hatta çıkışımızdan Muhtâr'ın da haberi olmuş ve bu hareketimiz onun zoruna gitmiş ve Şianın onu terk etmesine sebep olacak bir emirle gelmemizden endişe etmişti. Bu sebeple biz gelmeden onları harekete geçirmeyi düşünmüş ancak buna muvaffak olamamıştı. Muhtâr şöyle demişti: "Sizden küçük bir grup şüpheye kapı-

larak hayrete düştü ve zarar etti. Eğer hakkı isabet ederlerse gelecek ve tövbe edip dönecekler. Eğer düşerler ve endişeye kapılıp itiraz ederek ayrılırlarsa helak olacaklar ve hüsrana uğrayacaklar." Nihayet bir ay birkaç gün geçtikten sonra grup binekleri üzerinde geri döndüler ve evlerine gitmeden Muhtâr'a uğradılar. Muhtâr onlara: "Ne haber? Siz fitneye ve şüpheye düştünüz," dedi. Onlar: "Sana yardım etmemiz bize emredildi," dediler. Muhtâr: "Allahu Ekber! Ben Ebû İshak'ım. Bana Şiayı toplayın," dedi. Bunun üzerine yakınında bulunan Şiileri topladılar. Muhtâr onlara: "Ey Şia topluluğu! Sizden bir grup benim getirdiğim emrin doğruluğunu öğrenmek istediler. Bu maksatla hidayetin imamı ve necip olan Murtazâ ve seçilmiş Peygamber hariç, yürüyen ve arınanların en hayırlısının oğluna gittiler. Ona, size getirdiğim mesajı sordular. O onlara benim onun veziri, elçisi, dostu ve destekçisi olduğumu haber verdi ve size emrederek bana itaat etmenizi ve ahdini bozanlara karşı savaşmak ve Peygamberinizin seçkin ehli beytinin kanlarının davacısı olmak hususundaki davetimde bana yardımcı olmanızı istedi."

Arkasından Abdurrahman b. Şüreyh kalktı ve konuştu. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Şia topluluğu! Biz özel olarak kendimiz ve genel olarak bütün kardeşlerimiz için hakikati araştırıp emin olmak istedik. Bu sebeple Mehdî b. Ali'ye gittik. Ona bu savaşımız, buna dair Muhtâr'ın bize olan daveti hakkında sorduk. O bize Muhtâr'a destek ol- [15]
mamızı ve davetine icabet etmemizi emretti. Bu sebeple hoşnut olarak ve gönül rahatlığı içinde döndük. Allah böylelikle içimizdeki şüphe ve husumeti gidermiş ve düşmanımıza karşı savaşmak için basiretimiz açılmıştır. Hazır olanlar hazır olmayanlara tebliğ etsin ve hazırlığınızı yapın." Sonra oturdu ve bizler de tek tek ayağa kalktık ve onun tarzında konuştuk. Bunun üzerine Şia, Muhtâr'ın etrafında toplandı ve ona meyletti.

Ebû Mihnef dedi: Nümeyr b. Va'le ve el-Meşrıkī bana Âmir eş-Şa'bî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Ben ve babam Muhtâr'a ilk icabet edenlerdik. Hazırlığını tamamlayıp da isyanı yaklaşınca Ahmer b. Şümeyt, Yezîd b.

Enes, Abdullah b. Kâmil ve Abdullah b. Şeddâd ona şöyle dediler: Kûfelilerin eşrafı İbn Mutî' ile birlikte seninle savaşmak üzere anlaştılar. Bu hareketimizde İbrâhim b. el-Eşter bize uyarsa ümit ederiz ki düşmanımıza karşı kuvvetlenecek ve muhalefet edenlerin muhalefeti bize zarar veremeyecektir. Zira o savaşçı, şerif bir insanın oğlu ve onun namı uzaklara kadar yayılmıştır. Sayısı çok ve izzetli bir aşireti vardır. Muhtâr onlara: "Onunla buluşup onu davet edin ve ona Hüseyin'in kanının davacısı olmak için bize vaki olan emri bildirin," dedi.

Şa'bî dedi: İbrâhim b. el-Eşter'e gittiler. Ben de içlerindeydim. Adam imtina etti. Bunun üzerine Yezîd b. Enes konuştu ve şöyle dedi: Sana bir iş için geldik, onu sana arz etmek ve seni ona davet etmek istiyoruz. Bu daveti kabul edersen senin için daha hayırlıdır. Bu daveti kabul etmezsen sana nasihat etme görevini ifa etmiş oluruz. Bu davetimizi gizli tutmanı istiyoruz. İbrâhim b. el-Eşter onlara şöyle dedi: Benim gibi olanların gailesi ve söz nakletmesi beklenmez. Sultanına yakın olmak için de insanların gıybetini yapmak bana yakışmaz. O tür işler küçük, tehlikeli ve himmeti küçük insanların işidir. Yezîd ona: "Seni Şia topluluğunun üzerinde ittifak ettiği bir işe, Allah'ın kitabına, Peygamber'in sünnetine, Ehl-i beytin kanının intikamını almaya davet ediyoruz. Ahdini bozanlarla savaşmaya ve zayıfları savunmaya davet ediyoruz," dedi. Ardından Ahmer b. Şümeyt konuştu ve şöyle dedi: "Ben sana nasihat ediciyim, bu işte pay sahibi olmanı arzu ederim. Baban öldüğünde insanların başında bulunuyordu. Allah'ı hakkına vefa gösterirsen babana iyi halef olursun. Bizim bu davetimize icabet edersen babanın insanlar arasındaki konum ve mertebesine ulaşırsın. Bununla ölmüş bir davayı ihya etmiş olursun. Senin gibi birinin azıcık bir gayreti seni nihai gayeye ulaştıracaktır. Öncekiler senin için iftihar edilecek bir miras
[16] bıraktılar. Grupta olan herkes ona yönelerek kendisini davet ettiler ve onu bu işe teşvik ettiler. Bunun üzerine İbrâhim b. el-Eşter: "Hüseyin ve ailesinin kanının intikamını almak için bana yönelttiğiniz davetinizi, beni başınıza getirmeniz şartıyla kabul ediyorum," dedi. Onlar: "Sen buna ehilsin. Ancak bu

mümkün değildir. Zira Muhtâr, Mehdî tarafından gönderildi ve savaşmakla o mükellef tutulmuş ve elçi odur. Kendisine itaat etmemiz emredilmiştir," dediler. İbnü'l-Eşter sustu ve onlara cevap vermedi. Bunun üzerine onun yanından ayrılarak Muhtâr'a gittik ve İbnü'l-Eşter'in bize verdiği cevabı ilettik. Muhtâr üç gün bekledikten sonra ileri gelen adamlarından on küsur kişiyi davet etti. –Şa'bî dedi: Ben ve babam da içlerinde idik.– Muhtâr önümüze düştü ve Kûfe evleri arasından yol alıyordu. Nereye gideceğini bilmiyorduk. Nihayet İbrâhim b. el-Eşter'in kapısının önünde durdu. İbrâhim'den girmek için izin istedik. Bize izin verdi. Bize yastıklar konuldu. Biz yastıkların üzerine oturduk. Muhtâr ise İbrâhim'in yanında yaygısı üzerinde oturdu. Muhtâr şöyle konuştu:

Hamd Allah'a mahsustur. Allah'ın salat ve selamı Muhammed'e (sav.) olsun. Bu Müminlerin Emîri ve Vasi'nin oğlu Muhammed el-Mehdî'nin mesajıdır. O bugün içi yeryüzünde yaşayan insanların en hayırlısı ve bugünden önce Allah'ın peygamberlerinden sonra yaşayan insanların en hayırlısının oğludur. O sana bize yardım etmeni, destek çıkmanı emretmektedir. Yaparsan sana gıpta edilecek yapmazsan bu mektup sana karşı bir hüccettir. O takdirde de Allah, Muhammed el-Mehdî'yi ve dostlarını sana muhtaç etmeyecektir.

Şa'bî dedi: Muhtâr evden çıktığı zaman mektubu bana teslim etmişti. Konuşmasını bitirince bana: "Mektubu ona ver," dedi. Mektubu ona verdim. Bunun üzerine lambanın getirilmesini istedi. Mektubun mührünü çözdükten sonra onu okudu. Mektupta şunlar yazılıydı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Muhammed el-Mehdî'den İbrâhim b. Mâlik el-Eşter'e! Selam sana. Seninle birlikte O'ndan başka ilah olmayan Allah'a hamdederim. Size vezirim, eminim ve kendim için seçtiğim sırdaşımı gönderdim. Ona düşmanıma karşı savaşmasını ve Ehl-i beytimin kanının intikamını almasını emrettim. Kendin, aşiretin ve sana itaat edenlerle birlikte onunla birlikte harekete geç. Bana yardım eder ve davetime icabet edersen benim indimde kıymetin olacaktır. Bunun kar-

şılığında atların yularları, gazi ordular ve Kûfe'den en uzak Şam diyarına kadar galip geldiğin şehirler, minberler ve serhatler-
[17] de senin hakkın olacaktır. Bu hususlarda vefa göstermekte Allah'ın ahdine sadık olacağım. Bunu yaparsan Allah indinde en üstün ikrama nail olacaksın. Bundan kaçınırsan kurtulamayacağın bir helake maruz kalacaksın. Selam ile.

İbrâhim mektubu okuyunca dedi ki: "Daha önce de İbnü'l-Hanefiyye bana mektup yazdı, ben de ona yazdım. Hep adını ve babasının adını zikrederdi." Muhtâr ona: "O zaman başka bugün başka," dedi. İbrâhim: Bu mektubu İbnü'l-Hanefiyye'nin bana yazdığını kim bilir?" dedi. Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şümeyt, Abdullah b. Kâmil –ben ve babam hariç– bütün grup bu mektubun Muhammed b. Ali'nin ona yazdığı mektup olduğuna şahitlik ederiz, dediler. Bunun üzerine İbrâhim yaygının üzerinden çekildi ve Muhtâr'ı oturtarak ona: "Elini ver sana biat edeyim," dedi. Muhtâr elini uzattı ve İbrâhim ona biat etti. Sonra bize meyve getirilmesini istedi. Meyveyi yedikten sonra da bize bal şerbeti getirilmesini söyledi. Şerbeti içtikten sonra kalktık. İbnü'l-Eşter de bizimle çıktı ve bineğine binerek Muhtâr'a refakat etti, onunla birlikte evine gitti. İbrâhim geri dönünce elimi tutarak: "Ey Şa'bî! Haydi gidelim," dedi. Onunla birlikte gittik, beni evine götürdü. Bana: "Ey Şa'bî! Dikkat ettim, sen ve baban şahitlik yapmadınız. Sence bunlar doğru şahitlik yaptılar mı?" dedi. Ona: "Gördüğüm kadarıyla şahitlik yaptılar. Onlar kurrânın büyükleri olup şehrin ileri gelenleri ve Arapların silahşorlarıdır. Bunlar ancak doğru konuşurlar diye düşünüyorum," dedim. Her ne kadar böyle dediysem de şahitlikleri konusunda gönlüm mutmain değildi. Ancak isyandan yanaydım ve onlarla aynı görüşteydim, bu işin gerçekleşmesini arzu ediyordum. Ama yine de içimden geçenleri ona açmadım. Sonra İbnü'l-Eşter bana: "Onların isimlerini bana yaz, zira hepsini tanımıyorum," dedi ve bir sahifeyle mürekkep getirterek şöyle yazdı:

"Bismillahirrahmânirrahîm. İşbu zabıt Sâib b. Mâlik el-Eş'arî, Yezîd b. Enes el-Esedî, Ahmer b. Şümeyt el-Ahmesî ve Mâlik b. Amr en-Nehdî'nin şahitliğine dairdir." (Sonra diğer

şahitlerin isimlerini yazdıktan sonra şöyle yazdı): "Bunlar Muhammed b. Ali'nin İbrâhim b. el-Eşter'e mektup yazarak ahdini bozanlarla savaşmasında ve Ehl-i beytin kanını dava konusu edinmesinde Muhtâr'a arka çıkmasını emretmiştir. Bu şahısların şahitlik yaptığına da Şerâhîl b. Abd –fakih olan Ebû Âmir eş-Şa'bî'nin babası– Abdurrahman b. Abdullah en-Nehaî ve Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî şahitlik etmişlerdir." Ravi [18] dedi: Ona: "Allah razı olsun. Bu zaptı ne yapacaksın," dedim. "Bırak olsun," dedi. Ardından İbrâhim aşiretini ve kardeşleriyle ona uyanları çağırdı ve Muhtâr'a gidip gelmeye başladı.

***

Hişâm b. Muhammed dedi: Ebû Mihnef şöyle anlattı: Yahyâ b. Îsâ el-Ezdî bana şöyle anlattı:

Humeyd b. Müslim el-Ezdî İbrâhim b. el-Eşter'in dostuydu. Ona gidip gelirdi. İbrâhim bir yere gidince onu yanına alırdı. İbrâhim her akşam Muhtâr'a giderdi. Yıldızlar gökyüzünde yer değiştirinceye kadar yanında kalır, akabinde ayrılırdı. Onlar bir müddet bu minval üzere bekleyerek işlerini yoluna koydular. Nihayet 14 Rebîülevvel 66 Perşembe günü isyan etmek hususunda karar kıldılar. Taraftarları ve onların davetine icabet edenler kendilerini bu şekilde hazırladılar. Güneş battığı zaman İbrâhim b. el-Eşter kalktı ve ezan okudu, öne geçerek bize namaz kıldırdı. Akşamdan sonra hava iyice kararınca bizi Muhtâr'a götürdü. Silahlarımızı kuşanmış olarak gittik. İyâs b. Mudârib de Abdullah b. Mutî''e gitti ve ona: "Muhtâr önümüzdeki iki geceden birinde sana karşı isyan edecek," dedi ve emniyet mensuplarıyla çıktı. Oğlunu da Künâse tarafına gönderdi. Kendisi de çarşının etrafında emniyetçilerle birlikte gidip geliyordu.

Sonra İyâs b. Mudârib, Abdullah b. Mutî''nin yanına gidip ona: "Oğlumu Künâse'ye gönderdim. Sen de Kûfe'deki her büyük meydana adamlarından birini, sana itaat eden bir grubun başında göndersen, böylece kötü niyetliler sana karşı isyan etmekten korkacaklar," dedi. Bunun üzerine İbn Mutî', Abdurrahman b. Saîd b. Kays'ı Sebî' Meydanı'na, gönderdi ve

ona: "Beni kavminden emin kıl. Senin tarafından bana zarar gelmesin. Seni gönderdiğim muhitte kontrolü sağla ve orada bir olay olmasın. Aksi takdirde acz ve zafiyet hususunda seni sorumlu tutacağım," dedi. Ka'b b. Ebî Ka'b el-Has'amî'yi Bişr Meydanı'na, Zahr b. Kays'ı Kinde Meydanı'na, Şemir b. Zilcevşen'i Sâlim Meydanı'na, Abdurrahman b. Mihnef b. Süleym'i Avcılar Meydanı'na, Yezîd b. el-Hâris b. Rüeym Ebû Havşeb'i
[19] Murâd Meydanı'na gönderdi ve her birine tavsiyede bulunarak kavimlerinden gelebilecek hareketleri önlemelerini ve görevlendirildikleri muhitte kontrolü sağlamalarını istedi. Şebes b. Rib'î'yi de Sebeha mevkiine gönderdi ve ona: "İsyan edenlerin sesini duyarsan onlara doğru adamlarını sevk et," dedi. Bu gruplar pazartesi günü çıktı ve bu sahalarda konuşlandılar. İbrâhim b. el-Eşter de akşamdan sonra Muhtâr'a gitmek üzere evinden çıkmıştı. Ona meydanların adamlarla dolduğu ve emniyet kuvvetleri de çarşıda ve konağın etrafında konuşlandığı haberi ulaşmıştı.

Ebû Mihnef dedi: Yahyâ b. Ebî Îsâ bana Humeyd b. Müslim'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Salı gecesi akşamdan sonra İbrâhim ile birlikte çıktık ve Amr b. Hureys'in evinin yanından geçtik. İbnü'l-Eşter'in maiyetinde yüz kadar kişiydik. Zırhlıydık ve zırhlarımızı kaftanlarımızla kamufle etmiştik. Üzerimizde yalnızca boyunlarımıza astığımız kılıçlarımız vardı. Saîd b. Kays'ın evinin yanından geçip de orayı geride bırakınca Üsâme'nin evinin yanına vardık. Ona: "Bizi Hâlid b. Urfuta'nın evinin yanından geçir. Oradan da Becîle'ye, oradan da Muhtâr'ın evine geçeceğiz," dedik. İbrâhim henüz gençti ve cesur bir kişiydi. Bu sebeple onlarla karşılaşmaktan çekinmiyordu. Bu sebeple, "Vallahi çarşının ortasından Amr b. Hureys'in evinin yanından ve konağın civarından geçeceğim. Böylelikle düşmanlarımızı korkutacak ve onlara bizim için zayıf insanlar olduklarını göstereyim," dedi. Ravi dedi: Bizi Fil Kapısı güzergâhından İbn Hebbâr'ın evinin yanından sağa saparak Amr b. Hureys'in evinin yanından geçti. Orayı geçince emniyet kuvvetlerinin başında ve silahlarını teşhir etmiş vaziyette İyâs b. Mudârib ile karşılaştık. İyâs bize:

"Kimsiniz ve necisiniz?" dedi. İbrâhim ona: "Ben İbrâhim b. el-Eşter'im," dedi. İyâs: "Senin maiyetindeki bu topluluk necidir? Ne yapmak istiyorsun? Vallahi senin durumun şüphelidir. Bana intikal eden bilgiye göre her akşam buradan geçiyorsun. Ben seni bırakmam. Seni Emîre götüreceğim ve o senin hakkında hükmünü verecek," dedi. İbrâhim: "Bırak gidelim," dedi. İyâs: "Hayır vallahi bırakmam," dedi. İyâs'ın maiyetinde Ebû Katn adında Hemdânlı bir adam vardı. Emniyet amirliğiyle irtibatlıydı. Ona ikramda bulunuyor ve ona değer veriyorlardı. Aynı zamanda İbnü'l-Eşter'in de dostuydu. İbnü'l-Eşter ona: "Ey Ebû Katn! Bana yaklaş," dedi. Ebû Katn yanında uzun bir mızrak vardı. Ebû Katn mızrağı yanında olduğu hâlde ona [20] yaklaştı. Ebû Katn, İbnü'l-Eşter'in kendisinden İyâs nezdinde ricada bulunarak onları serbest bırakmasını isteyeceğini sanmıştı. İbrâhim adamın elindeki mızrağı alarak, "Mızrağın uzunmuş," dedi ve İbn Mudârib'e saldırarak mızrağı göğsünün çukuruna saplayarak öldürdü. Sonra adamlarından birine: "İn ve başını kes," dedi. Adam indi ve İbn Mudârib'in başını kesti. Bunun üzerine adamları dağıldılar ve İbn Mutî''e gittiler. İbn Mutî', İbn Mudârib'in oğlu Râşid'i babasının yerine gönderdi. Râşid'in yerine de o gece Künâse'ye Ebû Ka'kā''ın babası Süveyd b. Abdurrahman el-Minkarî'yi gönderdi. İbrâhim b. el-Eşter de çarşamba gecesi Muhtâr'ın yanına gitti. Ona: "Biz gelecek perşembe günü isyan edecektik. Ancak bir olay oldu ve bu gece mutlaka isyan etmemiz gerekiyor," dedi. Muhtâr: "Ne oldu?" diye sordu. İbrâhim b. el-Eşter: "Yolda gelirken İbn İyâs yolumu kesti ve aklınca beni alıkoymaya kalktı. Ben de onu öldürdüm. Onun kellesi adamlarımın yanında kapının önündedir," dedi. Muhtâr: "Allah sana hayırlı müjdeler versin. Bu uğurlu bir talihtir. İnşallah bu zaferin ilk adımıdır," dedi. Akabinde Muhtâr: "Ey Saîd b. Münkız! Kalk ve zerdeçal kamışlarını tutuştur ve onları kaldırarak Müslümanları uyar. Sen de ey Abdullah b. Şeddâd kalk ve '*Yâ mansûr emit!*'[4] diye seslen. Ey Süfyân b. Leylâ ve ey Kudâme b. Mâlik! Siz de kalkın

4 "Yâ mansûr emit," sözü savaş parolası olup zaferi çağrıştıran bir şiardır (çev.).

ve '*Yâ lisearât el-Hüseyin!*'[5] diye çağırın," dedi. Sonra Muhtâr: "Zırhımı ve silahımı getirin," dedi. Zırhını giyerken şu beyitleri dillendirdi:

O güzel beyaz, iki yanağı çıkık ve nasibi büyük hanım bilir ki
Korku sabahında öne atılan bir kahramanım!

Sonra İbrâhim, Muhtâr'a şöyle dedi: "İbn Mutî''in meydanlara konuşlandırdığı bu başlar, kardeşlerimizin bize gelmesine mâni oluyor ve onları sıkıştırıyorlar. Ben maiyetimdeki adamlarımla çıksam ve kavmime gidersem kavmimden bana biat edenlerin tümü gelecektir. Onlarla birlikte Kûfe'nin muhtelif bölgelerinde seyredip bu şiarlarımızı dile getirsem dile-
[21] yenler bize katılacak ve güç yetirenler sana iltihak edeceklerdir. Sana gelenleri yanında tutacak ve dağılmalarına izin vermeyeceksin. Acil bir saldırı olursa yanındakilerle kendini savunacaksın. Ben de işlerimi bitirirsem süvari ve piyadelerle acilen sana geleceğim." Muhtâr: "Neden olmasın. Acele et. Ancak sakın onların emîri üzerine gidip de savaşmaya kalkma. Mümkünse hiç kimseyle savaşma. Bu tavsiyeme uy. Ancak sana saldıran olursa o başka," dedi. Ardından İbrâhim b. el-Eşter geldiği birlikle çıktı ve kavmine gitti. Ona biat eden ve davetine icabet edenlerin büyük çoğunluğu etrafında toplandılar. İbrâhim b. el-Eşter onlarla birlikte gecenin uzun bir faslında Kûfe'nin sokaklarında seyretti. Ancak ümeranın bulundukları sokaklara girmemeye dikkat ediyordu. Sonra İbn Mutî''in meydanlara ve büyük caddelerin ağzına konuşlandırdığı gruplara geldi ve Sekûn Mescidi'ne kadar gitti. Burada Zahr b. Kays el-Cu'fî'nin süvarilerinden bir grup, başlarında hiç kimse bulunmadığı hâlde aceleyle ona yöneldiler. İbrâhim b. el-Eşter ve adamları onlara saldırdılar ve onları püskürterek Kinde semtine çekildiler. İbrâhim, Kinde sahasında: "Atların sahibi kimdir?" dedi ve adamlarıyla onlara saldırarak şöyle dua etti: "Allah'ım! Peygamberinin Ehl-i beyti için öfkelendiğimizi ve onlar için harekete geçtiğimizi bilirsin. Bizi bunlara karşı muzaffer eyle ve davetimizi tamamla!" Sonra

5 "Hüseyin için intikam!" anlamında bir şiardır (çev.).

adamlarıyla birlikte onlara yetişti. Onların arasına dalarak onları püskürttüler. Ona, bunların sahibi Zahr b. Kays'tır deyince İbrâhim adamlarına: "Bunları bırakın gidelim," dedi. Bunun üzerine peş peşe gittiler. Her sokağa girdiklerinde onlara bir grup katılıyordu. Onlar da yürüyüşlerine devam ediyorlardı.

Daha sonra İbrâhim yürüyüşüne devam ederek Useyr Meydanı'na ulaştı. Burada uzun bir süre durdu ve şiarlarıyla adamlarına seslendi. Süveyd b. Abdurrahman el-Minkarî onların Useyr Meydanı'nda olduklarını haber alınca onlara zarar vereceğini umarak İbn Mutî' nezdinde takdir edileceğini düşündü. İbrâhim aniden onları aynı meydanda olduklarını gördü. Bunu görünce adamlarına: "Ey Allah'ın askerleri, inin. Sizler Allah'ın resulünün ehlibeytinin kanına giren bu fâsıklardan daha çok zafere layıksınız," dedi. Bunun üzerine indiler. İbrâhim onlara saldırdı ve onları sahradan püskürttü. Birbirlerini suçlayarak art arda kaçtılar. Onlardan biri şöyle dedi: Bu iş gayesine ulaşacak gibidir. Bizden hangi grupla karşıla- [22]
şıyorlarsa onları hezimete uğratıyorlar. İbrâhim hasımlarını hezimete uğratmaya devam ederek onları Künâse'ye kadar kovaladı. İbrâhim'in adamları ona: "Onları takip et ve içlerine giren korkuyu fırsat bil. Allah bizim, kim için davet ettiğimizi ve ne istediğimizi bilir. Onların da kime davet ettiklerini ve ne istediklerini bilmektedir," dediler. İbrâhim: "Hayır, artık adamımıza gidelim ki Allah bizimle onun yalnızlığını gidersin ve ne yaptığını bilelim. O da bizim gayretimizi bilsin, böylece o ve adamlarının gücü ve basireti daha da artsın. Yine de onun saldırıya maruz kalmadığından emin değilim," dedi.

İbrâhim adamlarıyla birlikte yürüyüşünü sürdürdü ve Eş'as Mescidi'ne uğradı, burada bir müddet durduktan sonra yoluna devam ederek Muhtâr'ın evine vardı. Yüksek sesleri duydu ve insanların vuruşmakta olduklarını gördü. Şebes b. Rib'î, Sebeha tarafından gelmişti. Muhtâr ona karşı Yezîd b. Enes'i harekete geçirdi. Haccâr b. Ebcer el-İclî geldiğinde Muhtâr ona karşı Ahmer b. Şümeyt'i görevlendirdi. İnsanlar öylece vuruşuyorlardı. Derken İbrâhim konak tarafından geldi. Haccâr ve adamları, İbrâhim'in arkalarından gelmekte

olduğunu duyunca dağıldılar ve yol ve sokaklardan geri çekildiler. Bu sırada Muhtâr'ın adamlarından Benî Nehd'den yüz kadar adamla Kays b. Tahfe geldi ve Yezîd b. Enes'le vuruşan Şebes b. Rib'î'ye saldırdı. Bunun üzerine hepsi toplanıncaya kadar yolu onlara terk etti. Böylece hepsi buluşana kadar yol onlara açıldı. Sonra Şebbes, yolu tamamen onlara bıraktı ve geri dönerek İbn Mutî' ile buluştu. Ona şöyle dedi: Meydanlara konuşlandırdığın emîrlere haber göndererek gelmelerini emret. Hepsini yanında topla ve bu insanlara karşı savaş. Onların üzerine güvendiğin kimseyi gönder ki seni onlarla savaşmak külfetinden kurtarsın. Zira onların durumu düzelmiş ve Muhtâr isyan ederek kendini belli etmiştir. Muhtâr bu durumdan ve Şebes b. Rib'î'nin İbn Mutî''e nasihat ettiğini haber alınca adamlarından bir grupla çıktı ve Deyr Hind'de Sebeha'daki Zâide'nin bostanı civarında konakladı.

Ravi dedi: Ebû Osman en-Nehdî çıktı ve evlerinde toplanmış bulunan ve meydanda görünmekten korkan Şâkir'e seslendi. Zira Ka'b b. Ebî Ka'b el-Has'amî onların yakınındaydı. Nitekim Ka'b, Bişr Meydanı'nda konuşlanmıştı; Şâkir'in isyan edeceğini haber alınca gelip meydanda konuşlandı ve onla-
[23] rın yol ve sokaklarının ağzını kontrol altına aldı. Ebû Osman en-Nehdî adamlarından bir grupla birlikte onlara gelince "'*Yâ le searât el-Hüseyin! Yâ mansûr emit!*' Ey hidayete nail olan kabile! Muhammed'in ehlibeytinin emîri ve onların veziri çıktı ve Deyr Hind'de konakladı. Beni size davetçi ve müjdeci olarak gönderdi. Çıkın ve ona iltihak edin. Allah sizden razı olsun," diye seslendi. Bunun üzerine evlerinden çıktılar ve "*Yâ le searât el-Hüseyin!*" diye seslenerek birbirlerini davet ettiler. Onlar Ka'b b. Ebî Ka'b ile vuruştular, Ka'b yolları onlara terk etti. Bunun üzerine yürüyüşlerini devam ettirerek Muhtâr'a gittiler ve onun kampında konakladılar. Abdullah b. Kurâd da Has'am'dan iki yüz kadar kişiyle çıktı ve Muhtâr'a katıldılar ve onunla birlikte konakladılar. Ka'b b. Ebî Ka'b onun önünü keserek vuruşma vaziyeti almıştı. Ancak kendi kabilesinden olduklarını anlayınca onlara karışmadı ve onlarla vuruşmaktan imtina etti.

Şibâm da gecenin sonuna doğru çıktılar ve Murâd Meydanı'nda toplandılar. Abdurrahman b. Saîd b. Kays bunu haber alınca onlara: "Muhtâr'a iltihak etmek istiyorsanız Sebî' Meydanı'ndan sakın geçmeyin," diye haber gönderdi. Onlar da Muhtâr'a iltihak ettiler. Böylece Muhtâr'a biat eden on iki bin kişiden üç bin sekiz yüz kişi ona iltihak etmiş oldu. Fecir doğmadan toplandılar. Muhtâr kendisine iltihak edenleri seferber etmiş olarak sabahladı.

Ebû Mihnef dedi: Vâlibî bana şöyle anlattı:

Ben, Humeyd b. Müslim ve Nu'mân b. Ebî Ca'd onun çıktığı gece Muhtâr'a gittik. Ona gittiğimizde henüz evindeydi. Akabinde onunla birlikte kampına gittik. Vallahi henüz fecir sökmeden ordusunu seferber etmeyi tamamladı. Sabah vakti girince henüz karanlık dağılmadan öne geçti ve bize sabah namazını kıldırdı. Namazda Nâziât ve Abese surelerini okudu. Onun kadar lehçesi fesih bir imam görmedik.

Ebû Mihnef dedi: Hasîre b. Abdullah bana şöyle anlattı:

İbn Mutî' meydanlara yerleştirdiklerine haber göndererek mescitte toplanmalarını istedi. Râşid b. İyâs b. Mudârib'e: "İnsanlara seslen mescide gelsinler," dedi. Tellal: "Bilesiniz ki bu gece mescide gelmeyenin zimmeti yoktur," diye seslendi. Bunun üzerine insanlar mescitte toplandılar. Arkasından İbn Mutî', Şebes b. Rib'î'yi üç bin kişinin başında Muhtâr'ın üzerine gönderdi. Ayrıca Râşid b. İyâs'ı da dört bin emniyet mensubuyla gönderdi.

Ebû Mihnef dedi: Ebü's-Salt et-Teymî bana Ebû Saîd es-Saykal'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhtâr sabah namazını kıldırıp gittikten sonra Benî Süleym [24]
ile Sikketü'l-Berîd (Posta yolu) arasından yüksek sesler duyuldu. Muhtâr: "Kim bizim için bunların haberini ve kim olduklarını öğrenmek ister?" dedi. "Ben," dedim. Muhtâr: "Olur. Silahını bırak ve git. Bir seyirci edasıyla aralarına gir ve bana haber getir," dedi. Ebû Saîd: "Gittim ve onlara yaklaşınca müezzinlerinin kamet getirdiğini gördüm. Onlara doğru yaklaştım. Şebes b. Rib'î'nin çok sayıda süvarisi olduğunu gördüm. Atlılarının

başında Şeybân b. Hureys ed-Dabbî vardı. Şebes de oldukça fazla olan piyadelerin başındaydı. Müezzinleri kamet getirince Şebes öne geçti ve askerlerine namaz kıldırdı. Namazda Zilzâl surelerini okudu. İçimden: 'Dilerim ki Allah sizi zelzeleye maruz kılsın,' dedim. Sonra Âdiyât suresini okudu. Bazı adamları: "Bu surelerden daha uzun sureler okusaydın," deyince Şebes: "Deylemliler sizin bölgenize girdikleri hâlde siz Bakara suresiyle Âl-i İmrân surelerini okusaydın diyorsunuz," dedi. Onların sayısı üç bindi. Ardından süratle döndüm ve Muhtâr'a Şebes'le askerlerinin durumunu haber verdim. Dönünce benimle birlikte Muhtâr'a Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî de geldi. Adam Murâd tarafından koşarak geliyordu. Kendisi Muhtâr'a biat ettiği hâlde çıktığı gece, muhafızların korkusu sebebiyle onunla birlikte çıkamamıştı. Sabah olunca atına binerek çıktı ve Murâd sahasına uğradı. Orada Râşid b. İyâs bulunuyordu. Si'r'e: "Yerinde dur, kimsin?" dediler. Ancak Si'r koştu ve onun peşine düştüler. Si'r, Muhtâr'a gelmeyi başardığında ona Râşid'in durumunu anlattı, ben de Şebes'in durumunu anlattım. Muhtâr, İbrâhim b. el-Eşter'i dokuz yüz askerle, bir rivayete göre de altı yüz süvari ve altı yüz piyadeyle Râşid b. İyâs üzerine gönderdi. Maskale b. Hübeyre'nin kardeşi Nuaym b. Hübeyre'yi de üç yüz süvari ve altı yüz piyadeyle gönderdi; ikisine: "Gidin ve düşmanınızla karşılaşın. Düşmanla karşılaştığınız zaman piyadelerle birlikte savaşın. Boşluğu iyi kapatın ve öne atılarak başlayın. Kendinizi hedef hâline getirmeyin. Zira onlar sayıca sizden fazladırlar. Gālib gelmeden veya ölmeden bana dönmeyin," diye tavsiyede bulundu. İbrâhim, Râşid üzerine gitti. Muhtâr, Yezîd b. Enes'i dokuz yüz kişiyle Şebes Mescidi bölgesine önden gönderdi. Nuaym b. Hübeyre de Şebes üzerine gitti.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Saîd es-Saykal şöyle anlattı:

[25] Ben ve Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî, Nuaym ile birlikte Şebes üzerine giden askerin içinde bulunuyorduk. Şebes'le karşılaşınca onunla şiddetli bir muharebeye tutuştuk. Nuaym b. Hübeyre, Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî'yi süvarilerin başına getirdi. Kendisi de piyadelerin başında olduğu hâlde onlarla savaştı. Vuruşma güneş doğup ışığı her tarafa yayılıncaya kadar sürdü.

Onlarla vuruşarak onları evlere kadar kovaladık. Sonra Şebes b. Rib'î onlara: "Ey kötülüğün hamileri! Ne kötü hakikat savaşçılarısınız. Yoksa kölelerinizden mi kaçıyorsunuz?" diye seslendi. Bunun üzerine onlardan bir grup ona döndü. Şebes bize saldırdı. Dağılmıştık. Bu sebeple bizi hezimete uğrattı. Nuaym b. Hübeyre sebat etti ancak öldürüldü. Si'r atından indi ancak esir alındı. Ben ve Hassân b. Mahdûc'un kölesi Huleyd de esir alındık. Şebes, Huleyd'e –yakışıklı ve iri yarıydı–: "Kimsin?" diye sordu. Huleyd: "Hassân b. Mahdûc'un kölesi Huleyd'im," dedi. Şebes: "Ey sünnetsiz ananın oğlu! Künâse'de *sıhnat* yemeğini satmayı bıraktın. Seni azat edene verdiğin karşılık kılıcınla onlara saldırmak ve boyunlarını vurmak mı oldu? Onun boynunu vurun," dedi. Huleyd öldürüldü. Si'r el-Hanefî'yi görünce onu tanıdı. Ona: "Benî Hanîfe'densin?" dedi. Si'r: "Evet," dedi. Şebes: "Yazık sana! Bu Sebeîlere uymakla neyi murat ettin? Allah görüşünü kahretsin! Onu bırakın," dedi. İçimden 'Mevaliden olanı öldürdü ve Arap olanı bıraktı. Vallahi mevaliden olduğumu bilse beni öldürecektir,' dedim. Huzuruna götürüldüğümde bana: "Kimsin?" dedi. "Teymullah'tanım," dedim. Şebes: "Arap mısın, yoksa mevaliden misin?" dedi. "Arabım, Âl-i Ziyâd b. Hasafe'denim," dedim. O: "Ne güzel! Asil ve bilinen insanları zikrettin. Ailene dön," dedi. Bunun üzerine ayrıldım ve Hamrâ'ya kadar gittim. Ancak bu kavme karşı savaşmak hususunda basiret sahibiydim. Bu sebeple Muhtâr'a gittim. İçimden 'Vallahi arkadaşlarıma gidecek ve onlara teselli vereceğim. Onlardan sonra Allah hayatı kahretsin!' dedim. Onlara gittiğimde Si'r el-Hanefî'nin benden önce gittiğini gördüm. Şebes'in süvarileri onun üzerine gelmişti. Nuaym b. Hübeyre'nin öldürüldüğü haberi de ona ulaştı. Muhtâr'ın adamları buna çok üzüldüler. Muhtâr'a yaklaştım ve ona durumumu anlattım. Bana: "Sus! Şimdi söz söyleme sırası değil," dedi. Şebes de geldi, Muhtâr ile Yezîd b. Enes'in etrafını sardı. İbn Mutî' de Yezîd b. el-Hâris b. Rüeym'i iki bin askerle Lahhâm Cerîr yolu tarafından gönderdi ve semtteki yolların giriş ve çıkışlarını tuttular. Muhtâr ise süvarilerin başına Yezîd b. Enes'i getirdi. Kendisi de piyadelerin başındaydı. [26]

Ebû Mihnef dedi: Hâris b. Ka'b el-Vâlibî (Ezd Vâlibesi) bana şöyle anlattı:

Şebes b. Rib'î'nin süvarileri bize karşı iki hamle yaptılar. Ancak bizden hiçbir adam yerinden ayrılmadı. Yezîd b. Enes bize şöyle seslendi: "Ey Şia topluluğu! Sizler Peygamberinizin ehlibeyti için öldürülüyor, el ve ayaklarınız kesiliyor, gözlerinize mil çekiliyor ve hurma dallarına asılıyordunuz. Sizler evlerinizde otururken, düşmanlarınıza itaat ettiğiniz hâlde bunlara maruz kalırken bugün bunlar size galip gelirlerse ne yapacaklarını sanıyorsunuz? Vallahi o takdirde sizde göz açıp kapayan kimse bırakmazlar, sizi esirken öldürecekler, evlatlarınız, karılarınız ve mallarınız konusunda ölmekten beter muameleler göreceksiniz! Vallahi sizi onlardan kurtaracak tek şey, doğruluk ve sabırla gözlerine isabetli atışlar ve kafalarına peş peşe vuruşlardır. O hâlde şiddetli vuruşmaya ve hamle yapmaya hazır olun. Sancağımı iki kere dalgalandırdığım zaman hamle yapın." Hâris dedi: "Hazırlandık ve dizler üzerinde vaziyet alarak emir bekledik."

Ebû Mihnef dedi: Fudayl b. Hudeyc el-Kindî bana şöyle anlattı:

İbrâhim b. el-Eşter, Râşid b. İyâs üzerine gidince ilerleyerek Murâd'da onunla karşı karşıya geldi. Râşid'in maiyetinde dört bin asker vardı. İbrâhim adamlarına: "Onların çokluğu sizi korkutmasın. Vallahi bazen bir adam on kişiye bedeldir. Nice küçük bir topluluk Allah'ın izniyle büyük bir topluluğu mağlup etmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir," dedikten sonra şöyle devam etti: "Ey Huzeyme b. Nasr! Süvarilerin başında onlara saldır," dedi. Kendisi de piyadelerin başında onların üzerine gitti. Sancağı Müzâhim b. Tufeyl'deydi. İbrâhim ona: "Sancağınla yaklaşmaya çalış ve onunla adım adım ilerle," diyordu. İki taraf vuruşmaya başladılar ve muharebe şiddetlendi. Huzeyme b. Nasr el-Absî, Râşid b. İyâs'ı görünce
[27] ona karşı bir hamle yaparak onu mızrakla vurdu ve öldürdü. Sonra şöyle seslendi: "Kâbe'nin Rabbine yemin ederim Râşid'i öldürdüm!" Bunun üzerine Râşid'in askerleri hezimete uğradılar. Râşid'in öldürülmesinden sonra İbrâhim b. el-Eşter, Huzeyme b. Nasr ve onların maiyetlerinde olanlar Muhtâr'a doğru hareket ettiler. Nu'mân b. Ebî Ca'd da Muhtâr'a haber

göndererek zaferini ve Râşid b. İyâs'ın öldürülmesi müjdesini verdi. Müjdeci onlara müjdeyi verince tekbir getirdiler. Bunun üzerine maneviyatları yükseldi ve İbn Mutî''in askerleri başarısızlığa maruz kaldılar. İbn Mutî' iki bin kadar büyük bir birliği Hassân b. Fâid b. Bükeyr el-Absî'yi gönderdi. Hamrâ'nın yukarısında İbrâhim b. el-Eşter'in yolunu keserek İbn Mutî''in Sebeha'da bulunan adamlarının üzerine gitmesini engellemek istedi. Ancak İbrâhim süvarilerinin başına Huzeyme b. Nasr'ı ileriye Hassân b. Fâid'in üzerine sevk etti. Kendisi de piyadelerin başında ona doğru yürüyüşe geçti ve şöyle dedi:

Vallahi bir mızrakla savaşmadık ve bir kılıçla vuruşmadık. Buna rağmen kaçtılar. Hassân b. Fâid onları arkadan himaye etmek için onların arkasında gitti. Huzeyme b. Nasr ona saldırdı. Onu görünce kendisini tanıdı. Ona: "Ey Hassân b. Fâid! Vallahi akrabalık olmasaydı seni öldürmek için gayret göstereceğimi görecektin. Ancak canını kurtar!" dedi. Hassân'ın atı tökezleyip düştüğünde: "Ey Ebû Abdullah kahrolasın!" dedi. İnsanlar hemen ona saldırdılar ve etrafını kuşattılar. Kılıcıyla bir müddet onlarla vuruştu. Huzeyme b. Nasr ona: "Ey Ebû Abdullah! Emniyettesin, kendi kendini öldürme." Sonra gidip yanı başında durdu ve insanları ondan uzaklaştırdı. İbrâhim yanından geçti. Huzeyme ona: "O amcam oğludur ve ona aman verdim," dedi. İbrâhim ona: "İyi ettin," dedi. Huzeyme atının getirilmesini istedi. At getirilince onu bindirdi ve ona: "Ailene dön!" dedi.

Ravi dedi: İbrâhim, Muhtâr'a gitti. Şebes, Muhtâr ve Yezîd b. Enes'i kuşatmıştı. Sebeha'dan sonraki Kûfe sokaklarının giriş ve çıkış yerlerinde bulunan Yezîd b. el-Hâris onun Şebes'e doğru gitmekte olduğunu görünce onu engellemek için harekete geçti. Bunun üzerine İbrâhim askerlerinin bir kısmını Huzeyme b. Nasr komutasında Yezîd b. el-Hâris üzerine gönderdi ve "Bizi Yezîd b. el-Hâris'ten kurtar," dedi. Kendisi de geri kalan askerleriyle Şebes b. Rib'î'ye karşı harekete geçti.

Ebû Mihnef dedi: Hâris b. Ka'b bana şöyle anlattı:

İbrâhim bize doğru gelince Şebes ve askerinin peyderpey geriye doğru çekildiklerini gördük. İbrâhim, Şebes ve adam-

larına yaklaşınca onlara saldırdı. Yezîd b. Enes de bize onlara
[28] saldırma emrini verdi. Onlara saldırdık. Bunun üzerine geri çekildiler ve Kûfe'nin evlerine kadar gerilediler. Huzeyme b. Nasr da Yezîd b. el-Hâris b. Rüeym'e saldırdı ve onu hezimete uğrattı. Sokakların girişlerinde izdihama yol açtılar. Yezîd b. el-Hâris sokakların girişlerindeki evlerin damlarına okçular yerleştirmişti. Muhtâr maiyetindeki toplulukla Yezîd b. el-Hâris üzerine yürüdü. Muhtâr'ın askerleri sokakların girişlerine dayanınca okçular onları ok yağmuruna tutarak o istikametten Kûfe'ye girmekten alıkoydular. İnsanlar hezimete uğramış vaziyette Sebeha'dan İbn Mutî''e döndüler. Râşid b. İyâs'ın öldürüldüğü haberi ona ulaşınca pişmanlık duymaya başladı.

Ebû Mihnef dedi: Yahyâ b. Hânî bana şöyle anlattı: Amr b. Haccâc ez-Zübeydî, İbn Mutî''e dedi ki:

"Ey adam, içinde pişmanlık duymayasın ve elin kolun bağlı olarak durma. Çık ve insanları düşmanın üzerine gönder ve onlara karşı harekete geç. Zira insanlarının sayısı çoktur. İnsanlara karşı başkaldıran bu azgın hariç bütün insanlar seninledir. Allah onu kahreylesin ve rezil etsin. İlk çıkacak kişi benim. Benimle bir grup asker gönder. Başkalarıyla da gönder. Bunun üzerine İbn Mutî' çıktı ve insanlara hitap etti. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ne hayret vericidir ki sizden küçük bir topluluğa karşı acze düşmenizdir. Sayıları az, din anlayışları kötüdür. Dalalet içindedir ve insanları dalalete sevk ederler. Onlara karşı çıkın ve dokunulmazlarınızı onlardan koruyun. Şehrinizi korumak için onlarla savaşın. Feyinizi onlara karşı koruyun. Aksi takdirde hakkı olmayanları feyinize ortak kılacaklardır. Vallahi bana ulaşan bilgilere göre içlerinde beş yüz azatlı köle vardır ve başlarında onlardan komutanları vardır. Onlar çoğalırlarsa izzetiniz ve otoriteniz kaybolacak ve dininiz değişecektir." Sonra indi.

Ravi dedi: Yezîd b. el-Hâris onların Kûfe'ye girmelerine engel oldu. Bunun üzerine Muhtâr, Sebeha bölgesinden girerek meydanda kontrolü sağladı. Arkasından meskûn yerlere girdi. Burada Müzeyne, Ahmes ve Bârik'in evleri bulunuyordu. Onların evleri Kûfe'nin evlerinden ayrı, şehrin planı dışında

kurulan evlerdi.[6] Buranın ahalisi onu karşılayıp su ikram ettiler. Askerlerine su verdi ancak Muhtâr içmedi. Adamları onun oruçlu olduğunu sandılar. Hemdân'dan Ahmer b. Hedîc, İbn [29]
Kâmil'e: "Görüyor musun? Emîr oruçludur," dedi. İbn Kâmil: "Evet oruçludur," dedi. Ahmer: "Bugün oruçlu olmasaydı daha güçlü olacaktı," dedi. İbn Kâmil: "O masumdur ve ne yapacağını daha iyi bilir," dedi. Ahmer: "Doğru söyledin. Estağfurullah," dedi. Muhtâr: "Burası ne güzel savaş mekânıdır!" dedi. İbrâhim b. el-Eşter: "Allah onları hezimete uğratıp dağıttı, kalplerine korku saldı ve burada tecelli etti. Bizi götür. Vallahi konağı savunacak kimse yoktur. Hatırı sayılır bir direniş gösteren de yoktur," dedi. Muhtâr: "Yaşlı, güçsüz ve hasta olanlar burada kalsınlar. Ağır yük ve eşyanızı da bırakıp düşmanımız üzerine gidelim," dedi. İnsanlar öylece davrandılar. Muhtâr onların başında Ebû Osman en-Nehdî'yi bıraktı. İbrâhim b. el-Eşter'i de öncü olarak önden gönderdi. Askerlerini Sebeha'daki hâlleri üzerine seferber etti.

Ravi dedi: Abdullah b. Mutî', Amr b. Haccâc'ı iki bin askerle gönderdi. Amr, Sevriyyîn Caddesi'nden onlara doğru harekete geçti. Muhtâr, İbrâhim'e: "Onu geç ve üzerinde durma!" diye haber gönderdi. İbrâhim onu geçti. Muhtâr, Yezîd b. Enes'i çağırdı ve ona Amr b. Haccâc'a destek olmasını emretti. Yezîd ona doğru hareket etti. Muhtâr ise İbrâhim'in izinden gitti. Birlikte harekete geçtiler. Muhtâr, Hâlid b. Abdullah Mescidi'nin yanına varınca durdu ve İbrâhim'e yürüyüşünü sürdürerek Künâse tarafından Kûfe'ye girmesini emretti. İbrâhim yürüyüşünü sürdürdü. İbn Muhriz yolundan önüne çıktı. Şemir b. Zilcevşen iki bin askerle üzerlerine geldi. Muhtâr onun üzerine Saîd b. Münkız el-Hemdânî'yi gönderdi. Saîd onula savaştı. İbrâhim'e: "Onu geç ve yürüyüşünü sürdür," dedi. İbrâhim devam etti ve Şebes'in bulunduğu yola kadar gitti. Burada Nevfel b. Musâhik b. Abdullah b. Mahreme iki bin askerle

6 Arapça orijinal ifadesi "şaz ve münferit" olarak ifade edilen bu tabirle, "sıra dışı ve kurallara bağlı kalmaksızın inşa edilen" demektir. Nitekim Kûfe bir şehir planı dâhilinde inşa edilmiş ve Hz. Ömer'in onayladığı plan çerçevesinde kurulmuştu. Bahsedilen meskûn bölge şehrin kenar mahallesi olduğu anlaşılmaktadır (çev.).

bir rivayete göre de –ki bu rivayet daha doğrudur– beş bin askerle konuşlanmıştı. İbn Mutî', Süveyd b. Abdurrahman'a emir vererek "İbn Musâhik'in imdadına gidin!" diye seslenmesini istedi. İbn Mutî' de Şebes'i konakta vekil bırakarak çıktı ve Künâse'de konuşlandı.

Ebû Mihnef dedi: Hasîre b. Abdullah bana şöyle anlattı:

İbnü'l-Eşter askerleriyle geldiğine şahit oldum. Hasımla-
[30] rına yaklaşınca adamlarına: "İnin," dedi. İndiler. Onlara: "Atlarınızı birbirlerine yaklaştırın, sonra da kılıçlarınızı çekip düşmanın üzerine gidin. Size: 'Şebes b. Rib'î üzerinize geldi, Uteybe b. Nehhâs, Eş'as, Yezîd b. el-Hâris ve falanın aile ve adamları (Ravi dedi: Kûfelilerden birçok aileyi sayarak) üzerinize geldiler diye söylenmesi sizi korkutmasın,' dedi ve şöyle devam etti: "Bunlar kılıçların yakıcılığını hissetseler keçinin kurttan kaçtığı gibi İbn Mutî''den kaçacaklardır." İbrâhim ve adamları atlarını hasımlarına doğru sürdüklerine ve İbnü'l-Eşter'in elbisesinin eteğini kaldırıp belindeki kırmızı kuşağa bağladığına şahit oldum. Kuşağını dış elbisesinin üzerine bağlamış ve zırhını da elbisesiyle gizlemişti. Sonra askerlerine: "Onlara saldırın. Amcam ve dayım size feda olsunlar!" Vallahi çok geçmeden onları hezimete uğrattı. Bunun üzerine yolun ağzında arka arkaya kaçtılar ve izdihama sebep oldular. İbnü'l-Eşter, İbn Musâhik'in yanına ulaştı ve bineğinin geminden tuttu ve kılıcını kaldırarak ona musallat oldu. İbn Musâhik ona: "Ey İbnü'l-Eşter! Allah için sana söylüyorum. Benden alacağın bir öcün mü var? Seninle aramızda bir husumet mi var?" dedi. Bunun üzerine İbrâhim onu serbest bıraktı ve ona: "Bunu unutma!" dedi. Nitekim İbn Musâhik bu hareketi İbnü'l-Eşter'e zikrediyordu. Ardından düşmanı takip ederek Künâse'ye ve arkasından çarşıya ve mescide girdiler. Üç gün İbn Mutî''i muhasara ettiler.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı: İbn Mutî' üç gün konakta bekledi ve adamlarını yedirdi. Ancak un sıkıntısı baş gösterdi. İnsanların ileri gelenleri de yanındaydılar. Ancak Amr b. Hureys evine döndü ve kendini muhasaraya

sokmadı. Ardından ayrıldı ve Kûfe'nin dışına çıktı. Muhtâr geldi ve çarşının yanına konakladı. Konağın muhasarasını İbrâhim b. el-Eşter, Yezîd b. Enes ve Ahmer b. Şümeyt'e bıraktı. İbnü'l-Eşter, mescit ve konağın kapısını tutarken Yezîd b. Enes ise Benî Huzeyfe ve Rûmiyyîn evlerine giden sokağın tarafında konuşlanmıştı. Ahmer b. Şümeyt ise Umâre ve Ebû Mûsâ'nın evlerinin bulunduğu yönü tutmuştu. İbn Mutî' ve adamları üzerindeki kuşatma şiddetlenince eşraf onunla konuştular. Şebes ona: "Allah razı olsun, kendini ve maiyetindekileri düşün. Vallahi onların seni ve kendilerini kurtaracak bir imkânları yoktur," dedi. İbn Mutî': "Gelin ve bana görüşlerinizi söyleyin," dedi. Şebes şöyle dedi: "Görüşüm o ki kendin için [31]
ve bizim için bu adamdan aman alman ve ayrılarak kendini ve maiyetindekileri helak etmemendir." Bunun üzerine İbn Mutî': "Vallahi Müminlerin Emîri'nin işleri Hicaz'da ve Basra'da işleri yolundayken bu adamdan aman almak bana zül geliyor," dedi. Şebes: "O zaman kimseye hissettirmeden çıkacaksın ve Kûfe'de güvendiğin bir kişinin evinde ikamet edeceksin ve çıkıp adamına gidinceye kadar senin yerinden kimsenin haberi olmayacak," dedi. İbn Mutî'; Esmâ b. Hârice, Abdurrahman b. Mihnef, Abdurrahman b. Saîd b. Kays ve Kûfe eşrafına: "Şebes'in bana tavsiye ettiği görüşe ne dersiniz?" diye sordu. Onlar: "Sana söylediği görüşten başka bir görüşümüz yoktur," dediler. İbn Mutî': "O zaman akşama kadar bekleyelim," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Ebü'l-Mugalles el-Leysî bana şöyle anlattı: Abdullah b. Abdullah el-Leysî akşam vakti konaktan Muhtâr'ın adamlarına baktı ve onlara sövüp saydı. Bunun üzerine Mâlik b. Amr, Ebû Nemrân en-Nehdî ona bir ok fırlattı ve boğazına isabet etti. Ok deriyi kesti ve adam yere yığıldı. Sonra tekrar ayağa kalktı ve daha sonra iyileşti. en-Nehdî ona isabet edince: "Al sana Mâlik'ten! O şöyle yapar," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana Hassân b. Fâid b. Bükeyr'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhasaranın üçüncü günü akşam olunca konakta İbn Mutî' bizi davet etti. Allah'ı layıkıyla zikrettikten sonra Peygamberine salat ve selam getirdi ve şöyle dedi: "İçinizden bu

işe kalkanların kim olduklarını biliyorum. Bir iki adam dışında bunların düşükleriniz, sefihleriniz ve değersizleriniz olduklarını biliyorum. Eşrafınız, fazilet ehli olanlarınız hâlâ söz dinleyen, itaat eden ve nasihat eden kimseler olduklarını biliyorum. Bu hususları büyüğüme (Halife'ye) tebliğ edeceğim. Sizin itaat ehli olduğunuzu ve Allah hükmünü verinceye kadar O'nun düşmanlarına karşı cihat ettiğinizi ve bildiğiniz gerçekleri bana tavsiye ettiğinizi anlatacağım. Şimdi bu saatte çıkmak istiyorum." Şebes ona şöyle dedi: "Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. Vallahi mallarımıza el sürmedin, büyüklerimize ikramda bulundun, adamına (Halife'ye) nasihat ettin ve görevini layıkıyla yaptın. Vallahi senin iznin olmadan senden ayrılacak değildik." İbn Mutî': "Allah sizi hayırla mükâfatlandırsın. Herkes dilediği istikamette hareket eder," dedi. Sonra Rûmiyyîn yolunu izledi ve Ebû Mûsâ'nın evine gitti. Konağı
[32] da tahliye etti. Ardından onun adamları konağın kapısını açarak: "Ey İbnü'l-Eşter! Emniyette miyiz?" dediler. İbnü'l-Eşter: "Evet emniyettesiniz," dedi. Bunun üzerine çıktılar ve Muhtâr'a biat ettiler.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Âmir el-Adevî –Cüheyne'nin Adî kolundan olup Ebü'l-Eş'ar olarak tanınır– bana şöyle anlattı:

Muhtâr geldi ve konağa girdi. Geceyi orada geçirdi. İnsanların ileri gelenleri mescitte ve konağın kapısında sabahladılar. Muhtâr konaktan çıkarak mescide geldi ve minbere çıktı. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Dostuna zafer ve düşmanına hüsran vadeden ve onu içinde ebediyen bırakan Allah'a hamdolsun. Gerçekleşmiş bir vaat ve verilmiş bir hükümdür. İftira eden perişan oldu. Sancağımız yükseltildi ve bizim için bir gaye tayin edildi. Sancak hakkında bize, onu yükseltin ve indirmeyin denildi. Gaye hakkında da ona ulaşın ancak o sınırı aşmayın denildi. Biz de davetçinin davetine icabet ettik ve bilinç sahibinin sözünü dinledik. Nice haberci öldürülenler için feryat etmektedir. Azgınlaşan, yüz çeviren, başkaldıran, yalan söyleyen ve sırtını dönenin canı cehenneme! Ey insanlar girin ve hidayet biatiyle biat edin. Göğü bir tavan kılan ve yeryüzünü geniş yollar hâlinde yaratana yemin

olsun, Ali b. Ebî Tâlib ve Ehl-i beytinden sonra bundan daha doğru bir biatte bulunmadınız."

Konuşmasını yaptıktan sonra indi ve konağa girdi. Eşraftan insanlarla birlikte biz de girdik. Muhtâr elini açtı ve insanlar ona biat etmekte âdeta yarışa girdiler. Şöyle diyordu: "Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünneti ve Ehl-i beytin kanını dava konusu yapmak, ahdini bozanlarla savaşmak, zayıfları savunmak, bizimle savaşanlarla savaşmak, barış içinde olanlarla barış içinde hareket etmek, biate vefa etmek üzere bana biat ediyorsunuz. Sizi bundan muaf tutmayız ve sizden bundan vazgeçme talebinde bulunmayız." Biat eden kişi, evet derse Muhtâr onun biatini kabul ederdi. Derken Münzir b. Hassân b. Dırâr ed-Dabbî geldi ve emîrlik unvanıyla onu selamladıktan sonra ona biat etti ve ayrıldı. Münzir konaktan ayrılınca maiyetinde bir grup Şii olduğu hâlde Saîd b. Münkız es-Sevrî ile karşılaştı. Münzir'i görünce –yanında oğlu Hayyân b. Münzir de vardı– onların sefihlerinden (ahmak, akılsız) biri: "Vallahi bu, zorbaların büyüklerindendir," dedi. Bunun üzerine ona ve oğluna saldırdılar ve ikisini öldürdüler. Saîd b. Münkız onlara seslenerek: "Acele etmeyin. Emîrinizin onun hakkında ne düşündüğünü görelim," dedi. Muhtâr olayı haber alınca hoşnutsuzluğunu ifade etti ve onun huzurunda anıldı. Muhtâr insanları ümitlendirmeye ve onların ve eşrafın sevgisini kazanmaya ve siretini güzelleştirmeye gayret etti.

Ravi dedi: İbn Kâmil geldi ve Muhtâr'a: "İbn Mutî''in Ebû [33]
Mûsâ'nın evinde olduğunu bilir misin?" dedi. Muhtâr ona cevap vermedi. Üç kere bu sözü tekrarlasa da Muhtâr ona cevap vermedi. Sonra tekrar söyledi ancak yine cevap vermedi. İbn Kâmil bu sözü uygun görmediğini sandı. İbn Mutî' daha önce Muhtâr'ın dostuydu. Akşam olunca Muhtâr, İbn Mutî''e yüz bin dirhem gönderdi ve ona: "Bununla hazırlığını yap ve çık. Zira senin yerini öğrendim. Sanırım seni çıkmaktan alıkoyan, yola çıkmana imkân verecek maddi bir imkânın elinde bulunmamasıdır." Muhtâr, Kûfe beytülmâlinden dokuz milyon dirhem devralmıştı. İbn Mutî''i konakta muhasara ederken kendileriyle birlikte savaştığı askerlerinden her birine beş yüz dirhem verdi. Kona-

ğı kuşattıktan sonra ona katılan ve konağa girinceye kadar üç gün boyunca onunla birlikte hareket eden altı bin kişiden her birine iki yüz dirhem verdi. İnsanlara ikramda bulundu, adalet ve ihsanda bulunma ve güzel bir sirete sahip olma taahhüdünde bulundu. Eşrafı da kendine yakın tuttu. Onlar onun yanında oturuyor ve onunla sohbet ediyorlardı. Emniyet kuvvetlerinin başına Abdullah b. Kâmil eş-Şâkirî'yi getirirken muhafızlarının başına Ureyre'nin azatlısı Keysân Ebû Amre'yi getirdi. Bir gün yanı başında muhafızlığını yaparken eşrafın Muhtâr'la onun da onlara yönelerek sohbet ettiğini gördü. Bunun üzerine mevaliden olan bazı arkadaşları Keysân'a: "Görmüyor musun, Ebû İshak Araplara yöneldi ve bize bakmaz oldu," dediler. Muhtâr onu çağırdı ve ona: "Seninle konuştuklarını gördüğüm o insanlar sana ne diyorlardı?" diye sordu. Keysân kimseye belli etmeksizin ona: "Allah senden razı olsun, onlardan yüz çevirip Araplara alaka göstermen onlara zor geldi," dedi. Muhtâr: "Onlara söyle bu durum size zor gelmesin. Siz bendensiniz ben de sizdenim," dedi ve uzun bir müddet bekledikten sonra şu ayeti okudu: "*Biz zalimlerden intikam alacağız.*"[7] Ravi dedi: Ebü'l-Eş'ar Mûsâ b. Âmir bana şöyle dedi: "Mevali bu sözü duyar duymaz birbirlerine, müjdeler olsun! Vallahi onunla Allah onları öldürmüş gibidir," dediler.

Ebû Mihnef dedi: Hasîre b. Abdullah el-Ezdî, Fudayl b. Hadîc el-Kindî ve Nadr b. Sâlih el-Absî bana şöyle dediler:

[34] Muhtâr'ın sancak verdiği ilk şahıs, Eşter'in kardeşi Abdullah b. el-Hâris'tir. Ona Erminye üzerine sancak verdi. Muhammed b. Umeyr b. Utârid'i Azerbaycan'a, Abdurrahman b. Saîd b. Kays'ı Musul'a, İshak b. Mes'ûd'u Medain'e ve Cûhâ bölgesine, Kudâme b. Ebî Îsâ b. Rebîa en-Nasrî'yi –Sakīf'in müttefiki– Yukarı Bihkubâz'a, Muhammed b. Ka'b b. Karaza'yı Orta Bihkubâz'a, Habîb b. Münkız es-Sevrî'yi Aşağı Bihkubâz'a ve Sa'd b. Huzeyfe b. el-Yemânî'yi de Hulvan'a tayin etti. Sa'd b. Huzeyfe'nin emri altında Hulvan'da iki bin süvari vardı. Her ay ona bin dirhem veriyordu. Ona Kürtlerle savaşmasını ve yol yapmasını emretti. Dağ bölgelerindeki amillerine emir vererek bölgelerinin

7 Secde, 32/22.

mallarını (toplanan vergi hasılatı) Hulvan'a Sa'd b. Huzeyfe'ye nakletmelerini istedi. Abdullah b. ez-Zübeyr, Muhammed b. el-Eş'as b. Kays'ı Musul'a amil olarak göndermiş ve ona İbn Mutî' ile yazışmasını ve ona itaat etmesini emretmişti. Ancak İbn Mutî', İbnü'z-Zübeyr'in emri olmadan onu azledemezdi. Daha önce Abdullah b. Yezîd ile İbrâhim b. Muhammed'in görevleri döneminde Musul emîrliğinde kendi başına buyruktu ve İbnü'z-Zübeyr dışında kimseyle yazışmazdı.

Abdurrahman b. Saîd b. Kays, Muhtâr tarafından Musul'a gönderilince Muhammed b. el-Eş'as görevi ona bıraktı ve oradan ayrılarak Tikrît'e gitti. Burada kavminden ve başkalarının eşrafından insanlarla birlikte ikamet etti. Âdeta uzlete çekilmiş ve insanların ne yapacaklarını ve durumun nasıl olacağını beklemekteydi. Ancak bir müddet sonra Muhtâr'a giderek ona biat etti ve memleketinin insanlarının yoluna girdi.

Ebû Mihnef dedi: Sıla b. ez-Zübeyr en-Nehdî bana Müslim b. Abdullah ed-Dabbâbî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhtâr galip gelip de hâkimiyetini pekiştirince, İbn Mutî''e sürünce, amillerini şehirlere tayin edince sabah akşam insanların meseleleriyle ilgilenmek üzere oturur ve hasımlar arasında hükmünü verirdi. Sonra "İnsanlar arasındaki ihtilaflara bakmak beni meşgul ediyor," diyerek bu tür işleri Şüreyh'e bıraktı. Artık Şüreyh bu işlere bakıyordu. Arkasından Şüreyh onlardan korktu ve temaruz etti.[8] Hatta onun Osman taraftarı olduğunu, Hânî b. Urve'nin maruzatını tebliğ etmediğini, Ali b. Ebî Tâlib tarafından kādılık görevinden azledildiğini dile getiriyorlardı. Kādı Şüreyh bunları duyunca ve insanların onu [35] zemmedip ona bazı isnatlarda bulunduklarını görünce temaruz etti. Bunun üzerine Muhtâr onun yerine Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'u getirdi. O da hastalanınca onun yerine Abdullah b. Mâlik et-Tâî'yi kādı olarak tayin etti.

Müslim b. Abdullah dedi: Abdullah b. Hümmâm, Ebû Amre'nin Şiayı andığını ve Osman b. Affân'ı eleştirdiğini işitti. Bunun üzerine onu kırbaçlamıştı. Muhtâr galip geldiğinde adam

8 Kendini hasta gibi gösterdi (ed.).

uzlet hâlinde yaşıyordu. Ancak Abdullah b. Şeddâd onun için Muhtâr'dan aman aldı. Bunun üzerine bir gün Muhtâr'a geldi ve şu manzumeyi dile getirdi:

Bilesin ki Ümmü Serî' sevgide senden yüz çevirdi ve seni terk ettiğini ilan etti.

Bir jurnalci teenni göstermeksizin ona laf taşıdı. Bu yüzden kalbin mahzun olarak döndün.

Öyleyse sakin ol da hava seni helak etmesin. Zira sevgi ve dostluğun değişmesi güzel değildir.

Muhtâr'ın gecesinde insanı dehşete düşüren ve onu gençliğin oynaklığı ve mizahından alıkoyan bir hâl vardır.

Hüseyin için intikam, diye çağrıda bulundu. Bunun üzerine Hezî"den sonra Hemdân'dan birlikler ona yöneldi.

Mezhic'den reis İbn Mâlik geldi. Seferber edilen birliklerle geldi.

Esed'den de Yezîd yardımına geldi. Dokunulmazları koruyan güçlü gençlerle birlikte geldi.

Şeybân'ın en hayırlı insanı Nuaym savaş için bütün hiddetiyle geldi.

İbn Şümeyt da savaşta kavmini teşvik ederek hüsrana uğramadı ve kaybetmedi.

Nehd'in Kays'ı da İbn Hevâzin de hepsi ihlas ve huşu sahibi olup kaybetmiş değildir.

Ebû Nu'mân da Allah için gayret ederek ve onunla meydanda karşılaşmak için İbn İyâs üzerine gitti.

Savaş gününde bazıları zırhlı bazıları da zırhsız olan atlarla meydana çıkıldı.

Süvariler öyle bir saldırdılar ki düşmanı yakaladılar ve ilk fırsatta İbn Mutî"e yöneldiler.

Vuruşları kafayı yaran vuruşma karşısında acı veren mızrak darbeleri sonucu sırtını dönüp kaçtı.

Akabinde de İmaret Evi'nde zillete duçar olarak ve burnu sürtülerek boyun eğmiş vaziyette muhasara altına alındı.

Vasinin oğlu onlara iyilik yaptı ve onlar için hayırlı bir şefaatçi oldu.

[36] *Hidayet ve hak da yerini buldu. Hem de en güzel bir dönüşle döndü.*

Hidayet ehli ve hidayet rehberi olan Hâşim'e hakkı teslim edildi. Biz de onu dinleyecek ve itaat edeceğiz.

Ravi dedi: Abdullah b. Hümmâm bu manzumeyi Muhtâr'a okuyunca Muhtâr adamlarına: "Duyduğunuz gibi sizi methet-

ti. Mükâfatını güzelce verin," dedikten sonra kalkıp gitti. Onlara: "Ben dönünceye kadar ayrılmayın," dedi. Ravi dedi: Abdullah b. Şeddâd el-Cüşemî: "Ey İbn Hümmâm! Senin için hediye olarak benden bir at ve bir hırka vardır," dedi. Kays b. Tahfe en-Nehdî –zevcesi Rebâb bint el-Eş'as'tı– ona: "Benden de sana bir at ve bir hırka vardır," dedi. Kays arkadaşının verdiği hediye kadar hediye vermemekten utandığı için onun gibi verdi ve Yezîd b. Enes'e: "Sen ona ne vereceksin?" dedi. Yezîd: "Eğer gayesi sözleriyle Allah'ın rızasını kazanmak ise Allah'ın indindeki sevap onun için daha hayırlıdır. Bu sözleriyle amacı mallarımızı talep etmekse vallahi bizim mallarımız ona kâfi gelmez. Tahsisatımdan yanımda bir miktar kalmıştı onunla kardeşlerimi destekledim," dedi. Ahmer b. Şümeyt kendisine sorulmasına fırsat vermeden şöyle dedi: "Ey İbn Hümmâm! Bu şiirle Allah'ın rızasını murat ettiysen sevabını Allah'tan iste. Ama bununla insanların rızasını ve mallarını murat ettiysen taşı ısır. Vallahi kim Allah'tan başkasının rızası için veya Allah'ın zatından başkası için söz söylerse o ikrama sılaya ehil değildir," dedi. İbn Hümmâm: "Babanın uzvunu ısırdın," dedi. Bunun üzerine Yezîd b. Enes kırbacı kaldırdı ve İbn Hümmâm'a: "Ey fâsık bunu nasıl söylersin?" dedi ve İbn Şümeyt'e: "Kılıçla ona vur," dedi. İbn Şümeyt kılıcı kaldırıp ona saldırdı. İkisinin adamları İbn Hümmâm'a saldırdılar. Ancak İbrâhim b. el-Eşter elinden tuttu ve onu arkasına alarak: "Ben onu himayeme aldım. Neden ona böyle davranıyorsunuz? Vallahi o bağlılığını bildirdi ve bizim hâlimize razı oldu. Methettiği için onu mükâfatlandırmazsanız onun ırzına sövmeyin, kanını akıtmaya yeltenmeyin," dedi. Mezhic de hareketlendi ve ona ulaşılmasına mâni oldu. İbnü'l-Eşter onu himaye etti. Bunun üzerine onlar: "Vallahi ona el kaldırılmayacak," dediler. Ravi dedi: Muhtâr onların gürültüsünü duyunca çıktı ve yanlarına gelerek eliyle işaret ederek oturmalarını istedi. Oturunca onlara: "Size hayırlı bir şey söylenirse onu kabul edin. Mükâfatta buluna bilirseniz bulunun. Yapamazsanız külfetten kaçının, [37] şairin dilinden sakının zira onu şerri hazırdır, sözü kötüdür ve gayreti boştur. Yarın size kastedebilir," dedi. Onlar: "Onu öldürmeyelim mi?" dediler. Muhtâr: "Ona aman verdik ve hi-

maye ettik. Kardeşiniz İbrâhim b. el-Eşter de onu himaye etti ve insanlarla birlikte oturdu."

Ravi dedi: Sonra İbrâhim evine gitti ve ona bin dirhem, bir at ve bir hırka verdi. İbn Hümmâm bunlarla geri döndü ve şöyle dedi: "Hayır, vallahi bunlara hiçbir zaman komşu olmam," dedi. Akabinde Hevâzin geldi ve İbn Hummâm için öfkelenerek mescitte toplandılar. Muhtâr onlara haber gönderdi ve toplanmalarına sebep olanları affetmelerini istedi. Adamlar affettiler. İbn Hümmâm, İbnü'l-Eşter hakkında şöyle dedi:

İki köpeğin ateşini söndürdü. Onunla köpekleri bana karşı kışkırttılar. İbn Mâlik eylem adamıdır.

Öyle bir delikanlıdır ki süvarilerle karşılaşınca peş peşe vuruşlarla onları dağıtır.

Hevâzin'den bir grup benim için öfkelendiler. Sığınakları uzun, develerinin barınakları geniştir.

İbn Şümeyt ya da Yezîd onun karşısına çıkarsa tehlike karşısında şaşa kalırlar.

Ey Tay'ın mevalisi İbn Şümeyt ile birlikte bize saldırdınız. O en kötü yürüyen ve yürürken sallanan en kötü kişidir.

İzzette Kays ve Has'am gibi kendinizi sanırsınız. Ancak sizler kötü savaşçısınız.

Ertesi sabah Abdullah b. Şeddâd mescitte oturdu: "Benî Esed ve Ahmes bize mi saldırıyorlar? Vallahi buna asla razı olmayız," dedi. Muhtâr bunu duyunca ona haber göndererek kendisini çağırdı. Yezîd b. Enes'i ve İbn Şümeyt'i de çağırdı. Muhtâr, Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey İbn Şeddâd! Senin yaptığın şeytanın bir dürtüsüdür. Allah'a tövbe et." İbn Şeddâd: "Tövbe ettim," dedi. Muhtâr: "Bu ikisi senin kardeşlerindir. Onlara yönel ve onlardan kabul et ve bu işi benim hatırıma ver," dedi. İbn Şeddâd: "Bu meseleyi sana bırakıyorum," dedi. İbn Hümmâm, Muhtâr hakkında başka bir kaside daha söylemişti. Şöyle dedi:

[38] *Uzun süren bir sitem ve suçlamadan ve gençliğimin tükenmesinden sonra;*

Süleymâ benim terk etmemi, uzak durmamı ve ayrılığımı ileri sürerek beni hep suçladı durdu.

Konağın kapısının kapandığını ve Hemdân'ın yolları kontrol altına aldığını ve

Ün peşinde koşanların inlere sığınan tilkiler gibi evlerin etrafında dolaştıklarını

Etrafımızdaki sokak ve yolların ağızlarında asa ve kılıçların uçlarını görünce

Râşid'in askerlerinin atlarından bir sineğin uzvu kadar bir eser kalmadığını anladım.

***

Muhtâr ve Kûfe'deki Hüseyin'in Katilleri

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Muhtâr, Kûfe'deki Hüseyin katillerine ve öldürülmesinde parmağı olanlara karşı harekete geçti ve eline geçirebildiklerini öldürdü. Ancak bir kısmı Kûfe'den kaçtıkları için onlara bir şey yapamadı.

Muhtâr'ın onlara saldırması öldürdükleriyle kaçtıkları için öldüremediklerinin isimleri:

Muhtâr'ın Hüseyin'in katillerine karşı harekete geçmesinin sebepleri şöyledir: Avâne b. Hakem'den naklen Hişâm b. Muhammed şöyle anlattı: Mervân b. Hakem, Şam'da otoritesini pekiştirince iki orduyu sefere çıkardı. Bunlardan biri Hubeyş b. Dülce el-Kaynî komutasında Hicaz üzerine gönderildi. Daha önce buna dair bilgileri ve İbn Dülce'nin öldürülmesini zikretmiştik. Diğeri de Ubeydullah b. Ziyâd komutasında Irak üzerine gönderildi. Bu ordunun Ayn Verde'de Tevvâbîn'e karşı girdiği muharebeyi anlatmıştık. Mervân, Ubeydullah'ı Irak'a gönderince Irak'tan ele geçireceği yerlerin hâkimiyetini ona vadetmiş ve Kûfe'yi ele geçirdiği takdirde üç gün boyunca talan etmesini emretmişti.

Avâne dedi: Ubeydullah, Cezîre bölgesinden geçerken orada takıldı. Bu bölgede İbnü'z-Zübeyr'in valisi Kays Aylân [39]
vardı. Mervân, Mercirâhit'te Dahhâk b. Kays safında hareket eden, kendisine ve oğlu Abdülmelik'e muhalefet eden Kays'a zarar vermişti. Ubeydullah bir seneye yakın bunlarla uğraşarak Irak ile ilgilenemedi. Ondan sonra İbn Ziyâd, Musul üzerine gitti. Bunun üzerine Muhtâr'ın Musul amili, Muhtâr'a şöy-

le yazdı: "Ey Emîr! Sana haber vermeliyim ki Ubeydullah b. Ziyâd, Musul topraklarına girdi; süvari ve piyadelerini bana doğru yönlendirdi. Bu durum karşısında Tikrît'e çekildim. Senin emir ve görüşlerini beklemekteyim. Selam ile."

Muhtâr ona şöyle yazdı: Mektubunu aldım. Mektupta zikrettiğin hususları anladım. Tikrît'e çekilmen isabetlidir. Yerinde kal ve inşallah emrim sana ulaşıncaya kadar oradan ayrılma. Selam ile.

Ebû Mihnef'ten naklen Hişâm şöyle dedi: Mûsâ b. Âmir bana şöyle anlattı:

Abdurrahman b. Saîd'in mektubu Muhtâr'a ulaşınca Yezîd b. Enes'e haber göndererek onu davet etti. Ona şöyle dedi: "Ey Yezîd b. Enes! Âlim cahil gibi değildir. Hak da bâtıl gibi değildir. Yalan söylemeyen ve yalanlanmayan, muhalefet etmeyen ve şüpheye düşmeyen kişinin haberini bildireyim. Bizler hayırlı ve uğurlu müminleriz. Gâlib gelen Müslümanlarız. Sen ok torbalarını taşıyan, kuyrukları örgü hâline getirilen atların sahibisin. Atlarını gözleri dalgın, karınları boşaldığı hâlde zeytin bahçelerine kadar götür. Musul'a git ve yakınlarında konakla. Ben peş peşe adamlar göndererek seni destekleyeceğim." Yezîd ona: "Benimle birlikte üç bin süvari gönder. Onları ben seçeceğim. Beni gideceğimiz gedikle baş başa bırak. Eğer askere ihtiyacım olursa sana yazacağım." Muhtâr: "Çık ve Allah'ın adıyla dilediklerini seç," dedi. Yezîd çıktı ve üç bin süvari seçti. Medinelilerin başına Nu'mân b. Avf b. Ebî Câbir el-Ezdî'yi, Temîm ve Hemdân'ın başına Âsım b. Kays b. Habîb el-Hemdânî'yi, Mezhic ve Esed'in başına Verkā b. Âzib el-Esedî'yi, Rebîa ve Kinde'nin başına Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî'yi getirdi.

Ardından Kûfe'den ayrıldı. Yola çıkınca yanında insanlar ol-
[40] duğu hâlde Muhtâr onları yolcu etmek için onlarla çıktı. Yezîd, Deyr Ebî Mûsâ mevkiine varınca Muhtâr onlara veda etti. Ona dedi ki: "Düşmanınla karşılaştığın zaman onlara mühlet verme, eline geçen fırsatı geciktirme. Her gün bana haber gönder. Yardım istemesen bile ben sana yardım göndereceğim. Ancak ihtiyaç duyarsan bana yaz. Zira takviye göndermek senin elini

güçlendirir ve askerlerine güç verir. Düşmanlarını da korkutur." Yezîd ona: "Beni yalnız duanla destekle. Yardımcı olarak Allah yeter," dedi. İnsanlar ona: "Allah seninle olsun, görevini ifa etmene yardımcı olsun, sana güç versin," dediler ve ona veda ettiler. Yezîd onlara: "Benim için Allah'tan şehadet dileyin. Allah'a yemin ederim ki onlarla karşılaşırsam muzaffer olmazsam inşallah şehadeti kaçırmam," dedi. Ardından Muhtâr, Abdurrahman b. Saîd b. Kays'a şöyle yazdı: "Vilayetin sevk ve idaresini Yezîd'e teslim et. Selam ile." Yezîd b. Enes yoluna devam etti ve geceyi Sûrâ'da geçirdi. Sabah tekrar yola çıktı ve geceyi Medain'de geçirdi. İnsanlar, ona hızlı seyirden dolayı maruz kaldıkları zahmeti dile getirdiler. Bunun üzerine bir gün ve bir gece Medain'de kaldıktan sonra Cûhâ bölgesinden geçerek Râzânât'a vardı, buradan Musul'a geçti, Benât Telî'de konakladı. Ubeydullah b. Ziyâd da konakladığı mevkie ulaştı. Ubeydullah onların sayısını sordu. Onun casusları ona Kûfe'den üç bin süvariyle çıktığını haber verdiler. Ubeydullah: "Ben de her bin üzerine iki bin göndereceğim," dedi; Rebîa b. Muhârik el-Ganevî ile Abdullah b. Hamle el-Has'amî'yi çağırdı; her birini üç bin kişiyle gönderdi. Önce Rebîa b. Muhârik'i gönderdi. Arkasından bir gün sonra Abdullah b. Hamle'yi gönderdi. Sonra her ikisine yazarak: "Hanginiz daha önce varırsa diğerinin emîri olacak, beraber ulaşırsanız yaşça büyük olan diğerine ve orduya komutan olacak," dedi. Rebîa b. Muhârik daha önce vardı ve Benât Telî'de bulunan Yezîd b. Enes karşısında konuşlandı. Yezîd hasta ve bitkin bir hâlde üzerine gitti.

Ebû Mihnef dedi: Ebü's-Salt bana Ebû Saîd es-Saykal'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Yezîd b. Enes hasta ve bir merkep üzerinde olduğu hâlde karşımıza çıktı. Bazı adamlar, sağından ve solundan uyluklarını, kollarını ve iki yanını tutarak maiyetinde yürüyorlardı. Yezîd ordunun dört kolundan her birinin yanında ayrı ayrı [41] durarak şöyle diyordu: "Ey Allah'ın askerleri! Sabırlı olun. Size ecriniz verilecektir. Sebat ederseniz zafere kavuşursunuz. Şeytanın dostlarıyla savaşın. Şeytanın tuzağı zayıftır. Öldürülürsem emîriniz Verkā b. Âzib el-Esedî olsun. O da öldürülürse

emîr Abdullah b. Damre el-Uzrî olsun. O da öldürülürse emîr Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî olsun." Ben maiyetinde yürüyen, kolundan ve elinden tutanlardandım. Yüzünden ölümünün yaklaştığını okuyordum. Yezîd, Abdullah b. Damre el-Uzrî'yi sağ cenahına, Si'r b. Ebî Si'r'i de sol cenahına konuşlandırdı. Verkā b. Âzib el-Esedî'yi de süvarilerin başına getirdi. O da bir yatak üzerine oturtuldu. Adamlarına: "Düz ve çıplak arazide onlara saldırın. Beni de piyadelerin önüne alın. Dilerseniz benim etrafımda savaşın dilerseniz de ileriye atılın," dedi. Ravi dedi: Yezîd b. Enes ile 9 Zilhicce 66 tarihinde meydana çıktık. Bazen sırtından tutardık. O da şöyle yapın böyle edin, diye söylerdi. Ancak çok geçmeden ağrıları onu etkilerdi. Bu sebeple de bir süre için istirahate alınır, insanlar savaşmaya devam ederlerdi. Muharebe şafak vakti, güneş doğmadan önceydi. Derken onların sol kanatları bizim sağ kanadımıza saldırdı ve muharebe şiddetlendi. Bunun üzerine bizim sol kanadımız onların sağ kanadına saldırdı ve onları hezimete uğrattı. Arkasından Verkā b. Âzib el-Esedî süvarileriyle saldırdı ve onları hezimete uğrattı. Kuşluk vakti henüz girmeden onları mağlup ettik ve onların karargâhını istila ettik.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Âmir el-Adevî bana şöyle anlattı: Onların komutanı Rebîa b. Muhârik'a yetiştik. Askerleri kaçıp onu ortada bırakmışlardı. O: "Ey Hakkın dostları, ey itaat ehli ve söz dinleyenler! Bana gelin. Ben İbnü'l-Muhârik'ım," diyordu. Mûsâ dedi: Ben henüz yeni yetişmiş bir çocuktum. Ondan mehabete düştüm ve duraksadım. Abdullah b. Verkā el-Esedî ile Abdullah b. Damre el-Uzrî ona saldırdılar ve onu öldürdüler.

Ebû Mihnef dedi: Amr b. Mâlik Ebû Kebşe el-Kaynî bana şöyle anlattı:

Amcalarımdan birine refakat ederek söz konusu orduya katıldığımda henüz bir çocuktum. Kûfelilerin karargâhlarının yakınına konuşlanınca Rebîa b. Muhârik bizi güzel bir şekilde se-
[42] ferber etti. Sağ kanada kardeşinin oğlunu getirirken sol kanada Abdu Rabbih es-Sülemî'yi getirdi. Kendisi de süvariler ve piyadelerle birlikte savaştı. Şöyle dedi: "Ey Şamlılar! Sizler ancak kaçkın kölelerle ve İslam'ı terk eden ve ondan çıkanlara karşı

savaşıyorsunuz. Onların takvası yoktur, Arapça konuşmazlar. Vallahi onlarla savaşıncaya kadar onları öyle sanırdım." Vallahi taraflar savaşmaya tutuşunca Iraklılardan bir adam kılıcıyla insanlara saldırmaya başladı ve şu beyti dile getirdi:

Hakem ehlinden berî oldum. Bize göre en kötü din onların dinidir.

Günün bir saatinde muharebe şiddetlendi ve bizi mağlup ederek komutanımızı öldürüp karargâhımızı ele geçirdiler. Hezimete uğramış hâlde kaçtık. Derken Abdullah b. Hamle, Benât Telî diye bilinen köyden bir saatlik mesafede bizi alıkoydu ve geri döndürdü. Onunla birlikte döndük ve Yezîd b. Enes'in bulunduğu mevkie kadar gittik. Geceyi nöbet tutarak geçirdik. Sabah olunca sabah namazını kıldık güzel bir şekilde seferber olarak meydana çıktık. Abdullah sağına Has'am'dan Zübeyr b. Hüzeyme, soluna Has'am'dan İbn Ukaysır el-Kuhâfî'yi aldı. Kendisi de süvari ve piyadelerin önüne düştü. Kurban Bayramı'nın ilk günüydü. Şiddetli bir muharebeye giriştik. Bizi fena şekilde mağlup ettiler. Bizi feci şekilde can kaybına uğrattılar, karargâhımızı istila ettiler. Geri çekildik ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın yanına giderek başımıza gelenleri anlattık.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Âmir bana şöyle anlattı:

Abdullah b. Hamle el-Has'amî bize geldi ve Rebîa b. Muhârik el-Ganevî'nin hezimete uğramış askerlerinin önüne çıkarak onları geri döndürdü. Onları Benât Telî'ye kadar götürdü. Sabah olunca onlar da biz de harekete geçtik. Sabahın ilk saatinde süvariler birbirlerini kovalamaya başladılar. Sonra onlar da ve biz de istirahate çekildik. Öğle namazını kıldıktan sonra tekrar muharebeye tutuştuk. Onları mağlup ettik. Ravi dedi: Abdullah b. Hamle indi ve adamlarına: "Ey itaat ehli, ey söz dinleyenler! Kaçıştan sonra tekrar saldırıya geçelim," diye seslendi. Ancak Abdullah b. Kurâd el-Has'amî ona saldırdı ve onu öldürdü. Akabinde onların karargâhını ve içindekileri ele geçirdik. Yezîd b. Enes çarşıdayken ona üç yüz esir getirildi. O eliyle işaret ederek boyunlarının vurulmasını istedi. Bunun üzerine son ferde kadar öldürüldüler. Yezîd b. Enes: "Öldürülürsem emîriniz Verkā b. Âzib el-Esedî olsun," dedi. Yezîd ak-

şamdan önce öldü. Verkā b. Âzib namazını kıldırdı ve onu def-
[43] netti. Bu durum karşısında asker üzüldü ve gönülleri kırık bir şekilde onu defnetmeye başladılar. Verkā onlara: "Ey kavmim! Ne düşünüyorsunuz? Bana gelen bilgilere göre Ubeydullah b. Ziyâd, Şamlılardan seksen bin askerle üzerimize gelmektedir," dedi. Bunun üzerine gizlice ayrılıp gitmeye başladılar. Arkasından Verkā ordunun dört kolunun başlarını ve silahşorlarını çağırdı. Onlara: "Size haber verdiğim konu hakkında görüşünüz nedir? Bende sizden biriyim. Görüşüm sizin görüşünüzden daha üstün değildir. Bana görüşünüzü söyleyin. İbn Ziyâd, Şamlılardan içinde büyükleri, silahşorları ve eşrafının da bulunduğu büyük bir orduyla üzerinize geliyor. Bu duruma göre onlara güç yetireceğimizi düşünmüyorum. Bizim komutanımız Yezîd b. Enes de öldü. Bir kısım adamlarımız da dağıldı. Onlarla henüz karşı karşıya gelmeden bugün kendi irademizle ayrılıp gitsek bizim çekilip gitmemizi komutanımızın ölümüne yoracaklar. O takdirde de onların komutanını öldürdüğümüz için bizim mehabetimiz onların içinde kalacaktır. Biz gidişimizi komutanımızı kaybetmemizle izah edebiliriz. Buna karşın bugün onlarla karşılaşırsak tehlikeli bir işe başvurmuş olacağız. Eğer bugün mağlup olursak daha önceki galibiyetimizin bize bir yararı olmayacaktır." Onlar: "Güzel düşünüyorsun. Ayrılabiliriz. Allah seni esirgesin," dediler. Verkā ayrıldı. Ayrılışlarının haberi Muhtâr ve Kûfelilere ulaştı. Kûfeliler heyecanlanıp endişe ettiler; Yezîd b. Enes'in öldüğü ve karşı tarafın hezimete uğradıklarından bihaberdiler. Muhtâr'ın Medain Valisi Sevâd'dan bir casusunu Muhtâr'a göndererek durumu bildirdi. Bunun üzerine Muhtâr, İbnü'l-Eşter'i çağırdı ve onu yedi bin askerin başına getirerek ona: "Sefere çık ve Yezîd b. Enes'in ordusuna rast gelirsen onları da maiyetine al ve yürüyüşünü sürdürerek düşmanla karşılaş ve onlarla savaş," dedi. İbrâhim b. el-Eşter yola çıktı ve ordusunu A'yen Hamamı'nda konuşlandırdı.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Züheyr en-Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı:

Yezîd b. Enes ölünce insanların eşrafı Kûfe'de bir araya geldiler ve Muhtâr'ı endişelendirerek ona: "Yezîd b. Enes öldü-

rüldü," dediler. Onun eceliyle öldüğüne inanmadılar. Bu adam rızamız olmadan başımıza geçti ve kölelerimizi kendine yakın tutarak onları bineklere bindirdi. Onları feyimizden yedirdi ve içirdi, dul ve yetimlerimiz mahrum kaldılar," diyerek Şebes b. Rib'î'nin evinde toplanmak üzere sözleştiler. "Büyüğümüzün evinde toplanalım," dediler. –Nitekim Şebes, Cahiliye zihniyetinin izlerini taşıyan bir Müslümandı.– Onun evinde toplandılar. Şebes onlara namaz kıldırdı ve söz konusu sözleri dile getirdiler. Ravi dedi: Muhtâr'ın yaptıkları içinde onların en çok zoruna giden husus feyden mevaliye hisse ayırmasıydı. [44] Şebes onlara: "Bırakın onunla görüşeyim," dedi. Şebes, Muhtâr'a gitti ve onunla görüşerek arkadaşlarının yanlış gördükleri ne kadar konu varsa hepsini ona iletti. Dile getirdiği her mesele hakkında Muhtâr: "Bu konuda onları razı edecek ve arzu ettikleri gibi hareket edeceğim," dedi. Şebes kölelerden bahsetti. Muhtâr: "Onlara kölelerini geri vereceğim," dedi. Mevaliden söz etti ve şöyle dedi: "Mevalimize karıştın. Oysa onlar bütün bu diyar gibi Allah'ın bize bağışladığı bir feydir. Biz de sevap ve şükür niyetiyle onları azat ettik. Ancak bununla yetinmedin ve onları feyimize ortak ettin." Muhtâr: "Mevalinizi size bıraksam, feyinizi size mahsus kılsam benimle birlikte Benî Ümeyye ve İbnü'z-Zübeyr'e karşı savaşacak ve bu konuda bana Allah'ın ahdi ve misakı olarak söz verecek ve istediğim yeminle yemin edecek misiniz?" dedi. Şebes: "Bilmiyorum. Gidip arkadaşlarımla görüşeyim ve bu hususu onlarla konuşayım," dedi. Şebes gitti ve Muhtâr'a dönmedi.

Ravi dedi: Ancak Kûfeli eşraf Muhtâr'a karşı savaşmak hususunda görüş birliğine vardılar.

Ebû Mihnef dedi: Kudâme b. Havşeb bana şöyle anlattı: Şebes b. Rib'î, Şemir b. Zilcevşen, Muhammed b. el-Eş'as ve Abdurrahman b. Kays, Ka'b b. Ebî Ka'b el-Has'amî'ye gittiler. Şebes konuştu. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra Muhtâr'a karşı savaşmakta görüş birliğine vardıklarını bildirdi. Ondan da bu hususta kendilerine icabet etmesini istedi. Muhtâr'ın ayıplarını dile getirirken şöyle dedi: "O bizim rızamız olmadan bize emîr oldu. Kendisini İbnü'l-Hanefiyye'nin

gönderdiğini iddia etti. Ancak İbnü'l-Hanefiyye'nin onu göndermediğini öğrendik. Mevalimize feyimizi yedirdi ve kölelerimizi bizden aldı, yetim ve dullarımızı mahrum etti. O ve Sebeiyesi salih selefimizden teberri ettiklerini açıkça dile getirdiler. Ka'b b. Ebî Ka'b onları hoş karşıladı ve selamlayarak davetlerine icabet etti.

Ebû Mihnef dedi: Babam Yahyâ b. Saîd bana şöyle anlattı:

Kûfe eşrafı Abdurrahman b. Mihnef'e giderek onu Muhtâr'a karşı savaşmaya davet ettiler. O şöyle dedi: "Ey hazirun! Eğer illa ona karşı isyan edecekseniz sizi terk etmeyeceğim. Ancak sözümü dinlerseniz ona karşı çıkmayın," dedi. Onlar: "Neden?" dediler. Abdurrahman: "Zira tefrikaya düşecek, ihtilaf edecek ve birbirinizi terk edeceksiniz. Zira sizin silahşorla-
[45] rınız ve yiğitleriniz onunladır. Filan ve falancalar onunla değil midirler? Sizin mevali ve köleleriniz de onunladır. Bunların sözü birdir. Sizin mevali ve köleleriniz size düşmanlarınızdan daha çok kin duymaktadır. Muhtâr Arapların cesareti ve Acemlerin adavetiyle size karşı savaşacaktır. Ona az bir mühlet verirseniz Şamlıların veya Basralıların gelmesiyle siz bu külfetten kurtulacak ve kendi aranızda savaşmamış olacaksınız." Onlar: "Allah için senden rica ediyoruz sakın bize muhalefet etme, görüşümüzü ve cemaatimizin üzerinde ittifak ettiği hususları bozma," dediler. Adam: "O zaman ben de sizden biriyim. Dilerseniz çıkın," dedi. Bunun üzerine birbirlerine giderek dediler ki: "Bekleyelim, İbrâhim b. el-Eşter sefere gitsin." Ravi dedi: İbnü'l-Eşter, Sâbât'a varıncaya kadar beklediler. Sonra Muhtâr'a karşı harekete geçtiler. Abdurrahman b. Saîd b. Kays el-Hemdânî Hemdân ile Sebî' Meydanı'na çıktı. Zahr b. Kays el-Cu'fî ve İshak b. Muhammed b. el-Eş'as, Kinde Meydanı'na çıktılar.

Hişâm dedi: Süleyman b. Muhammed el-Hadrâmî bana şöyle anlattı:

Cübeyr el-Hadrâmî ikisine karşı çıkarak onlara: "Meydanımızdan çıkın. Zira bir kötülüğe maruz kalmayı arzu etmiyoruz," dedi. İshak b. Muhammed ona: "Sizin de meydanınız mıdır?" dedi. Cübeyr: "Evet," dedi. Bunun üzerine oradan

ayrıldılar. Ka'b b. Ebî Ka'b el-Has'amî, Bişr Meydanı'na çıktı. Beşîr b. Cerîr b. Abdullah da Becîle ile onlara katıldı. Abdurrahman b. Mihnef de Mihnef Meydanı'ma çıktı. İshak b. Muhammed ile Zahr b. Kays, Abdurrahman b. Saîd b. Kays'a katılmak üzere Sebî' Meydanı'na gittiler. Becîle ve Has'am da Abdurrahman b. Mihnef'e katılmak için Ezd'e gittiler. Sebî' Meydanı'nda bulunanlar Muhtâr'ın kendilerine saldırmak üzere süvarileri seferber ettiğini duydular. Bunun üzerine Ezd, Becîle ve Has'am'a peş peşe elçiler göndererek Allah için ve akrabalık namına acilen onlara gitmelerini istediler. Bunun üzerine onların imdadına giderek hepsi Sebî' Meydanı'nda toplandılar. Haber Muhtâr'a ulaşınca hepsinin aynı yerde toplanmaları onu sevindirdi. Şemir b. Zilcevşen[9] Kays ile Benî Selûl Meydanı'na çıktı. Şebes b. Rib'î, Hassân b. Fâid el-Absî ve Rebîa b. Servân ed-Dabbî, Mudar ile Künâse'de konuşlandılar. Haccâr b. Ebhar ve Yezîd b. Hâris b. Rüeym, Rebîa ile Temmârîn ile Sebeha arasında konuşlandılar. Amr b. Haccâc ez-Zübeydî, Mezhic'den ona uyanlarla birlikte Murâd Meydanı'nda konuşlandı. Yemenliler ona haber göndererek bize gel [46]
dediler. Ancak onlara gitmekten imtina ederek: "Gayret edin. Hesap edin ki ben de size geldim," dedi. Ravi dedi: Muhtâr aynı günde Sâbât'ta bulunan İbrâhim b. el-Eşter'e elçi olarak Amr b. Tevbe adında bir adamı gönderdi. Adam koşarak gitti. İbrâhim'e: "Mektubumu okur okumaz maiyetindeki tüm askerlerle bana gel," diye emretti. Aynı zamanda muhaliflere de haber göndererek: "Bana istediklerinizi söyleyin. İsteklerinizi yerine getirmeye hazırım," dedi. Onlar: "Biz görevinden ayrılmanı istiyoruz. İbnü'l-Hanefiyye'nin seni gönderdiğini söyledin. Ancak o seni göndermedi," dediler. Muhtâr onlara: "Siz ona bir heyet gönderin. Ben de bir heyet göndereceğim. Böylece bu meseleyi açıklığa kavuşturun," diyerek İbrâhim b. el-Eşter dönünceye kadar onları oyalamak istedi. Adamlarına da ellerini tutmalarını istedi. Kûfeliler onlara karşı sokak ve yolların girişlerini tutmuşlardı. Muhtâr ve adamlarına ancak

9 Azılı bir Hz. Ali düşmanı olup Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde büyük rolü oldu (çev.).

az miktarda su ulaşabiliyordu. Bu da onların gözünden kaçtığı zamanlarda oluyordu. Ravi dedi: Abdullah b. Sebî' meydana çıktı. Ancak Şâkir ona şiddetle karşı koydu. Ukbe b. Târık el-Cüşemî ona yetişti ve bir müddet onunla birlikte savaşarak onların süvarilerini geri püskürttüler. Sonra ikisi emirleri altındaki birlikle hareket ederek Ukbe b. Târık, Benî Selûl Meydanı'nda Kays ile birlikte konuşlandı. Abdullah b. Sebî' de Yemenlilerle birlikte Sebî' Meydanı'nda konuşlandı.

Ebû Mihnef dedi: Yûnus b. İshak bana şöyle anlattı: Şemir b. Zilcevşen Yemenlilere giderek şöyle dedi:

Bir yerde toplanırsanız sağ ve sol kanatlar oluşturarak ve bir cephe düzeni içinde savaşalım. Ben de sizinle birlikte olacağım. Aksi takdirde ben yokum. Vallahi böyle bir mekânda, dar sokaklarda ve yönü belirsiz bir yerde savaşamam. Sonra Benî Selûl Meydanı'nda toplanan kavmine gitti. Ravi dedi: Muhtâr'ın elçisi yola çıktığı günün akşamında İbnü'l-Eşter'in yanına ulaştı. Bunun üzerine hemen askerlerine: "Kûfe'ye dönün," diye seslendi. İbnü'l-Eşter akşam yola koyuldu ve gece olunca akşam yemeğini yediler; hayvanlarını az bir süre dinlendirdikten sonra tekrar askere hareket için seslendi. Gece boyunca yol aldılar ve Sûrâ'da sabah, namazını kıldılar. Sonra gündüz boyunca yola devam etti ve ikindi namazını Bâbü'l-Cisr'de kıldı. Arkasından Kûfe'ye girdi, adamlarından güç ve celadet ehli olanlarla birlikte geceyi mescitte geçirdi. Yola çıkışlarının üçüncü gününün sabahında Muhtâr'la buluştular. Akabinde Muhtâr minbere çıktı.

[47] Ebû Mihnef dedi: Ebû Cenâb el-Kelbî bana şöyle anlattı: Şebes b. Rib'î oğlu Abdülmü'min'i Muhtâr'a göndererek şöyle dedi:

"Biz senin aşiretin, elin ve kolunuz. Vallahi seninle savaşmayız. Bize güven." Aslında onun görüşü Muhtâr'la savaşmaktı ancak ona tuzak kurmak istedi. Yemenliler Sebî' Meydanı'nda toplanınca namaz vakti geldi. Başlarda her biri başkasının namaz kıldırmasını istemiyordu. Abdurrahman b. Mihnef onlara: "Bu, ilk ihtilaftır. Rıza gösterilen birini öne geçirin. Şehrin kurrâlarının efendisi sizin aşiretinizdendir. O namazı kıldırsın. Becîle'den Rifâa b. Şeddâd el-Fityânî öne geçsin," dedi.

Bunun üzerine onu öne geçirdiler ve vakaya kadar o namazı kıldırdı.

Ebû Mihnef dedi: Vâzi' b. es-Serî bana şöyle anlattı:

Enes b. Amr el-Ezdî çıktı ve Yemenlilerin arasına girdi. Onların şöyle dediklerini duydu: "Muhtâr, Mudarlı kardeşlerimizin üzerine giderse onların yardımına gideceğiz. Bizim üzerimize gelirse onlar bizim yardımımıza gelecekler." Onlardan bir adam bu sözleri duyunca Muhtâr'a gitti ve minberde bulunan Muhtâr'ın yanına çıkarak bu sözleri ona iletti. "Mudar'ın üzerine gidecek olsam Yemenlilerin onların yardımlarına gitmesi normaldir. Ancak Yemenlilerin üzerine gidecek olsam Mudar'ın onların yardımına gitmeyeceğine şahitlik edebilirim," dedi. Muhtâr bu tavrından sonra adamı davet ederek ona ikramda bulundu. Ardından Muhtâr indi ve adamlarını çarşıda seferber etti. O zaman çarşı bugünkü gibi mamur değildi. İbrâhim b. el-Eşter'e: "İki topluluktan hangisinin üzerine gitmek istersin?" diye sordu. İbrâhim: "Hangisinin üzerine gitmemi istersen," diye karşılık verdi. Muhtâr düşündü. –Nitekim akıllı bir insandı ve İbnü'l-Eşter'in kendi kavmi üzerine gitmesini ve onlardan çok sayıda insanı öldürmesini hoş görmedi.– İbnü'l-Eşter'e: "Künâse'de konuşlanmış Mudar'ın üzerine git. Onların başında Şebes b. Rib'î ve Muhammed b. Umeyr b. Utârid var. Ben de Yemenlilerin üzerine gideceğim," dedi.

Ravi dedi: Muhtâr muzaffer olunca Yemenlilere ve başkalarına karşı katı kalpli ve merhametsiz olmakla tanınırdı. İbrâhim b. el-Eşter, Künâse üzerine gitti. Muhtâr da Sebî' Meydanı'na yöneldi ve Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın evinin yanında durdu. Önden de Ahmer b. Şümeyt el-Becelî el-Ahmesî ve Abdullah b. Kâmil eş-Şâkirî'yi gönderdi. İbn Şümeyt'e: "Bu yolu izleyerek kavminin evleri arasından Sebî' Meydanı'na [48] kadar git." Abdullah b. Kâmil'e de: "Bu yolu izle ve Âl-i Ahnes b. Şerîk'in evinden Sebî' Meydanı'na kadar git," dedi. Muhtâr her ikisini çağırdı ve gizlice onlara: "Şibâm bana haber göndererek orada konuşlanan topluluğa karşı arkadan harekete

geçtiklerini bildirdi," dedi. İkisi Muhtâr'ın emrettiği iki yolu izleyerek gittiler. Yemenliler bu iki zatın kendilerine karşı harekete geçtiklerini haber aldılar. Bunun üzerine güçlerini bu iki yola yönelttiler. Ahmes Mescidi'nin arkasında kalan yolda Abdurrahman b. Saîd b. Kays el-Hemdânî, İshak b. el-Eş'as ve Zahr b. Kays konuşlandılar. Fırat'tan sonraki yolda da Abdurrahman b. Mihnef, Beşîr b. Cerîr b. Abdullah ve Ka'b b. Ebî Ka'b konuşlandılar. İki taraf çok şiddetli bir muharebeye tutuştular. Bunun neticesinde Ahmer b. Şümeyt'in askerleri yenildiler. Abdullah b. Kâmil'in askerleri de hezimete uğradılar. Çok geçmeden dağılan askerler Muhtâr'ın yanına vardılar. Muhtâr onlara: "Arkanızda neler oldu?" dedi. Onlar: "Hezimete uğradık," dediler. Muhtâr: "Ahmer b. Şümeyt ne yaptı?" dedi. Onlar: "Onu Kassâs Mescidi'nin –Vâdia'daki Ebû Dâvûd Mescidi. İnsanlar burada toplanır ve kıssalar anlatılırdı– yanında bıraktık. Yanında bazı adamları da vardı. Abdullah'ın adamları, İbn Kâmil'in ne yaptığını bilmiyoruz," dediler. Muhtâr, onlara: "Gidin," diye bağırdı. Sonra onları Ebû Abdullah el-Cüdelî'nin evinin yanına kadar götürdü. Akabinde Abdullah b. Kurâd el-Has'amî'yi gönderdi. Onun maiyetinde dört yüz kişi vardı. Ona: "Adamlarınla İbn Kâmil'e git. Eğer öldüyse onun yerine geç ve düşmana karşı adamların ve onun adamlarıyla birlikte savaş. Onu hayatta ve savaşabilecek durumda bulursan adamlarından yüz süvariyi yanında bırak, geri kalanları ona ver ve onlara, onunla birlikte ciddiyetle savaşmalarını, ona samimi olarak yardım etmelerini söyle. Ona gösterilecek samimiyet aslında bana gösterilmiş demektir. Bana karşı samimi davranana ne mutlu! Sonra emrindeki yüz süvariyle Sebî' Meydanı'nın Katan b. Abdullah Hamamı'nın yanına kadar git," dedi. Abdullah b. Kurâd gitti ve İbn Kâmil'in, yanında bazı adamları
[49] olduğu hâlde Amr b. Hureys Hamamı'nın yanında durduğunu gördü. Onlar sebat etmişler ve İbn Kâmil düşmanla savaşmaktaydı. Abdullah askerlerinden üç yüzünü ona verdi ve kendisi Sebî' Meydanı'na giderek orada yerini aldı.

Abdullah o yollardan geçerek Abdülkays Mescidi'ne ulaştı. Burada durdu ve adamlarına: "Ne dersiniz?" diye sordu. On-

lar: "Biz emrine tâbiyiz." Yanındakiler kavminden olup yüz kişiydiler. Şöyle dedi: Vallahi Muhtâr'ın galip gelmesini istiyorum. Ancak bugün aşiretimin eşrafının helak olmasını istemiyorum. Vallahi ölsem onların elimle helak olmasından bana daha sevimlidir. Biraz durun. Zira Şibâm'ın arkadan onların üzerine saldıracakları duyumunu aldım. Belki bu işi Şibâm yapar da biz bundan kurtuluruz. Adamları ona: "Senin görüşüne tâbiyiz," dediler. Bunun üzerine Abdülkays Mescidi'nin yanında durdu. Muhtâr ise Mâlik b. Amr en-Nehdî'yi –oldukça iyi bir savaşçıydı– iki yüz adamla, Abdullah b. Şerîk en-Nehdî'yi de Ahmer b. Şümeyt'e gönderdi, kendisi yerinde durdu. Yanına vardıklarında düşmanları ona üstünlük sağlamış ve zorda bırakmışlardı. İki taraf arasında şiddetli bir vuruşma oldu. İbnü'l-Eşter de harekete geçti, yanında Mudar'dan çok sayıda insan olduğu hâlde Şebes b. Rib'î ile karşılaştı. İçlerinde Hassân b. Fâid el-Absî de vardı. İbrâhim onlara: "Buradan gidin. Vallahi Mudar'dan hiç kimseye zarar vermek istemiyorum. Kendinizi helak etmeyin," dedi. Ancak onlar bu uyarısını reddettiler ve savaştılar. Ancak İbrâhim onları hezimete uğrattı. Yaralanan Hassân b. Fâid evine nakledildi. Ancak eve varınca ruhunu teslim etti. Ölmeden önce yatağında bir süre için kendine geldi ve şöyle dedi: "Vallahi bu yaramın iyileşmesini istemiyordum. İsterdim ki ölümüm bir mızrak veya bir kılıç darbesiyle olsun." Adam bu kelimelerden sonra bir daha konuşmadı ve ruhunu teslim etti. Mudar'ın hezimetinin müjdesini İbrâhim, Muhtâr'a ulaştırdı. Muhtâr da müjdeyi, Ahmer b. Şümeyt ve İbn Kâmil'e ulaştırdı. İnsanlar kendi pozisyonlarını koruyor ve her sokak ehli kendi sokaklarında başkasının yardımına ihtiyaç duymayacak bir hâlde bulunuyorlardı.

Ravi dedi: Şibâm toplanmış ve başlarına Ebû Kalûs'u getirmişlerdi. Onlar toplanmış ve arkadan Yemenlilere saldır- [50]
maya karar vermişlerdi. Birbirlerine: "Vallahi bu gayret ve ciddiyetimizi sizden olmayanlara karşı göstersek daha doğru olur. Mudar veya Rebîa üzerine gidelim ve onlarla savaşalım," diyorlardı. Liderleri Ebû Kalûs suskundu ve konuşmuyordu. Ona: "Ey Ebû Kalûs! Bu işe ne dersin?" diye sordular. O şöyle

dedi: "Yüce Allah şöyle buyurdu: *'Karşınızdaki kâfirlerle savaşın ve onlar sizde bir güç ve kuvvet görsünler.'*[10] Şimdi ayağa kalkın," dedi. Bunun üzerine harekete geçtiler. Kays onlarla iki veya üç mızrak boyu mesafe aldıktan sonra "Oturun!" dedi. Oturdular. Sonra onlarla aynı mesafeden biraz daha fazla mesafe aldıktan sonra onları oturttu. Üçüncü kez onlarla biraz daha fazla mesafe aldıktan sonra onları oturttu. Bunun üzerine: "Ey Ebû Kalûs! Vallahi sen bizim yanımızda Arapların en cesurusun. Neden bunu yapıyorsun?" dediler. O: "Tecrübeli insan tecrübesiz kimse gibi değildir. Bununla yüreğinizi güçlendirmek, kendinizi savaşa hazırlamanızı sağlamak istedim. Sizi hazırlıksız savaşa sokmak istemedim," dedi. Onlar: "Sen daha iyi bilirsin," dediler.

Sebî' Meydanı'na çıkınca sokağın başında A'ser eş-Şâkirî onları karşıladı. Cündûî ve Ebü'z-Zübeyr b. Küreyb ona saldırıp onu öldürdüler. Sonra meydana girdiler. Arkadan diğer askerler de girdiler. "Hüseyin için intikam!" şiarını tekrarlıyorlardı. İbn Şümeyt'in askerleri de "Hüseyin için intikam!" şiarıyla karşılık verdiler. Hemdân'dan Yezîd b. Umeyr b. Zîmurrân bunu duyunca: "Osman için intikam!" dedi. Rifâa b. Şeddâd onlara: "Bizim Osman ile ne alakamız var? Osman'ın kanı peşinde olanlarla birlikte savaşmak istemem," dedi. Kavminden bazı insanlar da Yezîd b. Umeyr'e: "Bizi getirdin, biz de sana itaat ettik. Kavmimiz kılıç darbelerine maruz kalınca onları bırakın ve gidelim diyorsun," dediler. Bunun üzerine onlara yöneldi ve şu beyitleri dile getirdi:

Ben İbn Şeddâd'ım ve Ali'nin dinindenim. Ben Osman b. Ervâ'nın dostu değilim.

Bugün savaşın ateşiyle ısınmak isteyeni umursamadan yakacağım!

Rifâa öldürülünceye kadar savaştı. Yezîd b. Umeyr b. Zîmurrân, Nu'mân b. Suhbân el-Cürmî er-Râsibî –âbid bir kişiy-
[51] di– öldürüldüler. Rifâa b. Şeddâd b. Avsece el-Fityânî –âbid bir zattı– Sebeha'da Mehbezân Hamamı'nın yanında öldürüldü. Furât b. Zahr b. Kays el-Cu'fî de öldürüldü. Zahr b. Kays ağır

10 Tevbe, 9/123.

yaralanmıştı. Abdurrahman b. Saîd b. Kays, Ömer b. Mihnef de öldürüldü. Abdurrahman b. Mihnef ağır yaralanıncaya kadar savaştı. Kendinden geçmiş vaziyette onu taşıdılar. Ezd'den bazı adamlar etrafında savaştılar. Humeyd b. Müslim şöyle dedi:

Ebû Hakîm'i savunmak için kölelerin kafalarının ortasına ve uzuvlarının kemiklerine vuracağım.

Sürâka b. Mirdâs el-Bârıkī de şöyle dedi:

Ey nefis sabretmezsen kendini kınayacaksın. Ebû Hâkim'i bırakıp gitmeyesin.

Vâdiiyyîn evlerinden beş yüz esir çıkarıldı ve elleri bağlı olarak Muhtâr'a götürüldü. Benî Nehd'den ve Muhtâr'ın önde gelen adamlarından Abdullah b. Şerîk adında bir şahıs, karşılaştığı her Arap kişiyi serbest bıraktı. Benî Nehd'in azatlısı Dirhem, konuyu Muhtâr'a şikâyet etti. Muhtâr ona: "Bunları bana gösterin, onlardan Hüseyin'in öldürülmesinde hazır bulunanları bana bildirin," dedi. Bunun üzerine ona arz edilenlerin içinde Hüseyin'in öldürülmesi hâdisesinde hazır bulunanları ona: "İşte bu, Hüseyin'in öldürülmesi olayında hazır bulunanlardandır," diye bildiriyorlardı. Muhtâr da onun boynunu vurduruyordu. Muhtâr çıkmadan onlardan iki yüz kırk sekiz kişi öldürdü. Onun adamları kendilerine eziyet eden, onlarla tartışan veya onlara zarar veren ne kadar adam gördülerse onu bir kenara çekip öldürüyorlardı. Bu şekilde çok sayıda insan öldürüldü, Muhtâr'ın haberi bile olmadı. Sonradan bu durum Muhtâr'a haber verilince geri kalan esirleri çağırdı ve esirlerin hepsini hürriyete kavuşturdu. Buna karşılık kendilerinden düşmanlarıyla iş birliği yapmamak, ona ve adamlarına karşı bir gaileye meydan vermemek üzere onlardan söz aldı. Sürâka b. Mirdâs el-Bârıkī hariç. Muhtâr onun mescide sevk edilmesini istedi. Ravi dedi: Muhtâr'ın tellalı şöyle seslendi: "Muhammed'in (sav.) Ehl-i beytinin kanını akıtanlar hariç kim kapısını kapatırsa emniyettedir," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Mücâlid b. Saîd bana Âmir eş-Şa'bî'den naklen şöyle anlattı: [52]

Yezîd b. el-Hâris b. Yezîd b. Rüeym ve Haccâr b. Ebcer elçilerini göndererek onlara: "Yemenlilere yakın bir yerde olun.

Gâlib geldiklerini görürseniz ikinizden kim daha çabuk bize gelirse *sarafân* diye seslensin. Eğer hezimete uğrarlarsa *cümzân* desin," diye tembih ettiler.[11] Yemenliler hezimete uğrayınca elçileri onlara gittiler ve ilk varan kişi onlara: "*Cümzân*," dedi. Yezîd ve Haccâr, kavimlerine: "Evinize dönün," dediler. Bunun üzerine evlerine döndüler. Hüseyin'in öldürülmesi hâdisesinde hazır bulunanlardan Amr b. Haccâc ez-Zübeydî binek hayvanına bindi ve Şerâf ve Vâkısa güzergâhını takip ederek kayıplara karıştı; bugüne kadar görülmedi, yer mi onu yuttu yoksa gökten üstüne taş mı yağdı bilinmedi. Furât b. Zahr b. Kays'a gelince, öldürüldüğünde Âişe bint Halîfe b. Abdullah el-Cu'fiyye –Hüseyin b. Ali'nin zevcesi– Muhtâr'a haber göndererek kendisine cesedini defnetmesine müsaade etmesini istedi. Muhtâr izin verince Âişe onun cesedini defnetti.

Muhtâr, Zirbi adında bir kölesini Şemir b. Zilcevşen'i takip etmesi için gönderdi.

Ebû Mihnef dedi: Yûnus b. Ebî İshak bana Müslim b. Abdullah ed-Dabbâbî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhtâr'ın kölesi Zirbi bizi takip etti. Adam bize yetişti. Biz Kûfe'den ince ve zayıf atlarımızla ayrılmıştık. Süratli bir şekilde bize doğru geliyordu. Bize yaklaşınca "Benden süratle uzaklaşın. Her hâlde köle benim peşimdedir," dedi. Biz süratle ayrıldık ve dikkatli bir şekilde gözlemledik. Köle Şemir'in peşindeydi. Şemir ona aniden saldırmak için kaçma numarası yaparak onu kendine doğru çekti. Köle adamlarından uzak kalınca Şemir ona saldırdı ve sırtından vurdu. Haber Muhtâr'a ulaştırılınca o şöyle dedi: "Zirbi ne kötü etti. Bana danışsaydı Ebû Sâbiğa'nın arkasından gitmesini söylemezdim."

Ebû Mihnef dedi: Ebû Muhammed el-Hemdânî bana Müslim b. Abdullah ed-Dabbâbî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhtâr bizi hezimete uğratıp Sebî' Meydanı'nda Yemenlileri bertaraf ettikten sonra Şemir b. Zilcevşen ile birlikte Kûfe'den ayrılmıştık. Muhtâr kölesi Zerbi'yi Şemir'in izini

11 *Sarafân* kelimesi "kurşun" anlamına, *cümzân* kelimesi "gitmek, kaçmak" anlamına gelmektedir. Burada parola olarak kullanılmıştır (çev.).

sürmek için göndermiş ve Şemir onu katlettikten sonra Sâtîdemâ'da konaklamak için yoluna devam etti. Oradan da ayrılarak bir nehrin kıyısında bulunan Keltâniye köyünün civarında bir tepenin yanında konakladı. Sonra köye birini gön- [53]
dererek bir köylüyü getirtti; ona vurarak: "Bu mektubumu acilen Mus'ab b. ez-Zübeyr'e ulaştır," dedi. Mektubun başında da: "Şemir b. Zilcevşen'den Emîr Mus'ab b. ez-Zübeyr'e," diye yazmıştı. Köylü yola koyuldu ve bir köye uğradı. Köyde Ebû Amre bulunuyordu. Nitekim Muhtâr onu oraya göndermiş ve orada Basralılarla arasında askerî bir üs kurmasını istemişti. O köyden bir adam söz konusu köylüyle karşılaşınca ona Zilcevşen'in yaptıklarını anlatmaya başladı. Onlar böyle konuşurken Ebû Amre'nin bir adamı oradan geçti. Mektubu köylünün elinde gördü, mektubun başında Şemir'den Mus'ab'a diye yazılı olduğunu görünce köylüye Şemir'in nerede olduğunu sordu. Adam onlara yerini söyledi. Meğer aradaki mesafe sadece üç fersahtı. Bunun üzerine Şemir'in üzerine gittiler.

Ebû Mihnef dedi: Müslim b. Abdullah bana şöyle anlattı:

O gece Şemir ile beraberdim. Ona: "Keşke bizi bu yerden götürsen, biz bu yerden korkuyoruz," dedik. O: "Bütün bunlar o yalancıdan korktuğunuz için mi? Vallahi üç gün buradan ayrılmayacağım. Allah kalbinizi korkuyla doldursun," dedi. Müslim dedi: Bulunduğumuz muhitte çok sayıda ayı vardı. Vallahi uykuyla uyanıklık hâli arasındayken atların ayak seslerini duydum. Kendi kendime: 'Bu ayıların sesidir,' dedim. Sonra ses şiddetlendi. İyice kendime geldim ve gözlerimi sildim. Kendi kendime: 'Hayır bu ayıların sesi değildir,' dedim. Kalkmak için davrandım. Ancak karşı tepede göründüler ve tekbir getirdiler. Akabinde de çadırlarımızı kuşattılar. Bunun üzerine atlarımızı bırakıp kaçtık. Şemir'in yanından geçtim. O sık dokunmuş bir abaya bürünmüştü. O abraştı. Onlarla mızrakla vuruşurken abanın altından böğürlerinin beyazlığını görür gibiydim. Aniden onu yakaladıkları için zırhını ve elbisesini giyecek vakit bulamamıştı. Biz onu bırakıp kaçtık. Bir müddet uzaklaşmıştım ki tekbir seslerini ve "Allah, habisi öldürdü!" haykırışını duydum.

Ebû Mihnef dedi: Meşrıkī bana Abdurrahman b. Ubeyd Ebû Kenûd'dan naklen bana şöyle anlattı:

Mektubu köylünün üzerinde bulan ve onu Ebû Amre'ye götüren kişi benim. Şemir'i öldüren de benim. Ona: "O gece onun bir şey söylediğini işittin mi?" dedim. Abdurrahman b.
[54] Ubeyd: "Evet, bize karşı çıktı ve bir süreliğine mızrağıyla bizimle savaştı. Sonra mızrağını bıraktı, çadırına girerek kılıcını aldı ve tekrar karşımıza çıktı. Şu beyitleri dillendiriyordu:

Yatağındaki kahraman ve asık suratlı bir aslanı uyandırdınız. Onun yüz aydınlığı omzu kırar.

Hiçbir gün düşmandan kaçtığı görülmedi. O ancak öldürür veya öldürülür.

Vuruşları onları bitap düşürür ve emîrin susuzluğunu giderir.

Yûnus b. Ebî İshak'tan naklen Ebû Mihnef şöyle dedi:

Muhtâr, Sebî' Meydanı'ndan çıkıp da konağa doğru gidince Sürâka b. Mirdâs en yüksek sesiyle ona şöyle seslendi:

Ey Ma'd'ın en hayırlısı, Yenen sahilinde ve şehirde ikamet eden ve en hayırlı kişi,
Selam veren telbiyede bulunan ve secde edenlerin hayırlısı.

Bunun üzerine Muhtâr onu hapse attı. Bir gece hapis yattıktan sonra Muhtâr ertesi sabah onu serbest bıraktı. Sürâka, Muhtâr'a gitti ve şu manzumeyi dillendirdi:

Ebû İshak'a haber ver: Bizler isyan ettik. Ancak bu aleyhimize oldu.

İsyan ederken zayıfları bir şey saymazdık. İsyanımız aslında bir şımarıklıktı.

Saflarında onları az bulurduk. Ancak karşılaştığımızda âdeta ayılar gibiydiler.

Onları gördüğümüzde onlarla karşılaşmak için meydana çıktık. Ancak onlar meydana çıkınca

Onların şiddetli darbelerine ve isabetli mızrak vuruşlarına maruz kaldık ve geri çekildik.

Düşmanına karşı Hüseyin'i anan birliklerle her gün galip geldin.

Tıpkı Muhammed'in Bedir'de ve Huneyn'de galip geldiği gibi.

Sen mülkünde istikamet üzere ol. Biz hükmetseydik hükûmet işlerimizde zulmedecek ve haksızlık yapacaktık.

Tövbemi kabul et ve nakit olanı borca çevirirsen sana teşekkür edeceğim.

Ravi dedi: Muhtâr'ın yanına varınca ona: "Ey emîr! Allah [55] iyiliğini versin. Sürâka b. Mirdâs O'ndan başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki meleklerin gökle yer arasında benekli atlar üzerinde savaştıklarını gördü," dedi. Muhtâr ona: "O zaman minbere çık ve bunu Müslümanlara duyur," dedi. Sürâka minbere çıktı ve bu hususu onlara duyurdu. Akabinde de indi. Muhtâr onunla baş başa kalınca ona: "Melekleri görmediğini bilirim. Bu iddiayı seni öldürmeyeyim diye söyledin. Dilediğin yere git ve adamlarımı bozma," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Haccâc b. Ali el-Bârıkī bana Sürâka b. Mirdâs'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ettiğim yeminler arasında, meleklerin onlarla birlikte savaştıklarını gördüğüme dair ettiğim yemin kadar yalanda mübalağada bulunmamıştım. Onu serbest bırakınca kaçtı ve Basra'da Abdurrahman b. Mihnef'e iltihak ederek Mus'ab b. ez-Zübeyr'in yanında kaldı. Kûfe eşrafı ve ileri gelenleri de Basra'ya giderek Mus'ab'a iltica ettiler. Sürâka b. Mirdâs, Kûfe'den ayrılırken şu beyitleri dile getiriyordu:

Ebû İshak'a haber verin: Benekli atlar değil siyah ve sessiz atlar gördüm.

Sizin vahyinize küfrettim ve ölüme kadar sizinle savaşmayı kendime adadım.

Gözlerimin görmediğini gördüğümü iddia ettim. İkimiz bâtıl ve hurafeleri biliriz.

Söyledikleri zaman onlara yalan söylüyorsunuz, derim. Meydana çıkarlarsa da onlara karşı silahımı kuşanırım.

Ebû Sâib Selem b. Cünâde bana Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin evlatlarından Muhammed b. Berrâd'dan naklen yaşlı bir zatın şöyle dediğini anlattı:

Sürâka el-Bârıkī'yi esir aldıkları zaman, "Beni siz mi esir aldığınızı sanıyorsunuz! Beni benekli binekler üzerinde seyreden beyaz elbiseli kişiler esir ettiler," dedi. Muhtâr: "Onlar meleklerdir," dedi ve onu serbest bıraktı. Sürâka bu kez de şu beyitleri dillendirdi:

Ebû İshak'a haber ver: O benekli binekleri siyah ve sakin olarak gördüm.

Gözlerimin görmediğini gördüm dedim. Ancak ikimiz de bâtıl ve hurafeleri biliriz.

[56] Ebû Mihnef dedi: Umeyr b. Ziyâd bana şöyle anlattı:

Abdurrahman b. Saîd b. Kays el-Hemdânî Sebî' Meydanı günü karşılaşmasında: "Arkadan üzerimize gelen bu insanlar kimlerdir?" diye sordu. Ona: "Şibâm'dır," denildi. Abdurrahman: "Hayret vericidir ki kavmi olmayan kavmimle bana karşı savaşmaktadır," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Ravk bana şöyle anlattı: Nâitilerden Şürahbîl b. Zî Buklân o gün öldürüldü. Kendisi Hemdân'ın ileri gelen ailelerindendi. O gün öldürülmeden önce şöyle dedi: "Nasıl bir muharebedir? Öldürülen ne kadar hüsrandadır! İmamsız bir muharebe. Niyetsiz bir vuruşma ve sevgililerin ayrılığı uğruna bir acullük. Onları öldürsek onlardan kurtulamayız. *İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn.* Vallahi bizzat çıkmam kavmimle dayanışmak içindir. Baskıya maruz kalmalarından endişe ettim. Allah'a yemin ederim ki bu badireden kurtulamam ve onlar da kurtulamayacaklar. Onları kurtaramayacağım ve kurtulamayacaklar." Derken Hemdânlı Fâişilerden Ahmer b. Hedîc adında bir adam ona bir ok attı ve onu öldürdü.

Ravi dedi: Abdurrahman b. Saîd b. Kays el-Hemdânî'nin öldürülmesi hakkında üç şahıs çekiştiler: Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî, Ebü'z-Zübeyr eş-Şibâmî ve başka bir zat. Si'r: "Ona mızrakla vurdum," dedi. Ebü'z-Zübeyr: "Ona on veya daha fazla darbe indirdim. Onun oğlu bana ey Ebü'z-Zübeyr senin kavminin lideri Abdurrahman b. Saîd'i öldürecek misin?" dedi. Ona: "*Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsalar Allah'a ve Resulü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin,*"[12] dedim. Muhtâr: "Hepiniz güzel yaptınız," dedi. Muharebe Abdurrahman b. Saîd'in kavminden yedi yüz seksen kişinin ölmesiyle neticelenmiştir.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı: Bu muharebede Yemenliler çok zayiat verdiler. Mudarlılar ise Künâse'de on küsur adamlarını kaybettiler. Sonra gittiler ve Rebîa'ya uğradılar. Haccâr b. Ebcer, Yezîd b. el-Hâris b. Rüeym, Şeddâd b. Münzir –Hudayn'ın kardeşi– ve İkrime b. Rib'î dön-

12 Mücâdele, 58/22.

düler ve evlerine gittiler. Sonra İkrime onlara yöneldi ve onlarla şiddetli bir muharebede bulundu. Sonra bırakıp gitti ve evine geçti. Ona: "Mahallenin içinden süvariler geçti," denildi. Bunun üzerine çıktı ve bahçesinin duvarından evinin yanın- [57]
daki eve atlamak istedi. Ancak atlayamayınca onun kölesi onu taşıdı. Sebî' Meydanı muharebesi altmış altı yılının Zilhicce'nin bitimine altı gün kala çarşamba günü vuku bulmuştur.

Ravi dedi: Bunun üzerine insanların ileri gelenleri Kûfe'yi terk ederek Basra'ya geçtiler. Muhtâr da Hüseyin'in katillerini bertaraf etmeye odaklandı ve şöyle dedi: Hüseyin'in katillerinin dünyada emniyet içinde hareket etmelerine fırsat vermek dinimizin şanına yakışmaz. Böyle davranmak bu dünyada Muhammed'in ehlibeytine yardım eden bir kişi olarak bana züldür ve o takdirde beni suçladıkları gibi yalancı olurum. Ben onlara karşı Allah'ın yardımını diliyorum. Allah'a hamdolsun ki beni onları vuran bir kılıç ve tepeleyen bir mızrak kıldı. Beni onların öcünün davacısı ve haklarını ikame eden kişi yaptı. Onları öldürenleri öldürmek ve haklarını bilmeyenleri zelil kılmak O'nun adaletinin bir gereğidir. Bana isimlerini söyleyin sonra onların peşine düşün ve onları yok edin.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Âmir'in bana anlattığına göre Muhtâr adamlarına: "Hüseyin'in katillerini bulun. Zira yeryüzünü onlardan temizlemedikçe ve hâlinde ısrar edenleri sürmedikçe[13] yemek ve içmek bana helal değildir," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Mâlik b. A'yen el-Cühenî'nin bana anlattığına göre Abdullah b. Debbâs, Muhtâr'a Hüseyin'i katleden bir grubun kimliklerini bildirmiştir. Bu şahıs Muhammed b. Ammâr b. Yâsir'in katilidir. Nitekim şair onun hakkında şöyle demiştir:

İbn Debbâs onun kafasının arkasına bir darbe indirerek öldürdü.

Bildirdiği isimler arasında Huraka'dan Abdullah b. Esîd b. Nezzâl el-Cühenî, Mâlik b. en-Nüseyr el-Beddî ve Hamel b.

13 Cümlede geçen *musir* kelimesi "ısrarcı" anlamına, *enfî* kelimesi ise "nefyetmek ve arındırmak" anlamına gelmektedir. Ancak bazı kaynaklarda "şehir" anlamına gelen *misr* ve "arındırmak" anlamına gelen *unakkî* kelimeleri kullanılmıştır (çev.).

Mâlik el-Muhâribî vardı. Muhtâr bunların üzerine Ebû Nimrân Mâlik b. Amr en-Nehdî'yi –Muhtâr'ın önde gelen adamlarındandı.– Ebû Nimrân, Kādisiye'de bulunan bu şahısların üzerine yürüdü ve onları derdest ederek akşam vakti onları Muhtâr'a teslim etti. Muhtâr onlara: "Ey Allah'ın düşmanları! Ey Allah'ın kitabının, Allah'ın resulünün ve Resulü'nün ehlibeytinin düşmanları! Hüseyin b. Ali nerede? Hüseyin'i bana getirin. Namazda ona salavat getirmeniz emredilen insanı öldürdünüz," dedi. Onlar: "Allah seni esirgesin. İstemediğimiz hâlde bizi gönderdiler. Bize iyilik yap ve bizi bırak," dediler.
[58] Muhtâr: "Peygamberinizin kızının oğluna iyilikte bulunup bıraksaydınız ve ona su verseydiniz ya!" dedi. Sonra Muhtâr, Beddî'ye: "Onun abasını alan sen misin?" dedi. Abdullah b. Kâmil: "Evet, ta kendisi," dedi. Muhtâr: "Onun ellerini ve ayaklarını kesin; bırakın ölünceye kadar çırpınıp dursun," dedi. Bunun üzerine elleri ve ayakları kesildi ve o hâlde bırakıldı, ölünceye kadar kanaması devam etti. Diğer iki kişinin de infaz edilmelerini emretti. İkili infaz için getirildiler. Abdullah b. Kâmil,[14] Abdullah el-Cühenî'yi öldürürken Hamel b. Mâlik el-Muhâribî de Si'r b. Ebî Si'r'i öldürdü.

Ebû Mihnef dedi: Ebü's-Salt et-Teymî bana Ebû Saîd Saykal'dan naklen şöyle anlattı:

Hüseyin'in katillerinden bazı kişilerin isimleri bildirildi. Si'r el-Hanefî ona bu isimleri verdi. Bunun üzerine Muhtâr, Abdullah b. Kâmil'i görevlendirdi. Biz de onunla birlikte çıktık. Önce Benî Dübey'a'ya uğradı ve içlerinden Ziyâd b. Mâlik adında bir kişiyi aldı. Sonra Anze'ye gitti ve onlardan İmrân b. Hâlid adında bir kişiyi aldı. Ardından beni, Debâbe diye adlandırılan bazı adamlarıyla Hamrâ'da bir eve gönderdi. Orada Abdurrahman b. Ebî Huşkâre el-Becelî ve Abdullah b. Kays el-Havlânî vardı. Bunları derdest ettik ve ona götürüp teslim ettik. Muhtâr onlara: "Ey Sâlih! İnsanların ve cennet gençlerinin efendisinin katilleri! Bugün Allah'ın sizin cezanızı verdiğini gördünüz mü? O safran size uğursuz günü getirdi. –Hü-

14 Abdullah b. Kâmil, Muhtâr'ın emniyet kuvvetlerinin başındaki komutandır (çev.).

seyin'in eşyaları arasında bulunan safranı almışlardı.– Onları çarşıya çıkarın ve boyunlarını vurun," dedi. Bunun üzerine götürülüp infaz edildiler. Bunlar dört kişiydiler.

Ebû Mihnef dedi: Süleyman b. Ebî Râşid bana Humeyd b. Müslim'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Sâib b. Mâlik el-Eş'arî, Muhtâr'ın süvarileriyle üzerimize geldi. Bunun üzerine Abdülkays'a doğru yöneldim. Abdullah b. Salhab ve Abdurrahman b. Salhab da peşimden geldiler. Onlarla meşgul olunca beni ıskaladılar. Onları alıp götürdüler ve ben kurtuldum. Onları götürürken Benî Abd'den Hemdân A'şâsının amcasının oğlu Abdullah b. Vehb b. Amr'a uğradılar ve onu da derdest edip Muhtâr'a götürdüler. Muhtâr emir vererek bu üç kişi de çarşıda infaz edildiler. Bu olayda kurtulan Humeyd b. Müslim şöyle dedi:

Beni dehşet içinde görmedin mi? Kurtuldum ama az kalsın yakayı ele veriyordum.

Allah'a yalvarışım beni kurtardı. Ondan başka bir ümidim de yoktu. [59]

Ebû Mihnef dedi: Cüheyne'den Mûsâ b. Amr el-Adevî bana Şehm b. Abdurrahman el-Cühenî'nin de tanıdığı bir rivayet nakletti. Şöyle dedi:

Muhtâr, Abdullah b. Kâmil'i Cüheyne'den Osman b. Hâlid b. Esîr ed-Dühmânî ve Ebû Esmâ Bişr b. Sevt el-Kābidî –her ikisi Hüseyin'in katlinde hazır bulunmuşlar ve Abdurrahman b. Akīl b. Ebî Tâlib'in öldürülmesine iştirak etmiş ve selebini paylaşmışlardı.– üzerine gönderdi. Abdullah b. Kâmil ikindi vakti Benî Dühmân Mescidi'ni kuşattı ve şöyle dedi: Osman b. Hâlid b. Esîr bana teslim edilmezse hepinizin boynunu vurmazsam yaratıldıkları günden diriltilecekleri güne kadar Benî Dühmân'ın günahları boynumda olsun. Ona, bize mühlet ver onu bulalım dedik. Süvarilerle birlikte onu arayıp bulmaya çıktılar. İkisini meydanda otururlarken buldular. İkili Cezîre'ye gitmeye niyetlenmişlerdi. Abdullah b. Kâmil'e götürüldüler. Abdullah: "Müminleri savaş külfetinden kurtaran Allah'a hamdolsun. Bunları beraber bulmasalardı bulunduğu yerde onu bulma zahmetine katlanacaktık. Vaktinde sana rast getiren Allah'a hamdolsun. Akabinde onları alıp götürdü ve Bi'rü'l-Ca'd mevkiine varınca boyunlarını vurdu. Sonra

döndü, Muhtâr'a durumu bildirdi. Muhtâr ona emir vererek dönmesini, onları yakmasını istedi. Muhtâr: "Cesetleri yakılmadan defnedilmesinler," dedi. Burada da iki kişi katledilmiş oldu. A'şâ Hemdân, Osman el-Cühenî'yi anarak şöyle dedi:

Ey göz yiğitlerin yiğidine ağla! Dühmân ailesinin yiğidi uzak düşmesin.

O onurlu ve ahlakı güzel yiğidi an. Hemdân soyunda onun gibi yiğit yoktur.

Mûsâ b. Âmir dedi: Muhtâr, Hucr'un kardeşinin oğlu Muâz b. Hânî b. Adî el-Kindî'yi ve kendi koruma amiri Ebû Amre'yi görevlendirdi. İkili gittiler ve Hüseyin'in kellesini getiren Havlî b. Yezîd el-Asbahî'nin evini kuşattılar. Adam çıkış yerinde saklandı. Muâz, Ebû Amre'ye onu evde aramasını söyledi. Bunun üzerine Havlî'nin karısı çıktı. Ona, kocan nerede diye sordular. Kadın: "Çıkış yerini işaret ederek bilmiyorum," dedi. Adamlar girdiler ve onu başına bir sepet geçirmiş hâlde bul-
[60] dular. Onu çıkarıp götürdüler. Muhtâr, Kûfe'de seyrediyordu. Ardından adamlarından haber almaya yöneldi. Nitekim Ebû Amre ona bir elçi gönderdi. Muhtâr, Bilâl'in evi yanında elçiyle buluştu. Muhtâr'ın maiyetinde İbn Kâmil de vardı. Elçi ona durumu haber verdi. Muhtâr onlara doğru yöneldi. Onu yanlarına alarak Muhtâr'ı karşıladılar. Muhtâr onu götürdü ve yakınlarının yanında öldürdü. Sonra ateş isteyip onu yaktı, kül hâline gelince onu bırakıp gitti. Adamın karısı Hadramevt'ten Ayûf bint Mâlik b. Nehâr b. Akreb idi. Kocası Hüseyin'in kellesini getirince ona husumet besledi.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Âmir Ebü'l-Eş'ar bana şöyle anlattı:

Muhtâr bir gün meclisinde oturanlarla sohbet ederken: "Yarın ayakları büyük gözleri uyuşuk ve kaşları çatık bir adam öldüreceğim. Müminler ve Allah'a yakın melekler onun ölümüne sevinecekler," dedi. Heysem b. Esved en-Nehaî de Muhtâr'ın yanındaydı ve bu sözü işitmişti. Adam Muhtâr'ın kastettiği kişinin Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs olduğunu düşündü. Evine dönünce oğlu Uryân'ı çağırdı ve ona: "Bu gece İbn Sa'd ile görüş ve ona şu bilgileri haber ver. Ancak tedbirli ol. Zira o senden başkasını istemez." Bunun üzerine İbn Sa'd'a gitti ve

onunla baş başa görüştü. Ona sözleri nakledince Ömer b. Sa'd ona: "Allah, babana kardeşlik hislerinden dolayı iyilik versin. Bu adam bunca söz ve ahit verdikten sonra bana bunları yapmayı nasıl düşünür?" dedi. Nitekim Muhtâr ilk çıkışında iyi davranan ve insanlara ülfetle muamele eden bir kişiydi. Abdullah b. Ca'de b. Hübeyre, Ali'ye yakınlığı sebebiyle Muhtâr nezdinde Allah'ın en makbul kuluydu. Bu sebeple Ömer b. Sa'd, Abdullah b. Ca'de ile konuştu ve ona: "Bu adama –Muhtâr'a– güvenmiyorum. Bana ondan aman al," dedi. Abdullah ondan aman aldı. Ravi dedi: Ben amannameyi gördüm ve okudum. Şöyleydi:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu amanname Muhtâr b. Ebî Ubeyd'den Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkās'a verilmiştir. Allah'ın verdiği amanla kendin, malın, ailen ve evlatların hakkında emniyette olacaksın. Dinleyip itaat ettiğin ve evine, ailene ve şehrine bağlı kaldığın sürece eskiden yaptığın bir hatadan dolayı sorumlu tutulmayacaksın. Allah'ın askerlerinden ve Muhammed ailesinin taraftarlarından ve diğer insanlardan kim [61] Ömer b. Sa'd ile karşılaşırsa ona ancak hayırla muamele etsin. Sâib b. Mâlik, Ahmer b. Şümeyt, Abdullah b. Şeddâd ve Abdullah b. Kâmil buna şahittirler. Muhtâr, Allah adına söz vererek Ömer b. Sa'd'a verdiği bu amana vefa gösterecektir. Ömer b. Sa'd'ın bir vukuatı olması müstesna. Muhtâr bu konuda Allah'ı kendi taahhüdüne şahit tutmaktadır. Şahit olarak Allah yeter.

Ravi dedi: Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali şöyle diyordu:

Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd'a verdiği amanda yer alan: "Bir vukuatı olması hâli müstesna," tabiriyle helaya girip abdestini bozmasını kastetmiştir.

Ravi dedi: Uryân bu haberle ona gidince aynı gece evden çıktı ve onun hamamına kadar gitti. Sonra kendi kendine: 'Evimde kalacağım,' dedi ve Ravhâ güzergâhından sabah vakti eve döndü. Ömer azatlı bir kölesine: "Ona verilen amandan ve öldürülmek istendiğinden söz etti." Adam ona: "Bu yaptığından daha büyük vukuat var mı? Sen aileni ve evini terk ettin

ve buraya geldin. Evine dön ve adama kendi aleyhine bir yol verme," dedi. Muhtâr bunun üzerine evine döndü. Onun gittiğine dair Muhtâr'a haber ulaştırıldı. Muhtâr: "Hayır onun boynunda onu döndürecek bir zincir var. O gitmeye gayret etse bile gidemeyecektir," dedi. Sabah olunca Muhtâr, Ebû Amre'yi onun üzerine gönderdi ve onu getirmesini istedi. Ebû Amre ona gitti ve kendisine: "Emîr seni istiyor ona icabet et," dedi. Ömer kalkarken cübbesine takılarak tökezledi. Ebû Amre kılıcıyla ona vurdu ve onu öldürdü. Başını da kaftanının eteğinde götürüp Muhtâr'ın önüne koydu. Muhtâr yanında oturmakta olan Hafs b. Ömer b. Sa'd'a: "Bu başı tanıyor musun?" dedi. *İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn* diyen Hafs: "Evet, ondan sonra hayatta hayır yoktur," dedi. Muhtâr: "Doğru söyledin. Ondan sonra yaşamayacaksın," dedi ve öldürülmesini emretti. Onun kellesi de babasının kellesinin yanına konuldu. Muhtâr: "Biri Hüseyin'in diğeri de Ali b. Hüseyin'in karşılığıdır. Ancak yine de denk bir mukabele olmadı. Vallahi Hüseyin'in karşılığında Kureyş'in dörtte üçünü öldürsem Hüseyin'in bir tırnağına denk değildir," dedi. Humeyde bint Ömer b. Sa'd babasına ağlayarak şu beyitleri dillendirdi:

Kasî'nin kardeşinden başkası ya da Yemenliden ve Acemden başkası kandırsaydı

Bu nispeten bana göz yummaya sevk edebilirdi. Bilin ki bey olan alçak olan gibi değildir.

İbn Sa'd ve oğluna yazılı bir aman verdi. Onun taahhüdü karşısında zehirli yılan bile yumuşardı.

[62] Muhtâr, Ömer b. Sa'd ve oğlunu öldürünce ikisinin kellesini Müsâfir b. Saîd b. Nimrân en-Nâitî ve Zabyân b. Umâre et-Temîmî ile Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gönderdi ve bu konu hakkında ona bir mektup yazdı.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Âmir bana şöyle anlattı:

Muhtâr'ı Ömer b. Sa'd'ı öldürmek için harekete geçiren olay şöyledir: Yezîd b. Şürahbîl el-Ensârî, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gitti. Ona selam verdikten sonra aralarında bir sohbet oldu. Konu Muhtâr'ın isyanı ve Ehl-i beytin kanını dava konusu edinmesine gelince Muhammed b. el-Hanefiyye:

"O güya bizim Şiamızdan olduğunu iddia ediyor. Ancak Hüseyin'in katilleri onun yanında, kürsüler üzerinde oturuyor ve onunla sohbet ediyorlar," dedi. Bunun üzerine Yezîd bu sözü hafızasına yerleştirdi. Kûfe'ye dönünce Muhtâr'a gitti ve ona selam verdi. Muhtâr ona: "Mehdî ile görüştün mü?" diye sordu. Yezîd: "Evet," dedi. Muhtâr: "Sana ne dedi ve seninle ne konuştu?" diye sordu. Yezîd, Muhammed'in söylediklerini haber verdi. Bunun üzerine Muhtâr çok geçmeden Ömer b. Sa'd'ı ve oğlunu öldürdü ve onların kellelerini adlarını zikrettiğimiz iki elçiyle İbnü'l-Hanefiyye'ye gönderdi. Elçilere şu mektubu da tevdi etti:

Bismillahirrahmânirrahîm. Mehdî Muhammed b. Ali'ye, Muhtâr b. Ebî Ubeyd'den. Ey Mehdî! Sana selam olsun. O'ndan başka ilah olmayan Allah'a hamdederim. Allah beni sizin düşmanlarınıza karşı bir intikam olarak gönderdi. Onların kimisi öldürüldü, kimisi esir alındı, kimisi de kovulmuş ve evsiz barksız duruma düşürüldü. Sizin katillerinizi katleden ve size destek verenleri zafere kavuşturan Allah'a hamdolsun. Sana Ömer b. Sa'd ve oğlunun kellesini gönderdim. Ayrıca Hüseyin (ra.) ve ehlibeytinin öldürülmelerine iştirak edenlerden ele geçirebildiklerimizi öldürdük. Geri kalanlar da Allah'ı âciz bırakamazlar. Yeryüzünde onlardan hiç kimse kalmayıncaya kadar vazgeçmeyeceğim. Ey Mehdî! Bana görüşünü yaz ona uyacak ve onu takip edeceğim. Ey Mehdî! Sana selam olsun ve Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinde olsun.

Daha sonra Muhtâr, Abdullah b. Kâmil'i Hakîm b. Tufeyl et-Tâî es-Senbisî üzerine gönderdi. Bu adam Abbâs b. Ali'yi sırtından vurmuş ve Hüseyin'e bir ok atmıştı. O: "Benim okum [63]
elbisesine asılı kaldı ve ona zarar vermedi," derdi. Abdullah onun üzerine gitti ve onu derdest ederek döndü. Onun akrabaları arkasından gittiler ve Adî b. Hâtim'den yardım istediler. Adî yolda onlara yetişti ve Abdullah b. Kâmil ile konuştu. Abdullah: "Onun hakkında bir yetkim yoktur. Bu tamamen Muhtâr'ın yetkisi dâhilindedir," dedi. Adî: "O hâlde ben Muhtâr'a gidiyorum," dedi. Abdullah b. Kâmil ona iyilikle ve makul bir üslupla: "Ona git," dedi. Adî, Muhtâr'a doğru gitti. Nitekim

Sebî' Meydanı muharebesinde Muhtâr, Hüseyin ve hane halkı hakkında bir şey konuşmamış, kavminden bir grubun ricasını kabul etmişti. Şiiler İbn Kâmil'e: "Korkarız ki emîr, Adî b. Hâtim'in bu kötü adam hakkındaki ricasını kabul eder. Onun suçunu biliyorsun. Bırak onu öldürelim," dediler. Abdullah: "Onu size bırakıyorum," dedi. Onu Anezilerin muhitine kadar götürdüler. Elleri bağlı bulunuyordu. Onu hedef olarak durdurdular. Ona: "İbn Ali'nin elbiselerini çıkarıp aldın. Vallahi biz de sen hayattayken ve gözlerin önünde elbiselerini çıkaracağız," diyerek elbisesini çıkardılar. Akabinde ona: "Hüseyin'e ok attın, onu oklarının hedefi yaptın ve 'Okum onun elbisesine asılı kaldı ve ona zarar vermedi,' diyordun. Vallahi ona yaptığın gibi biz de sana ok atacağız. Sana asılanlar yeter," dediler. Ravi dedi: Hep beraber ona ok attılar ve birçok ok ona isabet etti ve ölü olarak yığılıp kaldı.

Ebû Mihnef dedi: Ebü'l-Cârûd görgü tanıklarına istinaden bana şöyle anlattı:

Vücuduna isabet eden okların çokluğu sebebiyle âdeta bir kirpi gibiydi. Adî b. Hâtim, Muhtâr'ın yanına vardı. Muhtâr onu yanına oturttu. Adî ona geliş sebebini anlattı. Muhtâr ona: "Ey Ebû Tarîf! Hüseyin'in katillerine şefaat etmeyi caiz görüyor musun?" dedi. Adî: "Onun hakkında yalan söyleniyor," dedi. Muhtâr: "O hâlde onu sana bırakıyoruz," dedi. Tam o sırada İbn Kâmil içeri girdi. Muhtâr ona: "Adama ne oldu?" dedi. İbn Kâmil: "Şia onu öldürdü," dedi. Muhtâr: "Onu bana getirmeden neden öldürmek için acele ettin? –Oysa onu öldürmemesi onu sevindirmezdi.– Adî onun için ricada bulunmak için gelmiş bulunuyor. O ricası kabul edilecek ve arzu ettiği muameleye tâbi tutulacak bir kişidir," dedi. İbn Kâmil: "Vallahi Şiiler beni mağlup ettiler," dedi. Adî ona: "Ey Allah'ın düşmanı yalan söyledin. Senden hayırlı olanın onun hakkın-
[64] daki ricamı kabul edeceğini düşündün ve benden önce davranarak onu öldürdün," dedi. Seni yaptığından alıkoyacak bir tehlike de yoktu. İbn Kâmil ona sövüp saymakta ileri gidince Muhtâr parmağını ağzına koyarak susmasını ve Adî'ye dokunmaktan imtina etmesini işaret etti. Adî, İbn Kâmil'e kızgın ve Muhtâr'dan hoşnut olarak ayrıldı ve kavminden karşılaştığı

insanlara, adamın yaptığını anlattı. Muhtâr, Ali b. Hüseyin'in katili üzerine İbn Kâmil'i gönderdi. Bu şahıs Abdülkays'tan Mürre b. Münkız b. Nu'mân el-Abdî adında olup cesur bir kişiydi. İbn Kâmil onun üzerine gitti ve evini kuşattı. Adam asil atı üzerinde ve elinde mızrağı olduğu hâlde çıktı. Ubeydullah b. Nâciye eş-Şübâmî'ye mızrakla vurarak yere düşürdü. Ancak ona zarar vermedi. Bunun üzerine İbn Kâmil ona bir kılıç darbesi indirdi. Adam sol koluyla kılıçtan korunmak isterken kılıç eline isabet etti ve atı hızlı bir şekilde koşup kayboldu. Adam Mus'ab b. ez-Zübeyr'e iltihak etti.[15] Ancak daha sonra eli felç oldu. Muhtâr, Abdullah eş-Şâkirî'yi Cenb'den Zeyd b. Rukād adındaki şahıs üzerine gönderdi. Adam: "Oniardan bir gence bir ok attım. Oklardan korunmak için elini alnına koydu. Ancak attığım ok elini alnına sabitledi ve elini alnından çekemedi," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Abdüla'la ez-Zübeydî bana şöyle anlattı:

Bahsi geçen genç Abdullah b. Müslim b. Akīl idi. Eli alnına sabitlenince şöyle beddua etmişti: "Allah'ım! Bize musallat oldular ve bizi zillete düşürdüler. Allah'ım! Bizi nasıl öldürdülerse onları öyle öldür ve bizi nasıl zillete düşürdülerse onları zillete düşür. Adam akabinde ona bir ok daha attı ve onu öldürdü. Adam: "Ona gittiğimde ölmüştü. Onu onunla öldürdüğüm okumu karnından çekip çıkardım. Alnındaki oku sallayarak çıkarmaya çalıştımsa da ucu çıkmadı ve alnında kaldı," diye anlatıyormuş.

Ravi dedi: İbn Kâmil evine varınca evi kuşattı. Askerler de eve baskın yaptılar. Adam kılıcını çekmiş vaziyette çıktı. Cesur bir kişiydi. İbn Kâmil: "Kılıç ve mızrakla ona vurmaya yeltenmeyin. Ona ok atın ve taşlayın," dedi. Ona bu şekilde mukabelede bulununca yere düştü. İbn Kâmil: "Hâlâ nefes alıp veriyorsa onu çıkarın," dedi. Onu çıkardılar. Hâlâ nefes alıp veri- [65]
yordu. İbn Kâmil ateş getirilmesini istedi ve onu diri diri yak-

15 Mus'ab b. ez-Zübeyr bu sırada Basra valisiydi ve Muhtâr'dan kaçan muhaliflerle Hz. Hüseyin ve aile fertleriyle akraba ve dostlarını Kerbelâ'da şehit eden katiller ona sığınıyorlardı. Burada da Ehl-i beyte olan husumet ve düşmanlık kendini göstermektedir (çev.).

tı. Muhtâr, Hüseyin'i katlettiğini iddia eden Sinân b. Enes'in de bulunmasını istedi. Ancak Basra'ya kaçtığı anlaşıldı. Bunun üzerine evini yıktı. Muhtâr, Abdullah b. Ukbe el-Ganevî'nin de yakalanmasını istedi. Ancak onun da Cezîre'ye kaçtığı tespit edildi. Bu adam da onlardan bir çocuğu öldürmüştü. Muhtâr onun da evini yıktırdı. Benî Esed'den Harmele b. Kâhil adında bir şahıs da Hüseyin'in ailesinden bir kişi öldürmüştü. İbn Ebî Akib el-Leysî bu iki kişi hakkında şöyle demiştir:

Ganî'nin boynunda bir damla kanımız vardır. Benî Esed'de de bir damla kanımız daha vardır. Bunlar sayılır ve zikredilir.

Muhtâr, Has'am'dan Abdullah b. Urve el-Has'amî adında bir şahsı yakalamak için üzerine adam gönderdi. Adam: "Onlara on iki ok attım. Ancak hiçbiri isabet etmedi," diyordu. Adam kaçtı ve Mus'ab'a iltihak etti. Bunun üzerine Muhtâr onun evini yıktı. Muhtâr, Sudâ'dan Amr b. Subeyh adında bir adamın ihzar edilmesini istedi. Adam: "Bazılarını mızrakla vurdum ve bazılarını yaraladım. Ancak kimseyi öldürmedim," diyordu. Gece vakti insanlar uykuya daldıktan sonra damında uyku hâlindeyken kılıcı başının altında olduğu hâlde onu yakaladılar ve kılıcını aldılar. Adam: "Ey kılıç Allah seni kötü etsin. Yakın olduğun hâlde ne kadar uzaksın," dedi. Muhtâr'a götürüldü. Muhtâr onu konağında hapsetti. Sabah olunca adamlarına izin vererek: "Dileyen girebilir," dedi. İnsanlar girdiler ve bağlı olduğu hâlde adamı getirdiler. Adam: "Ey kâfirler, ey fücur ehli, kılıcım elimde olsaydı kılıcın ucuyla korkudan titreyen bir adam olmadığımı bilecektiniz. Öldürülmek suretiyle öleceksem sizden başkası tarafından öldürülmeyi arzu etmem. Bilirim ki siz Allah'ın yarattıklarının en şirret olanlarısınız. Dilerdim ki kılıcım elimde olsun ve bir müddet onunla size vursam," dedi. Sonra elini kaldırdı ve yanında bulunan İbn Kâmil'in gözünün üstüne bir tokat attı. İbn Kâmil güldü ve elini tutarak şöyle dedi: "O Muhammed'in ehlibeytinden bazılarını yaraladığını ve mızrakla vurduğunu iddia etmektedir. Onun hakkındaki emrini bize söyle," dedi. Muhtâr: "Mızrakları bana getirin," dedi. Mızraklar getirilince: "Ölünceye kadar mızraklarla ona vurun," dedi. Ölünceye kadar mızraklarla vuruldu.

Ebû Mihnef dedi: Hişâm b. Abdurrahman ve oğlu Hakem b. Hişâm bana şöyle [66] anlattılar:

Muhtâr'ın adamları Benî Ebî Zur'a b. Mes'ûd'un evinin yanından geçerken evlerinin üzerinden onlara ok attılar. Bunun üzerine eve girdiler ve Hibyât b. Osman b. Ebî Zür'a es-Sekafî'yi öldürürken Abdülmelik b. Ebî Zür'a ise başına isabet eden bir darbeyle kafasının kırılmasıyla onlardan kurtuldu. Adam koşarak Muhtâr'a gitti. Muhtâr karısı Ümmü Sâbit bint Semüre b. Cündeb'e, onun kafasını tedavi etmesini emretti. Kadın yarasını tedavi etti. Sonra onu yanına çağırıp ona: "Benim bu işte bir dahlim yok. Adamlara ok atarak onları kızdırdınız," dedi. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays da Kādisiye'nin civarındaki Eş'as köyünde bulunuyordu. Muhtâr "Kürsünün hadimi"[16] Havşeb'i yüz adamla onun üzerine gönderdi. Ona: "Git, onu avlamakla meşgulken, üzerinde keçeden bir kıyafet olduğu hâlde dururken, hayret ve korku içindeyken veya gizlenerek pusuya yatmış vaziyetteyken bulacaksın. Ona güç yetirirsen kellesini bana getir," dedi. Bunun üzerine Havşeb yola çıktı, Muhammed'in konağına kadar gidip konağı kuşattı. Ancak Muhammed b. el-Eş'as konaktan çıkıp Mus'ab'a iltihak etti. Onlar Muhammed'in içinde olduğunu sandıklarından kuşatmayı sürdürdüler. Sonra konağa girdiler ve onun kaçmış olduğunu anladılar. Bunun üzerine Muhtâr'a gittiler. Muhtâr, Muhammed b. el-Eş'as'ın evinin üzerine adamlarını gönderdi ve evi yıktırdı. Onun kerpiç ve çamuruyla Hucr b. Adî el-Kindî'nin evini inşa etti. Zira Ziyâd b. Sümeyye onun evini yıkmıştı.

***

Basra'da Muhtâr'a Biat Edilmesi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Müsennâ b. Muharribe el-Abdî, Basra'da Basralıları Muhtâr'a biat etmeye davet etti. Ahmed b. Züheyr bana Ali b. Muhammed'den naklen Abdullah b. Atiyye el-Leysî ve Âmir b. Esved'den şöyle anlattı: Müsennâ

16 Kürsünün hadimi anlamına gelen *Sâdinü'l-Kürsî*, Sebeiye fırkasının Hz. Ali'nin kürsüsü olarak kabul ettiği ve ona olağan dışı bir anlam yüklediği kürsünün sorumluluğu demektir (çev.).

b. Muharribe el-Abdî ve Süleyman b. Surad'la birlikte Ayn Verde vakasında bulunmuştu. Sonra bu vakada Tevvâbîn'den sağ kalanlarla birlikte Kûfe'ye dönmüştü. O sırada Muhtâr hapisteydi. Müsennâ, Muhtâr hapisten çıkıncaya kadar burada ikamet etti. Müsennâ gizlice ona biat etti. Muhtâr ona: "Şehrin Basra'ya git ve insanlara rehberlik et. Bu işi gizli tut," dedi. Müsennâ, Basra'ya geçti ve davet işine başladı. Kavminden bazı adamlarla diğer bazı insanlar ona icabet ettiler. Muhtâr, İbn Mutî"i Kûfe'den sürüp Ömer b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'ı Kûfe'den menedince Müsennâ b. Muharribe çıktı ve bir mescit kurdu. Bunun üzerine kavmi onun etrafında top-
[67] landılar. Müsennâ, insanları Muhtâr'a biat etmeye davet etti. Ardından Medînetü'r-Rızk'a giderek orada karargâh kurdu. Burada yiyecek topladılar ve develer kestiler. Bunun üzerine Kubbâ' emniyet kuvvetlerinden sorumlu olan Abbâd b. Husayn ile emniyet kuvvetleri ve savaşçılardan sorumlu Kays b. Heysem'i onların üzerine gönderdi. Onlar Mevâlî yolunu izlediler ve Sebeha'ya kadar giderek burada durdular. İnsanlar evlerine kapanarak dışarı çıkmadılar. Abbâd baktı; gözü, kendisine soru soracağı bir adam aradı ancak kimseyi göremedi. Bunun üzerine: "Buralarda Benî Temîm'den olan kimse yok mu?" diye sordu. Benî Adî'nin –er-Rebâb– azatlısı Halîfe el-A'ver: "Bu ev, Benî Abdişems'in azatlısı Verrâd'ın evidir," dedi. Abbâd ona: "Kapıyı çal," dedi. Verrâd dışarı çıkınca Abbâd ona sövdü: "Be adam ben burada dururken neden çıkıp da bana gelmedin?" dedi. Verrâd: "Ne için durduğunu bilmiyordum," dedi. Abbâd: "Silahını kuşan ve bineğine bin," dedi. Verrâd silahını kuşanıp bineğine bindi. Yerlerinde durdular. Müsennâ'nın adamları da geldiler ve onların karşısında durdular. Abbâd, Verrâd'a: "Kays ile birlikte yerini al," dedi. Kays b. Heysem ve Verrâd birlikte durdular. Abbâd ise Zebbâhîn yolundan döndü. İnsanlar Sebeha'da duruyorlardı. Meraya kadar gitti. Medînetü'r-Rızk'ın dört kapısı vardı. Bir kapı Basra tarafına, bir kapı Hallâlîn yönüne, bir kapısı da kuzeye, bir kapısı da mescide bakıyordu. Abbâd nehir tarafında, baharat vs. satıcıları civarında olan kapıya geldi. Bu küçük bir kapıydı. Burada

durdu ve bir merdiven getirilmesini istedi. Merdiveni duvara dayadı. Otuz kişi buradan çıktılar. Onlara: "Damda bekleyin. Tekbir sesini duyarsanız siz de damlarda tekbir getirin," dedi. Abbâd ise Kays b. Heysem'e döndü ve Verrâd'a: "Onları irkilt," dedi. Verrâd onları kovaladı ve ardından muharebeye girişti. Neticede Müsennâ'nın adamlarından kırk, Abbâd'ın adamlarından ise bir kişi öldürüldü. Dârü'r-Rızk'ta damlarda bekleyenler gürültü ve tekbir seslerini duyunca tekbir getirdiler. Bunun üzerine Medînetü'r-Rızk'ta bulunanlar kaçtılar. Müsennâ ve adamları da arkadan tekbir seslerini duyunca onlar da kaçtılar. Abbâd ve Kays b. Heysem adamlarına hasımlarının peşine düşmemelerini emrettiler; Medînetü'r-Rızk'ı ve içindekileri ele geçirdiler. Müsennâ ve adamları Abdülkays'a gittiler. Abbâd, Kays ve maiyetlerindekiler Kubâ''a gittiler. Kubâ' onları Abdülkays'a yönlendirdi. Kays b. Heysem köprü tarafını tuttu. Abbâd ise Mirbid yolundan onların üzerine gitti. İki taraf karşı karşıya geldiler. Bunun üzerine Ziyâd b. Amr el-Atekî, mescitte minberde oturan Kubâ''a gitti. Ziyâd [68]
atıyla mescide gitti: "Ey adam! Ya süvarilerini geri çekersin ya da onlarla vuruşacağız," dedi. Kubâ', Ahnef b. Kays ve Amr b. Abdurrahman el-Mahzûmî'yi vaziyeti düzeltmek için gönderdi. İkili Abdülkays'a gittiler. Ahnef; Bekir, Ezd ve umum ahaliye: "İbnü'z-Zübeyr'in biatine bağlı değil misiniz?" diye sordu. Onlar: "Evet, ancak kardeşlerimizi yalnız bırakmayacağız," dediler. Ahnef: "O zaman onlara söyleyin istedikleri yere gitsinler; bu şehri ve sakinlerinin hâlini bozmasınlar. Onlar emin bir şekilde çıkıp istedikleri yere gitsinler," dedi. Bunun üzerine Mâlik b. Misma', Ziyâd b. Amr ve ileri gelen şahsiyetleri Müsennâ'ya giderek ona ve adamlarına: "Vallahi biz sizin görüşünüzde değiliz. Ancak ezilmenizi istemedik. Adamınıza iltihak edin. Zira sizin davetinize icabet edenler azdır. Sizin için aman vardır," dediler. Müsennâ onların söz ve tavsiyelerini kabul etti ve ayrıldı. Ahnef de geri döndü ve: "Görüşümde bugün gibi bir zafiyet içinde olmadım. Bu insanlara geldim ve Bekir ile Ezd'i geri planda bıraktım. Abbâd ve Kays da Kubâ''ın yanına döndüler. Müsennâ da az sayıdaki maiyetiyle Kû-

fe'de bulunan Muhtâr'ın yanına gitti. Bu muharebede Süveyd b. Riâb eş-Şennî ve Ukbe b. Aşîre eş-Şennî öldürüldüler. Ukbe'yi Benî Temîm'den bir adam öldürdü. Ukbe b. Aşîre onun kanını yalayıp: "Bu benim öcümdür," dedi. Müsennâ, Muhtâr'a gidince ona Mâlik b. Misma' ve Ziyâd b. Amr'ın tutumlarını, kendisine geldiklerini ve Basra'dan ayrılıncaya kadar kendisini savunduklarını anlattı. Muhtâr onları yanına çekmeyi arzu etti ve onlara şöyle yazdı: "Beni dinler ve itaat ederseniz dünyadan istediğinizi size veririm ve cenneti de size tekeffül ederim." Mâlik, Ziyâd'a: "Ey Ebû Mugîre! Ebû İshak bize bol bol dünya ve ahiret vaadinde bulunuyor," dedi. Ziyâd şakayla Mâlik'e: "Ey Ebû Gassân! Ben veresiye karşılığında savaşmam. Kim bize para verirse onula birlikte savaşırız," dedi. Muhtâr, Ahnef b. Kays'a şöyle yazdı:

Muhtâr'dan Ahnef ve ona tâbi olanlara. Selamette kalın. Mudar'dan dolayı Rebîa'nın vay hâline! Ahnef kavmini yakıcı ateşe sürükleyecektir. Zira onlara doğru önderlik yapamamaktadır. Ben kaderde yazılı olanı değiştiremem. Bana ulaşan
[69] bilgilere göre siz bana yalancı diyormuşsunuz. Benden önce peygamberler de yalanlandı. Onların birçoğundan daha hayırlı değilim.

Muhtâr, Ahnef'e şöyle yazdı:

Mâlik'ten bir at satın alırsan ve kalkanı sol eline alırsan
O zaman kesici kılıcı aklından çıkarma.

Ebü's-Sâib Selm b. Cünâde bana Hasan b. Hammâd, Hibbân b. Ali ve Mücâlid'den naklen Şa'bî'nin şöyle dediğini anlattı:

Basra'ya girdim ve Ahnef b. Kays'ın içinde bulunduğu bir halkaya katıldım. Onlardan biri bana: "Kimsin?" dedi. "Kûfe'den bir adam," dedim. Bana: "Siz bizim mevalimizsiniz," dedi. "Nasıl?" dedim. Adam: "Seni Muhtâr'ın ashabından olan kölelerimizin elinden kurtardık," dedi. "Hemdân'ın şeyhi bizim ve sizinle ilgili ne dediğini bilir misin?" dedim. Ahnef b. Kays: "Ne dedi?" dedi. Şöyle dedi:

Bazı köleleri öldürdünüz ve bir kerecik Âl-i Azel'i hezimete uğrattınız diye iftihar mı ediyorsunuz?

Bize karşı övünürseniz Cemel gününde size yaptıklarımızı hatırlayın.

Kiminiz sakalını boyamış bir yaşlı, kiminiz de beyaz tenli, aydın yüzlü ve kibirle eteğini çeken gençlerdiniz.

Üzerimize zırh içinde ağır ağır seyrederek geldi de onu kuzu gibi kestik.

Sizi affettik ancak affımızı unuttunuz ve Celîl olan Allah'ın büyük nimetine nankörlük ettiniz.

Kavmine karşılık kütük gibi kişiler öldürdünüz. Bu ne kötü bedeldir.

Bunun üzerine Ahnef öfkelendi ve "Çocuk o sahifeyi getir," dedi. Sahife getirildi. İçinde şunlar yazılıydı: Muhtâr b. Ebî Ubeyd'den Ahnef b. Kays'a! Rebîa'nın anasının Mudar'dan vay hâline. Ahnef kavmini yakıcı ateşe sürükleyecektir. Onlar için bir çıkış yoktur. Bana bildirildiğine göre beni yalanlıyorsunuz. [70] Nitekim benden önce nice peygamberler yalanlandı. Ben onlardan daha hayırlı değilim.

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dediğini anlattı: Menî' b. el-Alâ es-Sa'dî bana şöyle anlattı: Miskîn b. Âmir b. Uneyf b. Şüreyh b. Amr b. Udes, Muhtâr'a karşı savanlardandı. İnsanlar hezimete uğrayınca Azerbaycan'a giderek Muhammed b. Umeyr b. Utârid'e iltihak etti ve şöyle dedi:

Dahtenûs bir başörtüsü gibi ihtiyarlığın başımı örttüğünü görünce hayretler içinde kaldı.

Sesini kaldırdı ve sesi yankılandı. Korkma, sakalım ağardı.

Gençliğimin sonunun geldiğini ve doğumumun üzerinden uzun yıllar geçtiğini görürsen hayrete düşme.

İki yaşında olmak da elli yaşında olmak da bir zaman evresidir.

"Keşke kıskanan bir kerem sahibi yok mu?" dediği gün benim kılıcım onun olsa, onun elbisesi de benim.

Keşke o günden önce ölseydik ya da hür insanlar gibi davranabilseydik.

Hayrın onlardan etrafa saçıldığı bir kavmin davrandığı gibi davransaydık. Biz savaşmadık ancak vakur olan savaştı.

Onlardan yüz çevirdim. Onlarsa isabetlere maruz kaldılar. Ayıp ve utanç beni onlardan uzak kıldı.

Başı Muhtâr'a getirileceği gün Kureyş'in Şihâb'ı için hasret duyuyorum.

Mütevekkil el-Leysî de şöyle dedi:

Hüseyin'i öldürdüler. Ancak şimdi onun ölümünü anıyorlar. Zaman insanları hâlden hâle sokmaktadır.

Taf'ta öldürülen ve yağmurun meskenlerini suladığı o insanların hatırasını uzak tutma.

Deccalin sancağı altındaki askerleri bile Muhtâr'ın kandırdığı adamlardan daha sapık değildir.

Ey Benî Kasî! Deccalinizi bağlayın. Toz duman dağılacak ve siz de hür kalacaksınız.

Eğer kardeşiniz gaybı bilseydi onun sayesinde âlimler sizinle ittifak edeceklerdi.

Geçmiştekiler de aydınlanacak ve onların haberleri nakledilmiş olacaktı.

[71] *Dilerim ki savaş ve muhasara sizin vahyinizi yalanlasın ve gücünüzü kırsın.*

Sizin üzerinize öyle bir kavim gelsin ki onların ellerindeki kılıçlar toz duman içinden yükselen ateş gibi olsun.

Sizinle karşılaştıklarında geri çekilmesinler ve sizin büyüklerinizin başları dağılmış olsun.

***

İbnü'z-Zübeyr'e Karşı Sefer

İbnü'z-Zübeyr'e Tuzak Kurmak Üzere Muhtâr'ın Ordu Göndermesi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Muhtâr, İbnü'z-Zübeyr'e tuzak kurmak için bir ordu gönderdi. Nitekim Muhtâr, Abdülmelik b. Mervân'ın İbnü'z-Zübeyr üzerine gönderdiği ve Vâdi'l-Kurâ'da konuşlanan orduya karşı savaşında kendisine destek vermek görüntüsü altında tuzak kurmak istedi.

Muhtâr'ın Söz Konusu Orduyu Göndermesinin Sebebi ve Bunun Neticesi

Hişâm b. Muhammed dedi: Ebû Mihnef, Mûsâ b. Âmir'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhtâr, İbn Mutî"i Kûfe'den çıkarınca Basra'ya gitti. Hezimete uğramış olarak İbnü'z-Zübeyr'e gitmeyi arzu etmedi. Bu sebeple Ömer b. Abdurrahman b. Hişâm, Basra'ya gidince-

ye kadar İbn Mutî' Basra'da ikamet etti. Böylece ikisi de Basra'da ikamet ediyorlardı. Ömer'in Basra'ya gitmesinin sebebi şudur: Muhtâr, Kûfe'de zuhur edip işleri yoluna girince Şianın desteğiyle İbnü'l-Hanefiyye için davette bulundu, Ehl-i beytin kan davalarını dava edindi ve İbnü'z-Zübeyr'e tuzak kurmaya başladı. Bu maksatla ona mektup yazdı. İbnü'z-Zübeyr'e şöyle yazdı: "Sana olan sadakatimi ve düşmanlarına karşı gayretimi bilirsin. Bana, bunları yaptığım takdirde bazı vaatlerde bulunmuştun. Ancak sana vefa gösterdiğim hâlde bana cimri davrandın, bana olan taahhütlerini yerine getirmedin. Benim yaptıklarımı da gördün. Buna rağmen bana dönersen ben de sana dönerim. Sadakatimi istersen sana sadakatimi gösteririm." Aslında Muhtâr bununla gücünü pekiştirinceye kadar İbnü'z-Zübeyr'i kendisinden uzak tutmayı arzu ediyordu. Şiayı bu durumdan haberdar etmiyordu. Bu konuda bazı duyumları olsa da o bu ilişkiden herkesten çok uzak olduğunu göstermeye çalışıyordu. İbnü'z-Zübeyr savaş mı yoksa barış mı istediğini öğrenmek istedi. Bu sebeple Ömer b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî'yi çağırdı ve ona: "Kûfe'ye gitmek için ha- [72]
zırlan. Seni oraya vali yaptık," dedi. Ömer: "Muhtâr orada olduğu hâlde nasıl olacak?" dedi. İbnü'z-Zübeyr: "O bizi dinleyip itaat edeceğini iddia etmektedir," dedi. Bunun üzerine Ömer, otuz ilâ kırk bin dirhem arasında parayla Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı. Ravi dedi: Muhtâr'ın casusu Mekke'den geldi ve Muhtâr'a durumu haber verdi. Muhtâr ona: "Kaç parayla yola çıktı?" diye sordu. Casus: "Otuz ilâ kırk bin dirhem arasında," dedi. Muhtâr, Zâide b. Kudâme'yi çağırdı ve ona şöyle dedi: "Üzerine bu adamın yolculuğunda harcayacağı paranın iki katı olan yetmiş bin dirhem al ve onu çölde karşıla. Müsâfir b. Saîd b. Nimrân en-Nâitî'yi beş yüz zırhlı, mızraklı ve miğferli süvariyle maiyetine al. Ona: 'Şu parayı al. Duyduğuma göre bu kadar parayı harcırah olarak harcama külfetine katlandın. Bu kadar zarara uğramanı uygun görmedik. Bu parayı al ve geri dön!' de eğer dönerse mesele yok. Aksi takdirde süvarileri ona göster ve ona: 'Bunun arkasında bunun gibi yüz birlik vardır,' diye söyle." Bunun üzerine Zâide parayı yanına alarak süvarilerle onu

çölde karşıladı; parayı ona arz ederek geri dönmesini söyledi. Adam: "Müminlerin Emîri beni Kûfe'ye tayin etti. Onun emrini mutlaka yerine getirmek gerekir," dedi. Zâide pusuya yatırdığı süvarileri çağırdı. Süvarilerin geldiğini görünce Ömer b. Abdurrahman: "Şimdi bu benim için iyi bir gerekçe ve iyi bir mazerettir. Parayı getir," dedi. Zâide ona: "Muhtâr bu parayı ancak ikiniz arasındaki alakadan dolayı sana gönderdi," dedi. Sonra parayı ona verdi, o da parayı teslim aldı. Ömer akabinde Basra'ya gitti. Burada Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa döneminde ve Müsennâ b. Muharribe el-Abdî'nin Basra'da giriştiği isyandan önce İbn Mutî' ile görüştü.

Ebû Mihnef dedi: İsmâil b. Nuaym bana şöyle anlattı:

Muhtâr, Şamlıların İrak'a doğru harekete geçtikleri haberini aldı. Önce kendisinden başlayacaklarını anladı. Batıdan Şamlılar ve Basra'dan da Mus'ab b. ez-Zübeyr tarafından üzerine gelmelerinden endişe etti. Bu sebeple İbnü'z-Zübeyr ile mütareke hâlinde kalmaya, onunla vaziyeti idare etmeye ve ona oyun oynamaya yeltendi. Abdülmelik b. Mervân, Abdülmelik b. el-Hâris b. Hakem b. Ebi'l-Âs'ı Vâdi'l-Kurâ'ya göndermişti. Bu sırada Muhtâr, İbnü'z-Zübeyr ile mütareke hâlindeydi ve ona tuzak kuruyordu. İbnü'z-Zübeyr'e şöyle yazdı:

[73] Bana ulaşan haberlere göre Abdülmelik b. Mervân senin üzerine bir ordu göndermiştir. Yardım etmemi istiyorsan sana yardım edeyim.

Abdullah b. ez-Zübeyr ona şöyle yazdı:

Benim otoriteme bağlıysan benim yurduma asker göndermene, sana bağlı olan insanların bana biat etmelerini sağlamana karşı değilim. Biatin bana ulaşırsa senin sözlerine inanacağım ve senin yurduna karşı askerlerimin harekete geçmesini engelleyeceğim. Ordunu acilen bana gönder ve ona Vâdi'l-Kurâ'daki İbn Mervân ordusu üzerine gitmesini, onunla savaşmasını emret. Selam ile.

Bunun üzerine Muhtâr Hemdân'dan Şürahbîl b. Vers'i çağırdı ve onu üç bin askerle görevlendirdi. Büyük çoğunluğu mevaliden olup ancak yedi yüzü Araplardandı. Muhtâr ona:

"Medine'ye kadar git. Medine'ye girince buna dair bana mektup yaz ve emrimi bekle," dedi. Muhtâr, Medine'ye girmelerinden sonra onlara bir emîr tayin etmek, İbn Vers'i de Mekke üzerine göndermek ve İbnü'z-Zübeyr'i muhasara ederek onunla savaşmasını emretmek istiyordu. İbn Vers, Medine'ye doğru yol almaya başladı. İbnü'z-Zübeyr, Muhtâr'ın kendisine tuzak kurmasından endişe etti. Bu sebeple Abbâs b. Sehl'i iki bin askerle Mekke'den Medine'ye gönderdi ve ona Arapları seferber etmesini emretti. Ona: "Eğer onların bana bağlı olduklarını görürsen onları kabul et. Aksi takdirde onlara tuzak kur ve onları bertaraf et," dedi. Bunun üzerine Abbâs b. Sehl yoluna devam etti ve Rakīm'de İbn Vers ile karşılaştı. İbn Vers askerlerini seferber etmişti. Sağına Hemdân'dan Selmân b. Himyer es-Sevrî'yi, soluna Ayyâş b. Ca'de el-Cüdelî'yi aldı. Bütün süvarileri sağ ve sol kanatlarda yerlerini almışlardı. Abbâs yaklaştı ve ona selam verdi. İbn Vers bineğinden inerek piyadelerle birlikte yürüyordu. Abbâs askerleriyle birlikte geldi. Ancak savaş vaziyetinde değillerdi, dağınık bir hâlde bulunuyorlardı. İbn Vers'i suyun başında ve askerlerini savaş vaziyetine sokarken buldu. Muhtâr'ın askerlerine yaklaşıp onlara selam verdi. Sonra İbn Vers'e: "Bir kenarda baş başa görüşelim," dedi ve onunla baş başa görüştüler. Ona: "Allah seni esirgesin. İbnü'z-Zübeyr'e itaat içinde değil misin?" dedi. İbn Vers: "Evet," dedi. Abbâs: "O zaman birlikte Vâdi'l-Kurâ'da bulunan düşmanları üzerine gidelim. Nitekim İbnü'z-Zübeyr bana adamınızın sizi onların üzerine gönderdiğini söyledi," dedi. İbn Vers: "Sana itaat etmem bana emredilmedi. Bana Medine'ye gitmem emredildi. Oraya vardıktan sonra kararımı vereceğim," dedi. Abbâs b. Sehl ona: "Eğer İbnü'z-Zübeyr'e [74] itaat ediyorsan o bana seni ve askerlerini Vâdi'l-Kurâ'da bulunan düşmanlarımızın üzerine götürmemi emretti," dedi. İbn Vers ona: "Sana itaat etmem emredilmedi. Sana uyacak da değilim. Ben Medine'ye gideceğim ve adamıma yazacağım, o da bana emrini verecek," dedi. Abbâs b. Sehl, İbn Vers'in inadını görünce onun muhalif olduğunu anladı ve işin farkında olduğunu ona göstermek istemediğinden şöyle dedi: "Bana gelince, ben Vâdi'l-Kurâ'ya gidiyorum." Arkasından suyun başına

geçti ve İbn Vers'e yanında bulunan kesimlik hayvanları hediye olarak gönderdi. Ayrıca bir miktar un ve kesilip yüzülmüş davarlardan gönderdi. Nitekim İbn Vers ve askerleri açlıktan perişan bir hâldeydiler. Abbâs her on kişiye bir koyun gönderdi. Onlar da bu hayvanları kesip onlarla meşgul oldular, su üzerinde birbirleriyle karıştılar. Böylece seferberlik hâlinden çıktılar. İki taraf birbirlerine güven duymaya başladılar. Abbâs onların gaflet içinde olduklarını görünce savaş becerisi olan güçlü askerlerinden bin kadar kişiyi toplayarak Şürahbîl b. Evs'in çadırı üzerine yürüdü. İbn Vers onların vaziyetini görünce askerlerine seslendi. Ancak yüz kişi yanına varabilmişti. Abbâs b. Sehl, İbn Vers'in çadırına kadar ilerlerken İbn Vers: "Ey Allah'ın askerleri! Bana gelin. Ahdini bozan şeytanın dostlarına karşı savaşın. Siz hak ve hidayet yolundasınız. Onlarsa gaddarlık yaptılar ve fücur ehlidirler."

Ebû Mihnef dedi: Ebû Yûsuf bana şöyle anlattı:

Abbâs onların üzerine gitti ve şöyle diyordu:

Ben İbn Sehl'im. Bir silahşorum ve teslim olmak nedir bilmem. Koçyiğitler geri çekilince en yürekli atılganım.

Korku gününde kahraman olarak kılıçla uzun adamın başına musallat olup onu geriletirim.

Ravi dedi: Vallahi çok kısa bir süre için savaştıktan sonra İbn Vers yetmiş kadar Ehl-i beyt savunucularıyla birlikte öldürüldü. Abbâs b. Sehl, İbn Vers'in askerleri için aman sancağını kaldırdı. Askerden Selmân b. Himyer el-Hemdânî ve Ayyâş b. Ca'de el-Cedelî ile ayrılıp giden üç yüz kadar asker dışında hepsi teslim sancağının altına girdiler. Ancak Abbâs b. Sehl'in eline düştükten sonra o, hepsinin öldürülmesini emretti. Onlardan iki yüz kişi teslim edildikleri insanlar tarafından öldürülmeyerek serbest bırakıldılar. Bunlar geri döndü-
[75] lerse de çoğu yolda öldüler. Onların haberi Muhtâr'a ulaşıp da geri dönebilenler dönünce kalktı ve bir konuşma yaptı. Şöyle dedi: "Bilesiniz ki fücur ve şirret ehli, hayırlı insanları katlettiler. Bu mukadder bir hâdise olup hükme bağlanmış bir kaderdi." Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'ye bir mektup yazarak bunu Sâlih b. Mes'ûd el-Has'amî ile gönderdi:

Bismillahirrahmânirrahîm. Sana bir ordu göndermiştim. Onlar senin için düşmanları zelil kılacak ve beldeleri emrine amade kılacaklardı. Sana gelmek için yola çıktılar. Medine'ye yaklaşmışlardı ki, mülhidin askerleri onlarla karşılaştılar ve onları Allah adına ve onun ahdiyle kandırdılar. Onlara güvenince de onlara baskın yaparak onları öldürdüler. Dilersen Medine'ye büyük bir ordu göndereyim. Sen de onlara elçiler gönderirsin. Böylece Medineliler senin emrinde olduğumu ve askeri de senin emrin üzerine gönderdiğimi bilsinler. Onlar hakkınızı daha fazla bilecek ve Âl-i Zübeyr'den çok, siz Ehl-i beyte daha merhametli olduklarını göreceksin. Selam ile.

İbnü'l-Hanefiyye ona şöyle yazdı: Mektubun elime ulaşınca onu okudum. Hakkımı tazim etmeni ve beni sevindirme arzunu anladım. Benim için işlerin en sevimlisi Allah'a itaat ettiğim işlerdir. Gücün yettiğince açık ve gizli işlerinde Allah'a ve Resulü'ne itaat et. Bilesin ki istesem insanlar süratle bana yönelirler ve bana yardım edenler çoğalır. Ancak ben onlardan uzak kalmayı yeğlerim ve hakkımda Allah hükmünü verinceye kadar sabredeceğim. Allah hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Sâlih b. Mes'ûd, İbnü'l-Hanefiyye'ye gitti ve ona selam vererek veda etti. Ona mektubu verdi ve şöyle dedi: Muhtâr'a söyle Allah'tan sakınsın ve kan akıtmaktan vazgeçsin. Ravi dedi: Ona: "Allah seni esirgesin. Mektubunda bunları yazmadın mı?" dedim. İbnü'l-Hanefiyye: "Ona Allah'a itaat etmesini emrettim. Allah'a itaat etmesini söyledim. Nitekim Allah'a itaat etmek bütün hayırları kapsar ve bütün kötülüklerden sakındırır," dedi. Mektup Muhtâr'ın eline ulaşınca insanlara hayrı ve kolaylığı kapsayan, küfrü ve gaddarlığı reddeden bir emirle geldiğimi gösterdi.

***

Haşebiyyenin Mekke'ye Gelmesi ve Hac İbadetini İfa Etmesi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Haşebiyye, Mekke'ye geldi ve hac ibadetini ifa ettiler. Onların emîri Ebû Abdullah el-Cedelî idi.

Bu İnsanların Mekke'ye Gitmelerinin Sebebi

[76] **Hişâm'ın Ebû Mihnef ve Ali b. Muhammed'den naklen Mesleme b. Muhârib'den naklen şöyle anlattı:**

Abdullah b. ez-Zübeyr, Muhammed b. el-Hanefiyye'yi ve Kûfelilerin ileri gelenlerinden on yedi adamı Zemzem'de alıkoydu. Nitekim onlar ümmetin üzerinde ittifak etmediği bir kişiye biat etmeyi uygun görmediler ve Harem'e sığındılar. İbnü'z-Zübeyr onları öldürmek ve yakmakla tehdit etti. O Allah'a söz vererek kendisine biat etmedikleri takdirde tehditlerini yerine getireceğini söyledi ve bunun için onlara bir süre verdi. Bunun üzerine İbnü'l-Hanefiyye'nin maiyetindekilerden bazıları ona, Muhtâr'a ve Kûfelilere bir elçi göndererek kendisinin ve maiyetindekilerin durumunu, İbnü'z-Zübeyr'in onları öldürmek ve ateşle yakma tehditlerini haber vermesini söylediler. Bunun üzerine İbnü'l-Hanefiyye Zemzem Kapısı'ndaki bekçiler uyuyunca üç kişiyi Muhtâr ve Kûfelilere hitaben yazdığı bir mektupla gönderdi. Mektupta kendisinin ve maiyetindekilerin durumunu haber verdi; onlardan Hüseyin'e yaptıkları gibi onu kendi kaderiyle baş başa bırakmamalarını istedi. Bu üç şahıs Muhtâr'a gittiler ve mektubu ona verdiler. Muhtâr insanların toplanması için onlara seslendi. Onlara mektubu okudu ve şöyle dedi: "Bu, size ve Peygamberinizin ev halkına yol gösteren bir mektuptur. Onlar her an öldürülmeyi ve ateşle yakılmayı bekleyerek koyun ve keçilerin hapsedildiği gibi hapsedilmişlerdir. Onlara güçlü bir şekilde destek vermesem ve İbn Kâhiliyye'ye azap vaki oluncaya kadar arka arkaya gelen sel gibi süvarileri onların üzerine göndermezsem bana Ebû İshak demesinler."

Muhtâr, Ebû Abdullah el-Cedelî'yi kuvvetin timsali olan yetmiş süvariyle, Benî Temîm'den Zabyân b. Umâre'yi dört yüz kişiyle, Ebû Mu'temir'i yüz kişiyle, Hânî b. Kays'ı yüz kişi ve Yûnus b. İmrân'ı kırk kişiyle gönderdi. Muhammed b. Ali'ye mektup yazarak onu Tufeyl b. Âmir ve Muhammed b. Kays ile ona gönderdi ve askerleri gönderdiğini bildirdi. Bu gruplar peş peşe yola çıktılar. Ebû Abdullah maiyetindeki yetmiş süvariyle Zâti Irk'ta konakladı. Umeyr b. Târık da kırk süvariyle,

Yûnus b. İmrân kırk süvariyle onlara yetiştiler. Bu üç grup yüz elli kişi olarak hareket ederek Mescid-i Harâm'a girdiler. Ellerinde kırbaçlar vardı ve "Hüseyin için intikam!" diye bağırıyorlardı. Zemzem'e gittiler. İbnü'z-Zübeyr onları yakmak için [77] odun hazırlamıştı. Sürenin bitimine iki gün kalmıştı. Oradaki bekçileri kovdular ve Zemzem'in etrafındaki ağaç çubuklarını kırarak İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına girdiler. Ona: "Bizi Allah düşmanı İbnü'z-Zübeyr ile baş başa bırak," dediler. O: "Allah'ın Hareminde vuruşmayı helal görmüyorum," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Biat etmeyinceye kadar onları serbest bırakacağımı mı sanıyorsunuz?" dedi. Ebû Abdullah el-Cedelî: "Evet, Rükün ve Makam'ın, hacının ihramlı ve ihramdan çıkma hâlinin Rabbine yemin olsun onu serbest bırakacaksın. Aksi takdirde kılıçlarımızla seninle öyle vuruşacağız ki bundan bâtıl ehli tereddüde düşeceklerdir," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Vallahi onlar bir başla doyacak kadar az adamdır. Vallahi adamlarıma izin versem kısa bir süre içinde onların kelleleri koparılacaktır," dedi. Kays b. Mâlik ona: "Vallahi umarım ki buna yeltenirsen arzu ettiğin şeyi görmeden senin işini bitiririz," dedi. İbnü'l-Hanefiyye adamlarını vazgeçirdi ve fitneden sakındırdı. Ardında Ebû Mu'temir yüz, Hânî b. Kays yüz, Zabyân b. Umâre iki yüz süvariyle yanında para olduğu hâlde geldiler ve mescitte tekbir getirerek "Hüseyin için intikam!" diye bağırdılar. İbnü'z-Zübeyr onları görünce onlardan korktu. Bunun üzerine Muhammed b. el-Hanefiyye ve maiyetindekiler çıktılar; İbnü'z-Zübeyr'e söverek Ali'nin mahallesine gittiler; İbnü'z-Zübeyr'e karşı harekete geçmek için İbnü'l-Hanefiyye'den izin istediler. Ancak o onlara izin vermedi. Mahallesinde dört bin kişi toplandı. Muhammed gelen parayı onlara dağıttı.

***

Horasan Muhasarası

Benî Temîm'in Horasan'da Muhasara Altına Alınması

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Abdullah b. Hâzim, oğlu Muhammed'i öldürdükleri için Horasan'da bulunan Benî Temîm'i muhasara altına aldı.

Ali b. Muhammed şöyle dedi: Hasan b. Rüşeyd el-Cüzcânî, Tufeyl b. Mirdâs el-Ammî'den naklen bize şöyle anlattı:

İbn Hâzim zamanında Benî Temîm, Horasan'da dağılınca onların cengâverlerinden yetmiş ile seksen kişi arasında bir grup Fertena Konağı'na gelerek başlarına Osman b. Bişr b. Muhtefiz el-Müzenî'yi getirdiler. Onun maiyetinde Şu'be b. Zahîr en-Nehşelî, Vird b. Felak el-Anberî, Züheyr b. Züeyb el-Adevî, Ceyhân b. Meşcaa ed-Dabbî, Haccâc b. Nâşib el-Adevî ve Rakabe b. Hür. Bunların da maiyetlerinde Benî Temîm'den silahşorlar vardı. Ravi dedi: İbn Hâzim bunların üzerine gitti ve onları muhkem bir hendek arkasından kuşattı. Onlar ko-
[78] naktan çıkarak İbn Hâzim'le vuruşuyor ve tekrar konağa dönüyorlardı. Bir gün İbn Hâzim altı bin askeri seferber ederek hendekten harekete geçti. Konaktakiler de onunla vuruşmak üzere çıktılar. Bunun üzerine Osman b. Bişr b. Muhtefiz onlara: "Bugün İbn Hâzim'e karşı çıkmaktan vazgeçin. Sanırım ona güç yetiremeyeceksiniz," dedi. Züheyr b. Züeyb el-Adevî: "Onlara saldırıp saflarını dağıtmadıkça geri dönersem karım boş olsun," dedi. Onların arasında bir su kanalı vardı ve kışın bu kanala su girerdi. Ancak o sırada içinde su yoktu. Züheyr bu kanaldan harekete geçti. İbn Hâzim'in adamları onun hareketinden habersizdi. Derken onlara karşı saldırıya geçti ve baştan sona kadar onları dağıttıktan sonra geri döndü. Onlar kanalın iki tarafından ona bağırıp çağırarak yukarıdan onu takip ediyorlardı. Ancak onunla vuruşmak için inemediler. Züheyr kanala indiği yere gelince onlara saldırdı. Onlar ona yol verdiler ve geri döndü. Bunun üzerine İbn Hâzim, adamlarına: "Züheyr ile vuruştuğunuzda mızraklarınıza kancalar takın ve yapabilirseniz bunları zırhına geçirin," dedi. Bir gün Züheyr yine onlarla vuruşmak üzere çıktı. Onlar mızraklarına kancalar takmışlardı. O saldırınca elleri karıştı ve zırhlarını bıraktılar. Züheyr dört mızrakla geri döndü. Ravi dedi: İbn Hâzim, Gazvân b. Cez' el-Adevî'yi Züheyr'e göndererek şöyle dedi: "Ona: 'Sana aman ve yüz bin dirhemle Bâsar'ın haracını versem benimle uzlaşır mısın?' diye sor." Züheyr, Gazvân'a: "Eş'as b. Züeyb'i öldürenlerle nasıl uzlaşırım?" dedi. Gazvân, Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim'in yanında bu girişimde başarısız oldu.

Ravi dedi: Kuşatma uzun sürünce İbn Hâzim'e haber göndererek: "Bırak çıkalım ve dağılalım," dediler. İbn Hâzim: "Hayır, benim hükmüme razı olmadan olmaz," dedi. Onlar: "Senin hükmüne razıyız," dediler. Züheyr onlara: "Vallahi son ferdinize kadar sizi öldürecek. Madem içinizden ölüme razı oldunuz o zaman onurlu olarak ölün. Hepimiz beraber çıkalım. Ya hepimiz öleceğiz ya da bir kısmımız ölecek veya bir kısmımız [79] kurtulacaktır. Vallahi onlara karşı şiddetli ve azimli bir saldırıda bulunursak bir meydan kadar geniş bir çıkış yolu açacaklar. Dilerseniz en önde, dilerseniz de en arkada olayım," dedi. Ravi dedi: Ancak onlar onun bu görüşünü reddettiler. Züheyr onlara: "Size bunu göstereceğim," dedi ve yanında Türk bir adamı olduğu hâlde Rakabe b. Hür ve Şu'be b. Zahîr ile birlikte çıktılar ve şiddetli bir hamle yaptılar. Karşı taraf onlara yol verdi. Bunun üzerine arkadaşları kurtuldular, kendisi ise geri döndü ve konağa girdi. Arkadaşlarına: "Gördünüz değil mi? Artık benim sözümü dinleyin. Rakabe, adamı ve Şu'be kurtulup gittiler," dedi. Onlar: "İçimizde bunu yapacak güçte olmayan, yaşama arzusu olanlar vardır," dediler. Züheyr: "Allah sizi rahmetinden uzak etsin! Arkadaşlarınızı ortada bırakacaksınız! Vallahi ölüm karşısında sizden daha dayanıksız olmayacağım," dedi. Ravi dedi: Konağın kapısını açarak indiler. İbn Hâzim adamlarını göndererek onları bağladı. Tek tek İbn Hâzim'e götürüldüler. Onlara iyilik yapmak istediyse de oğlu Mûsâ karşı çıkarak: "Vallahi onları affedersen kılıcımı karnımdan geçirip sırtımdan çıkaracağım," dedi. Abdullah ona: "Vallahi senin bana yaptığın telkinin kötü olduğunu biliyorum," dedi ve üç kişi hariç hepsini öldürdü. Onlardan biri olan Haccâc b. Nâşib el-Adevî, bu adam muhasara esnasında İbn Hâzim'e bir ok atmış ve onun dişini kırmıştı. Bunun üzerine İbn Hâzim, onu ele geçirmesi hâlinde öldüreceğine veya elini keseceğine dair yemin etmişti. Bu kişi henüz genç bir kişiydi. Bunun üzerine Amr b. Hanzale'den ayrı hareket eden Benî Temîmli bazı adamlar İbn Hâzim nezdinde onun için girişimde bulundular. Onlardan biri: "Amcam oğludur ve henüz cahil bir gençtir. Onu bana bağışla," dedi. İbn Hâzim onu ona bağış-

ladı. Ona: "Kaç git gözüm seni görmesin," dedi. Ceyhân b. Muşeccia ed-Dabbî öldürüldüğünde kendini oğlu Muhammed'in üzerine atan adamdır. İbn Hâzim: "Avamdan bu adamı serbest bırakın," dedi. Benî Sa'd'dan bir adam İbn Hâzim'e yetiştikleri zaman: "Mudar'ın çengâverinden vazgeçin," demişti. Ravi dedi: Züheyr b. Züeyb'i getirdiler. Bağlı bulunuyordu. Onu taşıyıp getirmek istediler. Ancak imtina etti ve sekerek yürüyüp İbn Hâzim'in önünde oturdu. İbn Hâzim ona: "Seni serbest bıraksam ve Bâsar'ın haracını sana bıraksam teşekkür edecek misin?" dedi. Züheyr: "Yalnızca kanımı akıtmazsan da sana teşekkür borcum olur," dedi. Ancak İbn Hâzim'in oğlu Mûsâ: "Dişi sırtlanı öldürüp erkek sırtlanı bırakıyorsun. Dişi aslanı öldürüp erkek aslanı bırakıyorsun," dedi. İbn Hâzim: "Yazıklar olsun sana! Züheyr gibi bir adamı nasıl öldüreceğiz? Müslümanların düşmanlarına karşı kim savaşacak? Arap kadınlarını kim savunacak?" dedi. Mûsâ: "Vallahi kardeşimin kanını
[80] akıtmakta senin dahi parmağın olsa seni de öldürürdüm," dedi. Bunun üzerine Benî Süleym'den bir adam İbn Hâzim'e: "Allah adına Züheyr için sana yalvarıyorum," dedi. Mûsâ ona: "Onu kızların için damızlık koç olarak edin," dedi. Bunun üzerine İbn Hâzim kızdı ve öldürülmesini emretti. Züheyr ona: "Senden bir isteğim var," dedi. İbn Hâzim: "Nedir?" diye sordu. Züheyr: "Beni ayrı bir şekilde öldür ve kanımı bu aşağılık insanların kanına karıştırma. Zira onları yaptıklarından alıkoymaya çalıştım, mertçe ölmelerini ve başları dik vaziyette size karşı çıkmalarını söyledim. Vallahi böyle davransalardı senin bu oğulcuğunu korkutacak ve kardeşinin intikamını almaktan alıkoyarak kendi nefsini kurtarmanın telaşına düşecekti. Ancak imtina ettiler. Eğer dediğimi yapsalardı hiçbiri birkaç hasmını öldürmeden öldürülmeyecekti." İbn Hâzim emir vererek bir kenara götürüldü ve orada öldürüldü.

Mesleme b. Muhârib şöyle dedi: Ahnef b. Kays onlardan söz edince, Allah, İbn Hâzim'i kötü etsin. Ahmak ve sabi ve bir sülük etmeyen bir oğulcuğuna karşılık Benî Temîm'den nice adamlar öldürdü. Tek bir adam öldürseydi kâfiydi, diye hayıflanırdı.

Ravi dedi: Benî Adî iddia ederler ki Züheyr b. Züeyb'i taşımak istediklerinde kabul etmedi ve mızrağına dayanarak ayaklarını birleştirerek hendeğe atladı. Harîş b. Hilâl öldürüldüklerini haber alınca şu beyitleri dile getirdi:

Ey kınan adam! Onlarla savaşta kınanmayı gerektirecek bir şey yapmadım. Nitekim benim kılıcım onların koçunu ısırmış ve kararlı olmuştur.

Ey kınayan! Adamlar bertaraf edilmeden ve ilerlemek için bir çıkış yolu kalmayıncaya kadar yüz çevirmedim.

Ey kınayan! Silah benim gücümü tüketti. Kim cengâverlere karşı savaşı uzun zamana yayarsa yaralanarak döner.

Ey iki gözüm! Gözyaşı dökecekseniz dökün ancak bana lazım olan kanı dökmeyin.

Artık peş peşe öldürülen Züheyr, İbn Bişr ve Verd'den sonra Horasan'da bir kazanç ve ganimet peşine düşeceğim.

Ey kınayan! Nice savaş gününe şahit oldum ve kötü kişiler savaşmaktan kaçınınca saldırmaktan kaçınmadım.

Şair Züheyr ile Züheyr b. Züeyb'i, İbn Bişr ile Osman b. Bişr el-Muhtefiz el-Mâzinî'yi ve Verd ile de Verd b. Felak el-Anberî'yi kastetmiştir. Onlarla beraber Bişr'in kardeşi Süleyman b. Muhtefiz de öldürüldü.

***

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda hac işlerini Abdullah b. ez-Zübeyr yönetti. Bu yılda Medine'de, kardeşi Abdullah tarafından bu göreve getirilen Mus'ab b. ez-Zübeyr görev yaparken Basra'da Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa valilik görevini icra ediyordu. [81] Basra Kâdısı Hişâm b. Hübeyre idi. Kûfe ise burada galebe çalan Muhtâr'ın yönetimi altındaydı. Horasan'da Abdullah b. Hâzim görev yapıyordu.

***

Ubeydullah b. Ziyâd'a Karşı Savaşmak Üzere İbrâhim b. el-Eşter'in Sefere Çıkması

Bu yılda İbrâhim b. el-Eşter, Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı savaşmak üzere zilhiccenin bitimine sekiz gün kala sefere çıktı.

Hişâm b. Muhammed dedi: Ebû Mihnef bana şöyle anlattı: Nadr b. Sâlih –o olayı idrak etmişti– Fudayl b. Hadîc'den –o sefere katılmıştı– ve başka ravilerden naklen şöyle anlattı:

Muhtâr, Sebî' ve Künâse ehliyle karşılaşmalarını bitirir bitirmez ve İbrâhim b. el-Eşter yalnızca iki gün istirahat ettikten sonra, daha önce Şamlılarla savaşmak için onu gönderdiği istikamete yönlendirdi. İbrâhim b. el-Eşter zilhiccenin bitimine sekiz gün kala cumartesi günü (H 66) yola çıktı. Muhtâr, İbrâhim ile birlikte ileri gelen adamlarını, silahşorlarını ve savaşlara katılan ve bu hususta tecrübe sahibi olan feraset sahiplerini de gönderdi. İbrâhim ile birlikte Medinelilerin birliği başında Kays b. Tahfe en-Nehdî de sefere çıktı. Abdullah b. Hayye el-Esedî'yi Mezhic ve Esed birliğinin başına getirdi. Kinde ve Rebîa birliğinin başına Esved b. Cerâd el-Kindî'yi gönderirken Hemdân'dan Habîb b. Münkız es-Sevrî'yi Temîm ve Hemdân birliğinin başına gönderdi. Muhtâr onu uğurlamak için onlarla birlikte çıktı. Deyr Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem'e varınca Muhtâr'ın adamları onu karşılamaya geldiler; yanlarında üzerinde kürsü bulunan boz bir katır vardı. Söz konusu kürsüyü üzerinde taşırlardı. Grup köprünün üzerinde durdu. Kürsüden sorumlu olan Havşeb el-Bersemî idi. Şöyle haykırıyordu: "Ey Rabbim! Bizi itaat üzere yaşat, düşmanlarımıza karşı bize yardım et, bizi an, bizi unutma, bizi koru!" Onun adamları da "Âmin! Âmin," diyorlardı. Fudayl dedi: Muhtâr'ın şu beyitleri dile getirdiğini gördüm:

"Ve'l-Mürselâti urfen" Rabbine yemin ederim ki onları saf saf öldüreceğiz.

O zalimleri binlerle bertaraf edeceğiz!

Ravi dedi: Muhtâr ve İbnü'l-Eşter onların yanına vardıkla-
[82] rın köprünün üzerinde büyük bir izdiham oldu. Muhtâr, İbrâhim ile birlikte Deyr Abdurrahman'ın yanındaki Re's Câlût köprülerine kadar gitti. Kürsünün adamları Re's Câlût köprülerinin başında durmuşlardı. Muhtâr, Deyr Abdurrahman Köprüsü ile Re's Câlût Köprüsü arasında seyrederken durdu ve ayrılmak istedi. İbnü'l-Eşter'e şöyle dedi: "Sana üç sözüm var. Gizli ve açık olarak Allah'tan sakın. Seferinde süratle intikal et. Düşmanla karşılaşır karşılaşmaz savaşı başlat. Gece

karşılaşmak mümkün olursa savaşı sabaha bırakma. Gündüz karşılaşsan da geceye bırakma ve Allah'ın takdirine sığın." Sonra ona: "Sana tavsiye ettiğim hususları aklında tuttun mu?" diye sordu. İbrâhim: "Evet," dedi. Muhtâr: "Allah sizinle olsun," dedi ve ayrıldı. İbrâhim'in karargâh kurduğu yer A'yen Hamamı idi ve buradan sefere çıktı.

***

Muhtâr'ın Yardım Dileğinde Bulunduğu Kürsü

Ebû Mihnef dedi: Fudayl b. Hadîc bana şöyle anlattı:

Muhtâr döndükten sonra İbrâhim askerleriyle birlikte yoluna devam etti; kürsü grubunun bulunduğu yere vardılar. Grup kürsünün etrafında toplanmış, ellerini semaya kaldırarak yardım dileğinde bulunuyorlardı. İbrâhim: "Rabbim bizi içimizdeki beyinsizlerin yaptıklarından sorumlu tutma! Bu, Benî İsrâil'in sünnetidir. Ruhum kudretinin elinde bulunduğu Allah'a yemin ederim ki onların yaptığı Benî İsrâil'in buzağıya tapmaları gibidir." İbrâhim ve askerleri köprüyü geçtikten sonra kürsünün adamları ayrıldılar.

Muhtâr ve Adamlarının Kürsüden Yardım Dilemelerinin Sebebi

Ebû Ca'fer dedi: Bu işin başlangıcı şöyledir: Abdullah b. Ahmed b. Şebbeveyh bana şöyle anlattı: Babam bana Süleyman, Abdullah b. Mübârek, İshak b. Yahyâ b. Talha, Ma'bed b. Hâlid ve Tufeyl b. Ca'de b. Hübeyre'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Bir keresinde mali bir darlık içindeydim. Derken bir gün dışarı çıktım ve yağcı olan bir komşumun çok kirli bir kürsüsü olduğunu gördüm. İçimden, bu konuyu Muhtâr'a anlatmak geçti. Döndüm ve yağcıya: "Kürsüyü bana yolla," diye haber [83]
gönderdim. Adam kürsüyü bana yolladı. Ben de Muhtâr'a gittim. Ona: "Caiz görmediğim için sana açıklamadığım bir konu var. Ancak şimdi aklımdan bu konuyu sana açıklamam aklımdan geçti," dedim. Muhtâr: "Nedir?" dedi. "Bir kürsü vardı ki Ca'de b. Hübeyre onun üzerinde oturuyordu ve onda sanki ilmi bir sır görüyordu," dedim. Muhtâr: "Süphanallah! Bu konuyu bugüne kadar geciktirdin, öyle mi? Gönder de (onu ge-

tir)," dedi. Bunun üzerine döndüm ve yağcıya: "Kürsüyü bana yolla," diye haber gönderdim. Kürsü yıkanmış ve tertemiz bir vaziyet almış, yağlanmış ve parıldayan bir hâl almıştı. Kürsü, örtülmüş bir vaziyette getirildi. Muhtâr bana on iki bin dirhem verilmesini emretti ve insanların toplantıya davet edilmelerini söyledi.

Ma'bed b. Hâlid el-Cüdelî bana şöyle dedi: Ben, İsmâil b. Talha b. Ubeydullah ve Şebes b. Rib'î götürülürken insanlar mescide hızlı adımlarla gidiyorlardı. Muhtâr şöyle dedi: "Eski milletlerde ne olduysa bu ümmette de benzerleri oldu. Benî İsrâil'de sandık vardı. Onun içinde Mûsâ ve Hârûn hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Bu kürsü bizim için o sandık gibidir. Onun üzerindeki örtüyü açın." Bunun üzerine örtüyü açtılar. Sebeîler kalkıp ellerini kaldırdılar ve üç kere tekbir getirdiler. Bunun üzerine Şebes b. Rib'î ayağa kalkarak: "Ey Mudarlılar! Küfre girmeyin," dedi. Ancak onu indirip ittirerek menettiler ve mescitten çıkardılar. İshak dedi: Vallahi umarım ki Şebes'in dediği doğrudur. Çok geçmeden Ubeydullah b. Ziyâd, Şamlılarla Bâcümeyra'ya gelip konakladı diye söylendi. Bunun üzerine kürsü örtülmüş vaziyette bir katır üzerinde çıkarıldı; sağından yedi kişi solundan da yedi kişi onu tutuyorlardı. Muharebede Şamlılar daha önce benzeri görülmemiş şekilde bertaraf edildiler. Bu durum onları sapıklığını artırdı ve küfre varacak kadar ileri gittiler. Bunun üzerine "*innâ lillah*" dedim ve yaptığımdan dolayı pişmanlık duydum. İnsanlar da bu konuda konuşunca kürsü ortalıktan kayboldu ve bir daha onu görmedim.

Abdullah bana babasından naklen Ebû Sâlih'in şöyle dediğini anlattı:

A'şâ Hemdân –başkaları tarafından da bana nakledilen– bu konuda şu beyitleri dile getirdi:

Ben şahidim, sizler Sebeiyyesiniz. Ey şirkin askerleri ben sizi iyi bilirim

Yemin ederim ki onu örtülerle örtseniz de kürsünüzde bir sekinet (huzur ve sükûnet) yoktur.

Şibâm, Nehd ve Hârif etrafında dönse bizde sandık gibi bir alamet yoktur.

Ben Muhammed'in ehlibeytinin yolundan gidiyor ve mushafların [84]
içindeki vahye tâbi oldum.
Abdullah'a tâbi oldum. Nitekim yaşlısı ve genciyle Kureyş ona tâbi oldu.

Mütevekkil el-Leysî de şu beyitleri dillendirdi:

Ebû İshak'a gitsen ona haber ver, ben kürsünüze inanmıyorum.
Şibâm onun tahtalarına gönül verdi, Şâkir de ona vahiy taşıyor.
Etrafında iri humus tanelerini andıran gözleri kızarmış olarak dururlar.

Ebû Mihnef ise bazı üstatlarından naklen Abdullâh b. Ahmed'in bize anlattığı senedle Tufeyl b. Ca'de'den naklettiği rivayetten farklı bir kürsü hikâyesi anlatmıştır. Bu rivayet şöyledir: Hişâm b. Muhammed'den naklen bize şöyle dediği anlatıldı: Hişâm b. Abdurrahman ve oğlu Hakem b. Hişâm bize şöyle anlattılar: Muhtâr, Ca'de b. Hübeyre b. Ebî Vehb el-Mahzûmî –Ca'de'nin anası Ümmü Hânî bint Ebî Tâlib olup Ali b. Ebî Tâlib'in ana-baba bir kız kardeşiydi– ailesine: "Bana Ali b. Ebî Tâlib'in (as.) kürsüsünü getirin," dedi Onlar: "Hayır, vallahi bizde değildir ve nerede olduğunu da bilmiyoruz," dediler. Muhtâr: "Ahmak olmayın, gidin getirin," dedi. Bunun üzerine onlar herhangi bir kürsüyü getirirlerse onu kabul edeceğini düşünerek ona bir kürsü götürdüler ve "İşte budur," dediler. Muhtâr onu kabul etti. Ravi dedi: Bunun üzerine Şibâm, Şâkir ve Muhtâr'ın adamlarının ileri gelenleri çıkıp kürsüyü ipek örtüyle örttüler.

Ebû Mihnef, Mûsâ b. Âmir b. Ebü'l-Eş'ar el-Cühenî'den naklen şöyle anlattı:

"İbnü'z-Zübeyr kürsü hakkında bilgi alınca Ezd'in çekirgeleri bu işin neresinde?" dedi.

Ebü'l-Eş'ar dedi: Kürsü getirilince ona ilk hizmet eden Mûsâ b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî oldu. Muhtâr geldiğinde onun yanına ilk koşan kişiydi. Zira anası Ümmü Külsûm bint el-Fadl b. Abbâs b. Abdülmuttalib idi. Sonra bundan dolayı eleştirilince yaptığından mahcup oldu ve kürsüyü Havşeb el-Bersemî'ye [85] devretti. Ravi dedi: A'şâ'nın amcazadelerinden Ebû Ümâme künyesiyle bilinen bir şahıs vardı. Arkadaşlarının meclisine

gelir ve şöyle derdi: Bugün bize öyle bir vahiy geldi ki insanlar onun benzerini henüz duymamışlardır. Olacak şeylerin hepsini haber vermektedir.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Âmir bize şöyle anlattı: Bu işleri yapan aslında Abdullah b. Nevf'ti ve bunları bana Muhtâr emretti derdi. Ancak Muhtâr ondan teberri ederdi.

[86] **Hicretin 67. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda vuku bulan olaylardan biri Ubeydullah b. Ziyâd ile maiyetindeki Şam askerlerinin öldürülmesiydi.

İbn Ziyâd'ın Öldürülmesi

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef ve Ebü's-Salt'tan naklen Ebû Saîd es-Saykal'dan şöyle dediğini anlattı:

Ubeydullah b. Ziyâd ve Şam askerleri üzerine gitmek için İbrâhim b. el-Eşter komutasında sefere çıktık. Süratle ve durmaksızın ilerliyorduk. Amacımız Ubeydullah Irak topraklarına basmadan onunla karşılaşmaktı. Nitekim ondan önce davranarak Irak sınırlarını epey geçtik ve Musul topraklarının içine dalarak süratle İbn Ziyâd'ın üzerine gittik. Sonunda İbn Ziyâd ile Hâzir'de Bârbisa diye adlandırılan bir köyün civarında onunla karşılaştık. Bu köyle Musul arasında beş fersah[17] mesafe vardı. İbnü'l-Eşter kendi kabilesi olan Nehi' kabilesinin Vehbîl kolundan Tufeyl b. Lakīt'ı öncü birliğinin başına getirmişti. Cesur ve güçlü bir adamdı. İbn Ziyâd'a yaklaşınca Humeyd b. Hureys'i de ona kattı. İbnü'l-Eşter savaş düzeni içinde yürüyüşünü sürdürüyordu. Süvarileri ve piyadeleriyle bütün askerlerini kendine bağladı ve onları ayrı birliklere bölmeden ilerleyişini sürdürdü. Ancak Tufeyl b. Lakīt'ı öncü askerlerin başında ileriye doğru gönderdi. En son adı geçen köyde konakladı.

Ravi dedi: Arkasından Ubeydullah b. Ziyâd geldi ve onlara yakın bir yerde Hâzir Nehri kenarında konakladı. Akabinde Umeyr b. Hubâb es-Sülemî, İbnü'l-Eşter'e haber göndererek:

17 Bir mesafe ölçüsü olup 5,8 km'dir (çev.).

"Ben seninleyim ve bu gece seninle görüşmek istiyorum," dedi. Bunun üzerine İbnü'l-Eşter ona haber göndererek: "Dilediğin zaman görüşelim," dedi. Kays bütünüyle Cezîre'de bulunuyordu ve Mervân'la ailesine husumet duyuyordu. Mervân'ın askerleri Kelb kabilesiydi ve onların lideri İbn Bahdel'di. Umeyr o gece gelip İbnü'l-Eşter'e biat etti ve İbn Ziyâd'ın ordusunun sol kanadının başında olduğunu haber vererek kendisine bağlı askerlerle geri çekileceklerini söyledi. İbnü'l-Eşter ona: "Görüşün nedir? Etrafımızda bir hendek kazarak iki üç gün bir oyalama taktiği izleyeyim mi?" dedi. Umeyr b. Hubâb: "Hayır bunu yapma. Biz Allah için varız. Onlar bunu arzu ederler. On- [87]
lar seni oyalar ve işi savsaklarlarsa bu onlar için daha iyidir. Onlar kat kat sizden fazladır. Sürünceme sürecinde az olanlar çok olanlara güç yetiremezler. Onlar sizden korkmuşlardır. Bu sebeple onlara karşı harekete geç. Zira sizin gücünüzü tahmin eder ve günlerce onlarla defalarca karşılaşırlarsa sizi yakından tanıyacak ve size karşı cüret kazanacaklar," dedi. İbrâhim: "Şimdi senin bana karşı samimi olduğunu anladım. Doğru söyledin. Senin görüşün isabetlidir. Nitekim bizim adamımız (Muhtâr) da bana aynı tavsiyelerde bulundu, aynı görüşü dile getirdi," dedi. Umeyr: "Onun görüşünden şaşma. Zira yaşını başını almış bir adamdır ve savaş tecrübesine sahip olup bu hususta bizim çekmediğimiz sıkıntılara maruz kalmıştır. Sabah adama karşı savaşı başlat," dedi.

Ardından Umeyr gitti ve İbnü'l-Eşter gece boyunca muhafızlarına nöbet tutturdu, gözlerine hiç uyku girmedi. Seher vakti girer girmez askerlerini seferber edip birliklerini oluşturdu ve komutanlarına talimatlarını verdi. Süfyân b. Yezîd b. el-Muğaffel el-Ezdî'yi sağ kanadın başına, Ali b. Mâlik el-Cüşemî'yi –Ebü'l-Ahvas'ın kardeşi– sol kanadın başına, Abdurrahman b. Abdullah'ı – İbrâhim b. el-Eşter'in ana bir kardeşi– süvarilerin başına getirdi. Süvariler azdı. Bu sebeple onları kendine bağladı; onlar sağ kanatla merkeze konuşlandılar. Piyadelerin başına da Tufeyl b. Lakît'ı getirdi. Sancağı Müzâhim b. Mâlik taşıyordu. Ravi dedi: Şafak sökünce İbrâhim henüz ortalık aydınlanmadan sabah namazını kıldırdı, ardından

askerlerini saf düzenine soktu. Erbâ''ın komutanlarını mevkilerine yerleştirdi. Sağ kanadın komutanını sağ kanadın başına, sol kanadın komutanını sol kanadın başına, piyadelerin komutanını piyadelerin başına geçmesini emretti. Başlarında ana bir kardeşi Abdurrahman b. Abdullah'ın bulunduğu süvarileri de kendine bağlayarak merkeze aldı. İbrâhim atından inerek askerlerin arasında yürümeye başladı ve onlara: "Saldırın!" dedi. Asker onunla birlikte ileriye doğru uygun adımlarla harekete geçtiler. Şam ordusuna nazır olan büyük bir tepeye vardı ve onun üzerinde oturdu. Karşı tarafta henüz hiçbir hareket yoktu. İbrâhim b. el-Eşter, Abdullah b. Züheyr es-Selûlî'yi karşı tarafa gönderdi. Abdullah yerinde duramayan ve âdeta ateş kesilen bir at üzerinde bulunuyordu. İbrâhim: "Atınla onlara yaklaş ve bana bir haber getir," dedi. Abdullah gitti ve kısa bir süre sonra döndü. Onları şaşkınlık ve gevşeklik içinde gördüm. Onlardan bir adamla karşılaştım. Sürekli "Ey Ebû Turab'ın taraftarları, ey yalancı Muhtâr'ın taraftarları!" deyip duruyordu. Ona: "Sizinle meselemiz sövgüden daha
[88] büyüktür," dedim. O bana: "Ey Allah'ın düşmanı! Bizi neye davet ediyorsunuz? Siz imamsız savaşıyorsunuz," dedi. Ben ona: "Biz Resulullah'ın (sav.) evladı Hüseyin'in intikamını almak için savaşıyoruz. Ubeydullah b. Ziyâd'ı bize teslim edin. Zira o Resulullah'ın evladı ve cennet gençlerinin efendisi Hüseyin'i öldürdü. Biz İbn Ziyâd'ı Hüseyin'in maiyetinde bulunan mevalimizin karşılığı olarak öldüreceğiz. Zira biz onu Hüseyin'in dengi olarak görmüyoruz ve onun karşılığı olarak öldürülmesine razı olmayız. Onu bize teslim ederseniz ve onu öldürürsek sizinle aramızda Allah'ın kitabı veya hayırlı bir Müslüman hakem olsun," dedim. Adam bana: "Sizi benzer bir durumda –yani Hakem olayında– denedik. Ancak ihanet ettiniz," dedi. Ona: "Nerede?" diye sordum. Adam: "Sizinle aramızda iki hakem seçtik ancak onların hükmüne razı olmadınız," dedi. Ona: "Sen bana bir delil getirmedin. Biz iki hakem bir kişi üzerinde ittifak ederlerse onların kararını kabul etmek ve seçilecek kişiye biat etmek üzere anlaşmıştık. Oysa onlar bir kişi üzerinde anlaşamadılar ve ayrılığa düştüler. Allah onları hayırlı bir

neticeye ulaştırmadı, isabetli bir görüşe varmakta muvaffak kılmadı," dedim. Bana: "Kimsin?" dedi. Ona kim olduğumu söyledim. Ona: "Sen kimsin?" dedim. Adam yürümesi için katırına seslendi. Ona: "Bana adil davranmadın. Bu ilk hainliğin oldu," dedim.

Ravi dedi: İbnü'l-Eşter atının getirilmesini istedi ve ona bindi. Akabinde bütün sancak sahiplerine uğradı. Her sancağın yanında durdu ve şöyle konuştu: "Ey dinin yardımcıları ve hakkın taraftarları! Ey Allah'ın askerleri! İşte Resulullah'ın (sav.) kızı Fâtıma'nın oğlu Hüseyin b. Ali'nin katili Ubeydullah b. Mercâne! O Hüseyin'in, kızlarının, kadınlarının ve taraftarlarının Fırat'ın suyundan içmelerine engel oldu! Onun amcazadesine gidip onunla anlaşmasına engel oldu. Evine ve ailesine gitmesine mâni oldu. Geniş olan yeryüzünde seyretmesine engel oldu, onu ve ailesini öldürdü. Vallahi İbn Mercâne'nin Allah'ın günahtan arındırdığı ve tertemiz kıldığı Resulullah'ın (sav.) ehlibeytine yaptıklarını Benî İsrâil'in necip insanlarına Firavun yapmadı. Allah onu ve sizi karşı karşıya getirdi. Allah'tan dileyim ve ümidim odur ki Allah onun kanını akıtmak suretiyle sizin gönlünüzü ferahlatmak için sizi onunla karşı karşıya getirdi. Nitekim Allah, Peygamberinizin ehlibeyti öfkelenip çıktığınızı bilmektedir." İbnü'l-Eşter ordunun sağ ve sol kanatları arasında gidip gelerek, bütün askerlere uğrayarak onları cihada ve savaşmaya teşvik etti. Ardından da kendi sancağının bulunduğu yere döndü. İnsanlar ona doğru yöneldiler. İbn Ziyâd sağ kanadına Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî'yi, [89]
sol kanadına Umeyr b. Hubâb es-Sülemî'yi, süvarilerin başına Şürahbîl b. Zilkelâ''ı getirdi. Kendisi de piyadelerle birlikte düşman üzerine yürüdü. İki taraf birbirlerine yaklaşınca başında Husayn b. Nümeyr'in bulunduğu sağ kanatla, başında Ali b. Mâlik el-Cüşemî'nin bulunduğu Kûfe ordusunun sol kanadına karşı bir saldırı başlattı. Ali b. Mâlik bizzat onlara karşı sebat etti ve öldürüldü. Bunun üzerine sancağı Kurre b. Ali aldı, bir kısım sebat ehliyle birlikte öldürüldü ve sol kanat hezimete uğradı. Bu kez de Ali b. Mâlik el-Cüşemî'nin sancağını Resulullah'ın (sav.) ashabından Hubşî b. Cünâde'nin kar-

deşinin oğlu Abdullah b. Verkā b. Cünâde es-Selûlî devraldı ve hezimete uğrayan sol kanadın önüne geçerek: "Ey Allah'ın askerleri! Bana gelin!" diye seslendi. Bunun üzerine büyük çoğunluğu ona yöneldiler. O: "İşte emîriniz savaşıyor. Hep birlikte onunla birlikte savaşalım," dedi ve onun yanına gitti. O da başı açık olduğu hâlde, "Ey Allah'ın askerleri! Bana gelin. Ben İbnü'l-Eşter'im. Kaçanlarınızın en hayırlıları tekrar saldıranlarınızdır. Siteme maruz kalan kötü değildir," dedi. Bunun üzerine askerleri yanına döndüler. İbnü'l-Eşter sağ kanat komutanına haber gönderdi: "Onların sol kanadına karşı saldırıya geç!" dedi. O Umeyr b. Hubâb'ın geri çekileceğini ümit ediyordu. Zira ona bu hususta söz vermişti. Bunun üzerine sağ kanat komutanı Süfyân b. Yezîd b. el-Muğaffel saldırıya geçti ancak Umeyr b. Hubâb karşı koydu ve sert bir karşılık verdi. İbrâhim bu durumu görünce askerlerine: "Bu kalabalık askerlere saldırın. Vallahi onları dağıtırsak onların sağından ve solundan ürküp uçan bir kuş misali panikleyerek kaçacaklardır," dedi.

Ebû Mihnef dedi: İbrâhim b. Abdurrahman el-Ensârî bana Verkā b. Azb'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Onların üzerine yürüdük. Onlarla karşı karşıya gelince kısa bir süre için mızraklarla savaştık. Sonra kılıç ve demir çubuklarla onlara saldırdık. Gün boyunca bu silahlarla savaştık. Vallahi onlarla vuruşurken demirin demire çarpmasından çıkan sesleri Velîd b. Ukbe b. Muayt'ın evindeki çamaşırcıların tokmaklarının çıkardığı sese benzerdi. Muharebe o şekilde devam etti. Neticede Allah onları hezimete uğrattı ve arkalarını dönüp kaçtılar.

Ebû Mihnef dedi: Hâris b. Hasîre bana Ebû Sâdık'tan naklen şöyle anlattı:

İbnü'l-Eşter sancaktarına: "Sancağınla aralarına dal!" diyordu. Sancaktar ona: "Kurban olayım, adım atacak yer bu-
[90] lamıyorum," diye karşılık verdi. Ancak İbrâhim: "Hayır, senin askerlerin savaşıyor ve inşallah kaçmayacaklar," dedi. Sancaktar ilerleyince İbrâhim kılıcıyla saldırıp kime vursa onu deviriyordu. İbrâhim önündeki düşman askerlerini böcekleri kovar gibi uzaklaştırıyordu. Sancağıyla saldırınca askerleri de hep birlikte saldırıyorlardı.

Ebû Mihnef dedi: Meşrıkî bana şöyle anlattı:

O gün Ubeydullah b. Ziyâd'ın elinde bir demir vardı. Kime isabet ederse onun işini bitiriyordu. Onun askerleri hezimete uğrayınca Uyeyne b. Esmâ kız kardeşi Hind bint Esmâ'yı –Ubeydullah b. Ziyâd'ın karısıydı– taşıyıp götürdü ve şu beyti dillendirdi:

İplerimizi kesersen ümit ederim ki muharebede o cengâver haberciyi helake götürürüm!

Ebû Mihnef dedi: Fudayl b. Hadîc bana şöyle anlattı:

İbrâhim, İbn Ziyâd ve askerlerine karşı saldırıya geçince şiddetli bir muharebeden ve iki taraf da çok sayıda can kaybı verdikten sonra Şamlılar hezimete uğradılar. Bunun üzerine Umeyr b. Hubâb, İbrâhim'in askerlerinin Ubeydullah'ın askerlerini hezimete uğrattıklarını görünce İbrâhim'e haber göndererek: "Şimdi sana geleceğim," dedi. Ancak İbrâhim ona: "Allah'ın askerlerinin coşkusu bitene kadar gelme. Zira sana saldırmalarından korkuyorum," dedi.

İbnü'l-Eşter dedi: Bir adam öldürdüm. Onda misk kokusunu hissettim. Elleri doğuda ve ayakları batıda kaldı. Hâzer Nehri kenarında münferit bir sancakla savaşıyordu. Gidip onu inceleyince Ubeydullah b. Ziyâd olduğunu gördüler. İbrâhim bir kılıç darbesiyle onu ikiye ayırmış ve ayakları doğu tarafına elleri de batı tarafına savrulmuştu. Şerîk b. Cedîr et-Tağlibî de Ubeydullah b. Ziyâd olduğu zannıyla Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî'ye saldırdı. İkili kucak kucağa tutuşup boğuştular. Tağlibî: "Beni ve zaniyenin oğlunu birlikte öldürün!" diye bağırdı. Bunun üzerine Husayn'ı öldürdüler.

Abdullah b. Ahmed bana şöyle anlattı: Babam bana Süleyman, Abdullah b. Mübârek ve Hasan b. Kesîr'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Şerîk b. Cedîr et-Tağlibî, Ali'nin (as.) maiyetindeyken gözünü kaybetti. Ali'nin savaşı bitince Şerîk b. Cedîr et-Tağlibî, Beytülmakdis'e gitti ve orada kaldı. Hüseyin'in öldürüldü- [91]
ğünü haber alınca: "Allah'a söz veriyorum. İmkân bulursam İbn Mercâne'yi öldürecek veya bu uğurda öldürüleceğim," dedi. Muhtâr'ın Hüseyin'in kanının davasını güttüğünü haber

alınca Muhtâr'a gitti. Bunun üzerine Muhtâr onu İbnü'l-Eşter'le gönderdi. Rebîa'nın süvarilerinin başında bulunuyordu. Adam askerlerine: "Ben Allah'a şöyle şöyle söz verdim," dedi. Bunun üzerine üç yüz kişi ölmek üzere ona biat ettiler. İki taraf karşılaşınca Şerîk adamlarıyla birlikte saldırıya geçti ve ardı ardına safları yararak İbn Ziyâd'ın yanına kadar gittiler. Derken toz duman ortalığı kapladı; demirlerin ve kılıçların sesinden başka bir şey duyulmuyordu. Ortalık sakinleşince ikilinin –yani Ubeydullah b. Ziyâd ve et-Tağlibî'nin– cesetlerinin ortada olduğu görüldü. Aralarında başka da kimse yoktu. Ravi dedi: O şu beyti dile getiriyordu:

Atın gölgesinde mızrağı saplamak dışında yaşamın her türlüsünü kirli buluyorum.

Hişâm dedi: Ebû Mihnef şöyle anlattı: Fudayl b. Hadîc bana şöyle rivayet etti:

Şürahbîl b. Zilkelâ' öldürüldü. Üç şahıstan her biri onu kendisinin öldürdüğünü iddia etti. Bunlar Süfyân b. Yezîd b. el-Muğaffel el-Ezdî, Verkā b. Âzib el-Esedî ve Ubeydullah b. Züheyr es-Sülemî'dir. Ravi dedi: Ubeydullah'ın askerleri hezimete uğrayınca İbrâhim b. el-Eşter'in askerleri onların peşine düştüler. Suda boğulanlar öldürülenlerden daha fazlaydı. Onların karargâhına girdiler ve içinde bulunan her şeye el koydular. Muhtâr olup biteni haber aldı. Nitekim adamlarına: "İbrâhim b. el-Eşter ve askerlerinin Ubeydullah b. Mercâne'nin askerlerini hezimete uğrattıklarına dair zafer haberi bugün yarın inşallah size gelecektir," diyordu. Ravi dedi: Bunun üzerine Muhtâr, Kûfe'den çıktı ve yerine vekil olarak Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'yi bıraktı. Muhtâr insanlarla birlikte yola çıktı ve Sâbât'ta konakladı.

Ebû Mihnef dedi: Meşrıkī bana Şa'bî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Ben ve babam onunla birlikte çıkanlardandık. Sâbât'ı geçince Muhtâr insanlara: "Müjdeler olsun. Allah'ın askerleri, Nusaybin'de veya ona mücavir bir yerde evlerinin aşağısında bir gün gece vaktine kadar kılıçlarla onların kökünü kazıdılar. Onların çoğunluğu Nusaybin'de mahsurlar," dedi. Ravi dedi: Sonra Me-
[92] dain'e geçtik ve onun etrafında toplandık. Kendisi minbere çık-

tı. Bize hitap etti ve bize ciddiyeti, güzel görüşü, gayreti, itaatte sebatı ve Ehl-i beytin kanının davasını gütmeyi tavsiye ederken Ubeydullah b. Ziyâd'ın öldürüldüğüne, askerlerinin hezimete uğradığına, karargâhının ele geçirildiğine ve Şamlıların eşrafının öldürüldüğüne dair peş peşe müjdeler geldi. Bunun üzerine Muhtâr: "Ey Allah'ın askerleri! Henüz haber gelmeden size müjdeyi vermedim mi?" dedi. Onlar: "Evet, vallahi söyledin," dediler. Ravi dedi: Bunun üzerine Hemdânlı bir komşumuz bana: "Ey Şa'bî! Şimdi inandın mı?" dedi. Ona: "Neye inanacağım? Muhtâr'ın gaybı bildiğine mi inanacağım. Hayır, buna asla inanmam," dedim. "Bize hezimete uğradıklarını haber vermedi mi?" dedi. Ona: "Bize Cezîre bölgesinde, Nusaybin'de hezimete uğradıklarını söyledi. Oysa yer Musul topraklarında Hâzer'dir," dedim. Adam bana: "Ey Şa'bî! Vallahi azabı görünceye kadar inanmayacaksın," dedi. Meşrıkī, Şa'bî'ye: "Sana böyle diyen bu Hemdânlı da kim?" diye sordum. Şa'bî: "O, Hemdân'ın Sevrîler kolundan Süleyman b. Himyer adında cesur bir kişidir ve daha sonra Muhtâr ile birlikte savaşırken Harûrâ gününde öldürüldü," dedi. Ravi dedi: Akabinde Muhtâr, Kûfe'ye döndü. İbnü'l-Eşter de askerî kamptan Musul'a intikal etti ve bölgeye amillerini gönderdi. Kardeşi Abdurrahman b. Abdullah'ı Nusaybin'e gönderdi. Sincar ve Dârâ'yı ve ona mücavir olan Cezîre bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Öte yandan Muhtâr'ın kendilerine karşı savaştığı ve onları mağlup ettiği Kûfeliler Kûfe'den ayrılarak Basra'da bulunan Mus'ab b. ez-Zübeyr'e katıldılar. Bunlar arasında Şebes b. Rib'î de vardı. Sürâka b. Mirdâs el-Bârıkī, Ubeydullah b. Ziyâd'ı ve adamlarını bertaraf eden İbrâhim b. el-Eşter'i överken şu beyitleri dile getirdi:

Mezhic'in aslanların yatağından size genç bir adam geldi. Düşmanlara karşı cesur ve çekinmeyen biridir.

Ey İbn Ziyâd! Mâlikoğullarının en büyüğüne maruz kal da kılıcın iki yanının keskinliğini gör.

Öldürdüklerine karşılık o keskin kılıçla hiddetli bir vuruşla sana vurduk.

Allah, Allah'ın askerlerine hayır ihsan etsin. Ubeydullah'ı öldürmekle benim öfkemi dindirdiler.

***

[93] **Kubâ''ın Basra Valiliğinden Azli**

Abdullah b. ez-Zübeyr bu yılda Kubâ''ı Basra valiliğinden azletti ve kardeşi Mus'ab b. ez-Zübeyr'i oraya vali olarak gönderdi.

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed, Şa'bî ve Vâfid b. Ebî Yâsir'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Zübeyr'in azatlısı Amr b. Serh bize gelir ve sohbet ederdi. Şöyle dedi: Ben Mus'ab b. ez-Zübeyr maiyetinde Mekke'den Basra'ya gelen Mus'ab b. ez-Zübeyr'in maiyetindeki grubun içindeydim. Mus'ab ağzını burnunu kapatmış vaziyette Basra'ya girdi ve doğruca mescidin yanına vararak devesini kapının yanında çöktürdü ve mescide girerek minbere çıktı. İnsanlar: "Emîr, emîr!" diye söylediler. Ardından Mus'ab'ın selefi olan Basra Valisi Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa geldi. Mus'ab yüzündeki örtüyü açınca onu tanıdılar. Mus'ab, Hâris'e: "Gel çık," dedi. Hâris minbere çıktı ve onun altındaki basamakta oturdu. Sonra Mus'ab kalktı ve Allah'a hamdüsenada bulundu: "Vallahi uzun konuşmayacağım," dedikten sonra şöyle konuştu: "*Bismillahirrahmânirrahîm. Tâ-sîn-mîm. Bunlar apaçık kitabın ayetleridir. İman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçek şekliyle nakledeceğiz. (...) çünkü o bozgunculardandı,*"[18] ayetine kadar okudu ve eliyle Şam'ı işaret etti. "*Biz ise orada güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları yeryüzüne mirasçı kılmak istiyorduk,*" ayetini okuyunca da eliyle Hicaz bölgesini işaret etti. "*Firavun'a, Haman'a ve ordularına, onlardan korktukları şeyi göstermek istiyorduk,*" ayetini okuyunca eliyle Şam'ı işaret etti.

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed'den naklen Avâne'nin şöyle dediğini anlattı:

Mus'ab, Basra'ya gelince onlara hitaben konuştu ve şöyle dedi: Ey Basra halkı! Duyduğuma göre emîrlerinize lakaplar takıyormuşsunuz. Ben kendime "kasap" lakabını taktım.

***

18 Kasas, 28/1-6.

Mus'ab'ın Muhtâr b. Ubeyd'i Öldürmesi

Mus'ab b. ez-Zübeyr bu yılda Muhtâr'ın üzerine gitti ve onu öldürdü.

Mus'ab'ın Muhtâr'ın Üzerine Gitmesinin ve Onu Öldürmesinin Sebebi

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef ve Habîb b. Büdeyl'den nakle şöyle dediğini anlattı: [94]

Şebes, Basra'ya gelince bindiği dişi katırın kuyruğunu ve kulaklarının uçlarını kesmiş ve kendi elbisesini yırtmış vaziyette "İmdat! İmdat!" diye bağırarak Mus'ab'ın yanına vardı. Mus'ab'a: "Kapıda bir adam var. İmdat! İmdat diye bağırıyor ve elbisesi yırtılmış vaziyette ve şu şu vasıflarda," diye haber verildi. Mus'ab: "Evet, o Şebes b. Rib'î'dir. Bunu ondan başkası yapmaz. Onu içeri alın," dedi. Bunun üzerine içeri alındı. Kûfelilerden bazı ileri gelen eşraf da geldiler. Mus'ab'ın yanına girdiler ve ona toplanmalarının sebebini anlattılar ve başlarına geleni, köle ve mevalinin onlara başkaldırmalarını şikâyet edip anlattılar ve ondan yardım isteyerek ve onlarla birlikte Muhtâr'ın üzerine yürümesini istediler. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays de geldi. Muhammed, Kûfe'deki vakaya şahit olmamıştı. O sırada Kâdisiye civarında Tîzanâbâze'de bulunan konağında ikamet ediyordu. İnsanların hezimete uğradığını haber alınca çıkmaya karar verdi. Muhtâr onu sorunca onun yerini ona haber verdiler. Muhtâr, Abdullah b. Kurâd el-Has'amî'yi yüz adamla üzerine gönderdi. Bunlar yola çıkıp da ona yaklaştıklarını haber alınca Mus'ab'ın yanına gitmek üzere yola çıktı ve Mus'ab'a katıldı. Mus'ab'ın yanına varınca onu harekete geçmeye teşvik etti. Mus'ab eşraftan olması hasebiyle onu kendine yaklaştırdı ve ikramda bulundu. Bu arada Muhtâr adam göndererek Muhammed b. el-Eş'as'ın evini yıktırdı.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Yûsuf b. Yezîd bana şöyle anlattı:

İnsanlar ona çok ısrar edince Mus'ab, Kûfe üzerine gitmeye karar verdi ve Muhammed b. el-Eş'as'a: "Mühelleb b. Ebî Sufre bana gelmeyinceye kadar harekete geçmeyeceğim," dedi.

Mus'ab, Fars bölgesi amili olan Mühelleb'e: "Bizim durumumuza şahit olmak için bize gel. Zira Kûfe üzerine yürümek istiyoruz," dedi. Ancak Mühelleb ve adamları haraç işleriyle meşguliyetlerini ileri sürerek geciktiler. Aslında çıkmak istemiyordu. Bunun üzerine Mus'ab, Muhammed b. el-Eş'as'a ona gitmesini ve onu getirmesini, o gelmeden harekete geçmeyeceğini bildirmesini emretti. Muhammed, Mus'ab'ın mektubunu Mühelleb'e götürdü. Mektubu okuyunca ona: "Muhammed, senin gibi bir adam, postacı olarak mı gelir. Mus'ab senden başka postacılık yapacak adam bulamadı mı?" dedi. Muhammed: "Vallahi ben kimsenin postacısı değilim. Ancak kadınlarımız oğullarımız ve mahremlerimize karşı köle ve mevalimize yenik düştük." Bunun üzerine Mühelleb çıktı ve
[95] içinde hiçbir Basralı bulunmayan kalabalık bir topluluk ve çok miktarda parayla Basra'ya geldi. Mühelleb Basra'ya girince Mus'ab'ın yanına gitmek için kapısına geldi. Mus'ab insanları kabul ediyordu. Ancak perdedar onu tanımadığı için onu alıkoydu. Bunun üzerine Mühelleb ona vurup burnunu kırdı. Perdedar burnu kanadığı hâlde Mus'ab'a gitti. Mus'ab ona: "Ne oluyor?" dedi. Perdedar: "Tanımadığım bir adam bana vurdu," dedi. Tam bu sırada Mühelleb, Mus'ab'ın makamına girdi. Perdedar: "İşte bu adam," dedi. Bunun üzerine Mus'ab, perdedara: "Yerine git," dedi. Sonra Mus'ab insanların büyük köprünün yanında toplanmalarını emretti. Abdurrahman b. Mihnef'i de davet ederek ona: "Kûfe'ye git ve benim adıma çıkarabileceğin insanları çıkar; onları gizlice biatime davet et ve insanların Muhtâr'ı terk etmelerini sağla," dedi. Abdurrahman, Mus'ab'ın yanından ayrıldı ve evine kapanarak ortalıkta görünmedi. Arkasından Mus'ab harekete geçti. Öncü birliğinin başına Benî Temîm'den Abbâd b. Husayn el-Habatî'yi, sağ kanadın başına Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i, sol kanadın başına Mühelleb b. Ebî Sufre'yi getirdi. Mâlik b. Misma''ı Bekir b. Vâil'in humusunun (birliği) başına getirirken Mâlik b. Münzir'i Abdülkays birliğinin başına, Ahnef b. Kays'ı Temîm'in birliğinin başına, Ziyâd b. Amr el-Ezdî'yi Ezd'in birliğinin başına ve Kays b. Heysem'i Âliyelilerin birliğinin başına getirdi. Muh-

târ olup bitenleri haber aldı. Bunun üzerine ayağa kalktı ve Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Ey Kûfe halkı! Ey din ehli, hakkın ve zayıfların yardımcıları! Ey Resulün ve Ehl-i beytinin Şiası! Size zulmeden kaçkınlarınız kendileri gibi olan fâsıklara giderek hakkın zail olması, bâtılın canlanması ve Allah'ın dostlarının bertaraf edilmesi için onları size karşı harekete geçirdiler. Vallahi helak olursanız ancak uydurukça ve sahtece Allah'a ibadet edilecek, Peygamber'in ehlibeytine lanet okunacaktır. Ahmer b. Şümeyt komutasında harekete geçin. Onlarla karşılaşırsanız inşallah Âd ve İrem kavimleri gibi onları bertaraf etmiş olacaksınız.

Bunun üzerine Ahmer b. Şümeyt sefere çıktı ve A'yen Hamamı'nda kamp kurdu. Ayrıca İbnü'l-Eşter'in seferinde Erbâ''ın komutanlarını çağırdı ve onları Ahmer b. Şümeyt'in emrine verdi. Zira onlar Muhtâr'a karşı İbnü'l-Eşter'i âdeta bir kayıtsızlık içinde gördüler. Bu sebeple ondan ayrıldılar ve Muhtâr onları İbn Şümeyt'in emrine verdi. Muhtâr, İbn Şümeyt'i kalabalık bir orduyla gönderdi. Bunun üzerine İbn Şümeyt sefere çıkarak öncü birliğinin başına İbn Kâmil eş-Şâ- [96]
kirî'yi getirdi. Akabinde hareket ederek Mezâr'a kadar gitti. Mus'ab da geldi ve ona yakın bir yerde konakladı.

İkisi de ordularını savaş düzenine soktular ve karşı karşıya geldiler. Ahmer b. Şümeyt sağ kanadına Abdullah b. Kâmil eş-Şâkirî'yi, sol kanadın başına Abdullah b. Vehb b. Nadle el-Cüşemî'yi, süvarilerin başına Rezîn Abdüsselûl'i ve piyadelerin başına Kesîr b. İsmâil el-Kindî'yi getirdi. Bu zat Hâzer günü İbnü'l-Eşter'in maiyetindeydi. Keysân Ebû Amre'yi –Ureyne'nin azatlısıydı– mevalinin başına getirdi. Derken sol kanadın komutanı Abdullah b. Vehb b. Enes el-Cüşemî, İbn Şümeyt'e giderek: "Mevali ve köleler gerçek ve çetin bir hamle karşısında zayıf kalırlar. Ayrıca onların maiyetinde çok sayıda süvari vardır. Sen yayansın. Onlara emret insinler ve seninle savaşsınlar. Seni örnek alsınlar. Korkarım ki onlarla bir kovalamaca olursa, bir müddet vuruşur ve mızrak muharebesine girişirlerse atların sırtında kaçarlar ve seni düşman-

la baş başa bırakırlar. Bu nedenle onları piyade olarak savaştırırsan sabretmek zorunda kalacaklar," dedi. Aslında bununla köle ve mevali hakkında kandırıyordu. Zira Kûfe'de onlardan çekiyorlardı. İstedi ki bir hezimet olursa piyade oldukları için onlardan kurtulan olmasın. İbn Şümeyt ondan şüphelenmedi ve samimi nasihatte bulundu ki onlar sebat ederek savaşsınlar. İbn Şümeyt: "Ey mevali! İnin ve maiyetimde savaşın," dedi. Bunun üzerine atlarından indiler ve onun önünden ve sancağının altında yürüdüler. Mus'ab b. ez-Zübeyr harekete geçti. Süvarilerin başına Abbâd b. Husayn'ı getirmişti. Abbâd harekete geçerek İbn Şümeyt'e ve askerlerine yaklaştı: "Sizi Allah'ın kitabına, Resulü'nün sünnetine ve Müminlerin Emîri Abdullah b. ez-Zübeyr'e biat etmeye davet ediyoruz," dedi. Karşı taraf da: "Sizi Allah'ın kitabına, Resulü'nün sünnetine ve Emîr Muhtâr'a biat etmeye ve bu işi emniyet kuvvetleriyle Ehl-i beyte tevdi etmeye davet ediyoruz. Kim onlara karşı bu görevi üstlenmeye birilerinin hakkı olduğunu iddia ederse ondan berîyiz ve ona karşı mücadele edeceğiz," dediler. Bunun üzerine Abbâd, Mus'ab'a giderek ona durumu haber verdi. Mus'ab ona: "Dön ve onlara saldır," dedi. Adam döndü ve İbn Şümeyt'e ve askerlerine karşı saldırıya geçti. Onlardan hiç kimse yerinden çekilmedi. Ardından Abbâd kendi yerine geçti. Bu kez de Mühelleb, İbn Kâmil'e karşı saldırıya geçti. İki taraf birbirlerine girdiler. İbn Kâmil yere indi ve Mühelleb de kendi yerine geçti. Bir müddet durduktan sonra Mü-
[97] helleb adamlarına: "Kararlı bir hamle yapın. Zira onlar çekilip saldırmakla size ümit verdiler," dedi ve şiddetli bir saldırıda bulundu. Bunun üzerine İbn Kâmil'in adamları çekildiler. İbn Kâmil bir grup Hemdânlıyla sebat ederek savaştılar. Mühelleb onların: "Ben Şâkirli adamım, ben Şibâmlı adamım, ben Sevrî adamım," diye şiarlarını dile getirdiklerini duymaya başladı. Ancak bir müddet sonra hezimete uğradılar. Diğer yandan Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer, Abdullah b. Enes'e saldırdı. O da bir müddet savaştıktan sonra çekildi. Bu kez de hepsi İbn Şümeyt'e saldırdılar. O da öldürülünceye kadar savaştı. Bunun üzerine birbirlerine: "Ey Becîle ve Has'am topluluğu!

Sabır, sabır!" diye seslendiler. Mühelleb onlara: "Kaçış, kaçış! Kurtulmanız için daha hayırlıdır. Niçin savaşıyor ve kendinizi bu kölelerle neden helake götürüyorsunuz? Allah çabanızı boşa çıkarsın," dedi ve askerlerine bakarak: "Vallahi gördüğüm kadarıyla ölüm yaygın şekilde kavmimi bulmaktadır," dedi. Bunun üzerine süvariler İbn Şümeyt'in piyadelerine saldırdılar. Onlar da dağıldılar ve çöle doğru kaçtılar. Bu kez de Mus'ab, Abbâd b. Husayn'ı süvarilerin başında onların üzerine gönderdi ve ona: "Aldığın esirlerin hepsinin boynunu vur," dedi. Muhammed b. el-Eş'as'ı da Muhtâr'ın Kûfe'den kovduğu çok sayıdaki Kûfelilerin başında gönderdi ve onlara: "Buyurun intikamınızı alın," dedi. Bunlar da kaçanları takip ederek buldukları kaçkınları öldürdüler ve aldıkları esirleri affetmediler. Bunlar Basralılardan daha katı davrandılar. Ravi dedi: Böylece o ordudan ancak az sayıda süvari kurtulabildi. Piyadelerine gelince onlardan da ancak çok az sayıdakiler dışında hepsi yok edildiler.

Ebû Mihnef dedi: İbn Ayyâş el-Mentûf bana Muâviye b. Kurre el-Müzenî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Kûfe ordusunda bir adama yetiştim ve mızrağımın ucunu onun gözüne soktum ve mızrağı gözünde evirip çevirdim. Ona: "Gerçekten öyle yaptın mı?" diye söyledim. O: "Evet, bize göre onların kanını akıtmak, Türklerin ve Deylemlilerin kanını akıtmakta daha mubahtı," dedi. Muâviye b. Kurre, Basra'nın kâdısıydı.[19] Bu konuda A'şâ şu beyitleri dillendirmiştir:

Yayılan haberler senin de kulağına geldi mi? Becîle Mezâr'da neler çekti neler!

Çok şiddetli bir vuruşa maruz kaldılar ve güpegündüz mızrakların isabetli vuruşlarının hedefi oldular.

Sanki bir bulutun yıldırımının çarpmasına maruz kaldılar ve onun etkisiyle hepsi yok oldular.

Kûfe'den geçecek olursan Muhtâr'ın taraftarlarına başlarına ge- [98]
len zilleti müjdele.

Onların öldürülmeleri göz aydınlığı oldu. Onları çok sayıdaki kaçkınları çöllerde ölüme maruz kaldılar.

19 Kâdının bu kadar merhametsiz olması ibret vericidir (çev.).

Her ne kadar benim arzu ettiğim bir şeyse de onların helak olmasına sevinmedim.

Ancak Ebû İshak'ın maruz kaldığı rezalet ve utanç beni sevindirdi.

Mus'ab, Vâsıt el-Kasab tarafından yürüyüşünü sürdürdü –O gün henüz şehir kurulmamıştı– ve Kesker güzergâhında yoluna devam ederek askerleri ve ağırlıklarını ve zayıf insanları gemilerle Hurreşaz diye bilinen bir nehirde ilerlemeye devam etti ve bu nehirden Kūsân diye bilinen nehirden Fırat Nehri'ne geçti.

Ebû Mihnef dedi: Fudayl b. Hadîc el-Kindî bana şöyle anlattı:

Basralılar çıkıyorlar ve gemilerini çekerek şöyle diyorlardı:

Mus'ab bize geminin halatını ve uzun gemileri çekmeye alıştırdı.

Ebû Mihnef dedi: Muhtâr'ın maiyetindeki Acemler, İbn Şümeyt komutasındaki kardeşlerinin başına gelenleri haber alınca Farsça *in bâr duroğ goft* yani "Bu sefer yalan söyledi," dediler.

Ebû Mihnef dedi: Hişâm b. Abdurrahman es-Sekafî bana Abdurrahman b. Ebî Umeyr es-Sekafî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Vallahi askerlerinin hezimeti ve başlarına gelenlerin haberi kendisine ulaştığında Muhtâr'ın yanında oturuyordum. Adam bana kulak verdi ve vallahi köleler benzerini hiç duymadığım bir şekilde öldürüldüler, dedi ve şöyle devam etti: İbn Şümeyt da İbn Kâmil de ve filan ve falanca da öldürüldüler diyerek her biri bir topluluğa bedel Arapların isimlerini saydı. Ona: "Vallahi bu bir musibettir," dedim. O, vallahi ölüm-
[99] den kurtuluş yoktur. Bana göre İbn Şümeyt'in ölümünden daha sevimlisi yoktur. Mertçe ölmek ne güzeldir! Ravi dedi: O zaman anladım ki hedefini gerçekleştirmezse ölünceye kadar savaşmayı göze almıştır.

Muhtâr onların suyoluyla ve bineklerle gelmekte olduklarını haber alınca yola çıktı ve askerlerini Seylehîn'de konuşlandırdı. Nehirlerin birleştiği noktaya baktı. Bu noktada Hîre, Seylehîn, Kādisiye ve Yûsuf nehirlerinin birleştiği yerdir. Muhtâr, Fırat'ın önüne bir bent çekti ve Fırat suyunun bu nehirlere akmasını sağladı. Fırat bu nehirlere akıtılınca Basralı-

ların gemileri çamura oturdu. Bu durum karşısında gemileri terk ederek yürümeye başladılar, söz konusu bendi yıktılar ve Kûfe istikametine yöneldiler. Muhtâr bu vaziyeti görünce onların üzerine yürüdü ve Harûrâ'da konakladı ve Kûfe'ye gitmelerini engelledi. Nitekim konağıyla mescidi tahkim ederek muhasaraya karşı konağa gerekli malzemeleri koymuştu. Mus'ab, Harûrâ'da bulunan Muhtâr'ın üzerine gitti. Muhtâr, Kûfe'de Abdullah b. Şeddâd'ı vekil olarak bıraktı ve Mus'ab'ın üzerine yürüdü. Sağ kanadının başına Süleym b. Yezîd el-Kindî'yi, sol kanadın başına Saîd b. Münkız el-Hemdânî es-Sevrî'yi getirdi. Emniyet kuvvetlerinin başında Abdullah b. Kurâd el-Has'amî bulunuyordu. Süvarilerin başına Ömer b. Abdullah el-Nehdî ve piyadelerin başına Mâlik b. Amr en-Nehdî'yi getirdi. Mus'ab da sağ kanada Mühelleb b. Ebî Sutre'yi, sol kanada Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymî'yi, süvarilerin başına Abbâd b. Husayn el-Habatî'yi ve piyadelerin başına Mukâtil b. Misma' el-Bekrî'yi getirdi. Kendisi ise yayını kuşanarak atından indi ve yayan olarak yürüdü.

Ravi dedi: Mus'ab, Kûfelilerin başına Muhammed b. el-Eş'as'ı getirdi. Bunun üzerine Muhammed, Muhtâr ile Mus'ab arasında batı tarafında ve sağında konuşlandı. Muhtâr bu durumu görünce Basralıların birliklerinin her birinin üzerine bir adamını gönderdi. Bekir b. Vâil'e –onların başında Mâlik b. Misma' el-Bekrî vardı– sol kanadın komutanı Saîd b. Münkız'ı, başlarında Mâlik b. Münzir'in bulunduğu Abdülkays üzerine [100] Abdurrahman b. Şüreyh eş-Şibâmî'yi –beytülmâl sorumlusuydu– gönderdi. Başlarında Kays b. Heysem es-Sülemî'nin bulunduğu Âliye ehli üzerine Abdullah b. Ca'de el-Kureşî'yi, başlarında Ziyâd b. Amr el-Atekî'nin bulunduğu Ezd üzerine Müsâfir b. Saîd b. Nimrân en-Nâitî'yi, Benî Temîm üzerine –onların başında Ahnef b. Kays vardı– aynı zamanda sağ kanadın komutanı Süleym b. Yezîd el-Kindî'yi gönderdi. Muhammed b. el-Eş'as üzerine Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'yi gönderdi. Kendisi de geri kalan adamlarının başında kaldı. İki taraf birbirleri üzerine yürüyerek yüz yüze geldiler. Derken Saîd b. Münkız ve Abdurrahman b. Şüreyh, Bekir b. Vâil ve Abdülkays'a karşı sal-

dırıya geçtiler. Bu ikili sol kanatta konuşlanmış ve başlarında Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer vardı. Rebîa bunlarla çok çetin bir muharebeye girişti ve onlara karşı sabır ve sebat gösterdi. Saîd b. Münkız ve Abdurrahman b. Şüreyh durmadan saldırıyorlardı. Biri saldırıp da çekilince öbürü saldırıyordu. Bazen de birlikte saldırıyorlardı. Bunun üzerine Mus'ab, Mühelleb'e haber göndererek: "Karşısındakilere saldırmak için neyi bekliyorsun? Sabahtan beri bu iki grubun karşı karşıya kaldıkları zorluğu görmüyor musun?" dedi. Mühelleb: "Yemin ederim doğrudur. Ancak Kûfelilerden çekinerek fırsatını yakalamadan Ezd ve Temîm'i bertaraf etmeyi düşünmüyordum. Ravi dedi: Muhtâr da Abdullah b. Ca'de'ye haber göndererek karşındakilere saldır, diye emir verdi. Bunun üzerine Âliye ehline karşı saldırdı ve onları püskürtüp Mus'ab'ın karargâhına kadar sürdü. Bunun üzerine Mus'ab dizleri üzerine dikildi –nitekim savaşta kaçan biri değildi– ve yanındaki okları karşı tarafa attı. Askerleri de yanında toplanarak bir müddet savaştılar ve ardından ara verdiler. Bu arada Mus'ab sayı ve süvarileri fazla ve dingin olan iki grubun başında bulunan Mühelleb'e haber göndererek: "Babanı kaybedersin, ne bekliyorsun? Ne diye saldırmıyorsun?" dedi. Mühelleb kısa bir duruştan sonra askerlerine: "Sabahtan beri insanlarımız savaşırken siz duruyordunuz. İyi bir şekilde de savaştılar. Şimdi sıra sizde. Artık saldırın ve Allah'tan yardım dileyin ve sabredin," dedi. Akabinde de karşısındakilere yaman bir hamlede bulundu. Muhtâr'ın adamlarını çok kötü bir şekilde yıktılar ve onları püskürttüler. Bunun üzerine Abdullah b. Amr en-Nehdî –Sıffîn savaşçılarındandı–: "Allah'ım, Sıffîn perşembesindeki gibiyim. Allah'ım bunların –hezimete uğrayan arkadaşlarının– ve diğerlerinin –Mus'ab'ın askerlerinin– yaptıklarından sana sığınırım," dedi ve öldürülünceye kadar kılıcıyla vuruştu. Mâlik b. Amr Ebû Nimrân en-Nehdî –piyadelerin başındaydı–atını getirdi ve ona binerek (kaçmak istedi.) Muhtâr'ın askerleri
[101] çok ağır bir yenilgiye maruz kaldılar. Âdeta yangına teslim olmuş bir orman gibiydiler. Mâlik atına binince: "Ne yapacağım? Vallahi burada öldürülmem evimde öldürülmemden

hayırlıdır. Ey basiret ehli neredesiniz? Ey sabır ehli neredesiniz?" dedi. Bunun üzerine yaklaşık elli kişi ona döndüler. Akşam üzeriydi. Mâlik, Muhammed b. el-Eş'as'ın askerlerine saldırdı. Muhammed b. el-Eş'as öldürülürken Mâlik ve bütün adamları bertaraf edildiler. Bazı ravilere göre Muhammed b. el-Eş'as'ı Mâlik öldürdü demişlerdir. Ebû Nimrân da onun yanında öldürülmüş olarak bulundu. Kinde ise Abdülmelik b. el-Eş'as el-Kindî onu öldürdüğünü iddia etmektedir. Muhtâr, Muhammed b. el-Eş'as'ın cesedinin yanından geçince: "Ey Ensar! Hilebaz tilkilere saldırın," dedi. Bunun üzerine onlara saldırdılar ve Muhtâr öldürüldü. Has'am'ın iddiasına göre onu Abdullah b. Kurâd öldürdü.

Ebû Mihnef dedi: Avf b. Amr el-Ceşmî'nin, Muhtâr'ı onların bir azatlısının öldürdüğünü söylediğini işittim. Dört kişi onu öldürdüklerini iddia etmişlerdir. Saîd b. Münkız'ın adamları da hezimete uğradılar. O kavminden yaklaşık yetmiş kişiyle savaşmaya devam etti ve onlar da öldürüldüler. Süleym b. Yezîd el-Kindî de kavminden doksan kişiyle vuruştular ve öldürüldüler. Başkaları da aynı akıbete uğradılar. Muhtâr, Şebes'in sokağının başında vuruştu ve ara vermeden savaşmak istedi. Gece boyunca ve yalnız bırakılıncaya kadar savaştı. Onun maiyetinde aralarında Âsım b. Abdullah el-Ezdî, Ayyâş b. Hâzim el-Hemdânî es-Sevrî ve Ahmer b. Hüdeyc el-Hemdânî'nin de bulunduğu adamlarından hamiyet ehli bazı kişiler de öldürüldüler.

Ebû Mihnef dedi: Ebü'z-Zübeyr bize şöyle anlattı:

O gece Hemdânlılar birbirlerine şöyle seslendiler: "Ey Hemdân topluluğu! Kılıçlarınızla onlara vurun ve çetin bir şekilde onlarla savaşın. Ancak Muhtâr'ın etrafından dağılınca onun adamları ona: "Ey emîr! İnsanlar ayrılıp gittiler. Artık konağına geç," dediler. Muhtâr: "Vallahi konağa gitmek için gitmek istemem. Ama insanlar ayrıldılarsa Bismillah deyin ve gidelim," dedi. Muhtâr geldi ve konağa girdi. A'şâ bu konuda şöyle dedi:

Gözünün körlüğü ona döndü ve kendi hatıralarını içinden geçirmeye başladın.

[102] *Gecelerinden birini de hatırlarken uykun kaçtı ve gece sohbeti yapanlar serzenişte bulundu.*

Göz uykunun tadını almadan sabahın aydınlığı ufku kapladı.

Ebû Kāsım'ın ölüm habercileri ölümünü ilan edince gözyaşları akmaya başladı.

Gözyaşlarının dinmemesi İbn Eşec'in gözler üzerindeki hakkıdır.

Onun için devamlı ağlaması ve göz kapaklarının gözyaşlarıyla ıslanması gerekir.

Ey Muhammed! Toprağa gömüldüğün zaman memleket ve memleketin ağaçları dahi sana ağladı.

Seni andıkları zaman ağlamadan edemiyorlar. Zira komşunun zimmete ihanet etmesi insana ağır gelir.

Deve etini taksim eden kış gecelerinde açıkta kalana vermekten imtina eder.

Köpek de o gecede havlamaz ancak mırıldanır durur. Sen ise vermek için o geceyi seçerdin.

Böyle bir gecede elbise fayda etmez, çadırdaki cariyeye örtünün bir yararı olmaz.

O gecede sen Muhammed olarak develere ehemmiyet vermez ve onları kesip ikram edersin.

Senin kazanlarında yemekler pişer ve yemeklerinden yağlar akar.

Develerin memelerinde süt kaldığı sürece senin kırban da daime cömertçe akmaktadır.

Ey yaratılışları mükemmel ve aydın yüzlü cariyeleri hibe eden!

Ey yarışta öne geçen ve saftakilerin hayranlığını kazanan atları hibe eden!

Ey yavruları himayelerine muhtaç beyaz ve genç anne develeri bile ikram eden!

Sen coştuğu ve dalgaları denize vurduğu zaman Dicle gibi cömertsin.

Sen celadet ve metanet sahibisin. Sana iş düştüğü zaman onu icra etmekten geri durmazsın.

Bir memleket karıştığı ve ceberut büyüğü savaş ilan ettiği zaman,

Öncü casuslarını onların üzerine gönderir ve sürekli bilgi akışını sağlarsın.

Allah'ın izni ve savaş için hazırlanan narin atlarla savaşın seyrini tayin edersin.

Atlar senin emrinle süratle seyreder ve yavruları bir kenara itilir.

[103] *Genç ve güçlü deve bilir ki düz yolda onu fazlasıyla yoracaksın.*

Ne üzücüdür, onlarla karşılaştığın gün kaçkınları senin adamlarına ihanet ettiler.

Süvariler hezimete uğramış, atlarının ayağı kaymış ve arkaları vurulmuş vaziyete döndüler.

Harûrâ sahilinde mevali ve sihirbazları toplanıp senin üzerine üşüştüler.

Onlar karşısında kendini tehlikeye attın ve bu durum musibete yol açtı.

Ey Ebû Kāsım! Uzak olmayasın. Zira kişi mukadderatına kavuşur.

Nitekim hâdiselerin seyri ve gecelerin gidip gelmesi büyüklerimizi yok etti.

Hişâm dedi: Babam şöyle anlattı:

Sâib, Mus'ab b. ez-Zübeyr ile birlikte çıkmıştı. Vehbîl'den Verkā en-Nehaî onu öldürdü ve şu beyitleri dillendirdi:

Kim benden Ubeyd'e haber götürecek? Ben keskin kılıçla başına bir darbe indirdim.

Onun hakkında bilgi almak istersen o Deyreyn civarında yastıksız vaziyete yerde yatmaktadır.

Keskin kılıcı bilerek ve isteyerek başına indirdim ve Muhammed'den sonra Süfyân'ı da ona kaybettirdim.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Hasîre b. Abdullah bana şöyle nakletti:

Gulattan olan Şiiler, Hind bint el-Mütekellife en-Nâitiyye'nin evinde toplanırlar, burada ve Leylâ bint Kumâme el-Müzeniyye'nin evinde toplanır ve meselelerini konuşurlardı. Kardeşi Rifâa b. Kumâme de Ali'nin taraftarlarındandı. Ancak mutedil bir kişiydi. Bu sebeple de kız kardeşi ondan hazzetmezdi. Öte yandan Ebû Abdullah el-Cüdelî ve Yezîd b. Şerâhîl, İbnü'l-Hanefiyye'ye bu iki kadını ve aşırılıklarını haber vermişlerdi. Ayrıca Ebü'l-Ahrâs el-Murâdî, Butayn el-Leysî ve Ebü'l-Hâris el-Kindî'nin durumları hakkında da onu bilgilendirmişlerdi.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Yahyâ b. Ebî Îsâ bana şöyle anlattı:

İbnü'l-Hanefiyye, Kûfe'deki Şiaya bir mektup yazmış ve onu Yezîd b. Şerâhîl ile yollamıştı ve mektupta Şiayı adı geçen şahıslar hakkında uyarmıştı. Şöyle yazmıştı:

Muhammed b. Ali'den Kûfe'deki Şiamıza! Meclislere ve mescitlere gidin, gizli ve açık olarak Allah'ı zikredin. Müminlerden başkasını sırdaş edinmeyin. Emniyetiniz hakkında endişeye kapılırsanız, öncelikle dininiz konusunda yalancılardan sakının. Çokça namaz kılın, oruç tutun ve dua edin. Bilesiniz ki Allah'ın dilemesi dışında hiç kimse hiçbir kimseye yarar ve zarar veremez. Her nefis yaptığı işler karşılığında rehinedir. Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Allah herkesin yaptığını murakabe etmektedir. O hâlde salih amel işleyin ve kendiniz için (ahirete) güzel (amel) hazırlayın. Gafillerden olmayın. Selam size. [104]

Ebû Mihnef dedi: Hasîre b. Abdullah bana şöyle anlattı:

İnsanlar Harûrâ seferine çıktıkları gün Abdullah b. Nevf, Hind bint el-Mütekellife'nin evinden çıktı ve şöyle diyordu: Çarşamba günüdür. Gök tecelli etti ve kaza ve kader düşmanın hezimetiyle gerçekleşti. Allah'ın adıyla Harûrâ'ya çıkın. Kendisi de çıktı. İki taraf karşılaşınca yüzüne bir darbe indirildi ve hezimete uğrayarak döndüler. Söz konusu sözleri söylediğini bilen Abdullah b. Şerîk en-Nehdî onunla karşılaşınca ona: "Ey İbn Nevf! Sen onları yeneceğimizi söylemedin mi?" dedi. Abdullah: "Allah'ın kitabında geçen '*Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır. Kitabın aslı da onun indindedir,*'[20] ayetini okumadın mı?" dedi. Mus'ab sabahlayınca maiyetindeki Basralılarla ona iltica eden Kûfelilerle birlikte yürümeye başladı ve Sebeha'ya kadar gitti. Mühelleb'in yanından geçerken Mühelleb ona: "Muhammed b. el-Eş'as öldürülmeseydi ne mübarek bir fetih olurdu!" Mus'ab: "Doğru söyledin. Allah, Muhammed'e rahmet etsin," dedi. Sonra biraz daha yürüdü ve: "Ey Mühelleb!" dedi. Mühelleb: "Lebbeyk ey emîr!" dedi. Mus'ab: "Ubeydullah b. Ali b. Ebî Tâlib'in öldürüldüğünü biliyor musun?" dedi. Mühelleb: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn!*" dedi. Mus'ab: "O bu fethi görmek isteyenlerdendi. Bu başarıya kendimizi ondan daha layık görmeyelim. Onu kimin öldürdüğünü bilir misin?" dedi. Mühelleb: "Hayır," dedi.

20 Ra'd, 13/39.

Mus'ab: "Onu babasının taraftarlarının olduğunu iddia edenler öldürdü. Onu tanıdıkları hâlde onu öldürdüler."

Ravi dedi. Ardından yürüdü ve Sebeha'ya geçti. Mus'ab onların üzerinden suyu ve ihtiyaç maddelerini kesti. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ı Künâse'ye, Abdurrahman b. Mihnef b. Süleym'i Sebî' Meydanı'na gönderdi. Mus'ab, Abdurrahman b. Mihnef'e: "Sana verdiğim işi ne yaptın?" dedi. [105] Abdurrahman b. Mihnef: "Allah seni ıslah etsin. İnsanların iki sınıf olduklarını gördüm. Sana meyli olanlar sana geldiler. Muhtâr'ın görüşünde olanlar ise onu terk edecek veya başkasını ona tercih edecek değildi. Bu yüzden sen gelinceye kadar evimden çıkmadım," dedi. Mus'ab: "Doğru söylüyorsun," dedi. Mus'ab, Abbâd b. Husayn'ı Kinde Meydanı'na gönderdi. Bütün bunlar Muhtâr'ın konağında bulunan Muhtâr ve adamları üzerinden su ve ihtiyaç maddelerini kesiyorlardı. Zahr b. Kays'ı Murâd sahasına, Ubeydullah b. Hür'ü de Sâidiyîn Meydanı'na gönderdi.

Ebû Mihnef dedi: Fudayl b. Hadîc bana şöyle anlattı:

Ubeydullah b. Hür'ün Sâidiyîn Meydanı'nda Muhtâr'ın süvarilerini kovalayıp onlarla vuruştuğunu gördüm. Bazen de Muhtâr'ın süvarileri onların süvarilerini kovalıyordu. Sonra tekrar süvarileriyle onları kovalıyordu. Bazen Ubeydullah b. Hür'ün süvarilerinin su taşıyanları alıkoyduklarına ve onları dövüldüklerine şahit oluyordum. Öyle ki yaşadıkları sıkıntıdan dolayı bir hayvan yükü kadar suya bir iki dinar para verirlerdi. Bazen Muhtâr ve adamları çıkarlar ve karşı tarafa pek zarar vermeyen zayıf bir mukavemet gösterirlerdi. Onların üzerine gelen atlılar da evlerin damından taşlanır ve onların üzerine pis su dökülürdü. İnsanlar onlara cüretkâr davranıyorlardı. Onların yiyecek ihtiyaçlarını en çok kadınları tarafından onlara yetiştiriliyordu. Kadın evinden çıkar ve yanına yemek, su ve ikramları alır ve örtüsünün altına saklardı ve namaz için büyük mescide gidiyormuş veya akrabalarını ziyaret edecekmiş gibi davranıyordu. Konağa yaklaşınca konağın kapısı ona açılır ve kadın bu şekilde kocasına veya candan ya-

kınına yemeğini, içeceğini ve ikramını götürürdü. Mus'ab ve adamları bu durumdan haberdar oldular. Tecrübeli bir kişi olan Mühelleb ona: "Onların arasına tecrübeli insanlar görevlendirerek akrabalarının ve oğullarının onlara gitmesine engel ol ve sığınaklarında ölünceye kadar onları o hâlde bırak," dedi. Konakta mahsur kalan bu insanlar susuzlukları şiddetlenince kuyunun suyundan alırlardı ve Muhtâr bal getirilmesini ve tadını değiştirmek için bu suya karıştırılmasını emrederdi. İnsanların çoğu bu şekilde susuzluklarını giderirlerdi. Daha sonra Mus'ab adamlarına konağa yaklaşmaları emrini verdi. Bunun üzerine Abbâd b. Husayn el-Habatî geldi ve Cüheyne Mescidi'nin yanında konakladı. Bazen de konaktan kendilerini
[106] izlemeye yeltenenlere ok atmak için Benî Mahzûm Mescidi'nin yanına kadar gidebiliyordu. Hatta Abbâd, konağın yakınında bir kadın görse muhakkak ona: "Kimsin? Nereden geliyorsun ve ne istiyorsun?" diye sorgulardı. Bir gün konaktaki kocalarının yanına gitmek için gelen Şibâm ve Şâkir'den yemekleri yanlarında olduğu hâlde üç kadını yakalayıp Mus'ab'a gönderdi. Ancak Mus'ab onları geri gönderdi ve onlara karışmadı. Mus'ab, Zahr b. Kays'ı gönderdi. Zahr hayvanların kiraya verildiği Haddadîn mevkiinde konuşlandı. Ubeydullah b. Hür'ü de gönderdi. O da Bilâl'in evinin yakınında durdu. Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays'ı da gönderdi. O da babasının evinin yanında durdu. Havşeb b. Yezîd'i de gönderdi ve o da Basriyyîn yolunun Benî Esed b. Huzeyme'nin Benî Cezîme b. Mâlik sokağının başında konuşlandı. Mühelleb de geldi ve Çihâr Sûc Huneys'e indi. Abdurrahman b. Mihnef de Dârü's-Sikāye tarafından geldi. Savaş tecrübesi olmayan Kûfeli ve Basralı maceracı bazı gençler çarşıda boy gösterdiler. Onların başında bir komutanları yoktu: "Ey İbn Devme! Ey İbn Devme!" diye bağırmaya başladılar. Muhtâr yukarıdan onlara baktı: "Vallahi Devme ile beni eleştirenler iki beldeden hatırı sayılan birileri olsalardı bunu yapmazlardı," dedi. Muhtâr bu onların dağınıklığına ve onların hâline bakınca onları gözüne kestirdi ve adamlarından bazılarına: "Benimle gelin," dedi. Bunun üzerine onlardan iki yüz kadar kişi onunla çıktı ve bu gru-

ba saldırdılar. Yaklaşık yüz kişiyi yaraladı ve onları püskürttü. Bunun üzerine kaçtılar ve Furât b. Hayyân el-İclî'nin evi istikametinde çekip gittiler. Bu arada Benî Dabbe'den Yahyâ b. Damdam adında bineğin üzerindeyken neredeyse ayakları yere değen çok uzun bir adam vardı. Adam öldürmekte çok mahir ve gördüklerinde insanların heybet duydukları bir kimseydi. Bu adam Muhtâr'ın adamlarına saldırmaya başladı. Sebat eden hiç kimse onun karşısında duramadı. Muhtâr onu görünce ona saldırdı ve alnına bir darbe indirdi ve alnını yerinden koparark kafatasını uçurdu ve adam can verdi. Bunun üzerine Mus'ab'ın emîr ve komutanları her taraftan taarruza geçtiler. Muhtâr'ın adamları onlara karşı koyacak güçte değillerdi. Bu sebeple konağa kapandılar. Ancak muhasara daha da şiddetlendi. Muhtâr onlara: "Kuşatma gittikçe sizi daha güçsüz hâle getirecektir. İnelim de öleceksek onurlu olarak ölelim. Vallahi kararlı ve azimli bir şekilde savaşırsak Allah'ın yardımından [107] ümitsiz değilim," dedi. Ancak onlar zafiyet ve acziyet gösterdiler. Bunun üzerine Muhtâr: "Bana gelince vallahi ben onlara teslim olmayacak ve benim hakkımda hüküm vermelerine imkân vermeyeceğim," dedi. Abdullah b. Ca'de b. Hübeyre b. Ebî Vehb, Muhtâr'ın niyetini öğrenince bir iple konaktan indi ve bazı arkadaşlarına sığınarak onların yanında saklandı. Muhtâr adamlarının zafiyetini ve onların tükenmişliğini görünce hasımlarıyla karşılaşmak üzere çıkmaya karar verdi ve karısı Ümmü Sâbit bint Semüre b. Cündeb el-Fezârî'ye haber göndererek kendisine güzel koku göndermesini istedi. Kadın bol miktarda ona ıtriyat gönderdi. Muhtâr yıkandı ve güzel koku sürdü. Başına ve sakalına da o güzel kokudan sürdü. Akabinde aralarında Medain'e gittiğinde Kûfe'de vekil olarak bıraktığı Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'nin de bulunduğu on dokuz adamla konaktan çıktı. Amre bint Mûsâ el-Eş'arî onun zevcesi olup ondan adını Muhammed koyduğu bir oğlu vardı. Bu çocuk da babasıyla birlikte konaktaydı. Muhtâr öldürülünce ve konaktakiler yakalanınca yaşının küçüklüğü sebebiyle serbest bırakıldı. Konaktan çıktığında Muhtâr, Sâib'e: "Ne dersin?" diye sordu. Sâib: "Görüş senin. Ne düşünüyorsun?" dedi. Muhtâr:

Ben mi yoksa Allah mı karar sahibidir?" dedi. Sâib: "Tabii ki karar sahibi Allah'tır," dedi. Muhtâr şöyle dedi: "Sen ahmak bir adamsın. Ben Araplardan bir adamım. İbnü'z-Zübeyr'in Hicaz üzerine, Necde'nin Yemâme üzerine ve Mervân'ın Şam üzerine çullandıklarını gördüm. Ben de Arap şahsiyetlerinin hiçbirinden aşağı değildim. Bu sebeple ben de bu diyarı ele geçirdim ve onlar gibi oldum. Ancak Peygamber'in (sav.) ehlibeytinin intikamını alma davasına sarıldım. Nitekim Araplar bu davayı önemsemediler. Onların kanının akıtılmasına iştirak edenleri öldürdüm ve bugüne kadar bu konuda mübalağada bulundum. Eğer başkaca bir niyetin yoksa hasebin için savaş." Sâib: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn!* Hasebim için savaşıp da ne yapacağım," dedi. Bunun üzerine Muhtâr, Gaylân b. Seleme b. Muattib es-Sekafî'nin şu beyitlerini dillendirdi:

Ebû Gaylân beni görse de benzeri görülmemiş sıkıntılar önüme neler çıkardıklarına şahit olsa.

Korku ve dehşet bir araya getirilmiş, hayatın ganimeti, nefsin karşılaştığı zorluk, sıkıntı ve şafak hepsi bir arada, diyecekti.

Ya şeref ve kerem üzerinde sebat edeceksin ya da dünya hayatının helak ettiği kişilerde teselliyi bulacaksın.

Muhtâr on dokuz adamla konaktan çıkarak karşı tarafa: "Çıksam bana aman verecek misiniz?" dedi. Onlar: "Hayır, ancak hükmümüz üzerine," dediler. Muhtâr: "Hakkımda hüküm vermenize asla imkân vermem," dedi ve öldürülünceye kadar kılıcıyla vuruştu. Muhtâr çıkmak hususunda kendisine uy-
[108] maktan imtina eden adamlarına: "Ben çıksam ve öldürülsem siz daha da zayıf düşecek, daha da zelil olacaksınız. Onların hükmüne razı olursanız onlardan intikam aldığınız kimseler ortaya atılacak ve bazılarınız için bunda benim öcüm var diyecekler ve o kişi öldürülecek. Siz de öldürülürken birbirinizi seyredeceksiniz. O zaman keşke Muhtâr'a itaat etseydik ve görüşüne göre hareket etseydik, diyeceksiniz. Oysa benimle birlikte çıkar ve zaferi kaçırırsanız şerefinizle ölmüş olacaksınız. Kaçıp aşiretinize sığınırsanız aşiretinizin himayesine girmiş olursunuz. Yarın bu saatte yeryüzünün en zelil insanları olacaksınız," dedi ve nitekim de öyle oldu.

Ravi dedi: İnsanların anlattığına göre Muhtâr bugün Zeyyâtîn mevkii olarak bilinen yerde öldürüldü. Onu Benî Hanîfe'den iki kardeş öldürdü. Birinin adı Tarafe, diğerinin adı Tarrâf olan bu iki kardeş Benî Hanîfe'den Abdullah b. Decâce'nin oğullarıydılar. Muhtâr'ın öldürüldüğü günün ertesi günü Büceyr b. Abdullah el-Müsellî şöyle dedi: "Ey kavmim! Adamınız dün size bir tavsiyede bulunmuştu. Keşke ona itaat etseydiniz. Ey kavmim! Bu insanların hükmü üzerine inecek olursanız davarlar gibi boğazlanacaksınız. Kılıçlarınızla çıkın ve şerefli olarak ölünceye kadar savaşın," dedi. Ancak ona isyan ettiler ve şöyle dediler: "Kendisine senden daha çok itaat ettiğimiz ve bize karşı daha samimi olan bunları emretti. Ancak ona isyan ettiğimiz hâlde sana mı itaat edeceğiz? Onlar insanlara teslim oldular ve onların hükmüne rıza gösterdiler." Mus'ab, Abbâd b. Husayn'ı onlara gönderdi. Abbâd onları elleri bağlı olarak çıkarıyordu. Abdullah b. Şeddâd el-Cüşemî vasiyetini Abbâd b. Husayn'a yaptı. Abdullah b. Kurâd savaşmak için bir asa veya bir demir çubuk bulmak için gözünü gezdirdi. Ancak bulamadı. Nitekim Mus'ab'ın adamları yanına girip de kılıcını ondan alınca, elleri bağlı olarak onu çıkarınca pişman oldu. Abdurrahman yanından geçerken şu beyitleri dillendiriyordu:

Esir olarak görülmekten korkmuyordum. Emîre muhalefet edenler var ya,
Onlara boyun eğdirildi ve helak edildiler.

Bunun üzerine Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as: "Onu bana getirin ki boynunu vurayım," dedi. Abdullah ona: "Senin babana, ruhunu teslim edinceye kadar kılıcımla vurmadıysam iman ettikten sonra küfre giren dedenin dininde olayım. Abdurrahman indi ve onu bana yaklaştırın," dedi. Bu- [109]
nun üzerine ona yaklaştırınca onu öldürdü. Abbâd ona kızarak: "Sana izin verilmediği hâlde onu öldürdün," dedi.

Arkasından Abdullah b. Şeddâd el-Cüşemî'nin yanından geçti. Bu zat eşraftandı. Abdurrahman onun hakkında emîrle konuşmak için Abbâd'dan onu alıkoymasını istedi. Adam Mus'ab'a gitti ve ona: "Abdullah b. Şeddâd'ı bana vermeni istiyorum. Zira

o intikam alınacak kişilerdendir," dedi. Mus'ab, Abdullah'ın ona teslim edilmesini emretti. Abdurrahman döndü ve onu teslim alarak boynunu vurdu. Abbâd ona: "Vallahi onu öldürmek istediğini bilseydim öldürülmesi için başkasına teslim edecektim. Ben onu serbest bırakması için emîrle konuşmak istediğini sanmıştım," dedi. Abdullah b. Şeddâd'ın oğlu da getirildi. Adı Şeddâd idi. Henüz ergenlik çağını idrak etmişti. Gül yağı sürmüştü. Abdurrahman: "Onu kontrol edin, baliğ olmuş mu?" dedi. "Hayır, henüz çocuktur," dediler. Bunun üzerine serbest bırakıldı. Esved b. Saîd, Mus'ab'dan kardeşine aman vermesini ve teslim olması hâlinde onu kendisine teslim etmesini talep etmişti. Ona geldi ve ona aman vermeyi teklif etti. Ancak adam teslim olmayı reddetti ve sizinle yaşamaktansa arkadaşlarımla ölmek isterim," dedi. Kays adındaki bu kişi de çıkarıldı ve diğerleriyle öldürüldü. Büceyr b. Abdullah el-Müslî –Mevaliden olup çok sayıda mevaliyle Mus'ab'a getirildi.– ona: "Bizi esaretle seni de affetmekle imtihan eden Allah'a hamdolsun. Biri Allah'ın rızasını diğeri de onun gazabını ifade eden iki menziledir. Affedeni Allah affeder ve onun izzetini artırır. İntikam alan ise kısastan kurtulamaz. Ey İbnü'z-Zübeyr! Sizinle aynı kıblenin insanlarıyız ve aynı milletteniz (din). Türk veya Deylemli değiliz. Hemşerilerimizle ihtilafımız olduysa belki biz hakkı isabet etmiş onlar hata etmişlerdir. Ya da biz hata ettik onlar ise hakkı isabet etmişlerdir. Sonra tıpkı Şamlılar gibi birbirimizle savaştık. Ondan sonra onlar barıştılar. Nitekim Basralılar da ihtilaf ettiler. Sonra savaştılar, sonra da barıştılar ve birlik oldular. Siz hâkim olduysanız yumuşak yüzlü olun. Güçlü olduysanız affedici olun." Adam buna benzer ifadeler kullanmaya devam edince insanlar ve Mus'ab yumuşadılar ve onları serbest bırakmak istedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as kalktı: "Ey İbnü'z-Zübeyr! Onları serbest mi bırakacaksın. Öyleyse ya bizi ya da onları tercih edeceksin," dedi. Muhammed
[110] b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays el-Hemdânî de kalktı ve şöyle dedi: "Babam ve Hemdân'dan ve aşiretin ileri gelenlerinden ve şehir halkından beş yüz kişi öldürüldüğü hâlde onları serbest bırakacaksın. Oysa içtikleri kanlarımız hâlâ onların karnında

tazeliğini korumaktadır." Aynı şekilde yakınlarından birini kaybeden her aile ve her kavim kalktılar ve benzer sözler söylediler. Mus'ab bu durum karşısında onların öldürülmesini emretti. Bunun üzerine hep bir ağızdan: "Ey İbnü'z-Zübeyr! Bizi öldürme. Yarın bizleri Şamlılara karşı ön safa al. Vallahi düşmanınızla karşılaştığınızda sen ve adamların bizden müstağni kalamazsınız. Savaşta öldürülsek bile onları zayıflatmadan öldürülmeyiz. Onları mağlup edersek bu senin ve maiyetindekiler için bir kazanç olacaktır," dediler. Ancak Mus'ab kabul etmedi ve umumun (genelin) tercihine uydu. Bunun üzerine Büceyr el-Müslî şöyle dedi. "Benim senden tek dileğim bu grupla beni bir arada öldürmemendir. Ben onlara kılıçlarıyla çıkmalarını ve onurlu bir şekilde ölünceye kadar savaşmalarını söyledim. Ancak beni dinlemediler." Bunun üzerine öldürüldü.

Ebû Mihnef dedi: Babam bana Ebû Ravk'tan naklen şöyle anlattı: Müsâfir b. Saîd b. Nimrân, Mus'ab b. ez-Zübeyr'e şöyle dedi:

"Ey İbnü'z-Zübeyr! Allah'ın huzuruna çıktığında ne cevap vereceksin? Müslümanlardan bir topluluğu esaret hâlindeyken ve hayatlarını sana emanet ettikleri hâlde öldürdün. Oysa onlara uygulanacak hüküm, bir Müslümanı öldürmemiş Müslümanı öldürmemendir. Eğer sizden birkaç adam öldürdüysek siz de bizden o kadar kişi öldürün ve geri kalanları serbest bırakın. Kaldı ki sizinle aramızda cereyan eden hiçbir muharebeye katılmamış, dağlarda ve Sevâd bölgesinde haraç toplamakla ve yol emniyetini sağlamakla görevli olanlar vardır." Ancak Mus'ab onu dinlemedi. Bunun üzerine Müsâfir b. Saîd dedi ki: "Kendilerine gece vakti bu sokaklardan birinin bekçilerini kovup aşiretlerimize sığınmayı tavsiye ettiğim hâlde beni dinlemeyen, en kötü en alçak olanı kabul etmeye mecbur eden ve köleler gibi ölmekten başkasına rıza göstermeyen bu insanları Allah kahretsin! Senden dileğim benim kanımı onların kanına karıştırmamandır," dedi. O ayrı bir yere götürülüp öldürüldü.

Öte yandan Mus'ab, Muhtâr'ın elinin kesilmesini ve demir bir çiviyle mescidin yanında çivilenmesini emretti. Bu el, Haccâc b. Yûsuf gelinceye kadar orada kaldı. Haccâc onu görünce:

"Bu da nedir?" diye sordu. "Muhtâr'ın elidir," dediler. Haccâc onun sökülmesini emretti. Ardından Mus'ab amillerini dağ-
[111] lara ve Sevâd'a gönderdi. Daha sonra İbnü'l-Eşter'e yazarak onu kendisine itaat etmeye davet etti. Ona: "Bana icabet edip itaat edersen Şam diyarı ve atların yularları senin emrinde olacak. Mağrib diyarından ele geçirebildiğin yerler de senin olacak. Zübeyr ailesi iş başında olduğu sürece bu böyle olacak," dedi. Abdülmelik b. Mervân da Şam'dan ona yazarak kendisini emrine girmeye davet ederek: "Bana icabet edip itaat edersen Irak senin olsun," dedi. Bunun üzerine İbrâhim adamlarını davet etti: "Onlara ne dersiniz?" diye görüşlerini sordu. Bir kısmı: "Abdülmelik'e itaat et," derken bir kısmı da "İbnü'z-Zübeyr'e itaat et," dediler. İbnü'l-Eşter: "Ubeydullah b. Ziyâd ile şehrimin ehline başka hiçbir şehri ve aşiretime başka hiçbir aşireti tercih etmemekle birlikte Şamlıların ileri gelenlerini öldürmeseydim Abdülmelik'e itaat ederdim," dedi ve Mus'ab'a yazarak onun talebini kabul etti. Bunun üzerine Mus'ab ona: "Gel," diye yazdı. İbrâhim ona giderek itaat etti.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Cenâb el-Kelbî bana şöyle anlattı: Mus'ab'dan İbnü'l-Eşter'e gelen mektup şöyledir:

Allah yalancı Muhtâr'ı ve küfre giren ve sihirle tuzak kuran adamlarını öldürdü. Seni Allah'ın kitabına ve Peygamberinin sünnetine ve Müminlerin Emîri'ne biat etmeye davet ediyoruz. Kabul edersen bana gel; benim ve Zübeyr ailesinin hâkimiyeti sürdükçe Cezîre toprakları ve bütün Mağrib senin olsun. Bu hususta senin için Allah'ın ahdi ve misakıyla Allah'ın peygamberlerini sorumlu tuttuğu ahit ve misakı vardır. Selam ile.

Abdülmelik b. Mervân da ona şöyle yazdı:

Zübeyr ailesi hidayet imamlarına isyan ettiler, emir ehliyle çekiştiler ve Allah'ın evinde küfre yeltendiler. Allah onlara karşı (bize) kudret ve imkân verecek ve kötülük çemberi başlarına gelecektir. Seni Allah'a ve Peygamber'in sünnetine davet ediyorum. Kabul eder ve icabet edersen kaldığın ve kaldığım sürece Irak senin uhdende kalacaktır. Bu konuda vefa göstermek hususunda benim için Allah'ın ahdi ve misakı vardır.

Ravi dedi: Bunun üzerine İbnü'l-Eşter adamlarını davet etti ve mektubu onlara da okutarak onlarla istişarede bulun- [112]
du. Kimisi Abdülmelik derken kimisi de İbnü'z-Zübeyr diyordu. İbnü'l-Eşter: "Benim görüşüm Şamlılara iltihaktan yanadır. Ancak insanını öldürmediğim Şam'da mukim hiçbir aşiret yoktur. Durum böyleyken onlara nasıl uyabilirim. Kaldı ki aşiretimi şehrimin ehlini de terk edemem," dedi ve Mus'ab'a gitti. Mus'ab, İbnü'l-Eşter'in gelmekte olduğu haberini alınca Mühelleb'i görev yerine gönderdi. Nitekim Mühelleb bu yılda Fırat bölgesine indi.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Alkame el-Has'amî bana şöyle anlattı:

Mus'ab, Muhtâr'ın karısı Ümmü Sâbit bint Semüre b. Cündeb'e ve –diğer eşi– Amre bint Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî'ye göndererek onlara: "Muhtâr hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Ümmü Sâbit: "Ne diyelim, siz onun hakkında ne diyorsanız ben de onu diyorum," dedi. Ona: "Gidebilirsin," dediler. Amre: "Allah rahmet etsin. O Allah'ın salih kullarındandı," dedi. Bunun üzerine Mus'ab onu hapse attı ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e yazarak: "Kadın onun peygamber olduğunu söylemektedir," dedi. Abdullah da ona: "Onu çıkar ve öldür," diye yazdı. Bunun üzerine yatsıdan sonra Hîre ile Kûfe arasında bir yere götürüldü ve Matar –Bu şahıs Benî Teymullah b. Sa'lebe'den Kafel ailesine tâbi olup emniyet mensuplarındandı.– üç kere kılıçla vurdu. Kadın: "Ah babam! Ah yakınlarım! Ah aşiretim!" diye seslendi. Ensardan Ebân b. Nu'mân b. Beşîr onun sesini duyunca geldi ve adama tokat atarak ona: "Ey zaniyenin oğlu! Onun nefesini kestin Allah da senin elini kessin," dedi. Bunun üzerine onu bırakmayarak Mus'ab'a götürdü ve "Annem Müslümandır," dedi ve Benî Kafel'in şahit olduklarını söyledi. Ancak onlardan hiç kimse ona şahitlik yapmadı. Mus'ab: "Adamı serbest bırakın. O feci bir durumla karşılaştı," dedi. Amr b. Rebîa el-Kureşî, Amre bint Nu'mân b. Beşîr'in öldürülmesi hakkında şu beyitleri dillendirdi.

Bana göre en hayret verici durum beyaz tenli, hür ve endamlı bir kadını öldürmektir.

Hiçbir cürmü olmadığı hâlde öldürüldü. O ne mazlum bir maktuldür.

Öldürme ve kıtale mahkûm edildik. Evli kadınlara düşen eteğini çekip gitmektir.

Ebû Mihnef dedi: Muhammed b. Yûsuf bana şöyle anlattı:

[113] **Mus'ab, Abdullah b. Ömer ile karşılaştı. Ona: "Ben kardeşinin oğlu Mus'ab'ım," dedi. İbn Ömer ona: "Evet sen kıble ehlinden yedi bin kişiyi bir günde öldüren kişisin. Artık gücün yettiği kadar yaşayabilirsin," dedi. Mus'ab: "Onlar kefere ve sihirbaz idiler," dedi. İbn Ömer: "Vallahi babanın malı olan davarlardan bu kadar hayvanı boğazlarsan dahi o bir had tanımazlıktır," dedi. Saîd b. Abdurrahman b. Sâbit bu konuda şu manzumeyi dillendirmiştir:**

Bir binici hayret verici bir haber getirdi. Evet din ve hasep sahibi Nu'mân'ın kızı öldürüldü.

Vakar ve hayâ sahibi, huyları güzel ve asil ve nesep sahibi bir kadın.

Tertemiz ve kerem sahibi ve geçmişlerinde hayır yapmayı tercih etmiş insanların soyundan gelmektedir.

Babası seçilmiş peygamberin dostu, yardımcısı ve savaşta, musibet ve sıkıntıda arkadaşıydı.

Haber aldım ki mülhitler onun öldürülmesi hususunda ittifak ettiler. Öldürülmek ve talan edilmekten kurtulmasınlar.

Zübeyr'in ailesi hayatlarında mutlu olmasınlar ve daima zillet, korku ve savaşın sıkıntısını yaşasınlar.

Onu çıkarıp kılıçlarıyla parçaladıklarında âdeta Arap diyarını ele geçirmiş gibi mutlu oldular.

Kavimler hür ve de din ve ahlak sahibi bir kadının öldürülmesine şaşırıp kalmadılar mı?

Kötülükler nedir bilmeyen ve masum bir mümine olup gıybetten, bühtan, şüphe ve yalandan uzak bir kadın.

Biz erkekler savaş ve kıtal ile mükellefsek onlar evlerinde, örtülerinin içindeki iffetlilerdir.

Baba ve dedelerinin dinine bağlı olarak hayatını geçirdi, yakınlarını rezil etmedi ve bir şüpheye sebep olmadı.

Hayâ sahibi olup haddi aşmayan, uyumlu ve yabancı komşusunu incitmezdi.

Akraba ve yakın komşusuna da zararı dokunmaz, hududu aşmak nedir bilmediği gibi bir gün olsun bir kötülüğe bulaşmaz ve kötülüğü sevmezdi.

Hayretler içinde kaldım. O kadın diri nasıl kefenlendi. İşte bu musibet ne hayret vericidir.

Ali b. Harb el-Mevsılî'den naklen bana şöyle dediği anlatıldı: Ebû Ahvas'ın kardeşinin oğlu İbrâhim b. Süleyman el-Hanefî bana Muhammed b. Ebân, Alkame b. Mersed ve Süveyd b. Gafle'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Necef'in yukarısında seyrederken bir adam bana arkadan yetişti ve değnekle sırtımdan dürttü. Dönüp ona baktım. Bana: Bu yaşlı adam hakkında ne dersin?" dedi. "Hangi yaşlı?" [114] dedim. Adam: "Ali b. Ebî Tâlib," dedi. Dedim ki: "Şehadet ederim ki ben onu kulaklarım, gözlerim, kalbim ve dilimle severim." Adam: "Ben de şehadet ederim ki kulaklarım, gözlerim, kalbim ve lisanımla ona buğzederim," dedi. Sonra yolumuza devam ederek Kûfe'ye ulaştık ve birbirimizden ayrıldık. Sonra yıllar –ya da zaman, dedi.– geçti. Derken bir gün büyük camideydim. Baktım sarıklı bir adam içeri girdi ve insanların yüzüne bakıyordu. Adam baktıkça Hemdânlılardan daha hafif sakallı kimse görmedi. Adam onlarla oturdu. Ben de yer değiştirdim ve onlarla oturdum. Adama: "Nereden geliyorsun?" dediler. Adam: "Peygamberinizin ehlibeytinin yanından dedi. Bize ne getirdin?" dediler. Adam: "Burası bunu konuşacak yer değildir," dedi ve onlara yarın için bir randevu verdi. Sabah olunca adam geldi ve ben de geldim. Derken adam bir mektup çıkardı. Mektubun sonunda kurşundan bir mühür vardı. Adam mektubu bir gence verdi ve ona: "Çocuk mektubu oku!" dedi. Nitekim kendisi yazmasını bilmeyen bir ümmiydi. Çocuk okumaya başladı: Mektup, "Bismillahirrahmânirrahîm. Bu mektubu Muhammed'in ehlibeytinin vasiyi tarafından Muhtâr b. Ubeyd'e yazılmıştır," diye başlıyordu.

Bunun üzerine insanların gözyaşları boşalmaya başladı. Adam: "Çocuk, insanlar kendilerine gelinceye kadar dur!" dedi. Bunun üzerine ben: "Ey Hemdânlılar! Allah'a yemin ederim ki bu adamla Necef'in yukarısında bir gün karşılaşmıştık," dedim ve aramızda geçen hikâyeyi anlattım. Bunun üzerine hazır bulunanlar ona: "Vallahi sen insanları Muhammed'in ehlibeytine uymakta engelledin ve mushafları yırtan Na'sel'i parlattın," dediler. Onlara: "Ey Hemdânlılar! Size Ali'den (as.)

iki kulağımın işittiğini ve kalbimin hissettiğini anlatacağım. Onu şöyle derken işittim: 'Osman'a mushafları yırtan demeyin. Vallahi biz Muhammed'in ashabının telkinleri dışında bu işi yapmış değildir. Başa getirilseydim ben de onun yaptığının aynısını yapardım,'" Onlar: "Allah için söyle sen bunu Ali'den duydun mu?" dediler. "Evet, Vallahi bunu Ali'den duydum," dedim. Ravi dedi: Bunun üzerine insanlar yanından ayrılıp gittiler. O da kölelere yöneldi ve onların yardımıyla yapacaklarını yaptı.

Ebû Ca'fer dedi: Vâkıdî, Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in hikâyesini anlatırken anlattıklarımızın bir kısmını anlattı. Ancak naklettiğimiz rivayetlerden farklı şeyler anlatmıştı. O şöyle dedi:

Muhtâr, İbnü'z-Zübeyr'e ancak Mus'ab, Basra'ya vali ola-
[115] rak gelince muhalefetini açıkça ortaya koydu. Mus'ab, onun üzerine yürüyüp bu durumu haber alınca Ahmer b. Şümeyt el-Becelî'yi üzerine gönderdi ve ona emir vererek Mezâr'da onunla karşılaşmasını söyledi ve zaferin Mezâr'de gerçekleşeceğini iddia etti. Muhtâr'ın bu iddiayı ileri sürmesinin sebebi, Sakīf'ten bir adam Mezâr'da büyük bir zafere nail olacak diye dillendirilen bir şayiaydı. Muhtâr kendisi için bu zaferin gerçekleşeceğini sanmıştı. Ancak bu zafer Haccâc b. Yûsuf için Abdurrahman b. el-Eş'as'a karşı savaşında gerçekleşti. Mus'ab öncü birliğinin komutanı Abbâd el-Habatî'ye Muhtâr'ın ordusu üzerine gitmesini emretti. Abbâd maiyetinde Ubeydullah b. Ali b. Ebî Tâlib olduğu hâlde ilerlemeye başladı. Mus'ab da Basriyyîn Nehri civarında Fırat Nehri'nin kıyısında konuşlandı. Mus'ab burada bir kanal açtığı için buna Basriyyin Nehri (kanalı) denildi. Muhtâr yirmi bin askerle onların karşısında konuşlandı. Mus'ab da ordusuyla harekete geçti ve akşam vakti Muhtâr'ın bulunduğu yere vardılar. Seferberlik vaziyetindeydiler. Muhtâr ordusuna talimat vererek: "Hiçbiriniz 'Yâ Muhammed!' nidasını duymadan yerini terk etmesin. Bu nidayı duyduğunuzda harekete geçin," dedi. Bu sırada Muhtâr'ın adamlarından biri: "Vallahi bu adam Allah'a yalan söylüyor," dedi ve maiyetindekilerle Mus'ab'ın tarafına geçti. Muhtâr bekledi ve ay çıkınca bir tellala "Yâ Muhammed!"

diye seslenmesini emretti. Tellal: "Yâ Muhammed!" diye seslenince Mus'ab ve askerlerine karşı saldırıya geçtiler ve onları hezimete uğratarak karargâhlarına kadar sürdüler. Onlarla sabaha kadar savaşmaya devam ettiler. Muhtâr sabahladığında yanında kimseyi görmedi. Nitekim askerleri Mus'ab'ın askerlerine karşı saldırıya geçmiş ve içlerine dalmışlardı. Bunun üzerine Muhtâr kaçtı ve Kûfe'ye geçerek Kûfe Konağı'na girdi. Sabah vakti Muhtâr'ın askerleri karargâhlarına dönünce Muhtâr'ı görmediler. Bir müddet bekledikten sonra öldürüldüğünü sanarak kaçabilenler kaçtı ve Kûfe'de saklandılar. Onlardan sekiz bin kişi başlarında komutan bulunmadığı için konağa yöneldiler. Muhtâr'ı konakta buldular. Bunun üzerine onlar da konağa girdiler. Muhtâr'ın adamları o gece çok sayıda kişiyi bertaraf etmişlerdi. Bunların içinde Muhammed b. el-Eş'as da vardı. Sabah olunca Mus'ab, konağı kuşattı ve kuşatmayı dört ay sürdürdü. Her gün çıkıyor ve Kûfe çarşısında tek bir yönden onlarla savaşıyordu. Ancak ona güç yetirilemedi. En son Muhtâr öldürüldü. Bunun üzerine konaktakiler haber göndererek aman istediler. Ancak Mus'ab aman vermedi ve hükmüne razı olmalarını şart koştu. Onun hükmünü kabul edince yedi yüz veya buna yakın kişiyi öldürdü. Geri kalanlarsa Arap olmayanlardı. Ravi dedi: Konaktan çıktıklarında [116]
Mus'ab, Araplara dokunmayıp Arap olmayanları öldürmek isteyince maiyetindekiler onunla konuşarak: "Bu hangi dinde vardır? Sen zafer ümit ederken aynı dinden oldukları hâlde Arap olmayanları öldürüp Arapları bırakmak istiyorsun," dediler. Bunun üzerine hepsinin boynunu vurdu.

Ebû Ca'fer dedi: Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhtâr öldürülünce Mus'ab kuşatma altında bulunan ve onun hükmüne rıza gösterenler hakkında adamlarıyla istişarede bulundu. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as, Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays ve Muhtâr'ın kendilerinden intikam aldığı benzeri insanlar: "Onları öldür," dediler. Dabbe kabilesi de ayaklanarak: "Münzir b. Hassân'ın kanını isteriz," dediler. Abdullah b. Hür: "Ey Emîr! Elinde bulunan

esirleri aşiretlerine teslim et. Bununla onlara iyilik yapmış olursun. Onlar bizi öldürdülerse biz de onları öldürdük. Sınır boylarında onlara ihtiyacımız var. Elinde bulunan kölelerimizi de efendilerine iade et. Zira onlar yetimlerimiz, dullarımız ve düşkünlerimiz için gereklidir. Onları işlerine iade edeceklerdir. Ancak mevaliyi öldür. Zira onların küfrü ortaya çıktı, kibirleri arttı ve şükürleri azaldı." Mus'ab güldü ve Ahnef'e: "Ey Ebû Bahr! Ne dersin?" dedi. Ahnef: "Ziyâd benden yararlanmak istedi. Ancak ona isyan ettim. –Bununla onları imalı olarak eleştiriyordu–," dedi Bunun üzerine Mus'ab hepsinin boyunlarının vurulmasını emretti. Altı bin kişiydiler. Ukbe el-Esedî şöyle dedi:

Altı bin kişiyi esir oldukları hâlde öldürdünüz. Hem de bağlı oldukları hâlde ve sağlam taahhütten sonra.

Davet edilip de kendilerine verilen ahde rağmen kandırıldıkları sabah ilk helak olanlar değillerdi.

Ben onlara sokaklarda savaşalım diye telkinde bulunmuştum. Ancak bana itaat etmediler.

Rivayete göre Muhtâr öldürüldüğünde 67 yaşında, 14 Ramazan 67 tarihinde öldürüldü.

Mus'ab, Muhtâr'ın ve adamlarının meselesini hallettikten sonra İbrâhim b. el-Eşter ona iltihak etti. Akabinde Mühelleb b. Ebî Sufre'yi, Musul, Cezîre, Azerbaycan'a ve Ermenistan'a yönlendirdi. Kendisi de Kûfe'de ikamet etti.

[117] **Abdullah b. ez-Zübeyr'in Kardeşi Mus'ab'ı Azletmesi**

Bu yıl içinde Abdullah b. ez-Zübeyr kardeşi Mus'ab b. ez-Zübeyr'i Basra valiliğinden azletti. Onu azletmesinin sebepleri ve nasıl azlettiği hakkında ihtilaf edilmiştir.

Bazıları bu konuda şöyle demişlerdir: Ömer bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Mus'ab, Muhtâr üzerine gidinceye kadar Basra'da görevini icra ediyordu. Muhtâr üzerine gidince Ubeydullah b. Ma'mer'i Basra'da vekil olarak bıraktı. Muhtâr öldürülünce Mu'sab, Abdullah b. ez-Zübeyr'e gitti. Abdullah onu azletti ve onu yanında alıkoydu. Ondan özür dileyerek dedi ki: "Vallahi Ham-

za'dan daha layık ve ehil olduğunu bilirim. Ancak ben de onun hakkında Osman'ın Abdullah b. Âmir hakkında düşündüğünü düşündüm." Nitekim o Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi azledip yerine Abdullah b. Âmir'i tayin etmişti.

Ömer bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Hamza, Basra'ya vali olarak geldi. Cömertti ancak karışık bir mizaca sahipti. Bazen yanında hiçbir şey bırakmayacak kadar cömertlik yapar, bazen de herkesten çok vermekten imtina ederdi. Bu sebeple Basra'da hafif meşrep ve zafiyet sahibi olarak tanındı. Rivayete göre bir gün Basra Nehri'ne gitmiş. Nehri görünce "Bu birikintiyi tutumlu kullanırlarsa yaz mevsiminde onlara yeter," demiş. Bir müddet sonra tekrar oraya gitmiş bu kez suyun seviyesinin düştüğünü görünce "O gün bunu görünce suyunun yeterli olmayacağını sanmıştım," demiş. Ahnef ona: "Bu su bize gelir sonra da çekilip gider," demiş. Bir kere de Ahvaz'a gitmiş. Onun dağını görünce: "Bu Kuaykiân'dır (Mekke'de bir mekân)," demiş. Bunun üzerine o dağa Kuaykiân adı verilmiş. Merdanşah'a haber göndererek haracı acilen göndermesini istemiş. Ancak haracı geciktirince kılıcına davrandı ve adamı öldürdü. Bunun üzerine Ahnef: "Emîrin kılıcı ne kadar keskindir!" dedi.

Ömer bana şöyle anlattı: Ali b. Muhammed bana dedi ki: Hamza, Basra'da halt edince, bu tür açıkları ortaya çıkınca ve Abdülazîz b. Bişr'i vurmaya niyetlenince Ahnef bu konuda İbnü'z-Zübeyr'e yazarak Mus'ab'ı geri göndermesini söyledi. Ravi dedi: Hamza, Abdullah b. Umeyr el-Leysî'yi Bahreyn'deki Necdiye'ye karşı savaşmak üzere görevlendi.

Ömer bana Ali b. Muhammed'den naklen bana şöyle anlattı: [118]

İbnü'z-Zübeyr, Hamza'yı azledince yanına Basra beytülmâlinden çok miktarda para aldı. Ancak Mâlik b. Misma' ona karşı çıkarak: "Bizim atiyyelerimizi götürmene müsaade etmeyeceğiz," dedi. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ubeyd b. Ma'mer atiyyesine kefil olunca vazgeçti. Hamza malı alıp götürdü. Hamza babasını bırakıp Medine'ye gitti. Adam parayı bazı kişilere emanet olarak bıraktı. Ancak emanetçilerden bir

Yahudi hariç öbürleri malı götürdüler. Yahudi ona vefa gösterdi. İbnü'z-Zübeyr, Hamza'nın yaptığından haberdar olunca: "Allah onu uzak etsin. Onunla Benî Mervân'a karşı öğünmek istedim ancak adam geriye düştü," dedi.

Hişâm b. Muhammed ise Ebû Mihnef'ten naklen Mus'ab hakkında ve kardeşinin onu Basra valiliğinden azletmesine ve tekrar onu geri göndermesine dair yukarıda naklettiğimiz rivayetten farklı bir rivayet nakletmiştir. Bu siyakta Ebü'l-Muhârik er-Râsibî'den naklen Hişâm b. Muhammed'den şöyle anlatıldı: Mus'ab, Kûfe'yi ele geçirince bir yıl Kûfe'de kaldı ve Basra'dan azledildi. Onu Abdullah azletti ve oraya oğlu Hamza'yı gönderdi. Bir yıl bu görevde kaldıktan sonra Mekke'ye kardeşi Abdullah'ın yanına gidince tekrar onu Basra'ya gönderdi.

Bir rivayete göre de Mus'ab, Muhtâr'ın meselesini hallettikten sonra Basra'ya döndü ve Kûfe'ye Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa'yı tayin etti. Ravi dedi: Muhammed b. Ömer şöyle dedi: Mus'ab, Muhtâr'ı öldürünce Kûfe ve Basra'ya hâkim oldu.

***

Bu yılda hac işlerini Abdullah b. ez-Zübeyr deruhte etti. Bu süre içinde Kûfe Valisi Mus'ab idi. Siyercilerin Basra Valisi hakkındaki ihtilafını zikretmiştim. Bu yılda Kûfe Kādısı Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd iken Basra Kādısı Hişâm b. Hübeyre idi. Şam'da da Abdülmelik b. Mervân hükmünü icra ediyordu.

Bu yılda Horasan Valisi Abdullah b. Hâzim es-Sülemî görev yapıyordu.

[119] **Hicretin 68. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu olaylardan biri Abdullah'ın kardeşi Mus'ab'ı Irak'a vali olarak geri göndermesidir. Onu azlettikten sonra tekrar onu vali olarak göndermesinin sebeplerini zikretmiştik. Ubeydullah onu Irak'a gönderince Mus'ab, Hâris b. Ebî Rebîa'yı Kûfe'ye vali olarak gönderdi. Kendisi de Basra'daki görevini tekrar icra etmeye başladı.

***

Ezârika Irak'ta

Ezârikanın Fars Diyarından Irak'a Dönmeleri

Bu yılda Ezârika, Fars diyarından Irak'a döndüler. Kûfe'ye yaklaştılar ve Medain'e girdiler.

Ezârikanın Durumu, Irak'tan Gitmeleri ve Tekrar Dönmeleri

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dediğini anlattı: Ebü'l-Muhârik er-Râsibî bana şöyle anlattı:

Mus'ab, Ömer b. Abdullah b. Ma'mer'i Fars diyarına vali olarak gönderdi. Mühelleb, Ahvaz'da onları bastırınca Ezârika Fars, Kirman ve Asbahan taraflarına çekilmişlerdi. Mühelleb o bölgeden alınıp Musul ve ona bağlı bölgeye vali olarak gönderilince Ömer b. Abdullah, Fars bölgesine gönderildi. Ezârika, Zübeyr b. Mâhûz liderliğinde Ömer b. Abdullah'ın üzerine gittiler. Ömer onları Sâbûr'da onları karşıladı ve onlarla şiddetli bir muharebeye girişti. Neticede onlara karşı açık ve net bir galibiyet elde etti. Ancak çok sayıda can kaybına uğramadılar. Bunun üzerine kendilerini savunabilmiş bir ordu edasıyla muharebeyi bırakıp gittiler.

Ebû Mihnef dedi: Basra'da kavmin bir yaşlısı bana şöyle anlattı: Ömer b. Abdullah'ın mektubu okunurken şahit oldum. Şöyleydi:

Bismillahirrahmânirrahîm. Emîre (Allah onu ıslah etsin) [120] haber vermeliyim ki dinden çıkan ve Allah'ın hidayetini bırakıp heva ve heveslerine uyan Ezârika ile karşılaştım. Günün bir müddetinde onlarla şiddetli bir muharebeye giriştim. Sonra Allah onların yüzüne ve arkasına çarptı ve sırtlarını dönüp kaçtılar. Allah onları hüsrana ve hayal kırıklığına uğratarak bir kısmı bertaraf oldu. Nitekim topu hüsrana mahkûmdur. Bu mektubumu yazarken atımın sırtındayım ve onları takip etmekteyim. Dilerim ki Allah onları bertaraf etsin. Selam ile.

Ardından Ömer onları takip etti. Onlar seyirlerine devam ederek İstahr'da konakladılar. Ömer onların üzerine gitti ve onlarla Tamestan Köprüsü üzerinde karşılaştı ve onlarla şid-

detli bir muharebede bulundu. Muharebede oğlu öldürüldü. Akabinde onlara galip geldi. Bunun üzerine Tamestan Köprüsü'nü kestiler ve Asbahan ve Kirman'a doğru çıktılar. Toparlanıp güçleninceye ve çoğalıp hazırlanıncaya kadar burada ikamet ettiler. Daha sonra tekrar harekete geçerek Fars bölgesinden geçtiler. Burada Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer bulunuyordu. Bölgeyi onun bulunduğu yerden farklı bir güzergâhtan geçtiler ve Sâbûr istikametinden yürüyüşlerini sürdürdüler. Arkasından Errecan muhitinden geçtiler. Ömer b. Ubeydullah, Hâricîlerin Basra üzerine gitmek için bölgesinden geçtiklerini görünce Mus'ab b. ez-Zübeyr'in kendisini sorumlu tutacağından korktu ve süratle onları takip etmeye başladı ve Errecan'a ulaştı. Ancak onların Ahvaz tarafına doğru yol aldıklarını gördü. Bu esnada Mus'ab da onların ilerleyişinden haberdar oldu. Bunun üzerine çıktı ve insanlarla birlikte büyük köprüde konuşlandı. Mus'ab: "Vallahi bilemiyorum. Ömer b. Ubeydullah'ı Fars bölgesine göndermemin bana ne faydası oldu? Ona ordu verdim, onlara aylık erzaklarını veriyorum ve onlara yıllık ödemelerini de yapıyorum. Ayrıca onlara her yıl atiyyeleri kadar ilave yardım yapılmasını emrediyorum. Buna rağmen Hâricîler onun bölgesinden geçip üzerimize geliyorlar. Oysa ona mazeret bırakmadım, ona asker verdim ve onları takviye ettim. Vallahi onlarla savaştıktan sonra firar etseydi benim yanımda daha mazur görülebilirdi. Kaldı ki firar edenin mazereti makbul değildir ve onun hareketi tasvip edilmez."

Hâricîler başlarında Zübeyr b. Mâhûz olduğu hâlde ilerlemeye devam ederek Ahvaz'a vardılar. Casusları onlara Ömer b. Ubeydullah'ın onların peşinde olduğunu ve Mus'ab b. ez-Zübeyr'in de kendilerini karşılamak üzere Basra'dan çıktığı haberini verdiler. Bunun üzerine Zübeyr kalktı ve onlara hitap etti. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle
[121] dedi: "Kötü görüş ve şaşkınlık sebebiyle bu iki diken arasına düştünüz. Haydin birlikte düşmanımızın üzerine gidelim ve tek bir cephede onlarla karşılaşalım." Zübeyr onları sevk etti ve Cûhâ bölgesini geçti. Oradan da Nehrâvât üzerinden yol alarak Dicle kenarından Medain'e ulaştı. Medain'de Ker-

dem b. Mürsed b. Necbe el-Fezârî bulunuyordu. Hâricîler, Medain'e baskın yaptılar ve çocukları, kadınları ve erkekleri öldürüp hamile kadınların karınlarını deştiler. Kerdem kaçtı. Akabinde Sâbât'a geçtiler ve insanlara karşı kılıç kullandılar. Bu arada Rebîa b. Mâcid'in ümmüveledini (çocuğunun annesi olan cariyesi) öldürdüler. Yine Bünâne bint Ebî Yezîd b. Âsım el-Ezdî'yi öldürdüler. Kur'an tahsili yapmış ve çok güzel bir kadındı. Kılıçlarıyla etrafını kuşatınca onlara: "Yazık size! Erkeklerin kadınları öldürdüklerini hiç duydunuz mu? Yazıklar olsun! Size el uzatmamış, zarar vermek istememiş ve kendini savunamayanı, süs içinde yetiştirilip savaşamayacak durumda olanı mı öldürüyorsunuz?" dedi. Bazıları: "Onu öldürelim," derken onlardan biri: "Onu bıraksak," dedi. Bazıları ona: "Yoksa onun güzelliğine mi hayran kaldın ey Allah düşmanı! Küfre girdin ve fitneye düştün," dedi. Bunun üzerine adam onları bıraktı ve ayrılıp gitti. Onun kendilerinden ayrıldığını düşündüler ve kadına saldırarak onu öldürdüler. Bunun üzerine Reyta bint Yezîd onlara: "Süphanallah sizin bu yaptıklarınızdan Allah'ın razı olacağını mı sanıyorsunuz? Kadınları, çocukları ve size zararı dokunmamış insanları öldürüyorsunuz, dedi ve ayrıldı. Ancak ona da saldırdılar. Kadının yanında ana bir kardeşinin kızı Ruvva' bint İyâs b. Şüreyh el-Hemdânî vardı. Kadının başına kılıçla vurunca kılıcın keskin tarafı kızcağıza da isabet etti ve ikisi de yere yıkıldılar. İyâs b. Şüreyh bir müddet onlarla savaştıysa da o da vuruldu ve öldürülenler arasına düştü. Akabinde İyâs'ın öldüğünü sanarak ayrıldılar. Onlardan Bekir b. Vâil aşiretinden Rezîn b. Mütevekkil adında bir şahıs da öldürüldü.

Hâricîler oradan ayrıldıktan sonra vurulanlardan yalnızca Bünâne bint Ebî Yezîd ve Rebîa b. Nâcid'in cariyesi dışında ölenin olmadığı anlaşıldı. Geri kalanların hepsi kendilerine geldiler ve birbirlerine su vererek yaralarını sardılar ve binek hayvanı kiralayıp Kûfe'ye intikal ettiler.

Ebû Mihnef dedi: Revva' bint İyâs bana şöyle anlattı: Bizimle birlikte yanında kızı olan bir adamdan daha korkağını görme- [122]
dim. Etrafımızı kuşattıklarında kızını bırakıp bizi terk etti ve

kaçtı. Yine bizimle birlikte olan bir adam vardı ve ondan daha onurlusunu görmedik. Onu tanımıyorduk ve o da bizi tanımıyordu. Ancak kuşatıldığımızda vurulup aramızda yıkılıncaya kadar savaşarak bizi savundu. O Rüzeyn b. Mütevekkil el-Bekrî idi. Bu hâdiseden sonra da bizi ziyaret edip ilişkisini devam ettirdi. Adam Haccâc'ın emîrliği döneminde öldü. A'râb (bedeviler) ona vâris oldular. Allah'ın salih bir kuluydu.

Hişâm b. Muhammed –Ebû Mihnef'ten naklen– şöyle dedi: Babam bana amcasından naklen şöyle anlattı:

Mus'ab b. ez-Zübeyr, Ebû Bekir b. Mihnef'i Yukarı İstân'a gönderdi. Hâris b. Rebîa gelince onu görevden aldı. Ancak bir sonraki yıl onu tekrar görevine iade etti. Hâricîler, Medain'e gelince başında Sâlih b. Mihrâk'ın bulunduğu bir grubu onun üzerine gönderdiler. Sâlih Ebû Bekir ile Kerh'te karşılaştılar ve bir müddet vuruştular. Sonra Ebû Bekir ve Hâricîler karşılaştılar. Ebû Bekir, onun azatlısı Yesâr, Abdurrahman b. Ebî Ciâl ve kavminden bir adam öldürüldüler. Ebû Bekir'in geri kalan adamları kaçtılar. Bunun üzerine Ezd'den Sürâka b. Mirdâs el-Bârikī şu beyitleri dile getirdi:

Ah! Kavmimin başına gelen musibetlerden ve bir bela ile gelen olaydan!

Soyu asil o gencin öldürülmesi musibeti. O ki öne atılan ve savunan sadık bir insandı.

Korku gününden sonra İbn Mihnef'in öldürülmesi haberini aldım. Ufuktaki yıldızların ilki batmıştı.

Allah sana rahmetiyle muamele etsin ve doğunun Rabbinin salatı senin üzerinde olsun, dedim.

Allah sabah vakti seni bırakıp kaçan ve parlayan kılıçlar karşısında sabır ve sebat etmeyen o gruba lanet etsin!

Onlar kuşluk vakti arkalarını dönüp kaçtılar ve liderimiz zor zamanda ve darda efendimizi yalnız bıraktılar.

Sen bize ne zaman gelsen evlerimizden o şiddetli savaştan ve sorumluluk sahibinin kaybından dolayı ağlama ve feryat sesini duyarsın.

[123] *Onlar övülen, şerefli ve savaşta ve hakikat tecelli ettiğinde sabır ve sebat sahibi zata ağlarlar.*

Bu olaya nefsim hüzünlüdür ve çektiğim sıkıntıdan saçım ağardı.

Ebû Mihnef dedi: Hadre b. Abdullah el-Ezdî, Nadr b. Sâlih el-Absî ve Fudayl b. Hadîc bana şöyle anlattılar:

Kûfeliler (Kubâ' lakaplı) Hâris b. Ebî Rebîa'ya gelerek ona seslendiler ve çık düşman üzerimize gelmektedir. O hiçbir şeyden sakınmamaktadır. Bunun üzerine gayret ve azimle çıktı ve Nuhayle'de karargâh kurup birkaç gün burada kaldı. Derken İbrâhim b. el-Eşter ona gitti ve Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Hiçbir sınır ve kural gözetmeyen bir düşman üzerimize gelmektedir. Erkeği öldürdüğü gibi kadını ve çocuğu da öldürmektedir. Yol kesmekte, diyarı tahrip etmektedir. Bizi ona karşı harekete geçir." Bunun üzerine Hâris yola çıkmayı emretti. Sonra Deyr Abdurrahman'da konakladı. Bu kez de Şebes b. Rib'î yanına gitti ve İbnü'l-Eşter tarzında konuştu. Bunun üzerine yola çıktı ancak bir gayret içinde görünmüyordu. İnsanlar onun yavaş seyrini görünce şu beyitle ona dokundular:

Kubâ' bizi yola çıkardı ancak kötü bir seyirle ilerlemekte ve bir gün seyrederken bir ay beklemekte.

Onu oradan da yola çıkardılar. Her konakladığı menzilde insanlar ona karşı hareketlenip çadırının etrafında bağırıp çağırıncaya kadar orada ikamet ederdi. Sarât'a ancak on küsur günde varabildi. Oraya vardığında da düşmanın öncüleri ve öncü süvariler de varmışlardı. Karşı tarafın casusları onlara Kûfe askerlerinin geldiğini haber verince Kûfelilerle aralarındaki köprüyü kestiler. Bu kez de Kûfeliler şu beyti dillendirmeye başladılar.

Kubâ' yumuşak bir seyirde bulundu ve Debîrâ ile Debâha arasındaki mesafeyi ancak beş günde katetti.

Ebû Mihnef dedi: Yûnus b. Ebî İshak bana babasından naklen şöyle anlattı:

Sebî"den bir adamın deliliği vardı. Harrare'nin yanında Cevber denilen bir köyde ikamet etmekteydi. Simâk b. Zeyd [124] adındaki bu adamın köyüne Hâricîler geldiler, onu ve kızını alıkoydular. Onun kızını öldürdüler. Ebü'r-Rebî' es-Selûlî bana dedi ki Ümmü Yezîd adındaki bu kız onlara: "Ey Müslümanlar! Babam müpteladır. Sakın onu öldürmeyin. Ben de bir kızcağızım. Vallahi ben zina etmedim, bir komşuma eziyet etmedim,

kimseyi gözetlemedim, kimseye muttali olmak istemedim," diyordu. Ancak onu öldürmek için götürdüler. Kızcağız feryat ederek: "Benim günahım nedir? Ben ne suç işledim?" diye bağırıyordu ve baygın düştü veya ölü olarak yıkıldı. Akabinde onu kılıçlarıyla parçaladılar. Ebü'r-Rebî' dedi: Bu rivayeti bana öldürüldüğünde onunla birlikte ve Havernak'tan sütannesi olan Hristiyan bir kadın anlattı.

Ebû Mihnef dedi: Yûnus b. Ebî İshak bana babasından naklen şöyle anlattı:

Ezârika, Simâk b. Yezîd'i yanlarına alarak geldiler. Sarât'a nazır bir mevkie varınca adam askerlerimize yöneldi. Kalabalık olduklarını görünce bize yüksek sesle: "Köprüyü geçin ve onların üzerine gelin. Onlar habis bir topluluktur," diye seslenmeye başladı. Bunun üzerine gözümüzün önünde onu öldürdüler ve astılar. Ravi dedi: Gece olunca köprüyü geçerek ona gittim –nitekim aynı muhittenim–. Onun cenazesini alıp defnettik.

Ebû Mihnef dedi: Babam bana şöyle anlattı:

İbrâhim b. el-Eşter, Hâriṣ b. Ebî Rebîa'ya: "İnsanları benimle gönder de bu köpeklerin üzerine gideyim ve kısa bir süre içinde sana kellelerini getireyim," dedi. Bunun üzerine Şebes b. Rib'î, Esmâ b. Hârice, Yezîd b. el-Hâris, Muhammed b. el-Hâris ve Muhammed b. Umeyr: "Allah, Emîri ıslah etsin! Bırak gitsinler ve savaşı sen başlatma," dediler. Ravi dedi: Âdeta İbrâhim b. el-Eşter'i kıskandılar.

Ebû Mihnef dedi: Hasîre b. Abdullah ve Ebû b. Züheyr el-Absî bana şöyle anlattılar:

Ezârika, Sarât Köprüsü'ne varıp da şehir halkının onlara karşı harekete geçtiklerini görünce köprüyü kestiler. Hâris bunu fırsat bilerek yerinden kıpırdamadı. Sonra insanlar arasında oturdu ve Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Savaşın ilk aşaması ok atmaktır. Akabinde mızrakla vuruşmak safhasıdır. En sonda da kılıçların kınlarından
[125] çıkarılması aşamasıdır." Bunun üzerine bir adam kalktı ve ona şöyle dedi: "Allah, Emîri ıslah etsin. Güzel söyledin. Ancak bu anlattıklarını nasıl gerçekleştirebiliriz. Zira aramızda bu deniz (nehir) var. Emret de bu köprü tekrar kurulsun ve bizi kar-

şı tarafa geçir. Allah sana arzu ettiğin neticeyi gösterecektir," dedi. Emîr köprünün yeniden kurulmasını emretti. Arkasında insanlar onlarla savaşmak üzere karşıya geçtiler. Ancak Hâricîler kaçıp Medain'e gittiler. Müslümanlar da onları takip ederek Medain'e vardılar. Burada onların bazı süvarileri Müslümanların bazı süvarileriyle sınırlı bir kovalamacada bulundular. Arkasından Medain'den çıktılar. Bunun üzerine Hâris b. Ebî Rebîa onları Kûfe topraklarından atmak üzere altı bin askerle Abdurrahman b. Mihnef'i onların peşine taktı. Basra topraklarına ayak bastıklarında onların peşini bırakacak ve onlarla savaşmayacaktı. Nitekim Abdurrahman onları takip etti. Kûfe topraklarından çıkıp Asbahan topraklarına geçince onları takip etmekten imtina ederek onlarla savaşmaktan vazgeçti. Nitekim iki taraf arasında herhangi bir muharebe olmadı. Hâricîler yürüyüşlerini sürdürerek Attâb b. Verkā'nın üzerine gittiler ve onu bir semtte muhasara altına aldılar. Attâb bulunduğu yerden savaşmak üzere çıktı ve onlarla savaştı. Ancak onlara güç yetiremedi. Onun adamlarına saldırarak şehre girdiler. O sırada Asbahan, Mus'ab b. ez-Zübeyr tarafından İsmâil b. Talha'ya bırakılmıştı. O buranın haracını alıyordu. Bu kez Mus'ab, Attâb'ı onların üzerine gönderdi. Attâb onlara karşı sebat etti ve her gün şehrin kapısı önünde onlarla savaştı. Onlar da surdan ok ve taş atıyorlardı. Attâb'ın maiyetinde Hadramevt'ten Ebû Hüreyre b. Şüreyh adında cesur bir adam vardı. Onlara saldırıyor ve şöyle diyordu:

Ey ateşin köpekleri! Kükreyen Ebû Hüreyre'nin hamlelerini nasıl görüyorsunuz?

Ey İbn Ebî Mâhûz ve şirret adamları! Ebû Hüreyre gece gündüz kükreyerek size saldırmaktadır.

Meydana çıkışımı nasıl görüyorsun?

Ebû Hüreyre'nin bu söylemini dillendirmesi Hâricîleri rahatsız etti. Bunun üzerine onlardan bir adam –Ubeyde b. Hilâl olduğu sanılıyor.- Ona pusu kurdu. Bu kez Ebû Hüreyre yine çıktı ve aynı hareketi tekrarladı. Ancak Ubeyde b. Hilâl ona saldırarak omuzla boyun arasına bir kılıç indirip onu yıktı. Bunun [126] üzerine arkadaşları yanına giderek onu oradan alıp götürdüler

ve tedavi etmeye başladılar. Ezârika: "Ey Allah'ın düşmanları! Ebû Hüreyre el-Herrâr (homurdanan) ne yaptı?" diye sesleniyorlardı. Kûfeliler ise onlara: "Ey Allah'ın düşmanları! Ona beis yoktur," diye karşılık veriyorlardı. Nitekim Ebû Hüreyre çok geçmeden iyileşti ve tekrar onların karşısına çıktı. Onlar: "Ey Allah'ın düşmanı! Seni anana ilhak ettiğimizi umuyorduk," demeye başladılar. Ebû Hüreyre: "Ey Allah'ın düşmanları! Anamdan ne istiyorsunuz?" dedi. Onlar: "Anası için kızmaktadır. Ona pek yakında varacaktır," dediler. Bunun üzerine arkadaşları ona: "Onlar cehennemi kastediyorlar," dediler. Ebû Hüreyre ne demek istediklerini anlayınca onlara: "Ne kadar da ananıza asisiniz. Onunla olan bağınızı inkâr ediyorsunuz. O ancak sizin ananızdır ve varacağınız yer orasıdır," dedi. Hâricîlerin muhasarası aylarca sürdü. Onların hayvanları öldü, erzakları tükendi, muhasara şiddetlendi ve şedit bir sıkıntıya maruz kaldılar. Bunun üzerine Attâb b. Verkā onları davet etti, Allah'a hamdüsena ettikten sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Maruz kaldığınız sıkıntıyı görüyorsunuz. Vallahi öyle bir noktaya geldik ki sizden biriniz yatağında ölecek ve onun kardeşi gelip –gücü yetse– onu defnedecek. Ancak kendi de onu defnedemeyecek kadar zayıf olması kuvvetle muhtemeldir. Sonra kendisi de ölecek ve onu defnedip namazını kıldıracak kimse bulunamayacaktır. Öyleyse Allah'tan sakının. Sizler düşmanın gücünü önemsemeyeceği kadar az değilsiniz. Vilayetin silahşorları aranızdadır. Sizler mensup olduğunuz kavmin salih insanlarısınız. Haydin çıkalım ve bunların üzerine gidelim. Henüz gücünüz yerindedir. Aksi takdirde zafiyete düştükten sonra düşmanınız üzerine yürüyemeyecek bir hâle gelmeden, üzerine bir kadın yürüse kendini savunamayacak duruma düşmeden kendini savunabilecek ve nefsini müdafaa edecek ve sebat edip gerçek bir gayret gösterecek durumdayken çıkalım. Vallahi ümit ederim ki hakiki bir gayret gösterirseniz Allah sizi onlara üstün ve galip kılacaktır." Bunun üzerine her taraftan ona: "Doğru ve isabetli konuştun. Bizi onlara karşı çıkar," dediler. Attâb insanları gece vakti topladı ve onlara bol bir akşam yemeği emretti. İnsanlar onun verdiği akşam yemeğini yediler. Sabah vakti de onların sancakla-

rını denetledikten sonra onları harekete geçirdi ve sabah vakti Hâricîlerin üzerine yürüdü. Onlar karargâhlarında, herhangi bir saldırının olmayacağından emin bulunuyorlardı. Onlara yan taraflarından saldırdılar. Askerin önü açıldı ve Zübeyr b. Mâhûz'un karargâhına kadar ilerlediler. Zübeyr bir grup arkadaşıyla meydana inip savaştıysa da öldürüldü. Bunun üzerine Ezârika, Katarî'ye yönelerek ona biat ettiler. Attâb döndü ve [127]
şehrine girdi. Hâricîlerin karargâhından dilediği kadar ganimet elde etti. Ardından Katarî, Attâb ile savaşmak istiyormuş gibi davranarak izini takip etti ve Zübeyr b. Mâhûz'un karargâh olarak kaldığı yere gelip konakladı. Hâricîler derler ki Katarî'nin bir casusu geldi ve şöyle dedi: "Attâb'ın şöyle dediğini duydum: Bu insanlar katırlara biner ve atları sürerler ve bugün bir yere yarın da başka bir yere inerlerse kalıcı olmaları kuvvetle muhtemeldir." Bu söylenti Katarî'nin kulağına gidince çıkıp gitti ve onları bıraktı.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Züheyr el-Absî –o da onlarla beraberdi– şöyle dedi:

Ertesi gün kılıçlarımız ellerimizde olduğu hâlde onlara çıktık. Ancak onlar çıkıp gittiler. Vallahi onları son görüşümüzdü. Katarî gitti ve Kirman bölgesine varıp orada ikamet etti. Etrafında toplananlar çoğaldı. Toprağın mahsullerini yedi, haraç topladı ve güçlendi. Sonra tekrar geldi ve Asbahan bölgesinde ilerlemeye devam etti. Sonra Nâşıt yolundan Eyzec'e yöneldi. Adam Ahvaz bölgesinde konakladı. Bu sırada Hâris b. Ebî Rebîa, Mus'ab'ın Basra valisiydi. Hâris, Mus'ab'a yazarak Hâricîlerin Ahvaz bölgesine indiklerini bildirdi. Onlarla ancak Mühelleb'in başa çıkabileceğini söyledi. Bunun üzerine Musul ve Cezîre Valisi Mühelleb'e yazarak Hâricîlerin üzerine gitmesini ve onlarla savaşmasını emretti. Onun görev yerine de İbrâhim b. el-Eşter'i gönderdi. Mühelleb geldi ve Basra'ya ulaştı. İnsanlar arasında sefere çıkacak kişileri seçerek dilediklerileyle yola çıktı. Hâricîler üzerine yürüdü ve iki taraf Sûlâf'ta karşılaştılar. Sekiz ay boyunca çok şiddetli savaştılar. Ancak birbirlerini caydıracak ağır can kaybına uğratamadılar.

***

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Şam diyarında büyük bir kıtlık baş gösterdi. Öyle ki kıtlığın şiddetinden gazaya çıkamadılar. Yine bu yılda Abdülmelik b. Mervân, Kınnesrîn bölgesindeki Butnân Habîb'de kamp kurdu. Onlar buradayken yağmur yağdı ve her taraf çamur oldu. Bu sebeple buraya Butnân et-Tîn adını verdiler. Abdülmelik kışı burada geçirdi ve bilahare Şam'a döndü.

[128] Bu yılda Abdullah b. el-Hür öldürüldü.

Ubeydullah b. el-Hür'ün Öldürülmesi

Onun Öldürülmesi ve Sebebi

Ahmed b. Züheyr, Ali b. Muhammed ve Ali b. Mücâhid'den naklen şöyle anlattı:

Ubeydullah b. el-Hür fazileti, iyiliği, namazı ve gayretiyle kavminin hayırlı insanlarındandı. Osman öldürülüp de Ali ile Muâviye arasında öfke ve heyecan şiddetlenince: "Allah bilir ki Osman'ı seviyorum ve ölümünden sonra da ona yardım edeceğim," dedi ve Şam'a giderek Muâviye'nin yanında yer aldı. Mâlik b. Misma' da aynı anlayışla Osman taraftarlığı hareketinde yerini aldı. Ubeydullah, Muâviye ile birlikte oldu ve onula birlikte Sıffîn Savaşı'na katıldı. Ali (as.) öldürülünceye kadar onunla birlikte olmaya devam etti. Ali öldürülünce Ubeydullah b. Hür Kûfe'ye geldi ve arkadaşlarıyla fitne karşısında gevşemiş olanlarla görüştü ve onlara: "Uzlete çekilmenin kimseye bir şey kazandıracağını düşünmüyorum. Biz Şam'daydık ve Muâviye'nin durumu şöyle şöyleydi," dedi. Muhatapları ona: "Ali'nin durumu da şöyle şöyleydi," dediler. Ubeydullah: "Mümkünse mazeret ileri sürmeyi bırakın ve iradenize sahip olun," dedi. Onlar: "Görüşelim," dediler. Nitekim de bu çerçevede görüşüyorlardı.

Muâviye ölünce İbnü'z-Zübeyr fitnesi sebebiyle öfke ve heyecan yine şiddetlenince: "Kureyş'in insaflı davrandığını görmüyorum. Asil anaların evlatları nerede?" dedi. Bunun üzerine her kabileden sefih ve ahlakı bozuk kişiler etrafında toplandı. Maiyetinde yedi yüz atlı oldu. Ona: "Emret!" dediler. Ubeydullah b. Ziyâd kaçınca ve Yezîd b. Muâviye de ölünce Ubeydullah b. Hür adamlarına: "Gözleri olanlar için sabah vak-

tî göründü. Dilerseniz çıkalım," dedi. Bunun üzerine Medain'e gitti. Dağlık bölgeden devlete verilen ne kadar mal ve para varsa ona el koydu. Ondan kendisinin ve adamlarının atiyyesini aldı ve adamlarına: "Kûfe'de bu malda hakkı olan ortaklarınız var. Ancak gelecek yıla ait payınızı da peşinen alın," dedi ve bu konuda beytülmâlden sorumlu kişiye, aldığı parayla ilgili alındı beratı verdi. Adam aynı şekilde beldeleri dolaşarak nabız yokladı. Ravi dedi: "Adam insanların ve tüccarların mallarına dokunuyor muydu?" diye sordum. Bana nakleden ravi: Sen Ebû Eşres'i bilmezsin. Vallahi Araplar arasında kadınlar [129] hususunda onun kadar namuslu, onun kadar kötülükten ve şaraptan kaçınan yoktu. Ancak onu insanlar nezdinde gözden düşüren onun şiiriydi. O önde gelen bir şairdi. O bu tarzını Muhtâr ortaya çıkıncaya kadar sürdürdü. Muhtâr ortaya çıkıp da Ubeydullah'ın Sevâd bölgesinde yaptıklarını duyunca onun zevcesi Ümmü Seleme el-Cu'fiyye'nin hapse atılmasını emretti ve vallahi onu veya adamlarını öldüreceğim, dedi. Ubeydullah b. Hür bu durumdan haberdar olunca adamlarıyla harekete geçti ve bir gece vakti Kûfe'ye girdi. Hapishanenin kapısını kırdı, karısını ve kadın-erkek bütün mahpusları saldı. Muhtâr onun üzerine adamlarını gönderdi. Ancak Ubeydullah şehirden çıkana kadar onlarla savaştı. Karısını hapisten çıkarınca şu manzumeyi dile getirdi.

Ey Ümmü Tevbe! Bilmiyor musun ki ben Mezhic'in değerlerini koruyan atlısıyım.

Ben Duhâ suresiyle sabah vakti hapishaneyi bastım. Hem de namusun hamisi silahlı yiğitlerle birlikte.

Hapishaneden ayrılır ayrılmaz bize âdeta doğan güneş gibi parlayan ve asık olmayan o alın göründü.

O genç ve yumuşak yanaklı kadın bize döndü ve onun yakınları ona su ikram etti.

Hayat, savaş için çıkmadan önceki âdetimiz gibi emniyet içinde seni ziyaret etmemdir.

Sen canımın emeli ve aşkımsın. Binekleri rahat seyreden karma bir kafileden sana selam olsun.

Mahpus olduğun için ben de hüznüme mahpusum ve karşılaştıklarından dolayı sıkıntıdayım.

Allah için söyle, benim gibi bir atlı gördün mü? Onlar her kapıdan hapishaneye girdiler.

Benim gibi olan senin gibi olanı himaye eder. Şiddet ve sıkıntı son bulmasa ben daha şiddetli davranırım.

Emniyete, yüksek seviyeli ve müreffeh yaşam tarzına dönmen için kılıçla onlarla vuruşurum.

Benim etrafımı çevirdiklerinde sıkıntı ve zillete mahkûm edilen Ebû Şibleyn gibi onlara saldırırım.

İbn Kâmil, Şâkirî'yi mübarezeye davet ettim. Ancak sırtını dönüp hızlıca kaçtı ve dönmedi.

Adımı çağırdıklarında onlara vuruşma erlerinin toynakları aşınmış atlarını yöneltirim.

Benim mahfedeki Selmâ'nın bana: "Ey İbnü'l-Hür! Kendini sıkıntıya sokmadın mı?" demesine hayret ettim.

[130] *Bana, onları bırak ve canını kurtar. Allah sana yol göstersin paçaları sıva ve atlarla çıkıp kurtul.*

Ey hayırlıların kızı! Ümit ederim ki hayırlı bir hâl üzere olurum. Sen de bunu dile.

Tay'ın Ahmer'ine ve İbn Hubeyb'e: "Sabah vakti yaklaştı gece vakti yola çık," diye güzel bir sözüm var.

Kimisine yürü derken kimisine yola çık, kimine de bineğinin sırtına eyeri bağla derim.

Adam Muhtâr'ın amillerini ve arkadaşlarını rahatsız etmeye başladı. Bunun üzerine Hemdân, Muhtâr ile birlikte harekete geçtiler ve onun evini yakarak Cübbe'de ve çölde bulunan malikanesini talan ettiler. Adam bunu duyunca Mâh'a giderek Abdurrahman b. Saîd b. Kays'ın çiftliklerini ve Hemdân'a ait buradaki malları da talan etti. Arkasından Sevâd'a geçti ve burada da Hemdân'a ait ne kadar mal varsa el koydu. Şair bu konuda şöyle dedi:

Yalancı bütün malımızı talan etmediğini bırakmadığı gibi Hemdânlı çöl insanları da kaçanlardan başka kimse bırakmadı.

Haktan mıdır ki Şâkir benim köyümü talan ederken İbn Saîd'in köyü benden emniyette kalacaktır.

Ey Ümmü Tevbe! Bilmez misin ki zamanın musibetlerine karşı kayıtsız değilim.

Her nahoş duruma karşı kuşaklarımı bağlar ve başa gelen musibetler karşısında gayet celadet sahibiyim.

Eğer bir sabah vakti bir birlikle Şâkir üzerine gitmesem iki elimle demir bağları çözmek zorundayım.

Onlar evimi yıktılar ve helalimi hapislerine attılar. Müslümanlar benim şahitlerimdir.

Onlar onun acilen başörtüsünü bağlamasına sebep oldular. Zaman benim için bir binek mi?

Onları cesur ve aslan gibi süvarilerle korkutmasam bana İbnü'l-Hür demesinler.

Benim atlarım korkmadı. Ancak onları sayısı ve teçhizatı büyük bir ordu üzerine gitmeye sevk ettim.

Kaside uzundur. Ravi dedi: Ubeydullah b. Hür, Medain'e gelir ve Cûhâ'daki amillere uğrar ve onların topladıkları mallara el koyardı. Arkasından da dağlık bölgeye geçerdi. Muhtâr öldürülünceye kadar bu minval üzere hareket ederdi. Muhtâr öldürülünce insanlar ikinci valilik döneminde Mus'ab'a: "İbnü'l-Hür, İbn Ziyâd'a ve Muhtâr'a muhalefet etti. Daha önce olduğu gibi Sevâd bölgesinde harekete geçmeyeceğinden emin değiliz," dediler. Bunun üzerine Mus'ab onu hapse attı. İbnü'l-Hür şu beyitleri dile getirdi:

Kim gençlere haber verecek: Onların kardeşleri kapıcısı olan muh- [131]
kem bir kapının arkasındadır.

Razı olmayacağı bir yerde olup kalkmaya çalıştığında vurulduğu zincirler ona eziyet etmektedir.

Ayak bilekleri kasvetli ve siyah bir prangayla bağlıdır ve onun adım atmasını kısıtlamaktadır.

Bu ceza işlediğim bir cürüm sebebiyle değildir. Ancak fitneciler iftiralarla aleyhimde gayret sarf ettiler.

Kim ki çıkış yolları daraldıysa onun için geniş olan yeryüzünde gidilecek yollar vardı.

Zamanda ve olaylarda insan için ibret vardır. Geçmişte ve meydana gelen musibetlerde dersler vardır.

Ubeydullah, Mezhic'den bazı insanlarla konuşarak kendisi için Mus'ab'a gitmelerini istedi. Onların ileri gelenlerine: "Mus'ab'a gidin ve bizzat onunla görüşün. Suçsuz olduğum hâlde beni hapsetti. Yalancı bazı insanlar bana iftira ettiler; yapmadığım ve ilişkim olmayan şeylerle onu korkuttular," dedi. Ayrıca Mezhic'den bazı gençlere haber göndererek şöyle

dedi: "Silahlarınızı kuşanın ve vuruşmak için hazırlığınızı yapın. Mus'ab'a adamlar gönderdim. Benim durumumu görüşecekler. Siz de hapishanenin kapısının yanında bekleyin. Eğer Mus'ab'ın yanından çıkarlarsa ve onların talebini kabul etmişse kimseye karışmayın. Silahlarınız elbiselerinizin altında olsun." Mezhic'den bir grup Mus'ab'a giderek onunla görüştüler. Mus'ab onların isteğini kabul etti ve Ubeydullah'ı serbest bıraktı. Ubeydullah adamlarına: "Eğer onların isteklerini kabul etmese hapishaneye musallat olun; ben içeriden size yardımcı olacağım," demişti. İbnü'l-Hür hapisten çıkınca onlara: "Silahınızı çıkarın," dedi. Onlar da silahlarını çıkardılar. Adam gitti ve hiç kimse ona karışmadı; bunun üzerine o evine vardı. Mus'ab onu serbest bıraktığına pişman oldu. İbnü'l-Hür tekrar muhalefetine başladı. İnsanlar da ona giderek kendisini tebrik ettiler. O da onlara şöyle dedi: "Bu durum ancak geçmiş halifeleriniz gibi olanlarla düzelebilir. İçimizde idaremizi tevdi edeceğimiz ve sadakatimizi göstereceğimiz onların dengi ve benzeri yoktur. Mesele kim güçlüyse o gasbeder. O zaman onlara neden biat ediyoruz! Savaşta onlar bizden daha cesur ve daha yeterli değiller. Kaldı ki Resulullah (sav.) bize: "Allah'a isyanda kimseye itaat edilmez," tavsiyesinde bulunmuştur. Biz dört halifeden sonra salih imam görmedik. Takva sahibi
[132] vezir de görmedik. Hepsi asi ve muhaliftir. Dünyaları güçlü, ahiretleri zayıftır. Öyleyse neden dokunulmazlarımız helal kılınmaktadır. Hâlbuki Nuhayle, Kâdisiye, Celûlâ ve Nihâvend'in sahipleri biziz. Mızrakları göğsümüzle, kılıçları alınlarımızla karşılarız. Buna rağmen hakkımız ve kıymetimiz bilinmez. Öyleyse dokunulmazlarınız için savaşın. Sonuç ne olursa olsun sizin için hayırlıdır. Ben artık kalkanı ters çevirdim[21] ve onlara düşmanlığımı ilan ettim. Kuvvet ancak Allah'tandır." İbnü'l-Hür onlara karşı savaştı ve baskın yaptı. Bunun üzerine Mus'ab, Seyf b. Hânî el-Murâdî'yi onun üzerine gönderdi. Seyf ona: "Mus'ab, kendisine biat etmen ve ona itaat etmen karşılığında sana Bâdurya'nın haracını verecek," dedi. Ubeydullah:

21 Bir deyim olarak hayâyı bir tarafa bıraktım ve dilediğimi yaptım manasınadır (çev.).

"Bâdurya ve başkasının haracı benim değil midir? Ben bir şey istemiyorum ve hiçbir şeyde onlara güvenmiyorum. Ey genç! Ben seni küçük yaşlı olarak görüyorum. Bana uyarsan sana mali destekte bulunacağım," dedi. Ancak Seyf onun teklifini reddetti. Öte yandan İbnü'l-Hür hapishaneden çıktığında şöyle dedi.

Kûfe annem olmadığı gibi Basra da babam değil. Tembellik beni yola çıkmaktan alıkoyamaz.

Ebü'l-Hasan şöyle dedi: Yukarıdaki beytin Sühaym b. Vesîl er-Reyâhî'ye ait olduğu rivayet edilmektedir.

Ey İbnü'z-Zübeyr beni oturduğunda uyuklayan ya da kendisine yola çık denilen kimse gibi görme.

Eğer seni atlara başvurmaya mecbur etmesem binicileriyle asık suratla dönerler ve ben de kararlı kahraman demesinler.

Ey adam! Her taraftan baskınlara maruz kaldığını görmesen ve pişman olmasan

İffetli kadın benim için örtüsünü açmasın ve hep emellerle ve başarısızlık içinde yaşayayım.

Bu şiir uzundur.

Mus'ab, Ebred b. Kurre er-Reyâhî'yi bir grupla üzerine gönderdi. Onunla vuruştu ancak Ubeydullah onu yendi ve yüzüne vurdu. Ardından Mus'ab, Hureyse b. Zeyd'i –ya da Yezîd– gönderdi. Onunla mübarezede bulundu ve Ubeydullah b. Hür onu öldürdü. Mus'ab bu kez de Haccâc b. Câriye el-Has'amî'yi ve Müslim b. Amr'ı üzerine gönderdi. Onunla Sarsar Nehri'nde karşılaştılar. Ubeydullah onlarla da vuruştu ve onları mağlup etti. Bunun üzerine Mus'ab ona aman vermek, yardım etmek ve istediği beldeye emîr yapmak üzere kendisine davette bulunmaları için yanına bir grup gönderdi. Ancak o, bu daveti kabul etmedi ve Nersâ'ya gitti. Bunun üzerine oranın dihkânı Zaysceşnes, Fellûce[22] mallarıyla kaçtı. Ancak İbnü'l-Hür onu takip etti. Adam Aynüttemr'e uğradı. Bu beldenin başında Bistâm b. Maskale b. Hübeyre eş-Şeybânî bulunuyordu. Dihkân onların himayesine sığındı. Bunun üzerine Ubeydullah b.

22 Fellûce: Bağdat'ın yakınında bir beldenin adı olup sözlükte tarım arazisi anlamına gelmektedir (çev.).

Hür'e karşı çıktılar ve onunla vuruştular. Bistâm'ın emrinde
[133] yüz elli atlı vardı. İbnü'l-Hür onu mübarezeye davet edince Hayvân'dan Yûnus b. Hâan el-Hemdânî şöyle dedi: "Zamanın kötüsü sonudur. Ölmeden önce biri beni mübarezeye davet edeceğini sanmazdım," dedi ve onunla mübarezeye çıktı. Ancak İbnü'l-Hür ona bir darbe indirerek onu ağır yaraladıktan sonra ikisi kapıştılar ve atlarından yere düştüler. İbnü'l-Hür, Yûnus'un sarığını alıp onunla onu bağladı ve akabinde atına bindi. Bu arada Haccâc b. el-Hârise el-Has'amî onlara yetişti ve Ubeydullah b. Hür'e saldırdı. Ancak Ubeydullah onu da esir aldı. Arkasından Bistâm b. Maskale el-Müceşşir ile mübarezede bulundular, usanıncaya kadar vuruştular. Bistâm ona musallat oldu. İbnü'l-Hür bu vaziyeti görünce Bistâm'a saldırdı, Bistâm onu kucakladı ve ikisi yere yıkıldılar. İbnü'l-Hür hasmının göğsüne oturdu ve onu esir aldı. Ondan başka birçok kişiyi de esir aldı. Sonra bu esirlerden her biri ona: "Falanca günde ben senin adamındım." Bir başkası da "Falan günde ben sizin misafiriniz oldum," derdi ve her biri kendisine yaralı olacağına kanaat getirdiği alakalardan bahsederdi. Bunun üzerine Ubeydullah bu yaklaşımı gösteren kimseyi serbest bırakırdı. Sonra İbnü'l-Hür adamlarından bazı süvarileri başlarında Delhem el-Murâdî olduğu hâlde Dihkān'ı bulmak için gönderdi. Nitekim onu buldular ve savaşmadan malı aldılar. Bunun üzerine İbnü'l-Hür şu beyitleri söyledi:

Cerîr gibi dört adamım olsa sabah vakti beytülmâle gider ve içindekileri toplayıp alırdım.

Mus'ab ve yanındakiler beni korkutamaz. Cesur olan adam ne güzeldir.

Daha sonra Ubeydullah, Tikrît'e gitti. Bunun üzerine Mühelleb'in Tikrît amili kaçtı. Ubeydullah burada ikamet ederek haraç toplamaya başladı. Bunun üzerine Mus'ab, Ebred b. Kurre er-Reyâhî ve Cevn b. Ka'b el-Hemdânî'yi bin askerle üzerine gönderdi. Mühelleb de beş yüz kişiyle onlara destek verdi. Cu'fî'den bir adam Ubeydullah'a: "Çok sayıda askerle üzerine geliyorlar. Onlarla savaşma," dedi. Ubeydullah şöyle dedi:

Kavmim beni öldürmekle tehdit ediyor. Ancak benim ölümüm ecelim geldiği zaman gerçekleşebilir.

Belki mal toplama insanı zengin eder. Bununla onurlu yaşar ya da saldırır ve öldürülürüz.

Ubeydullah, Müceşşir'e söyledi ve sancağını ona verdi. Delhem el-Murâdî'yi de onunla gönderdi. Üç yüz kişiyle iki gün onlarla savaştı. Cerîr b. Küreyb çıktı. Amr b. Cündeb el-Ezdî ve birçok süvarisi öldürüldüler. Akşam vakti girince iki taraf meydandan çekildiler. Sonra Ubeydullah, Tikrît'ten çıktı ve [134] adamlarına: "Hazırlanın sizi Abdülmelik b. Mervân'a götüreceğim. Korkarım ki Mus'ab ve adamlarını korkutmadan ruhumu teslim edeceğim. Haydin Kûfe'ye dönelim," dedi. Ravi dedi: Ubeydullah, Kesker'e gitti ve oranın amilini sürerek beytülmâline el koydu. Ardından Lahhâm Cerîr'de konakladı. Mus'ab onun üzerine Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i üzerine gönderdi. Ömer onunla vuruştu. Arkasından Deyrüla'ver'e geçti. Bu kez de Mus'ab, Haccâr b. Ebcer'i onun üzerine gönderdi. Ancak Haccâr yenildi. Bunun üzerine Mus'ab ona sövdü ve onu geri gönderdi. Ayrıca Cevn b. Ka'b el-Hemdânî'yi ve Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i de Haccâr'ın maiyetine verdi. Bunlar hep birlikte onunla savaştılar. İbnü'l-Hür'ün adamları arasında çok sayıda yaralananlar oldu ve atları öldürüldü. Müceşşir de yaralanmıştı. Bu zat İbnü'l-Hür'ün sancağını taşıyordu. Bunun üzerine sancağı Tay'ın Ahmerine verdi. Haccâr b. Ebcer yenildi. Ancak tekrar saldırdı ve iki taraf akşama kadar süren şiddetli bir muharebede bulundular. İbnü'l-Hür bu konuda şu beyitleri dillendirdi:

Müceşşir adındaki adam gibi üç adamım olsa onlarla gece vakti planımı kurar ve hiç şüpheye düşmem.

O Deyrüla'ver gecesinde vuruşarak ve geçiş yerinde bana yardım etti

O zaman Ömer b. Ma'mer helak olacaktı.

İbnü'l-Hür Kûfe'den çıktı. Bunun üzerine Mus'ab, –Medain'de bulunan– Yezîd b. el-Hâris b. Rüeym eş-Şeybânî'ye yazarak İbnü'l-Hür'e savaş açmasını emretti. Bunun üzerine Yezîd oğlunu öncü olarak gönderdi ve Bâcisra'da karşılaştılar. Ancak Ubeydullah onu yendi ve öldürüldü. Akabinde İbnü'l-Hür

ilerleyerek Medain'e girdi. Onlar da muhkem yerlere geçtiler. Ubeydullah çıktı. Mus'ab bu kez de onun üzerine Cevn b. Ka'b el-Hemdânî ve Bişr b. Abdullah el-Esedî'yi üzerine gönderdi. Cevn, Havlâyâ'ya indi. Bişr de Tâmerra'da konuşlandı ve İbnü'l-Hür ile karşılaştı. İbnü'l-Hür onu öldürdü ve adamlarını hezimete uğrattı. Akasından Havlâya'da Cevn b. Ka'b ile karşılaştı. Abdurrahman b. Abdullah onun karşısına çıktı. İbnü'l-Hür ona saldırdı ve onu vurup öldürdü ve adamlarını yenerek onları takip etti. Bu kez de Beşîr b. Abdurrahman b. Beşîr el-İclî karşısına çıktı. İkili Sûrâ'da karşılaştılar ve çetin bir şekilde vuruştular. Ancak Beşîr ondan sarfınazar etti ve
[135] görev yerine döndüğünde İbnü'l-Hür'ü yendim dedi. Mus'ab onun bu iddiasından haberdar olunca: "Bu adam yapamadıklarıyla öğünmek isteyenlerdendir," dedi. Ubeydullah Sevâd bölgesinde ikamet ederek istediğini yapıyor ve haraç topluyordu. Bu konuda şu beyitleri söyledi:

İbn Rüeym'e benim Kisrâ eyvanında celadetimi, duruşumu ve onlara arkamı dönmediğimi sorun.

Onlara meydan okuyarak saldırırken kurt korkusuyla kayanın dibinde eğilip bükülen keçiler gibiydiler.

Onları Kisrâ b. Hürmüz'ün kalesinde bilenmiş beyaz kılıçlar ve siyah mızraklarla ikamete mecbur ettim.

Onlara yeterince vurdum. Öyle ki onları zillet içinde konağın zirvelerine sığınıyorlardı.

Korkuyla benden kaçıyorlardı. Tıpkı güvercinin şahinden kaçtığı gibi.

Rivayete göre Ubeydullah b. Hür daha sonra Abdülmelik b. Mervân'a iltihak etti. Ancak yanına gittikten sonra Abdülmelik b. Mervân on adamla Kûfe'ye doğru yönlendirdi ve askerler ona yetişinceye kadar oraya doğru gitmesini emretti. Bunun üzerine maiyetindekilerle yola çıktı. Enbar'a varınca Kûfe'ye haberci göndererek adamlarına gelişini haber verdi ve ona katılmalarını istedi. Kaysîler de bunu haber alınca İbnü'z-Zübeyr'in Kûfe amili Abdullah b. Ebî Rebîa'ya giderek kendilerine asker vermesini istediler. Abdullah onlara asker verdi. Ubeydullah ile karşılaşınca Ubeydullah bir müddet on-

larla savaştı. Sonra onun atı suda boğuldu. Bunun üzerine bir tekneye bindi. Burada Nabatî kavminden biri ona saldırdı. Onu kollarından tuttu, geri kalanlar da tekne küreğiyle ona vururken: "Bu şahıs, Müminlerin Emîri'nin aradığı kişidir," diye bağırdılar. İkili kucak kucağa kapıştılar ve suya düşerek boğuldular. Sonra onu çıkarıp başını kestiler; önce Kûfe'ye sonra da Basra'ya gönderdiler.

Ebû Ca'fer dedi: Ubeydullah'ın öldürülmesi hakkında farklı şeyler ifade edildi. Şöyle rivayet edildi: Ubeydullah b. Hür'ün öldürülmesinin sebebi şöyledir: Ubeydullah, Kûfe'de Mus'ab'a uğruyordu. Mus'ab'ın Basralıları ona takdim ettiğini gördü. Bunun üzerine –rivayete göre– Abdullah b. ez-Zübeyr'e bir kaside yazdı, bu kasidede Mus'ab'ı eleştirdi ve kendisinin Abdülmelik b. Mervân'a gitme (imasında bulunarak) onu endişelendirdi. Kasidesinde şöyle diyordu:

Benden Müminlerin Emîri'ne bir mesaj tebliğ et. Ben onu kandıracak kötü bir görüş sadedinde değilim. [136]

Haktan mıdır ki bana cefayla muamele edilirken onun için kendileriyle savaştığım iki kimseyi Mus'ab vezir yapsın!

Biatimin hakkını güzelce ifa ettiğim hâlde benim hakkım sizde alıkonuyor.

Sizin uğrunuza mal kaybettim, sizler zor bir durumdayken size yardım ve tesellide bulundum.

Mülkünüz zuhur edip düşmanlar size itaat etmeye başlayınca ve Irak'ın malı konusunda arzulara nail olununca,

Mus'ab bana cefayla muamele etti. Başkası bana böyle davransaydı bundan dolayı ona serzenişte bulunmazdım.

Mus'ab'ın bizi kandıranları sahiplenmesi beni cidden hayrete sevk etmektedir.

Beni su içmekten menederseniz içenin boğazında tıkanıp kalan bulanık suya gidecek değilim.

İnsan için Allah'ın önüne sevk ettiğinden ve kitapta yazdığından başkası yoktur.

Ben kapıda beklerken Müslim içeriye alınmakta, perdedar benim girmeme mâni olmaktadır.

Bu kaside uzundur.

Ubeydullah hapisteyken –nitekim onunla birlikte Atıyye b. Amr el-Bekrî de hapisteydi– ve Atıyye çıkınca şu beyitleri dile getirdi:

Ona: Ey Atıyye sabırlı ol. Nihayet bu hapistir ve Allah bir çıkış ihsan edecektir, diyorum.

Zaman benim için iki farklı gündür. Ya kovulmuş ve avare olduğum bir gün ya da emîrler tarafından taç giydirildiğim gün.

Size geldiğim sabah benim dinî anlayışımı tenkit ederken el-Bâhilî ve Haşrec'i dinî anlayışları sebebiyle yakın tutuyorsun.

Mülkün yüzünün çirkin hâle getirildiğini görmez misin? Allah'ın yarattığı su membaı böğürtlen hâline geldi.

Bu da uzundur.

Yine bu konuda Mus'ab'ı eleştirerek Süveyd b. Mencûf'u kendine yakın tutması hakkında şöyle dedi:

Hangi eda ve hangi iyilikle Müslim ve Mühelleb'i önüme geçiriyorsun?

[137] *İbn Mencûf da eşek seyrederken suya giden bir hadım gibi önüme geçiriliyor.*

Temîm'in şeyhi de başı seğâme[23] gibi Aylân da bizden dolayı endişe içinde beklemektedir.

Menbic ile Umman Vadisi'ndeki el-Gâf arasındaki Ezd'in konaklarını hedef hâline getirdim.

Kılıçlarımız düşmanı bu diyardan sürdü. Sufre de bu diyardan göçüp bu diyarın yabancısı oldu.

Kays Aylân'ı hicveden bir kasidesinde de şöyle demektedir:

Benî Kays'ın evladıyım. Kays'ı soracak olsan onların kabilelerin zirvesinde olduklarını bulursun.

Kays Aylân'ı görmez misin? Onlar sakallarını örttüler ve oklarını kirmenle değiştirdiler.

Ezd hakkında hep ümitli olmaya devam ettiysem de onlar yüksek binalarına karşılık taksiratta bulunurlar.

Bunun üzerine Züfer b. el-Hâris, Mus'ab'a: "Senin için İbn Zerkā ile savaştığım hâlde İbnü'l-Hür, Kays'ı hicvetmektedir,"

23 Dağın zirvesinde biten ve çiçekleriyle semeresi beyaz olan bir ağaç (çev.).

diye yazdı. Arkasından Benî Süleym'den bir grup İbnü'l-Hür'ü ele geçirip esir ettiler. Bunun üzerine şöyle dedi: Ben şöyle demiştim:

Görmez misin Kays, Kays Aylân bize geldi ve mızraklı iri adamlarla yürüdü.

Onlardan Ayyâş isminde bir adam onu öldürdü. Bunun üzerine Züfer b. el-Hâris şu beyitleri dillendirdi:

İnsanları babaları bir anneleri farklı olarak görünce ve her konuşan bize karşı dilini uzatınca,

Bizim adımıza konuşan kılıçlarımızla ölümün üzerine gitmemiz ve bineğin karnına vurarak harekete geçirmemiz oldu.

İbnü'l-Hür bizi soracak olursa bilsin ki bizim oklarımız Yemenlidir ve kirmenle satın alınmaz.

Yine bilsin ki biz kılıçlarımızı omuzla boyun arasına nasıl indireceğimizi iyi biliriz.

Abdullah b. Hemmâm da şöyle dedi:

Ey İbnü'l-Hür! Yalnız başınayken düşük veya bir sarhoş kişinin sözüyle terennümde bulundun.

Mızrakları seni acıtan ve haseplerini savunan yıkılış yerlerinde savunanları hatırlıyor musun?

Rebîa onlardan çektiğinden dolayı ağlarken sen Vâsıt'ta Bekr'in saydığı biri değilsin.

İntikam almasını talep ettiğin bir Cu'flu mu? Oysa senin grubun geçmiş yıllarda düşüktü.

Toprak gününde onları zillet içinde bıraktık ve kılıçlarımızdan dikenli ağaçlara sığındılar.

Nehayl gününde Umeyr de topluluğuyla size katıldı. Ancak bu ka- [138]
tılanlardan dolayı sevinemediniz.

Şerâhîl gününde de burunlarınızı sürttük ve o gün bize zulmedecek kimse yoktu.

Kılıçla onun başını ortadan vurduk. Nitekim saçı ortadan henüz yeni taranmıştı.

Mezhic'in burnu ondan dolayı sürtüldüyse bundan dolayı öfkelenen burunlar sürtüledursun.

***

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda dört sancak Arafat'a ulaştı.

Muhammed b. Ömer dedi: Şürahbîl b. Ebî Avn babasından naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Altmış sekiz yılında dört sancak Arafat'ta dalgalandırıldı. İbnü'l-Hanefiyye adamlarıyla birlikte Cebel el-Müşât mevkiinde dikilen sancağın altında durdu. İbnü'z-Zübeyr de bugün İmam'ın Makamı olarak bilinen yerde dikilen sancağının altında durdu. Akabinde İbnü'l-Hanefiyye adamlarıyla birlikte ilerleyerek İbnü'z-Zübeyr'in karşısında durdular. Necde el-Harûrî ise arkalarında dururken Benî Ümeyye de ikisinin solunda vakfede bulundular. Bunlardan ilk ayrılıp giden İbnü'l-Hanefiyye oldu. Arkasından sırasıyla Necde, Benî Ümeyye ve İbnü'z-Zübeyr ayrıldı ve insanlar peşinden gittiler.

Muhammed dedi: İbn Nâfi' bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

İbn Ömer, İbnü'z-Zübeyr o akşam İbnü'z-Zübeyr ile hareket etmişti. Ancak İbnü'z-Zübeyr gecikince İbn Ömer: "İbnü'z-Zübeyr Cahiliye âdetini beklemektedir," dedi ve hareket etti. Bunun üzerine İbnü'z-Zübeyr de arkasından hareket etti.

Muhammed dedi: Hişâm b. Umâre bana Saîd b. Muhammed b. Cübeyr'den naklen babasının şöyle dediğini anlattı:

Fitne nispeten etkisini yitirdi. Bunun üzerine hepsine gittim. Önce Muhammed b. Ali'yi Şi'b'de[24] ziyaret ettim. Ona: "Ey Ebû Kāsım! Allah'tan sakın. Meş'ar-i Harâm'da[25] ve Belde-i Harâm'da bulunuyoruz. İnsanlar bu Makam'da Allah'ın misafirleridir. Onların hac ibadetini ihlal etme," dedim. O: "Vallahi böyle bir niyetim yoktur ve hiçbir kimsenin bu Makam'da ibadetini ifa etmesine mâni olmayacağım, benim tarafımdan hiçbir hacıya zarar verilmeyecek. Ancak ben İbnü'z-Zübeyr karşısında ve onun bana beslediği garaz karşısında nefsi müdafaa durumundayım. Bu işe de ancak iki kişinin ihtilafı olmadan (icmâ ile) talip olurum. Sen İbnü'z-Zübeyr'e git ve
[139] onunla konuş. Ayrıca Necde ile de konuşmalısın," dedi. Mu-

24 *Şi'b*: İki dağ arasındaki geçit veya yol anlamına gelmektedir. Özel bir mekân olarak da kastedilen Mekke'de Benî Hâşim Mahallesi'dir (çev.).

25 Meş'ar-i Harâm: Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak hac merasiminde Kâbe tavafı, Arafat ve Müzdelife olmak üzere her üç mekân için Meş'ar-i Harâm tabiri kullanılmaktadır (çev.).

hammed b. Cübeyr dedi: Bunun üzerine İbnü'z-Zübeyr'e gittim ve İbnü'l-Hanefiyye ile konuştuğum gibi onunla konuştum. İbnü'z-Zübeyr: "İnsanlar benim emîrliğim hususunda ittifak edip bana biat ettiler. Diğerleri ihtilaf ehlidirler," dedi. Onlara dokunmaman senin için hayırlıdır, dedim. O: Öyle davranacağım, dedi. Arkasından Necde el-Harûrî'ye gittim. Adam arkadaşlarıyla birlikteydi. İbn Abbâs'ın kölesi İkrime de yanındaydı. Ona: "Benim için adamından izin iste görüşeyim," dedim. Adam girdi ve hemen izin verdi. İçeri girdim ve meselenin gayet ehemmiyetli olduğunu anlatarak ilk iki kişiyle aynı tarzda konuştum. O: "Ben kimseye karşı savaşı başlatan taraf olmayacağım. Ancak bana karşı savaşı başlatan olursa ona karşı savaşırım," dedi. Ona: "Görüştüğüm iki zatın seninle savaşmak istemediklerini gördüm," dedim. Ondan sonra Benî Ümeyye taraftarlarına gittim ve aynı şekilde onlarla konuştum. Onlar: "Bizimle savaşmadıkça kimseyle savaşmayacağız," dediler. O gruplar arasında İbnü'l-Hanefiyye'den daha sakin, daha barışçı hareket edeni görmedim.

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda İbnü'z-Zübeyr'in Medine Valisi Câbir b. Esved b. Avf ez-Zührî idi. Basra ve Kûfe Valisi, İbnü'z-Zübeyr'in kardeşi Mus'ab iken Basra Kādısı Hişâm b. Hübeyr ve Kûfe Kādısı Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd idi. Horasan Valisi Abdullah b. Hâzim es-Sülemî idi. Şam'da ise Abdülmelik b. Mervân iş başındaydı.

Hicretin 69. Yılı [140]

Abdülmelik'in Saîd b. Amr'ı[26] Öldürmesi

Vâkıdî'nin rivayetine göre bu yılda Abdülmelik b. Mervân Ayn Verde'ye çıktı ve Amr b. Saîd b. el-Âs'ı Dımaşk'ta vekil olarak bıraktı. Amr, Dımaşk'ta savunma pozisyonuna geçti. Abdülmelik onun bu hareketinden haberdar olunca Dımaşk'a döndü ve onu kuşatma altına aldı. Bir rivayete göre de Amr onunla çıkmıştı. Ancak Butnân Habîb mevkiindeyken Dımaşk'a döndü ve kaleye çekilerek savunma durumuna geçti. Bunun üzerine Abdülmelik, Dımaşk'a döndü.

26 Amr b. Saîd şeklinde olmalıyken bu şekilde yazılmış (ed.).

Hişâm b. Muhammed'in ondan rivayet ettiğine göre Avâne b. Hakem şöyle demiştir:

Abdülmelik b. Mervân, Butnân Habîb'den Dımaşk'a döndükten sonra bir müddet Dımaşk'ta kaldıktan sonra maiyetinde Amr b. Saîd olduğu hâlde Karkisya'ya gitti. Orada Züfer b. el-Hâris el-Kilâbî vardı. Butnân Habîb'deyken Amr b. Saîd ihanet etti ve gece vakti Humeyd b. Hureys b. Bahdel el-Kelbî ve Züheyr b. Ebred el-Kelbî de maiyetinde olduğu hâlde Dımaşk'a döndü. Dımaşk'ta Abdülmelik tarafından vekil olarak bırakılan Abdurrahman b. Ümmü el-Hakem es-Sekafî bulunuyordu. Amr'ın döndüğünü haber alınca görevini bırakıp kaçtı. Amr, Dımaşk'a girdi ve şehri ele geçirerek hazinelerine el koydu.

***

Vâkıdî ve Avâne dışındakiler derler ki bu hikâye yetmiş yılında vuku buldu. Abdülmelik, Mus'ab b. ez-Zübeyr üzerine gitmek için Dımaşk'tan Irak'a doğru hareket etti. Amr b. Saîd ona: "Sen Irak'a gidiyorsun. Baban kendisinden sonra emîrliği bana vadetmişti. Bu amaç için onunla cihat ettim. Bu vaat üzerine onunla çalışıp çabaladım. Bu işi senden sonra bana devret," dedi. Ancak Abdülmelik bu hususta bir şey söylemedi. Bunun üzerine Amr ondan ayrılarak Dımaşk'a döndü. Abdülmelik de arkasından giderek Dımaşk'a vardı.

[141] Şimdi söz sırası tekrar Hişâm'ın Avâne'den naklettiği rivayete geldi. Ravi dedi:

Amr, Dımaşk'ı ele geçirince Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem'i istedi ancak onu bulamadı. Bunun üzerine emir vererek evini yıktırdı. İnsanlar toplandılar. Amr minbere çıktı. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

"Ey insanlar! Benden önce Kureyş'ten kim bu minbere çıktıysa bir cennetinin ve ateşinin olduğunu iddia ederek kendisine itaat edeni cennete, ona isyan edeni ateşe atacağını söylemiştir. Ben size haber vereyim ki cennet ve cehennem Allah'ın elindedir ve bu konuda herhangi bir hak ve yetkim yoktur. Sizin benim üzerimde hakkınız size iyi muamele etmek ve atiyyelerinizi vermektir." Sonra minberden indi.

Sabah olunca Abdülmelik, Amr b. Saîd'i göremedi. Bunun üzerine onu sordu. Kendisine onun durumunu haber verdiler. Abdülmelik, Dımaşk'a döndü. Bir de ne görsün Amr, Dımaşk'a pelerin giydirmiş. Abdülmelik birkaç gün onunla savaştı. Amr b. Saîd, Humeyd b. Hureys el-Kelbî'yi süvarilerinin başına getirince Abdülmelik ona karşı Süfyân b. Ebred el-Kelbî'yi çıkarırdı. Amr b. Saîd, Züheyr b. Ebred el-Kelbî'yi meydana çıkarırsa Abdülmelik, Hassân b. Mâlik b. Bahdel el-Kelbî'yi çıkarırdı.

Hişâm dedi: Avâne bana şöyle anlattı:

Bir gün iki tarafın süvarileri karşı karşıya durdular. Amr b. Saîd'in tarafında Kelb'den Recâ b. Sirâc adında bir adam vardı. Recâ: "Ey Abdurrahman! Karşıma çık!" dedi. Abdurrahman, Abdülmelik tarafındaydı. Abdurrahman: "İnsaflı bir talep oldu," diyerek karşısına çıktı. İki taraf mızrakla atıştılar. Ancak Abdurrahman'ın üzengisi koptuğundan İbn Sirâc ondan kurtuldu. Abdurrahman: "Vallahi üzengi kopmasaydı içindeki samanı atacaktın," dedi. Amr ve Abdülmelik sulha yanaşmadılar. İki tarafın savaşı uzayınca Kelb kabilesinin kadın ve çocukları geldiler ve ağlayarak Süfyân b. Ebred ve Bahdel el-Kelbî'ye: "Kureyş'in sultanı için neden kendi kendinizi öldürüyorsunuz?" dediler. Ancak ikili, hasımları dönmedikçe dönmeyeceklerine dair yemin ettiler. Dönmeye karar verince baktılar ki yaşça Süfyân, Hureys'ten daha büyük olduğunu gördüler. Bunun üzerine Hureys'ten dönmesini istediler. Hureys döndü. Bunun üzerine Amr ve Abdülmelik sulhta karar kıldılar ve aralarında bir ahitname yazdılar. Buna göre Abdülmelik, Amr'a aman verdi. Antlaşma perşembe günü yapıldı.

Hişâm dedi: Avâne bana şöyle anlattı:

Amr b. Saîd siyah bir yay kuşanarak süvarileriyle çıkıp Ab- [142]
dülmelik'in karargâh çadırına kadar ilerleyerek atlarla çadırın iplerine bastı. İpler koptu ve çadır yıkıldı. Amr inip oturdu. Abdülmelik öfkelenerek Amr'a: "Ey Ebû Ümeyye! Bu yayı kuşanmakla şu Kays kabilesine benziyorsun," dedi. Amr: "Ben onlardan daha hayırlısına, Âs b. Ümeyye'ye benziyorum," dedi ve kızgın bir vaziyette kalkarak süvarilerin başında Dımaşk'a

girdi. Abdülmelik de perşembe günü Dımaşk'a girdi. Abdülmelik, Amr'a: "İnsanlara erzaklarını ver!" diye haber gönderdi. Amr ona: "Burası senin memleketin değil, buradan git!" diye haber gönderdi. Pazartesi günü yani Abdülmelik'in Dımaşk'a girişinden dört gün sonra Abdülmelik, Amr'a: "Bana gel!" diye haber gönderdi. Bu sırada zevcesi el-Kelbiyye'nin yanında bulunuyordu. Abdülmelik ayrıca Küreyb b. Ebrehe es-Sabbâh el-Himyerî'yi çağırıp onunla Amr'ın durumunu istişare etmişti. Küreyb ona: "Bu meselede Himyer helak oldu. Bunu sana tavsiye etmiyorum. Bu durumla benim bir alakam yoktur," dedi. Abdülmelik'in elçisi Amr'a gidince Amr'ın yanında Abdullah b. Yezîd b. Muâviye oturuyordu. Abdullah Amr b. Saîd'e: "Ey Ebû Ümeyye! Vallahi seni gözlerimden daha çok severim. Bu adam seni yanına çağırmış. Sakın gitme!" dedi. Amr ona: "Neden?" diye sordu. Abdullah: Zira Ka'bü'l-Ahbâr'ın karısının oğlu Tübey' dedi ki: "İsmâiloğullarından bir lider Dımaşk'a dönecek ve kapılarını kapatacak. Sonra çıkacak ve hemen öldürülecektir." Amr ona: "Vallahi uyuyor bile olsam İbn Zerkā'nın beni uyandırmasından bile endişe etmiyorum. Buna cüret edemez. Her ne kadar Osman b. Affân bu gece rüyada gelip gömleğini bana giydirdiyse endişe etmiyorum," dedi. Abdullah b. Yezîd, Amr b. Saîd'in damadıydı. Amr elçiye: "Ona selam söyle bu akşam inşallah ona geleceğim," dedi. Akşam olunca Amr, Kūhî bir elbiseyle Kūhî bir kaftan arasına sağlam bir zırh giydi ve kılıcını kuşandı. Yanında karısı el-Kelbiyye ve Humeyd b. Hureys b. Bahdel el-Kelbî vardı. Gitmek üzere ayağa kalktığında ayağı yaygıya takıldı. Bunun üzerine Humeyd: "Vallahi beni dinlersen gitme," dedi. Karısı da ona aynı şeyi söyledi. Ancak onların sözüne iltifat etmedi ve mevaliden yüz kişiyle gitti. Abdülmelik, Benî Mervân'a haber göndererek yanına çağırmıştı. Abdülmelik, Amr'ın kapıda
[143] olduğunu haber alınca yanındakilerin alıkonulmasını, onun girmesine izin verilmesini söyledi. Amr içeri girdi. Ancak adamları kapılarda alıkonuldular. Amr evin salonuna girdi. Yanında yalnızca hizmetçisi vardı. Amr, Abdülmelik'e doğru bakınca etrafında Benî Mervân'ın oturduklarını gördü. Arala-

rında Hassân b. Mâlik b. Bahdel el-Kelbî ve Kabîsa b. Züeyb el-Huzâî de vardı. Amr onları bir arada olduklarını görünce bir kötülük için toplandıklarını hissetti ve hizmetçisine: "Yahyâ b. Saîd'e git ve ona söyle bana gelsin," dedi. Hizmetçi ne dediği anlamadı ve ona: "Buyurun," dedi. Amr ona: "Gözüm seni görmesin, canın cehenneme!" dedi. Abdülmelik; Hassân ve Kabîsa'ya: "Dilerseniz evde Amr ile buluşun." Amr şüphelenmesin diye şaka yapar gibi onlara: "Hanginiz daha uzunsunuz?" dedi. Hassân: "Ey Müminlerin Emîri! Kabîsa makamca daha uzundur," dedi. Nitekim Kabîsa mühürden sorumluydu. Sonra Amr tekrar hizmetçisine: "Yahyâ'ya git ve ona söyle bana gelsin," dedi. Ancak adam ne dediğini anlamadı ve "Emret," dedi. Amr ona: "Gözüm seni görmesin!" dedi. Hassân ve Kabîsa çıkınca Abdülmelik kapıların kapatılmasını emretti. Amr girince Abdülmelik ona: "Hoş geldin ey Ebû Ümeyye! Şöyle buyurun," dedi ve onu yanında tahtta oturttu. Onunla uzun uzun sohbet etti. Sonra "Ey hizmetçi! Onun kılıcını al!" dedi. Amr: "Ey Müminlerin Emîri! Allah'a aitiz," dedi. Abdülmelik: "Yanımda otururken kılıcını yanında tutmayı mı arzu ediyorsun?" dedi ve kılıcını aldı. Ardından yine bir müddet konuştuktan sonra Abdülmelik ona: "Ey Ebû Ümeyye! Beni halettiğinde seni gözüme kestirir ve seni ele geçirirsem senin ellerini bir bağ ile boynuna bağlayacağıma dair yemin etmiştim," dedi. Mervân'ın oğulları ona: "Ey Müminlerin Emîri! Sonra onu serbest bırakacaksın değil mi?" dediler. Abdülmelik: "Evet onu serbest bırakacağım. Ebû Ümeyye'ye başka bir kastım yoktur," dedi. Mervân'ın oğulları: "Öyleyse Müminlerin Emîri'nin yeminine saygı göster," dediler. Amr: "Ey Müminlerin Emîri! Allah senin yeminini hayırlı kılsın," dedi. Abdülmelik yatağının altından bir bağ çıkardı ve ona atarak hizmetçiye: "Ey hizmetçi kalk da onun ellerini boynuna bağla," dedi. Bunun üzerine hizmetçi kalktı ve Amr'ın ellerini boynuna bağladı. Amr: "Ey Müminlerin Emîri! Allah hakkı için beni bu şekilde insanların karşısına çıkar," dedi. Abdülmelik: "Ey Ebû Ümeyye! Ölüm anında da mı hile! Hayır, vallahi seni bağlı hâlinle insanların karşısına [144] çıkaracak değiliz ve onu ancak yukarıdan çıkaracağız," dedi.

Sonra onu kuvvetli bir şekilde çektiğinde ağzı tahta çarptı ve dişini kırdı. Bunun üzerine Amr: "Ey Müminlerin Emîri! Allah hakkı için kemiğimin kırılmasından sonra bana daha ağırını yapmaktan kaçın," dedi. Abdülmelik ona: "Vallahi seni bıraktığım takdirde beni bırakacağını ve Kureyş'i ıslah edeceğini bilsem seni bırakırdım. Ancak bir memlekette iki adam bizim gibi ihtilaf içinde olursa muhakkak biri diğerini oradan çıkarır," dedi. Amr dişinin kırıldığını ve Abdülmelik'in niyetini anlayınca: "Ey İbn Zerkā![27] İhanet mi?" dedi.

***

Rivayete göre Abdülmelik, Amr'ı çekince ön dişi kırılıp düşünce onu eline alıp ona dokunmaya başladı. Bunun üzerine Abdülmelik ona: "Senin dişinin kırılıp düşmesinden sonra bir daha hoşnut olmayacaksın," dedi ve emir vererek boynunu vurdurdu.

***

Söz sırası tekrar Avâne'nin rivayetine geldi. Müezzin ikindi ezanını okudu. Bunun üzerine Abdülmelik insanlara namaz kıldırmak için çıktı. Abdülazîz b. Mervân'a onu öldürmesini emretti. Abdülazîz kılıcını alıp üzerine gitti. Bunun üzerine Amr: "Allah ve akrabalık hakkı için beni sen değil senden daha uzak biri öldürsün," dedi. Abdülazîz kılıcı bıraktı ve oturdu. Abdülmelik namazı hızlı kıldı ve içeri girdikten sonra kapılar kapatıldı. Abdülmelik çıktığında insanlar Amr'ı yanında görmeyince durumu Yahyâ b. Saîd'e haber verdiler. Bunun üzerine maiyetinde Amr'ın bin kölesi olduğu hâlde, adamlarından birçok kişiyle birlikte Abdülmelik'in kapısına dayandı. Yahyâ'nın maiyetindekiler: "Ey Ebû Ümeyye! Ses ver!" diye bağırmaya başladılar. Humeyd b. Hureys ve Züheyr b. Ebred de Yahyâ ile birlikte gelmişlerdi. Bunlar Maksûre Kapısı'nı kırdılar ve kılıçlarla insanlara vurdular. Amr b. Saîd'in Maskala adında bir kölesi Velîd b. Abdülmelik'in kafasına bir darbe

27 *Ezrak* mavi anlamına gelmektedir. Bu kelime erkek ve kadın için bir sıfat olarak çöl insanı anlamına da gelmektedir. İbn Zerkā, "çöl kadınının oğlu" manasına gelmektedir (çev.).

indirdi. Divan başkanı onu taşıyarak evrak bölümüne nakletti. Abdülmelik namazdan sonra içeri girince Amr'ın hâlâ hayatta olduğunu gördü ve Abdülazîz'e: "Onu öldürmene ne engel [145] oldu?" dedi. Abdülazîz: "Allah ve akrabalık hakkı için bana ricada bulundu. Ben de ona acıdım," dedi. Abdülmelik ona: "Allah ayak topuklarına işeyen ananı rezil etsin! Sen ancak ona benziyorsun. Nitekim Abdülmelik'in annesi Âişe bint Muâviye b. Mugîre b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye'dir. Abdülazîz'in annesi ise Leylâ idi. İbn Rukayyât bu konuda şöyle demiştir:

O İbn Leylâ'dır ve Babilyon'dadır. Onun leğenleri (yemekle) dolup taşmaktadır.

Sonra Abdülmelik: "Ey hizmetçi! Bana kısa mızrağı getir," dedi. Hizmetçi kısa mızrağı getirdi. Abdülmelik mızrağı salladı ve ona vurdu. Ancak mızrak geçmedi. İkinci kere vurdu. Yine geçmedi. Bunun üzerine eliyle koluna vurdu ve zırhın sertliğini hissedince güldü: "Ey Ebû Ümeyye! Hem de zırhlısın! Hazırlıklıymışsın. Ey hizmetçi bana Samsame kılıcını getir," dedi. Hizmetçi ona kılıcını getirdi. Abdülmelik, Amr'ın yere yatırılmasını emretti. Amr yatırılınca Abdülmelik göğsüne çöktü ve onu boğazlayarak şöyle dedi:

Ey Amr! Bana sövmekten ve hakaret etmekten vazgeçmezsen bana su verin deyinceye kadar sana vururum.

Bunun üzerine onu bir titreme aldı –derler ki kişi bir akrabasını öldürdüğü zaman onu bir titreme alır.– ve onu Amr'ın göğsünün üzerinden alıp yatağına götürülünce: "Böylesini görmedim. Onu bir dünya ehli öldürdü ve bir ahiret talebi yoktur," dedi. Arkasından Yahyâ b. Saîd adamlarıyla eve girdiler; Mervânoğullarına ve maiyetlerinde bulunan mevaliye saldırarak onları yaraladılar. Onlar da Yahyâ ve adamlarına karşı koydular. Bu arada Abdurrahman b. Ümmü el-Hakem es-Sekafî geldi ve Amr'ın kellesini insanlara attı. Abdülazîz b. Mervân da keseler içindeki parayı insanlara atmaya başladı. İnsanlar parayı görünce kelleyi bıraktılar, parayı kapıp dağıldılar. Bir rivayete göre de Abdülmelik namaza gidince hizmetçisi Ebû Zuayzia'ya emir vererek Amr'ı öldürmesini istedi. Adam onu öldürdü, kellesini insanlara ve adamlarına attı.

Hişâm dedi: Avâne şöyle anlattı: Bana şöyle anlatıldı:

Abdülmelik emir vererek atılan paralar tekrar toplandı ve beytülmâle aktarıldı. Ayrıca o gün Yahyâ b. Saîd'in başına
[146] büyük bir taş isabet etti. Sonra Abdülmelik tahtının mescide çıkarılmasını emretti. Abdülmelik tahtına oturdu. Bu arada Velîd b. Abdülmelik ortalıkta görünmedi. Abdülmelik: "Velîd nerede? Onu öldürdülerse intikamlarını aldılar demektir," dedi. Derken İbrâhim b. Arabî el-Kinânî geldi ve "İşte Velîd benim yanımdadır, yaralıdır. Ancak ciddi bir durumu yok," dedi. Akabinde Yahyâ b. Saîd getirildi. Abdülmelik öldürülmesini emretti. Ancak Abdülazîz ona: "Ey Müminlerin Emîri! Sana kurban olayım. Bir günde Benî Ümeyye'nin tümünü öldüreceksin?" dedi. Bunun üzerine emir vererek onun hapsedilmesini istedi. Arkasından Anbese b. Saîd getirildi. Abdülmelik öldürülmesini emretti. Ancak Abdülazîz kalkarak: "Ey Müminlerin Emîri! Allah hakkı için sana hatırlatıyorum. Benî Ümeyye'nin kökünü kazıyıp helak etmeyesin," dedi. Abdülmelik, Anbese'nin de hapse atılmasını emretti. Sonrasında Âmir b. Esved el-Kelbî getirildi. Abdülmelik elindeki hazeran[28] çubukla kafasına vurarak: "Amr ile birlikte olup bana karşı mı geliyorsun?" dedi. Âmir: "Evet, Amr bana kıymet verirken sen beni tahkir ettin. O beni kendine yakın tuttu sen uzak tuttun. Bana iyilik yaptı sen bana kötülük yaptın. Bu sebeple sana karşı onunla birlikte hareket ettim," dedi. Abdülmelik onun da öldürülmesini emretti. Ancak Abdülazîz kalkarak: "Ey Müminlerin Emîri! Allah hakkı için dayımı bağışla," dedi. Bunun üzerine Abdülmelik onu Abdülazîz'in hatırına affetti. Benî Saîd'in hapse atılmalarını emretti. Yahyâ bir ay hapis –ya da bir aydan fazla– yattıktan sonra Abdülmelik minbere çıktı ve Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra Yahyâ'nın öldürülmesi hususunu insanlarla istişare etti. Bunun üzerine bazı hatipler kalktılar ve dediler ki: "Ey Müminlerin Emîri! Yılan ancak yılan doğurur. O bir münafık ve bir düşmandır. Bizim görüşümüz onun öldürülmesi yönündedir." Sonra Abdullah b.

28 Hayzuran olarak metinde geçen bu kelime Hint kamışı anlamına gelmektedir (çev.).

Mes'ade el-Fezârî kalktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Yahyâ senin amcanın oğludur ve akrabalığı malumundur. Onlar yapacaklarını yaptılar. Sen de yapacağını yaptın. Sen onlara güvenmiyorsun. Ancak görüşüme göre onları öldürme. Onları düşmanlarının üzerine gönder. Öldürülürlerse başkaları tarafından öldürülmüş ve onların şerrinden kurtulmuş olursun. Eğer salimen dönerlerse onlar hakkında kararını verirsin."

Abdülmelik, Abdullah b. Mes'ade'nin görüşünü kabul etti ve Benî Saîd'i Mus'ab b. ez-Zübeyr'e gönderdi. Mus'ab'ın yanına vardıklarında Yahyâ b. Saîd, Mus'ab'ın yanına girdi. İbnü'z-Zübeyr ona: "Salıverildin ve kuyruk koptu," dedi. Yahyâ: "Vallahi kuyruk yerindedir," dedi. Abdülmelik, Amr'ın karısı el-Kelbiyye'ye haber göndererek ona: "Amr'a yazdığım sulhnameyi bana gönder," dedi. el-Kelbiyye onun elçisine: "Ona [147]
söyle o sulhnameyi kefenine koydum ki Rabbinin huzurunda onunla onu muhakeme etsin," dedi. Amr b. Saîd ve Abdülmelik, Ümeyye soyundandı. Amr'ın annesi Ümmü'l-Benîn, Abdülmelik'in halası ve Hakem b. Ebi'l-Âs'ın kızıydı.

Hişâm dedi: Avâne bize şöyle anlattı: Abdülmelik ile Amr arasındaki husumet eskilere dayanmaktadır. Saîd'in iki oğlunun annesi Ümmü'l-Benîn idi. Mervân'ın da Abdülmelik ve Muâviye adında iki oğlu vardı. Bunlar henüz çocukken Mervân b. Hakem'in Kinâneli annesinin yanına gidiyor ve onunla sohbet ediyorlardı. Abdülmelik ve Muâviye'nin siyahi bir köleleri de onlarla birlikte gidiyordu. Mervân'ın annesi gittiklerinde onlara yemek hazırlıyordu. Yemeği ikram ettiğinde her birine büyük bir tabak içinde ayrı ayrı takdim ediyordu. Kadın her zaman Muâviye b. Mervân ile Muhammed b. Saîd'i Abdülmelik ile Amr b. Saîd'i birbirlerine karşı kışkırtıyordu. Onlar da kavga ediyorlar ve bir müddet küserek birbirleriyle konuşmuyorlardı. Kadın: "Bu ikilinin aklı yoksa diğer ikilinin aklı vardır," diye söylerdi. Yanına her geldiklerinde kadın onlara bunu yaptığından, birbirlerine karşı husumet duymaya başladılar.

Rivayete göre Yahyâ b. Saîd mescide girip Maksûre Kapısı'nı kırıp Mervânoğullarıyla vuruşurken maiyetinde Abdul-

lah b. Yezîd el-Kasrî Ebû Hâlid de vardı. Amr öldürülüp de kellesi insanlara atılınca Abdullah ve kardeşi Hâlid bineklerine binip Irak'a gittiler. Onlar da Mus'ab'ın yanında bulunan Saîd'in oğullarıyla birlikte kaldılar. Nihayet Abdülmelik'in emîrliği üzerinde ittifak hasıl oldu. Abdullah b. Yezîd, Merc gününde gözünü kaybetmişti. Nitekim Benî Ümeyye'ye karşı İbnü'z-Zübeyr'in safında savaşıyordu. Abdülmelik'in emîrliğinde birlik sağlanınca Abdullah, Abdülmelik'in yanına girdi. Abdülmelik ona: "Yezîd'in ailesi nasılsınız?" diye sordu. Abdullah: "Kaya keleri gibi," dedi. Abdülmelik: "Bu, ellerinizin kazandıkları yüzündendir. Allah kullarına zulmetmez," dedi.

Avâne'den naklen Hişâm şöyle dedi: Abdülmelik üzerinde ittifak hasıl olunca Amr b. Saîd'in dört oğlu Ümeyye, Saîd, İsmâil ve Muhammed; Abdülmelik'in huzuruna çıktılar. Abdülmelik onlara baktı ve dedi ki: "Siz aile olarak hâlâ insanlar üzerinde bir üstünlüğünüz olduğunu görüyorsunuz. Oysa Allah size böyle bir meziyet vermiş değildir. Babanız ile benim aramda olan mesele yeni değil, belki Cahiliye döneminde atalarınızın atalarımıza karşı beslediği husumet duygusuyla tebarüz etmişti." Abdülmelik'in konuşması karşısında kardeşlerin büyüğü ve en akıllısı ve en asili olduğu hâlde Ümeyye b. Amr'ın âdeta dili tutuldu. Bunun üzerine ortancaları Saîd b. Amr şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Cahiliyede olan bir kusurdan dolayı bizi suçlayamazsın. Zira İslam geldikten sonra o durumu yıktı, bize cenneti vadetti ve ateşten sakındırdı. Seninle Amr arasında vuku bulan olaylara gelince: Amr senin amcanın oğludur. Sen yaptıklarını daha iyi bilirsin. Amr ise Allah'ın yanına varmıştır. Hesap soran olarak Allah yeter. Ömrüm hakkı için seninle onun arasındaki meselelerden bizi sorumlu tutarsan bizim için yerin altı yerin üstünden daha hayırlıdır," dedi. Bunun üzerine Abdülmelik onlara acıdı ve dedi ki: "Babanız beni muhayyer bıraktı. Ya o beni öldürecek ya da ben onu öldürecektim. Ben onu öldürmeyi tercih ettim. Size gelince: Size ne kadar rağbet ederim! Sizin sılayırahminizi ve hakkınızı gözetmekte ne denli hassasım," dedi ve onlara güzel bir mükâfat ve akrabalık hakkını verdi, onları kendine yakın tuttu.

Rivayete göre Hâlid b. Yezîd b. Muâviye bir gün Abdülmelik'e: "Senin ve Amr b. Saîd'in durumu hayret vericidir. Onun başını nasıl yakaladın ve onu öldürdün?" diye sordu. Abdülmelik şu beyitlerle cevap verdi:

Kalbi sakin olsun diye ona yakınlık gösterdim. Sonra kararlı bir şekilde onu bertaraf etmeye imkân buldum.

Hem de öfkelenerek ve dinim için hamiyet duygusuyla üzerine gittim. Kötünün yolu iyinin yolu gibi değildir.

Avâne dedi: Bir adam Mekke'de Saîd b. Amr ile karşılaştı ve ona: "Bu binanın Rabbine yemin olsun ki bu kavim içinde baban gibisi yoktu. Ancak ellerindekini almak için kavmiyle husumete girince bertaraf oldu," dedi.

Vâkıdî şöyle diyordu: Abdülmelik'in Amr b. Saîd'i muhasarası altmış dokuz yılında gerçekleşti. Nitekim Amr b. Saîd, Dımaşk'ın kapılarını kapatıp savunma vaziyetini alınca Abdülmelik Butnân Habîb'den dönerek onu muhasara etti. Onu öldürmesi ise yetmiş yılında vuku buldu.

***

Bu yılda bir Hâricî, Mina'nın Hîf mevkiinde "*Hüküm yalnız Allah'ındır,*" şiarını haykırarak muhalefetini izhar etti. Bunun üzerine Cemre'nin yanında öldürüldü.

Muhammed b. Ömer Yahyâ b. Saîd b. Dînâr'dan naklen babası Saîd b. Dînâr'ın [149]
şöyle dediğini anlattı:

Adamı Cemre'nin yanında kılıcını çekerken gördüm. Aslında bir gruptular. Ancak Allah onlara ellerini kaldırma cüreti vermedi. Onların içinde yalnızca bir şahıs ortaya çıkıp "tahkim" şiarını ve muhalefetini ilan etti. Bunun üzerine insanlar onun üzerine giderek onu öldürdüler.

Bu yılda hac işlerini Abdullah b. ez-Zübeyr sevk ve idare etti.

Bu yılda Basra ve Kûfe Valisi İbnü'z-Zübeyr'in kardeşi Mus'ab b. ez-Zübeyr idi. Kûfe Kâdısı Şüreyh, Basra Kâdısı Hişâm b. Hübeyre, Horasan Valisi de Abdullah b. Hâzim idi.

[150] **Hicretin 70. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda Rumlar ayaklandılar ve Şam diyarındaki Müslümanlara karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Abdülmelik, Rum Kralı ile sulh yaptı. Müslümanların emniyetini sağlamak üzere her cumada ona bin dinar vermeyi taahhüt etti.

***

Rivayete göre bu yılda Mus'ab b. ez-Zübeyr, Muhammed b. Ömer'i büyük miktarda mal ve parayla Mekke'ye gönderdi. Malları hem kavmine hem de başkalarına taksim etti. Götürdüğü mallar arasında çok sayıda hayvan, binek ve yük hayvanı ve eşya vardı. Abdullah b. Safvân, Cübeyr b. Şeybe ve Abdullah b. Mutî'e külliyetli miktarda para ve mal gönderdi ve çok sayıda deve kesti.

***

Bu yılda da hac işlerinden Abdullah b. ez-Zübeyr sorumluydu. Bir önceki yılda görev yapan valiler ve kādılar bu yılda idare ve yargının başında bulundular.

[151] **Hicretin 71. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda vuku bulan olaylardan biri Mus'ab b. ez-Zübeyr ile savaşmak için Abdülmelik b. Mervân'ın Irak üzerine yürümesidir. Rivayete göre Abdülmelik defalarca Mus'ab'ın üzerine gitmek için Butnân Habîb'e kadar giderken Mus'ab da Bâcümeyra'ya kadar giderdi. Ancak kış mevsimi gelir ve iki taraf da geri dönerlerdi. Bunun üzerine Adî b. Zeyd b. Adî b. er-Rakkā' el-Âmilî şöyle dedi:

Ömrüme yemin ederim ki atlarımız Mus'ab ile savaşmak için Dicle'ye yakın çölde bekledi.

Iraklıların münafığı eleştirilir ve onun özür beyanı kabul edilmez.

Ucu muhkem, uyumlu ve uzun mızraklarını sallayarak ilerlerler.

Sabahladıklarında onların uğultuları mümbit bir beldenin boğurtlak kuşlarının gürültüsüdür.

Aydın yüzlü atiyyeleri bol ve makamı yüksek bir komutan önümüze düştü.

Bizimle kendisine yardım edildi ve onunla muzaffer olduk. Allah'ın yardım ettiği kimse hezimete uğramaz.

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı: [152]

Abdülmelik, Mus'ab üzerine gitmek üzere Şam'dan yola çıktı. Onun çıkışı bir önceki yılda (yetmiş yılında) gerçekleşmişti. Onu maiyetinde Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd de bulunuyordu. Hâlid, Abdülmelik'e: "Beni Basra üzerine göndersen ve arkadan da süvarilerle beni desteklesen umarım ki Basra'yı ele geçirebileceğim," dedi. Bunun üzerine Abdülmelik onu gönderdi. Hâlid maiyetindeki mevali ve has adamlarıyla Basra'ya gizlice girdi ve Amr b. Asma' el-Bâhilî'nin misafiri oldu.

Ömer dedi: Ebü'l-Hasan, Mesleme b. Muhârib'in şöyle dediğini anlattı:

Amr b. Asma', Hâlid'i himaye etti ve İbn Ma'mer'in –Mus'ab Basra'dan ayrılınca yerine Ubeydullah b. Ubeydullah b. Ma'mer'i vekil olarak bırakırdı.– emniyet kuvvetlerinin başında buluna Abbâd b. Husayn'a haber göndererek kendisine biat etmesini istedi, ona: "Hâlid'i himaye ettim. İstedim ki bundan haberin olsun ve böylece bana arka çıkasın," diye bildirdi. Haberci ona gitti ve atından iner inmez durumu haber verdi. Abbâd ona: "Ona söyle atımın keçesini sırtına koyar koymaz süvarilerle onun üzerine geleceğim," dedi. Bunun üzerine Amr, Hâlid'e: "Seni kandırmak istemem Abbâd biraz sonra üzerimize gelecek. Vallahi seni koruyamam. Mâlik b. Misma''a git," dedi.

Ebû Zeyd dedi: Ebü'l-Hasan şöyle anlattı:

Bir rivayete göre de Hâlid, Ali b. Asma''a misafir oldu. Abbâd bundan haberdar olunca ona: "Senin üzerine geliyorum," diye haber gönderdi.

Ömer (b. Şebbe) bana Ali b. Muhammed'den naklen Mesleme ve Avâne'den şöyle rivayet etti:

Hâlid, İbn Asma''ın yanından kaçarak çıktı. Üzerinde ince Kühî kumaştan bir elbise vardı. Elbiseyi uyluklarının üzerin-

den çekmiş, ayaklarını üzengiden çıkarmış vaziyette Mâlik'e gitti. Ona: "Sana sığınmak zorunda kaldım beni himaye et," dedi. Mâlik: "Evet," dedi ve oğluyla birlikte çıktılar ve Bekir b. Vâil ile Ezd kabilelerine haber gönderdi. İlk gelen sancak Benî Yeşkür Sancağı oldu. Arkasından Abbâd süvarileriyle geldi. İki taraf karşı karşıya durdular. Aralarında Abbâd yoktu. Ertesi gün sabah Nâfi' b. el-Hâris'in kuyusu –daha sonra Hâlid'e nispet edildi– mevkiine gittiler. Hâlid'in maiyetinde aralarında
[153] Sa'saa b. Muâviye, Abdülazîz b. Bişr ve Mürre b. Mihkân'ın da bulunduğu Benî Temîm'den insanlar vardı. Hâlid'in adamlarına Cufre'ye nispetle Cufriyye, İbn Ma'mer'in adamlarına Zübeyriyye diye adlandırılırdı. Ubeydullah b. Ebî Bekre, Humrân ve Mugīre b. Mühelleb, Cufriyyedendiler. Kays b. Heysem es-Sülemî de Zübeyriyyedendi. Bu zat, ücret mukabilinde insanları maiyetinde savaştırırdı. Bir adam alacağını ondan istedi. Ona: "Yarın sana veririm," dedi. Bunun üzerine Benî Ka'b b. Amr'dan Gatafân b. Enîf şöyle dedi:

Ey Celâcil! Senin yaptığın kötüdür. Ücret veresiye, vuruşma ise peşindir.

Sen de kapıda geç kalan bir gece hikâyecisisin.

Kays atının boynuna çıngırdaklar takardı. Benî Hanzale'nin süvarilerinin başında Amr b. Vebre el-Kahîfî bulunuyordu. Onun köleleri vardı. Onları günlük otuz dirhem mukabilinde çalıştırıyor ve onlara on dirhem verip gerisini kendisi alıyordu. Onun hakkında şöyle denildi:

Ne kötü bir karar veriyorsun. Sana otuz ödenirken sen on ödüyorsun.

Mus'ab, İbn Ma'mer'e takviye olmak üzere Zahr b. Kays el-Cu'fî komutasında bin kişi gönderdi. Abdülmelik de Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân'ı bin kişinin başında Hâlid'e takviye olarak gönderdi. Ubeydullah, Basra'ya girmekten kaçındı ve Matar b. et-Tev'em'i göndererek ona, insanların dağıldığını haber verdi ve akabinde de Abdülmelik'e iltihak etti.

Ebû Zeyd dedi: Ebü'l-Hasan şöyle anlattı: Benî Arîn'den yaşlı bir zat bana Seken b. Katâde'den naklen şöyle anlattı:

Yirmi dört gün savaştılar ve Mâlik'in gözü çıktı ve savaştan ikrah etti. Bunun üzerine aralarında elçiler gidip geldiler. Bunlardan biri de Yûsuf b. Abdullah b. Osman b. Ebi'l-Âs idi. Hâlid'i Basra'dan çıkarması karşılığında onunla sulh yaptı ve ona aman verdi. Hâlid'i Basra'dan çıkardı. Mus'ab'ın Ubeydullah'ın amanını kabul etmeyeceğini düşünerek Mâlik, Se'c'e iltihak etti. Bunun üzerine Ferezdak, Mâlik'in adını zikrederek Temîm'in ona ve Hâlid'e katılmalarını şöyle dile getirdi:

Babaları Temîm olan bir kavme hayret ettim. Onların beni Sa'd'a mensup olanlarının arkaları iridir.

Onlar sakalları sararmış Ezd'e ve Mâlik'e katılmadan insanların [154]
en şereflileriydiler.

Siz dişlerini gösterip de gülümsemediği zaman Havâr'ın oğlu Mus'ab'ı ne zannettiniz?

Biz Mâlik'i memleketinden sürdük ve kısa mızraklarla gözünü çıkardık.

Ebû Zeyd dedi: Ebü'l-Hasan, Mesleme'den naklen şöyle anlattı:

Abdülmelik, Şam'a dönünce Mus'ab bütün himmetini Basra'ya verdi. O Basra'da Hâlid'e yetişmeyi arzu ediyordu. Ancak oraya gidince onun ayrıldığını ve İbn Ma'mer'in insanlara (muhaliflere) aman verdiğini gördü. Bu sebeple onların çoğu evlerinde kaldılar. Bir kısmı da Mus'ab'dan korkarak ayrılmışlardı. Bu yüzden Mus'ab, İbn Ma'mer'e kızdı ve ona görev vermeyeceğine dair yemin etti. Cufriyyeye haber göndererek onları huzuruna çağırdı ve onlara hakaret edip onlara sövüp saydı.

Ebû Zeyd dedi: Medâinî ve diğer Basralı raviler şöyle anlattılar:

Mus'ab muhaliflere haber göndererek onları huzuruna getirtti. Ubeydullah b. Ebî Bekre'ye yöneldi ve ona: "Ey İbn Mesrûh! Sen ancak bir dişi köpeğin oğlusun. Köpekler sırayla onunla çiftleştiler ve her köpekten ona benzeyen kırmızı, siyah ve sarı renkte yavrular doğurdu. Senin babansa bir köleydi ve Tâif Kalesi'nden inip Resulullah'a (sav.) gitti. Sonra da Ebû Süfyân'ın ananızla zina ettiğini iddia ederek ispatlamaya çalıştınız. Vallahi kalırsam sizi nesebinize ilhak edeceğim,"

dedi. Ondan sonra Humrân'ı çağırttı ve ona: "Ey Yahudi kadının oğlu! Sen ancak kaba bir Nabatî eşeksin. Aynüttemr'den esir alındın," dedi. Sonra Hakem b. Münzir b. Cârûd'a: "Ey habisin oğlu! Kim olduğunu ve Cârûd'un kim olduğunu bilir misin? Cârûd, İbn Kavân Adası'nda Farslı bir eşeğin tekiydi ve sahile geçerek Abdülkays'a intisap etti. Vallahi onlardan daha kötü kimse bilmiyorum. Sonra Muka'ber el-Fârisî onun kız kardeşiyle evlendi. Bundan daha şerefli bir şeye sahip olmadı. Ey İbn Kubâz! Bunlar o kadının evlatlarıdır," dedi. Sonra Abdullah b. Fadâle ez-Zührânî getirildi. Ona: "Sen Hecerli değil misin? Sonra Semâhîcli oldun. Vallahi seni de nesebine geri göndereceğim. Sonra Ali b. Asma' getirildi. Ona: Bazen Benî Temîm'in kölesi oluyorsun bazen de Bâhile'ye mensup oluyorsun." Ardından Abdülazîz b. Bişr b. Hannât getirildi. Ona: "Ey dudağı yarık babanın oğlu! Ömer devrinde amcan bir keçi çalmadı mı? Onun elinin kesilmesi için emir verdi ve cezası-
[155] nın yerine getirilmesi için götürüldü. Vallahi sen kız kardeşinin kocasına yardım ettin. –Nitekim kız kardeşi Mukātil b. Misma''ın eşiydi.– Arkasından Ebû Hâdır el-Esed getirildi. Ona: "Ey İstahriyye'nin oğlu! Senin eşrafla ne alakan var. Sen Katar ahalisindensin ve Benî Esed'in daîyisin (nesebi şüpheli). Onlarda ne akraban ne de hısımın vardır. Sonra Ziyâd b. Amr getirildi. Ona: "Ey Kirmânî'nin oğlu! Sen Kirmânlı olup eşeğin tekisin. Fars yurduna geçtin ve denizci oldun. Sen savaştan ne anlarsın? Sen ancak geminin halatını çekmeyi bilirsin," dedi. Ondan sonra Abdullah b. Osman b. Ebi'l-Âs getirildi. Ona: "Sen bana karşı mı sırıtıyorsun? Sen Hecerli bir eşeğin tekisin. Baban Tâif'e gitti ve onlar kendilerine katılanları güçlenmek için aralarına alırlardı. Vallahi seni aslına irca edeceğim," dedi. Sonra Şeyh b. Nu'mân getirildi. Ona: "Ey habisin oğlu! Sen Zendeverd eşeklerinden birisin. Annen kaçtı ve baban öldürüldü. Benî Yeşker'den bir adam onun kız kardeşiyle evlendi ve ondan iki oğlu oldu. Seni de onların nesebine nispet ettik," dedi. Mus'ab akabinde onlara yüzer değnek vurdu; onların saç ve sakallarını tıraş etti; evlerini yıktı ve üç gün güneşte beklettikten sonra onları karılarını boşamaya mecbur

etti. Onların evlatlarını askerî seferlere çıkardı, onları Basra sokaklarında gezdirdi ve hür kadınlarla evlenmeyeceklerine dair onlara yemin ettirdi. Mus'ab ayrıca Hidâş b. Yezîd el-Esedî'yi kaçan Hâlid'in adamlarını takip etmek üzere gönderdi. Onlardan Mürre b. Mahkân'ı buldu ve onu yakaladı. Bunun üzerine Mürre şöyle dedi:

Ey Benî Esed! Beni öldürürseniz şiddetli savaş tekerrür edecek ve Temîm'le savaşmak zorunda kalacaksınız.

Ey Benî Esed! Merhametiniz var mı ki ayağım kaysa beni affedeceksiniz.

Düşman beni kaybederlerse sanmasınlar ki benim savaşım zayıflayacaktır.

Hidâş yollarda emniyet içinde seyrederken mızraklar tekrar ve tekrar susuzluklarını benimle giderdi.

Hidâş onu yaklaştırıp öldürdü. –Nitekim Hidâş o sırada Mus'ab'ın emniyet kuvvetlerinin başında bulunuyordu.– Mus'ab, Benî Amr b. Mersed'den Sinân b. Zehl'e emir vererek Mâlik b. Misma''ın evini yıkmasını istedi. Mus'ab, Mâlik'in evin- [156]
dekilere el koydu. El koydukları arasında bir cariye de vardı ve bu cariyeden Amr b. Mus'ab adında bir oğlu oldu. Ravi dedi: Mus'ab Kûfe'ye dönünceye kadar Basra'da ikamet etti. Kûfe'ye gittikten sonra Abdülmelik ile savaşmak için sefere çıkıncaya kadar Kûfe'den ayrılmadı. Abdülmelik, Meskin'de konakladı ve Iraklılardan olan Mervân yanlılarına yazarak destek istedi. Davetine hepsi icabet etti ama kendilerine Asbahan vilayetini vermesini şart koştular. O da bu vilayeti onlara bağışladı. Bunların arasında Haccâr b. Ebcer, Gadbân b. Kaba'serâ, Attâb b. Verkā, Katan b. Abdullah el-Hârisî, Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays, Zahr b. Kays ve Muhammed b. Umeyr vardı. Öncü birliğinin başında Muhammed b. Mervân vardı. Sağ kanadın başında Abdullah b. Yezîd b. Muâviye, sol kanadın başında da Hâlid b. Yezîd bulunuyordu. Mus'ab, Kûfeliler tarafından ihanete uğradığı hâlde Abdülmelik'in üzerine gitti.

Urve b. Mugīre b. Şu'be dedi: Mus'ab atının boynuna yaslanarak çıktı ve sağa sola bakarak insanlara bir bakış attı. Beni görünce: "Ey Urve! Bana gel," dedi. Ona yaklaştım. Bana: "Hü-

seyin b. Ali'nin İbn Ziyâd'ın hükmüne teslim olmayıp savaşmaya nasıl azmettiğini anlat!" dedi ve şu beyti dile getirdi:

Hâşim ailesinden öncekiler Taf'ta örnek oldular ve şerefli insanlar için uyulacak bir yol açtılar.

Urve dedi: O zaman anladım ki öldürülünceye kadar pes etmeyecek. Öte yandan Muhammed b. Ömer, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Kurre, İshak b. Abdullah ve Recâ b. Hayve'den naklen anlattığına göre Abdülmelik, Amr b. Saîd'i öldürdükten sonra kılıca sarılarak kendisine muhalefet edenleri öldürdü. Şam ve Şamlılar ona tamamen boyun eğdikten sonra Mus'ab üzerine gitmeye karar verdi ve insanlara hitap ederek Mus'ab'a karşı hazırlanmalarını istedi. Bunun üzerine Şamlıların ileri gelenleri onun isteğine muhalefet etmeksizin ona gidip gelmeye başladılar. Ancak onlar onun Şam'da kalarak orduyu göndermesini istediler. Böylece muzaffer olurlarsa murat hâsıl olur. Muzaffer olmazlarsa da onlara asker takviyesinde bulunmuş olur. Zira korkulur ki bizzat kendisi Mus'ab ile karşılaşır ve öldürülürse arkasında hükümdarlık yapacak kimse olmaz. Dediler ki: "Ey Müminlerin Emîri! Yerinde ikamet et ve ordunun başına ailenden bir kişiyi getire-
[157] rek onu Mus'ab'ın üzerine gönder," dediler. Abdülmelik şöyle dedi: "Bu işin altından ancak görüş sahibi bir Kureyşli kalkabilir. Muhtemeldir ki göndereceğim kişi cesur olur ancak görüş sahibi değildir. Ben bu işe mecbur kalsam kendimi savaş konusunda basiret sahibi ve kılıç adamı olarak görüyorum. Mus'ab da savaşçı bir aileye mensuptur. Babası Kureyş'in en cesur insanıydı. O da cesurdur ancak savaş konusunda bilgi sahibi değildir. Kolaylığı sever. Ona muhalefet edenleri vardır. Benim tarafımda olanlar bana sadıktırlar." Abdülmelik sefere çıktı ve Meskin'de konakladı. Mus'ab da Bâcümeyra'ya kadar gitti. Abdülmelik Iraklı taraftarlarına yazdı. Bunun üzerine İbrâhim b. el-Eşter, Abdülmelik'in mektubunu mühürlenmiş hâliyle ve onu okumadan Mus'ab'a getirdi. Mus'ab: "Mektupta neler var?" dedi. İbrâhim: "Okumadım," dedi. Mus'ab mektubu okudu. Mektupta Abdülmelik, Irak vilayetini kendisine bırakması karşılığında İbrâhim b. el-Eşter'i kendisine katılmaya

davet ediyordu. İbrâhim, Mus'ab'a: "Vallahi onun kadar benden ümitsiz olan kimse yoktur. Benim sözümü dinle onların boynunu vurayım," dedi. Mus'ab: "O zaman onların aşiretleri bize sadakat göstermez," dedi. İbrâhim: "Bunları demir zincirlerle bağla ve onları Kisrâ'nın Beyaz Konağına gönderip orada hapset. Savaşta mağlup olursan onların boynunu vur; galip gelirsen onları aşiretlerine bağışlayarak onlara bir iyilik yaparsın," dedi. Mus'ab: "Ey Ebû Nu'mân! Yapacak başka işlerim var. Allah Ebû Bahr'a rahmet etsin. Daima Iraklıların ihanetine karşı beni uyarıyordu. Âdeta içinde bulunduğumuz durumu görmüş gibiydi.

Ömer bana Muhammed b. Sellâm'dan naklen Abdülkadir b. Serî'nin şöyle dediğini anlattı:

Iraklılar Mus'ab'a ihanet etmeyi düşündüler. Bunun üzerine Kays b. Heysem şöyle dedi: Sakın Şamlıları memleketinize sokmayın. Vallahi yaşantınızın tadını alırlarsa sizin evlerinize bile el koyarlar. Vallahi Şamlıların büyüğünü Halife'nin kapısında bekleyip bir iş için kendisini göndermesine nasıl sevindiğini gördüm. Oysa sayfiyelerde bazılarımızın bin deveye hükmettiğine şahit oldum. Onların ileri gelenleri bile atlarının sırtına, yanlarında erzakları olduğu hâlde gazaya çıkıyorlar.

İki ordu Meskin'in Deyrülcâselik mevkiinde karşı karşıya gelince İbrâhim b. el-Eşter, Muhammed b. Mervân'a saldırdı ve onu yerinden ayrılmak zorunda bıraktı. Bunun üzerine Abdülmelik b. Mervân, Abdullah b. Yezîd b. Muâviye'yi hareket geçirdi. Abdullah Muhammed b. Mervân'ın yakınına kadar [158]
ilerledi. İki taraf vuruşmaya başladılar. Burada Müslim b. Amr el-Bâhilî, Benî Sa'lebe b. Yerbû''dan Yahyâ b. Mübeşşir ve İbrâhim b. el-Eşter öldürüldüler. Bunun üzerine Mus'ab ile birlikte süvarilerin başında bulunan Attâb b. Verkā kaçtı. Mus'ab, Katan b. Abdullah el-Hârisî'ye: "Ey Ebû Osman! Süvarilerini ileriye sür," dedi. Katan: "Bu görüşte değilim," dedi. Mus'ab: "Neden?" dedi. Katan: "Mezhic'in gereksiz yere öldürülmesini istemiyorum," dedi. Bunun üzerine Haccâr b. Ebcer'e: "Ebû Esîd, sancağınla ilerle!" dedi. Adam: "Bu pisliğe mi?" dedi. Mus'ab: "Vallahi geride kalman pislikten daha kokuşmuş ve

daha çirkindir," dedi. Sonra Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays'a aynı şeyi söyledi. Adam: "Hiç kimsenin yapmadığı işi ben de yapmayı uygun görmüyorum," dedi. Mus'ab: "Ey İbrâhim diyeceğim, ancak bugün İbrâhim'im yok!" dedi.

Ebû Zeyd bana Muhammed b. Sellâm'dan naklen şöyle dediğini anlattı: İbn Hâzim bana Mus'ab'ın Abdülmelik üzerine gitmesini şöyle anlattı:

Abdülmelik: "Ömer b. Abdullah b. Ma'mer Mus'ab ile birlikte mi?" diye sordu. "Hayır, onu Fars bölgesine amil olarak gönderdi," denildi. Mühelleb b. Sufre onunla mı? diye sordu. "Hayır, Musul'a amil olarak gönderdi," denildi. Abbâd b. Husayn onunla birlikte mi? diye sordu. "Hayır, onu Basra'ya vekil olarak bıraktı," denildi. İbn Hâzim: Nitekim ben de Horasan'da bulunuyordum.

Ey sırtlan beni al ve çek götür. Yardımcısı bugüne şahit olmamış bir adamın etine sevine bilirsin.

Mus'ab oğlu Îsâ b. Mus'ab'a: "Oğulcuğum, sen maiyetindekilerle binip yola çık, Mekke'deki amcana git ve ona Iraklıların yaptıklarını ona anlat. Beni bırak ben öldürüleceğim," dedi. Oğlu: "Vallahi Kureyş'e senin haberini asla götürmeyeceğim. Ancak dilersen Basra'ya yetiş. Zira onlar henüz cemaate tâbidirler. Ya da Müminlerin Emîri'ne yetiş," dedi. Mus'ab: "Vallahi Rebîa'nın beni ortada bırakması sebebiyle Harem'e firar etmem ve Kureyş'in bunu dillerine dolamasına fırsat vermem. Ben ancak savaşacağım. Kılıçla öldürülürsem kılıçla ölmek ayıp değildir. Firar etmek benim âdetim ve karakterim değildir. Sen de dönüp savaşmak istersen dön ve savaş," dedi. Ve öldürülünceye kadar savaştı.

[159] Ali b. Muhammed, Yahyâ b. Saîd b. Ebi'l-Muhâcir'den naklen babası Saîd b. Ebi'l-Muhâcir'in şöyle dediğini anlattı:

Abdülmelik kardeşi Muhammed b. Mervân'ı Mus'ab'a göndererek ona: "Amcanın oğlu sana aman veriyor," diye söylemesini istedi. Mus'ab: "Benim gibi olan biri, bu durum karşısında ancak galip veya mağlup olarak ayrılır," dedi.

Heysem b. Adî dedi: Abdullah b. Ayyâş babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Mus'ab ile savaşırken Abdülmelik b. Mervân ile beraber duruyorduk. Derken Ziyâd b. Amr yaklaşarak: "Ey Müminlerin Emîri! İsmâil b. Talha dürüst bir komşumdu. Mus'ab bana kötülük yapmak istediğinde onu bana kötülük yapmaktan alıkoyardı. Uygun görürsen cürmünü affet ve ona aman ver," dedi. Abdülmelik: "Ona aman verdim," dedi. Ziyâd gitti. Kendisi iri yarı bir adamdı ve bineği de iriydi. İki saf arasına girdi ve: "Ebû Buhterî, İsmâil b. Talha nerede?" diye seslendi. Bunun üzerine İsmâil b. Talha çıktı. Ziyâd: "Sana bir şey söylemek istiyorum," dedi. İsmâil onun yanına geldi ve ikili, atlarını yan yana durdurarak konuştular. –İnsanlar bellerine astarlı kuşaklar bağlarlardı.– Ziyâd eliyle kuşağından tutarak âdeta İsmâil'i atının eyerinden koparırcasına çekerek –nitekim bünyesi zayıftı–: "Ey Ebû Mugîre! Allah için sana söylüyorum. Artık Mus'ab'a vefa gösterme konumunda değilsin. Yarın seni öldürülmüş olarak görmek istemiyorum," dedi.

Öte yandan Mus'ab aman teklifini reddedince Muhammed b. Mervân Îsâ b. Mus'ab'a: "Ey kardeşimin oğlu! Kendini öldürme. Sana aman veriyoruz," dedi. Bunun üzerine Mus'ab: "Amcan sana aman verdi, ona gidebilirsin," dedi. Îsâ: "Kureyş'in kadınları seni ölüme terk ettim diye konuşmasınlar," dedi. Mus'ab: "O zaman önüme geç, seni (Allah için) feda edeyim," dedi. Îsâ onun önünde öldürülünceye kadar savaştı. Mus'ab da çok sayıda ok atışına maruz kaldı. Zâide b. Kudâme bu vaziyetine baktı ve ona saldırarak mızrakla vurdu: "Muhtâr için intikam!" diye seslendi. Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân da atından inerek onun başını gövdesinden ayırırken: "O kardeşim Nâbi' b. Ziyâd'ı öldürdü," dedi ve kellesini Abdülmelik'e götürdü. Abdülmelik ona bin dinar mükâfat verdi. Ancak Ubeydullah mükâfatı almadı. "Ben onu sana itaat etmek için öldürmedim. Ondaki kan davam sebebiyle onu öldürdüm. Ben bir kelleyi taşıma bedeli olarak ücret almam," dedi ve kelleyi Abdülmelik'e bıraktı.

Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân'ın zikrettiği ve Mus'ab'ı onun için öldürdüğünü söylediği kan davası şöyledir: Mus'ab emîrliği döneminde emniyet kuvvetlerine Benî Ce've'den Mutarrif b. Seydân el-Bâhilî'yi getirmişti.

[160] Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan el-Medâinî ve Mahled b. Yahyâ b. Hâdir'den naklen şöyle anlattı:

Nâbi' b. Ziyâd b. Zabyân ve Benî Nümeyr'den bir adam yol kestikleri için Mutarrif'e götürüldüler. Mutarrif, Nâbi' b. Ziyâd'ı öldürdü, Nümeyrî'yi de kırbaçlayarak bıraktı. Mus'ab onu Basra valiliğinden alıp Ahvaz'a tayin edince Ubeydullah bir grup kurarak onu takip etti. İkili karşılaştılar. Aralarında bir nehir vardı. Karşı karşıya durdular. Sonra Mutarrif nehri geçerek onun üzerine gitti. İbn Zabyân hızlı davranarak onu öldürdü. Bunun üzerine Mus'ab, Mükrem b. Mutarrif'i İbn Zabyân üzerine gönderdi. Mükrem sonradan adını alacak mevkie kadar gittiyse de İbn Zabyân'ı bulamadı. İbn Zabyân da kardeşi öldürülünce Abdülmelik'e katıldı. Baîs el-Yeşkürî, Mus'ab'ın öldürülmesi üzerine şu beyitleri dile getirdi:

Durumun tersine döndüğünü ve öndekilerin derdinin hükmetmek olduğunu görünce

Allah'ın takdirine sabrettik ve Ümeyye'den başka bir emîre razı olmadık.

Mus'ab'ı ve İbn Mus'ab'ı biz öldürdük. Esed'in kardeşini ve Yemenli Nehaî'yi de biz öldürdük.

Bizim ölüm kartalımız Mislem'e uğradı. Pençesiyle onun üzerine çullandı da hareketsiz kaldı.

İbn Seydân'a ölüm şerbetini içirdik. Bu bize kâfi geldi. Nitekim işlerin hayırlısı kâfi olanıdır.

Ebû Zeyd bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

İbn Zabyân, Basra'da Mutarrif'in kızının yanından geçti. Ona: "Bu, babanın katilidir," denildi. Mutarrif'in kızı: "Babam Allah yolunda gitti," dedi. İbn Zabyân şu beyti okudu:

Baban Allah yolunda ölümünü karşılamadı. O ancak para uğrunda öldü.

Mus'ab öldürülünce Abdülmelik b. Mervân Iraklıları kendisine biat etmeye çağırdı. Bunun üzerine ona biat ettiler. Mus'ab, Düceyl Nehri civarında Deyrülcâselik mevkiinde öldürülmüştü. Abdülmelik emir vererek oğlu Îsâ ile ikisi defnedildiler.

[161] Vâkıdî, Osman b. Muhammed ve Ebû Bekir b. Ömer'den naklen Urve'nin şöyle dediğini zikretti:

Mus'ab öldürülünce Abdülmelik: "Onu defnedin. Vallahi aramızda kadîm bir hürmet vardı. Ancak mülkün nesli kesiktir," dedi.

Ebû Zeyd dedi: Ebû Nuaym bana Ebû Ahmed'in babası Abdullah b. ez-Zübeyr'den naklen Abdullah b. Şerîk el-Âmirî'nin şöyle dediğini anlattı:

Mus'ab b. ez-Zübeyr'in yanında duruyordum. Elbisemden bir mektup çıkardım ve ona gösterdim. Ona: "Bu, Abdülmelik'in mektubudur," dedim. Mus'ab: "Nasıl istersen öyle yap," dedi. Sonra Şamlılardan bir adam geldi ve onun karargâhına girdi, yanındaki cariye: "Vah bu zillete!" diye bağırdı. Ancak Mus'ab ona baktı ve yüzünü çevirdi.

Ravi dedi: Mus'ab'ın kellesi Abdülmelik'e götürülünce ona bakarak: "Kureyş ne zaman senin gibi birini yetiştirecek?" dedi. İkili Medine'de oldukları zaman Hubba ile sohbet ederlerdi. Ona: "Mus'ab öldürüldü," denilince kadın: "Kahrolası onu öldüren," dedi. Ona: "Abdülmelik b. Mervân onu öldürdü," denilince: "Öldüren ve öldürülene babam feda olsun," dedi.

Ravi dedi: Ardından Abdülmelik hacca gitti. Hubba ona giderek: "Kardeşin Mus'ab'ı öldürdün öyle mi?" dedi. Bunun üzerine Abdülmelik dedi:

Savaşı tadan onun acısını hisseder ve savaş onu bir sıkıntı içinde terk eder.

İbn Kays er-Rukayyât şu beyitleri dillendirdi:

Deyrülcâselik'te o zatın öldürülmesi iki vilayet için bir zillet ve utanç sebebi oldu.

Bekir b. Vâil Allah için samimi davranmadığı gibi Temîm de karşılaşmada sabır ve sebat göstermedi.

Öldürülen zat Bekrî olsaydı birlikler onun etrafında dönecek ve onların ateşi yanmaya devam edecekti.

Ne var ki hak ve ahit kayboldu ve öğünde de âlîcenap bir Mudarlı yoktu.

Orada Kûfeliye Allah kınanmayı nasip kıldığı gibi Basralıyı da aynı akıbete maruz bıraktı.

Üvey annelerin evlatları arkamızda durmadılar. Biz ise aralarında temiz yürekli ve samimiydik.

[162] *Biz yok olsak onlar da bâki kalmazlar ve bizden sonra saygın Müslümanlar için hürmet kalmayacak*

***

Ebû Ca'fer dedi: Bir rivayete göre de Mus'ab'ın öldürülmesi ve Abdülmelik ile arasında geçen savaş altmış iki yılında vuku bulmuştur. Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'in Abdülmelik tarafından Basra'ya gönderilmesiyse yetmiş bir yılında gerçekleşti. Mus'ab'ın öldürülmesi cemâziyelâhir ayında vuku buldu.

***

Abdülmelik b. Mervân'ın Kûfe'ye Girmesi

Vâkıdî'nin rivayetine göre bu yılda Abdülmelik b. Mervân Kûfe'ye girdi ve Irak ile Basra ve Kûfe valiliklerine kendi adamlarını tayin etti. Ebü'l-Hasan ise bunların yetmiş iki yılında gerçekleştiğini zikretmiştir.

Ömer bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle anlattı: Mus'ab, 13 Cemâziyelevvel –veya Cemâziyelâhir– 72 Salı günü öldürüldü.

Rivayete göre Abdülmelik, Kûfe'ye gelince Nuhayle'de konakladı ve insanları kendisine biat etmeye davet etti. Kudâa biat etmeye gelince Abdülmelik gelenleri az buldu. Bunun üzerine onlara: "Ey Kudâa! Bu azlığınızla Mudar'la nasıl başa çıktınız?" dedi. Abdullah b. Ya'lâ en-Nehdî: "Biz onlardan daha güçlüyüz," dedi. Abdülmelik: "Kiminle?" diye sordu. Abdullah: "Ey Müminlerin Emîri! Seninle olan bizlerle," diye cevap verdi. Arkasından Mezhic ve Hemdân geldiler. Abdülmelik: "Kûfe'de kimsenin onlarla bir meselesinin olduğunu düşünmüyorum," dedi. Sonra Cu'fîler geldiler. Abdülmelik onlara baktı ve onlara: "Ey Cu'fîler topluluğu! Kız kardeşinizin oğlunu –Yahyâ b. Saîd'i– himaye ettiniz ve onu yanınızda sakladınız," dedi. Onlar: "Evet," dediler. Abdülmelik: "Onu getirin," dedi. Onlar: "O korumamızdadır," dediler. Abdülmelik: "Şart koşuyorsunuz değil mi?" dedi. Onlardan bir adam: "Vallahi senin hakkını bilmeden şart koşuyor değiliz. Ancak evladın babaya nazının

geçmesi gibi bizim de ona nazımız geçiyor," dedi. Abdülmelik: "Vallahi sizler iyi bir aşiretsiniz. Cahiliye döneminde de İslam döneminde de silahşorlarsınız. Ona aman veriyorum," dedi. Bunun üzerine onu getirdiler. Yahyâ, Ebû Eyyûb künyesiyle çağrılıyordu. Abdülmelik ona bakarak: "Ey kabahatli, beni ha- [163]
lettiğin hâlde Rabbine hangi yüzle bakacaksın?" dedi. Yahyâ: "Allah'ın yarattığı yüzle," diye cevap verdi. Adam biat etti ve ayrıldı. Abdülmelik arkasından baktı ve şöyle dedi: "Aşk olsun ona! O ne garip bir ananın oğludur."

Ali b. Muhammed dedi: Kâsım b. Ma'n ve başkası bana şöyle anlattılar: Ma'bed b. Hâlid el-Cedelî şöyle dedi:

Sonra Advân topluluğu olarak ilerledik. Önümüze yakışıklı, güzel bir adamı geçirdik. Ben ise geride kaldım. –Nitekim Ma'bed çirkin biriydi.– Abdülmelik: "Bunlar kimdir?" dedi. Kâtip: "Advân," diye cevap verdi. Abdülmelik şu beyitleri okudu:

Onlar âdeta yeryüzünün yılanı gibiyken düştükleri durumun bir mazereti var mı?

Nitekim birbirlerine zulmettiler ve birbirlerini korumadılar.

Onların içinde liderler ve karz-ı hasene vefa gösterenler vardı.

Akabinde yakışıklı adama yönelerek: "Evet," dedi. Adam: "Bilemiyorum," dedi. Bunun üzerine arkasından şu beyitleri dillendirdim:

Onların içinde hükümleri reddedilmeyen hakemler var.

Onların içinde sünneti ve farzıyla haccı ifa edenler var.

Onlar doğduklarından beri halis nesebin sırrı ile yetiştiler.

Ma'bed dedi: Abdülmelik beni bırakıp yakışıklıya dönerek: "Bu adam kim?" dedi. Yakışıklı adam: "Bilmiyorum," dedi. Arkadan: "Zü'l-İsba'," diye cevap verdim. Abdülmelik yakışıklıya dönerek: "Ona neden Zü'l-İsbu' adı verildi?" dedi. Adam: "Bilmiyorum," dedi. Ben arkadan: "Zira bir yılan onun parmağını ısırarak kopardı," dedim. Sonra yine yakışıklıya döndü ve "Onun önceki adı neydi?" diye sordu. Adam: "Bilmiyorum," dedi. Arkadan: "Hursân b. el-Hâris," diye cevap verdim. Yakışıklıya yönelerek: "Hangi kolunuzdandır?" dedi. Adam: "Bil-

miyorum," dedi. Arkadan: "Benî Nâci'den," dedim. Bunun üzerine Abdülmelik şu beyitleri okudu:

Benî Nâci'den ve onların arasını bulma çabandan sonra helak olanların arkasından bakıp durma.

[164] *Onların arasını düzeltmek için iyi söz söylediğimde Vüheyb: "Ben onunla barışmam," der.*

Sırtı kesilmiş, çocuklar tarafından sağa sola sürülen ve sırtı kambur vaziyette yere yığılan eşek gibi oldu.

Sonra yine yakışıklıya dönerek: "Senin maaşın ne kadar?" dedi. Adam: "Yedi yüz," dedi. Sonra bana: "Senin maaşın ne kadar?" dedi: "Üç yüz," dedim. Abdülmelik kâtiplere yöneldi ve "Bunun maaşından dört yüz indirip öbürünün maaşına ekleyin," dedi. Böylece geri dönünce benim maaşım yedi yüz olurken yakışıklı adamın maaşı üç yüz oldu. Sonra Kinde geldi. Abdülmelik, Abdullah b. İshak b. el-Eş'as'a baktı ve onun hakkında kardeşi Bişr'e talimat vererek: "Onu yanına adamlarının arasına al," dedi. Sonra Dâvûd b. Kahzem, Bekir b. Vâil'den iki yüz adamla geldi. Üzerlerinde Dâvûdî kaftanlar vardı. Nitekim onun adıyla adlandırıldı. Dâvûd b. Kahzem, Abdülmelik'in yanında ve onun tahtı üzerinde oturdu. Abdülmelik ona yöneldi, sonra ayağa kalkınca onlar da kalktılar. Abdülmelik onlara bakarak: "Vallahi liderleri bana gelmeseydi bu fâsıkların hiçbiri benim itaatime girmezdi," dedi.

Rivayete göre Abdülmelik, Katan b. Abdullah el-Hârisî'yi Kûfe'ye vali olarak atadı. Ancak kırk gün sonra onu azletti ve yerine Bişr b. Mervân'ı atadı. Sonra Abdülmelik, Kûfe minberine çıkarak bir konuşma yaptı ve şöyle dedi:

Abdullah b. ez-Zübeyr iddia ettiği gibi halife olsaydı bizzat çıkacak ve öncülük yapacaktı. Kuyruğunu Harem'e saplayıp durmayacaktı. Sonra dedi ki: Bişr b. Mervân'ı size vali olarak tayin ettim ve ona, itaat ehline ihsanda bulunmasını ve masiyet ehline kasvetli davranmasını emrettim. Onu dinleyin ve ona itaat edin.

Abdülmelik, Hemezân'a Muhammed b. Umeyr ve Rey'e Yezîd b. Rüeym'i atarken diğer valileri de tayin etti. Asbahan

vilayetini ona şart koşan hiç kimseye vaadini ifa etmedi. Ardından "Şimdi Şam'ı karıştıran ve Irak'ı ifsat eden şu fâsıkların müstahakkını vereyim," dedi. Ona: "Aşiret liderleri onları himaye ediyor," denildi. Abdülmelik: "Kim bana karşı himaye edebilir?" dedi. Nitekim Abdullah b. Yezîd b. Esed, Ali b. Abdullah b. Abbâs'a iltica etmişti. Ayrıca Yahyâ b. Ma'yûf el-Hemdânî de ona sığınmıştı. Hüzeyl b. Züfer b. el-Hâris ve Amr b. Zeyd el-Hakemî de Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'ye sığınmışlardı. Abdülmelik bunlara aman verdi. Bunun üzerine ortaya çıktılar.

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Basra'da Ubeydullah b. Ebî Bekre [165] ve Humrân b. Ebân riyaset için çekiştiler.

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Mus'ab öldürülünce Humrân b. Ebân ve Ubeydullah b. Ebî Bekre riyaset için Basra'da karşı karşıya gelip çekiştiler. İbn Ebî Bekre: "Ben senden daha zenginim. Cufre gününde Hâlid'in adamlarını ben harcıyordum," dedi. Humrân'a: "İbn Ebî Bekre'yle baş edemezsin. Abdullah b. el-Ehtem'den yardım talebinde bulun. Zira o sana yardım ederse İbn Ebî Bekre sana güç yetiremeyecektir," denildi. Humrân, İbnü'l-Ehtem'den yardım aldı ve Basra'ya hâkim oldu. İbnü'l-Ehtem ise emniyet kuvvetlerinin başındaydı.

Humrân, Benî Ümeyye nezdinde itibarı olan bir kişiydi.

Ebû Zeyd bana Ebû Âsım en-Nebîl'den naklen bir ravinin şöyle dediğini anlattı:

Yaşlı bir Arabî geldi. Humrân'ı görünce: "Bu adam kimdir?" diye sordu. "Humrân'dır," diye cevap verdiler. Adam: "Ben onu bir kere gördüm ve ridası omuzundan sarkmıştı. Bunun üzerine Mervân ve Saîd b. el-Âs ikilisi onu düzeltmek için ikisi birden âdeta yarışa girdiklerine şahit oldum," dedi. Ebû Zeyd dedi: Ebû Âsım: Bu mevzuyu Abdullah b. Âmir'in evlatlarından birine anlatınca şöyle dedi: Babam bana şöyle anlattı: Bir kere Humrân ayağını uzatmıştı. Muâviye ve Abdullah b. Âmir ikilisi birden onun ayağını ovmak istediler.

***

Hâlid b. Abdullah'ın Basra Valiliği

Bu yılda Abdülmelik, Hâlid b. Abdullah'ı Basra'ya vali olarak gönderdi.

Ömer bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Humrân kısa bir süre için Basra'nın başında kaldı. İbn Ebî Bekre, Mus'ab'ın öldürülmesinden sonra çıktı ve Kûfe'ye giderek Abdülmelik ile görüştü. Abdülmelik, Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i Basra ve bölgesine vali olarak atadı. Hâlid de Ubeydullah b. Ebî Bekre'ye vekâlet vererek Basra'ya gönderdi. Humrân'ın yanına varınca Humrân ona: "Gelmişsin hoş gelmedin," dedi. İbn Ebî Bekre, Hâlid gelene kadar vekâleten Basra'nın başında bulundu.

***

Vâkıdî'nin anlattığına göre bu yılda Abdülmelik, Şam'a döndü.

[166] Ravi dedi: Bu yılda İbnü'z-Zübeyr, Câbir b. Esved b. Avf'u Medine valiliğinden azletti ve onun yerine Talha b. Abdullah b. Avf'u getirdi. Bu zat İbnü'z-Zübeyr'in son Medine valisidir. Nitekim Osman'ın kölesi Târık b. Amr, Medine'ye gelince Talha kaçtı ve Abdülmelik kendisine yazıncaya kadar burada kaldı.

Vâkıdî'nin rivayetine göre bu yılda hac işleri görevini İbnü'z-Zübeyr icra etti.

Mus'ab'ın Öldürülmesi Üzerine Abdullah b. ez-Zübeyr'in Yaptığı Konuşma

Hamd Allah'a mahsustur. Yaratma ve emir O'na aittir. Dilediğine mülkü vermekte ve dilediğinden almakta, dilediğini aziz dilediğini de zelil kılmaktadır. Bilesiniz ki tek başına da olsa haktan yana olanı Allah zelil kılmaz ve bütün insanlar onunla da olsa dostu ve hizbi şeytan olanı da Allah aziz kılmaz. Bilesiniz ki bize Irak'tan bir haber geldi. Bu haber bizi hem üzdü hem de sevindirdi. Bu haber Mus'ab'ın (Allah rahmet etsin) öldürülmesi haberidir. Bizi sevindiren husus, onun şehit olmasıdır. Bizi üzen de candan dosttan ayrılığın musibet

anında dostun yüreğinde bıraktığı acı ve elemdir. Akabinde de görüş ve akıl sahibi, sabrıcemil ve tesellinin güzelliğine yönelmektedir. Nitekim Mus'ab'dan önce de Zübeyr'in musibetini yaşadım. Osman'ın musibetinin etkisini de henüz içimde hissetmekteyim. Mus'ab, Allah'ın bir kulu ve yardımcılarımdan biriydi. Bilesiniz ki gaddar ve nifak ehli Iraklılar onu küçük bir bedel karşılığında hasımlarına satıp teslim etmişlerdir. O öldürüldüyse bizler Benî Ebi'l-Âs gibi yataklarımızda ölmeyeceğiz. Vallahi ne Cahiliye döneminde ne de İslam döneminde onlardan bir adam dahi savaşırken öldürülmüş değildir. Bizler ancak mızrağın darbeleriyle veya kılıçların gölgesinde süratle ölürüz. Bilesiniz ki dünya hayatı, kudret ve hâkimiyeti ebedî olan ve mülkü zeval bulmayan Yüce Mülk Sahibi'nin emanetidir. Bana yönelirse kibir ve şımarıklıkla onu karşılamam. Arkasını dönüp gitse de zafiyet içinde ve ona yanmış olarak onun için ağlamam. Sözlerime son verirken kendime ve size Allah'tan mağfiret diliyorum.

***

Rivayete göre Abdülmelik, Mus'ab'ı öldürüp Kûfe'ye girince büyük bir ziyafet verilmesini emretti. Ziyafetin Havernak Kasrı'nda verilmesini istedi. Ziyafet umuma açıktı. İnsanlar ziyafet mahalline girdiler ve yerlerini aldılar. Girenler arasında Amr b. Hureys el-Mahzûmî de vardı. Abdülmelik ona: "Yanıma gel ve tahtım üzerinde otur," dedi ve onu yanında oturttu. Ona: "Yediğin yemekler arasında sence en lezzetlisi hangisidir?" diye sordu. Amr: "Dişi keçi yavrusunun eti. Tuzu iyi katılmış ve ustaca pişirilmiş olacak," dedi. Abdülmelik: "Hayır, bulamadın. Ya şuna ne dersin? Süt emen kuzu yavrusu kesilip derisi iyi temizlendikten sonra ustaca pişirilecek, ardından ona yağ ve süt katılacak, onun budunu ve kolunu alıp yiyeceksin," dedi. Sonra sofralar kuruldu ve yemek yenildi. Abdülmelik b. Mervân dedi ki: Hayatımız daimi olsaydı ne kadar zevkli olurdu. Ne var ki hâlimiz şairin dediği gibidir: [167]

Ey Ümeym! Her yeni eskimeye mahkûmdur. Her kişi de bir gün geçmişte kalacaktır.

Yemek faslı bittikten sonra konağı gezdi ve Amr b. Hureys'e: "Bu konak kimindir? Onu kim inşa etti?" diye soruyordu. Amr onu bilgilendiriyordu. Bunun üzerine Abdülmelik şöyle dedi:

Ey Ümeym! Her yeni çürümeye mahkûmdur. Her insan bir gün geçmişte kalacaktır.

Sonra makamına geldi ve sırt üstü uzanarak şu beyitleri terennüm etti:

Çabanda teenniyle hareket et. Zira öleceksin. Kendin için gayret et ey insan.

Geçmişte kalan olmamış gibidir. Olacak olan da olmuş gibi.

***

Vâkıdî'nin rivayetine göre Abdülmelik bu yılda Kaysariyye'yi fethetti.

[168] **Hicretin 72. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılın olaylarından biri de Hâricîlerle Mühelleb b. Ebî Sufre ve Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd arasında meydana gelen çekişmeler.

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Hasîre b. Abdullah ve Ebû Züheyr kendisine şöyle rivayet ettiler:

Ezârika ve Mühelleb arasında Sûlâf'ta sekiz ay boyunca şiddetli çatışmalar meydana geldikten sonra Mus'ab b. ez-Zübeyr'in öldürüldüğü haberi onlara ulaştı. Haber henüz Mühelleb ve adamlarına ulaşmadan Hâricîlere ulaştı. Bunun üzerine Hâricîler onlara: "Bize Mus'ab hakkında ne düşündüğünüzü söyler misiniz?" dediler. Onlar: "Hidayet üzere olan bir önderdir," dediler. Hâricîler: "O dünyada ve ahirette sizin veliniz mi?" dediler. Onlar: "Evet," dediler. Hâricîler: "Siz de ölü ve dirinizle onun dostları mısınız?" diye sordular. Onlar: "Evet, ölü ve diri olarak onun dostlarıyız," dediler. Hâricîler: "Abdülmelik b. Mervân hakkında ne düşünüyorsunuz?" dediler. Mühelleb'in adamları: "O lanetlinin oğludur ve biz ondan berîyiz. Bizim nezdimizde onun kanını akıtmak sizin kanınızı akıtmaktan daha çok mubahtır," dediler. Hâricîler: "Dünyada

ve ahirette ondan berî misiniz?" dediler. Mühelleb'in adamları: "Evet, tıpkı sizden berî olduğumuz gibi." Hâricîler: "Ölü ve diri olarak onun düşmanları mısınız?" Mühelleb'in adamları: "Evet, tıpkı size düşman olduğumuz gibi," dediler. Hâricîler: "İmamınız Mus'ab, Abdülmelik tarafından öldürüldü. Şimdi ondan berî olduğunuzu söylediğiniz ve babasına lanet okuduğunuz Abdülmelik'i yarın imam olarak kabul edeceğinizi göreceğiz," dediler. Onlar: "Yalan söylüyorsunuz ey Allah'ın düşmanları!" dediler. Ertesi gün Mus'ab'ın öldürüldüğü haberi onlara ulaşınca Mühelleb, Abdülmelik b. Mervân adına insanlardan biat aldı. Bunun üzerine Hâricîler onlara gelerek dediler ki: "Mus'ab hakkında ne düşünüyorsunuz?" Onlar: "Ey Allah'ın düşmanları! Bu konuda size cevap vermeyiz," diyerek onlara karşı çelişkiye düşmek istemediler. Hâricîler: "Dün bize Mus'ab'ın dünyada ve ahirette sizin veliniz olduğunu, ölü ve dirinizle onun dostu olduğunuzu söylediniz. Abdülmelik hakkında ne düşündüğünüzü bize söyleyin," dediler. Onlar: "O bizim imamımız ve halifemizdir." –Nitekim çaresiz ona biat etmişlerdi.– Bunun üzerine Ezârika onlara: "Ey Allah'ın düşmanları! Dün dünyada ve ahirette ondan berî olduğunuzu, ölünüz ve dirinizle ona düşmanlar olduğunuzu söylediniz. Hem de imam ve veli edindiğiniz kişiyi öldürdüğü hâlde ona [169] biat ettiniz. O zaman ikisinden hangisi hak ve hidayet üzeredir ve hangisi dalalettedir?" dediler. "O bizim emîrimizken ona razı olduk. Şimdi bu emîrimiz olunca ona razı olduğumuz gibi buna da razı olduk," dediler. Hâricîler: "Hayır, vallahi siz şeytanların kardeşleri, zalimlerin dostları ve dünyanın kullarısınız," dediler. Abdülmelik b. Mervân, Bişr b. Mervân'ı Kûfe'ye, Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i de Basra'ya vali olarak atadı. Hâlid görevine başlayınca Mühelleb'i Ahvaz'ın haraç ve yardım işlerinden sorumlu olarak yerinde bıraktı. Âmir b. Misma''ı Sâbûr'a, Mukātil b. Misma''ı Erdeşir Hürre'ye, Misma' b. Mâlik b. Misma''ı da Fesâ ve Derâbcird'e ve Mugīre b. Mühelleb'i İstahr'a gönderdi.

Sonra Hâlid b. Abdullah, Mukātil'e haber göndererek onu ordunun başında sefere çıkarıp Abdülazîz'in bölgesine gön-

derdi. Mukātil çıktı ve Ezârikanın peşine düştü. Onlar Kermân tarafından ona doğru indiler ve Derâbcird'e vardılar. Bunun üzerine Mukātil onların üzerine yürüdü. Katarî de Sâlih b. Mihrâk ile birlikte dokuz yüz süvari gönderdi. Sâlih emrindeki askerlerle yürüdü, gece düzensiz bir şekilde seyreden Abdülazîz ile karşı karşıya geldiler. İnsanlar hezimete uğradılar. Bunun üzerine Mukātil b. Misma' atından indi ve öldürülünceye kadar savaştı. Abdülazîz b. Abdullah da hezimete uğradı. Münzir b. Cârûd'un kızı olan karısı esir alındı ve mezada çıkarıldı. Onun kıymeti yüz bin dirheme kadar çıktı. Güzel bir kadındı. Onun aşiretinden olup Hâricîlerin liderlerinden olan Ebü'l-Hadîd eş-Şennî adında bir adam onu kıskandı ve: "Bir tarafa çekilin. Gördüğüm kadarıyla bu müşrik kadın sizi fitneye maruz bıraktı," diyerek boynunu vurdu. Rivayete göre bu adam ardından Basra'ya geçti. Burada Münzir ailesi mensupları onu gördüler. Ona: "Vallahi bilmiyoruz. Seni övelim mi yoksa yerelim mi?" dediler. Kendisi ise her zaman: "Onu hamiyet ve kıskançlık saikıyla öldürdüm," diyordu. Abdülazîz, Râmhürmüz'e kadar geldi. Haber Mühelleb'e ulaştırıldı. Bunun üzerine Mühelleb kavminden yaşlı bir zatı –silahşorlarının en sert mizaçlısını– ona göndererek: "Kendisine git ve ona söyle, ondan önce kimsenin yapmadığı bir şeyi yapmış değil. Ona acil olarak takviye asker gelecek ve Allah onu aziz ve muzaffer kılacaktır," dedi. Adam ona gitti ve onu otuz kadar adamıyla hüzünlü ve sıkıntı içinde gördü. Ezd'den olan bu zat ona selam verdi ve Mühelleb'in elçisi olduğunu söyleyerek Mühelleb'in mesajını iletti. Ona ihtiyaçlarını sordu. Sonra Mühelleb'e geri dönerek ona durumu bildirdi. Bunun üzerine Mühelleb ona: "Basra'ya git ve durumu
[170] Hâlid'e bildir," dedi. Adam: "Ben mi Hâlid'e gidip kardeşinin hezimete uğradığını haber vereceğim? Vallahi gitmem," dedi. Mühelleb: "Vallahi senden başkası gitmeyecek. Sen gittin ve bizzat durumuna vâkıf oldun, benim ona giden elçimdin," dedi. Adam: "Ey Mühelleb! Senin telkin ve yönlendirmelerinle bu yıl onun üzerine gitti," dedi ve çıktı. Mühelleb: "Sana gelince sen benim için emniyettesin. Vallahi başkasıyla olsaydın seni yayan olarak gönderecek ve koşarak gidecektin." Adam Mühelleb'e yöneldi

ve şöyle dedi: "Yumuşaklığınla sanki bize minnet ediyorsun. Vallahi biz senin yaptıklarının karşılığını hatta daha fazlasını yapıyoruz. Sen biliyorsun ki biz seni korumak için kendimizi ölüme maruz bırakıyor ve seni düşmanlarından koruyoruz. Vallahi biz kıymetimizi bilmeyen ve işi için bizi yayan gönderen birisiyle olsaydık, sonra o kişi bizim savaşmamıza ve yardımımıza muhtaç olursa onu düşmanımıza karşı kendimiz için bir kalkan olarak kullanır ve kendimizi emniyete alırdık." Bunun üzerine Mühelleb: "Doğru söyledin," dedi ve maiyetinde bulunan genç bir Ezdliyi çağırarak Hâlid'e kardeşinin durumunu bildirmesi için gönderdi. Ezdli genç Hâlid'e gitti. İnsanlar etrafında oturuyorlardı ve üzerinde yeşil bir cübbe ve yeşil bir rida vardı. Hâlid'e selam verdi. Hâlid selamına karşılık verdikten sonra: "Senin gelişinin sebebi nedir?" dedi. Genç: "Allah seni ıslah etsin. Mühelleb beni sana gördüklerimi anlatmak üzere gönderdi. Abdülazîz'i Râmhürmüz'de hezimete uğramış vaziyette gördüm," dedi. Hâlid: "Yalan söyledin," dedi. Genç: "Allah seni ıslah etsin. Vallahi yalan söylemedim ve yalnızca doğruyu söyledim. Yalan söylediysem boynumu vur. Doğru söylediysem cübbeni ve ridanı bana ver," dedi. Hâlid: "Ne kolay bir talepte bulundun. Yalan söylemen karşılığında büyük bir cezayı göze almana karşılık doğru söylemen karşılığında küçük bir mükâfat istedin," dedi ve onu alıkoydu ve askerlerinin hezimetinin doğruluğu tebeyyün edinceye kadar kendisine ikramda bulunulmasını emretti. Bunun üzerine Hâlid, Abdülmelik'e şöyle yazdı:

Müminlerin Emîri'ne arz ederim: Abdülazîz b. Abdullah'ı Hâricîler üzerine gönderdim. Onlar Fars diyarında onunla karşılaştılar ve aralarında şiddetli bir muharebe cereyan etti. Ancak asker kaçınca Abdülazîz hezimete maruz kaldı. Muharebede Mukātil b. Misma' öldürüldü ve geri kalanlar Ahvaz'a döndüler. Emir ve görüşlerinizi bekler ve talimatınızı inşallah yerine getireceğimi bilmenizi arz ederim. Allah'ın selam ve rahmeti üzerinizde olsun.

Abdülmelik ona şöyle yazdı: Elçin mektubunu getirdi. [171]
Mektupta kardeşini Hâricîlerle savaşmak üzere gönderdiğini

ve hezimete uğrayanlarla öldürülenleri zikretmişsin. Senin elçine Mühelleb'in nerede olduğunu sordum. Bana onun Ahvaz'daki amilin olduğunu söyledi. Allah senin görüşünü kötü etsin. Mekkelilerden bir Arabî olan kardeşini savaştan sorumlu olarak gönderirken Mühelleb gibi birini haraç toplamakla görevlendiriyorsun. Oysa Mühelleb görüş ve meşveret adamıdır ve iyi siyaset erbabıdır. Savaş konusunda basiret sahibidir. Harbin zorluklarına katlanan bir savaş erbabıdır ve savaş erbabı olanların evladıdır. İnsanlarla harekete geç ve düşmanı Ahvaz'da ve Ahvaz'ın ötesinde karşılayacaksın. Bişr'e de haber göndererek sana Kûfelilerden müteşekkil bir orduyu takviye olarak göndermesini istedim. Düşmanla karşılaşırsan onlar hakkında karar alacağın zaman muhakkak Mühelleb hazır olsun ve onunla istişare edeceksin inşallah. Allah'ın selam ve rahmeti üzerinde olsun.

Mühelleb'i bırakıp kardeşini gönderdiği için Abdülmelik'in görüşünü eleştirmesi ve görüşünü beğenmeyerek karar alırken Mühelleb'i hazır bulundur ve onunla istişare et demesi onun zoruna gitti.

Abdülmelik, Bişr b. Mervân'a da şöyle yazdı:

Hâlid b. Abdullah'a yazarak Hâricîlere karşı harekete geçmesini emrettim. Sen de ona beş bin asker desteğinde bulun ve onların başına uygun göreceğin bir kişiyi komutan olarak tayin et. Gazalarını tamamladıktan sonra da Rey'e gönder, düşmanlarıyla savaşsınlar, oradaki askerî üslerde konuşlansınlar, feylerini toplasınlar. Görev süreleri dolunca onları geri çağır ve yerlerine başkalarını gönder.

Bişr, Kûfelilerden beş bin asker topladı ve onların başına Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ı getirdi. Ona: "Gazanı tamamlarsan Rey'e git," dedi ve ona Rey valiliği için kararname yazdı. Hâlid de Basralılarla sefere çıkarak Ahvaz'a intikal
[172] etti. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as da Kûfeli askerlerle birlikte Ahvaz'da onlarla buluştu. Ezârika da Ahvaz'a yaklaştı ve hasımlarının karargâhına yakın bir yere geldiler. Mühelleb, Hâlid b. Abdullah'a: "Burada çok sayıda gemi görü-

yorum. Bu gemilere el koy. Vallahi Hâricîler bunları yakacaklarını sanıyorum," dedi. Kısa bir süre geçmişti ki onların bir grup süvarileri harekete geçip o gemileri ateşe verdiler. Hâlid sağ kanadın başına Mühelleb'i, sol kanadın başına Benî Kays b. Sa'lebe'den Dâvûd b. Kahzem'i getirdi. Mühelleb, Abdurrahman b. Muhammed'in yanından geçti. O henüz mevzilenmemişti. Ona: "Ey kardeşimin oğlu! Hendekte yerini almana bir mâni mi var?" dedi. Abdurrahman: "Vallahi onlar benim için devenin osuruğu kadar bir öneme sahip değildir," dedi. Mühelleb: "Hayır, ey kardeşimin oğlu onları küçümseme. Onlar Arapların aslanlarıdırlar. Sen mevzilenmeden ben buradan ayrılmayacağım," dedi. Bunun üzerine adam, Mühelleb'in dediğini yaptı.

Hâricîler, Abdurrahman b. Muhammed'in onlar hakkında söylediği "Onlar benim yanımda devenin osuruğu kadar önemli değildir," sözünü duyunca şairleri şöyle dedi:

Ey Hakkın peşinde koşan! Emele kapılma. Zira beslediğin emelden önce ecel gelebilir.

Rabbinin rızası için çalış ve sevabını O'ndan bekle. Nitekim onun takvası amellerin en hayırlısıdır.

Kadın davranışlı erkeklere ilan ederek savaş aç. Böylelikle sabah vakti deve osuruğuyla karşılaşacaksın.

Yaklaşık yirmi gece ikamet ettiler. Ardından Hâlid insanlarla birlikte onlara saldırdı. Hâricîler düşmanlarının çokluğu ve teçhizatları sebebiyle korkuya kapıldılar ve kaçmaya başladılar. İnsanlar onlara karşı cüretle gittiler. Sonra süvariler onlara karşı harekete geçtiler ve topyekûn saldırıya maruz kaldılar. Bunun üzerine kendilerini koruyormuş gibi çekildiler. Nitekim geri çekilirken düşmanlarına mukabelede bulunmak için kendilerinde takat bulamıyorlardı. Hâlid, Dâvûd b. Kahzem'i Basra'dan askerî bir birliğin başına getirerek onları takip etmekle görevlendirdi. Arkasından Hâlid Basra'ya döndü. Abdurrahman b. Muhammed de Rey'e gitti. Mühelleb ise Ahvaz'da ikamet etti. Hâlid b. Abdullah, Abdülmelik'e şöyle yazdı:

Müminlerin Emîri'ne (Allah onu ıslah etsin) arz ederim: Bendeniz dinden ve Müslümanların velayetinden çıkan Ezâri-

[173] kaya karşı sefere çıktım. Onlarla Ahvaz şehrinde karşı karşıya geldik. Karşılıklı olarak birbirimizin üzerine gittik ve aramızda şiddetli çatışmalar oldu. Bunun üzerine Allah yardımıyla müminleri ve Müslümanları muzaffer eyledi, düşmanlarının yüzüne vurdu. Müslümanlar onların peşine düşerek onları bertaraf ettiler. Onlar Müslümanlara karşı koyamadılar, kendilerini savunamadılar. Allah'ın ihsan ve yardımıyla Müslümanlar onların karargâhındakilere el koydular. Sonra da Dâvûd b. Kahzem'i onları takip etmek üzere görevlendirdim. İnşallah Allah onları helak edecek ve onların kökünü kazıyacaktır. Selam ile.

Abdülmelik bu mektubu alınca Bişr b. Mervân'a şöyle yazdı:

Cesur ve savaş konusunda basiret sahibi olan bir kişinin komutasında dört bin askeri Fars diyarına gönder. Bu asker Fars diyarı üzerine giderek dinden çıkanları (Hâricîler) takip etsinler. Nitekim Hâlid b. Abdullah bana yazarak Dâvûd b. Kahzem'i onları takip etmek üzere gönderdiğini haber verdi. Göndereceğin komutana emir vererek karşılaştıklarında Dâvûd b. Kahzem'in emirlerine muhalefet etmesin. Aralarında ihtilaf etmeleri düşmanlarına güç verecektir. Selam ile.

Bunun üzerine Bişr b. Mervân, Attâb b. Verkâ'yı Kûfe'den dört bin süvariyle sefere çıkardı. Bunlar yola çıktılar ve Dâvûd b. Kahzem ile Fars bölgesinde buluştular. Ardından birlikte Hâricîlerin peşine düştüler. Ancak çoğunun atları telef oldu ve yorgun düşerek aç kaldılar. Her iki ordunun (Basra ve Kûfe askerleri) çoğunluğu Ahvaz'a yaya olarak döndüler. Bunun üzerine Benî Mahzûm'dan İbn Kays er-Rukayyât, Abdülazîz'in hezimete uğraması ve karısının esir düşmesi ve biçare kalması hakkında şöyle dedi:

Ey Abdülazîz! Ordunu rezil ettin ve onları yollarda ölü ve yaralı olarak bıraktın.

Kimisi susuz bir şekilde canından olmakta, kimisi ölüler arasında vurulmuş ve ölmüş vaziyette.

Şehit düşen Mukātil gibi sabır ve sebat edemedin mi? Nitekim gücü tükenmiş durumda ortada kaldın.

Ordunu komutansız bıraktın. Hayat boyunca ve uzun sürecek bir utançla yaşa.

Esir olarak götürülen eşini unuttun ve ona gözyaşları döküldü ve yüksek sesle feryat ve figan edildi.

Ebû Füdeyk el-Hâricî'nin İsyanı ve Bahreyn'e Gâlib Gelmesi [174]

Bu yılda Ebû Füdeyk el-Hâricî başkaldırdı. Kendisi Benî Kays b. Sa'lebe'dendir. Ebû Füdeyk, Bahreyn'e galip geldi ve Necde b. Âmir el-Hanefî'yi öldürdü. Hâlid b. Abdullah aynı zamanda Katarî'nin Ahvaz'a inmesi ve Ebû Füdeyk'in isyanıyla karşılaştı. Hâlid kardeşi Ümeyye b. Abdullah'ı büyük bir orduyla Ebû Füdeyk üzerine gönderdi. Ancak Ebû Füdeyk onu mağlup etti ve onun cariyesini aldı. Ümeyye atıyla üç günde Basra'ya döndü. Bunun üzerine Hâlid, Abdülmelik'e yazarak Ezârika ile olan durumunu bildirdi.

***

Haccâc ve İbnü'z-Zübeyr

Abdülmelik'in Haccâc'ı İbnü'z-Zübeyr Üzerine Göndermesi

Bu yılda Abdülmelik, İbnü'z-Zübeyr ile savaşmak üzere Haccâc'ı Mekke üzerine gönderdi. Rivayete göre Abdülmelik'in başkalarını değil Haccâc'ı onun üzerine göndermesinin sebebi şöyledir: Abdülmelik, Şam'a dönmek isteyince Haccâc ona giderek: "Ey Müminlerin Emîri! Rüyada İbnü'z-Zübeyr'i alıp derisini yüzdüğümü gördüm. Beni onun üzerine gönder, onunla savaşma işini bana ver," dedi. Bunun üzerine Abdülmelik onu Şamlılardan müteşekkil büyük bir orduyla gönderdi. Haccâc yola çıktı ve Mekke'ye vardı. Abdülmelik onlara yazarak ona itaat etmeleri karşılığında onlara aman vereceğini bildirdi.

Hâris bana Muhammed b. Sa'd, Muhammed b. Ömer, Mus'ab b. Sâbit ve Ebû Esved'den naklen Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr'in şöyle dediğini anlattı:

Mus'ab b. ez-Zübeyr öldürüldükten sonra Abdülmelik, Haccâc b. Yûsuf'u Mekke'de bulunan İbnü'z-Zübeyr üzerine gönderdi. Haccâc yetmiş iki yılının Cemâziye ayında Şam as-

kerlerinden iki bin kişiyle yola çıktı. Medine'ye uğramayarak Irak yolundan gitti ve Tâif'te konakladı. Haccâc süvarilerini buradan Arafat'a gönderirdi. İbnü'z-Zübeyr de adamlarını gönderir ve iki taraf çatışırlardı. Her defasında İbnü'z-Zübeyr'in süvarileri mağlup olurken Haccâc'ın süvarileri zaferle dönerlerdi. Arkasından Haccâc, Abdülmelik'e yazarak İbnü'z-Zübeyr'i kuşatmak ve Harem'e girmek için izin istedi ve
[175] ona asker takviyesi yapmasını talep etti. Ona İbnü'z-Zübeyr'in gücünün kırıldığını ve adamlarının çoğunun dağıldığını da haber verdi. Abdülmelik'in mektubu Haccâc'a ulaştı. Abdülmelik, Târık b. Amr'a yazarak askerleriyle Haccâc'a katılmasını emretti. Târık beş bin askeriyle Haccâc'a katıldı. Haccâc yetmiş iki yılının şaban ayında Tâif'e varmıştı. Zilkade ayı girince Haccâc Tâif'ten ayrıldı ve Bi'ru Meymûn'da konaklayarak İbnü'z-Zübeyr'i kuşatmaya başladı.

Bu yılda İbnü'z-Zübeyr kuşatma altında olduğu hâlde Haccâc insanlarla hac görevini ifa etti. Târık ise zilhiccenin başında Mekke'ye girdi. Ancak ihramlı olduğu hâlde tavaf etmedi ve Harem'e girmedi. Silahlıydı ve Abdullah b. ez-Zübeyr öldürülünceye kadar kadınlara yaklaşmaz ve güzel koku da sürmezdi. İbnü'z-Zübeyr, Kurban Bayramı'nın birinci gününde develer kesti. Ancak Arafat vakfesinde bulunamadıkları için adamlarıyla bu yılda hac ibadetini icra edemediler.

Muhammed b. Ömer dedi: Saîd b. Müslim b. Bâbek babasından naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Yetmiş iki yılında hacca gittim. Mekke'ye varınca şehre yukarı tarafından girdik. Haccâc ile Târık'ın adamlarının Hacûn ile Bi'ru Meymûn arasında olduklarını gördük. Ardından Kâbe'yi tavaf ettik ve Safâ ile Merve arasında sa'y görevini yaptık. Haccâc hac görevini insanlarla birlikte ifa etti. Onu Arafat'ın tepelerinde, atı üzerinde vakfede olduğunu gördüm. Zırhlıydı ve miğferi başındaydı. Sonra ayrıldığını ve Bi'ru Meymûn'a yöneldiğine şahit oldum. Beyti tavaf etmedi. Adamları da silahlıydı. Yemekleri boldu ve kervanın Şam'dan zahire yüküyle geldiğini gördüm. Yiyecekler arasında çörek, kavut ve un vardı. Adamlarının bol bol beslendiklerini gördük. Hatta

bazılarından çöreğin tanesini bir dirheme satın aldık. Üç kişi olduğumuz hâlde bir tanesi Cuhfe'ye varıncaya kadar bize yetti.

Muhammed b. Ömer dedi: Mus'ab b. Sâbit bana Benî Esed'in kölesinden –İbnü'z-Zübeyr'in fitnesi hakkında malumatı vardı– naklen şöyle dediğini anlattı:

İbnü'z-Zübeyr zilkade ayının hilalinin görüldüğü gece muhasara altına alındı.

***

Abdullah b. Hâzim es-Sülemî ve Abdülmelik [176]

Bu yılda Abdülmelik, Abdullah b. Hâzim es-Sülemî'ye yazarak Horasan'ın yedi yıllık haracı karşılığında kendisine biat etmesini istedi.

Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed, Yahyâ b. Tufeyl ve Züheyr b. Hüneyd'den nalen şöyle dediklerini anlattı: –Bu ravilerden bazılarının rivayetinde ilaveler mevcuttur.–

Mus'ab, yetmiş iki yılında öldürülürken Abdullah b. Hâzim, Ebrşehr'de Benî Hâris'ten Bahîr b. Verkâ es-Sureymî, Sureym b. el-Hâris'e karşı savaşıyordu. Bunun üzerine Abdülmelik b. Mervân, İbn Hâzim'e mektup yazarak onu Sûre b. Eşyem en-Nümeyrî ile gönderdi. Ona: "Bana biat edersen Horasan yedi yıl senin olsun," dedi. İbn Hâzim, Sûre'ye: "Benî Süleym ile Benî Âmir'i birbirine vurdurmasaydım senin boynunu vururdum. Ancak şu sayfayı ye," dedi. Adam sayfayı yedi.

Ravi dedi: Ebû Bekir b. Muhammed b. Vâsi' ise şöyle dedi:

Abdullah b. Hâzim'in ahdini Sevâde b. Ubeydullah en-Nümeyrî getirdi.

Bazılarına göre de Abdülmelik, İbn Hâzim'e Sinân b. Mükemmel el-Ganevî'yi gönderdi ve ona: "Horasan'ın haracı sanadır," diye yazdı. İbn Hâzim ona: "Seni Ebû Zibbân gönderdi. Zira Ganî'densin. O benim Kays'tan bir adamı öldürmeyeceğimi bilir. Ancak onun mektubunu ye," dedi.

Ravi dedi: Abdülmelik, Benî Avf b. Sa'd'dan Bükeyr b. Vişâh'a –İbn Hâzim'in Merv üzerindeki vekiliydi– yazarak ona Horasan'ı vadetti. Bunun üzerine Bükeyr b. Vişâh, Abdul-

lah b. ez-Zübeyr'i haletti ve Abdülmelik b. Mervân'a davette bulundu. Merv halkı davetine icabet ettiler. İbn Hâzim durumu haber aldı. Ancak Bükeyr'in Mervlilerle onun üzerine gelmesinden ve Mervlilerle Ebrşehrlilerin ona karşı birlikte harekete geçmesinden endişe etti. Bu nedenle Bahîr'i bırakıp Merv'e yöneldi Burada oğlunun Tirmiz'den gelip ona katılmasını istedi. Ancak Bahîr onun peşinden geldi ve Farsça adıyla "Şahmiğd" köyünde ona yetişti. Burayla Merv arasında sekiz fersah mesafe vardı.

Ravi dedi: İbn Hâzim onunla savaştı. Benî Leys'in bir kölesi dedi ki:

[177] İki taraf arasındaki muharebenin olduğu mevkie yakın bir evde bulunuyordum. Güneş doğunca iki ordu hareketlenmeye başladılar ve kılıç seslerini duymaya başladım. Güneş gökyüzünde yükselince sesler kayboldu. Kendi kendime, güneş gökyüzünde yükseldiği için sessizlik hüküm sürmeye başladım, dedim. Öğle namazını kılınca –ya da öğleden önce– çıktım ve Benî Temîm'den bir adamla karşılaştım. Ona: "Ne haber?" dedim. Adam: "Allah'ın düşmanı İbn Hâzim'i öldürdüm. İşte orada," dedi. Bir de ne göreyim, adam bir katır üzerinde taşınmış ve uzvuna bağlanan ipe taş bağlanarak katır sırtında dengesi sağlanmıştı.

Ravi dedi: Onu öldüren Vekî' b. Umeyre el-Kurey'î idi. O, İbn ed-Devrakiyye idi. Bahîr b. Verkā, Ammâr b. Abdülazîz el-Cüşemî ve Vekî' üçlüsü birlikte ona saldırdılar. Mızrakla onu yaralayıp yere yıktılar, Vekî' göğsüne oturarak onu öldürdü. Bir vali Vekî''e: "İbn Hâzim'i nasıl öldürdün?" diye sordu. Vekî': "Onu mızrak sayesinde mağlup ettim. Yaralı olarak yere düşünce göğsüne oturdum. Kalkmak istedi ancak kalkamadı. Düveyle için intikam!" dedim. Düveyle, Vekî''in ana bir kardeşi olup daha önceki muharebelerden birinde öldürülmüştü.

Vekî' dedi: İbn Hâzim yüzüme tükürerek: "Allah'ın laneti senin üzerinde olsun. Mudar'ın koçunu bir avuç çekirdek –ya da bir avuç toprak– değerinde olmayan eşeğin teki olan kardeşin için Mudar'ın koçunu öldürüyorsun," dedi. Ölmek üzere olduğu hâlde bu kadar bol tükürüklü başka kimse görmedim.

Ravi dedi: İbn Hübeyre bir gün bu rivayeti zikrederek: "Kahramanlık işte budur!" dedi. İbn Hâzim öldürüldüğü saatte Bahîr, Benî Gudâne'den bir adamı Abdülmelik'e göndererek İbn Hâzim'in öldürüldüğünü bildirdi. Ancak kellesini göndermedi. Bükeyr b. Vişâh, İbn Hâzim öldürüldüğünde Mervlilere geldi ve başı almak istedi. Ancak Bahîr, başı almasına mâni oldu. Bunun üzerine Bükeyr ona sırıkla vurup başı aldı. Bahîr'i de bağlayarak hapse attı. Ardından Bükeyr kelleyi Abdülmelik'e gönderdi ve ona İbn Hâzim'i kendisinin katlettiğini yazdı. Baş Abdülmelik'e götürülünce Bahîr'in elçisi el-Gudânî'yi çağırarak: "Bu ne?" diye sordu. Adam: "Bilmiyorum. İbn Hâzim öldürülünceye kadar oradan ayrılmadım," dedi. Bunun üzerine Benî Süleym'den bir adam şu beyitleri dile getirdi:

Ey Nîsâbûr! Gecemiz sabahı bana geri getir veya ortalığı aydınlat.

O gecenin yıldızları hızlı seyretmekten âdeta yorgundur ve onun seması bir müdürün ellerindedir.

Ümmü Zeyd olaylardan dolayı eleştiriler yapmaktadır. Ancak olup [178]
bitenleri inkâr edebilir misin?

Kıymetimi bilemez oldular ve benden yüz çevirdiler. Bütün bunlar dünyadaki kısa müddet için.

Süleym'in silahşorları yaralı aslanın etrafında dönenlere şahit olsalardı,

Âlîcenap insanlar onun etrafında savaşacaklar ve kan davası güdenlerin intikam arzusu zora girecekti.

Geride kalanlar havlayan köpeklerdir ve senden sonra kükreyen aslan kalmadı.

Bu yılda hac işlerini Haccâc sevk ve idare etti.

Bu yılda Medine valisi Abdülmelik tarafından atanan Osman'ın azatlısı Târık iken Kûfe Valisi Bişr b. Mervân idi. Kûfe Kādısı Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe b. Mes'ûd, Basra Valisi Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd, Basra Kādısı Hişâm b. Hübeyre, Horasan Valisi bazılarına göre Abdullah b. Hâzim es-Sülemî bazılarına göre Bükeyr b. Vişâh idi. Yetmiş iki yılında Horasan valisinin Abdullah b. Hâzim olduğunu söyleyenler İbn Hâzim'in Abdullah b. ez-Zübeyr'den sonra öldürüldüğünü söylemişlerdir. Bunlara göre Abdülmelik, İbnü'z-Zübeyr'in

öldürülmesinden ve onun başının ona göndermesinden sonra Abdullah b. Hâzim'e yazarak kendisine itaat etmesini ve karşılığında on yıllığına Horasan valiliğini ona bırakacağını iddia etmişlerdir. Abdullah b. Hâzim, İbnü'z-Zübeyr'in başı kendisine götürülünce Abdülmelik'e asla itaat etmeyeceğine dair yemin etmiştir. İbn Hâzim bir leğen getirterek başı yıkamış, kokulu yağla yağladıktan sonra kefenleyerek Abdullah b. ez-Zübeyr'in Medine'deki akrabalarına göndermiştir. Gelen elçiye de mektubu yedirmiştir. Ona: "Elçi olmasaydın senin boynunu vururdum," dedi. Bazılarıysa şöyle dedi: El ve ayaklarını keserek onu öldürdü.

***

Kâtipler

İslam'ın Başlangıcından İtibaren Görev Yapan Kâtipler

Hişâm ve başkalarının anlattığına göre Araplarda ilk yazı yazan Harb b. Ümeyye b. Abdişems'tir. İlk Farsça yazan da Biyorasp'dır. İdrîs zamanında idi. Herasp için kâtiplerin tabakalarını (tasnifini) kaleme alan ve derecelerini ortaya koyan İbn Kâvegân b. Keymûs idi.

[179] Rivayete göre Eberveyz kâtibine şöyle demiştir: Söz dört kısımdır. Bir şeyi istemen, bir şey hakkında sorman, bir şeyi emretmen ve bir şeyi haber vermendir. Söz söylemenin ana umdeleri bunlardır. Bunun beşincisi yoktur ve biri çıkarılırsa söz söylemek eksik kalır. Talepte bulunursan sözün kolay olsun. Sorduğunda sorun açık olsun. Emredersen emrin kesin olsun. Haber verirsen tahkik ettikten sonra söyle.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle dedi: Yazılarda *emmâ ba'dü*[29] tabirini ilk kullanan Dâvûd'dur. Bu tabir Allah'ın Kur'an'da zikrettiği "güzel ve açıklayıcı söz"dür.

Heysem b. Adî de şöyle dedi: *Emmâ ba'dü* tabirini ilk kullanan Kus b. Sâide el-İyâdî idi.

29 Arapça makalelerde, özellikle mektuplarda giriş kısmından sonra bu tabir kullanılmaktadır. Sözlük anlamı daha sonra anlamına gelmektedir. Türkçe anlatım üslubunda bu tabir kullanılmamaktadır (çev.).

Peygamber'e (sav.) Yazan Kâtiplerin İsimleri

Ali b. Ebî Tâlib ve Osman b. Affân vahyi yazarlardı. Bunlar hazır bulunmadıkları zaman Ubey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit vahyi yazarlardı.

Hâlid b. Saîd b. el-Âs ve Muâviye b. Ebî Süfyân onun huzurunda kendi özel işleriyle ilgili konularda ona yazarlardı.[30]

Abdullah b. Erkam b. Abdi Yagūs ve Alâ' b. Ukbe de insanların ihtiyaç duyduğu konularda onlara yazarlardı. Abdullah b. Erkam bazen Peygamber'in (sav.) hükümdarlara gönderdiği mektupları yazardı.

***

Halife ve Valilere Kâtiplik Yapanların İsimleri

Ebû Bekir'e Osman, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Erkam, Abdullah b. Halef el-Huzâî ve Hanzale b. er-Rebî' kâtiplik yapmışlardır.

Ömer b. Hattâb'ın kâtipleri: Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Erkam, Basra divan kâtipliğinden sorumlu olarak Abdullah b. Halef el-Huzâî, Ebû Talha et-Talahât ve Kûfe divan kâtipliğinden sorumlu olarak Ebû Cebîre b. Dahhâk el-Ensârî.

Ömer b. Hattâb kâtip ve amillerine şöyle demiştir: "Çalışmanın gücü bugünün işini yarına bırakmamaktadır. İşi gecik- [180]
tirirseniz işler birikir, hangisinden başlayacağınızı ve hangisini öne alacağınızı bilemez olursunuz." Müslüman Araplarda divan teşkilatını ilk ihdas eden Ömer'dir.

Osman'a ise Mervân b. Hakem kâtiplik yapardı. Abdülmelik, Medine divanından sorumlu kâtibiydi. Ebû Cebîre el-Ensârî ise Kûfe divanından sorumlu kâtipti. Kays Aylân'dan Benî Dühmân'dan Ebû Gatafân b. Avf b. Saîd b. Dînâr da ona kâtiplik yapardı. Ayrıca kölesi Ehyeb ve Humrân adlarındaki köleleri de ona kâtiplik yapıyorlardı.

Ali'ye (as.) ise Saîd b. Nimrân el-Hemdânî kâtiplik yapıyordu. Sonra bu zat İbnü'z-Zübeyr'in Kûfe kādısı oldu. Abdullah

30 Burada *fî havâicihi* (metinde geçen) ifadesi kullanılmıştır. Bundan anlaşılan güncel mesele ve işlerine dair hususlarda ona yazarlardı (çev.).

b. Mes'ûd da ona kâtiplik yapıyordu. Rivayete göre Abdullah b. Cübeyr de onun kâtipliğini yaptı. Ubeydullah b. Ebî Râfi' de onun kâtiplerindendi. Ebû Râfi''in ismi konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre adı İbrâhim idi. Kimisine göre adı Eslem idi. Kimisi de Sinân, bazıları da adının Abdurrahman olduğunu söylemiştir.

Muâviye'nin mektuplarını Ubeyd b. Evs el-Gassânî yazarken Haraç divanından sorumlu kâtibi Serçûn b. Mansûr er-Rûmî idi. Ona kölesi Abdurrahman b. Derrâc da yazdı. Bazı divanlarında onun kâtibi Ubeydullah b. Nasr b. Haccâc b. Alâ' es-Sülemî idi.

Muâviye b. Yezîd'e de Reyyân b. Müslim kâtiplik yaptı. Onun divan kâtibi ise Sercûn idi. Rivayete göre Ebü'z-Zuayzia da ona kâtiplik yaptı.

Abdülmelik'e Kabîsa b. Züeyb b. Halece el-Huzâî –Ebû İshak künyesiyle tanınırdı– Mektup divanında ise kölesi Ebü'z-Zuayzia sorumlu kâtip olarak bulunuyordu.

Velîd'e Ka'kā' b. Hâlid –veya Huleyd el-Absî– kâtiplik yapıyordu. Onun Haraç divanında sorumlu kâtip Süleyman b. Sa'd
[181] el-Huşenî idi. Mühür divanında kölesi Şuayb el-Umânî sorumlu kâtipti. Mektuplar divanının sorumlusu kölesi Cenâh, gelir kaynaklarından sorumlu kişi kölesi Nüfey' b. Züeyb idi.

Süleyman'ın kâtibi Süleyman b. Nuaym el-Himyerî idi.

Mesleme'nin kâtibi kölesi Semî' idi. Mektuplar divanı Ümmü'l-Hakem bint Ebî Süfyân'ın kölesi Leys b. Ebî Rukayye'nin sorumluluğunda bulunuyordu. Haraç divanının başında Süleyman b. Sa'd el-Huşenî bulunuyordu. Mühür divanının sorumlusu Yemenlilerin kölesi Filistin'den Nuaym b. Selâme idi. Bir rivayete göre de Recâ b. Hayve mührün sorumluluğunu üstlenmişti.

Yezîd b. Mühelleb'in kâtipliğini Mugîre b. Ebî Ferve yapıyordu.

Ömer b. Abdülazîz'in kâtipliğini Ümmü'l-Hakem bint Ebî Süfyân'ın kölesi Leys b. Ebî Rukayye ve Recâ b. Hayve yapı-

yorlardı. Zübeyr'in kölesi İsmâil b. Ebî Hakîm de ona kâtiplik yaptı. Haraç divanının sorumlusu Süleyman b. Sa'd el-Huşenî iken onun yerine Sâlih b. Cübeyr el-Gassânî'yi –bir rivayete göre el-Gudânî– ve Adî b. Sabbâh b. Müsennâ'yı getirdi Heysem b. Adî'nin anlattığına göre bu zat Ömer b. Abdülazîz'in en seçkinlerindendi.

Yezîd b. Abdülmelik henüz halife olmadan önce Yezîd b. Abdullah adında bir zat onun kâtipliğini yaptı. Sonra Üsâme b. Zeyd es-Süleyhî'yi kâtipliğine getirdi.

Hişâm'ın kâtipliğini ise Saîd b. Velîd b. Amr b. Cebele el-Kelbî el-Ebreş yaptı. Onun künyesi Ebû Muhâş'i idi. Hişâm'ın Horasan haracından sorumlu kâtibi Nasr b. Seyyâr idi. Onun Rusafe'deki kâtiplerinden biri de Şuayb b. Dînâr idi.

Velîd b. Yezîd'in kâtibi Bükeyr b. Şemmâh idi. Mektuplar divanının başında Saîd b. Abdülmelik'in kölesi Sâlim bulunuyordu. Onun kâtiplerinden biri de Abdullah b. Ebî Amr idi. Onun özel kalemi Amr b. Utbe idi.

Yezîd b. Velîd en-Nâkıs'a Abdullah b. Nuaym kâtiplik yaptı. Benî Cumah'ın kölesi Amr b. el-Hâris de onun Mühür divanının başında bulunuyordu. Mektuplar divanının sorumlusu [182]
Sâbit b. Süleyman b. Sa'd el-Huşenî idi. Bir rivayete göre de Rebî' b. Arare el-Huşenî idi. Onun Haraç ve Küçük Mühür divanının başında Yemenli Nadr b. Amr bulunuyordu.

İbrâhim b. Velîd'in kâtipliğini İbn Ebî Cum'a yapıyordu. Onun divanının başında bulunuyordu. Humuslular hariç insanlar İbrâhim –b. Velîd–'e biat ettiler. Humuslular ise Mervân b. Muhammed el-Ca'dî'ye biat ettiler.

Mervân'ın kâtipliğini ise Alâ' b. Vehb el-Âmirî'nin kölesi Abdülhamîd b. Yahyâ, Mus'ab b. er-Rebî' el-Has'amî ve Ziyâd b. Ebî Verd yaptılar. Mektuplar divanının başında Hâlid el-Kasrî'nin kölesi Osman b. Kays bulunuyordu. Onun kâtipleri arasında Muhalled b. Muhammed b. el-Hâris –künyesi Ebû Hâşim'dir– ve Mus'ab b. er-Rebî' el-Has'amî –künyesi Ebû Mûsâ'dır– bulunuyorlardı. Abdülhamîd b. Yahyâ belagatte

mümtaz bir konumda bulunuyordu. Onun beğenilen şiirlerinden biri şöyledir:

Dönmeyecek olan yola çıkıp gitti ve geride bâki olan kaldı.

Bir taraftan gelen halef için üzülürken bir yandan da giden selefi esef ve hüzünle anarım.

Ona ağlatırım ve buna, tıpkı evladını kaybettiği için aklını kaçırmış bir ana gibi ağlarım.

Bir yandan hukukunu ihmal eden bir evladına gözyaşı dökerken bir yandan da onu gözeten evladı için ağlıyor.

Onun gözyaşları dinmez ve kalbinin hüzün ve tasası durmaz.

Gençlik yıllarının sarhoşluğu gelip geçti ve takva bâtılın gemini dizginledi.

Ebü'l-Abbâs'a Hâlid b. Bermek kâtiplik yaptı.[31] Ebü'l-Abbâs kızı Rayta'yı Hâlid b. Bermek ailesine teslim etti. Onun zevcesi Ümmü Hâlid bint Yezîd, Rayta'ya sütanneliği yaptı ve Ümmü Yahyâ adındaki kızının sütüyle besledi. Ebü'l-Abbâs'ın zevcesi Ümmü Seleme de Hâlid'in kızı Ümmü Yahyâ'yı kızı Rayta'nın sütünden emzirdi. Ebü'l-Abbâs Mektuplar divanının başına Reyta bint Ebü'l-Abbâs'ın kölesi Sâlih b. Heysem'i getirdi.

[183] Ebû Ca'fer el-Mansûr'un kâtipliğini Horasan'dan Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî'nin kölesi Abdülmelik b. Humeyd yaptı. Hâşim b. Saîd el-Cu'fî ve Vâsıt'ta Benî Temîm'den Abdüla'lâ b. Ebî Talha da kâtiplik yaptılar. Rivayete göre Ebû Ca'fer el-Mansûr'un dile getirdiği beyitlerden biri şöyledir:

Bir mesele insanın içinde uzun zaman bir ukde olarak kaldıysa cesaretle üzerine gitmek kadar gönlü rahatlatan bir şey yoktur.

Ebû Ca'fer'e Rebî' de özel kalem görevinde bulundu. Umâre b. Hamza da âlîcenap bir insandı. Onun şu beyitleri dile getirilir:

Sağlıklı olduğun zamanları kem görme. Zira zenginlik beden sağlığındadır.

İmam sana ikramda bulunsa hastalıklı olarak dünyanın güzel nimetlerinden yararlanabilir misin?

31 Bu bölümde söz konusu edilen kâtiplik özel kalem anlamında kullanıldığı gibi maliye veya vergi dairesi başkanlığı anlamında da kullanılmıştır (çev.).

Benî Hashâs'ın kölesinin şu beyitlerini dillendiriyordu:

Gözyaşları Ümeyye'den dolayı mı akmaktadır. Bu daha önce senin hakkında bilinen bir husus olsa.

Gözyaşlarını sakın dökme. Zira zaman farklılıklarla dolu ve içinde ülfet eden ile ülfet edilen birbirinde uzaklaşabilmektedir.

Mehdî'nin kâtipliğini de Ebû Ubeydullah yaptı. Ebân b. Sadaka ise Mektuplar divanından sorumluydu. Muhammed b. Humeyd el-Kâtib ise Ya'kūb b. Dâvûd ile ordu divanının başındaydı. Ebû Ca'fer, Ya'kūb b. Dâvûd'u vezir yaparak emrine almıştı. Şu beyitler ona aittir;

İşlerin muhabbet ve kin ve nefret icra edilmesi hayret vericidir.

Zaman insanlarla oynamakta ve onun döngüsü devamlı cereyan etmektedir.

Oğlu Abdullah b. Ya'kūb'un –nitekim Muhammed ve Ya'kūb adında iki oğlu vardı– şu beyitleri vardır:

İhtiyarlık cesaret ve aşkımı alıp götürdü ve gözyaşlarını akıttı.

İhtiyarlığı gözümden uzak tutmak istedim. Ancak benim arzum [184]
gerçekleşmedi.

Zaman boyadıkça ben de boyadım. Ancak benim boyam devam etmedi ve zamanın boyası kalıcı oldu.

Geçmiş yıllarda ayrı düştüğüm gençliğin kandilinin fitili uzak olmasın.

Yaşadığım gençlik günleri âdeta rüyalar gibi geldi geçti.

Şu beyitler de babasına aittir:

Dünyayı üç talak ile boşa ve başka bir zevceyle evlen.

Dünya kötü bir kadın gibidir. Kimin kendisiyle ilişki kurduğuna aldırmaz.

Mehdî ondan sonra Feyd b. Ebî Sâlih'i vezir yaptı. Bu zat cömert bir insandı.

Mûsâ, Ubeydullah b. Ziyâd ve Muhammed b. Humeyd, el-Hâdî'ye kâtiplik yaptılar. Bir gün Mehdî, Ebû Ubeydullah'a Arap şiiri hakkında sordu. Bunun üzerine bu şiirin tasnifini yaptı. Bunun üzerine bunun en sağlamı Tarafe b. el-Abd'in şu şiiridir:

Nehâm'ın kabrinin malı konusunda cimrilik yaptığını görüyorum. Tıpkı Gavî'nin cesareti ifsat eden kabri gibi.

İkisinin üzerinde sağır taşlar ve yüksekçe mekânda bulunan iki yığın toprak var.

Ölümün kerem sahibi insanları seçerken cimri ve haddi aşan katı yürekli kişinin malının seçkinini seçtiğini görüyorum.

Hayatı her gün eksilen bir hazine olarak görüyorum. Nitekim günlerin ve zamanın eksilttiği tükenmeye mahkûmdur.

Ömrün hakkı için ölüm kişiye rast gelmedikçe ucu elde olan salınmış bir ip gibidir.

Şu beyitler de ona aittir:

Görüyorum ki ikimizin derdi kaçırdığımız fırsatların geri dönmesidir.

Bazı şeyler zaman içinde bir araya gelse de zamanın topladığını tekrar dağıttığını görürüz.

[185] Lebîd de şöyle demiştir:

İnsana: "Ne uğraşıp duruyorsun" diye sormaz mısınız? Ecele koşmak mı yoksa dalalet ve bâtıl için bir çaba mı?

Bilesin ki Allah'ın zatı dışında her şey bâtıldır ve her nimet mutlaka yok olmaya mahkûmdur.

Görüyorum ki insanlar durumlarının ne olacağını bilmezler. Her akıl sahibi Allah'a dua ve tevessül eder.

Nâbiga el-Ca'dî de şöyle der:

Gençlikle uzun bir dönem iç içe oldum ve saçı ağartan harikalar gördüm.

Gerçek kardeşliği dostlarda gördüm, aile ve akrabayı huzur makamında gördüm.

Bilmez misin bir savaşçıyla musibete maruz kaldım. Artık senin de benim de ondan bir faydamız yoktur.

Bu beyitler de Hüdbe b. Haşrem'indir:

Zaman beni sevindirirse çok sevinmem. Değişken hâlleri sebebiyle de kızgın değilim.

Şer benden vazgeçerse onun peşine takılmam. Ancak kötülüğe mecbur edilirsem onun peşine takılırım.

İnsanlar zamanın hakkını bilmezler. Zaman da onların hoşlanmadıklarından dolayı içerlemiş değildir.

İnsanın mal ve yakınlarında zamanın da payı vardır.

Aşağıdaki beyitler Ziyâde b. Zeyd'e aittir ve Abdülmelik bunları dile getirirdi:

Ümeyme'yi uzaktan hatırladı ve çokça anıp uzun zaman ağlayıp sızladıktan sonra ondan vazgeçti.

Kişi zaman hususunda tecrübesi varsa, onun iniş ve çıkışlarının hesabını yapmasa akıllı sayılmaz.

Zaman ve günler gördüğünden başka bir şey değildir. Ya mal ya da sevgili kaybıdır.

Her gelen sana yakındır. Giden hiçbir şeye de yakın değilsin.

Gelecek olan uzak sayılmaz ve gelmiş gibidir. [186]

İbn Mukbil de şöyle demiştir:

Gençliğin alternatifini görünce gençliğe ağladı. İhtiyarlık da gençliğin en rezil alternatifidir.

İnsanların derdi yaşamaktır. Oysa ömrün uzunluğu ancak insanın idrak kabiliyetini azaltır.

Zahireye ihtiyaç duyarsan bil ki salih amel gibi bir zahire yoktur.

Yahyâ b. Hâlid, Mehdî'ye kâtiplik yaptı. Oğlu Ca'fer b. Yahyâ da Hârûnürreşîd'e vezirlik yaptı. Onun güzel sözleri: "Hat, hikmetin alametidir. Hikmetin ayrıntıları onunla açıklık kazanır ve düz yazı onunla düzene girer." Semâme dedi: Ca'fer b. Yahyâ'ya: "Beyan nedir?" diye sordum. O şöyle dedi: "İsim senin mananı ihata edecek, maksadını ifade edecek, ortaklığı izale edecektir. Sözün üzerinde tefekkür etmeyi gerektirmeyecek." Asmaî dedi: Yahyâ b. Hâlid'in şöyle dediğini işittim: "Dünya sırayladır. Mal ise emanettir. Bizden öncekiler de bizim için örnektir. Bizden sonra gelecekler bizde ibret bulacaklar."

Abbasi Devleti bahsine geçtiğimizde inşallah Benî Abbâs halifelerinin kâtiplerini anlatacağız.

Hicretin 73. Yılı [187]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Abdullah b. ez-Zübeyr'in Öldürülmesi ve Bu Olayın Nasıl Gerçekleştiği

Hâris bana Muhammed b. Sa'd, Muhammed b. Ömer ve İshak b. Yahyâ'dan naklen Ubeydullah b. Kıbtiyye'nin şöyle dediğini anlattı:

İbnü'z-Zübeyr ile Haccâc arasındaki savaş Mekke'nin içinde altı ay on yedi gün sürdü.

Muhammed b. Ömer dedi: Mus'ab b. Sâbit bana Benî Esed'in kölesi Nâfi''den –İbnü'z-Zübeyr'in fitnesi hakkında malumat sahibiydi– naklen şöyle dediğini anlattı:

İbnü'z-Zübeyr yetmiş iki yılının Zilkade ayının hilalinin doğduğu gece kuşatıldı ve yetmiş üç yılının Cemâziyelevvel ayının on yedisinde öldürüldü. Haccâc'ın İbnü'z-Zübeyr'i kuşatması sekiz ay on yedi gün sürdü.

Hâris bize Muhammed b. Sa'd, Muhammed b. Ömer, İshak b. Yahyâ ve Yûsuf b. Mâhek'ten naklen şöyle dediğini anlattı:

Mancınıkla atış yapıldığını gördüm. Derken gök gürledi ve şimşek çaktı. Gök gürültüsü ve şimşek çakmasının sesi taşların sesini bastırdı. Şamlılar bunu manidar buldular ve mancınık atışlarını durdurdular. Bunun üzerine Haccâc Yemeni kumaştan olan abasını kaldırarak kemerine bağlayıp mancınığın taşını bizzat kaldırarak yerleştirdi ve atın, dedi ve onlarla birlikte attı. Ertesi gün sabah vakti peş peşe yıldırım düştü ve askerlerinden on ikisini çarparak öldürdü. Bunun üzerine Şamlıların morali bozuldu. Haccâc: "Ey Şamlılar! Bunu garipsemeyin. Ben Tihâme'nin evladıyım. Bunlar Tihâme'nin yıldırımlarıdır. Bu zafer gerçekleşmek üzeredir. Müjdeler olsun. Sizin başınıza gelen onların da başına gelir," dedi. Ertesi gün yine yıldırım düştü ve İbnü'z-Zübeyr'in bazı adamlarına çarptı. Haccâc: "Görüyor-
[188] sunuz onlar da çarpılıyor. Sizler doğru yoldasınız. Asıl onlar hak yolunda değiller," dedi. Savaş Haccâc ile İbnü'z-Zübeyr arasında devam etti. Ancak İbnü'z-Zübeyr'in adamları dağıldılar ve Mekkeliler Haccâc'dan aman dilemek için çıktılar.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer ve İshak b. Abdullah'tan naklen Münzir b. Cehm el-Esedî'nin şöyle dediğini anlattı:

Öldürüldüğü gün İbnü'z-Zübeyr'in adamlarının dağıldıklarını, onu kötü bir şekilde terk ettiklerini ve Haccâc'a gitmeye başladıklarını gördüm. Bunların sayıları on bin civarındaydı.

Rivayete göre ondan ayrılıp Haccâc'a gidenler arasında iki oğlu Hamza ve Hubeyb de vardı. Onlar da kendileri için Haccâc'dan aman aldılar.

Muhammed b. Ömer, Ebü'z-Zinâd ve Mahrame b. Süleyman el-Vâlibî'den şöyle dediğini anlattı:

İbnü'z-Zübeyr insanların onu terk ettiklerini görünce annesine gitti ve ona: "Anacağım, evlatlarım ve akrabalarım dâhil insanlar bana ihanet ettiler. Yanımda az sayıda insan var. Bunlar ancak bir saatliğine sabır ve sebat edebilirler. Hasımlarım bana dünyadan dilediğimi vermeyi vadediyorlar. Ne dersin?" dedi. Annesi ona: "Oğulcuğum! Vallahi sen işini daha iyi bilirsin. Eğer haklı olduğunu biliyorsan ve Hakk'a davet ettiğine inanıyorsan bu yoldan gitmeye devam et. Bu yolda senin adamların can verdiler. Benî Ümeyye'nin çocuklarının senin onurunla oynamalarına fırsat verme. Yok eğer muradın dünya idiyse o takdirde ne kötü bir kulsun. Kendini ve etrafındakileri helak ettin. Eğer haklı idim ancak adamlarım zafiyet gösterince ben de zafiyete düştüm diyorsan, bu asil insanların ve din ehlinin tavrı değildir. Nihayet dünyada ebedî kalacak değilsin. Ölüm bundan iyidir," dedi. Bunun üzerine İbnü'z-Zübeyr annesine yaklaştı ve başını öperek şöyle dedi: "Vallahi ben de aynı görüşteyim. Vallahi bugüne kadar güttüğüm dava budur, dünyaya meyletmedim, hayata da gönül vermedim. Başkaldırmaya beni iten Allah'ın emirlerinin çiğnenmesine duyduğum öfkedir. Ben senin görüşünü öğrenmek istedim. Sen benim basiretime güç kattın. Anacığım! Bak bugün öldürüleceğim. Sen çok hüzünlenme. Allah'a tevekkül et. Senin oğlun bilerek bir kötülük yapmadı, haddi aşmadı, Allah'ın [189] hükmüne karşı gelmedi, verdiği amana ihanet etmedi. Bilerek hiçbir Müslümana veya zimmîye zulmetmedi. Amillerim hakkında bana gelen zulüm haberlerini hafife alıp yaptıklarına rıza göstermedim. Rabbimin rızasından başka bir tercihim olmadı. Allah'ım! Bunları kendimi temize çıkarmak için söylemiyorum. Sen beni daha iyi bilirsin. Bunları anneme bir taziye ve teselli olsun diye söylüyorum." Annesi şöyle dedi: "Allah'tan dileğim benden önce vefat edersen O'nun bana sabrıcemil ihsan etmesidir. Ben senden önce ölürsem nefsim hakkında bana lütufta bulunmasıdır. Çık senin durumunun ne olacağını göreceğim." Abdullah: "Anacığım! Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. Ölümden önce ve ölümden sonra benim için duanı esirgeme," dedi. Annesi: "Daima dua edeceğim. Bâtıl için ölen-

lere karşılık sen Hak için öleceksin," dedi ve şöyle devam etti: "Allah'ım! Uzun gecelerdeki kıyamı, Mekke ile Medine'nin şiddetli sıcağındaki susuzluğu ve o yakarışı rahmetinle ödüllendir. Onu Senin iradene emanet ediyorum ve onun hakkındaki takdirine rıza gösteriyorum. Babasına ve bana olan iyiliği sebebiyle onu hayırla mükâfatlandır. Allah'ım! Abdullah hakkında bana şükreden sabır ehlinin sevabını ihsan eyle."

Mus'ab b. Sâbit dedi: Ondan sonra on günden fazla yaşamadı. Bir rivayete göre de beş gün sonra vefat etti.

Muhammed b. Ömer dedi: Mûsâ b. Ya'kūb b. Abdullah bana amcasından naklen şöyle dediğini anlattı:

İbnü'z-Zübeyr üzerinde zırhı ve başında miğferi olduğu hâlde annesinin yanına girdi. Önce durdu ve selam verdi. Sonra ona yaklaştı ve elini öptü. Annesi: "Bu bir vedadır uzak durma," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Veda için geldim. Bugün dünyadaki son günümdür. Anacığım! Bilesin ki nihayet ben etten ibaretim, bana yapılanlar bana zarar vermez." Annesi: "Oğulcuğum! Doğru söyledin. Basiretinle bu seyri tamamla ve kendi aleyhine İbn Ebî Akīl'e fırsat verme. Bana yaklaş sana veda edeyim," dedi. Abdullah ona yaklaştı, onu kucaklayarak öptü. Annesi ona dokununca zırhın sertliğini hissedince: "Bu senin gerçekleştirmek istediğine talip olan birinin tevessül edeceği bir şey değildir," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Bu zırhı senin moralini takviye etmek için giydim," dedi. İhtiyar kadın: "O bana güç vermez," dedi. Bunun üzerine Abdullah zırhı çıkarıp kollarını sıvadı, elbisesinin eteğinin ucunu ve altındaki halis ipek kumaştan cübbenin etek kenarını kuşağına bağladı. Annesi ona: "Elbiseni çemremek suretiyle giy," dedi. Ardından İbnü'z-Zübeyr ayrıldı ve şöyle dedi:

[190] *Ben günümü bilirim ve sabırlı olacağım. Kimisi bildiği hâlde inkâr eder.*

İhtiyar kadın sesini duyunca şöyle dedi: İnşallah sabırlı olacaksın. Ebû Bekir deden ve Zübeyr senin baban, Safiye bint Abdülmuttalib senin ninendir.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer ve Sevr b. Yezîd'den naklen İbnü'z-Zübeyr vakasına şahit olan Humus'tan yaşlı bir zatın şöyle dediğini anlattı:

Salı günü onu gördüm. Biz Humuslular olarak bize mahsus bir kapıdan beş yüz kişilik bir grup hâlinde onun üzerine gidiyorduk. O yalnız başına bize karşı çıkıyor ve peşimize düşüyordu. Biz ondan kaçıyorduk. Onun tekrarladığı şu beyti hiç unutmuyorum:

Ben günümü bilirim ve sabırlı olacağım. İki gününü ancak asil olan bilir.

Nitekim bazıları bildikleri hâlde inkâr ederler.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer ve Mus'ab b. Sâbit'ten naklen Benî Esed'in kölesi Nâfi"in şöyle dediğini anlattı:

Salı günü kapıların Şamlılarla doldurulduğunu gördüm. İbnü'z-Zübeyr'in adamları koruma merkezlerini teslim etmişlerdi. Sayıları artınca her kapıda belli bir memleketten bir komutan ve bir grup asker yerleştirdiler. Humuslular Kâbe Kapısı'nın karşısındaki kapıda konuşlanmışlardı. Dımaşklılar Benî Şeybe Kapısı'nda, Ürdünlüler Safâ Kapısı'nda, Filistinliler Benî Cumah Kapısı'nda ve Kınnesrînliler Benî Sehm Kapısı'nda konuşlandılar. Haccâc ve Târık b. Amr ikilisi Ebtah ile Merve arasında bulunuyorlardı. İbnü'z-Zübeyr gâh bu yönde gâh öbür yönde hamlelerde bulunuyordu. Âdeta ormandaki bir aslan gibi insanlar onun üzerine gidince onların peşine düşüyordu ve kapılardaki askerleri yerlerinden püskürtüyordu ve şu beyti tekrarlıyordu:

Ben günümü bilince sabrederim. İki gününü de ancak asil olan bilir.

Ardından şöyle seslenirdi: Ey Ebû Safvân! Vay anasına! Adamları olsaydı ne zafer kazanacaktı!

Benim hasmım ve dengim bir kişi olsaydı hakkından gelirdim. [191]

Ebû Safvân: "Evet, vallahi. Hem de bin kere evet," diye karşılık verdi.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, İbn Ebi'z-Zinâd, Ebû Bekir b. Abdullah b. Mus'ab ve Ebû Münzir'den naklen Benî Esed'in kölesi Nâfi' bize şöyle anlattılar:

Yetmiş üç yılının Cemâziyelevvel ayının on yedinci gününün sabahı salı günü olunca Haccâc kapıları kontrol altına

almıştı. İbnü'z-Zübeyr ise gece boyunca namaz kıldı. Sonra kılıcının askısıyla dizlerini karnıyla birleştirdi ve uykuya daldı. Tan yeri ağarınca uyandı ve "Ey Sa'd! Ezanı oku," dedi. Sa'd Makam'ın yanında ezan okudu. İbnü'z-Zübeyr abdest aldı ve iki rekât sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra öne geçti. Müezzin kamet getirdi. İbnü'z-Zübeyr adamlarına sabah namazını kıldırdı. Namazda *Nûn vel-kalem*'i harf harf okudu, selam verdikten sonra kalktı, Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

"Yüzünüzü açın sizin yüzünüzü göreyim." Çünkü onların başında miğferler ve sarıklar vardı. Bunun üzerine yüzlerini açtılar. Abdullah: "Ey Zübeyr'in yakınları! Benden hoşnut olsaydınız Araplarda Allah için kökü kazınmak istenen bir aile olsak hiçbir musibete maruz kalmazdık. Ey Zübeyr yakınları! Kılıçların sesler sizi ürkütmesin. Ben hangi harbe katıldıysam yaralanarak ölümden döndüm. Yaranın eleminden çektiğim kılıcın darbesinin eleminden daha fazlaydı. Yüzünüzü koruduğunuz gibi kılıçlarınızı koruyun. Kılıcını kırıp da nefsini koruyabileni görmedim. Zira silahını kaybeden kadın gibi etkisiz hâlde kalır. Gözlerinizi kılıç parıltılarına karşı yumun. Herkes hasmıyla meşgul olsun. Beni kollamakla meşgul olmayın. 'Abdullah b. ez-Zübeyr nerede?' demeyin. Beni sormak isteyen bilsin ki en öndeki grubun içindeyim."

İbn Selmâ imtina etse de o dünyada kalıcı değildir ve nereye yönelirse yönelsin ölümle karşılaşacaktır.

Hayatı ar karşılığında satın alacak değilim. Ölüm korkusundan merdivene tırmanmak çare değildir.

[192] "Allah'ın izin ve bereketiyle saldırın," dedi.

Abdullah hücum etti ve Hacûn'a[32] kadar onları kovaladı. Ona pişmiş kerpiçler attılar ve yüzüne isabet etti ve sarsıldı. Yüzünden kan akmaya başladı. Kanın sıcaklığını yüzünde ve sakalında hissedince şu beyti dillendirdi:

Yaralarımızdan akan kan arkamıza değil ayaklarımız üzerine akmaktadır.

32 Kâbe'den bir buçuk mil mesafede bir mekân (çev.).

Hasımları birlikte ona saldırdılar.

Ebû Münzir ve Nâfi' şöyle dediler:

Akli dengesi yerinde olmayan bir cariyemiz onun düştüğünü görünce: "Vah Müminlerin Emîrim vah!" diye seslendi ve onu işaret etti. Abdullah öldürülmüştü. Üzerinde halis ipekten bir elbise vardı. Haber Haccâc'a ulaşınca o secdeye kapandı ve öldürüldüğü yere yürüyerek gitti. Târık b. Amr ile birlikte başında durdu. Târık: "Kadınlar ondan daha yiğit kimse doğurmadılar," dedi. Haccâc: "Müminlerin Emîri'ne başkaldıran bir adamı övüyorsun," dedi. Târık: "Evet, o bizi mazur gösterdi. Bunlar olmasaydı bir mazeretimiz olmazdı. O bir hendeğin arkasında, bir kalede veya korunaklı bir yerde olmaksızın yedi aydır bizimle başa baş mücadele etti. Hatta onunla her karşılaşmamızda bizden fazlasını yaptı," dedi. İkilinin tartışması Abdülmelik'in kulağına gidince Abdülmelik, Târık'a hak verdi.

Ömer bize Ebü'l-Hasan ve kendilerinden nakilde bulunduğu ravilerden şöyle dediklerini anlattı:[33]

Zübeyr'e bakıyordum. Siyahi bir köleyi öldürdü ve ayak bileğini kesti. Hamlesinde yanından geçiyor ve şöyle diyordu: "Ey Hâm'ın oğlu! Sabırlı ol. Yiğitler bu yerlerde sabırlı olurlar."

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Abdülcebbâr b. Umâre ve Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Haccâc, İbnü'z-Zübeyr, Abdullah b. Safvân ve Umâre b. Amr b. Hazm'ın kellelerini Medine'ye gönderdi. Başlar burada dikildi ve bir süre sonra Abdülmelik'e gönderildi. Ardından Haccâc, Mekke'ye girdi, Mekke'de bulunan Kureyşliler Abdülmelik b. Mervân'a biat ettiler. [193]

***

Ebû Ca'fer dedi: Abdülmelik bu yılda Osman'ın kölesi Târık'ı Medine valiliğine atadı ve beş ay bu görevde kaldı.

Vâkıdî'nin rivayetine göre bu yılda Bişr b. Mervân öldü. Başkası ise Bişr'in yetmiş dört yılında öldüğünü söylemiştir.

33 İbn Zübeyr olmalı, sehven düşmüş (ed.).

Rivayete göre bu yılda Abdülmelik b. Mervân, Ebû Füdeyk ile savaşması için Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i sefere gönderdi ve ona iki şehrin insanlarından tercih ettiklerini yanına almasını emretti. Bunun üzerine Kûfe'ye gitti, oranın insanlarını sefere çıkmaya davet etti, on bin kişi ona icabetle görevi kabul etti. Arkasından Basra'ya gitti ve Basralıları sefere çıkmaya çağırdı. Buradan da on bin kişi çağrıyı kabul etti. Ömer b. Ubeydullah erzaklarını ve tahsisatlarını verip yola çıkardı. Kûfelileri sağ kanada aldı, onların başında Muhammed b. Mûsâ b. Talha vardı. Basralıları da sol kanada aldı, onların kardeşinin oğlu Ömer b. Mûsâ b. Ubeydullah vardı. Süvarileri merkeze aldı. Ordu Bahreyn'e kadar gitti. Ömer b. Ubeydullah burada ordusunu savaş düzenine soktu. Piyadeleri öne aldı. Onların ellerinde mızraklar vardı, mızrakları yere bırakmışlardı ve palanlarla kendilerini kamufle etmişlerdi. Ebû Füdeyk ve askerleri topyekûn saldırıya geçtiler ve Ömer b. Ubeydullah'ın sol kanadını püskürttüler ve gerileyerek Mugîre b. Mühelleb, Ma'n b. Mugîre, Müccâa b. Abdurrahman ve süvarilerin bulunduğu tarafa kadar gittiler ve Kûfelilerin safına meylettiler. Kûfeliler ise yerlerinde sebat ettiler. Ömer b. Mûsâ b. Ubeydullah yaralandı. Ölüler arasında ağır yaralı olarak bulunuyordu. Basralılar Kûfelilerin geri çekilmediklerini görünce mahcup oldular ve komutansız oldukları hâlde dönüp savaşmaya başladılar ve yaralı hâlde bulunan Ömer b. Mûsâ b. Ubeydullah'ın yanından geçerek onu taşıdılar ve Hâricîlerin kampına girerek burada bulunan samanı ateşe verdiler. Rüzgâr da onlara doğru yön değiştirdi. Basra ve Kûfe askerleri onlara karşı taarruza geçerek karargâhlarını bastılar, Ebû Füdeyk'i öldürdüler ve onları Muşakkar Kalesi'nde muhasara altına aldılar. Bunun üzerine teslim olup haklarında verilecek hükme rıza gösterdiler. Rivayete göre Ömer b. Ubeydullah onlardan altı bin kişiyi öldürdü, sekiz yüz kişiyi esir aldı. Ümeyye b. Abdullah'ın Ebû Füdeyk'ten hamile olan cariyesini de esir aldılar ve Basra'ya döndüler.

[194] Bu yılda Abdülmelik, Hâlid b. Abdullah'ı Basra valiliğinden azletti ve onun yerine kardeşi Bişr b. Mervân'ı atadı. Böyle-

ce Kûfe ile birlikte her iki şehrin valiliği onun uhdesine geçti. Bişr, Basra valiliği görevine de atanınca Kûfe'de Amr b. Hureys'i vekil olarak bırakarak Basra'ya geçti.

Bu yılda yaz mevsiminde Muhammed b. Mervân, Rumlara karşı gazaya çıktı ve onları hezimete uğrattı.

Rivayete göre bu yılda Osman b. Velîd Erminye tarafında Rumlara karşı gazaya çıktı; dört bin askerle altmış bin kişi Rum ordusunu hezimete uğratarak onlardan çok sayıda asker öldürdü.

Bu yılda hac işlerini Mekke, Yemen ve Yemâme'nin valiliğini elinde tutan Haccâc b. Yûsuf sevk ve idare etti. Vâkıdî'nin rivayetine göre bu yılda Basra ve Kûfe valiliği Bişr b. Mervân'ın uhdesinde bulunuyordu. Başkasının görüşüne göreyse Bişr, Kûfe'de, Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd Basra'da vali olarak görev yaparken Kûfe'de Şüreyh, Basra'da da Hişâm b. Hübeyre kādı olarak görev yapıyorlardı. Horasan Valisi Bükeyr b. Vişâh idi.

Hicretin 74. Yılı [195]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılın olaylarından biri Abdülmelik'in Târık b. Amr'ı Medine valiliğinden azletmesi ve onun yerine Haccâc b. Yûsuf'u atamasıdır. Rivayete göre Haccâc bunun üzerine Medine'ye gitti ve burada bir ay kaldıktan sonra umreye gitti.

Rivayet edildiğine göre bu yılda Haccâc b. Yûsuf, İbnü'z-Zübeyr'in Kâbe binasında yaptıklarını yıkmış ve eski hâline döndürmüştür. Nitekim İbnü'z-Zübeyr, Hicr'i Kâbe'nin içine almış ve binada iki kapı bırakmıştı. Arkasından Haccâc safer ayında Medine'ye döndü. Burada üç ay kalarak Medine halkının onuruyla oynamış ve onlara zorluk çıkarmıştır. Ayrıca Benî Selime'de bir mescit inşa etmiştir. Bu mescit ona nispet edilir.

Haccâc, Medine'de Resulullah'ın (sav.) ashabını küçümsedi ve onların boyunlarını mühürledi. Muhammed b. İmrân b. Ebî Zi'b görenlerden naklen Câbir b. Abdullah'ın elinin mühürlenmiş vaziyette olduğunu anlattı.

İbn Ebî Zi'b, İshak b. Yezîd'den naklen Enes b. Mâlik'in boynunun mühürlenmiş olduğunu gördüğünü söyledi. Bununla onu tahkir etmek istemiştir.

İbn Ömer dedi: Şürahbîl b. Ebî Avn bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Haccâc, Sehl b. Sa'd'ı huzuruna çağırdı. Ona: "Müminlerin Emîri Osman b. Affân'a neden yardım etmedin?" diye sordu. Sehl: "Yardım ettim," dedi. Haccâc: "Yalan söyledin," dedi ve emir vererek boynu kurşun mühürle mühürlendi.

Bu yılda Abdülmelik, Ebû İdrîs el-Havlânî'yi –Vâkıdî'nin rivayetine göre– kādılığa getirdi.

Yine bu yılda –bazı ravilere göre– Bişr b. Mervân, Kûfe'den Basra'ya vali olarak gitti.

***

Mühelleb'in Ezârikaya Karşı Savaşması

Bu yılda Mühelleb, Abdülmelik tarafından Ezârikaya karşı savaşmakla görevlendirildi.

[196] Bu yılda iki taraf arasındaki durum:

Hişâm'ın Ebû Mihnef, Yûnus b. Ebî İshak ve babası Ebû İshak'tan anlattığına göre Bişr, Basra valisi olunca Abdülmelik ona şöyle yazdı:

Mühelleb'i Basralıların başında Ezârika üzerine gönder. Şehrinin önde gelenlerini, silahşorlarını, fazilet ve tecrübe ehlini seçsin. Zira o onları daha iyi bilmektedir. Onu savaş hakkındaki görüşüyle baş başa bırak. Çünkü ben onun tecrübesine ve Müslümanlara sadakatine güveniyorum. Kûfelilerden de kesif bir ordu hazırla ve onların başına belli başlı, şerif, güçlü ve hasep sahibi bir kişiyi getir. Savaşçılığı, yiğitliği ve savaş tecrübesiyle bilinen bir adam olsun. Sonra da her iki vilayetin askerlerini hareķete geçirerek Ezârikanın üzerine gitsinler ve nereye giderlerse onları takip etsinler ki Allah onların kökünü kazısın ve onları bertaraf etsin. Selam ile.

Bişr, Mühelleb'i çağırdı, mektubu ona okuttu ve ona emir vererek dilediği insanları seçmesini istedi. Bunun üzerine

oğlu Yezîd'in dayısı olan Cudey' b. Saîd b. Kabîsa b. Serrâk el-Ezdî'yi gönderdi ve Divana giderek insanları seçmesini istedi. Mühelleb'in komutanlık emrinin Abdülmelik tarafından gelmesi, Bişr'e zor geldi ve başkasını tayin etmesine imkân vermedi. Bu tayin âdeta kendisini ona karşı bir kusuru varmış gibi geldi. Bişr b. Mervân, Abdurrahman b. Mihnef'i de davet ederek onu Kûfelilerin başına getirdi ve ona Kûfelilerin silahşorlarını, ileri gelen fazilet ehlini ve yiğitleri seçmesini istedi.

Ebû Mihnef dedi: Muhitin yaşlıları bana Abdurrahman b. Mihnef'ten naklen şöyle anlattılar:

Bişr b. Mervân beni çağırdı ve dedi ki: Benim indimdeki konumunu ve kıymetini bilirsin. Seni bu ordunun başına getirmek istedim. Zira senin cesaretini yeterliliğini, şerefini ve savaşçı bir insan olduğunu bilirim. Senin hakkındaki ümidimi boşa çıkarma. Şu böyle ve böyle olan –Mühelleb'i kötüleyerek– adama bak ve ona görüşlerini dikte ederek onun görüşlerine itibar etme, ona danışma. Hatta onu küçümse ve kusurlu olduğunu ortaya koy.

Ravi dedi: Bişr, ordu hakkında ve savaşa dair tavsiyelerde bulunacağına, Müslümanların menfaati hakkında telkinler- [197]
de bulunmak yerine akılsız biriymişim gibi bana çocuk veya cahil muamelesi yaparak beni amcamın oğlu hakkında kandırmayı yeğledi. Benim gibi yaşını başını almış, benim konumumda olan birinden bu çocuk gibi bir kimsenin beklentide bulunulduğuna şahit olmamıştım. Oysa karşısında bir çocuk değil, itimada şayan bir insan var.

Ravi dedi: Bişr sözlerine tepki vermediğimi görünce: "Sana ne oluyor?" dedi. Ona: "Allah seni ıslah etsin! Ben elimden geldiği kadar, sevdiğim ve hoşlanmadığım her durumda senin emrini yerine getirmekten başka ne yapabilirim," dedim. Bişr: "Öyleyse iyi gördüğün şekilde yoluna devam et," dedi. Bunun üzerine ona veda ettim ve yanından ayrıldım. Mühelleb de Basralılarla yola çıktı ve Râme Mehürmüz'de konaklayarak burada Hâricîlerle karşı karşıya geldi ve etrafına hendekler kazdırdı. Abdurrahman b. Mihnef de Kûfelilerin başında geldi ve Mü-

helleb'den bir veya bir buçuk mil mesafede konuşlandı. Onun maiyetinde Medineliler grubunun başında Bişr b. Cerîr, Temîm ve Hemdân'ın başında Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays, Kinde ve Rebîa'nın başında İshak b. Muhammed b. el-Eş'as, Mezhic ve Esed'in başında da Zahr b. Kays vardı. İki ordu birbirlerini görebilecek şekilde Râme Mehürmüz'de konuşlanmışlardı. Burada on gün kadar geçmişti ki Bişr b. Mervân'ın ölüm haberi geldi. Bunun üzerine birçok Basralı ve Kûfeli dağıldılar. Bişr yerine Hâlid b. Abdullah b. Esîd'i vekil olarak bıraktı. Nitekim Kûfe'deki vekili Amr b. Hureys idi. Kûfelilerden geri dönenler Zahr b. Kays, İshak b. Muhammed b. el-Eş'as ve Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays idiler. Abdurrahman b. Mihnef oğlu Ca'fer'i onların peşinden gönderdi. Ca'fer, İshak ve Muhammed'i geri getirirken Zahr b. Kays'a yetişemedi. Abdurrahman onları iki gün hapsetti ve onlardan söz alarak kendisinden ayrılmayacakları taahhüdünde bulundular. Ancak bir gün geçtikten sonra yine firar ettiler ve farklı bir yol izledikleri için bulunamadılar. İkili Ahvaz'da Zahr b. Kays ile buluştular. Basra'ya dönmek isteyen birçok insan burada toplandı. Hâlid b. Abdullah bu durumdan haberdar olunca insanlara mektup yazarak insanları tevbih etmek ve onları geri göndermek için bir elçi gönderdi. Mektubu onun bir kölesi götürdü ve toplanan insanlara mektubu okudu. Mektup şöyle idi:

[198] Bismillahirrahmânirrahîm. Hâlid b. Abdullah'tan mektubumun muhatabı olan mümin ve Müslümanlara. Allah'ın selamı üzerinizde olsun. Ondan başka ilah olmayan Allah'a hamdederim. Allah kullarına cihadı farz kıldı. Emir sahiplerine itaat etmeyi de farz kıldı. Kim cihat ederse bu kendi lehinedir. Kim de onu terk ederse Allah ondan müstağnidir. Kim de emir sahiplerine ve hak üzerinde kaim olanlara isyan ederse kendini Allah'ın gazabına maruz bırakmış, cezayı hak etmiş olur; malının müsadere edilmesi, ödeneğinin iptal edilmesi, uzak ve kötü yerlere sürülmesi müeyyidelerine çarptırılır. Ey Müslümanlar! Kime karşı cüret edip karşı geldiğinizi bilin! O Müminlerin Emîri Abdülmelik b. Mervân'dır. Onun bir zafiyeti yoktur. İsyan edenlere müsamahası yoktur. İsyan edenlere karşı kırbacıyla

ve kılıcıyla muamele eder. Kendinizi haksız duruma düşürmeyin. Ben size gerekli uyarı ve nasihati yapmakta kusur etmedim. Ey Allah'ın kulları! Yazıldığınız yerlere dönün ve halifenize itaat edin. Sakın asi ve muhalif olarak geri dönmeyin, hoşlanmadığınız durumlarla karşılaşmayın. Bu mektuptan sonra Allah'a yemin ederim ki bir asiye rast gelirsem onu öldüreceğim. Allah'ın selam ve rahmeti üzerinizde olsun.

Adam her bir veya iki satırı okuduğunda Zahr ona: "Kısa kes!" diyordu. Hâlid'in kölesi ona: "Vallahi dinlediğini anlamak istemeyen bir adamın sözlerine muhatap oluyorum. Şahidim ki sen bu mektuptaki sözleri dikkatle dinlemiyorsun," dedi. Zahr: "Ey kırmızımtırak tenli köle! Sana emredileni oku, ondan sonra yakınlarına dön. Bizim içimizdekini sen bilemezsin," dedi.

Adam mektubu okuyunca mektuptakine kimse iltifat etmedi. Zahr, İshak b. Muhammed ve Muhammed b. Abdurrahman yola devam ederek Eş'as ailesine ait Kûfe yakınlarındaki bir köyde konakladılar ve Amr b. Hureys'e şöyle yazdılar:

İnsanlar valinin ölüm haberini alınca dağıldılar ve yanımızda kimse kalmadı. Bunun üzerine valiye ve vilayetimize geri döndük. Valinin bilgisi ve izni olmadan şehre girmek istemedik.

Vali onlara şöyle yazdı: [199]

Sizler yazıldığınız yeri terk ettiniz, asi ve muhalif olarak geri döndünüz. Size izin ve aman yoktur.

Mektup onlara ulaşınca beklediler ve gece olunca konakladıkları yere girdiler. Haccâc b. Yûsuf gelinceye kadar orada ikamet etmeye devam ettiler.

***

Horasan Valiliği

Bükeyr b. Vişâh'ın Horasan Valiliğinden Azli ve Yerine Ümeyye b. Abdullah'ın Getirilmesi

Bu yılda Abdülmelik, Bükeyr b. Vişâh'ı Horasan valiliğinden aldı ve yerine Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i getirdi.

Bükeyr'in Azli ve Ümeyye'nin Bu Göreve Getirilmesinin Sebebi

Ebü'l-Hasan'ın rivayetine göre Ümeyye'nin valilik görevine başlamasına kadar Bükeyr b. Vişâh'ın valilik görevi iki yıl sürdü. Nitekim İbn Hâzim yetmiş üç yılında öldürüldü ve Ümeyye yetmiş dört yılında vali olarak burada göreve başladı.

Bükeyr'in Horasan valiliğinden azledilmesinin sebebi şöyledir: Ali'nin Mufaddal'dan rivayet ettiğine göre Bükeyr, İbn Hâzim'i öldüren ve kellesini kendisine teslim etmekte zorluk çıkaran Bahîr'i hapsetmiş; Abdülmelik, Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i Horasan'a vali olarak tayin edinceye kadar da hapiste kalmıştı. Bükeyr, durumu haber alınca Bahîr'e haber göndererek onunla barışmak istedi. Ancak Bahîr bu isteğini reddetti. Ravi: "Bükeyr, Horasan'ın hep hâkimiyeti altında kalacağını sandı," dedi. Bunun üzerine ikili arasında arabulucular gidip geldiler. Ancak Bahîr barışma girişimlerini kabul etmedi. Bunun üzerine Dırâr b. Husayn ed-Dabbî ona gitti ve dedi ki: "Seni ahmak olarak görüyorum! Onun elinde esir olarak bulunduğun hâlde amcanın oğlu sana haber gönderiyor ve senden özür diliyor. Oysa Meşrifî kılıcı onun elindedir ve seni öldürecek olsa senin için bir keçi osurmaz. Buna rağmen onun talebini kabul etmiyorsun. Sen bu işte isabetle düşünmüyorsun. Sulhu kabul et ve hapisten çık, kendi hürriyetine sahip ol." Bahîr onun nasihatini kabul etti ve Bükeyr ile barıştı. Bunun üzerine Bükeyr ona kırk bin dirhem verdi ve ondan kendisiyle savaşmayacağına dair söz aldı. Öte yandan Temîm, Horasan'da ihtilaf etmişlerdi. Mukâis ve batınlar onun için tarafgirlik yapmaya başladılar. Horasanlılar savaşın tekrar başlamasından ve memleketlerinin fesada maruz kalmasından, düşmanları olan müşriklerin kendilerini kahretmelerinden
[200] endişe ettiler. Bunun üzerine Abdülmelik b. Mervân'a şöyle yazdılar: "Bu fitneden sonra Horasan ancak haset etmeyecekleri ve ona karşı bir asabiyet mücadelesine girişmeyecekleri Kureyş'ten bir adamın yönetiminde düzelebilir." Abdülmelik de şöyle dedi: Horasan doğunun serhaddidir. Orası şerre maruz kaldı. Başında da bu Temîmli vardır. İnsanlar asabi-

yete kapıldılar ve tekrar eski duruma düşmekle bu serhat ve içindekilerin helak olmasından endişe ediyorlar. Bu sebeple benden onların başına dinleyip itaat edecekleri bir adam getirmemi istediler. Ümeyye b. Abdullah: "Ey Müminlerin Emîri! Onlara bir yakınını gönder," dedi. Abdülmelik: "Eğer Ebû Fûdeyk'e karşı savaşmaktan imtina etmeseydin bu görev senin olacaktı," dedi. Ümeyye: "Ey Müminlerin Emîri! Savaşacak adam bulamayınca bundan imtina ettim. İnsanlar beni yalnız bıraktılar. Bu nedenle bir gruba meyletmeyi Müslümanlardan bir topluluğu helake maruz bırakmaktan daha iyi olacağını düşündüm. Merrâr b. Utbe de bu işe vâkıftır. Hâlid b. Abdullah da benim mazeretimi sana yazmıştı. –Nitekim Hâlid, Abdülmelik'e yazarak insanların Ümeyye'yi yalnız bıraktıklarını bildirmişti.–" dedi. Merrâr: "Ey Müminlerin Emîri! Ümeyye doğru söyledi. O sabretti. Ancak etrafında savaşacak kimse kalmamıştı, insanlar onu yalnız bırakmışlardı," dedi. Bunun üzerine Abdülmelik onu Horasan valiliğine atadı. Aslında Abdülmelik onu severdi ve: "O benim yaşıtımdır," derdi. Hatta insanlar: Hezimete uğrayan bir kimsenin Ümeyye gibi ödüllendirildiğine şahit olmadık. Ebû Fûdeyk'ten kaçtığı hâlde Horasan'a vali oldu. Öte yandan Bekir b. Vâil'den bir adam Bükeyr b. Vişâh'ın gözetim altında tutulması hakkında şöyle dedi:

Beyaz develer burunlarındaki halkalara soluyarak ve omuzlarındaki keçe gözükerek sana geldi.

Semerleri sırtlarında tıpkı kilisenin güvercinlerinin duruşu gibi duruyor.

Cömert bir beyefendi olan Ümeyye'nin alnı cilalanmış parlak bir kılıç gibi parlıyor.

Bahîr ise bu sırada Sinc'de idi ve Ümeyye'nin gelişini soruyordu. Onun Ebreşehr'e yaklaştığını haber alınca Mervlilerden Rüzeyn –veya Züreyr– adında bir Aceme, emîr gelmeden kendisiyle görüşmem için şu kadar ücret mukabilinde ve ikramiyenin fazlası karşılığında bana yakın bir yol göster, dedi. Adam yol rehberiydi. Onu yola çıkardı ve bir gecede Sinc'den Serahs'a götürdü. Oradan da Nîsâbûr'a kadar götürerek Ebreşehr'e geldiğinde Ümeyye ile buluştu. Onunla buluşunca ona Horasan hakkında bilgi verdi ve ahalisinin durumunu düzelt- [201]

mek, güzelce itaat etmelerini sağlamak ve onların geçimlerini temin etmek hususunda valinin işini kolaylaştırmak için yapılması gerekenleri anlatarak Bükeyr'in elde ettiği bazı mallar hakkında onu bilgilendirdi ve ihanetinden sakındırdı.

Ravi dedi: Bahîr, Merv'e varıncaya kadar Ümeyye'ye eşlik etti. Ümeyye âlîcenap bir kimseydi. Bu sebeple Bükeyr'e ve amillerine dokunmadı. Ona emniyet kuvvetinin başına geçmesini teklif etti. Ancak Bükeyr kabul etmedi. Bunun üzerine bu görevi Bahîr b. Verkâ'ya verdi. Kavminden bazı adamlar bu hususta Bükeyr'i eleştirerek: "Görevden imtina ettin. Aranızdaki husumeti bilirsin," dediler. Bükeyr: "Dün Horasan valisiydim. Harbeler benim için taşınırdı. Bugün emniyetin başına geçip harbe mi taşıyayım?" diye cevap verdi.

Ümeyye, Bükeyr'e şöyle dedi: "Horasan'da bir görev seç," dedi. Bükeyr: "Tohâristan amilliği," dedi. Ümeyye: "Orası senin olsun," dedi. Ravi dedi: Bunun üzerine Bükeyr hazırlık yaptı ve gitmek için çok miktarda harcama yaptı. Ancak Bahîr, Ümeyye'ye: "Bükeyr, Tohâristan'a giderse seni haledecek," dedi. Sürekli bu telkinde bulununca Ümeyye, Bükeyr'den endişe etmeye başladı ve ona ikamet etmesini emretti.

***

Bu yılda hac görevinin sevk ve idaresini Haccâc icra etti. Muhammed b. Ömer'den anlatıldığına göre Haccâc henüz Medine'ye intikal etmeden oranın kādılığına Abdullah b. Kays b. Mahrame getirildi.

Bu yılda Mekke ve Medine'nin valisi Haccâc b. Yûsuf'tu. Horasan Valisi Ümeyye b. Abdullah b. Esîd iken Kûfe Kādısı Şüreyh b. el-Hâris, Basra Kādısı Hişâm b. Hübeyre idi. Bir rivayete göre bu yılda Abdülmelik umre ziyaretine gitti. Ancak bu rivayetin doğruluğu bizce malum değildir.

[202] **Hicretin 75. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu olaylardan biri Muhammed b. Mervân'ın yaz mevsiminde Maraş tarafında isyan eden Rumlara karşı gerçekleştirdiği gazadır.

Yine bu yılda Abdülmelik, Yahyâ b. Hakem b. el-Âs'ı Medine valiliğine getirdi.

Bu yılda Abdülmelik Haccâc b. Yûsuf'u Irak'a vali olarak atadı. Ancak Horasan ve Sicistan idaresini bunun dışında tuttu.

***

Haccâc Kûfe'de

Haccâc'ın Kûfe Valisi Olması ve Kûfelilere Hitabesi

Bu yılda Haccâc Kûfe'ye gitti.

Ebû Zeyd bana Muhammed b. Yahyâ Ebû Gassân ve Abdullah b. Ebî Ubeyde b. Muhammed b. Ammâr b. Yâsir'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Bişr b. Mervân'ın ölümünden sonra Abdülmelik b. Mervân'ın Irak valiliği görevine ilişkin mektubu eline geçince Haccâc b. Yûsuf on iki süvariyle birlikte seçkin develer üzerinde yola çıktı ve güneşin aydınlığının gökyüzünde yayıldığı bir saatte ansızın Kûfe'ye girdi. Bişr, Mühelleb'i Harûriyye üzerine göndermişti. Haccâc ilk olarak mescide gidip minbere çıktı. Başını, ağzını ve burnunu kapatacak şekilde Yemenî ipek kumaştan bir sarıkla sarmıştı. Haccâc: "İnsanlar toplansınlar," dedi. Onu ve adamlarını Hâricî sandılar ve hakkında kötü düşündüler. Ancak insanlar etrafında toplanınca kalktı, yüzünü açarak şöyle dedi:

Ben sabah vaktinin adamıyım ve yokuşları aşan kişiyim. Sarığı çıkarınca beni tanırsınız.

Vallahi şerri gerektiği gibi değerlendiririm ve ona pabucunu giydiririm ve misliyle cezalandırırım. Görüyorum ki bazı başlar olgunlaşmış ve onları toplama zamanı gelip çatmıştır. Kanların âdeta sarık ve sakallar arasında akmakta olduğunu görüyorum. [203]

Bu hakikat paçalarını sıvadıkça sıvamıştır.

Şimdi güçlü ve hızlı olma vaktidir ey savaş! Gece onu Hutam adındaki sürücüyle toplamıştır.

O ne deve ne de davar çobanıdır ne de ahşap ve tahta parçası üzerinde eti parçalayan bir kasaptır.

Gece onu güçlü bir kişiyle topladı. Hem de uçsuz bucaksız çölden çıkmakta en harika olandır.

Muhacirdir, Arabî değildir.

Bu an karışmanın arzu edilmediği an değildir, o dolgun ve yularlı olmayan develerin getirdiğidir.

Onlar sabahın köründe süratle seyrederler.

Ey Iraklılar! Vallahi ben olgunlaşıp olgunlaşmadığını bilmek için sıkılan bir incir gibi sıkılmaya gelmem ve müsabakada en uzak noktaya kadar koştum. Müminlerin Emîri Abdülmelik ok torbasını döktü ve oklarını ısırdı (kontrol etti). İçlerinde beni, en sert ve en kırıcı olan beni buldu. Bu sebeple beni sizin üzerinize gönderdi. Sizler uzun süre fitne yolunda
[204] yürüdünüz, kötülük yolunu izlediniz. Vallahi garip develerin vurulduğu gibi size vuracağım. Vallahi vadetsem vadimi yerine getiririm. Takdir etsem de ıslah ederim. Bu cemaatlerden ve dedikodularından sakının. O kimse ne der? Onunla ilişkiniz nedir gibi söylentilerden uzak olun. Vallahi ya hak yolunda istikamet ehli olacaksınız ya da her birinizi bedeniyle meşgul edeceğim. Mühelleb ordusunu gönderdikten üç gün sonra kaçak olanı görürsem kanını akıtacak ve malını talan edeceğim.

Arkasından evine girdi ve bunları söylemekle yetindi.

Ravi dedi: Deniliyor ki sükûtu uzun sürünce Muhammed b. Umeyr çakıl taşlarını aldı ve onu bunlarla taşlamak istedi ve dedi ki: "Allah onu kahretsin! Ne kadar usandırıcı ve kötüdür! Vallahi onun hâlinin, görüntüsü gibi olduğunu sanırım." Haccâc konuşunca elindeki taşlar elinden düşmeye başladı ve onları elinde tutamadı. Haccâc bu kez şöyle konuştu:

Yüzler çirkin ola! "*Allah ibret için bir beldeyi örnek verdi: Bu belde güvenli ve huzurlu idi. Rızkı ona her yerden bol bol gelirdi. Sonra Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da ona insanlarının yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı.*"[34] Siz onlarsınız ve onların benzerlerisiniz. Emin olun, istikamet üzere olun. Aksi takdirde vallahi sizler isyanı terk edinceye kadar size zilleti tattıracağım, uyum sağlayıncaya kadar sizi taş gibi bağlayıp sıkacağım. Allah'a yemin ederim ki insaflı olmaya yeltenecek ve fitneden, yalan haber üre-

34 Nahl, 16/12.

tip yaymaktan ve dedikodudan vazgeçeceksiniz. Bir de kılıçla kesmeyi bilir misiniz? Sizi kılıçla öyle keseceğim ki kadınları dul, çocukları yetim bırakacak bir kesim! Ta ki bâtılı terk eder, şundan ve bundan vazgeçersiniz. Şu ve bu gruplardan sakının. İnsanlar yalnızca binecekler. İsyan edenler için yaptıkları mubah olsaydı fey toplanamaz, düşmana karşı savaşılamaz ve serhat tahliye edilecekti. Eğer kerhen gazaya çıkarılmazlarsa gönüllü olarak çıkmazlardı. Bana Mühelleb'i reddettiğiniz, şehrinize asi ve muhalif olarak geri döndüğünüze dair haber ulaştı. Allah'a yemin ederim ki üçüncü kereden sonra kimi bulursam boynunu vuracağım.

Sonra insanların büyüklerini çağırarak onlara: İnsanları [205]
Mühelleb'e ulaştırın ve katılımlarına dair beratları bana getirin. Bu müddet (sevkiyat) bitene kadar köprüyü gece ve gündüz açık tutun.

... ...[35] Bunun üzerine Umeyr b. Dâbi' et-Temîmî el-Hanzalî [207]
kalktı ve ona dedi ki: "Allah, Emîri ıslah etsin. Ben de bu sefere yazıldım. Oysa ben yaşlı ve hasta bir adamım. İşte oğlum. O benden gençtir." Haccâc: "Sen kimsin?" dedi. Adam: "Umeyr b. Dâbi' et-Temîmî," dedi. Haccâc: "Dünkü sözlerimi duydun mu?" dedi. Adam: "Evet," dedi. Haccâc: "Sen Müminlerin Emîri Osman üzerine giden değil misin?" dedi. Adam: "Evet," dedi. Haccâc: "Seni bu işe sevk eden nedir?" dedi. Adam: "Osman yaşlı olduğu hâlde babamı hapse atmıştı," dedi. Haccâc: "Baban:

Niyet ettim ancak yapmadım. Keşke yapsaydım ve Osman'ı zevceleri ona ağlayacak hâlde bıraksaydım.

diyen baban değil miydi? Ben, seni öldürmekte Basra ve Kûfe şehirlerinin yararı vardır diye düşünüyorum. Ey korumam! Kalk ve onun boynunu vur," dedi. Bunun üzerine adam kalkıp boynunu vurdu ve malını talan etti.

35 207. sayfaya kadar geçen kısımda Haccâc'ın konuşmasında geçen bazı kelimelerin sözlük anlamı üzerinde durulmaktadır. Metin tercüme edildiğinden tercüme metninde bu kısmın yer alması anlamsız olduğundan bu bölüm atlanmıştır (çev.).

Rivayete göre Anbese b. Saîd, Haccâc'a: "Bu adamı tanıyor musun?" dedi. Haccâc: "Hayır," dedi. Anbese: "Bu, Müminlerin Emîri Osman'ın katillerindendir," dedi. Bunun üzerine Haccâc ona: "Ey Allah'ın düşmanı! Müminlerin Emîri üzerine de bir bedelli gönderseydin," dedi ve boynunun vurulmasını emretti. Bir kişiye: "Bilesiniz ki Umeyr b. Dâbi' üçüncüden sonra geldi. Hâlbuki bizim çağrımızı duymuştu. Bu sebeple boynunun vurulmasını emrettik. Bilesiniz ki Mühelleb'in askerlerinde bu gece evde kalandan Allah'ın zimmeti berîdir," dedi. Bunun üzerine insanlar yola çıktılar ve köprüde izdiham meydana geldi. Reisler de Râmhürmüz'de bulunan Mühelleb'e giderek ondan askerin katılımına dair belgeleri aldılar. Mühelleb: "Şimdi Irak'a erkek bir vali geldi. Bugün düşmanla savaşılacaktır," dedi.

İbn Ebî Ubeyde rivayetinde şöyle dedi: O gece Mezhic'den dört bin kişi köprüyü geçti. Bunun üzerine Mühelleb: "Irak'a erkek bir adam geldi," dedi.

[208] Ömer, Ebü'l-Hasan'dan naklen şöyle dedi:

Haccâc onlara Abdülmelik'in mektubunu okuyunca okuyan kişi, "Selamün aleyküm. Allah'a hamdederim," cümlelerini okuyunca Haccâc: "Dur!" dedi ve şöyle devam etti: "Ey asânın kulları! Müminlerin Emîri size selam söylüyor ve sizden onun selamına karşılık veren olmuyor. Bu İbn Nihye'nin[36] terbiyesidir. Vallahi ben size farklı bir terbiye vereceğim! Mektubu baştan oku," dedi. Okuyan "Selamün aleyküm!" cümlesini okuyunca hazır bulunanların tümü: "Allah'ın rahmeti ve selamı Müminlerin Emîri'ne olsun," dediler.

Ömer dedi: Abdülmelik b. Şeybân b. Abdülmelik b. Misma' bana Amr b. Saîd'den naklen şöyle anlattı:

Haccâc, Kûfe'ye gelince onlara hitap etti ve dedi ki: "Sizler Mühelleb'in ordusunun nizamını ihlal ettiniz. Üç gün içinde onun askerlerinden hiç kimse geride kalmasın." Üç gün sonra burnundan kan akan bir adam geldi. Haccâc: "Senin hasmın kim?" diye sordu. Adam iftira ederek: "Umeyr b. Dâbi' el-Bür-

36 İbn Nihye, Haccâc'dan önce Basra emniyet amiriydi (çev.).

cümî. Birliğine gitmesini söylediğim için bana vurdu," dedi. Bunun üzerine Haccâc, Umeyr b. Dâbi'ye haber göndererek gelmesini söyledi. İhtiyar bir kişi olan Umeyr, Haccâc'ın huzuruna götürüldü. Haccâc ona: "Seni birliğinden geri kalmaya sebep olan ne?" dedi. Adam: "Yaşlı bir adamım ve hareket gücüm yok. Oğlumu bedelli olarak gönderdim. O hem genç hem de benden güçlüdür. Sana söylediğimin doğru olduğunu öğrenebilirsin. Yalan söylediysem cezama razıyım," dedi. Bunun üzerine Anbese b. Saîd şöyle dedi: "Bu şahıs Osman öldürüldükten sonra yüzüne vurdu ve cesedine basarak iki kaburgasını kırdı." Haccâc, emir vererek adamın boynunu vurdurdu. Amr b. Saîd dedi: Kûfe ile Hîre arasında seyrediyordum. Mudar ağzıyla bir şiir söylendiğini duydum. Sesin geldiği tarafa yöneldim. Onlara: "Ne haber?" dedim. Adamlar: "Bize en kötü Arap kavminden Semûd'dan bir adam geldi. Ayakları yan basan, kalçası silik, gözleri küçük ve zayıf gören bir kişi. Aşiretin büyüğü Umeyr b. Dâbi'nin boynunu vurdurdu.

Haccâc, Umeyr b. Dâbi'yi öldürünce Benî Esed'in Benî Gâ- [209]
dire kolundan İbrâhim b. Âmir, Abdullah b. ez-Zübeyr ile karşılaştı. Ona olay hakkında sorunca İbnü'z-Zübeyr şu beyitleri dile getirdi:

İbrâhim ile karşılaşınca ona: "Durumun çetrefilli bir hâl aldığını görüyorum," dedim.

Hazırlan ve hızlı davranarak orduya katıl. Zira tehlikeli durumlarda ordudan başka gidecek yer yoktur.

Muhayyersin, ister sen Umeyr b. Dâbi'nin yanına git, istersen de Mühelleb'in ordusuna katıl.

Bu iki sevimsiz plandan kurtuluşun ise ancak kardan da beyaz bir tay ile firar etmendir.

Bunun üzerine döndü. Horasan ondan uzak da olsa onu çarşı kadar yakın veya ondan da yakın olarak gördü.

Koşmaktan hoşlanmayan semiz eyerin ön kaşına yapışıp kalınca âdeta bükülüp kaldı.

Rivayete göre Haccâc'ın Kûfe'ye gelişi bu yılın ramazan ayında vuku buldu. Haccâc, Hakem b. Eyyûb es-Sekafî'yi Basra'ya vali olarak gönderdi. Ona Hâlid b. Abdullah'a sert dav-

ranmasını emretti. Hâlid durumdan haberdar olunca Hakem henüz Basra'ya varmadan kendisi Basra'dan ayrıldı ve Celhâ'da konakladı. O henüz mescidinden ayrılmadan bir milyon dirhem aralarında taksim edildi.

***

Bu yılda hac görevini Abdülmelik b. Mervân sevk ve idare etti. Bu rivayeti bana kendisine nakleden, İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den naklen Ahmed b. Sâbit rivayet etti. Bu yılda Yahyâ b. Hakem, Abdülmelik b. Mervân'ı ziyaret etti. Abdülmelik, Medine'deki amillik görevine devam etmesini emretti. Kûfe
[210] ve Basra Valisi Haccâc b. Yûsuf idi. Horasan Valisi Ümeyye b. Abdullah olup Kûfe Kādısı Şüreyh, Basra Kādısı da Zürâre b. Evfâ idi.

***

Yine bu yılda Haccâc, Kûfe'den Basra'ya geçti ve Ebû Ya'fûr Urve b. Mugīre b. Şu'be'yi Kûfe'de vekil olarak bıraktı. Ebû Ya'fûr Rustakbaz vakasından sonra Haccâc, Kûfe'ye dönünceye kadar Kûfe'deki görevine devam etti.

***

Basra İsyanı

Basra'da İnsanların Haccâc'a Karşı Harekete Geçmesi

Bu yılda insanlar Haccâc'a karşı harekete geçtiler.

İsyan etmelerinin sebepleri

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen Ebû Züheyr el-Absî'nin şöyle dediğini anlattı:

Haccâc b. Yûsuf, Kûfe'ye gittikten ve gider gitmez İbn Dâbî'yi öldürdükten sonra oradan ayrıldı ve Basra'ya geçti. Buraya gidince Kûfelilere hitaben yaptığı konuşmanın bir benzerini Basra'da da yaptı, onları da tehdit etti. Ona Benî Yeşker'den bir adam getirildi ve onun asi olduğu söylendi. Adam: "Bende fıtık var. Bişr bizzat onu gördü ve beni özürlü kabul etti. Benim maaşım da beytülmâle aktarıldı," dedi. Haccâc onun özrünü kabul etmedi ve onu öldürdü. Bunun üzerine Basralılar korktular ve çıkarak Râmhürmüz Köprüsü'nde iz-

dihama meydan verdiler. Mühelleb: "İnsanların başına erkek bir adam geldi," dedi.

Haccâc da yetmiş beş yılının Şaban ayının başında çıktı ve Rustakbaz'da konakladı. Bunun üzerine insanlar Abdullah b. Cârûd liderliğinde başkaldırdılar. Ancak Abdullah b. Cârûd'u öldürdü ve on sekiz kesik başı göndererek Râmhürmüz'de insanların gözü önünde dikildi. Bu durum Müslümanların muhalefetini kamçıladı, Hâricîleri de kötü etkiledi. Aslında onlar insanlar arasında bir ihtilaf ve tefrikanın olmasını umuyor ve istiyorlardı. Arkasından da Haccâc, Basra'ya geçti.

Abdullah b. Cârûd'un başkaldırmasının sebebi şöyledir: Haccâc, Basra'da insanları Mühelleb'e katılmaya çağırıp da [211] insanlar yola çıkınca Haccâc da şaban ayı sonunda maiyetinde Basra'nın ileri gelenleri olduğu hâlde çıktı ve Rustakbaz'a kadar giderek Desteva'ya yakın bir yerde konakladı. Mühelleb ile arasında on sekiz fersah mesafe vardı. Haccâc insanlara: "İbnü'z-Zübeyr'in maaşlarınıza yaptığı artış, bir fâsık ve münafığın işidir. Ben bunu onaylamıyorum," dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Cârûd el-Abdî kalktı ve ona: "Bu artış bir fâsık ve münafığın işi değildir. Bu artışı Müminlerin Emîri Abdülmelik de onaylamıştır," dedi. Haccâc onu yalanladı ve onu tehdit etti. Bunun üzerine Abdullah b. Cârûd, Haccâc'a başkaldırdı, onu insanların ileri gelenleri de desteklediler. İki taraf arasında şiddetli bir çatışma vuku buldu. Ancak İbn Cârûd ve bazı adamları öldürüldüler. Haccâc onun ve on tane adamının kellelerini Mühelleb'e gönderdi, kendisi de Basra'ya döndü. Mühelleb'e ve Abdurrahman b. Mihnef'e de yazarak: "Mektubum elinize geçer geçmez Hâricîlere karşı harekete geçin," diye emretti.

***

Ezârika Meselesi

Mühelleb ve İbn Mihnef'in Ezârikayı Râmhürmüz'den Sürmeleri

Bu yılda Mühelleb ve İbn Mihnef Ezârikayı Râmhürmüz'den sürdüler.

Buna Dair Rivayetler ve Bu Yılda Ezârikanın Durumu

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen Ebû Züheyr el-Absî'nin şöyle dediğini anlattı:

Mühelleb ve İbn Mihnef, Haccâc'ın mektubu üzerine yetmiş beş yılının Şaban ayının bitimine on gün kala Pazartesi günü Râmhürmüz'de Ezârikaya karşı harekete geçti ve şiddetli bir çatışma olmaksızın onları buradan sürdüler. Onlara karşı bir hamle yaparak buradaki mevcudiyetlerine son verdiler. Ezârika bir savunma taktiği içinde çıkarak Sâbûr'un Kâzerûn diye adlandırılan bölgede konakladılar. Mühelleb ve İbn Mihnef onları takip ederek ramazanın başında konakladıkları yere ulaştılar. Mühelleb etrafında hendekler kazdırdı. Basralıların anlattığına göre Mühelleb, Abdurrahman b. Mihnef'e: "İstersen etrafında hendekler kazdır," dedi. Ancak Abdurrahman'ın adamları karşı çıkarak: "Hendeğimiz kılıçlarımızdır," dediler. Hâricîler gece vakti onu ani şekilde yakalamak için Mühelleb'e karşı saldırıya geçtiler. Ancak onun tedbir aldığını görünce Abdurrahman b. Mihnef'e yöneldiler ve hendek
[212] kazdırmadığını gördüler. Bunun üzerine ona karşı saldırıya geçtiler. Abdurrahman'ın adamları kaçtılar. Ancak Abdurrahman meydana inerek bazı adamlarıyla savaştı ve adamlarıyla birlikte öldürüldü.

Bunun üzerine Hâricîlerin şairi şöyle dedi:

Kime aittir o askerler? Onlar ölüler ve cesetler hâlinde yerde uzanmış yatıyorlar.

Onlar eteklerini çekip gittikten sonra cesetleri kum fırtınasının savurduğu kumlara maruz kaldıklarını görürsün.

Kûfelilere gelince: Onlar şöyle nakletmişlerdir: Haccâc b. Yûsuf'un mektubu Mühelleb ve Abdurrahman b. Mihnef'e ulaştı. Mektupta "Mektubum elinize geçer geçmez Hâricîlere karşı harekete geçin," diye emrediyordu. Bunun üzerine ikili yetmiş beş yılının Ramazan ayının bitimine on gün kala Çarşamba günü harekete geçtiler. İki taraf arasında daha önce görülmemiş şiddette bir muharebe oldu. Öğleden sonraydı. Hâricîler, Mühelleb b. Ebî Sufre'ye karşı topyekûn bir saldırıda bulundular. Mühelleb karargâhına çekilmek zorunda

kaldı. Bunun üzerine salih insanlardan bazılarını Abdurrahman'a göndererek: "Düşmanımız birdir. Müslümanların başına gelenleri görüyorsun. Kardeşlerine destek ver. Allah'ın rahmeti üzerinde olsun," dedi. Abdurrahman, Mühelleb'e peş peşe süvari ve savaşçılarla asker takviyesinde bulundu. İkindiden sonra Hâricîler Abdurrahman'ın gönderdiği süvari ve savaşçıların fazlalığını görünce yanında az kuvvet kaldığını sanarak Mühelleb'in karşısında beş veya altı birlik bırakarak geri kalan bütün askerleriyle topyekûn Abdurrahman b. Mihnef'e karşı saldırdılar. Abdurrahman, Hâricîlerin sebat ettiklerini görünce yanında Kurrâ ve onların başında Abdullah b. Mes'ûd'un adamı Ebü'l-Ahvas, Zeyd b. Ali ile birlikte Kûfe'de öldürülen ve onunla birlikte asılan Huzeyme b. Nasr Ebû Nasr b. Huzeyme el-Absî olduğu hâlde meydana indi. Kavminden yetmiş kadar has adamı da onun maiyetindeydiler. Hâricîler onlara karşı şiddetli bir saldırı gerçekleştirip şiddetli bir muharebede bulundular. Sonra insanlar çekilerek sabır ve sebat ehli bir grupla birlikte direndiler. Oğlu Ca'fer'i de takviye olarak Mühelleb'e göndermişti. Ca'fer babasının imdadına yetişmek için çağrıda bulunsa da ancak az sayıda insan çağrısına icabet ettiler. Ca'fer babasına yetişmeye çalıştıysa da Hâricîler ona engel oldular. Adam ağır yaralanıncaya kadar savaştı. Abdurrahman b. Mihnef ve maiyetindekiler de yüksek bir tepede gecenin üçte biri geçinceye kadar savaştı ve öldürüldü. Sabah [213] olunca Mühelleb geldi ve yanına kadar giderek onu defnetti ve namazını kıldı. Haccâc'a da öldürüldüğünü yazdı. Haccâc da durumu Abdülmelik'e yazdı. O da Abdurrahman'ı Mina'da andı ve Kûfelileri kınadı. Haccâc, Abdurrahman'ın askerine komutan olarak Attâb b. Verkâ'yı gönderdi, ona emir vererek savaşta birlikte hareket ederlerse Mühelleb'i dinlemesini ve ona itaat etmesini söyledi. Ancak bu husus onu rahatsız ettiyse de Haccâc'a itaat etmekten imtina edemedi ve ona itiraz edemedi. Attâb geldi ve askerin başına geçip Mühelleb'in emrine bağlı olarak Hâricîlere karşı savaştı. Ancak kendi işlerini kendisi görüyor ve neredeyse Mühelleb'e hiç istişarede bulunmuyordu. Mühelleb bu durumu görünce aralarında

Bistâm b. Maskale b. Hübeyr'in de bulunduğu bazı Kûfelileri ayarlayarak onları Attâb'a karşı kullandı.

Ebû Mihnef, Yûsuf b. Yezîd'den naklen şöyle anlattı:

Attâb, Mühelleb'e giderek ona askerlerine erzak vermesini istedi. Mühelleb onu yanında oturttu. Attâb ondan askerlerine erzak vermesini istedi. Ancak bu talebini iletirken üslubu kaba ve yüzü asıktı. Bunun üzerine Mühelleb ona: "Ey kötü sözlü ananın oğlu! Sen burada öyle konuşuyorsun," dedi. Benî Temîm, Attâb'ın Mühelleb'e cevap verdiğini söylerken Yûsuf b. Yezîd ve başkası: "Onun şöyle karşılık verdiğini ifade etmişlerdir: Ortada amcalık dayılık vardır. Dilerim ki Allah seninle aramızı ayırsın." İkisi arasında tartışma devam edince Mühelleb değneği alıp üzerine gitmek istedi. Ancak oğlu Mugîre değneği elinden aldı ve "Allah, Emîri ıslah etsin. Arap büyüklerinden ve eşraflarından biridir. Hoşuna gitmeyen sözler sarf etse de tahammül etmelisin. Zira o bunu hak etmektedir," dedi. Mühelleb kabul etti ve Attâb yanından ayrıldı. Bu kez de Bistâm b. Maskale ona karşı gelerek ona sövüp hakaret etti.

Bunun üzerine Attâb, Haccâc'a yazarak Mühelleb'i şikâyet etti; onun şehrin sefihlerini kendisine karşı kışkırttığını bildirerek kendisini yanına geri çağırmasını istedi. Bu durum Kûfe eşrafının Şebîb'den duydukları rahatsızlık sebebiyle Haccâc'ın kendisine ihtiyaç duyduğu bir ana rast geldi. Bu sebeple Haccâc ona: "Emrin altındaki askerleri Mühelleb'e bırak ve geri dön," dedi. Mühelleb askerlerinin başına Habîb b. Mühelleb'i getirdi.

Humeyd b. Müslim, Abdurrahman b. Mihnef'i andığı bir manzumesinde şöyle dedi:

Ey Ebû Hakîm! Seni öldürdülerse de sen de onların üzerine cesaretle gittin ve cengâverlerini öldürdün.

[214] *Onlar bizden bir büyüğümüzü aldılar. O müsamaha ve onur ehli olan faziletli bir insandı.*

Seni öldürmeleri kavmini âdeta yıkmıştır. Sen onların yükünü taşıyordun.

Vuruşma ve muharebe vuku bulduğunda kavminin savaş külfetini kim üstleniyordu?

Yemin ederim ki o âdeta kandan bir gömlek giymiş gibi kanlar içinde kalmayıncaya kadar öldürülmesine muvaffak olamadılar.

Kahramanlar onun sancağı altında ellerinde meşrefî kılıçlar olduğu hâlde vuruştular.

Uzun bir gün boyunca ondan sonra bir gecenin son demine kadar vuruştular. Gökyüzünde hilali gördükleri gündü.

Onun safı dağılıp da süvarileri onu meydanda yalnız bırakınca mızrakların hedefi oldu ve yıkıldı.

Sürâka b. Mirdâs el-Bârıkī ise şöyle dedi:

Ey iki gözüm! Gözyaşlarını dökün ve bir binicinin yanındaki delinmiş su kırbası gibi gözyaşlarını akıtın.

Ezd'e ağlayın, zira onların büyüğü öldürüldü. Ondan sonraki ümitsiz hayat için ağıt yakın.

Onlardan sonra yaşamayı arzu etsek buna ölüm ve birliklerin vuruşmaları buna engel olmaktadır.

İbn Mihnef öldürülmeden önce hayırlı bir durumdaydık. Herkes bir gün gidicidir.

Şehrinin yaşlılarının gözyaşlarını akıttı ve gençlerin şakaklarının ağarmasını hızlandırdı.

O onurlu bir şekilde öldürülünceye kadar vuruştu ve o asil yanak ve kaşlar üzerine yıkıldı.

Ezd'den bir grup da keskin kılıçlarla onu savunarak dinden sapan o çeteye karşı savaştılar.

Mukadderatta yoksa hiçbir kadın doğurmaz ve gurbette olan hiç kimse geri dönmez.

Ey göz! Mihnef ve İbn Mihnef için ağla. Zira kavmimin süvarileri ve yakınlarım acz içinde.

Sürâka başka bir şirinde de Abdurrahman'ı şöyle anmaktadır:

Ezd'in iki kolu olan Şenûe Ezdi ve Umân Ezdi'nin lideri Kâzir'de kabrinde yatmaktadır.

Onurlu şekilde ölünceye kadar vuruştu, akik taşı gibi saf ve kesici beyaz bir kılıçla vuruldu.

Tepenin etrafında onun sancağı altında asil ve gayret ehli insanlar da öldürüldüler.

İbn Mihnef muharebe gününde hayatını kaybetti, o kirli ve çürü- [215]
müş insanlar onu bırakıp kaçtılar.

Kendisi yardım etti. Ancak ona yardım eli uzatılmadı, kollarını sıvayarak Rabbine ihanet elbisesiyle kavuşmadı.

Mühelleb, Sâbûr'da ikamet ederek bir seneye yakın Hâricîlerle savaştı.

Bu yılda Benî İmruülkays'tan Sâlih b. Müserrih –Sufriyyenin görüşündeydi– harekete geçti. Rivayete göre o Sufriyyeden başkaldıran eden ilk kişidir.

***

Sâlih'in İsyanına Dair Rivayetler

Benî İmruülkays'tan Sâlih b. Müserrih maiyetinde Şebîb b. Yezîd, Süveyd, Batîn ve benzerleri olduğu hâlde yetmiş beş yılında hacca gitti.

Abdülmelik b. Mervân da bu yılda hacca gitti. Şebîb ona suikastta bulunmak istedi. Abdülmelik buna dair bilgiler aldı. Bunun üzerine hacdan ayrıldıktan sonra Haccâc'a yazarak onları yakalamalarını istedi. Sâlih, Kûfe'ye uğrar ve burada bir ay kadar kalarak adamlarıyla görüşür, onları düşmanlıkla doldururdu. Ancak Haccâc onun peşine düşünce Kûfe ona uygun bir mekân olmaktan çıktı ve oradan uzak durdu.

[216] **Hicretin 76. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Sâlih b. Müserrih İsyanı

Sâlih b. Müserrih'in İsyanı ve Sebepleri

Hişâm'ın Ebû Mihnef, Abdullah b. Alkame ve Kabîsa'dan naklettiğine göre Sâlih b. Müserrih et-Temîmî ibadet ve taat ehli olup yüzünün rengi atmış ve benzi soluktu. İbadete düşkündü. Onun Dârâ, Musul ve Cezîre'de adamları vardı. Onlara Kur'an'ı okutuyor, onları dinen bilgi ve kavrayış sahibi kılmaya çalışıyor ve onlara dinî vaaz ve nasihatlerde bulunuyordu. Kabîsa b. Abdurrahman'ın arkadaşlarımıza anlattığına göre Sâlih b. Müserrih'in vaizleri onun yanındaydı ve kendisi de onun görüşündeydi. Ona buna dair kitabı kendilerine göndermesini istediler. Bunun üzerine kitabı onlara gönderdi.

Onun bir vaazı şöyleydi: "*Hamd yeri ve göğü yaratan, karanlığı ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Buna rağmen kâfir olanlar putları Allah'a denk tutuyorlar.*"[37] Allah'ım! Biz hiç kimseyi ve hiçbir şeyi Sana denk tutmuyor ve yalnız Sana yöneliyoruz. Ancak Sana ibadet ederiz. Yaratma ve emir Sana aittir. Ancak Sen menfaat ve zarar verebilirsin. Dönüş ancak Sanadır. Şehadet ederiz ki Muhammed senin seçtiğin kulun ve risaletini tebliğ etmek ve kullarına nasihatini iletmek için seçtiğin ve razı olduğun elçindir. Yine şehadet ederiz ki o, Allah onu yanına alıncaya kadar risaletini tebliğ etti, ümmete nasihat etti, hakka davet etti, adaletle hükmetti, dini muzaffer kıldı ve müşriklere karşı mücadele etti. Size Allah'tan sakınmanızı, dünyadan yüz çevirmenizi, ahirete rağbet etmenizi, ölümü hatırlamanızı, fâsıklardan uzak durmanızı ve müminleri sevmenizi tavsiye ederim. Zira dünyadan yüz çevirmek, [217] kulun Rabbinin yanındakine rağbet etmesini ve O'nun ibadetlerine yönelmesini sağlar. Ölümü çokça hatırlamak, kulu Rabbinden korkmasını, O'na yalvarmasını ve boyun eğmesini sağlar. Fâsıklardan ayrılmak, müminler için bir görevdir. Allah kitabında şöyle buyurur: "*Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma ve onun kabri başında durma. Çünkü onlar Allah ve Resulü'nü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler.*"[38] Müminler Allah'ın ihsanına, rahmetine ve cennetine vesile olan sebepleri sevmelidirler. Allah bizi ve sizi sadık ve sabırlı olanlardan kılsın. Bilesiniz ki Allah'ın müminler üzerindeki nimetlerinden biri de onlara onlardan bir peygamber göndermesi ve onlara kitabı ve hikmeti öğretmesi, onları arındırması, onları tezkiye etmesi ve onları dinlerinde muvaffak etmesidir. O müminlere karşı şefkatli ve merhametliydi. Nihayetinde Allah onun ruhunu teslim aldı. Allah'ın salavatı onun üzerinde olsun. Ondan sonra Müslümanların rızasıyla takva sahibi ve sıddık insan iş başına geçti. O Peygamber'in hidayetine uydu ve sünnetini takip etti. Sonunda o da Allah'ın rahmetine kavuştu (Allah'ın rahmeti onun üzerinde olsun). O, Ömer'i halife ola-

37 En'âm, 6/1.
38 Tevbe, 9/84.

rak seçti. Allah, Ömer'e bu raiyeyi yönetme görevini ihsan etti. O da Allah'ın kitabıyla amel etti ve Resulullah'ın (sav.) sünnetini ihya etti. Toplumun hakkını gözetmekte öfkelenmedi. Allah yolunda kınayanın kınamasından endişe etmedi. Nihayet o da Allah'a mülaki oldu (Allah ona rahmet etsin). Ondan sonra Osman Müslümanların başına geçti. O feyi tekeline aldı ve hududu durdurdu; yönetimde zulmetti, mümini zelil etti, zalimi güçlendirdi. Bunun üzerine Müslümanlar onun üzerine gittiler ve onu öldürdüler. Allah, Resulü ve salih müminler ondan berîdir. Ondan sonra Ali b. Ebî Tâlib insanların başına geçti. O, Allah'ın hükmüne insanları karıştırmaktan kaçınmadı ve dalalet ehli hakkında tereddüde düştü. Kullara dayandı ve yağcılık yaptı. Biz Ali ve taraftarlarından berîyiz. Allah size rahmet etsin. Bu "ahzaplaşan" hiziplere ve zalim dalalet önderlerine karşı cihada ve fena yurdundan beka yurduna geçmek, dünyayı ahiret karşılığında satan ve ahirette Allah'ın rızasını kazanmak ve kardeşlerimize vasıl olmak için hazırlanın. Allah için öldürülmekten çekinmeyin. Zira öldürülmek ölmekten kolaydır. Zanlara rağmen ölüm sizi bulacaktır. Ölüm sizi babalarınız, oğullarınız, eşleriniz ve dünyanızdan ayıracaktır. Bu gerçekten ne kadar nefret ederseniz edin, bundan
[218] ne kadar kızarsanız hakikat böyledir. O hâlde ruhlarınızı ve mallarınızı Allah'a satın ki emniyet içinde cennete giresiniz. Orada hurilerle kucaklaşacaksınız. Allah bizi ve sizi şükreden, Allah'ı zikreden, hak ile hidayete yönelten ve adaletle hükmedenlerden eylesin.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Alkame bana şöyle anlattı:

Sâlih'in adamları ona gidip geliyorlardı. Derken bir gün onlara: "Bilmem neyi bekliyorsunuz. Daha ne kadar bekleyeceksiniz? Zulüm yayıldı ve adalet yok oldu. Hükmedenlerin insanlara karşı haddi aşmaları zorbalığı, haktan uzaklaşmaları ve Rabbe karşı cüretkârlıkları arttı. Artık hazırlanın ve sizin gibi bâtılı inkâr eden ve hakka davet eden kardeşlerinize haber göndererek onların gelmesini söyleyin. Onlar da gelsinler, onlarla ne yapacağımızı kararlaştıralım ve ne zaman başkaldıracağımızı belirleyelim," dedi.

Ravi dedi: Bunun üzerine Sâlih'in adamları birbirleriyle iletişim kurarak buluştular. Derken Muhallel b. Vâil el-Yeşkürî onlara Şebîb'den Sâlih b. Müserrih'e bir mektup getirdi:

Sen harekete geçmeyi düşünmüş, beni de buna davet etmiştin, ben de sana icabet etmiştim. Bugün de aynı görüşte isen sen Müslümanların büyüğüsün ve seni bizden hiç kimseye denk tutmayız. İsyan gününün ertelenmesini istiyorsan bana bildir. Ecel sabah ve akşam gelmektedir ve zalimlere karşı cihat etmeden ölmek istemiyorum. Bu hâlde kalmak ne zararlı bir şeydir ne de terk edilmiş bir fazilettir. Allah bizi ve seni ameliyle Allah'ı ve O'nun rızasını murat eden, yüzünü görmeyi dileyen ve selam yurdunda salihlerle birlikte olmayı arzu edenlerden eylesin. Selam ile

Ravi dedi: Muhallel b. Vâil söz konusu mektubu getirince Sâlih, Şebîb'e şöyle yazdı:

Mektubun ve haberlerinin gecikmesi beni düşündürmüştü. Sonra bir Müslüman senin çıkacağını ve geleceğini bana haber verdi. Rabbimizin takdirine şükürler olsun. Senin elçin bana mektubunu getirdi. Mektupta ifade edilen hususları anladım. Bizler başkaldırı için hazırlık yapmaktayız. Beni [219] isyandan alıkoyan tek şey seni beklememdir. Sen ne zaman dilersen bizi harekete geçir. Zira senin görüşünden müstağni olunamaz ve görüşün olmadan karar alınamaz. Selam ile.

Sâlih'in mektubu Şebîb'in eline geçince aralarında kardeşi Musâd b. Yezîd b. Nuaym, Muhallel b. Vâil el-Yeşkürî, Benî Teym b. Şeybân'dan Sakr b. Hâtim, Benî Muhallem'den İbrâhim b. Hucr Ebû Sukayr ve Benî Zühl b. Şeybân'dan Fadl b. Âmir'in de bulunduğu bir grup arkadaşını davet edip yanında topladı. Arkasından da Dârâ'da Sâlih b. Müserrih ile buluştular. Sâlih ile buluşunca ona: "Bizi harekete geçir, Allah'ın rahmeti senin üzerinde olsun. Vallahi senenin ibretleri artmakta ve zalimlerin azgınlığı fazlalaşmaktadır," dedi. Bunun üzerine Sâlih elçilerini taraftarlarına göndererek onlarla yetmiş altı yılının Safer ayının başında Çarşamba gecesi harekete geçmek üzere sözleşti. Hepsi kararlaştırılan gecede yanında toplandılar.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît el-Ezdî bana şöyle dedi:

Medain'de Şebîb ile birlikteydim. Bize isyan edeceklerini bildirdi. İsyan etmeye karar verince kararlaştırılan gecede Sâlih b. Müserrih ile buluştuk. Ben yeryüzünde şahit olduğum kötülük, haksızlık ve fesat hususunda insanların dikkatini çekmek görüşündeydim. Bu maksatla kalktım ve ona: "Ey Müminlerin Emîri! Bu zalimler hakkında nasıl hareket etmemizi düşünürsün? Onları davet etmeden mi öldürelim? Yoksa savaştan önce onları davet mi edelim? Sen bize görüşünü söylemeden ben onlar hakkındaki görüşümü söyleyeceğim. Görüşüm odur ki yakın olsun uzak olsun bizim görüşümüzde olmayan herkesi öldürelim. Zira biz sapmış, azmış, isyan etmiş, Allah'ın emirlerini terk etmiş ve şeytan onları etkisine almış bir kavme karşı isyan ediyoruz," dedim. Sâlih: "Hayır, önce onları davet edelim. Ama yemin ederim ki ancak senin görüşünde olanlar sana icabet edebilir. Seni küçümseyen, ayıplayan ise seninle savaşacaktır. Ancak davet onların iddialarını daha iyi çürütür ve bizim iddiamızı güçlendirir," dedi. Ferve dedi: Ona: "Bizimle savaşana karşı galip geldiğimiz insanlara nasıl davranacağımızı düşünüyorsun? Onların kanları ve malları hususunda ne dersin?" dedim. Sâlih: "Öldürsek ve ganimet olarak alsak bu bizim hakkımızdır. Affetsek bizim için caizdir," dedi. Ravi dedi: Nitekim güzel ve isabetli konuştu. Allah ona ve bize rahmet etsin.

Ebû Mihnef dedi: Benî Muhallem'den bir adam bana şöyle anlattı:

[220] Sâlih b. Müserrih isyan gecesinde adamlarına şöyle seslendi: "Ey Allah'ın kulları! Allah'tan sakının. Karşılaşacağınız insanları öldürmek için aceleci olmayın. Onlar üzerinize gelmez ve size tuzak kurmazlarsa onları öldürmeyin. Zira siz Allah için öfkelendiniz. Nitekim O'nun hürmetleri çiğnendi, yeryüzünde O'na isyan edilerek haksız yere kan akıtıldı, haksız yere mallar gasbedildi. İnsanları yaptıklarından dolayı ayıplarken aynı davranışlarda bulunmayın. Zira her yaptığınızdan mesulsünüz. Büyük çoğunluğunuz piyadesiniz. Bunlar da Muhammed b. Mervân'ın bu vilayetteki hayvanlarıdır. Bunlardan başlayın ve onlarla hamle yapın, ayaklarınızı yerden keserek onlarla düşmanınıza karşı güçlenin.

Akabinde o gece isyan ettiler ve o binek hayvanlarını alarak yayalarını onlara bindirdiler. Böylece piyadeleri süvari oldular. Dârâ topraklarında on üç gece ikamet ettiler. Dârâ, Nusaybin ve Sincar ahalisi onlara karşı kalelere çekildiler. Sâlih isyan ettiği gece yüz yirmi –bir rivayete göre yüz on– kişiyle çıktı. Onların harekete geçtiklerinin haberi Cezîre Valisi Muhammed b. Mervân'a ulaştı. Ancak o onların hareketini hafife aldı ve onların üzerine Benî Hâris b. Muâviye b. Sevr'den Adî b. Adî b. Umeyre'yi beş yüz askerle gönderdi. Ona: "Allah, Emîri ıslah etsin. Beni beş yüz kişiyle, yirmi yıldır Hâricîlerin reisi olan bir adamın üzerine gönderiyorsun. Hem onunla birlikte Rebîa'dan adamlar çıktı. Bana onların isimleri bildirildi. Onların bir adamının yüz süvariye bedel olduğunu bize söylüyorlardı. Onlardan beş yüz kişiyle harekete geçtiler," dedim. Muhammed b. Mervân ona: "Sana beş yüz asker daha vereyim," dedi. Adî, bin askerle Harran'dan onların üzerine gitti. Bu askerler, Sâlih'in üzerine giden ilk askerî birliktir. Adî ölümün üzerine gider gibi onun üzerine gitti. Adî, âbid ve zâhid bir adamdı. Yola çıktı ve Devgān'a kadar giderek maiyetindekilerle orada konakladı ve Benî Virse'nin Benî Hâlid kolundan Ziyâd b. Abdullah adında bir adamı gizlice Sâlih'e gönderdi. Ona: "Adî beni sana gönderdi, senden bu memleketten çıkıp gitmeni ve başka bir memlekete gidip oradakilerle savaşmanı istemektedir, seninle savaşmayı arzu etmemektedir," dedi. Sâlih ona: "Ona git ve de ki: Bizimle aynı görüşteysen bize bu konuda bilebileceğimiz bir şey söyle. O takdirde gece karanlığında bu memleketten ayrılıp başka bir memlekete gideriz. Yok, eğer zorbaların ve kötü imamların görüşündeysen o takdirde biz de kararımızı vereceğiz. Dilersek senden başlarız dilersek de buradan gider ve başkasıyla mücadele ederiz." Bunun üzerine [221] elçi ona gitti ve kendisine söylenenleri tebliğ etti. Adî ona şöyle dedi: "Git ve ona söyle. Vallahi ben onun görüşünde değilim. Ancak seninle ve başkalarıyla savaşmayı arzu etmiyorum. Git başkalarıyla savaş." Bunun üzerine Sâlih adamlarına: "Binin," dedi. Adamları bindiler. Adî yola çıkıncaya kadar elçiyi yanında alıkoydu. Sonra onu bıraktı ve Adî b. Adî b. Umeyre üzerine

gitti. Devgān Çarşısı'nda duhâ namazını kılarken Adî'nin yanına vardı. Adî aniden süvarilerin saldırısına maruz kaldıklarını gördü. Adamları birbirlerine seslendiler. Sâlih de Şebîb'i bir grubun başında askerlerinin sağ cenahında konuşlandırdı. Benî Şeybân'dan Süveyd b. Selîm el-Hindî'yi bir birliğin başında sol cenahına aldı. Kendisi de bir birlikle merkezde yerini aldı. Onlara yaklaşınca onların savaş düzeni içinde olmadıklarını, karışık bir vaziyette olduklarını gördü. Bunun üzerine Şebîb'e emir vererek onlara saldırmasını emretti. Arkasından Süveyd de onlara saldırdı. Kısa zamanda hezimete uğradılar ve savaşamadılar. Adî'nin kaçan askerleri ve öncüleri Muhammed b. Mervân'a kadar gittiler. Muhammed öfkelendi ve Hâlid b. Cez' es-Sülemî'yi çağırarak onu bin beş yüz kişiyle onların üzerine gönderdi. Benî Rebîa b. Âmir b. Sa'saa'dan Hâris b. Ca'vane'yi çağırarak onu bin beş yüz askerle gönderdi. İkisini çağırdı ve onlara: "Çıkın ve bu küçük ve habis Hâricî grubun üzerine gidin. Hanginiz önce varırsa diğerinin amiri olacak," dedi. İkili yanından ayrıldılar ve hızla seyretmeye başladılar. Giderken de Sâlih b. Müserrih hakkında bilgi almaya çalıştılar. Onun Âmid'e doğru gittiği söylendi. Onu takip ettiler ve bulunduğu yere vardılar. Adam Âmid sakinlerinin yanında konaklamıştı. İkili gece vakti konakladılar ve hendekler kazarak tahkimat kurdular. Akabinde de üzerine yürüdüler. Ayrı ayrı ancak dayanışma içinde hareket ediyorlardı. Bunun üzerine Sâlih, Şebîb'i askerlerinin yarısıyla Hâris b. Ca'vane el-Âmirî üzerine gönderirken kendisi de Hâlid b. Cez' es-Sülemî üzerine gitti.

Ebû Mihnef dedi: Muhallemî bana şöyle dedi:

İkindi vakti girdiğinde yanımıza vardılar. Sâlih bize ikindi namazını kıldırdıktan sonra bizi savaş düzenine soktu ve benzeri görülmemiş şiddette savaştık. Bizden bir kişi onlardan on hatta yirmi kişiye saldırır ve onları püskürtürdü. Onların süvarileri de bizim süvarilerimiz karşısında dayanamadılar.

[222] Onların iki komutanı bu vaziyeti görünce atlarından indiler ve askerlerinin büyük kısmına emir vererek atlarından inme-

lerini istediler. İşte o zaman onlara karşı istediğimiz gibi etkili olamadık. Onlara saldırdığımızda piyadeleri bizi mızraklarla karşılıyor, okçuları bizi ok yağmuruna tutuyorlardı. Süvarileri de bizi kovalıyorlardı. Ancak akşama kadar onlarla savaştık. Gece bizi birbirimizden ayırdı. Bizden çok sayıda yaralı vardı. Biz de onlardan çok sayıda kişiyi yaralamıştık. Bizden otuz kadar kişiyi öldürmüşler, biz de onlardan yetmiş kişiden fazla adamı öldürmüştük. Vallahi akşam olunca biz onlardan onlar da bizden ikrah etmiştik. Karşı karşıya durduk ve birbirimize saldırmayı göze alamadık. Akşam olunca karargâhlarına döndüler, biz de karargâhımıza döndük. Namaz kılıp istirahat ettik ve erzaktan bazı kırıntılar yedik.

Arkasından Sâlih, Şebîb ve ileri gelen arkadaşlarını topladı ve onlara: "Ne düşünüyorsunuz?" dedi. Şebîb: "Biz bu insanlarla karşılaştık ve onlarla savaştık. Sonra hendeklerine sığındılar. Onların yanı başında beklememiz gerekmiyor," dedi. Sâlih: "Ben de aynı görüşteyim," dedi. Bunun üzerine gece vakti yola çıktılar ve Cezîre bölgesini katederek Musul topraklarına girdiler. Orayı da aşarak Deskere bölgesini de katettiler.

Haccâc durumu haber alınca Hâris b. Umeyre b. Zi'l-Miş'âr'ı üç bin Kûfelinin başında onların üzerine gönderdi. Bin kişi birinci sınıf savaşçılardan oluşurken iki bin savaşçı da Haccâc'ın tahsisat bağladığı kişilerden oluşuyordu. Hâris yürüyüşünü sürdürerek Deskere'ye yaklaşınca Sâlih b. Müserrih, Celûlâ ve Hânikîn'e doğru hareket etti, Musul bölgesinde Musul-Cûhâ sınırında bulunan Müdebbic köyüne vardı. Sâlih'in maiyetinde doksan kişi vardı. Hâris b. Umeyre askerlerini savaş düzenine soktu. Ebû Revvâğ eş-Şâkirî'yi sağ kanada, Zübeyr b. Ervah et-Temîmî'yi de sol kanada aldı. Akabinde onlara saldırdı. İkindiden sonraydı. Sâlih de askerlerini üç gruba ayırdı. Kendisi bir grupta, Şebîb bir grupta ve Süveyd bir grupta olmak üzere otuzar kişilik üç grup hâlinde vaziyet aldılar.

Hâris b. Umeyre askerleriyle saldırıya geçince Süveyd b. [223]
Süleym çekildi. Sâlih b. Müserrih yerinde sebat ettiyse de öldürüldü. Şebîb de vuruşmaya devam ederek yaralandı. An-

cak piyade olarak savaşan grupla birlikte saldırıda bulundu ve karşı tarafı püskürttü. Şebîb, Sâlih'in düştüğü yere kadar giderek onun öldürüldüğünü gördü. Bunun üzerine: "Ey Müslümanlar!" diye seslenince etrafında toplandılar. Onlara: "Her biriniz sırtını bir arkadaşının sırtına versin, saldırısına maruz kaldığı düşmanına karşı savaşsın, vuruşarak bu kaleye girelim. Sonra da ne yapacağımıza karar verelim," dedi. Bu şekilde hareket ettiler ve kaleye girdiler. Yetmiş kişiydiler. Akşam vakti Hâris b. Umeyre onları kuşattı. Adamlarına: "Kapıyı yakın. Köz hâline gelince onu öyle bırakın. Nasıl olsa o vaziyette çıkamazlar. Sabah olunca da onları bertaraf edelim," dedi. Bunun üzerine kapıyı yaktılar ve karargâhlarına döndüler. Şebîb ve bazı adamları yukarıdan onlara baktılar. Tahsisat bağlanmış adamlardan bazıları onlara: "Ey zaniyelerin çocukları! Allah sizi rezil etmedi mi?" dediler. Onlar: "Ey fâsıklar! Size karşı savaştığımız için bize karşı savaşıyorsunuz. Zira Allah gözünüzü kör etti ve üzerinde bulunduğumuz hak yolunu göremiyorsunuz. Ancak annelerimize iftira etmenizden dolayı Allah'a nasıl hesap vereceksiniz?" dediler. Bunun üzerine aklı başında olan insanlar: "Bu sözler bizden bazı genç ve ahmak kişilerin sözleridir ve hoşumuza giden, tasvip ettiğimiz sözler değildir," dedi. Şebîb adamlarına: "Ey insanlar! Neyi bekliyorsunuz? Vallahi bu insanlar yarın sabah olunca sizi bertaraf edecekler," dedi. Ona: "Emret!" dediler. Şebîb: "Gece sırları daha iyi örter. Sizden dileyen bana biat etsin. Sonra da çıkalım ve karargâhlarında onlara saldıralım. Onlar böyle bir saldırı beklemiyorlar. Ümit ederim ki Allah sizi onlara karşı muzaffer kılacaktır," dedi. Onlar: "Elini aç sana biat edelim," dediler ve ona biat ettiler. Akabinde çıkmak için kapıya kadar geldiler. Ancak kapının köz hâline geldiğini gördüler. Bunun üzerine keçe getirip ıslattılar ve onu közün üstüne atıp üstünden geçerek çıktılar. Hâris b. Umeyre ve askerleri karargâhlarının ortasında ansızın Şebîb ve adamlarının kılıç darbelerine maruz kaldıklarını gördüler. Hâris, öldürülünceye kadar vuruştu. Adamları onu taşıyarak kaçtılar. Kamplarını içindekilerle Şebîb'e ve adamlarına bıraktılar ve Medain'e gittiler. Şebîb'in

yendiği ilk ordu bu ordudur. Sâlih b. Müserrih bu yılın cemâziyelevvel ayının bitimine on üç gece kala salı günü öldürüldü.

Hâricî Şebîb Kûfe'de [224]

Şebîb'in Kûfe'ye Girişi ve Haccâc ile İlişkisi

Bu yılda Şebîb, yanında eşi Gazâle olduğu hâlde Kûfe'ye girdi.

Şebîb'in Kûfe'ye Girişi, Haccâc'la İlişkisi ve Şebîb'i Haccâc'a Karşı Harekete Geçmeye Sevk Eden Sebepler

Hişâm, Ebû Mihnef, Abdullah b. Alkame ve Kabîsa b. Abdurrahman el-Has'amî'den naklen şöyle anlattı:

Sâlih b. Müserrih, Müdebbic'de öldürülüp de adamları Şebîb'e biat edince Musul bölgesine geçti ve burada Selâme b. Seyyâr b. Mudâ' et-Teymî –Teym Şeybân– ile buluştu. Şebîb, Selâme'yi daha önce tanırdı. Zira ikili Divanda kayıtlı olup birlikte gazalara çıkıyorlardı. Şebîb onu kendisiyle birlikte isyan hareketine katılmaya davet etti. Selâme davetini kabul etmek için yanına otuz adam almayı ve üç gece süreyle kendisinden ayrı kalmayı şart koştu. Şebîb kabul etti ve Selâme otuz adam seçerek Aneze'ye doğru hareket etti. Selâme bununla kardeşi Fedâle'yi katleden Aneze'den intikam alıp onlara karşı içinde duyduğu öfkeyi gidermek istiyordu. Nitekim kardeşi Fedâle daha önce on sekiz kişiyle isyan edip dağlık bölgede Şecere diye bilinen bir su mevkiinde konakladılar. Sık ılgın ağaçlarının bulunduğu mevkide Aneze aşireti ikamet ediyordu. Aneze onları görünce birbirlerine: "Onları öldürelim ve onları Emîre götürüp teslim edelim. Bize ikramiye verilecek ve özel muameleye tâbi tutulacağız," dediler. Bu hususta ittifak ettiler. Ancak dayıları olan Benî Nasr: "Allah'a yemin ederiz evladımızı öldürmenize yardımcı olmayacağız," dediler. Buna rağmen Aneze harekete geçerek onları öldürdüler ve kellelerini Abdülmelik b. Mervân'a götürdüler. Bu sebeple Abdülmelik onları Bânikyâ'da iskân etti ve onlara tahsisat bağladı. Oysa daha önce çok az miktarda tahsisat alıyorlardı. Bunun üzerine Fedâle'nin kardeşi Selâme b. Seyyâr kardeşinin öldürülmesi ve dayılarının onu kaderiyle baş başa bırakmalarını şöyle dile getirdi:

Nasr bunu yapmadan önce dayıların yeğenlerini silahlara teslim edeceklerini hiç sanmamıştım.

Ravi dedi: Selâme'nin kardeşi Fedâle, Sâlih b. Müserrih ve Şebîb'in isyanından önce isyan etmişti.

[225] Selâme, Şebîb'e biat edince söz konusu şartı koşmuştu. Selâme otuz süvariyle çıktı ve Aneze'nin üzerine gitti. Adam mahalleden mahalleye geçerek onları öldürüyordu. Sonra teyzesinin bulunduğu bir grubun bulunduğu yere geldi. Teyzesi henüz baliğ olmuş oğlunun üzerine eğildi ve göğsünü açarak ona: "Ey Selâme! Akrabalık hakkına sana yalvarıyorum," dedi. Selâme: "Hayır, vallahi Şecere'de konakladığı günden beri Fedâle'yi görmüş değilim. Ya üzerinden çekilirsin ya da kılıcı bedeninle buluştururum," dedi. Bunun üzerine kadın oğlunun üstünden çekildi ve Selâme onu öldürdü.

Ebû Mihnef dedi: Teym b. Şeybân'dan Mufaddal b. Bekir bana şöyle anlattı:

Şebîb adamlarıyla birlikte Râzân'a doğru gitti. Benî Teym b. Şeybân gelişini haber alınca ondan kaçtılar. Yanlarında onlardan olmayan az sayıda insan da vardı. Bunlar Havlâyâ civarındaki Hurrazâd'da konakladılar. Üç bin civarında nüfusları vardı. Şebîb ve adamları yetmiş civarındaydılar. Şebîb de bu mevkide konakladı. Onlar ondan korkarak kaleye çekildiler. Arkasından Şebîb arkadaşlarından on iki atlıyla annesine gitti. Kendisi Sâtîdemâ eteğinde bir Arap çadır kompleksi içinde ikamet etmekteydi. Şebîb: "Annemi yanıma alıp ben veya o ölünceye kadar askerî karargâhımda bırakacağım," dedi. Bu arada Benî Teym b. Şeybân'dan iki adam Deyr'den indiler ve kendi aşiretlerinden dağda ikamet eden bir gruba iltihak ettiler. Bunlar bir saatlik mesafede dağda konaklamışlardı. Şebîb on iki kişiden oluşan bu grupla dağın eteğinde bulunan annesine gitmek üzere yola çıktı. Benî Teym b. Şeybân'dan kendi meskenlerinde ikamet eden ve bulundukları mekân itibarıyla Şebîb'in onların üzerine gelmesine ihtimal vermeyen bir topluluğa rast geldi ve ansızın süvarileriyle onlara saldırarak onlardan yaşını başını almış otuz kişiyi öldürdü. Öldürülenler arasında Deyr'den inen ve Dağlık bölgeye geçen Havsere

b. Esed ve Vebre b. Âsım da vardı. Arkasından Şebîb annesine gidip onu Sâtîdemâ eteğinden alarak götürdü. Bu arada Deyr'in sakinlerinden Bekir b. Vâil'e mensup Sellâm b. Hayyân adında bir adam Şebîb'in adamlarına yukarıdan bakarak –Nitekim Şebîb giderken kardeşi Musâd b. Yezîd'i yerinde vekil olarak bırakmıştı.– onlara: "Ey topluluk! Kur'an sizinle aramızda hakem olsun. Allah'ın şu kelamını duymadınız mı? "*Müşriklerden biri senden aman dilerse Allah'ın kelamını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver, sonra da onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır.*"[39] Onlar: "Evet," dediler. Adam: [226] "Sabaha kadar bizden vazgeçin. Sonra bize zarar vermemeniz ve davanızı anlatmanız için vereceğiniz aman üzerine biz de çıkar size geliriz. Sizin davanızı kabul edersek kanlarımız ve mallarımız size haram olur ve sizin kardeşleriniz oluruz. Davanızı kabul etmezsek bizi emniyet içinde ikamet yerimize geri gönderirsiniz. Sonra da aramızdaki meseleler hakkında kararınızı verirsiniz," dedi. Şebîb'in adamları: "Tamam dediğiniz gibi olsun," dediler. Sabah olunca çıkıp onlara gittiler. Şebîb'in adamları onlara söyleyeceklerini söylediler ve davalarını anlattılar. Adamlar onların anlattıklarını kabul edip onlarla haşir neşir oldular ve iki taraf arasında tam bir uyum ve katılım oldu. Şebîb gelince onların barıştıklarını gördü. Adamları ona olup biteni anlattılar. Şebîb onlara: "İsabet ettiniz, güzel yaptınız ve muvaffak oldunuz," dedi.

Ardından Şebîb yola çıktı. Bir grup onunla çıkarken bir grup da çıkmayarak yerinde kaldı. O gün Benî Teym b. Şeybân tarafında olan ve onlarda ikamet eden İbrâhim b. Hacer el-Muhallemî de onunla birlikte çıktı. Şebîb, Musul bölgesinin yakınlarında Cûhâ bölgesinin sınırından geçerek Azerbaycan'a doğru yol aldı. Süfyân b. Ebi'l-Âliyye el-Has'amî süvari birliğinin başında geldi. Bu birlikle Taberistan'a girmesi ona emredilmişti ancak şimdi geri dönmesi emrediliyordu. Bunun üzerine bin süvariyle geri dönerek Taberistan lideriyle sulh yaptı.

39 Tevbe, 9/6.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Alkame bana Süfyân b. Ebi'l-Âliyye el-Has'amî'den naklen şöyle anlattı:

Kendisine Haccâc'ın mektubu ulaştı. Mektupta Haccâc şöyle diyordu: Maiyetindekilerle Deskere'ye kadar git ve orada konakla, Hâris b. Umeyre el-Hemdânî b. Zi'l-Miş'âr'ın ordusu sana gelinceye kadar bekle. –Nitekim Sâlih b. Müserrih'i ve Münâzir'in süvarilerini öldürmüştü.– Arkasından da Şebîb'in üzerine git ve onunla savaş." Alkame mektubu alınca yola çıkarak Deskere'ye gitti ve burada konakladı. Kûfe ve Medain'de de Hâris b. Umeyre'nin ordusuna çağrı yapılarak Hâris b. Umeyre'nin ordusuna mensup olup da Deskere'de konuşlanan Süfyân Ebi'l-Âliyye'ye katılmayan askerlerden zimmet berîdir diye ilanda bulunuldu.

Ravi dedi: Hâris'in askerleri ona katıldılar. Münâzir'in askerleri de onlara katıldılar. Bunlar da beş yüz kişi olup başlarında Benî Ebân b. Dârem'den Sevre b. Ebcer et-Temîmî vardı. Elli adam dışında hepsi ona iltihak ettiler. Sevre, Süfyân'a: "Sana gelinceye kadar yerinden ayrılma," diye haber gönderdi. Ancak Süfyân acele ederek Şebîb'in peşine düştü ve Hânikîn'de bir dağın eteğinde ona yetişti. Süfyân'ın sağında Benî
[227] Amr b. Şehrân'dan Hâzim b. Süfyân el-Has'amî, solunda da Adî b. Umeyre eş-Şeybânî vardı. Şebîb çöle çekilip onlardan uzak durarak onlarla karşılaşmak istemediği intibaını verdi. Oysa kardeşi Musâd da elli kadar süvariyle düz arazide onlara pusu kurmuştu.

Onu görünce adamlarını topladı ve doğuya doğru dağın eteğine çekildi. Bunun üzerine Süfyân'ın askerleri: "Allah'ın düşmanı kaçtı onun peşine düşün," dediler. Ancak Adî b. Umeyre eş-Şeybânî: "Ey insanlar! Acele etmeyin. Araziyi kontrol edelim. Eğer bize bir pusu kurmuşlarsa tedbirimizi almış oluruz. Aksi takdirde onların takibinden kurtulamayız," dedi. Ama onu dinlemediler ve süratle onların peşine düştüler. Şebîb, onların kurulan pusuyu geçtiklerini görünce onlara yöneldi.

Pusudakiler de onların geçtiklerini görünce onlar da pusudan çıkıp onlara saldırdılar. Böylece Şebîb önden, pusudakiler

de arkadan saldırdılar. Onlar mukabelede bulunamadılar ve hezimete uğradılar. İbn Ebi'l-Âliyye iki yüz kadar adamla sebat etti ve güzel bir muharebe çıkardı. Hatta Şebîb ve adamlarına gereken dersi verdiğini sandı. Süveyd b. Süleym adamlarına: "Sizden onların komutanı İbn Ebi'l-Âliyye'yi tanıyan var mı? Vallahi onu tanısam öldürmek için gayret göstereceğim," dedi. Şebîb: "Onu en iyi ben tanırım. Önünde okçuların bulduğu sakar atın üzerindeki adamı görüyor musun? İşte o adamdır. Onunla vuruşmak istiyorsan biraz bekle," dedi. Akabinde "Ey Ka'neb! Yirmi süvariyle çık ve arkadan onlara saldır," dedi. Ka'neb yirmi kişiyle çıktı ve yukarıdan onlara saldırdı.

Süfyân'ın adamları Ka'neb'in arkadan onlara yöneldiğini görünce birbirinden kopup sıvıştılar. Süveyd b. Süleym de Süfyân b. Ebi'l-Âliyye'ye saldırdı, ikili mızrakla vuruştular. Ancak ikisinin de mızrak hamleleri etkili olmadı. Ardından kılıçlarıyla vuruştular ve göğüs göğüse mücadele ettiler ve yere yuvarlandılar. Sonra ayrıldılar, Şebîb onlara saldırınca çekildiler. Arkasından Süfyân'ın Gazvân adındaki kölesi geldi ve beygirinin sırtından inerek Süfyân'a: "Efendim, bin!" dedi. Süfyân bindi, Şebîb'in adamları onun etrafını kuşattılar. Gazvân onu savunurken öldürüldü. Sancağı o taşıyordu. Sonra Süfyân b. Ebi'l-Âliyye yoluna devam ederek Bâbil Mehrûz'a ulaştı, ora- [228]
da konakladı ve Haccâc'a şöyle yazdı:

Emîre (Allah onu ıslah etsin) bildirmeliyim ki bu dinden sapan grubu takip ettim ve Hânikîn'de onlara yetişerek onlarla savaştım. Allah onları cezalandırdı ve bizi onlara galip kıldı. Derken onlara takviye geldi ve bizim askerlerimize saldırarak onları yenilgiye uğrattılar. Bunun üzerine din ve sabır ehli bir grupla sahaya indim ve onlarla savaşarak yaralandım, ölüler arasında yıkıldım. Yaralı hâlde taşındım ve Bâbil Mehrûz'a getirildim. Şimdilik buradayım. Emîr'in gönderdiği askerler bize katıldılar. Ancak Sevre b. Ebcer bana gelmedi ve muharebemize katılmadı. Ancak Bâbil Mehrûz'a gelince bana geldi ve bilmediğim şeyler söyleyerek mazereti olmadığı hâlde özür diledi. Selam ile.

Haccâc mektubu okuyunca: "Kim onun yaptığını yaparsa ve onun gibi gayret gösterirse güzel yapmıştır," dedi. Arkasından da ona şöyle yazdı:

Güzel bir eda sergiledin ve görevini ifa ettin. Ağrıların dinerse ecrine nail olarak ailene dön. Selam ile.

Sevre b. Ebcer'e de şöyle yazdı:

Ey Ümmü Sevre'nin oğlu! Ahdime riayet etmemeye ve askerlerime ihanet etmeye hakkın yoktu. Mektubum sana gelince maiyetindekilerden metanet ehli bir kişi seç ve onu Medain'deki süvarilere gönder. Onlardan beş yüz kişi seçsin ve onları sana getirsin. Sonra sen onların başına geçerek bu asilerin üzerine git. Kararlı ol ve düşmanına plan kur. Zira savaşta en iyi şey güzel plan kurmaktır. Selam ile.

Haccâc'ın mektubu Sevre'ye ulaşınca Adî b. Umeyre'yi Medain'e gönderdi. Orada bin süvari vardı. Adî onlardan beş yüz kişi seçti. Sonra Medain Valisi Abdullah b. Usayfîr'in yanına vardı ve ona selam verdi. Vali onu bin dirhemle mükâfatlandırdı, ona bir at vererek elbiseler hediye etti. Sonra onun yanından ayrıldı ve süvarilerin başına geçerek Bâbil Mehrûz'a
[229] geçerek Sevre b. Ebcer'in yanına vardı. Sevre de Şebîb'in peşine düştü. Şebîb ise Cûhâ'da yerden yere intikal ediyordu. Ancak Şebîb bu kez de Medain'e geçti. Bunun üzerine Medain ahalisi kaleye çekilerek ondan korundular. Bunlar Medain'in ilk binalarıdır. Şebîb, Medain'e girdi ve burada askere ait çok miktardaki hayvanları ele geçirdi, gördüklerini öldürdü ancak evlere girmedi. Derken kendisine: "İşte Sevre b. Ebcer senin üzerine geliyor," diye haber verdiler. Bunun üzerine yola çıktı ve Nehrevan'a giderek burada konakladı. Burada abdest alıp namaz kıldılar. Arkasından Ali b. Ebî Tâlib'in (as.) öldürdüğü Hâricîlerin bertaraf edildikleri yere giderek onlar için dua ettiler; Ali ve adamlarından teberri ederek uzun bir süre onlara ağladılar. Sonra çıktılar ve Nehrevan Köprüsü'nü geçerek doğu yakasında konakladılar. Ardından Sevre geldi ve Katrâsâ'da konakladı. Casusları ona Şebîb ve adamlarının Nehrevan'da konakladıkları mekânı haber verdiler. Bunun

üzerine ileri gelen arkadaşlarını çağırdı ve onlara: "Bunlarla çölde veya atlarının sırtında ne zaman karşılaştınızsa hep hakkınızdan gelip size galip geldiler. Bana anlatıldığına göre onlar yaklaşık yüz küsur kişiyi geçmez. Görüşüm odur ki sizin cesur ve güçlü olanlarınızdan üç yüz kişi seçip onların üzerine gideyim. Zira onlar şimdi sizin gecelediğinizi düşünerek kendilerini emniyette hissediyorlar. Dilerim ki Allah daha önce Nehrevan'da onları bertaraf ettiği gibi yine bertaraf eder," dedi. Onlar: "Dilediğini yap," dediler. Bunun üzerine Hâzim b. Kudâme el-Has'amî'yi ordunun başında bıraktı; arkadaşlarından şecaat, celadet ve kuvvet ehli olan üç yüz kişiyi seçip Nehrevan'a doğru harekete geçti. Şebîb ise gecelerken korumalarını nöbette bıraktı. Sevre'nin adamları onlara yaklaşınca hemen adamlarını uyardılar ve herkes atına binerek savaş vaziyetine geçtiler.

Sevre ve adamları onların yanına varınca onları hazırlıklı ve tedbir almış buldular. Sevre ve askerleri onlara saldırdılar ancak onlar sebat edip Sevre ve adamlarını püskürtünceye kadar vuruştular. Ardından Şebîb, adamlarına seslenerek onlara saldırdı. Neticede sahayı onlara terk ederek çekildiler. Şebîb'in adamları onunla birlikte saldırmaya ve vuruşmaya devam ettiler. Şebîb şöyle diyordu:

Kim galebe çalana karşı galip gelmeye çalışsa birbirine sürtülen iki sert taş gibi faydasızdır.

Bu kez de Sevre silahşorları ve kuvvetli askerleri hezimete uğramış olarak karargâhına döndü ve tahammül göstererek askerleriyle birlikte Medain'e doğru hareket etti. Onlara ulaşınca Şebîb'in bulunduğu yolu aşmış bulunuyordu. Şebîb as- [230]
kerlerine zarar vermek ümidiyle onu takip ediyor ve süratle seyrediyordu. Sevre ve adamları Medain'e girdiler. Şebîb de geldi, Medain'in meskûn mahallelerine girdi ve onların üzerine gitti. Bunun üzerine İbn Ebî Usayfîr, Medain ahalisiyle çıkıp onları ok yağmuruna tuttular. İnsanlar da damların üstünden onları taşladılar. Bunun üzerine Şebîb adamlarıyla birlikte Medain'den çekildi ve Kilvâzâ'ya uğradı. Burada Haccâc'a ait çok sayıda hayvana el koyduktan sonra Cûhâ topraklarında

seyretmeye koyuldu. Akabinde Tikrît'e doğru yol aldı. Sevre'nin askerleri henüz Medain'deyken Şebîb'in yaklaşmakta olduğu ve gece vakti Medain'e baskın yapacağı şayialarını dilden dile dolaşmaya başladı. Bunun üzerine askerin çoğunluğu Medain'i terk ederek Kûfe'ye intikal ettiler.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Alkame el-Has'amî bana şöyle anlattı:

Vallahi asker, bu gece baskına maruz kalacağız diyerek Medain'den kaçtılar. Oysa Şebîb, Tikrît'teydi. Kaçkınlar Haccâc'a gidince bu kez de Cezl b. Saîd b. Şürahbîl b. Amr el-Kindî'yi görevlendirdi.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih el-Absî ve Fudayl b. Hadîc el-Kindî bize şöyle anlattılar:

Kaçkınlar Haccâc'ın yanına gidince: "Allah, Sevre'yi kötü etsin! Orduyu ve askeri mahvetti, Hâricîlere güya tuzak kurmaya çıktı. Vallahi onu cezalandıracağım," dedi. Nitekim onu hapsetti, sonra onu affetti.

Ebû Mihnef dedi: Fudayl b. Hadîc bana şöyle anlattı:

Haccâc, Cezl'i –Osman b. Saîd– davet ederek ona: "Hazırlan bu asilerin üzerine gideceksin. Onlarla karşılaştığında ahmakça ve dehşete kapılmış gibi acele etme. Bıkmış ve acz içindeymiş gibi de hasımlarının üzerine gitmekten imtina etme. Anladın mı? Benî Amr b. Muâviye!" dedi. Adam: "Evet. Allah, Emîri ıslah etsin! Anladım," dedi. Haccâc: "O zaman çık ve Deyr Abdurrahman'da kamp kur. İnsanlar sana gelecekler," dedi. Adam: "Allah, Emîri ıslah etsin! Bu kaçkın askerlerden hiçbirini bana gönderme. Zira korku kalplerine girmiş. Korkarım bunların sana ve Müslümanlara bir faydası olmaz." Haccâc: "Tamam dediğin gibi olsun. Bu konuda isabetli düşünüyorsun," dedi. Sonra Divan sorumlularını çağırdı ve onlara:
[231] "Bütün insanları bu göreve yazarak her bir "rubu"dan[40] bin kişi olmak üzere dört bin kişiyi sefere çıkarın," dedi. Bu işi süratle tamamladılar. Reisler toplandılar ve Divan sorumluları oturup sefere çıkacak askerleri belirleyerek dört bin askere sefer emri çıkarıldı. Komutan kampta konaklamalarını emre-

40 Burada "rubu"dan maksat kabileler grubudur (çev.).

dince konakladılar. Arkasından sefere çıkmaları için çağrıda bulunulması üzerine sefere çıktılar. Arkasından Haccâc'ın tellalı şöyle seslendi: "Bu ordudan geri kalana rastlarsak zimmet ondan berîdir." Ravi dedi: Cezl b. Saîd yoluna devam etti. Öncü birliğinin başına İyâz b. Ebî Lîne el-Kindî'yi getirdi. Adam çıktı ve Medain'e geldi. Burada üç gün ikamet etti. İbn Ebî Usayfîr ona bir at, bir beygir, iki katır ve iki bin dirhem gönderdi. Ordudakilere kesilecek hayvanlar, hayvanlara yem olarak üç günlük ihtiyaçlarını verdi. İbn Ebî Usayfîr'in onlara verdiği bu ikramlardan diledikleri kadar aldılar. Arkasından Cezl b. Saîd, insanlarla birlikte Şebîb'in peşine düşerek Cûhâ bölgesinde onu aramaya koyuldu. Şebîb de bir beldeden bir beldeye, bir nahiyeden bir nahiyeye intikal ederek ona maharetini göstermek istedi ve Cezl'e askerlerini rahatlatma imkânı vermedi; onu hazırlıksız ve az sayıda askerle alelacele onların üzerine gitmek zorunda bırakmaya çalıştı. Cezl de seferberlik hâlinde seyrediyor ve konakladığında etrafında hendek kazdırıyordu. Şebîb uzun süre bu durumda kalınca bir gece adamlarına harekete geçmeyi emretti.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît bana şöyle anlattı:

Deyr Bîrmâ'da yüz altmış kişiydik. Şebîb bizi çağırdı ve her kırk kişinin başına adamlarından birini getirdi. Kendisi de kırk kişinin başına geçti. Kardeşi Musâd'ı da kırk kişinin başına getirdi. Süveyd b. Süleym'i kırk, Muhallel b. Vâil'i de kırk kişinin başına getirdi. Casusları ona Cezl b. Saîd'in Deyr Yezdicerd'de konakladığını haber verdiler. Bunun üzerine bizi çağırıp bu şekilde seferber etti. Bize bineklerimizin boynuna yem torbalarını asmamızı da tembih etti. Bize: "Hazır olun. Bineklerimiz yemlerini yedikten sonra binin ve herkes başına getirdiğimiz komutanıyla birlikte hareket etsin. Herkes komutanının emirlerine itaat etsin," dedi. Sonra komutanları çağırdı ve onlara: "Bu askerlere bu gece ansızın saldırmak istiyorum," dedi. Akabinde kardeşi Musâd'a: "Onların üzerine arkadan, Hulvan tarafından saldır. Ben de önden, Kûfe tarafından saldıracağım. Ey Süveyd sen de doğu tarafından, ey Muhallel sen de batı tarafından onlara saldır. Her biriniz saldırdığı taraftan

[232] onların içine nüfuz etsin. Herkes saldırdığı taraftan onların içine nüfuz etsin ve onları bırakıp çekilmeyin. Onlara hücum edin ve bağırarak (maneviyatlarını bozun)," dedi. Biz bu düzenimizi muhafaza ettik. Ben kırk kişilik grubumun başındaydım. Hayvanlarımız yemlerini yiyince –gecenin ilk demleriydi ve gözlerin uykuya dalmaya başladığı vakitti– harekete geçtik ve Deyrülharrâre'ye ulaştık. Onların orada bir karakolu vardı. Onların başında İyâz b. Ebî Lîne bulunuyordu. Derken onların yanına vardık. Şebîb'in kardeşi Musâd kırk adamıyla onlara saldırdı. Kendisi Şebîb'in önündeydi. O Şebîb'i geçerek yukarıya doğru hareket ettikten sonra Şebîb'in kendisine emrettiği gibi onlara arkadan saldırmak istiyordu. Ancak bu grupla karşılaşınca onlarla vuruştu. Onlar da bir müddet direnerek savaştılar. Bunun üzerine hepimiz onların üzerine gittik ve onlara saldırarak onları hezimete uğrattık. Bunun üzerine ana yolu takip ettiler. Onlarla Deyr Yezdicerd'deki askerleri arasında yaklaşık bir mil kadar bir mesafe vardı. Şebîb bize: "Onların arkasından gidin ve imkân olursa onlarla birlikte kamplarına girin," dedi. Vallahi onları takip ederek âdeta nefeslerimiz enselerinde olduğu hâlde onların peşini bırakmadan gittik. Onlar kaçıyorlar ve bir an önce kamplarına girmek istiyorlardı. Derken kamplarına vardılar. Ancak arkadaşları girmelerine izin vermediler ve bizi de ok atışlarına maruz bıraktılar. Nitekim casusları onlara bizim yerimizi haber vermişlerdi. Cezl de etrafına hendekler kazdırmış ve tahkimat kurmuştu. Bir yandan da karşılaştığımız seyyar karakolu Deyrülharrâre'de konuşlandırırken Hulvan tarafında yolda başka bir seyyar birlik konuşlandırmıştı. Deyrülharrâre'deki birliği kovalayıp onu ana karargâha kadar püskürtünce diğer gruplar da geri çekilip toplandılar. Ancak kamptakiler onlara girme izni vermediler ve onlara: "Onlarla savaşın ve oklarla kendinizi savunun," dediler.

Ebû Mihnef dedi: Cerîr b. Hüseyin el-Kindî bana şöyle anlattı:

Diğer iki askerî noktadan Hulvan civarındakinin başında Âsım b. Hucr, diğerinin başında da Vâsıl b. el-Hâris es-Sekûnî bulunuyordu. İleri askerî noktalar birleşince Şebîb onlara sal-

dırmaya başladı ve onları hendeğe sığınmaya mecbur etti. Ancak askerî kamptakiler ok atarak onları geri çekilmek zorunda bıraktılar. Şebîb onlara ulaşamayacağını anlayınca adamlarına: "Onları bırakıp gidelim," dedi ve Hulvan istikametinde hareket etti. Benî Bedr b. Fezâre'den Hüseyin b. Züfer'in Kub- [233]
beleri mevkiine –Hüseyin b. Züfer'in Kubbeleri bulundukları noktadan sonraki menzilde bulunuyordu.– yaklaşınca adamlarına: "İnin ve hayvanlarınıza yem vererek oklarınızın bakımını yapın, istirahat edip iki rekât namaz kılın ve yola çıkın," dedi. Bunun üzerine indiler ve talimatı yerine getirdiler. Arkasından Şebîb onları tekrar Kûfe askerlerinin üzerine götürdü ve şöyle dedi: "Deyr Bîrmâ'da gecenin ilk demlerinde sizi seferber ettiğim nizam üzere hareket edin ve size emrettiğim gibi onların kampının etrafından dolanın." Ravi dedi: Bunun üzerine onunla birlikte harekete geçtik. Kamptakiler ileri askerî noktalardakileri kampa almışlar ve bizim saldırmayacağımızdan emin olmuşlardı. Atlarımızın ayak sesleri yakınlarında yankılandığını duyunca sabah olmadan onların askerlerinin etrafını sardık ve her taraftan bağırıp çağırdık. Onlar da her taraftan bize karşı savaşmaya başladılar ve ok yağmuruna tuttular. Sonra Şebîb, Kûfe yönünde onlarla savaşmakta olan kardeşi Musâd'a: "Bize gel ve Kûfe yolunu onlara bırak," dedi. Bunun üzerine Musâd, Şebîb'e giderek o cepheyi boşalttı Artık üç yönde sabaha kadar onlarla savaştık. Ancak onlara bir kayıp verdiremeyince onları bırakıp ayrıldık. Bunun üzerine bize: "Nereye gidiyorsunuz ey ateşin köpekleri! Ey asi çete!" diye seslenerek "Sabaha kadar kalın size çıkacağız," dediler. Bir buçuk mil kadar onlardan uzaklaşınca indik ve sabah namazını kıldık. Akabinde de Berâz er-Rûz istikametinde yola çıktık. Sonra Cercerâyâ ve ötesine ulaştık. Onlar da peşimizden geliyorlardı.

Ebû Mihnef dedi: Gâdira veya Kaysar adında bir kölemiz bize şöyle anlattı:

Onlar Harûriyyeyi takip ederken insanlarla ticaret işiyle meşguldüm. Cezl b. Saîd bizim başımızdaydı. O onları takip ediyordu. Ancak onları takip ederken seferberlik düzeni içinde seyrediyordu. Konakladığında da muhakkak etrafına

hendekler kazdırıyordu. Şebîb ise onunla karşılaşmaktan imtina ederek Cûhâ yöresinde ve başka taraflarda yerden yere intikal ediyor ve haraç alıyordu. Bu durum uzun süre Haccâc'ı meşgul etti. Bunun üzerine ona mektup yazdı ve mektup insanlara okundu:

Seni şehrin silahşorları ve insanların ileri gelenlerinin lideri olarak gönderdim ve sana, dalalette olan ve başkalarını da dalalete sevk eden bu asi topluluğu takip etmeni, onlarla karşılaştığında onları öldürüp bertaraf etmeden mücadeleden vazgeçmemeni emrettim. Ama sen, gecenin son demlerinde köylerde dinlenmeyi ve hendeklerin arkasında çadırlarda vakit geçirmeyi, sana emrettiğim asilere karşı durmak ve onlarla savaşmaktan daha kolay gördün. Selam ile.

Mektup Katrâsâ ve Deyr Ebî Meryem'deyken bize okundu.
[234] Bu durum Cezl'e ağır geldi ve askerlere yola çıkma emrini verdi. Bu kez ciddi bir şekilde Hâricîlerin peşine düştüler. Bizler de komutanımız hakkında konuşmaya başladık ve "Azledilecek," dedik.

Ebû Mihnef dedi: İsmâil b. Nuaym el-Hemdânî el-Bürsümî bana şöyle anlattı:

Haccâc o askerin başına komutan olarak Saîd b. Mücâlid'i gönderdi. Ona tavsiyede bulunarak: "Asilerle karşılaşırsan onlara saldır, onlarla bakışıp oyalanmaya yeltenme. Onlara karşı dur ve Allah'tan yardım dile. Cezl gibi yapma aslan gibi onların peşine düş, sırtlan gibi onların üzerine meylet," dedi. Cezl, Şebîb'in peşine düşerek Nehrevan'a kadar gitti ve ona yetişti, konuşlanarak etrafına hendek kazdırdı ve yerinden ayrılmadı. Saîd b. Mücâlid komutan olarak geldi ve Kûfelilerin kampına girdi. Akabinde onlara hitap etti. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Ey Kûfeliler! Âciz kaldınız ve zaafa düşerek emîrinizi öfkelendirdiniz. İki aydan beri bu zayıf Arapların peşindesiniz. Onlar beldelerinizi tahrip edip haracınızı aldılar. Sizler ise bu hendeklerin içindesiniz, onların ayrıldığı ve başka bir memlekete geçtikleri haberi size gelmedikçe de yerlerinizden çıkmıyorsunuz. Artık Allah'ın adıyla çıkın ve onların üzerine gidin.

Saîd b. Mücâlid çıktı ve insanları da çıkardı. Sonra da ordudaki süvarileri topladı. Cezl ona: "Ne yapmak istiyorsun?" dedi. Saîd: "Bu süvarilerle Şebîb'in üzerine gitmek istiyorum," dedi. Cezl ona: "Sen süvarisi ve piyadesiyle birlikte ordu karargâhında ikamet et ve ona karşı tedbirli ol. Vallahi o senin üzerine gelecek, askerlerini yayma. Zira bu onlar için kötüdür," dedi. Saîd: "Sen saftaki yerini al!" dedi. Cezl: "Ey Saîd b. Mücâlid! Senin bu tutumunu anlayamıyorum. Senin bu görüşünden berîyim. Allah ve Müslümanlar buna şahit olsun," dedi. Saîd: "Bu benim görüşümdür. İsabet etsem Allah beni muvaffak kılmış olur. Aksi takdirde siz benim görüşümden sorumlu değilsiniz," dedi. Cezl, Kûfelilerin safında yerini aldı. Saîd onları hendeğin dışına çıkardı ve onların sağ kanadının başına İyâz b. Ebî Lîne el-Kindî'yi, sol kanada da Abdurrahman b. Avf Ebû Humeyd er-Revâsî'yi getirdi. Cezl de onların arasında yeri- [235]
ni aldı. Saîd b. Mücâlid öne geçerek harekete geçti. Şebîb ise Berâz er-Rûz üzerinden Katuftâ'ya gitti ve oranın dihkânına emir vererek ihtiyaç duydukları malzemeyi satın almasını ve onlara yemek hazırlamasını istedi. Dihkân istenen şeyleri yaptı. Şebîb, Katuftâ şehrine girerek kapıların kapatılmasını istedi. Henüz yemek yememişlerdi ki Saîd b. Mücâlid asker ile birlikte üzerlerine geldi. Dihkân sura çıktı ve askerin kaleye yaklaştıklarını gördü. Adam indi ve yüzünün rengi değişmişti. Şebîb ona: "Neden yüzünün rengi değişti, neyin var?" dedi. Dihkân: "Askerler her taraftan senin üzerine geldiler," dedi. Şebîb: "Zararı yok. Yemeğimiz hazırlandı mı?" diye sordu. Dihkân: "Evet," dedi. Şebîb: "Yemeği getir," dedi. Adam yemeği getirdi ve kapıyı kapattı. Şebîb yemeğini yedi, abdest alarak iki rekât namaz kıldı. Akabinde de emir vererek kendisine bir katır getirildi. Şebîb katıra bindi.

Sonra şehrin kapısının önünde toplandılar. Şebîb kapının açılmasını istedi. Kapı açılınca katırın üzerinde dışarı çıktı ve onlara saldırarak: "Hüküm, hikmet sahibi olan Hakem'e aittir. Ben Ebû Müdelle'yim. Dayanabilirseniz dayanın," dedi. Saîd ise askerini ve süvarilerini toplayıp onları Şebîb'in üzerine

yönlendiriyor ve "Bunlar ancak bir baş yiyicisi"dir[41] şeklinde bağırıyordu. Şebîb onların yayılıp dağıldıklarını görünce bütün süvarilerini topladı ve onlara: "Onları gözden geçirin ve komutanlarının yerini tespit edin. Vallahi ya ben onu öldüreceğim ya da o beni öldürecek," dedi. Şebîb onlara saldırdı, güç gösterisinde bulundu ve onları hezimete uğrattı. Ancak Saîd b. Mücâlid sebat etti ve adamlarına: "Bana gelin, bana! Ben İbn Zî Mürrân'ım," diye seslendi ve başlığını eyer kaşının üzerine koydu. Ancak Şebîb ona saldırdı ve kılıcı tepesine indirerek beynine sapladı. Saîd öldü ve ordusu hezimete uğrayarak askerleri en kötü şekilde öldürüldü. Ardından Cezl'e saldırdılar. Ancak Cezl yere indi ve insanlara: "Ey insanlar! Bana gelin," dedi. İyâz b. Ebî Lîne de onlara: "Ey insanlar! Yeni komutanımız öldürüldüyse de mübarek insan ve reis olan komutanınız hayattadır ve ölmemiştir," diye seslendi. Cezl çetin bir şekilde savaştı ve ölüler arasından yaralı olarak taşınarak Medain'e nakledildi. Bu ordunun da hezimete uğrayan askerleri Kûfe'ye
[236] kaçtılar. O gün en güzel şekilde savaşanlar arasında Benî Zühl b. Muâviye'den Hâlid b. Nüheyk ve İyâz b. Ebî Lîne vardı. İkili, ağır yaralı olduğu hâlde Cezl'i kurtardılar. Bir grup ravinin rivayeti böyledir. Diğer bir rivayette de iki taraf arasında Deyr Ebî Meryem ile Berâz er-Rûz arasında cereyan eden muharebeye ilişkindir. Sonra Cezl, Haccâc'a olup bitenleri yazdı.

Ravi dedi: Arkasından Şebîb geldi ve Kerh mevkiinde Dicle'yi geçerek Bağdat Çarşısı insanlarına aman verdiğine dair haber gönderdi. O gün Bağdat pazarıydı. Nitekim kendisinden korktuklarını haber almıştı. Bu sebeple kendilerine aman vermek istedi. Adamları da pazardan hayvan, elbise ve zaruri olan bazı maddeleri satın almak istiyorlardı. Şebîb sonra adamlarıyla Kûfe'ye doğru hareket etti. Gecenin ilk demlerinde yola koyuldular ve İbn Hübeyre'nin konağının civarındaki el-Melik Mahallesi'nde konakladılar. Sabah olunca süratle intikal ettiler ve Ömer b. Sa'd Hamamı'yla Kubbîn arasında geceyi geçirdi. Bulunduğu yer hakkında Haccâc'a bilgi verilin-

41 Bir deyim olarak bir topluluğun sayısının az olduğuna ve onların küçümsendiğine delalet eder (çev.).

ce Süveyd b. Abdurrahman'a haber göndererek onu seçkin iki bin askerle Şebîb'in üzerine gönderdi. Ona: "Çık ve Şebîb ile savaş. Askerlerini sağ ve sol kanatlar hâlinde savaş durumuna sok ve piyade olarak savaş. Eğer başka bir yere intikal edersе onu bırak ve peşinden gitme," dedi. Süveyd, Kûfe'den çıktı ve Sebeha'da kamp kurdu. Bu sırada ona: "Şebîb geliyor," diye haber verildi. Süveyd ona doğru harekete geçti. Ancak ölüme sürükleniyorlarmış gibi hareket ediyorlardı. Haccâc, Osman b. Katan'a da emir vererek sefere çıkmasını emretti. Bunun üzerine Osman, Sebeha'da kamp kurdu. Tellal: "Bilesiniz ki bu orduya yazılıp da bu geceyi Kûfe'de geçiren ve Sebeha'da Osman b. Katan'a iltihak etmeyenden zimmet berîdir," diye seslendi. Haccâc, Süveyd b. Abdurrahman'a emir vererek emrindeki iki bin askerle harekete geçmesini ve Şebîb ile karşılaşmasını emretti. Süveyd, Zürâre'ye geçti ve askerlerini seferber edip teşvik ediyordu. Zira ona: "Şebîb sizi kuşattı," diye söylendi. Süveyd indi ve askerlerinin çoğu da indiler. Sancağını takdim etti ve Zürâre'nin en uzak yöresine intikal etti. Bu kez de ona: "Şebîb'e senin yerin haber verilince senin üzerine gelmekten imtina etti ve bir geçiş yolu bulup Fırat'ı geçti ve bulunduğun mekândan farklı bir yönden Kûfe'ye yöneldi," denildi. Ona: "Bak onları görebilirsin," denilince askerlerine seslenerek onların peşine düştü.

Öte yandan Şebîb, Dârü'r-Rızk'a giderek orada konakladı. Ona: "Bütün Kûfeliler Sebeha'da seferber oldular," denildi. Kûfeliler Şebîb'in konakladığı yerden haberdar olunca birbirlerine seslenerek hareketlendiler ve Kûfe'ye girmek istediler. [237] Ancak onlara: "Süveyd b. Abdurrahman onlara yetişti ve süvarilerle onlara karşı savaşmaktadır," denildi.

Hişâm dedi: Ömer b. Beşîr bana şöyle anlattı: Şebîb, Deyr'de konaklayınca davar eti hazırlamalarını emretti. Bu arada Dihkān sura çıktı ve yüzünün rengi değişmiş olarak indi. Şebîb ona: "Sana ne oluyor?" dedi. Dihkān: "Vallahi kalabalık bir topluluk senin üzerine geldi," dedi. Şebîb: "Izgaralar pişti mi?" diye sordu. Dihkān: "Hayır," dedi. Şebîb: "Onu boş ver," dedi. Sonra bir daha surun üstünden bakındıktan sonra:

"Vallahi kalenin etrafını sardılar," dedi. Şebîb: "Izgaranı getir," dedi ve hiç aldırmadan yemeye başladı. Yemeği yedikten sonra da abdest alıp adamlarına birinci namazı[42] kıldırdı. Sonra zırhını giydi, iki kılıç kuşandı ve eline bir demir çubuk aldıktan sonra: "Katırın eyerini sırtına bağlayın," dedi. Kardeşi Musâd: "Bu günde katıra eyer mi bağlanır?" dedi. Şebîb: "Evet, eyerini sırtına bağlayın," dedi. Sonra katıra bindi ve "Ey filan sen sağ kanadın başına, sen de ey filan sol kanadın başına geç. Musâd! Sen merkezde yerini al," dedi. Dihkāna da emir vererek kapıyı açmasını istedi. Kapıyı açınca Şebîb, Tahkim şiarını dile getirerek dışarı çıktı. Saîd ve askerleriyse geriye çekilerek Deyr ile aralarında yaklaşık bir mil mesafe oldu. Saîd: "Ey Hemdânlılar! Ben İbn Zî Mürrân'ım. Bana gelin, bana!" diye sesleniyordu. Bir grubu da oğluyla birlikte yönlendirdi. Zira şartların aleyhine dönmekte olduğunu hissetmişti. Şebîb kardeşi Musâd'a bakarak: "Eğer onun oğlunu öldürmezsem Allah seni benden alsın," dedi. Ravi dedi: Sonra elindeki demir çubukla tepesine vurdu ve adam ölü olarak yere yıkıldı. Arkadaşları kaçtılar ve o gün onlardan yalnızca bir kişi öldürüldü. Ravi dedi: Saîd b. Mücâlid'in adamları geri çekildiler ve Cezl'e yöneldiler. Cezl onlara: "Ey insanlar! Bana gelin bana!" dedi. İyâz b. Ebî Lîne de onlara: "Ey insanlar! Gelen yeni komutanınız helak olduysa işte mübarek ve seciye sahibi emîriniz burada. Ona gelin ve onunla birlikte savaşın," dedi. Kimisi ona geldi kimisi de başını alıp gitti. Cezl yaralanıncaya kadar şiddetli bir şekilde savaştı. Hâlid b. Nüheyk ve İyâz b. Ebî Lîne onu savunmak için savaştılar ve nihayetinde onu ağır yaralı olarak kurtardılar. İnsanlar kaçarak Kûfe'ye döndüler. Cezl de taşınarak Medain'e götürüldü. Haccâc b. Yûsuf'a durum yazıldı.

Ebû Mihnef dedi: Bu konuyu bana Züheyr'in azatlı kölesi Sâbit bana nakletti:

Mektup şöyledir:

[238] Emîre (Allah ıslah etsin) arz ederim: Emrimdeki orduyla beni yönlendirdiğiniz düşman üzerine gittim. Emîrin onlar hakkında bana yaptığı tavsiyelere ve görüşüne bağlı kaldım.

42 Birinci namazdan maksat öğle namazıdır (çev.).

Fırsat bulduğumda çıkar ve onların üzerine giderdim. Açmaza girmekten endişe ettiğimde de askeri savunma ve koruma vaziyetine alırdım. Hep bu minval üzere hareket ettim. Düşman her türlü fırsatı kolladıysa da Saîd b. Mücâlid (Allah rahmet etsin) bana gelinceye kadar beni tuzağa düşüremedi. Onun hep teenniyle hareket etmesini ve acelecilikten sakınmasını ancak tüm askerin iştirakiyle düşmana karşı hareket etmesini istediysem de beni dinlemedi ve aceleci bir tavırla süvarileri devreye sokarak savaştı. Her iki şehrin askerlerini şahit tutarak onun kararından berî olduğum ve yaptığını hoş karşılamadığıma dair şahit tuttum. Buna rağmen bildiği gibi hareket etti ve öldürüldü (Allah onun taksiratını affetsin). Bunun üzerine insanlar bana yöneldiler. Ben de atımdan indim ve kendilerini çağırdım ve sancağı kaldırdım. Vuruluncaya kadar savaştım. Arkadaşlarım ölüler arasından beni alıp götürdüler. Kendime geldiğimde kendimi onların elleri üstünde ve muharebe meydanından bir mil kadar uzakta gördüm. Hâlen Medain'de yaralı vaziyette bulunuyorum Bu yarayla kişi iyileşebileceği gibi ölebilir de. Emîr (Allah onu ıslah etsin) benim kendisine ve askerlerine olan sadakatimi, düşmanlarına karşı hazırladığım tuzakları ve savaş günündeki tavrımı sorup öğrenebilir. O takdirde benim ona karşı sadakatim ve samimiyetim ortaya çıkacaktır. Selam ile.

Bunun üzerine Haccâc ona şöyle yazdı:

Mektubunu aldım ve okudum. Mektupta zikrettiğin bütün hususları anladım. Mektupta emîrine olan sadakatin ve hemşerilerini korumaktaki gayretini ve düşmana karşı sertliğin ve kararlılığın hakkında söylediklerinin doğru olduğunu tasdik ettim. Saîd ve düşmana karşı aceleciliği hakkında söylediklerini de anladım. Ben onun aceleciliğini de senin teenniyle hareket etmeni de takdir ediyorum. Onun aceleciliği onu cennete götürürken senin teenniyle hareket etmen mümkün olduğunda fırsatı kaçırmama kararlılığını, mümkün olmazsa da sabırlı olmayı gerektirmiştir. Sen isabet etmiş, güzel bir eda ortaya koymuş ve ecre nail olmuşsun. Sen benim nezdimde dinleyen, itaat eden ve sadakatle hareket eden bir kişisin. Ay-

[239] rıca seni tedavi etmesi ve yaranı iyileştirmesi için Hayyân b. Ebcer'i sana gönderdim. Ayrıca ihtiyaçlarını karşılaman için sana iki bin dirhem gönderdim. Selam ile.

Akabinde Benî Firâs'tan Hayyân b. Ebcer el-Kinanî –yaraları yakarak başka yöntemler de uygulayarak tedavi ederlerdi– Cezl'e gitti ve onu tedavi ediyordu. Ayrıca Abdullah b. Ebî Usayfîr de ona bin dirhem gönderdi ve onu ziyaret edip hediyeler takdim ediyordu. Öte yandan Şebîb, Medain'e doğru geldiyse de ahalisi yüzünde şehirde barınamayacağını bildiği için Kerh'e kadar gitti ve Dicle'yi geçerek oraya vardı. Kerh'teyken Bağdat pazarı insanlarına haber göndererek: "Pazarınızda işinize devam edin, size beis yoktur," diye teminat verdi. Nitekim o gün Bağdat için pazar günüydü. O pazar insanlarının kendisinden korktuğunu haberini almıştı. Ravi dedi: Süveyd çıktı ve adamlarıyla Müzeyne ve Benî Süleym'in evlerini arkasına alarak vaziyet aldı. Şebîb, akşam vakti onlara karşı şiddetli bir saldırıda bulundu. Ancak bir netice elde edemeyerek Kûfe'nin meskûn mahallerinden Hîre'ye doğru hareket etti. Süveyd de onu takip ederek peşini bırakmadı. Süveyd, Hîre'ye ulaşınca Şebîb'in giderken Hîre Köprüsü'nü yıktığını gördü. Süveyd onu bıraktı ve sabaha kadar konakladı. Haccâc ona: "Onu takip et," diye haber gönderdi. Süveyd onu takip etmeye devam etti. Şebîb ise yürüyüşünü sürdürerek Aşağı Fırat bölgesinde kavminden bulduğu insanlara baskınlar yaptı. Akabinde yukarıya doğru Haffân'ın arkasında el-Gilza diye bilinen bölgede seyrini sürdürerek Benî Virse'den bazı adamlara rast geldi ve onlara saldırdı. Bunun üzerine etraftaki yollara dağıldılar, onu ve adamlarını değirmen taşlarından taşlarla taşlamaya başladılar. Taşlar bitince onlara saldırdı ve onlardan on üç kişiyi öldürdü. Bunların arasında Hanzale b. Mâlik, Mâlik b. Hanzale ve Humrân b. Mâlik de vardı. Hepsi de Benî Virse'dendiler.

Ebû Mihnef dedi: Bu rivayeti bana Atâ b. Arfece b. Ziyâd b. Abdullah el-Virsî anlattı.

Şebîb yürüyüşünü sürdürerek babasının evlatlarının yurdu olan el-Lasf'a (kabilesine ait bir su) ulaştı. Suyun muhitinde Fizr b. Esved de bulunuyordu. Bu zat Benî Salt'tan olup

Şebîb'i görüşünden vazgeçmeye çağırıyor ve amca oğullarını ve kavmini bozmaktan sakınmasını istiyordu. Bu yüzden Şebîb: "Yedi süvariye hükmetsem Fizr'e karşı savaşacağım," diyordu. Şebîb onları kuşatınca Fizr'i sordu. Ancak Fizr ondan [240] sakındı ve müsabakada hiçbir atın onunla yarışamayacağı bir ata binerek evlerin arkasından ayrılıp yol almaya başladı. Erkekler de ondan kaçtı. Şebîb çöl ahalisini ürkütüp geri döndü ve Kutkutâne üzerinden Mukâtil Kasrı'na, oradan da Fırat kıyısına, sonra Hassâse'ye, ardından Enbar'a, ardından Dakûkâ'ya, oradan da Azerbaycan'ın yakın bölgelerine geçti. Bunun üzerine Haccâc peşini bırakıp Basra'ya intikal ederek Kûfe'de vekil olarak Urve b. Mugîre b. Şu'be'yi bıraktı. Derken bir gün Bâbil Mehrûz'un dihkânı ve büyüğü Mâzervasp'tan Urve b. Mugîre b. Şu'be'ye bir mektup geldi. Mektupta şöyle diyordu: "Yurdumun ahalisinden Enbarlı bir tüccar bana geldi ve bana Şebîb'in önümüzdeki ayın başında Kûfe'ye girmeyi düşündüğünü haber verdi. Bunu tedbirini alman için sana haber vermek istedim. Çok geçmeden iki vergi tahsildarı bana geldiler ve bana Şebîb'in Hânîcâr'a intikal ettiğini anlattılar." Urve mektubu zarfa koydu ve Basra'da bulunan Haccâc'a gönderdi. Haccâc mektubu okuyunca hızlı koşan bir atla Kûfe'ye döndü. Şebîb de geliyordu ve Dicle kenarında Harbâ köyüne ulaştı. Oradan da Dicle Nehri'ni geçti. "Bu köyün adı nedir?" diye sordu. "Harbâ," diye cevap verdiler. Şebîb: "Düşmanınızı yakacak bir harp ve düşmanlarınızı bir şeysiz bırakacak şekilde mallarına el koymanızı çağrıştıran bir isim. Kehanette bulunmak kâhinlerin ve iz sürenlerin işidir," dedi ve sancağını dikerek adamlarına, yürüyün dedi. Akabinde Akarkûfâ'ya geçti ve burada konakladı. Süveyd b. Süleym ona: "İsmi uğursuzluğu çağrıştıran bu köyden başka bir yere götürsen," dedi. Şebîb: "Yine kehanette bulunuyorsun. Vallahi buradan ancak düşmanım üzerine gitmek için ayrılacağım. Onun uğursuzluğu düşmanadır. Zira buradan düşmanın üzerine gideceksiniz. Ölüm ve yaralanma onlaradır," dedi.

Sonra adamlarına: "Haccâc, Kûfe'de değildir ve inşallah Kûfe'ye girmeye engel bir durum yoktur. Haydin gidelim,"

dedi ve Haccâc'dan önce Kûfe'ye varmak için gayret etti. Urve de Haccâc'a: "Şebîb, Kûfe'ye varmak için süratle seyretmektedir. Acele yetiş," diye yazdı. Haccâc menzilleri süratle aştı ve Kûfe'ye ulaşmak için âdeta hasmıyla yarıştı. Haccâc öğle vaktinde Kûfe'ye varırken Şebîb akşam vakti Sebeha'ya ulaştı. Burada akşam ve yatsı namazlarını kıldılar ve adamlarıyla bir şeyler atıştırdıktan sonra atlarına binerek Kûfe'ye girdiler. Şebîb çarşı yerine geldi ve oradan da konağın kapısına dayandı ve elindeki demir çubukla kapıya vurdu.

[241] Ebû Münzir dedi: Şebîb'in konağın kapısına vurmasının büyük bir tesir bıraktığını gördüm. Şebîb daha sonra ilerleyerek Mastaba'nın yanında durdu ve şu beyitleri dile getirdi:

O atın düz ve otlak arazideki ayak izi onunla cimri ve yoksul birinin ölçüp biçtiği bir ölçek gibidir.
Semûd'dan olup babası belirsiz bir köledir. Hayır, bilakis denilir ki onların atası Yakdum'dur.

Arkasından Büyük Camiyi bastılar. Cami büyüktü ve bir grup oradan ayrılmaz ve namaz kılardı. Şebîb burada Akîl b. Mus'ab el-Vadiî, Adî b. Amr es-Sekafî ve Anbese b. Ebî Süfyân'ın azatlı kölesi Ebû Leys b. Ebî Süleym'i öldürdüler. Ezher b. Abdullah el-Âmirî'yi de katlettiler. Emniyet kuvvetlerinin lideri olan Havşeb'in evine giderek kapısında: "Emîr, Havşeb'i istemektedir," dediler. Hizmetçisi Meymûn onun beygirini çıkardı ve onları tanımamış gibi davranarak içeri girmek istedi. Onlar da onun kendilerinden şüphelendiğini düşünerek ona: "Adamın çıkıncaya kadar yerinde kal," dediler. Havşeb onların sözünü duydu ve onların hâlini garipseyip dışarı çıktı. Onların topluluğunu görünce onlardan şüphelendi ve gitmeye yeltendi. Ancak süratle ona doğru gittiler. Bunun üzerine içeri girdi ve kapıyı kapattı. Onlar da hizmetçisi Meymûn'u öldürdüler. Beygirini de alıp gittiler. Giderken Havşeb'in kabilesinden Cehhâf b. Nabît eş-Şeybânî'ye uğradılar. Süveyd ona: "İn ve bize gel," dedi. Cehhâf: "Ne yapacaksın?" dedi. Süveyd: "Çölde senden satın aldığım makaranın parasını vereceğim," dedi. Cehhâf ona: "Ne uğursuz bir borç ödeme saati, ne uğursuz bir borç ödeme yeridir? Emanet neden bu karanlık vaktinde ak-

lına geldi. Hem de atının sırtındasın. Allah akrabaların öldürülmesi ve bu ümmetin kanının akıtılmasına vesile olan borcu kötü etsin!" dedi.

Ravi dedi: Sonra ayrılıp Benî Zühl Mescidi'ne gittiler. Zühel b. el-Hâris'e rast geldiler. Adam kavminin mescidinde namaz kılar ve namazı uzatırdı. Evine dönerken ona rast geldiler. Onu öldürmek için üzerine gittiler. Adam şöyle dua etti: "Allah'ım bunları, onların zulmünü ve cehaletlerini Sana şikâyet ediyorum. Allah'ım ben zayıf bir insanım. Bunlara karşı bana yardımını esirgeme!" Ancak vura vura onu öldürdüler. Arkasından gittiler. Merdeme'ye gitmek üzere Kûfe'den ayrıldılar.

Hişâm dedi: Ebû Bekir b. Ayyâş şöyle anlattı: [242]

Şebîb'i Nadr b. Ka'kā' ez-Zühlî ve annesi Nâciye bint Hânî b. Kabîsa karşıladılar. Ona bakınca onu korkuttu. Şebîb'e: "Ey emîr! *Selâmün aleyk ve rahmetüllah*," dedi. Bunun üzerine Süveyd müdahale ederek "*Emîre'l-Müminîn*," diye uyardı. Adam: "*Emîre'l-Müminîn*," dedi. Akabinde Kûfe'den ayrılarak Merdeme'ye doğru yola çıktılar. Haccâc, konağın kapısından yanında elinde kandil bulunan bir hizmetçisi olduğu hâlde tellala: "Ey Allah'ın süvarileri atlarınıza binin. Müjdeler olsun!" diye seslenmesini emretti. İnsanlardan ona ilk gelen Osman b. Katan b. Abdullah b. Husayn Zi'l-Gussa ve azatlı köleleriyle bazı akrabaları oldu. Adam: "Ben Osman b. Katan'ım. Emîre benim mekânımı haber verin. Bana emretsin," dedi. Haccâc'ın hizmetçisi: "Emîrin emri sana gelinceye kadar yerinde dur," dedi. Ardından her taraftan insanlar gelmeye başladılar. Osman emîrle görüşen diğer insanlarla birlikte sabaha kadar bekledi.

Ardından Haccâc, Benî Vâlibe'den Büsr b. Gâlib el-Esedî'yi iki bin askerle, Zâide b. Kudâme es-Sekafî'yi iki bin, Benî Temîm'in azatlı kölesi Ebü'd-Dureys'i bin mevaliyle, Bişr b. Mervân'ın azatlı kölesi ve A'yen Hamamı'nın sahibi A'yen'i bin askerle sefere çıkardı. Öte yandan Abdülmelik b. Mervân, Muhammed b. Mûsâ b. Talha'yı Sicistan'a göndermiş ve ona bu hususta ahitname yazmıştı. Ayrıca Haccâc'a da şöyle yazmıştı: Muhammed b. Mûsâ sana gelirse iki bin kişiyi onunla birlikte

Sicistan'a gönder ve süratle onu gönder. Abdülmelik, Muhammed b. Mûsâ'ya emir vererek Haccâc ile yazışmasını istedi. Muhammed b. Mûsâ hazırlık işleriyle meşgul olmaya başladı. Bazı insanlar ona nasihat ederek: "Ey emîr! Acele et ve görev yerine git. Zira Haccâc'ın işinin nasıl olacağını bilemezsin." Ancak kendi hâlinde ikamete devam etti. Şebîb'in durumunda da bazı gelişmeler oldu. Haccâc, Muhammed b. Mûsâ b. Talha b. Ubeydullah'a: "Şebîb ve Hâricîlerle karşılaşacaksın, onlara karşı cihat ettikten sonra işine gideceksin," dedi.
[243] Haccâc ayrıca bu emirlerle beraber Abdüla'lâ b. Abdullah b. Âmir b. Küreyz el-Kureşî ve Ziyâd b. Amr el-Atekî'yi de gönderdi. Şebîb, Kûfe'den çıktıktan sonra Merdeme'ye gitti. Burada Hadramevt'ten Nâciye b. Mersed el-Hadrâmî adında bir öşür memuru vardı. Adam hamama girdi, Şebîb de peşinden girdi ve onu çıkarıp boynunu vurdu. Öte yandan Şebîb, Nadr b. Ka'kā' b. Sevr ile karşılaştı. Bu zat Basra'dan dönünce Haccâc'ın maiyetindeydi. Haccâc yol menzillerini süratle geçince adam geride kaldı. Şebîb, onu arkadaşlarıyla görünce tanıdı. Ona: "Ey Nadr b. Ka'kā'! Hüküm ancak Allah'ındır," dedi. Şebîb bu sözüyle ona telkinde bulunmak istiyordu. Ancak Nadr onu anlayamadı ve "*Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz,*" dedi. Bunun üzerine Şebîb'in adamları: "Ey Müminlerin Emîri! Sen bu sözünle ona telkinde bulunmak istedin," dediler ve adama saldırarak onu öldürdüler.

Komutanlar Aşağı Fırat bölgesinde toplandılar. Bunun üzerine Şebîb, komutanların toplandığı bölgeyi terk edip Kādisiye tarafına geçti. Bunun üzerine Haccâc, Zahr b. Kays'ı bin sekiz yüz süvariden oluşan seçkin bir süvari birliğiyle sefere çıkararak ona: "Şebîb'in peşini takip et ve ona nerede yetişirsen onunla savaş. Ancak çekilip gidiyorsa onu bırak. Senin üzerine meyleder veya sana karşı konuşlanırsa onunla savaş," dedi. Bunun üzerine Zahr çıktı ve Seylehîn'e vardı. Şebîb, Zahr'ın üzerine gelmekte olduğunu haber alınca ona yöneldi ve iki taraf karşı karşıya geldiler. Zahr sağ kanadına –cesur bir kişi olan– Abdullah b. Kennâz en-Nehdî'yi, sol kanadına da Adî b. Adî b. Umeyre el-Kindî eş-Şeybânî'yi getirdi. Şebîb de bütün

süvarilerini topladı ve tek bir birlik hâlinde hasımlarının safına saldırdı ve taarruzunu sürdürerek Zahr b. Kays'ın bulunduğu noktaya kadar ilerledi. Zahr atından indi ve yıkılıncaya kadar vuruştu. Bunun üzerine askerleri hezimete uğradılar. Şebîb'in adamları Zahr'ı öldürdüklerini sandılar. Seher vakti olunca soğuğun etkisiyle kalktı ve yürümeye başladı, bir köye girip geceyi orada geçirdi. Ardından Kûfe'ye taşındı. Yüzünde ve başında on küsü yara vardı. Birkaç gün istirahat ettikten sonra yaraları pamukla sarılmış vaziyette Haccâc'a gitti. Haccâc onu yanına oturttu ve etrafındakilere: "Kim cennet ehlinden olan ve şehitlik makamına nail olduğu hâlde insanlar ara- [244]
sında yürüyen birini görmek isterse bu adama baksın," dedi. Şebîb'in adamları da Zahr'ı öldürdüklerini sanarak: "Askerlerini hezimete uğrattık, büyük bir komutanlarını öldürdük. Kazançlı çıkmış bir hâlde çekip gidelim," dediler. Şebîb onlara: "Bu adamı öldürmemiz ve bu askeri yenmemiz üzerinize gönderilen komutan ve askerleri ürkütmüştür. Onların üzerine gidelim. Vallahi onları bertaraf edersek Haccâc ile aramızda ve Kûfe'yi ele geçirmemiz için bir engel kalmaz," dedi. Onlar ona: "Biz sana tâbiyiz ve senin sözünü dinleyecek ve elimiz senin elinledir," dediler.

Ravi dedi: Bunun üzerine Şebîb, Necrân'a – Aynüttemr muhitindeki Kûfe Necrânı'na– gitmek üzere adamlarıyla süratli atın hızıyla seyrederek adı geçen yere intikal etti ve Kûfelilerin nerede konakladıklarını sordu. Ona, onların Aşağı Fırat'ın Aşağı Bihkubâz bölgesinde ve Kûfe'den yirmi dört fersah uzakta toplandıkları haber verildi. Haccâc da Şebîb'in onların üzerine gitmekte olduğundan haberdar oldu. Bunun üzerine İbn Ebî Akîl'in mevlası (azatlı kölesi ve müttefiki) Abdurrahman b. el-Garik'ı onların komutanlarına gönderdi. Adam, Haccâc'a hizmet ve desteğini esirgemezdi. Ona: "Onların –komutanların– yanına git ve komutanlara asilerin onların üzerine gitmekte olduklarını bildir ve onlara: 'Eğer savaş şartları birleşmenizi gerektirirse komutanınız Zâide b. Kudâme olsun,' diye söyle ve onların yanından ayrıl," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Abdurrahman b. Cündeb bana şöyle anlattı:

Şebîb, yanımıza ulaşınca başımızda yedi komutan vardı, onların başında da başkomutan olarak Zâide b. Kudâme bulunuyordu. Her komutan kendi birliğini seferber etmişti. Sağımızda Ziyâd b. Amr el-Atekî, solumuzda Bişr b. Gālib el-Esedî yerlerini almışken her komutan kendi birliğinin başında bulunuyordu. Şebîb de bölgeye intikal ederek bir tepe üzerinde durdu, koyu kahverengi ve alnında beyazlık bulunan bir atın sırtında olduğu hâlde hasımlarının savaş düzenini gözlemledi ve arkadaşlarının yanına döndü. Akabinde üç bölük hâlinde saldırıya geçti. Bize yaklaşınca başında Süveyd b. Süleym'in bulunduğu bölük bizim sağımızda vaziyet aldı. Şebîb'in kardeşi Musâd'ın bulunduğu bölük solumuzda konuşlandı. Şebîb de bölüğünün başında bizim merkezin karşısında yerini aldı. Zâide b. Kudâme de öne çıkarak sağdan sola seyrederek askerleri teşvik ediyor ve şöyle diyordu:

[245] Ey Allah'ın kulları! Hem güzel hem de çoksunuz. Karşınızdakiler ise az ve habistir; sabır ve sebat edin. Canım size feda olsun. Onlara iki veya üç hamle yaparsanız zafer gerçekleşecek ve zafere gitmek için bir engel yoktur. Görmüyor musunuz? Vallahi iki yüz kişi bile değiller. Onlar küçük bir gruptur. Onlar hırsız ve asidirler. Sizin kanınızı akıtmak ve feyinizi ele geçirmek için geldiler. Onlar feyinizi gasbetmeye çalışırken hakkınız olan feyi savunan sizlerden daha güçlü olmamalıdırlar. Kaldı ki onlar az sizse çoksunuz. Onlar tefrika ehli sizler birlik ehlisiniz. Gözlerinizi yumun ve onları kılıçlarınızla karşılayın. Size emredinceye kadar onlara saldırmayın. Akabinde de Zâide yerine geçti.

Ravi dedi: Süveyd b. Süleym, Ziyâd b. Amr'a saldırdı. Ziyâd'ın safı geri çekildi ancak Ziyâd askerlerinin yaklaşık yarısıyla sebat etti. Bunun üzerine Süveyd bir miktar çekildi ve ikinci kez hamle yaptı. İki taraf bir süreliğine mızraklarla savaştılar.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakīt bana şöyle anlattı:

Vallahi o gün aralarındaydım. Bir müddet vuruştuk ve bize karşı sebat ettiler. Sandım ki yerlerinden sökülemeyecekler.

Ziyâd b. Amr çok şiddetli bir şekilde savaştı. "Ey süvarilerim!" diye sesleniyor ve kılıcıyla çok çetin bir şekilde vuruşuyordu. O gün Süveyd b. Süleym'i Arapların en cengâveri ve en yaman savaşçılarıydı. Âdeta karşısına çıkılamıyordu. Sonra biraz çekilip onları bıraktık. Akabinde dağılmaya başladılar. Bunun üzerine adamları ona: "Onların dağıldığını görmüyor musun? Onlara saldır," dediler. Şebîb onlara: "Onları bırakın iyice biraz daha dağılsınlar," dedi. Onları kısa bir süre için kendi hâllerinde bıraktılar ve akabinde üçüncü kez onlara saldırdılar. Bunun üzerine hezimete uğradılar. Ziyâd b. Amr'a baktım. Kılıç darbelerine maruz kalıyordu. Ancak zırhlı olduğu için vurulan kılıçlar geri tepiyordu. Yirmiden fazla kılıç darbesine maruz kaldığına şahit oldum ancak hiçbiri ona zarar vermedi. Sonra akşamüzeri hafif yaralı olarak geri çekildi.

Ferve b. Lakît dedi: Arkasından Abdüla'lâ b. Abdullah b. Âmir'e saldırdık ve onu hezimete uğrattık. Fazla bir mukavemeti olmadı ve bir müddet vuruştu. Duyduğuma göre yaralanmış ve Ziyâd b. Amr'a yetişmiş. Hezimete uğramış olarak çekildiler. Sonra akşamüstü Muhammed b. Mûsâ b. Talha'nın üzerine gittik. Adam şiddetli bir mukavemet gösterdi ve bize karşı sebat etti.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Abdurrahman b. Cündeb ve Ferve b. Lakît bana şöyle anlattılar: [246]

Şebîb'in kardeşi Musâd, sol kanattaki Bişr b. Gâlib'e saldırdı. Adam güzel bir mukavemette bulundu ve sebat etti. Yaklaşık elli kadar sebat ve sabır ehliyle birlikte indiler ve son fertleri öldürülünceye kadar savaştılar. İçlerinde Urve b. Züheyr b. Nâciz el-Ezdî de vardı. Bu zatın annesi Zâra bir Ezdli ile evlenmiş ve ondan çocukları olmuştur. Onlar Benî Zâra olarak bilinirler. Bişr b. Gâlib öldürülüp de adamları hezimete uğradıktan sonra Benî Temîm'in azatlısı Ebü'l-Dureys'e saldırdılar. O Bişr b. Gâlib'in ötesindeydi. Onu da yenilgiye uğrattılar ve A'yen'in bulunduğu yere kadar çekildi. Arkasından ona ve A'yen'e de saldırdılar. İkiliyi yenerek Zâide b. Kudâme'nin yanına kadar sürdüler. Zâide'ye kadar ulaşınca Zâide yere inerek: "Ey Müslümanlar yere inin yere! Bana gelin, bana! Onlar

kâfir olarak mümin olan sizler karşısında daha sabırlı olmasınlar," dedi. Zâide gece boyunca tâ seher vaktine kadar onlarla savaştı. Arkasından Şebîb bir grup arkadaşıyla ona saldırdı, onu ve yanındakileri öldürdüler, hamiyet ehli olan o insanları onun etrafında cenaze olarak bıraktılar.

Ebû Mihnef dedi: Abdurrahman b. Cündeb bana şöyle anlattı:

O gece Zâide b. Kudâme'nin şöyle seslendiğini işittim: Ey insanlar! Sabredin ve sabırda yarışın. "*Ey iman edenler Allah'a yardım ederseniz o da size yardım eder ve ayağınızı kaydırmaz.*"[43] Vallahi onlarla savaşmaya devam etti, sırtını dönmeyerek öldürülünceye kadar vuruştu.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît bana şöyle anlattı:

Ebû Sukayr eş-Şeybânî, Zâide b. Kudâme'yi kendisinin öldürdüğünü söyledi. Fadl b. Âmir adında başka bir şahıs bu konuda onunla tartışıyordu. Ravi dedi: Şebîb, Zâide'yi öldürünce Ebü'l-Dureys ve A'yen büyük bir kaleye girdiler. Şebîb adamlarına: "Kılıçla insanlara saldırmaya son verin, onları biate davet edin," dedi. Bunun üzerine fecir vaktinde insanları biat etmeye çağırdılar.

Abdurrahman b. Cündeb şöyle dedi:

Ben de diğer insanlar gibi ona biat ettim. Şebîb biat esnasında atının sırtındaydı ve adamları da yanında duruyorlardı. Biate gelenlerin kılıçları omuzlarından alınır ve silahlarından tecrit edilirdi. Sonra Şebîb'e yaklaştırılırdı. Sonra adam, *Emîrü'l-Müminîn* unvanıyla ona selam verirdi. Ardından onu serbest bırakırdı. Derken fecir vakti girdi. Muhammed b. Mûsâ b. Talha ise yanında sebat eden bir grup arkadaşı olduğu hâlde
[247] uzak bir noktada bulunuyordu. Fecir vakti girince müezzinine ezan okumasını söyledi. Şebîb ezanı duyunca: "Bu da ne?" diye sordu. "Bu Muhammed b. Mûsâ b. Talha'dır. Hâlâ buradadır," dediler. Şebîb: "Onun ahmaklığı ve kibrinin onu bu duruma düşüreceğini tahmin etmiştim. Bunları bizden uzak tutun ve inip namaz kılalım," dedi. Ravi dedi: Şebîb indi ve kendisi

43 Muhammed, 47/7.

ezanı okudu, akabinde öne geçip arkadaşlarına namaz kıldırdı. Namazda Hümeze ve Mâ'ûn suresini okudu ve selam verdi. Namazdan sonra da atlarına binip saldırdılar. Bunun üzerine Muhammed'in adamlarından bir kısmı geri çekilirken bir kısmı sebat ettiler. Ferve dedi: Hiç unutmuyorum kılıcıyla savaşırken onu kuşattık ve şu ayetleri okuyordu: *"Elif. Lâm. Mim. İnsanlar, inandık demekle ve imtihan edilmeksizin kurtulacaklarını mı sandılar? Biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirdik. Allah doğruları mutlaka ortaya çıkaracak ve yalancıları da ortaya koyacaktır."*[44]

Ferve dedi: Muhammed b. Mûsâ öldürülünceye kadar savaştı. Arkadaşlarımın şöyle dediklerini duydum: Onu Şebîb öldürdü. Arkasından indik ve askerin ordugâhında bulunan şeylere el koyduk. Şebîb'e biat edenler ise kaçtılar ve onlardan hiç kimse kalmadı.

***

Muhammed b. Mûsâ b. Talha hakkında Ebû Mihnef'ten, başkasından naklettiğim rivayetten farklı bir nakilde bulunmuşlardır. Bu hususta zikredilen rivayetlerden biri şöyledir: Abdülmelik b. Mervân, Muhammed b. Mûsâ b. Talha'yı Sicistan amilliğine tayin etmişti. Bunun üzerine Haccâc ona: "Sen içinden geçtiğin her beldenin amili sayılırsın. Şebîb de senin yolunda bulunuyor," diye yazdı. Muhammed bu mektup üzerine Şebîb'e yöneldi. Bunun üzerine Şebîb ona: "Sen kandırılmış bir adamsın. Haccâc seni kalkan olarak kullanmıştır. Sen hakkı olan bir komşusun, görevinin başına git. Allah adına söz veriyorum sana zarar vermeyeceğim," diye yazdı. Ancak Muhammed b. Mûsâ bu teklifi kabul etmedi ve ona karşı savaşmakta kararlıydı. Şebîb onu ikna etmek istediğinden elçisini tekrar ona gönderdi. Ancak Muhammed onunla savaşmakta kararlı olduğunu ifade etti ve mübarezeye davet etti. Bunun üzerine karşısına Batîn, sonra Ka'neb, daha sonra Süveyd çıktılarsa da Şebîb ile mübarezede ısrar etti. Bunlar Şebîb'e: "Bizimle değil seninle mübarezede bulunmak istiyor," dediler.

44 Ankebût, 29/1-3.

Şebîb: "Sizin gibi eşrafı ne sanıyor?" dedi ve ona karşı kendisi çıktı. Şebîb ona: "Kanın hakkında Allah adına senden rica ediyorum. Seninle komşuluk hukukumuz var," dedi. Ancak
[248] Muhammed onunla savaşmakta ısrar etti. Bunun üzerine Şebîb ona saldırdı ve on iki Şam batmanı[45] ağırlığında bir demir asâyla kafasına vurdu. Başındaki miğferi ve başını ezerek yere yıktı. Akabinde onu kefenledi ve defnetti. Arkasından da askerinden, elde ettikleri ganimetleri satın alarak onu ailesine gönderdi ve onlardan özür dileyerek şöyle dedi: "Kûfe'de benim komşumdur. Elde ettiğim ganimeti riddet ehline verme hakkım var."

Ömer b. Şebbe, Ebû Ubeyde'den naklen şöyle dedi:

Muhammed b. Mûsâ, Fars diyarında Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer ile birlikte bulunuyordu. Ebû Füdeyk'e karşı savaşta da onun maiyetindeydi ve sağ cenahının başında bulunuyordu. Mertlik ve yiğitlikle şöhret bulmuştu. Ömer b. Ubeydullah onu kız kardeşi Ümmü Osman ile evlendirdi. Onun kız kardeşi Abdülmelik'in zevcesiydi. Bu yüzden Abdülmelik onu Sicistan'ın başına getirdi. Adam Kûfe'ye uğradı. Nitekim Haccâc da burada ikamet ediyordu. Haccâc'a: "Bu adam yiğitliği ve Abdülmelik ile hısımlığı sebebiyle Sicistan'a gider ve senin takip ettiğin kişiler ona sığınırsa onları himaye edecektir," dediler. Haccâc: "O zaman ne yapmak lazım?" dedi. "Ona git ve ona selam ver, onun yardım severliğini ve yiğitliğini anarak Şebîb'in onu geçeceği yol üzerinde olduğunu söyle ve seni zorda bıraktığını ifade ederek 'Dilerim ki Allah, senin sayende beni ondan kurtarır ve bu da senin için bir şöhret vesilesi olur,' diye söyle," dediler. Haccâc öyle yaptı. Bunun üzerine Muhammed b. Mûsâ b. Talha b. Ubeydullah ona yöneldi. Bunun üzerine Şebîb, Muhammed ile karşı karşıya geldi. Ona: "Haccâc'ın kandırmalarını bilirim. O seni kandırdı ve kendisi için seni kalkan olarak kullanmayı düşündü. Bana öyle geliyor ki iş işten geçerse seni kendi hâline terk edecekler ve sen de arkadaşların gibi öldürüleceksin. Beni dinle ve işine git. Seni

45 Şam batmanının ağırlığı yaklaşık olarak bir kilo yedi yüz grama tekabül etmektedir (çev.).

ölümden uzak tutmak istiyorum," dedi. Ancak Muhammed b. Mûsâ onun telkinlerini kabul etmedi. Bunun üzerine Şebîb onunla mübarezeye çıkarak onu öldürdü.

***

Söz sırası Ebû Mihnef'in naklettiği rivayete döndü. Abdurrahman dedi: O gece Şebîb'e biat edenler arasında Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî de vardı. Ona biat edince Şebîb: "Sen Ebû Bürde değil misin?" dedi. Ebû Bürde: "Evet," dedi. Şebîb adamlarına: "Ey dostlarım! Bu adamın babası iki hakemden biridir," dedi. Onlar: "Bunu öldürmeyelim mi?" dedi. Şebîb: "Babasının yaptıklarından dolayı bunun bir günahı yoktur," dedi. Onlar: "Doğrudur," dediler. Ravi dedi: Sabah olunca Şebîb, Ebü'l-Durays ve A'yen'in bulundukları konağa doğru gel- [249]
di. Bunun üzerine ona ok atarak kendilerini korudular. O gün onları muhasara ettiyse de sonra muhasarayı bırakıp ayrıldı. Arkadaşları ona: "Bizi Kûfe'ye girmekten alıkoyacak engel yoktur," dediler. Şebîb adamlarına baktı, yaralandıklarını görünce onlara: "Başınıza gelen düşmanın başına getirdiklerinizden fazla değildir," dedi. Sonra onlarla yola çıkarak Niffer güzergâhından Sarât'a, oradan da Bağdat'a ve Bağdat'tan Hânîcâr'a gitti ve orada konakladı.

Ravi dedi: Haccâc, Şebîb'in Niffer'e doğru hareket ettiğini duyunca Medain'e gitmek istediğini sandı. Nitekim Medain, Kûfe'nin kapısı mesabesinde olup orayı alan Kûfe'nin topraklarının çoğuna hâkim olur. Bu durum Haccâc'ı endişelendirdi. Bu nedenle Abdurrahman b. Katan'a haber göndererek onu çağırdı ve Medain'e gönderdi. Onu minber, namaz, Cûhâ'nın bütün maaş ve mali destek işleri ve Estan'ın haracından sorumlu tuttu. Osman süratle Medain'e intikal etti. Haccâc, Abdullah b. Ebî Usayfîr'i de azletti. Cezl de aylardır Medain'de bulunuyordu, yaraları için tedavi oluyordu. İbn Ebî Usayfîr onu ziyaret ediyor ve ona ikramda bulunuyordu. Osman b. Katan gelince onunla ilgilenmiyor ve ona ikramda bulunmuyordu. Cezl: "Allah'ım! İbn Usayfîr'in cömertliğini, kerem ve faziletini artır," diye dua ediyor ve "Osman b. Katan'ın cimri-

liğini, elinin darlığını fazlalaştır," diye beddua ediyordu. Daha sonra Haccâc, Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ı çağırarak: "İnsanlardan asker seç ve bu düşman üzerine git," dedi. Ona altı bin asker seçmesini emretti. Abdurrahman insanların silahşorlarını ve ileri gelenlerini seçtikten başka kendi kavminden –Kinde ve Hadramevt'ten– altı yüz adam topladı. Haccâc ona asker desteğinde bulundu. Abdurrahman, Deyr Abdurrahman'da kamp kurdu. Haccâc onları sefere göndermek isteyince onlara şöyle yazdı:

Sizler zillet ehlinin âdetine alıştınız ve savaş gününde arkanızı dönüp kaçtınız. Bu kâfirlerin âdetidir. Tekrar ve tekrar sizi affettim. Allah'a yemin ederim ki bir daha buna tevessül ederseniz sizin başınıza öyle bir şey getireceğim ki vadilerde ve dağ yollarında ondan kaçtığınız, nehir ve dağların kenarında saklandığınız bu düşmanın başınıza getirdiğinden daha kötü olacaktır. Bunun üzerine kendi onurunu düşünenler ve izzetinefsine toz kondurmayanlar işin ciddiyet ve vahametinden endişe ettiler. Uyarılan için artık mazeret söz konusu değildir.

Hayat sahibi olanlar senin sözünü duyar. Ancak seslendiklerin hayat sâhibi değildir ki seni duysunlar.

[250] Selam sizin üzerinize olsun.

Ardından güneş doğunca müezzini İbnü'l-Asamm'ı Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'a gönderdi. İbnü'l-Asamm ona: "Bu saatte yola çık ve 'Bu sefere yazıldığı hâlde çıkmayıp geri kalandan zimmetimiz berîdir diye seslen," dedi. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as askerleriyle sefere çıktı, Medain'e uğrayarak burada bir gün bir gece konakladı. Adamları da ihtiyaçlarını satın aldılar. Akabinde yola çıkılması için çağrı yapıldı. Bunun üzerine yola çıkıldı. Çıkmadan önce Osman b. Katan'a uğradı ve Cezl'i ziyaret ederek yaralarının durumunu ve ihtiyaçlarını sordu. Onunla bir süre sohbet etti. Cezl ona: "Ey amcam oğlu! Sen Arap silahşorları, savaş ehli ve mahir süvarileri üzerine gideceksin. Vallahi onlar âdeta kaburgalarından yaratılmış ve sırtlarına kurulmuşlardır. Onlar ormanın

aslanlarıdır. Onlardan bir silahşor, yüz kişiye bedeldir. Sen başlamazsan o başlar. Ona seslensen saldırır. Ben onlarla savaştım ve onları tecrübe ettim. Açık arazide onlarla savaşsam karşılık verirler. Hatta bana üstün gelirler. Hendeklerin ardında konuşlansam ve dar alanlarda onlarla vuruşsam nispeten kazanımlarım olur ve üstün gelirim. Mümkün olduğu kadar seferberlik hâli veya bir hendek içinde olmadan onlarla karşı karşıya gelme," dedi. Akabinde Abdurrahman ona veda etti. Cezl ona: "İşte atım Füseyfisâ! Onu al. Zira hiçbir at onunla yarışamaz," dedi. Abdurrahman atı aldı ve ona binerek Şebîb üzerine gitti. Ona yaklaşınca Şebîb, Dakūkā ve Şehrezûr'a çekildi. Abdurrahman da onun peşinden gitti. Hudut mevkiine varınca Abdurrahman: "Artık o Musul topraklarındadır. Oranın vali ve sorumluları kendi topraklarını savunsunlar veya onu bıraksınlar," dedi. Ancak Haccâc ona şöyle yazdı:

Ona yetişip onu öldürünceye veya sürünceye kadar Şebîb'i takip et ve nereye giderse izini sür. Hüküm ve güç Müminlerin Emîri ve askerlerine aittir. Selam ile.

Abdurrahman, Haccâc'ın mektubunu okuyunca Şebîb'in peşine düştü. Şebîb ona müdahale etmezdi. Abdurrahman ona yaklaşınca onu izler ve tarassut altına alırdı. Hendek kazdırdığını, tahkimat kurduğunu görünce onu bırakır ve çeker giderdi. Bu kez Abdurrahman onun peşine düşerdi. Şebîb onun hareket hâlinde olduğunu haber alınca süvarileriyle onun üzerine giderdi. Yanına varıp da süvari ve piyadelerini savaş vaziyetine soktuğunu ve okçuları kendisine yakın tuttu- [251]
ğunu görünce, bir açığına ve gafletine rast gelmeyince çekip gider ve onu kendi hâlinde bırakırdı.

Ravi dedi: Şebîb, Abdurrahman'a ulaşamadığını ve gaflet anına rast gelmediğini görünce Abdurrahman kendisine yaklaştığında süvarileriyle yola çıkar ve yirmi fersah kadar uzaklaşarak engebeli bir arazide konaklardı. Abdurrahman da onu takip ederdi. Şebîb'e yaklaşınca da Şebîb tekrar on beş veya yirmi fersah uzağa gidip engebeli bir mevkide konaklar ve Abdurrahman gelinceye kadar orada kalırdı.

Ebû Mihnef dedi: Abdurrahman b. Cündeb bana şöyle anlattı:

Şebîb, Abdurrahman'ın askerlerini zahmete ve eziyete sokmuş ve binek hayvanlarının tırnaklarını aşındırarak her türlü sıkıntıya maruz bıraktı. Abdurrahman hep onun peşinde giderek onu takip etti ve bu takip sürecinde Hânikîn'e, sonra Celûlâ'ya ve oradan Tâmerra'ya geçti. Ardından Musul'un bir köyü olan ve Musul hududunda bulunan el-Bett köyüne uğradı ve burada konakladı. Bu köyle Kûfe arazisi arasında Havlâyâ adında bir nehir vardır. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as da gelip Havlâyâ Nehri civarında, Cûhâ bölgesinin Yukarı Râzân muhitinde konakladı. Şebîb, nehrin Avâkîl mevkiinde konaklayınca Abdurrahman da orada konakladı. Nitekim orayı hendek ve kale gibi muhkem bir mevki olarak ikamete uygun gördü. Bu arada Şebîb, Abdurrahman'a haber göndererek: "İçinde bulunduğumuz günler bizim için de sizin için de bayram günleridir. İsterseniz bu günler geçinceye kadar mütareke içinde kalalım," dedi. Abdurrahman: "Olur," dedi. Abdurrahman için en uygunu oyalama ve mütarekeydi. Bunun üzerine Osman b. Katan, Haccâc'a şöyle yazdı:

Emîre (Allah onu ıslah etsin) bildirmeliyim ki Abdurrahman b. Muhammed, Cûhâ'yı âdeta bir hendek hâline getirdi ve Şebîb'i kendi hâlinde bırakarak haracını toplamasına sebep oldu. Şebîb oranın ahalisini sömürmektedir. Selam ile.

Haccâc ona şöyle yazdı:

[252] Abdurrahman hakkında bana yazdıklarını anladım. Yemin ederim ki söylediğin hususları yapmıştır. Bu nedenle onlara git. Komutan sensin. Asilere karşı da acilen harekete geç ve onlarla karşılaş. İnşallah, Allah seni onlara karşı muzaffer kılacaktır. Selam ile.

Ravi dedi: Haccâc, Mutarrif b. Mugîre b. Şu'be'yi Medain'e gönderdi. Osman da yola çıktı ve el-Bett civarında Havlâyâ Nehri kenarında konaklayan Abdurrahman b. Muhammed ve askerlerine gitti. Salı günüydü. Aynı zamanda tevriye günüydü. Katırı üzerinde insanlara: "Ey insanlar! Düşmanınız üzerine gitmek için çıkın," diye seslendi. İnsanlar ona giderek: "Al-

lah adına senden rica ediyoruz, bu gece karanlığı bizi kuşattı. İnsanlar kendilerini savaşmak için hazırlamadılar. Gecele ve sabah savaş düzeni içinde harekete geç," dediler. Adam: "Onlarla savaşacağım, fırsat ve zafer benim veya onların olacaktır," diyordu. Abdurrahman da geldi ve bineğinin yularından tutarak Allah adına ona rica ederek inmesini söyledi. Akīl b. Şeddâd es-Selûlî de ona: "Bu saatte yapmak istediğini yarın yaparsın. Yarın bu işi yapman senin için de asker için de daha hayırlıdır. Bu saat rüzgâr ve toz duman saatidir. Gece vaktine girilmiştir. Şimdi in ve sabah bizi onların üzerine sevk et," dedi. Bunun üzerine indi. Ancak toz duman onu rahatsız edince haraç sorumlusu köylüleri çağırdı ve ona çadır kurdular. Osman geceyi çadırda geçirdi. Çarşamba sabahı olunca el-Bett sakinleri kiliselerinde konaklayan Şebîb'e giderek ona: "Allah seni ıslah etsin. Sen zayıfları ve cizye ehlini esirgiyorsun. Senin hükmün altında olanları dinliyorsun, başlarına gelenleri sana şikâyet ediyorlar, sen de onun için çare arıyor ve onları vaki olan zararı bertaraf ediyorsun. Bu diğer tarafın insanları zorbadırlar, muhatap alıp konuşmazlar ve mazeret dinlemezler. Bizim kilisemizde konakladığını duysalar bizi öldürecekler. Mümkünse bizden uzaklaş ya da uygun görürsen köyün civarında konakla ve bize laf etmelerine izin verme," dediler. Şebîb: "Sizin için bunu yapacağım," dedi ve oradan ayrılarak köyün civarında konakladı. Osman ise geceyi askerleri teşvik ederek geçirdi. Sabah olunca –çarşamba günü– askerlerle harekete geçti. Ancak onları şiddetli bir rüzgâr ve toz duman karşıladı. Bunun üzerine insanlar ona seslenerek: "Allah hakkı için bizi bugünde savaşa çıkarma. Zira rüzgâr bizim yönümüze esmektedir," dediler. Osman o gün de onlarla karargâhta kaldı. Şebîb de onlarla savaşmayı istiyordu. Bunun için askerleri meydana çıktılar. Ancak karşı taraftakilerin çıkmadıklarını görünce o da yerinde kaldı. Çarşambayı perşembeye bağlayan gece olunca Osman çıktı ve askeri "erbâ" olarak se- [253]
ferber etti ve her rubuu bir tarafa konuşlandırdı. Onlara: "Bu düzen içinde hareket edin," dedi. Onlara: "Sağ kanadın başında kim vardı?" diye sordu. "Hâlid b. Nüheyk b. Kays el-Kindî,

sol kanadın başında da Akīl b. Şeddâd es-Selûlî vardı," dediler. Osman bu iki zatı çağırarak onlara: "Daha önceki yerlerinizde durun. Sizi iki cenahın başına getirdim. Sebat edin ve sakın yerinizi terk etmeyin. Vallahi Râzân hurma ağaçları yerlerini terk etse dahi ben yerimi terk etmeyeceğim," dedi. İkisi: "O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederiz ki muzaffer oluncaya veya öldürülünceye kadar yerimizi terk etmeyeceğiz," dediler. Osman onlara: "Allah iyiliğinizi versin," dedi. Akabinde insanlara sabah namazını kıldırdı ve namazdan sonra harekete geçti. Medineliler, Temîm ve Hemdân rubuunu sol kanada ve Havlâyâ Nehri istikametinde konuşlandırdı. Rebîa, Kinde, Mezhic ve Esed'i de sağ kanada aldı, kendisi de atından inerek piyadelerle birlikte yürüyüşe geçti. Şebîb ise yüz seksen bir adamıyla harekete geçti ve onlarla karşılaşmak üzere nehri geçerek askerlerinin sağ kanadında yerini aldı. Sol kanada da Süveyd b. Süleym'i aldı. Kardeşi Musâd b. Yezîd'i de merkeze aldı. İki taraf birbirlerine saldırdılar

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih el-Absî bana şöyle anlattı:

Osman şu ayeti tekrarlayıp duruyordu: *"De ki: Ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız kaçmanın size asla faydası olmaz. O takdirde de yaşatılacağınız süre de çok değildir."*[46] Ayrıca şöyle diyordu: "Dinlerini muhafaza edenler nerede? Feylerini savunanlar nerede?" Akīl b. Şeddâd b. Hubşâ es-Selûlî: "Umarım ki onlardan biri olacağım, onlar Rûzbâr gününde öldürüldüler," dedi. Şebîb adamlarına: "Nehir tarafından onların sol kanadına saldıracağım. Onları hezimete uğratsam sol kanadımızın komutanı onların sağ cenahına saldırsın. Merkezin başındaki komutan ise emrimi beklesin," dedi. Akabinde Şebîb sağ kanadıyla Osman b. Katan'ın sol kanadına saldırdı ve onları hezimete uğrattı. Akīl b. Şeddâd ise meydana inerek öldürülünceye kadar savaştı. O gün Ayyâş b. Abdullah b. Ayyâş el-Mentûf'un amcası Mâlik b. Abdullah el-Hemdânî el-Mürhibî de öldürüldü. Akīl b. Şeddâd onlarla vuruşurken şu beyti dillendiriyordu:

46 Ahzâb, 33/16.

Keskin kılıçla vurdukça vuracağım. Selûl sülalesinden sabır ve sebat eden bir genç olarak vuracağım.

Şebîb onların karargâhına girdi. Süveyd b. Süleym de Şe- [254]
bîb'in askerlerinin sol cenahıyla Osman b. Katan'ın sağ kanadına saldırdı ve onları hezimete uğrattı. Onların başında Hâlid b. Nüheyk b. Kays el-Kindî vardı ve meydana inerek çetin bir muharebede bulundu. Şebîb, Kinde ve Rebîa rubuunun başında bulunan Hâlid'e arkadan saldırdı ve hiç sapmadan üzerine gitti ve kılıcını tepesine indirerek onu öldürdü. Osman b. Katan ise maiyetindeki ileri gelenler, eşraf ve sebat ehli olanlar olduğu hâlde merkez üzerine yürüdü. Merkezde altmış kadar adamıyla Şebîb'in kardeşi bulunuyordu. Osman b. Katan onlara yaklaşınca eşraf ve sebat ehliyle onlara saldırdılar ve onlarla vuruşarak onları dağıttılar. Ancak bu kez de Şebîb süvarilerle arkadan onlara saldırdı, ansızın mızrakların omuzlarına indiğini ve onların belini büktüğünü hissettiler. Süveyd b. Süleym de süvarileriyle onlara yöneldi. Derken Musâd ve adamları da toparlanıp geri döndüler. Nitekim Şebîb onları yaya olarak savaşa sokmuştu. Osman b. Katan da güzel savaştı. Ancak karşı taraf tekrar saldırıp onun etrafını sardılar. Bu sırada Şebîb'in kardeşi Musâd saldırıp ona bir kılıç darbesi indirdi. Osman darbenin etkisiyle kendi etrafına döndü ve "*Allah'ın emri mutlaka tahakkuk eder,*"[47] dedi. Akabinde de onu öldürdüler. O gün Ebred b. Rebîa el-Kindî de öldürüldü. Nitekim bir tepe üzerindeydi. Atından indi, zırhını çıkararak onları hizmetçisine verdi ve yaya olarak öldürülünceye kadar savaştı. Abdurrahman da yere yıkıldı. İbn Ebî Sebre el-Cu'fî onu tanıdı ve katırının sırtından inerek mızrağını ona vererek: "Haydi bin," dedi. Abdurrahman: "Ben mi yoksa sen mi öne bineceksin?" deyince adam: "Süphanallah, sen komutansın. Sen önde olacaksın," dedi. Abdurrahman bindi ve İbn Ebî Sebre'ye: "İnsanlara Deyr Ebî Meryem'e yetişin diye seslen," dedi. Adam seslendi ve gittiler. Vâsıl b. el-Hâris es-Sekûnî, Cezl'in Abdurrahman'a verdiği atın başıboş kampta sağa sola gittiğini ve Şebîb'in adamlarının onu aldıklarını görünce Ab-

47 Ahzâb, 33/37.

durrahman'ın öldüğünü sandı ve onu ölüler arasında aradı ancak bulamayınca onu sordu. Ona: "Bir adamın bineğinden inip onu bindirdiğini gördük. Muhakkak oydu. Biraz önce şu istikamette gitti," denildi. Vâsıl beygiri üzerinde ve yanında katır üzerinde hizmetçisi olduğu hâlde peşinden gitti. Onlara yaklaşınca Muhammed b. Ebî Sebre, Abdurrahman'a: "Vallahi
[255] iki süvari bize yetişmek üzereler," dedi. Abdurrahman: "İki kişiden başka var mı?" dedi. İbn Ebî Sebre: "Hayır," dedi. Abdurrahman: "İki kişi iki kişi karşısında âciz kalmaz," dedi ve iki kişiyi önemsemiyormuş gibi İbn Ebî Sebre ile konuşuyordu. İbn Ebî Sebre ona: "Allah razı olsun, iki şahıs bize yetiştiler," dedi. Abdurrahman: "İnelim," dedi. İkili indiler ve kılıçlarını çekip adamların üzerine gittiler. Vâsıl onları görünce onları tanıdı ve "Yerinde karşılaşmayı bıraktınız. Artık burada karşılaşmaya yeltenmeyin," dedi ve yüzündeki örtüyü kaldırdı. İkili onu tanıdılar ve onunla merhabalaştılar. Vâsıl, İbnü'l-Eş'as'a: "Atının kampta başıboş dolaştığını görünce senin yaya kaldığını sandım ve beygirimi getirip seni bindirmek istedim," dedi. Bunun üzerine İbnü'l-Eş'as, İbn Ebî Sebre'nin katırından indi ve beygire binerek Deyrülyaâr'a vardı ve burada konakladı. Şebîb ise adamlarına hasımlarına karşı kılıçlarını kullanmaktan imtina etmelerini emrederek hasımlarını biate davet etti. Geride kalan piyadeler ona gelip kendisine biat ettiler. Ebû Sukayr el-Muhallemî ona şöyle dedi: "Kûfelilerden yedi kişiyi nehrin ortasında öldürdüm. Onların sonuncusu benim elbisemi yakalayıp bağırmaya başladı ve beni korkuttu. Bunun üzerine dönüp onu öldürdüm." O gün Kinde'den yüz yirmi kişi ve diğer insanlardan bin veya altı yüz kişi öldürüldü. Aynı günde reislerin çoğunluğu da öldürüldüler.

Ebû Mihnef dedi: Kudâme b. Hâzim b. Süfyân el-Has'amî'nin bana anlattığına göre o gün onlardan bir grubu öldürmüştür. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as o gece Deyrülyaâr'da kaldı. Onun yanına iki süvari gelip evin damına çıkıp onunla görüştüler. Bir adam da ikisinin yakınında durdu. Onlardan biri, Abdurrahman ile bir müddet gizli konuştular. Sonra adamlarıyla indiler. İnsanlar o adamın Şebîb olduğunu ve

daha önce onunla yazıştığını söylüyorlardı. Gecenin sonuna doğru Abdurrahman çıktı ve Deyr Ebî Meryem'e varınca süvarilerin orada toplandığını ve Muhammed b. Abdurrahman, İbn Ebî Sebre'nin arpa yığınların ve âdeta kasırlar gibi "kat" ot kümelerini önlerine yığdığını ve diledikleri kadar hayvan keserek ikramda bulunduğunu gördü. Yediler ve hayvanlarını doyurdular. İnsanlar Muhammed b. el-Eş'as'ın etrafında toplanarak ona: "Şebîb yerini bilirse senin üzerine gelecek ve ona ganimet olacaksın. Zira insanların kimisi gittiler ve dağıldılar. Onların önde gelenleri de öldürüldü. Sen de Kûfe'ye yetiş," dediler. Bunun üzerine Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı ve insanlar da döndüler. Abdurrahman döndükten sonra Haccâc'dan [256] aman alıncaya kadar ondan saklandı.

***

Para Basımı

Abdülmelik b. Mervân'ın Emriyle Paranın Basılması

Bu yılda Abdülmelik b. Mervân dinar ve dirhemlerin basılmasını emretti. Vâkıdî dedi: Sa'd b. Râşid, Sâlih b. Keysân'dan naklen kendisine bu rivayeti anlattı.

Vâkıdî dedi: İbn Ebi'z-Zinâd babasından naklen bana şöyle anlattı:

Abdülmelik bu yılda dinar ve dirhemleri bastırdı. Böylece bu paraları ilk bastıran o oldu.

Vâkıdî dedi: Hâlid b. Ebî Rebîa bana Ebû Hilâl ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Abdülmelik'in onlara binaen para bastırdığı Cahiliye döneminin miskalleri yirmi iki kırattan bir habbe[48] eksikti. On dirhem yedi miskale tekabül ederdi.

Vâkıdî dedi: Abdurrahman b. Cerîr el-Leysî bana Hilâl b. Üsâme'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Saîd b. el-Müseyyeb'e: "Kaç dinara zekât düşer?" diye sordum. "Yirmi Şam miskaline yarım miskal düşer," dedi. "Şam ile Mısır miskalleri arasındaki fark nedir?" diye sordum. Şam

48 Habbe, tahıl tanesi anlamına geldiği gibi bir ağırlık birimi olarak iki vasat arpanın ağırlığına tekabül eder (çev.).

miskali dinar basımında ölçüdür. Dinar birimi basılmadan önce dinara tekabül eden kıymet yirmi iki kırat eksi bir habbeydi. Saîd dedi: Onu bilmem Dımaşk'a dinarlar göndermem ve bu kıymet üzere değerlendirilmesiyle oldu.

***

Bu yılda Yahyâ b. Hakem, Abdülmelik b. Mervân'a misafir oldu. Ebân b. Osman, receb ayında Medine valisi oldu.

Yine bu yılda Benî Amr b. Lüey'den Ebân b. Nevfel b. Müsâhik b. Amr b. Hidâş kādılık görevine getirildi.

Bu yılda Mervân b. Muhammed b. Mervân doğdu.

Bu yılda hac işlerini Medine Valisi Ebân b. Osman sevk ve idare etti. Bu rivayeti bana Ahmed b. Sâbit zikrettiği bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti. Vâkıdî de aynı nakilde bulundu.

Bu yılda Kûfe ve Basra Valisi Haccâc b. Yûsuf, Horasan Valisi Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid idi. Kûfe Kādısı Şüreyh, Basra Kādısı Zürâre b. Evfâ idi.

[257] **Hicretin 77. Yılı**

Şebîb'in Attâb b. Verkā er-Reyâhî ve Zühre b. Haviyye ile Savaşması ve Onları Öldürmesi

Bu yılda Şebîb, Attâb b. Verkā er-Reyâhî ve Zühre b. Haviyye'yi öldürdü.

Her İki Zatın Öldürülmesinin Sebebi

Bunun sebebi Hişâm'ın Ebû Mihnef'ten naklen Abdurrahman b. Cündeb ve Ferve b. Lakīt'ten naklettiği rivayette anlatılmıştır: Şebîb, Haccâc'ın Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as komutasında üzerine gönderdiği orduyu yenip Osman b. Katan'ı öldürdüğünde yaz mevsimiydi ve şiddetli bir sıcak vardı. Sıcaklar daha da şiddetlenince arkadaşlarıyla bundan etkilendiler ve Mâh Behrâzân'a giderek üç ay burada kaldılar. Ona dünya menfaati için birçok insan gelip katıldı. Kimisi de mali bazı suçlar veya başka suçlardan dolayı Haccâc'ın arayıp yakalamak istediği insanlar da ona gelip katıldılar. Bunlardan

biri de muhitten olup adı Hür b. Abdullah b. Avf adındaydı. Durkīt'tan iki dihkān ona haksızlık yapıp onu baskı altına almışlardı. Adam onlara saldırdı ve onları öldürdü. Akabinde de Şebîb'e iltihak etti ve Mâh'ta onun yanında ikamet etti. Ayrıca onun muharebelerinde bulundu ve öldürüldü. Haccâc, Şebîb'e sığınan ve mali zimmet veya başka suçlar sebebiyle arananlara –Sebeha gününden sonra– aman verince ona gidenler arasında Hür de vardı. Bunun üzerine iki dihkānın yakınları Haccâc'a gelerek onu şikâyet ettiler. Adam Haccâc'ın huzuruna götürüldü. Haccâc ona: "Ey Allah'ın düşmanı! Haraç ehlinden iki adam öldürmüşsün," dedi. Ona: "Allah seni ıslah etsin! Bundan daha büyüğünü yaptım. İsyan ettim ve cemaatten ayrıldım. Sonra sana dönen herkese aman verdin. İşte bana verdiğin amanname!" dedi. Haccâc ona: "Haklısın, bunu yaptım," dedi ve onu serbest bıraktı.

Ravi dedi: Har, Şebîb'den ayrılınca Mâh'tan sekiz yüz adamla birlikte çıktı ve Medain'e gitti. Medain'de amil olarak Mutarrif b. Mugīre b. Şu'be vardı. Şebîb geldi ve Huzeyfe b. [258] Yemân köprüleri civarında konakladı. Bunun üzerine Bâbil Mehrûz'un büyüğü Mâzervasp, Haccâc'a şöyle yazdı:

Emîre (Allah onu ıslah etsin) arz ederim: Şebîb geldi ve Huzeyfe köprüleri civarında konakladı. Nereye gideceğini bilmiyorum.

Haccâc mektubu okuyunca kalktı ve insanlara hitap etti. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Ey insanlar! Vallahi ya diyarınızı korumak için savaşacaksınız ya da sizden daha muti, sıkıntı ve öfke karşısında sizden daha sabırlı ve söz dinleyen bir kavim getiririm. Onlar düşmanınızla savaşacaklar ancak sizin feyinizi yiyecekler.

Bunun üzerine insanlar her taraftan kalktılar ve ona: "Biz onlarla savaşacağız ve Emîri razı edeceğiz. Emîr bizi onların üzerine göndersin, onu sevindirecek işler yapacağız," dediler. Yaşlı bir adam olan ve elinden tutmadan ayakta duramayan Zühre b. Haviyye de kalktı ve ona şöyle dedi: "Allah, Emîri ıslah etsin! Sen insanları birbirlerinden kopuk bir tarzda onla-

rın üzerine gönderiyorsun. İnsanları topyekûn seferber et ve onları gönder. Başlarına da sebat ehli, cesur ve savaş tecrübesi olan, firar etmeyi zillet ve ayıp bir şey olarak bilen, sebat etmeyi de şeref ve izzet olarak gören bir zatı getir." Ḥaccâc ona: "Sen o kişisin, çık," dedi. Adam: "Allah, Emîri ıslah etsin! Bu işi ancak mızrak ve zırh taşıyan, kılıç sallayan ve atın sırtına tutunabilen başarabilir. Ben bunları yapamam. Zira görmem zayıfladı ve gücüm kalmadı. Ancak beni komutanla gönder. Belki bineğin üzerinde tutunur ve karargâhında onun yanında bulunur ve ona tavsiyelerimi yaparım," dedi. Haccâc: "Allah İslam'a ve Müslümanlara karşı güzel duruşundan dolayı başında ve sonunda sana hayırlar ihsan eylesin. Nasihat ettin ve doğru söyledin. Bütün insanları seferber edeceğim. Ey insanlar sefere çıkın," dedi.

Haccâc, Abdülmelik b. Mervân'a şöyle yazdı:

Müminlerin Emîri'ne (Allah ona ihsanını esirgemesin) arz ederim: Şebîb, Medain civarına geldi ve hedefinde Kûfe vardır.
[259] Birçok vakada Kûfeliler ona karşı savaşta âciz kaldılar. Hepsinde komutanlarını öldürdü ve askerlerini kaçırttı. Müminlerin Emîri uygun görürse bana Şamlıları göndersin. Onların düşmanlarına karşı savaşsınlar ve memleketlerinin gelirini yesinler. Selam ile.

Haccâc'ın mektubu eline ulaşınca Abdülmelik ona Süfyân b. Ebred komutasında dört bin asker, Mezhic'den Habîb b. Abdurrahman el-Hakemî'yi de iki bin askerle gönderdi. Mektup ulaşınca onları sefere çıkardı. Bu arada Kûfeliler de Şebîb üzerine gitmek için hazırlık yapıyorlardı. Ancak kimin komutan olacağını bilmiyor ve falancayı ve filancayı gönderecek diye tahminde bulunuyorlardı. Oysa Haccâc, Mühelleb'in ordusunda Kûfe süvarilerinin başında bulunan Attâb b. Verkā'nın gelmesi için haber göndermişti. Söz konusu ordu, Bişr b. Mervân tarafından Abdurrahman b. Mihnef komutasında Katarî üzerine gönderilmiş Kûfe ordusuydu. İki ay kadar geçmişti ki Haccâc, Irak'a vali olarak geldi. Abdurrahman da Haccâc'ın gelişinden sonra receb ve şaban aylarında görevini sürdürmüş

ve ramazan ayı sonunda Katarî tarafından öldürülmüştü. Bunun üzerine Haccâc, Attâb'ı Abdurrahman'ın başında bulunduğu bu Kûfe ordusuna gönderdi ve Mühelleb'e itaat etmesini söyledi. Bu durum Attâb'a ağır geldi ve Mühelleb ile arasında sürtüşmeler oldu. Bu sebeple Attâb, Haccâc'a yazarak kendisini söz konusu ordudaki görevinden almasını ve onu yanına çekmesini talep etti. Haccâc'ın onu geri çekmeye dair mektubu eline geçince Attâb sevindi.

Ravi dedi: Haccâc aralarında Benî el-A'rec'den Zühre b. Haviyye es-Sa'dî ve Kabîsa b. Vâlık et-Tağlibî'nin de bulunduğu Kûfe eşrafını çağırdı ve onlara: "Bu ordunun başına kimi getirmemi istersiniz?" dedi. Onlar: "Ey Emîr! Senin görüşün daha üstündür," dediler. Haccâc: "Attâb b. Verkâ'ya haber gönderdim. O bu gece veya öbür gece gelecek ve insanları sevk ve idare edecektir," dedi. Zühre b. Haviyye: "Allah, Emîri ıslah etsin! Onları taşlarıyla vurdun. Vallahi bu adam muzaffer oluncaya veya öldürülünceye kadar sana dönmez," dedi. Kabîsa b. Vâlık ise ona şöyle dedi: "Sana görüşümü söyleyeceğim. Eğer hata edersem bu benim içtihadımdır; Müminlerin Emîri'ne, valiye ve umum Müslümanlara nasihatimdir. Görüşüm doğruysa bu da Allah'ın bana ilhamıdır. Bizler ve umum insanlar Şam'dan çıkan orduyu konuşuyoruz. Nitekim Kûfeliler hezimete uğradılar ve dağıldılar. Onlar sebat edemediler ve firar etme ayıbını hafife aldılar. Âdeta yürekleri onları terk etti ve başkasına geçti. Uygun görürsen sana gönderilen orduya haber gönder. Onlar tedbirlerini alsınlar ve gecelerken bir tuzağa maruz kalabileceklerini gözden kaçırmasınlar. Zira sen, yer değiştiren, tavır değişikliğine giren ve sürekli gezen insanlarla savaşıyorsun. Kûfelileri seferber ettiysen de tam olarak onlardan emin değilsin. Daha çok Şam'dan gönderilen kardeşlerimize güveniyorsun. Şebîb bir anda yer değiştiren biridir. Onlara ansızın saldırmayacağından emin değilim. Onlar helak olursa biz de, Irak da helak olacak." Haccâc: "Allah'ın var! Ne güzel söyledin, ne güzel tavsiyede bulundun," dedi. [260]

Ravi dedi: Bunun üzerine Haccâc, Akîl'in azatlı kölesi Abdurrahman b. Garik'i Şam'dan gelen orduya gönderdi. Abdur-

rahman Hît'te konaklayan Şamlılarla buluştu ve onlara Haccâc'ın mektubunu teslim etti. Mektup şöyleydi:

Hît'e vardığınızda Fırat ve Enbar yolunu bırakın ve Aynüttemr üzerinden Kûfe'ye gelin. Tedbirinizi alın ve süratle yol alın. Selam ile.

Bunun üzerine Şamlılar süratle yol aldılar. Diğer taraftan Attâb b. Verkā da Haccâc'ın söylediği gece döndü. Gelir gelmez Haccâc ona insanları yola çıkarmasını emretti. Attâb yola çıktı ve A'yen Hamamı'nda kamp kurdu. Şebîb de yola çıktı ve Kelvâzâ'ya vararak buradan Dicle'yi geçti ve yola devam ederek Behüresîr şehrinde konakladı. Artık Mutarrif b. Mugîre b. Şu'be ile arasında Dicle Köprüsü vardı.

Şebîb, Behüresîr şehrine inince Mutarrif köprüyü kesti ve Şebîb'e: "Adamlarının önde gelenlerinden bazılarını bana gönder de onlarla Kur'an'ı müzakere edelim, senin davetinin mahiyeti üzerinde düşüneyim," diye haber gönderdi. Bunun üzerine Şebîb adamlarının önde gelenlerinden bir kısmını ona gönderdi. Bunların içinde Ka'neb, Süveyd ve Muhallel de vardı. Gemiye binmek isteyince Şebîb onlara: "Elçim Mutar-
[261] rif'in yanından geri dönünceye kadar gemiye binmeyin," diye haber gönderdi. Elçi döndü. Şebîb, Mutarrif'e: "Sana göndereceğim adamlarım sayısınca bana arkadaşlarından gönder. Onlar adamlarımı bana geri gönderinceye kadar rehine olarak kalacaklar," diye haber göndermişti. Mutarrif elçiye: "Git ona söyle, sen arkadaşların hakkında bana güvenmedikten sonra ben arkadaşlarım hakkında sana nasıl güvenebileceğim," dedi. Elçi, Şebîb'e döndü ve ona mesajı iletti. Bunun üzerine Şebîb ona: "Sen bilirsin ki bizim dinimizde ihanet caiz değildir. Sizler ise ihaneti meşru görüyor ve ihanet ediyorsunuz," diye haber gönderdi. Bunun üzerine Mutarrif ona Rebî' b. Yezîd el-Esedî, Süleyman b. Huzeyfe b. Hilâl b. Mâlik el-Müzenî ve azatlı kölesi ve koruma sorumlusu Yezîd b. Ebî Ziyâd'ı gönderdi. Bunlar Şebîb'in eli altına girince o da adamlarını ona gönderdi. Onlar Mutarrif'in yanına vardılar ve dört gün yazıştılar. Ancak anlaşamadılar. Şebîb, Mutarrif'in kendisine

tâbi olmayacağını ve ona katılmayacağını anlayınca Attâb b. Verkā ve Şamlıların üzerine gitmeye hazırlandı.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakīt bana şöyle anlattı:

Şebîb adamlarının ileri gelenlerini davet etti ve onlara şöyle dedi: Dört gündür görüşümü uygulamaktan beni alıkoyan bu Sekafî adam oldu. Düşünmüştüm ki bir süvari birliğiyle çıkayım, Şam'dan gelen bu ordunun üzerine gideyim. Belki onları ansızın yakalardım. Hatta tedbir almalarına da aldırmazdım. Onlar henüz Kûfe'den uzaktayken ve Haccâc gibi bir emîre sırtlarını henüz dayamadan, Kûfe gibi bir şehrin himayesine sığınmadan karşılaşmak istiyordum. Ancak bugün casuslarım bana gelerek onların öncülerinin Aynüttemr'e vardıklarını bildirdiler. Şu anda Kûfe'ye yaklaşmış bulunuyorlar. Attâb tarafından da casuslarım bana geldiler ve Kûfe askerleriyle Sarât'ta konakladığını haber verdiler. Onlarla birbirimize çok yakınız. O hâlde hazırlanın Attâb b. Verkā'nın üzerine gidelim.

Ravi dedi: Mutarrif, Şebîb ile olan iletişim ve haberleşmesinin Haccâc'ın kulağına gitmesinden endişe etti. Bu yüzden dağlık bölgeye çekildi, Şebîb ile Attâb arasındaki muharebenin neticesini görmek istedi. Bunun üzerine Şebîb ona: "Bana biat etmediğine göre sana bildirmeliyim ki seninle aramızda bir ahit yoktur," diye haber gönderdi. Mutarrif adamlarına: "Gücümüz yerindeyken çıkalım. Zira Haccâc bizimle savaşacaktır. Gücümüz yerindeyken bizimle savaşması daha iyidir," dedi ve çıkıp Medain'e geçti. Bunun üzerine Şebîb köprüyü kurdu ve kardeşi Musâd'ı Medain'e yolladı. Attâb da üzerine [262] gitti ve Hakeme Çarşısı'na indi. Haccâc, Kûfe'nin bütün savaşçılarının yanı sıra savaşa çıkmaya istekli gençleri de sefere çıkardı. Kûfe'nin savaşçıları gönüllü gençler hariç kırk bindiler. Böylece Attâb ile birlikte çıkan asker sayısı kırk bin savaşçı ve on bin gönüllü genç olmak üzere elli bine varmış ve Hakeme Çarşısı'nda toplanmışlardı. Haccâc, Kureyşli ve Arap olan herkesi sefere çıkarmıştı.

Ebû Mihnef dedi: Abdurrahman b. Cündeb bana şöyle anlattı:

Attâb'ı Şebîb üzerine gönderince Haccâc'ın minbere çıkıp şöyle dediğini işittim: Ey Kûfeliler! Topyekûn Attâb ile sefere çıkın. Görevli olanlar hariç hiç kimseye ikamet izni vermiyorum. Bilesiniz ki sebat eden mücahit için öncelik ve ikram vardır. Arkaya dönen ve kaçan için de zillet ve cefa vardır. O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki bu muharebede de daha önceki muharebelerde yaptıklarınızı yaparsanız sizi çok haşin ve ağır bir muameleye tâbi tutacak, kalın ve ağır gövdelilere ezdireceğim.

Arkasından indi ve insanlar Hakeme Çarşısı'nda Attâb'a iltihak ettiler.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît bana şöyle anlattı:

Şebîb, Medain'de bizi denetledi. Bin kişiydik. Sonra kalktı ve bize hitap etti. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Müslümanlar! Sizler yüz, iki yüz veya ondan biraz az veya ondan biraz fazla olduğunuz hâlde Allah sizi onlara muzaffer kılıyordu. Bugün ise yüz iki yüz küsurla ifade ediliyorsunuz. Öğle namazını size kıldıracak ve sizinle yola çıkacağım." Nitekim öğle namazını kıldıktan sonra yola çıkmak için: "Ey Allah'ın süvarileri yola çıkın ve müjdeler olsun!" diye çağrıda bulunuldu. Şebîb askerleriyle yola çıkmıştı. Gecikmeye ve yavaşlamaya başladılar. Sâbât'ı geçince ve onunla birlikte konakladığımızda bize kıssalar anlattı ve Allah'ın günlerini hatırlatarak dünyadan sakınmamızı, ahirete rağbet etmemizi söyledi ve uzunca tavsiyeleri oldu. Akabinde de müezzinine ezan okumasını emretti. Sonra önümüze geçti ve ikindi namazını kıldırdı. Arkasından tekrar yola devam ederek Attâb b. Verkā ve ordusunu görecek noktaya vardık. Onları görür görmez atından indi ve müezzinine ezan okumasını söyledi, arkasından bize akşam namazını kıldırdı. Onun müezzini Sel-
[263] lâm b. Seyyâr eş-Şeybânî idi. Öte yandan Attâb'ın casusları da ona Şebîb'in gelişini haber vermişlerdi. Bunun üzerine Attâb bütün askerleri seferber etti. İlk gün hendekler kazdırmış ve her gün Medain'e yürüyerek Şebîb'in üzerine gitmek istediğini ima ediyordu. Şebîb bu durumu haber alınca: "O benim

üzerime geleceğine ben onun üzerine gitmek isterim," dedi ve Attâb'ın üzerine gitti. Attâb askeri savaş düzenine sokunca Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays'ı sağ kanadın başına getirdi ve ona: "Ey kardeşimin oğlu! Sen asil bir insansın. Sebat et ve sabırda yarış," dedi. Muhammed: "Bana gelince; Vallahi yanımda sebat eden birileri olduğu sürece savaşacağım," dedi. Attâb, Benî Tağlib'in üç birliğinden birine komuta eden Kabîsa b. Vâlık'a: "Benim için düşmanın sol cenahıyla savaşma sorumluluğunu üstlen," dedi. Kabîsa: "Ben ihtiyar bir adamım. Sancağımın altında durabilmem benim gücümü aşıyor. Ayağa kalkmak artık beni aşıyor. Zira bana destek verilmezse ayağa kalkamıyorum. Ancak –her biri Benî Tağlib'in üç birliğinden birinin başında bulunan– Ubeydullah b. Huleys et-Tağlibî ve Nuaym b. Uleym et-Tağlibî bu işi yapabilirler," dedi. Attâb: "Hangisini istersen onu gönder. Ancak göndereceğin kişi azimli, kararlı ve işin erbabı olacak," dedi. Bunun üzerine Nuaym b. Uleym'i sol kanadın başına, Hanzale b. el-Hâris el-Yerbûî'yi –Attâb'ın amcasının oğlu ve ailesinin reisidir– de piyadelerin başına getirdi. Askerleri kılıç taşıyanlar, mızrak taşıyanlar ve okçular olmak üzere üç safa ayırdı. Sonra sağ ve sol cenahlar arasında gidip gelerek sancak sancak askerleri Allah'tan sakınmaya davet ediyor, onlara sebat etmeyi emrediyor ve onlara kıssalar anlatıyordu.

Ebû Mihnef dedi: Hasîre b. Abdullah bana Temîm b. el-Hâris el-Ezdî'nin şöyle dediğini anlattı:

Attâb başımızda durup birçok kıssa anlattı. Ondan aklımda kalan üç kelime oldu. Şöyle dedi: Ey Müslümanlar! Cennette nasibi en büyük olan şehitlerdir. Allah, kullarından en çok sebat edenleri övgüye layık görür. Bilmez misiniz ki O: "*Sabret. Allah sabredenlerle beraberdir,*"[49] diye buyuruyor. Kim ki Allah onun amelini övdüyse onun derecesi ne yücedir? Yine Allah'ın [264] en çok kızdığı da zulüm ve isyan ehlidir. Görmez misiniz bu düşmanınız kılıcıyla Müslümanları öldürüyor. Bunu Allah'a yaklaşmanın bir vesilesi olarak görüyorlar. Onlar yeryüzünün şirretleri ve ateşin köpekleridirler. Kıssa anlatan nerede?"

49 Enfâl, 8/46.

diye sordu. Ancak hiçbirimiz ona cevap vermedi. Bunu görünce: "Antere'nin şiirlerini rivayet eden nerede?" dedi. Vallahi hiç kimse tek bir kelimeyle cevap vermedi. Attâb: "*İnnâ lillah*! Sizi Attâb b. Verkâ'dan kaçtığınızı ve onu terk ederek rüzgârın onun arkasına estiğini görür gibiyim," dedi.

Akabinde geldi ve merkezdeki yerini alıp oturdu. Yanında Zühre b. Haviyye, Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as ve Ebû Bekir b. Muhammed b. Ebî Cehm el-Adevî oturuyorlardı. Şebîb ise altı yüz kişiyle geldi ve adamlarından dört yüzü seferden geri kaldılar. Şebîb: "Bizimle görünmelerini istemediğim kişiler seferden geri kaldılar," dedi. Şebîb, Süveyd b. Süleym'i iki yüz kişiyle sol cenaha, Muhallel b. Vâil'i iki yüz kişiyle merkeze yerleştirirken kendisi de iki yüz kişiyle sağ cenahta konuşlandı. Akşam ile yatsı arasıydı ve ay ışığı ortalığı aydınlatmıştı. Onlara: "Bu sancaklar kimindir?" diye seslendi. Onlar: "Rebîa'nındır," diye cevap verdiler. Şebîb: "Nice kereler hakka destek veren ve nice kereler bâtıla güç veren sancaklardır, her iki tarafta (hak ve bâtılda) payları vardır. Vallahi hayır niyetiyle size karşı cihat edeceğim. Siz Rebîa iseniz ben de Şebîb'im, Ebû Müdelleh'im. Hüküm ancak Hakem olan Allah'a aittir. Dilerseniz dayanın," dedi ve hendeğin önünde bir su bendinin üzerinde olduğu hâlde onlara saldırdı ve onları dağıttı. Ancak Kabîsa b. Vâlık, Ubeyd b. Huleys ve Nuaym b. Uleym'in sancaktarları sebat ettilerse de öldürüldüler, sol cenah hezimete uğradı. Benî Tağlib'den bazı adamlar: "Kabîsa b. Vâlık öldürüldü," diye seslendiler. Şebîb de: "Ey Müslümanlar! Kabîsa b. Vâlık et-Tağlibî'yi öldürdünüz. Allah buyurur ki: *'Ayetlerimizi kendisine verdiğimiz hâlde onlardan sıyrılıp çıkan kişinin haberini de onlara oku. Şeytan onun peşine düştü ve azgınlardan oldu.'*[50] Bu kişi amcanızın oğlu Kabîsa b. Vâlık gibidir. Kabîsa, Resulullah'a (sav.) geldi ve Müslüman oldu. Sonra da geldi ve kâfirlerle birlikte sizinle savaştı!" dedi. Sonra başında durarak: "Yazık sana! İlk Müslümanlığında sebat etseydin saadet ehlinden olacaktın," dedi. Sonra sol taraftan Attâb b. Verkâ'ya saldırdı. Süveyd b. Süleym, Muhammed b.

50 A'râf, 7/175.

Abdurrahman'ın komutasındaki sağ cenaha saldırdı. Muham- [265]
med sağ cenahta Benî Temîm ve Hemdân'dan bazı adamlarla birlikte güzel savaştı. Ancak onlar devam ederken onlara: "Attâb b. Verkā öldürüldü," diye haber verilince onlar da dağıldılar. Attâb henüz merkezde bir yaygı üzerinde oturuyordu ve yanında Zühre b. Haviyye vardı. Derken Şebîb onları kuşattı. Attâb: "Ey Zühre b. Haviyye! Bugün sayının fazla ancak edanın az olduğu bir gündür. Bütün insanlar yerine Temîm'in adamları gibi beş yüz süvariye hasret kaldım. Düşmanına karşı sebat edecek olan yok mu? Kendini bir örnek olarak ortaya koyan yok mu?" dedi. Ancak etrafından dağıldılar ve onu ortada bıraktılar. Zühre ona: "Ey Attâb! Kendine yakışanı yaptın. Vallahi arkanı dönseydin çok az bir süre kalabilecektin. Müjdeler olsun! Umarım ki Allah ömrümüzün sonunda bize şehadeti hediye etmiştir," dedi. Attâb: "Allah, iyiliği emreden ve takvayı teşvik eden olduğu sürece seni hayırla mükâfatlandırsın," dedi.

Şebîb ona yaklaşınca onunla birlikte sebat eden küçük bir grupla harekete geçti. Askerleri sağa sola dağılmışlardı. Medinelilerden Ammâr b. Yezîd el-Kelbî ona: "Allah seni ıslah etsin! Abdurrahman b. Muhammed yanında çok kişi olduğu hâlde kaçıp seni bıraktı," dedi. Attâb: "Daha önce de kaçmıştı. O adamın yaptıklarını umursadığını görmedim," dedi. Attâb bir müddet onlara karşı savaştı ve şöyle diyordu: "Bugün gibi savaşanı az ve kaçıp ihanet edeni çok bir başka günle imtihan olmadım." Onu Şebîb'in adamlarından Benî Zeyd b. Amr'dan Âmir b. Amr b. Abdî Amr adında Benî Tağlib'den bir adam –bir adam öldürüp Şebîb'e katılmıştı ve süvarilerdendi– gördü ve Şebîb'e: "Vallahi bu konuşan şahsın Attâb b. Verkā olduğunu sanıyorum!" dedi ve ona saldırarak vurdu ve yere yıkıldı. Böylece onu kendisinin öldürdüğünü söyledi. Bu arada Zühre b. Haviyye atların ayakları altında kaldı. Çok yaşlı olduğu için ayağa kalkamıyordu. Buna rağmen kılıcıyla kendini savunmaya çalışıyordu. Ancak Fadl b. Âmir eş-Şeybânî geldi ve onu öldürdü. Şebîb yanına varınca onu tanıdı ve "Bunu kim öldürdü?" dedi. Fadl: "Ben öldürdüm," dedi. Şebîb: "Bu Zühre b. Haviyye'dir. Vallahi dalalet üzere öl-

dürüldüysen de Müslümanların nice günlerinde güzel imtihan-
[266] lar verdin ve müşriklerin nice süvarilerini hezimete uğrattın, nice seriyyelerin ödünü kopardın. Nice ahalisi kalabalık köyleri fethettin. Akabinde de Allah'ın ilminde (takdirinde) zalimlere yardım ederken öldürüldün."

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît bana şöyle anlattı:

Vallahi Şebîb'in onun için acı duyduğunu gördük. Bunun üzerine Bekir b. Vâil gençlerinden biri: "Vallahi Müminlerin Emîri bu gece kâfirlerden bir adam için acı duyuyor," dedi. Şebîb ona: "Sen onların dalaletini benden daha iyi bilmiyorsun. Senin bilmediğin mazilerini bilirim. Eğer o hâlde kalsalardı kardeşlerimiz olacaklardı," dedi. Muharebede Ammâr b. Yezîd el-Kelbî de öldürüldü. Ebû Hayseme b. Abdullah da öldürülenler arasındaydı. Şebîb kampın insanlarına musallat oldu. Adamlarına: "Kılıçlarınızı bırakın," dedi ve karşı tarafı biate davet etti. İnsanlar tereddüt etmeden biat ettiler. Ancak gecenin karanlığında kaçtılar. Şebîb onların biatini alırken bir saat içinde kaçarlar diyordu. Şebîb kamptaki şeylere el koydu. Kardeşine haber göndererek Medain'den gelmesini istedi. Yanına gelince Kûfe üzerine yürüdü. Kampında Kurre'nin evinde iki gün ikamet etti. Akabinde Kûfe'ye doğru hareket etti. Nitekim Süfyân b. Ebred el-Kelbî ve Mezhic'den Habîb b. Abdurrahman el-Hakemî maiyetlerindeki Şam askerleriyle Kûfe'ye girmişlerdi. Bunlar Haccâc'a güç ve destek oldular. Haccâc artık Kûfelilerden müstağni oldu. Haccâc, Kûfe minberine çıktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Kûfeliler! Sizinle aziz olmak isteyeni Allah aziz kılmasın! Allah, sizinle muzaffer olmak isteyeni muzaffer kılmasın. Çıkın gidin. Düşmanımıza karşı savaşımıza katılmayın. Hîre'ye gidin; Yahudi ve Hristiyanlarla birlikte kalın. Bizim savaşımıza yalnızca amil olan ve Attâb b. Verkā'nın savaşında bulunmamış olanlar katılabilirler."

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît bana şöyle dedi:

Çıktık ve muhaliflerin peşine düştük. Derken Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as ve Muhammed b. Abdurrah-

man b. Saîd b. Kays'a yetiştik. Yürüyorlardı. Baktım Abdurrahman'ın başı âdeta çamura bulanmıştı. Onlardan sarfınazar ettim ve onları korkutmak istemedim. Şebîb'in adamlarına izin verseydim bulundukları yerde onları bertaraf edeceklerdi. Kendi kendime kavmimi size karşı savaşmaya sevk etsem iyi bir şey düşünmüş olmam. Şebîb seyrini sürdürerek Sarât'ta konakladı.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Sivâr bana şöyle anlattı: [167]

Şebîb, Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı. Bir müddet sonra Sûrâ'ya vardı. Burada insanları göreve davet etti. Onlara: "Sizden kim bana Sûrâ amilinin kellesini getirmek ister?" dedi. Bunun üzerine Batîn, Ka'neb, Süveyd ve iki adamı bu göreve talip oldular. Süratle görev yerine intikal ettiler. Semerrece'deki haraç dairesine ve amillerin görev merkezine vardılar. Merkeze girdiler ve oradakileri kandırarak: "Emîre icabet edin," dediler. İnsanlar: "Hangi emîre?" dediler. Adamlar: "Haccâc tarafından şu fâsık Şebîb'e karşı sefere çıkan emîr," dediler. Amil kandı. Sonra kılıçlarını çektiler ve amilin yanına varınca "*Hüküm yalnız Allah'ındır,*" şiarını dile getirdiler ve amilin boynunu vurdular. Merkezde bulunan mallara el koyarak Şebîb'e iltihak ettiler. Şebîb'in yanına varınca onlara: "Bize ne getirdiniz?" diye sordu. Adamlar: "Fâsıkın kellesini ve bulduğumuz malı getirdik," dediler. Şebîb: "Bize Müslümanlar arasında fitnenin çıkmasına sebep olacak fitneyle geldiniz," dedi. "Ey çocuk! Harbeyi getir," dedi. Şebîb harbeyle para keselerini yardı. Sonra hayvanın dürtülmesini emretti. Bunun üzerine paralar savruldu, Sarât'e kadar bu para savrulmaya devam etti. Şebîb: "Paradan geride bir şey kalırsa onu suya at," dedi. Sonra Süfyân b. Ebred, Haccâc ile birlikte ona karşı harekete geçti. Haccâc ile birlikte çıkmadan önce de onun üzerine gitmişti. Süfyân, Haccâc'a: "Henüz seninle karşılaşmadan beni onun üzerine gönder," dedi. Haccâc: "Onunla karşılaşıncaya kadar topluluğunuzdan ayrı durmak istemiyorum. Kûfe arkamızda, kale de elimizdedir," dedi.

***

Şebîb'in İkinci Kez Kûfe'ye Girişi

Bu yılda Şebîb ikinci kez Kûfe'ye girdi.

Bu Konuda Varit Olan Rivayetler ve Haccâc'la Savaşması

Hişâm dedi: Ebû Mihnef bana Mûsâ b. Sivâr'dan naklen şöyle anlattı:

Şam ordusu Kûfe'ye geldikten sonra Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef, Deskere'den Kûfe'ye geldi. Mutarrif b. Mugîre de Haccâc'a: "Şebîb bana yaklaştı. Medain'e asker gönder," diye yazmıştı. Bunun üzerine Haccâc, Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef'i iki yüz süvariyle Mutarrif'e gönderdi. Mutar-
[268] rif dağa çekilmek için harekete geçince yanına adamlarını da aldı ve onlara niyetini haber verdi ama Sebre'ye durumu bildirmedi. Deskeretü'l-Melik'e varınca Sebre'yi çağırıp durumu ona haber verdi. Onu emri altında hareket etmeye çağırdı. Sebre ona: "Tamam seninleyim," dedi. Sebre yanından ayrılınca adamlarını topladı ve onlarla ayrıldı. Sebre, Attâb b. Verkā'nın öldürüldüğünü ve Şebîb'in Kûfe üzerine yöneldiğini gördü. Bunun üzerine Beytarî adındaki köye kadar gitti. Şebîb ise Ömer Hamamı'na varmıştı. Sebre, Fırat Nehri'ni geçmek için Şâhî köyünün geçiş noktasından geçmeyi düşündü. Sonra arkadaki güzergâhı izledi ve Haccâc'ın bulunduğu yere gitti. Haccâc'ın Kûfelilere öfkelendiğini görünce Süfyân b. Ebred'e gitti ve ona hikâyesini anlattı. Mutarrif'ten ayrıldığını, itaat etmekte olduğunu, Attâb ile yapılan muharebeye katılmadığını, Kûfelilerin hezimetiyle sonuçlanan hiçbir muharebede bulunmadığını ve emîrin amilliği görevini hâlâ sürdürmekte olduğunu ifade etti. "Yanımda iki yüz savaşçı var ve maiyetimde oldukları süre içinde hezimete uğramadılar ve itaat ehli olup hiçbir fitneye katılmadılar," dedi. Bunun üzerine Süfyân, Haccâc'ın yanına giderek Sebre b. Abdurrahman'ın kendisine anlattıklarını haber verdi. Haccâc: "Doğru söyledi ve iyi yaptı. Ona söyle düşmanla karşılaşmamızda bizimle birlikte olsun," dedi. Süfyân, Sebre'ye gitti ve Haccâc'ın ona söylediklerini nakletti. Şebîb ise yürüyüşünü devam ettirerek A'yen Hamamı mevkiine vardı ve orada konakladı. Haccâc, Hâris b. Muâ-

viye b. Ebî Zür'a b. Mes'ûd es-Sekafî'yi davet ederek Attâb'ın vakasına şahit olmamış bazı muhafızlarla, Şamlılardan iki yüz kadar adamla birlikte onu yola çıkardı. Muâviye toplamda bin kadar savaşçıyla çıktı. Zürâre'de konakladı. Şebîb durumu haber aldı. Bunun üzerine elini çabuk tutarak adamlarıyla birlikte onun üzerine gitti. Yanına varınca Muâviye'ye saldırdı ve onu öldürdü. Adamlarını da hezimete uğrattı. Hezimete uğrayanlar Kûfe'ye gittiler. Şebîb ise ilerlemeye devam etti ve köprüyü geçerek beri tarafında Kûfe'ye karşı konuşlandı. Üç gün burada kaldı. Birinci günde Muâviye'yi öldürmüş, ikinci günde Haccâc mevaliyi ve hizmetçilerini zırhlı olarak harekete geçirdi. Bunlar Kûfe'nin giriş yollarını tuttular. Kûfeliler de çıkıp sokak girişlerini tuttular. Zira Haccâc'ın ve Abdülmelik'in onları cezalandırmalarından korkuyorlardı. Şebîb de geldi ve [269] Sebeha'nın en uzak noktasında Eyvan'ın yakınındaki yonca satıcılarının satış noktasının civarında bir mescit kurdu. Bu mescit hâlen yerindedir. Üçüncü günde Haccâc mevaliden Ebû Verd'i çıkardı. Adam çokal giymiş olarak meydana çıktı. Çok sayıda zırhlı süvariyi ve kölesini meydana sürdü. "İşte Haccâc budur," dediler. Bunun üzerine Şebîb ona saldırdı ve onu öldürdü. "Eğer Haccâc oysa sizi ondan kurtardım," dedi.

Arkasından Haccâc, Tuhmân adındaki kölesini aynı sayıda ve benzer bir donanımda meydana sürdü. Şebîb ona da saldırdı ve onu bertaraf etti. "Eğer Haccâc buysa sizi ondan kurtardım," dedi.

Sonra Haccâc öğle vaktinde konaktan çıktı ve "Bana Sebeha'ya kadar bineceğim bir katır getirin," dedi. Ona sekili bir katır getirildi. Ona: "Allah seni ıslah etsin. Acemler böyle bir günde böyle bir katıra binmeyi uğursuzluğa yorarlar," dediler. Ancak o: "Onu yaklaştırın. Bugün aydınlık bir gündür," dedi ve ona binerek Şamlı askerlerle meydana çıktı. Posta Caddesi'nden ilerlemeye başladı. Sonra Yukarı Sebeha'ya kadar ilerledi. Şebîb'i ve adamlarını görünce meydana indi. Şebîb'in maiyetinde altı yüz süvari vardı. Haccâc'ın kendisiyle karşılaşmak için geldiğini görünce adamlarıyla üzerine geldi. Bu sırada Sebre b. Abdurrahman, Haccâc'a giderek: "Emîr bana

nerede konuşlanmamı emreder," dedi. Haccâc ona: "Giriş yollarını tut. Eğer size saldırır ve vuruşma olursa savaşın," dedi. Bunun üzerine gitti ve insanlarla birlikte yerini aldı. Bu sırada Haccâc kendisine bir kürsü getirilmesini söyledi. Kürsüye oturdu ve şöyle seslendi: "Ey Şamlılar! Sizler itaat, sabır ve yakîn ehlisiniz. Bu kirli ve kötü insanların bâtılı sizin haklı davanıza galip gelmesin. Gözlerinizi yumun ve dizlerinizin üzerine dikilin, mızraklarınızı onlara doğru tutun ve onları mızraklarla karşılayın." Bunun üzerine dizleri üzerine dikildiler ve mızraklarını hasımlarına doğru yönlendirdiler. Âdeta siyah taşlarla kaplı bir meydanı andırıyorlardı. Şebîb onların üzerine yürüdü ve adamlarını üç gruba ayırdı. Bir grup onun komutasındayken bir grup Süveyd b. Süleym'in, bir grup da Muhallel b. Vâil'in komutasındaydı. Süveyd'e: "Süvarilerinle onlara saldır," dedi. Süveyd saldırıya geçtiyse de ona karşı sebat ettiler. Onların mızraklarının menziline girince onlar ona ve adamlarına saldırıp onlara mızraklarıyla vurmaya başla-
[270] dılar. Bunun üzerine Şebîb çekildi. Haccâc: "Ey itaat ehli! İşte böyle yapın," diye seslenerek, "Ey çocuk! Kürsümü ileriye al," dedi.

Arkasından Şebîb yine bir birlikle saldırıya geçti. Ancak Şamlılar sebat ettiler. Yine mızrakların vuruş menziline girince karşı taraf ona karşı harekete geçtiler. Şebîb uzun süre onlarla savaştı. Ancak Şamlılar mızraklarıyla vuruşarak ilerlediler. Şebîb onların sabır ve sebatlarını görünce: "Ey Süveyd! Süvarilerinle bu sokaktakilere karşı saldırıya geç, belki burada konuşlanan düşmanı püskürtürsün. –Lahhâm Cerîr'in sokağını kastediyordu.– Böylece sen arkadan biz de önden ona saldırabileceğiz," dedi. Bunun üzerine Süveyd b. Süleym münferit olarak söz konusu sokaktaki savaşçılara saldırdı. Ancak evlerin damından ve sokakların ağzını tutanlar tarafından okların hedefi oldu. Bunun üzerine çekilmek zorunda kaldı. Nitekim Haccâc, Urve b. Mugîre b. Şu'be'yi Şamlılardan üç yüz savaşçıyla kendisini ve adamlarını korumak ve arkadan saldırıya maruz kalmamak için görevlendirmişti.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît bana şöyle anlattı:

Şebîb o gün bize dedi ki: "Ey Müslümanlar! Biz Allah'ın rızasını satın aldık. Kim Allah'ın rızasın satın alırsa Allah yolunda başına gelen eziyet ve elem ona ağır gelmez. Sabır, sabır! Onurlu muharebelerinizdeki gibi bir saldırıda bulunun." Arkasından adamlarını topladı. Haccâc onların saldıracaklarını tahmin edince adamlarına şöyle dedi: "Ey itaat ehli! Bu biricik saldırıya karşı sebat edin. Vallahi zaferin önünde hiçbir engel kalmadı." Bunun üzerine dizleri üzerine dikildiler. Şebîb ise bütün askerleriyle onlara karşı saldırıya geçti. Onlarla yüz yüze gelince Haccâc bütün savaşçılarına saldırmaları için seslendi. Onlar ilerleyerek vuruştular ve Şebîb ile askerlerini püskürttüler. Şebîb de karşı koyuyordu. İki taraf Zâide'nin bostanına kadar gittiler. Burada Şebîb adamlarına şöyle seslendi: "Ey Allah'ın dostları! Yere! Yere!" diye seslendi ve atından indi. Adamlarının yarısına da inmelerini söyledi. Diğer yarısını da Süveyd b. Süleym'in emrinde bıraktı. Haccâc ilerledi ve Şebes Mescidi'ne kadar geldi. Sonra şöyle dedi: "Ey Şamlılar! Ey itaat ehli! Haccâc'ın ruhu yedi kudretinde [271] olan Allah'a yemin ederim ki zaferin ilk adımı gerçekleşti." Ardından yirmi kadar okçuyla mescidin damına çıkıp: "Bize yaklaşırlarsa onları ok yağmuruna tutun," dedi. İki taraf gün boyunca şiddetli muharebede bulundular ve her biri karşı tarafın hakkını teslim etti. Sonra Hâlid b. Attâb, Haccâc'a: "Bana izin ver onlarla savaşayım. Zira onlarda kısas hakkım var ve samimiyetim şüphe konusu değildir," dedi. Haccâc ona: "Sana izin veriyorum," dedi. Hâlid: "Onlara arkadan saldıracağım ve ordugâhlarını basacağım," dedi. Haccâc: "Ne yaparsan yap," dedi. Bunun üzerine bir grup Kûfeli askerle harekete geçti ve arkadan ordugâhlarını basarak Şebîb'in kardeşi Musâd'ı ve karısı Gazâle'yi öldürdü. Gazâle'yi Ferve b. Deffân el-Kelbî öldürdü. Hâlid ordugâhta yangın çıkardı. Haccâc ve Şebîb olanları haber aldılar. Haccâc ve adamları bir kere tekbir getirdiler. Şebîb ise bütün adamlarıyla atlarına bindiler. Haccâc, Şam askerlerine: "Onlara saldırın. Zira kalplerine korku girdi," dedi. Bunun üzerine Şamlılar saldırıya geçtiler ve onları hezimete uğrattılar. Şebîb himaye grubuyla geride kaldı.

Hişâm dedi: Asgar el-Hâricî, Şebîb'in maiyetinde bulunanlardan naklen bana şöyle anlattı:

Şebîb'in askerleri hezimete uğrayınca Şebîb köprüden sahayı terk etti. Bunun üzerine Haccâc'ın süvarileri onun peşine düştüler. Şebîb başını öne eğmeye başladı. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! Arkana dön de arkanda kimlerin olduğunu gör," dedim. Adam önemsemez bir tavırla dönüp baktı sonra tekrar başını öne eğdi. "Bize yaklaştılar, değil mi?" dedi. Biz ona: "Ey Müminlerin Emîri! Sana yaklaştılar," dedik. Yine umursamaz bir tavırla dönüp baktıktan sonra başını öne eğmeye başladı. Akabinde Haccâc süvarilerine haber göndererek: "Onu bırakın, onun canı cehenneme," dedi. Bunun üzerine onun peşini bıraktılar ve geri döndüler.

Hişâm dedi: Ebû Mihnef şöyle anlattı: Ebû Amr el-Uzrî bana şöyle nakletti:

Şebîb karşıya geçmek için köprüden geçti. Ferve de bana şöyle dedi: Hezimete uğradığımızda ben de onunla birlikteydim. Şebîb köprüyü hareket ettirmedi. Köprüyü geçinceye kadar bizi takip etmediler. Haccâc, Kûfe'ye girdi ve minbere çıktı. Allah'a hamdettikten sonra şöyle dedi: Vallahi bundan
[272] önce ciddi manada Şebîb'e karşı savaşılmadı. Vallahi arkasını dönüp kaçtı. Karısını ortada bıraktı ve kamış değneklerle arkasına vuruldu.

Haccâc'ın Kûfe'de Şebîb'e karşı savaşı hakkında şu rivayet de nakledilmiştir:

Ömer b. Şebbe şöyle anlattı: Abdullah b. Mugîre b. Atıyye bana şöyle nakletti: Babam bana Müzâhim b. Züfer b. Cessâs et-Teymî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Şebîb, Haccâc'ın birliklerini dağıtınca Haccâc bizi topladı. Geceyi geçirdiği meclisine girdik. Üzerinde yorgan bulunan bir yatak üzerinde oturuyordu. Şöyle dedi: "Sizi emniyetinizi ilgilendiren bir konu için davet ettim. Üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu adam sizin tepenize kondu, hareminize girdi, savaşçılarınızı öldürdü. Bana görüşünüzü söyleyin." Bunun üzerine düşünmeye başladılar. Derken bir adam kürsüsünü saftan ayırarak dedi ki: "Emîr bana izin verirse konuşmak istiyorum." Haccâc: "Konuş!" dedi. Adam:

"Vallahi emîr Allah'ın murakabesini düşünmedi, Müminlerin Emîri'nin emanetini korumadı, halkın hukukunu gözetmedi," dedi ve kürsüsünü tekrar grubun safına alarak oturdu. Meğer konuşan kişi Kuteybe imiş. Haccâc öfkelendi ve yorganı attı; ayaklarını, üzerinde oturduğu kerevetten aşağıya sarkıttı. Onlar hâlâ gözümün önünde gibidir. Haccâc: "Konuşan kimdir?" dedi. Kuteybe kürsüsüyle saftan çıktı ve sözünü tekrarladı. Haccâc: "Ne demek istiyorsun?" dedi. Kuteybe: "Ona karşı harekete geçecek ve onu yargılayacaksın." Haccâc: "O zaman git bana bir kamp yeri bul ve sabah bana dön," dedi. Sonra çıktık ve Kuteybe hakkında Haccâc ile konuşan Anbese b. Saîd'e lanet okuduk. Nitekim Haccâc, Kuteybe'yi adamlarının arasına aldı. Sabahladığımızda hepimiz vasiyette bulunmuştuk. Silahlarımızı kuşanmış ve zırhlarımızı giymiştik. Haccâc sabah namazını kıldıktan sonra geldi. İkide bir elçisi gelip: "Hâlâ gelmedi mi?" diyordu. Kimi kastettiğini bilmiyorduk. Maksûre insanlarla dolmuştu. Yine elçi çıktı ve "Henüz gelmedi mi?" diye sordu. Derken Kuteybe mescide girdi. Üzerinde Herat kumaşından sarı bir kaftan ve başında kırmızı kumaştan bir sarık vardı. Kısa askılı ve kaması geniş bir kılıç kuşanmıştı. Âdeta kılıcı koltuğunun altındaydı. Kaftanının göğüs kısmını, kuşağının altına geçirmişti. Zırhı ayaklarına kadar sarkıyordu. Ona kapı açıldı. Girdi ve bekletilmeden içeri alındı. Uzunca bir süre bekledikten sonra çıktı. Haccâc iki rekât namaz kıldıktan sonra ayağa kalktı ve konuştu. Sonra sancak, Fil Kapısı'ndan çıkarıldı. Arkasından Haccâc çıktı. Kapıda sekili bir katır vardı. Hizmetçiler başka binekler gösterdilerse de sekili katırdan başkasını kabul etmedi. İnsanlar da bineklerine bindiler. Ku- [273]
teybe de koyu kırmızı, alnı ve ayakları beyaz (sekili) bir ata bindi. Eyerinin büyüklüğü sebebiyle içinde bir nar varmış gibi görüntü veren bir ata binmişti. Dârü's-Sikâye istikametinden Sebeha'ya çıktı. Burada Şebîb'in askerleri konuşlanmıştı. Çarşamba günüydü. Karşılıklı olarak vaziyet aldılar. Perşembe sabahı savaşmak istedilerse de cuma sabahı savaşı başlattılar. Namaz vakti girince Hâricîler hezimete uğradılar.

***

Ebû Zeyd dedi: Hallâd b. Yezîd bana Haccâc b. Kuteybe'den naklen şöyle anlattı:

Şebîb gelince Haccâc onun üzerine bir komutan gönderdi. Ancak Şebîb onu öldürdü. Haccâc bir komutan daha gönderdiyse de onu da öldürdü. Öldürülenlerden biri A'yen Hamamı'nın sahibi A'yen idi. Arkasından Şebîb, Kûfe'ye girdi. Yanında karısı Gazâle de vardı. Kadın Kûfe Mescidi'nde iki rekât namaz kılmayı ve bir rekâtta Bakara, diğerinde de Âl-i İmrân suresini okumayı adamıştı. Nitekim de kıldı. Ravi dedi: Şebîb ordugâhında hurma dallarından meskenler edindi. Bu durum karşısında Haccâc: "Ey Iraklılar! Bu insanlara karşı savaşta sizi samimi görmüyorum. Ben Müminlerin Emîri'ne yazarak bana Şamlılardan asker göndermesini talep edeceğim," dedi. Bunun üzerine Kuteybe ayağa kalktı ve şöyle dedi: Bunlara karşı savaşta Allah'a ve Müminlerin Emîri'ne karşı dürüst ve samimi davranmadın.

Ömer b. Şebbe, Hallâd'dan naklen şöyle dediğini anlattı: Muhammed b. Hafs b. Mûsâ b. Ubeydullah b. Ma'mer b. Osman et-Temîmî bana şöyle nakletti:

Haccâc, Kuteybe'nin boğazını sarığıyla şiddetli bir şekilde sıktı.

***

Söz tekrar Haccâc ve Kuteybe arasında geçen muhavereye döndü. Haccâc ona: "Ne demek istedin?" dedi: Kuteybe: "Eşraftan bir adam gönderiyorsun ve sıradan insanları onunla yolluyorsun. Bunlar hezimete uğrayınca komutan mahcup olmamak için savaşıyor ve öldürülüyor," dedi. Haccâc: "O zaman ne yapmalı?" dedi. Kuteybe ona: "Kendin bizzat çıkacaksın. Senin muhatapların da seninle çıkacaklar ve sana yardımcı olacaklar," dedi. Ravi dedi: Haccâc bundan dolayı Kuteybe'ye lanet okudu ve "Vallahi yarın Şebîb'e karşı mübarezeye çıkacağım," dedi. Ertesi gün insanlar toplandılar. Kuteybe ona: "Allah seni ıslah etsin, yeminini hatırla," dedi. Bunun üzerine tekrar onu lanetlediler. Haccâc ise ona: "Git bana bir kamp yeri bul," dedi. Haccâc ve adamları da hazırlandılar ve yola çıktılar.
[274] Kirli bir yere ulaştı. Çöp bulunan bir yerdi. "Burada konaklayalım," dedi. Ona: "Burası kirli bir yerdir," dediler. Haccâc:

"Beni davet ettiğiniz iş daha kirlidir. Altı temiz ve yukarısında gökyüzü de temiz," dedi. Ravi dedi: Haccâc indi ve insanları saf düzenine soktu. Hâlid b. Attâb b. Verkā askerin içinde değildi. Zira Haccâc ona öfkeliydi. Şebîb ve adamları da geldiler ve bineklerini yakın bir noktaya kadar sürdüler. Sonra çıktılar ve yürüdüler. Adamlarına: "Ok atmaya ara verin ve kalkanlarınızın altına girin. Kılıçlarıyla size saldıracak noktaya kadar yaklaşırlarsa kalkanlarınızı yukarıya doğru kaydırın ve alttan hasımlarınızın ayaklarını kesmeye bakın. Allah'ın izniyle böylece hezimete uğrayacaklar," dedi. Bunun üzerine onlara doğru sokulmaya başladılar. Hâlid b. Attâb da grubuyla birlikte geldi, onları arkadan vurdu ve hurma dallarından yaptıkları meskenlerini ateşe verdi. Ateşin parıltısını görüp hışıltısını duyunca dönüp baktılar. Bir de ne görsünler. Ateş onların evlerine düşmüştü. Bunun üzerine atlarına yöneldiler. Düşmanları da onların arkasına düştüler. Bu durum onları hezimete götürdü. Haccâc yaptıklarından dolayı Hâlid'den razı oldu ve onlara karşı savaşması için onunla anlaştı.

Ravi dedi: Şebîb, Attâb'ı öldürünce ikinci kez Kûfe'ye girmek istedi. Nitekim Kûfe'nin yakınına kadar sokuldu. Bunun üzerine Haccâc, Şebîb hakkında haber almak için Seyf b. Hânî ile bir adamı gönderdi. İkili ordugâhlarına girdiler. Ancak Şebîb bunları fark etti ve Seyf kaçarken adamı öldürüldü. Ancak Hâricîlerden bir adam onun peşine düştü. Seyf, atını bir su kanalının üzerinden sıçrattı ve adama doğruyu konuşacağını söyleyerek aman istedi. Adam ona aman verdi. Bunun üzerine Seyf, Şebîb'den haber almak için Haccâc'ın kendisini ve arkadaşını gönderdiğini söyledi.

Adam: Haccâc'a: "Pazartesi günü onun üzerine geleceğiz, diye haber ver," dedi. Seyf döndü ve Haccâc'a durumu anlattı. Haccâc: "Adam yalan söyledi ve helak oldu," dedi. Ne var ki pazartesi günü Kûfe'ye gitmek için yola çıktılar. Bunun üzerine Haccâc, Hâris b. Muâviye es-Sekafî'yi onlara karşı yola çıkardı. Ancak Şebîb, Zürâre mevkiinde onunla karşılaştı ve onu öldürüp adamlarını hezimete uğrattı. Akabinde Kûfe'nin yakınına kadar ulaştı. Burada Batîn'i on süvariyle göndererek kendile-

ri için Fırat kenarında Dârü'r-Rızk'ta bir yer tespit etmesini söyledi. Batîn, Kûfe'nin önüne kadar gitti ve Haccâc'ın Havşeb b. Yezîd'i Kûfeli bir grupla gönderdiğini gördü. Bunlar yolların ağzını tutmuşlardı. Batîn onlarla vuruştuysa da onlara güç yetiremedi. Bunun üzerine Şebîb'e haber göndererek takviye süvariler göndermesini istedi. Şebîb takviye birlik gönderdi. Bunlar Havşeb'in atını öldürüp onu hezimete uğrattılar. Ancak kendisi kurtuldu. Bunun üzerine Batîn, Dârü'r-Rızk'a kadar gitti ve Fırat kenarında konuşlandı. Şebîb de ilerleyerek köprünün arka tarafında konuşlandı. Ancak Haccâc onu karşılamak için kimseyi göndermedi. Şebîb de ilerlemeye devam
[275] ederek Kûfe ile Fırat arasında bulunan Sebeha'da konuşlandı. Üç gün burada bekledi. Ancak Haccâc onun üzerine hiç kimseyi göndermedi. Sonra Haccâc'a bizzat kendisinin gitmesi tavsiyesinde bulunuldu. Bunun üzerine Kuteybe'yi göndererek kendileri için bir ordugâh hazırlamasını istedi. Kuteybe yer hazırladı ve geri döndü: "Gidişin kolay olduğunu gördüm. Uğurlu olsun çıkabilirsin," dedi. Bunun üzerine Kûfelilere çağrıda bulundu. Onlar da çıktılar. Kûfe'nin ileri gelenleri de ona refakat ettiler ve daha önce hazırlanan yere konuşlandılar. İki taraf karşı karşıya beklediler. Şebîb'in sağında Batîn, solunda ise Benî Rebîa b. Zühl'ün azatlısı Ka'neb vardı. Yaklaşık iki yüz savaşçısı vardı. Haccâc ise sağına Matar b. Nâciye er-Reyâhî'yi, soluna da Hâlid b. Attâb b. Verkā er-Reyâhî'yi getirdi. Askerleri yaklaşık dört bin kadardı. Haccâc'a: "Yerini ona belli etme," denildi. Bunun üzerine şahsını ve yerini gizli tuttu. Mevaliden Ebû Verd'i kendine benzeterek meydana sürdü. Şebîb onu görünce ona saldırdı ve ağırlığı on beş rıtıl olan bir direkle ona vurup onu öldürdü. Haccâc Kûfe'deki A'yen Hamamı'nın sahibi ve Bekir b. Vâil'in azatlısı A'yen'i de kendine benzeterek ileri sürdü. Şebîb onu da öldürdü. Arkasından Haccâc, alnı ve ayakları beyaz bir katıra bindi ve: "Din de aydınlıktır," dedi. Ebû Ka'b'a: "Sancağını ileriye al. Ben İbn Ebî Akīl'im," dedi. Şebîb, Hâlid b. Attâb ve adamlarına saldırdı. Onları Rahbe Meydanı'na kadar geriletti. Matar b. Nâciye'ye de saldırdılar ve onu da püskürttüler. Bunun üzerine Haccâc

indi ve adamlarına da bineklerinden inmelerini söyledi. Haccâc bir aba üzerine oturdu. Yanında Anbese b. Saîd de vardı. Derken Maskala b. Mühelhil ed-Dabbî, Şebîb'in atının gemini tuttu ve ona: "Sâlih b. Müserrih hakkında ne dersin? Onun hakkındaki şahitliğin nasıldır?" dedi. Şebîb: "Bu hâlde ve bu sıkıntıda mı?" diye sordu. Haccâc da bu manzarayı seyrediyordu. Ravi dedi: Şebîb, Sâlih'ten teberri etti. Maskala ise ona: "Allah senden teberri etsin," dedi ve kırk kişi dışında geri kalanlar ondan ayrıldılar. Bu kırk kişi adamlarının en aşırıları idiler. Ayrılanlar da Dârü'r-Rızk'a yöneldiler. Haccâc: "Aralarına tefrika girdi," dedi ve Hâlid'e haber göndererek onlarla savaşmasını emretti. Hâlid onlarla savaştı ve bu sırada Gazâle de öldürüldü. Bir süvari onun kellesini alıp Haccâc'a götürdü. Ancak Şebîb onu fark etti ve Ulvân'a emir vererek ona saldırmasını istedi. Ulvân saldırdı ve adamı öldürüp başını getirdi. Şebîb emir vererek başın yıkanmasını istedi. Baş yıkandı ve defnedildi. Şebîb, Gazâle için: "O size bir akrabadan daha yakındı," dedi.

Akabinde Hâricîler çekilip gittiler. Hâlid döndü ve Haccâc'a onların ayrıldıklarını haber verdi. Haccâc ona Şebîb'in üzeri- [276]
ne gitmesini söyledi. Hâlid onların üzerine gitti. Aralarında Ka'neb, Batîn, Ulvân, Îsâ, Mühezzeb, İbn Uveymir ve Sinân'ın da bulunduğu sekiz kişi ona karşı koydular. Onu Rahbe Meydanı'na kadar takip ettiler. Hût b. Umeyr es-Sedûsî, Şebîb'in yanına götürüldü. Şebîb ona: "Ey Hût! Hüküm yalnızca Allah'ındır," dedi. Hût: "Hüküm yalnızca Allah'ındır," dedi. Bunun üzerine Şebîb: "Hût sizin arkadaşlarınızdandır. Ancak o korktuğu için bunu açıklamıyordu," dedi ve onu serbest bıraktı. Umeyr b. Ka'kā' da ona götürüldü. Ona: "Ey Umeyr! Hüküm ancak Allah'ındır," dedi. Ancak Umeyr ne demek istediğini kavramadığından: "Gençliğim Allah yolunda feda olsun," sözünü tekrarlayıp durdu. Şebîb onu kurtarmak için defalarca ona: "Hüküm yalnız Allah'ındır," sözünü telkin etse de bu sözün anlamını kavrayamadı. Bunun üzerine öldürülmesini emretti. Şebîb'in kardeşi Musâd da öldürüldü. Şebîb, Hâlid'in peşine düşen grubu beklemeye başladı. Ancak geciktiler. Şebîb uyukladı ve

uykuya daldı. Habîb b. Hadre onu uyandırdı. Ancak Haccâc'ın adamları ona karşı duydukları mehabet sebebiyle onun üzerine gitmekten kaçındılar. Bunun üzerine Dârü'r-Rızk'a gitti ve öldürülen adamlarının eşyasını topladı. Sekiz adam geldiler ancak Şebîb'i göremediler ve öldürüldüğünü sandılar. Matar ve Hâlid, Haccâc'ın yanına döndüler. Bunun üzerine onlara sekiz kişilik grubu takip etmelerini emretti. Sekiz kişi de Şebîb'i takip ediyorlardı. İki taraf yürüyüşlerini sürdürdüler ve Medain Köprüsü'nü geçtiler. Orada bir manastıra girdiler. Hâlid onların peşindeydi. Onları manastırda kuşattı. Ancak manastırdan çıktılar ve onu iki fersah kadar püskürttüler. Sonra atlarıyla kendilerini Dicle'ye attılar. Hâlid de atıyla Dicle'ye atladı. Hâlid'in yanından geçince sancağının elinde olduğunu gördü. Şebîb: "Allah onu da atını da kahretsin. İnsanların en güçlüsü, atı da yeryüzünde en güçlü attır," dedi. Ona: "Adam Hâlid b. Attâb'dır," dediler. Şebîb: "Adamın kökeninde vardır. Vallahi onu tanısaydım ateşe de girseydi atımı üzerine sürerdim," dedi.

***

Şimdi söz tekrar Ebû Mihnef'in Ebû Amr el-Uzrî'den naklettiği rivayete döndü. Şebîb hezimete uğrayınca Haccâc, Kûfe'ye girdi ve minbere çıkarak şöyle konuştu: "Vallahi daha önce Şebîb böyle bir muharebeyle karşılaşmamıştı. Vallahi arkasını dönüp kaçarken karısını ortada bıraktı, kadının kalçası kırılana kadar kamıştan değneklerle vuruldu." Arkasından Abdurrahman el-Hakem'i çağırdı ve onu üç bin Şamlı askerle
[277] Şebîb'in peşinden gönderdi. Ona: "Onun tuzaklarından sakın. Onu nerede bulursan onunla savaş. Zira Allah onun gücünü ve dişlerini kırmıştır," dedi. Bunun üzerine Habîb b. Abdurrahman, Şebîb'in peşine düştü ve Enbar'a kadar gitti. Haccâc da amillere: "Şebîb'in adamlarına gizlice haber ileterek onlardan kim bize gelirse onun için aman vereceğimizi bildirin," diye yazdı. Bunun üzerine basireti bağlanmış, savaşın âdeta yıktığı kişiler geldiler ve kendilerine aman verildi. Nitekim hezimete uğradıkları gün de Haccâc onlara: "Sizden kim bize gelirse onun için aman vardır," diye seslenmişti. Bu yüzden birçok

adamı ondan kopmuştu. Şebîb, Habîb b. Abdurrahman'ın Enbar'da konakladığı haberini alınca adamlarıyla onların üzerine yürüdü. Onların kampına yaklaşınca atından indi ve adamlarına akşam namazını kıldırdı.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Yezîd es-Seksekî bana şöyle anlattı:

Gece vakti Şebîb bize baskın yaptığında Şam askerleri içindeydim. Akşam vakti girince Habîb b. Abdurrahman bizi topladı ve dört bölüğe taksim etti. Her bir bölüğe tembihte bulunarak sizden her bölük kendi kendine yeterli olacak ve diğer bölüğe destek vermeyecekti. Zira bana verilen bilgiye göre Hâricîler bize yakın bir mevkide konuşlanmışlardı. "Bu sebeple kendinizi baskın ve saldırıya maruz kalacakmış gibi hazırlayın," dedi. Nitekim Şebîb bizim üzerimize gelinceye kadar seferberlik hâlinde kaldık. Şebîb bize gece vakti baskın yaptı. O bizden bir bölüğe saldırdı. Bölüğümüzün başında Osman b. el-Uzrî vardı. Uzun süre onlarla vuruştu. Ancak onlardan tek bir kişinin ayağı kaymadı. Bunun üzerine onlardan vazgeçip diğer bölüğe saldırdı. Bu bölüğün başında Saîd b. Becel el-Âmirî vardı. Şebîb onlarla vuruştu. Onlardan da tek bir kişinin ayağı tökezlemedi. Şebîb bunlardan da vazgeçti ve diğer bölüğe saldırdı. Bunların başında Nu'mân b. Sa'd el-Himyerî vardı. Şebîb bunlara da diş geçiremedi. Ardından diğer bölüğe saldırdı. Bunların başında İbn Ukaysır el-Has'amî vardı. Şebîb uzun bir süre onlarla çatıştıysa da bir başarı elde edemedi. Sonra bizim etrafımızda dönüp durdu ve bize saldırdı. Gecenin dörtte üçü geçmişti. O bizi sıkıştırıp duruyordu. Öyle ki bizden vazgeçmeyeceğini sanmıştık. Daha sonra uzun süre yaya olarak bizimle savaştı. Onlarla muharebemizde eller koptu, gözler çıktı, ölüler arttı. Biz onlardan otuz kadar savaşçıyı öldürürken onlar bizden yüze yakın kişiyi öldürdüler. Vallahi gördüğümüz gibi sayıları yüz kişiden fazla olsaydı bizi bertaraf edeceklerdi. Allah'a yemin ederim ki bizi bertaraf etmek için bizden vazgeçmediler. Nihayetinde onlar bizden biz de onlardan usandık. Hatta bizim askerlerimiz usançtan ve zafiyetten kılıcıyla hasmına saldırırken ona zarar veremediğini görüyordum. Aynı şekilde bazı askerlerimiz bıkkınlıktan [278]

ayağa kalkamadıkları için oturarak hasımlarına karşı kılıçlarını kullanıyorlardı. Bizden usanmaya başlayınca Şebîb atına bindi ve adamlarından yaya olarak savaşanlara: "Binin," dedi. Hepsi atlarına binince bizden vazgeçip ayrıldı.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît bana Şebîb'den naklen şöyle anlattı:

Hasımlarımızın yanından ayrılınca çok üzgündük ve belirgin yaramız vardı. Şebîb bize: "Dünyayı kazanmak için mücadele etseydik bu başımıza gelenler ne kadar zordu. Bu durum Allah'ın mükâfatını kazanmak için en kolay şeydir," dedi. Adamları: "Ey Müminlerin Emîri! Doğru söyledin," diye karşılık verdiler. Ravi dedi: Onun Süveyd b. Süleym üzerine gidişini ve ona söylediklerini unutmam. Şöyle dedi: "Dün onlardan iki kişi öldürdüm. Biri insanların en cesuru, diğeriyse onların en korkağı idi. Dün akşam sizin için öncü olarak çıktım. Onlardan üç adamla karşılaştım. Bir köye girip ihtiyaçlarını satın aldılar. Biri ihtiyacını satın alıp arkadaşlarından önce çıktı. Ben de onunla çıktım. Bana: 'Yem satın almadığın anlaşılıyor,' dedi. Ona: 'Arkadaşlarım bu işi benim için yaptılar,' dedim. Ona: 'Düşmanlarımız acaba nerede konakladılar? Adam: 'Öğrendiğime göre buraya yakın bir mevkide konakladılar. Onların Şebîb'iyle karşılaşmayı ne kadar isterdim,' dedi. Ona: 'Bunu çok mu arzu ediyorsun?' dedim. Adam: 'Evet,' dedi. Ona: 'Kendini kolla. Vallahi Şebîb benim,' dedim ve kılıcımı çektim. Adam hemen yıkılıverdi. Ona: 'Başını kaldırsana,' dedim ve üzerine gittim. Bir de ne göreyim adam zaten ölmüş. Geri dönünce öbür adamla karşılaştım. Köyden çıkmıştı. Adam bana: 'Bu saatte nereye gidiyorsun? İnsanlar ordugâhlarına dönüyorlar,' dedi. Ancak onunla konuşmadım. Atım beni menzilime yaklaştırıyordu. Ancak adam peşimden geldi ve bana yetişti. Ona: 'Neyin var?' dedim. Bana: 'Vallahi sen düşmanlarımızdansın,' dedi. 'Vallahi evet,' dedim. Adam: 'Vallahi ya sen beni öldüreceksin ya da ben seni öldüreceğim,' dedi. Bunun üzerine ona saldırdım. O da karşılık verdi ve bir müddet kılıçla vuruştuk. Vallahi cesaret ve atılganlıkta ondan üstün değildim. Ancak kılıcım onunkinden daha keskindi. Onu öldürdüm." Ravi dedi: Şebîb ile yolumuza devam ettik. Dicle Nehri'ni geçtik ve Cûhâ

bölgesinde yolumuza devam ettik. Bir kez daha Vâsıt'tın ya- [279]
nında Dicle'yi geçtik ve Ahvaz istikametinde yürümeye devam ettik Sonra Kirman'a geçtik.

***

Şebîb'in Öldürülmesi

Hişâm b. Muhammed'in görüşüne göre Şebîb bu yılda öldürülmüştür. Diğerlerinin görüşüne göreyse yetmiş sekiz yılında ölmüştür.

Ölümünün Sebepleri

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dediğini anlattı: Ebû Yezîd es-Seksekî bana şöyle dediğini anlattı:

Haccâc bizi tekrar onun –Şebîb'in– üzerine gönderdi. Bize çok miktarda mal taksim etti. Ayrıca her yaralıya ve her başarılıya verdi. Sonra Süfyân b. Ebred'e emir vererek Şebîb'in üzerine gitmesini istedi. Süfyân hazırlık yaptı. Bu durum Habîb b. Abdurrahman el-Hakemî'ye ağır geldi ve "Süfyân'ı hezimete uğrattığın ve adamlarının silahşorlarını öldürdüğün bir adamın üzerine gönderdin," dedi.

Haccâc iki ay sonra Süfyân'ı gönderdi. Şebîb ise Kirman'da ikamet etti. Kendisinin ve adamlarının durumu düzelip işleri yoluna girince geri döndü. Bunun üzerine Süfyân, Düceyl el-Ahvaz Köprüsü'nde onu karşıladı. Nitekim Haccâc kızının kocası ve Basra amili olan Hakem b. Eyyûb b. Hakem b. Ebî Akîl'e şöyle yazdı: Basra'dan asil ve cesur bir adamı dört bin askerle Şebîb üzerine gönder ve Süfyân b. Ebred'e iltihak etmesini ve ona itaat etmesini söyle.

Bunun üzerine Hakem, Ziyâd b. Amr el-Atekî'yi dört bin askerle Şebîb'in üzerine gönderdi. Ancak henüz Süfyân'a yetişmeden Süfyân ve Şebîb karşı karşıya geldiler. İkili Düceyl Köprüsü'nde karşılaşınca Şebîb, Süfyân tarafına geçti ve onun adamlarıyla konakladığını gördü. Muhasır b. Sayfî el-Uzrî'yi süvarilerin başına getirdi. Sağına Bişr b. Hassân el-Fihrî'yi, soluna da Ömer b. Hübeyre el-Fezârî'yi tayin etti. Şebîb ise üç bölük adamıyla geldi. Bir bölüğün başında kendisi, bir bölü-

ğün başında da Süveyd, bir bölüğün başında da Ka'neb el-Muhallemî vardı. Muhallel b. Vâil'i de geride ordugâhta bıraktı.
[280] Ravi dedi: Şebîb'in sağında bulunan Süveyd, Süfyân'ın sol kanadına, solunda bulunan Ka'neb de sağ kanada karşı harekete geçince Şebîb de Süfyân'a saldırdı. Gün boyunca uzun bir süre savaştık. Nihayet yerlerini terk ettiler ve muharebeden önceki yerlerine çekildiler. Ancak adamlarıyla birlikte bize karşı otuzdan fazla saldırı gerçekleştirmişlerdi. Buna rağmen safımızda bir sarsılma olmadı. Süfyân b. Ebred bize şöyle dedi: Dağılmayın piyadeler onlara karşı topyekûn saldırıya geçsinler. Vallahi onlarla mızraklarla ve kılıçla vuruşmaya devam ederek onları köprüye çekilmeye mecbur bıraktık. Şebîb köprüye dayanınca atından indi ve adamlarından yüz kadar kişi onunla birlikte indiler. Akşama kadar onlarla en şiddetli şekilde savaştık. Onlar atlarından inip daha öncesinde benzerine şahit olmadığımız kadar kılıç ve mızrak vuruşlarına maruz kaldık. Süfyân onlara güç yetiremeyeceğini ve zafer kazanamayacağını anlayınca okçulara seslenerek: "Oklarla onları hedef alın," dedi. Akşam üzeriydi. Muharebe gün ortasında başlamıştı. Okçular akşama doğru oklarla onlara saldırdılar. Süfyân b. Ebred onları ayrı ayrı konuşlandırmıştı. Onların başına da bir kişi getirmişti. Bir müddet onlara ok atınca Hâricîler onlara saldırdılar. Onlar saldırınca biz de onlara saldırdık ve onları okçulardan uzak tuttuk. Okçuların hedefi hâline gelince Şebîb ve adamları atlarına bindiler ve okçulara bir saldırı gerçekleştirdiler. Ancak otuzdan fazla adamlarını kaybettiler. Bu kez de bize yöneldiler ve üzerimize geldiler. Bunun üzerine karanlık basıncaya kadar onunla vuruştuk. Akabinde ayrıldı. Süfyân adamlarına: "Ey insanlar! Onları bırakın ve onların peşlerinden gitmeyin. Yarın sabah onların üzerine gideceğiz," dedi. Ravi dedi: Biz de onlarla savaşmaktan imtina ettik. Onların bizden vazgeçmeleri en sevimli dileğimizdi.

Ebû Mihnef dedi: Ferve b. Lakît bana şöyle anlattı:

Köprüye varınca Şebîb: "Ey Müslümanlar! Geçin yarın sabahladığımızda erkenden onlara saldıracağız," dedi. Biz önce geçtik. O da arkadan geliyordu. Atının sırtındaydı. Onun

önünden dişi bir at gidiyordu. Köprünün üzerindeyken onun atı dişi ata doğru sıçradı. Dişi at da sıçradı ve Şebîb'in atının ayağı geminin kenarından kayarak suya düştü. Düşünce: "Allah takdir edilmiş bir işi gerçekleştirecektir," dedi ve suya battı. Akabinde su yüzüne çıktı ve "Bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir," dedi

Ebû Mihnef dedi: Bu rivayeti Ebû Yezîd es-Seksekî bana anlattı. Kendisi Şebîb'e karşı savaşan Şamlılardandı. Yine savaşlarına katılan Ferve b. Lakît de bana rivayette bulundu. Şebîb'in aşireti Benî Mürre b. Hemmâm'dan bir adam bana şöyle anlattı: Şebîb'in maiyetinde savaşan aşiretinden bir adam bana şöyle nakletti: [281]

Şebîb'in aşiretinden bir grup vardı. Bunlar onun safında savaşıyorlardı. Ancak bunların keskin bir basiretleri yoktu. Şebîb onların aşiretinden çok sayıda insan öldürmüştü. Bu durum onların içini acıtmış ve onları öfkelendirmişti. Şebîb'in adamlarından ve Benî Teym b. Şeybân kabilesinden Mukātil adında bir kişi vardı. Şebîb Benî Teym b. Şeybân'dan bazı adamları öldürünce kendisi de Benî Mürre b. Hemmâm'dan bazı adamlara baskın yaparak onlardan bir kişi öldürdü. Şebîb ona: "Benim iznim olmadan seni bu işe sevk eden nedir?" diye sordu. Mukātil: "Allah seni ıslah etsin. Sen kavmimin kâfirlerini öldürdün ben de kavminin kâfirlerini öldürdüm," dedi. Şebîb: "Vali sen misin ki benden habersiz karar veriyorsun," dedi. Mukātil ona: "Allah seni ıslah etsin. Bizim görüşümüzü paylaşmayanları öldürmek dinimizin bir gereği değil midir? Bu bizden de olabilir, başkasından da olabilir," dedi. Şebîb: "Evet," dedi. Mukātil: "Ben yapılması gerekeni yaptım ey Müminlerin Emîri! Vallahi senin aşiretinden öldürdüklerim benim aşiretimden öldürdüklerinin onda biri bile değildir. Sonra kâfirlerin öldürülmesinden dolayı içerlememen gerekir," dedi. Şebîb: "Bundan dolayı içerlemiş değilim," dedi. Şebîb'in safında savaşan çok sayıda insan vardı ve onların aşiretlerinden çok sayıda insan öldürmüştü. Rivayete göre yürüyüşlerinde Şebîb askerlerinin gerisinde kalınca birbirlerine: "Üzerindeyken köprüyü kesmeye ne dersiniz? Böylece öcümüzü almış oluruz," diyorlardı. Bunun üzerine köprüyü kestiler ve gemiler istikametlerinden meyledince at ürktü ve sıçradı. Şebîb bunun sonucu suya düştü ve boğuldu.

Ebû Mihnef dedi: Benî Mürre'den olan o kişi bana bu rivayeti nakletti. Şebîb'in aşiretinden başkaları da bu rivayeti zikretmişlerdir. Ancak çoğunluğun rivayeti önceki rivayettir.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Yezîd es-Seksekî bana şöyle anlattı:

Biz ayrılmak için hazırlık yaparken köprünün sahibi geldi ve "Emîriniz nerede?" diye sordu. Biz: "İşte budur," dedik. Adam ona geldi ve "Allah seni ıslah etsin. Onlardan bir adam suya düştü," dedi. Bunun üzerine kendi aralarında "Müminlerin Emîri boğuldu," diye seslendiler. Ardından da geri dönerek ordugâhlarını terk ettiler. Ordugâhta kimse kalmamıştı. Bunun üzerine Süfyân tekbir getirdi ve biz de tekbir getirdik. Sonra Süfyân köprüye kadar gitti ve Muhasır b. Sayfî'yi or-
[282] dugâhlarına gönderdi. Ancak içinde hiç kimse yoktu. Burada konakladı. Ordugâhta çok miktarda erzak vardı. Sabahlayınca Şebîb'in cesedini aradık. Onu sudan çıkardık. Üzerinde zırhı vardı. Duyduğuma göre Süfyân onun içini yardı ve kalbini çıkardı. Kalbi âdeta bir taş parçası gibi sertti. Hatta yere vurulduğu zaman bir insanın boyu kadar havaya fırlardı. Süfyân: "Size yardım eden ve ordugâhları elinize düştüğünden dolayı Allah'a hamdedin," dedi.

Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe, Hallâd b. Yezîd el-Erkat'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Şebîb'in annesine oğlunun öldüğünü söylüyorlardı. Ancak annesi kabul etmiyordu. Ona: "Boğuldu," diye söylendi. Kadın kabul etti ve dedi ki: Onu doğurduğumda rüyada benden bir ateş alevi çıktığını gördüm. Bu sebeple onun alevini ancak suyun söndürebileceğini anladım.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Ferve b. Lakît el-Ezdî el-Gâmirî bana şöyle anlattı:

Şebîb'in babası Ebû Nuaym Selmân b. Rebîa'nın ordusuna katılmıştı. Nitekim Velîd b. Ukbe, Osman'ın emriyle Selmân'ı ve ordusunu Rum diyarına karşı Şamlılara yardım etmesi için göndermişti. Müslümanlar geri dönünce esirleri satmaya başladılar. Şebîb'in babası Yezîd b. Nuaym kırmızımtırak bir cariye gördü. Ela veya mavi gözlü değildi. Uzun boylu, güzel ve çe-

kiciydi. Yezîd onu satın aldı ve getirdi. Hicrî yirmi beş yılının başıydı. Onu Kûfe'ye götürünce ona: "Müslüman ol," dedi. Ancak kadın imtina etti. Ona vurdu. Ama daha da asi oldu. Yezîd bu durumu görünce onu nasihatle ikna edilmesini istedi. İkna olunca onu yanına çağırdı. Onunla zifafa girince ondan hamile kaldı ve Şebîb'i doğurdu. Hicrî yirmi beş yılının Zilhicce ayının Cumartesi günü, bayramın ilk günüydü. Kadın kocasını çok sevdi. Konuşkandı. Bir müddet sonra ona: "İstersen senin İslam davetine icabet edeyim," dedi. Yezîd ona: "İsterim," dedi. Bunun üzerine Müslüman oldu. Sonra da Şebîb'i dünyaya getirdi. Kadın: "Rüyamda önümden bir alevin çıktığını, yükseğe çıkarak gökyüzünü yardığını ve ufuklara yayıldığını, sonra da akan bir suya düşüp kaybolduğunu gördüm. Onu kan akıttığınız bu gününüzde doğurdum. Rüyamı kendim yorumladım. [283] Ben oğlumun kan akıtacağını ve hızlı bir şekilde nam ve şöhret sahibi olacağını düşünüyorum," dedi. Ravi dedi: Babası onu ve annesini bazen çöle aşiretinin bulunduğu bölgede yer alan Lasaf suyuna götürürdü.

Ebû Mihnef dedi: Mûsâ b. Ebî Süveyd b. Râdî bana şöyle anlattı:

Şam'dan gelen savaşçılar yanlarına taş alarak: "Bu taş kaçmadıkça bizler Şebîb'den kaçmayız," dediler. Şebîb onların bu durumundan haberdar olunca onlara bir oyun oynamak istedi. Bunun için dört at getirilmesini istedi. Bu atların kuyruklarına ikişer kalkan bağladı. Maiyetine de sekiz adam aldı. Yanında Hayyân adındaki hizmetçisi de vardı. Ona yanında bir kırba su taşımasını emretti. Arkasından onların ordugâhına yakın bir noktaya kadar gitti. Arkadaşlarına emir vererek ordugâhın etrafında yerlerini almalarını, her iki adamın yanlarına bir at almalarını ve sıcaklığını hissedene kadar demirle ona dokunmalarını, onu ordugâhta bırakmalarını istedi. Şebîb adamlarına: "Sizden kurtulanlar bu tepeye gelsinler," dedi. Ancak adamları bu işi yapmayı arzu etmediler. Bu durumu görünce onların yapmasını istediği şeyi kendisi yapmaya karar verdi. Bunun üzerine atlar ordugâha daldı. Kendisi de arkadan girerek Tahkim şiarını haykırmaya başladı. Bunun üzerine insanlar birbirlerini vurmaya başladılar. Ancak onla-

rın başında bulunan Habîb b. Abdurrahman el-Hakemî onlara: "Ey insanlar! Bu bir oyundur. Durum belli oluncaya kadar yerinizde durun dedi. Bunun üzerine yerlerinde durdular. Şebîb ise bir müddet ordugâhlarında kaldı. Bir direk darbesine maruz kalmış, bu onu bitap düşürmüştü. İnsanlar sükûnete avdet edip de yerlerine dönünce kendisi de kalabalığın içinden geçerek tepeye gitti. Hayyân'ı görünce ona: "Ey Hayyân! Başıma su dök," dedi. Başına su dökmesi için başını eğince Hayyân boynunu vurmayı düşündü. 'Bunu öldürmekten daha onurlu bir şey yoktur. Hem de Haccâc bana aman verecektir,' diye düşündü. Ancak bu işe karar verince onu bir titreme aldı. Kırbanın ağzını açmakta geç kalınca torbasından bıçağı çıkardı ve onunla kırbayı delerek Hayyân'ın eline verdi. Hayyân da kırbanın suyundan Şebîb'in başına döktü. Daha sonra Hayyân: "Vallahi kararımı uygulamama korkaklık ve titreme
[284] engel oldu," diyecekti. Akabinde Şebîb adamlarına yetişerek ordugâhına döndü.

***

Mutarrif b. Mugīre İsyanı

Mutarrif b. Mugīre'nin Haccâc ve Abdülmelik'e Karşı İsyanı

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Mutarrif b. Mugīre b. Şu'be, Haccâc'a başkaldırdı ve Abdülmelik b. Mervân'ı halederek dağa çıktı ve öldürüldü.

Abdülmelik b. Mervân'ı Hâletmek Üzere İsyanının Sebebi

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dediğini anlattı: Yûsuf b. Yezîd b. Bekir el-Ezdî bana şöyle dedi:

Mugīre b. Şu'be'nin oğulları barışçı ve asil insanlardı. Kavimleri nezdindeki şerefli konumlarıyla babalarından tevarüs ettikleri şereflerine ilaveten bizatihi kendileri de onurlu insanlardı. Haccâc, Irak'a gelince onunla görüştüler. Haccâc onlarla konuşunca onların kavimlerinin ileri gelenleri ve babalarının oğulları olduklarını anladı. Bunun üzerine Urve b. Mugīre'yi Kûfe'de amil olarak görevlendirirken Mutarrif b.

Mugīre'yi de Medain'e, Hamza b. Mugīre'yi de Hemezân'a amil olarak atadı.

Ebû Mihnef dedi: Husayn b. Yezîd b. Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl el-Ezdî bana şöyle anlattı:

Mutarrif b. Mugīre b. Şu'be, Medain'e gelince minbere çıktı. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Haccâc Allah onu ıslah etsin, beni size vali olarak atadı. Bana hak ile hükmetmemi ve icraatımda adil olmamı emretti. Bana emrettikleriyle amel etsem insanların en mutlusu olurum. Aksi takdirde kendimi helak etmiş ve şansımı zayi etmiş olurum. Bilesiniz ki iki asır namazı (öğle ile ikindi) arasında makamımda oturacağım. Bana ihtiyaçlarınızı iletin, sizin ve memleketinizin yararı olan hususlarda tavsiyelerinizi yapın. Gücüm yettiğince size iyilik yapmakta tereddüt etmeyeceğim." Sonra minberden indi. O sırada Medain'de şehrin eşrafı ve belli başlı ailelerin yanında savaşçılar vardı. Cûhâ'da ve Enbar'da olağanüstü bir durum olduğunda bunlar şehre sığmazlardı. Mutarrif gelip de ikamet edince insanları kabul etmek için eyvanda oturdu. Derken Ezd'in ileri gelenleri ve eşrafından olan Hâkim b. el-Hâris el-Ezdî geldi. –Bu zatı bilahare Haccâc beytülmâlden sorumlu kılmıştı.– Mutarrif'e şöy- [285]
le dedi: "Allah seni ıslah etsin. Konuştuğunda senden uzaktım. Sana yaklaştım ki sana karşılık vereyim. Ancak gelişim ile inişin aynı ana rast geldi. Bize anlattıklarını anladık. Haccâc sana bu görevi tevdi etmiştir. Görevi verene ve görevi alana Allah doğru yolu göstersin. Adaletle hükmetme temennisinde bulundun. Hak yolunda yardım talebinde bulundun. Niyet ettiğin yolda Allah yardımcın olsun. Sen siretinde babana benziyorsun ve Allah'ın ve insanların rızasını murat ediyorsun." Mutarrif ona: "Yanıma gel," dedi ve ona yer vererek yanında oturttu.

Ebû Mihnef dedi: Husayn b. Yezîd bana şöyle anlattı:

Onlara gelen en iyi amildi. Şüpheli insanları bastırır ve zulmü reddederdi. Bir şair olan Bişr b. Ecda' el-Hemdânî es-Sevrî yanına geldi ve şu beyitleri dillendirdi:

Bir güzele vuruldum. O haddini aşmayan, kibar ve güzel boyunludur.

O karanlıktan sonra doğan güneş gibidir. Münis, güzel ve naziklerle yürür.

Aşka o uzun boylu ve erkek rahatlığı içinde olan sevgiliyi sor. O başvurulan ikram sahibi olup cömert, örf ve iyilik ehlidir.

Nesebi zikredilecek asil bir kimsedir. Diyet gününde ağır yük alan gururlu kişidir.

Rahmândan seni korumasını diliyorum. Allah seni orman aslanları gibi bıyıkları sarı olan gruptan korusun.

Onlar Şeybân'ın silahşorlarıdır. Onlar gibisinin varlığını duymadık. Onlar kerim ve cengâver olanların oğullarıdır.

Birliğinde olduğu hâlde İbn Husayn'a saldırıp bayram gecesi onu bertaraf edip ayrıldılar.

Celadet sahibini mızraklarıyla bertaraf ettiler. Sanki bir samyelinin kavurucu sıcaklığına yenik düştüler.

Rûzdâbâr'da bütün birlikleri mızraklarla hurmalıklar ile çöl arasında dağıtılmıştır.

Mutarrif ona: Bizi ancak teşvik etmek için geldin. Nitekim bu sırada Şebîb, Sâtîdmâ'dan gelmişti. Bunun üzerine Mutarrif, Haccâc'a şöyle yazdı:

Emîre (Allah kendisine ikramda bulunsun) arz ederim: Şebîb bize doğru hareket etmektedir. Emîr uygun görürse bana asker desteğinde bulunsun. Böylece onlarla Medain'i zapturapt altına alırım. Zira Medain, Kûfe'nin kapısı ve kalesidir.

[286] Bunun üzerine Haccâc b. Yûsuf, Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef'i iki yüz, Abdullah b. Kennâz'ı da iki yüz olmak üzere dört yüz asker gönderdi. Şebîb gelince Kanâtır Huzeyfe'de konakladı. Sonra Kelvâzâ'ya kadar geldi. Buradan Dicle'yi geçerek Behüresîr şehrine geçti. Mutarrif b. Mugîre ise Kisrâ'nın konutunun ve beyaz evin bulunduğu kadîm şehirde bulunuyordu. Şebîb, Behüresîr'de konaklayınca Şebîb ile aralarında bulunan köprüyü kesti ve Şebîb'e haber göndererek: "Bana adamlarından salih kişilerden oluşan bir grubu gönder ki onlarla Kur'an üzerinde sohbet edelim ve sizin davetinizin mahiyetini anlayayım," dedi. Şebîb ona aralarında Süveyd b.

Süleym, Ka'neb ve Muhallel b. Vâil'in de bulunduğu bir grubu gönderdi. Geçiş aracı onlara yaklaştırılıp da binmek istediklerinde Şebîb onlara: "Elçim Mutarrif'in yanından dönünceye kadar gemiye binmeyin," diye haber gönderdi. Aynı zamanda Mutarrif'e haber göndererek: "Adamlarımı bana iade edinceye kadar bana bazı adamlarını gönder," dedi. Mutarrif elçisine: "Ona git ve söyle, sana nasıl güvenebilirim. Zira sen bana güvenmiyorsun," dedi. Şebîb ona: "Sen bilirsin ki dinimizde ihanet etmek bizce caiz değildir. Oysa siz onu caiz görüyor ve küçümsüyorsunuz," diye haber gönderdi. Bunun üzerine Mutarrif ona Rebî' b. Yezîd el-Esedî, Süleyman b. Huzeyfe b. Hilâl b. Mâlik el-Müzenî ve Mugîre'nin azatlısı ve Mutarrif'in muhafızlarının başında bulunan Yezîd b. Ebî Ziyâd'ı gönderdi. Bunlar onun yanına varınca adamlarını ona gönderdi.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı:

Mutarrif b. Mugîre b. Şu'be'nin yanındaydım. Sanırım ravi şöyle dedi: Onun askerlerindendim. Ya da Şebîb'in elçileri ona geldiklerinde onun huzurunda bulunuyordum. O beni ve kardeşimi sever, bize ikramda bulunur ve bizden bir şey saklamazdı. Elçiler huzuruna girdiklerinde onun yanında benden ve kardeşim Hallâm b. Sâlih'ten başka hiç kimse yoktu. Onlar altı kişi biz de üç kişiydik. Onlar tam silahlıydılar. Bizler ise yanımızda sadece kılıçlarımız vardı. Bize yaklaştıklarında Süveyd: "Rabbinin makamından korkan ve hidayeti ve ehlini bilenlere selam olsun," dedi. Mutarrif: "Evet, onlara selam olsun," dedi. Akabinde oturdular. Mutarrif onlara: "Bana hikâ- [287]
yenizi anlatın. Talebiniz nedir? Davetinizin mahiyetini haber verin," dedi. Bunun üzerine Süveyd b. Süleym Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Allah'ın kitabına ve Muhammed'in (sav.) sünnetine davet ediyoruz. Kavmimize karşı duyduğumuz husumet onların feyi tekellerine almaları, hududu uygulamamaları ve zorbalıkla insanlara musallat olmaları yüzündendir." Mutarrif şöyle dedi: "Siz ancak hakka davet ediyorsunuz ve husumetiniz açık ve seçik olarak zulme karşıdır. Bu hususta size katılıyorum. Bana uyun ki sizinle bir ve beraber olalım." Elçiler: "Söyle, ne söyleyeceksen söy-

le. Bizi hakka davet edeceksen sana icabet edeceğiz," dediler. Mutarrif şöyle dedi: "Sizi bu zalimlere karşı birlikte savaşmaya davet ediyorum. Zira onlar asidirler ve dinde yanlış şeyler ihdas ettiler. Onları Allah'ın kitabı ve Muhammed'in (sav.) sünnetine davet edelim. Hilafet makamı şûrâ marifetiyle olsun. Müslümanlar kimi isterlerse onu başlarına getirsinler. Aynen Ömer b. Hattâb'ın bıraktığı yol gibi. Araplar şûrâ ile Kureyş'e razı olmak kastedildiğini bilirlerse razı olacaklar ve onların çoğu size tâbi olup size destek olacaklar ve istediğiniz şey tahakkuk etmiş olur."

Ravi dedi: Bunun üzerine kaktılar ve "Senin bu davetine hiçbir şekilde icabet etmeyiz," dediler. Ayrılınca henüz evin giriş kısmından çıkmadan Süveyd b. Süleym dönüp Mutarrif'e baktı ve şöyle dedi: "Bizler hain ve mütecaviz olsaydık kendi aleyhine onlara bir fırsat vermiş olurdun." Mutarrif bu ifadeden korktu ve şöyle dedi: "Mûsâ ve Îsâ'nın Rabbine yemin ederim ki doğru söyledin."

Ravi dedi: Elçiler döndüler ve Şebîb'e Mutarrif'in söylediklerini naklettiler. Şebîb, Mutarrif'i kazanmayı arzu etti. Şebîb onlara: "Sabahladığınızda biriniz ona gidin" dedi. Sabah olunca Süveyd'i ona gönderdi ve ona talimatını verdi. Süveyd geldi ve Mutarrif'in kapısını çaldı. Ben onun için izin aldım. İçeri girip de oturunca ben çıkmak istedim. Bunun üzerime Mutarrif bana şöyle dedi: "Otur, senden saklanacak bir sır yoktur." Bunun üzerine oturdum. Henüz taze bir gençtim. Süveyd ona: "Sır saklamadığın bu şahıs kimdir?" Mutarrif ona: "Bu, şeref ve hasep sahibidir. Bu, Mâlik b. Züheyr b. Cezîme'dir," dedi. Süveyd: "Ona ne mutlu! İkramda bulundun. İlgini devam etti-
[288] rebilirsin. Dini de hasebi gibiyse o takdirde kâmil bir kişidir," dedi. Sonra ona döndü ve şöyle dedi: «Biz Müminlerin Emîri ile bize söylediğin sözlerin hakkında görüştük. O bize onunla görüşün ve ona: "Bilmez misin ki Müslümanların kendi aralarından hayırlılarını seçmeleri hayırlı bir iştir ve bir rüşd meselesidir. Resulullah'tan (sav.) sonra sünnet böyle tecelli etmiştir, deyin. Eğer size 'Evet öyledir,' derse ona: 'Biz aramızdan en uygununu ve kendisine yüklenen görev konusunda en ehil

olanı seçtik. O yolunu değiştirmez ve istikametini bozmazsa o bizim başımızda kalacaktır,' diye söyleyin," dedi. Ayrıca şunu da bize söyledi: "Ona deyin ki: 'Şûrâ hakkında Araplar bilseler ki Kureyş'i hilafet için öngörüyorsunuz o takdirde size daha çok uyacaklar,' şeklindeki sözün hakkında şöyle dedi: Hak ehlinin azlığı, Allah nezdinde onlar için bir eksiklik değildir. Aynı şekilde zalimlerin çok olması da onların hayırlı olduklarını göstermez. Onun için çıktığımız hakkımızı terk etmemiz ve senin şûrâ davetine icabet etmemiz bir hata olduğu gibi bir acizlik, bir zafiyet ve zalimlere yardım etmektir. Nitekim biz Kureyş'in bu işe diğer Araplardan daha layık olduğunu kabul etmiyoruz.» Şebîb ayrıca şöyle dedi: «Hilafet makamına diğer Araplardan daha layık olduklarını söylerse ona: "Niçin daha haklı olduklarını sorun. Mutarrif, Muhammed'in (sav.) yakınlığı sebebiyle derse ona: 'Bu doğru olsa ilk Muhacirlerden oluşan selef-i sâlihin Muhammed'in ailesinin de başına geçmezlerdi. Hatta onlardan başka o ailede Ebû Leheb'in ailesinden başka kimse kalmasaydı onların başına geçmeleri uygun olmazdı. Onlar bu işe en layık olanların insanların en muttakisi, en faziletlisi olduğunu ve bu işe en ehil kimsenin olduğunu bilmeselerdi, insanların başına geçmezlerdi. Kaldı ki zulme karşı ilk mücadele veren ve zulmü ortadan kaldırmaya çalışan ve Ahzâba karşı savaşanlarız. Mutarrif bize uyarsa bizimle aynı haklara sahip ve mükellefiyetlerle mükelleftir. Yani Müslümanlardan biridir. Aksi takdirde o da düşmanlık yaptığımız ve savaştığımız müşrikler gibidir.»

Mutarrif ona: "Söylediklerini anladım. Artık dönebilirsin. Biz de durum değerlendirmesi yapacağız," dedi.

Bunun üzerine Süveyd döndü. Mutarrif de güvendiği adamlarını ve danışmanlarını topladı. Süleyman b. Huzeyfe el-Müzenî ve Rebî' b. Yezîd el-Esedî bunlardandı. Nadr b. Sâlih dedi: Ben ve Mugîre b. Şu'be'nin azatlısı Yezîd b. Ebî Ziyâd [289]
kılıçlarımızla yanı başında ayakta duruyorduk. Nitekim Yezîd b. Ebî Ziyâd onun muhafızlarından sorumluydu. Mutarrif onlara şöyle dedi: "Sizler benim sadık adamlarımsınız ve sevgili arkadaşlarımsınız. Size güveniyorum ve görüşlerinize değer

veriyorum. Vallahi bu zalimlerin amellerinden nefret ediyorum. Kalben amellerini reddediyorum ve elimden geldiği kadar fiilen ve emirlerimle amellerini değiştirmeye çalışıyorum. Onların günahları büyüyünce ve onlara karşı mücadele eden bu insanlar bana uğrayınca yardımcılarım olursa artık onlara karşı durmak ve onlara muhalefet etmekten imtina edemeyeceğimi düşünmeye başladım. Ben bu insanları davet ettim ve onlara şöyle şöyle dedim. Onlar da bana şunları şunları söylediler. Onlarla birlikte savaşmayı uygun görmüyorum. Ancak bana uyarlarsa ve onlara söylediğim hususları kabul ederlerse Abdülmelik'i ve Haccâc'ı haledecek ve onların üzerine giderek onlara karşı mücadele edeceğim." Müzenî ona: "Onlar sana uymazlar ve sen de onlara uymazsın. En iyisi bu hususları gizli tut ve kimseye açıklama," dedi. Esedî de ona aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine mevaliden İbn Ebî Ziyâd dizleri üzerine çöktü ve şöyle dedi: "Vallahi onlarla aranda geçen konuşmaların tek bir kelimesi Haccâc'a gizli kalmaz. Hatta konuşulanlar on misli abarttırılarak anlatılacaktır. Vallahi bulutların üstüne dahi kaçsan, seni ve maiyetindekileri öldürmek için Haccâc sana ulaşmanın yolunu bulmaya çalışacak. Bulunduğun yerden bir an önce kurtulmaya bak. Zira Medainliler bu taraftan ve o taraftan ve Şebîb'in askerleri Şebîb ile aranda gerçekleşen temaslar hakkında konuşuyorlar. Bu haber akşamdan önce Haccâc'a ulaşacaktır. Bu sebeple Medain'den başka bir yere gitmelisin. Onun iki arkadaşı da İbn Ebî Ziyâd'ın görüşünü tasdik ettiler. Mutarrif ikisine: "Ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. İkili: "Senin davetine icabet edecek, Haccâc'a ve başkasına karşı sana yardımcı olacağız," dediler. Mutarrif sonra bana baktı ve "Sen ne düşünüyorsun?" dedi. "Düşmanlarınla savaşacak ve sebat ettiğin sürece ben de seninle sebat edeceğim," dedim. Mutarrif: "Senden beklediğim de budur," dedi.

Ravi dedi: Mutarrif bekledi. Üçüncü günde Ka'neb ona gelerek: "Bize uyarsan bizden olursun. Davetimizi reddedersen seninle savaşacağız," dedi. Mutarrif: "Acele etmeyin. Biz durumu değerlendiriyoruz," dedi.

Ravi dedi: Mutarrif adamlarına haber göndererek: "Bu gece hepiniz yola çıkın. Sizinle Deskere'de buluşuruz. Zira orada bir vukuat vardır," dedi.

Daha sonra Mutarrif gece vakti yola çıktı. Adamları da [290] ona refakat ettiler. Önce Deyr Yezdicerd'e uğradı. Burada Has'am'dan Kabîsa b. Abdurrahman el-Kuhâfî ile karşılaştı, ondan kendisine katılmasını istedi. Kabîsa ona refakat etti. Mutarrif onu giydirdi ve ona binek vererek erzak ihtiyacının karşılanmasını emretti. Arkasından Deskere'ye geçti. Mutarrif, Deskere'den ayrılmak isteyince adamlarına durumu anlatmayı gerekli gördü. Bunun için adamlarının ileri gelenlerini topladı. Önce Allah'ı andı ve Resulullah'a (sav.) salat ve selam getirdi ve şöyle dedi: Allah kullarına cihadı farz kıldı, adaleti ve ihsanı emretti. Şöyle buyurdu: "*Hayır ve takva üzere yardımlaşın. Günah ve haksızlık üzere yardımlaşmayın. Allah'tan sakının. O cezası şiddetli olandır.*"[51] Allah şahit olsun ki ben Abdülmelik b. Mervân'ı ve Haccâc b. Yûsuf'u halettim. Sizden kim benimle birlikte hareket etmek istiyor ve benim görüşüme katılıyorsa benim peşimden gelsin. Onlar için güzel bir arkadaşlık ve güzel bir dayanışma vardır. Kim istemezse dilediği yere gidebilir. Zira ben zalimlerle savaşmak itemeyenlerin arkadaşlığını istemiyorum. Sizi Allah'ın kitabına ve Peygamber'in sünnetine ve zalimlere karşı savaşmaya davet ediyorum. Allah bizi muvaffak kılarsa hilafet Müslümanlar arasında şûrâ ile olacaktır. Onlar dilediklerini halife olarak seçeceklerdir.

Ravi dedi: Bunun üzerine adamları hareketlendiler ve ona biat ettiler. Arkasından ikametgâhına geçti ve Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef ile Abdullah b. Kennâz en-Nehdî'yi çağırdı ve onlarla baş başa görüştü. Onları da diğer arkadaşları gibi mücadeleye davet etti. İkili davetini kabûl ettiler. Ancak yola çıkınca ikili maiyetlerindeki savaşçılarla ayrılıp Haccâc'a gittiler. Haccâc ile Şebîb mübarezeye çıkmışlardı. İkili Şebîb ile yapılan savaşa katıldı. Ravi dedi: Ardından Mutarrif adamla-

51 Mâide, 5/2.

rıyla birlikte Deskere'den ayrılıp Hulvan'a doğru hareket etti. Nitekim aynı yılda Haccâc, Süveyd b. Abdurrahman es-Sa'dî'yi Hulvan ve Sebazân'a amil olarak göndermişti. Mutarrif b. Mugîre'nin bölgesine doğru hareket ettiğini duyunca bu konuda gevşek hareket ederse veya yağcılıkta bulunursa Haccâc'ın bunu kabul etmeyeceğini anladı. Bunun üzerine Süveyd ona karşı bölgenin halkını ve Kürtleri topladı. Kürtler ona karşı Hulvan Boğazı'nı tuttular. Süveyd de onu karşılamak üzere çıktı. Aslında Süveyd onunla savaşmak istemiyordu. Ancak Haccâc'a karşı sorumlu duruma düşmek de istemiyordu. Âdeta mazur görünmek için bir şeyler yapmak istiyordu.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Alkame el-Has'amî bana şöyle anlattı:

[291] Haccâc b. Câriye el-Has'amî, Mutarrif'in Medain'den dağa doğru çıktığını duyunca kavminden ve başkalarından otuz kadar adamla ona katıldı. Ben de aralarındaydım. Hulvan'da Mutarrif'e yetiştik ve onunla birlikte Süveyd b. Abdurrahman'a karşı savaştık.

Ebû Mihnef dedi: Nadr da bu konuyu bana anlattı.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Alkame bana şöyle anlattı:

Mutarrif'e katıldığımızda buna sevindi ve Haccâc b. Câriye'yi yanına oturttu.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih ve Abdullah b. Alkame bana şöyle anlattılar: S

üveyd harekete geçince piyadelerin başına geçti ve meskûn bölgenin dışına çıkmadı. Oğlu Ka'kā' da süvarilerin başındaydı. Ancak süvarileri çok değildi.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih şöyle dedi:

İki yüz kişi olduklarını tahmin ettim. İbn Alkame ise: "Üç yüzden az olduklarını tahmin ediyorum," dedi. Ravi dedi: Mutarrif, Haccâc b. Câriye'yi çağırıp onu onlar kadar bir grupla onların üzerine gönderdi. Onlar Ka'kā''a doğru yöneldiler ve ciddi olarak onunla savaşmak istiyorlardı. Henüz tecrübeli ve maharetli süvariler değillerdi. Süveyd onların oğluna doğru hareket ettiklerini görünce Rüstem adındaki hizmetçisini onlara gönderdi, –Deyrülcemâcim vakasında onunla birlikte

öldürüldü.– onun elinde Benî Sa'd'ın sancağı vardı. Rüstem, Haccâc b. Câriye'nin yanına geldi ona hızlıca: "Bölgemizden çıkıp gitmek istiyorsanız gidebilirsiniz. Biz sizinle savaşmak istemiyoruz. Amacınız biz isek elimizdekini savunmak zorundayız," dedi. Bunun üzerine Haccâc b. Câriye, ona şöyle dedi: "Emîrimize git ve bana anlattıklarını ona söyle." Rüstem çıktı ve Mutarrif'e gitti. Ona Haccâc b. Câriye'ye söylediklerini söyledi. Mutarrif ona: "Ne sizi ne de memleketinizi isterim," dedi. Adam: "O zaman şu yolu izle ve memleketimizden çık. İnsanlar bizim size karşı çıktığımızı görmeli ve duymalıdır," dedi. Bunun üzerine Mutarrif, Haccâc b. Câriye'ye haber göndererek gelmesini istedi. Haccâc gelince gösterilen yolu izleyerek ayrıldılar. Ancak Hulvan Boğazı'na vardıklarında Kürtlerin orada konuşlandıkları görüldü. Bunun üzerine Mutarrif ve bütün adamları indiler. Sağ taraftan Haccâc b. Câriye, sol [292]
taraftan Süleyman b. Huzeyfe onlara saldırdılar ve onları hezimete uğratarak bertaraf ettiler. Mutarrif ve adamları selamete kavuşarak yollarına devam ettiler ve Hemezân'a yaklaştılar. Ancak kardeşinin Haccâc nezdinde sorumlu duruma düşmemesi için şehre girmek istemedi. Bu nedenle sola saparak Mâh Dînâr'a doğru hareket etti. Nitekim kardeşi Hamza b. Mugîre, Hemezân'da vali olarak görev yapıyordu. Mutarrif, Mâh Dînâr bölgesine girince kardeşi Hamza'ya şöyle yazdı:

Harcama çoğaldı. Erzak temini zorlaştı. Gücün yettiğince kardeşine mal ve silah yardımında bulun.

Elçi olarak da Mugîre b. Şu'be'nin azatlısı Yezîd b. Ebî Ziyâd'ı gönderdi. Yezîd gece vakti Hamza'ya gitti ve Mutarrif'in mektubunu ona iletti. Hamza onu görünce ona: "Anan seni yitirsin. Mutarrif'i sen mi öldürdün?" dedi. Yezîd; "Sana kurban olayım. Ben değil o kendini ve beni öldürdü. İnşallah seni de öldürmez." Hamza: "Bu işi kim ona telkin etti?" Yezîd: "Nefsi ona bu işi güzel gösterdi," dedi ve oturup ona durumu anlattı. Sonra Mutarrif'in mektubunu ona iletti. Hamza mektubu okuduktan sonra: "Ona mal ve silah göndereceğim. Ancak bana söyle bu iş gizli kalabilir mi?" dedi. Yezîd: "Hayır, gizli kalacağını tahmin etmiyorum." Hamza: "Vallahi en yararlı yardım olan zâhirî yar-

dım hususunda onu terk etsem dahi yardımın kolayı olan gizli yardım işinde onu kendi hâlinde bırakmayacağım," dedi. Ravi dedi: Hamza, Yezîd b. Ebî Ziyâd ile mal ve silah gönderdi. Yezîd döndü ve Mutarrif'e gitti. Bu sırada Mâh Dînâr bölgesinin bir beldesi olan ve Asbahan sınırında bulunan Sâmân'daydık. Nitekim bu beldede Acemler ikamet ediyordu.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı:

Vallahi Yezîd b. Ebî Ziyâd gider gitmez askerin kendi aralarında: "Emîr kardeşine haber göndererek ondan mal ve silah talebinde bulundu," diye konuştuklarını duydum. Bunun üzerine Mutarrif'e gittim ve ona bu durumu ona söylediğimde Mutarrif eliyle alnına vurdu ve şöyle dedi: "Süphanallah! Öncekiler ne doğru söylemişler: Ancak olmayan şey gizli ka-
[293] labilir." Ravi dedi: Nitekim çok geçmeden Yezîd b. Ebî Ziyâd geri döndü. Ardından da Mutarrif adamlarıyla birlikte yoluna devam ederek Kum, Kāşân ve Asbahan'da konakladı.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Alkame bana şöyle anlattı:

Mutarrif, Kum ve Kāşân'da ikamet edip de mutmain olunca Haccâc b. Câriye'yi çağırdı ve ona şöyle dedi: "Sebeha vakasında Şebîb'in hezimeti hakkında konuş. Vakaya şahit oldun mu? Yoksa vakadan önce mi çıktın?" Haccâc: "Hayır vakaya şahit oldum." Mutarrif: "O zaman bana olayı tam olarak anlat," dedi. Ona olayı anlattım. Mutarrif: "Ben Şebîb'in galip gelmesini isterdim. Ama dalalette idiyse dalalet üzere öldürülecekti. Sanırım bunu temenni etti. Zira Haccâc helak olursa arzu ettiği emeline ulaşacaktı." Ravi dedi: Arkasından Mutarrif amillerini görev yerlerine gönderdi.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı:

Mutarrif düzgün ve kararlı bir iş planladı. Ancak mukadderat buna izin vermedi. Şöyle dedi: Rebî' b. Yezîd aracılığıyla Süveyd b. Sirhân es-Sekafî ve Bükeyr b. Hârûn el-Becelî'ye şöyle yazdı:

Sizi Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünnetine davet ediyoruz. Sizi haktan bilerek sapan ve feyi tekeline alan ve kita-

bın hükmünü terk edenlere karşı savaşmaya davet ediyoruz. Hak zahir olur ve bâtıl mahvolur ve Allah'ın kelimesi en yücelere ulaşırsa hilafet işini ümmete tevdi ederiz. Onlar kendi idarecilerini kendileri seçecekler. Bu teklifimizi kabul eden dinde kardeşimiz ve hayatta ve ölümde dostumuz olacaktır. Bunu reddedene karşı da cihat edecek ve ona karşı Allah'ın yardımını dileyeceğiz. Ona karşı hüccet olacağız. Cihadı terk etmesi de zarar olarak ona yeter. Allah'ın emirleri konusunda zalimlere yağcılıkta bulunması zafiyet olarak ona kâfidir. Allah kıtali Müslümanlara emretmiş ve onun hoş olmayan bir şey olduğunu belirtmiştir. Allah'ın rızası ancak sabırla ve Allah'ın düşmanlarına karşı savaşmakla elde edilebilir. O hâlde hakka icabet edin ve ümit ettiğiniz kişileri de hakka çağırın. Onu bilmeyenlere anlatın. Kim bizimle aynı görüşteyse ve davetimize icabet ederek düşmanımızı düşman bilen bize gelsin. Allah bize ve size doğru yolu göstersin, bizim ve sizin tövbenizi kabul buyursun. O tövbeleri kabul eden ve rahmetle muamele edendir. Selam ile.

Adı geçen iki mektubu alınca Reylilerden bazı adamlarla [294]
birlikte harekete geçerek onlara tâbi olanları da davet ettiler ve Reylilerden yüz kadar adamla gizlice ve fark edilmeyecek şekilde yola çıktılar ve Mutarrif'e iltihak ettiler. Asbahan'da Haccâc'ın amili olan Berâ b. Kabîsa ise şöyle yazdı:

Emîr'in (Allah onu ıslah etsin) Asbahan'a ihtiyacı varsa Mutarrif üzerine kalabalık bir ordu göndererek onu ve maiyetindekileri bertaraf etsin. Zira beldelerden birinde bir grup ona katılmak üzere bulunduğu yere intikal etmektedir. Mutarrif'in adamları çoğalmış bulunuyor. Selam ile.

Haccâc ona şöyle yazdı:

Benim elçim sana gelince maiyetindekilerle kamp kur. Adî b. Vettâd gelince adamlarınla ona katıl ve ona itaat et. Selam ile.

Berâ mektubu okuyunca çıktı ve kamp kurdu. Haccâc ise Berâ b. Kabîsa'ya posta binekleriyle yirmişer yirmişer, on beşer on beşer ve onar onar gruplar hâlinde takviye göndermeye başladı. Neticede ona beş yüz kişi gönderdi. Nitekim

maiyetinde iki bin kişi vardı. Öte yandan Esved b. Sa'd el-Hemezânî, Sebeha vakasında Haccâc'ın Şebîb'e karşı zaferi akabinde Rey'e gelmiş, Hemezân ve Dağlık bölgeye uğramış ve Hamza'ya gitmişti. Ona mazeret beyan etti. Esved dedi: Hamza'nın durumunu Haccâc'a bildirdim. Haccâc, durumdan haberdar olduğunu söyledi. Onu azletmek istediyse de ona karşı koymasından endişe etti. Bu nedenle Hamza b. Mugīre'nin muhafızları başında bulunan Kays b. Saîd el-İclî'yi Hemezân amili olarak atadı ve ona: "Hamza'yı demir kelepçelere vur ve onu hapse atarak emrimi bekle," diye yazdı. Nitekim Benî İcl ve Rebîa kabilelerinin Hemezân'da mensupları vardı.

Atama kararı ve emri kendisine ulaşınca aşiretinden çok sayıda kişiyle mescide gitti. İkindi vaktiydi. Hamza namazı
[295] kıldırdı ve ayrıldı. Ayrılınca muhafızlarının başı olan Kays b. Saîd el-İclî ona refakat etti, Haccâc'ın mektubunu okuttu ve tayin kararnamesini gösterdi. Hamza: "Baş üstüne," dedi. Kays onu kelepçeledi ve hapse attı. Artık Hemezân onun yönetimindeydi. Bu sebeple kendi amiller atadı. Bütün amillerini kendi kabilesinden seçti. Sonra Haccâc'a şöyle yazdı:

Emîre (Allah onu ıslah etsin) arz ederim. Hamza b. Mugīre'yi demir kelepçelere vurdum ve onu hapse attım. Amillerimi ḫaraç işlerini yürütmek üzere gönderdim. Haraç toplama işine el koydum. Emîr (Allah onu korusun) bana izin verirse aşiretim ve bana uyanlarla birlikte Mutarrif'in üzerine gideceğim ve ona karşı cihat edeceğim. Umarım ki cihat haraç toplamaktan daha hayırlıdır. Selam ile.

Haccâc mektubu okuyunca güldü ve şöyle dedi: Bu garip bir adam! Kendisine tevdi ettiğimiz emanete öncelik vermektedir. Öte yandan Hamza, Hemezân'da Haccâc için ağır bir yüktü. Zira kardeşine mal ve silah yardımın bulunmasından korkuyordu. Hatta başkaldırma ihtimali de vardı. Bu nedenle Haccâc, Hamza için tuzak kurup durdu ve nihayetinde onu azletti. Artık mutmain oldu ve Mutarrif'in meselesine eğilmeye başladı.

Ebû Mihnef dedi: Mutarrif b. Âmir b. Vâsile bana şöyle anlattı:

Haccâc, Kays b. Saîd el-İclî'nin mektubunu okuyunca ve "Emîr dilerse onun üzerine gider ve kavmimle ona karşı cihat ederim," şeklindeki sözünü duyunca şöyle dedi: "Benim için Arapların haraç topraklarında çoğalmaları kadar sevimsiz bir durum yoktur." Ravi dedi: İbn Gark bana şöyle dedi: Bu sözü Haccâc'dan duyar duymaz anladım ki meşgaleleri biterse onu azledecektir.

Ravi dedi: Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı:

Haccâc, Rey Valisi Adî b. Vettâd el-İyâdî'ye yazarak Mutarrif b. Mugīre'nin üzerine gitmesini, Berâ b. Kabîsa'ya uğramasını ve buluştuklarında emir ve komutanın kendisinde olmasını emretti.

Ebû Mihnef dedi: Babam bana Abdullah b. Züheyr'den Abdullah b. Süleym el-Ezdî'nin şöyle dediğini anlattı:

Rey'de Adî b. Vettâd'ın makamında oturuyordum. Derken kendisine Haccâc'ın mektubu geldi. Mektubu okuduktan sonra onu bana verdi. Mektupta şunlar yazılıydı:

Mektubumu okur okumaz Reylilerden maiyetindekilerin dörtte üçüyle hareket et. Sonra Cey'de bulunan Berâ b. Kabîsa'ya uğra ve birlikte hareket edin. Bir araya geldiğinizde emîr [296] sensin. Allah Mutarrif'i öldürür ve müminler onun şerrinden kurtulurlarsa Allah'ın himayesinde görev yerine dön. Mektubu ben de okuyunca bana kalk ve hazırlan.

Ravi dedi: Adî çıktı ve kamp kurdu. Sonra kâtipleri çağırdı ve insanların dörtte üçünü sefere yazılmalarını istedi. Bir hafta geçmeden Cey'e ulaştık. Kabîsa el-Kuhâfî burada bize katıldı. Emrinde Şamlılardan dokuz yüz savaşçı vardı. Bunların içinde Ömer b. Hübeyre de vardı. Cey'de iki günden fazla beklemedik. Sonra Adî b. Vettâd emrindeki üç bin Reyli ve Haccâc'ın Kûfe'den Berâ'ya gönderdiği bin askerin katılımıyla yola çıktı. Bunlardan başka yedi yüz Şamlı ve Asbahan ve Kürtlerden oluşan bin savaşçı daha vardı. Toplamda yaklaşık olarak altı bin savaşçıyla Mutarrif b. Mugīre üzerine gitti.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana Abdullah b. Alkame'den naklen şöyle anlattı:

Mutarrif onların harekâtını haber alınca askerlerini bir hendek içine aldı ve düşman gelinceye kadar orada beklediler.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Züheyr'in azatlısı Yezîd bana şöyle anlattı:

O sırada mevlam Abdullah ile birlikteydim. Adî b. Vettâd çıktı ve insanları savaş durumuna soktu. Abdullah b. Züheyr'i sağ kanadın başına getirdikten sonra Berâ b. Kabîsa'ya: "Sol kanadın başına geç," dedi. Ancak Berâ öfkelendi ve "Bana sol kanatta durmamı emrediyorsun. Oysa ben de senin gibi bir emîrim. Benim süvarilerim sol kanattadır ve onların başına Mudar'ın silahşoru Tufeyl b. Âmir b. Vâsile'yi gönderdim," dedi. Durum Adî'ye havale edildi. Adî, İbn Ukaysır el-Has'amî'ye: "Süvarilerin başına sen geç ve Berâ b. Kabîsa'ya git ve de ki: Sana itaat etme emri verildi. Senin sağ kanat, sol kanat, süvariler ve piyadelerle bir işin yoktur. Sen itaat etmekle mükellefsin. Hoşlanmayacağım bir davranışla karşıma çıkma. O takdirde ben de seni görmezden geleceğim." Aslında ona saygı duyuyordu.

Ardından Adî sol kanadın başına Ömer b. Hübeyre'yi gönderdi. Onu yüz Şamlı savaşçıyla gönderdi. Ömer sancağıyla yerine geçti. Onun adamlarından biri Tufeyl b. Âmir'e: "Sancağını bırak ve bizden uzak dur. Zira bu mevkiin sahibi biziz," [297] dedi. Tufeyl: "Sizinle husumet içine girmem. Bu sancağı bana emîrimiz Berâ b. Kabîsa verdi. Komutanınızın insanların başına getirildiğini biliyoruz. Eğer komutanınıza bu görev verildiyse Allah mübarek etsin. Bize düşen itaat etmek ve dinlemektir," dedi. Ömer b. Hübeyre ise şöyle dedi: "Kardeşiniz ve amcanız oğluna bir şey demeyin. Bizim sancağımız senin sancağın sayılır. Dilersen sana tevdi edebiliriz." Ravi dedi: Bu durumda bu iki insan kadar hilm sahibi kimse görmedik. Ravi dedi: Adî b. Vettâd meydana indi ve Mutarrif üzerine yürüdü.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih ve Abdullah b. Alkame bana şöyle anlattılar:

Mutarrif sağ kanadının başına Haccâc b. Câriye'yi, sol kanadına da Rebî' b. Yezîd el-Esedî'yi getirdi. Merkezi de Süleyman b. Sahr el-Müzenî'ye tevdi etti. Kendisi de piyadelerle birlikte yürüyüşe geçti. Onu babası Mugîre b. Şu'be'nin azat-

lısı Yezîd b. Ebî Ziyâd ile birlikte gördüm. İki taraf birbirlerine saldırınca, yüz yüze gelince Bükeyr b. el-Becelî'ye: "Çık ve onları Allah'ın kitabına ve Peygamberinin sünnetine davet et ve onları kötü amelleriyle tevbih et," dedi. Bunun üzerine Bükeyr b. Hârûn koyu kahverengi, uzun kuyruklu, atı üzerinde ve zırhlı, miğferli, kolu zırhlı olarak, elinde mızrağı ve zırhını bürd kumaşından bir kefiyeyle bağlamış vaziyette çıktı, yüksek ve ince bir sesle şöyle seslendi: "Ey kıblemizin, milletimizin ve davetimizin insanları! O'ndan başka ilah bulunmayan ve dışınızı bildiği gibi içinizi bilen Allah adına size soruyoruz. Bize insafla cevap verin ve doğru söyleyin. Kullar için değil Allah için nasihat edin. Bana söyler misiniz? Kullarına karşı Allah için şahitler olun. Zira Allah ilmiyle onların yaptıklarını bilmektedir. Abdülmelik b. Mervân ve Haccâc b. Yûsuf hakkında bana söyleyin. Onları zorba ve kendi menfaatlerini öne çıkaran, heva ve heveslerine uyan, şüphe ve zanla hareket eden ve öfkeyle insan hayatına son veren kişiler değiller mi?" Ravi dedi: Bunun üzerine her taraftan: "Ey Allah düşmanı! Yalan söylüyorsun. Öyle değillerdir," dediler. Bükeyr b. Hârûn onlara: "*Yazık size, Allah'a iftira etmeyin. Sonra kökünüzü keser. İftira eden muhakkak perişan olur.*"[52] Yoksa Allah'ın ilminde olmayan şeylere mi vâkıfsınız? Ben sizden şahitlik istedim ve Allah şahitlik hakkında şöyle buyurdu: "*Kim şehadeti gizlerse bilsin ki kalbi günahkârdır.*"[53]

Bunun üzerine Adî b. Vettâd'ın sancaktarı ve azatlısı Sârim [298]
meydana çıktı ve Bükeyr b. Hârûn el-Becelî'ye saldırdı. İkili kılıçlarıyla vuruştular. Ancak Adî'nin adamının darbeleri bir işe yaramazken Bükeyr bir kılıç darbesiyle hasmını öldürdü. Sonra ilerleyerek teke tek mübareze istedi. Ancak karşısına çıkan olmayınca şu beyti tekrarlayıp durdu:

Ey Sârim! Keskin bir kılıçla karşılaştın. Karşılaştığın yeleli ve güçlü bir aslandı.

Ravi dedi: Ardından sağ kanatta bulunan Haccâc b. Câriye sol kanatta bulunan Ömer b. Hübeyre'ye saldırdı. Aynı

52 Tâhâ, 20/61.
53 Bakara, 2/283.

kanatta Tufeyl b. Âmir b. Vâsile de vardı. Haccâc, Tufeyl ile karşılaştı. İkili, dost ve uhuvvet bağıyla birbirlerine bağlıydılar. Birbirlerine kılıç çektikten sonra birbirlerini tanıdılar. Bunun üzerine vuruşmaktan imtina ettiler. İki taraf uzun bir süre savaştılar. Derken Adî b. Vettâd'ın sol kanadı bir miktar geriledi. Bunun üzerine Haccâc b. Câriye asıl yerine çekildi. Daha sonra Rebî' b. Yezîd, Abdullah b. Züheyr'e saldırdı. Uzun süre savaştılar. Sonra grup hâlinde Esedî'ye saldırıp öldürdüler. Bu sırada Mutarrif'in sol kanadı geriledi, Mutarrif'in yanına kadar çekildiler. Sonra Ömer b. Hübeyre, Haccâc b. Câriye ve adamlarına saldırdı ve uzun bir süre vuruştular. Sonra onu sıkıştırarak Mutarrif'e kadar çekilmek zorunda bıraktı. İbn Ukaysır el-Has'amî süvarilerle Süleyman b. Sahr el-Müzenî'ye saldırarak onu öldürdü. Bunun üzerine süvarileri geri çekildi ve Mutarrif'e kadar gerilediler. Bunun üzerine süvariler benzeri görülmemiş bir şekilde savaştılar. Bunun neticesinde İbn Ukaysır, Mutarrif'e kadar ilerledi.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı:

O gün Mutarrif onlara şu ayeti okuyup tekrarladı: "*Ey Ehl-i kitap! Sizinle aramızda müşterek olan bir söze gelin. Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. Ona hiçbir şeyi ortak tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın. Onlar yine de yüz çevirirlerse o zaman, şahit olun ki biz Müslümanlarız deyiniz.*"[54]

Ravi dedi: Mutarrif öldürülünceye kadar savaştı. Ömer b. Hübeyre onun başını kesti. Rivayete göre de onu öldüren odur. Aslında birçok kişi ona saldırdı. Ancak başını İbn Hübeyre kesti ve onu Adî b. Vettâd'a göndererek bu başarıya nail oldu. Nitekim Ömer b. Hübeyre o gün savaştı ve iyi bir sınav verdi.

[299] **Ebû Mihnef dedi: Hâkim b. Ebî Süfyân el-Ezdî bana şöyle anlattı:**

Mugîre b. Şu'be'nin azatlısı Yezîd b. Ziyâd, Mutarrif'in sancaktarıydı ve muharebede öldürüldü. Savaş bittikten sonra Mutarrif'in ordugâhına girdiler. Mutarrif ordugâhın sorumlu-

54 Âl-i İmrân, 3/64.

luğunu Abdurrahman b. Abdullah b. Afîf el-Ezdî'ye vermişti. O da öldürüldü. Sâlih, âbid ve afif bir kimseydi.

Ebû Mihnef dedi: Mevaliden Zeyd'in bana anlattığına göre Abdurrahman'ın kafasını İbn Ukaysır el-Has'amî'nin yanında gördüm. Kendime hâkim olamadım ve ona: "Vallahi öldürdüğün o insan musalli, âbid ve çokça Allah'ı zikreden bir insandı," dedim. Bunun üzerine bana yöneldi ve "Kimsin?" diye sordu. Efendim ona: "Benim adamımdır. Neyi var?" dedi. Adam sözlerimi ona anlatınca efendim: "Onun akli zafiyeti vardır," dedi. Ardından Adî b. Vettâd maiyetinde Rey'e gittik. Adî savaşta iyi sınav veren bazı adamları Haccâc'a gönderdi. Haccâc onlara ikramda ve ihsanda bulundu. Savaş sonrası Rey'e dönünce Becîle kabilesi Adî'ye geldi ve Bükeyr b. Hârûn için aman istediler. Adî ona aman verdi. Sakîf de Süveyd b. Sirhân es-Sekafî için aman diledi. Adî ona da aman verdi. Mutarrif ile birlikte hareket eden diğer aşiretler de adamları için aman dilediler. Adî onlara da iyilik yaparak aman verdi. Mutarrif'in ordugâhında kuşatılan bir grup da: "Ey Berâ! Amansız kaldık bize şefaatçi ol," diye seslendiler. Bunun üzerine onlara aman diledi ve serbest kaldılar. Adî çok sayıda esir almıştı ve onları serbest bıraktı.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih bana şöyle anlattı:

Adî b. Vettâd, Hulvan'a giderek Süveyd b. Abdurrahman'ı ziyaret etti ve ona ikramda bulundu. Ardından da Kûfe'ye gitti.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Alkame bana şöyle anlattı:

Haccâc b. Câriye el-Has'amî, Rey'e geldi. O oranın divanında kayıtlıydı. Onun hakkında Adî'ye talepte bulunuldu. Adî: "Bu şahıs meşhur bir adamdır ve arkadaşıyla şöhret buldu. İşte Haccâc'ın onun hakkında bana yazdığı mektup!"

Ebû Mihnef dedi: Babam bana Abdullah b. Züheyr'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Haccâc b. Câriye hakkında onunla konuşanlardandım. Ancak Adî bize Haccâc'ın mektubunu çıkardı. Mektupta şunlar yazılıydı:

Eğer Allah, Haccâc b. Câriye'yi öldürdüyse buna sevinece- [300]
ğim. Eğer sağ ise onu bul ve bağlayarak bana gönder. Selam ile.

Ravi dedi: Adî bize dedi ki, onun hakkında bana yazıldı. Bu hususta itaat etmek ve dinlemekten imtina edilemez. Bana yazılmasaydı sizin için ona aman verirdim ve ondan sarfınazar ederek aramazdım. Bunun üzerine yanından ayrıldık. Sonra Hâlid b. Attâb b. Verkā geldi. Onun için Adî'ye gittim ve kendisiyle konuştum. Adî ona da aman verdi. Benî Hilâl b. Âmir'in azatlısı Habîb b. Hidre şu beyitleri dillendirdi:

Düşmanın tecavüzünden korktuğumuzda sol tarafımızdan Fâid'e ulaşıldı mı?

Emin olduğumuz taraftan korku bize yönelince karanlıkta ufaklara doğru yol katetmeye başladık.

Hedye'ye sor, ahlak bakımından bizden daha asil bir insan gördü mü?

Ona sor, bize verdikleri ahde sadık kaldılar mı yoksa bize kızmakta ısrar mı ediyorlar?

Daha öncesinde bir dostluğunuz vardı. Biz onun ipini sağlam bağladık ve öylece harekete geçti.

Güzel bir hayata sahip olduk ve aynı zamanda kederli bir yaşama mahkûm olduk.

Dilediğim bir zaman sürecine ulaştım ve aşama aşama onu istedim ve onu dürdüm.

Süvarilerin bir küme hâlinde toplanıp bir çevirme harekâtına girdiklerini gördün.

Onlar mızrak uçlarıyla ölüm şerbetinden dolu bir bardaktan içerler.

Atlarla kovalamaca bana cazip gelir ancak eğlenme güzelliği benden almaktadır.

Miğferli cesur savaşçılar Hint kılıçlarıyla içinde izler bırakana kadar durmazlar.

Ben yarından itibaren bu işe muvafığım, tıpkı Şen'in Tabaka'ya muvafık olduğu gibi.

***

Ezârikanın Bertaraf Edilmesi

Ezârika Arasında İhtilafın Vuku Bulması

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Katarî b. Fücâe'nin adamları olan
[301] Ezârika arasında ihtilaf vuku buldu. Onların bir kısmı ona

muhalefet ettiler ve ondan ayrılarak Abdu Rabbih el-Kebîr'e biat ettiler. Bir kısmı da Katarî'nin biatine bağlı kaldılar.

Bu Konuda Varit Olan Rivayetler ve Onları Helake Götüren İhtilafın Sebebi

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen Yûsuf b. Yezîd'in şöyle dediğini anlattı:

Mühelleb, Sâbûr'da ikamet etti ve Haccâc Attâb b. Verkā'yı ordugâhından bir sene kadar ayırdıktan sonra Katarî ve adamlarıyla savaştı. Bu cümleden olarak Bostan gününde onlara saldırdı ve onlarla çetin bir muharebeye girişti. O sırada Kirman Hâricîlerin elinde, Fars bölgesiyse Mühelleb'in elindeydi. Onların bulunduğu bölge onlara dar gelmeye başladı. Zira Fars bölgesinden erzak alamıyorlar ve asıl yurtlarından uzak kalmışlardı. Bu sebeple çıktılar ve Kirman'a intikal ettiler. Mühelleb de onların peşine düştü ve Cîreft'te –Kirman'ın şehir merkezi– konakladı. Mühelleb onlarla bir sene boyunca şiddetli muharebelere girişti ve sonunda onları Fars diyarından söküp attı. Bütün Fars diyarı Mühelleb'in eline geçince Haccâc bölgeye amillerini gönderdi ve orayı Mühelleb'den aldı. Abdülmelik durumdan haberdar olunca Haccâc'a şöyle yazdı:

Fars diyarının dağlık bölgesinin haracını Mühelleb'in elinde bırak. Zira ordunun maddi güce, ordunun başındakinin de yardım ve desteğe ihtiyacı vardır. Fesâvederâ Bücerd ve İstahr bölgelerini de ona bırak.

Bunun üzerine Haccâc mezkûr bölgeleri Mühelleb'e bıraktı. Bunun üzerine Mühelleb amillerini bölgeye gönderdi. Böylece bölge onun için düşmanlarına karşı bir güç oldu. Bu konuda Ezd şairi, Mühelleb'i eleştirerek şöyle dedi:

Derâbecerd köşkleri için savaşıyor, Mugîre ile Rukād için vergi topluyoruz.

Nitekim Rukād b. Ziyâd b. Hemmâm –Atîk'ten bir adam– Mühelleb nezdinde itibarlı bir kişiydi. Haccâc, Mühelleb'e Berâ b. Kabîsa'yı Mühelleb'e gönderdi ve ona şöyle yazdı:

Vallahi dilesen bu asi Hâricîlerin kökünü kazıyabilirsin. Ancak sen elindeki bölgelerin gelirini yemek için onların uzun bir müddet kalmalarını istiyorsun. Bu maksatla seni [302]

onlara karşı harekete geçirmesi için Berâ b. Kabîsa'yı sana gönderdim. Sana geldiği zaman bütün Müslümanlarla onların üzerine git ve en çetin şekilde onlarla savaş. Sakın benim indimde geçerli ve doğru olmayan bahane ve mazeretlere tevessül etme. Selam ile.

Bunun üzerine Mühelleb her biri birliğin başında oğullarını sefer için meydana çıkardı. İnsanları da sancakları altında, saflarında ve "ahmâs" olarak seferber etti. Berâ b. Kabîsa da geldi, yakınlardaki bir tepede onları izleyebilecek bir yerde yerini aldı. Ardından birlikler birliklere ve adamlar adamlara saldırmaya başladılar. Benzeri görülmemiş bir şekilde savaştılar. Muharebe sabah namazından öğleye kadar sürdü. Sonra ara verdiler. Berâ b. Kabîsa geldi ve ona: "Hayır, vallahi senin oğulların gibi silahşor görmedim. Araplarda senin süvarin gibi süvari görmedim. Seninle savaşan bu kavimden daha sabırlı ve savaşçı görmedim. Vallahi sen mazursun." Mühelleb orduyu çekti. İkindi vakti askerle ve birliklerinin başındaki oğullarıyla tekrar meydana çıktı ve onlar aynı şiddette savaştılar.

Ebû Mihnef dedi: Ebü'l-Muğallis el-Kinânî bana amcası Ebû Talha'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Hâricîlerin bir birliği bizim bir birliğimize saldırdı. İki taraf arasında muharebe şiddetlendi. Her biri direnerek çekilmedi ve karanlık basıncaya kadar muharebe devam etti. Biri diğerine: "Kimlerdensiniz?" diye sordu. Onlar: "Benî Temîm'den," dediler. Diğerleri de "Biz de Benî Temîm'deniz," dediler. Akşam olunca iki taraf meydandan çekildiler. Bunun üzerine Mühelleb, Berâ'ya: "Durumu nasıl gördün?" diye sordu. Berâ: "Vallahi öyle bir kavimdirler ki onlara karşı ancak Allah sana yardım edebilir," dedi. Bunun üzerine Mühelleb, Berâ b. Kabîsa'ya ihsanda bulundu ve ona hediye vererek binek verdi ve kıyafet hediye etti. Ona on bin dirhem verilmesini emretti. Berâ, Haccâc'a döndü ve ona Mühelleb'in haklı olduğunu söyledi ve gözlemlerini paylaştı. Mühelleb de Haccâc'a şöyle yazdı:

Emîrin (Allah onu ıslah etsin) mektubunu aldım. Emîrin bu asi Hâricîler ile ilgili olarak bana yönelttiği eleştirileri oku-

dum. Emîr bana onlara karşı harekete geçmemi emretti ve elçisini de buna şahit tuttu. Gerekeni yaptım. Emîr ona gözlemleri hakkında sorabilir. Bana gelince Allah'a yemin ederim ki onların kökünü kazıyıp onları bulundukları yerden sökebildiğim hâlde bundan imtina etsem Müslümanları kandırmış, [303] Müminlerin Emîri'ne vefa göstermemiş ve Emîre (Allah onu ıslah etsin) nasihat etmemiş olurdum. Böyle bir anlayışa sahip olmaktan Allah'a sığınırım. Bu, Allah'a karşı olan görevimle bağdaşmamaktadır. Selam ile.

Nitekim Mühelleb on sekiz ay boyunca onlara karşı muharebeler yaptı. Ancak onları azaltamadığı gibi hiçbir muharebede ona ve Iraklılara yönelttikleri kılıç ve mızrak darbeleriyle onları caydırıp vazgeçiremediler.

Öte yandan onlardan bir adam Kirman'ın bir nahiyesinde Katarî'nin amiliydi. Benî Dabbe'den olan ve Muka'tar adındaki bu adam, bir müfrezenin başında çıktı. Bu adam Hâricîlerden savaşçı bir adamı öldürdü ve onların himayesine girdi. Muka'tar onu öldürünce Hâricîler, Katarî'ye gidip durumu anlattılar ve "Bize izin ver adamımıza karşılık Dabbî'yi öldürelim," dediler. Katarî: "Bunu yapmayı uygun görmüyorum. Kaldı ki içinizde fazilet ehli olan ve geçmişiyle temayüz etmiş bir adamdır," dedi. Onlar: "İzin ver," dediler. Katarî: "Hayır," dedi. Bunun üzerine aralarında ihtilaf ortaya çıktı ve Abdu Rabbih el-Kebîr'i başa getirip Katarî'yi halettiler. Onların dörtte biri veya beşte birine tekabül eden bir grup da Katarî'ye biat ettiler. Bunun sonucunda Katarî bir ay boyunca sabah ve akşam onlarla savaştı.

Mühelleb durumu Haccâc'a yazdı:

Allah, Hâricîlerin şirretini onlara döndürdü. Onların çoğu Katarî'yi haledip Abdu Rabbih'e biat ettiler. Küçük bir grup da Katarî'ye bağlı kaldı. Onlar sabah ve akşam birbirleriyle savaşıyorlar. Umarım ki bu durum onların helakine sebep olacaktır, inşallah. Selam ile.

Bunun üzerine Haccâc ona şöyle yazdı:

Mektubunu aldım. Hâricîlerin kendi aralarındaki ihtilaflarına değinmişsin. Mektubum sana ulaşınca onlar bir araya gelmeden ve ihtilaf hâlindeyken onlara karşı harekete geç. Tekrar bir araya gelirlerse onların sana olan yükü daha ağır olacaktır. Selam ile.

Bunun üzerine Mühelleb ona şöyle yazdı:

Emîrin mektubunu aldım. Muhtevasını bütünüyle kavradım. Ancak onlar birbirlerini öldürdükçe, birbirlerinin sayısını azalttıkça onlara savaş açmayı düşünmüyorum. Eğer bu duruma devam ederlerse bu arzu ettiğimiz şeydir ve bununla helak olacaklardır. Bir araya gelirlerse bile birbirlerini za-
[304] yıflatmış olurlar. O zaman ve onlar en zayıf durumdayken ve şevkleri kırılmışken inşallah harekete geçeceğim. Selam ile.

Haccâc ona karışmadı. Mühelleb de Hâricîleri kendi hâllerinde bıraktı ve bir ay boyunca birbirleriyle savaştılar.

Arkasından Katarî ona uyanlarla birlikte ayrıldı ve Taberistan'a doğru hareket etti. Geri kalanlar ise Abdu Rabbih el-Kebîr'e biat ettiler. Bunun üzerine Mühelleb onlara karşı harekete geçti. Ancak ona karşı şiddetli bir mukavemette bulundular. Buna rağmen Allah onları bertaraf etti ve onlardan az sayıda kişiler kurtuldu. Mühelleb onların ordugâhlarını içindekileri ele geçirdi. İnsanları esir aldı. Zira onlar da Müslümanları esir alıyorlardı. Ka'b el-Eşkarî –Eşkar, Ezd'den bir batındır– Râmhürmüz, Sâbûr ve Cîreft günlerini anarak şu beyitleri dile getirdi:

Ey Hafs! Sefer beni sizinle ilgilenmekten alıkoydu. Uykum kaçtı ve uykusuzluk gözümü vurdu.

Ey Ka'b! İhtiyarlıktan sonra bir güzele vuruldun. İhtiyarlıkta aşk ise memnudur.

O güzelden verdiği ahde rağmen vaz mı geçtin? Yoksa senden uzak düşünce aranızdaki bağ kesildi mi?

Bir güzele vuruldum. Onun evi tepenin zirvesindedir. Ancak kapılar ve taş duvarların arkasındadır.

Omuzları hareketli, tepeleri güzel kokuludur. Yürümeye yeltenince az kalsın kesilecekti.

Onun için ez-Zâbiyeyn sahilinde bir ev bıraktım. Orada badiye ehli de şehir ehli de mesut olur.

Bir diyar seçtim ki orada onlarla mesrur olduğum bir topluluk vardır ve onların içinde seçtiklerimiz için hayırlı insanlar bulunmaktadır.

Memleketim bitmeye başlayınca ben de mera peşine düştüm. Mal talebinde bulunan bunun için koşturur ve beklenir.

Ey Ebû Saîd! Sana yardım talebiyle geldim. Zira mağduriyete maruz kaldım.

Mühelleb olmasaydı yerimizde su ve ağaç bulunduğu sürece onların diyarına uğramazdık.

İnsanlar içinde tanıdığım bütün topluluklar üzerinde sizin bol cömertliğinizin eserini gördüm.

Cömertliğinden verdiğin nimetlerle onları ihya ettin. Tıpkı yağmura kavuşan toprağın ihya olduğu gibi.

Dilerim ki bir yokluk vuku bulursa Allah'ın ihsanı senin ellerinde [305] *tecelli etsin.*

Fakirliğin gücünü zayıflattığı kardeşine yardım et ki kırılan kemiği kaynasın.

Akrabalarım beni yalnızlığa mahkûm ettiler. Hayal kırıklığına uğradım. Allah beni korusun. Onlara nasıl komplo kurarım?

Ey tarzı güzel, güneş gibi parlayan, vücudu ve yürüyüşü güzel ve bakışlarında sükûnet bulunan cariyeyi bağışlayan!

Nice ay yüzlü güzeller yanından dönerken nicelerinin de senin cömertliğinden payları vardır.

Onlara vâris olduğun mülk sahipleri senin şanını yücelttiler. Onlar kavmin büyükleri ve efendileri olup kolaylık ehlidirler.

Bazı maktuller bazı öçler için harekete geçtiler. Oysa savaşta olup bitenlerin öcü alınamaz.

Düşman onlara musallat olunca insanlar teslim oldular. Onların durumunda ne geliş ve gidiş vardır.

Hiç kimse köprünün kapısından geçemedi. Savaş şehrin insanlarını ısırdı da onlar inlerine kapandılar.

Korku evlerin içine sokuldu. Kadınlar gibi olan erkekler de korkuya kapılarak kıskançlık duygusunu yitirdiler.

Savaş ve bela şiddetlendi ve öyle bir duruma maruz kaldık ki etekler onun için toplanır.

Vaziyeti gevşetmeden onların himayesinde kaldık ancak durum çıkmaza girince reis paçaları sıvadı.

Bugüne kadar onları önemsemezdik ancak küçümsenen tehlike vahametini gösterdi.

Zafiyete uğrayıp da onlar sahamıza girince insanlar seferber edilmek istendiler ancak harekete geçmediler.

Bir adam –aşiretinde ona muhalif kimse yoktur ve onun da bir taksiratı yoktur– seslendi:

Orada öyle meziyetleri ortaya çıktı ki daha önce görülmeyen meziyetler.

Savaş hengâmesi için savaş kıyafetlerini giydiler. Sonra da köprüyü arkadan geçtiler.

Şeref sancakları altında yürüdüler. O sancaklar altında savaşan vakarlı aslanlar vardı.

Ahvaz'ı arkada bırakıp da Râmehürmüz'de konuşlanınca haberi aldılar.

Bişr'in ölüm haberi geldi. Bunun üzerine gerilediler ve uyarılınca kendine gelen az bir topluluk dışında âdeta yarıldılar.

Bizim reis ise biati üzere vefayla bizi yönetmeye devam etti. Biz de diğerleri gibi ihanet etmedik.

[306] *Sonra Cündisâbûr'da toplandık ve onlarla aramızda kıvılcım saçan bir ateş tutuştu.*

Ateş saçan cengâverlerle karşılaşıyoruz. Sanki kendileriyle vuruştuğumuz o insanlar beşer değil cindiler.

Öfkeyle ve akşam vaktinden sabaha kadar onlar bize biz de onlara âdeta zehir içirdik.

Öldürülenler için ne diyet ne de kısas vardır. Bizden ve onlardan akan kan heder olmaktadır.

Nihayet bize boyun eğdiler ve bizim aslanlarımız ilerledikçe onları önlerine katıp sürdüler.

Tepede konuşlandıkları sabahki hileleri onlara bir yarar sağlamadı ve tuzakları boşa çıktı.

Birliklerimiz Mühelleb'in etrafında nişaneli olarak seyredip durdu ve ay ışığına kadar bu hareketini sürdürdü.

O andan itibaren sevindikten sonra üzüntüyle çekip gittiler. Ancak nehirler ve duvarlar engel olarak karşılarına çıktı.

Askerlerini tekrar dağın dibinde Kâzerûn'da konakladıklarında seferber ettilerse de ne izzet ne de zafere erdiler.

Bizi doğruluk menzilesinde buldular. Zafer elde edeceklerini sanmışlardı ancak muzaffer olamadılar.

Geçit gününde Bârîn topraklarında kükreyen aslanlar yetişip onların kanını akıttılar.

Üslerini tahliye etmeyen birliklerle karşılaştılar ve içlerinde hasımlarına karşı tekebbürle davrananlar vardır.

Atları geldiğinde düşmanın üzerine atılırlar. Arkalarını dönen düşmanı takip ederler.

Cübeyrîn'de de saflar hâlinde saldırıya geçtiklerinde de rezil olup arkalarını dönerek kaçtılar.

Vallahi bizim sahamıza ne zaman girdilerse bizimle savaşmaları bizim zaferimizle neticelendi.

Mızraklarla onları süreriz, sabah ve akşam savaş ateşiyle onların üzerine gideriz.

Korku içinde arkalarını dönüp gittiler ve kılıçlarımızı savaşa karşı sallamamıza sebep oldular. Korku da onları kurtaramadı.

Alnı geniş, kulacı uzun, sevinçli, cömert olan ve bedenen zayıf ve kindar olmayan.

Savaş tecrübesi olan tabiat mübarektir. Hafif meşrep değildir ve şımarıklık meziyetlerinden değildir.

O üç yıl boyunca bizimle sebat etti ve aşama aşama savaştı ve savaşa komuta etti.

Yarın ne olacağı görülecek günler ve gecelerde insanlar için ibret [307] *vardır.*

Aceleciliği ve ardı ardına hareket etmeyi bırakıp gözlemlemeye bakın. Zira savaşçı bazen teenniyle beklemesini bilmelidir.

Nitekim çıkış yolunu gösteren durumlar ortaya çıkar ve getirdikleriyle bıraktıkları tebeyyün eder.

Onları Kirman'a doğru sürüp de parçalandıklarında eceller ve mukadderatın tecelli zamanı yaklaştı.

Deniz dalgaları gibi onların üzerine gittik. Onlar da yaklaştılar. Ondan önce de aramızda husumet vardı.

Bazı kayıplarımızı hatırlamamız bizim öfkemizi artırdı. Onlar her hatırlandıklarında gözler önünü görmez olur.

Cerûz'u ve iki yıl geçmesine rağmen cenazeleri defnedilmemiş maktulleri düşününce.

Husumet hissi kalplerimize hâkim olur ve onları yok etmek isterken onlar da bizi ortadan kaldırmak isterler.

Savaşta bizler onların tökezlemesini onlar da bizim tökezlememizi ister ve birbirimizi ayağa kaldırmayız.

Onların özür dilemesini kabul etmediğimiz gibi onlar da özür dilememizi kabul etmezler.

İki dağ gibi yerde iki saf hâlinde savaşırız ve vuruşmalarda kılıçlar göz açık kalıncaya kadar bir şimşek gibi çakar.

Herkes kendi doğrularını savunur ve iki tarafta da sureler okunur.

Geldiklerinde kılıçları ve kesilecek develeriyle gelirler ve bir grup tarafından yük hayvanları gibi yönlendirilirler.

Liderimiz de bizden bir grup onun etrafı çevrilmiştir. Ezd'den olan bu grup başlarına gelen her şeye sabrederler.

Orası öyle bir sahnedir ki manzarası bile cengâverleri keser ve sabah gelenleri yakar.

Aramızda öyle adamlar vardır ki savaş ateşi yanarken Meşrifî kılıcıyla onlara vururuz.

Keskin kılıç dışında her türlü silah savaş sahnesinde yok olmuştur.

Zırhlı atların ayakları altında çiğneriz ve aramızda sert mızrakların kırılan parçaları serpilmiştir.

Son nefeslerini vermiş maktullerin etrafını çevirdiler. Onların üzerinde sanki çekirgeler konmuştur.

Maktule karşılık maktul vardır. Âdeta kısas yapılmış ve öcünü almamış erkeklerin sadrı şifa bulmuştur.

[308] *Yakınlarında öldürülmüş atlar vardır. Bunlarda ve ölülerin cesetleri yırtıcı kuşlar için yem oldu.*

Muharebe sahasındaki cesetler sanki rüzgâr tarafından savrulmuş ve hayata veda etmiştir.

Bundan önceki savaşlarda da Ezd'in zaferleri vardı ve bundan dolayı övgüye nail oldu.

Her gün Ezd müthiş hâdiselerle karşılaşır. Bunun bir saatlik dehşeti saçı ağartır.

Benim kavmim olan Ezd'in büyükleri savaşta bir badireyle karşılaşsalar,

Ezd'de izzet sığınakları var. Kamçıları çetin olan bir savaş vuku bulursa insanlar o sığınaklara sığınır.

Öyle bir kabiledirler ki kılıçlarıyla izzet ve şerefe nail olurlar. Nitekim kötü durumlar karşısında güzel meziyetler imdada yetişir.

Allah'ın inayetinden sonra Mühelleb olmasaydı Kirman nehirleri karşısında karşılaştıkları orduyla başa çıkamazlardı.

Onlar muhkem ayetleri inkâr ettiklerinde biz Allah'ın ipine sarıldık ve onlar gibi küfre düşmedik.

Hedefi şaşırdılar ve İslam'dan saparak peygamberlerin getirdiklerine muhalif bir dine tâbi oldular.

Öte yandan Tufeyl b. Âmir b. Vâsile, Abdu Rabbih el-Kebîr ve adamlarının bertaraf edilmelerini ve Katarî'nin izini kaybettirerek Hâricîlerin onun peşinden gitmelerini ve onun hilelerini zikrederken şu beyitleri dile getirmiştir:

Bizler Abdu Rabbih ve askerlerini öyle cezalandırdık ki onların esirleri taksim edildi.

Ordusuyla Kirman'da onlara musallat oldu ve onları içinde bulundukları güzel yerden söküp attı.

Küfrün Katarî'si de bir deve kuşudur. Kaçkındır ve gecesini uykusuz vaziyette geçirmektedir.

Bizden kaçtığı zaman yüzünü hidayet yolundan başkasına çevirmektedir.

Kaçış onu kurtaramaz. Denizde sürekli bir gemide seyretse dahi onun için kurtuluş yoktur

***

Katarî ve Adamlarının Helak Olması

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Katarî, Abîde b. Hilâl, Abdu Rabbih el-Kebîr ve onlara tâbi olan Ezârika bertaraf oldular.

Bertaraf Olmalarının Sebepleri

Bunun sebebi bahsi geçen Ezârikanın Kirman'da ihtilafa [309] düşmeleri, bir kısmının Abdu Rabbih el-Kebîr'e, bir kısmının Katarî'ye tâbi olmaları ve Katarî'nin durumunun zaafa uğraması ve Taberistan'a çekilmesidir. Haccâc durumdan haberdar olunca –Hişâm'ın Ebû Mihnef ve Yûnus b. Yezîd'den naklettiğine göre– Süfyân b. Ebred'i üzerine gönderdi. Süfyân'ın emrine Şamlılardan oluşan büyük bir ordu gönderdi. Süfyân önce Rey'e intikal etti, sonra da onların peşine düştü. Haccâc ayrıca Taberistan'da konuşlanan Kûfe ordusunun başındaki İshak b. Muhammed b. el-Eş'as'a Süfyân'a katılmasını ve itaat etmesini söyledi. Bunun üzerine İshak, Süfyân'a katıldı ve onunla hareket ederek Katarî'nin peşine düştüler. Neticede onu Taberistan'ın dağlık bölgesindeki bir geçiş noktasında yakaladılar. Ona saldırınca adamları dağıldılar. Kendisi de bineğinden düştü ve uçurumdan yuvarlanarak aşağıya kadar yuvarlandı. Muâviye b. Mihsan el-Kindî dedi ki: Düşerken onu gördüm ancak teşhis edememiştim. Derken on beş Arap kadınına rast geldim. Son derece güzel ve hoş görünümlüydüler. İçlerinde yaşlı bir kadın da vardı. Onların üzerine gittim ve onları alıp Süfyân b. Ebred'e götürdüm.

Ona yaklaştığımda yaşlı kadın kılıcıyla bana musallat oldu; boynumu vurmaya yeltenirken kılıç miğferime isabet etti, boğazımın derisi yüzüldü. Ben de kılıcı kaparak yüzüne vurunca kılıç tepesine düştü ve kadın can verdi. Diğer kadınları alıp Süfyân'a götürdüm. Süfyân yaşlı kadının durumuna güldü ve "Allah'ın cezası bu kadını öldürmekten maksadın neydi?" dedi. Ona: "Allah seni ıslah etsin. Bana yönelttiği darbeyi görmedin mi? Vallahi az kalsın beni öldürecekti." dedim. Süfyân: "Gördüm. Vallahi yaptıklarından dolayı seni suçlamıyorum. Öte yandan muhitin ehlinden bir köylü, dağ yolundan aşağıya kadar yuvarlanan Katarî'ye rast geldi. Katarî ona: "Bana su ver," dedi. Katarî çok susamıştı. Adam ona: "Bana bir şey ver ki sana su vereyim," dedi. Katarî: "Vallahi gördüğün gibi silahımdan başka bir şeyim yok. Bana su verirsen sana silahımı veri-
[310] rim," dedi. Adam: "Hayır, önce silahını ver," dedi. Katarî: "Hayır, önce bana su getir," dedi. Bunun üzerine köylü ayrıldı ve yukarıdan Katarî'ye bakarak büyük bir taşı üzerine yuvarladı. Taş kalçasına düştü ve onu bitap düşürdü. Köylü Katarî'yi bilmiyordu. Ancak güzel hâlinden, silah ve teçhizatından dolayı eşraftan olduğunu sanıyordu. Sonra insanlara seslendi. Onun üzerine ona geldiler. Kûfelilerden bir grup yanına kadar sokulup onu öldürdüler. Bunlar arasında Sevre b. Ebcer et-Temîmî, Ca'fer b. Abdurrahman b. Mihnef, Sabbâh b. Muhammed b. el-Eş'as, Benî Eş'as'ın azatlısı Bâzâm, Benî Nasr b. Muâviye'nin azatlısı ve dihkânlardan Ömer b. Ebi's-Salt b. Kenârâ vardı. Bunların tümü onunun katili olduklarını iddia ettiler. Bunun üzerine Ebü'l-Cehm b. Kinâne el-Kelbî onlara: "Kendi aranızda anlaşıncaya kadar onu bana teslim edin," dedi. Onlar başı ona teslim ettiler.

Ebü'l-Cehm'in kellesini Kûfelilerin başında bulunan İshak b. Muhammed'e götürdü. Ancak Ca'fer onun yanına gitmedi. Zira aralarında bir sorun olduğu için birbirleriyle konuşmuyorlardı. Ca'fer, Süfyân b. Ebred'in ordusundaydı. İshak, Süfyân'ın maiyetinde değildi. Ca'fer, Rey'de Medine'nin rubuu[55]

55 "Rubu" çeyrek, dörtte bir anlamında ise de burada kastedilen Medinelilerden oluşan kabileler grubudur (çev.).

başındaydı. Süfyân, Rey'e uğrayınca Haccâc'ın emriyle onların silahşorlarını ordusuna aldı ve onları yanında götürdü. Adı geçenler başı ona getirip ihtilaflarını ona arz ettiler. Baş Ebü'l-Cehm b. Kinâne el-Kelbî'nin yanındaydı. Grup anlaşamayınca Ebü'l-Cehm'e: "Sen onu Haccâc'a götür. Bu anlaşamayanları bırak," dedi. Ebü'l-Cehm, Katarî'nin başıyla yola çıktı ve Haccâc'a gitti. Ardından onu Abdülmelik'e götürdü. Bunun üzerine iki bin dirhem sınıfına ilhak edildi. Ayrıca küçük çocuklara verilen tahsisattan da yararlandırıldı. Öte yandan Ca'fer, Süfyân'a giderek ona şöyle dedi: "Allah seni ıslah etsin. Katarî babamı vurmuştu. Onu öldürmekten başka bir derdim yoktu. Onu öldürdüklerini iddia edenlerle bizi bir araya getir ve onlara sor. Ben onların önünde değil miydim? Ben en önce davranıp ona bir darbe indirdim ve işini bitirdim. Sonra onlar geldiler ve kılıçlarıyla ona vurmaya başladılar. Bunu kabul ederlerse doğruyu kabul etmiş olurlar. Aksi takdirde ben onu öldürdüğüme dair Allah'a yemin edeceğim ya da onlar onu kendilerinin öldürdüklerine, benim söylediklerimi tanımadıklarına ve bunda bir hakkım olmadığına dair Allah'a yemin etsinler." Süfyân: "Biz başı gönderdikten sonra geliyorsun," dedi. Bunun üzerine Ca'fer gitti. Onun arkadaşları ona: Vallahi bunların içinde bu hakka en çok sen sahipsin dediler.

Arkasından Süfyân b. Ebred ayrıldı ve Ubeyde b. Hilâl'in [311] üzerine gitti. Ubeyde, Kümis'te bir kaleye çekilmişti. Süfyân onu kuşattı ve birkaç gün onunla savaştı. Sonra bizi onların üzerine götürdü ve tellala şöyle seslenmesini emretti: "Kim yanındakini öldürüp bize gelirse onun için aman vardır." Bunun üzerine Ubeyde b. Hilâl şu beyitleri söyledi:

Ömrüme yemin olsun ki sağır bir davette bulundu. Bu davetten şüphe duyan için kalplerde bir sıkıntı vardır.

Ömrüm hakkı için Süfyân'a biat etsem ve dinimden ayrılsam cahillik yapmış olurum.

Atlarımızda gördüğün güçsüzlük ve hareket zafiyetini Allah'a şikâyet ederim.

Atıcılar Kümis'te her yönden onları hedef aldılar. Artık onların en zorlusu bile boynu büküktür.

Muhasara onları yok ettiyse de belki öldürülenler onların arasında kanlarında çırpınmaktadır.

Oysa daha önce savaşa sevk edildikleri zaman kubbelerin önlerinde kişneyip duruyorlardı.

Süfyân onları bitap düşürünceye kadar muhasara etti. Artık binek hayvanlarının etini yemeye başlamışlardı. Sonra kaleden çıkıp onunla savaştılar. Ancak Süfyân onları bertaraf etti ve kellelerini Haccâc'a gönderdi. Ardından Dünbâvend ve Taberistan'a intikal etti. Süfyân burada kaldı ve Haccâc, Cemâcim vakasından önce onu azletti.

***

Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'in Öldürülmesi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Bükeyr b. Vişâh es-Sa'dî, Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i öldürdü.

Onu Öldürmesinin Sebebi

Ali b. Muhammed'in Mufaddal b. Muhammed'den naklen şöyle anlattı:

Abdülmelik b. Mervân'ın Horasan Valisi Ümeyye b. Abdullah, Bükeyr'i Mâverâünnehir'e gazaya gönderdi. Daha önce de onu Tohâristan'da görevlendirmişti. Görev yerine gitmek için hazırlandı ve çok fazla harcamaları oldu. Bunun üzerine Bahîr b. Verkā es-Sureymî onu emîre gammazladı. Bunun üzerine ona: "Gitme!" diye emretti.

[312] Vali onu Mâverâünnehir'de görevlendirince hazırlandı ve at ve silah tedarik etti. Ayrıca Soğdlardan ve onların tüccarlarından borçlandı. Bahîr, Ümeyye'ye: "Bu adamla senin aranda nehir olur ve kralların muhatabı olursa Halifeyi haledecek ve kendisini halife ilan edecek," dedi. Ümeyye ona: "Şimdilik gitme. Belki ben gazaya çıkarım da sen de benimle beraber çıkarsın," diye haber gönderdi. Bükeyr kızdı: "Bu adam âdeta bana zarar vermeye çalışıyor," dedi. Attâb el-Lakva da Bükeyr ile birlikte gazaya çıkmak için borçlanmıştı. Gitmeyince alacaklılar alacaklarını istediler. Bunun üzerine hapse atıldı. Ancak Bükeyr onun borçlarını ödedi ve Attâb serbest bırakıldı. Ar-

dından Ümeyye gazaya çıkmaya karar verdi, Buhara gazası için hazırlık yapılmasını istedi. Ardından da Tirmiz'de Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim'e gidecekti. Bunun için insanlar hazırlandılar. Ümeyye oğlu Ziyâd'ı Horasan'da vekil olarak bıraktı. Bükeyr de onunla birlikte çıktı. Çıkınca Küşmâhan'da kamp kurdu. Burada birkaç gün kaldıktan sonra yola çıkmayı emretti. Bahîr ona: "İnsanların gazadan geri dönmelerinden endişe ederim. Bu sebeple Bükyer'e söyle artçıların başında olsun ve askerin seyir ve hareketini takip etsin," dedi. Bunun üzerine Ümeyye ona artçıların başında olmasını emretti. Nehre ulaştıklarında Emîr ona: "Ey Bükeyr geç!" dedi. Attâb el-Lakva el-Gudânî: "Allah, Emîri ıslah etsin. Sen geç sonra insanlar geçsin," dedi. Emîr geçti ve ondan sonra insanlar geçtiler. Ümeyye, Bükeyr'e: "Korkarım ki oğlum işini gereği gibi yapamayacak. Zira henüz çok gençtir. Bu nedenle Merv'e dön. Ben seni görevlendirdim. Benim adıma orayı yönet. Oğluma bak ve onun güzel bir heyet üzere olmasına itina göster," dedi. Bunun üzerine Bükeyr, Horasan silahşorlarından tanıdığı ve güvendiği kişileri seçti ve karşı tarafa geçti. Ümeyye de Buhara'ya gitti. Öncü birliğinin başında Huzâa'nın azatlısı Ebû Hâlid Sâbit vardı. Attâb el-Lakva, Bükeyr'e: "Horasan'ı zapt edinceye kadar kendimizi ve aşiretlerimizi feda ettik. Sonra işlerimizi yoluna koyması için Kureyş'ten bir emîr istedik. Ancak bizimle oynayan ve bizi hapisten hapse nakleden bir emîr geldi." Bükeyr: "Peki ne düşünüyorsun?" dedi. Attâb: "Bu gemileri yak ve Merv'e giderek Ümeyye'yi halet. Merv'de ikamet ve bir müddet onu ye," dedi. Ahnef b. Abdullah el-Anberî: "Attâb doğru söyledi," dedi. Bükeyr: "Maiyetimde olan bu silahşorların helak olmasından endişe ederim," dedi. Attâb: "Adam yokluğundan mı endişe edersin? Bu maiyetindekiler helak olurlarsa ben sana Mervlilerden istediğin kadar adam temin ederim," dedi. Bükeyr: "Ama Müslümanlar helak olacak," dedi. Attâb: "Bir tellalın 'Kim Müslüman olursa onu haraçtan muaf tutacağız,' diye seslenmesiyle musallilerden elli bin kişi sana katılacak ve bunlardan daha muti ve söz dinleyenler olacaklardır," dedi. Bükeyr: "Ümeyye ve maiyetindekiler de helak olacak," dedi. Attâb: "Niye helak

olsunlar? Onların gücü, adamları, destekçileri, silahları ve teç-
[313] hizatları vardır. Savaşarak kendilerini savunsunlar ve Çin'e kadar gitsinler," dedi. Bunun üzerine Bükeyr gemileri yaktı ve Merv'e döndü. Ümeyye'nin oğlunu hapse attı ve insanları Ümeyye'yi haletmeye davet etti. Ümeyye durumdan haberdar olunca Buharalılarla az bir fidye karşılığında sulh yapıp geri döndü. Gemilerin hazırlanmasını istedi. Gemiler hazırlandı ve bir araya getirildi. Ümeyye maiyetindeki ileri gelen Benî Temîmlilere: "Bükeyr'in durumuna hayret etmiyor musunuz? Horasan'a geldiğimde onu uyardım. Şikâyet edildi ve aleyhinde bulunuldu. Bazı malları zimmetine aldığı ifade edildi. Ancak bu hususlardan sarfınazar ettim. Ne onu ne de amillerini denetledim. Sonra muhafızların sorumlusu görevini teklif ettim. Ancak imtina etti. Ben de onu muaf tuttum. Sonra ona görev verdim. Ancak uyarıldım. Bunun üzerine gitmemesini söyledim. Bunu da onun için yaptım. Sonra onu Merv'e geri göndererek onu vilayeti yönetmekle görevlendirdim. Ancak bütün bunları tepti ve beni bu şekilde ödüllendirdi," dedi. Bunun üzerine bazıları ona: "Ey Emîr! Bu iş onun eseri değildir. Gemilerin yakılması hususunu Attâb ona telkin etti," dediler. Ümeyye: "Attâb da kim oluyor? O ancak kuluçka tavuğu gibidir." Attâb bu sözü duyunca şu beyitleri dile getirdi:

"Kuluçkaya yatanları" zırhları içinde göreceksin. Hem de sayıları çok ve asil atlar üzerinde oldukları hâlde.

Ey Arapların en kötüsü! Korku ve zafiyetten dolayı işini bıraktın ve bize ahmak olarak geldin.

Soğdların aşılmaz dağlarını görünce kuyruğun kökünü Mûsâ ve Nûh'a bıraktın.

Bir sırtlan gibi süratle geldin ve bizimle konuşmadın; Bahreyn'in harabe gibi derme çatma hurma dallarından yapılan meskenlerden kaçarak geldin.

Sen vaat ve tehditlerini yap. Beni dalgalanan sancaklar altında ve kahramanların naraları eşliğinde tanıyacaksın.

İri ve burun delikleri belirgin bir at sırtında süratle intikal ederim. Atım hızlı yürüyerek, koşarak birliği kuşatır.

Ravi dedi: Gemiler hazırlanınca Ümeyye nehri geçti ve Merv'e yönelerek Mûsâ b. Abdullah'ı terk etti. Şöyle dua etti:

Allah'ım! Bükeyr'e iyilik yaptım. Ancak o iyiliğime nankörlük etti ve yapacağını yaptı. Allah'ım beni onun şerrinden Sen koru!

Bunun üzerine Şemmâs b. Disâr –İbn Hâzim'in öldürülmesinden sonra Sicistan'dan dönmüş ve Ümeyye'nin gazasına katılmıştı–: "Ey Emîr! İnşallah ben seni onun şerrinden kurtaracağım," dedi. Ümeyye onu sekiz yüz kişilik bir birliğin başında öncü olarak görevlendirdi. Şemmâs hareket etti ve Benî Nasr'a ait Bâsân'a geçerek burada konakladı. Bükeyr maiyetinde Müdrik b. Enîf olduğu hâlde onun üzerine gitti. Babası ise Şemmâs ile birlikteydi. Bükeyr ona haber göndere- [314]
rek: "Benî Temîm'de senden başka benimle savaşacak kimse yok muydu?" dedi ve onu suçladı. Şemmâs ona: "Sen daha düşüksün ve yaptığınla benden daha kötüsün. Ümeyye'ye vefalı davranmadın, yaptıklarına teşekkür etmedin. Ümeyye gelince sana iyilik yaptı; ne sana ne de amillerine dokundu.

Ravi dedi: Bükeyr gece vakti ona baskın yaptı ve birliğini dağıttı. Kendi askerlerine: "Onlardan kimseyi öldürmeyin. Ancak onların silah ve zırhlarını alıp onları serbest bırakın," dedi. Bu sebeple dağıldılar ve Şemmâs Tay'e ait Büveyne adlı köyde kaldı. Ümeyye ise geldi ve Keşmâhen'de konakladı. Şemmâs b. Disâr, Ümeyye'ye döndü. Bu kez de Ümeyye öncü olarak Huzâa'nın azatlısı Sâbit b. Kutbe'yi öncü olarak gönderdi. Bükeyr onu esir aldı ve birliğini dağıttı. Ancak Bükeyr, ona yaptığı iyilik nedeniyle onu serbest bıraktı. Ravi dedi: Sâbit, Ümeyye'nin yanına döndü. Bunun üzerine Ümeyye ordusuyla Bükeyr'in üzerine geldi. Bükeyr onunla savaştı. Bükeyr'in emniyet ve muhafızlarının başında Ebû Rüstem el-Halîl b. Evs el-Absemî vardı. O gün iyi bir eda sergiledi. Ona: "Ey Ârime'nin –Bükeyr'in cariyesi– muhafızlarının başı!" diye seslenildi. Ancak cevap vermedi. Bükeyr ona: "Yazık sana! Bu kavmin seslenişleri seni sarsmıyor mu? Ârime'yi koruyacak bir aygırı vardır. Sancağını ileriye al," dedi. Muharebe devam etti ve Bükeyr gerileyip bir bahçeye girdi ve oradan eski çarşıya indi. Ümeyye de Bâsân'a indi. İki taraf Yezîd Meydanı'nda karşılaşıyorlardı. Bir gün gerilediler. Ancak Bükeyr onlar

savundu. Sonra başka bir günde aynı meydanda karşılaştılar. Benî Temîm'den bir adam ayağından vuruldu. Adam ayağını sürüyerek hareket ediyordu. Hüreym de onu kolluyordu. Adam: "Allah'ım meleklerle bizi destekle, onları yardımımıza gönder," diyordu. Hüreym ona: "Be adam, vuruşarak kendini savun. Meleklerin işi mi yok?" dedi. Ancak adam ağır ağır yürüyerek aynı sözü tekrarlayınca Hüreym ona: "Ya vazgeçersin ya da seni meleklerle baş başa bırakacağım," dedi. Yine de Hüreym onu korudu ve arkadaşlarına kadar götürdü. Ravi dedi: Benî Temîm'den bir adam: "Ey Ümeyye! Ey Kureyş'i rezil eden adam!" diye seslendi. Bunun üzerine Ümeyye onu ele geçirecek olursa onu boğazlayacağına dair yemin etti. Ümeyye onu ele geçirdi ve şehirdeki iki tepe arasında onu boğazladı. Sonra başka bir günde karşılaştılar. Bükeyr b. Vişâh, Sâbit b. Kutbe'nin kafasına vururken: "Ben Vişâh'ın oğluyum!" diye haykırdı. Bunun üzerine Sâbit'in kardeşi Hureys, Bükeyr'e yöneldi. Bükeyr çekildi ve adamları da gerilediler. Ancak Hureys, Bükeyr'i köprüye kadar kovaladı. Hureys: "Ey Bükeyr! Nereye?" diye seslendi. Bükeyr ona saldırınca Hureys kafası-
[315] na bir darbe indirdi, miğferi kesen kılıç kafasını yardı. Adam yere yıkıldı ve adamları onu taşıyarak şehre götürdüler.

Ravi dedi: Muharebe bu minval üzere sürdü. Bükeyr'in adamları sabah renkli elbiselerle, sarı ve kırmızı kıyafetler içinde gelir, şehrin kenarlarında oturup konuşurlar ve bir tellal: "Kim bir ok atarsa evlatlarından ve akrabalarından birinin kellesini ona atarız," diye seslenirdi. Bu nedenle kimse onlara ok atmazdı.

Ravi dedi: Bükeyr yumuşadı ve kuşatma uzarsa insanların ona ihanet edeceklerinden korktu. Bu sebeple sulh istedi. Ümeyye'nin adamları da bunu arzu ettiler. Zira aileleri şehirdeydiler. Ümeyye'ye: "Onunla sulh yap," dediler. Nitekim Ümeyye de barışı severdi. Ümeyye, Bükeyr'in dört yüz bin dirhem borcunu kapatmak, adamlarına yardım etmek ve Horasan'da istediği vilayete tayin etmek ve Bahîr'in kendisi aleyhindeki telkinlerine itibar etmemek karşılığında Bükeyr ile sulh yaptı. Şüpheli bir durumla karşılaştığında Merv'den ayrılıncaya ka-

dar kırk gün emniyette olacaktı. Ümeyye ayrıca Bükeyr için Abdülmelik'ten aman aldı. Onun için Sincan Kapısı üzerinde bir ahitname yazdı. Akabinde de Ümeyye şehre girdi

Ravi dedi: Bazı raviler de şöyle demişlerdir: Bükeyr, Ümeyye'nin gazasına katılmamıştı. Ümeyye gazaya çıkınca onu vekil olarak bıraktı. Bunun üzerine o, Ümeyye'yi haletti. Bu sebeple Ümeyye döndü ve onunla savaştı. Sonra onunla sulh yaparak Merv'e girdi. Ümeyye ona vefa gösterdi ve eskisi gibi onun kıymetini bildi. Ümeyye, Attâb el-Lakva'ya haber göndererek: "Telkin ve tavsiyelerin sahibi sensin değil mi?" dedi. Attâb: "Evet, Allah, Emîri ıslah etsin," dedi. Ümeyye: "Niçin bunları yaptın?" dedi. "Elim boşaldı, borcum arttı ve alacaklılarıma haksızlık ettim," dedi. Ümeyye: "Yazık sana, Müslümanları birbirlerine kırdırdın ve Müslümanlar düşman topraklarındayken gemileri yaktın. Allah'tan korkmadın!" dedi. Attâb: "Doğrudur. Allah'tan mağfiret dilerim," dedi. Ümeyye: "Borcun ne kadar?" dedi. Attâb: "Yirmi bin," dedi. Ümeyye: "Müslümanları kandırmaktan vazgeçsen borcunu kapatırım," dedi ve yirmi bin dirheme tekabül eden borcunu kapattı. Ümeyye, yumuşak tabiatlı ve cömert bir insandı. Horasan amillerinden hiçbiri onun gibi eli açık değildi. Buna rağmen ona karşı sıcak davranmıyorlardı. Kendisi de çok gururluydu. O: "Horasan ve Sicistan mutfağıma yetmez," derdi. Ümeyye, Bahîr'i emniyet görevinden azletti ve bu göreve Atâ b. Ebi's- [316]
Sâib'i getirdi. Ümeyye, Bükeyr'in yaptıklarını ve onu affettiğini Abdülmelik'e yazdı. Bunun üzerine Abdülmelik Horasan'da bulunan Abdullah'a asker gönderdi. Bu durum üzerine insanlar maaşlarını paylaştılar. Şakīk b. Selîl el-Esedî tahsisatını Cerm'den bir adama verdi. Ümeyye ise insanları haraca bağladı. Bu mükellefiyet onlara ağır geldi. Bir gün Bükeyr mescitte oturdu. Yanında Benî Temîm'den bazı insanlar vardı. Bunlar Ümeyye'nin insanlara çok sert davrandığından bahisle onu yerdiler ve "Vergi toplamada dihkânları bize musallat etti," dediler. Bahîr, Dırâr b. Husayn ve Abdülazîz b. Câriye b. Kudâme de mescitteydiler. Bahîr bu sözleri Ümeyye'ye nakletti. Ancak Ümeyye onu yalanladı. Bu kez adı geçenlerin de şahit olabileceklerini söyledi. Müzâhim b. Ebi'l-Mücşir es-Sülemî'yi

de şahit tuttu. Ümeyye, Müzâhim'i çağırdı ve ona sordu. "Adam şaka yapıyordu," dedi. Bunun üzerine Ümeyye ondan sarfınazar etti. Sonra yine Bahîr ona geldi ve dedi ki: "Allah, Emîri ıslah etsin. Vallahi Bükeyr beni seni haletmeye çağırdı. Sen olmasaydın ben bu Kureyşliyi öldürecek ve Horasan'ı yiyecektim," dedi. Ümeyye: "Doğru söyledin. O yapacaklarını yaptı. Ancak ona aman verdim ve ona iyilik yaptım," dedi.

Ravi dedi: Bahîr, Dırâr b. Husayn ve Abdülazîz b. Câriye'yi getirdi. Bu ikili: "Bükeyr bize: 'Bana itaat etseydiniz bu kadın tabiatlı adamı öldürecektim,' dedi ve bizi seni ortadan kaldırmaya davet etti," dediler. Ümeyye: "Siz şahitliğinizi daha iyi bilirsiniz. Bunun karakterde olduğunu sanmıyorum. Bu huyu terk etmiştir. Bu şahitliğiniz bir acziyettir," dedi. Koruması Ubeyde ve muhafızlarının başı Atâ b. Ebi's-Sâib'e şöyle dedi: "Bükeyr ve iki yeğeni gelse ve hadlerini bilmezlerse ben kalkar kalkmaz onları derdest edin." Ümeyye oturdu. Bükeyr ve iki yeğeni geldiler. Bunlar oturunca Ümeyye yerinden kalktı ve içeri girdi. İnsanlar ve Bükeyr de çıktılar. Muhafızlar onu ve yeğenlerini hapsettiler. Sonra Ümeyye, Bükeyr'in getirilmesini istedi. Ümeyye ona: "Sen şu şu ifadeleri kullandın mı?" dedi. Bükeyr: "Allah seni ıslah etsin. Konuyu araştır ve İbnü'l-Mahlûka'nın sözünü dinleme," dedi. Ancak Ümeyye onu hapsetti. Cariyesi Ârime'yi de hapse attı. Ahnef b. Abdullah el-Anberî'yi de hapse attı ve ona: "Bükeyr'i beni haletmeye davet edenlerden biri de sensin," dedi. Ertesi gün sabah Ümeyye, Bükeyr'i çıkardı ve Bahîr, Dırâr ve Abdülazîz b. Câriye şahitlik yaparak onun kendilerini Ümeyye'yi haletmeye ve onu ortadan kaldırmaya davet ettiğini söylediler. Bükeyr: "Allah seni ıslah etsin. Bu işi araştır ve emin ol. Bunlar benim düşmanlarımdır," dedi. Ümeyye, Ziyâd b. Ukbe –el-Âliyye mensuplarının reisidir– ve İbn Vâlân el-Adevî'ye –Benî Temîm'in Ya'kūb b. Hâlid ez-Zühelî reislerindendir.–: "Onu öldürecek misiniz?" diye sordu.
[317] Ancak onlar cevap vermediler. Bunun üzerine Bahîr'e: "Onu öldürecek misin?" dedi. Bahîr: "Evet," dedi. Bunun üzerine Ümeyye, Bükeyr'i Bahîr'e teslim etti. Bunun üzerine Bükeyr'in dostu olan Ya'kūb b. Ka'kā' el-A'lem el-Ezdî oturduğu yerden

kalkıp Ümeyye'yi kucaklayarak: "Ey Emîr! Bükeyr hakkında Allah için sana hatırlatırım. Sen ona kendi iradenle bazı şeyler verdin," dedi. Ümeyye: "Ey Ya'kūb! Kavmi, aleyhinde şahitlik yaptılar ve onlar onu öldürecekler," dedi. Emîrin muhafızlarının başı Atâ b. Ebi's-Sâib el-Leysî: "Emîri rahat bırak," dedi. Ya'kūb: "Hayır," dedi. Bunun üzerine Atâ ona kılıç kabzasıyla vurdu ve burnunu kanattı. Adam çıktı ve Bahîr'e: "Ey Bahîr! İnsanlar sulh ile Bükeyr'e zimmetlerini verdiler. Zimmetini bozma," dedi. Bahîr: "Ey Ya'kūb! Ona zimmet vermedim," dedi. Sonra Bahîr, Bükeyr'in kılıcını aldı. Nitekim bu kılıcı, İbn Hâzim'in tercümanı Esvâr'dan almıştı. Bükeyr ona: "Ey Bahîr! Beni öldürürsen Benî Sa'd'ın birliğini bozarsın. Bırak bu Kureyşli bana ne yapacaksa yapsın," dedi. Bahîr: "Hayır, ey Asbahâniyye'nin oğlu! İkimiz sağ kaldığımız sürece Benî Sa'd'ın durumu düzelmez," dedi. Bükeyr: "Sen bilirsin ey İbnü'l-Mahlûka," dedi. Bahîr onu öldürdü. Günlerden cumaydı.

Ümeyye, Bükeyr'in iki yeğenini de öldürdü. Bükeyr'in cariyesi Ârime'yi Bahîr'e verdi. Ahnef b. Abdullah el-Anberî'nin durumu hakkında Ümeyye konuşuldu. Ümeyye onu hapisten çıkarttı ve ona: "Bükeyr'e telkinlerde bulunanlardan biri de sensin," dedi ve ona söverek: "Seni bunlara teslim ediyorum," dedi. Arkasından Ümeyye, Huzâa'dan bir adamı Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim'in üzerine gönderdi. Ancak Amr b. Hâlid b. Husayn el-Kilâbî hileyle onu öldürdü ve ordusu dağıldı. Bunların bir kısmı Mûsâ'dan aman aldılar ve ona katıldılar. Bir kısmı da Ümeyye'nin yanına döndüler.

***

Bu yılda Ümeyye nehri geçerek gazaya çıktı. Ancak muhasara edildiler ve askerleriyle epey zorluk çektiler. Helak olmak üzereyken kurtuldular. Bunun üzerine askerleriyle Merv'e geçtiler. Abdurrahman b. Hâlid b. el-Âs b. Hişâm b. Mugīre, Ümeyye'yi şöyle hicvetmiştir:

Ümeyye'ye tebliğ et! O kötülüğünün cezasını çekecektir.

Senin eleştirine bakan veya onu isteyen varsa ben senden böyle bir şey beklemem.

[318] *Kötü hasletlerin senin iyiliklerini silip götürdü. Bu kötü meziyetler sana art arda verildi.*

İsimleri taksim eden doğduğunda sana ismini veren isabet etmiştir.

***

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda hac emîrliği görevini Medine Valisi Ebân b. Osman yaptı. Kûfe ve Basra Valisi Haccâc b. Yûsuf, Horasan Valisi Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd idi.

Ahmed b. Sâbit bana bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini anlattı:

Ebân b. Osman, Medine valisiyken yetmiş altı ve yetmiş yedi yıllarında olmak üzere iki kere hac emîrliği görevinde bulundu.

Bazı rivayetlere göre Şebîb'in ölümü yetmiş sekiz yılında gerçekleşti. Katarî, Ubeyde b. Hilâl ve Abdu Rabbih el-Kebîr hakkında da aynı görüş ifade edilmiştir.

***

Bu yılda yaz mevsiminde Velîd gazaya çıktı.

[319] **Hicretin 78. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu olaylardan biri Abdülmelik b. Mervân'ın Ümeyye b. Abdullah'ı Horasan valiliğinden azletmesi ve Horasan ve Sicistan'ı Haccâc b. Yûsuf'a bağlamasıdır. Bunları ona bağlayınca Haccâc amillerini buraya gönderdi.

***

Horasan Görevlileri

Haccâc'ın Horasan ve Sicistan'da Görevlendirdiği Amiller

Oraya veya Bir Kısmına Amillerini Göndermesinin Sebebi

Rivayete göre Haccâc, Şebîb ve Mutarrif'in işlerini bitirince Kûfe'den Basra'ya gitti ve Kûfe'de vekil olarak Mugîre b. Abdullah b. Akîl'i bıraktı. Bir rivayete göre de Abdurrahman b. Abdullah b. Âmir el-Hadrâmî'yi bıraktıktan sonra onu azletti ve yeri-

ne Mugîre b. Abdullah b. Âmir el-Hadrâmî'yi atadı. Mühelleb de bu yılda Ezârikanın işini bitirip Haccâc'a döndü (H 78).

Hişâm dedi: Ebû Mihnef, Ebü'l-Muhârik er-Râsibî'den naklen bana şöyle anlattı:

Mühelleb b. Ebî Sufre Ezârikanın işini bitirdikten sonra Haccâc'a gitti. Mühelleb'in adamlarından iyi sınav verenlerin hazır bulunmalarını istedi. Mühelleb, adamlarından hangisinden iyilikle bahsetse Haccâc muhakkak onu tasdik ederdi. Haccâc onlara binekler verdi, atiyyelerini iyileştirdi, maaşlarını artırdı. Şöyle dedi: Bunlar eylem adamları olup mali mükâfatı daha çok hak ederler. Bunlar sınırları koruyan ve düşmanı öfkelendirenlerdir.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dedi: Yûnus b. Ebî İshak şöyle dedi:

Haccâc, Horasan'a ilaveten Sicistan'ı da Mühelleb'e bağlamıştı. Mühelleb ona: "Sicistan'ı benden iyi bilen birini söyleyeyim mi? Hem de bu şahıs Kâbil ve Zâbil'i de yönetmiş, on- [320]
ların vergisini toplamış, onlarla savaşmış ve sulh yapmıştır," dedi. Haccâc ona: "Olur. Bu adam kimdir?" dedi. Mühelleb: "Ubeydullah b. Ebî Bekre'dir," dedi.

Sonra Haccâc, Mühelleb'i Horasan'a, Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi de Sicistan'a gönderdi. Daha önce oranın amili Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd b. Ebî İs b. Ümeyye idi. Bu zat doğrudan Abdülmelik b. Mervân'a bağlıydı ve Haccâc'ın onun üzerinde bir yetkisi yoktu. Bu yıla gelinince Abdülmelik onu azletti ve görevini Haccâc'a devretti. Mühelleb, Horasan'a giderken Ubeydullah b. Ebî Bekre ise Sicistan'a gitti. Ubeydullah senenin sonuna kadar burada kaldı.

Bu rivayet Ebû Mihnef'in Ebü'l-Muhârik'tan naklettiği rivayettir. Ali b. Muhammed ise Mufaddal b. Muhammed'den şöyle rivayet etti: Horasan ve Sicistan Irak'a ilaveten Hâricîler bertaraf edildikten sonra yetmiş sekiz yılının başında Haccâc'a bağlandı. Bunun üzerine Haccâc, Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi Horasan'a, Mühelleb b. Ebî Sufre'yi de Sicistan'a tayin etti. Ancak Mühelleb, Sicistan'dan hoşlanmadı. Haccâc'ın emniyet güçlerinin başında bulunan Abdurrahman b. Ubeyd b. Târık el-Absemî ile görüştü ve ona şöyle dedi: "Emîr beni

Sicistan'a, İbn Ebî Bekre'yi de Horasan'a tayin etti. Oysa ben Horasan'ı ondan daha iyi bilirim. Orayı Hakem b. Amr el-Gıfârî döneminden beri tanırım. İbn Ebî Bekre de Sicistan'ı benden daha iyi idare eder. Emîre söyle beni Horasan'a, İbn Ebî Bekre'yi de Sicistan'a versin." Abdurrahman b. Ubeyd: "Olur," dedi. Mühelleb: "Zâzân Ferrûh ile de konuş bana yardımcı olsun," dedi. Abdurrahman: "Olur," dedi ve Haccâc'a: "Mühelleb'i Sicistan'a verdin. Ancak İbn Ebî Bekre ise orayı daha iyi idare eder. Zâzân Ferrûh doğru söylüyor," dedi. Haccâc: "Yazısını yazdık," dedi. Zâzân Ferrûh: "Yazıyı değiştirmek kolaydır. İbn Ebî Bekre'yi Sicistan'a, Mühelleb'i de Horasan'a ver," dedi. Haccâc, Mühelleb'i Ahvaz haracından bir milyon dirhemle mükellef tuttu. Daha önce Hâlid b. Abdullah onu oraya vermişti. Mühelleb oğlu Mugīre'ye: "Hâlid beni Ahvaz'a, seni de İstahr'a verdi. Haccâc beni bir milyon haraçtan sorumlu tuttu. Yarısı bana yarısı da sana ait olsun," dedi. Mühelleb'in yanında malı yoktu. Azledildiği zaman borçlanıyordu. Bu maksatla Abdullah b. Âmir'in azatlısı ve beytülmâlinden sorumlu olan Ebû Mâviyye ile konuştu. Ebû Mâviyye, Mühelleb'e üç yüz
[321] bin dirhem borç para verdi. Bunun üzerine Mühelleb'in karısı Hayre el-Kuşeyriye: "Bunlar borçlarına kâfi gelmez," dedi ve ziynet eşyalarıyla bazı özel eşyasını sattı. Bununla beş yüz bini tamamlamış oldu. Mugīre babasına beş yüz bini taşıdı. O da parayı Haccâc'a taşıdı. Mühelleb oğlu Habîb'i öncü olarak gönderdi. Kendisi Haccâc'a gidip ona veda etti. Haccâc ona on bin dirhem ve siyah bir katır verilmesini emretti. Ravi dedi: Habîb bu katır sırtında ve arkadaşları da posta binekleriyle Horasan'a vardı. Yolculuk yirmi gün sürdü. Girişte odun yüklü bir hayvana rastlayınca katır ürktü. Onlar bu kadar uzun bir yolculuk ve yorgunluktan sonra katırın ürküp sıçramasına şaşırdılar. Habîb, Ümeyye'ye ve amillerine karışmadı. Burada on ay ikamet ettikten sonra yetmiş dokuz yılında Mühelleb geldi.

***

Bu yılda hac işlerini Velîd b. Abdülmelik sevk ve idare etti. Ahmed b. Sâbit bu rivayeti bana bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti.

Bu yılda Medine Valisi Ebân b. Osman iken Kûfe, Basra, Horasan, Sicistan ve Kirman Valisi Haccâc b. Yûsuf idi. Onun Horasan'daki vekili Mühelleb, Sicistan'daki vekili ise Ubeydullah b. Ebî Bekre idi. Kûfe Kādısı Şüreyh, Basra Kādısı da –rivayete göre– Mûsâ b. Enes idi.

***

Abdülmelik bu yılda Yahyâ b. Hakem'i gazaya gönderdi.

Hicretin 79. Yılı [322]

Bu Yılda Vuku Bulan Önemli Olaylar

Bu yılda Şamlılar tauna müptela oldular. Az kalsın yok oluyorlardı. Bu sebeple ve ölümün çokluğu nedeniyle bu yılda –rivayete göre– hiç kimse gazaya çıkmadı.

Rivayete göre bu yılda Rumlar Antakyalılara zarar verdiler.

***

Rutbîl Gazası

Ubeydullah b. Ebî Bekre'nin Rutbîl'e Karşı Gazaya Çıkması

Bu yılda Ubeydullah b. Ebî Bekre, Rutbîl'e karşı bir gaza gerçekleştirdi.

Bu Gazaya Dair Rivayetler

Hişâm dedi: Ebû Mihnef bana Ebü'l-Muhârik er-Râsibî'den naklen şöyle dediğini anlattı: Haccâc yetmiş sekiz yılında Mühelleb'i Horasan'a, Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi de Sicistan'a atayınca Mühelleb Horasan'a, Ubeydullah b. Ebî Bekre de Sicistan'a gittiler. Ubeydullah sene sonuna kadar bekledi. Arkasından Rutbîl'e karşı harekete geçti. O sulh ehliydi. Araplar daha önce ondan haraç alırdı. Bazen ödemezdi. Bunun üzerine Haccâc, İbn Ebî Bekre'ye yazarak: "Maiyetindeki Müslümanlarla üzerine git. Toprağını işgal etmeden, kalelerini yıkmadan, savaşçılarını bertaraf etmeden ve zürriyetini esir almadan geri dönme," dedi. Ubeydullah maiyetinde bulunan Basra ve Kûfelilerle sefere çıktı. Kûfelilerin başında Ali'nin adamlarından Şüreyh b. Hânî el-Hârisî ed-Dabâbî vardı. Basralıların başında da

Ubeydullah'ın kendisi vardı. Ordunun da başıydı. Önce ilerledi ve geniş bir alanı kontrol altına aldı; sığır, davar ve mallardan dilediği kadar ganimet elde etti. Kaleleri yıktı ve geniş topraklar ele geçirdi. Rutbîl'in kavmi olan Türkler devamlı çekilerek
[323] onlara topraklarında yayılma imkânı vererek iç kısımlara daldılar ve başkentlerine yaklaşarak ondan on sekiz fersah mesafeye yaklaştılar. Sonra köy ve meskûn yerleri Müslümanlara bırakarak boğazları ve dağlardaki geçiş yollarını kapattılar. Müslümanlar pişman oldular, helak olacaklarını sandılar. Bunun üzerine İbn Ebî Bekre, Şüreyh b. Hânî'ye haber göndererek: "Onlarla para mukabilinde bana yol vermeleri için sulh yapacağım," dedi. Ubeydullah onlara haber gönderdi ve yedi yüz bin dirhem karşılığında sulh yaptı. Şüreyh onunla görüştü ve "Sulh karşılığında vereceğin parayı, sultan sizin maaşlarınızdan kesecektir," dedi. Ubeydullah: "Ömür boyu maaşlarımızdan mahrum kalsak helak olmaktan iyidir," dedi. Şüreyh şöyle dedi: "Vallahi benim yaşıtlarım öldüler. Gece ve gündüz bir saat geçmeden öleceğimi sanıyorum. Hep şehit olmayı arzu ettim. Bugün bu fırsatı kaçırırsam ölünceye kadar bir daha bunu yakalayamam. Ey Müslümanlar! Düşmanınıza karşı yardımlaşın." İbn Ebî Bekre ona: "Sen bunamışsın," dedi. Şüreyh ona: "Senin için önemli olan insanların İbn Ebî Bekre'nin bostanı, İbn Ebî Bekre'nin hamamı demeleridir. Ey Müslümanlar! Sizden kim şehit olmak isterse peşimden gelsin," dedi. Bunun üzerine az sayıdaki bazı gönüllüler bazı silahşorlar ve hamiyet ehli olanlar uydular. Bunlar az bir kısmı hariç ölünceye kadar savaştılar. Şüreyh ise şu beyitleri dile getiriyordu:

Artık sıkıntılıyım ve ihtiyarlığın zorluğunu çekiyorum. Uzun zaman müşriklerin içinde yaşadım.

Uyarıcı Peygamberin dönemini ve ondan sonra Sıddık'ın ve Ömer'in dönemlerini yaşadım.

Mihrân, Tüstera, Sıffîn ve Nehrevan vakalarına katıldım.

Muşakkar şehri ve kalesiyle Bâcümeyrât nerede? Heyhat! Ne uzun bir ömür.

Şüreyh bazı adamlarıyla birlikte öldürülünceye kadar savaştı. Bazıları da kurtuldu ve Rutbîl'in ülkesinden ayrıldılar.

Onları karşılamaya çıkan Müslümanlar onlara yiyecek ikram ettiler. Yiyip doyanlar öldüler. Bunun üzerine onlara fazla yiyecek ikram etmekten imtina ettiler. Artık azar azar yağ ikram etmeye başladılar. Böylelikle yediklerini sindirebildiler. Olup bitenleri Haccâc haber alınca sarsıldı ve son derece üzüldü. Bunun üzerine Abdülmelik'e şöyle yazdı:

Müminlerin Emîri'nin Sicistan'daki askerleri bertaraf edildi. Onlardan çok az bir kısmı kurtuldu. Düşman Müslümanla- [324]
rın başına gelenlerden dolayı cesaretlenerek hudut bölgesine girerek onların kalelerine ve kasırlarına girdiler. Onların üzerine Basra ve Kûfe'den büyük bir ordu göndermeyi düşündüm. Ancak bu konuda Müminlerin Emîri'nin görüşünü almak istedim. Uygun görürse orduyu onların üzerine sevk edeceğim. Uygun görmezse ordusu hakkında karar vermek onun hakkıdır. Yine de Rutbîl ve maiyetindeki müşriklerin üzerine acilen büyük bir ordu gitmezse korkarım ki bütün hudut bölgesini istila edeceklerdir.

***

Bu yılda Mühelleb, Horasan'a vali olarak gitti. Ümeyye b. Abdullah ise bölgeden ayrıldı. Rivayete göre Kādı Şüreyh bu yılda istifa etti ve Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî'yi bu görev için tavsiye etti. Haccâc onun istifasını kabul etti ve Ebû Bürde'yi bu göreve getirdi.

***

Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bana şöyle anlattı:

Bu yılda hac emîrliği görevini Ebân b. Osman yaptı. Vâkıdî ve diğer siyerciler de aynı görüştedir.

Bu yılda Ebân, Medine valisiydi ve Abdülmelik b. Mervân tarafından atanmıştı. Irak ve bütün doğusu ise Haccâc'a bağlıydı. Horasan valisiyse Mühelleb idi ve Haccâc tarafından atanmıştı. Bir rivayete göre de Mühelleb savaş işlerinden sorumluyken oğlu Mugīre haraç işlerine bakıyordu. Kûfe Kādısı Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ, Basra Kādısı ise Mûsâ b. Enes idi.

[325] **Hicretin 80. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

İbn Saîd ve Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'den naklen bana anlatıldığına göre bu yılda bir sel felaketi gerçekleşti. Sel Mekke'nin içinde hacıları alıp götürdü. Mekke'nin evleri sular altında kaldı. Bu yıla silip süpürmek anlamında "cuhaf yılı" adı verildi. Nitekim sel önüne çıkan her şeyi silip süpürdü.

Muhammed b. Ömer şöyle dedi: Muhammed b. Rufâa b. Sa'lebe bana babasından naklen dedesinin şöyle dediğini anlattı:

Sel geldi ve Mekke'nin içinde hacıları alıp götürdü. Bu nedenle bu yıla "cuhaf yılı" denildi. Hatta sırtlarında yükleri, erkekler ve kadınlar olduğu hâlde develerin herkesin gözü önünde sele kapıldığını ve herkesin çaresiz kaldığını gözlerimle gördüm. Suların "Rükn"e kadar ulaştığına ve aştığına şahit oldum.

Yine Vâkıdî'nin anlattığına göre bu yılda Basra'da silip süpüren anlamında "el-Carif" taunu yayıldı.

***

Mühelleb'in Mâverâünnehir Gazası

Bu yılda Mühelleb, Belh Nehri'ni geçerek Kis'e geçti. Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed ve başkasından naklen şöyle anlattı: Kis'e indiği zaman Mühelleb'in öncülerinin başında Ebû Edhem Ziyâd b. Amr ez-Zimmânî vardı. Öncü birliği üç bin kişiydi. Onlar ise beş bin kişiydiler. Ancak Ebû Edhem güç, tedbir ve nasihatte âdeta iki bine tekabül ederdi. Ebû Edhem, Huttel Kralı'nın amcasının oğlu Kis'in misafiri olduğu hâlde Mühelleb'e gitti ve onu Huttel gazasına davet etti. Mühelleb, oğlu Yezîd'i onunla gönderdi. Yezîd konakladı. Kralın –kralın adı Sebl idi– amcasının oğlu da kampta ayrı bir köşede konuşlandı. Sebl, amcasının oğluna gece bir oyun oynadı. Onun mıntıkasında tekbir getirdi. Adam Arapların gadrine uğradığını sandı. Zira onlardan ayrı bir mekânda konuşlanınca onun gadrinden korktuklarını sandı. Sebl onu esir alıp kendi kalesine götürerek öldürdü. Yezîd b. Mühelleb, Sebl'in ka-

lesinin etrafını çevirdi. Ancak ona fidye götürdüler ve onunla sulh yaptılar. Akabinde de Mühelleb'in yanına döndü. Sebl'in öldürdüğü adamın annesi, Sebl'in annesine şu mesajı yolladı: "Amcasının oğlunu öldürdükten sonra Sebl'in hayatta kalabileceğini nasıl umarsın?" Hem onun yedi kardeşi var ve hepsi [326] de kardeşlerinin kanının davacısı oldular. Annesi ona şu karşılığı gönderdi: Aslanın yavruları az, domuzun yavruları çoktur.

Mühelleb oğlu Habîb'i Rebincen üzerine gönderdi. Buhara Emîri onun üzerine kırk bin askerle gitti. Müşriklerden bir adam mübarezeye çıktı. Onun karşısına Habîb'in kölesi çıktı ve onu öldürdü. Diğerlerine de saldırdı ve onlardan da üç kişiyi öldürdükten sonra döndü. Asker de döndü, düşman da ülkesine döndü. Ancak düşmandan bir topluluk bir köye girdi. Habîb dört bin askerle onların üzerine gitti. Onlarla savaştı ve onlara galip gelip köyü yaktıktan sonra döndü. O köy de yanmış anlamında "el-Muhterika" adıyla anılır oldu. Bir rivayete göre de orayı yakan Habîb'in kölesi Cebele'dir.

Ravi dedi: Mühelleb iki sene Kis'te kaldı. Ona: "Soğd ve ötesine geçsen," diye söylediler. Mühelleb: "Keşke bu gazadan bu askerin selametiyle Merv'e dönebilsek," dedi.

Ravi dedi: Bir gün düşman tarafından bir adam çıktı ve mübarezede bulunmak istedi. Onun karşısına Hüreym b. Adî, Ebû Hâlid b. Hüreym çıktı. Hüreym miğferinin üzerine sarığını sarmıştı. İkili bir su kanalı etrafında bir saate yakın mübarezede bulundular. Sonunda Hüreym onu öldürdü ve eşyasını aldı. Ancak Mühelleb onu uyardı ve "Başına bir şey gelse ve bana bin süvari takviye gönderilse sana denk gelmezlerdi," dedi. Mühelleb, Kis'teyken Mudar'dan bir grubu suçladı ve onları hapse attı. Kis'ten dönünce onları serbest bıraktı. Bunun üzerine Haccâc ona şöyle yazdı: Eğer onları hapse atmakta haklı idiysen onları tahliye etmekle hata ettin. Onları tahliye etmekte isabet ettiysen onları hapse atmakla hata etmişsin. Mühelleb: Onlardan endişe ettiğim için hapse attım. Artık emniyete kavuşunca onları tahliye ettim.

Hapsettiği kişiler arasında Abdülmelik b. Ebî Şeyh el-Kuşeyrî de vardı. Sonra Mühelleb, Kislilerle bir mali fidye karşılığında sulh yaptı. Bu alacağını almak için ikamet ederken İbnü'l-Eş'as'ın Haccâc'ı halettiğine dair mektubu geldi. Mektupta İbnü'l-Eş'as kendisinden yardım talebinde bulunuyordu. Ancak Mühelleb, İbnü'l-Eş'as'ın mektubunu Haccâc'a gönderdi.

***

İbnü'l-Eş'as'ın Rutbîl Seferi

Rutbîl ile Savaşmak Üzere Ordunun İbnü'l-Eş'as Komutasında Sefere Gönderilmesi

Bu yılda Haccâc, Türklerin lideri Rutbîl ile savaşmak üzere Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ı Sicistan'a gönderdi. Siyerciler onu Sicistan valiliğine getirmesinin sebebi ve onu Sicistan valiliğine getirdiği ve Rutbîl ile savaşması için görev-
[327] lendirdiğinde Abdurrahman'ın nerede olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Yûnus b. İshak'a gelince: Hişâm'ın Ebû Mihnef'ten naklettiğine göre şöyle anlattı: Abdülmelik, Haccâc b. Yûsuf'un Abdullah b. Ebî Bekre'nin Rutbîl memleketinde maruz kaldığı duruma ilişkin kendisine yazdığı mektuba karşılık Haccâc'a şöyle yazdı:

Mektubunu aldım. Mektupta Müslümanların Sicistan'da maruz kaldıkları durumu anlatmışsın. Onlar Allah'ın takdiri gereğince öldürülüp düşecekleri yere çıkıp gittiler. Onların sevabı Allah indindedir. Ordunun Müslümanların sıkıntıya maruz kaldığı hudut bölgesine gönderilmesi veya bundan imtina edilmesi hususunda görüşümü talep etmene gelince: Bu hususta görüşüm kendi görüşünü muvaffakıyet dileklerimle yürürlüğe koymandır.

Esasında Irak'ta Haccâc'ın en çok nefret ettiği kişi Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as idi. Hatta Haccâc o adamı her gördüğümde: "Onu muhakkak öldürmek istemişimdir," diye söylerdi.

Ebû Mihnef dedi: Nümeyr b. Va'le el-Hemdânî el-Yenâî, Şa'bî'den naklen bana şöyle anlattı:

Haccâc'ın yanında otururken Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as yanına geldi. Haccâc onu görünce: "Yürüyüşüne

bak, vallahi içimden onun boynunu vurmak geliyor," dedi. Abdurrahman çıkınca ben de çıktım ve önden giderek Saîd b. Kays es-Sebîî'nin kapısı önünde onu bekledim. Yanıma vardığında ona: "Kapıdan içeri girelim. Sana söyleyeceklerim var. Ancak Haccâc hayatta olduğu sürece bu sözü Allah'ın emaneti olarak saklamalısın," dedim. Abdurrahman: "Olur," dedi. Ona Haccâc'ın onun hakkında söylediğini anlattım. Abdurrahman: "Ben de onun hakkında söylediği gibi düşünüyorum. Onunla hayatta kaldığımız sürece onu makamından etmek benim en büyük çabam olacaktır," dedi.

Ardından Haccâc, Kûfelilerden yirmi bin, Basralılardan da yirmi bin asker hazırlamaya başladı. Bu işi gayet ciddi bir şekilde ele aldı. İnsanlara atiyyelerini tam olarak verdi. Onları harika atlarla taşıdı ve mükemmel silahlarla silahlandırdı. Savaşçıları denetlemeye başladı. Cesaretiyle tanınan insanlara güzel yardımlarda bulundu. Ubeydullah b. Ebî Mihcen es-Sekafî, Haccâc'ın yanında olduğu hâlde savaşçıları denetlerken Abbâd b. Husayn el-Habatî'ye uğradı. O insanları gösterdi. Bunun üzerine Abbâd: "Bu attan daha güzel ve daha şahane bir at [328] görmedim. Nitekim at hem güçtür hem de silahtır. Bu katır da kocamandır," dedi. Bunun üzerine Haccâc onun atiyyesini beş yüz elli dirhem artırdı. Sonra Atıyye el-Anberî önünden geçti. Haccâc: "Ey Abdurrahman! Buna ihsanda bulun," dedi. Nihayet her iki ordunun hazırlık safhası tamamlanınca Haccâc, Utârid b. Ömer et-Temîmî'yi gönderdi. Utârid Ahvaz'da kamp kurdu. Arkasından da Benî Kilâb'dan Ubeydullah b. Hacer b. Zilcevşen el-Âmirî'yi gönderdi. Sonra fikir değiştirdi ve Ubeydullah b. Hacer'i azlederek Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ı atadı. Bunun üzerine amcası İsmâil b. el-Eş'as, Haccâc'a gitti ve ona şöyle dedi: "Onu gönderme. Korkarım ki ihtilaf çıkarır. Vallahi Fırat köprüsünden geçtikten sonra hiçbir valinin otoritesini kabul etmez." Haccâc: "O kadar da değil. O benden çekinir ve benden beklentileri vardır. Bu nedenle emrime karşı gelmez ve bana itaatten vazgeçmez," dedi. Haccâc, Abdurrahman'ı söz konusu ordunun başına getirdi. Seksen yılında sefere çıktı ve Sicistan'a vardı. Oraya varınca da Sicistanlıları topladı.

Ebû Mihnef dedi: Ebü'z-Zübeyr el-Erhabî –Hemdânlı olup Abdurrahman'ın maiyetindeydi.– bana şöyle anlattı:

Abdurrahman, Sicistan'da minbere çıktı. Allah'a hamdüsenada bulundu ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Haccâc beni sınır bölgenize tayin etti ve bana düşmanınıza karşı savaşmayı emretti. Zira düşman ülkenize girdi ve seçkin insanlarınızı bertaraf etti. Sakın sizden hiç kimse bu harekâtta geri durmasın. Aksi takdirde kendisini cezaya maruz bırakacaktır. Çıkın ve askerlerle birlikte kamptaki yerinizi alın." Bunun üzerine insanlar kampa katıldılar ve onlar için pazar kuruldu. İnsanlar hazırlanmaya ve savaş araç ve gereçleriyle donanmaya başladılar. Rutbîl bu durumu haber alınca Abdurrahman'a yazarak Müslümanların başına gelenlerden dolayı özür diledi, olanları hoş görmediğini ifade ederek sulh talebinde bulundu ve karşılığında haraç vermeyi teklif etti. Ancak Abdurrahman ona cevap vermedi ve talebini kabul etmedi. Çok geçmeden de ordusuyla üzerine gitti ve beldelerine girmeye başladı. Rutbîl ordusunu çekiyor ve belde belde ve kale kale topraklarını ona bırakıyordu. İbnü'l-Eş'as ele geçirdiği beldelere amillerini ve onlara yardım
[329] edecek görevlileri gönderiyordu. Ayrıca beldeler arasında posta merkezlerini kurdu. Tepelere ve boğazlara da gözetleyiciler ve nöbetçiler yerleştirdi. Tehlikeli yerlere askerî merkezler kurdu. Ülkesinde önemli toprak parçalarını ele geçirip sığır, davar ve büyük miktarda ganimetler elde ettikten sonra orduyu daha fazla ileriye gitmesine izin vermedi. Abdurrahman: "Bu sene ele geçirdiklerimizle yetinelim. Buranın vergisini toplayalım, bölgeyi tanıyalım ve yollarına hâkim olalım. Gelecek yıl da ötesini düşünelim. Her yıl daha fazla topraklarını ele geçirelim ve hâkimiyet alanlarını azaltalım. En son da onların hazineleri ve zürriyetlerini hedef alalım. Yurtlarının en ücra yerlerini, muhkem kalelerini ele geçirelim. Allah onları helak edinceye kadar yurtlarında kalalım," dedi.

Yûnus b. Ebî İshak ve rivayette geçen diğer raviler dışında kalanlar ise İbnü'l-Eş'as'ın Sicistan valiliği ve Rutbîl'in ülkesinde gerçekleştirdiği harekât hakkında Ebû Mihnef'in rivayetinden farklı bilgiler vermişlerdir. Onlara göre İbnü'l-Eş'as'ın

gönderilmesinin sebebi şöyledir: Haccâc daha önce Himyân b. Adî es-Sedûsî'yi Kirman'daki askerî garnizona göndermişti. Himyân, ihtiyaç olduğu takdirde Sicistan ve Sind'deki amillere destek ve asker takviyesinde bulunacaktı. Ancak Himyân ve maiyetindekiler isyan ettiler. Bunun üzerine onları bastırmak için İbnü'l-Eş'as'ı gönderdi. Abdurrahman, Himyân'ı hezimete uğrattı ve yerine geçti.

Ubeydullah b. Ebî Bekre, Sicistan amiliyken öldü. Bunun üzerine Haccâc, İbnü'l-Eş'as'ın Sicistan amilliği ahdini yazdı. Ayrıca Sicistan'a büyük bir ordu gönderdi. Tâvûslar ordusu adı verilen bu orduya askerin maaş ve atiyyeleri hariç iki milyon dirhem harcadı. Haccâc bu orduya Rutbîl üzerine gitmesi için talimat verdi.

***

Bu yılda hac emîrliği görevini Ebân b. Osman yaptı. Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen bana İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî de aynı görüştedir.

Bazıları da şöyle dediler: Bu sene hac işlerini Süleyman b. Abdülmelik sevk ve idare etti.

Bu yılda Medine Valisi Ebân b. Osman, Irak ve bütün doğunun Genel Valisi Haccâc b. Yûsuf idi. Horasan Valisi Haccâc tarafından atanan Mühelleb b. Ebî Sufre idi. Kûfe Kādısı Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ, Basra Kādısı da Mûsâ b. Enes idi. [330]

***

Abdülmelik bu yılda oğlu Velîd'i de gazaya gönderdi.

Hicretin 81. Yılı [331]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda Kālîkale fethedildi. Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı: Abdülmelik seksen bir senesinde oğlu Ubeydullah'ı gazaya gönderdi. Ubeydullah Kālîkale'yi fethetti.

***

Bahîr b. Verkā'nın Horasan'da Öldürülmesi

Bu yılda Bahîr b. Verkā es-Sureymî, Horasan'da öldürüldü.

Bu Konudaki Rivayetler

Onun öldürülmesinin sebebi Bükeyr b. Vişâh'ın Ümeyye b. Abdullah'ın emriyle öldürülmesi işini üstlenmesiydi. Bunun üzerine Benî Avf b. Sa'd'dan ve Ebnâ'dan Osman b. Recâ b. Câbir b. Şeddâd, Bükeyr ailesinden ve o da Ebnâ'dan olan bir adamı intikam almaya teşvik etmiştir:

Ömrüm hakkı için gözünü içindeki çöpe yumdun ve karnını halis bir şarapla doldurdun.

Heder olan bir kanın davasını ortada bırakıp uyumayı tercih ettin. Kim şarabı çalgı telleri eşliğinde içerse geride kalır.

Avf b. Sa'd'dan asil bir kişi olsaydın Bahîr'i akan kanları içinde bırakacaktın.

Bahîr'e uyu ve Avf'un intikam alıcılarından korkma. Zira Avf küçük koyunun sahibidir.

Bir gün koyunları bırak da öcünüz için gerilerde bırakılmışsınız. Doğudan batıya herkes sizin zilletinizi konuşmaktadır.

Bir esin de Bükeyr hayatta olsaydı onların üzerine siyah zırhlarıyla gözleri alan birlikle giderdi.

Aynı şair şu beyitleri de dile getirdi:

Bükeyr silah ve teçhizatıyla karşısında olsaydı Arşın sahibine yemin ederim ki Bahîr ona yaklaşamazdı.

[332] *Yaşayacak olsam zaman içinde bir talep olacak, bu haklı davayı Allah için takip edecek kimseler olacaktır.*

Bahîr, Ebnâ tarafından tehdit edildiğini duyunca şu beyitleri dile getirdi:

Ebnâ cahilce beni tehdit etmişler. Sanki onlar evimin bahçesine Benî Ka'b'ın uğramadığını sanıyorlar.

Avucumu keskin bir kılıçla kaldırdım. Bir kılıç ki tuz rengindedir ve keskin ve güzeldir.

Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed'den naklen şöyle anlattı:

Benî Avf b. Ka'b b. Sa'd'dan on yedi adam Bükeyr'in kan davası için ahitleştiler. Onlardan Şemerdel isminde bir genç çölden çıkarak Horasan'a geldi. Adam Bahîr'i ayakta görünce

ona saldırdı ve yere serdi. Onu öldürdüğünü sandı. İnsanlar: "Hâricî bir adam!" dediler ve bir kovalamaca oldu. Ancak adamın atı tökezledi ve atın sırtından düştü ve öldürüldü.

Arkasından Benî Cündüb'den Sa'saa b. Hurb el-Avfî çölden çıktı. Birkaç koyununu sattı ve bir eşek alarak Sicistan'a gitti. Bahîr'in bazı akrabalarına komşu oldu ve onlarla güzel ilişkiler kurdu. "Yemâme ehlinden Benî Hanîfe'denim," dedi. Sürekli onlarla kalkıp oturdu. Ona alışmışlardı. Onlara: "Horasan'da bir mirasım var ve benden alındı. Duyduğuma göre Bahîr, Horasan'da çok kıymetli bir kimsedir. Benim için ona bir mektup yazın ki hakkımı almama yardımcı olsun," dedi. Adamlar mektup yazıp verdiler. Adam çıktı ve Merv'e gitti. Mühelleb gazadaydı. Ravi dedi: Adam Benî Avf'tan bazı adamlarla görüşüp durumu anlattı. Bunun üzerine Bükeyr'in kılıç bileyicisi olan kölesi onun başını öptü. Sa'saa ona: "Bana bir hançer yap," dedi. Adam ona bir hançer yaptı ve onu ateşte kızdırdıktan sonra defalarca eşek sütüne batırıp çıkardı. Sonra Sa'saa, Merv'den çıktı ve nehri geçerek Mühelleb'in ordugâhına gitti. Mühelleb'in ordusu o sırada Ahron'daydı. Sa'saa mektubu Bahîr'e verdi. Ona: "Benî Hanîfe'denim. İbn Ebî Bekre'nin adamlarındandım. Malımı Sicistan'da yitirdim. Merv'de de mirasım var. Onu satmak ve Yemâme'ye dönmek için geldim," dedi. Ravi dedi: Bunun üzerine kendisine erzak verilmesini emretti ve yanında misafir etti. Ona: "İhtiyacın olursa benden yardım iste," dedi. Sa'saa: "İnsanlar dönünceye kadar senin yanında kalayım," dedi. Sa'saa bir ay veya bir aya yakın kaldı, onunla birlikte Mühelleb'in meclisinde bulundu. [333] Böylece onun adamı olarak tanındı. Ravi dedi: Bahîr öldürülmekten korkuyor ve kimseye güvenmiyordu. Ancak Sa'saa yakınlarının mektubuyla gelince o Bekir b. Vâil'den bir adamdır diyerek ona güvendi. Bir gün Bahîr, Mühelleb'in meclisinde otururken Sa'saa içeri girdi. Üzerinde uzun bir elbise, aba ve ayağında bir çift ayakkabı vardı. Bahîr'in arkasında oturdu. Sonra ona yaklaştı ve kendisiyle konuşacakmış gibi üzerine eğildi ve hançerini böğrüne sapladı. Hançer sonuna kadar karnına girmişti. İnsanlar: "Hâricîdir," dediler. Sa'saa: "Bükeyr

için intikam! Ben Bükeyr'in intikamcısıyım," dedi. Mühelleb'in muhafızlarının başı olan Ebû Acfâ b. Ebî Harkā onu alıkoydu ve Mühelleb'e götürdü. Mühelleb ona: "Yazıklar olsun sana! Öcünü alamadın ve kendini feda ettin. Bahîr'in durumu kötü değildir," dedi. Sa'saa: "Onu öyle hançerledim, hançeri öyle sapladım ki o vuruş insanlara taksim edilse hepsi ölür. Onun iç organlarının kokusu elime sindi," dedi. Mühelleb onu hapse attı. Ebnâ'dan bir topluluk onu hapiste ziyaret ettiler ve başını öptüler. Ertesi gün kuşluk vaktinde Bahîr öldü. Sa'saa'ya: "Bahîr öldü," denilince "Şimdi bana ne yaparsanız yapın. Benî Avf kadınlarının adakları kabul oldu, ben de öcümü aldım. Neyle karşılaşsam artık gam değil. Vallahi defalarca yalnızken onu öldürebilirdim. Ancak onu gizlice öldürmeyi hoş görmedim," dedi. Mühelleb: "Bu adam kadar ölümü göze alan kimse görmedim," dedi ve Bahîr'in amcasının oğlu Ebû Süveyka'ya Sa'saa'yı öldürmesi emrini verdi. Enes b. Talk ona: "Bahîr öldürüldü. Bari bu adamı öldürmeyin," dedi. Ancak Ebû Süveyka kabul etmedi ve onu öldürdü. Enes ona sövüp saydı.

Diğer bazı raviler ise şöyle dediler: Bahîr ölmeden önce Mühelleb, Sa'saa'yı ona gönderdi. Enes b. Talk el-Abşemî ona: "Ey Bahîr! Bükeyr'i öldürdün. Bari bunu öldürme," dedi. Ancak Bahîr: "Onu bana yaklaştırın," dedi ve başını iki bacağı arasına sokarak: "Sabır göster bu işin neticesi kötüdür," dedi. İbn Talha, Bahîr'e: "Allah sana lanet etsin! Onun için senden ricada bulunduğum hâlde onu gözümün önünde öldürüyorsun," dedi. Nitekim Bahîr onu öldürünceye kadar kılıcıyla ona vurdu. Akabinde de Bahîr öldü. Bunun üzerine Mühelleb: "*İnnâ lillah ve innâ ileyhi râci'ûn*. Bu gazada Bahîr'i kaybettik. Bunun üzerine Avf b. Ka'b ve Ebnâ kızdılar ve "Bizim insanımız neden öldürüldü? O öcünü almanın peşindeydi," dediler. Mukāis ve kolları onlarla çekiştiler. Bu sebeple insanlar çatışmanın büyümesinden endişe ettiler. Bunun üzerine akil kişiler: "Sa'saa'nın kan diyetini üstlenin ve Bahîr ile Bü-
[334] keyr'in kanlarının eşitliğine hükmedin," dediler. Bunun üzerine Sa'saa'nın diyetini ödediler. Bunun üzerine Ebnâ'dan bir adam Sa'saa'yı şöyle övdü:

Bravo, o gence ki sıkıntısını ve derdini aşmak için Irak'tan kalkarak çölleri ve denizleri geçti.

Kendini sıkıntıya ve zorluğa alıştırarak Harûn'a kadar gitti ve Bahîr'in işini bitirdi.

Ravi dedi: Abdu Rabbih el-Kebîr Ebû Vekî' –Sa'saa'nın aşiretindendir.– çöle gitti ve Bükeyr'in aşiretine dedi ki: "Sa'saa adamınızın öcünü almak uğrunda öldürüldü. Onun diyetini verin." Böylelikle onun için iki diyet almış oldu.

***

İbnü'l-Eş'as'ın Haccâc'a Muhalefeti

Ebû Ca'fer dedi: Ebû Mihnef'in anlattığına göre bu yılda Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as emrindeki Iraklı askerlerle Haccâc'a muhalefet etti ve onunla savaşmak için üzerine gittiler. Ebû Mihnef buna dair rivayeti Ebü'l-Muhârik er-Râsibî'den nakletmiştir. Vâkıdî ise bu hâdisenin seksen iki yılında vuku bulduğunu söylemiştir.

Abdurrahman b. Muhammed'in Muhalefetinin Sebepleri ve Muhalefetinin Neticeleri

Daha önce Abdurrahman b. Muhammed'in Rutbîl'in memleketinde yaptıklarını ve buna dair Haccâc'a yazdığı mektubu, seksen yılının gelecek günlerinde yapmayı düşündüğü işleri zikretmiştik. Şimdi de Ebû Mihnef'in Ebü'l-Muhârik'tan naklettiği rivayete göre seksen bir yılında ne yaptığından söz edeceğiz.

Hişâm, Ebü'l-Muhârik er-Râsibî'den naklen Ebû Mihnef'in şöyle dediğini anlattı:

Haccâc, Abdurrahman'ın mektubuna cevaben şöyle yazdı:

Mektubunu aldım. Yazdıklarını anladım. Mektubun mütarekeyi seven bir kişinin üslubunu yansıtmaktadır. Rahatlığı mütarekede aramaktasın. Az ve zillet içinde olan ve İslam'da edaları güzel ve başarıları büyük olan bazı savaşçıları bertaraf eden bir düşmana yağ çektin. Ey Abdurrahman'ın anasının oğlu! Sen gücüm ve ordumla o düşmanla mütareke yaparsan Müslümanların kayıplarını önemsememiş olursun. Senin gö- [335]

rüşünü bir taktik veya bir savaş planı olarak görmüyorum. Seni buna sevk eden senin zafiyetin ve gevşekliğindir. Sana emrettiğim gibi onların topraklarında derinliğine ilerle. Kalelerini yık, savaşçılarını öldür ve zürriyetlerini esir al.

Sonra ikinci bir mektup ilave ederek şöyle dedi:

Maiyetindeki Müslümanlara emir ver. Toprağı işlesinler ve ikamet etsinler. O topraklar tamamen fethedilinceye kadar onlarındır.

Sonra bir mektup daha yazdı ve şöyle dedi:

Düşmanın topraklarında ilerle. Aksi takdirde kardeşin İshak komutan olarak Müslümanların başına geçsin. Sana tevdi edilen görev onun uhdesinde olsun.

Abdurrahman mektubu okuyunca İshak'ın ağırlığını ben taşıyayım dedi ve ona engel oldu. Ona: "Yapma," dedi. Abdurrahman: "Bu mushafın Rabbine yemin ederim ki bu durumu birisine açıklarsan seni öldüreceğim. Kılıca davranacağını sanınca elini kılıcın kabzasına koydu ve insanları toplantıya davet etti. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Ben size nasihat ediyor ve iyiliğinizi istiyorum, sizin menfaatinizi gözetiyorum. Düşmanınıza karşı alacağımız tavır konusunda görüş, kanaat ve tecrübe sahibi olanlarınızla istişarede bulundum. Onlar benim görüşümü benimsediler, bunun yakın ve uzak gelecekte yararlı olacağını gördüler. Emîriniz Haccâc'a da yazdım. Ancak bana ulaşan mektubunda beni acziyet ve zafiyetle suçlamakta ve acilen düşman topraklarının derinliğine nüfuz etmemizi emretmektedir. Oysa dün kardeşleriniz bu topraklarda helak oldular. Ben sizden bir ferdim. Yürürseniz yürürüm. İmtina ederseniz ben de imtina ederim." Bunun üzerine insanlar infial göstererek şöyle dediler: "Hayır, Allah düşmanına karşı duracak ve onu dinlemeyecek ve ona itaat etmeyeceğiz."

Ebû Mihnef dedi: Mutarrif b. Âmir b. Vâsile bana anlattığına göre onun babası o gün ilk konuşandı. Şair ve hatip bir kişiydi. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Vallahi Haccâc'ın hakkınızdaki görüşü öncekilerin dedikleri gibidir: "Köleni ata bindir. Helak olursa olsun. Kurtulsa da [336]
senindir." Vallahi Haccâc'ın umurunda değildir. O sizi tehlikeye atar ve engebeli dağları ve geçit vermez vadileri olan diyarlara atabilir. Eğer muzaffer olur ve ganimetler elde ederseniz o diyarın nimetlerini yiyecek ve mallarına sahip olacak. Bu da onun iktidarına güç katacaktır. Düşmanınız muzaffer olursa siz nefret edilen düşman olursunuz ve zarara girmeniz onu ilgilendirmez, sizin varlığınıza tahammül etmez. Allah'ın düşmanı Haccâc'ı haledin ve Abdurrahman'a biat edin. Şahit olun ilk haleden benim. Bunun üzerine herkes her taraftan: "Yaptık, Allah'ın düşmanını halettik," diye seslendiler. Abdülmü'min b. Şebes b. Rib'î et-Temîmî –Abdurrahman'ın muhafızlarının başıydı– ikinci konuşmacı olarak kalktı ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın kulları! Haccâc'a itaat ederseniz sizi ömür boyu bu diyarda bırakacak ve Firavun'un yaptığı gibi sizi memleketinize geri göndermeyecektir. Duyduğuma göre askerleri evlerine geri göndermeyen ilk kişi Firavun olmuştur. Bir daha sevdiklerinizi göremeyeceğinizi sanıyorum ya da çoğunuz buralarda ölürsünüz. Emîrinize biat edin ve düşmanınız olan Haccâc'ın üzerine giderek onu yurdunuzdan sürün." Bunun üzerine insanlar kalkıp Abdurrahman'a biat ettiler. Abdurrahman onlara şöyle dedi: "Allah'ın düşmanı Haccâc'ı haletmek, bana yardım etmek ve ona karşı mücadele etmek ve Allah onu Irak'tan sürünceye kadar ona karşı mücadele etmek üzere bana biat edeceksiniz." İnsanlar ona biat ettiler. Ancak o zaman Abdülmelik'in haledilmesinden söz etmedi.

Ebû Mihnef dedi: Ömer b. Zer el-Kās'ın bana anlattığına göre babası da onun ordusundaydı. İbn Muhammed onu darp etmiş ve hapsetmişti. Zira ondan ayrılmış ve kardeşi Kāsım b. Muhammed'e bağlanmıştı. Ancak isyan edince onu çağırdı, ona binek ve atiyye verdi ve giydirdi. Böylece ona katıldı. Kıssacı ve hatipti.

Ebû Mihnef dedi: Seyf b. Bişr el-İclî bana Munehhil b. Hâbis el-Abdî'den naklen şöyle anlattı: İbn Muhammed, Sicistan'dan dönünce Benî Sedûs b. Şeybân b. Züheyl b. Sa'lebe'den İyâz

b. Himyân el-Bekrî'yi Büst'te vekil olarak bıraktı. Zerenc'de de Abdullah b. Âmir et-Temîmî el-Dârimî'yi bıraktı. Arkasından da Rutbîl'e elçi göndererek onunla sulh yaptı. Antlaşmaya göre İbnü'l-Eş'as galip gelirse Rutbîl ömür boyu haraçtan muaf olacaktı. Hezimete uğrar ve talebi olursa Rutbîl onun talebini kabul edecekti.

[337] Ebû Mihnef dedi: Huşeyne b. Velîd el-Absî bana şöyle anlattı:

Abdurrahman, Irak'a gitmek üzere Sicistan'dan ayrılınca A'şâ atın sırtında karşısına geçip şu beyitleri dile getirdi:

Mezra ve reyhanları olan Kisrâ'nın eyvanında ikamet eden uzak olsun.

Bir âşık ki akşam vakti Zâbulistan'a vardı. Sakîf'te iki yalancı vardır.

Geçmişte bir yalancı ve ikinci bir yalancı. Rabbim Hemdân'ı Sakîf'e musallat etti.

Bir gün akşama kadar olup bitenden dolayı teselli eder. Bizler nankör ve fitneciye üstün geldik.

O imandan sonra küfürde azınca lider ve cömert insan Abdurrahman ile ona üstün geldik.

Kahtan'dan ve Maad'dan karıncalar gibi kalabalık bir orduyla çıktı İbn Adnân.

Gürültüsü çok olan bir orduyla geldik. Şeytanın dostu olan Haccâc'a söyle

Sebat edebilirse etsin Mezhic ve Hemdân'ın ordusuna karşı. Onlar ona zehir şerbetini tattıracaklar.

Ve İbn Mervân'ın köylerine kadar kovalayacaklar.

Ravi dedi: Öncü birliğinin başına Atıyye b. Amr el-Anberî'yi getirdi. Haccâc da ona süvarileri gönderdi. Atıyye ne kadar süvari birliğiyle karşılaşsa onları hezimete uğrattı. Haccâc: "Bu adam kim?" diye sordu. Ona: "Atıyye'dir," dediler. Nitekim A'şâ şöyle dedi:

Fars diyarının yollarını tek tek onların arkasında bıraksan

Süvarilerin başında Atıyye'yi gönder. Senin için onların işini bitiriverecek.

Arkasından Abdurrahman ordunun başında ilerlemeye başladı. Derken Ebû İshak es-Sebîî'yi sordu. Nitekim onu adamları arasında yazmış ve ona sen benim dayımsın diyor-

du. Bunun üzerine ona: "Seni sordu, ona gitmeyecek misin?" dediler. Adam ona gitmek istemedi. Sonra Kirman'a uğradı ve onlara Hareşe b. Amr et-Temîmî'yi gönderdi. Ebû İshak da Kirman'a geçti ve Cemâcim vakasına kadar onun isyanına ka- [338]
tılmadı. Ordu Fars diyarına girince insanlar bir araya geldiler ve dediler ki: "Abdülmelik'in valisi Haccâc'ı haletsek bu, Abdülmelik'i haletmek anlamına da gelmektedir." Bunun üzerine Abdurrahman'a gittiler. Böylece bu işte insanların ilki oldu.

Ebû Mihnef dedi: Ebü's-Salt et-Teymî bana şöyle anlattı:

Benî Temîm b. Sa'lebe'den Teyhân b. Ebcer, Abdülmelik b. Mervân'ı haletti. Ayağa kalkarak: "Bu elbiseyi çıkardığım gibi Ebû Zebbân'ı halediyorum," dedi. Bunun üzerine diğer insanlar –az bir kısmı hariç– da onu halettiler. Akabinde ayağa kalktılar ve İbn Muhammed'e biat ettiler. Biat şöyleydi: Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünnetine uymak, dalalet imamlarını haletmek ve hükümleri çiğneyenlere karşı cihat etmek üzere biat ediyor musunuz? Onlar evet, derse onların biatini kabul ederdi. Haccâc haledildiğini haber alınca Abdülmelik'e yazarak Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın durumunu haber verdi ve bir an önce asker göndermesini istedi. Mektubunun sonunda da Hâris b. Va'le'ye ait olan şu beyitleri yazdı:

Cerm'in komşularına sor. İç içe yaşayan komşuları birbirinden ayıran bir savaş çıkardım mı?

Yoksa büyük, gürültüsü ve atları çok olan ve ormanla dağ arasında seyreden bir orduyla mı onlara musallat oldum.

Yoksa muhitin kadınlarını evin sahasında açıkta mı bıraktım da ekin sapıyla ateş yakarlar.

Sonra Basra'ya geldi ve burada konakladı. Öte yandan Mühelleb, Sicistan'da Abdurrahman'ın başkaldırdığı haberini almıştı. Bunun üzerine ona şöyle yazdı:

Ey İbn Muhammed! Ayağını uzun süre Muhammed'in (sav.) ümmetine zarar verecek bir deliğe soktun. Allah! Allah! Kendi nefsini düşün ve onu helak etme. Müslümanların kanını sakın akıtma. Müslüman cemaati bölüp dağıtma. Biatini sakın bozma. Can güvenliğim için insanlardan korkuyorum dersen bil

ki insanlardan değil Allah'tan korkmalısın. Öyleyse kan akıtarak ve haramı çiğneyerek Allah'a karşı gelme. Selam sana.

[339] Mühelleb, Haccâc'a da şöyle yazdı:

Iraklılar yukarıdan aşağıya boşalan bir sel gibi senin üzerine geliyorlar. Bu sel varacağı noktaya kadar akacak ve hiç kimse onu durduramayacaktır. Iraklılar ilk çıkışlarında şirrettirler. Oğullarına ve kadınlarına düşkündürler. Ailelerinin yanına varmadan, evlatlarını koklamadan hiçbir şey onları döndüremez. Onlara karşı dur. İnşallah Allah onlara karşı sana yardım edecektir.

Haccâc, Mühelleb'in mektubunu okuyunca: "Allah ona yapacağını yaptı. Vallahi o beni düşünmüş değil, belki amcasının oğlu için nasihat etmiştir," dedi. Haccâc'ın mektubu Abdülmelik'in eline geçince endişeye kapıldı. Sonra tahtından indi Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'ye haber göndererek çağırdı. Hâlid gelince mektubu ona okuttu. Hâlid, Abdülmelik'in içinde bulunduğu infiali görünce ona: "Ey Müminlerin Emîri! Bu olay Sicistan'da vuku bulduysa ondan korkma. Horasan'da olduysa korkabilirsin," dedi. Bunun üzerine Abdülmelik insanlara hitap etti. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ömrüm Iraklılara uzun geldi. Bir an önce ölmemi diliyorlar. Allah'ım Senin rızana nail oluncaya kadar Şamlıların kılıçlarını onlara musallat et. Senin rızana nail olurlarsa Senin gazabına maruz kalmazlar." Sonra minberden indi.

Haccâc, Basra'da ikamet etti ve İbn Muhammed ile karşılaşmak için hazırlık yaptı. Mühelleb'in görüşüne itibar etmedi. Her gün Abdülmelik tarafından Şam'dan ona yüz elli kadar asker takviye geliyordu. Bazen de on veya daha az asker posta hayvanlarıyla gelirdi. Yine her gün Haccâc'ın mektupları ve elçileri Abdülmelik'e ulaşıyordu. Mektuplarda İbn Muhammed'in hangi beldeye ulaştığı, hangi beldeden hareket ettiği ve kimlerin ona katılmakta süratle davrandığı yazılıydı.

Ebû Mihnef dedi: Fudayl b. Hadîc bana şöyle anlattı:

Onun askerî merkezi Kirman'daydı. Nitekim Kirman'da dört bin Kûfeli ve Basralı süvari vardı. Muhammed b. el-Eş'as

oradan geçince ona katıldılar. Haccâc, İbnü'l-Eş'as ile karşılaşmaya karar verdi. Bunun için Şamlılarla yola çıktı ve Tüster'e geçerek burada konakladı. Mutahhar b. Hür el-Akkî'yi –veya el-Cüzâmî–, Abdullah b. Rümeyse et-Tâî'yi öncü olarak gönderdi. Mutahhar iki grubun da başıydı. Bunlar ilerlediler ve Düceyl'e kadar gittiler. Abdurrahman b. Muhammed de Abdullah b. [340] Ebân el-Fârisî komutasında üç yüz kadar süvarisini özel olarak ayırmıştı. Bu grup, kendisi ve ordusu için bir ön askerî üs mesabesindeydi. Mutahhar b. Hür onunla karşı karşıya gelince Abdurrahman, Abdullah'a emir vererek onların üzerine gitmesini söyledi. Ancak Abdullah'ın süvarileri hezimete uğradılar ve karargâha kadar çekildiler. Adamları da yaralandılar.

Ebû Mihnef dedi: Ebü'z-Zübeyr el-Hemdânî bana şöyle anlattı:

İnsanları yanında toplantıya davet ettiğinde İbn Muhammed'in adamları arasındaydım. Şöyle dedi: "Bu noktadan karşıya geçin." Bunun üzerine insanlar Düceyl'de atlarını suya sürdüler. Süratle süvarilerimiz nehri geçtiler. Geçiş tamamlanır tamamlanmaz Mutahhar b. Hür ve Tâî'ye saldırdık. Seksen bir senesinin Kurban Bayramı günüydü. Onları hezimete uğrattık ve onlardan çok sayıda adam öldürdük, kamplarını ele geçirdik. Haccâc hutbeyi okurken hezimetin haberini aldı. Ebû Ka'b b. Ubeyd b. Sercis minbere çıkarak hezimeti haber verdi. Bunun üzerine Haccâc şöyle dedi: "Basra'daki bir mevkie intikal edin. Orada kamp var, savaş meydanı var, erzak var ve yaşam malzemesi var." Ardında geri döndü ve Iraklıların süvarileri onun peşine düştüler. Onlardan geride kalan olduğunda Iraklılar onu bertaraf ediyorlardı. Bazı ağırlıklarını da ele geçirdiler. Ancak Haccâc hiçbir şeye dönüp bakmadan Zâviye'ye kadar gitti. Önce adam göndererek Kellâe'deki tüccarların elinde bulunan erzak ve yiyecekleri alıp ordugâha nakletti. Basra'yı da Iraklılara bıraktı. Onun Basra amili Hakem b. Eyyûb b. Hakem b. Ebî Akîl es-Sekafî idi. Iraklılar ise Basra'ya girdiler. Haccâc hezimetin şokunu yaşadıktan sonra geri dönünce Mühelleb'in mektubunu istedi ve onu okudu: "Ona helal olsun! O ne savaş ustasıdır! Bize yol gösterdi ancak onu dinlemedik," dedi.

***

Ebû Mihnef'ten başkası ise şöyle dediler: O sırada Basra'da namaz ve zekât işlerinden sorumlu amil Hakem b. Eyyûb idi. Emniyet işlerinden sorumlu kişi Abdullah b. Âmir b. Misma' idi. Haccâc ordusuyla Rustukbaz'a kadar gitti. Burası Ahvaz'ın Destevâ bölgesindeydi. Haccâc burada konuşlandı. İbnü'l-Eş'as ise Tüster'de konakladı. İki taraf arasında bir nehir vardır. Haccâc, Mutahhar b. Hür el-Akkî'yi iki bin savaşçıyla gönderdi ve İbnü'l-Eş'as'a ait bir askerî garnizonu bastılar. Bunun üzerine
[341] İbnü'l-Eş'as süratle karşılık verdi ve onları bastı. Seksen bir yılının arife akşamıydı. Rivayete göre bu baskında bin beş yüz Şam askerini öldürdüler. Geri kalanlar da Haccâc'a sığındılar. Haccâc'ın yanında o gün yüz elli milyon dirhem vardı. Bunları komutanları arasında taksim etti ve onların zimmetinde bıraktı. Akabinde de hezimete uğramış vaziyette Basra'ya döndü. İbnü'l-Eş'as ise askerlerine hitap ederek şöyle dedi: "Haccâc'a gelince o hiçbir şeydir. Bizim gayemiz Abdülmelik üzerine gitmektir." Basralılar, Haccâc'ın hezimete uğradığını haber aldılar. Bunun üzerine Abdullah b. Âmir b. Misma', Haccâc'a karşı köprüyü kesmek istedi. Ancak Hakem b. Eyyûb ona yüz bin dirhem rüşvet vererek bu işten vazgeçirdi. Böylelikle Haccâc, Basra'ya girebildi ve İbn Âmir'den yüz bin dirhemi geri aldı.

***

Şimdi söz tekrar Ebû Mihnef'in Ebü'z-Zübeyr el-Hemdânî'den naklettiği rivayete döndü.

Abdurrahman b. Muhammed, Basra'ya girince kurrâsı ve yetişkinleri dâhil bütün Basralılar Haccâc'a karşı savaşmak ve Abdülmelik'i haletmek üzere ona biat ettiler. Ezd'in Cehâzim kolundan Ukbe b. Abdülgâfir adında bir adam Haccâc'a karşı savaşmak üzere Abdurrahman'a biat etti. Haccâc, Abdurrahman'a karşı hendek kazdırırken Abdurrahman da Basra'da hendek kazdırdı. Abdurrahman, Basra'ya seksen bir yılının Zilhicce ayının sonunda girdi.

***

Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik, hac işlerini sevk ve idare etti. Ahmed b. Sâbit bu rivayeti bana bir raviden naklen İshak

b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti. Vâkıdî de aynı görüşteydi. Ravi dedi: İbn Ebî Zi'b bu yılda doğdu.

Bu yılda Medine Valisi Ebân b. Osman, Irak ve doğu bölgesinin valisi Haccâc b. Yûsuf, Horasan bölgesinin savaş işlerinden sorumlu emîri Mühelleb, haraç işlerinden sorumlu amil Mugîre b. Mühelleb idi ve bunlar Haccâc tarafından atanmışlardı. Kûfe Kādısı Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ, Basra Kādısı ise Abdurrahman b. Uzeyne idi.

Hicretin 82. Yılı [342]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

Zâviye Savaşı

Haccâc ile İbnü'l-Eş'as Arasında Meydana Gelen Zâviye Savaşı

Haccâc ile Abdurrahman b. Muhammed arasında vuku bulan savaşlardan biri de Zâviye Savaşı'dır.

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen Ebü'z-Zübeyr el-Hemdânî'nin şöyle dediğini anlattı:

Abdurrahman, Basra'ya zilhiccenin sonunda girdi. Seksen iki yılının Muharrem ayında savaştılar. Bir gün iki taraf birbirlerine saldırdılar. Savaş kızıştı ve Iraklılar hasımlarını hezimete uğratarak onları Haccâc'a kadar püskürttüler ve hendekleri üzerinde onlarla savaştılar. Kureyş ve Sakîf'in çoğu hezimete uğradılar. Haccâc'ın mevaliden ve kâtibi Ubeyd b. Mevheb şöyle dedi:

Berâ ve amcasının oğlu Mus'ab kaçtılar. Âl-i Saîd dışında Kureyş de kaçtı.

Muharremin sonunda Iraklılar Şamlıları hezimete uğrattıkları gün, karşılıklı saldırılar oldu, Şamlıların sağ ve sol kanatları geri çekildiler. Mızrakları hedef gözetemez oldu, safları dağıldı ve bize yaklaştılar. Haccâc durumu görünce iki dizi üzerine çöktü ve kılıcını bir karış kadar kınından çekip şöyle dedi: "Helal olsun Mus'ab'a! Zor durumda kalınca ne onurlu bir kişiydi." O zaman anladım ki o kaçmak istemiyor.

Bunun üzerine babama göz kırptım. İstedim ki babam bana izin versin de kılıcımla ona vurayım. Ancak babam bana sert bir şekilde göz kırpınca durdum. Derken savaş meydanına bir göz attım. Baktım ki Süfyân b. Ebred el-Kelbî onlara saldırıyor ve onların sağ kanatlarını hezimete uğratıyor. Bunun üzerine: "Ey Emîr! Müjdeler olsun! Allah düşmanı hezimete uğrattı," dedim. Bana: "Kalk da bak," dedi. Kalkıp baktım. "Allah onları hezimete uğrattı," dedim. Sonra "Ey Ziyâd! Kalk da bak," dedi. Adam kalkıp baktı: "Doğru, Allah seni ıslah etsin. Gerçekten hezimete uğradılar," dedi. Bunun üzerine secdeye
[343] kapandı. Dönünce babam bana küfretti: "Beni ve ailemi helak etmek istedin," dedi. Bu savaşta, aynı mevkide kurrâdan Abdurrahman b. Avsece Ebû Süfyân en-Nihmî, Ukbe b. Abdülgâfir el-Ezdî el-Cehmî öldürüldüler. Abdullah b. Rizâm el-Hârisî, Münzir b. Cârûd, Abdullah b. Âmir b. Misma' da öldürülenler arasındaydı. Abdullah b. Âmir'in kellesi Haccâc'a götürülünce Haccâc: "Bunun kellesi getirilinceye kadar benden ayrıldığını bilmiyordum," dedi. O gün Saîd b. Yahyâ b. Saîd b. el-Âs bir adamla mübarezeye çıktı ve onu öldürdü. Rivayete göre bu adam Fadl b. Abbâs b. Rebîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib'in azatlısıydı. Cesur bir adamdı ve Nusayr adıyla tanınırdı. İki saf arasındaki yürüyüşünü görünce –daha önce yürüyüşünden dolayı onu eleştirmesine rağmen– "Artık bu yürüyüşünden dolayı onu hiçbir zaman eleştirmeyeceğim," dedi.

Tufeyl b. Âmir b. Vâsile de öldürüldü. Tufeyl Fars diyarında Abdurrahman ile birlikte dönerken Haccâc hakkında şöyle demişti:

Yorgun düştükten sonra uzaktaki Gariyeyn'de mezarın güneyinde gece vakti güney rüzgârı kapımızı çaldı.

Sana ölümü getirerek geldiler. Günahlarından dolayı sen ona bizden daha layıksın.

Ahirette nasibi olmayan için dünyanın bir faydası yoktur.

Haccâc'a haber ver Müminlerin eliyle uğrayacağı azabın gölgesi onu kuşatmıştır.

Basra ve Kûfe'ye indiğimizde Muhammed kaçacaktır. Ancak lanetlinin oğlu kaçmakla da kurtulamayacak.

Şöyle dedi: Bizim için bir şey diledin. Oysa Allah'ın takdirinde o işe sen daha layıktın. Allah bu dünyada da ahirette de sana çektirecek. İnsanlar hezimete uğrayınca Abdurrahman, Kûfe'ye doğru çekildi. Kûfeliler de onu takip ettiler. Basralılardan güçlü süvariler de ona uydular.

Abdurrahman, Kûfe'ye doğru çekilince Basralılar Abdurrahman b. Abbâs b. Rebîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib'e giderek ona biat ettiler. Bunun üzerine onlarla birlikte beş gün boyunca Haccâc'a karşı kıyasıya bir muharebeye girişti. Sonra çekildi ve İbnü'l-Eş'as'a katıldı. Basra'dan bir grup da ona yetiştiler. Benî Enfi'n-Nâka'dan Hariş b. Hilâl es-Sa'dî yaralı olarak Sefevân'a geçti ve yarasının etkisiyle öldü. Savaşta Benî[344] Kays b. Sa'lebe'den Ziyâd b. Mukâtil b. Misma' da öldürüldü. Kızı Hamîde ona ağıt yaktı. Ziyâd, İbnü'l-Eş'as'ın ordusunda Bekir b. Vâil'in humusu[56] başındaydı ve piyadelere komuta ediyordu. Kızı Hamîde şöyle dedi:

Ziyâd iki sancağını müdafaa etti. Benü'l-Anber'in oğlağı kaçtı.

Bunun üzerine Belta' es-Sa'dî geldi. Onun ağıt yakışını ve Temîmliyi ayıpladığını duydu. Kendisi Mirbed'de yağ satardı. Yağını arkadaşlarının yanında bıraktı ve Hamîde'nin karşısına dikilerek şöyle dedi:

Ayıplamayanı neden ayıplıyorsun? Ey gençliği kemale eren kızcağız gecen uzadıkça uzadı.

Kılıç babanın işini bitirdiyse atlar kaçanı yakalar.

Atlar toz duman içinde masum olmayanı ve mazereti olanı da toslayabilir.

Biz Harîş'in sancağını savunurken Benî Cahder'in sancağı düştü.

Âmir b. Vâsile de oğlu için şu mersiyeyi dile getirdi:

Tufeyl üzüntü ve sıkıntıyı bana bırakıp gitti. Sıkıntı hayatımı dal budak sardı ve temelimi acayip bir şekilde yıktı.

Unuttuklarımın içinde Sümeyye'nin iki oğlunu hiç unutmayacağım. Hepsi benim için tuzak kurdular.

Ölüm bana rast gelmedi ve bana bakmadı. Bu nedenle yaşlandım ve gençliğimden eser kalmadı.

56 "Humus" beşte bir anlamına gelse de burada beşinci kabile grubu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda beşinci birlik demektir (çev.).

Ben Tufeyl'den sonra suyu kuruyan bir çeşme gibi selden sonra suyu kesilen bir kaynak gibiyim.

Onun yeryüzünde sırtına bineceği bir devesi olmadığı gibi onu geçeni yakalamak için gayret gösterince bitap düşer.

Farsların oğullarının dağlarında galebe çaldığı Hakan'ın yurdundan yola çıktı.

Sicistan'da da ecelin süslü gösterdiği ve celbedilen bir helake doğru yol aldı.

Sonunda ölüm havzasına vardın ve birlikler çekilip seni ortada bıraktı ve izini de gizlemedi.

Muharebenin neticesinde seni yıkılmış vaziyette bırakıp gittiler. O sahada kartallar cesetler üzerine üşüşmektedir.

[345] *Söz verdiler ancak vefa göstermediler, malı ve esirleri düşmana teslim ettiler.*

Kadınları esir edilen bir kavim ne kötüdür. Oysa onlar çoktur ve rezilliği ve helaki gözleriyle görmektedir.

Ebû Mihnef dedi: Hişâm b. Eyyûb b. Abdurrahman b. Ebî Akîl es-Sekafî bana şöyle anlattı:

Haccâc, muharremin kalan günleriyle saferin ilk günlerinde Basra'da kaldı. Arkasından Basra'da Eyyûb b. Hakem b. Ebî Akîl'i vekil bırakıp ayrıldı. İbnü'l-Eş'as ise Kûfe'ye çekildi. Haccâc, Kûfe'de Harb b. Ümeyye'nin müttefiki Abdurrahman b. Abdurrahman b. Abdullah b. Âmir el-Hadramî'yi bırakmıştı.

Ebû Mihnef dedi: Yûnus b. Ebî İshak bana şöyle anlattı:

Adam dört bin Şam askerinin başındaydı.

Ebû Mihnef dedi: Sehm b. Abdurrahman el-Cühenî bana şöyle anlattı:

Kendileri iki bin kişiydiler. Benî Riyâh b. Yerbû' et-Temîmî'den Hanzale b. Verrâd ve İbn Attâb b. Verkā, Medain'in başındaydılar. Benî Yerbû''dan Matar b. Nâciye ise destek ve yardım işlerinden sorumluydu. İbnü'l-Eş'as'ın durumunu öğrenince Kûfe'ye gitti. Şehre yaklaşınca İbn Hadrâmî ondan korunmak için konağa çekildi. Kûfeliler Matar b. Nâciye ve maiyetindeki Şamlılarla birlikte İbn Hadrâmî'ye karşı hareket geçtiler. Onları muhasara altına alınca konağı terk etmek üzere onunla anlaşarak ayrıldılar.

Ebû Mihnef dedi: Yûnus b. Ebî İshak'ın bana anlattığına göre o, onları konaktan alelacele inerlerken gördü. Akabinde de konağın kapısı Matar b. Nâciye'ye açıldı. Kapının önünde izdiham meydana geldi ve İbn Nâciye izdihamın içinde kaldı. Bunun üzerine kılıcını çekti, onunla konaktan çıkarlarken Şamlılardan birinin katırının yem torbasına vurdu. Adam torbasını bıraktı ve konağa girdi. İnsanlar etrafında toplandılar. Onlara iki yüz dirhem verdi. Yûnus: "Paranın onlar arasında taksim edildiğini gördüm," dedi. Ebû Sefer de o paradan pay alanlardandı. İbnü'l-Eş'as ise Kûfe'ye kaçtı. İnsanlar da onun peşinden gittiler.

Deyrülcemâcim Vakası [346]

İbnü'l-Eş'as ile Haccâc Arasında Yapılan Deyrülcemâcim Vakası

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda –bazı ravilere göre – Haccâc ile İbnü'l-Eş'as arasında Deyrülcemâcim vakası vuku bulmuştur. Vâkıdî dedi: Deyrülcemâcim vakası seksen iki yılının Şaban ayında vuku buldu. Bazılarına göre de seksen üç yılında meydana geldi.

Bu Konuda Nakledilen Rivayetler ve İbnü'l-Eş'as'ın Deyrülcemâcim'e Gitmesinin Sebepleri ve Haccâc'la Arasında Olup Bitenler

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dediğini anlattı: Ebü'z-Zübeyr el-Hemdânî el-Erhabî bana şöyle dedi:

Yaram vardı. İbnü'l-Eş'as, Kûfe'ye dönünce Kûfeliler onu karşılamaya çıktılar. Zabâr Köprüsü'nü geçtikten sonra onu karşıladılar. Köprüye yaklaşınca bana: "İstersen senin yaranı görmemeleri için başka bir istikameti takip et. Zira yaralılarla karşılaşmalarını hoş görmüyorum," dedi. Ben de yolumu değiştirdim. İnsanlar onu karşıladılar. Kûfe'ye girince bütün Kûfeliler ona yöneldiler. Ancak Hemdân önce davranmıştı. Nitekim Amr b. Hureys'in evinin yanında etrafını çevirmişlerdi. Ancak Benî Temîm'den küçük bir grup Matar b. Nâciye'nin yanına gittiler ve onun için savaşmak istemişlerdi. Ancak insanlarla savaşmayı göze alamadılar. Abdurrahman merdiven ve makara getirilmesini istedi. İnsanların konağa çıkmaları için

bunlar konuldu. İnsanlar çıktılar ve Matar'ı alıp Abdurrahman b. Muhammed'e götürdüler. Matar ona: "Bana dokunma. Ben senin en iyi silahşorun olacak ve sana en yararlı kişi olacağım," dedi. Abdurrahman hapse atılmasını emretti. Akabinde onu çağırdı ve kendisini affetti. Matar da ona biat etti. İnsanlar da Abdurrahman'a biat ettiler. Basralılar da ona iltihak ettiler. Askerî üsler ve hudut bölgelerindeki kuvvetler de ona meyletti. Basra'dan ona iltihak edenler arasında Abdurrahman b. Abbâs b. Rebîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib de vardı. O da muhalefetle tanındı. Nitekim İbnü'l-Eş'as, Basra'dan ayrıldıktan sonra bu zat üç gün boyunca Haccâc'a karşı savaştı. Abdülmelik b. Mervân bunu duyunca onun için: "Allah, Udeyyu'r-Rahman'ı kahretsin! O firar etti," diye beddua etti. Ondan sonra bazı Kureyşli gençler de üç gün savaştılar. Arkasından Haccâc, Basra'dan ayrıldı ve kara yoluyla Kâdisiye ile Uzeyb arasındaki yolu takip etti. Ancak Kâdisiye'de konaklamasına izin verilmedi. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as, Abdurrahman b. Abbâs komutasında Basralı ve Kûfeli kalabalık bir süvari
[347] birliğini onun üzerine gönderdi. Onu Kâdisiye'ye sokmadılar. Sonra onu takip ederek Vâdi's-Sibâ''ın yukarısından geçtiler. Bu takip işi Haccâc, Deyr Kurre'ye geçinceye kadar sürdü. Abdurrahman b. Abbâs da Deyrülcemâcim'de konakladı. Arkasından İbnü'l-Eş'as da Deyrülcemâcim'e geldi. Ondan sonra Haccâc: "Ben Deyr Kurre'de, o da Deyrülcemâcim'de konaklayınca uğursuzluk olarak görmedi mi?" diyecekti.

Kûfeliler, Basralılar, askerî garnizonlar ve hudut birlikler Deyrülcemâcim'de konuşlandılar. İki şehrin kurrâları da bunlarla birlikte Haccâc'a karşı savaşmak için bir araya geldiler. Onları birleştiren Haccâc'a olan kızgınlıkları ve ona olan nefretleriydi. Onlar maaşa bağlı yüz bin savaşçı idiler. Mevalisi de yüz bindi. Haccâc'a da henüz Deyr Kurre'de konuşlanmadan Abdülmelik tarafından takviyeler geldi. Haccâc henüz Deyr Kurre'de konaklamadan önce Hît'e geçerek Şam bölgesine ve Cezîre (Mezopotamya) Ovası'na yaklaşmak istiyordu. Deyr Kurre'nin yanından geçerken: "Bu mekân Müminlerin Emîri'nden uzak sayılmaz. Mezralar ve Aynüttemr yakınımız-

dadır," dedi. Bunun üzerine burada konuşlandı ve hendekler kazdırdı. İbn Muhammed de ordugâhında hendekler kazdırdı. İki taraf her gün çıkarlar ve çatışırlardı. Sürekli olarak hendeklerini birbirlerine yaklaştırdılar. Savaş şiddetlendi. Kureyş ileri gelenleri ve Şamlılar durumu haber alınca Abdülmelik'e: "Iraklılar Haccâc'ın görevden alınmasıyla razı olacaklarsa onu görevden almak Iraklılarla savaşmaktan daha kolaydır. Onu görevden al ki Iraklıların sana olan itaati tahakkuk etsin, kanımızı ve kanlarını heder olmaktan kurtarırsın," dediler. Bunun üzerine Abdülmelik oğlu Abdullah'ı gönderdi. Musul'da bulunan kardeşi Muhammed b. Mervân'a haber göndererek gelmesini emretti. İkisi yanında toplandılar. Her ikisi ordularının başındaydılar. İkisine emir vererek Iraklılara Haccâc'ı görevden almayı teklif etmelerini ve Şamlılara verildiği gibi onlara da maaşlarını vermesini emretti. İbn Muhammed'i de istediği Irak şehrinin başına getireceğini, Abdülmelik makamında kaldığı sürece İbn Muhammed de ömür boyu bu görevde kalacağını söyledi. Bu teklifi kabul ederlerse Haccâc azle- [348]
dilecekti. Muhammed b. Mervân da Irak valisi olacaktı. Kabul etmezlerse Haccâc, Şam ordusunun başı olacak ve savaşı sevk ve idare edecek. Muhammed b. Mervân ve Abdullah b. Abdülmelik onun emrinde olacaklar. Ancak bu durum Haccâc'a çok ağır geldi, onu çok öfkelendirdi ve kalbini çok incitti. Onlar bu teklifi kabul edebilir ve kendisi azledilebilir diye korkmaya başladı. Bu sebeple Abdülmelik'e şöyle yazdı:

Ey Müminlerin Emîri! Vallahi beni azledersen çok geçmeden sana muhalefet edecek ve senin üzerine gelecekler. Bu durum sana karşı cüretlerini artıracaktır. Iraklıların Eşter ile birlikte Osman b. Affân'a karşı harekete geçtiklerini gözlerinle görüp kulaklarınla duymadın mı? Osman onlara ne istediklerini sorunca Saîd b. el-Âs'ın azledilmesi dediler. Onu azledince daha bir sene geçmeden onun üzerine gittiler ve onu öldüler. "Demir ancak demirle yarılır." Allah senin işlerini hayreylesin. Selam ile.

Ancak Abdülmelik, savaş değil barış istediği için bu teklifi Iraklılara götürmekten vazgeçmedi. İkili Haccâc ile görüştükten sonra Abdullah b. Abdülmelik çıktı: "Ey Iraklılar! Ben Mü-

minlerin Emîri'nin oğlu Abdullah'ım. Müminlerin Emîri size şu şu teklifi yapmaktadır," dedi ve teklifte yer alan hususları zikretti. Muhammed b. Mervân da: "Ben Müminlerin Emîri'nin elçisiyim. O size şu teklifi yapmaktadır," dedi ve aynı hususları zikretti. Iraklılar: "Akşam size döneriz," dediler. Sonra gittiler ve İbnü'l-Eş'as'ın yanında toplandılar. Bütün komutanlar, silahşorlar ve aşiret liderleri hazır bulundular. İbnü'l-Eş'as, Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Bugün size bir fırsat doğdu. Akıl sahibi için yarın kaçmış fırsata hasret duymak fayda etmez. Bugün sizler için durum ortadadır. Zâviye'de onlar kazandılarsa siz de Tüster'de kazandınız. Siz kuvvet mevkiinde ve onurluyken tekliflerini kabul edin. Bugün onlar sizden korkmakta ve sizler onları küçümsemektesiniz. Allah'a yemin ederim ki kabul ederseniz onların indinde izzetiniz ve cüretiniz daim olacaktır.

Bunun üzerine insanlar her taraftan hareketlenerek şöyle
[349] dediler: Allah onları helak etti. Onlar sıkıntı darlık, açlık, azlık ve zillet içindedirler. Biz sayıca onlardan çoğuz. Ovadayız ve erzak bize yakındır. Hayır, vallahi tekliflerini kabul etmeyiz.

Bunun üzerine ikinci kez Haccâc'ı halettiler. Abdullah b. Devâb es-Sülemî ve Ömer b. Teyhân, Cemâcim'de onu ilk haledenler oldu. Cemâcim'deki hal' olayı Fars diyarındaki hal' olayından daha kapsayıcıydı.

Bunun üzerine Muhammed b. Mervân ve Abdullah b. Abdülmelik, Haccâc'a gittiler ve ona: "Ordu ve asker senin emrinde. Bildiğini yap. Sana itaat etmemiz emredildi," dediler. Haccâc: "Size dedim. Asıl hedef sizsiniz, diye. Ben ikiniz için savaşıyorum. Benim kudretim sizin kudretinizdir." İkili onunla karşılaştıklarında emîrlik unvanıyla ona hitap ederlerdi. Ebû Yezîd es-Seksekî'nin rivayetine göre aynı şekilde Haccâc da onlarla karşılaştığında emaret unvanıyla onlara hitap ederdi. İkili, Haccâc'ı savaşı sevk ve idare işiyle baş başa bıraktılar.

Ebû Mihnef dedi: el-Kelbî Muhammed b. es-Sâib bana şöyle anlattı:

İnsanlar Cemâcim'de toplanınca Abdurrahman b. Muhammed'in şöyle konuştuğunu işittim: "Benî Mervân, ez-Zerkâ

ismiyle ayıplanırlar. Vallahi bundan daha doğru bir nesepleri yoktur. Benî Ebi'l-Âs ise Saffûriye ehlinden olup köylüdür. Eğer bu hak Kureyş'teyse Kureyş yumurtası benim için yarıldı. Araplarda ise ben Eş'as b. Kays'ın oğluyum." Bu sözü yüksek sesle söyledi ve insanlara duyurdu. Sonra muharebe için meydana çıktılar. Haccâc sağ kanadına Abdurrahman b. Süleym el-Kelbî'yi, sol kanadına Umâre b. Temîm el-Lahmî'yi, piyadelerin başına Abdurrahman b. Habîb el-Hakemî'yi getirdi. İbnü'l-Eş'as ise sağ kanadının başına Haccâc b. Câriye el-Has'amî'yi, sol kanadına Ebred b. Kurre et-Temîmî'yi, süvarilerinin başına Abdurrahman b. Abbâs b. Rebîa b. el-Hâris el-Hâşimî'yi, piyadelerinin başına Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı, zırhlı atlıların başına Abdullah b. Rizâm el-Hârisî'yi getirmişken Kurrâ'nın başına Cebele b. Zahr b. Kays el-Cu'fî'yi [350] getirdi. Maiyetinde Kureyş'ten on beş adam vardı. Bunların içinde Âmir eş-Şa'bî, Saîd b. Cübeyr, Ebü'l-Buhterî et-Tâî ve Abdurrahman b. Ebî Leylâ vardı.

Ondan sonra her gün iki taraf arasında muharebeler başladı. Iraklılar erzak ve ihtiyaçlarını Kûfe'den ve ona bağlı Sevâd bölgesinden temin ediyorlardı. Diledikleri kadar mümbit arazilerinden erzak alıyorlardı. Basra ve Şam askerleri ise oldukça darlık içindeydiler. Pahalılık onlar için sorun olmuştu. Yiyecekleri azalmış ve et bulamaz hâle düşmüşlerdi. Âdeta bir kuşatma altındaydılar. Buna rağmen sabah ve akşam Iraklılara saldırıyorlar ve onlarla şiddetli çatışmalara giriyorlardı. Bazen Haccâc hendeklerini karşı tarafa yaklaştırıyor bazen de Iraklılar hatlarını Şamlılara yaklaştırıyorlardı. Nihayet Cebele b. Zahr'ın öldürüldüğü gün Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî'ye haber gönderdi. Nitekim Kümeyl savaşta ağırbaşlı ve vakurdu. İnsanlar arasında güçlü bilinen ve nam sahibi bir kimseydi. Onun birliğine Kurrâ Birliği deniliyordu. Onlara saldırılınca yerlerinden sökülemiyorlardı. Saldırdıkları zaman da şaşırmazlardı. Onlar böyle tanınmışlardı. Bir gün her zamanki gibi çıktılar. İnsanlar da çıktılar. Haccâc askerlerini seferber etti. Sonra saflarıyla saldırıya geçti. İbn Muhammed de art arda yedi saf hâlinde çıktı. Haccâc başında Cebele b. Zahr'ın bulun-

duğu Kurrâ Birliği'ne karşı üç birlik hazırladı. Bunların başına da Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî'yi getirdi. Bunlar onlara doğru harekete geçtiler.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Yezîd es-Seksekî bana şöyle dedi:

Cebele b. Zahr'a karşı hazırlanan birlikteydim. Ona ve adamlarına karşı üç kere taarruz ettik. Vallahi onlara zarar veremedik.

***

Mugīre b. Mühelleb'in Ölümü

Bu yılda Mugīre b. Mühelleb Horasan'da öldü.

Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Mugīre b. Mühelleb, babasının Merv'deki vekiliydi ve bütün işlerinden sorumluydu. Mugīre seksen iki yılının Receb ayında vefat etti. Ölüm haberi Yezîd'e iletildi. Asker de olaydan haberdar oldu. Ancak Mühelleb'e haber verilmedi. Yezîd, Mühelleb'e haber vermek isteyince kadınlara çığlık atmalarını söyledi. Kadınlar çığlık atınca Mühelleb: "Bu nedir?" dedi. Ona: "Mugīre öldü," denildi. Mühelleb: "*İnnâ lillahi ve innâ* [351] *ileyhi râci'ûn*: Allah'tan geldik Allah'a gideceğiz," dedi. Çok üzüldü. Üzüntüsü yüzünden okunuyordu. Has adamlarından bazıları bu durumunu eleştirdiler. Sonra Yezîd'i çağırdı ve onu Merv'e yönlendirdi. Ona tavsiyelerini iletirken gözyaşları sakalına dökülüyordu. Haccâc oğlu Mugīre için Mühelleb'e bir taziye mesajı gönderdi. Mugīre beyefendi bir adamdı. Mugīre öldüğü zaman Mühelleb Mâverâünnehir'de Kis'te bulunuyordu ve Kislilerle savaşmayı planlıyordu.

Ravi dedi: Yezîd altmış –bir rivayette de yetmiş– süvariyle yola çıktı. Bunların içinde Müccâa b. Abdurrahman el-Atekî, Abdullah b. Muammer b. Sümeyr el-Yeşkerî, Dînâr es-Sicistânî, Heysem b. Münahhil el-Cürmûzî, Zem'in lideri Gazvân el-İskâf –Mühelleb'in girişimiyle Müslüman olmuştu–, Ebû Muhammed ez-Zemmî ve Atîk'in azatlısı Atıyye de vardı. Nesef Çölü'nde beş yüz Türk'le karşılaştılar. Onlar: "Necisiniz?" dediler. Yezîd ve adamları: "Tüccarız," dediler. Onlara: "Yükleriniz

nerede?" diye sordular. "Yükleri daha önce gönderdik," dediler. Onlara: "Bize bir şey verin," dediler. Yezîd vermek istemedi. Ancak Müccâa onlara bir elbise, pamuklu kalın giysiler ve bir yay verdi. Önce ayrılıp gittiler. Sonra ihanet ederek tekrar geldiler. Yezîd: "Ben onların niyetini biliyordum. Onlarla savaşın," dedi. İki taraf arasında vuruşma şiddetlendi. Yezîd yere yakın bir ata binmişti. Maiyetinde Hâricîlerden bir adam vardı. Yezîd onu esir alınca Yezîd'e: "Beni öldürme," dedi. Yezîd ona iyilik yaptı. Yezîd ona: "Bir hünerin varsa onu göster," dedi. Bunun üzerine adam onlara saldırdı ve onlarla yüz yüze gelerek savaştı. Onları arkadan sıkıştırıyordu ve onlardan bir adam öldürdü. Sonra saldırıya geçti ve onlarla yüz yüze gelerek ön taraftan bir adam öldürdü ve Yezîd'e döndü. Yezîd de onların büyüklerinden birini öldürdü. Ancak Yezîd'in ayağına ok attılar. Onların baskısı şiddetlendi. Ebû Muhammed ez-Zemmî kaçmıştı. Ancak Yezîd sebat etti. İki taraf vuruşmayı durdurdu. Onlar: "Sözümüzde durmadık. Ama hepimiz ölünceye kadar ya da bize bir şey vermedikçe gitmeyeceğiz," dediler. Ancak Yezîd onlara bir şey vermeyeceğine dair yemin etti. Müccâa ona: "Allah için düşün. Mugîre öldü. Bu sebeple Mühelleb'in maruz kaldığı üzüntü ve sıkıntıyı gördün. Allah için sana yalvarırım senin de başına bir şey gelmesin," dedi.

Yezîd: "Mugîre'nin eceli uzamazdı. Ben de ecelimi geciktiremem," dedi. Müccâa onlara sarı renkte sarıklık bir kumaş parçası attı. Onlar onu alıp gittiler. Ebû Muhammed ez-Zemmî de takviye süvariler ve erzakla geri döndü. Yezîd ona: "Ey Ebû Muhammed! Bizi bırakıp gittin," dedi. Ebû Muhammed: "Ben size takviye savaşçılar ve erzak getirmek için gittim," dedi. Bunun üzerine şair şöyle dedi:

Ey Yezîd, ey Ebû Saîd'in kılıcı! Kavimler ve askerler öğrenmiş oldular. [352]

Yaşanan karşılaşma gününde herkes senin sert bir ağaç olduğunu anladı.

Eşkarî ise şöyle dedi:

Onların topluluklarıyla karşılaşınca Türkler Yezîd'in karanlıkları aydınlatan bir alev olduğunu anladılar.

Orman aslanları gibi bir grup delikanlıyla birlikteydi. Onlar kurtuluşu, sabır ve tesellide buldular.

Kurtçuklarla dolu su mecraları gibi hasımları onların etrafını çevirdiler. Onlarda ne bir yücelik ne de bir asalet görmedim.

Altlarında yaralı atlar var ve çirkin işlere tevessül ederler ve ayakları kana bulanır.

Ölüm sahasında karanlık basıncaya kadar iki taraf da arkalarını dönüp kaçmadı.

***

Bu yılda Mühelleb, Kislilerle mali tazminat karşılığında sulh yaparak Merv'e geri döndü.

Mühelleb'in Kis'ten Çekilmesinin Sebebi

Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed'den naklen şöyle anlattı:

Mühelleb, Mudar'dan bazı adamları suçlayarak hapse attı ve Kis'ten geri dönerek onları orada bıraktı. Huzâa'nın azatlısı Hureys'i de bıraktı ve ona: "Mali tazminatı tam olarak tahsil edersen rehinelerini onlara iade et," dedi. Mühelleb nehri geçerek Belh'e geçti ve burada konaklayarak Hureys'e: "Onlara rehinelerini geri verirsen sana baskın yapmayacaklarından emin değilim. Parayı tahsil edince Belh topraklarına varıncaya kadar rehineleri serbest bırakma," diye yazdı. Bunun üzerine Hureys, Kis Kralı'na: "Mühelleb bana 'Belh topraklarına girinceye kadar rehineleri elinde tut,' diye yazdı. Acele olarak borcunu ödersen rehinelerinizi size teslim eder ve gittiğimde ona: 'Mektubun bize ulaşmadan onlardan alacağımızı almış ve rehinelerini geri vermiştim,' diyeceğim," dedi. Bunun üzerine adam acele etti ve onlara rehinelerini geri verdi. Dönünce Türkler yolunu kestiler. Ona: "Kendin ve maiyetindekiler için
[353] fidye ver, zira biz Yezîd b. Mühelleb ile görüştük ve fidyesini verdi," dediler. Bunun üzerine Hureys: "Yezîd'in anası beni doğurdu!" dedi ve onlarla çatıştı. Onlardan kimisini öldürdü kimilerini de esir aldı. Ancak esirleri fidye karşılığında serbest bıraktı. Hureys onlara iyilik yaptı ve fidyeleri de geri verdi. Mühelleb, Hureys'in "Yezîd'in annesi beni doğurmuş olsun," şeklinde sarf ettiği sözü duyunca: "Köle, anasının onu doğurmuş olmasından rahatsızlık duymaktadır," dedi ve öfkelendi.

Hureys, Belh'e dönünce Mühelleb ona: "Rehineler nerede?" dedi. Hureys: "Onların borcunu teslim aldım ve rehinelerini serbest bıraktım," dedi. Mühelleb: "Sana onları serbest bırakma diye yazmadım mı?" dedi. Hureys: "Onları serbest bıraktıktan sonra mektubun bana ulaştı. Senin korktuğun hususu bertaraf ettim," dedi. Mühelleb: "Yalan söylüyorsun. Sen onlarla ve krallarıyla yakınlık kurdun ve ona mektubumun muhtevasını anlattın," dedi ve elbiselerinin çıkarılmasını emretti. Hureys elbiselerinin çıkarılmasından çok rahatsız oldu. Hatta Mühelleb bundan dolayı abraş olduğunu sandı. Onun elbisesini çıkarttı ve otuz kırbaç vurdu. Hureys elbisesinin çıkarılmasından rahatsızlığını ifade etmek için: "Keşke bana üç yüz kırbaç vursaydı da elbisemi çıkartmasaydı," dedi. Adam Mühelleb'i öldüreceğine yemin etti.

Bir gün Mühelleb atına binip çıktı. Hureys de atına bindi ve çıktı. Hureys, arkasında seyreden iki hizmetçisine Mühelleb'i vurmalarını söyledi. Onlardan biri kabul etmedi ve çekip gitti. İkincisi de yalnız başına bu işi yapmaya cesaret edemedi. Dönünce hizmetçisine: "Bu işi neden yapmadın?" diye sordu. Hizmetçi: "Vallahi senin için endişe ettim. Vallahi kendim için endişe etmiş değilim. Onu öldürseydik sen de biz de öldürüleceğimizi biliyordum. Ben seni düşündüm. Öldürülmeyeceğini bilseydim onu öldürürdüm," dedi.

Ravi dedi: Hureys, Mühelleb'e gitmeyi bıraktı ve rahatsız olduğunu ima etti. Mühelleb, Hureys'in hasta numarası yaptığını ve kendisini öldürmek istediğini işitti. Bunun üzerine Sâbit b. Kutbe'ye: "Kardeşini bana getir. O benim yanımda evlatlarım gibidir. Ona yaptıklarım menfaati içindi ve onu edep çizgisine çekmek için yaptım. Nitekim bazen evlatlarımı tedip etmek için de onlara vurabilirim," dedi. Sâbit kardeşine gitti ve ona Mühelleb'e gitmesini söyledi. Ancak Hureys korktu ve gitmekten imtina etti. Şöyle dedi: "Vallahi bana yaptıklarından sonra ona gitmem ve ona güvenmem. O da bana güvenmesin." Sâbit vaziyeti görünce ona: "Görüşün buysa Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim'e gidelim," dedi. Sâbit, Hureys'in Mühelleb'i öldürmesinden korktu. Böyle bir durumda da hepsi öldürülecek-

lerdi. Bunun üzerine ikili, aşiretlerinden ve Araplardan onlara tâbi olanlardan üç yüz kişiyle yola çıktılar.

[354] **Mühelleb b. Ebî Sufre'nin Ölümü**

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Mühelleb b. Ebî Sufre vefat etti.

Mühelleb'in Nasıl ve Nerede Öldüğü Hakkında

Ali b. Muhammed, Mufaddal'dan naklen şöyle dediğini anlattı: Mühelleb, Merv'e gitmek üzere Kis'ten ayrıldı. Merverrûz'un Zâgûl bölgesine varınca sancılandı. –Bazılarına göre kızıllık hastalığına yakalandı.– Bunun üzerine Habîb'i ve hazır olan diğer evlatlarını çağırdı. Ayrıca bir demet ok getirilmesini istedi. Onlara: "Bu vaziyetteyken bu okları kırabilir misiniz?" diye sordu. Onlar: "Hayır," dediler. "Bunlar ayrı ayrı olursa onları kırabilir misiniz?" dedi. Onlar: "Evet," dediler. Mühelleb: "İşte birlik böyledir. Size Allah'tan sakınmanızı ve sılayırahmi tavsiye ederim. Zira sılayırahim ömrü uzatır, malı bereketlendirir ve sayıyı çoğaltır. Akrabalık bağını kesmekten sakının. Zira bu bağı kesmek ateşe götürür, zillet ve azlığı getirir. Birbirinizi sevin, irtibat hâlinde olun, ittifak edin ve ihtilaf etmeyin. Birbirinize iyilik edin ki işleriniz yoluna girsin. Ana bir kardeşler bile ihtilaf ederse üvey annelerden olan kardeşler daha çok ihtilaf ederler. Size itaat ve birliğe sarılmanızı, amellerinizin sözlerinizden daha hayırlı olmasını tavsiye ederim. Kişinin amelinin lisanından daha iyi olmasını severim. Düşünmeden konuşmaktan ve dil sürçmesinden de sakının. Zira insanın ayağı kayarsa ayağa kalkabilir. Ancak dili sürçse helak olabilir. Sizde hakkı olanın hakkını teslim edin. Sakın hak sahibi hakkını hatırlatmak için sabah ve akşam gidip gelmesin. Cimriliği bırakıp cömertliğe sarılın. Arapları sevin. Örfü esas alın. Zira Arap ile ahitleşsen senin için ölüme gider. Ona iyilik yapsan senin için neler yapmaz! Savaşta teenniyle ve planla hareket etmeyi ihmal etmeyin. Bunlar savaşta cesaret ve atılganlıktan daha önemlidir. Karşılaşma olunca kaza ve kader de vuku bulur. Bir kişi azim ve kararlı olup da hasmına galip gelirse adam gereği gibi hareket etti ve muzaffer oldu diye söylerler ve onu methederler. Teenniyle hareket etmesi-

ne rağmen muzaffer olmazsa taksiratı olmadı ve kaybetmedi diye söylerler. Ancak mukadderat galip geldi diye söylerler. Kur'an okumaya, sünneti öğretmeye ve salihlerin edep ve ahlakını öğretmeye çalışın. Hafif meşrep olmaktan ve meclislerinizde çok konuşmaktan sakının. Yezîd'i halefim olarak bırakıyorum. Yezîd'in yanına varıncaya kadar Habîb de ordunun başında olacak. Yezîd'e muhalefet etmeyin." Mufaddal ona: "Yezîd'i takdim etmeseydin biz onu takdim ederdik," dedi.

Mühelleb ölünce vasiyetini Habîb'e yaptı. Habîb onun na- [355]
mazını kıldırdı ve akabinde Merv'e gitti. Yezîd, Abdülmelik'e yazarak Mühelleb'in vefatını ve kendisini halef olarak bıraktığını bildirdi. Bunun üzerine Haccâc onun valiliğini onayladı. Bir rivayete göre de ölmeden önce: "Elimde olsaydı Habîb'e vasiyette bulunacaktım," diye söylemiştir. Ravi dedi: Mühelleb seksen iki senesinin Zilhicce ayında vefat etti. Nehâr b. Tevsia et-Temîmî şöyle dedi:

Mühelleb'den sonra insanları zenginliğe yaklaştıran gazalarla bolluk ve cömertlik gitti.

Bolluk ve cömertlik Merverrûz'da onun mezarına bağlı olarak kaldı. Ancak doğuda ve batıda kayıplara karıştı.

İnsanlara en çok ikramda bulunanın kim olduğu sorulursa çekinmeden Mühelleb'dir deriz.

Memleketlerin ovalarını ve engebeli bölgelerini bağırtlak kuşu sürüleri gibi atlarla bize açtı.

Atları mızraklı vuruşlara maruz bıraktı. Âdeta kırmızıya boyanmış çulla örtülmüş gibi kana boyandı.

Ona bağlanan Kahtan onun etrafını çevirmiştir. Müttefikleri olan Bekir ve Tağlib de ona bağlanmıştır.

Maad kabilesi de onun sancağına sığınmış ve canları anaları ve babalarıyla ona feda oluyorlar.

***

Bu yılda Haccâc b. Yûsuf, Mühelleb'in ölümünden sonra Yezîd b. Mühelleb'i Horasan'a vali yaptı.

Yine bu yılda Abdülmelik, Ebân b. Osman'ı Medine valiliğinden azletti. Vâkıdî dedi: Ebân'ı Cemâziyelâhire ayının on üçünde azletti.

Vâkıdî dedi: Bu yılda Abdülmelik, Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî'yi Medine valisi yaptı. Nitekim Hişâm'ı Medine kādılığından azletti ve bu göreve Nevfel b. Musâhik el-Âmirî'yi getirdi. Onu Medine kādılığına Yahyâ b. Hakem getirmişti. Yahyâ azledilip de Ebân b. Osman başına getirilince Yahyâ'yı kādılığa getirdi. Ebân'ın Medine valiliği yedi yıl üç ay, on üç gece sürdü. Hişâm b. İsmâil Nevfel b. Müsâhik'i kādılıktan azledince Amr b. Hâlid ez-Zürakī'yi onun yerine atadı.

[356] Bu yılda Ebân b. Osman hac işlerini sevk ve idare etti. Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bu rivayeti bana nakletti.

Bu yılda Kûfe, Basra ve şark bölgesinin başında Haccâc, Horasan'ın başında da Haccâc tarafından atanan Yezîd b. Hişâm vardı.

[357] **Hicretin 83. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ın Deyrülcemâcim'de Hezimetinin Sebebi

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dediğini anlattı: Ebü'z-Zübeyr el-Hemdânî bana şöyle anlattı:

Cebele b. Zahr'ın süvarilerindendim. Şamlılar peş peşe bize saldırınca fakihlerden Abdurrahman b. Ebî Leylâ bize şöyle seslendi: Ey Kurrâ topluluğu! Kaçmak insanlar içinde en çok sizin için çirkin bir şeydir. Şamlılarla karşılaştığımızda Ali'nin (Allah makamını yüce eylesin ve onu şüheda ve salihlerin en güzel ecriyle mükâfatlandırsın) şöyle dediğini işittim: "Ey müminler! Kim bir haksızlıkla amel edildiğini ve kötülüğe davet edildiğini görür de kalbiyle onu inkâr ederse sorumluluktan kurtulmuş olur. Diliyle karşı gelirse mükâfatlandırılır. Bu diğerinden daha hayırlıdır. Allah'ın sözünün en yüksekte olması ve zalimlerin sözünün en aşağılarda olması için kılıcıyla o haksızlığa karşı mücadele ederse işte o hidayetin yolunu bulmuş ve yakîn kalbini aydınlatmış olur. Öyleyse bu hara-

mı helal kılan, dinde olmayan şeyleri dinde ihdas eden bidat ehlin karşı savaşın. Zira onlar hakkı bilmezler ve haksızlıkla amel eder ve onu inkâr etmezler."

Ebü'l-Buhterî ise şöyle dedi: Ey insanlar! Dininiz ve dünyanız için onlarla savaşın. Vallahi size galip gelirlerse dininizi bozacaklar ve dünyanıza musallat olacaklar.

Şa'bî de şöyle dedi: Ey Müslümanlar! Onlarla savaşın ve bundan dolayı sıkıntı duymayın. Zira yeryüzünde onlardan [358] daha zalim ve yönetimde daha adaletsiz kimse bilmiyorum. Öyleyse süratle onların üzerine gidin.

Saîd b. Cübeyr de şöyle dedi: Onlarla savaşın. Bundan dolayı niyet ve hakikat olarak günaha girmezsiniz. Yönetimde zulmettikleri için, dinde zorbalığa tevessül ettikleri ve zayıfları zillete mahkûm ettikleri ve namazın ruhunu öldürdükleri için onlarla savaşın!

Ebû Mihnef dedi: Ebü'z-Zübeyr şöyle anlattı:

Onlara karşı saldırıya geçmek için hazırlandık. Cebele bize şöyle dedi: "Onlara azimle ve kararlılıkla saldırın ve saflarına dalıncaya kadar arkanızı dönmeyin!" Bunun üzerine ciddiyetle ve bütün gücümüzle onlara saldırdık. Onların üç birliğini vurup dağıttık. Sonra merkez saflarına saldırdık ve onları yerlerinden söküp attık. Sonra saldırı mekânından ayrılınca Cebele'nin yere yıkıldığını gördük. Nasıl öldürüldüğünü anlayamadık.

Ravi dedi: Âdeta yıkılmıştık. Korkuya kapıldık ve olduğumuz yerde durup kaldık. Kurrâlarımız aramızdaydılar. Kendi aramızda Cebele b. Zahr'ın ölümünü konuşuyorduk. Herkes babasını veya kardeşini kaybetmiş gibiydi. Hatta o yerde bize bundan da daha ağır gelmişti. Bunun üzerine Ebü'l-Buhterî et-Tâî bize şöyle dedi: "Cebele b. Zahr'ın ölümü sizi sarsmasın. O sizin gibi bir fâniydi. Ölüm vakti gelmişti. Ecelinin daha önce veya daha sonra gelmesi söz konusu değildir. Hepiniz onun tattığını tadacak ve o davete icabet edeceksiniz." Ravi dedi: Ancak kurrânın yüzlerine baktım. Hüzün yüzlerinden okunuyordu. Âdeta dilleri tutulmuştu. Artık başarısızlık hava-

sı hâkimdi. Şamlılar ise sevinmiş ve mutlu olmuşlardı. Şöyle seslendiler: "Ey Allah'ın düşmanları! Helak oldunuz ve Allah, tağutunuzu öldürdü."

Ebû Mihnef dedi: Ebû Yezîd es-Seksekî bana şöyle anlattı:

Cebele ve adamları bize saldırınca geri çekildik. Bizi takip ettiler. Bir grup bizden ayrı düştü ve bir kenarda durmuştu. Cebele'nin adamları üzerimize geliyorlardı. Cebele ise yerin-
[359] de durmuş, adamlarının ona dönmelerini bekliyordu. Düz bir yerdeydi. Bazılarımız: "Vallahi bu Cebele b. Zahr'dır. Adamları savaşla meşguller. Ona saldırın belki onu öldürürsünüz," dediler. Bunun üzerine ona saldırdık. Adam kaçmadı ve kılıcıyla bize saldırdı. Bulunduğu yerden inince mızraklarla saldırdık ve onu atından düşürdük, cansız bedeni yere yıkıldı. Derken adamları geri döndüler. Onları görünce geri çekildik. Cebele'nin öldürüldüğünü görünce çok üzüldüklerini gördük, bundan dolayı sevindik. Bizimle savaşmalarından ve bize karşı çıkışlarından ne kadar üzüldüklerini anladık.

***

Ebû Mihnef dedi: Sehm b. Abdurrahman el-Cühenî bana şöyle anlattı:

Cebele öldürülünce onun öldürülmesi âdeta askerlerini yıktı. Onun yerine Bistâm b. Maskale b. Hübeyre eş-Şeybânî geçince bu durum insanları cesaretlendirdi: "Bu adam Cebele'nin yerini tutar," dediler. Bu sözleri Ebü'l-Buhterî duyunca: "Ne kötüsünüz! Sizden tek bir adam öldürülse sanırsınız ki düşman tarafından kuşatıldınız. Şimdi İbn Maskale öldürülse kendi kendinizi tehlikeye atarak savaşacak kimse kalmadı mı diyeceksiniz? Sizin hakkınızdaki ümidimizi boşa çıkarmaya ne kadar yatkınsınız." Bistâm, Rey'den gelmişti. Yolda Kuteybe ile karşılamış, Kuteybe onu Haccâc'a ve Şamlılara katılmaya davet etmişti. Bistâm da onu Abdurrahman'a ve Iraklılara katılmaya davet etti. Ancak her ikisi birbirlerinin davetini kabul etmediler. Bistâm dedi ki: "Şamlılarla birlikte olup yaşamaktansa Iraklılarla ölmeyi tercih ederim!" Bistâm, Mâsebezân'da konakladı ve İbn Muhammed'e: "Benî Rebîa'nın süvarilerinin başına getir," dedi. Sonra Rebîa süvarileriyle saldırdı ve karşı tarafın

kampına girdi. Onların kadın ve cariyelerinden otuz tanesini esir alıp götürdü. Kendi kampına yaklaşınca kadınları geri gönderdi. Kadınlar Haccâc'ın ordugâhına gittiler. Haccâc: "Onlar için iyi oldu. Bununla kendi kadınlarını da korumuş oldular. Onları geri göndermeselerdi yarın muzaffer olduğumda onların kadınlarını esir alacaktım," dedi. Sonra tekrar savaştılar, Abdullah b. Müleyl el-Hemdânî süvarileriyle saldırdı ve onların [360] ordugâhına girerek on sekiz kadını esir aldı. Târık b. Abdullah el-Esedî de maiyetindeydi. Kendisi iyi bir okçuydu. Şamlılardan yaşlı bir zat çadırdan çıktı. Târık bir arkadaşına: "Bana yardımcı ol. Bu yaşlıya bir ok atayım veya ona saldırıp mızrakla vurayım," dedi. Yaşlı zat yüksek sesle: "Allah'ım! Bizi ve onları selamet ve afiyete kavuştur," dedi. Bunun üzerine Târık: "Böyle bir insanı öldürmek istemem," dedi ve ondan vazgeçti. İbn Müleyl kadınları kısa bir süre için götürdükten sonra onları serbest bıraktı. Bunun üzerine Haccâc önceki sözünü tekrarladı.

Hişâm dedi: Babam şöyle dedi:

Benî Âmir'den Velîd b. Nuhayt el-Kelbî bir birlik ile Cebele b. Zahr'ın üzerine gitti. Velîd bir tepeden saldırdı. İri yarı bir kişiydi. Cebele ise orta boyluydu. İkili karşılaştılar. Başına bir darbe indirdi ve yere yıktı. Onun adamları kaçtılar ve kellesi götürüldü.

Hişâm dedi: Ebû Mihnef ve Avâne el-Kelbî bana şöyle anlattılar:

Cebele b. Zahr'ın kellesi Haccâc'a götürülünce onu iki mızrağa taktı ve şöyle dedi: "Ey Şamlılar! Müjdeler olsun. Bu zaferin başlangıcıdır. Vallahi hiçbir fitnede Yemen büyüklerinden biri öldürülmeden o fitne sönmemiştir. Bu adam da onların büyüklerindendir." Sonra başka bir günde savaş meydanına çıktılar. Şamlılardan biri mübarezeye çağırdı. Onun karşısına Haccâc b. Câriye çıktı. Ona saldırdı ve ona mızrakla vurup düşürdü. Ancak onun adamları koşup onu kurtardılar. Adamın Has'am'dan Ebü'd-Derdâ olduğu görüldü. Haccâc b. Câriye: "O düşünceye kadar onu tanımamıştım. Onu tanısaydım ona karşı çıkmazdım. Zira kavmimden böyle bir adamın öldürülmesini istemem," dedi. Abdurrahman b. Avf er-Ruasî de mübare-

zeye çıktı. Onun karşısına Şamlılardan amcasının oğlu çıktı. İkili kılıçlarıyla birbirlerine saldırdılar. İkisi de: "Ben Kilâblı adamım," diye meydan okuyunca birbirlerine neseplerini sordular. Birbirlerini tanıyınca savaşmaktan vazgeçtiler. Abdullah b. Rizâm el-Hârisî de Haccâc'ın birliğine karşı dikildi ve onlara: "Teke tek bana karşı çıkın," dedi. Bunun üzerine karşısına bir adam çıkarıldı. Abdullah onu öldürdü. Üç gün aynı şeyi yaptı. Her gün bir adam öldürdü. Dördüncü güne girilin-
[361] ce yine adam meydana çıktı. Şamlılar: "Allah'ın cezası yine geldi," dediler. Adam yine karşı tarafı mübarezeye davet etti. Haccâc, Cerrâh'a: "Karşısına çık," dedi. Cerrâh çıkınca Abdullah b. Rizâm –aynı zamanda dostu olan Cerrâh'a–: "Ey Cerrâh! Sana ne oldu? Neden karşıma çıktın?" Cerrâh: "Seninle sınandım," dedi. Abdullah: "Sana hayırlı bir teklifte bulunayım mı?" dedi. Cerrâh: "Nedir o?" dedi. Abdullah: "Senden kaçacağım. Sen de Haccâc'a gideceksin. Sen iyi bir iş çıkarmış olacaksın. O da seni takdir etmiş olacak. Bana gelince ben senin selamet ve afiyetin için insanların dedikodularına katlanacağım. Zira ben kavmimden senin gibi birini öldürmek istemiyorum," dedi. Cerrâh: "Olur," dedi. Bunun üzerine ona saldırdı. Abdullah kaçtı. Abdullah'ın küçük dili kesildiği için çok susuyordu. Bu sebeple yanında su kırbası taşıyan bir hizmetçisi vardı ve susadığında ona su veriyordu. Abdullah kaçmaya devam etti. Cerrâh ise ona saldırıyor ve ciddi olarak öldürmek istiyordu. Bunun üzerine hizmetçisi ona: "Adam seni gerçekten öldürmek istiyor," dedi. Bunun üzerine ona yöneldi ve bir çubukla kafasına vurdu ve yere yıktı. Sonra hizmetçisine: "Kırbadan yüzüne su dök ve su içir," dedi. Hizmetçi yüzüne su serpti ve ona su verdi. Ona: "Ey Cerrâh! Beni kötü cezalandırdın. Ben senin için afiyet diledim. Sen ise beni öldürmek istedin," dedi. Cerrâh: "Hayır, böyle bir şey istemedim," dedi. Abdullah: "Gidebilirsin. Akrabalık ve aşiret için seni bırakıyorum," dedi.

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî şöyle dedi: İbn Sebre bana Sâlih b. Keysân'dan naklen Saîd el-Hareşî'nin şöyle dediğini anlattı:

Muharebe safında bulunuyordum. Derken Iraklılardan bir adam –ona Kudâme b. el-Harîş deniliyor– çıktı ve iki saf ara-

sında durdu: "Ey Şamlıların Cerâmikeleri! Sizi Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünnetine davet ediyoruz. İcabet etmezseniz bana karşı bir adam çıksın," dedi. Bunun üzerine Şamlılardan bir adam karşısına çıktı. Iraklı adam onu öldürdü. Adam bu şekilde dört kişiyi öldürdü. Haccâc bu vaziyeti görünce tellala emir vererek: "Bu köpeğe karşı kimse çıkmasın," dedi. Bunun üzerine insanlar karşı çıkmaktan vazgeçtiler. Saîd el-Hareşî dedi: Haccâc'a yaklaştım ve ona: "Allah, Emîri ıslah etsin. 'Bu köpeğe karşı kimse çıkmasın,' dedin. Öldürülenler ecelleriyle öldüler. Bu adamın da bir eceli vardır. Umarım ki eceli gelmiştir. Benimle birlikte gelen adamlarımdan birine izin ver ona karşı çıksın," dedim. Haccâc: "Bu köpeğin âdeti budur. İn- [362]
sanları korkuttu. Senin adamlarına izin verdim. Kim çıkmak isterse çıksın," dedi. Bunun üzerine Saîd adamlarına gitti ve onlara durumu haber verdi. Söz konusu adam mübareze için seslenince Hareşî'nin adamlarından biri karşısına çıktı. Ancak Kudâme onu öldürdü. Bu durum Saîd'in zoruna gitti. Zira Haccâc ile konuşmuştu. Kudâme tekrar "Kim karşıma çıkacak?" diye seslendi. Bunun üzerine Saîd, Haccâc'a yaklaştı ve Allah, emîri ıslah etsin. Bu köpeğe karşı çıkmama izin ver," dedi. Haccâc: "Çıkabilirsin," dedi. Saîd: "Evet, umduğun gibiyim," dedi. Haccâc ona: "Kılıcını bana göster," dedi. Saîd kılıcını ona verdi. Haccâc: "Bende daha ağır bir kılıç var," dedi ve kılıcın getirilmesini söyledi. Haccâc kılıcı ona verdi ve ona bakarak: "Zırhın ne kadar iyi ve atın ne kadar güçlü! Ancak bu köpek karşısında ne yapacağını merak ediyorum," dedi. Saîd: "Dilerim ki Allah beni ona karşı galip kılsın," dedi. Haccâc: "Allah'ın izni ve inayetiyle çık," dedi. Saîd dedi: Adama karşı çıktım. Ona yaklaşınca bana: "Ey Allah'ın düşmanı! Dur," dedi. Durdum. Bu hareketi beni sevindirdi. O bana: "Hangisini istersen onu seçebilirsin. Ya sen bana imkân vereceksin ben sana üç kez vuracağım ya da ben sana imkân vereceğim sen bana üç kez vuracaksın, sonra da bana imkân vereceksin ki ben sana vuracağım," dedi. Ona: "Sen bana imkân ver," dedim. Bunun üzerine adam göğsünü eyerin ön tarafına dayayarak: "Bana vur," dedi. Ben de kılıcımı her iki elimle tuttum ve bütün gücümle

miğferine bir darbe indirdim. Ancak kılıç nüfuz edemedi. Kılıcım ve vuruşum hoşuma gitmedi. Bu kez omuzunun köküne bir darbe indirmeyi böylelikle ya kolunu kesmeyi ya da elinin gücünü kırmayı düşündüm ve ona bir darbe indirdim. Ancak yine yapamadım. Bu durum beni ve ordugâhta durumu haber alanları üzmüştü. Nitekim üçüncü vuruşum da farklı olmadı. Bunun üzerine adam kılıcını çekti ve bana: "Şimdi sıra bende," dedi. Bana bir vuruş vurdu ve yere yıktı, atından inerek göğsüme çöktü. Sonra ayakkabısından bir hançer çıkardı ve boğazıma dayayarak beni boğazlamak istedi. Ona: "Allah için sana ricada bulunuyorum. Beni öldürmemen senin için beni öldürmenden daha onurlu bir şeydir," dedim. Bana: "Kimsin." dedi. "Saîd el-Hareşî," dedim. Adam: "Ey Allah'ın düşmanı! Git ancak adamına başına gelenleri anlat," dedi. Saîd dedi: Ayrıldım ve
[363] Haccâc'ın yanına vardım. Bana: "Vaziyeti nasıl gördün?" diye sordu. "Emîr durumu daha iyi bilir," dedim.

***

Şimdi söz Ebû Mihnef'in Ebû Yezîd'den naklettiği rivayete döndü. Ebû Yezîd şöyle dedi: Ebü'l-Buhterî et-Tâî ve Saîd b. Cübeyr şu ayeti okurlardı: "*Hiçbir kimse yok ki ölümü Allah'ın izniyle bağlı olmasın. Ölüm belli bir süreye göre yazılmıştır.*"[57] Sonra saldırırlar ve karşı tarafın safıyla yüz yüze vuruşurlardı.

Ebü'l-Muhârik şöyle dedi: Onlarla yüz gün boyunca savaştık. Günleri tek tek sayardım. Nitekim İbn Muhammed ile seksen üç yılının Rebîülevvel ayının birinci gününün bitiminde salı günü Deyrülcemâcim'de konuşlandık ve Cemâziyelâhire ayının on dördünde çarşamba günü kuşluk vaktinin sonuna doğru ve gün ortasına yakın bir vakitte hezimete uğradık. Oysa o gün her günkünden daha çok onlara karşı cüret sahibiydik ve nazarımızda daha zayıf görünüyorlardı.

Ebü'l-Muhârik dedi: Çarşamba günü onlarla karşı karşıya geldik. Cemâziyelâhire ayının on dördüydü. Gün boyunca onlara karşı en iyi muharebemizi yaptık. Karşı tarafın hezimetinden emin bulunuyorduk. Onlardan daha üstün bir vaziyet-

57 Âl-i İmrân, 3/145.

teydik. Derken Süfyân b. Ebred el-Kelbî sağ kanatları yönünden süvarilerle saldırıp Ebred b. Kurre et-Temîmî'ye yaklaştı. Nitekim Ebred et-Temîmî, Abdurrahman b. Muhammed'in sol kanadının başındaydı. Vallahi, onun hezimete uğraması uzun sürmedi. İnsanlar bu vaziyeti hoş görmediler. Zira adam cesurdu ve kaçmak âdetinden değildi. İnsanlar sandılar ki ona aman verildi ve hezimete uğraması üzerine onunla antlaşma yapıldı. O hezimete uğrayınca saflar dağıldı ve insanlar başlarını alıp dağıldılar. Bunun üzerine Abdurrahman b. Muhammed minbere çıkarak: "Ey Allah'ın kulları! Bana gelin. Ben İbn Muhammed'im!" diye seslenmeye başladı. Abdullah b. Rizâm el-Hârisî ona yetişti ve yanı başında durdu. Sonra Abdullah b. Züâb es-Sülemî bir grup süvariyle geldi ve yanında durdu. Adam sebat etti. Ancak Şamlılar ona yaklaşmaya ve okları onun etrafına düşmeye başladı. Bunun üzerine: "Ey İbn Rizâm! Bu gelen piyadelerle süvarilere karşı bir hamle yap," dedi. İbn Rizâm onlara karşı hamle yaptı. Ancak onlar ilerlemelerine devam ettiler. Sonra Şamlılar piyade ve süvarilerle [364] takviye aldılar. İbn Muhammed: "Ey İbn Züâb! Onlara saldır," dedi. O da saldırdı ve onlar ilerlemeye devam ettiler. Ancak İbn Muhammed sebat etti ve minberi terk etmedi. Şamlılar Iraklıların ordugâhına girdiler. Girerken tekbir getirdiler. Bunun üzerine Abdullah b. Yezîd b. el-Muğaffel el-Ezdî –kardeşinin kızı Müleyke, Abdurrahman'ın zevcesiydi– minberde bulunan İbn Muhammed'in yanına çıktı ve ona: "İn, ben senin için endişeliyim. Korkarım ki inmezsen esir alınacaksın. Umulur ki burayı terk etsen ileride onlara karşı bir ordu toplarsın, Allah onları helak eder," dedim. Bunun üzerine indi ve Iraklılar ordugâhlarını terk ettiler ve arkalarına bakmadan kaçtılar. Abdurrahman b. Muhammed, İbn Ca'de b. Hübeyre ile birlikte, ailesinden bazıları yanında oldukları hâlde yoluna devam etti. Fellûce'de Benî Ca'de köyünün hizasına gelince nehri geçmek için bir geçiş vasıtası getirilmesini istedi. O vasıtayla nehrin karşı tarafına geçtiler. Bistâm b. Maskale onlarla karşılaştı. Bistâm: "Abdurrahman gemide mi?" diye sordu. Ona cevap vermediler. O gemide olduğunu sandı ve şöyle dedi:

Kim ona dönerse vaziyet karşısında başkasını uyarır ve uyarılır.

Kays bana karşı memleketi ateşe verdi. Ateş her tarafı sarınca süratle kaçtı.

Sonra Abdurrahman zırhı üzerinde olduğu hâlde evine uğradı. Ancak atının sırtından inmedi, kızı çıkıp yanına gitti. Babası da onu bağrına bastı. Aile fertleri de ağlayarak çıktılar. Onlara vasiyetini yaparken: "Ağlamayın. Sizden ayrılmasam acaba ölene dek aranızda ne kadar kalacağım? Yaşadığım sürece olduğu gibi öldükten sonra da rızkınızı Allah verecektir," dedi. Sonra ailesine veda ederek Kûfe'den ayrıldı.

Ebû Mihnef dedi: el-Kelbî Muhammed b. es-Sâib bana şöyle anlattı:

Iraklılar gün ortasına doğru hezimete uğrayınca üzerimde mızrağım, kılıcım ve kalkanım olduğu hâlde süratle intikal ederek aynı günde ailemin yanına vardım. Silahlarımdan hiçbir şeyi geride bırakmadım. Haccâc: "Bırakın dağılsınlar. Onların peşine düşmeyin," dedi. Tellal da şöyle seslendi: "Kim dönerse emniyettedir." Vakadan sonra Muhammed b. Mervân, Musul'a dönerken Abdullah b. Abdülmelik de Şam'a döndü ve Haccâc'ı Irak ile baş başa bıraktılar. Haccâc, Kûfe'ye döndü. Maskale b. Kerib b. Rakabe el-Abdî'yi yanına oturttu. Hatip
[365] bir kişiydi. Şöyle dedi: "Kendisine iyilik yaptıklarımız dâhil insanlara söverim. Az şükrettiği ve ahdine sadakat göstermediği için ona söverim. Kimde bir kusur görürsen kusuruyla onu ayıpla ve onu küçümse." Kim ona biat etse ona: "Küfre girdiğine şahitlik ediyor musun?" diye sorardı. Adam evet dese onun biatini kabul ederdi. Aksi takdirde onu öldürürdü. Bir gün Fırat'ın ötesinde uzlete çekilen Has'am'dan bir adam geldi. Haccâc hâlini sordu. Adam: "Hâlâ bu suyun ötesinde uzlete çekilmiş vaziyetteyim ve insanların ne yapacağını bekliyordum. Sen galip gelince sana biat etmeye geldim," dedi. Haccâc: "Yoksa beklemede miydin? Kâfir olduğuna şahitlik ediyor musun?" Adam: "Eğer seksen sene Allah'a ibadet ettikten sonra kendi aleyhimde küfürle şahitlik edersem ne kötü bir kimseyim!" dedi. Haccâc: "O zaman seni öldüreceğim," dedi. Adam: "Beni öldürürsen Allah'a yemin ederim ki zaten ömrümden az bir şey kaldı. Ben sabah ve akşam ölümümü bekliyorum,"

dedi. Haccâc: "Boynunu vurun," dedi. Bunun üzerine boynu vuruldu. Rivayete göre her iki taraftan herkes ona rahmet okudu ve öldürüldüğü için ona acıdı.

Haccâc, Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî'yi çağırıp ona: "Sen Müminlerin Emîri Osman'dan intikam alan kişisin. İsterdim ki senin aleyhinde bir yol bulayım," dedi. Kümeyl: "Vallahi ikimizden hangisine daha çok öfkelisin, kendi aleyhinde kısası kabul ettiği için mi? Yoksa onu affettiğim için mi?" Sonra şöyle dedi: "Ey Sakîfli adam! Bana dişlerini gösterme! Kum tepesi gibi üzerime yıkılma. Kurt gibi dişlerini gösterme. Vallahi ömrümden çok az bir şey kaldı. "Bir eşeğin iki su içişi arasındaki süre kadardır." Nitekim o hayvan sabah içer ve akşam ölür. Ne hüküm vereceksen ver. O Allah'ın vaadidir. Öldürürsen ondan sonra hesap günü var." Haccâc: "Hüccet senin aleyhindedir," dedi. Kümeyl: "Hüküm senin elinde olursa öyledir." Haccâc: "Evet, sen Osman'ı öldürenler arasındaydın ve Müminlerin Emîri'ni halettin. Onu öldürün," dedi. Bunun üzerine idama götürüldü ve öldürüldü. Onu Benî Âmir b. Avf'tan Mansûr b. Cumhûr'un amcasının oğlu Ebü'l-Cehm b. Kinâne el-Kelbî öldürdü.

Arkasından bir adam daha getirildi. Haccâc: "Sanırım bu adam kendi aleyhinde küfürle şahitlik yapmaz," dedi. Adam: "Beni kandıramazsın. Ben yeryüzünün en kâfir insanıyım. Hatta kazıkların (piramitler) sahibi Firavun'dan daha kâfirim," dedi. Bunun üzerine Haccâc güldü ve onu serbest bıraktı.

Haccâc bir ay Kûfe'de kaldı ve Şamlıların evlerini Kûfelilerin evlerinden ayırdı.

Meskin Vakası [366]

İbnü'l-Eş'as ve Adamlarının Meskin Vakasında Hezimete Uğraması

Bu yılda Deyrülcemâcim hezimetinden sonra Haccâc ile İbnü'l-Eş'as arasında Meskin vakası meydana geldi.

Bu Vakanın Sebepleri

Hişâm dedi: Ebû Mihnef bana Ebû Yezîd es-Seksekî'den naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkās Cemâcim vakasından sonra Medain'e geçti. Etrafında birçok kimse toplandı. Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semüre b. Habîb b. Abdi Şems el-Kureşî isyan ederek Basra üzerine gitti. Basra'nın başında Haccâc'ın amcasının oğlu Eyyûb b. Hakem b. Ebî Akîl bulunuyordu. Ubeydullah, Basra'yı ele geçirdi. Abdurrahman b. Muhammed de Basra'ya geçti. Ubeydullah Basra'da bulunuyordu. İnsanlar Abdurrahman'ın etrafında toplandılar. Abdurrahman Basra'da konakladı. Bunun üzerine Ubeydullah, İbn Muhammed b. el-Eş'as'ın yanına gitti ve ona: "Ben senden ayrılmak istemedim. Ben şehri senin adına aldım," dedi. Haccâc harekete geçti ve Medain'den başladı. Önce Medain üzerine gitti ve orada beş gün boyunca insanları karşı tarafa geçirmek için çalıştı. Muhammed b. Sa'd onların geçişlerini haber alınca yanındakilerle İbnü'l-Eş'as'a katılmak için çıktılar. Haccâc da onların üzerine gitti. İnsanlar İbnü'l-Eş'as ile birlikte çıkarak Düceyl'deki Meskin'e geçtiler. Kûfeliler ve kaçan gruplar da ona katıldılar. Kaçtıkları için insanlar âdeta günah çıkardılar. Onların çoğu ölmek üzere Bistâm b. Maskale'ye biat ettiler. Abdurrahman askerlerinin etrafına hendekler kazdırdı. Su engeli de oluşturup tek yönde muharebe planını kurdu. Hâlid b. Cerîr b. Abdullah el-Kasrî de maiyetindeki Kûfeli askerlerle ona yetiştiler. İki taraf şaban ayında on beş gün boyunca şiddetli bir şekilde savaştılar. Muharebede Haccâc'ın askerî üslerden sorumlu komutanı Ziyâd b. Guneym el-Kaynî öldürüldü. Bu olay, Haccâc'ı ve adamlarını âdeta yıktı.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Cehdam el-Ezdî bana şöyle anlattı:

Haccâc geceyi aramızda dolaşarak geçirdi. Bize şöyle diyordu: Siz itaat ehlisiniz. Onlar ise asidirler. Siz Allah rızası için çalışırken onlar Allah'ın gazabı için çalışıyorlar. Onlara
[367] karşı mücadelenizde Allah'ın sünneti sizin için güzeldir. Ne zaman onlara karşı sabır ve sebat ettiyseniz muhakkak Allah size zafer ihsan etmiştir. Sabah olunca onların üzerine ciddiyetle gidin. Allah'ın izniyle zaferden şüphe etmiyorum.

Ravi dedi: Sabah olunca Haccâc seher vaktinde bizi seferber etti. Erkenden onlara saldırdık. Çok şiddetli bir muharebe oldu. Abdülmelik b. Mühelleb bize zırhlı bir birlikle geldi. Süfyân b. Ebred geri çekilmişti. Haccâc ona: "Ey Abdülmelik! Bu dağınık askerleri topla. Muhtemelen ben taarruza geçeceğim," dedi. Abdülmelik onları topladı. Sonra Şamlılar topyekûn bir saldırıya geçtiler. Bu kez de Iraklılar hezimete uğradılar. Muharebede Ebü'l-Buhterî ve Abdurrahman b. Ebî Leylâ öldürüldüler. Öldürülmeden önce "Firar etmek her zaman çirkin bir şeydir," dediler ve ondan sonra öldürüldüler.

Ravi dedi: Bistâm b. Maskale eş-Şeybânî iki şehrin hamiyet ehli insanlarından dört bin kişiyle harekete geçti. Bunlar kılıçlarının kınlarını kırdılar. İbn Maskale onlara: "Kaçmakla ölümden kurtulmak mümkün olsaydı kaçardık. Ancak yakında öleceğimizi biliyoruz. Kaçınılmaz olandan sapmak ne mümkün? Ey kavmim! Siz haklısınız. Öyleyse hak için savaşın. Vallahi haklı olmasanız bile izzetle ölmek zillet içinde yaşamaktan daha iyidir." Bistâm adamlarıyla birlikte kıyasıya savaştılar ve Şamlıları defalarca geri püskürttüler. Bunun üzerine Haccâc: "Okçular bana gelsinler. Onlardan başka kimse savaşmasın," dedi. Okçular gelince topyekûn bir kuşatmayla bu insanlar çembere alındılar ve az bir kısmı hariç hepsi bertaraf edildiler. Bekir b. Rebîa b. Servân ed-Dabbî esir alındı ve Haccâc'a götürüldü. Haccâc onu öldürdü.

Ebû Mihnef dedi: Ebû Cehdam bana şöyle anlattı:

Haccâc'ın güçlü bir savaşçı olarak bildiği bir kişiyi esir alıp ona götürdüm. Haccâc: "Ey Şamlılar! Allah'ın size bir lütfudur ki sizden bir çocuk, Iraklı bir silahşoru esir olarak getirmektedir." Ona: "Boynunu vur," dedi. Bunun üzerine onu öldürdü.

Ravi dedi: İbnü'l-Eş'as ve maiyetinde olan kaçkınlar Sicistan'a gittiler. Haccâc, Umâre b. Temîm el-Lahmî ile oğlu Muhammed b. Haccâc'ı onların peşine gönderdi. Grubun başında Umâre vardı. Umâre üzerine gitti ve Sus'ta onlara yetişti. [368] Onunla bir süre savaştıktan sonra Sâbûr'a çekildi. Kürtler ve maiyetindeki Kürtler birleştiler. Umâre onlara karşı çetin bir

muharebede bulundu. Yokuşta yapılan muharebede Umâre ve birçok adamı yaralandılar. Ardından Umâre ve adamları yenilip çekildiler ve yokuşu onlara bıraktılar. Abdurrahman da yoluna devam ederek Kirman'a uğradı.

Vâkıdî dedi: Zâviye vakası Basra'da seksen üç yılında gerçekleşti.

Ebû Mihnef dedi: Seyf b. Bişr el-İclî bana Munehhil b. Hâbis el-Abdî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Abdurrahman b. Muhammed, Kirman'a girdiğinde, onun Kirman amili olan Amr b. Lakīt el-Abdî onu karşıladı ve kalacağı bir konut hazırladı. Bunun üzerine Abdülkays'tan Ma'kıl adında yaşlı bir adam ona: "Ey İbnü'l-Eş'as! Vallahi duyduğumuza göre sen korkak bir adammışsın," dedi. Abdurrahman: "Vallahi hiç korkmadım. Vallahi piyadeleri piyadelerle yüz yüze getirdim ve atları atlarla iç içe savaştırdım. Süvari olarak savaştığım gibi piyade olarak da savaştım ve kaçmadım. Meydanı da düşmana terk etmedim. Ancak yıkılışının vakti gelmemiş bir mülke karşı mücadele ettim," dedi. Arkasından maiyetindekilerle Kirman Çölü'ne geçti.

Ebû Mihnef dedi: Hişâm b. Eyyûb b. Abdurrahman b. Ebî Akīl es-Sekafî bana şöyle anlattı:

İbn Muhammed, Kirman Çölü'nü geçip de Şamlılar peşine düşünce Şamlılar çölde bir konağa girdiler. Konakta bir mektup gördüler. Mektubu bazı Kûfeliler yazmışlardı. Yazılan Ebû Celde el-Yeşkürî'nin şirinden uzunca bir kasideydi:

Bu ne hasret ne hüzündür! Karşılaştıklarımız bizim kalbimizi yaktı.

Din ve dünyayı birlikte terk ettik. Aileleri ve oğulları teslim ettik.

Din ehli olan insanlar değildik ve musibet karşısında sabır ve sebat edemedik.

Dünya ehli de değildik ve din ümidiyle olmasa bile dünyamızı da koruyamadık.

[369] *Evlerimizi Akk'in sıradan insanlarına, köylü Nabâtlılara ve Eş'arîlere bıraktık.*

Arkasından İbn Muhammed yola çıktı ve Sicistan'ın şehri Zerenc'e uğradı. Buranın amili Benî Temîmli olup Abdurrah-

man b. Muhammed tarafından atanmıştı. Onun adı Abdullah b. Âmir el-Baâr olup Benî Mücâşi' b. Dârem'e mensuptu. Abdurrahman b. Muhammed hezimete uğramış olarak yanına gidince Abdullah b. Âmir şehrin kapısını yüzüne kapattı ve girmesine engel oldu. Abdurrahman şehri fethetmek ve şehre girmek ümidiyle birkaç gün burada kaldı. Ancak hedefin gerçekleşemeyeceğini anlayınca ayrıldı ve Büst'e gitti. Buraya da Bekir b. Vâil'den bir adam tayin etmişti. Adı İyâz b. Himyân Ebû Hâşim b. İyâz es-Sedûsî idi. İyâz, Abdurrahman'ı karşıladı ve ona: "İn," dedi. Abdurrahman şehre girdi ve onun misafiri oldu. İyâz bekledi. Abdurrahman'ın adamları gaflete düşüp dağılınca onun üzerine atıldı ve onu bağladı. Bununla Haccâc'a emin olduğunu göstermek ve onun yanında bir yer edinmek istedi. Öte yandan Rutbîl, Abdurrahman'ın yanına gideceğinden haberdar olmuştu. Bu nedenle onu askerleriyle karşılamak istedi. Bunun için Rutbîl Büst'e kadar geldi. Büst'ün etrafını tuttu ve orada konakladı. Akabinde İyâz b. Himyân'a haber gönderdi. Ona: "Abdurrahman'a eziyet eder ve gözüne bir çöp girerse ya da malından kıldan bir ip alırsan hiç beklemeden gelip seni ve bütün maiyetindekileri öldürür, zürriyetinizi esir alırım ve malınızı askerlerim arasında taksim ederim," dedi. Bunun üzerine İyâz b. Himyân ona haber göndererek: "Bize can ve mal emniyeti hususunda aman ver bizde Abdurrahman'ı ve mevcut malını salimen sana teslim ederiz." Rutbîl, bu hususlar üzerine onlarla sulh yaptı ve onlara aman verdi. Onlar da kapıyı açtılar ve İbnü'l-Eş'as'ı serbest bıraktılar. İbnü'l-Eş'as, Rutbîl'e gitti ve ona şöyle dedi: "Bu şahıs bu şehirdeki amilimdi. Onu tayin ettiğimde ona olan güvenim tamdı. Şimdi bana ihanet etti. Bana izin ver onu öldüreyim," dedi. Rutbîl: "Ona aman verdim. Bu sebeple ona ihanet etmek istemem," dedi. Abdurrahman: "O zaman bana izin ver onu tartaklayayım ve küçük düşüreyim," dedi. Rutbîl: "Buna evet derim," dedi. Abdurrahman b. Muhammed ona böyle davrandı. Ardından Rutbîl ile birlikte onun memleketine gitti. Rutbîl onu yanında misafir etti, ona ikramda bulundu, saygılı davrandı. Abdurrahman'ın maiyetinde birçok firari vardı.

Ancak kaçanların çoğunluğu, Abdurrahman'ın taraftarları ve ileri gelenlerle her yerde İbnü'l-Eş'as ile birlikte Haccâc'a karşı kıyam eden, Haccâc'ın aman vermesinden ümidini kesen veya başta Haccâc'dan aman istemeyen ve bütün güçleriyle ona karşı mücadele edenler İbnü'l-Eş'as'ın izini takip edip Sicistan'a kadar gittiler. Sicistanlılardan katılanlarla birlikte onların sayıları altmış bini buldu. Onlar Abdullah b. Âmir el-Baâr'ın bölgesinde konakladılar ve onu muhasara altına aldılar. Rutbîl'in yanında bulunan Abdurrahman'a da yazarak gelişlerini, sayılarını ve topluluklarını haber verdiler. Abdurrahman b. Abbâs b. Rebîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib onlara namaz kıldırıyordu. Onlar Abdurrahman b. el-Eş'as'a yazarak: "Bize katıl ve birlikte Horasan'a gidelim. Zira orası geniş bir memlekettir. Orada bizden olan çok sayıda savaşçı var. Umulur ki Şamlılara karşı savaşmak için bize biat ederler. Orada adamlar ve kaleler var," dediler. Bunun üzerine Abdurrahman maiyetindekilerle birlikte onlara katılmak üzere yola çıktı. Önce Abdullah b. Âmir el-Baâr'ı muhasara ettiler ve onu yerinden indirdiler. Abdurrahman'ın emriyle darp edildi ve ona eziyet edilerek hapse atıldı. Umâre b. Temîm, Şamlılarla birlikte onların üzerine yürüdü. Abdurrahman'ın adamları ona: "Bizi Horasan'a götür. Burayı Umâre'ye bırakalım," dediler. Abdurrahman b. Muhammed: "Horasan'ın başında Yezîd b. Mühelleb bulunuyor. O cesaret sahibi ve kararlı bir gençtir. Emîrliğini size terk etmez. Horasan'a girecek olursanız süratle size karşı harekete geçer ve Şamlılar peşinizi bırakmazlar. Horasanlılarla Şamlıların size karşı birlikte harekete geçmelerini arzu etmem. Bu sebeple korkarım ki hedefinize ulaşamayacaksınız," dedi. Onlar: "Horasanlılar bizdendir. Umarız ki oraya gittiğimizde bize uyanlar bize karşı duranlardan fazladır. Orası uzun ve geniş bir bölgedir, istediğimiz nahiyede konuşlanabileceğiz. Allah, Haccâc'ı veya Abdülmelik'i helak edinceye veya ne yapacağımıza karar verinceye kadar orada ikamet edeceğiz," dediler. Abdurrahman: "Öyleyse Allah'ın inayetiyle gidelim," dedi.

Yola çıktılar ve Herat'a varıncaya kadar gittiler. Ancak aniden Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semüre el-Kureşî iki bin

askerle yolunu ayırdı ve başka bir istikamet tutturdu. Sabah olunca İbn Muhammed kalktı ve onlara hitap etti. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Sizinle birlikte birçok vakaya katıldık. Her vakada da hiç-
biriniz geride kalmamanız için sabırlı davrandım. Savaşma- [371]
dığınızı ve sebat göstermediğinizi görünce emniyet içinde kalacağım bir yere sığındım ve orada ikamet ettim. Derken mektuplarınız bana ulaştı. "Bize gel, biz toplandık ve fikir birliği yaptık. Umulur ki düşmanımızla savaşırız," diye yazmışsınız. Size geldim ve Horasan'a gitmeye karar verdik. Benim riyasetimde toplandığınızı ve benden ayrılmayacağınızı iddia ettiniz. Şimdi de Ubeydullah b. Abdurrahman yapacağını yaptı. Bugün benim için kâfidir. Artık bildiğiniz gibi yapın. Bana gelince ben yanından geldiğim adamıma gideceğim. Bana uymak isteyen uysun. Kim uymak istemiyorsa dilediği yere gidebilir. Allah sizi korusun.

Bunun üzerine bir grup ayrıldı. Bir grup da onun yanında kaldı. Askerin büyük kısmı yerlerinde kaldılar ve Abdurrahman ayrılınca Abdurrahman b. Abbâs'a biat ettiler. İbn Muhammed, Rutbîl'e gitti. Geri kalanlar ise Horasan'a gittiler. Herat'a vardılar. Burada Atîk'ten Rukkâd el-Ezdî ile karşılaştılar ve onu öldürdüler. Bunun üzerine Yezîd b. Mühelleb üzerlerine yürüdü.

Ali b. Muhammed el-Medâinî ise Mufaddal b. Muhammed'den naklen şöyle anlattı:

İbnü'l-Eş'as, Meskin'de hezimete uğradıktan sonra Kâbil'e gitti. Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semüre ise Herat'a gitti. Ubeydullah, kaçtığı için İbn Muhammed'i ayıplayıp eleştirdi. Abdurrahman b. Abbâs da Sicistan'a geçti. İbnü'l-Eş'as'ın ordusundan dağılanlar ona iltihak ettiler. Bunun üzerine Horasan'a intikal etti. Rivayete göre maiyetinde yirmi bin kişi vardı. Burada Herat'ta konakladı ve Rukkâd b. Ubeyd el-Atekî'yi öldürdüler. Abdurrahman'ın maiyetinde Abdülkays'tan Abdurrahman b. Münzir b. Cârûd da vardı. Yezîd b. Mühelleb ona elçi gönderdi: "Memlekette gideceğiniz geniş yerler vardı. Benden daha

zayıf ve gücü daha az kimseler vardı. Sultanı olmayan bir yere git. Zira seninle savaşmak istemiyorum. İstersen seferde sana lazım olan mali yardımda bulunabilirim," dedi. Abdurrahman ona şöyle yazdı: "Bu memlekete ikamet etmek veya savaşmak için gelmedik. Burada dinlenmek ve akabinde yola çıkmak için konakladık. Senin yardımına da ihtiyacımız yoktur." Bunun üzerine Yezîd'in elçisi döndü. Hâşimî ise vergi toplamaya yöneldi. Yezîd durumdan haberdar olunca şöyle dedi: "İstirahat edip yoluna devam etmek isteyen haraç toplamaz." Bunun üzerine Mufaddal dört bin –bir rivayete göre de altı bin– askerle
[372] onların üzerine gitti. Arkasından dört bin asker daha gönderdi. Yezîd zırhıyla tartıldı. Dört yüz rıtıl çıkınca: "Anlaşılan savaşa ağır gelmeye başladım. Beni hangi at taşıyabilir?" dedi ve el-Kâmil adındaki atının getirilmesini istedi. Atına bindi ve Merv'de dayısı Cüdey' b. Yezîd'i vekil bıraktıktan sonra Merverrûz güzergâhında yoluna devam etti. Burada babasının mezarını ziyaret etti ve üç gün ikamet etti. Maiyetindekilere yüzer dirhem ikram etti. Arkasından Herat'a geçti ve Hâşimî'ye: "İstirahat ettin, şişmanladın ve haraç topladın. Topladığın senin olsun. Daha fazla istersen veririz. Artık çık git. Vallahi seninle savaşmak istemiyorum," dedi. Ravi dedi: Ancak Hâşimî savaşmakta ısrar etti. Beraberinde Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semüre de vardı. Hâşimî, Yezîd'in askerlerine gizlice haberler göndererek onlara vaatlerde bulundu ve onları kendisine katılmaya davet etti. Bazıları Yezîd'e durumu haber verdiler. Yezîd: "Bu iş eleştiri ve serzenişlerin sınırını aştı. O, akşam beni yemeden ben onu sabah yiyeyim," dedi ve üzerine yürüdü. İki ordu karşı karşıya geldiler. Savaşmak için hazırlandılar. Yezîd'e bir kürsü getirildi ve üzerine oturdu. Savaşın sevk ve idaresini kardeşi Mufaddal'a bıraktı. Bu sırada Hâşimî'nin adamlarından Abdülkays'tan Huleyd Ayneyn adında bir adam geldi. Atının sırtındaydı. Sesini yükselterek şu beyitleri okudu:

Ey Yezîd b. Mühelleb, o bayan bir davette bulundu. İçinde sıkıntı ve kızgınlık vardır. Sonra gözlerinden yaşlar döküldü.

Çağıran sesini duyurabilse mızrakların vuruşu ve kılıçların kınlarının atılmasıyla ona cevap verirdi.

Irak'ın eşrafı kaçtılar ve arkada helak olmaları için boynuzları büyük öküzler bıraktılar.

Şair Yezîd'i tahrik etmek istediyse de Yezîd uzun süre sustu. İnsanlar şiirden etkilendiğini sandılar. Sonra bir adama: "Seslen ve onlara duyur. O külfeti onlara yükleyin," dedi. Bunun üzerine Huleyd şöyle dedi:

Çağıran ve adına çağrı yapılan ne kötüdür. Ona Irak'ın gençleri ve olgunları sesleniyor.

Yezîd bir hamiyet gününe davet edilse mahremleri ancak kaleler korur.

Yakında göreceğim, ettiğini bulacaktır. Tıpkı daha önce yaptığı gibi.

Ona ağlayan bir asil kadın olmayacak. Ancak ağıt yakan kadınlar siyahilerle beyazları ona ağlatırlar.

Yezîd, Mufaddal'a: "Süvarilerini öne al," dedi. Mufaddal [373] süvarileri öne aldı. Karşılıklı olarak telaşa ve heyecana kapıldılar. Önemli bir çatışma olmadan Abdurrahman'ın adamları dağıldılar. Ancak o ve hamiyet ehli bazı savaşçılar sabır ve sebat ettiler. Abdîler de onunla birlikte sebat ettiler. Sa'd b. Necd el-Kurdûsî, önünde duran Huleys eş-Şeybânî'ye saldırdı. Ancak Huleys ona mızrakla vurarak onu atından düşürdü. Bunun üzerine kalabalık bir şekilde saldırınca Iraklılar geri çekildiler. Yezîd onların peşine düşmemelerini emretti. Onların ordugâhında ne varsa aldılar. Onlardan esirler aldılar. Yezîd, Atâ b. Ebi's-Sâib'i ordugâhta bulunan şeylere el koymakla görevlendirdi. Kampta bulunan on üç kadını esir alarak Yezîd'e götürdüler. Ancak Yezîd onları Mürre b. Atâ b. Ebi's-Sâib'e teslim etti. O da onları Tabeseyn'e götürdü. Oradan da Irak'a nakletti. Yezîd, Sa'd b. Necd'e: "Seni kim yaraladı?" dedi. Sa'd: "Huleys eş-Şeybânî. Vallahi ben yaya olarak ondan daha güçlüyüm. Kendisi süvari olarak benden güçlüdür," diye cevap verdi. Huleys bu sözünü duyunca: "Vallahi yalan söyledi. Yaya olarak ve süvari olarak ondan daha güçlüyüm," dedi. Abdurrahman b. Münzir b. Bişr b. el-Hârise kaçtı ve Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim'e sığındı. Ravi dedi: Esirler arasında şu isimler vardı: Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Amr b. Mûsâ b. Ubeydullah b. Ma'mer, Ayyâş b. Esved b. Avf ez-Zührî, Helkām b.

Nuaym b. Ka'kā' b. Ma'bed b. Zürâre, Feyrûz Husayn, Ubeydullah b. Ma'mer'in azatlısı Ebü'l-İlc, Ebû Akīl ailesinin bir yakını, Sevvâr b. Mervân, Abdurrahman b. Talha b. Abdullah b. Halef ve Abdullah b. Fadâle ez-Zührânî. Hâşimî ise Sind'e gitti. İbn Semüre de Merv'e geçti. Sonra Yezîd, Merv'e intikal etti ve esirleri Sebre b. Nahf b. Ebî Sufre'yle Haccâc'a gönderdi. İbn Talha ve Abdullah b. Fadâle'yi serbest bıraktı. Bazı insanlar Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semüre için girişim yaptılar. Yezîd onu hapse attı.

Hişâm ise Kāsım b. Muhammed el-Hadramî, Hafs b. Amr b. Kabîsa ve Benî Hanîfe'den Câbir b. Umâre'den naklen şöyle anlattı:

Yezîd b. Mühelleb, Abdurrahman b. Talha'yı hapse attı ve ona aman verdi. et-Talahî, Yezîd b. Mühelleb'i nerede görse gösterdiği âlîcenaplığa teşekkür etmek için elini öpeceğine dair yemin etmişti. Ravi dedi: Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vak-
[374] kās, Yezîd'e: "Babamın babana daveti için sana ricada bulunuyorum," dedi. Bunun üzerine Yezîd onu serbest bıraktı. Muhammed b. Sa'd'ın Yezîd'e: "Babamın babana daveti için," sözü hakkında uzun bir rivayet nakledilmiştir.

Hişâm dedi: Ebû Mihnef bana Hişâm b. Eyyûb b. Abdurrahman b. Ebî Akīl es-Sekafî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Yezîd b. Mühelleb geri kalan esirleri Haccâc b. Yûsuf'a gönderdi. Ömer b. Mûsâ b. Ubeydullah b. Ma'mer de esirlerin içindeydi. Haccâc ona: "Abdurrahman'ın emniyet kuvvetlerinin başı mıydın?" diye sordu. Ömer b. Mûsâ: "Allah, Emîri ıslah etsin. Büyük bir fitneydi. İyiyi de kötüyü de kapsadı. Biz de ona karıştık. Allah bize karşı sana güç ve imkân verdi. Affedersen hilmin ve ikramınla affetmiş olursun. Cezalandırırsan da suçlu ve zalimleri cezalandırmış olursun," dedi. Haccâc: "'İyiyi de kötüyü de kapsadı,' sözün yalandır. O fitne kötüleri kapsamıştır. İyi insanlar onun dışında kalmışlardır. Günahını itiraf etmen ise sana faydalı olabilir," dedi. Adam esirlerden ayrıldı. İnsanlar onun kurtulduğunu umdular. Ancak Helkām b. Nuaym getirilince Haccâc ona: "Bana söyler misin? Abdurrahman b. Muhammed'den ne umdun? Yoksa halife olacağını mı umdun?" diye sordu. Helkām b. Nuaym: "Evet,

onu umdum ve beni de Abdülmelik nezdindeki mevkiin gibi bir mevkie getirmesini ümit ettim," dedi. Ravi dedi: Bunun üzerine Haccâc kızarak: "Onun boynunu vurun," dedi. Bunun üzerine boynu vuruldu.

Arkasından Ömer b. Mûsâ b. Ubeydullah b. Ma'mer'e baktı. Bir kenara çekilmişti. Haccâc: "Onun da boynunu vurun," dedi. Geri kalan esirleri de öldürdü. Haccâc, Amr b. Ebî Kurre el-Kindî el-Hicrî'ye de aman vermişti. Bu zat eşraftandı ve köklü bir ailesi vardı. Haccâc ona: "Ey Amr! Bana çok anlatırdın. Hani sen İbnü'l-Eş'as'ı ve öncesinde Eş'as'ı sevmiyordun. Sonra Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'a tâbi oldun. Vallahi onlara uyman sana bir rağbet bir göz aydınlığı ve onur kazandırmaz."

Ravi dedi: Haccâc, Cemâcim'de İbn Muhammed'in ordusu hezimete uğrayınca: "Kim Rey'de Kuteybe'ye sığınırsa onun için aman vardır," demişti. Bu sebeple birçok kimse Kuteybe'ye sığındı. Âmir eş-Şa'bî de ona sığınanlardandı. Bir gün Haccâc, Şa'bî'den söz etti ve nerede olduğunu ve ne yaptığını sordu. Yezîd b. Ebî Müslim ona: "Ey Emîr! Duyduğuma göre o Rey'de Kuteybe'ye sığındı," dedi. Haccâc: "Ona haber göndereyim de bize getirilsin," dedi. Haccâc, Kuteybe'ye şöyle yazdı: [375] "Mektubuma göz atar atmaz Şa'bî'yi bana gönder. Selam ile." Bunun üzerine Şa'bî gönderildi.

Ebû Mihnef dedi: Serî b. İsmâil bana Şa'bî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

İbn Ebî Müslim'in dostuydum. Haccâc'a götürüldüğüm zaman İbn Ebî Müslim ile karşılaştım. Ona: "Bana tavsiyede bulun," dedim. O: "Sana ne tavsiyede bulunacağımı bilemiyorum. Ancak yapabildiğin kadar mazeret beyanında bulun," dedi. Bana nasihatte bulunanlar ve kardeşlerim de bana aynı şeyi tavsiye ettiler. Yanına girdiğimde farklı bir görüşe meylettim. Ona emîrlik unvanıyla selam verdikten sonra şöyle dedim: "Ey Emîr! İnsanlar bana gerçek olmayan mazeretlerle senden özür dilememi tavsiye ettiler. Allah'a yemin ederim ki bu hususta yalnız doğruyu söyleyeceğim. Seni karaladık, sana karşı insanları tahrik ettik, bütün gücümüzle bu uğurda çabaladık ve gay-

ret göstermekten geri durmadık. Güçlü fücur ehli olmadığımız gibi hayırlı ve takva sahibi insanlar da değildik. Allah seni bize karşı muzaffer kıldı. Eğer şiddetle muamele edersen günahlarımız ve yaptıklarımız yüzündendir. Affedersen hilminle ve aleyhimizde tecelli eden hüccetine rağmen affetmiş olursun." Haccâc ona: "Vallahi senin sözlerin bana, kılıcı kanımıza bulaştığı hâlde yanımıza gelip de yapmadım, etmedim, görmedim diyenlerin sözlerinden daha sevimlidir. Ey Şa'bî! Senin için aman vardır. Gidebilirsin," dedi. Bunun üzerine ayrıldım. Ayrıldıktan sonra: "Ey Şa'bî! Gel," diyerek çağırdığında içime bir korku girdi ancak "Ey Şa'bî amandasın!" sözünü hatırlayınca kalbim mutmain oldu. Bana: "Bizden ayrıldıktan sonra insanları nasıl buldun?" dedi. Şa'bî dedi: Adam bana saygılıydı. Ona: "Allah, Emîri ıslah etsin. Vallahi senden ayrıldıktan sonra seherde uykum kaçtı. Âlîcenaplığın yolunun engebeli olduğunu hissetim. Korkuyla yaşadım ve salih arkadaşları kaybettim, emîre bir halef bulamadım," dedim. Haccâc: "Ey Şa'bî! Gidebilirsin," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Hâlid b. Katan el-Hârisî şöyle dedi: A'şâ (Hemdânlı A'şâ), Haccâc'ın yanına götürüldü. Haccâc ona: "Ey
[376] Allah'ın düşmanı! *Beyne'l-eşecci ve beyne Kays* adlı şiirini bana oku," dedi. A'şâ: "Sana senin hakkında söylediğim şiiri okuyayım," dedi. Haccâc: "Tamam onu oku," dedi. A'şâ okumaya başladı:

Allah nurunu tamamlamaktan vazgeçmedi. O fâsıkların ateşini söndürecektir.

Hak ehlini her yerde galip kılacak ve aslan olan kılıcın sesinin yankısını daha mahir olan düzeltir.

Irak'ı ve ehlini zillete mahkûm edecek. Zira onlar teyit edilmiş ahitlerini bozdular.

İhdas ettikleri bidatleri ve büyük sözleri Allah'a yükselmemiştir.

Onlar peş peşe biatlerini bozdular. Bugün söz verseler yarın ahitlerini bozarlar.

Allah kalplerini korkuyla doldurdu. İnsanlara ancak tehditle yaklaşırlar.

Sözlerinde doğruluk yoktur ve sabır nedir bilmezler. Onlarda ancak böbürlenme ve mübalağa vardır.

Gördüğün gibi Allah onların topluluğunu dağıttı ve ülke çapında onları parçalayıp sürdü.

Onların ölüleri dalalet ve fitne üzerine öldüler. Dirileri de zillet içinde ve kovulmuş vaziyette kaldılar.

Sabah vakti İbn Yûsuf için saldırıya geçince ve şakaklarımızda şimşek çakmış ve gök gürlemiş gibi harekete geçtik.

İki hendeği geçerek ona gittik. Ancak âdeta ölüm için gittik.

Haccâc saflarımızın önünde bizimle mücadele etti. Bu öyle bir mücadeleydi ki onun için randevu vermemişti.

Öyle bir saftır ki askerlerinin miğferlerinin parlaklığı tecelli edince şimşeğin çakması gibi etrafı aydınlatır.

Üzerine saflar hâlinde yürüdük. Âdeta Şerevra dağları gibi. Onlara destek verilse ayağa kalkacak gibi durmaktadırlar.

Çok geçmeden Haccâc bize karşı kılıcını çekti. Bunun üzerine topluluğumuz arkasını dönüp dağıldı.

Haccâc saldırdığında onun desteklendiğini ve fetihlere yatkın ve muzaffer olduğunu görürsün.

İbn Abbâs öyle bir sapma içindedir ki onu gecenin karanlığına [377]
benzetiriz.

Bir mızrak yönlendirmediler ve onu kullanmaya yeltenmediler. Korkak dahi düşmanla karşılaşınca kullanmayı dener.

Süfyân'ın süvarileri bize saldırdılar. Süvarileri sert mızraklarını kırarcasına kullandılar.

Süfyân onlara yol gösteriyordu. Onun sancağı vuruşmaktan sanki kırmızı safranla boyanmış gibiydi.

Etrafında genç ve yetişkin Kuzâalılar vardı. Onlar âdeta ateşi tutuşturan ve yaydan fırlayan ok gibidirler.

Onlara saldırın dediği zaman hep birlikte saldırırlar ve böylece Hirsân mızraklarını harekete geçirir.

Müminlerin Emîri'nin asker ve süvarileri ve otoritesi güç ve destek buldu.

Müminlerin Emîri'nin o azgın ve haset eden topluluğa karşı zaferi kutlu olsun.

Emîrlerini zulümle suçlamaya yeltendiler. Ancak en azgın ve en muannit onlardır.

Benî Mervân'ı imamların en hayırlısı olarak gördük. Hilm ve onur itibarıyla da insanların en iyisidirler.

Öz olarak da Peygamber Muhammed hariç Kureyş'in en hayırlısıdırlar.

Durumuna ve yaptıklarının neticesine baktığımızda Müminlerin Emîri'nin işlerinde muvaffak olduğunu görürüz

Açıkça Allah'a karşı gelen bir kavim mağlup olacaklar ve O'na tuzak kurmaya kalkarlarsa O'nun daha güçlü olduğunu ve tuzakları bozduğunu göreceklerdir.

Allah kalbi hasta olan, münafıklığa ve ilhada tevessül edeni öylece dalalete mahkûm eder.

Onlar mal ve yakınlarını geride bıraktılar. Beyaz kadınlarını da cilbap giymiş vaziyette dokunulmamış olarak ortada bıraktılar.

Gözyaşlarını dökerek onlara seslenirler. Gözyaşları sürmeli olarak yanaklarına dökülürler.

Sen onlara merhametle muamele etmezsen onlar cariye, kocaları da köle kalacaklar.

Ahdi bozmak, isyan, ihanet ve zillet. Allah kimilerini öylece zillete duçar eder ve uzaklaştırır.

Muhammed'in oğlu her iki şehri (Basra ve Kûfe) uğursuzluğa sürüklemiş ve o da mutlu bir neticeye ulaşmamıştır.

[378] *Nitekim Allah Nüceyr'i ve yakınlarını uğursuzluğa mahkûm ettiği gibi dedesini de daha bedbaht ve daha sıkıntılı kıldı.*

Şamlılar: "Ne güze söyledi. Allah, Emîri ıslah etsin," dediler. Haccâc: "Hayır, güzel söylemedi. Siz onun maksadını bilmiyorsunuz." Sonra şöyle dedi: "Ey Allah'ın düşmanı! Bu sözlerinden dolayı sana teşekkür etmiyoruz. Bu sözleri Haccâc'ın muzaffer olması ve galip gelmesine teessüf ettiğin için ve kendi adamlarını bize karşı tahrik etmek için söyledin. Sen bize 'Eşec ile Kays arasında şanı büyük biri vardır,' diye başlayan şiirini oku," dedi. A'şâ onu okudu. Sonra, "Peh peh babasına ve evladına! "mısraını okuyunca:

Haccâc: "Vallahi bundan sonra artık hiç kimse için peh peh diyemeyeceksin," dedi ve boynunun vurulmasını emretti.

Yezîd b. Mühelleb'in esir aldığı ve Haccâc'a gönderdiği bu esirlerle Meskin muharebesinde hezimete uğrayan İbnü'l-Eş'as'ın askerleri hakkında Ebû Mihnef'in rivayetinden farklı bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki: İbnü'l-Eş'as hezimete uğrayınca kaçan diğer askerlerle birlikte Rey'e gittiler. Nitekim Benî Nasr b. Muâviye'nin azatlısı Ömer b. Ebi's-Salt b. Kenârâ,

Rey'i ele geçirmişti. Kendisi aynı zamanda çok iyi bir silahşordu. Kaçanlar ona katıldılar. Bu arada Haccâc tarafından vali olarak Rey'e gönderilen Kuteybe b. Müslim Rey'e vardı. Bunun üzerine İbnü'l-Mühelleb'in elleri bağlı vaziyette Haccâc'a gönderdiğini zikrettiğimiz kişilerle Rey'e kaçan diğer askerler Ömer b. Ebi's-Salt'a giderek ona: "Seni başımıza getirelim ve bizimle Kuteybe'ye savaş açarsın," dediler. Bunun üzerine Ömer babasına danıştı. Babası ona: "Oğulcuğum, bunlar senin sancağının altına girerlerse yarın öldürülsen bile gam değil," dedi ve ona sancak verdi. Adam harekete geçti. Ancak adamlarıyla birlikte hezimete uğradı. Bunun üzerine Sicistan'a kaçtılar, hezimete uğrayanların tümü burada toplandılar ve Rutbîl'in yanında bulunan Abdurrahman b. Muhammed'e yazarak başlarına geçmesini istediler. Sonra da Yezîd b. Mühelleb ile aralarında olup biten ve daha önce zikrettiğim olaylar vuku buldu.

Ebû Ubeyde şöyle anlattı: [379]

Yezîd esirleri Haccâc'a göndermek isteyince kardeşi Habîb ona: "İbn Talha'yı Haccâc'a gönderirsen hangi yüzle Yemenlilere bakacaksın?" dedi. Yezîd: "Haccâc bu, onun karşısına gelinmez," dedi. Habîb: "Azlini göze al, ancak onu gönderme. Zira bu adamın bize iyiliği dokundu," dedi. Yezîd: "Nedir o?" dedi. Habîb: "Cuma Mescidi'nde Mühelleb iki yüz bin dirhem ödemek durumunda kalınca bu adam onun yerine verdi," dedi. Bunun üzerine Yezîd adamı serbest bıraktı ve geri kalanları gönderdi. Bunun üzerine Ferezdak şöyle dedi:

İbn Talha, Herat gününde kavmi Kahtan'a mülaki olduğunda onları en hayırlı topluluk olarak gördü.

Rivayete göre bu esirler Yezîd b. Mühelleb tarafından Haccâc'a gönderilince hâcibe: "Onların büyüğünü getir," diye seslendiğimde "Bana Feyrûz'u getir," dedi. Sonra tahtını meydana çıkardı. Bu sırada Vâsıt el-Kasab'daydı. Henüz Vâsıt şehri kurulmamıştı. Haccâc hâcibe: "Bana büyüklerini getir," dedi. Adam Feyrûz'a: "Kalk!" dedi. Haccâc ona: "Ey Ebû Osman! Bunlarla isyan etmenin sebebi nedir? Vallahi ne etin bunların etinde ne de kanın bunların kanındadır. Adam: "İnsanları et-

kileyen umumi bir fitneydi. Biz de kendimizi içinde bulduk," dedi. Haccâc: "Bana mallarını yaz," dedi. Adam: "Sonra ne yazacağım?" diye sordu. Haccâc: "Önce mallarını yaz," dedi. Feyrûz: "Sonra can güvenliğim olacak mı?" dedi. Haccâc: "Önce bunları yaz, ondan sonra görürsün," dedi. Adam: "Bir milyon ve iki milyon yaz," dedi ve çok miktarda mal söyledi. Haccâc: "Bu mallar nerede?" dedi. Feyrûz: "Yanımda," dedi. Haccâc: "Teslim et," dedi. Adam: "Kanım dökülmeyecek öyle mi?" dedi. Haccâc: "Vallahi bunları ödeyeceksin. Sonra da seni öldüreceğim," dedi. Adam: "Vallahi hem malımı hem de kanımı alamazsın," dedi. Haccâc hâcibe: "Onu bir tarafa al," dedi.

Sonra "Bana Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkās'ı getir," dedi. Haccâc ona: "Evet, ey şeytanın gölgesi ve kibir abidesi! Yezîd b. Muâviye'ye biat etmekten imtina edersin, Hüseyin ile İbn Ömer'e özenirsin," dedi. Sonra "Benî Nasr'ın kölesi İbn Kenârâ'nın –Ömer b. Ebi's-Salt– müezzini olursun," dedi ve elindeki değnekle kafasına vurmaya başladı ve başı kanadı. Muhammed ona: "Ey adam! Hükmettin, nazik ol," dedi. Bunun üzerine elini çekti. Sonra "Uygun görürsen Müminlerin Emîri'ne yaz. Af gelirse sen de o affın ortağısın ve bundan dolayı övülürsün. Aksi takdirde af gelmezse mazur görülürsün," dedi. Haccâc bir müddet düşündü sonra "Boynunu vur," dedi ve boynu vuruldu.

[380] Arkasından Ömer b. Mûsâ'nın getirilmesini söyledi. Haccâc ona: "Ey Kadının kölesi! İbn Hâik'in başının ucunda çubukla ayakta durursun. Sonra Fâris Hamamı'nda onunla birlikte şarap içersin ve meşhur sözünü söylersin. Ferezdak nerede? Ey Ferezdak kalk da onun hakkında söylediklerini oku," dedi. Ferezdak şöyle dedi:

Zina etmek için uzvunu boyadın. Ancak savaşta kahramanları kana boyayamadın.

Bilesiniz ki onu asil kadınlarınızın yanından aldım. Sonra boynunun vurulmasını emretti.

Daha sonra İbn Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semüre'yi çağırdı. Henüz gencecik bir kişiydi. Dedi ki: "Allah, Emîri ıslah

etsin. Küçük bir çocuktum. Annem ve babamla birlikteydim. Benim emredecek veya menedecek bir durumum yoktu Günahım yoktur. Babam ve annem nerede iseler ben de onlarla beraberdim." Haccâc: "Annen de bütün bu fitnelerde babanla birlikte miydi?" dedi. Çocuk: "Evet," dedi. Haccâc: "Babana lanet olsun!" dedi.

Sonra Helkām b. Nuaym'ı çağırdı. Ona: "Farz et ki İbnü'l-Eş'as'ın bazı talepleri vardı. Sen onunla birlikte olmaktan ne umdun?" diye sordu. Helkām: "Hükmederse Abdülmelik'in seni Irak'a vali yaptığı gibi o da beni Irak'a vali yapmasını umuyordum," dedi. Haccâc: "Ey Havşeb! Kalk da boynunu vur," dedi. Havşeb ayağa kalkınca Helkām ona: "Ey İbn Lakīta! Yarayı mı deşeceksin?" dedi. Ancak Havşeb boynunu vurdu.

Sonra Abdullah b. Âmir getirildi. Huzurunda durunca: "Ey Haccâc! Yaptıklarından dolayı İbnü'l-Mühelleb'i görevden alırsan cennetin yüzünü görmeyesin," dedi. Haccâc: "Ne yaptı?" Abdullah şöyle dedi:

Ailesinden olanları serbest bırakarak uyanık davrandı. Mudar'ı ise bağlar içinde sana sevk etti.

Senin kavmini feda ederek ailesini korudu. Zira senin kavmin onun yanında önemsizdi.

Haccâc biraz durup düşündü ve içine oturdu. Sonra şöyle dedi: "Bundan sana ne! Boynunu vur." Bunun üzerine boynu vuruldu. Bu husus içinde bir ukde olarak kaldı, Yezîd'i Horasan valiliğinden azlederek onu hapse attı.

Daha sonra Feyrûz'a işkence yapılmasını emretti. Yapılan işkencelerden biri yarılmış Fars kamışı vücuduna bağlanıp yerde sürüklenerek vücudunda yarıklar açıyordu. Üzerine de sirke ve tuz dökülüyordu. Adam öleceğini hissedince işkenceciye: "İnsanlar benim öldürüldüğümden şüphe etmiyorlar. İnsanlarda param ve emanetlerim vardır. Bunlar size asla teslim edilmeyecek. Beni insanlara gösterin ki benim ölmediğimi bilsinler de mal ve emanetleri size teslim etsinler," dedi. İşkenceci durumu Haccâc'a bildirdi. Haccâc: "Onu insanlara gösterin," dedi. Bunun üzerine şehrin kapısına götürüldü. Bu- [381]

radan insanlara şöyle seslendi: "Beni bilen bilir. Bilmeyen ise ben Feyrûz b. Husayn'ım. Kimde bir şeyim varsa onun olsun. Hakkımı helal ediyorum. Kimseye bir dirhem dahi ödemeyin. Duyan ve gören duymayan ve görmeyenlere haber versin." Bunun üzerine Haccâc onun öldürülmesini emretti. Bu rivayeti Ebû Bekir el-Hüzelî'den naklen Velîd b. Hişâm b. Kahze rivayet etti.

Damre b. Rebîa, Ebû Şevzeb'den naklen şöyle anlattı:

Haccâc'ın amilleri ona şöyle yazdılar: Haraç azaldı. Zimmet ehli de Müslüman olup şehirlere yerleştiler. Bunun üzerine Haccâc, Basra'ya ve diğer şehirlere: "Kimin bir köyde mülkü varsa oraya dönsün," diye emir verdi. Bunun üzerine insanlar çıktılar ve topluluklar hâlinde toplandılar. Ağlamaya başladılar ve "Ey Muhammedim, ey Muhammedim!" diye feryat ettiler. Nereye gideceklerini bilmiyorlardı. Bunun üzerine Basra kurrâları maskeli vaziyette onlara uğruyor, görüp duyduklarından dolayı ağlıyorlardı. İbnü'l-Eş'as bunlardan yararlandı ve Basra kurrâları da Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as safında Haccâc'a karşı savaşmayı gerekli gördüler.

Damre b. Rebîa eş-Şeybânî'den naklen şöyle dediği rivayet edildi:

Haccâc, Zâviye gününde on bir bin kişi öldürdü. Onlardan yalnızca birini sağ bıraktı. Şöyle ki adamın oğlu Haccâc'ın kâtiplerindendi. Haccâc ona: "Babanı affetmemizi istiyor musun?" dedi. Adam: "Evet," dedi. Bunun üzerine Haccâc onu oğluna bağışladı. Esasında Haccâc onları aman kelimesiyle kandırdı. Bir tellala emir vererek şöyle seslenmesini istedi: "Bilesiniz ki falanca kişiler için aman yoktur," dedi ve eşraftan bazı isimleri zikretti ancak insanlar için aman vardır demedi. Bunun üzerine insanların çoğu bu isimler dışında herkese aman verildi diye sandılar. Bu sebeple insanlar ikametgâhına doğru yöneldiler. Orada toplanınca onlara silahlarını bırakmaları emredildi. Sonra şöyle dedi: "Bugün sizinle akrabalığı olmayan bir adamı sizinle ilgili olarak görevlendireceğim." Onlarla ilgili olarak Umâre b. Temîm el-Lahmî'yi görevlendirdi. Nitekim onları öldürdü.

Nadr b. Şümeyl'den nakl'en Hişâm b. Hassân'ın şöyle dediği rivayet edildi:

Haccâc savaş dışında yüz yirmi veya yüz otuz bin kişiyi [382] katletmiştir.

İbnü'l-Eş'as'ı Meskin hezimeti hakkında Ebû Mihnef'in rivayetinden farklı bir rivayet nakledilmiştir. Buna göre İbnü'l-Eş'as ve Haccâc Ebzkubâz'ın Meskin bölgesinde toplandılar. İbnü'l-Eş'as'ın askerleri Hidâş adındaki nehrin sonuna doğru konuşlanmışlardı. Burası Tîrâ Nehri olarak da bilinir. Haccâc ise Efrîz Nehri üzerinde konakladı. Her iki ordu Dicle, Seyb ve Kerh arasında konuşlanmışlardı. İki taraf bir ay –bir rivayette de bir aydan az– süreyle savaştılar. Haccâc iki tarafın karşı karşıya gelecekleri tek bir yol biliyordu. Bu sebeple Zevrak adında yaşlı bir çoban getirildi. Bu şahıs onlara Kerh'ın arkasından dolanan ve uzunluğu altı fersah olan bir güzergâh söyledi. Burası ağaçlık ve sulak bir yerdi. Haccâc, Şamlılardan dört bin kişi seçti ve onların komutanına: "Bu köylü senin önüne düşsün. Bu dört bin dirhemi de al. Seni onların askerlerinin karşısına götürürse ona parayı ver. Aksi takdirde boynunu vur. Onları görürsen askerinle birlikte onlara saldır. Parolanız 'Yâ Haccâc! Yâ Haccâc!' olsun." Komutan ikindi vakti harekete geçti. Haccâc'ın askerleriyle İbnü'l-Eş'as'ın askerleri komutanın ayrıldığı saatte ikindi namazı vaktinde karşılaştılar. İki taraf gece vaktine kadar savaştılar. Haccâc çekildi ve Seyb'i geçti. –Nitekim geçiş için köprüyü bağlamıştı.– İbnü'l-Eş'as onun ordugâhına girip onu talan etti. Ona: "Keşke onun peşine düşseydin," dediler. İbnü'l-Eş'as: "Yorulduk ve bitap düştük," dedi ve kendi ordugâhına döndü. Askerleri silah ve zırhlarını çıkardılar. Kendilerinden emin bir vaziyette, zafer kazanmış olarak yattılar. Ancak gece yarısı karşı taraf parolalarıyla onlara saldırdılar. Bu durum karşısında İbnü'l-Eş'as'ın askerleri nereye yöneleceklerini bilemediler. Sol tarafta Düceyl, ön tarafta da Dicle Nehri vardı. Bir tarafında da kötü bir cüruf vardı. Boğulanlar öldürülenlerden fazlaydı. Haccâc sesleri duyunca Seyb'i geçti ve kendi ordugâhına döndü. Buradan da süvarilerini İbnü'l-Eş'as'ın üzerine gönderdi. Böylelikle iki grup İbnü'l-Eş'as'ın askerlerine saldırdılar. Adam üç kişiyle çekildi, Düceyl'i geçerek gemilerle karşıya geç-

ti. Hayvanlarını da öldürdüler. Gemilerle Basra'ya kadar gittiler. Haccâc ise onların ordugâhına girip onu talan etti. Geride kalanları da öldürmeye başladı. Dört bin kadar askeri bertaraf
[383] etti. Rivayete göre öldürülenler arasında Abdullah b. Şeddâd b. el-Hâd, Bistâm b. Maskale b. Hübeyre, Ömer b. Dubey'a er-Rakkāşî, Bişr b. Münzir b. Cârûd el-Abdî, Hakem b. Mahreme el-Abdeyeyn ve Bükeyr b. Rebîa b. Servân ed-Dabbî vardı. Haccâc'a kelleleri bir kalkan üzerinde götürülünce Bistâm'ın bakarak şu beyti okudu:

Erkek bir yılan vadisinden geçince git ve bırak ben vadinin yılanıyla mücadele edeyim.

Sonra Bükeyr'in kafasına bakarak: "Bu şakinin ne işi var bu başlarla? Ey hizmetçi! Bunun kulağından tut ve onu at. Sonra bu kalkanı Misma' b. Mâlik b. Misma''ın önüne koy," dedi. Kalkan adamın önüne konulunca ağladı. Haccâc ona: "Neden ağladın? Onlara üzüldün mü?" diye sordu. Misma': "Hayır, ateş azabından dolayı," dedi.

***

Vâsıt Şehrinin Kurulması

Haccâc bu yılda Vâsıt şehrini kurdu. Rivayete göre bu şehrin kurulmasının sebebi şöyledir: Haccâc, Kûfe'den Horasan'a asker gönderdi. Asker Ömer Hamamı'nda kamp kurdu. Askerin içinde amcasının kızıyla yeni evlenmiş Benî Esed'den bir genç vardı. Bu genç gece vakti amcasının kızına gitti. Gece vakti kapıyı birileri şiddetli bir şekilde çaldı. Kapıyı çalan Şamlı bir sarhoştu. Kadın kocasına: "Bu Şamlıyla başımız belada. Her gece aynı şeyi yapıyor. Niyeti kötüdür. Onu reislerine şikâyet ettik, durumu biliyorlar," dedi. Adam: "Ona izin verin girsin," dedi. Girmesine izin verince adam kapıyı kapattı. Kadın evini dayayıp döşemiş ve güzel koku sürmüştü. Şamlı: "Vaktiniz geldi," dedi. Esedli adam ona musallat oldu ve boynunu vurdu. Sabah ezanı okununca adam kampa gitti ve karısına, sabah namazını kıldıktan sonra Şamlılara: "Gelin adamınızı evimizden çıkarın diye haber gönder. Seni Haccâc'a
[384] götürürlerse ona doğruyu anlat," dedi. Kadın öyle yaptı. Mak-

tul Haccâc'a götürüldü. Kadın da huzuruna çıkarıldı. Anbese b. Saîd yanında oturuyordu. Haccâc ona: "Mesele nedir?" diye sordu. Kadın olayı anlattı. Haccâc: "Doğru söylüyorsun," dedi ve Şamlının yakınlarına: "Adamınızı defnedin. O cehennemlik biridir. Onun için ne kısas ne de diyet yoktur," dedi. Sonra onun tellalı: "Kimse kimseye gitmesin. Çıkın ve kamp kurun," diye seslendi. Ayrıca Haccâc rehberler göndererek yer tespit etmelerini istedi. Biraz mesafe katettikten sonra Kesker etrafında konakladı. Vâsıt'ın kurulacağı mekândayken merkebi üzerinde seyreden bir rahip Dicle Nehri'ni geçip geldi. Vâsıt'ın kurulduğu mekândayken dişi eşek işedi. Rahip indi ve işediği yeri kazıp alarak Dicle'ye döktü. Haccâc onu görüyordu. Adamlarına: "Onu bana getirin," dedi. Adam getirilince Haccâc ona: "Neden böyle yaptın?" dedi. Rahip: "Kitaplarımızda okuduğumuza göre burada bir mescit bina edilecek ve yeryüzünde muvahhit bir insan kaldıkça burada Allah'a ibadet edilecektir," dedi. Bunun üzerine Haccâc, Vâsıt şehrinin planını bu mekâna göre çizdi ve mescidi de orada kurdu.

***

Vâkıdî'nin anlattığına göre Abdülmelik, Ebân b. Osman'ı Medine valiliğinden azletti ve onun yerine Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî'yi atadı.

Bu sene hac işlerini Hişâm b. İsmâil sevk ve idare etti. Bu rivayeti bana Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti.

Bu yılda Medine hariç diğer vilayetlerin valileri yerlerini korudular. Medine valisi yukarıda zikredildiği üzere Hişâm b. İsmâil idi.

Hicretin 84. Yılı [385]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda Abdullah b. Abdülmelik b. Mervân Rum gazasına çıktı. Vâkıdî'nin rivayetine göre Abdullah bu gazada Masaysa'yı fethetti.

***

Haccâc'ın Eyyûb b. Kiriyye'yi Öldürmesi

Bu yılda Haccâc, Eyyûb b. Kiriyye'yi öldürdü. Onu öldürmesinin sebebi –rivayete göre– şöyledir: Kendisi Deyrülcemâcim vakasından döndükten sonra Haccâc'ın Kûfe Valisi Havşeb b. Yezîd'e sık sık uğruyormuş. Havşeb diyormuş ki: "Benim yanıma uğrayan şu adama bakın. Yarın veya öbür gün onun hakkında emîrden bir mektup gelirse onun gereğini yapmak durumunda kalacağım." Yine bir gün orada dururken Haccâc'ın mektubu geldi. Mektup şöyleydi:

Sadede gelirsek sen Irak münafıklarının sığınağı ve barınağı olmuşsun. Bu mektubuma göz atar atmaz İbn Kiriyye'yi güvenilir kişilerle, elleri boynuna bağlı bir vaziyette bana gönder.

Havşeb mektubu okuyunca mektubu ona attı. Adam mektubu okuduktan sonra: "Baş üstüne!" dedi. Havşeb onu bağlı bir vaziyette Haccâc'a gönderdi. Haccâc içeri girince ona: "Ey İbn Kiriyye! Bu duruma karşı ne hazırlığın var?" Adam: "Allah, Emîri ıslah etsin. Yola çıkmak üzere olan bir kafile gibi duran üç kelimedir. Dünya, ahiret ve iyilik," dedi. Haccâc: "Bu kelimeleri aç," dedi. Adam: "Açacağım. Dünya hazır olan bir maldır. Ondan iyi insan da kötü insan da yararlanır. Ahiret ise adil bir terazi ve bâtılı olmayan bir sahnedir. İyilik ise aleyhimde olduğu zaman itiraf edecek lehimde olduğunda da ondan nimetleneceğim," dedi. Haccâc: "İyi, öyleyse kılıç sana düşünce onu kabul et," dedi. Adam: "Allah, Emîri ıslah etsin. Tökezlememi hoş gör ve
[386] yutkunmama izin ver. Zira düşüşü olmayan at ve rüzgârı olmayan kahraman yoktur," dedi. Haccâc: "Hayır, vallahi sana cehennemi göstereceğim," dedi. Adam: "Onun sıcağını hissediyorum, beni rahat bırak," dedi. Haccâc: "Ey muhafız onu bu tarafa çek! Boynunu vur!" dedi. Haccâc ona baktı ve kanlar içinde çırpındığını görünce: "İbn Kiriyye'yi bıraksaydık da onun sözlerini dinleseydik," dedi ve cesedinin çıkarılıp atılmasını emretti.

Hişâm dedi: Avâne şöyle anlattı:

Haccâc, İbn Kiriyye'yi konuşmaktan menedince İbn Kiriyye ona şöyle dedi: Vallahi ben ve sen eşit şartlara sahip olsay-

dık bir arada kalabilirdik veya beni zorlu ve güçlü bir adam olarak bulurdun.

***

Nîzek Kalesi'nin Fethi

Yezîd b. Mühelleb'in Bâzegīs'teki Nîzek Kalesi'ni Fethetmesi

Bu yılda Yezîd b. Mühelleb, Bâzegīs'teki Nîzek Kalesi'ni fethetti.

Bu Kaleyi Fethetmesinin Sebebi

Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed'den naklen şöyle anlattı:

Nîzek, Bâzegīs Kalesi'nde ikamet ediyordu. Yezîd onun üzerine gitmenin uygun bir zamanını kolluyordu. Bunun için casuslarını devreye soktu. Bir gün kaleden çıktığı haberini alınca Yezîd kalenin üzerine gitti. Nîzek durumdan haberdar olunca geri döndü ve kalede bulunan hazineleri ona teslim etmek ve ailesiyle kaleyi terk etmek üzere onunla sulh yaptı. Bunun üzerine Ka'b b. Ma'dan el-Eşkarî şöyle dedi:

Bâzegīs ki onun zirvesine (kalesine) yerleşirse kralların en azizi olur ve dilerse zulüm ve haksızlık bile yapabilir.

Korunaklıdır ve ondan önce büyük bir orduyla üzerine gitmese hiçbir kral onu fethedememiştir.

Çok yüksek olduğu için ışıklarını karanlık gecelerde gökyüzünde parlayan yıldızları sanırsın.

Onu kuşattığı zaman göğüsleri daraldı. Bu sebeple onun hükmüne rıza gösterdiler, o da hükmünü icra etti.

O aziz olunca sakinleri zelil oldu ve zilleti kabul ederek cizye verdiler.

Ondan sonra da başarılarını zikrettiğimiz günler oldu. Ondan önce de sıkıntı ve karanlığa son vermemiştin.

Bunları sana rızkı veren verdi, rızkı kulları arasında taksim eden ve bazılarını mahrum bırakan odur.

İki elinden biriyle düşmana zehir içirirken öbürüyle de devamlı [387]
cömertlikte bulunursun.

Yezîd'in cömertliği ve onun ikramına ancak coştuğu zaman Nil ve Fırat nehirleri benzemektedir.

Ellerini uzatırken ondan daha cömerdi yoktur. Onlar yerin yüksek tepeleri ve dağların zirvesine ulaşırlar.

Başka bir şiirinde de şöyle dedi:

Övgüm Atîk kabilesinedir. Büyükleri kerem sahibi olduğu gibi nisapları da büyüktür.

Komşuyu himayelerine alırlarsa o kurtuluşa ermiştir. Yokuşları aziz, yükseklikleri korunaklıdır.

Nîzek'i Bâzegîs'ten sürdü. Nîzek ki onun kalesini ele geçirmek kralları usandırmıştır.

Gökte seyreden bir yaz bulutu gibidir ve bir anda bulutu gökyüzünde kayboluverdi.

Dağ keçisi onun yüksek dallarına ulaşamaz, kartal ve akbaba dışında hiçbir kuş da ona ulaşamaz.

Çocukları kurtlarla korkutulmadığı gibi köpekleri ancak yıldızlara karşı havlar.

Diledim ki akıl sahibi Atîk'le karşılaşayım. Musallat olmuş ve süvarileri iradeyle himaye edilirler.

Ekinleri susamış çiftçinin bulutlardan sağanak yağış dilediği gibi.

Ümitsizlikten sonra onun kanalları doldu taştı ve dalgalarının sesi gürledi.

Allah uzakları topladı ve bazı topluluklar ufuklarda dağıldı. Artık dönüşleri de dağınıktır.

Ravi dedi: Nîzek kaleyi yüceltir ve onu gördüğünde ona secde ederdi. Yezîd b. Mühelleb, Haccâc'a yazarak fethi haber verdi. Yezîd'in'in Haccâc'a gönderdiği mektupları Yahyâ b. Ya'mer el-Advânî yazıyordu. Kendisi Hüzeyl'in müttefikiydi. Şöyle yazdı: Düşmanla karşılaştık. Allah bizi onlara musallat etti. Onların bir kısmını öldürdük, bir kısmını da esir aldık. Bir grup da vadilere, dağların tepelerine, vadilerin alçak yerlerine ve nehirlerin yataklarına sığındılar. Haccâc: "Yezîd'e kim yazıyor?" diye sordu. "Yahyâ b. Ya'mer," diye cevap verdiler. Haccâc Yezîd'e yazarak onu posta bineğiyle gönderdi. İnsanların en fasihi olarak Haccâc'ın yanına vardı. Haccâc ona: "Nerede doğdun?" diye sordu. Yahyâ: "Ahvaz'da," dedi. Haccâc: "Fesahat bu," dedi. Adam: "Babamın sözlerini ezber-
[388] ledim. O fasih bir kişiydi," dedi. Haccâc: "Bana söyler misin,

Anbese yanlış konuşuyor mu?" dedi. Yahyâ: "Evet, çok," dedi. Haccâc: "Falanca yanlışlık yapıyor mu?" dedi. Yahyâ: "Evet," dedi. Haccâc: "Söyler misin ben yanlış konuşuyor muyum?" dedi. Yahyâ: "Evet, gizli hatalar yapıyorsun. Bazen bir harf artırıyorsun bazen de bir harf eksiltiyorsun. *En* yerine *in* ve *in* yerine *en* kullanıyorsun," dedi. Haccâc: "Sana üç gün mühlet veriyorum. Ondan sonra seni Irak topraklarında görürsem seni öldürürüm," dedi.

Bunun üzerine adam Horasan'a döndü.

***

Bu yılda hac işlerini Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî yönetti. Bu hususu bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayetle Ahmed b. Sâbit bana anlattı.

Seksen üç yılında görev yapan valiler bu yılda da görevlerini sürdürmüşlerdir.

Hicretin 85. Yılı [389]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

İbnü'l-Eş'as'ın Ölümü

Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ın Ölümü

Bu yılda Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as öldü.

Abdurrahman'ın Ölümü ve Nasıl Gerçekleştiği

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı:

İbnü'l-Eş'as, Herat'tan Rutbîl'e döndüğünde yanında Evd'den Alkame b. Amr adında bir adam vardı. Adam Abdurrahman'a: "Seninle gelmek istemiyorum," dedi. Abdurrahman: "Niçin?" diye sordu. Adam: "Senin ve maiyetindekiler için endişe ediyorum. Vallahi bana öyle geliyor ki Haccâc, Rutbîl'e bir tehdit mektubu göndermiş, Rutbîl bu sebeple seni teslim etmek veya öldürmek cihetine gidecektir. Oysa burada biat eden beş yüz kişiyiz. Bir beldeye girelim ve bir kalede korunarak savaşalım. Ya bize aman verilecek ya da onurumuzla ölene kadar direnelim,"

dedi. Abdurrahman ona: "Benimle birlikte gelirsen sana yardım eder ve ikramda bulunurum," dedi. Ancak Alkame kabul etmedi. Abdurrahman b. Muhammed ise Rutbîl'in yanına gitti. Kalan beş yüz kişi ise başlarına Mevdûd en-Nadrî'yi getirdiler ve ayrıldılar. Bir müddet sonra Umâre b. Temîm el-Lahmî onların üzerine gitti ve onları kuşattı. Ancak onunla savaşarak direndiler. Nihayette onlara aman vermesi üzerine onunla anlaştılar, o da sözünde durdu.

Ravi dedi: Haccâc, Rutbîl'e peş peşe mektuplar yazarak Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ı teslim etmesini istedi. Aksi takdirde Allah'a yemin ederek bir milyon savaşçıyla yurduna gireceğini söyledi. Rutbîl'in yanında Benî Temîm'in Benî Yerbû' kolundan Ubeyd b. Ebî Sübey' adında bir adam vardı.
[390] Rutbîl'e: "Ben Haccâc'ı ikna edeceğim. Senden yedi yıl haraç almayacak sen de ona Abdurrahman'ı teslim et," dedi. Rutbîl ona: "Bunu yaparsan ben de ne dilersen onu yapacağım," dedi.

Ubeyd, Haccâc'a yazarak ona Rutbîl'in kendisine karşı çıkmayacağını ve Abdurrahman b. Muhammed'i kendisine göndermesi için Rutbîl nezdinde ısrarcı olacağını bildirdi. Haccâc bunun karşılığında ona para verdi. Rutbîl'den de para aldı. Rutbîl, Abdurrahman b. Muhammed'in kellesini Haccâc'a gönderdi. Haccâc da yedi yıl süreyle Rutbîl'i haraçtan muaf tuttu. Haccâc şöyle diyordu: Rutbîl bana Allah'ın düşmanını gönderdi. Ancak adam damın üstünden atlayarak intihar etti.

Ebû Mihnef dedi: Süleyman b. Ebî Râşid bana şöyle anlattı: Müleyke bint Yezîd'in şöyle dediğini işitti:

Allah'a yemin ederim ki Abdurrahman'ın başı dizimin üzerindeyken öldü. Verem hastasıydı. Onu defnetmek istediklerinde Rutbîl adamlarını göndererek başını gövdesinden ayırdı ve onu Haccâc'a gönderdi. Rutbîl ayrıca yakınlarından on sekiz kişiyi de hapse attı, geri kalanları serbest bıraktı. Haccâc'a yazarak Abdurrahman'ın yakınlarından on sekiz kişiyi alıkoyduğunu haber verdi. Haccâc ona: "Boyunlarını vur ve kellelerini bana gönder," diye yazdı. Nitekim Haccâc onların sağ olarak gönderilmesini istemiyordu. Zira onlar için Abdül-

melik nezdinde girişimde bulunulur ve Abdülmelik de birilerini affedebilirdi.

İbn Ebî Sübey' ve İbnü'l-Eş'as hakkında Ebû Mihnef'ten naklettiğim rivayetten farklı rivayetler anlatılmıştır. Şöyle ki: Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın şöyle dediği rivayet edildi: Rivayete göre Umâre b. Temîm, Kirman'dan çıkıp Sicistan'a girdi. Sicistan'ın başında Benî Anber'den Mevdûd adında bir amil vardı. Önce onu kuşattı. Sonra ona aman verdi, arkasından Sicistan'ı istila etti. Rutbîl'e haber gönderdi. Haccâc, Rutbîl'e şöyle yazdı: "Senin üzerine emri altında itaatte kusur etmeyen, hiçbir halifeyi haletmemiş ve dalalet ehli hiçbir öndere uymamış, emrinde yüz dirhem aylık alan otuz bin Şamlı asker bulunan Umâre b. Temîm'i gönderdim. Onun askerleri âdeta savaşa doymazlar. İbnü'l-Eş'as'ı senden isterler." Ancak Rutbîl, İbnü'l-Eş'as'ı teslim etmeyi reddetti. İbnü'l-Eş'as'ın yanında, onun has adamı Ubeyd b. Ebî Sübey' bulunuyordu. O, aynı zamanda Rutbîl nezdindeki elçisidir. Bu [391]
kez de Rutbîl'in has adamı oldu. Kāsım b. Muhammed kardeşi Abdurrahman'a: "Ben Temîmî'nin hainliğinden endişeliyim. Onu öldür," dedi. Abdurrahman bunu düşündü. Ancak bu, İbn Ebî Sübey''in kulağına gidince korktu ve onu Rutbîl'e gammazladı ve Haccâc'ın tehlikesinden endişelendirerek İbnü'l-Eş'as'a hainlik etmesini söyledi. Rutbîl onun telkinlerine icabet etti. Bunun üzerine gizlice Umâre b. Temîm'e giderek İbnü'l-Eş'as'ın bir an önce işinin bitirilmesi için çabaladı. Ona bir milyon vadetti. Umâre'nin yanında ikamet etti. Umâre durumu Haccâc'a yazdı. Haccâc ona: "Rutbîl ve Ubeyd'e istediklerini ver ve şartlarını koş," diye yazdı. Rutbîl, on yıl süreyle ülkesinin gazalara maruz kalmamasını ve on seneden sonra yıllık dokuz yüz bin dirhem haraç vermeyi şart koştu. Umâre, Rutbîl ve Ubeyd'e dilediklerini verdi. Rutbîl, İbnü'l-Eş'as'a haber göndererek otuz kadar yakınıyla yanına çağırdı. Rutbîl onları bağlamak için prangalar ve demir halkalar hazırlamıştı. Abdurrahman ile Kāsım'ın boyunlarına, elleri boyna bağlayan bir bağ astı ve hepsini Umâre'nin en yakın karakoluna gönderdi. İbnü'l-Eş'as'ın diğer adamlarına da: "Dilediğiniz şekil-

de dağılın," dedi. İbnü'l-Eş'as, Umâre'ye yakın bir yere varınca bir konağın damından atlayarak intihar etti. Bunun üzerine başı gövdesinden ayrıldı ve diğer esirlerle birlikte Umâre'ye götürüldü. Umâre onların boyunlarını vurdu, İbnü'l-Eş'as ile diğerlerin kellelerini ve İbnü'l-Eş'as'ın karısını Haccâc'a gönderdi. Bir şair şöyle dedi:

Cesetle baş birbirlerinden ne kadar da uzak. Baş Mısır'da, ceset ise Rahac'da.

Haccâc, İbnü'l-Eş'as'ın kellesini Abdülmelik'e, Abdülmelik de onu Mısır Valisi Abdülazîz'e gönderdi.

Ömer b. Şebbe, İbn Âişe'den naklen şöyle dediğini anlattı: Sa'd b. Ubeydullah bana şöyle dedi:

İbnü'l-Eş'as'ın kellesi Abdülmelik'e götürülünce onu, bir hadımla Benî Eş'as'tan Kureyşli bir adamın karısı olan bir kadına gönderdi. Kellesi kadının önüne konulunca: "Misafir hoş geldin. Bir kraldı. Ehil olduğu bir talebi oldu. Ancak mukadderat imkân vermedi," dedi. Hadım başı almaya yeltenince kadın onu elinden aldı ve "Allah'a yemin ederim ki görevimi yapın-
[392] caya kadar vermem," dedi. Sonra bir hatmi getirtti ve onu kaynattı, onunla yıkayıp kefenledikten sonra: "Şimdi alabilirsin," dedi. Adam onu aldı ve Abdülmelik'e götürüp durumu anlattı. Kadının kocası yanına uğrayınca Abdülmelik ona: "Yapabilirsen o kadından dişi bir keçi yavrusuna sahip ol," dedi.

Rivayet edildiğine göre İbnü'l-Eş'as adamlarından birine Rutbîl'in ülkesine kaçarken baktı ve şöyle dedi:

Korku onu kovalıyor. Bu yüzden başını alıp gidiyor. Vuruşmanın sıcağına dayanmayan böyledir.

İki pabucu yırtıktır ve savaştan şikâyet eder. Merv'in etrafı üzüntü içinde ondan uzaklaşıyor.

Aslında ölüm onun için rahatlıktı. Zaten ölüm herkes için mukadder bir sondur.

Bunun üzerine ona dönerek: "Ey Lihye! Keşke savaşlardan birinde sebat etseydin de senin yanında can verseydik, senin için düştüğün durumdan daha hayırlıydı," dedi.

Hişâm dedi: Ebû Mihnef şöyle anlattı:

Haccâc o günlerde yanında Humeyd el-Erkat olduğu hâlde yürüyüşe çıkmıştı. Humeyd şöyle diyordu:

Sürekli hendek kazıp onu yıkıyor. Askerlerini sevk ve idare ediyor ve onu teslim ediyor.

Nihayetinde kısmeti senin elinde olacak. Heyhat! Onun safı hezimete uğrayacak.

Şiddet ve sıkıntının adamı bu hâlden usanmaz.

Bunun üzerine Haccâc: "Şu beyit A'şâ Hemdân'ın sözünden daha doğrudur:

Bana haber verildiğine göre oğlum Yûsuf kaygan yerde seyrettiği için düşüp öldü. Yazıklar olsun!

Onun için kayan, helak olan, iptal edip yüzüstü kapanıp düşen, korkup hüsrana uğrayan, şüpheye kapılan ortaya çıktı, dedi ve yüksek sesle haykırdı. Herkes onun kızgınlığından ürktü. Ureykıt da sustu. Haccâc ona: "Kendine gel, sana ne oluyor?" dedi. Adam: Sana kurban olayım ey Emîr! Allah'ın sultanı azizdir. Senin öfkelendiğini görünce titredim, dizlerim tutmaz oldu, gözlerim karadı, âdeta yer ayaklarımın altından kaydı," dedi. Haccâc ona: "Evet, Allah'ın sultanı azizdir. Önceki [393] hâline dön," dedi. Adam kendi hâline döndü.

Yine bir gün Haccâc yanında Ziyâd b. Cerîr b. Abdullah el-Becelî olduğu hâlde yürüyüşe çıkmıştı. el-Becelî tek gözlüydü. Haccâc, Ureykıt'a: "İbn Semüre'ye ne demiştin?" dedi. Ureykıt: Şöyle demiştim:

Ey tek gözlü, tek gözlülere canım feda! Sen kazılan hendeği sandın ki

Mukadderatı geri çevireceğini ve kötülük çemberini kıracağını sandın.

Bir rivayete göre de Abdurrahman b. Muhammed'in ölümü seksen dört senesinde gerçekleşti.

***

Yezîd b. Mühelleb'in Horasan Valiliğinden Azli

Bu yılda Haccâc b. Yûsuf, Yezîd b. Mühelleb'i Horasan valiliğinden azletti ve yerine Yezîd'in kardeşi Mufaddal b. Mühelleb'i getirdi.

Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed'den naklen şöyle anlattı:

Haccâc, Abdülmelik'e gitti. Gidiş yolunda bir manastıra uğrayıp orada konakladı. Ona: "Bu manastırda Ehl-i kitaptan yaşlı bir âlim var," dediler. Haccâc onu çağırdı ve ona: "Kitaplarınızda sizin ve bizim hakkımızda bir bilgiye rastladınız mı?" diye sordu. Adam: "Evet, geçmişiniz, hâliniz ve geleceğiniz hakkında bilgiler vardır," dedi. Haccâc: "İsim olarak mı, mana olarak mı?" diye sordu. Adam: "İsim değil, mana olarak vardır. Bazen de isim var, ancak ayrıntı ve açıklama yok," dedi. Haccâc: "Müminlerin Emîri hakkında neler var?" dedi. Adam: "Kel kafalı ve ona karşı gelen hezimete uğrar şeklinde ifade edilmiştir," dedi. "Başka kimden söz edilir?" dedi. Adam: "Velîd diye bir şahıs zikredilmiştir," dedi. Haccâc: "Beni tanır mısın?" Adam: "Seni bana anlattılar," dedi. "Benim görevimi bilir misin?" dedi. Adam: "Evet," dedi. Haccâc: "Benden sonra bu göreve kim gelecek?" Adam: "Yezîd adında bir şahıs," dedi. Haccâc: "Ben ölmeden önce mi, yoksa öldükten sonra mı?" dedi. Adam: "Bilmiyorum," dedi. Haccâc: "Onun nitelikleri hakkında bir şey biliyor musun?" diye sordu. Adam: "Sadece onun bir gaddarlık yapacağını bilirim," dedi.

[394] Bunun üzerine Haccâc bu kişinin Yezîd b. Mühelleb olabileceğini düşündü. Yedi gün süren yolculuğunda adamın söylediklerinden endişeliydi. Bu sebeple Abdülmelik'e yazarak görevden affını istedi. Abdülmelik ona: "Ey Haccâc'ın anasının oğlu! Kastını biliyorum. Senin hakkında ne düşündüğümü öğrenmek istediğini bilirim. Ömrüm hakkı için ben Nâfi' b. Alkame'nin yerini düşünüyorum. Sen bu konuyu unut. Bakalım Allah'ın takdiri ne olacak?" diye yazdı. Ferezdak, Haccâc'ın yolculuğu hakkında şöyle dedi

Bir kuş Îlyâ'dan Vâsıt'a kadar onun yolculuğu gibi bir yolculukla mükellef olsa usanırdı.

Genç atlarla gecenin son demlerinde Filistin'den yola çıktı.

Ancak o gün geçmeden Meysân'da develeri çöktürdü. Sırtları yorulmuş ve bitap düşmüştü.

Gecenin karanlığı kaybolmaya başlayınca semerin üzerinde bir kartal gibi yolu katediyor.

Ravi dedi: Haccâc bir gün yalnızken Ubeyd b. Mevheb'i çağırdı. Ubeyd yanına girince Haccâc yeri karıştırıyordu. Başını kaldırdı ve bana: "Ey Ubeyd! Kitap ehli benim görevimi Yezîd adında bir adam üstlenecek diyorlar. Ben de düşündüm ve aklıma Yezîd b. Ebî Kebşe, Yezîd b. Husayn b. Nümeyr ve Yezîd b. Dînâr geldi. Ancak bunlar o konumda değillerdir. Olsa olsa Yezîd b. Mühelleb'dir," dedi. Ubeyd: "Sen onları onurlandırdın ve makamlarını yükselttin. Onların askerleri ve celadetleri, itaat ve nasipleri var. Onun buna tevessül etmesi mümkündür," dedi. Haccâc, Yezîd'i azletmeye karar verdi. Ancak bir gerekçe bulamadı. Bir gün Mühelleb'in silahşorlarından olan Hıyâr b. Ebî Sebre b. Züeyb b. Arfece b. Muhammed b. Süfyân b. Mücâşi' geldi. Haccâc ona: "Yezîd'den ne haber?" dedi. Adam: "İtaatte kusur etmez ve yumuşak huyludur," dedi. Haccâc: "Yalan söylüyorsun. Bana doğru söyle," dedi. Adam: "Allah'ın şanı yüce ve azametlidir. O ata eyeri giydirdi ancak gemini takmadı," dedi. Haccâc: "Doğru söyledin," dedi ve Hıyâr'ı Umman'a amil olarak tayin etti.

Ravi dedi: Ardından Haccâc, Abdülmelik'e yazarak Yezîd'i [395]
ve Mühelleb ailesini Zübeyrcilikle suçladı. Bunun üzerine Abdülmelik ona şöyle yazdı: Zübeyir ailesine itaatlerinde bir sakınca görmüyorum. Bu onların vefalı olduklarını gösterir. Onlar onlara vefalı davranınca bunlar da onlara vefalı davranırlar. Bu kez de ona yazarak yaşlı adamın onlar hakkındaki ihanet iddiasıyla onu endişelendirmeye çalıştı. Bunun üzerine Abdülmelik ona şöyle yazdı: "Yezîd ve Mühelleb ailesi hakkında suçlamalarını artırdın. Bana Horasan valiliği için uygun bir adam tavsiye et," dedi. Haccâc ona Müccâa b. Si'r es-Sa'dî'yi tavsiye etti. Abdülmelik ona: "Seni Mühelleb ailesini kötü gösteren görüşün seni Müccâa'yı tavsiye etmeye sevk etti. Sen bana kararlı ve senin emirlerini yerine getirecek birini tavsiye et," dedi. Haccâc bu kez Kuteybe b. Müslim'i tavsiye etti. Abdülmelik ona onu görevlendir diye yazdı. Yezîd, Haccâc'ın kendisini azlettiğini duyunca hane halkına: "Sizce Haccâc kimi tayin eder?" diye sordu. Onlar: "Sakîf'ten birini tayin eder," dediler. Yezîd: "Hayır, o sizden birine ahdini

gönderecek. Yanına gittiğimde de onu azledecek ve Kays'tan birini gönderecek. Kuteybe bu işe layık görülecek," dedi. Abdülmelik, Haccâc'a Mühelleb'i azletme izni verince Mühelleb'i resen azletmeyi uygun görmedi. Ona: "Mufaddal'ı yerinde bırak bana gel," diye yazdı. Yezîd, Hudayn b. Münzir'e danıştı. Hudayn ona: "Kal ve hasta olduğunu söyle. Zira Müminlerin Emîri senin hakkında iyi düşünür. Sen Haccâc'ın azizliğine uğradın. İkamet eder ve acele etmezsen umarım ki ona yazar ve Yezîd'i yerinde bırakır," dedi. Yezîd: "Biz aile olarak itaatin bereketini gördük. Ben muhalefeti ve karşı gelmeyi hoş görmüyorum," dedi ve hazırlanmaya başladı. Haccâc geç kaldığını düşündü ve bu sebeple Mufaddal'a: "Seni Horasan valisi olarak tayin ettim," diye yazdı. Bunun üzerine Mufaddal acele ederek Yezîd'in gitmekte acele etmesini söyledi. Yezîd ona: "Haccâc benden sonra seni görevde bırakmaz. Onu böyle davranmaya sevk eden onun emrini yerine getirmekten imtina edebileceğime dair korkusudur," dedi. Mufaddal: "Hayır, sen beni çekemedin," dedi. Yezîd: "Ey İbn Behelle! Ben mi seni çekemiyorum. Sen göreceksin," dedi. Sonra Yezîd çıkınca takvimler seksen beş senesinin Rebîülâhir ayını gösteriyordu. Akabinde Haccâc, Mufaddal'ı da azletti. Bunun üzerine şair Mufaddal ve ana baba bir kardeşi olan Abdülmelik'e şöyle seslendi:

Ey Behelle'nin iki oğlu! O temiz ve parlak olan lider gittiği gün Allah sizi rezil etti.

Kardeşinize kuyu kazdınız da dibi karanlık bir çukura düştünüz. Orası kötülerin hak ettiği yerdir.

İhlasla tövbe edin. Ancak hüsrana uğrayanlar tövbe etmekten çekinir ve kaçınırlar.

[396] Hudayn ise Yezîd'e şöyle seslendi:

Sana kesin bir tavsiyede bulundum. Ancak bana isyan ettin. Bunun üzerine emîrlik senden alındı ve pişman oldun.

Bu sebeple hasret duyarak sana ağlamayacak salimen dönmen için dua edecek değilim.

Kuteybe, Horasan'a gelince Hudayn'a: "Yezîd için ne dedin?" diye sordu. Hudayn şöyle dedi:

Sana kesin bir tavsiyede bulundum. Ancak bana isyan ettin. Eğer suçlayacaksan kendini suçla

Eğer Haccâc senin ona isyan ettiğini duyarsa onun emrinin ağırlaştığını görecesin.

Kuteybe: "Ona neyi tavsiye ettin de sana karşı geldi?" diye sordu. Hudayn: "Ona gümüş ve altınların hepsini alıp emîre götürmesini söyledim," dedi. Bunun üzerine bir adam İyâz b. Hudayn'a: "Senin babana gelince mahirane bir tabirle: 'Ona bütün altın ve gümüşleri alıp emîre götürmesini tavsiye ettim,' deyince Kuteybe onu tanıdı," dedi.

Ali dedi: Küleyb b. Halef bize şöyle anlattı:

Haccâc, Yezîd'e: "Harezm gazasına çık," diye yazdı. Yezîd ona: "Ey Emîr! Ganimeti az, kışı çok serttir," diye cevap verdi. Haccâc ona: "Yerine vekil bırak ve gel," diye yazdı. Bunun üzerine Yezîd ona: "Harezm gazasına çıkmak istiyorum," diye yazdı. Haccâc ona şöyle yazdı: "Gazaya çıkma. Zira o bölge senin dediğin gibidir." Ancak Yezîd, onu dinlemeyerek gazaya çıktı. Sonra Harezmlilerle sulh yaptı. Antlaşma gereği bazı esirlerle kış mevsiminde geri döndü, şiddetli soğuğa maruz kaldılar ve esirler öldü. Bunun üzerine insanlar ölen esirlerin elbiselerini alıp giydiler. Yezîd, Belistane'de konakladı. Öte yandan bu yılda Merverrûz'da veba yayıldı. Yezîd seksen iki yılında iş başına gelmiş ve seksen beş yılında azledilmiştir. Seksen beş yılının Rebîülâhir ayında Horasan'dan ayrılmış ve Kuteybe valilik görevine başlamıştır.

Hişâm b. Muhammed ise Haccâc'ın Yezîd'i Horasan valiliğinden azline ilişkin olarak Ebû Mihnef'ten naklettiği rivayette, Ali b. Muhammed'in zikrettiğinden farklı bir duruma değinmiştir. Şöyle ki Ebü'l-Muhârik er-Râsibî ve başkaları Ebû Mihnef'e şöyle anlattılar: Abdurrahman b. Muhammed'in meselesini halledince Haccâc'ın tek derdi Yezîd b. Mühelleb ve hane halkıydı. Nitekim o Yezîd ve hane halkıyla Horasan'da onların yanında yer alan Basralı ve Kûfeliler dışında bütün [397]
Iraklıları zillete mahkûm etmişti. Abdurrahman b. Muhammed'den sonra Irak'ta yalnızca Yezîd b. Mühelleb'den çekini-

yordu. Bu sebeple Yezîd'i Horasan'dan atmak için dolaylı olarak ondan kurtulmaya çalışıyordu. Bazen onu yanına çağırıyordu. Ancak Yezîd düşmanlara karşı mücadeleyi ve Horasan savaşlarını bahane ederek gitmekten imtina ediyordu. Bu durum Abdülmelik döneminin son demlerine kadar devam etti. Sonra Haccâc, Abdülmelik'e yazarak Yezîd b. Mühelleb'i azletmesini istedi; Mühelleb ailesinin İbnü'z-Zübeyr'e olan itaatlerini ve onların vefa ehli olmadıklarını söyledi. Ancak Abdülmelik ona: "Ben Mühelleb ailesinin Zübeyr ailesine itaatlerini bir kusur olarak görmüyorum. Zira onlara olan itaatleri onları bana itaat etmeye ve vefa göstermeye sevk etti," diye yazdı.

Sonra rivayetinin kalan kısmını Ali b. Muhammed'in rivayetine benzer bir anlatımla nakletti.

***

Mufaddal'ın Bâzegīs ve Ahron Gazası

Bu yılda Mufaddal, Bâzegīs gazasına çıktı ve orayı fethetti.

Bu Konuda Varit Olan Rivayetler

Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Seksen beş yılında Haccâc, Yezîd'i azletti; Mufaddal'a yazarak Horasan valiliğine atadı. Mufaddal dokuz ay süreyle bu görevde kaldı. Bu süre zarfında Bâzegīs gazasına çıktı ve orayı fethetti. Ganimetler elde etti ve onları insanlara taksim etti. Kişi başına sekiz yüz dirhem düştü. Sonra Ahron ve Şûmân gazasına çıktı. Zafer ve ganimetler elde etti ve ganimetleri insanlara taksim etti. Onun henüz beytülmâli yoktu. Bu nedenle eline ne geçse onu insanlara taksim ediyor ve ganimetleri bölüştürüyordu. Bu sebeple Ka'b el-Eşkarî, Mufaddal'ı methederek şöyle dedi:

Her topluluktan zengin ve fakir çeşitli gruplar Mufaddal'a yöneliyorlardı.

Kimileri onun ikramını uman ziyaretçiler, kimileri de ihtiyacını karşılayan yolcularda.

[398] *Senin topraklarından başka bir yere yönelsek orada daha hayırlı bir melce, daha iyi bir teselli bulamayız.*

Kerem ve akıl sahibi insanları saymaya kalksak yararlı iş yapanların başında sen gelirsin.

Ömrüm hakkı için Mufaddal öyle bir saldırdı ki Şûmân'ın sulak otlaklarını istila etti.

İbn Abbâs gününde de bir benzerini daha aldın. Bu iki taraf arasında ayırıcı bir fark oldu.

Mühelleb'in bütün iyi meziyetlerine sahip oldun ve onun gayretlerine sahip oldun.

Baban gibi gayret gösteren kimse yoktu. O öyle şerefli bir miras bıraktı ki o bir intihal değildi.

***

İbn Hâzim'in Tirmiz'de Öldürülmesi

Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim'in Tirmiz'de Öldürülmesi

Bu yılda Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim es-Sülemî, Tirmiz'de öldürüldü.

Tirmiz'e Gidişi ve Öldürülmesinin Sebebi

Anlatıldığına göre Tirmiz'e gidişinin sebebi şöyledir: Babası Abdullah b. Hâzim, Fertena'da Benî Temîm'den bazı adamları öldürmüştü. –Nitekim bu olayı daha önce anlatmıştım.– Benî Temîm'den Abdullah b. Hâzim'in maiyetinde kalanların büyük kısmı ondan ayrılmışlardı. Kendisi Nîsâbûr'a geçti ve Merv'deki mal ve ağırlıkları konusunda Benî Temîm'den endişeye kapılmıştı. Bu sebeple oğlu Mûsâ'ya: "Mal ve ağırlıklarımı Tirmiz'e naklet! Belh Nehri'ni geçerek bazı emîrlere veya bir kaleye sığın," diye söyledi. Bunun üzerine Mûsâ iki yüz yirmi süvariyle Merv'den çıktı. Sonra Âmül'e gelince bir grup çaresiz ve yoksul kişiler ona katıldı, böylece maiyetindekilerin sayısı dört yüze çıktı. Sonra Benî Süleym'den aralarında Zür'a b. Alkame'nin de bulunduğu bir grup daha ona katıldı. Zemme'ye uğradı. Zemmeliler onunla savaştılar. Ancak onlara galip geldi ve ganimet elde etti. Akabinde nehri geçerek Buhara'ya geldi. Buhara emîrinden iltica talebi oldu. Ancak korktu ve talebini kabul etmeyerek: "Katil bir adam. Yanındakiler de onun gibi savaş ve şer ehlidir. Ona güvenmiyorum," dedi. Ancak ona aynî yardımda bulundu, binek hayvanları ve

elbiseler gönderdi. Buhara'nın ileri gelenlerinden birinin yanında Nûkān'da konakladı. Adam Mûsâ'ya: "Bu yurtta ikamet
[399] etmenin yararı yok. Zira insanlar senden korkuyor ve sana güvenmiyorlar," dedi. Bu sebeple Mûsâ, Nûkān'ın dihkānının yanında birkaç ay kaldıktan sonra çıktı ve iltica edebileceği bir yer veya bir kale aradı. Ancak nereye uğradıysa insanlar onun ikametinden hoşlanmadılar ve ayrılmasını istediler.

Ali b. Muhammed dedi: Sonra Semerkant'a geçti ve orada ikamet etti. Oranın emîri Tarhûn ona ikramda bulundu ve ikamet etmesine izin verdi. Mûsâ, Allah'ın dilediği kadar ikamet etti. Öte yandan Soğdların bir sofra-ziyafet geleneği vardır. Sofraya yağlı et, ekmek ve bir şarap ibriği konuluyor. Her yıl belli bir günde bu gelenek yaşatılır. Bu ikram Soğd silahşorlarına mahsustur. Ondan başkası bu sofraya yaklaşamaz. Zira ona mahsus bir yemektir. Başkası ondan yerse silahşorla mübarezeye tutuşur. Kim hasmını öldürürse sofra ona kalır. Derken Mûsâ'nın adamlarından biri: "Bu sofra neyin nesidir?" diye sordu. Ona ne olduğu anlatıldı. Adam sustu. Sonra "Bu sofranın üzerindeki yemeği yiyeceğim ve Soğdların silahşoruyla mübarezede bulunacağım. Onu öldürürsem ben onların silahşoru olacağım," dedi. Sonra oturdu ve sofradaki yemeği yedi. Durum sofranın sahibine anlatılınca öfkeyle geldi: "Ey Arap! Karşıma çık," dedi. Adam: "Olur, ben de mübarezede bulunmayı istiyorum," dedi. Mübareze oldu ve Mûsâ'nın adamı hasmını öldürdü. Bunun üzerine Soğdların emîri: "Size ikamet izni verdim, ikramda bulundum. Ancak siz Soğdların silahşorunu öldürdünüz. Sana ve adamlarına aman vermeseydim sizi öldürürdüm Yurdumu terk edin," dedi. Ona yardımda da bulundu. Bunun üzerine Mûsâ çıktı ve Kis'e geçti. Ancak Kis Emîri, Tarhûn'a yazarak ondan yardım istedi. Tarhûn geldi. Mûsâ yedi yüz kişiyle ona karşı çıktı. İki taraf akşama kadar savaştılar. Sonra iki taraf çekildiler. Mûsâ'nın adamları arasında çok yaralı vardı. Sabah olunca Mûsâ onlara emir vererek Hâricîler gibi saçlarını tıraş ettiler ve Acemler ölesiye savaştıklarında yaptıkları gibi çadırlarının iplerini kestiler.

Mûsâ, Zür'a b. Alkame'ye: "Tarhûn'a git ve ona tuzak kur," dedi. Zür'a ona gitti. Tarhûn ona: "Senin arkadaşların neden böyle yaptılar?" diye sordu. Zür'a: "Kendilerini öldürülmeye maruz bıraktılar. Ey Emîr! Neden Mûsâ'yı öldürmek ve kendini ölüme maruz bırakmak istiyorsun? Zira sizden de onlar kadar savaşçı öldürülmeyinceye kadar ona ulaşamazsın. Onu ve askerlerinin hepsini öldürürsen ne kazanacaksın? Zira onun Araplar arasında bir namı ve kıymeti vardır. Horasan valisi kim olsa seni onun kanından sorumlu tutacak. Birinden kurtulsan öbüründen kurtulamazsın," dedi. Tarhûn: Kis'i ona bırakmaya imkân yok," dedi. Zür'a: "Ayrılıncaya kadar ona do- [400]
kunma," dedi. Tarhûn savaşmaktan imtina etti. Mûsâ da Tirmiz'e gitti. Orada nehre nazır bir kale vardı. Mûsâ kalenin dışındaki bir dihkânın yanında konakladı. Dihkân, Tirmizşah'ın komşusuydu. Dihkân Mûsâ'ya: "Tirmiz'in emîri kerem ve hayâ sahibidir. Ona nezaketle yaklaşsan ve ona hediyeler versen seni kalesine alır, zira o zayıftır," dedi. Mûsâ: "Hayır, ona beni kaleye almasını söyleyeceğim," dedi. Nitekim ona söyledi. Ancak adam imtina etti. Bunun üzerine Mûsâ onu kandırdı ve ona hediyeler sunarak nezaket gösterdi. Böylece aralarında nezaket hâkim oldu. Birlikte ava çıkmaya başladılar. Mûsâ'nın ona olan nezaketi arttı. Bunun üzerine adam bir ziyafet hazırladı ve ona haber göndererek: "Sana ikramda bulunmak istiyorum. Yüz adamınla gel ve bizde sabah yemeğini ye," diye haber gönderdi. Bunun üzerine Mûsâ askerlerinden yüz kişi seçti. Kaleye girdiler ve atları kişnemeye başlayınca Tirmizliler bunu uğursuzluğa yordular. Onlara: "İnin," dediler. İnince ellişer kişi olarak iki grup hâlinde içeri alarak sabah kahvaltısı verdiler.

Kahvaltıdan sonra Mûsâ uzandı. Ona: "Çık," dediler. Mûsâ: "Burası gibi bir ev bulamam. Burası ya mezarım ya da evim olacak," dedi. İki taraf şehrin içinde savaştılar. Birkaç Tirmizli öldürüldü, geri kalanlar kaçarak kendi evlerine kapandılar. Mûsâ da şehre hâkim oldu ve Tirmizşah'a: "Çık, sana ve adamlarına dokunmayacağım," dedi. Bunun üzerine emîr ve şehrin insanları çıktılar, Türklere giderek onlardan yardım

istediler. Türkler: "Yüz adam şehrinize girdi ve sizi yurdunuzdan kovdular. Biz Kis'te onlarla savaştık. Artık onlarla savaşmayız," dediler. Bunun üzerine İbn Hâzim, Tirmiz'de konakladı; adamları da yanına girdiler. Yedi yüz kişiydiler. Babası öldürülünce babasının adamlarından dört yüz süvari ona katıldı. Daha da güçlendi. Mûsâ artık çıkıyor ve etrafa baskınlar yapıyordu. Bunun üzerine Türkler, Mûsâ'nın adamlarına bir grup göndererek onun hakkında malûmat almak istediler. Bu grup gelince Mûsâ, adamlarına: "Bunlara bir tuzak kurmalıyız," dedi. Şiddetli bir sıcak vardı. Mûsâ ateş yakılmasını emretti. Ateş tutuşturuldu. Adamlarına da kışlık elbise giymelerini söyledi. Elbisenin üzerine keçeden elbiseler giydiler. Ellerini de ısıtmak için ateşe yaklaştırıyorlardı. Mûsâ, Türklere izin vererek içeri aldı. Ancak gördükleri manzaradan kor-
[401] karak: "Niçin böyle yapıyorsunuz?" diye sordular. Onlar: "Biz bu mevsimde üşür ve kışın sıcakları yaşarız," dediler. Adamlar geri döndüler ve "Bunlar cinlerdir. Bunlarla savaşamayız," dediler. Ravi dedi: Türklerin lideri, Mûsâ'nın üzerine gitmek istedi. Bu sebeple ona elçilerle birlikte zehir, misk ve oklar gönderdi. Adam zehirle savaşlarının şiddetini, oklarla savaşı, miskle barışı sembolize etti. Mûsâ zehri yaktı, okları kırdı ve miski savurdu. Adamlar: "Zehri yakmakla savaşlarının ateş gibi olduğunu, okları kırmakla bizi kıracağını ve miski savurmakla barış istemediğini anlattı," dediler ve onların üzerine gitmekten kaçındılar.

Ravi dedi: Bükeyr b. Vişâh, Horasan valisi oldu. Ancak ona karışmadı. Onun üzerine de kimseyi göndermedi. Ondan sonra Ümeyye geldi. Ümeyye bizzat onun üzerine gitti. Ancak Bükeyr ona karşı çıkarak onu haletti. Bunun üzerine Ümeyye, Merv'e döndü. Ümeyye, Bükeyr ile sulh yaptı ve o yıl gazalara çıkmadı. Ertesi yıl Huzâa'dan bir adamı kalabalık bir orduyla Mûsâ'nın üzerine gönderdi. Tirmizliler, Türklere tekrar giderek onlardan yardım istediler. Ancak Türkler imtina ettiler. Bunun üzerine bazıları: "Kendi kavimleri onların üzerine gittiler ve onları kuşattılar. Onlara biz de yardımcı olursak onlara galip geliriz," dediler. Türkler de kalabalık bir şekilde Tir-

mizlilerle gittiler. Huzâalılarla Türkler, Mûsâ'yı kuşattılar. Günün ilk yarısında Huzâalılara karşı savaşırken ikinci yarısında da Türklerle savaşıyordu. Mûsâ iki veya üç ay boyunca onlarla savaştı. Sonra Mûsâ, Amr b. Hâlid b. Husayn el-Kilâbî'ye –o da bir silahşordu–: "Bunlarla işimiz uzadı. Bu sebeple Huzâalının ordugâhını gece vakti basmayı düşünüyorum. Zira o vakitte emniyette olduklarını hissediyorlar. Ne dersin?" diye danıştı. Amr: "Gece baskını çok iyi. Ancak bu Acemlere karşı olsun. Zira Araplar daha fazla tedbirlidir ve daha çabuk korkuya kapılırlar ve gece baskınlarında Acemlerden daha cesurdurlar. Onlara baskın yap. Umarım ki Allah onlara karşı bize zafer ihsan eder. Sonra da Huzâalıya karşı savaşırız. Hem de biz kaledeyiz ve onlar açıktadırlar ve onlar bize göre daha sabırlı ve daha savaşçı değiller," dedi. Bunun üzerine Mûsâ, Türklere baskın yapmaya karar verdi. Gecenin üçte biri geçtikten sonra dört yüz kişiyle harekete geçti; Amr b. Hâlid'e: "Bizden sonra siz de çıkın ve bize yakın durun. Tekbir getirdiğimizi duyunca siz de tekbir getirin," dedi. Mûsâ nehrin kenarından ilerlemeye başladı ve Keftân yönünden devam etti. Onların ordugâhına yaklaşınca askerlerini dört gruba ayırdı ve onlara: "Onların ordugâhının etrafını kuşatın. Tekbir seslerimizi duyarsanız siz de tekbir getirin," dedi. Mûsâ ileriye yöneldi ve [402]
Amr'ı önüne aldı, onlar arkasından yürüdüler. Gözetleyiciler onu görünce: "Kimsiniz?" diye sordular. Amr: "Yolcuyuz," dedi.

Ravi dedi: Gözetleyicilerin mevkiini geçtikten sonra dağıldılar ve ordugâhın etrafını sararak tekbir getirdiler. Kılıçların sesiyle uyanan Türkler harekete geçerek birbirlerini öldürerek çekildiler. Müslümanların kaybı on altı kişiydi. Buna mukabil Müslümanlar onların ordugâhlarını ele geçirdiler, mal ve silahlarına el koydular. Huzâalı ve adamları sabahladıklarında bu olaya üzülüp kırıldılar. Onlar da bir gece baskınından korktular. Bu sebeple tedbir aldılar. Amr b. Hâlid, Mûsâ'ya: "Bir tuzak kurmadan zafer elde edemezsin. Zira onlara destek kuvvet geliyor ve çoğalıyorlar. Bırak onların üzerine gideyim. Belki fırsat bulur, onların liderine ulaşırım. Eğer yalnızken onu yakalarsam onun işini bitireceğim. Bunun için bana vur,"

dedi. Mûsâ: "Vuruşmak için acele ediyorsun. Bu sebeple öldürülebilirsin," dedi. Amr: "Öldürülmeye maruz kalmaya gelince zaten her gün buna maruz kalıyorum. Darp edilmeye gelince istediğim kişiyi darp etmem ne kadar kolay bir şeydir," dedi. Bunun üzerine Mûsâ onu darp edip ona elli kırbaç vurunca Mûsâ'nın ordugâhından ayrıldı, Huzâalının ordugâhına geçerek aman diledi. Şöyle dedi: "Ben Yemenliyim. Abdullah b. Hâzim ile beraberdim. O öldürülünce oğluna gittim, onunla olmaya devam ettim. Hatta ona ilk iltihak eden bendim. Ona geldikten sonra beni suçlayıp bana kaba davrandı. Beni görmek istemedi. Bana: 'Düşmanımız için taassup gösteriyorsun. Sen onların casususun,' dedi ve beni darp etti. Öldürülmeyeceğimden emin değilim. Darptan sonra öldürülmek vardır, diyerek ondan kaçtım." Bunun üzerine Huzâalı ona aman verdi ve onunla ikamet etti.

Ravi dedi: Bir gün yanına girince yalnız ve silahsız olduğunu gördü. Ona nasihat eder gibi şöyle dedi: "Allah seni ıslah etsin. Senin gibi ve senin şartlarında olan birinin silahsız kalmaması gerekir." Huzâalı: "Yanımda silah var," dedi ve yatağının üstünü açınca içinde kınından çıkarılmış bir kılıç gördü. Amr kılıcı kaptığı gibi Huzâalıya vurdu ve işini bitirdi. Akabinde çıktı ve atına binip kaçtı. Biraz mesafe katettikten sonra haberdar oldular ve peşine düştüler. Ancak ona yetişemediler, Amr'ın yanına vardı. Bunun üzerine Huzâalının ordusu dağıldı. Bir kısmı nehri geçerken bir kısmı Mûsâ'ya giderek aman dilediler. Mûsâ onlara aman verdi. Ondan sonra da Ümeyye onun üzerine kimseyi göndermedi.

Ravi dedi: Sonra Ümeyye azledildi ve yerine Mühelleb
[403] emîr olarak geldi. Ancak İbn Hâzim'e dokunmadı ve oğullarına: "Mûsâ'dan sakının. Bu köse yerinde kaldığı sürece siz bu serhaddin hâkimi kalacaksınız. Öldürülecek olursa ilk iş Horasan'ın başına Kays'tan bir valinin gelmesidir," dedi. Bu sebeple Mühelleb ölünceye kadar onun üzerine kimseyi göndermedi. Sonra Yezîd b. Mühelleb vali oldu, o da ona dokunmadı. Öte yandan Mühelleb, Hureys b. Kutbe el-Huzâî'yi darp etmişti. Bunun üzerine kardeşi Sâbit ile birlikte Mûsâ'ya gitti-

ler. Yezîd b. Mühelleb vali olunca mallarına el koydu ve onları mahrum bırakarak ana bir kardeşleri Hâris b. Münkız'ı öldürdü. Ayrıca Sâbit'in kızı Ümmü Hafs'ın kocasını da öldürdü. İki kardeş Yezîd'in yaptıklarından haberdar oldular.

Ravi dedi: Sâbit, Tarhûn'a gitti ve Yezîd'in ona yaptıklarını kendisine şikâyet etti. Nitekim Sâbit, Acemler tarafından seviliyordu, onun iyi bir namı vardı ve onu sayıp ona güveniyorlardı. Hatta onlardan biri bir söz verirse Sâbit'in ömrüne yemin eder ve ahdini bozmazdı. Tarhûn onun için öfkelendi. Onun için Nîzek, Sebl, Buhara ve Sağâniyânları topladı. Bunlar Sâbit ile birlikte Mûsâ b. Abdullah'a gittiler. Abdurrahman b. Abbâs'ın Herat'tan kaçan askerleri de Mûsâ'ya sığınmışlardı. İbnü'l-Eş'as'ın Irak'tan ve Kâbil tarafından kaçan askerleriyle Horasan'daki fitnede İbn Hâzim'le savaşan Benî Temîm'den bir topluluk da Mûsâ'ya sığınmışlardı. Böylece Mûsâ'nın etrafında Temîm, Kays, Rebîa ve Yemen'den sekiz bin kişi toplandı. Sâbit ve Hureys ona: "Harekete geç ve nehri aşarak Yezîd'in üzerine gidip onu Horasan'dan at. Biz de seni iş başına getireceğiz. Nitekim Tarhûn, Nîzek, Sebl ve Buharalılar da seninledir," dediler. Mûsâ harekete geçmek istedi. Ancak adamları ona: "Sâbit ve kardeşi Yezîd'den korkmaktadırlar. Sen Yezîd'i Horasan'dan çıkarsan ve ikili emniyete kavuşurlarsa onlar iş başına geçerler ve Horasan'ı senden alırlar. Sen yerinde kal," dediler. Mûsâ onların görüşünü kabul etti ve Tirmiz'den ayrılmadı. Sâbit'e: "Yezîd'i çıkarsak Abdülmelik'in başka bir valisi gelecek. Bu nedenle biz Yezîd'in Mâverâünnehir'de yakınımızdaki amillerini atalım ve bu bölge bizim olsun, nimetlerini biz yiyelim," dedi. Sâbit kabul etti. Yezîd'in Mâverâünnehir'deki amilleri çıkarıldı. Oradaki mallar da onlara geçti. Böylece onların ve Mûsâ'nın gücü arttı. Tarhûn, Nîzek, Buharalılar ve Sebl yurtlarına döndüler. Artık idare Hureys ve Sâbit'in elindeydi Mûsâ emîr olsa da filen etkili değildi. Bu sebeple [404]
Mûsâ'nın adamları ona: "İkisini öldür ve idareyi ele al," dediler. Ancak Mûsâ imtina etti ve şöyle dedi: Bana güç verdikleri hâlde onlara ihanet edecek değilim. Yalnız Mûsâ'nın adamları onları çekemediler, Mûsâ nezdinde ısrarcı oldular ve onun

fikrini bozdular, ihanet edebileceklerinden endişelendirdiler. Mûsâ, Sâbit ve Hureys'e karşı harekete geçmek hususunda adamlarının görüşüne uymayı düşündü. Durumları karmaşık bir hâl almıştı. Derken Heyâtıle, Tibet ve Türkler onlara karşı harekete geçtiler ve yetmiş bin savaşçıyla üzerlerine geldiler. Bu sayıya zırhsızlar ve normal miğferliler değil tepesi çıkıntılı miğferliler dâhildi.

Ravi dedi: İbn Hâzim üç yüz piyade ve otuz zırhlı süvariyle şehrin hayvan barınağına çıktı. Ona bir kürsü verildi. Mûsâ kürsüye oturdu, Tarhûn'a barınağın duvarında bir gedik açmasını emrederek bırakın girsinler, dedi. Duvar yıkıldıktan sonra ilk grupları oradan girdi. Mûsâ: "Bırakın çok kişi girsin," derken elindeki baltayı çevirip duruyordu. Girenler çoğalınca: "Şimdi onları engelleyin," dedi. Bu kez atına bindi ve onlara saldırarak onları aynı gedikten çıkardı. Ardından dönüp kürsüsüne oturdu. Kral ise adamlarını tekrar saldırmaları için kışkırttı. Ancak onlar imtina ettiler. Bunun üzerine süvarilerine: "İşte şeytan, kim Rüstem'i görmek isterse kürsüde oturan adama baksın. Kim imtina ederse üzerine gidilsin," dedi. Ardından Acemler Keftân bölgesine intikal ettiler ve Mûsâ'nın hayvan sürüsüne baskın yaptılar. Mûsâ üzüldü ve yemek yemeyerek sakalıyla oynamaya başladı. Gece vakti, iki yakası yeşil olan ancak su bulunmayan bir nehrin kenarında ilerledi, yedi yüz savaşçıyla hendeklerine yöneldi. Ordugâhlarına yetiştiler. Sürü çıkınca ona baskın yaptı ve geri alarak önüne kattı. Onlardan bir grup onların peşine takıldıysa da Mûsâ'nın azatlısı Sevvâr onlara yöneldi ve onlardan birini mızrakla vurarak öldürdü. Bunun üzerine grup geri döndü. Mûsâ sürüyü kurtardı. Ravi dedi: Acemler sabah vakti yine saldırmaya başladılar. Onların reisleri tam donanımlı on bin askerle bir tepe üzerinde durdu. Mûsâ: "Bunları püskürtürseniz geri kalanlar hiçbir şeydir," dedi. Hureys b. Kutbe onların üzerine gitti ve günün ilk saatlerinde onlarla savaştı. Hureys inatla onları sıkıştırdı ve onları tepeden söküp attılar. O gün Hureys'in alnına bir ok isabet etti. Sonra iki taraf çekildiler. Ancak Mûsâ gece vakti onlara baskın yaptı. Onun kardeşi Hâzim b. Abdul-

lah b. Hâzim saldırdı ve reislerinin şamdanına kadar ilerledi [405] ve kılıcının kabzasıyla onlardan bir adama vurdu. Sonra atını dürttü. Bunun üzerine onu taşıyarak Belh Nehri'ne attı, adam boğuldu. Adamın üzerinde iki zırh vardı. Mûsâ, Acemleri feci bir şekilde bertaraf etti. Kurtulanlar da perişan bir vaziyette kurtuldu. Hureys b. Kutbe de iki gün sonra öldü ve ona ait kümbette gömüldü.

Ravi dedi: Mûsâ yola çıktı. Kelleleri de Tirmiz'e taşıdılar, onlardan iki kulübe inşa ettiler ve onları yüz yüze olacak şekilde dizdiler. Haccâc olayı haber alınca: "Münafıkları kâfirlere galip kılan Allah'a hamdolsun," dedi. Mûsâ'nın adamları: "Hureys'ten kurtulduk. Bizi Sâbit'ten de kurtar," dediler. Ancak Mûsâ imtina etti ve "Hayır," dedi. Sâbit aleyhindeki konuşmalardan bazılarını haber aldı. Bunun üzerine Muhammed b. Abdullah b. Mersed el-Huzâî'yi –Bu kişi Ebû Müslim'in Rey amili Nasr b. Abdülhamîd'in Rey amili olup Mûsâ b. Abdullah'ın hizmetindeydi.– gizlice aralarına soktu ve ona: "Sakın Arapça konuşma. Sana nereli olduğunu sorarlarsa Bâmyân esirlerindenim söyle," diye tembih etti. Muhammed b. Abdullah bir taraftan Mûsâ'ya hizmet ederken bir yandan da Sâbit'e bilgi sızdırıyordu. Sâbit ona: "Konuşmalarını aklında tut," diyordu. Sâbit sakınıyor ve adam dönünceye kadar uyumuyordu. Kavminden bazı adamlardan kendisini korumalarını ve gece evinde kalmalarını istedi. Araplardan bir grup daha onlarla birlikte bu görevi yapıyorlardı. Bahsi geçenler Mûsâ'ya ısrarla taleplerini ilettiler ve onu usandırdılar. Bir gece onlara: "Bana çok ısrar ettiniz. Neden sizin için tehlikeli olan işlere tevessül ediyorsunuz ve beni usandırdınız. Onu nasıl ortadan kaldıracaksınız? Ben ona ihanet etmeyeceğim," dedi. Mûsâ'nın kardeşi Nûh b. Abdullah şöyle dedi: "Bizi onunla baş başa bırak. Sabah sana geldiğinde onu bir eve götürecek ve sana ulaşmadan boynunu vuracağız." Mûsâ: "Vallahi bu sizi ölüme kadar götürebilir. Siz bilirsiniz," dedi. Adam da dinliyordu. Akabinde de Sâbit'e gitti ve durumu ona anlattı. Bunun üzerine aynı gece yirmi kadar süvariyle çıktı. Sabahladıklarında Sâbit gitmişti. Adamlar nerede açık verdiklerini bilemi-

yorlardı. Muhammed b. Abdullah da kayıplara karışınca onun Sâbit'in casusu olduğunu anladılar. Sâbit, Haşûrâ'ya gitti, şehirde konakladı. Araplardan ve Acemlerden çok sayıda insan etrafında toplandılar. Mûsâ, adamlarına: "Kendiniz aleyhinde bir kapı açtınız. Onu kapatabilirseniz kapatın," dedi. Mûsâ onun üzerine gitti. Sâbit de onu kalabalık bir grupla karşıladı ve onunla savaştı. Mûsâ surun yakılmasını emretti. Onlarla savaştı ve Sâbit ve adamlarını şehre sığınmaya mecbur ettiler. Şehirde de birbirleriyle savaştılar.

[406] Bu sırada Rakabe b. Hür el-Anberî geldi ve ateşin içinden geçerek şehrin kapısına kadar gitti. Kapıda arkadaşlarını korumaya çalışan Sâbit'in adamlarından bir adam duruyordu. Rakabe onu öldürdükten sonra döndü ve alevi yükselen ateşin içinden geçti. Üzerindeki yünlü elbise tutuşunca onu çıkarıp attı. Sâbit şehirde korunmaya çalıştı. Mûsâ şehrin dışındaki hayvan barınağında konuşlandı. Sâbit, Haşûrâ'ya gittiğinde Tarhûn'a haber göndermişti. Tarhûn ona yardım etmek için geldi. Mûsâ, Tarhûn'un geldiğini haber alınca Tirmiz'e döndü. Kis, Nesef ve Buharalılar da Sâbit'e yardım ederek Sâbit'in ordusunun mevcudu seksen bine ulaştı. Mûsâ'yı muhasara ettiler ve ihtiyaç duyduğu maddelere ulaşmasını engellediler. Mûsâ ve yanındakiler yorgun ve bitap düştüler.

Ravi dedi: Sâbit'in adamları gündüz bir nehri geçiyor ve gece ordugâhlarına dönüyorlardı. Rakabe bir gün çıktı –Kendisi aynı zamanda Sâbit'in dostuydu ve Mûsâ'nın adamlarını yaptıklarından sakındırıyordu.– ve Sâbit'e seslendi. Sâbit çıktı. Rakabe'nin boynunda ipek kumaştan bir atkı vardı. Sâbit ona: "Ey Rakabe! Durumun nasıl?" diye sordu. Şiddetli sıcakta üzerinde ipek kumaştan bir cübbe bulunan bir adama: "Ne diye soruyorsun!" dedi ve durumlarını şikâyet etti. Sâbit: "Siz kendi kendinize ettiniz," dedi. Rakabe: "Vallahi ben onların işine dâhil olmadım ve yaptıklarını da sevmedim," dedi. Sâbit: "Nerede olacaksın. Zira sana kısmet olan şeyler getirilecek," dedi. Rakabe: "Ben Muhil et-Tafâvî'nin –Kays'tan bir adam olup üzüm sıkma işiyle meşguldü– yanında olacağım," dedi. –Muhil, şarap işiyle meşgul bir adamdı.– Rakabe onun yanına gitti.

Ravi dedi: Sâbit, Ali b. Muhâcir el-Huzâî ile Rakabe'ye beş yüz dirhem gönderdi ve dedi ki: Tüccarlarımız Belh'ten çıktılar. Buraya vardıklarını duyarsan bana ihtiyacını haber ver sana gönderilecektir. Adam Muhil'in kapısına geldi. İçeri girince Rakabe ve Muhil oturuyorlardı ve aralarında içinde şarap bulunan bir çanak vardı. Bir tarafta da üzerinde tavuk ve ekmek vardı. Rakabe, üstü başı dağınık vaziyette olup kırmızı bir kefiyeyle başını sarmıştı. Adam ona para kesesini teslim etti ve mesajı iletti. Rakabe keseyi aldı ve onunla konuşmayıp eliyle işaret ederek gitmesini söyledi. Ravi dedi: Rakabe iri yapılı göz yuvarlağı derinde ve elmacık kemikleri çıkıntılı ve dişleri –her iki diş arasında bir diş kadar boşluk vardı- seyrekti. Yüzü âdeta bir kalkan gibi genişti.

Ravi dedi: Mûsâ'nın adamları sıkıntıya maruz kalıp da mu- [407]
hasara şiddetlenince Yezîd b. Hüzeyl şöyle dedi: Bunların buradaki mevcudiyeti Sâbit sayesindedir. Öldürülmek açlıktan ölmekten daha iyidir. Vallahi ya Sâbit'i öldürecek ya da ben öleceğim. Sonra Sâbit'in yanına gitti ve ondan aman diledi. Züheyr, Sâbit'e: "Bu adamı senden iyi tanırım. O sana rağbet ettiği için veya senin için kızdığından sana gelmiş değildir. O sana gaddarlık yapmak için geldi. Ondan sakın ve onu bana bırak," dedi. Sâbit: "Bana gelen bir adama kötülük yapamam. Ben onun böyle olup olmadığını bilemem." Züheyr: "Bırak ondan rehine alayım," dedi. Bunun üzerine Sâbit, Yezîd'e haber göndererek şöyle dedi: "Ben aman dileyen bir kimsenin hainlik yapmayacağını sanıyorum. Ancak senin amcazaden seni benden daha iyi bilir. Bak amcazaden sana nasıl muamele edecek." Yezîd, Züheyr'e: "Ey Ebû Saîd! Haset etmeden edemiyorsun," dedi. Züheyr: "Bu kadar zillet kâfi değil mi? Irak'tan ve ailemden uzak düştüm, gördüğün gibi Horasan'da mahsur kaldım. Akrabalık seni merhamete sevk etmez mi?" dedi. Züheyr ona: "Vallahi beni senin hakkındaki görüşümle baş başa bıraksalar sana farklı muamelede bulunacaktım. Ancak iki oğlun Kudâme ve Dahhâk'ı bize rehine olarak bırak," dedi. Yezîd iki oğlunu onlara rehine olarak bıraktı. İkili Züheyr'in elindeydi.

Ravi dedi: Yezîd, Sâbit'i bertaraf etmek için artık fırsat kolluyordu. İstediğini gerçekleştirmesi onun için kolay görünmüyordu. Nihayet bir gün Ziyâd, Kudayr el-Huzâî'nin oğlu öldü ve ölüm haberi Merv'den babasına iletildi. Sâbit, Ziyâd'ın taziyesine gitmek için çıktı. Yanında Züheyr ve maiyetinden bir grup da vardı. Bunların içinde Yezîd b. Hüzeyl de bulunuyordu. Güneş batmıştı. Sağâniyân Nehri yanındayken Yezîd b. Hüzeyl yanındaki iki adamla geride kalırken Züheyr ve adamları öne geçtiler. Bunun üzerine Yezîd, Sâbit'in yanına kadar sokuldu ve Sâbit'e kılıcıyla bir darbe indirerek başını yardı ve kılıç beynine kadar nüfuz etti. Yezîd ve iki adamı Sağâniyân Nehri'ne atladılar. Onlara ok attılarsa da Yezîd yüzerek kurtuldu. Ancak iki arkadaşı öldürüldü. Sâbit evine taşındı. Sabahlayınca Tarhûn, Züheyr'e: "Bana Yezîd'in iki oğlunu getir," dedi. Züheyr onları ona teslim etti. Tarhûn önce Dahhâk'ı öldürdü, cesedini ve başını nehre attı. Sonra Kudâme'yi öldürmeye yeltendi. Ancak hareket edince kılıç boynuna değil göğsüne düştüyse de etkili olamadı ve adam nehre düşüp boğuldu. Tarhûn: "Babaları ve onun gaddarlığı onların ölümüne sebep oldu," dedi. Yezîd b. Hüzeyl: "Ey oğullarım! Şehirde bulunan bütün Huzâalıları öldüreceğim," dedi. Abdullah b. Büdeyl b. Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ –İbnü'l-Eş'as'ın kaçan ve
[408] Mûsâ'ya katılan adamlarındandı– ona: "Buna yeltensen sana zor gelecektir," dedi. Sâbit yedi gün daha yaşadı ve öldü. Yezîd b. Hüzeyl cömert, cesur ve şair bir kişiydi. İbn Ziyâd döneminde İbn Kavân Adası'nda amillik yaptı. Şöyle dedi:

Gizlice ve ihlasla cizye elde etmeyi ve savaşçı hasımlara galip gelmeyi bana nasip kılması için Allah'a dua ederdim.

Böylece Talha'nın anısı unutulsun, benim yaptıklarım ve fiillerim dillerde olsun.

Ravi dedi: Sâbit'in ölümü üzerine Acemlerin sevk ve idaresi Tarhûn'un sorumluluğunda kaldı. Sâbit'in adamları, Züheyr tarafından sevk ve idare edildiler. Ancak zayıf bir eda sergiledi ve durumları kötüleşti. Bunun üzerine Mûsâ gece vakti onlara baskında bulunmaya karar verdi. Bir adam geldi ve Tarhûn'a durumu haber verdi. Ancak Tarhûn gülerek: "Mûsâ tuvalete

gitmekten acizken bize nasıl baskın yapsın? Kalbin korkudan titredi. Bu gece ordugâhı nöbetçiler korumasın," dedi. Gecenin üçte birlik kısmı geçince Mûsâ gündüz seferber ettiği ve dört kısma ayırdığı sekiz yüz savaşçıyla harekete geçti. Bir bölüğe Rakabe b. Hür, birine de kardeşi Nûh b. Abdullah b. Hâzim, birine Yezîd b. Hüzeyl ve bir bölüğe de kendisi komuta etti. Onlara: "Onların ordugâhına girdiğinizde dağılın ve kimle ve neyle karşılaşırsanız onu vurun," dedi. Bunun üzerine dört yönden ordugâhlarına girdiler; hayvan, insan, çadır veya çuval, neyle karşılaştılarsa ona vurdular. Nîzek vuruş kırış sesini duyunca zırhını giydi ve gecenin karanlığında durarak Ali b. Muhâcir el-Huzâî'ye: "Git, Tarhûn'a benim burada durduğumu haber ver ve ona ne yapacaksan yap diye söyle," dedi. Ali, Tarhûn'a gitti ve onun derme çatma bir çardakta bir kürsü üzerinde oturmakta olduğunu ve hizmetçilerinin önünde ateş yaktıklarını gördü. Ona Nîzek'in mesajını iletti. Tarhûn ona: "Otur," dedi ve bakışlarını ordugâha ve gelen seslere çevirmişti. Derken Mahmiye es-Sülemî geldi ve "Ha mim onlar muzaffer olamazlar," dedi ve çardağa girdi. Tarhûn onu bir darbeyle karşıladı. Ancak vuruşu etkili olamayınca kılıcın ucuyla göğsüne vurdu ve onu yıktıktan sonra dönüp kürsüye oturdu. Ancak Mahmiye çıkıp kaçtı.

Ravi dedi: Hizmetçileri dönünce Tarhûn onlara: "Tek bir [409] adamdan kaçtınız. O ateş de olsaydı sizden ancak bir kişiyi yakabilirdi," dedi. Daha sözünü bitirmeden cariyeleri çardağa girdiler. Bunun üzerine hizmetçiler kaçarcasına çıkıp gittiler. Tarhûn, Ali b. Muhâcir'e: "Kalk!" dedi. İkili çıkınca Nûh b. Abdullah'ın çadırlar arasında olduğunu gördüler. Tarhûn ile Nûh arasında bir müddet bir kovalamaca yaşandı. İkili karşılıklı birer kılıç darbesiyle birbirlerine vurdularsa da ikisi de bir netice alamadılar. Nûh ayrılınca Tarhûn peşine düştü ve atının böğrüne mızrak sapladı. At sıçrayınca Nûh ve atı Sağâniyân Nehri'ne düştüler. Tarhûn kılıcından kan damlayarak geri döndü. Yanında Ali b. Muhâcir olduğu hâlde çadırlar kompleksine girdiler. Sonra Tarhûn'un çardağına girdiler.

Tarhûn cariyelere: "Gidin," dedi. Onlar çadırlara döndüler. Tarhûn, Mûsâ'ya haber göndererek: "Adamlarını durdur. Zira

sabahladığımızda yola çıkacağız," dedi. Bunun üzerine Mûsâ karargâhına döndü. Sabah olunca Tarhûn ve Acemlerin tümü yola çıktılar ve her kavim kendi memleketine gitti. Ravi dedi: Horasanlılar derlerdi ki: Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim gibisini görmedik ve duymadık. İki sene babasıyla birlikte savaştı. Sonra Horasan bölgesinde beldeden beldeye intikal etti. Sonra bir reisin şehri üzerine yürüdü ve onu mağlup ederek şehrine yerleşti ve onu oradan kovdu. Sonra Araplar ve Türkler birleşerek üzerine gittiler. Ancak o, günün ilk demlerinde Araplara karşı, günün ikinci yarısında da Türklere karşı savaşıyordu. Adam on beş sene boyunca kalesinde hükmünü sürdürdü ve Mâverâünnehir'e hükmetti; hiç kimse bu bölgede ona güç yetiremedi.

Ravi dedi: Kümis'te Abdullah diye bir adam vardı. Bazı gençler onun etrafında toplanıp onun sofrasında yiyip içiyorlardı. Adam borçlanınca Mûsâ b. Abdullah'a gitti. Mûsâ ona dört bin dirhem verdi. Adam parayı alıp arkadaşlarının yanına döndü. Bunun üzerine şair Mûsâ adında biri hakkında şu beyti dile getirdi:

Sen Rabbine seslenen Mûsâ olmadığın gibi cariyeler hediye eden Mûsâ b. Hâzim de değilsin.

Yezîd azledilip de Horasan'a Mufaddal getirilince Mûsâ b. Abdullah'a karşı savaşarak Haccâc nezdinde kıymetini artırmak istedi. Bu maksatla Osman b. Mes'ûd'u hapisten çıkardı. Osman'ı Yezîd hapse atmıştı. Ona: "Seni Mûsâ b. Abdullah üzerine göndermek istiyorum," dedi. Osman: "Vallahi yakını-
[410] mın kanına girdi. Halamın oğlu Sâbit ve Huzâî için öfkeliyim. Babanın ve kardeşinin benim ve ailemin indinde sicilleri iyi değildir. Beni hapse attınız ve amca oğullarımı kovdunuz ve mallarına el koydunuz." Mufaddal ona: "Bunları geç ve git de intikamını al," dedi. Onu üç bin askerle sefere gönderdi. Ona: "Bir tellala söyle desin ki: 'Kim bize katılırsa divana yazılacak.'" Osman çarşıda bu çağrıda bulundu. İnsanlar hemen icabet ettiler. Mufaddal, Belh'te bulunan Müdrik'e yazarak Osman ile birlikte hareket etmesini söyledi. Osman yola çıktı. Belh'e varınca gece çıkıp ordugâhta askerin durumunu de-

netledi. Bu sırada bir adamın: "Vallahi onu öldürdüm," dediğini duydu. Arkadaşlarının yanına döndü ve onlara: "Kâbe'nin Rabbine yemin ederim Mûsâ'yı öldürdüm," dedi.

Ravi dedi: Sabahlayınca Belh'ten yola çıktı. Müdrik de ağır davranarak onunla birlikte çıktı. Nehri geçtikten sonra Tirmiz'de bir adada konakladı. Osman on beş bin askerle orada konakladığı için bugün Osman Adası anlamında Cezîret Osman adıyla anılmaktadır. Osman, Sebel ve Tarhûn'a yazarak durumu haber verdi. Bunun üzerine onlar da yardımına geldiler. Akabinde Mûsâ'yı muhasara altına aldılar. Onu ve maiyetindeki insanları tazyik altında tuttular. Mûsâ gece vakti çıktı ve Keftân'a giderek ihtiyaç duyduğu erzakı aldı ve geri döndü, iki ay darlık içinde bekledi. Osman gece vakti ani baskınlara karşı tedbir alarak hendek kazdırdı. Bu sebeple Mûsâ ani baskınlarda bulunamadı. Bunun üzerine adamlarına: "Daha ne zamana kadar bekleyeceğiz? Hep birlikte çıkalım. Günümüz olsun. Ya zafer kazanacaksınız ya da öleceksiniz. Askerlerine, Soğdlar ve Türkler üzerine gidin," dedi. Mûsâ şehirden çıktı ve yerine Nadr b. Süleyman b. Abdullah b. Hâzim'i bıraktı. Ona: "Öldürülsem şehri Osman'a değil Müdrik b. Mühelleb'e teslim et," dedi. Mûsâ çıktı ve askerlerinin üçte birini Osman'a karşı konuşlandırdı ve bunlara: "O sizinle savaşmadıkça ona savaş açmayın," dedi. Mûsâ, Tarhûn ve askerlerine yöneldi. Ciddi bir şekilde onların üzerine gittiler. Tarhûn ve Türkler hezimete uğradılar. Mûsâ ve askerleri onların ordugâhını ele geçirdiler ve içindekileri taşımaya başladılar. Muâviye b. Hâlid b. Ebî Berze, Osman'a baktı. Osman, Hâlid b. Ebî Berze el-Sülemî'ye ait bir beygire binmişti. Osman'a: "Ey emîr in!" dedi. Hâlid: "İnme, zira Muâviye uğursuzdur," dedi. Soğd ve Türkler dönüp tekrar saldırdılar, Mûsâ ile kale arasına girdiler. Mûsâ da onlarla savaştı ve atı vurulunca yere düştü. Bunun üzerine bir kölesine: "Beni taşı," dedi. Kölesi: "Ölüm sevimsizdir. Ancak arkama bin. Kurtulursak beraber kurtulacağız ölsek de birlikte öleceğiz," dedi. Mûsâ adamın arkasına bindi. Mûsâ atlayınca Osman ona bakarak: "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki bu atlayış, Mûsâ'nın atlayışıdır," dedi. Başında kırmızı kumaştan bir ipek kumaş parçasıyla işlenmiş [411]

tepesinde mavi bir yakut vardı. Hendekten çıktı ve Mûsâ'nın askerlerini geri püskürttüler. Kendisi Mûsâ'nın üzerine gitti. Mûsâ'nın atı tökezleyince Mûsâ ve kölesi düştüler. Bunun üzerine ona yöneldiler ve üzerine çullanarak öldürdüler. Akabinde Osman'ın tellalı: "Kimseyi öldürmeyin. Kiminle karşılaşırsanız onu esir alın," diye seslendi.

Ravi dedi: Mûsâ'nın askerleri dağıldılar. Onların bir kısmı esir alındı. Esirler Osman'a götürülüyorlardı. Araplardan bir esir getirilince Osman: "Kanlarımız size helal, kanlarınız bize haramdır," der ve öldürülmesini emrederdi. Mevaliden bir esir getirilince ona söverdi ve "Araplar bize karşı savaşırken benim için bari öfkelenseydin," der ve kafasını kırmalarını emrederdi. Osman çok kaba ve katı bir kişiydi. O gün Abdullah b. Büdeyl b. Abdullah b. Büdeyl b. Verkā hariç hiçbir esir ona selam vermedi. Abdullah onun azatlısıydı. Onu görünce ona dokunmadı, eliyle işaret ederek: "Ondan vazgeçin," dedi. Rakabe b. Hür getirilince ona bakarak: "Bunun bize karşı büyük bir günahı olmadı, Sâbit'in dostuydu. O birlikte olduğu kavme vefa gösterdi. Hayret, onu nasıl esir aldınız?" dedi. Onlar: "Atı vuruldu ve bir çukura düştüğünde esir alındı," dediler. Osman onu serbest bıraktı ve ona binek verdi. Onu Hâlid b. Ebî Berze'ye emanet etti. Ravi dedi: Mûsâ b. Abdullah'ı öldüren Vâsıl b. Tayle el-Anberî idi.

O gün Osman, Zür'a b. Alkame es-Sülemî, Haccâc b. Mervân ve Sinân el-Arabî'ye baktı ve onlara: "Sizin için aman vardır," dedi. İnsanlar onunla yazışıncaya kadar onlara aman vermediğini sandılar. Şehir ise Nadr b. Süleyman b. Abdullah b. Hâzim'in elinde kaldı. Nadr: "Şehri Osman'a değil Müdrik'e teslim edeceğim," dedi. Nitekim ona teslim etti ve ondan aman aldı. Müdrik de şehri Osman'a teslim etti. Mufaddal zafer hakkında Haccâc'a yazdı. Haccâc ise şöyle dedi: "Hayret ediyorum. İbn Behle'ye İbn Semüre'yi öldürmesini emrediyorum. O bana dönüşü için öldürmedim," diye yazıyor. Ayrıca bana Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim'i öldürdüm diye yazıyor. Mûsâ seksen beş yılında öldürüldü.

Buhterî şöyle dedi: Mağra b. Mugîre b. Ebî Sufre, Mûsâ'yı öldürdü ve şöyle dedi:

Süvariler Tirmiz'de Hâzim'i atların ayakları altında çiğnediler. Nûh'u ve Mûsâ'yı da göğüslerine basarak çiğnediler.

Ravi dedi: Sonra bir asker Mûsâ'nın ayağına vurdu. Kuteybe vali olunca bu adamın yaptığı ona haber verildi. Kuteybe adama: "Neden öldükten sonra Arap silahşoruna böyle davrandın?" diye sordu. Adam: "Kardeşimi öldürmüştü," dedi. Bunun üzerine Kuteybe emir verdi ve onun gözü önünde adam öldürüldü. [412]

***

Abdülmelik b. Mervân'ın Kardeşi Abdülazîz'i Azletmeye Azmetmesi

Bu yılda Abdülmelik b. Mervân kardeşi Abdülazîz b. Mervân'ı azletmek istedi.

Bu Konuda Nakledilen Rivayetler

Vâkıdî şöyle anlattı: Abdülmelik, Abdülazîz'i azletmek istedi. Ancak Kabîsa b. Züeyb onu bundan sakındırarak: "Bunu yapma. Bunu yaparsan hile ve tuzak kurma suçlamasına maruz kalırsın. Muhtemeldir ki eceli gelir ve ondan kurtulursun," dedi. Abdülmelik bundan vazgeçtiyse de onu azletme arzusu hep içinde kaldı. Bir gün Ravh b. Zinbâ' el-Cüzâmî –Abdülmelik nezdinden çok kıymeti olan bir kişiydi– yanına gitti. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! Onu azletsen onun için iki teke bile toslaşmaz," dedi. Abdülmelik: "Ey Ebû Zür'a! Öyle mi düşünüyorsun?" dedi. Adam: "Evet, vallahi öyle düşünüyorum. Bu konuda sana ilk icabet edecek olan da benim," dedi. Abdülmelik: "İnşallah bu bir nasihat olsun," dedi. Derken Abdülmelik ve Ravh b. Zinbâ' uyudular. Tam bu sırada Kabîsa b. Züeyb gece vakti içeri girdi. Nitekim Abdülmelik korumalarına: "Kabîsa b. Züeyb bana geldiği zaman gece veya gündüz, yalnız olsam ya da yanımda tek bir kişi de olsa ona engel olunmayacak. Kadınların yanında olsam oturtulacak ve bana oturtulduğu mekân haber verilecektir," diye talimatta bulunarak tembihte bulunmuştu. Mühür

ondaydı ve posta da onun sorumluluğundaydı. Abdülmelik'ten önce olup bitenleri haber alıyor, mektupları ondan önce okuyor ve Abdülmelik'e mektubu açılmış vaziyette götürüyordu. Abdülmelik de ona kıymet vererek mektubu huzurunda okuyordu. Kabîsa huzuruna girdi ve ona selam verdikten sonra: "Ey Müminlerin Emîri! Kardeşin Abdülazîz için Allah ecrini versin," dedi. Abdülmelik: "Vefat mı etti?" dedi. Kabîsa: "Evet," dedi. Abdülmelik: "*İnnâ lillah...*" dedi. Sonra Ravh'a dönüp: "Ey Ebû Zür'a! Allah bizi yapmaya karar verdiğimiz işin külfetinden kurtardı. Ey Ebû İshak o yapmak istediğimiz şeye sen muhaliftin," dedi. Kabîsa: "Nedir o?" diye sordu. Abdülmelik ona konuyu anlatınca Kabîsa: "Ey Müminlerin Emîri! En iyi şey teenniyle
[413] hareket etmektir. Acele etmekte kötülük vardır." Abdülmelik: "Bazen acelede hayır olabilir. Gördüğün gibi Amr b. Saîd'in durumunda acele teenniden daha iyi oldu."

***

Abdülazîz b. Mervân'ın Ölümü

Bu yılda Abdülazîz b. Mervân, cemâziyelevvel ayında Mısır'da vefat etti. Abdülmelik onun yerine kendi oğlu Abdullah b. Abdülmelik'i getirdi ve Mısır valisi yaptı.

Medâinî'ye gelince, Ebû Zeyd'in bize anlattığına göre o şöyle dedi: Haccâc, Abdülmelik'e yazarak Velîd'e biat edilmesine dair güzellemeler yaptı. Hatta bunun için başında İmrân b. Îsâm el-Anezî'nin bulunduğu bir heyet gönderdi. İmrân çıkıp bir konuşma yaptı. Ardından heyettekiler konuştular ve bu konuda Abdülmelik'i teşvik ederek ricada bulundular. İmrân b. Îsâm şöyle dedi:

Ey Müminlerin Emîri! Uzaktan sana selam ve hürmetlerimizi sunarız.

Oğulların hakkındaki talebimize icabet et ki bu icabet onlar için normal bir şeyken bizim için doğruluktur.

Velîd hakkında benim sözüm dinlense hilafet ve ahdi ona bırakırsın.

O sana benzer. Kureyş de onun kubbesi etrafında dönmekte ve insanlar onunla buluttan yağan yağmur gibi ikramını diliyor.

Kolye ve nazarlıkları çıkardığı günden itibaren takvada senin gibi yücelen olmadı.

Kardeşini tercih edersen dedenin hatırası için seni suçlayamayız.

Ancak onun oğulları hususunda uyarmak isteriz. Onlar üvey annenin çocukları gibi olup zehirli bir tercihtir.

Mülkü onlara bıraksan korkarız ki yağmursuz bir bulut gibi olurlar.

O zaman senin hazırladığın nimetler için yarın ve sonrasında oğulların tercih edilen kişiler olmayacaklar.

Yemin eserim ki babam Îsâm beni bırakıp başkasına yönelse onu haklı görmem.

Kardeşimi bir makamla tercih etsem ve bununla söz ve makamı kastetsem.

O takdirde oğullarımı oğullarının arkasında bırakır veya ondan [414]
talep edecek duruma düşerim.

Kimin akrabaları arasında çatlaklar varsa bilinsin ki mülkteki çatlak daha zor ve daha geç kapanır.

Abdülmelik: "Ey İmrân! Bu adam Abdülazîz'dir," dedi. İmrân: "Ey Müminlerin Emîri! Onun için bir çare düşün," dedi.

Ali dedi: Abdülmelik, İbnü'l-Eş'as meselesinden önce Velîd için biat almak istedi. Nitekim Haccâc bu iş için İmrân b. Îsâm'ı gönderdi. Abdülazîz kabul etmeyince Abdülmelik, Abdülazîz ölünceye kadar bu işten sarfınazar etti. Abdülmelik kardeşi Abdülazîz'i azletmeyi ve oğlu Velîd için biat almayı düşününce kardeşine: "Bu görevi kardeşinin oğluna bıraksan," diye yazdı. Ancak Abdülazîz kabul etmedi ve ona şöyle yazdı: "Sen Velîd için uygun gördüğünü ben de Ebû Bekir b. Abdülazîz için uygun görüyorum." Bunun üzerine Abdülmelik: "Allah'ım Abdülazîz beni kırdı. Onu da Sen kır," diye beddua etti ve ona: "Mısır'ın haracını gönder," diye yazdı. Abdülazîz cevaben şöyle yazdı: "Ey Müminlerin Emîri! Ben ve sen bu yaşa geldik. Hane halkından bu yaşa gelip de hayatta kalanlar çok azdır. Ben ve sen, bizden kimin daha önce öleceğini bilemeyiz. Gel geri kalan ömrümü bana zehir etme."

Abdülmelik bu cevap karşısında yumuşadı ve şöyle dedi: "Ömrüm hakkı için ömrünün geri kalanını ona zehir etmeyeceğim." İki oğluna da: "Allah bu makamı size vermek isterse kullar içinde bunu reddedecek kimse yoktur." İki oğlu Velîd ve Süleyman'a: "Hiç harama girdiniz mi?" diye sordu. Onlar:

"Hayır, vallahi girmedik," dediler. Abdülmelik: "Allahu ekber! Kâbe'nin Rabbine yemin ederim bu makama nail olacaksınız," dedi.

Ravi dedi: Abdülazîz, Abdülmelik'in isteğini reddedince Abdülmelik şöyle dedi: "Allah'ım beni kırdı Sen de onu kır!" Abdülazîz ölünce Şamlılar: "Müminlerin Emîri'nin talebini geri çevirince ona beddua etti ve bedduası kabul oldu," dediler.

Ravi dedi: Haccâc, Abdülmelik'e yazarak Muhammed b. Yezîd el-Ensârî'yi kâtip olarak almasını tavsiye etti. Şöyle yaz-
[415] dı: "Emin, faziletli, akil, emaneti koruyan, Müslüman ve ketum bir kişiyi özel kalemin olarak alacaksan, sırrını ve ifşa olmasını istemediğin hususları ona tevdi edeceksen Muhammed b. Yezîd'i al." Abdülmelik ona: "Onu bana gönder," diye yazdı. Haccâc onu gönderdi. Abdülmelik onu özel kâtibi olarak görevlendirdi. Muhammed dedi: Ona gelen mektupları bana tevdi ederdi. İnsanlardan gizli tuttuğu şeyleri benimle paylaşırdı. Amillerine yazdığı mektuplardan beni haberdar ederdi. Bir gün öğle vakti otururken Mısır'dan bir posta geldi. Adam bana: "Müminlerin Emîri ile görüşmem gerekir," dedi. Ona: "Bu saat görüşme saati değildir. Bana niçin geldiğini söyle," dedim. Adam: "Hayır," dedi. Ona: "Mektup getirdiysen onu bana ver," dedim. Adam: "Hayır," dedi. Bunun üzerine yanımdakilerden biri durumu Müminlerin Emîri'ne haber verdi. Müminlerin Emîri çıktı ve bana: "Ne var?" dedi. "Mısır'dan bir elçi geldi," dedim. "Mektubu al," dedi. "Mektup getirmediğini söylüyor," dedim. Abdülmelik: "Niçin geldiğini sor," dedi. "Ona sordum, söylemedi," dedim. "Onu içeri al," dedi. Ben de onu içeriye aldım. Adam ona: "Ey Müminlerin Emîri! Allah Abdülazîz'den dolayı ecrimi versin," dedi. Bunun üzerine Abdülmelik: "*İnnâ lillah...*" dedi ve ağladı. Bir müddet sükût ettikten sonra şöyle dedi: "Allah, Abdülazîz'e rahmet etsin. O gitti ve bizi bıraktı." Arkasından kadınlar ve hane halkı ağlamaya başladılar. Ertesi gün beni çağırdı ve dedi ki: "Abdülazîz (Allah rahmet etsin) kendi yoluna gitti. Benden sonra insanlar, bayrağı taşıyacak bir kişiye muhtaçtır. Sence kim olmalıdır?" dedi. "Ey Müminlerin Emîri! İnsanların beyefendisi ve en

uygunu Velîd b. Abdülmelik'tir," dedim. Abdülmelik: "Doğru söyledin. Allah seni muvaffak etsin. Ondan sonra kimi uygun görüyorsun?" dedi. "Ey Müminlerin Emîri! O makamı Arapların civanmerdi Süleyman'dan başkasına mı tevdi edeceksin?" dedim. Abdülmelik: "İsabet ettin. Bu işi Velîd'e bıraksak oğullarına tevdi edecek. Velîd ve ondan sonra da Süleyman için kararnameyi yaz," dedi. Bunun üzerine Velîd'in ahdini, ondan sonrası için de Süleyman'ın ahdini yazdım. Ancak ondan sonrası için Süleyman'ı tavsiye ettiğim için bana kızdı ve bana bir görev vermedi.

İbn Cu'dube'den naklen Ali şöyle dedi:

Abdülmelik, Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî'ye yazarak insanları Velîd ve Süleyman'a biat etmeye davet etmesini istedi. Saîd b. el-Müseyyeb dışında insanlar biat ettiler. O biat etmedi ve şöyle dedi: "Abdülmelik hayatta olduğu hâlde biat etmem." Bu- [416]
nun üzerine Hişâm onu kıyasıya dövdü ve ona pelerin giydirdi ve Zübâb'a –Medine'de insanların idam edildikleri bir tepedir.– gönderdi. Saîd onu öldürmek istediklerini sandı. Onu oraya kadar götürüp geri getirdiler. O şöyle dedi: "Beni öldürmeyeceklerini bilseydim o şalvarı giymezdim. Beni asacaklarını sandım ve beni örter," dedim. Abdülmelik olayı haber alınca: "Allah Hişâm'ı kötü etsin. Onu biate davet edecekti. İmtina etseydi ya boynunu vuracak ya da ona dokunmayacaktı," dedi.

***

Velîd ve Süleyman'a Biat

Abdülmelik'in İki Oğlu Velîd ve Süleyman'a Biat Alması

Bu yılda Abdülmelik iki oğlu Velîd ve ondan sonrası için Süleyman'a biat aldı. İkisini Müslümanların veliahdı yaptı. Onlara biat edilmesi için de vilayetlere yazdı. İnsanlar biat ettiler. Ancak Saîd b. el-Müseyyeb biat etmedi. Bunun üzerine Abdülmelik'in Medine Valisi Hişâm b. İsmâil onu darp etti ve sokaklarda gezdirerek hapse attı. Abdülmelik, Hişâm'a yazarak yaptığı şey için onu azarladı, ona altmış kırbaç vurdu, kıldan bir tuman giydirerek sokaklarda gezdirdi ve onu Res es-Seniye'ye kadar götürdü.

Hâris ise şöyle dedi: İbn Sa'd bana Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'den naklen şöyle dediğini anlattı: Abdullah b. Ca'fer ve üstatlarımız bize şöyle anlattılar:

Abdullah b. ez-Zübeyr, Câbir b. Esved b. Avf ez-Zührî'yi Medine valisi yaptı. Câbir insanları İbnü'z-Zübeyr'e biat etmeye davet etti. Saîd b. el-Müseyyeb: "Hayır, insanlar ittifak edinceye kadar biat etmem," dedi. Bunun üzerine ona altmış kırbaç vurdu. Haber İbnü'z-Zübeyr'e ulaşınca Câbir'e yazarak onu azarladı ve: "Saîd ile ne işimiz var, onu rahat bırak," dedi.

Hâris bana İbn Sa'd'dan naklen Muhammed b. Ömer'in kendisine şöyle anlattığını nakletti: Abdullah b. Ca'fer ve diğer üstatlarımız bize şöyle anlattılar:

Abdülazîz b. Mervân, Mısır'da seksen dört yılının Cemâziye ayında vefat etti. Bunun üzerine Abdülmelik iki oğlu Velîd ve Süleyman'ı veliaht yaptı. Vilayetlere de yazarak ikisine biat edilmesini istedi. O sırada onun Medine Valisi Hişâm b. İsmâil
[417] el-Mahzûmî idi. İnsanları biat etmeye davet etti. İnsanlar biat ettiler. Saîd b. el-Müseyyeb'i de biat etmeye çağırdı. Ancak Saîd: "Bakacağım," dedi. Bunun üzerine Hişâm b. İsmâil ona altmış kırbaç vurdu ve ona kıldan bir tuman giydirerek sokaklarda gezdirdi ve Res es-Seniye'ye kadar götürdü. Sonra onu geri getirdiler. Onlara: "Beni nereye götürüyorsunuz?" dedi. "Hapse götüreceğiz," dediler. Saîd şöyle dedi: "Vallahi beni asacaklarını sanmasaydım bu tumanı hiç giymezdim." Vali onu hapse attı. Abdülmelik'e de yazarak Saîd'in muhalif olduğunu ve ona yaptıklarını bildirdi. Bunun üzerine Abdülmelik ona yazarak kendisini eleştirdi ve şöyle dedi: Saîd darp edilmeye değil ona merhamet gösterilmeye layıktır. Biz onun bir ayrılık ve ihtilaf adamı olmadığını biliriz.

***

Bu yılda hac işlerini Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî sevk ve idare etti. Ahmed b. Sâbit bana bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bu rivayeti nakletti.

Vâkıdî de aynı görüştedir.

Bu yılda Irak ve doğu bölgesi valisi Haccâc b. Yûsuf idi.

Hicretin 86. Yılı [418]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

Abdülmelik b. Mervân'ın Ölümü

Bu yılda meydana gelen olaylardan biri Abdülmelik b. Mervân'ın ölümüdür. Şevval ayının ortasında öldü.

Ahmed b. Sâbit bana bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini anlattı:

Abdülmelik seksen altı yılının Şevval ayının ortasında perşembe günü vefat etti. Halifeliği on üç yıl, beş ay sürdü.

Hâris ise bana İbn Sa'd'dan naklen Muhammed b. Ömer'in şöyle dediğini anlattı: Şürahbîl b. Ebî Avn bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

İnsanlar yetmiş üç yılında Abdülmelik'in hilafeti üzerinde ittifak ettiler.

İbn Ömer (Vâkıdî) şöyle dedi: Ebû Ma'şer Necîh bana şöyle anlattı:

Abdülmelik b. Mervân, Dımaşk'ta seksen altı yılının Şevval ayının ortasında perşembe günü vefat etti. Onun hilafeti kendisine biat edildiği günden ölümüne kadar yirmi bir yıl, bir ay, on beş gün sürdü. Bu sürenin dokuz yılında Abdullah b. ez-Zübeyr ile savaştı. Bu süre zarfında Şam'da hilafet unvanıyla ona selam verilirdi. Mus'ab'ın öldürülmesinden sonra Irak'ta da halife olarak kabul edildi. Abdullah b. ez-Zübeyr'in öldürülmesinden ve insanların Abdülmelik üzerinde ittifak etmesinden sonra on üç yıl, dört aydan yedi gün eksik olarak hüküm sürdü.

Ali b. Muhammed el-Medâinî, Ebû Zeyd ondan naklen bana şöyle anlattı:

Abdülmelik seksen altı yılında Dımaşk'ta öldü. Onun hilafeti on üç yıl, üç ay, on beş gün sürdü.

Abdülmelik'in Yaşı [419]

Siyerciler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Ma'şer'in bu konudaki görüşü:

Hâris bana İbn Sa'd'dan naklen şöyle anlattı: Muhammed b. Ömer, Ebû Ma'şer Necîh'ten naklen bize şöyle dediğini anlattı:

Abdülmelik b. Mervân altmış yaşında öldü.

Vâkıdî dedi: Bize nakledilen bazı rivayetlere göre de Abdülmelik elli sekiz yaşında vefat etti. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Doğumu hakkında da şöyle dedi: Abdülmelik yirmi altı yılında Osman b. Affân'ın hilafeti dönèminde doğdu. On yaşındayken Osman'ın evinin kuşatılmasına babasıyla birlikte şahit oldu.

Medâinî Ali b. Muhammed –Ebû Zeyd'in zikrettiğine göre– şöyle dedi: Abdülmelik altmış üç yaşında öldü.

Abdülmelik'in Nesebi ve Künyesi

Nesebi şöyledir: Abdülmelik b. Mervân b. Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye b. Abdi Şems b. Abdi Menâf. Künyesi ise Ebû Velîd'dir. Annesi ise Âişe bint Muâviye b. Mugīre b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye'dir. İbn Kays er-Rukayyât bu hususta şöyle dedi:

Sen Âişe'nin oğlusun. Onun hasebi üstün ve nesebi kerimdir.

O yaşıtlarına dönüp bakmadı ve gençliğinin coşkusunu tepe tepe yaşadı.

***

Evlatları ve Eşleri

Evlatları: Velîd, Süleyman, Mervân Ekber –küçükken öldü– ve Âişe'dir. Anneleri Vellâde bint Abbâs b. Cez' b. el-Hâris b.
[420] Züheyr b. Cezîme b. Revâha b. Rebîa b. Mâzin b. el-Hâris b. Kutay'a b. Abs b. Bagīd'dir.

Yezîd, Mervân, Muâviye –küçükken öldü–, Ümmü Külsûm. Anneleri Âtike bint Yezîd b. Muâviye b. Ebî Süfyân'dır.

Hişâm: Annesi Ümmü Hişâm bint Hişâm b. İsmâil b. Hişâm b. Velîd b. Mugīre el-Mahzûmî'dir. Medâinî'ye göreyse adı Âişe bint Hişâm'dır.

Ebû Bekir –asıl adı Bekkâr–: Annesi Âişe bint Mûsâ b. Talha b. Ubeydullah. Hakem –küçükken öldü–: Annesi Ümmü Eyyûb bint Amr b. Osman b. Affân'dır.

Fâtıma bint Abdülmelik: Annesi Ümmü Mugīre bint Mugīre b. Hâlid b. el-Âs b. Hişâm b. Mugīre'dir.

Abdullah, Mesleme, Münzir, Anbese, Muhammed, Saîd eḷ-Hayr ve Haccâc. Bunların anneleri ümmüveled künyesiyle anılan cariyelerdir.

***

Medâinî dedi: Abdülmelik'in –zikrettiklerimizden– başka zevceleri daha vardı. Şakra bint Seleme b. Halbes et-Tâî, Ali b. Ebî Tâlib'in (as.) bir kızı ve Ümmü Ebihâ bint Abdullah b. Ca'fer.

Medâinî, Avâne ve başkalarından naklen şöyle anlattı:

Seleme b. Zeyd b. Vehb b. Nübâte el-Fehmî, Abdülmelik'e gitti. Abdülmelik ona şöyle dedi: "Yaşadığın zaman dilimlerinden hangisi daha iyi ve krallardan hangisi daha mükemmeldir?" Seleme: "Krallara gelince gördüklerim ya yeren ya da metheden başkasını görmedim. Zaman ise kimi kavimleri yükseltir, kimilerini de alçaltır. Ama hepsi de zamanı yererler. Zira zaman yenilerini eskitir, küçüklerini de kocaltır. Zaman sürecinde emel hariç her şey kesintiye uğrar," dedi. Abdülmelik: "Bana Fehm'den bahset," dedi. Seleme: Onlar şairin dediği gibidir:

Gece ve gündüz Fehm b. Amr üzerinden geçti de çürük eşya gibi oldular.

Onların meskenleri boşaldı da izzet, servet ve nimetten sonra harabe hâline geldi.

Zaman da öyledir. İnsanları alıp götürür ve onların meskenleri resim gibi kalır.

Abdülmelik: "Sizden kim bu beyitleri söyledi?" dedi. [421]

Gördüm ki yaratıldıkları günden beri insanlardan zengin olanı severler.

Zenginin iyiliği az olsa veya cimriliği az vermekte de söz konusu ise

Bilmem ki niçin ve neye bu şeyler oluyor, cimrilerden neler umuyorlar.

Dünya için ise bunlar ortada bir dünya yoktur. Gece hâdisesi için de ümit beslenmez.

Seleme: Ben söyledim.

Ali dedi: Ebû Katîfe Amr b. Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt, Abdülmelik b. Mervân'a şu beyitleri okudu:

Duydum ki İbnü'l-Kalemmes beni ayıpladı. İnsanlar içinde sağlam ve hatasız kimse var mı?

Kavminin lideri iyilik yolunu gördü. Başında sarığı olan reis de iyilik yolunu seçmiş.

Siz kimsiniz? Bize söyleyin kimsiniz? Öyle şeyler vardır ki bazen görülür bazen de saklı kalır.

Abdülmelik dedi: Bizim gibilere, kimsiniz diye sorulacağını tahmin etmezdim. Vallahi bildiklerin olmasaydı sizi habis aslınıza irca edecek bir söz söylerdim ve ölünceye kadar seni öyle darp edecektim.

Abdullah b. Haccâc es-Sa'lebî de şöyle dedi:

Ey İbn Ebi'l-Âs! Ey hayırlı delikanlı. Sen dinin dayanağısın. Din düşerse

Sen işleri başıboş bırakmazsın. Kureyş değirmenin döndüğü gibi sizin için dönmektedir.

Ebü'l-Âs bu konuda asi oldu. Oğullarına vasiyette bulundu da onlar vasiyetini kavradılar.

Savaşın fitilini yaksalar ve reddettiğini reddetseler. Göğüslere ve böğürlere vuranlar

Öfkeli bakışlar ve kılıçları adımlara ulaştıran ve vuruşmaya adım atanlar. Böylece onlar onun sahip olduğuna sahip oldular.

[422] A'şâ Benî Şeybân şöyle dedi:

Kureyş tümüyle Benî Ebi'l-Âs'a emîrliği teslim etti.

Meşveret sırasında en hayırlısına ve en haklısına bu hakkı teslim ettiler.

Baş olduklarında emirleri altındakileri himaye ederler ve mağdurlara yardım ederler.

Onlar Kureyş içinde sevinçte ve kederde emîrliği en çok hak edenlerdir.

Abdülmelik şöyle dedi: Hilafet konusunda benden daha kuvvetli kimse yoktur. İbnü'z-Zübeyr namazı çok kılar. Ancak cimriliğinden dolayı siyasetçi olamaz.

Velîd b. Abdülmelik'in Halife Olması [423]

Bu yılda Velîd b. Abdülmelik'e biat edilerek halife oldu. Rivayete göre babasını defnettikten sonra döndü ve mescide giderek minbere çıktı ve insanlar etrafında toplandı. Şöyle konuştu: "*İnnâ lillah ve innâ ileyhi râci'ûn.* Müminlerin Emîri'nin ölüm musibeti hususunda Allah bize yardımcı olsun. Hilafetle bize ihsanda bulunduğu için Allah'a hamdolsun. Kalkın ve biat edin."

İlk biat eden Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî idi. Biat için kalktığında şu beyitleri okudu:

Allah sana ondan daha üstün bir mertebe olmayan makamı verdi. Oysa mülhitler seni ondan mahrum etmeye çalıştılar.

Ancak Allah onu sana nasip etti ve insanlar da onu sana tevdi ettiler.

Abdullah b. Hemmâm ona biat ettikten sonra insanlar art arda biat ettiler.

Vâkıdî ise şöyle anlattı: Velîd, babasının Bâbü'l-Câbiye dışında gerçekleşen defin merasiminden dönünce eve uğramadan minbere çıktı. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Ey insanlar! Allah'ın takdirini hiç kimse öne alamaz ve hükmünü erteleyemez. Allah'ı takdiri ve ezelî ilim ve iradesi gereği peygamberlerine ve arşı taşıyanlara dahi ölümü takdir etmiştir. Bu ümmetin velisi de hayırlıların makamına intikal etmiştir. Şüphecilere şiddetle, Hak ve fazilet ehline incelikle muamele etme hakkına sahipti. Aynı şekilde Allah'ın yücelttiği İslam nurunu ve şiarlarını ikame etme mesuliyetini yerine getirdi. O hac ibadetini icra etmek, hudut boyları boyunca gazalarda bulunmak ve Allah düşmanlarına karşı hamleler yapmak hususunda görevini icra etti. O acz içinde hareket etmedi, görevlerinde taksiratı olmadı. Ey insanlar! İtaate sarılın ve cemaate bağlı kalın. Zira şeytan cemaatten geri kalanın yanındadır. Ey insanlar! Kim bize karşı bencilliğiyle hareket ederse göz koyduğu şeyi bertaraf ederiz. Kim susarsa derdiyle ölür.

Sonra indi ve hilafet makamına ait hayvanları tasarrufu altına aldı. O ceberut ve inatçı bir karaktere sahipti.

[424] **Kuteybe b. Müslim'in Horasan'a Atanması**

Kuteybe b. Müslim'in Haccâc Tarafından Horasan Valiliğine Atanması

Bu yılda Kuteybe b. Müslim, Haccâc tarafından Horasan'a vali olarak gönderildi.

Ali b. Muhammed şöyle anlattı: Küleyb b. Halef kendisine Tufeyl b. Mirdâs, Hasan b. Rüşeyd ve Süleyman b. Kesîr el-Ammî'den naklen şöyle dediğini nakletti. Amcam bana şöyle anlattı:

Seksen altı yılında Horasan'a geldiğinde Kuteybe b. Müslim'i gördüm. Geldiğinde Mufaddal, Ahron ve Şûmân gazasına çıkmak için orduyu denetliyordu. Bu maksatla Kuteybe insanlara hitap etti ve onları cihada teşvik etti. Şöyle dedi:

Allah size bu topraklarda ikameti nasip etti. Bu dinini aziz kılmak, sizinle dokunulmazları savunmak, malınızı bereketlendirmek ve düşmanı zelil kılmak içindir. Allah sadık bir söz ve dile gelen bir kelamla Peygamberine zafer vaadinde bulunmuştur. Şöyle buyurmuştur: *"Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur."*[58] Allah yolunda cihat edenlere sevabın en güzelini vadetti. Şöyle buyurdu: *"İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa maruz kalmaları, kâfirleri öfkelendirecek bir yere ayak basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları ancak kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez. Allah onları, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlandırmak için büyük küçük yaptıkları her harcama, geçtikleri her vadi mutlaka onların lehine yazılır."*[59] Ayrıca Allah yolunda öldürülenlerin (Allah indinde) diri olduklarını ve rızıklandıklarını haber vermiştir: *"Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın. Onlar Rableri katında diridirler ve orada nimetlere nail olmaktadırlar."*[60] Öyleyse Rabbinizin vaadine talip olun ve kendinizi en şiddetli tesirlere ve en elim acılara karşı alıştırın. Gevşeklik ve zaaftan sakının.

***

58 Saff, 61/9.
59 Tevbe, 9/120-121.
60 Âl-i İmrân, 3/169.

Bu Yılda Kuteybe'nin Horasan'daki İcraatı

Daha sonra Kuteybe silah, teçhizat ve binek hayvanlarıyla orduyu denetledi. Akabinde de sefere çıktı. Savaş işlerinden İyâs b. Abdullah b. Amr'ı, haraç işlerinden de Osman b. es-Sa'dî'yi Merv'de bıraktı. Talekān'dayken Belh'in dihkānları ve bazı büyükleri onu karşılayıp onunla yürüdüler. Nehri geçince Sağāniyân'ın lideri Teyş el-A'ver onu hediyelerle karşıladı ve altın anahtar takdim etti. Onu memleketine davet etti. Daveti ka- [425]
bul etti. Keftân lideri de hediye ve mallarla geldi ve onu memleketine davet etti. Teyş ile Sağāniyân'a gitti ve liderleri, ülkesini ona teslim etti. Ahron ve Şûmân Kralı Teyş ile komşuluk ilişkileri kötü olmuş ve ona saldırarak baskı altında tutmuştur. Bunun için Kuteybe, Ahron ve Şûmân üzerine yürüdü. Bunlar Tohâristan bölgesine dâhildir. Bunun üzerine Gaştâsbân, Kuteybe'ye geldi ve fidye karşılığında onunla sulh yaptı. Kuteybe kabul etti ve Merv'e döndü. Ordunun başında da kardeşi Sâlih b. Müslim'i bıraktı. Kendisi orduyu geride bırakarak daha önce Merv'e ulaştı. Kuteybe döndükten sonra Sâlih, Basra'yı fethetti. Naṣr b. Seyyâr da onunla birlikteydi ve güzel bir gayret gösterdi. Bunu için ona Tencâne adındaki köyü verdi. Ardından Sâlih, Merv'e döndü ve Kuteybe'nin Tirmiz amili oldu.

Bâhilîler ise derler ki: Kuteybe seksen beş yılında Horasan'a geldi. Orduyu denetledi. Horasan ordusundaki zırh sayısı üç yüz elliydi. Kuteybe, Ahron ve Şûmân gazasını gerçekleştirdikten sonra gemilere binerek Âmül'e geçti. Askerleri geride bıraktı. Onlar da Belh yolundan Merv'e gittiler. Haccâc durumu öğrenince Kuteybe'ye yazarak onu eleştirdi ve orduyu geride bırakmasını bir acizlik olarak niteledi. Ona: "Gazaya çıktığın zaman ordunun önünden gideceksin. Dönünce de geriden takip edeceksin," diye yazdı.

Rivayete göre nehri geçmedi ve bu yılda Belh'te ikamet etti. Zira onların bir kısmı ona başkaldırmış ve Müslümanlara karşı düşmanca tavır içine girmişlerdi. Bu nedenle Kuteybe onlara savaş açtı. Esir aldıklarının arasında Hâlid b. Bermek'in babası, Bermek'in karısı da vardı. –Bermek, Nûbehâr'ın başındaydı.– Kadın, el-Fakīr diye anılan Abdullah b. Müslim'in payına düştü.

Kendisi Kuteybe'nin kardeşidir. Abdullah onunla birlikte oldu. Abdullah bir çeşit cüzam hastalığına yakalanmıştı. Akabinde Kuteybe'nin onlara savaş açmasının ertesi günü sulh yaptılar. Bunun üzerine esirlerin iade edilmesini emretti. Bermek'in karısı Abdullah b. Müslime: "Ey tazı! Senden hamile kaldım," dedi. Sonra Abdullah b. Müslim ölmek üzereyken kadından doğacak çocuğun kendisine ait kılınmasını vasiyet etti. Kadın Bermek'e iade edildi. Rivayete göre Abdullah b. Müslim'in evlatları Mehdî zamanında Rey'e geldiği zaman Hâlid'e giderek babalarının
[426] oğlu olduğunu iddia ettiler. Müslim b. Kuteybe onlara: "Eğer onu ailenize ilhak ederseniz onu evlendireceksiniz," dedi. Bunun üzerine davadan vazgeçtiler. Bermek hekimdi ve Mesleme'yi, müptela olduğu bir illetten tedavi etti.

***

Bu yılda Mesleme b. Abdülmelik Rum diyarında gazaya çıktı. Haccâc bu yılda Yezîd b. Mühelleb'i hapse attı; Habîb b. Mühelleb'i Kirman amilliğinden, Abdülmelik b. Mühelleb'i emniyet kuvvetinden azletti.

***

Bu yılda hac emîrliği görevini Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî icra etti. Bu rivayeti Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bana nakletti.

Vâkıdî de aynı görüştedir.

Bu yılda da bütün Irak ve şark bölgesi valisi Haccâc b. Yûsuf idi. Kûfe'de namaz işlerinden Mugîre b. Abdullah b. Akîl, savaş işlerinden Ziyâd b. Cerîr b. Abdullah sorumluydu. Basra Valisi Eyyûb b. Hakem, Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim'di.

[427] **Hicretin 87. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda Velîd b. Abdülmelik, Hişâm b. İsmâil'i Medine valiliğinden azletti. Onun azli seksen yedi yılının Rebîülevvel ayının yedisinde Pazar gecesinde gerçekleşti. Hişâm'ın Medine valiliği üç yıl, on bir ay sürdü.

***

Ömer b. Abdülazîz'in Medine Valisi Olması

Bu yılda Ömer b. Abdülazîz Medine valisi oldu. Vâkıdî dedi: Ömer b. Abdülazîz, rebîülevvel ayında vali olarak Medine'ye geldi. Bu sırada yirmi beş yaşındaydı. Ömer altmış iki yılında doğdu.

Vâkıdî dedi: Ömer, Medine'ye otuz deveyle geldi. Mervân'ın evine yerleşti.

Vâkıdî dedi: Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd babasından naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. Abdülazîz Medine'ye gelip de Mervân'ın evine yerleşince insanlar ona gidip kendisine selam verdiler. Öğle namazını kıldıktan sonra Medine fakihlerinden on kişiyi çağırdı. Bunlar Urve b. ez-Zübeyr, Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ebû Bekir b. Süleyman b. Hasme, Süleyman b. Yesâr, Kāsım b. Muhammed, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abdullah b. Amr, Abdullah b. Âmir b. Rebîa ve Hârice b. Zeyd idi. Bu zevat yanına girip oturdular. Ömer, Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Size sevap kazandıracak ve hakka destek olacağınız bir iş için sizi davet ettim. Sizin veya sizden hazır bulunacak olanların görüşüne başvurmadan bir işe karar vermek istemiyorum. Haksızlık yapan kimse görürseniz ya da bir amilimin [428] zulmettiğini duyarsanız bu konuda haberdar olanlar muhakkak surette bana bildirsin.

Adı geçen zevat onun için hayır duasında bulunarak çıktılar, dağıldılar.

Ravi dedi: Velîd, Ömer'e yazarak Hişâm b. İsmâil'in insanların hakkını vermek için beklemesini istedi. Nitekim Velîd onun hakkında kötü düşünüyordu.

Vâkıdî dedi: Dâvûd b. Cübeyr bana şöyle anlattı: Saîd b. el-Müseyyeb'in ümmüveledi bana şöyle anlattı:

Saîd oğlunu ve mevaliyi davet etti ve dedi ki: Bu adam insanlar için tevkif ediliyor –veya tevkif edildi– ancak hiç kimse ona bir şey söylemesin, tek kelimeyle de olsa ona eziyet

etmesin. Biz de Allah için ve akrabalık namına hakkımızdan feragat edeceğiz. Onun hakkındaki bilgim onun kötü olduğunu gösteriyor. Onunla konuşmaya gelince onunla asla konuşmayacağım.

Ravi dedi: Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ömer bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Hişâm b. İsmâil biz komşularına kötü davranıyor ve bize eziyet ediyordu. Hatta Ali b. Hüseyin'e çok eziyet ediyordu. Azledilince Velîd emir vererek insanlar için alıkonulup bekletilmesini istedi. Adam: "Yalnız Ali b. Hüseyin'den korkuyorum," dedi. Ali b. Hüseyin, Mervân'ın evinin yanında alıkonulan Hişâm'ın yanından geçti. Ali kendi yakın adamlarına tembihte bulunarak tek bir kelimeyle de olsa onun aleyhinde bulunmamalarını söylemişti. Hişâm yanından geçen Ali'ye: "Allah risaletini kime vereceğini daha iyi bilir," diye seslendi.

***

Kuteybe'nin Nîzek ile Sulhu

Bu yılda Nîzek, Kuteybe'nin yanına geldi. Bunun üzerine Kuteybe, Bâzegîslilerle Kuteybe'nin oraya girmemesi kaydıyla sulh yaptı.

Bu Konuda Nakledilen Rivayetler

Ali b. Muhammed, Ebü'l-Hasan el-Cüşemî'den naklen Horasanlı bazı yaşlı zevattan, Cebele b. Ferrûh da Muhammed b. Müsennâ'dan rivayetle şöyle anlattılar:

Nîzek Tarhân'ın elinde Müslüman esirler vardı. Kuteybe, Şûmân Meliki'yle sulh yapınca Nîzek'e bir mektup yazarak elindeki Müslüman esirleri serbest bırakmasını istedi ve onu
[429] tehdit etti. Nîzek korktu ve esirleri serbest bıraktı, onları Kuteybe'ye gönderdi. Bunun üzerine Kuteybe, Ubeydullah b. Ebî Bekre'nin azatlısı Süleym en-Nâsıh'ı ona göndererek onu sulha davet etti ve bunun karşılığında ona aman vereceğini bildirdi. Mektupta Allah'a yemin ederek kendisine gelmediği takdirde onun üzerine gideceğini, nerede olursa olsun onun peşini bırakmayacağını, bu yolda ya onu ele geçireceğini ya da canını feda edeceğini, söyledi. Süleym, Kuteybe'nin mek-

tubunu Nîzek'e götürdü. Nîzek, Süleym'in görüşünü sorardı. Ona: "Ey Süleym! Adamın iyi düşünmüyor sanırım. Bana yazdığı mektup benim gibilere yazılmaması lazım," dedi. Süleym ona: "Ey Ebü'l-Heyyâc! Bu adam kasvetli bir emîrdir. Ancak sühuletle muamele görürse o da suhuletle muamele eder. Zora koşulsa o da sertçe karşılık verir. Onun mektubunun haşin olması, seni onunla irtibata geçmekten alıkoymasın. Onun ve bütün Mudar'ın nezdinde senin bir kıymetin vardır," dedi. Bunun üzerine Nîzek, Süleym ile birlikte Kuteybe'nin yanına gitti. Böylece Bâzegīsliler memleketlerine girmemesi kaydıyla Kuteybe'yle seksen yedi yılında sulh yaptılar.

***

Mesleme b. Abdülmelik'in Rum Gazası

Mesleme b. Abdülmelik'in Rumlara Karşı Gerçekleştirdiği Gaza

Bu yılda Mesleme b. Abdülmelik yanında Yezîd b. Cübeyr olduğu hâlde Rum diyarında gazaya çıktı. Mesleme, Massaysa bölgesinde Sûsene'de çok sayıda Rum savaşçıyla karşılaştı.

Vâkıdî dedi: Mesleme bu gazada mahiyetinde Antakyalılardan bin savaşçı olduğu hâlde Meymûn el-Curcümânî ile Tuvâne civarında karşılaştı. Onlardan çok sayıda savaşçı öldürdü ve birçok kaleyi fethetti.

Bir rivayete göre de bu yılda Rum diyarındaki gazayı Hişâm b. Abdülmelik gerçekleştirdi. Hişâm bu gazada Bolak, Ahram ve Kumkum kalelerini fethetti. Müsta'ribeden de bin kadar savaşçıyı bertaraf ederek zürriyetlerini ve kadınlarını esir aldı.

***

Kuteybe'nin Bikend Gazası

Kuteybe bu yılda Bikend gazasına çıktı.

Bu Gazaya Dair Rivayetler

[430] Ali b. Muhammed, Ebü'l-Zeyyâl, Mühelleb b. İyâs, babası İyâs, Hüseyin b. Mücâhid er-Râzî ve Hârûn b. Îsâ, Yûnus b. Ebî İshak ve başkalarından naklen şöyle anlattı:

Kuteybe, Nîzek ile sulh yaptıktan sonra gaza vaktine kadar ikamet etti. Ondan sonra bu yılda –seksen yedi yılı– Bikend gazasına çıktı. Merv'den yola çıkıp Merverrûz'a geldi. Ondan sonra Âmül'e geçti. Oradan da Zemm'e uğradı, nehri geçtikten sonra Bikend'e geldi. Burası Buhara bölgesinin nehre en yakın şehridir. Buraya tüccarlar şehri de denir. Şehir Buhara bölgesinin çöle nazır bir noktasındadır. Kuteybe onların yakınına varınca Soğdlardan ve çevredekilerden yardım istediler. Onlara büyük bir destek geldi ve yolu tuttular. Bu sebeple Kuteybe'nin elçileri yol bulamadılar. Ona gelen elçiler de ona ulaşamadılar. İki ay boyunca irtibat sağlanamadı. Haccâc, Kuteybe'den haber alamıyordu. Bu sebeple ordu için üzülüyordu, bu yüzden mescitlerde onlara dua edilmesini emretti. Vilayetlere de aynı hususu yazdı. Oysa iki taraf her gün savaşıyorlardı.

Ravi dedi: Kuteybe'nin Acemlerden Tenzer adında bir casusu vardı. Buharalılar ona çok miktarda para vadederek Kuteybe'yi vazgeçirmesini istediler. Adam Kuteybe'ye geldi ve ona: "Yalnız görüşelim," dedi. Bunun üzerine insanlar çıktılar. Kuteybe, Dırâr b. Husayn ed-Dabbî'yi alıkoydu. Casus: "Senin üzerine bir amil gelmektedir. Haccâc da azledildi. İnsanlarla Merv'e dönersen daha iyi olur," dedi. Kuteybe, Siyâh adındaki kölesini çağırarak: "Tenzer'in boynunu vur," dedi. Sonra Dırâr'a: "Bu olayı senden ve benden başka hiç kimse bilmiyor. Allah'a yemin ederim bu savaş bitene kadar bu olay duyulursa onun gibi senin de işini bitiririm. Dilini tutacaksın. Zira bu haberin yayılması insanların maneviyatını zayıflatır," dedi. Sonra da insanlara girmeleri için izin verdi.

Ravi dedi: İçeri girdiklerinde Tenzer'in öldürülmesi onları ürküttü. Sustular ve başlarını öne eğdiler. Kuteybe: "Allah'ın helak ettiği bir kişinin ölümü sizi neden ürküttü?" dedi. "Biz onun Müslümanlara karşı sadakat sahibi olduğunu düşünüyorduk," dediler. Kuteybe: "Bilakis haindi. Allah onu günahı yüzünden helak etti. O kendi yoluna gitti. Şimdi düşmanınıza karşı sabah erkenden savaşmaya gidin ve onlarla daha farklı bir şekilde karşılaşın," dedi. İnsanlar hazırlıklı bir şekilde sabahladılar ve saf düzenine girdiler. Kuteybe askerler arasında dolaşarak

[431]

sancakların altında bulunan askerleri teşvik etti. Önce taraflar mızraklarla savaştılar. Akabinde de birbirlerine saldırdılar ve yüz yüze karşılaştılar. Kılıçlar etkin bir şekilde kullanıldı. Müslümanlar Allah'ın yardımıyla sabır ve sebat ettiler. Öğle vaktine kadar onlarla savaştılar. Arkasından Allah'ın yardımıyla Müslümanlar onları püskürttüler, şehre doğru kaçtılar. Müslümanlar onların peşine düştüler ve şehre girmelerine engel oldular. Müslümanlar kimilerini öldürüp kimilerini esir aldılar. Şehre girebilenler de kendilerini korudular. Ancak bunlar azdı. Kuteybe kaleyi yıkmak için ameleleri temeline yönlendirdi. Ancak ona sulh yapmak istediklerini söylediler. Kuteybe onlarla sulh yaptı ve Benî Kuteybe'den bir adamı başlarında bıraktı.

Sonra dönmek üzere yola çıktı. Bir veya iki merhale[61] gittikten sonra, onlardan beş fersah uzaktayken ahitlerini bozdular, amili ve adamlarını öldürerek kulaklarını ve burunlarını kestiler. Kuteybe durumu haber alınca geri döndü. Onlar kaleye çekilmişlerdi. Onlarla bir ay savaştıktan sonra ameleleri kalenin dibine götürdü. Ameleler duvarın dibine ağaç yığdılar. Kuteybe ağaçları oraya yığdıktan sonra onu ateşe vermeyi düşünüyordu. Duvar da yıkılacaktı. Ameleler çalışırken duvar yıkıldı ve amelelerden kırkı hayatını kaybetti. Bunun üzerine yine sulh teklifinde bulundular. Ancak Kuteybe tekliflerini reddetti ve onlarla savaştı. Sonuçta onları mağlup etti ve savaşçılarını öldürdü. Esir alınanlar arasında tek gözlü bir adam vardı. Türkleri Müslümanlara karşı o kışkırtmıştı. Kuteybe'ye: "Ben kendim için fidye vermek istiyorum," dedi. Süleym en-Nâsıh ona: "Ne kadar vereceksin?" dedi. Adam: "Beş bin Çin ipeği kumaş parçası. Değeri bir milyon dirhemdir," dedi. Kuteybe adamlarına: "Ne dersiniz?" diye sordu. "Vereceği fidye Müslümanların eline geçecek ganimetin kıymetini artıracak. Kaldı ki onun tuzaklarının bir ehemmiyeti yoktur," dediler. Kuteybe: "Hayır, artık hiçbir Müslüman kadının korku ve endişeye kapılmasına sebep olamayacaksın," dedi ve öldürülmesini emretti.

Ali dedi: Ebü'l-Zeyyâl, Mühelleb b. İyâs, babası İyâs ve Hasan b. Rüşeyd'den naklen Tufeyl b. Mirdâs'ın şöyle dediğini rivayet etti:

61 Merhale bir mesafe ölçüsü olup yaklaşık kırk dört buçuk kilometredir (çev.).

Kuteybe, Bikend'i fethedince çok miktarda altın ve gümüş, yiyecek ve içecek, eşya ve takımları ele geçirdiler. Kuteybe ganimet işlerini ve taksimini Benî Melekân'dan Abdullah b. Ve'lân el-Adevî'ye –Kuteybe ona emin oğlu emin derdi– ve
[432] İyâs b. Beyhes el-Bâhilî'ye bıraktı. İkili kapları ve putları erittiler ve Kuteybe'ye takdim ettiler. Eritme neticesinde çıkan dışığı da ona teslim ettiler. Kuteybe o dışığı onlara hibe etti. Onlara bunun bedeli olarak kırk bin dirhem teklif edildi. İkili durumu Kuteybe'ye haber verince onu onlardan geri aldı ve tekrar eritilmesini emretti. Onu erittiler ve ondan yüz elli bin –veya elli bin– miskal[62] saf altın ve gümüş çıktı. Bikend'de çok miktarda ganimet elde ettiler. Burada elde edilenler Horasan'da elde ettiklerinden fazlaydı. Akabinde Kuteybe, Merv'e döndü. Müslümanlar güçlendiler; silah, zırh ve atlar satın aldılar ve onlara binek hayvanları getirildi. Şekil ve şemaillerini ve yaşam şartlarını iyileştirmede âdeta yarışa girdiler. Silahlara yüksek kıymetler biçtiler. Bir mızrak yetmiş dirheme çıktı. Kümeyt bu konuda şöyle dedi:

Bikend gününün acibeleri sayılamaz. Buhara da göz ardı edilemez.

Depolarda çok miktarda silah ve savaş alet ve edevatları vardı. Kuteybe, Haccâc'a yazarak bu silah ve teçhizatın askere dağıtılması için izin istedi. Haccâc izin verdi. Bunun üzerin depolarda bulunan savaş teçhizatı ve sefer levazımatı çıkarıldı, Kuteybe bunları askere taksim etti. Asker bunlarla hazırlık yaptı. Bahar mevsimi gelince insanları sefere çağırdı. Onlara: "Zahire taşımak durumunda kalmadan ve soğukta ısınma ihtiyacı olmadan sizi sefere çıkaracağım," dedi. Kuteybe binek hayvanları, silah alet ve teçhizatı bakımından güzel bir durumda oldukları hâlde sefere çıktı. Önce Âmül'e uğradı sonra Zemm'den Buhara'ya geçti. Nûmuşekes'e –Buhara'dandır– geldi. Buharalılar onunla sulh yaptılar.

Ali dedi: Ebü'l-Zeyyâl bize Benî Adî'den bazı yaşlı zevattan naklen şöyle anlattı:

Müslim el-Bâhilî, Ve'lân'a: "Benim param var. Onları sana emanet etmek istiyorum," dedi. Ve'lân: "Bunu gizli tutmak mı

62 Bir miskal yaklaşık 4,6 gramdır (çev.).

istersin yoksa bilinmesini mi istersin?" dedi. Müslim: "Gizli tutmanı istiyorum," dedi. Ve'lân: "Malını güvendiğin biriyle falanca yere gönder. Orada bir adam görecek, emaneti ona verip gitsin," dedi. Müslim: "Tamam," dedi. Müslim malı bir heybeye koydu ve bir katıra yükleyip bir kölesine: "Bu katırla falanca yere git. Orada oturan bir şahsı göreceksin. Katırı bırak ve ayrıl," dedi. Adam katırı götürdü. Ve'lân da vaktinde söz konusu yere gitmişti. Ancak Müslim'in adamı geç gelince saat geçti. Bunun [433] üzerine adamın fikir değiştirdiğini sandı ve ayrıldı. Bu sırada Benî Tağlib'den bir adam geldi ve aynı yerde oturdu. Akabinde Müslim'in kölesi geldi ve adamın oturmakta olduğunu gördü. Bunun üzerine katırı bırakıp geri döndü. Tağlibli adam katırın yanına gitti ve parayı gördü. Katırın yanında kimse olmayınca katırı ve parayı alıp gitti. Müslim paranın Ve'lân'a ulaştığını sandı ve ihtiyaç duyuncaya kadar Ve'lân'a bir şey söylemedi. İhtiyaç duyunca onunla buluştu ve ona: "Malımı istiyorum," dedi. Ve'lân: "Bir şey almadım ve senin bende bir malın yok," dedi. Ravi dedi: Bu sebeple Müslim onun aleyhinde konuşuyor ve onu eleştiriyordu. Derken bir gün Benî Dübey'a meclisine uğradı, Ve'lân'ı eleştirdi. Tağlibli adam da oradaydı. Bunun üzerine onu bir tarafa çekerek söz konusu mal hakkında ona soru sordu. Sonra onu alıp kendi evine götürdü ve heybeyi çıkardı. Ona: "Bunu bilir misin?" dedi. Müslim: "Evet," dedi. "Mührü de tanıdın mı?" dedi. Müslim: "Evet," dedi. Adam: "Malını teslim alabilirsin," dedi ve durumu haber verdi. Bunun üzerine Müslim, yanlarında Ve'lân'ı kötülediği kişi ve kabilelere uğrayarak onlara gerçeği anlatıyordu. Nitekim şair Ve'lân hakkında şöyle dedi:

Sen takvayla namı yayılan Ve'lân gibi değilsin. İmrân ve Mühelleb gibi de değilsin.

İmrân, İbn Fasîl el-Bürcümî'dir.

***

Ahmed b. Sâbit'in bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet ettiğine göre bu yılda hac işlerini Ömer b. Abdülazîz idare etti. Nitekim kendisi bu yılda Medine valisiydi.

Bu yılda Medine Kādısı Ebû Bekir b. Amr b. Hazm idi ve Ömer b. Abdülazîz tarafından atanmıştı.

Irak ve umum şark bölgesi valisi Haccâc b. Yûsuf iken Basra'daki amili –rivayete göre– Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî idi. Basra Kādısı Abdullah b. Üzeyne, Kûfe'nin savaş işleri komutanı Ziyâd b. Cerîr b. Abdullah, Kûfe Kādısı da Ebû Bekir b. Mûsâ el-Eş'arî, Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim'di.

[434] **Hicretin 88. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

Rum Diyarında Tuvâne Kalesi'nin Fethi

Bu yılın olaylarından biri, Müslümanların cemâziyelâhir ayında Rum kalelerinden Tuvâne diye bilinen kaleyi fethetmeleridir. Müslümanlar kışı burada geçirdiler. Ordunun başında Mesleme b. Abdülmelik ve Abbâs b. Velîd b. Abdülmelik vardı.

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Sevr b. Yezîd ve üstatlarından naklen şöyle dediğini anlattı:

Tuvâne'nin fethi Mesleme b. Abdülmelik ve Abbâs b. Velîd tarafından gerçekleştirildi. O gün Müslümanlar düşmanı öyle bir hezimete uğrattılar ki kiliselerine sığınmak zorunda kaldılar. Sonra geri döndüler, bu kez de Müslümanlar hezimete uğradılar. Hatta bir daha durumu düzeltemeyeceklerini sandılar. Ortada maiyetinde küçük bir grup olduğu hâlde Abbâs kaldı. Bu grubun içinde İbn Muhayrîz el-Cümahî de vardı. Abbâs, İbn Muhayrîz'e: "Cenneti isteyen Kur'an ehli neredeler?" diye sordu. İbn Muhayrîz: "Onlara seslen sana gelecekler," dedi. Bunun üzerine Abbâs: "Ey Kur'an ehli!" diye seslendi. Bunun üzerine hepsi geldiler ve Allah düşmanları hezimete uğratarak Tuvâne'ye girdiler.

Velîd b. Abdülmelik bu yılda Medinelileri sefere çıkardı.

Muhammed b. Ömer babasından naklen Mahreme b. Süleym el-Vâlibî'nin şöyle dediğini anlattı:

Medinelilerden iki bin kişi sefere gönderildi. Sefere çıkış ödeneklerini aldılar. Bunlardan bin beş yüz kişi sefere çıkmışken beş yüz kişi katılmadı. Bu grup Mesleme ve Abbâs ile birlikte yaz mevsiminde gazaya çıktılar. Kışı orada geçirdiler ve Tuvâne'yi fethettiler.

***

Bu yılda Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik dünyaya geldi.

***

Peygamber'in (sav.) Mescidinin Yeniden İnşası [435]

Bu yılda Velîd b. Abdülmelik, Resulullah'ın (sav.) mescidinin ve zevcelerinin evlerinin yıkılmasını, bu evlerin de mescide katılmasını emretti.

Muhammed b. Ömer dedi: Muhammed b. Ca'fer b. Verdân el-Bennâ (yapı ustası) şöyle anlattı:

Velîd b. Abdülmelik'in gönderdiği elçiyi gördüm. Seksen sekiz yılının Rebîülevvel ayında, başına sarık sarmış şekilde geldi. İnsanlar: "Gelen elçi acaba niçin geldi?" diye merak ettiler. Elçi, Ömer b. Abdülazîz'in makamına gitti ve Velîd'in mektubunu sundu. Mektupta Velîd, Ömer'e Resulullah'ın (sav.) zevcelerinin odalarını mescide katmasını, mescidin arkasındaki ve yan taraflarındaki alan ve meskenleri satın alarak iki yüze iki yüz arşın inşaat alanı üzerinde inşa etmesini emrediyordu. Ona mümkün olursa kıble tarafını öne al ve dayılarının yerlerinin istimlakinde sen değer tespitini yap. Onlar sana itiraz etmezler. İtiraz edenler olursa şehrin ahalisinden bilirkişilerin bir tespitte bulunmalarını emret ve evlerini yık, bedelini öde. Zira bu konuda senin için adil selef olan Ömer ve Osman'ın uygulamaları bir örnektir. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz mülk sahiplerine Velîd'in mektubunu okuttu. Onlar takdir edilen kıymete razı oldular. Ömer paralarını ödedi ve Peygamber'in (sav.) zevcelerinin odalarını yıkarak mescidin inşaatına başladı. Çok geçmeden Velîd'in gönderdiği usta ve ameleler geldiler.

Muhammed b. Ömer dedi: Mûsâ b. Ya'kūb amcasından naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. Abdülazîz'i, maiyetinde insanların ileri gelenleri olduğu hâlde mescidi yıktırırken gördüm. Bu zevatın içinde Kāsım, Sâlim, Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris, Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe, Hârice b. Zeyd ve Abdullah b. Abdullah b. Ömer de vardı. Bunlar da ona mescitte dikkat edilecek hu-

susları göstermek ve değerlendirmelerde bulunmak suretiyle temelini atmışlardır.

Muhammed b. Ömer dedi: Yahyâ b. Nu'mân el-Gıfârî bana Sâlih b. Keysân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Mescidin yıkılmasını emreden Velîd'in mektubu Dımaşk'tan gelince Ömer b. Abdülazîz kendini bu işe verdi. Sâlih dedi: Ömer mescidi yıkmak ve onu yeniden inşa etmekle beni görevlendirdi. Onu Medineli amelelerle yıktık. Önce Peygamber'in (sav.) zevcelerinin evlerini yıktık. Derken Velîd'in gönderdiği ameleler geldiler.

[436] Muhammed dedi: Mûsâ b. Ebî Bekir bana Sâlih b. Keysân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Resulullah'ın (sav.) mescidini yıkma işine seksen sekiz yılının Safer ayında başladık. Velîd, Rum Kralı'na haber göndererek ona Peygamber'in (sav.) mescidinin yıkılmasını emrettiğini belirterek bu hususta yardımcı olmasını istedi. Bunun üzerine kral yüz bin miskal altınla yüz amele ve usta gönderdi. Ayrıca kırk yük mozaik de göndererek yıkılan şehirlerdeki mozaiklerin toplanmasını emretti, bunları Velîd'e gönderdi. Velîd de onları Ömer b. Abdülazîz'e gönderdi.

Aynı yılda da Ömer b. Abdülazîz mescidin inşaatını başlattı.

***

Bu yılda Mesleme, Rum diyarında gazaya çıktı. O bu gazada üç kale fethetti: Kostantîne, Gazâle ve Ahram kaleleri. Müsta'ribeden de bine yakın kişi öldürdü ve zürriyetlerini esir alarak mallarına el koydu.

***

Kuteybe'nin Nûmuşekes ve Râmîsene Gazası

Bu yılda Kuteybe, Nûmuşekes ve Râmîsene gazasına çıktı.

Bu Gazaya Dair Nakledilen Rivayetler

Ali b. Muhammed, Mufaddal b. Muhammed, babası ve Mus'ab b. Hayyân ve o dönemi idrak eden mevaliden birinden naklen şöyle anlattı:

Kuteybe, Nûmuşekes gazasını seksen sekiz yılında gerçekleştirdi. Sefere çıkarken Merv'de vekil olarak Beşşâr b.

Müslim'i bıraktı. Nûmuşekes onu karşıladılar ve onlarla sulh antlaşması yaparak ayrıldı. Ancak Türkler, Soğdlar ve Ferganalılar birlikte Kuteybe'nin üzerine yürüyerek Müslümanların yoluna çıktılar. Artçıların başında bulunan Abdurrahman b. Müslim el-Bâhilî'ye yetiştiler. Abdurrahman ile Kuteybe ve askerin ön tarafı arasında bir mil mesafe vardı. Düşman Abdurrahman'a yaklaşınca Kuteybe'ye bir haberci göndererek durumu haber verdi. Türkler etrafını sararak ona saldırdılar. Haberci askerle birlikte döndü ve Abdurrahman ile buluştu. Abdurrahman düşmanla savaşıyordu. Türkler az kalsın onla- [437]
rın işini bitireceklerdi. Ancak Kuteybe'nin geldiğini görünce sebat ettiler ve öğleye kadar savaştılar. Kuteybe'nin yanında yer alan Nîzek o gün iyi bir imtihan verdi. Allah'ın yardımıyla Türkler mağlup oldular ve dağıldılar. Bunun üzerine Kuteybe, Merv'e gitmek üzere döndü. Yolda Tirmiz tarafından nehri geçerek Belh'e, arkasından da Merv'e geçti. Bâhilîler ise şöyle dediler: Türkler iki yüz bin kişiyle ve başlarında Çin Kralı'nın kız kardeşinin oğlu olduğu hâlde Müslümanlarla karşılaştılar. Ancak Allah, Müslümanları galip getirdi.

***

Velîd'in Yaptığı İyi İşler

Bu yılda Velîd, Ömer b. Abdülazîz'e yazarak dağ yollarının ve geçitlerin seyrüsefer için elverişli hâle getirilmesini ve memleketlerde kuyuların kazılmasını emretti.

Muhammed b. Ömer dedi: İbn Ebî Sebre bana Sâlih b. Keysân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Velîd, Ömer'e yazarak Medine'de engebeli yolların seyrüsefer için elverişli hâle getirilmesini ve kuyuların kazılmasını emretti. Diğer vilayetlere de aynı mektuplar yazıldı.[63] Velîd, Hâlid b. Abdullah'a da aynı emirleri yazdı. Ravi dedi: Velîd, cü-

63 Kûfe ve Basra gibi şehirlerin güzel şehir planlarıyla kurulması, sulama kanallarının genişletilmesi ve toprakların ölçümlerinin yapılması gibi bayındırlık hizmetleri Müslümanların yalnızca kılıç sallayıp fütuhatla yetindikleri şeklindeki yaygın kanaatin doğru olmadığını göstermektedir. Ancak kabul etmek gerekir ki tarih kaynakları hep savaşlara ağırlık vermiştir (çev.).

zamlıların insanların arasına karışmasını yasakladı ve onlara düzenli şekilde erzak tahsisatında bulundu ve bunlar sürekli olarak onlara ulaştırıldı.

İbn Ebî Sebre, Sâlih b. Keysân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Velîd, Ömer b. Abdülazîz'e yazarak hâlen var olan ve Yezîd b. Abdülmelik'in evinin yanında bulunan fevvarenin (fıskiye, çağlayan) yapılmasını emretti. Ömer onu yaptı ve suyunu akıttı. Velîd, hacca gidince orada durdu ve su deposuyla ondan beslenen fevvareyi inceledi. Onu beğendi ve suyunun mescide kadar akıtılıp mescide gidenlerin istifadesine sunulmasını istedi. Nitekim bu talimat yerine getirildi.

***

Bu yılda hac işlerini Ömer b. Abdülazîz yönetti. Muhammed b. Ömer Benî Abbâs'ın azatlısı Muhammed b. Abdullah b. Cübeyr'den naklen Sâlih b. Keysân'ın şöyle dediğini nakletti:

Ömer b. Abdülazîz o yılda –seksen sekiz yılında– bir grup Kureyşliyle birlikte hac için yola çıktı. Ömer bu kişilere yardımda bulundu ve yük hayvanı verdi. Onunla birlikte Zülhu-
[438] leyfe'de ihrama girdiler. Ömer yanına kurban için develer aldı. Ten'îm'e varınca aralarında İbn Ebî Müleyke'nin de bulunduğu bir grup Kureyşliyle karşılaştılar. Bunlar Ömer'e Mekke'de suların kıt olduğunu ve hacıların susuzluk sorununun olabileceğinden korktuklarını söylediler. Zira yağmur az yağmıştı. Ömer dedi ki: "Şimdilik yapılacak şey bellidir. Gelin dua edelim." Ravi dedi: Ömer dua etti, onlar da dua ettiler. Duada ısrar ettiler. Allah'a yemin ederim ki Kâbe'ye yağmurla birlikte vardık. Akşama kadar sürdü. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağdı. Hatta Mekkelileri endişeye sevk edecek kadar Mekke Vadisi sel sularıyla doldu. Arafat, Mina ve Cum' da yağmurdan bol bol nasibini aldı. Süratli bir sağanak buluttu. Hatta bu yağmurla o yıl Mekke'nin toprakları yeşerdi.

Ebû Ma'şer ise şöyle dedi: Seksen sekiz yılında Ömer b. Velîd b. Abdülmelik hac işlerini yönetti. Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bu rivayeti bana nakletti.

Seksen yılında görev yapan valiler bu yılda da görevlerini icra etmişlerdir.

Hicretin 89. Yılı [439]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

Mesleme b. Abdülmelik'in Rum Gazası

Mesleme'nin Rum Diyarında Gerçekleştirdiği Gaza

Bu yılda Müslümanlar Sûriye Kalesi'ni fethettiler. Ordunun başında Mesleme b. Abdülmelik bulunuyordu. Yanında Abbâs b. Velîd de vardı. İkisi birlikte Rum diyarına girdiler ve sonra ayrıldılar. Mesleme Sûriye Kalesi'ni fethederken Abbâs, Azerveliye'yi fethetti. Abbâs akabinde bir Rum birliğiyle karşılaştı ve onları mağlup etti.

Vâkıdî'den başkası ise şöyle dedi: Mesleme, Amûriye'ye yöneldi ve orada büyük bir Rum birliğiyle karşılaştı. Allah'ın yardımıyla onları mağlup ederek Hirakle'yi ve Kamûdiye'yi fethetti.

Abbâs ise yaz mevsiminde Budendûn tarafında gazaya çıktı.

***

Kuteybe'nin Buhara Gazası

Bu yılda Kuteybe Buhara gazasına çıktı. Bu gazada Râmîsene'yi fethetti. Ali b. Muhammed, Bâhilîlerden naklen bu rivayeti anlatmıştır. Kuteybe ise gerçekleştirdiği fetihten sonra dönüş yolunda Belh güzergâhını takip etti. Firyâb'dayken Haccâc'ın mektubu geldi. Mektupta Haccâc ona: "Verdân Huzâh üzerine git," diye emrediyordu. Kuteybe seksen dokuz yılında döndü, Zemm'e uğradı ve nehri geçti. Bu kez de Soğd, Kis ve Nesef ahalisi çöl yolunda onunla karşılaştılar. Onunla savaşsalar da onları mağlup etti ve Buhara'ya geçti. Önce Aşağı Harkāne'ye Verdân'ın sağ tarafından uğradı. Büyük bir topluluk hâlinde üzerine gittiler. Onlarla iki gün iki gece savaştıktan sonra Allah ona zaferi ihsan etti. Bunun üzerine Nehâr b. Tevsia şöyle dedi:

Harkâne'de bizden dolayı öyle zor bir gece geçirdiler ki bizim gecemiz o gece daha uzun geçti.

[440] Ali dedi: Ebü'l-Zeyyâl bize Mühelleb b. İyâs'tan, Ebü'l-Alâ da İdrîs b. Hanzale'den şöyle anlattılar:

Kuteybe seksen dokuz yılında Buhara Kralı Verdân Huzâh'a karşı gazaya çıktı. Ancak onu mağlup edemedi, hiçbir netice elde edemeden Merv'e geri döndü. Durumu Haccâc'a yazdı. Haccâc da ona: "Bana orayı tasvir et," diye yazdı. Bunun üzerine Kuteybe ona Buhara'yı tasvir edip gönderdi. Haccâc ona: "Ağnama yerine dön ve yaptıklarından dolayı Allah'a tövbe et, falanca mevkiden üzerine git," dedi.

Bir rivayete göre de Haccâc ona şöyle yazdı: Kis'i kes, Nesef'i havaya uçur, Verdân üzerine git. Aşırı ihtiyatlı olmaktan sakın. Ana caddenin tali yollarından kaçın.

***

Hâlid el-Kasrî'nin Mekke Valisi Olması

Vâkıdî'ye göre bu yılda Hâlid el-Kasrî, Mekke valisi oldu. Vâkıdî şöyle anlattı: Ömer b. Sâlih bana Benî Mahzûm'un azatlısı Nâfi''in şöyle dediğini zikretti. Hâlid b. Abdullah'ın Mekke minberinde şöyle dediğini işittim:

Ey insanlar! Hangisi daha büyüktür? Kişinin ailesi üzerinde halifesi olması mı, yoksa onlara gönderdiği elçisi mi? Vallahi Halife'nin üstünlüğünü bilmeseniz de bilin ki İbrâhim Halîlurrahman su talebinde bulundu. Ancak ona acı ve tuzlu bir su verdi. Halife de su talebinde bulundu, ona tatlı su verdi. Nitekim Velîd b. Abdülmelik, es-Seniyyeteyn'de –Seniyet Tavâ ve Seniyet Hacûn– bir kuyu kazdırdı. Onun suyu taşınır ve Zemzem suyunun yanında deriden bir havuza doldurularak Zemzem'e olan üstünlüğü bilinirdi.

Ravi dedi: Ancak o kuyu daha sonra çekildi ve bugün nerede olduğu bilinmemektedir.

***

[441] Bu yılda Mesleme b. Abdülmelik, Türklere karşı gazaya çıktı ve Azerbaycan tarafında Bâb'a kadar gitti ve birçok kale ve beldeyi fethetti.

***

Bu yılda hac işlerini Ömer b. Abdülazîz sevk ve idare etti. Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen bu rivayeti bize İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den nakletti.

Bir önceki yılda görev yapan valiler bu yılda da görevlerine devam etmişlerdir. Onların isimlerini önceki konuda zikretmiştik.

Hicretin 90. Yılı [442]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda Mesleme –Muhammed b. Ömer'in rivayetine göre– Suriye tarafındaki Rumlara karşı gazaya çıkmış ve Suriye'deki beş kaleyi fethetmiştir.

Abbâs b. Velîd de bu yılda gazaya çıktı ve bir rivayete göre Erzen'e kadar ilerledi. Bazılarına göre de Suriye'ye kadar gitti. Muhammed b. Ömer: Suriye'ye kadar diyenlerin görüşü daha sahihtir.

Yine bu yılda Muhammed b. Kāsım es-Sekafî, Sind Kralı Dâhir b. Sasa'yı öldürdü. Kendisi Haccâc b. Yûsuf tarafından bir orduyla gönderilmiştir.

Bu yılda Velîd, Kurre b. Şerîk'i Abdullah b. Abdülmelik yerine Mısır'a vali olarak gönderdi.

Bu yılda Rumlar, deniz kuvveti komutanı Hâlid b. Keysân'ı esir aldılar ve onu krallarına götürdüler. Ancak kral onu Velîd b. Abdülmelik'e geri verdi.

***

Buhara'nın Fethi

Bu yılda Kuteybe Buhara'yı fethetti ve düşman birliklerini yenilgiye uğrattı.

Bu Konuya Dair Rivayetler

Ali b. Muhammed, Ebü'l-Zeyyâl'dan naklen Mühelleb b. İyâs'tan ve Ebü'l-Alâ'dan rivayetle İdrîs b. Hanzale'den şöyle nakletti:

Haccâc'ın Kuteybe'ye yazdığı ve Buhara Kralı Verdân Huzâh'a karşı zafer kazanmadan onunla savaşmaktan imtina

ettiğinden, tövbe etmesini istediği mektubunu aldı. Haccâc ona düşman üzerine gitmesini ve nereden saldırıya geçmesi gerektiğini bildiriyordu. Bunun üzerine Kuteybe doksan yılında Buhara üzerine gazaya çıktı. Bu durum karşısında Verdân
[443] Huzâh, Soğdlarla Türklere ve etraflarındakilere haber göndererek onlardan yardım istedi. Ancak onlar gelince Kuteybe'nin kendilerinden önce gelmiş olduğunu gördüler. Kuteybe onları kuşattı. Kendilerine destek gelince savaşmak için şehirden çıktılar. Ezd: "Bizi onlarla baş başa bırakın," dedi. Kuteybe: "İleriye geçin," dedi. Ezd ileriye geçti ve onlarla savaşmaya başladı. Kuteybe üzerinde sarı bir aba olduğu hâlde oturuyordu. Silahı abasının altındaydı. Hepsi uzun bir süre sabır ve sebat ettiler. Arkasından Müslümanlar geri çekildiler. Bunun üzerine müşrikler onların peşine düştüler ve onları söküp attılar, Kuteybe'nin karargâhına girip onu geçtiler. Kadınlar atların yüzüne vurup ağladılar. Derken Müslümanlar dönüp saldırıya geçtiler. Ordunun iki kanadı Türklere yöneldi ve onları kıskaca alarak eski yerlerine kadar püskürttüler. Akabinde de bir tepeye çekildiler. Kuteybe: "Onları kim oradan söküp atacak?" dedi. Ancak hiç kimse buna yanaşmadı. Bütün kabileler duruyordu.

Bunun üzerine Kuteybe, Benî Temîm'e gitti. Onlara: "Ey Benî Temîm! Sizler arı beyi mesabesindesiniz. Meşhur günlerinizden biri olsun. Babam size feda olsun!" dedi. Bunun üzerine Vekî' sancağı alarak: "Ey Benî Temîm! Bugün beni yalnız bırakacak mısınız?" dedi. "Hayır, ey Ebû Mutarrif!" dediler. Hüreym b. Ebî Talha el-Mücâşiî, Benî Temîm süvarilerinin komutanıydı. Vekî' de onların başıydı. İnsanlar ayakta bekliyorlardı. Herkes hareket etmekten kaçınıyordu. Bunun üzerine Vekî', Hüreym'e: "Ey Hüreym! İleriye geç," dedi ve sancağı ona teslim etti. "Süvarilerini ileriye al," dedi. Hüreym ilerledi. Vekî' de piyadelerle yürümeye başladı. Hüreym düşmanla aralarında bulunan bir nehrin kenarına ulaşınca durdu. Vekî' ona: "Ey Hüreym! Atını suya sür," dedi. Hüreym, Vekî'e kükreyen bir deve gibi bakarak: "Ben mi süvarilerimi bu nehre süreceğim. Eğer geri çekilirlerse helak olacaklar. Vallahi sen bir ahmaksın," dedi. Vekî':

"Ey sünnetsizin oğlu! Sen mi emrimi dinlemiyorsun?" dedi ve elindeki çubuğu ona fırlattı. Bunun üzerine Hüreym atına vurup onu nehre sürdü: "Bundan sonrası bundan daha zor değildir," dedi. Hüreym, süvarilerle geçti. Vekî' de nehre dayandı. Kendisine ağaç getirilmesini istedi. Ağaçlarla bir köprü kurdu ve adamlarına: "Kim kendini ölüme hazırladıysa geçsin. Kim de hazır değilse yerinde kalsın," dedi. Onunla birlikte yalnızca sekiz yüz kişi geçti. Onlarla yürüyüşe geçti. Yorulunca onları [444] oturtup dinlendirdi ve düşmana yaklaşınca süvarileri sağ ve sol kanatlar şeklinde konuşlandırdı. Hüreym'e: "Ben onlarla vuruşacağım, sen de süvarilerle onları baskı altına al ki biz rahat davranalım," dedi. Piyadelere de "Saldırın," dedi. Asker saldırdı ve onların arasına sokuluncaya kadar durmadılar. Hüreym de süvarileriyle saldırdı, onlarla mızraklarla vuruştular. Süvariler onları tepeden aşağıya sürünceye kadar durmadılar. Kuteybe: "Düşmanın hezimete uğradığını görmüyor musunuz?" Düşman hezimete uğrayıncaya kadar hiç kimse nehri geçmedi. Müslümanlar onların peşine düştüler. Kuteybe: "Kim bir baş getirirse yüz dirhem alacaktır," diye seslendi.

Ravi dedi: Mûsâ b. Mütevekkil el-Kurey'î şöyle dedi: O gün Benî Kurey''den on bir adam geldi. Her biri bir baş getirdi. Onlara: "Kimsin?" diye sorulunca "Kurey'î'yim," diyorlardı. Sonra Ezd'de bir adam bir baş getirdi ve yere bıraktı. Ona: "Kimsin?" diye sorulunca o da: "Kurey'î'yim," dedi. Cehm b. Zahr orada oturuyordu. Emîre: "Allah seni ıslah etsin yalan söylüyor. O amcamın oğludur," dedi. Kuteybe ona: "Neden böyle söyledin?" dedi. "Baktım kim geldiyse Kurey'î idi. Ben de sandım ki kim bir baş getirirse Kurey'î olması gerekir. Bu nedenle ben de Kurey'î'yim," dedim. Bunun üzerine Kuteybe güldü.

Ravi dedi: O gün Hakan ve oğlu yaralandılar. Kuteybe de Merv'e döndü ve Haccâc'a: "Abdurrahman b. Müslim'i gönderdim ve Allah ona fethi müyesser kıldı," diye yazdı.

Ravi dedi: Haccâc'ın azatlılarından biri fethe şahit oldu. Dönünce Haccâc'a durumu haber verdi. Bunun üzerine Haccâc, Kuteybe'ye kızdı ve üzüldü. İnsanlar ona: "Benî Temîm'den bir

heyet gönder. Onlara ikramda bulun ve onları razı et. Gitsinler emîre durumun normal olduğunu ve senin mektubunda anlattığın gibi olduğunu söylesinler," dediler. Bunun üzerine Kuteybe aralarında Urâm b. Şüteyr ed-Dabbî'nin de bulunduğu bir heyet gönderdi. Haccâc'ın huzuruna varınca onlara bağırdı ve onları eleştirdi. Hacamatçıyı çağırdı. Elinde bir makas vardı. "Doğruyu konuşun ya da dilinizi keserim," dedi. Komutan Kuteybe idi ve Abdurrahman'ı da onların üzerine göndermişti. "Zafer Emîrindir ve baştaki kişiye aittir," dediler. Urâm b. Şüteyr de ona anlattı, bunun üzerine ikna oldu.

[445] **Kuteybe ile Soğd Arasında Yapılan Sulh**

Bu yılda Kuteybe, Soğd Kralı Tarhûn ile sulh antlaşmasını yeniledi.

Bu Konuda Nakledilen Rivayetler

Ali dedi: Ebü's-Serî Cehm el-Bâhilî'den naklen şöyle anlattı:

Kuteybe, Buharalıları hezimete uğratıp onların topluluğunu dağıtınca Soğdlar onun heybetinden ürktüler. Bu sebeple Soğd Kralı Tarhûn maiyetinde iki süvari olduğu hâlde döndü ve Kuteybe'nin ordugâhına yakın bir yerde durdu. Onlarla arasında Buhara Nehri geçiyordu. Tarhûn, Kuteybe'den kendisiyle konuşacağı bir elçi göndermesini istedi. Kuteybe bir adama emrederek Tarhûn'a gitmesini istedi. Adam Kuteybe'ye yakın bir noktada durdu.

Bâhilîler ise şöyle demişlerdir: Tarhûn, Hayyân en-Nebatî'yi çağırdı. Hayyân ona gitti. Tarhûn vereceği bir fidye karşılığında onlarla sulh yapmayı teklif etti. Kuteybe onun talebini kabul ederek onunla sulh yaptı. Kuteybe fidyeyi ödeyinceye kadar Tarhûn'dan rehine aldı. Tarhûn memleketine gitti. Kuteybe de yanına Nîzek'i alarak geri döndü.

***

Nîzek'in İhaneti

Bu yılda Nîzek ihanet etti ve Müslümanlarla arasındaki sulh antlaşmasını ihlal ederek kalesine çekildi ve savaş hâline geri döndü. Bunun üzerine Kuteybe üzerine gitti.

Nîzek'in İhanetinin Sebebi ve Ona Karşı Nasıl Zafer Elde Edildiği

Ali dedi: Ebü'l-Zeyyâl, Mühelleb b. İyâs'tan, Mufaddal ed-Dabbî de babasından naklen Ali b. Mücâhid ve Küleyb b. Halef el-Ammî naklettiler.

Onların ayrı ayrı naklettiklerini telif ettim. Bâhilîler de bir nakilde bulundular ve onu da diğer rivayetlerle telif ettim. Şöyle ki: Kuteybe, Buhara'dan ayrıldı ve yanında Nîzek vardı. Nîzek gördüğü fetihler karşısında korkuya kapıldı ve Kuteybe'den çekinmeye başladı. Bu sebeple has adamlarına: "Bu adamdan şüphe içindeyim ve ona güvenmiyorum. Zira Arap köpek gibidir. Ona vursan havlar. Ona yedirirsen kuyruğunu sallar, peşinden gelir. Onunla savaşıp da ona bir şey versen razı olur ve yaptığını unutur. Nitekim Tarhûn defalarca onunla savaştı. Ancak ona fidye verince onun fidyesini kabul etti ve razı oldu. O satvet [446] sahibi olup hovardadır. İzin alıp dönsem iyi olur," dedi. Adamları: "Ondan izin al," dediler. Kuteybe, Âmül'deyken Tohâristan'a dönmek için Kuteybe'den izin istedi. Kuteybe izin verdi. Belh'e gitmek üzere ordugâhından ayrılınca: "Süratle yürüyün," dedi. Nitekim hızlı yürüdüler ve Nûbehâr'a[64] ulaştılar. Adam bu tapınakta durdu ve burada ibadet edip teberrük etti. Sonra adamlarına: "Hiç şüphe etmiyorum ki ordugâhından ayrıldıktan sonra bana izin verdiğine pişman olmuştur. Onun elçisi hemen Mugīre b. Abdullah tarafından gelecek ve ona beni hapsetmesini söyleyecek. Bu sebeple bir gözetleyiciyi yüksekçe bir yere yerleştirin de gözetlesin. Elçinin şehirden ayrılıp kapıdan çıktığını görürseniz o Brokan'a varmadan biz Tohâristan'a varmalıyız. Mugīre'nin göndereceği adam bize yetişemeyecek ve biz Hulm Kısığı'na varacağız," dedi.

Ravi dedi: Kuteybe tarafından bir elçi Mugīre'ye gitti, ona Nîzek'i hapsetmesini emretti. Elçi, Burûkān'da bulunan Mugīre'ye giderken –bu sırada Belh harabeydi– Nîzek ve adamları binip gittiler. Elçi, Mugīre'ye gidince bizzat Mugīre, Nîzek'in peşine düştü. Ancak Hulm Kısığı'na girdiğini gördü. Bunun üzerine Mugīre ayrıldı. Nîzek ise Kuteybe'den ayrıldığını ilan

64 Nûbehâr bir ateş mabedi ya da putlara tapınma yeri olarak bilinir (çev.).

etti; Belh Asbehbezi'ne, Merverrûz Meliki'ne, Tâlikān Meliki Sehreb'e, Firyâb Meliki Tersul'e ve Cüzcân Meliki Cüzcânî'ye yazarak Kuteybe'yi haletmelerini istedi. Bu kişiler davetine icabet ettiler. Nîzek onlarla bahar mevsiminde Kuteybe'ye savaş açmak hususunda sözleşti. Ayrıca Kâbul Şah'a yazarak ondan yardım istedi, ağırlıklarını ve malını ona tevdi etti. Aynı zamanda mecbur kaldığında ona sığınmayı ve kendisine aman vermesini istedi.

Ravi dedi: Tohâristan Meliki Cibgüyeh zayıftı. Nîzek onu derdest etti ve kendisine karşı karışıklık çıkarabileceği endişesiyle onu altından bir kelepçeyle bağladı. Oysa Cibgüyeh Tohâristan Meliki'dir ve Nîzek onun kölesi mesabesindeydi. Onu kontrol altına aldıktan sonra murakabe altında tuttu ve Kuteybe'nin amilini ülkesinden çıkardı. Amil Muhammed b. Süleym en-Nâsıh idi. Kış mevsiminden önce Kuteybe haledildiğini duyduğunda ordu dağılmış ve elinde yalnızca Mervliler kalmıştı. Kuteybe yine de kardeşi Abdurrahman'ı on iki bin savaşçıyla Belh'te Burûkān'a gönderdi, orada konaklamasını
[447] istedi ve bir şeyden bahsetmemesini söyledi. "Kış mevsimi geçince kamp kur ve Tohâristan'a git," diye talimat verdi. "Sana yakın olduğumu bil," diye tembih etti. Abdurrahman harekete geçip Burûkān'a gitti. Kuteybe de bekledi. Kışın sonu gelince Ebreşehr, Bîverd, Serahs ve Herat ehline yazarak her zamankinden daha erken dönmelerini istedi.

***

Tâlikān'ın Fethi

Bu yılda Kuteybe –bazı tarihçilere göre– Horasan'da Tâlikānlıları cezalandırdı. Onlardan çok sayıda adam öldürdü, dört fersah boyunca bir safta dizilen adamları astı.

Bu olayın sebepleri

Rivayete göre bunun sebebi şöyledir: Nîzek Tarhân ihanet edip de Kuteybe'yi haledip ona savaş açmaya azmedince Tâlikān Meliki de savaş hususunda ona uydu. Ayrıca diğer bazı melikler de ona icabet ederek Kuteybe'ye karşı savaşta ken-

disine katılacaklarına dair söz verdiler. Nîzek, Kuteybe'den kaçıp da Tohâristan'a götüren Hulm Kısığı'na sığınınca Kuteybe'ye karşı koyamayacağını anladı ve kaçtı. Kuteybe de Tâlikān üzerine gitti ve ahaliyi cezalandırdı ve yukarıda zikrettiğim eylemleri gerçekleştirdi.

Bu konuda bu rivayetten farklı nakilde bulunanlar da vardır. Buna doksan bir yılı olayları arasında değineceğim.

***

Bu yılda hac emîrliği görevini Ömer b. Abdülazîz icra etti. Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bu rivayeti nakletti. Muhammed b. Ömer de aynı görüştedir.

Bu yılda Ömer b. Abdülazîz Medine, Mekke ve Tâif valisiydi. Irak ve doğu bölgesinin valisi Haccâc b. Yûsuf, Basra Valisi Cerrâh b. Abdullah idi. Basra Kādısı Abdurrahman b. Uzeyne, Kûfe Valisi Ziyâd b. Cerîr b. Abdullah, Kûfe Kādısı Ebû Bekir b. Ebî Mûsâ idi. Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim, Mısır Valisi Kurre b. Kurre b. Şerîk idi.

Yezîd b. Mühelleb ve Kardeşlerinin Haccâc'ın Hapishanesinden Kaçmaları [448]

Bu yılda Yezîd b. Mühelleb, hapishanede onunla birlikte kalan kardeşleri ve diğer bazı mahpuslarla hapisten kaçtılar, Süleyman b. Abdülmelik'e giderek Haccâc b. Yûsuf'a ve Velîd b. Abdülmelik'e karşı ondan koruma istediler.

Haccâc'ın Hapishanesinden Kaçmaları ve Süleyman'a Sığınmalarının Sebebi

Hişâm dedi: Ebû Mihnef bana Ebü'l-Muhârik er-Râsibî'den naklen şöyle anlattı:

Haccâc seferdeki orduyla Rustakbaz üzerine gitti. Zira Kürtler Fars bölgesinin topraklarını genel olarak ele geçirmişlerdi. Haccâc, Yezîd'i ve kardeşleri Mufaddal ve Abdülmelik'i hapisten çıkardı ve onları Rustakbaz'a götürüp ordugâhında hapsetti. Onların etrafını hendek kazdırarak çevirdi, ikametgâhına yakın bir noktada çadıra aldı. Ayrıca Şamlılardan nöbetçi ve muhafızların kontrolü altında tuttu. Onları altı milyon

tazminat ödemeye mahkûm etti. Ayrıca onlara işkenceye tâbi tuttu. Yezîd işkenceye güzelce sabır gösterdi. Haccâc bu tavrından rahatsızlık duyuyordu. Ona: Yezîd'e bir ok atıldı, ok bacağına saplandı. Ona dokunulunca çığlık atıyor. Ok oynatılırsa onun çığlığını duyarsın," denildi. Bunun üzerine ona işkence yapılması ve bacağının sıkılmasını emretti. Ona bu şekilde davranılınca çığlık atmaya başladı. Onun kız kardeşi Hind bint Mühelleb, Haccâc'ın eşiydi. Yezîd'in çığlıklarını duyunca ağlayıp yakardı. Bunun üzerine Haccâc onu boşadı. Sonra onlara işkence yapmaktan vazgeçti, ödeme yapmalarını istedi. Ödemeye başladılar, aynı zamanda da kurtulmaya çalışıyorlardı. Bu maksatla Basra'da bulunan Mervân b. Mühelleb'e haber göndererek kendileri için atlara bakım yapmak suretiyle onları zayıflatmasını, atları satmak için onlara bakım yaptığını söylemesini ve göstermelik olarak satılığa çıkarıp onları satmamak için de fiyatlarını yüksek tutmasını istediler. Eğer bulunduğumuz yerden kurtulabilirsek atlar bizim kaçmamıza yarayacak," dediler. Mervân isteneni yaptı. Habîb de Basra'da işkenceye maruz kalıyordu. Derken Yezîd muhafızlara bir ziyafet verilmesini emretti. Onlara zengin bir sofra hazırlandı. Bol bol yediler. Sonra onlara şarap verilmesini söyledi. Şarapla kendilerini kaybettiler. Yezîd de aşçısının elbiselerini giydi
[449] ve sakalının üzerine beyaz takma bir sakal koydu. Yezîd çıkınca bir muhafız onu gördü: "Bu yürüyüş Yezîd'in yürüyüşüne benziyor," dedi. Sonra yanına gidip gece gözüyle yüzüne baktı. Sakalın beyazlığını görünce bırakıp gitti ve bir ihtiyar deyip geçti. Arkasından Mufaddal çıktı, onun da farkına varılmadı. Sonra kıyıda hazır bekleyen gemilerine gittiler. Basra ile aralarındaki mesafe on sekiz fersahtı. Gemilerin yanına vardılar. Ancak Abdülmelik gecikti. Bunun üzerine Yezîd, Mufaddal'a: "Biz binelim Abdülmelik yetişir," dedi. Mufaddal, –Abdülmelik ile aynı annenin evlatlarıdır– anneleri Behle el-Hindiyye'dir: "Hayır, vallahi kardeşim gelmedikçe buradan ayrılmayacağım," dedi. Bunun üzerine Yezîd, Abdülmelik gelinceye kadar orada ikamet etti. Abdülmelik gelince gemilere bindiler ve sabaha kadar yollarına devam ettiler. Muhafızlar sabahleyin

kaçtıklarını fark ettiler. Durumu Haccâc'a bildirdiler. Ferezdak kaçışları hakkında şöyle dedi:

Ardı ardına ve bekçiler uykuda olmadıkları hâlde hapisten çıkıp giden grup gibisini hiç görmedim.

Onlar giderken kadere ve ecele kesin bir şekilde inanmışlar ve ölümü göze almışlardı.

Hepsi de heyecan ve endişesini keskin ve kesici kılıçlarıyla soğukkanlılıklarını muhafaza ediyorlardı.

Karşılaştıklarında büyük bir korku ve zafiyet ve çocuksu bir ruh hâli içinde değillerdi.

Yaşları elliye dayandığı zaman tıpkı babaları gibi cesaretleri tamdı.

Haccâc bu durum karşısında endişe etti, Horasan tarafına gittikleri vehmine kapıldı. Bu sebeple Kuteybe'ye posta göndererek onu uyardı ve onlara karşı hazırlıklı olmasını istedi. Aynı şekilde hudut bölgelerindeki emîrlere ve vilayetlerin valilerine haber göndererek onları tarassut altında tutmalarını, onlara karşı hazırlıklı olmalarını istedi. Velîd b. Abdülmelik'e de yazarak kaçışlarını, Horasan'a gitmek istediklerini bildirdi. Haccâc, Yezîd'in yaptığını şüpheyle karşılıyor ve "İbnü'l-Eş'as gibi bir harekete yeltenmeyi düşünüyor," diyordu.

Yezîd, düz arazideki Mevkû nahiyesine yaklaşınca kendisi ve kardeşleri için hazırlanan atlarla karşılandılar. Atlara bindiler ve yanlarında Kelb'den bir kılavuz vardı. Adı Abdülcebbâr b. Yezîd b. er-Reba' idi. Onları Semâve üzerinden [450]
götürdü. İki gün sonra da Haccâc'a: "Adam Şam'a gitti. Atlar yolda bitkin vaziyetteydi. Onları görenler var ve yönlendirildiklerine şahit olmuşlardır," dediler. Haccâc durumu Velîd b. Abdülmelik'e haber göndererek durumu bildirdi. Yezîd ise yoluna devam ederek Filistin'e gitti ve Vehb b. Abdurrahman el-Ezdî'nin misafiri oldu. Kendisi Süleyman b. Abdülmelik nezdinde hatırı sayılır bir adamdı. Ağırlıklarını ve yakınlarını da Süfyân b. Süleyman el-Ezdî'ye gönderdi. Vehb b. Abdurrahman, Süleyman'a gitti ve ona: "Yezîd b. Mühelleb ve kardeşleri evimdedir. Haccâc'dan kaçıp sana gelmişler ve senden koruma talep ediyorlar," dedi. Süleyman: "Onları bana getir. On-

lar emniyettedirler, hayatta olduğum sürece hiç kimse onlara ulaşamayacak," dedi. Vehb onları Süleyman'ın yanına götürdü. Artık onlar emin bir yerdeydiler. Onların kılavuzu Kelbî, yolculukları hakkında şöyle dedi:

Allah olanlardan dolayı bütün dostları İbnü'l-Mühelleb'e feda etsin.

Ey Ezd kabilesi, kervanınız Menkab'ın doğusunda Vehb'in eliyle o güzel yiğide yardım elini uzattılar.

Onların sağından Âlic Çölü istikametine yöneldik. Zira sağ tarafta Gurreb Dağı'nın tepeleri vardır.

Beş gün içinde kafilemiz Süleyman'ın yanına ulaşmazsa o yoldan dönecektir.

Arkamızda ise güneş batmaya doğru seyretmektedir ve daha sonra da zifiri karanlıkta kaybolacaktır.

Onlar kabilelerinin liderleri olup yıldızların ışıltısının bile görülmediği bir karanlıkta onlara yol rehberliği yaptım.

Ay ışığı da çok zayıftı. Zira hilal şeklindeydi ve bir kuyumcunun şekil verdiği ince bir bilezik gibiydi.

Hişâm dedi: Hasan b. Ebân el-Uleymî bana şöyle nakletti:

Abdülcebbâr b. Yezîd b. er-Reba''ın kılavuzluğunda yol alırlarken Yezîd'in sarığı düştü. Yezîd farkına varınca: "Ey Abdülcebbâr! Dön de onu bul," dedi. Abdülcebbâr: "Benim gibi birinden bu istenmez," dedi. Yezîd sözünü tekrar etti. Ancak adam imtina etti. Bunun üzerine ona kırbaçla vurmaya başladı. Abdülcebbâr nesebini zikredince Yezîd utandı. Bu yüzden Abdülcebbâr şöyle dedi:

Allah olanlardan dolayı bütün dostları İbnü'l-Mühelleb'e feda etsin.

[451] Haccâc şöyle yazmıştı: Mühelleb ailesi Allah'ın malı konusunda ihanet ettiler ve benden kaçarak Süleyman'a sığındılar. İnsanlara hazırlanıp Horasan'a gitmeleri emredildi. Zira Yezîd'in oraya gidip orayı karıştıracağını düşünüyorlardı. Velîd, Yezîd'in Süleyman'a sığındığını duyunca biraz rahatladı. Ancak götürdüğü paradan dolayı çok öfkelendi. Süleyman, Velîd'e: "Yezîd b. Mühelleb yanımdadır ve ona aman verdim. Üç milyon dirhem borçludur. Haccâc onları altı milyon tazminata mahkûm etmiş. Bunun üç milyonunu ödediler. Geri kalan

üç milyon benim borcum olsun," diye yazdı. Bunun üzerine Velîd ona: "Hayır, vallahi sen onu bana göndermedikçe ona aman vermem," diye yazdı. Süleyman: "Onu gönderirsem ben de onunla geleceğim. Allah adına senden rica ediyorum beni rezil etme ve ahdimi çiğneme," diye yazdı. Velîd: "Gelirsen vallahi ona aman vermeyeceğim," diye yazdı. Bunun üzerine Yezîd: "Beni ona gönder. Vallahi sizi birbirinize düşürmek istemem. Benden dolayı insanların husumetinize sevinmelerini de arzu etmem. Beni ona gönder ve oğlunu da benimle gönder. Ona mümkün olduğu kadar nazik ifadeler yaz," dedi. Süleyman oğlu Eyyûb'u onunla gönderdi. Velîd elleri bağlı olduğu hâlde onu göndermesini istemişti. Süleyman oğluna: "Onun yanına girmek istediğinde, Yezîd ile beraber bir zincirle birbirinize bağlı olduğunuz hâlde girin," diye tembih etti. Velîd'in yanına vardıklarında öyle davrandı. Velîd kardeşinin oğlunu zincire bağlı vaziyette görünce: "Vallahi Süleyman bizi zorda bıraktı," dedi. Sonra Eyyûb babasının mektubunu amcasına teslim etti ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Canım sana feda olsun. Babamın zimmetini bozma. Sen onun ahdini muhafaza etmeyi en çok hak eden kişisin. Sana yakınlığımız sebebiyle selametini bizde arayanın ümidini boşa çıkarma. Seninle aziz olduğumuz için izzetini bize sığınarak korumak isteyeni zillete mahkûm etme!" Velîd mektubu okudu. Mektup şöyleydi:

Süleyman b. Abdülmelik'ten Müminlerin Emîri Abdullah el-Velîd'e. Ey Müminlerin Emîri! Allah'a yemin ederim ki sana savaş açan bir düşman bana sığınır da onu kabul etsem ve ona aman versem onu zillete duçar etmez ve civarımdakine verdiğim amanı bozmazsın sanırdım. Kaldı ki ben söz dinleyen, itaat eden ve kendisi, babası ve hane halkı İslam'a güzel hizmetler vermiş bir kişiyi himaye ettim. Onu sana gönderdim. Eğer benim akrabalık bağımı kesmek, zimmetimi ihlal etmek, beni kırıp incitmek istersen bunu da yapabilirsin. Ancak dilerim ki Allah seni sılayırahmimi kesmekten, hakkımı çiğnemekten, bana iyi davranmayı terk etmekten korusun. Allah'a yemin ederim ki benim ve senin hayatın daha ne kadar devam edeceğini ve [452]

ölümün bizleri ne zaman birbirimizden ayıracağını bilmezsin. Müminlerin Emîri (Allah sürurunu daim eylesin) dilerse vefat vaktimiz gelmeden sılayırahmimi gözetsin, hakkımı teslim etsin ve bana kötülük etmekten imtina etsin. Ey Müminlerin Emîri! Allah'a yemin ederim ki dünyada, Allah'tan sakınmaktan sonra senin rızana nail olmak ve seni sevindirmekten daha fazla beni mutlu eden bir şey yoktur. Ey Müminlerin Emîri! Bir gün beni sevindirmek, sılayırahmimi gözetmek, bana ikram etmek ve hakkımı tazim etmek istersen benim için Yezîd'i affet. Ondan isteyeceğin her şey benim borcum olsun.

Velîd mektubu okuyunca "Süleyman'ı zora sokmuşuz," dedi ve kardeşinin oğlunu yanına çağırarak yakınında oturttu. Ardından Yezîd konuştu. Allah'a hamdüsenada bulundu. Peygamber'e (ona ve Ehl-i beytine salat ve selam olsun) salavat getirdikten sonra şöyle dedi:

Ey Müminlerin Emîri! Bize olan iyiliğiniz her türlü takdirin üstündedir. Kim unutursa da biz unutmayız. Kim inkâr etse de biz inkâr edemeyiz. Bize büyük minnet ettiniz biz de aile olarak size itaatte doğuda ve batıda, önemli yerlerde ve günlerde düşmanlarınıza ders vermekte iyi imtihanlar verdik. Bu bizim için büyük bir onurdur.

Velîd ona: "Otur," dedi. Yezîd oturdu. Velîd de ona aman verdi ve ona dokunmadı. Sonra Yezîd, Süleyman'ın yanına döndü. Kardeşleri de borcunu ödemeye gayret gösterdiler. Velîd, Haccâc'a şöyle yazdı:

Ben Yezîd'e ulaşamadım. Zira onun ailesi Süleyman'ın himayesindedir. Onlardan vazgeç ve onlar hakkında bana yazmaktan imtina et.

Bunun üzerine Haccâc onlardan vazgeçti. Ebû Uyeyne b. Mühelleb, Haccâc'ın yanındaydı ve ona bir milyon dirhem borçluydu. Haccâc o borcu sildi ve Habîb b. Mühelleb'e kötü davranmaktan vazgeçti. Yezîd, Süleyman b. Abdülmelik'in yanına döndü ve onun yanında ikamet etti. Ona heyeti[65] öğretti,

65 Astronomi (ed.).

güzel yemekler ikram etti ve kıymetli hediyeler verdi. Onun yanında kıymeti büyüktü. Yezîd b. Mühelleb'e hediye geldiğinde onu Süleyman'a takdim ederdi. Süleyman'a bir hediye geldiğinde yarısını Yezîd b. Mühelleb'e sunardı. Bir cariyeyi [453] beğenirse onu da muhakkak Yezîd'e gönderirdi. Velîd b. Abdülmelik bu hususlardan haberdar olunca Hâris b. Mâlik b. Rebîa el-Eş'arî'yi çağırdı ve ona: "Süleyman'a git ve ona: 'Ey ailesinin ahmağı! Müminlerin Emîri sana gelen hediyelerin yarısını Yezîd'e gönderdiğini, bir cariyenle birlikte oluyorsun ve henüz bekleme süresi dolmadan onu kendisine gönderdiğini haber almıştır,' diye söyle ve onu ayıpla, yaptığının çirkin olduğunu ifade et. Sana emrettiğimi tebliğ edecek misin?" dedi. Hâris b. Mâlik: "Sana itaat etmek gerekir. Ben ancak bir elçiyim," dedi. Velîd: "Git ve bunları ona söyle ve yanında ikamet et. Ben ona bir hediye göndereceğim. Hediyeyi ona teslim et ve teslim ettiğine dair ondan berat al," dedi.

Hâris b. Mâlik ona gitti. Yanına girince önünde mushaf olduğunu gördü. Hâris selam verdi. Ancak Süleyman okumasını bitirinceye kadar selamını almadı. Sonra başını kaldırdı. Bunun üzerine Velîd'in söylemesini istediği hususları ona söyledi. Süleyman'ın yüzü kızardı ve ona: "Vallahi bir gün elime geçersen senin bir tarafını keseceğim," dedi. Hâris: "Ben itaat etmekle mükellefim," dedi.

Sonra yanından çıktı. Velîd'in Süleyman'a gönderdiği hediye gelince Hâris b. Rebîa el-Eş'arî yanına girdi ve ona: "Sana teslim ettiğim hediyenin beratını ver," dedi. Süleyman: "Nasıl söyledin?" dedi. Hâris: "Onu bilerek asla tekrarlamayacağım. Bu hususta bana düşen itaat etmektir," dedi. Süleyman durdu ve adamın söylediklerinin doğru olduğunu anladı. Sonra çıktı, onunla birlikte çıktılar. Süleyman: "Bu heybelerin ve sepetlerin yarısını Yezîd'e götürün," dedi.

Ravi dedi: Hâris, Süleyman'ın Yezîd hakkında kimseye itaat etmeyeceğini anladı. Yezîd, Süleyman'ın yanında dokuz ay kaldı.

Haccâc da doksan beş yılının Ramazan ayının bitimine dokuz gün kala cuma günü öldü.

[454] **Hicretin 91. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda –Muhammed b. Ömer ve başkasının anlattıklarına göre– Abdülazîz b. Velîd yaz mevsiminde gazaya çıktı. Ordunun başında da Mesleme b. Abdülmelik vardı.

Yine bu yılda Mesleme, Türklere karşı gazaya çıktı ve Azerbaycan tarafındaki Bâb'a kadar gitti. Bu gazada bazı şehir ve kaleler fethedildi.

Yine bu yılda Mûsâ b. Nusayr, Endülüs gazasına çıktı. Bu gazada da bazı şehirler ve kaleler fethedildi

***

Bu yılda Kuteybe b. Müslim, Nîzek Tarhân'ı öldürdü.

***

Kuteybe ve Nîzek

Kuteybe ve Nîzek Rivayetinin Devamı

Söz sırası Ali b. Muhammed'in Nîzek'in hikâyesi ve Kuteybe'nin onu ele geçirip öldürmesine dair rivayete geldi. Kuteybe'nin savaş için yazılı olarak çağrı yaptığı Ebreşehr, Bîverd, Serahs ve Herat savaşçıları gelince Kuteybe orduyla Merverrûz'e doğru yola çıktı ve savaş işleri için Hammâd b. Müslim'i, haraç işleri için de Abdullah b. Ehtem'i bıraktı. Merverrûz merzübânı, Kuteybe'nin memleketine gelmekte olduğunu haber alınca Fars diyarına kaçtı. Kuteybe, Merverrûz'a varınca merzübânın iki oğlunu öldürüp darağacına astı. Akabinde de Tâlikān'a gitti. Buranın meliki ona karşı gelmedi ve savaşmadı. Kuteybe de ona dokunmadı. Ancak buranın haramilerini öldürdü ve onları darağacına astı. Tâlikān şehrine amil olarak Amr b. Müslim'i bıraktı. Sonra Firyâb'a gitti. Firyâb Meliki onu karşıladı ve bağlılığını bildirdi. Kuteybe de hoşnut oldu, kimseyi öldürmedi. Buraya da Bâhile'den bir adamı amil olarak bıraktı. Cüzcân Meliki onların gelmekte olduklarını haber alınca memleketini bırakıp dağlara kaçtı. Kuteybe de Cüzcân'a
[455] gitti. Buranın ahalisi onu karşıladılar ve bağlılıklarını bildir-

diler. Kuteybe onların durumunu rızayla karşıladı, kimseye dokunmadı ve buraya da amil olarak Âmir b. Mâlik el-Himmânî'yi bıraktı. Ardından Belh'e geçti. Burada da Asbehbez onu halkla birlikte karşıladı. Kuteybe buraya girdi ancak bir gün kaldıktan sonra buradan ayrıldı.

Sonra yoluna devam ederek Abdurrahman'ı takip etti ve Hulm Kısığı'na vardı. Nîzek burayı terk etmiş ve Bağlan'da konuşlanmıştı. Hulm Kısığı'nın ağzında ve dar yerlerinde savaşçılar bırakmış ve burayı savunmalarını istemişti. Kısığın yakınındaki bir kaleye de savaşçılar konuşlandırmıştı. Kuteybe birkaç gün buradaki savaşçılarla savaşmışsa da onları bertaraf edememiş ve kısığa da girememişti. Burası vadinin ortasından geçen bir boğazdır. Kuteybe, Nîzek'e ulaşacağı başka bir yol da bilmiyordu. Yol olarak burası vardı, bir de askerin harekâtına elverişli olmayan çöl yolu vardı. Bu sebeple tereddüde düştü ve çıkış yolu üzerinde durmaya başladı.

Ravi dedi: O bu durumdayken Rob ve Simincan Meliki Robhân geldi ve ona kısığın arkasındaki kaleye giden yolu göstermesi karşılığında kendisine aman vermesini istedi. Kuteybe ona aman verdi ve talebini karşıladı. Adam gece vakti Kuteybe'ye kılavuzlar verdi ve onları Hulm Kısığı'nın arkasındaki kaleye ulaştırdı. Kaledekileri gece vakti bastılar. Bir kısmını öldürdüler, geri kalanlar da kaçtı. Kısıktakiler de kaçtılar. Kuteybe ordusuyla kısığı ve kaleye uğradıktan sonra Simincan üzerine yürüdü. Nîzek, Bağlân'da Fenc Câh diye bilinen pınar mevkiinde bulunuyordu. Simincan ile Bağlân arasında şartları çok zor olmayan bir bozkır vardır.

Ravi dedi: Kuteybe birkaç gün Simincan'da kaldı. Nîzek üzerine yürüdü. Kardeşi Abdurrahman'ı öncü olarak gönderdi. Nîzek durumu haber alınca bulunduğu yerden ayrıldı ve Fergana Vadisi'ni geçti. Ağırlıklarını ve mallarını Kâbul Şah'a gönderdi. Daha da uzaklaşarak Kürz'de konuşlandı. Abdurrahman b. Müslim ise peşinden gidiyordu. Abdurrahman Kürz Boğazı'nı tuttu. Kuteybe de Eskîmeşt'te konakladı. Abdurrahman ile arasında iki fersah vardı. Nîzek, Kürz Boğazı'nda konuşlandı. Ona sadece bir taraftan ulaşılabiliyordu. O istikamet de hayvanla-

rın seyrüseferine elverişli değildi. Kuteybe iki ay boyunca onu muhasara altına aldı. Bu süre içinde Nîzek'in erzak ve zahiresi azaldı. Suçiçeği hastalığı da aralarında yayıldı. Cibgüyeh de bu hastalığa yakalandı. Kuteybe de kışın gelmesinden endişe edi-
[456] yordu. Bu sebeple Süleym en-Nâsıh'ı çağırdı ve ona: "Nîzek'e git ve ona aman vermeden hileyle onu bana getir. Ancak sana zorluk çıkarır ve gelmekten imtina ederse ona aman ver. Bilesin ki onu getirmeden gelirsen seni asarım. Artık kendin için bir şeyler yap," dedi. Bunun üzerine Süleym: "O zaman Abdurrahman'a yaz ki bana muhalefet etmesin," dedi. Kuteybe: "Tamam," diyerek Abdurrahman'a yazdı. Bunun üzerine Süleym, Abdurrahman'ın yanına gitti ve ona: "Boğaz'ın ağzına adamlar gönder. Nîzek ile birlikte çıktığımızda arkamızdan bir çevirme hareketine girişsinler ve Boğaz ile aramıza girsinler," dedi. Bunun üzerine Abdurrahman süvariler gönderdi ve Süleym'in söylediği yerde konuşlandılar. Süleym yola çıktı ve yanına günlerce yetecek, bozulmayacak yiyecekler ve yağda kavrulmuş hurma helvasından yükler aldı. Nihayet Nîzek'in yanına vardı. Nîzek ona: "Ey Süleym! Bana ihanet ettin," dedi. Süleym: "Sana ihanet etmedim. Bilakis sen beni dinlemedin, kendine kötülük ettin. Kuteybe'yi halettin ve ihanet ettin," dedi. Nîzek: "Çare nedir?" dedi. Süleym: "Çare ona geleceksin. Zira onu kızdırdın. O bulunduğu yeri de terk etmeyecek ve kışı da bulunduğu yerde geçirmeye karar verdi. Helak olsa veya kurtulsa da kararı budur," dedi. Nîzek: "Bana aman vermeden mi geleceğim?" dedi. Süleym: "İçinden sana çok kızdığı için sana aman vereceğini sanmıyorum. Zira sen onu çok kızdırdın. Benim görüşüme göre onun haberi olmada yanına varıp elini onun eline vereceksin. Ümit ederim ki böyle davranırsan utanacak ve seni affedecektir," dedi. Nîzek: "Sence böyle mi yapmalıyım?" dedi. Süleym: "Evet," dedi. Nîzek: "Kalbim bana yapma diyor. O beni görürse beni öldürecek." Süleym: "Sana ancak bu nasihati yapmak için geldim. Böyle davranırsan umarım ki kurtulur ve onun nezdinde eski hâline dönersin. Yok diyorsan ben gideceğim," dedi. Nîzek: "Sana yemek verelim," dedi. Süleym: "Sanırım çok işiniz var. Yemek hazırlamak vaktinizi alır. Bizde bol bol yiyecekler var," dedi. Ravi dedi: Süleym yanındaki yemekten getirilmesi-

ni istedi. Bol miktarda yiyecek ikram etti. Muhasaradan beri böylesine bir ziyafet görmemişlerdi. Türkler âdeta onu yağmaladılar. Nîzek bu duruma üzüldü. Bunun üzerine Süleym: "Ey Ebü'l-Heyyâc! Ben sana nasihat ediyorum. Senin adamlarının meşakkate girdiklerini görüyorum. Muhasara uzar ve bu durumda kalırsanız sana güvenlerinin kalmayacağını düşünüyorum. Kuteybe'ye gel," dedi. Nîzek: "Kendim için ona güvenmi- [457]
yorum, bana aman vermeden ona gelemem. Benim kanaatim odur ki bana aman verse bile beni öldürecektir. Ancak aman vermesi benim için bir mazeret ve bir ümittir," dedi. Süleym: "Sana aman verdi. Yoksa bana inanmıyor musun?" dedi. Nîzek: "Hayır, sana inanıyorum," dedi. Süleym: "O zaman benimle gel," dedi. Onun adamları da ona: "Süleym'in sözünü dinle. O doğru söyler." Bunun üzerine atlarının getirilmesini istedi ve Süleym'le yola koyuldu. Yerin düzlüğüne inecek noktaya gelince: "Ey Süleym! Kim ne zaman öleceğini bilebilir. Ben ne zaman öleceğimi biliyorum. Kuteybe'yi gördüğüm zaman öleceğim," dedi. Süleym: "Sana aman verdiği hâlde mi seni öldürecek?" dedi. Nîzek maiyetinde Cibgüyeh olduğu hâlde yoluna devam etti. Nitekim Cibgüyeh suçiçeği hastalığından iyileşmişti. Nîzek'in iki yeğeni Solu ve Osman ile Cibgüyeh'in halefi Solu Tarhân ve muhafızlarının başı Hanes Tarhân da ona refakat ettiler. Boğaz'dan çıkar çıkmaz Süleym'in Boğaz'ın girişine konuşlandırdığı atlılar Boğaz'ın ağzını kapatarak Türklerin çıkışına izin vermediler. Nîzek, Süleym'e: "Bu, şerrin ilk adımıdır," dedi. Süleym: "Bu grubun sana refakat etmemesi senin için daha hayırlıdır," dedi.

Süleym, Nîzek ve ona refakat edenler Abdurrahman b. Müslim'e uğradılar. Abdurrahman, Kuteybe'ye bir elçi göndererek durumu bildirdi. Kuteybe de Amr b. Ebî Mihzem'i Abdurrahman'a göndererek onları getirmesini söyledi. Bunun üzerine Abdurrahman onları Kuteybe'ye götürdü. Kuteybe, Nîzek'in adamlarını hapsetti. Nîzek'i de İbn Bessâm el-Leysî'ye teslim etti. Akabinde de Haccâc'a yazarak Nîzek'i öldürmek için izin istedi. İbn Bessâm, Nîzek'i çadırına yerleştirdi, Kubbe'nin etrafında hendek kazdırdı ve hendeğin etrafında da muhafızlar

yerleştirdi. Arkasından Kuteybe, Muâviye b. Âmir b. Alkame el-Uleymî'yi gönderdi. Muâviye b. Âmir, Kürz'de bulunan emtia ve insanları çıkarıp onları Kuteybe'ye götürdü. Kuteybe insanları hapse attı, Haccâc'ın mektubunu bekledi. Kırk gün sonra Haccâc'ın mektubu geldi ve Nîzek'i öldürmesini emretti. Ravi dedi: Kuteybe, Nîzek'in getirilmesini istedi. Ona: "Senin bende, Abdurrahman'da veya Süleym'de bir ahdin var mı?" dedi. Nîzek: "Süleym'de vardır," dedi. Kuteybe: "Yalan söyledin," diyerek ayağa kalktı. Akabinde de Nîzek'i hapse geri gönderdi. Üç gün boyunca insanlara görünmedi. Ravi dedi: Mühelleb b. İyâs el-Adevî kalktı ve Nîzek hakkında konuştu. Bunun üzerine bazı insanlar: "Onu öldürmesi caiz değildir," derken bazıları da: "Onu
[458] bırakması caiz değildir," diyordu. Bu konuda farklı görüşler ortaya çıktı. Dördüncü günde Kuteybe çıktı ve oturduktan sonra insanlara oturmaları için izin verdi. Sonra şöyle dedi: "Nîzek'i öldürme konusunda ne düşünüyorsunuz?" İnsanlar bu konuda farklı görüşler ortaya koydular. Kimisi: "Onu öldür," derken kimisi de: "Ona aman verdin onu öldürme," dedi. Bu sırada Dırâr b. Husayn ed-Dabbî içeri girdi. Kuteybe ona: "Ey Dırâr! Sen ne dersin?" diye sordu. Dırâr: "Senin şöyle dediğini duydum: 'Allah'a ahdim olsun, ona güç yetirsem onu öldüreceğim.' Sözünü yerine getirmediğin takdirde Allah seni ona galip getirmez," dedi. Bunun üzerine Kuteybe uzun bir süre başını eğerek düşündü. Sonra şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki ecelimden şu üç kelimeyi söyleyecek kadar bir süre kalsa 'Onu öldürün, onu öldürün, onu öldürün!' diyeceğim." Sonra Nîzek'e adamlar gönderip onu ve adamlarını öldürmelerini emretti. Bunun üzerine yedi yüz kişiyle öldürüldü.

Bâhilîler ise şöyle dediler: Kuteybe ona aman vermediği gibi Süleym de ona aman vermedi. Onu öldürmek istediğinde getirilmesini istedi. Akabinde de Hanefî bir kılıç istedi ve kılıcı kınından çıkararak kollarını sıvadı ve eliyle boynunu vurdu. Abdurrahman'a da Solu'nun boynunu vurmasını emretti. Sâlih'e de emir verdi. O da Osman'ı –bir rivayete göre de Nîzek'in yeğeni Şukrân'ı– öldürdü. Sonra Bâhile'den Bekir b. Habîb es-Sehmî'ye: "Gücün var mı?" diye sordu. Bekir: "Evet,

ben de isterim," dedi. –Nitekim Bekir'de bir bedevilik vardı.– Kuteybe ona: "Bu dihkânların işini bitir," dedi. Ona bir adam getirilse getirin ama geri götürmeyin diyordu. Bâhilîlere göre o gün Kuteybe'nin öldürdüklerinin sayısı on iki bini bulmuştu. Nîzek ve iki yeğenini Eskîmeşt bölgesindeki Vahş Hâşân adlı bir pınarın başında astı. Mugîre b. Habnâ uzun bir şiirinde bu konuda şöyle dedi:

Ömrüm hakkı için askerin bu gazası ne güzeldir! Nîzek'i bertaraf etmekle belirlenen hedefe ulaştı ve yüceldi.

Ali dedi: Mus'ab b. Hassân babasından naklen bize şöyle dediğini anlattı:

Kuteybe, Nîzek'in kellesini Mihfen b. Cez' el-Kilâbî ve Sevvâr b. Zehdem el-Cermî ile Haccâc'a gönderdi. Haccâc dedi ki: "Kuteybe, Nîzek'in kellesini Müslim'in bir evladıyla göndermeliydi." Sevvâr da şöyle dedi:

Mihfen'e diyorum: Bir ceylan sağımdan koşarken biri de solumdan seyretmektedir. [259]

Badireler onun etrafında dolaşırken benim yakınımda dururdu.

Sana sesleniyorum, benim ve senin eyerin iki sürat beygiri üzerinde olması seni sevindirir mi?

Ravi dedi: Mihfen: "Evet, Çin'de de..." dedi.

Ali dedi: Hamza b. İbrâhim ve Ali b. Mücâhid bize Hanbel b. Ebî Harîde'den naklen Kuhistan Merzübânı ve başkasından şöyle rivayet ettiler:

Kuteybe bir gün hapiste bulunan Nîzek'in huzuruna getirilmesini emretti. Ona: "Sebel ve Şez hakkında ne düşünürsün? Onları çağırsam gelirler mi?" diye sordu. Nîzek: "Hayır," dedi. Sonra Kuteybe bu iki adama haber göndererek gelmelerini istedi. İkisi Kuteybe'ye geldiler. Akabinde de Nîzek ile Cibgüyeh'in gelmelerini istedi. İkili içeriye girince Sebel ve Şez'in Kuteybe'nin huzurunda oturmakta olduklarını gördüler ve onların karşısında oturdular. Şez, Kuteybe'ye: "Cibgüyeh benim düşmanım da olsa yaşça benden büyüktür. O efendi ve ben kulu mesabesindeyim. Bana izin ver ona gideyim," dedi. Kuteybe izin verdi. Şez de Cibgüyeh'e gitti, onun elini öptü ve huzurunda eğildi. Sonra Sebel'e gitmek için ondan izin istedi. Kuteybe ona izin verdi. Ona da gitti ve elini öptü.

Nîzek de Kuteybe'ye: "Bana izin ver Şez'e gideyim ben onun kulu mesabesindeyim," dedi. Kuteybe ona da izin verince Nîzek, Şez'e gitti ve elini öptü. Arkasından Kuteybe, Sebel ve Şez'e memleketlerine gitmeleri için izin verdi. Akabinde Haccâc el-Kaynî'yi –Horasanlıların ileri gelenlerindendi– Şez'e bağladı. Kuteybe, Nîzek'i öldürdü. Âbis el-Bâhilî'nin azatlısı Zübeyrş, içinde mücevherler bulunan Nîzek'in pabucunu aldı. Bununla memleketinde mal ve gayrimenkul olarak en zengin kişi oldu. Kuteybe onları ona bağışladı. O Kâbil'de Ebû Dâvûd'un valiliği döneminde ölünceye kadar varlıklı olarak yaşamını sürdürdü.

Ravi dedi: Kuteybe, Cibgüyeh'i serbest bıraktı ve ona iyilik yaptı. Onu Velîd'in yanına gönderdi. O Velîd ölünceye kadar Şam'da ikamet etti. Bu seferden sonra Kuteybe, Merv'e geri döndü. Kardeşi Abdurrahman'ı da Belh amili yaptı. İnsanlar: "Kuteybe, Nîzek'e ihanet etti," diyorlardı. Bunun üzerine Sâbit b. Kutne şöyle dedi:

İhaneti bir kararlılık olarak görme. Bir müddet onunla ilerlesen de bir gün ayağın kayar.

Ravi dedi: Haccâc şöyle derdi: Kuteybe'yi parlak bir deli-
[460] kanlı olarak gönderdim. Ona bir arşın güç kattıysam o bana bir kulaç güç kattı.

Ali dedi: Hamza b. İbrâhim bize Horasanlı yaşlı bazı zevattan, Ali b. Mücâhid de Hanbel b. Ebî Harîde'den naklen Kuhistan Merzübânı'ndan ve başkasından şöyle anlattılar:

Kuteybe, Nîzek'i öldürüp Merv'e döndükten sonra Cüzcân Meliki'ni ele geçirmek istedi. Bunun üzerine o, haber göndererek aman almak istedi. Nitekim memleketini de terk etmişti. Kuteybe, kendisine gelip teslim olması ve sulh yapması şartıyla ona aman vereceğini bildirdi. Ancak karşılıklı olarak rehine vermeyi şart koştu. Kuteybe rehine olarak Habîb b. Abdullah b. Amr b. Husayn el-Bâhilî'yi verdi. Cüzcân Meliki de yakınlarından rehineler verdi. Akabinde Habîb'i kalelerinden birinde alıkoydu, kendisi Kuteybe'ye gitti ve onunla sulh yaptı. Ancak dönüş yolunda Tâlikān'da hayatını kaybetti. Bunun üzerine Cüzcânlılar onu zehirlediklerini söyleyerek Habîb'i

öldürdüler. Kuteybe de yanındaki rehineleri öldürdü. Bunun üzerine Nehâr b. Tevsia, Kuteybe için şöyle dedi:

Allah sana Türkler hakkında bir hüküm verme imkânı bahşetti. Tıpkı Kurayza ve Nadîr hakkındaki hüküm gibi.

Kuteybe zalimce bir hüküm vermedi. Onun hükmü sadra şifa bir hükümdü.

Nîzek zillet ve rezilce bir durumla karşılaştıysa savaşlarda böyle ahmakça davranan nice emîrler vardır.

Mugîre b. Habnâ da Kuteybe'yi methederek Nîzek, Nîzek'in yeğenleri Solu ve Osman'ın –veya Şukrân– öldürülmelerini dile getirmektedir:

Bu diyar kime aittir? Bir dağın eteğinde silinip gitti. Onda geride sadece kuru bir ot kaldı.

Rüzgâr şiddetle kenarlarına eserek onu mahvetti. Ve arsaların üzerinde akan sular izini tamamen sildi.

Bir cariyenin evidir ve sahibesinin tükürüğü karışımı misk olan şarap gibidir.

Ebû Hafs, Kuteybe'ye övgümü ilet, ona selam ve saygılarımı söyle.

Ey Seyf bu mesajımı ilet. Zira onun övgüsü güzeldir ve sen makamıma şahitsin.

İslam'ın kutsallarını koruyan Kuteybe yücelirken hasmı olan kişiler alçaldıkça alçalmaktadır.

Büyük işler için seçilen kerem sahibidir. Akil ve tecrübelidir. Onun- [461]
la düşman bertaraf edilir.

Korkak paniğe kapılınca ve savaşın ateşi tutuşturulunca yoluna devam eder.

Mızraklar sancakla birlikte kana bulanır ve parlayan kılıçlar altında boyunlar vurulmaya devam eder.

Kılıçlar başları kesmekte ve deve kuşu dışkısı gibi görünmektedir.

Belleri ince atlar onun bahçesinde beslenmekte, vuku bulacak olaylar için beslenmektedir.

Onlarla Nîzek'i yükseklerden ve Kürz'den –ki orada bir meramı vardı– indirdi.

Onun ölüm şerbetinden kardeşi Şukrân'a da içirdin ve ikisinin şerbetinden Bâzâm'ın kardeşine de tattırdın.

Saldırınca Solu'yu öldürdün, cesedini esen rüzgâra ve yırtıcı kuşlara bıraktın.

***

Kuteybe'nin Şûmân, Kis ve Nesef Gazası

Bu yılda –doksan bir– Kuteybe ikinci Şûmân, Kis ve Nesef gazasını gerçekleştirdi.

Bu Konuda Nakledilen Rivayetler

Ali dedi: Bişr b. Îsâ bize Ebû Safvân'dan, Ebü's-Serî ve Cebele b. Ferrûh da Süleyman b. Mücâlid'den, Hasan b. Rüşeyd, Tufeyl b. Mirdâs el-Ammî'den, Ebü's-Serî el-Mervezî amcasından, Bişr b. Îsâ ve Ali b. Mücâhid, Hanbel b. Ebî Harîde ve Kuhistan Merzübânı'ndan ve Ayyâş b. Abdullah el-Ganevî, Horasanlı bazı yaşlı zevattan naklen şöyle anlattılar: Ravi dedi: Sütannemin kocası da bana aynısını rivayet etti:

Bütün bu raviler nakillerde bulundular. Bu nakilleri telif ettim ve kısmen birleştirdim. Buna göre Fîlsneşeb Bâzak –bazılarına göre de Şûmân Meliki Kaysbuştân– Kuteybe'nin amilini kovdu ve Kuteybe'yle üzerinde anlaştığı haracı vermekten imtina etti. Bunun üzerine Kuteybe, Ayyâş el-Ganevî'yi ve Horasan âbidlerinden bir adamı ona göndererek Kuteybe
[462] ile üzerinde sulh yaptığı haracını ödemesini istediler. İkili Şûmân'a gittiler. Ancak Şûmânlılar çıkıp onlara ok attılar. Bunun üzerine âbid adam ayrıldı, Ayyâş el-Ganevî ise kaldı: "Burada Müslüman yok mu?" diye seslendi. Şehirden bir adam çıkarak: "Ben Müslümanım. Ne istiyorsun?" dedi. "Onlara karşı bana yardımcı olacaksın," dedi. Adam: "Olur," dedi. Ayyâş: "Arkamda duracak ve arkadan beni savunacaksın," dedi. Adı Mühelleb olan adam arkasında durdu. Ayyâş onlara saldırınca dağıldılar. Mühelleb de arkadan Mühelleb'e saldırdı ve onu öldürdü. Vücudunda altmış yara gördüler. Buna ve onu öldürdüklerine üzüldüler. "Kahraman bir insanı nasıl öldürdük!" diye hayıflandılar.

Kuteybe olayı haber alınca bizzat kendisi sefere çıktı ve Belh güzergâhından onların üzerine gitti. Belh'e varınca kardeşi Abdurrahman'ı öne geçirdi, Amr b. Müslim'i Belh'in başında bıraktı. Öte yandan Şûmân Meliki ile Sâlih b. Müslim dost idiler. Sâlih ona bir adam göndererek itaate dönmesi hâlinde Kuteybe'nin rızasını garanti edeceğini bildirdi. Ancak adam kabul etmedi ve Sâlih'in gönderdiği elçiye: "Beni Ku-

teybe'den mi korkutuyorsun? Ben kalesi en muhkem olan bir melikim. Kalenin üzerinden ok atarım. Ben insanlar içinde en mahir okçuyum. Attığım ok kalemin yarısını geçmemektedir. Ben Kuteybe'den korkmam," dedi. Bunun üzerine Kuteybe Belh'ten yola çıktı ve nehri geçerek Şûmân üzerine yürüdü. Şûmân'a varınca kalenin içine kapandıklarını gördü. Kuteybe mancınıkları kurdu, kaleye yaptığı atışlarla yer yer kalenin duvarlarında gedikler açtı. Melik, Kuteybe'nin galip gelmesinden korkunca ve başlarına geleni görünce bütün para ve mücevheratını topladı ve kalenin ortasında bulunan derin bir kuyuya attı.

Ravi dedi: Sonra kalenin kapısını açtı ve dışarı çıkarak onlarla savaştı. Ancak öldürüldü. Kuteybe kaleye girdi ve savaşçıları öldürüp zürriyeti esir aldı. Arkasından Bâbü'l-Hadîd'e döndü, oradan Kis ve Nesef'e geçti. Haccâc ona: "Kis'i kes, Nesef'i berhava et," diye yazdı. Firyâb ise teslim olmadı. Bunun üzerine orayı yaktı ve ona yanmış anlamında "el-Muhterika"-dendi. Kuteybe, Kis ve Nesef'teyken kardeşi Abdurrahman'ı Soğd'a Tarhûn üzerine gönderdi. Abdurrahman yola çıktı ve onlara yakın bir çayırda konakladı. İkindi vaktiydi. İnsanlar [463] şarap içtiler ve ortalığı birbirine katıp ifsat ettiler. Bunun üzerine Abdurrahman mevaliden Ebû Mardiyye'ye emir vererek insanları üzüm suyu içmekten menetmesini emretti. Ebû Mardiyye onlara vuruyor, kaplarını kırıyor ve şaraplarını döküyordu. Şarap vadide aktı. Bu sebeple oraya Mercü'n-Nebîz dendi. Bir şairleri bu konuda şöyle dedi:

Nebize gelince ben onu içmem. Zira Ebû Mardiyye el-Kelbî'den korkuyorum.

O şiddet uyguluyor, silahına davranıp şarap içenleri takip etmek için duvarlar üzerinden sıçrıyor.

Abdurrahman, Tarhûn'dan, Kuteybe ile üzerinde sulh yaptığı haraç borcunu teslim aldı, yanında bulunan rehineleri ona teslim ettikten sonra Buhara'da bulunan Kuteybe'ye gitmek üzere buradan ayrıldı. Oradan da Merv'e döndüler. Soğdlar Tarhûn'a: "Zilleti kabul ettin ve haracı benimsedin. Hem de yaşlısın artık. Sana ihtiyacımız yok," dediler. Tarhûn: "İstediği-

nizi başa getirin." Bunun üzerine Gavzek'i başa getirdiler, Tarhûn'u da hapse attılar. Tarhûn: "Mülkü benden aldıktan sonra sıra öldürmektir. Başkası bunu yapacağına ben yapsam bana daha sevimlidir," dedi ve kılıcını karnına dayayarak ağırlığını ona verdi, kılıç sırtından çıktı. Kuteybe, Sicistan'a gittikten sonra Tarhûn'a bunu reva gördüler ve Gavzek'i başa getirdiler.

Bâhilîler ise şöyle dediler: Kuteybe, Şûmân Meliki'ni kuşattı ve kaleye karşı mancınıkları kurdu. Fahcâ diye adlandırdığı mancınığı da kurdu. Attığı ilk taşla duvara isabet kaydetti. İkinci atışta şehre isabet etti. Ondan sonra peş peşe taşlar şehrin üzerine düştü. Taşlardan biri emîrin meclisine düştü ve bir adama isabet ederek ölümüne sebep oldu. Böylece Kuteybe güç kullanarak kaleyi fethetti. Ardından Kis ve Nesef'e döndü, oradan Buhara'ya geçti. Burada, içinde bir ateş mabedi ve ilahlar evi bulunan bir köyde konakladı. Köyde tavus kuşları vardı. Orayı Tavuslar Evi diye adlandırdılar. Oradan da Tarhûn ile üzerinde antlaştığı haracı almak üzere Soğd'a yöneldi. Soğd Vadisi'nin güzelliğini görünce şu beyitleri dillendirdi:

[464] *Mümbit ve yemyeşil bir vadi. Onu insanlara karşı, tozlu dumanlı bir günün endişesiyle savundu durdu.*

Oraya sırtında süvarileri olan asil atlarla geldim. Süvarileri saçı birbirine karışmış kişileri bertaraf eder ve canlarını alırlar.

Ravi dedi: Kuteybe, Tarhûn'dan haraç alacağını aldı ve Buhara'ya dönerek oraya henüz çok genç olan Huzah'ı emîr yaptı ve ona karşı gelmesinden endişe ettiği kişileri bertaraf ettikten sonra Âmül üzerinden Merv'e döndü.

Ravi dedi: Bâhilîler Beşşâr b. Amr ve Bâhile'den bir adamdan naklen şöyle dediğini anlattılar:

İnsanlar evlerini henüz çatmadan kale fethedildi.

***

Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Mekke'ye Vali Olması

Bu yılda Velîd b. Abdülmelik, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi Mekke valiliğine getirdi. Hâlid, Velîd ölünceye kadar bu görevde kaldı.

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, İsmâil b. İbrâhim b. Ukbe, Benî Mahzûm'un azatlısı Nâfi' ve Hâlid b. Abdullah'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ey insanlar! Sizler Allah'ın beldelerinin en saygın olanı içindesiniz. Allah evi için bu beldeyi seçmiş ve gücü yeten kullarına evini ziyaret etmeyi farz kılmıştır. Ey insanlar! İtaate ve cemaate sarılın ve şüphelerden sakının. Allah'a yemin ederim ki imamını suçlayan bir kimse bana getirilse onu Harem'de asacağım. Allah hilafeti takdir ettiği kimseye nasip kılmıştır. Öyleyse bunu teslimiyet içinde kabul edin. Şöyle, böyle demeyin. Halife'nin yazdığı veya uygun gördüğü hususları uygulamaktan başka bir tercihim yoktur. Bilesiniz ki bazı muhaliflerin size gelerek memleketlerinizde ikamet ettiklerini duyuyorum. Sakın cemaatten saptığını bildiğiniz kimseleri misafir etmeyin. Onları kimin evinde bulursam o evi yıkacağım. O hâlde kimi misafir ettiklerinizi bilin. İtaate ve cemaate bağlı kalın. Zira ayrılık büyük bir beladır.

Muhammed b. Ömer dedi: İsmâil b. İbrâhim bana Mûsâ b. Ukbe'den naklen Ebû Habîbe'nin şöyle dediğini anlattı: [465]

Umre yaptım. Bu süre zarfında Benî Esed evleri muhitinde Zübeyr'in evlerinde konakladım. Derken beni çağırmaya başladı. Ona gittim. Bana: "Kimsin?" dedi. Medineliyim dedim. "Neden muhaliflerin evinde kalıyorsun?" dedi. "Bir iki gün kalıp evime gideceğim. Benim muhalefet gibi bir meselem yoktur. Ben hilafet makamına saygı duyanlardanım. Onu inkâr edenlerin helak olduklarını düşünürüm," dedim. O: "Öyleyse ne kadar istersen kalabilirsin. Hilafeti küçümseyenlerin ikametinden hoşnut değiliz," dedi. "Bundan Allah'a sığınırım," dedim.

Bir gün şöyle dediğini işittim: "Vallahi bilsem ki bu vahşi hayvanlar dile gelse de itaat etmeyeceğini ifade etse onu Harem bölgesinden çıkarırım. Cemaate muhalif olanlar ve onu küçümseyenler Allah'ın Harem'inde ve emniyetinde kalamaz." "Allah, Emîri muvaffak etsin," dedim.

***

Bu yılda hac işleri Velîd b. Abdülmelik tarafından icra edildi. Ahmed b. Sâbit bana bu rivayeti bir raviden naklen İshak

b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den şöyle dediğini anlattı: Velîd b. Abdülmelik doksan bir yılında hac ibadetini ifa etti.

Muhammed b. Ömer de aynı şeyi söyledi: Mûsâ b. Ebû Bekir bana Sâlih b. Keysân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Velîd'in gelme vakti gelince Ömer b. Abdülazîz, Kureyşli yirmi adama ona refakat etmeleri emrini verdi. Önce onu karşılayacaklardı. Bunların arasında Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Abdülhâris b. Hişâm, kardeşi Muhammed b. Abdurrahman ve Abdullah b. Amr b. Osman b. Affân da vardı. Bunlar karşılamak için çıktılar ve Süveydâ'ya kadar gittiler. Bunlar Ömer b. Abdülazîz'in refakatindeydiler. İnsanların binek hayvanları ve atları vardı. Velîd'i karşıladılar. Kendisi bineğinin üzerindeydi. Onun koruması onlara: "Müminlerin Emîri için inin," dedi. Bunun üzerine indiler. Arkasından da binmelerini söyledi. Ardından Ömer b. Abdülazîz'i çağırdı. Ömer onunla birlikte yürüyerek Zî Huşub'a kadar gittiler. Burada konakladı ve karşılama heyetindekileri tek tek çağırdı. Halife'yi selamladılar. Akabinde sabah yemeğinin getirilmesini emretti. Onunla birlikte yediler. Sonra Zî Huşub'dan hareket etti. Medine'ye girince mescide giderek incelemede bulundu. İnsanlar mescidin içinden çıkarıldılar ve içinde hiç kimse bırakılmadı.
[466] Saîd b. el-Müseyyeb içeride kaldı ve korumalardan hiç kimse onu çıkarmaya cüret edemedi. Üzerinde beş dirhemden fazla para etmeyen iki örtü parçası vardı. Ona: "Kalksan iyi olur," dediler. O: "Vallahi her zamanki kalkış vaktim gelmeden kalkmayacağım," dedi. Ona: "Müminlerin Emîri'ne selam versen," dediler. O: "Vallahi onun için kalkmayacağım," dedi. Ömer b. Abdülazîz dedi: "Velîd'i mescidin bir tarafında tutmaya çalıştım ki kalkıncaya kadar Saîd'i görmesin. Ancak Velîd bir anlık bir bakışla kıble tarafına baktı: "Orada oturan şahıs kimdir? Yoksa Saîd b. el-Müseyyeb mi?" dedi. Ömer: "Evet, ey Müminlerin Emîri! Durumu pek iç açıcı değildir. Bilseydi senin için kalkar ve sana selam verirdi. Ne var ki gözleri zayıf görür," dedi. Velîd: "Durumunu bilirim. Biz yanına gidip ona selam verelim," dedi. Velîd mescidi dolaştıktan sonra kabrin başında durdu, ondan sonra da Saîd'in yanına giderek yanında dur-

du ve ona: "Ey şeyh, nasılsın?" dedi. Vallahi adam yerinden kıpırdamadı ve ayağa kalkmadı ve oturduğu yerden: "İyidir, hamdolsun. Müminlerin Emîri nasıl?" dedi. Velîd: "İyidir Allah'a hamdolsun," dedi. Velîd ayrılırken Ömer'e: "Geride kalan zattır işte," diyordu. Ömer de: "Evet öyledir ey Müminlerin Emîri," diye karşılık verdi.

Ravi dedi: Velîd, Medine'de çok sayıda Acem köleyi, altın ve gümüş mutfak eşyasını, mal ve parayı insanlara taksim etti. Cumada hutbe okudu ve insanlara namaz kıldırdı.

Muhammed b. Ömer dedi: İshak b. Yahyâ bana şöyle anlattı:

Hacca gittiği yıl Velîd'in cuma günü Resulullah'ın (sav.) minberinde hutbe okuduğunu, askerlerin minberden itibaren arkaya doğru iki saf hâlinde dizildiklerini, ellerinde ve omuzlarında demir çubuk taşıdıklarını gördüm. Üzerinde bir cübbe ve başında bir serpuş vardı. Üzerinde aba yoktu. Minbere çıktı ve oturdu. Sonra müezzinler ezan okudular. Akabinde de birinci hutbeyi oturarak okurken ikinci hutbeyi ayakta olduğu hâlde okudu. İshak dedi: Recâ b. Hayve'nin de ona refakat ettiğini gördüm. "Böyle mi yapıyorlar," dedim. Adam: "Evet, Muâviye'den beri öyle yapıyorlar," dedi. Onunla konuşmaz mısın?" dedim. Şöyle dedi: Kabîsa b. Züeyb bana şöyle anlattı: Kendisi Abdülmelik b. Mervân ile konuştum ancak uyarımı dikkate almadı: "Osman bu şekilde hutbe okudu," dedi. Ben [467] de: "Vallahi böyle okumadı. O hutbeyi ayakta okudu," dedim. Recâ: "Onlara öyle nakledildi ve onlar da öyle hareket ediyorlar," dedi.

İshak dedi: Onların içinde onun kadar mütekebbir olanı görmedik.

Muhammed b. Ömer dedi: Velîd yanında Resulullah'ın (sav.) mescidi için güzel koku ve buhurdanla Kâbe için örtü getirdi. Örtü açıldı ve mescitte sergilendi. Âdeta benzeri görülmemiş ipek kumaştandı. Bir gün sergilendikten sonra tekrar katlandı ve kaldırıldı.

Ravi dedi: Hac işlerini Velîd b. Abdülmelik icra etti.

Bir önceki yılda valilik görevini icra edenler Mekke hariç, bu yılda da görevlerini sürdürdüler. Vâkıdî'nin naklettiğine göre bu yılda Mekke Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî idi.

Başkalarıysa şöyle dedi: Bu yılda Mekke valiliği görevi de Ömer b. Abdülazîz'in uhdesine verildi.

[468] **Hicretin 92. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu olaylardan biri de Mesleme b. Abdülmelik ve Ömer b. Velîd'in Rum diyarında gerçekleştirdikleri gazadır. Mesleme bu gazada üç kale fethetti. Sûsenelileri de Rum diyarının ortasına doğru sürdü.

***

Endülüs'ün Fethi

Bu yılda Mûsâ b. Nusayr'ın azatlısı Târık b. Ziyâd on iki bin askerle Endülüs gazasını gerçekleştirdi. Bu gazada Endülüs Kralı'yla karşılaştı. Vâkıdî'nin iddiasına göre Edrinok adında olan bu adam Asbahanlıdır. Bunlar Endülüs Acemlerinin kralıdırlar. Târık komutasındaki bütün askerlerle ona karşı saldırıya geçti. Buna karşılık Edrinok da tahtı üzerinde, tacı başında, eldivenleri elinde ve kralların giysi ve ziynetleri üzerinde olduğu hâlde saldırıya geçti. Şiddetli bir muharebeye tutuştular ve Allah, Edrinok'u öldürdü. Böylece doksan iki yılında Endülüs fethedildi.

***

Bu yılda –bazı siyercilerin rivayetine göre– Kuteybe, Büyük Rutbîl ve Zâbül üzerine gitmek üzere Sicistan gazasına çıktı. Kuteybe, Sicistan'a varınca Rutbîl'in elçileri sulh talebiyle karşıladılar. Kuteybe talebi kabul etti ve ayrıldı. Onların başında da amil olarak Abdu Rabbih b. Umeyr el-Leysî'yi bıraktı.

***

Bu yılda hac işlerini Medine Valisi Ömer b. Abdülazîz icra etti. Ahmed b. Sâbit buna dair rivayeti bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bana nakletti.

Vâkıdî ve başkaları da aynı görüştedirler.

Bir önceki yılın valileri bu yılda da görevlerini sürdürdüler.

Hicretin 93. Yılı [469]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu olaylardan biri de Abbâs b. Velîd'in Rum diyarında gerçekleştirdiği gazadır. Bu gazada Allah kendisine Semestiye'nin fethini nasip etti.

Yine bu yılda Mervân b. Velîd Rum diyarında gazaya çıktı ve Hancere'ye kadar gitti.

Mesleme b. Abdülmelik de bu yılda Rum topraklarında sefere çıktı ve Mâse, Hısn el-Hadîd, Gazâle ve Malatya tarafındaki Berceme'yi fethetti.

***

Kuteybe ile Harzemşah

Kuteybe'nin Harzemşah ile Sulh Yapması ve Hâmcerd'in Fethi

Bu yılda Kuteybe, Hâmcerd'in hükümdarını öldürdü ve Harezm Hükümdarı'yla yeniden sulh yaptı.

Bu Olayların Sebepleri

Ali b. Muhammed, Ebü'l-Zeyyâl'dan naklen Mühelleb b. İyâs'tan; Hasan b. Rüşeyd, Tufeyl b. Mirdâs el-Ammî'den; Ali b. Mücâhid, Hanbel b. Ebî Harîde, Kuhistan Merzübânı, Küleyb b. Halef, Bâhilîler ve başkalarından naklen anlattılar. –Bazılarının zikrettiğini diğer bazıları zikretmemiştir.–

Bunların rivayetlerini telif ettim. Şöyle ki: Harezm Hükümdarı zayıf bir kişiydi. Bu sebeple kendisinden daha küçük olan kardeşi Hurrezaz onu mağlup etti. Eğer hükümdarın çevresindekilerden birinin güzel bir cariyesi, bir binek hayvanı veya kıymetli bir eşyası olduğunu duysa onu alırdı. Ya da birisinin bir kızı, bir kız kardeşi veya güzel bir karısı olduğunu haber alsa onu gasbederdi. Dilediğini hapseder, dilediğini alırdı. Hiç kimse ona karşı çıkamazdı. Hükümdar da ona mâni olmazdı. Hükümdara şikâyet edilse de "Ona gücüm yetmez!" der ve bu durum onu öfkelendirirdi. Bu durum uzayıp gidince Kutey-

be'ye yazarak onu memleketine davet etti ve memleketi ona teslim etmek istedi. Ona Harezm şehirlerinin anahtarlarını da gönderdi. Her üç şehrin anahtarları altındandı. Ona şartlarını da bildirdi. Buna göre kardeşini ve hasımlarını ona teslim edecek, o da onlar hakkında istediği hükmü verecekti. Bu maksatla Kuteybe'ye elçiler gönderdi. Ancak ne merzübânlarından
[470] ne de dihkânlarından hiç kimseyi Kuteybe'ye yazdıklarından haberdar etmedi. Onun elçileri kışın sonunda ve gaza mevsiminin başında Kuteybe'ye geldiler. Kuteybe bu sıralarda gazaya çıkmak için hazırlık yapmıştı. Kuteybe, Soğdlar üzerine gideceğini ima etti. Harzemşah'ın elçileri hükümdara arzu ettiği cevapla geri döndüler. Kuteybe, Merv'de Müslim'in azatlısı Sâbit el-A'ver'i vekil olarak bıraktı ve sefere çıktı.

Ravi dedi: Harzemşah, mülk sahiplerini, din âlimlerini ve dihkânlarını topladı ve şöyle dedi: "Kuteybe, Soğdlar üzerine gidecek. Bize karşı bir gaza düşüncesi yoktur. Gelin bu baharımızda keyfimize bakalım," dedi. Bunun üzerine içmeye ve eğlenmeye yöneldiler. Zira gaza tehlikesinden emin olmuşlardı.

Ravi dedi: Kuteybe nehrin yanındaki Hezâresb'de konuşlanınca olanların farkına vardılar. Harzemşah adamlarına: "Ne düşünüyorsunuz?" dedi. Onlar: "Onunla savaşalım," dediler. Harzemşah: "Ben aynı görüşte değilim. Bizden daha güçlü olanlar onun karşısında âciz kaldılar. Ona vereceğimiz mal ve parayla onu bu yıl için geri gönderelim. Ondan sonra da bir düşünelim," dedi. Onlar: "Senin görüşüne tâbiyiz," dediler. Ardından Harzemşah nehrin arkasındaki Fil şehrine gitti ve orada konakladı. Harezm'in şehirleri üç tane olup içlerinde Fil şehri en korunaklı olanıdır. Harzemşah burada konakladı. Kuteybe ise nehrin öbür tarafında Hezâresb'de bulunuyordu ve nehri henüz geçmemişti. İki taraf arasında Belh Nehri vardı. Kuteybe'yle on bin baş hayvan, bir pınar ve ayni eşya vermek üzere antlaştılar. Ayrıca Hâmcerd Hükümdarı'na karşı ona yardım edecek, ona yazdıkları hususlarda vefa gösterecekti. Kuteybe şartları kabul etti ve ona vefa gösterdi. Kuteybe kardeşini Harzemşah'a husumet besleyen Hâmcerd Hükümdarı üzerine gönderdi. Abdurrahman onunla savaştı, onu öldüre-

rek topraklarını ele geçirdi ve onlardan dört bin esir alarak Kuteybe'ye götürdü. Kuteybe onları bertaraf etti. Abdurrahman esirleri getirince Kuteybe tahtının dışarıya çıkarılmasını emretti ve herkesin görebileceği bir şekilde yerini aldı. Sonra esirlerin öldürülmesi emrini verdi. Bunun üzerine önünde bin, sağında bin, solunda bin ve arkasında bin olmak üzere esirler öldürüldü. Mühelleb b. İyâs dedi: O gün eşrafın kılıçları alındı ve onlarla boyunlar vuruldu. İçlerinde kesmeyen ve yaralamayanları vardı. Kılıcımı aldılar, kime vurulduysa orasını ikiye böldü. Kuteybe'nin bazı yakınları bana haset ettiler. Kılıcı kullanan bana göz atarak kılıcın keskin tarafını değil yüzünü kullanmak istediğini söyledi. Az bir şey kılıcı böyle kullandı. Ancak maktulün dişine isabet ederek onu yardı.

Ebü'l-Zeyyâl dedi: Kılıç yanımdadır. Öte yandan Kuteybe, Harzemşah'a kardeşini ve ona husumet besleyenleri teslim [471] etti. Harzemşah onları öldürdü ve mallarını seçerek Kuteybe'ye gönderdi. Kuteybe Fil şehrine girdi ve Harzemşah'tan üzerinde sulh yaptığı şeyleri aldı ve Hezâresb'e döndü. Ka'b el-Eşkarî bu konuda şöyle dedi:

Fil şehri içindekilerle sana ram oldu ve zulmetmedi. Oysa senden önce küstah geveze onu istemişti.

Sınır bölgesini savunmak için delici mızrak ve gevşek tabiatlı ve kalbi katı olan yeterli değildir.

Türklerin Kâzeh'in ötesinde öldürüldükleri geceleri hatırlıyor musunuz? O zaman geveze yorgana bürünmüştü.

Atlara ancak büyüdükleri zaman bindiler. Bu sebeple onlar atların omuzlarına ağır gelirler.

Siz Şebâs, Merdâzân ve Beshrâ'dansınız. İçi ağaç kabuğuyla dolu mezarlardır.

Ben Ebû Hafs'ın günlerinin onu üstün kıldığını gördüm. Nitekim insanların gayreti farklıdır.

Kays açık sözlüdür. Bazı insanları da köy, kırsal kesim, nesep ve kusur hususları bir araya getirir.

Âciz insanlara itaat etseydin yetmiş bini bölüşemezlerdi. Soğdların şerefi hedeftedir.

Semerkant'ta da taksim edeceğin başka bir ganimet vardır. Tabii eğer telef olmazsa.

İnsanlar bir hayır işlerlerse sen onların önündesin. Onların geride bıraktıkları şereften mahrum değilsin.

Ravi dedi: Ali b. Mücâhid bana şöyle okudu:

Fil şehri Kâz'dan ötesiyle sana ram oldu...

Hasan b. Rüşeyd el-Cüzcânî de bu şekilde nakletti. Bu ikilinin dışındakiler ise şu şekilde ifade etmişlerdir:

Fil şehri içindekilerle sana ram oldu...

Onlara göre Fil şehri Semerkant'tır. Ravi dedi: Bana göre en doğrusu Ali b. Mücâhid'in sözüdür.

Bâhilîler derler ki: Kuteybe, Harezm'de yüz bin baş hayvan ele geçirdi. Ravi dedi: Kuteybe'nin has adamları doksan üç yı-
[472] lında onunla konuştular ve insanlar Sicistan'dan geldiler ve yorgundular. "Onları bu yıl dinlendir," dediler. Ancak Kuteybe kabul etmedi ve Harezm ile sulh yaptıktan sonra Soğd üzerine gitti. Bu konuda Eşkarî şöyle dedi:

Âciz insanlara uysaydım yetmiş bini bölüşemezlerdi. Soğd'un şerefi de sıradadır.

***

Semerkant'ın Fethi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Kuteybe, Harezm'den ayrılırken Semerkant gazasını gerçekleştirdi ve şehri fethetti.

Bu Konuda Nakledilen Rivayetler

Daha önce Ali b. Muhammed'in Kuteybe'nin Harezm Hükümdarı'yla yaptığı sulha dair rivayeti zikretmiştim. Ali b. Muhammed bu rivayette şu bilgiye de yer vermiştir: Kuteybe, Harezm sulhunu yaptıktan sonra Müceşşer b. Müzâhim es-Sülemî kalktı ve ona: "Seninle bir işim var. Yalnız konuşabilir miyiz?" dedi. Kuteybe onunla baş başa kaldı. Müceşşir ona: "Bir gün Soğd üzerine gideceksen bu işi şimdi yap. Onlar bu yıl onların üzerine gitmeyeceğinden eminler. Onlarla aranda on günlük mesafe var." Kuteybe: "Birileri mi sana bu telkinde bulundu?" dedi. Müceşşir: "Hayır," dedi. Kuteybe: "Bu konuda kimseye bir şey söyledin mi?" dedi. Müceşşir: "Hayır," dedi. Kuteybe: "Allah'a

yemin ederim ki bu konuda birisi bir şey söylerse senin boynunu vuracağım," dedi. Sonra o gün konaklamaya devam etti. Ertesi gün sabahlayınca Abdurrahman'ı çağırdı ve ona: "Süvari ve okçularla yola çık ve ağırlıkları Merv'e yönlendir," dedi. Ağırlıklar Merv'e yönlendirildi. Abdurrahman, Merv'e gitmek üzere gün boyunca onları takip etti. Akşam olunca Kuteybe ona: "Sabah olunca ağırlıkları Merv'e doğru yola çıkar ve sen de süvari ve okçularla Soğd istikametinde yola çık. Ancak durumu gizli tut. Ben de senin peşinden geliyorum," dedi.

Ravi dedi: Haber Abdurrahman'a ulaşınca ağırlıkların başındakilere Merv'e gitmelerini emretti ve emredilen yönde harekete geçti. Kuteybe insanlara hitap etti ve şöyle dedi:

Allah gazanın mümkün olduğu bir zamanda bu beldenin fethini size müyesser kıldı. Soğd da başkaldırmış ve bize karşı taahhüdünü ihlal etmiştir. Tarhûn ile yaptığımız antlaşma gereğince vermeyi taahhüt ettiklerini vermekten imtina etmişler ve yaptıklarını duymuşsunuzdur. Allah şöyle buyurmuş- [473]
tur: "*Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur.*"[66] Öyleyse Allah'ın inayetiyle harekete geçin. Umarım ki Harezm ve Soğd, Nadîr ve Kurayza akıbetine uğrarlar. Allah şöyle buyurur: "*Öbürüne henüz güç yetiremediniz. Allah bilgi ve kudretiyle onu ihata etmiştir.*"[67]

Ravi dedi: Kuteybe, Soğd'a vardı. Nitekim Abdurrahman b. Müslim yirmi bin savaşçıyla öncü olarak daha önce varmıştı. Abdurrahman'ın konaklamasından üç veya dört gün sonra Kuteybe, Harezm ve Buhara ehliyle aynı yere intikal etti. Şöyle dedi: "Biz bir kavmin yurduna inersek '*Uyarılanların sabahı ne kötü olur!*'[68]" Kuteybe onları bir ay boyunca kuşatma altında tuttu. Onlar da muhasara müddetince defalarca tek bir cephe üzerinden savaştılar.

Soğdlar kuşatmanın uzamasından korktular ve Şaş Hükümdarı ile Fergana İhşâdı'na yazarak: "Araplar bize karşı

66 Fetih, 48/10.
67 Fetih, 48/21.
68 Sâffât, 37/177.

muzaffer olurlarsa bize yaptıklarını size de yapacaklar. Artık kendiniz için düşünün," dediler.

Bunun üzerine harekete geçmeye karar verdiler. Soğdlara haber göndererek: "Biz gelinceye kadar onları oyalayın," dediler.

Ravi dedi: Şaş ve Ferganalılar; merzübân, komutan ve cengâverlerin evlatlarından seçkin savaşçılar seçtiler ve onları gece vakti ani bir baskınla onların üzerine gitmelerini tembih ederek gönderdiler. Müslümanların casusları gelip durumu haber verdiler. Bunun üzerine Kuteybe de yiğitlerden üç yüz veya altı yüz seçkin savaşçı seçerek Sâlih b. Müslim'i başlarına getirdi. Onları baskının yapılacağından endişe ettiği yöne yönlendirdi. Sâlih kendilerine haber getirecek casuslarını gönderdi. Askerden iki fersah kadar mesafede konuşlandı. Casuslar döndüler ve ona düşmanın aynı gecede varacağını haber verdiler. Bunun üzerine Sâlih süvarilerini üç gruba ayırdı. İki yerde pusu kurdu. Kendisi de yolun ortasını işgal etti. Derken gece vakti müşrikler onlara baskın yaptılar. Onlar Sâlih'in yerinden habersizdiler ve kimsenin onlara tuzak kurmadığından emin bulunuyorlardı. Sâlih ile yüz yüze gelinceye kadar ondan habersizdiler. Onunla karşı karşıya gelince ona saldırdılar. Mızraklarla vuruşmaya başlayınca da Sâlih'in pusuya yatan iki süvari grubu savaşa katıldılar. Ravi dedi: Berâcime'den bir adam: "Onları muhasara ettik ancak o savaşçılar kadar çetin sabır ve sebat ehli görmedim. Onları öldürdük
[474] ancak az bir kısmı kurtulabildi. Onların silahlarını ele geçirdik ve başlarını gövdelerinden ayırdık. Onlardan esirler aldık. Onlara kimleri öldürdüğümüzü sorduk. Onlar: "Siz emîrlerin, liderlerin ve yiğitlerin oğullarını öldürdünüz. Öyle adamlar öldürdünüz ki her biri yüz adama bedeldi." Sabahlayınca ordugâhlarına girdik. Her birimiz ismiyle bilinen bir başı astık. Silahın güzelini, eşyanın kıymetlisini, altın kemerleri ve güçlü binek hayvanları ele geçirdik. Kuteybe onları bize özel olarak bağışladı. Bu durum Soğdların maneviyatını kırdı. Kuteybe onlara karşı mancınıklar kurdu ve bu mancınıklarla onlara taşlar attı. Aynı zamanda onlarla savaşıyor ve onlarla muha-

rebeden kaçınmıyordu. Buharalılar ve Harezmlilerden savaşçılar onun yanında sağlam bir duruş sergilediler, çetin bir muharebede bulundular ve canlarını ortaya koydular.

Bunun üzerine Gavzek ona haber göndererek: "Bana karşı kardeşlerim ve yurdumun insanları olan Acemlerle savaşıyorsun. Bana karşı Arapları çıkar," dedi. Bunun üzerine Kuteybe öfkelendi ve Cedelî'yi çağırarak ona: "Savaşçıları gözden geçir ve gözde savaşçıları ayır," dedi. Adam onları topladı ve Kuteybe bizzat onları gözden geçirdi. Sonra manga başlarını çağırdı, askeri tek tek denetledi. Arif'e: "Bu nasıldır?" derdi Arif: "Cesurdur," diye söylerdi. "Ya bu nasıldır?" diye sorar, arif: "Bu korkaktır," derdi. Sonra "Bu nasıl?" derdi. Arif: "Orta," derdi. Kuteybe korkaklara kokuşmuşlar anlamında *entân* derdi. Onların atlarını ve güzel silahlarını alıp cesur ve orta hâlli olanlara verdi. Silahın kötüsünü de onlara bıraktı. Sonra askerleriyle taarruza geçti, süvari ve piyadeleriyle savaştı. Şehri de mancınıklarla dövdü. Kalede bir gedik açtı. Ancak onu darı çuvallarıyla kapattılar. Onlardan bir adam geldi ve o gedikten Kuteybe'ye sövdü. Kuteybe'nin yanında okçular vardı. Kuteybe onlara: "Aranızdan iki adam seçin," dedi. İki adam seçtiler. Kuteybe: "Hanginiz o adama ok atacak? Atışında isabet ederse ona on bin dirhem vereceğim. İsabet kaydetmezse elini keseceğim," dedi. Biri tereddüt etti. Diğeri öne atılarak ona bir ok attı ve gözüne isabet kaydetti. Kuteybe ona on bin dirhem verilmesini emretti.

Ravi dedi: Bâhilîler bize Yahyâ b. Hâlid, Müslim b. Amr'ın azatlısı olan babası Hâlid b. Bâb'dan naklen şöyle dediğini anlattılar:

Kuteybe'nin okçularındandım. Şehri fethettiğimizde surun üstüne çıktım ve bahsi geçen adamın durduğu yere gittim. Cesedinin duvarın üstünde olduğunu gördüm. Baktım ki ok gözünden girmiş kafasının arkasından çıkmıştı. Ertesi sabah [475] olunca şehre atışlar yaptılar ve kale duvarında gedik açtılar. Bunun üzerine Kuteybe: "Elinizi çabuk tutun ki gedikten geçesiniz," dedi. Savaşçılar savaştılar ve gediğe dayandılar. Ancak Soğdlar oklarla karşı koydular. Müslümanlar kalkanlarını kullandılar. Savaşçı kalkanı yüzüne tutup saldırıyordu. Gediğe

dayanınca Kuteybe'ye: "Bugün bizi bırak yarın seninle sulh yapacağız," dediler.

Bâhilîler şöyle diyorlar: Kuteybe: "Onlarla ancak adamlarımız gediğe dayandıkları, mancınıklarımız şehirlerine ve başlarının üstüne taş yağdırdığı hâlde onlarla sulh yaparız," dedi.

Ravi dedi: Başkaları ise şöyle diyorlar: Kuteybe: "Köleler kızdılar. Zaferinizle yetinin ve ayrılın," dedi. Bunun üzerine meydandan ayrıldılar ve ertesi gün yıllık iki milyon iki yüz bin haraç mukabilinde onlarla sulh yaptı. Ayrıca içinde bulunulan yılda ona otuz bin baş vereceklerdi. Bunların içinde çocuk, yaşlı ve kusurlu bulunmayacaktı. Şehri de tahliye edecekler ve içinde hiçbir savaşçıları kalmayacaktı. Bir de onun için bir mescit kurulacak, içinde namaz kılacak, minber kurulacak ve üzerinde hutbe irat edecekti. Yemek yiyip çıkacaktı.

Sulh yapılınca Kuteybe her humustan iki adam olmak üzere on adam gönderdi. Bunlar üzerinde anlaştıkları meblağı teslim aldılar. Kuteybe şöyle dedi: "Şimdi evlatları ve kardeşleri sizin elinizde olunca zillete duçar oldular," dedi. Sonra şehri tahliye edip bir mescit kurdular. Kuteybe mescitte namaz kıldı ve bir hutbe irat etti. Ardından da sabah yemeğini yedi ve Soğdlara haber göndererek: "Sizden kim eşyasını almak isterse alsın. Zira ben bu şehirden çıkmayacağım. Ben bu yaptıklarımı sizin için yaptım. Sizden üzerinde anlaştığımızdan başka bir şey almayacağım. Ancak asker bu şehirde ikamet edecek," dedi.

Bâhilîler şöyle demişlerdir: Kuteybe yüz bin baş ile ateş evlerindeki putların süs eşyası üzerinde anlaştı. Onlarla üzerinde anlaştığı şeyleri aldı. Putlar getirilip önüne konuldu. Üzerlerindeki ziynet eşyaları alındı. Geride bir konak büyüklüğünde bir yığın kaldı. Bunların yakılmasını emretti. Bunun üzerine Acemler: "İçinde öyle putlar vardır ki onları yakan helak olur," dediler. Kuteybe: "Ben onları kendi ellerimle yakacağım," dedi. Bunun üzerine Gavzek geldi ve Kuteybe'nin
[476] önünde diz çöktü ve şöyle dedi: "Ey Emîr! Sana teşekkür etmek benim için bir gerekliliktir. Bu putlara dokunma." Kutey-

be ateş getirilmesini istedi ve bir şule alarak çıktı ve tekbir getirdi. Sonra putları ateşe verdi. İnsanlar da yakma işine katıldılar. Putlar tutuştu ve cayır cayır yandı. Geride altın ve gümüş çivileri gibi kıymetli şeyler kaldı. Bunlar tartıldı ve elli bin miskal çıktı.

***

Ravi dedi: Muhalled b. Hamza b. Bayd babasından naklen şöyle dediğini anlattı: Kuteybe'nin Semerkant ve bazı Horasan yerleşim merkezlerinin fethine şahit olan birisi bana şöyle nakletti:

Büyük bakır kazanlar çıkardılar. Bunun üzerine Kuteybe, Hudayn'a: "Ey Ebû Sâsân! Sence Rakāş'ın böyle kazanları var mıydı?" dedi. Hudayn: "Hayır, ancak Aylân'ın böyle kazanları vardı," dedi. Kuteybe gülerek: "Öcünü aldın," dedi.

Ravi dedi: Muhammed b. Ebî Uyeyne, Süleyman b. Ali'nin huzurunda Selm b. Kuteybe'ye: "Acemler, Harezm ve Semerkant'a ihanet etti diye Kuteybe'yi ayıplıyorlar," dedi.

Ravi dedi: Benî Sedûs'tan yaşlı bir zat Hamza b. Bayd'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Kuteybe, Horasan'da Soğd'da Yezdicerd sülalesinden bir cariye ele geçirdi. Kuteybe: "Ne dersiniz? Bunun oğlu melez mi olur?" dedi. Onlar: "Evet, babası tarafından melez olur," dediler. Bunun üzerine onu Haccâc'a gönderdi. Haccâc da onu Velîd'e gönderdi. Velîd'den Yezîd'i doğurdu.

Ravi dedi: Bâhile'den bir adam bana Nehşel b. Yezîd ve amcasından –nitekim o bu olayları idrak etmişti– naklen şöyle dediğini anlattı:

Gavzek, Kuteybe'nin onlara karşı kararlılığını ve ısrarını görünce Şaş Hükümdarı'na, Fergana İhşâdı'na ve Hakan'a: "Biz Araplarla aranızda yer alıyoruz. Bize ulaşırsa siz daha zayıf ve zelil bir duruma düşersiniz. Sizde ne kadar kuvvet varsa onu ortaya koyun." Bunun üzerine bir durum değerlendirmesi yaptılar ve dediler ki: "Biz sefillerimizden dolayı kaybediyoruz. Onlar bizi bildikleri gibi bulmasınlar. Biz emîr ve liderler bu işin sorumlularıyız. Öyleyse emîr ve liderlerle cengâverlerin oğullarını bu iş için seçin. Bunlar sefere çıksınlar ve Kuteybe'nin ordusu üzerine gitsinler ve bir gece baskını yapsınlar. Zira o

Soğdların muhasarasıyla meşguldür." Nitekim öyle yaptılar ve
[477] bu grubun başına Hakan'ın bir oğlunu getirdiler. Bunlar yola çıktılar ve gece baskını yapmayı kararlaştırdılar. Kuteybe olup bitenleri haber aldı. O da cengâverleri, yiğitleri ve ileri gelenleri seçti. Şu'be b. Zahîr ile Züheyr b. Hayyân da seçilenler arasındaydılar. Bu grup dört yüz kişiydiler. Kuteybe onlara: "Düşmanlarınız Allah'ın size olan inayetini ve yardımını, sizin saldırılardaki azim ve galibiyetinizi, Allah'ın sizi onlara galip getirmesini görünce size tuzak kurup ani baskın yapmayı kararlaştırdılar; bu çerçevede dihkân ve emîrlerini seçtiler. Sizler de Arapların silahşor ve ileri gelenlerisiniz. Allah diniyle size ikramda bulunmuştur. O hâlde Allah için güzel bir eda sergileyin ve bununla sevabı hak edin. Hasebinizi de savunacaksınız," dedi.

Kuteybe düşmanı takip etmek üzere casuslar gönderdi. Gece vakti ordugâhına ulaşabilecekleri yakın bir noktaya gelince seçkinlerden kurduğu birliği devreye soktu. Onlarla konuştu ve onları teşvik etti. Onların başına Sâlih b. Müslim'i getirdi. Akşam vakti ordugâhtan çıktılar ve ordudan iki fersah uzakta düşmanın geleceği yolda konuşlandılar. Sâlih süvarilerini gruplara ayırdı. Sağında ve solunda olmak üzere iki pusu kurdu. Gecenin yarısı veya üçte ikisi geçince düşman toplu hâlde, sessizlik içinde ve hızlı bir şekilde geldiler. Sâlih ise süvarilerinin başında bekliyordu. Onu görünce ona saldırdılar. İki taraf mızrak muharebesine dalınca sağda ve solda pusuda yatan süvariler harekete geçtiler. Artık intisap naralarından başka bir şey duymuyorduk. Onlardan daha çetin kimse görmedik.

Ravi dedi: Berâcime'den bir adam dedi: Züheyr veya Şu'be bana şöyle anlattı:

Onlarla karşılıklı kılıç ve mızrak darbeleriyle vuruşurken gece vakti Kuteybe'yi fark ettim. Ona: "Anam babam sana feda olsun. Vaziyeti nasıl görüyorsun?" dedim. O: "Sus! Allah ağzını kırsın. Onları öldürdük ve onlardan ancak kaçanlar kurtulabildi. Sonra ele geçirdiğimiz özel eşyalarını sabaha kadar toplamak ve başları gövdelerden ayırmakla meşguldük. Ardından ordugâha döndük. Hiçbir grup bizim ele geçirdiğimizi ele geçirebilmiş değildir. Her birimiz ismi bilinen bir baş ve elleri bağlı bir esirle gittik."

Ravi dedi: Kuteybe'ye başları götürdük. Bize: "Allah din için, ırzlar için sizi mükâfatlandırsın," dedi. Kuteybe bana da ikramda bulundu ancak benimle ilgili bir açıklaması olmadı. İkramda Hayyân el-Adevî ve Huleys eş-Şeybânî'yi benimle bir tuttu. Sandım ki bende gördüğü meziyeti onlarda da gördü. [478] Bu vaziyet Soğdların moralini bozdu ve sulh talebinde bulundular. Fidye vermeyi de teklif ettiler. Ancak Kuteybe kabul etmedi. "Ben Tarhûn'un kanının davacısıyım. O benim mevalimdendi ve zimmetimdeydi," dedi.

Raviler dedi: Amr b. Müslim babasından naklen şöyle anlattı:

Kuteybe'nin ikameti uzadı. Semerkant'ta bir gedik açıldı. Bir kişi fasih Arapçayla Kuteybe'ye sövdü. Amr b. Ebî Zehdem dedi: Kuteybe'nin etrafındaydık. Sövgü sözlerini duyunca süratle çıktık. Uzun süre sövmeye devam etti. Arkasından Kuteybe'nin bulunduğu revakların yanına geldim. Kuteybe'nin bir yün elbiseye bürünmüş olarak kendi kendine konuşur gibi şöyle diyordu: "Ey Semerkant! Şeytan daha ne zamana kadar yuvasını sende yaşatmaya devam edecek? Vallahi sabaha kadar kalsam senin ehline en sert şekilde davranacağım." Bunun üzerine arkadaşlarımın yanına gittim ve onlara: "Yarın bizden ve onlardan nice izzetinefis sahibi kişi ölecektir," dedim ve onlara durumu haber verdim.

Bâhile'ye gelince şöyle diyorlar: Kuteybe yola çıktı ve nehri sağına alarak Buhara'ya gitti. Buharalıları yanına aldı. Oradan da yola çıktı ve Erbincen şehrine geçti. Burada Erbinceniyye keçeleri yapılmaktadır. Buradayken Soğdların lideri Gavzek Türklerden, Şaş ve Fergana ehlinden oluşan büyük bir topluluk hâlinde Kuteybe'yle karşılaştı. İki taraf arasında münferit karşılaşmalar olduysa da topyekûn karşılaşma olmadı. Bu münferit karşılaşmalarda galibiyet Müslümanlardaydı. Semerkant şehrine yaklaşınca topyekûn saldırılar başladı. Soğdlar Müslümanlara karşı saldırıya geçtiler ve Müslümanları püskürterek ordugâhlarına kadar sürdüler. Arkasından Müslümanlar karşıt saldırıya geçtiler ve hasımlarını ordugâhlarına kadar kovalayarak onlardan çok sayıda savaşçıyı bertaraf ettiler. Akabinde de Semerkant'a girdiler ve onlarla sulh yaptılar.

Ravi dedi: Bâhilîler, Hâtim b. Ebî Sagīre'den naklen bize şöyle anlattılar:

O gün Müslümanların süvarileriyle vuruşan bir grup süvari gördüm. O gün Kuteybe tahtının orta yerde kurulmasını emretti ve üzerine oturdu. Müslümanlarla vuruştular ve Kuteybe'nin ötesine kadar sürüldüler. Kuteybe kılıcını bacaklarına dayayarak kalçası üzerine oturmuş ve oturuş şeklini değiştirmemişti. Merkez grubunu püskürten düşman, Müslümanların sağ ve sol kanatları tarafından kıskaca alındı ve hezimete uğratılarak ordugâhına kadar püskürtüldü, onlardan çok sayıda savaşçı öldürüldü. Akabinde de Semerkant şehrine girdiler. Gavzek yemek yaptı ve Kuteybe'yi davet etti. Kuteybe bir grup adamıyla davete geldi. Yemeği yedikten sonra şehri kendisine hibe etmesini istedi. Kuteybe, Hükümdar'a: "Semerkant'tan intikal et!" dedi. Hükümdar şehirden intikal etti. Bunun üzerine Kuteybe şu ayeti okudu: "*O kadîm Âd kavmini helak etti, Semûd'u da helak etti ve geriye hiçbir şey bırakmadı.*"[69]

[479] Ravi dedi: Ebü'l-Zeyyâl bize Ömer b. Abdullah et-Temîmî'den naklen şöyle dediğini anlattı: Semerkant'ın fethini haber vermesi için Haccâc'a gönderdiği adam bana şöyle anlattı:

Haccâc'a gidince beni Şam'a gönderdi. Şam'a gittim. Mescide vardım. Güneş henüz doğmamıştı. Oturdum. Yanımda âmâ bir adam vardı. Ona Şam hakkında sordum. Bana: "Her hâlde yabancısın," dedi. "Evet," dedim. "Nerelisin?" dedi. "Horasanlıyım," dedim. Bana: "Niçin geldin?" dedi. Ona söyledim. Adam bana: "Muhammed'i hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki Semerkant'ı ihanetle fethettiniz. Ey Horasanlılar! Sizler Emevilere mülklerini kaybettireceksiniz ve Dımaşk'ı yıkarak taş üstünde taş bırakmayacaksınız.

Ravi dedi: Alâ b. Cerîr bize şöyle anlattı:

Bana nakledildiğine göre Kuteybe, Semerkant'ı fethettiği zaman dağının tepesinde durdu ve insanları yeşil ve mümbit Soğd topraklarında dağılmış vaziyette görünce Tarafe'nin şu beytini dillendirdi:

Bazı kavimler bolluğun içinde nimetlendiler. Yerimiz korkulacak bir yer olmasaydı develeri döndürür ve her tarafı yıkarlardı.

69 Necm, 53/50-51.

Ebü'l-Zeyyâl dedi: Hâlid b. Esfah bize Kümeyt'in şöyle dediğini anlattı:

Semerkant uzun yıllar Yemenlilere nispet edilirken bugün Mudar Kaysîleri onu kendilerine nispet ediyorlar.

Ravi dedi: Ebü'l-Hasan el-Cüşemî şöyle dedi: Kuteybe, Soğdlarla sulh yaptığı zaman Nehâr b. Tevsia'yı çağırdı ve ona şöyle dedi: Ey Nehâr! Hani sen şöyle diyordun:

Bilesiniz ki, Mühelleb'den sonra kişiyi zenginliğe yaklaştıran gazalar bitti ve bolluk ve cömertlik öldü.

O artık Merverrûz'de kabrinde dinlenirken bolluk ve cömertlik doğuda ve batıda kayıplara karıştı.

"Ey Nehâr! Bu gaza değil midir?" dedi. Nehâr: Hayır, bu daha güzeldir. Şimdi şöyle diyorum:

Var olduğumuzdan beri, hatta bizden önce ve bizden sonra İbn Müslim gibisi gelmedi ve gelmeyecek.

Kılıcıyla Türkleri bertaraf etti ve bize art arda ganimetler taksim etti.

Ravi dedi: Arkasından Kuteybe, Merv'e dönmek üzere yola [480] çıktı. Abdullah b. Müslim'i de Semerkant'ta bıraktı ve kalabalık bir orduyu emrine verdi. Çok miktarda silah ve savaş aletini de bıraktı. Ona: "Eli mühürlenmeden hiçbir müşrikin Semerkant kapılarından girmesine izin verme. Eğer çıkmadan mühür kurursa onu öldür," diye tembih etti. "Yanında demirden bir alet veya bir bıçak ve benzeri şeyler görürsen de onu öldür. Gece kapıları kapadıktan sonra şehirde onlardan bir kimseyi bulursan onu da öldür," dedi. Bunun üzerine Ka'b el-Eşkarî –bir rivayete göre de Cu'fî bir adam– şöyle dedi:

Kuteybe her gün talan etmekte ve mala mal katmaktadır.

Bâhilî bir adam olup ona taç giydirildi ve siyahken saçı ağardı.

Askerî birliklerle Soğdların başını döndürdü ve onları açıkta bıraktı.

Çocuklar babalarını kaybettiklerinden ağlıyorlar ve acılı baba çocukları ağlatır.

Ne zaman bir beldeye gider ve orada kalırsa orada hendek ve yarıklar bırakır.

Ravi dedi: Kuteybe: "Bu husumet iki eşeğin husumeti değildir," dedi. Zira o Harezm ve Semerkant'ı aynı yılda fethetti.

Nitekim silahşor bir atışla iki eşeği vurursa iki eşeğe düşmanca davrandı denir. Arkasından Kuteybe, Semerkant'tan ayrılıp Merv'e gitti ve orada ikamet etti.

***

Kuteybe'nin Harezm amili İyâs b. Abdullah b. Amr idi ve savaş işlerinden sorumluydu. Ancak zayıftı. Haraç işlerinden ise Benî Müslim'in azatlısı Ubeydullah b. Ebî Ubeydullah idi. Harezm ahalisi İyâs'ı küçümsediler ve ona karşı hazırlık yaptılar. Ubeydullah, Kuteybe'ye durumu yazdı. Bunun üzerine Kuteybe kışta Abdullah b. Müslim'i amil olarak gönderdi ve ona: "İyâs b. Abdullah'a ve Hayyân en-Nebatî'ye yüzer değnek vur ve onların saçını kes. Benî Müslim'in azatlısı Ubeydullah b. Ebî Ubeydullah'ı maiyetine al. Zira o vefalıdır," dedi. Abdullah yola çıktı. Harezm'e bir posta menzili kadar uzaktayken İyâs'a gizlice haber gönderdi ve onu uyardı. Bunun üzerine görevini bıraktı. Arkasından Ubeydullah b. Müslim geldi ve Hayyân'a yüz kırbaç vurdu ve saçını kesti.

Ravi dedi: Daha sonra Kuteybe, Abdullah'tan sonra Mugīre b. Abdullah'ı bir orduyla Harezm'e gönderdi. Haber oradakilere ulaştı. Mugīre, Horasan'a ulaşınca Harzemşah'ın öldürdük-
[481] lerinin oğulları uzlete çekildiler ve ona: "Sana yardım etmeyeceğiz," dediler. Bunun üzerine Türk illerine kaçtı. Mugīre de kimilerini esir alırken kimilerini öldürdü, geri kalanlar onunla sulh yaptılar ve onlardan cizye aldı. Arkasından Kuteybe'ye gitti ve Kuteybe onu Nîsâbûr'a amil yaptı.

***

Tuleytula'nın Fethi

Bu yılda Mûsâ b. Nusayr, Târık b. Ziyâd'ı Endülüs'teki görevinden azletti ve onu Tuleytula'ya yönlendirdi.

Bu Konudaki Rivayetler

Muhammed b. Ömer'in anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr doksan üç yılında Târık'a kızdı ve bu yılın Receb ayında Târık üzerine gitmek için yola çıktı. Maiyetinde Habîb b. Ukbe b. Nâfi' de vardı. Yola çıkınca Afrika'da oğlu Abdullah b. Mûsâ b.

Nusayr'ı vekil olarak bıraktı. Mûsâ on bin askerle denizi geçti. Ancak Târık onu karşıladı ve onu razı etmeye gayret etti. Mûsâ da ona razı oldu ve mazeretini kabul etti. Akabinde onu Tuleytula şehrine gönderdi. –Endülüs'ün büyük şehirlerinden olup Kurtuba'dan yirmi günlük mesafededir.– Burada Süleyman b. Dâvûd'un sofrasını ele geçirdi. Sofra çok miktarda altın ve mücevherat içermekteydi.

***

Muhammed b. Ömer'in anlattığına göre bu yılda Afrika ahalisi büyük bir kıtlığa maruz kaldılar. Bu sebeple Mûsâ b. Nusayr yağmur duasına çıktı ve öğleye kadar dua edip insanlara hitap etti. Minberden inmek isteyince ona: "Müminlerin Emîri'ne dua etmeyecek misin?" dediler. Mûsâ: "Bugün o gün değildir," dedi. Arkasından bir müddet için onlara kâfi gelecek kadar yağmur yağdı.

***

Ömer b. Abdülazîz'in Azli

Ömer b. Abdülazîz'in Hicaz'daki Görevinden Azledilmesi

Ömer b. Abdülazîz bu yılda Medine valiliğinden azledildi.

Velîd'in Onu Azletmesinin Sebebi

Rivayete göre bunun sebebi şöyledir: Ömer b. Abdülazîz, Velîd'e yazarak ona Haccâc'ın Iraklılara zulmünü, haksız yere ve herhangi bir suç işlememelerine rağmen onlara tecavüz etmesini şikâyet etti. Haccâc bundan haberdar oldu ve bu durum onu kızdırdı. Bu sebeple Velîd'e şöyle yazdı: Benim muhitimdeki bazı asi ve tefrikacı Iraklılar Irak'ı terk edip Medine [482] ve Mekke'ye sığınmışlardır. Bu bir zafiyettir.

Bunun üzerine Velîd, Haccâc'a yazarak: "Bana iki adam tavsiye et," dedi. Haccâc ona yazarak Osman b. Hayyân ve Hâlid b. Abdullah'ı tavsiye etti. Bunun üzerine Velîd, Hâlid'i Mekke'ye, Osman'ı da Medine'ye tayin etti; Ömer b. Abdülazîz'i görevden aldı.

***

Muhammed b. Ömer dedi: Ömer b. Abdülazîz Medine'den ayrıldı ve Süveydâ'da konakladı. Müzâhim'e: "Taybe'nin nefyettiği insanlardan olmak seni ürkütmüyor mu?" dedi.

***

Bu yılda Ömer b. Abdülazîz, Velîd b. Abdülmelik'in emriyle Hubeyb b. Abdullah b. ez-Zübeyr'i kırbaçlayıp başına bir kırba soğuk su döktü.

Muhammed b. Ömer, Ebü'l-Müleyh'ten naklen şöyle anlattı: Ebü'l-Müleyh bir görgü tanığına dayanarak kendisine şöyle nakletti:

Ömer b. Abdülazîz, Hubeyb b. Abdullah b. ez-Zübeyr'e elli kırbaç vurdu ve bir kış gününde başına bir kırba su dökerek mescidin kapısında bekletti. Bunun neticesinde bir gün sonra hayatını kaybetti.

***

Bu yılda hac işlerini Abdülazîz b. Velîd b. Abdülmelik sevk ve idare etti. Bu rivayeti Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayetle bana anlattı.

Bu yılın valileri Medine dışında bir önceki yılın valileriydi. Medine Valisi Osman b. Hayyân el-Mürrî olup rivayete göre bu göreve doksan üç yılının Şaban ayında getirildi.

Vâkıdî ise şöyle dedi: Osman Medine'ye doksan dört yılında Şevval ayının bitimine iki gece kala geldi.

Bazı ravilere göre Ömer b. Abdülazîz görevden alınmış, doksan üç yılının Şaban ayında Medine'den ayrılarak gazaya çıkmış ve yerine Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî'yi bırakmıştır. Osman b. Hayyân ise şevvalin bitimine iki gece kala Medine'ye geldi.

[483] **Hicretin 94. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda Abbâs b. Velîd Rum diyarında gazaya çıktı. Rivayete göre o bu yılda Antakya'yı fethetti.

Yine rivayete göre bu yılda Abdülazîz b. Velîd, Rum diyarında gazaya çıktı ve Gazâle'ye kadar gitti.

Velîd b. Hişâm el-Muaytî de Burc el-Hamâm'a kadar ulaşırken Yezîd b. Ebî Kebşe de Suriye topraklarında gazada bulundular.

Bu yılda Şam diyarında yer sarsıntısı oldu.

Bu yılda Muhammed b. Kāsım es-Sekafî, Hind diyarını fethetti.

***

Şaş ve Fergana Gazaları

Bu yılda Kuteybe, Şaş ve Fergana gazalarına çıktı, Fergana'nin iki şehri olan Hucende ve Kāşân'a kadar ulaştı.

Kuteybe'nin Bu Gazasına İlişkin Rivayetler

Ali b. Muhammed; Ebû Fevâris et-Temîmî, Mâhân ve Yûnus b. Ebî İshak'tan naklen şöyle anlattı:

Kuteybe doksan dört yılında gazaya çıktı. Nehri geçtikten sonra Buhara, Kis, Nesef ve Harezm'e yirmi bin asker mükellefiyeti yükledi. Bunlar ona katıldılar ve Soğd'a gittiler. Bunlar Şaş'a yönlendirilirken o Fergana'ya yöneldi. Kuteybe buradan Hucende'ye kadar gitti. Buranın ahalisi ona karşı toplandılar ve onunla karşılaşarak defalarca muharebede bulundular. Her defasında da zafer Müslümanların oldu. Bir gün insanlar boşta kalınca atlarına bindiler. Onlardan bir adam bir tepenin üzerine çıktı ve şöyle dedi: "Vallahi bugün gibi bir gaflet gör- [484]
medim. Bugün savaş olsaydı biz bu şekilde dağınık olsaydık rezalet olurdu." Onun yanındaki adam ona: Hayır, biz Avf b. Hari"in dediği gibiyiz:

Memleketler üzerine gideriz ve nerede uçarsa uçsun hiçbir kuştan sakınmayız.

İster soldan sağa uçsun. İsterse soldan sağa uçsun. Her hâlükârda solla karşılaşırız.

Sahbân Vâil de Hucende muharebesini şöyle dillendirdi.

Hucende'deki keskin mızraklı silahşorlara sor.

Hezimete uğradıklarında onları toplayıp savaşta ileriye atılıyor muydum?

Yoksa zorbanın kafasına vurup mızraklara karşı sabır ve sebat mı ediyordum?

Bunları yaparken sen de bütün Kays'ın savaşçısısın, nasip ve atiyyen büyüktür.

Sen cömertlikte Kays'ı geçtin ve gelip geçen yıllarda babanı da geçtin.

Hükmünde ve her türlü mal taksiminde insanlara adil davrandığın görüldü.

Sizin mertliğiniz kemale erdi ve izzetiniz yüksek dağların zirvesine ulaştı.

Ravi dedi: Sonra Kuteybe, Fergana'nın şehri Kāşân'a gitti. Şaş'a gönderdiği askerler orayı fethettikten ve büyük bir kısmını yaktıktan sonra ona geldiler. Kuteybe, Kāşân'dan Merv'e geçti. Diğer yandan Haccâc, Muhammed b. Kāsım'a: "Senin yanındaki Iraklıları Kuteybe'ye gönder, onlara da Cehm b. Zahr b. Kays'ı gönder," diye yazdı. Zira o Şamlılarla değil Iraklılarla daha yararlıdır. Nitekim Muhammed'in Cehm b. Zahr'a sempatisi vardı. O Süleyman b. Sa'saa'yı ve Cehm b. Zahr'ı gönderdi. Cehm ona veda edince ağlayarak: "Ey Cehm! Ayrılık vakti geldi." O da: "Ayrılık kaçınılmazdır," dedi.

Ravi dedi: Cehm doksan beş yılında Kuteybe'ye geldi.

***

[485] **Osman b. Hayyân el-Mürrî'nin Medine Valisi Olması**

Bu yılda Velîd b. Abdülmelik, Osman b. Hayyân el-Mürrî'yi Medine'ye vali yaptı.

Bu Konudaki Rivayetler

Daha önce Velîd'in Ömer b. Abdülazîz'i Medine ve Mekke valiliğinden azletmesinin sebebini ve Osman b. Hayyân'ı Medine valiliğine getirmesini zikretmiştik. Muhammed b. Ömer şöyle dedi: Osman, Medine'ye doksan dört yılının Şevval ayının bitimine iki gün kala vali olarak geldi ve Mervân'ın evine yerleşirken şöyle dedi: "Göçeni çok olan bir mahalle. Seninle aldanan zarardadır." Ebû Bekir b. Hazm'i kādı olarak tayin etti.

Muhammed b. Ömer dedi: Muhammed b. Abdullah b. Ebî Hurre amcasından naklen bana şöyle anlattı:

Osman b. Hayyân'ın Riyâh b. Ubeydullah ve Münkız el-Irâkî'yi alıkoyup hapse attığını ve onları cezalandırdığını gördüm. Arkasından da onları elleri boyunlarına bağlanmış vaziyette Haccâc b. Yûsuf'a gönderdi. Tüccar olsun olmasın Iraklı olan herkesi Medine'den sürdü, bütün beldelerden çıkarılmalarını emretti. Onları da elleri boyunlarına bağlanmış vaziyette gördüm. Heysam'ı da alıkoydu ve onu kesti. Hâricî olan Menhûr'u da alıkoydu. Onu minberde hitap ederken Allah'a hamdettikten sonra şöyle dediğine şahit oldum:

Ey insanlar! Biz sizi geçmişte ve hâlihazırda Müminlerin Emîri'ne ihanet içinde gördük. Ayrıca size meyleden bazı insanlar sizin helakinizi artırmışlardır. Iraklılar ayrılık ve nifak ehlidirler. Hem de nifakın yuvası ve içinden çıktıkları nifakın yumurtasıdırlar. Vallahi denediğim hiçbir Iraklı yoktur ki onların en iyisi dahi yalnız başına olduğu zaman Ebû Tâlib'in evlatları aleyhinde bulunur. Onlar Ebû Tâlib'in evlatlarının taraftarları değildirler. Bilakis onların ve başkalarının düşmanıdırlar. Ancak Allah onların kanının akmasını murat etmiştir. Vallahi onlardan bir kimseyi barındıran olur veya ona ev kiralarsa veya ikametine vesile olursa kesinlikle onun evini yıkacak ve onu hak ettiği cezaya çarptıracağım. Kaldı ki halkın yararını düşünen Ömer b. Hattâb vilayetleri kurduğu zaman cihat için kendisine gelene: "Şam'ı mı yoksa Irak'ı mı istiyorsun?" diye danışınca "Şam bana daha sevimlidir," diyorlardı. Ben Irak'ı amansız bir illet olarak görüyorum. Şeytan orada yavruladı ve yavrusu oradadır. Onlar bana zorluk çıkardılar. [486] Düşünüyorum ki onları diyardan diyara süreyim. Sonra kendi kendime diyorum ki eğer onları sürer ve dağıtırsam gidecekleri yerlerdeki insanları münakaşa ve muhakemeleriyle bozacaklar. Nasıl, niye diye sorgulayacaklar ve kokuşmuş fitneyi süratle karıştıracaklar. Kılıçla denendikleri zaman da üstün bir meziyetleri olmaz. Osman hakkında hayırlı davranmadılar ve onlardan çok çekti. Bu büyük ayrılığın ilk müsebbibi onlar oldular. Onlar İslam'ın halkalarını tek tek çözdüler ve

beldelerini bozdular. Vallahi onlara vereceğim cezalarla Allah'a yaklaşacağım. Zira onların görüşlerini ve mezheplerini iyi biliyorum. Sonra Müminlerin Emîri Muâviye onlarla iç içe oldu ve uyumlu olmaya çalıştı. Ancak ona bir yararları olmadı. Sonra onların başına celadet sahibi bir insan geçti de onlara kılıçla muamele etti ve onları korkuttu. Bu sebeple isteyerek veya istemeyerek yola geldiler. Zira o onları iyi tanımıştı.

Ey insanlar! Vallahi emniyet kadar önemli bir şiar ve korku kadar bir kisve görmedik. Öyleyse itaate sarılın. Ey Medineliler! İhtilaf hakkında bir tecrübem vardır. Vallahi siz savaş ehli değilsiniz. Öyleyse evinizin kisvesi olun. Dişlerinizi sıkın. Ben sizin meclislerinize sizi dinleyip haberinizi bana getirecek adamlar gönderiyorum. Sizler lüzumsuz konuşmalar yapıyorsunuz. Size gerekli olan başka türlü davranmaktır. Artık idarecilerin ayıplarıyla ilgilenmeyi bırakın. Durum adım adım bozulur ve fitneye sebep olur. Fitne ise bir beladır ve dini, malı ve evlatları götürür.

Kāsım b. Muhammed der ki: Bu son sözünde doğruyu söyledi. Gerçekten fitne öyle bir şeydir.

Muhammed b. Ömer dedi: Hâlid b. Kāsım bana Saîd b. Amr el-Ensârî'den naklen şöyle anlattı: Osman b. Hayyân'ın tellalının şöyle seslendiğine şahit oldum:

"Ey Benî Ümeyye b. Zeyd! Kim bir Iraklıyı barındırırsa onun bizim nezdimizde zimmeti yoktur. Bizde Basra'dan fa-
[487] zilet sahibi ve âbid bir kişi vardı. Ebû Sevâde adındaki bu zat bize: "Vallahi size bir kötülük gelsin istemiyorum. Beni emniyetli bir yere ulaştırın," dedi. Ona: "Senin için çıkmak hayırlı değildir. Allah bizi de seni de koruyacak," dedim ve onu evime aldım. Osman b. Hayyân onun haberini alınca muhafızlarını gönderdi. Bunun üzerine onu kardeşimin evine götürdüm. Böylece ona ulaşamadılar. Onu ihbar eden hasmımızdı. Emîre: "Allah, Emîri ıslah etsin. Sana haksızca ihbarlar yapılır ve yapanları cezalandırmıyorsun," dedim. Bunun üzerine beni ihbar edene yirmi kırbaç vurdu. Biz de Iraklıyı ortaya çıkardık ve her gün bizimle birlikte namaz kılardı ve bir gün olsun bundan geri kalmadı. Bizim hane halkımız ona sahip çıkarak:

"Gerekirse senin için ölürüz," dediler. Adam kötü adam azledilinceye kadar kaldı ve bir yere gitmedi.

Muhammed b. Ömer dedi: Abdülhakîm b. Abdullah b. Ebî Ferve bize şöyle anlattı:

Velîd, Osman b. Hayyân'ı Medine'ye vali olarak değil Iraklıları oradan sürmek, heva ve heves ehlini ve onlara karşı gelenleri dağıtmak için gönderdi. O minbere çıkmaz ve oradan hitap etmezdi. Iraklılara yapacağını yapınca, Menhûr ve başkasını cezalandırınca Velîd onu Medine'de bıraktı ve ondan sonra minbere çıkmaya başladı.

***

Saîd b. Cübeyr'in Öldürülmesi

Bu yılda Haccâc, Saîd b. Cübeyr'i öldürdü.

Bu Konuda Varit Olan Rivayetler

Haccâc'ın onu öldürmesinin sebebi onun Haccâc'a baş kaldıranlarla birlikte hareket etmesiydi. O Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as ile birlikteydi. Haccâc, Abdurrahman'ı Rutbîl üzerine gönderince Saîd b. Cübeyr'i ordunun atiyyelerinden sorumlu kılmıştı. Abdurrahman Haccâc'ı haledince Saîd de onu haletti. Abdurrahman hezimete uğrayıp da Rutbîl'in ülkesine kaçınca Saîd de kaçtı.

Ebû Küreyb bize Ebû Bekir b. Ayyâş'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Haccâc, Asbahan'ın başında bulunan valiye yazdı. –Taberî dedi: Sanırım Saîd, Haccâc'dan kaçınca Asbahan'a kaçmıştı. [488] Haccâc amile şöyle yazdı–: "Saîd senin bölgendedir. Onu yakala," dedi. Emir bu işten sakınan bir amile gelmişti. Amil, Saîd'e: "Benden uzak dur," diye haber gönderdi. Saîd oradan ayrıldı ve Azerbaycan'a gitti. Burada uzun yıllar kaldı. Derken umreye gitti ve Mekke'de kaldı. Onun gibi bazıları da Mekke'de saklanıyordu ve isimlerini söylemezlerdi. Ebû Husayn dedi: –Kendisi bu rivayeti bize nakletti–: Bir valinin Mekke'ye tayin edildiğini haber aldık. Saîd'e: "Ey Saîd! Bu adam güven vermiyor. Hatta kötü bir adamdır. Ben senin için endişeliyim. Buradan ayrıl," dedim. Saîd: "Ey Ebû Husayn! Allah'tan utana-

cak kadar kaçtım. Allah benim hakkımda ne yazdıysa o olacak," dedi. Ona: "Sanırım annen sana verdiği isim gibi mesutsun," dedim. Ravi dedi: Söz konusu vali Mekke'ye geldi. Sonra bir adam onu bilgilendirmeye başladı, onunla konuşuyordu.

Ebû Âsım, Ömer b. Kays'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Haccâc, Velîd'e şöyle yazdı: "Ayrılık ve nifak ehli Mekke'ye sığındılar. Müminlerin Emîri uygun görürse onlar hakkında gerekeni yapmak için bana izin versin." Bunun üzerine Velîd, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'ye bu konuda yazı yazdı. Hâlid, Atâ, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, Talk b. Habîb ve Amr b. Dînâr'ı alıkoydu. Amr b. Dînâr ve Atâ serbest bırakıldılar. Zira ikisi de Mekkeliydiler. Geri kalanlar ise Haccâc'a gönderildiler. Talk yolda hayatını kaybetti. Mücâhid hapse atıldı ve Haccâc ölünceye kadar hapiste kaldı. Saîd b. Cübeyr ise öldürüldü.

Ebû Küreyb bize Ebû Bekir ve Eşcaî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

İki bekçi Saîd b. Cübeyr'i götürdüklerinde Rebeze'ye yakın bir yerde konakladılar. Bekçilerden biri ihtiyaç için ayrıldı. Diğeriyse uykudaydı. Uyanınca gördüğü rüya üzerine Saîd'e: "Ey Saîd! Allah beni senin kanından berî kılsın. Bir rüya gördüm. Bana: 'Saîd b. Cübeyr'in kanına girme!' diye söylediler. Dilediğin yere git. Ben senin peşine düşmeyeceğim," dedi. Saîd: "Afiyeti diliyorum," dedi ve kaçmaktan imtina etti. Sonra diğer
[489] bekçi de geldi. Ertesi gün yine konakladılar, diğer adam da benzeri bir rüya gördü. Ona: "Saîd'in kanına girme!" denildi. Adam: "Ey Saîd! Dilediğin yere git. Ben senin kanına girmekten Allah'a sığınırım," dedi. Ancak imtina edince onu Kûfe'ye getirdi.

Onu evine götürdü. Hâlen de onlara aittir.

Ebû Küreyb bize Ebû Bekir ve Benî Hâşim'in azatlısı Yezîd b. Ebî Ziyâd'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Bu evinde Saîd'e uğradım. Elleri bağlı vaziyette getirilmişti. Kûfe'nin kurrâları ona uğradılar. Ona: "Ey Ebû Abdullah! Anlatır mısın?" dedim. Saîd gülerek: "Eyvallah!" dedi. Bizimle konuşurken küçük kızı kucağındaydı. Gözü elindeki kelepçeye takılınca kızcağız ağlamaya başladı. Saîd: "Kızım, sakın kö-

tümser olma," dedi. Ancak ağlayışı onu üzmüştü. Götürülünce onu yolcu ettik ve köprüye kadar onu götürdük. Bekçiler: "Kefil getirmezse onu geçirmeyeceğiz. Kendini suya atmasından endişe ediyoruz," dediler. Biz: "Saîd hiç intihar eder mi?" dedik. Biz garanti edene kadar köprüden geçmediler.

Vehb b. Cerîr dedi: Babam bana Fadl b. Süveyd'in şöyle dediğini işittiğini anlattı:

Haccâc beni bir iş için gönderdi. O sırada Saîd b. Cübeyr getirildi. Ben de dönüp kendi kendime bakayım ne yapacak dedim ve Haccâc'ın yanı başında durdum. Haccâc ona: "Ey Saîd! Seni emanetimde ortak etmedim mi? Seni amil yapmadım mı?" dedi. Hatta onu serbest bırakacağını sandım. Saîd: "Evet yaptın," diye cevap verdi. Haccâc: "Bana başkaldırmanın sebebi nedir?" dedi. Saîd: "Azmettirildim," dedi. Bunun üzerine Haccâc öfkelenerek: "Hey! Aduvvurrahman'ın senin üzerinde azmettirme hakkı var da Allah'ın, Müminlerin Emîri'nin ve benim senin üzerinde hakkımız yok öyle mi?" dedikten sonra: "Boynunu vurun!" dedi. Boynu vuruldu . Başı düştüğünde başında küçük, beyaz bir takke vardı.

Ebû Gassân Mâlik b. İsmâil'den naklen bana şöyle dediği anlatıldı: Halef b. Halîfe'nin bir raviden naklen şöyle dediğini işittim:

Saîd b. Cübeyr öldürüldüğünde başı düştü ve üç kere *lâ ilahe illallah*, dedi. Birincisinde anlaşılır bir şekilde ifade ederken diğer ikisinde aynı cümleyi anlaşılmayacak bir şekilde söyledi.

Ebû Bekir el-Bâhilî şöyle anlattı: Enes b. Ebî Şeyh'in şöyle dediğini işittim: Saîd b. Cübeyr, Haccâc'a götürülünce Haccâc: [490] "Nasrâniye'nin oğluna –Yani Hâlid el-Kasrî, onu Mekke'den gönderdi.– Allah lanet etsin. Ben onun nerede olduğunu bilmiyor muydum? Vallahi biliyordum. Mekke'de kaldığı evi de biliyordum," dedi. Sonra ona yöneldi: "Ey Saîd! Seni bana karşı çıkaran sebep nedir?" dedi. Saîd: "Allah, Emîri ıslah etsin! Ben Müslümanlardan bir ferdim. Bazen hata eder, bazen isabet ederim," dedi. Haccâc bu cevaptan mutmain oldu ve yüzü açıldı ve Saîd'in meselesinden kurtulacağını umdu. Ancak Saîd bir soruya verdiği cevapta "Boynumda bir biati

vardı," değince Haccâc öfkelendi ve infiale kapılarak ridasının bir tarafı omuzundan düştü: "Ey Saîd! Ben Mekke'ye gelip İbnü'z-Zübeyr'i öldürdükten sonra Müminlerin Emîri Abdülmelik adına Mekkelilerin ve senin biatini almadım mı?" dedi. Saîd: "Evet," dedi. Haccâc: "Sonra Irak'a vali olarak geldim ve Müminlerin Emîri için yeniden Kûfelilerden biat aldım ikinci kez senden biat almadım mı?" Saîd: "Evet," dedi. Haccâc: "Müminlerin Emîri'nin iki biatini ihlal ederken mütekebbir oğlu mütekebbirin biatine vefa gösterirsin, öyle mi? Onun boynunu vurun," dedi. Nitekim Cerîr bu beytinde onu kastetmiştir:

İki biati ihlal eden nicelerini sakalı boyun damarlarından fışkıran kanla boyanmış hâlde bıraktın.

Attâb b. Bişr, Sâlim el-Eftas'tan naklen şöyle anlattı:

Haccâc atına binerken, ayaklarından birini üzengiye geçirmişken Saîd b. Cübeyr yanına getirildi. Bunun üzerine: "Vallahi! Ateşteki yerini boylamadan binmeyeceğim. Onun boynunu vurun," dedi. Boynu vurulunca yerinde saçmalamaya başladı ve "Bağlarımız, bağlarımız," dedi. Onlar da Saîd'in ayaklarındaki bağları kastettiğini sanarak bacaklarını ortadan kestiler ve ayaklarındaki bağları aldılar.

Muhammed b. Hâtim dedi: Abdülmelik b. Abdullah bize Hilâl b. Habbâb'dan naklen şöyle anlattı:

Saîd b. Cübeyr, Haccâc'a götürüldü. Haccâc ona: "Mus'ab b. Züber'e mektup yazdın mı?" diye sordu. Saîd: "Bilakis Mus'ab bana yazdı," dedi. Haccâc: "Vallahi seni öldüreceğim," dedi. Saîd: "O zaman annemin bana verdiği Saîd ismi gibi *saîd* (mutlu) olacağım," dedi. Haccâc onu öldürdü. Ancak ondan sonra yalnızca kırk gün yaşadı. Haccâc rüyasında kendisine: "Ey Allah'ın düşmanı! Beni neden öldürdün?" diye yakasına sarıldığını görüyordu. "Saîd b. Cübeyr benden ne istiyor?" diye söyleniyordu.

***

Ebû Ca'fer dedi: Bu seneye fakihler senesi deniliyordu. Zira Medine fakihlerinin çoğu bu yılda öldüler. Bu yılın başında Ali b. Hüseyin (as.) vefat etti. Arkasından Urve b. ez-Zübeyr,

ondan sonra Saîd b. el-Müseyyeb ve daha sonra Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hişâm öldüler.

Bu yılda Velîd, Şam'da Süleyman b. Habîb'i kādı olarak tayin etti.

Bu yılda hac işlerini kimin idare ettiği hakkında ihtilaf vardır. Ahmed b. Sâbit'in bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bana rivayet ettiğine göre Ebû Ma'şer şöyle dedi: Doksan dört yılında hac işlerini Mesleme b. Abdülmelik sevk ve idare etti.

Vâkıdî ise şöyle dedi: Doksan dört yılında hac emîrliği görevini Abdülazîz b. Velîd b. Abdülmelik yaptı. Bir rivayete göre de Mesleme b. Abdülmelik bu görevi icra etti.

Bu yılda Mekke'de Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Medine'de Osman b. Hayyân el-Mürrî, Kûfe'de Ziyâd b. Cerîr, Kûfe'de kādı olarak Ebû Bekir b. Ebî Mûsâ, Basra'da Cerrâh b. Abdullah, Basra'da kādı olarak Abdurrahman b. Uzeyne, Horasan'da Kuteybe b. Müslim, Mısır'da Kurre b. Şerîk ve Irak ve doğu bölgesinde Haccâc vali olarak görev yaptılar.

Hicretin 95. Yılı [492]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda Abbâs b. Velîd b. Abdülmelik Rum diyarında gazaya çıktı ve Allah onun vasıtasıyla üç kalenin fethini müyesser kıldı. Rivayete göre bunlar Tules, Merzebânîn ve Hirakle idi.

Başka bir komutan da Keyrec ve Mendel'e kadar olan Hind topraklarını fethetti.

Yine bu yılda Vâsıt el-Kasab şehri ramazan ayında kuruldu.

Aynı yılda Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'ten Afrika'ya döndü ve –rivayete göre– kuşluk vaktinde Kayrevan'dan bir mil uzaktaki Kasrü'l-Mâ'da konakladı.

***

Bu yılda Kuteybe b. Müslim, Şaş gazasını gerçekleştirdi.

Bu Gazaya Dair Rivayetler

Söz tekrar Ali b. Muhammed'in rivayetine döndü. Ali b. Muhammed dedi: Haccâc doksa beş yılında Irak'tan bir ordu gönderdi. Ordu Kuteybe'ye gitti. Bunun üzerine Kuteybe gazaya çıktı. Kuteybe, Şaş'ta –veya Küşmâhan'dayken– şevval ayında Haccâc'ın ölüm haberi kendisine ulaştı. Kuteybe buna üzüldü ve Merv'e geri döndü ve şu beyitleri dillendirdi:

Ömrüm hakkı için Âl-i Ca'fer'den olan o adam ne iyiydi. Akşam vakti Havran'da tuzaklara takıldı.

Hayatta kalırsan hayattan usanmam. Ölürsen senden sonra hayatın bir yararı olmaz.

İnsanlar da geri döndüler. Kuteybe onları dağıtarak bir kısmını Buhara'da bırakırken bir kısmını Kis'e ve Nesef'e gönderdi. Sonra Merv'e dönerek orada ikamet etti. Bu arada Velîd'den bir mektup aldı. Mektupta şu ifadeler vardı: Müminlerin Emîri senin başarılarını ve Müslümanların düşmanlarına karşı cihattaki ciddiyetini bilmektedir. Müminlerin Emîri
[493] senin kıymetini bilmektedir ve gerektiği gibi sana davranmaktadır. Gazalarına sahip çık ve Rabbinin sevabını bekle. Müminlerin Emîri'ne mektuplarını eksik etme ki senin emrin altındaki beldeleri ve senin bulunduğun sınır bölgesini gözümle görür gibi tanıyayım.

***

Bu yılın şevval ayında Haccâc b. Yûsuf elli dört yaşında öldü. Bir rivayete göre de elli üç yaşında öldü. Başka bir rivayete göre de bu yılın ramazan ayının bitimine beş gün kala öldü.

Bu yılda Haccâc vefat edeceği sırada oğlu Abdullah b. Haccâc'ı yerinde vekil olarak bıraktı. Vâkıdî'nin rivayetine göre Haccâc'ın Irak valiliği yirmi yıl devam etti.

Yine bu senede Abbâs b. Velîd, Kınnesrîn şehrini fethetti.

Vaddâhî ve maiyetindeki yaklaşık bin kişi bu yıl içinde Rum diyarında öldürüldüler.

Rivayete göre bu yılda Mansûr Abdullah b. Muhammed b. Ali dünyaya geldi.

Bu yılda Velîd b. Abdülmelik, Yezîd b. Ebî Kebşe'yi savaş ve namaz işlerinden sorumlu olarak ve her iki vilayetin haracından da Yezîd b. Ebî Müslim'i sorumlu olarak atadı.

Rivayete göre Haccâc öleceği zaman iki vilayetin savaş ve namaz işlerinden sorumlu olarak Yezîd b. Ebî Kebşe'yi, oranın haracından da Yezîd b. Ebî Müslim'i bırakmıştı. Velîd de Haccâc'ın vefatından sonra bu tayinini onayladı. Velîd, Haccâc'ın diğer bütün amillerine de aynı şekilde davrandı. Onun ölümünden sonra onları yerlerinde bıraktı.

***

Bu yılın hac işlerini Bişr b. Velîd b. Abdülmelik sevk ve idare etti. Bu rivayeti bana Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İs- [494]
hak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti.

Nitekim Vâkıdî de aynı görüştedir.

***

Bu yılda valilik görevinde bulunanlar Kûfe ve Basra dışında bir önceki yılın valileriydiler. Bu iki şehir ise Haccâc'ın ölümünden sonra adlarını zikrettiğim kişilerin yönetimindeydi.

Hicretin 96. Yılı [495]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda –Vâkıdî'nin rivayetine göre– Bişr b. Velîd kış gazasına çıktı. Bu gazadan dönünce Velîd vefat etti.

***

Velîd b. Abdülmelik'in Ölümü

Bu yılda Velîd b. Abdülmelik, cemâziyelâhire ayının ortasında cumartesi günü vefat etti. Bütün siyerciler bunda ittifak hâlindedir.

Velîd'in hilafet müddeti hakkında ihtilaf vardır.

İbn Vehb bana Yûnus'tan naklen Zührî'nin şöyle dediğini anlattı:

Velîd dokuz yıl, on bir ay hüküm sürdü.

Ahmed b. Sâbit'in bana bir ravi ve İshak b. Îsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini anlattı:

Velîd'in hilafet süresi dokuz yıl, yedi aydı.

Hişâm b. Muhammed ise Velîd'in hilafeti sekiz yıl, sekiz ay sürdü demiştir.

Vâkıdî ise şöyle dedi: Velîd dokuz yıl, sekiz ay, iki gün hüküm sürdü.

Onun yaşı hakkında da ihtilaf vardır. Muhammed b. Ömer şöyle dedi: Velîd kırk altı sene ve birkaç ay yaşadıktan sonra Dımaşk'ta öldü.

Hişâm b. Muhammed dedi: Velîd kırk beş yaşında öldü.

Ali b. Muhammed dedi: Velîd kırk iki yıl ve birkaç ay yaşadıktan sonra vefat etti.

Ali dedi: Velîd, Deyr Mürrân'da vefat etti ve Bâbü's-Sağîr yakınında defnedildi. Bir rivayete göre de Ferâdîs Mezarlığı'nda gömüldü.

Bir rivayete göre de kırk yedi yaşında vefat etti.

Rivayete göre onun cenaze namazını Ömer b. Abdülazîz kıldırdı.

[496] Ali'nin anlattığına göre Velîd'in on dokuz oğlu vardı: Abdülazîz, Muhammed, Abbâs, İbrâhim, Temmâm, Hâlid, Abdurrahman, Mübeşşir, Mesrûr, Ebû Ubeyde, Sadaka, Mansûr, Mervân, Anbese, Amr, Ravh, Bişr, Yezîd ve Yahyâ.

Bunlardan Abdülazîz, Muhammed ve Ümmü'l-Benîn'in annesi Abdülazîz b. Mervân'ın kızıdır. Ebû Ubeyde'nin annesi Fezârî'dir. Diğer oğulları ise diğer annelerin evlatlarıdır.

***

Velîd'in Hayatından Bazı İktibaslar

Ömer bana Ali'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Şamlılar nezdinde Velîd, en iyi halifeleriydi. Camilerden Dımaşk ve Medine mescitlerini inşa etti. Fenerleri kurdu. İnsanlara tahsisat bağladı. Cüzzamlılara maaş tahsis etti ve dilenmelerini yasakladı. Yatalaklara hizmetçi, körlere yardımcı verdi. Onun döneminde büyük fetihler gerçekleşti. Mûsâ b.

Nusayr Endülüs'ü, Kuteybe Kaşgar'ı ve Muhammed b. Kāsım Hindistan'ı fethettiler.

Ravi dedi: Velîd bakkala uğrar ve ondan bir demet ot alınca fiyatını sorardı. Bakkal bir fils derse daha fazla verirdi.

Ravi dedi: Benî Mahzûm'dan bir adam ona geldi ve borcunu kapatmak için ondan yardım istedi. Velîd: "Hak ediyorsan olur," dedi. Adam: "Ey Müminlerin Emîri! Nasıl hak etmiyorum? Hem de akrabayım," dedi. Velîd: "Kur'an'ı okudun mu?" diye sordu. Adam: "Hayır," dedi. Velîd: "Bana yaklaş," dedi. Adam Velîd'e yaklaşınca Velîd elindeki asâyla başındaki kefiyeyi kaldırdı ve asâyla ona birkaç kez vurdu. Bir adama da: "Onu yanına al ve Kur'an'ı okuyuncaya kadar senden ayrılmasın," dedi. Bunun üzerine Osman b. Yezîd b. Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd kalkarak: "Ey Müminlerin Emîri! Benim borcum var," dedi. Velîd: "Kur'an'ı okudun mu?" dedi. Osman b. Yezîd: "Evet," dedi. Velîd ona Enfâl suresinden on ve Berae suresinden de on ayet okumasını istedi. Adam okuyunca Velîd: "Evet borcunuzu biz kapatacağız ve akrabalık hakkınızı verip gözeteceğiz," dedi.

Ravi dedi: Velîd hastalandı ve kendinden geçti. Gün boyun- [497]
ca kendine gelemedi. Ona ağladılar ve ölümünü haber vermek için postacılar gönderildi. Bir postacı da Haccâc'a ölüm haberini verdi. Haccâc: "*İnnâ lillah...*" dedi ve eline bir ip bağlanarak bir silindire bağlanmasını istedi ve şöyle dedi: "Allah'ım! Merhameti olmayanı bana musallat etme. Hep ondan önce ölmeyi senden diledim," diyerek dua etmeye devam etti. Çok geçmeden bir posta daha geldi ve Velîd'in kendine geldiğini bildirdi.

Ali dedi: Velîd kendine gelince: "Hiç kimse Müminlerin Emîri'nin sağlığının düzelmesine Haccâc kadar sevinmiş değildir," dedi. Ömer b. Abdülazîz: "Sağlığına kavuşman bizim için Allah'ın büyük bir nimetidir. Bana öyle geliyor ki Haccâc'ın mektubu sana gelecek ve mektupta iyileştiğini haber alınca Allah'a secde ettiğini, elindeki köleleri azat ettiğini ve şişeler dolusu Hind mangusu suyu gönderdiğini söyleyecek-

tir. Nitekim birkaç gün geçtikten sonra bu muhtevadaki Haccâc'ın mektubu geldi.

Ali dedi: Velîd ağırlaşmayıncaya kadar Haccâc ölmedi. Velîd'in bir hizmetçisi şöyle dedi: Bir gün sabah Velîd'in abdest almasına yardımcı oluyordum. Velîd elini uzattı. Ben de eline suyu döküyordum. Ancak o dalmıştı. Su eline akarken ben konuşamıyordum. Sonra suyu yüzüme çarparak: "Uyuyor musun?" dedi ve başını bana doğru kaldırarak: "Bu gece ne oldu, bilir misin?" "Hayır, bilmiyorum," dedim. Velîd: "Haccâc öldü," dedi. "*İnnâ lillah...*" dedim. Velîd: "Sus konuşma. Efendin elinde bir elma olup onu koklamak dahi istemez," dedi.

Ali dedi: Velîd binalar inşa eder, tesisler ve çiftlikler kurardı. Süleyman halife olunca evlenme ve ziyafet işleri revaç buldu. İnsanlar izdivaç ve cariyelerden bahsederlerdi. Ömer b. Abdülazîz halife olunca insanlar birbirlerine: "Bu gece virdin nedir? Kur'an'dan ne kadar ezberledin? Ne zaman hatmedeceksin veya ne zaman hatmettin? Ayda kaç gün oruç tutarsın?" diye sorarlardı. Cerîr, Velîd'i şu beyitlerle andı:

Ey göz! Hatıralarla coşan gözyaşlarını cömertçe dök. Zira bugünden sonra gözyaşlarını saklayamazsın.

[498] *Halifenin vasıf ve meziyetleri lahitte toprakla örtülmüş ve orada eğilip bükülmüştür.*

Onun oğullarının musibeti büyüktür. Âdeta aralarından ayın battığı yıldızlar gibi kaldılar.

Hepsi bir aradaydılar. Ancak onun ölümünü ne Abdülazîz ne Ravh ne de Ömer engelleyebildiler.

Ömer bana Ali'den naklen şöyle dediğini anlattı: Muhammed b. Yûsuf, Yemen'den hacca gitti ve Velîd'e hediyeler getirdi. Ümmü'l-Benîn, Velîd'e: "Ey Müminlerin Emîri! Muhammed b. Yûsuf'un hediyelerini bana ver!" dedi. Velîd, hediyelerin ona verilmesini emretti. Bunun üzerine Ümmü'l-Benîn'in elçileri hediyeleri almak üzere Muhammed'e gittiler. Ancak Muhammed hediyeleri vermeyerek: "Müminlerin Emîri hediyeleri görsün, bu hususta görüşünü ifade etsin," dedi. Bunlar çeşit çeşit hediyelerdi. Ümmü'l-Benîn: "Ey Müminlerin Emîri! Muhammed b. Yûsuf'un hediyelerinin bana verilmesini em-

rettin. Artık onları istemiyorum," dedi. Velîd: "Neden?" diye sordu. Ümmü'l-Benîn: "Duyduğuma göre onları gasbetmiş, insanları bu eşyaları yapma külfetine sokarak onlara zulmetmiş," dedi. Akabinde Muhammed hediyeleri Velîd'e götürdü. Velîd ona: "Duyduğuma göre sen bunları gasbetmişsin," dedi. Muhammed: "Bundan Allah'a sığınırım. Böyle bir şey olmadı," dedi. Ancak Velîd, Rükün ile Makam arasında Muhammed, Allah'a yemin ettirdi ve yemini elli kere tekrarladı. Ondan sonra Velîd hediyeleri kabul etti ve onları Ümmü'l-Benîn'e verdi. Ancak bir müddet sonra Muhammed, Yemen'de bir hastalığa yakalandı ve vücudu âdeta parçalanarak öldü.

Bu yılda Velîd ölüm hastalığına yakalanmadan önce kardeşi Süleyman'a gidip onu görevinden azletmeyi ve kendi oğluna biat almayı düşündü. Ömer, Ali'den naklen bana şöyle dediğini anlattı: Velîd ve Süleyman ikilisi Abdülmelik'in veliahtıydılar. Ancak Velîd halife olunca oğlu Abdülazîz için biat almayı ve Süleyman'ı azletmeyi düşündü. Sonra Süleyman'a teklifte bulunarak oğlu Abdülazîz'in onun veliahtı olmasını istedi. Ancak Süleyman bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine ona çok miktarda para ve mal teklif etti. Ancak Süleyman bu teklifi de reddetti. Bunun üzerine valilerine yazarak oğlu Abdülazîz'e biat etmelerini istedi. İnsanları da biat etmeye davet etti. Ancak Haccâc, Kuteybe ve has adamları dışında hiç [499] kimse bu davete icabet etmedi. Ziyâd ona: "İnsanlar senin bu davetine icabet etmezler. Hatta icabet etseler bile ihanet etmeyeceklerinden emin değilim. Bu sebeple Süleyman'a yaz ve onun sana gelmesini söyle. Zira sana itaat etmekle mükelleftir. Onu oğlun Abdülazîz'in onun veliahdı olmasını söyle. Senin yanındayken bundan imtina edemez. İmtina etse insanlar ona karşı tavır koyacaklar," dedi.

Bunun üzerine Velîd, Süleyman'a yazarak gelmesini emretti. Ancak Süleyman gecikti. Bu nedenle Velîd onun üzerine gitmeye ve onu azletmeye karar verdi. Bunun için de insanların hazırlanmalarını ve ikamet çadırlarının çıkarılmasını emretti. Ancak yola çıkmadan önce hastalandı ve öldü.

Ömer, Ali'den naklen şöyle dedi: Ebû Âsım ez-Ziyâdî bize Hilvâs el-Kelbî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhammed b. Kāsım ile birlikte Hindistan'daydık. Allah, Dâhir'in bertaraf edilmesini müyesser kıldı. Derken Haccâc bize bir mektup göndererek Süleyman'ı haletmemizi emretti. Ancak Süleyman iş başına geçince bize: "Toprağı ekip biçin, size beis yoktur," diye yazdı. Bizler Ömer b. Abdülazîz iş başına geçinceye kadar o diyarda kaldık. Ömer halife olunca geri döndük.

Ömer, Ali'den naklen şöyle dedi: Velîd, Dımaşk Camii'ni inşa etmek istedi. Ancak yerinde bir kilise vardı. Velîd adamlarına: "Allah adına sizden rica ediyorum. Her biriniz bir kerpiç getirin," dedi. Bir Iraklı bir yerine iki kerpiç getiriyordu. Velîd ona: "Kimlerdensin?" diye sordu. Adam: "Iraklıyım," dedi. Velîd: "Ey Iraklılar! Her işte olduğu gibi itaatte de ifratta bulunuyorsunuz," dedi. Kilise yıkıldı ve yerine cami yapıldı. Ömer iş başına gelince ona şikâyette bulundular. Bunun üzerine Ömer'e: "Şehrin dışında kalan yerler savaşla fethedildi," denildi. Ömer şikâyet edenlere: "Kilisenizi size geri vereceğiz ancak Toma Kilisesi'ni yıkıp yerine cami yapacağız. Zira savaşla fethedildi," dedi. Ömer böyle deyince onlar: "Velîd'in yıktığı kilisenin yerini size bırakalım siz de Toma Kilisesi'ni bize bırakın," dediler. Ömer bu teklifi kabul etti.

[500] **Kuteybe'nin Kaşgar'ı Fethetmesi ve Çin Gazası**

Bu yılda Kuteybe b. Müslim, Kaşgar'ı fethetti ve Çin gazasına çıktı.

Bu Konuda Nakledilen Rivayetler

Şimdi söz sırası daha önce senedini zikrettiğim Ali b. Muhammed'in rivayetine döndü. Ali b. Muhammed dedi: Daha sonra doksan altı senesinde gazaya çıktı ve insanlara ailelerini yanlarına almalarına izin verdi. Kendisi Süleyman'dan çekinerek ailesini Semerkant'ta korumak istedi. Nehri geçince Harezmî diye bilinen mevaliden bir adamı nehrin geçiş yerinde bıraktı ve ona: "Geçiş izni olmayan hiç kimse geçmesin," dedi ve Fergana'ya gitti; Îsâm Boğazı'na adamlar göndererek Çin şehir-

lerinin en yakını olan Kaşgar'a giden yolu geçişe hazırlamalarını istedi. Kuteybe, Fergana'dayken Velîd'in ölüm haberini aldı.

Ravi dedi: Ebü'l-Zeyyâl bize Mühelleb b. İyâs'tan naklen şöyle anlattı: İyâs b. Züheyr dedi ki:

Kuteybe nehri geçince ona gittim ve şöyle dedim: Çıktın ancak ailelerle ilgili görüşünü bilmediğim için bu konuda bir hazırlığımız olmadı. Büyük oğullarım benimle birliktedirler. Ancak ailemin diğer fertleriyle ihtiyar annemi geride bıraktım. Onlara bakacak kimseleri yoktur. Uygun görürsen bana bir mektup yaz da onu oğullarımdan biriyle göndereyim ki ailemi getirsin. Bunun üzerine Kuteybe bana bir mektup yazdı ve bana verdi. Nehre kadar gittim. Nehirden geçiş sorumlusu nehrin karşı tarafındaydı. Elimle işaret ettim. Bunun üzerine bir grup bir tekneyle geldiler: "Kimsin, geçiş ruhsatın nerede?" diye sordular. Onlara durumu anlattım. Onlardan birkaç kişi yanımda kalırken birkaç kişi de karşıda bulunan amile gittiler. Ona durumu anlattıktan sonra bana döndüler ve karşı tarafa geçirdiler. Oradakiler yemek yiyorlardı. Karnım açtı. Sofraya oturdum. Amil bana durumumu sorarken ben yemek yiyor ve ona cevap vermiyordum. Adam: "Bu bedevi açlıktan ölmüş," dedi. Arkasından yola çıktım ve Merv'e gittim. Annemi yanıma aldım ve ordugâha geri döndüm.

Ali b. Muhammed dedi: Yahyâ b. Zekeriyyâ el-Hemdânî, Horasanlı yaşlı bazı ze- [501]
vattan; Hakem b. Osman da Horasanlı bir ihtiyardan naklen bana şöyle anlattılar:

Kuteybe ilerlemeye devam ederek Çin'e yaklaştı. Çin Kralı ona: "Maiyetindeki eşraftan bir adam gönder ki sizi bize anlatsın ve biz de dininiz hakkında ona sorular soralım," diye mektup yazdı. Kuteybe askerlerinden on iki kişi –bazılarına göre on kişi– seçti. Bunlar yakışıklı, endamlı, ağızları laf yapabilen, bilinçli ve savaşçı kimselerdi. Kuteybe araştırarak onları seçti. Onları en yararlı kişiler olarak buldu. Kuteybe onlarla konuştu. Onları akıllı ve güzel insanlar olarak gördü. Onlar için güzel silahlar, desenli ince dokumalı halis ipekten elbiseler ve ayakkabılar giydirdi ve güzel koku sürmelerini tavsiye etti. Onlara her yönüyle güzel ve harika atlar verdi. Onlardan Hübeyre b. Meşemrec el-Kilâbî konuşmasını bilen ve akıcı bir

üsluba sahipti. Kuteybe ona: "Ey Hübeyre! Neler söyleyeceksin?" dedi. Hübeyre: "Allah, Emîri ıslah etsin. Konuşma adabına ve usule vâkıfsın. İstediğini söyle onları ifade edeyim ve onu esas alayım," dedi. Kuteybe: "Allah'ın inayet ve bereketiyle yola çıkın. Allah muvaffak etsin. O diyara varıncaya kadar sarıklarınızı çıkarmayın. Onlarla görüştüğünüzde krala şunu tembih et: Onların diyarına ayak basmadan, onların krallarını mühürlemeden ve haracını almadan oradan ayrılmayacağıma dair yemin ettiğimi söyleyin." Ravi dedi: Başlarında Hübeyre b. Müşemrec olduğu hâlde yola çıktılar. Vardıklarında kral onları davet etti. Önce hamama gittiler. Hamamdan çıkınca astarlı beyaz elbiseler giydiler; misk, amber ve sorgun yağının karışımı olan "gāliye" sürdüler ve buhur yaktılar. Güzel ayakkabılarını giyip abalarını üzerlerine aldılar. Arkasından da kralın huzuruna çıktılar. Kavminin ileri gelenleri makamında oturuyorlardı. Heyettekiler oturdular. Ancak kral dâhil hiç kimse onlarla konuşmadı. Bunun üzerine oradan ayrıldılar. Kral yanındakilere: "Onları nasıl gördünüz?" diye sordu. Onlar: "Gördüklerimiz kadın gibiydiler. Her birimiz onları görüp kokularını alınca bizimki hareketlendi," dediler.

Ravi dedi: Ertesi sabah kral yanına gelmeleri için onlara haber gönderdi. Bu sefer nakışlı elbiselerini ve halis ipekten olan kefiyelerini ve zarif elbiselerini giydikten sonra gittiler. İçeri girince onlara geri dönün dendi. Kral adamlarına: "Onları nasıl gördünüz?" diye sordu. Onlar: "Bu heyet ilk heyetin
[502] aksine erkek gibiydiler." Oysa aynı kişilerdi. Üçüncü gün kral kendisine gelmeleri için onlara haber gönderdi. Bu sefer zırhlarını giydiler, miğferlerini başlarına alarak kılıçlarını kuşandılar, mızraklarını ellerine alıp yaylarını omuzlarına astılar. Sonra atlarına binip geldiler. Çin Kralı onlara bakınca âdeta dağları andırıyorlardı. Krala yaklaşınca yere mıhlandılar ve kollarını sıvadılar. Bu kez de girecekleri sırada onlara: "Geri dönün," dendi. Zira onların durumu onları endişelendirmişti.

Ravi dedi: Bunun üzerine ayrıldılar ve atlarına bindiler ve mızraklarını çekip aldılar. Yarışırcasına atlarını koşturdular. Kral adamlarına: "Onları nasıl gördünüz?" dedi. Onlar: "Bun-

lar gibisini görmedik," dediler. Akşam olunca kral onlara haber göndererek: "Bana liderinizi ve en iyinizi gönderin,"dedi.

Bunun üzerine ona Hübeyre'yi gönderdiler. Hübeyre huzuruna çıkınca kral ona: "Mülkümün büyüklüğünü gördünüz. Hiç kimse sizi benden koruyamaz. Ülkemdesiniz ve elimdeki bir yumurta gibisiniz. Sana bir şey soracağım. Bana doğruyu söylemezsen sizi öldüreceğim," dedi. Hübeyre: "Sor," dedi. Kral: "Birinci, ikinci ve üçüncü günlerde niçin farklı kıyafetle geldiniz?" diye sordu. Hübeyre: "Birinci günkü kıyafetimiz aile ortamında giydiğimiz kıyafettir ve güzel koku sürmüştük. İkinci gün giydiğimiz kıyafet amirlerimizle görüştüğümüzde giydiğimiz kıyafettir. Üçüncü günkü kıyafetimiz de düşmana karşı çıktığımızda giydiğimiz kıyafettir. Savaş hâlinde ve korku zamanında öyle giyiniriz," dedi. Kral: "Hayatınızı ne güzel düzenlemişsiniz. Reisinize gidin ve ona ayrılıp gitmesini söyleyin. Onun hırsını ve askerlerinin azlığını bilirim. Gitmediği takdirde sizi ve onu helak edecek askerler göndereceğim," dedi. Hübeyre ona: "Nasıl olur da onun öncü süvarileri senin ülkendeyken onların sonu, zeytin ağaçlarının diyarında olduğu hâlde onların azlığından bahsedersin? Dünyaya hükmederken onu bırakıp senin üzerine gelen adam nasıl hırslı olabilir? Bizi öldürmekle tehdit etmene gelince bizim bir ecelimiz vardır. Ecel gelirse en güzeli savaşta ölmektir. Biz ölümden korkmaz ve ondan nefret etmeyiz," dedi. Kral: "Senin reisin neyle razı olur?" dedi. Hübeyre: "O toprağınıza ayak basmadıkça, büyüklerinizi mühürlemedikçe ve haracınızı almadıkça ayrılmayacağına yemin etti," dedi. Kral: "Biz onu yemininin sorumluluğundan kurtaracağız. Onu [503] yurdumuzun toprağından bir miktar gönderelim de ona ayak bassın. Bazı evlatlarımızı gönderelim de onları mühürlesin ve ona razı olacağı haracı gönderelim," dedi. Sonra içinde toprak bulunan altın kaplar getirilmesini emretti. Ayrıca ipek, altın ve büyüklerinin evlatlarından dört oğlanı Kuteybe'ye gönderdi, onlara güzel hediyeler verdi. Heyet yola çıktı ve kralın gönderdiklerini götürdüler. Kuteybe, kralın gönderdiği haracı kabul ederken çocukları mühürledi ve geri gönderdi. Sonra toprağa ayak bastı. Bunun üzerine Sevâde b. Abdullah es-Selûlî şu beyitleri dillendirdi:

Çin'e gönderdiğin heyetin bir kusuru yoktur. Nitekim onlar doğru yolu takip ettiler.

Helak olmak endişesiyle gözlerindeki çöpe göz yumdular. Kerem sahibi Hübeyre b. Müşemrec haşa, öyle davranmadı.

Onların boyunlarını mühürlemekten başka bir şeye razı olmadı. Ayrıca rehineler ve taksitlere bağlanan haraç verildi.

Dikkatini çektiğin mesajına karşılık verdi ve seni yeminin günahından kurtardı.

Arkasından Kuteybe, Hübeyre'yi Velîd'e gönderdi. Ancak Hübeyre Fars diyarında bir köyde vefat etti. Bunun üzerine Sevâde onu şu beyitlerle andı:

Hübeyre b. Müşemrec'in kabri ne kadar kıymetlidir. İçinde cömertlikler ve güzellikler saklıdır.

Onun irticalen söz söyleme kabiliyeti karşısında oğulları emanetini taşımakta âciz kaldılar.

Kıtlık yılları arka arkaya gelince Hübeyre bahar gibi cömertti ve kahramanlar gerileyince o aslan gibiydi.

Onun kabrinin bulunduğu yerde bol yağmurla gelen bulutlar sağanak yağmurla etrafı suladı.

Asil atlar bile onun ölümüne gözyaşı döktü, marifet ehli ve tatlı dilli insanlar da ona ağladı.

Üstü başı perişan olanlar ve destek bulamayanlar, kıtlık ve yokluk yıllarında ona göz yaşı döktüler.

Bâhilîler ise şöyle dediler: Kuteybe her yıl gaza dönüşü on iki asil ve on iki hecin at satın alırdı. Her birine dört binden fazla vermez ve bunlara gaza mevsimine kadar bakılırdı. Gazaya çıkmak için hazırlık yapmaya veya bunun için kamp kurmaya başlayınca bu atlar bağlanır ve zayıflatılırdı. Atlar zayıflamayıncaya kadar onlarla nehirlerden geçmezdi. Bu tür atları daha çok öncülere verirdi. Öncüleri de eşrafın silahşor-
[504] larından seçerdi. Hecinleri de maiyetindeki sadık Acemlere verirdi. Öte yandan Kuteybe bir öncü birlik gönderince bir levhanın işlenmesini emrederdi. Levhanın bir parçasını öncüye verirken diğer parçasını yanında alıkoyardı. Amaç öncünün bir benzerini uydurmasına engel olmaktı. Öncüye levhayı nereye gömeceğini emrederdi. Bu yer de genellikle bir nehirden geçiş yeri, malum bir ağaç veya bir harabe olurdu. Kuteybe

öncünün arkasından birini gönderir ve öncünün harekâtının doğru istikamette olup olmadığını takip ederdi.

Sâbit Kutne el-Atekî öldürülen Türk meliklerinden şöyle bahsetmiştir:

Kârzenk, Keşbîz ve Bayâr'ın ölümleri gözümüzü aydı kıldı.

Soğd ve Harezm gazalarını anlatan Kümeyt de şu beyitleri dile getirdi:

Arkasından mübarek gaza gerçekleşti ve düşmanın ekinini biçip yok etti.

Onun bulutu bol yağmuruyla bir filin üzerine yağdı ve soğuk yağmuruyla Soğdları da etkiledi.

Onların malları hâlâ ganimet olarak taksim edilmektedir. Bu yüzden geçim sıkıntısı ve kötü azık söz konusu olmadı.

Bu fetihler büyük topluluğumuzun Halife'ye sunulan hüccetidir.

Ey Kuteybe! Üzerine gittiğin kavim hezimete uğramadan ve uzaklara sürülmeden yüzünü arkaya çevirmezsin.

Düşmanın kalesi muhkem de olsa orada bir ve samed olan Allah anılmadan hoşnut olmazdın.

Süleyman b. Abdülmelik'in Hilafeti [505]

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik'e halife olarak biat edildi. Nitekim Velîd öldüğü gün Süleyman Remle'deydi ve aynı gün biat aldı.

Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik, Osman b. Hayyân'ı Medine valiliğinden azletti. Muhammed b. Ömer'in anlattığına göre Süleyman, Osman b. Hayyân'ı doksan altı yılında Ramazan ayının bitimine yedi gün kala Medine valiliğinden azletti.

Ravi dedi: Osman üç yıl Medine valiliği görevinde kaldı. Başka bir rivayete göre de onun görevi yedi gün eksiğiyle iki yıl sürdü.

Vâkıdî şöyle dedi: Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm, Osman'dan izin alarak ertesi gün uyumak istediğini, zira Ramazan'ın yirmi birinci gecesini ihya etmek istediğini söyledi. O sırada Eyyûb b. Seleme el-Mahzûmî, Osman'ın yanında bulunuyordu. Eyyûb b. Seleme'nin Ebû Bekir b. Amr b. Hazm ile arası açıktı. Eyyûb, Osman'a: "Şu adam ne dediğini görmedin

mi? Riyakârlık yapıyor," dedi. Osman: "Ne dediğini gördüm. Yarın sabah ona haber gönderip de onu oturuyor vaziyette bulmazsam ona yüz kırbaç vurmaz ve saçını ve sakalını kazımazsam babamın oğlu değilim!" dedi.

Eyyûb dedi: Arzu ettiğim bir durum söz konusuydu. Sabah erken Emaret Konağı'na gittim. Konakta mum ışığı görülüyordu. Kendi kendime, Mürrî erken gelmiş dedim. Meğer Süleyman'ın elçisi, Ebû Bekir'e emîrlik görevini tevdi etmek, Osman'ı azletmek ve ona had cezasını uygulamak üzere gelmiş.

Eyyûb dedi: İmaret Evi'ne girdim. İbn Hayyân oturuyordu. Ebû Bekir de bir kürsüde oturuyordu ve infaz sorumlusuna: "Bu adamın ayağına prangayı tak," dedi. Sonra Osman'a bakarak şöyle dedi:

Gerisin geriye ve maskeleri düşmüş olarak döndüler. Nitekim olayların ardı arkası kesilmiyor.

[506] Yine bu yılda Süleyman, Yezîd b. Ebî Müslim'i Irak valiliğinden azletti ve yerine Yezîd b. Mühelleb'i getirdi. Sâlih b. Abdurrahman'ı da haraç amilliğine atadı, Ebû Akîl ailesini bertaraf etmesini ve işkenceye tâbi tutmasını emretti.

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Sâlih haraç amili olarak Irak'a geldi. Yezîd de savaş işlerinden sorumluydu. Yezîd, Ziyâd b. Mühelleb'i Umân'a gönderdi ve ona: "Sâlih ile yazışacaksın. Ona yazdığında onun adıyla başla," dedi. Sâlih, Ebû Akîl ailesine musallat oldu ve onları işkenceye tâbi tuttu. Onlara işkenceyi Abdülmelik b. Mühelleb uyguluyordu.

***

Kuteybe b. Müslim'in Öldürülmesi

Bu yılda Kuteybe b. Müslim Horasan'da öldürüldü.

Kuteybe'nin Öldürülmesinin Sebebi

Velîd b. Abdülmelik, oğlu Abdülazîz'i veliaht yapmak istedi. Bunun için emîr ve şairlere telkinlerde bulundu. Bunun üzerine Cerîr şöyle dedi:

İnsanlara, hilafet için insanların en hayırlısı kimdir diye sorulunca parmaklar Abdülazîz'i işaret eder.

Onu bu işe en layık olan kişi olarak gördüler. Nitekim haksızlık etmediler ve süratle biat ettiler.

Yine Cerîr bir şiirinde Abdülazîz'e biat alması için Velîd'i şöyle teşvik etmiştir:

Halkın gözü Abdülazîz'e meyletti, baştakiler tereddüde düştüklerinde

Mülkün direkleri çatısıyla yıkılmaya yüz tutunca davetçiler ona davet ederler

Kureyş'in hüküm ehli kıymet hat safhaya varınca biat etmek gerek.

Abdülazîz'i veliaht olarak gördüler. Nitekim bu görüşlerinde zulüm etmediler ve kötülük yapmadılar. [507]

Daha ne bakıyorsunuz, oysa sizin geçmişleriniz de büyüklük ve yücelik vardır.

Ey Müminlerin Emîri, istediğin zaman hilafeti tamamıyla ona teslim et.

Zira insanlar ellerini ona verdiler ve gizlilik ortadan kalktı.

Veliaht olarak sana biat ederlerse ölçü tutmuş ve binanın dengesi kurulmuş olur.

Nitekim Haccâc b. Yûsuf ve Kuteybe ona biat ettiler. Akabinde de Velîd vefat etti ve Süleyman b. Abdülmelik iş başına geçti. Onun iş başına geçmesi Kuteybe'yi endişelendirdi.

Ali b. Muhammed dedi: Bişr b. Îsâ, Hasan b. Rüşeyd ve Küleyb b. Halef bize Tufeyl b. Mirdâs'tan; Cebele b. Ferrûh, Muhammed b. Azîz el-Kindî'den; Cebele b. Ebî Revvâd ve Mesleme b. Muhârib, Sekin b. Katâde'den şöyle anlattılar:

Kuteybe, Velîd b. Abdülmelik'in ölümü ve Süleyman'ın iş başına geçmesi haberini alınca Süleyman'dan endişe etmeye başladı. Zira Haccâc ile birlikte Abdülazîz b. Velîd'in veliaht olması için çalışıyorlardı. Kuteybe, Süleyman'ın Yezîd b. Mühelleb'i Horasan'ın başına getirmesinden korkuyordu. Kuteybe, Süleyman'a mektup yazarak onu tebrik etti ve Velîd için taziyelerini bildirdi. Ayrıca ona, Abdülmelik'e ve Velîd'e yaptığı hizmetlerinden, onlara olan itaatinden bahsederek kendisini Horasan valiliğinden azletmediği sürece ona bağlı kalaca-

ğını ve samimiyetle hizmet edeceğini ifade etti. Bu mektuptan başka bir mektup daha yazarak fetihlerini, düşmanı bertaraf edişini, Acemlerin kralları nezdindeki kıymetinin büyüklüğünü ve ona karşı duydukları mehabeti ve onların nezdinde sesinin nasıl gür bir sedayla yankılandığını dile getirdi. Mühelleb ve ailesini de kötüledi. Ayrıca bir mektup daha yazarak Yezîd b. Mühelleb'i Horasan'a vali tayin etmesi hâlinde, Allah'a yemin ederek onu halifelikten haledeceğini söyledi. Bunlardan başka üçüncü bir mektup yazarak kendisini halettiğini bildirdi. Her üç mektubu da Bâhile'den bir adamla gönderdi. Ona: "Birinci mektubu halifeye ver. Yezîd onun makamındaysa ve Süleyman mektubu okuduktan sonra ona verirse ikinci mektubu ver. İkinci mektubu okuduktan sonra onu da Yezîd'e verirse ona üçüncü mektubu ver. Birinci mektubu okuduktan sonra onu Yezîd'e vermezse diğer iki mektubu verme," diye tembih etti.

[508] Ravi dedi: Kuteybe'nin elçisi geldi ve Süleyman'ın huzuruna çıktı. Yezîd b. Mühelleb'de yanındaydı. Elçi mektubu Süleyman'a teslim etti. Süleyman mektubu okudu ve Yezîd'e verdi. Elçi, Süleyman'a ikinci mektubu iletti. Süleyman onu da okuyup Yezîd'e verdi. Elçi bu kez de Süleyman'a üçüncü mektubu takdim etti. Süleyman onu okuyunca yüzünün rengi attı ve çamur getirilmesini emrederek mektubu onunla mühürledi ve elinde tuttu.

***

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ise (bana anlatıldığına göre) şöyle anlattı: Birinci mektupta Yezîd b. Mühelleb eleştiriliyordu ve onun ihaneti, nankörlüğü ve kadir bilmezliği anlatılıyordu. İkinci mektuptaysa Yezîd övülüyordu. Üçüncü mektupta ise "Beni görevimde bırakmazsan ayakkabının ayaktan çıkarıldığı gibi seni haledecek, süvari ve piyadeleri sana karşı seferber edeceğim," diye yazılıyordu. Ravi şunları da söyledi: Süleyman mektubu okuyunca onu altındaki çarşafların arasına koydu, ona cevaben bir şey yazmadı.

***

Söz tekrar Ali b. Muhammed'in rivayetine döndü. Ali b. Muhammed şöyle dedi: Akabinde Süleyman, Kuteybe'nin elçisinin misafir edilmesini emretti. Elçi konuk evinde ağırlandı. Akşam vakti onu davet ederek içinde dinar bulunan akçe kesesi verdi: "Bu senin ikramiyen, bu da senin adamının ahdidir, gidebilirsin. Bu da benim elçimdir, ahdimi taşıyıp seninle gelecek," dedi. Bunun üzerine Bâhilî yola çıktı. Süleyman, Abdülkays ve Benî Leys'ten Sa'saa –veya Mus'ab– adında bir adamını elçi olarak onunla birlikte gönderdi. Hulvan'a vardıklarında insanlar onlara Kuteybe'nin Süleyman'ı halettiğini bildirdiler. Bunun üzerine Abdî geri döndü ve ahit yazısını Kuteybe'nin elçisine teslim etti. Oysa Kuteybe halifeyi haletmişti. İşler karışmıştı. Elçi, Kuteybe'ye ahdini teslim etti. Kuteybe kardeşlerine danıştı. Ona: "Bundan sonra Süleyman sana güvenmeyecek," dediler.

Ali dedi: Bazı Anberîler, büyüklerinden naklen bana şöyle anlattılar: Tevbe b. Ebî Esîd el-Anberî şöyle dedi:

Sâlih, Irak'a geldi ve beni Kuteybe'ye gönderdi. Benî Esed'den bir adam da bana refakat etti, bana görevimin mahiyetini sordu. Ancak ona açıklamadım. Yolda giderken arkadaşım tekrar bana baktı: "Mühim bir görev üstlendiğini [509]
görüyorum ancak benden saklıyorsun," dedi. Ben ise yoluma devam ettim. Hulvan'a vardığımda insanlar bana Kuteybe'nin öldürüldüğünü haber verdiler.

Ali dedi: Ebü'l-Zeyyâl, Küleyb b. Halef ve Ebû Ali el-Cüzcânî, Tufeyl b. Mirdâs'tan Ebü'l-Hasan el-Cüşemî ve Mus'ab b. Hayyân, Mus'ab'ın kardeşi Mukātil b. Hayyân'dan ve Ebû Mihnef ve başkaları şöyle anlattılar:

Kuteybe, Süleyman'ı haletmek isteyince kardeşlerine danıştı. Abdurrahman ona şöyle dedi: "Bir orduyu sefere çıkar ve korktuğun herkesi ona al. Merv'e de bir grup gönder. Sen de Semerkant'a git ve orada konakla. Seninle bulunan insanlara: 'Kim ikamet ederse ona vefa gösterilecek, kim ayrılmak isterse de baskıya maruz kalmayacak, ona bir kötülük yapılmayacak,' diye söyle. Böylece ancak sana sadık olanlar seninle kalacaktır." Abdullah ise ona şöyle dedi: "Bulunduğun yerde onu halet, insanları da onu haletmeye davet et. Hiç kimse sana muhalefet etmeyecek." Bunun üzerine Abdullah'ın görü-

şüne uydu ve Süleyman'ı haletti, insanları da onu haletmeye davet etti. İnsanlara şöyle dedi:

Sizi Aynüttemr'den ve denizin selinden topladım. Böylece kardeşi kardeşle, evladı babayla buluşturdum. Feyinizi aranızda paylaştırdım ve atiyyelerinizi bir sıkıntı ve gecikmeye meydan vermeden ödedim. Benden önceki valileri de denediniz. Ümeyye size gelmişti ve Müminlerin Emîri'ne "Horasan'ın haracı benim mutfağıma yetmez!" diye yazmıştı. Sonra Ebû Saîd geldi ve üç yıl sizi yönetti. Bu dönemde itaat yoksa isyan içinde mi olduğunuzu anlayamadınız. Bir ganimet elde edemediği gibi bir düşmanı da bertaraf edemedi. Ondan sonra da onun oğulları size hükmettiler. Yezîd damızlık bir aygırıydı ve kadınlar onun için rekabet hâlindeydiler. Sizin halifeniz de Yezîd b. Servân Hebennekatü'l-Kaysî gibidir.

Ravi dedi: Ancak hiç kimse ona icabet etmeyince öfkelendi ve şöyle dedi: "Allah yardım ettiğinizi aziz kılmasın. Vallahi bir keçiye karşı toplansanız onun boynuzunu kıramazsınız ey sefiller –üstünler demeyeceğim– ey sadaka yığınları, tıpkı zekât develeri gibi sizi her taraftan topladım. Ey Bekir b. Vâil!
[510] Ey kibir, yalan ve cimrilik ehli. Hangi günlerinizle iftihar edeceksiniz. Savaş gücünüzle mi yoksa barış gününüzle mi? Ey Müseyleme'nin adamları! Ey Benî Zemîm! –Benî Temîm demeyeceğim– Ey zafiyet, kararsızlık ve ihanet ehli! Cahiliye döneminde ihanete –*keysân*– yani arkadan vurmak diyordunuz. Ey Secâh'ın adamları! Ey Abdülkays'ın kaba insanları! Arıcılığı atların yularlarıyla değiştirdiniz. Ey Ezd! Gemilerin halatlarını erkek atların yularlarıyla değiştirdiniz. Bu İslam'da bir bid'attir. *A'râb* nedir ? Allah'ın laneti *A'râb*'a olsun. Ey iki şehrin mezbelesi! Sizi pelin otu tarlasından, misk otu sahasından ve kilkil çöl bitkilerinin muhitinden topladım. İbn Kavân Adası'nda sığırlara ve eşeklere binerdiniz. Sizi sonbaharın dağınık bulutları gibi toplayınca şöyle böyle dediniz. Bilesiniz ki ben babamın oğlu ve kardeşimin kardeşiyim. Vallahi sizi "Seleme ağacı gibi bağlayacağım"[70] ve "siliyyan otunun etrafında

70 Bir darbımesel olup cimriden bir şeyin kerhen alınması anlamında kullanılmıştır (çev.).

kükreme olur."[71] Ey Horasan ehli! Velinizin kim olduğunu bilir misiniz? 'Yezîd b. Servân' başınıza geçti.[72] Bana öyle geliyor ki başınıza binek hayvanlarını sevk eden ve feyiniz ve suyunuz hususunda sizi mağdur eden bir emîr geçecek. Burada bir ateş vardır. Atışlarınızı ona yöneltin. Ben de sizinle atayım. En uzak hedefinizi vurun. Başınıza Ebû Nâfi' Zü'l-Vedaât geçti. Şam hayırlı bir baba, Irak ise nimetine nankörlük eden bir babadır. Ey Horasan ehli! Daha ne zamana kadar Şamlılar sizin evlerinizin bahçelerinde ve gölgenizde uzanıp duracaklar. Benim nesebimi araştırırsanız anne tarafından Iraklı, baba tarafından Irak doğumlu, görüş, hava ve din olarak da Iraklı olduğumu göreceksiniz. Artık emniyet ve afiyettesiniz. Allah sizin için beldeleri fethetmiş ve yollarınızı güvenli kılmıştır. Yolcular Merv'den Belh'e kadar ruhsatsız[73] gidebilmektedir- [511]
ler. O hâlde nimetlerinden dolayı Allah'a şükredin ve O'na şükrederek fazlasını dileyin.

Ravi dedi: Daha sonra Kuteybe evine geçti ve onun yakın akrabaları ona gelerek dediler ki: "Daha önce seni böyle görmemiştik. Senin iç ve dış elbisen mesabesinde olan "Âliye"[74] ehlini kötülemekle yetinmeyerek sana yardım eden Bekir b. Vâil'i, bunlarla da yetinmedin, kardeşlerin mesabesinde olan Temîm'i kötüledin. Bunu da yeterli görmeyip elin ve kolun durumunda olan Ezd'i de kötüledin." Kuteybe: "Konuşunca hiç kimse bana bir şey demedi. Buna öfkelendim, ne dediğimi bilemiyorum. Gerçekten Âliye ehli, her taraftan toplanan zekât develeri gibidir. Bekir b. Vâil ise ona dokunan ele mâni olmayan cariye gibidir. Temîm de uyuz deve gibidir. Abdülkays da eşeğin kuyruğuyla kovduğu sinekler gibidir. Ezd'e gelince onlar da kaba saba insanlar olup Allah'ın kötü yaratıklarıdır. Onların lideri olsam onlara alamet koyacaktım," dedi.

71 Bir darbımesel olarak meramını ifade etmeden bir şeyin etrafında dönüp dolanmayı ifade eder (çev.).

72 Yezîd b. Servân adı ahmaklığı ifade etmek için zikredilen bir darbımeseldir (çev.).

73 Arapça metinde *cevâz* kelimesi kullanılmış olup modern Arapçada pasaport anlamında kullanılmaktadır (çev.).

74 Arap Yarımadası'nda Necid bölgesinin yukarısından Tihâme Çölü'ne ve Mekke'ye kadar uzanan bölge (çev.).

Ravi dedi: İnsanlar öfkelendiler ve Süleyman'ın haledilmesinden hoşnut kalmadılar ve kabileler Kuteybe'nin kendilerine küfretmesini hazmedemediler. Bu hususta ilk konuşanlar Ezdîler oldu. Onlar Hudayn b. Münzir'e giderek dediler ki: "Bu adam Halife'nin haledilmesini istedi. Bu davette din ve dünyanın fesadı vardır. Sonra bununla yetinmeyerek bizi kötüledi ve bize küfretti. Ey Ebû Hafs! Bu duruma ne dersin?" Bu zat savaşta Ebû Sâsân künyesiyle anılırdı. Bir rivayete göre de onun künyesi Ebû Muhammed'dir. Hudayn onlara şöyle dedi: "Mudar, Horasan'da Ahmas'ın üçüne bedeldir. Temîm de ikisine muadildir ve Horasan'ın süvarileridir. Emîrliğin Mudar'dan başkasına geçmesine razı olmazlar. Onları hesaba katmazsanız Kuteybe'ye yardım edeceklerdir." Onlar: "Ama Kuteybe, İbnü'l-Ehtem'i öldürmekle Benî Temîm'in kanına girmiş oldu," dediler. Hudayn: "Buna bakmayın. Nihayetinde onlar Mudar hamiyetiyle hareket edeceklerdir," dedi. Onlar, Hudayn'ın görüşüne itiraz ederek ayrıldılar ve Abdullah b. Havzân el-Cehdamî'yi başa getirmek istediler. Ancak adam bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine kendi aralarında çekiştiler ve tekrar Hudayn'a döndüler. Ona: "Emîrlik konusunda ihtilafa düştük. Seni başa getirelim. Zira Rebîa da sana muhalefet etmeyecek," dediler. Hudayn: "Beñim bu emîrlikle bir işim yoktur," dedi. Ona: "Bu konuda ne düşünüyorsun?" dediler. Hudayn: "Ẹmîrliği Benî Temîm'e verseniz işi bitirmiş olursunuz," dedi. Onlar: "Temîm'den kimi uygun görüyorsun?" dediler. Hudayn: "Vekî"den başka kimseyi uygun görmüyorum," dedi. Bunun üzerine Benî Şeybân'ın azatlısı Hayyân: "Hiç kimse bu görevi
[512] üstlenerek ateşinde yanmak, kanını dökmek ve ölüme maruz kalmak istemez. Zira başka bir emîr gelirse onu yaptığından sorumlu tutacak. O da başkasının emîrliğini kabul edecektir. Ancak şu Arabî Vekî' hariç. O cesur ve atılgan bir adamdır. O yaptıklarının neticesinden çekinmez ve işin akıbetini umursamaz. Ayrıca ona itaat eden büyük bir aşireti vardır ve Kuteybe'yle davalıdır. Zira Kuteybe liderliği ondan alarak Dırâr b. Husayn b. Zeyd el-Fevâris b. Husayn b. Dırâr ed-Dabbî'ye verdi," dedi. Bunun üzerine insanlar gizlice bu mesele için

birbirlerine gidip geldiler ve Kuteybe'ye: "Bu işi Hayyân karıştırmaktadır," dediler. Bunun üzerine Kuteybe ona suikast yapmayı düşündü. Hayyân'ın valilerin maiyetleriyle nezakete dayalı ilişkileri vardı. Onlar da bildiklerini ondan saklamazlardı. Derken Kuteybe bir adama emir vererek Hayyân'ı öldürmesini istedi. Hizmetçilerden biri onu duydu ve Hayyân'a gidip haber verdi. Kuteybe, Hayyân'ı çağırdı ancak Hayyân daveti ihtiyatla karşıladı ve hasta olduğunu söyledi. İnsanlar da Vekî''e giderek başa geçmesini istediler. Vekî' kabul etti ve Eşheb b. Rümeyle'nin şu beytini okudu:

Hayalimi gerçekleştireceğim. Zira temelim sağlamdır ve sağlam bir kaidesi vardır.

Ravi dedi: O sırada Horasan'da Hicaz kökenli dokuz bin kişi vardı. Bekir kabilesinden de yedi bin kişi. Liderleri de Dırâr b. Husayn ed-Dabbî idi. Abdülkays'tan dört bin kişi vardı ve başlarında Abdullah b. Ulvân bulunuyordu. Ezd'in on bin mensubu vardı ve liderleri Abdullah b. Havzân idi. Kûfe'den de yedi bin kişi vardı ve başlarında Cihm b. Zahr –veya Ubeydullah b. Ali– bulunuyordu. Mevaliden de yedi bin kişi bulunuyordu. Onların başında da Hayyân vardı. –Rivayete göre Hayyân, Deylemîdir ve Horasanlıdır. Ona Nabatî denmesinin sebebi dilindeki tutukluluktur. –Hayyân, Vekî''e: "Sana yardım etsem, seni savunsam hayatta kaldığın ve kavmimin başında olduğum sürece bana Belh Nehri'nin civarını ve haracını bırakacak mısın?" dedi. Vekî': "Evet," dedi. Hayyân Acemlere: "Bunlar din için savaşmıyorlar. Bırakın birbirlerini öldürsünler," dedi. Onlar da: "Evet," dediler ve gizlice Vekî''e biat ettiler. Bunun üzerine Dırâr b. Husayn, Kuteybe'ye gitti ve ona: "İnsanlar Vekî''e gidip geliyorlar ve ona biat ediyorlar. O da Abdullah b. Müslim el-Fakîr'in evine gidiyor ve şarap içip sarhoş oluyordu. Abdullah, Dırâr için: "Bu adam Vekî''i çekemiyor ve söyledikleri gerçek değildir. Vekî' evime uğruyor, içip sarhoş oluyor ve elbiselerine sıçıyorken bu zat, insanların ona biat ettiklerini söylüyor," dedi. Vekî' de Kuteybe'ye giderek ona: "Dırâr'dan sakın. Sana zarar vermesinden endişe ediyorum," [513] dedi. Kuteybe ikilinin bu tavrını hasede yordu. Bu arada Vekî'

hasta olduğunu iddia etti. Kuteybe de Dırâr b. Sinân ed-Dabbî'yi gizlice Vekî''e gönderdi. Dırâr gizlice ona biat etti. Böylece Kuteybe insanların Vekî''e biat ettiklerini anladı. Dırâr'a: "Sen bana doğruyu söylemişsin," dedi. Dırâr: "Sana bildiklerimi söylemiştim. Ancak sen onu hasede yormuştun. Ben görevimi yaptım," dedi. Kuteybe: "Doğruyu söylemişsin," dedi. Arkasından Kuteybe, Vekî''e haber göndererek kendisini çağırdı. Kuteybe'nin elçisi onun, ayağına aşı boyası sürdüğünü ve bacağına da boncuk koyduğunu gördü. Yanında da ayağını efsunlayan iki adam vardı. Elçi ona: "Emîr seni çağırıyor," dedi. Vekî'': "Ayağımı görüyorsun," dedi. Elçi, Kuteybe'nin yanına döndü. Kuteybe onu tekrar gönderdi ve bir sedye üzerinde taşınarak getirilsin dedi. Vekî': "Gelemiyorum," dedi. Bunun üzerine emniyetin başında bulunan Benî Vâil'den Şerîk b. Sâmit el-Bâhilî ile Ganî'den bir adama: "Vekî''e gidin ve onu bana getirin. Gelmekten imtina ederse boynunu vurun," dedi. Kuteybe ikiliyle birlikte süvariler de gönderdi. Bir rivayete göre de Kuteybe'nin Horasan'daki emniyet gücünün başında Verkā b. Nasr el-Bâhilî vardı.

Ali dedi: Ebü'l-Zeyyâl, Sümâme b. Nâciz el-Adevî'den naklen şöyle anlattı:

Kuteybe, Vekî''e adam göndererek getirilmesini istedi. Ben ona: "Allah seni ıslah etsin. Ben onu sana getireyim," dedim. Kuteybe: "Olur," dedi. Vekî''e gittim. Benden önce onun üzerine süvarilerin gideceğine dair haber gitmişti. Beni görünce: "Ey Sümâme! İnsanlara seslen," dedi. İnsanlara seslendim. İlk gelen Hüreym b. Ebî Tahme oldu. Maiyetinde de sekiz kişi vardı.

Ravi dedi: Hasan b. Rüşeyd el-Cüzcânî şöyle anlattı:

Kuteybe, Vekî''in üzerine adam göndererek onu getirmelerini istedi. Hüreym ona: "Onu ben sana getireyim," dedi ve çıkıp gitti. Hüreym dedi: "Beni geri gönderir endişesiyle beygirime bindim ve Vekî''e gittim. Ancak Vekî' çıkmıştı."

Küleyb b. Halef ise şöyle dedi: Kuteybe, Vekî''e Benî Sahr b. Nehşel'den Şu'be b. Zahîr'i gönderdi. Şu'be ona gitti. Vekî' ona: Ey İbn Zahîr:

Biraz bekle birlikler yetişsin

Beytini okudu. Akabinde de bir bıçak getirilmesini istedi ve ayaklarına bağladığı boncukları kesti. Sonra da zırhını giydi ve şöyle dedi:

Göbeğimi bağlayın ki dürülmesin. Bir gün Hemdân'ın bir gün Hemdân'ın bir gün de Sadif'indir.

Vekî' yalnız başına çıktı. Bazı kadınlar onu görünce: "Ebû [514] Mutarrif yalnızdır," dediler. Derken Hüreym b. Ebî Tahme sekiz kişiyle geldi. İçlerinde Umretü'l-Berîd b. Rebîa el-Uceyfî de vardı.

Hamza b. İbrâhim ve başkaları şöyle dediler:

Vekî' çıktı ve bir adamla karşılaştı. Adama: "Kimlerden oluyorsun?" dedi. Adam: "Benî Esed'den," dedi. Vekî': "Adın nedir?" dedi. Adam: "Dirgāne," dedi. Vekî': "Kimin oğlusun?" dedi. Adam: "İbn Leys'in oğluyum," dedi. Vekî': "Şu sancağı al," dedi.

Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî dedi:

Vekî' sancağı Ukbe b. Şihâb el-Mâzinî'ye verdi. Sonra tekrar Hamza ve diğerlerinin rivayetine döndü. Vekî' çıktı ve adamlarına emir vererek şöyle dedi: "Ağırlıklarımı Benî el-Amm'a götürün." Onlar: "Yerlerini bilmiyoruz," dediler. Vekî': "Üst üste iki mızrak ve onların üstünde de bir torba göreceksiniz. İşte onlar Benî el-Amm'dır," dedi. Onlardan orduda beş yüz adam vardır. Arkasında Vekî' insanlara seslendi. Bunun üzerine insanlar gruplar hâlinde gelmeye başladılar. Vekî' insanlara yöneldi ve şöyle dedi:

Büyük adam ağır bir sorumluluk altına sokulursa kuşağını bağlar.

Bazılarına göre de Vekî' çıkınca şu beyti dillendirdi:

Lokmân b. Âd'da konakladık ve ona husumet duyduk. Silahımı bana göster. Onlar silahsızın etrafında dönüp duramazlar.

Sonra Kuteybe'nin yakın akrabaları, has adamları ve güvendiği dostları yanında toplandılar. Bunların içinde amcasının oğlu İyâs b. Beyhes b. Amr, Abdullah b. Va'lân el-Adevî ve onun kabilesi Benî Vâil'de bazı insanlar vardı. Hayyân b. İyâs el-Adevî de on kişiyle birlikte geldi. Bunların içinde Abdülazîz b. el-Hâ-

ris de vardı. Meysere el-Cedelî –cesur bir kişiydi– de gelenler arasındaydı. Ona: "Dilersen sana Vekî'in kellesini getireyim," dedi. Kuteybe: "Sakin ol," dedi. Sonra bir adama emir vererek: "Benî Âmir nerede?" diye seslenmesini istedi. Adam seslendi. Mihfen b. Cüz' el-Kilâbî: "Onlar kendilerini terk ettiğin yerdeler dedi. Nitekim Kuteybe onları terk etmişti. Kuteybe ona: "Seslen ve onlara Allah'ı ve akrabalık hukukunu hatırlatırım," dedi. Mihfen: "Sen o bağı kestin," dedi. Kuteybe: "Eleştiri hakkınızdır diye seslen," dedi. Mihfen veya başkası ona: "İcabet etsek Allah bizi affetmesin," dedi. Bunun üzerine Kuteybe şöyle dedi:

Ey kalbim şu acıya sabret. Zira kavmin faydasız tavırlarına denk bir tavır bulamıyorum.

[515] Kuteybe annesinin ona gönderdiği ve zor zamanlarda başına sardığı kefiyenin getirilmesini istedi. Savaşlarda bindiği ve uğurlu olduğuna inandığı eğitimli beygirinin de getirilmesini söyledi. Beygir ona yaklaştırıldı. Ancak beygir inada bindi ve Kuteybe'yi âdeta canından bezdirdi. Kuteybe bu vaziyeti görünce dönüp tahtına oturdu: "Onu bırakın, bu işte bir iş var," dedi. Sonra Hayyân en-Nebatî Acemlerle birlikte geldi ve durdu. Nitekim Kuteybe ona kızmıştı. Abdullah b. Müslim onun yanında durdu ve ona: "Bu iki tarafa karşı hamle yap," dedi. Hayyân: "Bunun sırası değil," dedi. Abdullah: "Kızdı ve bana yayını ver," dedi. Hayyân: "Bugün yay günü değildir," dedi. Derken Vekî', Hayyân'a haber göndererek ona: "Hani bana olan vaadine ne oldu?" dedi. Bunun üzerine Hayyân oğluna, başlığımı çevirdiğimi ve Vekî'in ordugâhına doğru yöneldiğimi gördüğünde maiyetindeki Acemlerle birlikte bana meylet. İbn Hayyân, Acemlerin başında durdu. Hayyân başlığını çevirince Acemler Vekî'in askerine meylettiler. Bunun üzerine adamları tekbir getirdiler. Kuteybe kardeşi Sâlih'i onlara gönderdi. Ancak Benî Dabbe'den Süleyman ez-Zencirec –bu kelime keçiboynuzu anlamındadır– adına bir kişi –bir rivayete göre de Bel'am'dan bir şahıs– ona ok attı ve ok başına isabet etti. Sâlih başı eğik vaziyette Kuteybe'ye taşındı. Kuteybe onu namazgâha götürdü ve bir müddet yanında oturduktan sonra tekrar dönüp tahtına oturdu.

Ravi dedi: Ebü's-Serî el-Ezdî şöyle dedi:

Benî Dabbe'den bir adam Sâlih'e bir ok attı ve onu ağır yaraladı. Ziyâd b. Abdurrahman el-Ezdî –Benî Şerîk b. Mâlik'ten– de onu yaraladı.

Ravi dedi: Ebû Mihnef şöyle anlattı: Ganî'den bir adam insanlara saldırdı. Derken üzerinde deriden bir zırh bulunan bir adam gördü, onu Cehm b. Zuhar b. Kays'a benzeterek vurdu ve şöyle dedi:

İnsanlar savaş ve fitneyle meşgulken Ganî şeref ve doğruluk timsalidir

Ancak vurulan kişi bir köylüydü. Bu sırada insanlar hareketlendiler. Abdurrahman b. Müslim'de onların üzerine gitti. Ancak çarşıdaki insanlarla ayak takımı kişiler ona ok atıp onu öldürdüler. İnsanlar Kuteybe'nin deve ve diğer binek hayvanlarının bulunduğu yeri yaktılar. Akabinde Kuteybe'nin üzerine yürüdüler. Bâhile'den Benî Vâil'den bir adam onu savun- [516]
du. Kuteybe ona: "Sen kendini kurtarmaya bak," dedi. Adam: "Sana kötülük yapmış olurum. Zira senin ekmeğini yedim ve senin verdiğin elbiseleri giydim," dedi.

Ravi dedi: Kuteybe kendisine bir binek hayvanı getirilmesini istedi. Ona bir beygir getirildi. Ancak hayvan huysuzluk yaptı. Kuteybe: "Onun bu hareketinin bir sebebi olmalı," diyerek ona binmedi ve yerinde oturdu. Derken hasımları çadırına kadar geldiler. İyâs b. Beyhes ve Abdullah b. Va'lân çadırı terk ederek Kuteybe'yi bıraktılar. Abdülazîz b. el-Hâris de çıktı ve oğlu Amr'ı –veya Ömer– aramaya koyuldu ve et-Tâî ile karşılaştı. Ancak ondan sakındı. Sonra oğlunu buldu ve onu yanına aldı. Kuteybe kendisine karşı olanlara yardım eden Heysem b. Munehhel'in tavrını fark edince şöyle dedi:

Her gün ona ok atışını öğretirdim ancak kolu güçlenince bana ok atmaya başladı.

Ravi dedi: Kuteybe ile birlikte kardeşleri Abdullah, Abdurrahman, Sâlih, Husayn ve Abdülkerim öldürüldüler. Ancak kardeşi Dırâr kurtuldu. Dayıları onu kurtardılar. Annesi Garrâ bint Dırâr b. Ka'kâ' b. Ma'bed b. Zürâre'dir. Bir rivayete

göre Abdülkerim b. Müslim, Kazvin'de öldürüldü. Ebû Ubeyde dedi: Ebû Mâlik şöyle anlattı: Doksan altı yılında Kuteybe'yi öldürdüler. Benî Müslim'den on bir kişi öldürüldü. Vekî' onları astı. Yedisi Müslim'in sulbünden iken dördü oğullarının evlatlarıydılar. Abdurrahman, Abdullah el-Fakîr, Ubeydullah, Sâlih, Beşşâr ve Muhammed, Müslim'in oğullarıdırlar. Bunların yanında Kesîr b. Kuteybe, Muğallis b. Abdurrahman da öldürüldüler. Müslim'in sulbünden yalnızca Amr –Cüzcân amiliydi– ve Dırâr'dan başka kurtulan olmadı. Dırâr'ın annesi Garrâ bint Dırâr b. Ka'kā' b. Ma'bed b. Zürâre idi. Dayıları onu müdafaa ettiler ve kurtardılar. Ferezdak bu konuda şöyle demiştir:

O akşam Garrâ'nın oğlu bizden başka ebeveyni olsun istemedi.

İyâs b. Amr –Müslim b. Amr'ın kardeşinin oğlu– köprücük kemiği üzerine bir darbe almasına rağmen ölmedi. Ravi dedi: İnsanlar çadırı kuşatınca iplerini kestiler. Züheyr dedi: Cehm b. Zahr, Sa'd'a: "İn ve başını kes," dedi. Kuteybe'nin vücudunda çok sayıda yara vardı. Sa'd: "Korkarım ki süvariler geri dönerler," dedi. Cehm: "Yanında olduğum hâlde nasıl korkarsın?"
[517] dedi. Bunun üzerine Sa'd indi. Çadırın üstünü yardıktan sonra Kuteybe'nin başını kesti. Bunun üzerine Hudayn b. Münzir şöyle dedi:

İbn Sa'd ve İbn Zahr birlikte kılıçlarıyla büyük ve cesur adamın taçlı başını kestiler.

İbn Zahr'ı getirdiğimiz gece siz de burnu siyah ve kolları dövmeli olanı getirdiniz.

Sağır ve gençtir ve alnı âdeta bir mürekkep gibidir.

Ravi dedi: Mesleme, Yezîd b. Mühelleb'i öldürünce Sa'd b. Huzeyne b. Abdülazîz b. el-Hâris b. Hakem b. Ebi'l-Âs valilik görevine getirildi. Saîd, Yezîd'in amillerini hapse attı. Hapse attıklarının içinde Cehm b. Zahr el-Cu'fî de vardı. Bâhile'den bir adam ona işkence yapmaktan sorumluydu. Ona: "Bu adam Kuteybe'nin katilidir," denilince ona işkence ederek öldürdü. Saîd onu suçlayınca ona: "Malı ondan tahsil etmemi söyledin. Ben de ona işkence yaptım. Bu da ölümüne sebep oldu," dedi.

Ravi dedi: Kuteybe öldürülünce Harezmli bir cariyesi yanındaydı. Öldürülünce yanından çıktı ve daha sonra Yezîd b. Mühelleb onu aldı. Bu cariye Ümmü Huleyde'dir.

Ali dedi: Hamza b. İbrâhim ve Ebü'l-Yekazân şöyle anlattılar:

Kuteybe öldürülünce Umâre b. Cünye er-Reyâhî minbere çıkıp uzun konuştu. Vekî' ona: "Hezeyanlarını ve kirli sözlerini bırak," dedi ve kendisi konuşarak şöyle dedi: Kuteybe ile benim durumum öncekilerin şu sözü gibidir:

Kim edene etmeye kalksa karşısında etmeyi iyi becereni bulur.

Kuteybe beni öldürmeye kalktı ancak ben öldürmeyi iyi beceren biriyim.

Beni denediler ve tekrar denediler. Çifte ok atışıyla, yüzlerce kere denediler.

İhtiyarlayıp da saçımı ağarttıkları zaman yularımı bıraktılar ve benden yüz çevirdiler.

Ben Ebû Mutarrif'im.

Ravi dedi: Ebû Muâviye bize Talha b. İyâs'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Vekî', Kuteybe'nin öldürüldüğü gün şöyle dedi:

Ben İbn Hindife'yim. Kabileleri beni yararlı işler için terbiye eder. [518]
Benim amcam da Kays Aylân'dır.

Sonra kendi sakalından tuttu ve şöyle dedi:

Bir büyük kişiye bir musibet musallat olursa beline kuşak bağlar.

Vallahi öldüreceğim ve yine öldüreceğim, sonra asacağım ve yine asacağım. Ben kan içiciyim. Sizin merzübânınız bu zaniyenin oğlu eşyanın fiyatlarını arttırdı. Vallahi ya yarın çarşıda bir kafizin fiyatını dört dirheme indirecek ya da onu asacağım. Peygamberimize salat ve selam getirin dedikten sonra minberden indi.

Ali dedi: Mufaddal b. Muhammed, Benî Temîm'den yaşlı bir zat ve Mesleme b. Muhârib bize şöyle anlattılar:

Vekî', Kuteybe'nin başını ve yüzüğünü istedi. Ona: "Ezdîler aldılar," dendi. Bunun üzerine çıktı ve şöyle dedi: Bu doğru değil, bu bâtıldır.

Hangi günümde ölümden kaçayım? Takdir edilmediği günde mi yoksa takdir edildiği günde mi?

Korkutamadığım ve korkutulmadığım günde en güçlü asil atların yararı yoktur.

Ondan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki baş bana getirilmeden vazgeçmeyeceğim. Ya da bu uğurda Kuteybe'nin başıyla beraber benimde başım götürülecektir. Vekî' bir dar ağacı getirdi ve şöyle dedi: "Bu atların süvarilere ihtiyacı vardır. Onları asmakla tehdit etti." Bunun üzerine Hudayn ona: "Ey Ebû Mutarrif! Sakin ol, baş sana getirilecektir," dedi. Akabinde Hudayn, Ezd'e gitti ve onlara: "Siz ahmak mısınız? Ona biat ettik, liderliği kendisine verdik. Kendisi de hayatını ortaya koydu. Buna rağmen Kuteybe'nin başını alıyorsunuz. Şu lanet başı çıkarın," dedi. Bunun üzerine başı getirdiler. Vekî''e: "Ey Ebû Mutarrif! Bu adam başı kesti ona ikramiyesini ver," dediler. Vekî': "Olur," dedi ve adama üç bin dirhem verdi. Sonra Vekî' başı Selît b. Abdülkerîm el-Hanefî ve emrindeki bazı kabilelerin mensuplarıyla Şam'a gönderdi. Benî Temîm'den hiç kimseyi heyetle göndermedi.

Ebü'l-Zeyyâl dedi: Başı götürenler arasında Benî Adî'den Uneyf b. Hassân da vardı.

Ebû Mihnef dedi: Vekî', Hayyân en-Nebatî'ye verdiği sözü yerine getirdi. Hüreym b. Ebî Yahyâ, Kays'tan bazı yaşlılardan naklen şöyle dediklerini anlattı: Süleyman b. Abdülmelik, Ku-
[519] teybe ve aile fertlerinin başları önüne konulunca Hüzeyl b. Züfer'e: "Bu durum seni rahatsız etti mi?" dedi. Hüzeyl: "Bu durum yalnız beni değil birçok insanı rahatsız etti." Hüreym b. Amr ve Ka'kā' b. Huleyd, Süleyman ile konuşarak başların defnedilmesine izin vermesini istediler. Süleyman: "Olur, ben bu kadarını istememiştim," dedi.

Ali dedi: Ebû Abdullah es-Sülemî, Yezîd b. Süveyd'den naklen şöyle dediğini anlattı: Horasan Acemlerinden bir adam dedi ki:

Ey Araplar! Kuteybe'yi öldürdünüz. Vallahi Kuteybe bizden olsaydı öldüğünde onu bir sandığa koyacak ve gazalarımızda onunla zafer ve fetih dileyecektik. Kuteybe'nin Horasan'da gerçekleştirdiği başarıları hiç kimse gerçekleştiremedi. Ancak gaddarlık da yaptı. Zira Haccâc ona: "Onlara tuzak kur ve Allah için onları öldür," diye yazmıştı.

Ali dedi: Hasan b. Rüşeyd şöyle anlattı: İsbehbaz bir adama dedi ki:

Ey Araplar! Arapların büyükleri oldukları hâlde Kuteybe ve Yezîd'i öldürdünüz. Ona: "Sizce hangisi daha büyük ve daha mehabetliydi?" diye soruldu. O şöyle dedi: "Kuteybe batıda en ücra bir köşede olsa, el ve ayakları demir bağlarla bağlı olsa ve Yezîd valimiz olsa Kuteybe bu durumda dahi bize göre daha büyük ve daha mehabetlidir."

Ali, Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî'den naklen şöyle dediğini anlattı: Kuteybe öldürüldüğü gün otururken ona bir adam geldi ve "Bugün Arapların meliki öldürülecek –onlar onu Arapların meliki olarak kabul ediyorlardı–," dedi. Kuteybe ona: "Otur!" dedi.

Ravi dedi: Küleyb b. Halef şöyle dedi: Kuteybe öldürülünce Vekî''in maiyetinde bulunmuş bir adam bana şöyle anlattı:

Vekî' bir adama: "Hiçbir maktulün eşyası alınmayacak," diye seslenmesini emretti. Ancak İbn Abdülhecerî, Ebü'l-Hacer el-Bâhilî'nin yanından geçerken onun eşyasını aldı. Durum Vekî''e bildirilince onun boynunu vurdu.

Ebû Ubeyde dedi: Teymüllât'tan Abdullah b. Ömer şöyle dedi:

Vekî' bir gün atına binip çıktı. Derken ona sarhoş bir adam getirildi. Vekî' onun boynunu vurdu. Ona: "Adamın cezası bu değildi. Ona kırbaç cezası verilmeliydi," denilince Vekî': "Ben kırbaçla değil kılıçla muamele ederim," dedi. Bunun üzerine Nehâr b. Tevsia şöyle dedi:

Bâhilî'den ağlar ve ağlatırdık. Meğer bu Gudânî şerden daha şirrettir.

Aynı şair şöyle demiştir: [520]

İbn Müslim el-Bâhilî'nin azmaya başladığını görünce keskin bir kılıçla kafasına vurduk.

Ferezdak da Vekî' vakasını şöyle anlatır:

Kılıçları kınından çıkaran ve akşam vakti Feregān'da Bâbü'l-Kasr'da onların hakkını veren bizdendi.

Hiçbir kabile evlatlarını Irakî veya Yemenî bir izzetle koruyamadığı akşamda

İbn Garrâ'nın bizden başka bir ebeveyne sahip olmayı arzu etmediği o akşamda

O akşam Hevâzin'in Âmir kabilesi ve Gatafân'dan İbn Duhân'ın avretini örtmedi.

O akşam iki ordu karşılaşınca insanlar bizim kölelerimiz olmayı arzu ettiler.

İki büyük dağ toslaştıkları zaman bir dağın öbür dağlar karşısında yükseliverdiğini gördüler.

Ve her şehrin surunun üzerinde okuyan bir müezzin oldu.

Vekî', keskin kılıçla cemaate davet ettiği için mükâfatını alacaktır.

Tıpkı yiğitlerin Bedir ve Yermûk'teki gayret amellerinin karşılığı olarak mükâfatlarını aldıkları gibi.

Ferezdak'ın bu konu hakkındaki bir beyti de şöyledir:

Medine'de ikamet ederken Benî Temîm'in bir vakasının haberini aldım. O vaka ayakta olan herkesi oturttu.

Ali dedi: Hureym b. Ebî Yahyâ bize bir amcasından naklen şöyle anlattı: Gassân'dan bazı yaşlı zatlar bana şöyle naklettiler:

Biz Seniyyetü'l-Ukāb'dayken hükümdar elçisine benzeyen bir adamla karşılaştık. Üzerinde deriden bir mahfaza ve elinde bir asâ vardı. Ona: "Nereden geliyorsun?" diye sorduk. Adam: "Horasan'dan," dedi. Ona: "Orada ne haberler var?" dedik. Adam: "Kuteybe dün öldürüldü," dedi. Onun söylediklerine şaşırdığımızı görünce bize: "Bu gece beni Afrika'nın neresinde bulmak istersiniz?" dedi ve ayrıldı. Atlarımızla onu takip etmeye yeltendik ancak âdeta göz açıp kapayıncaya kadar kaybolacak kadar hızlıydı. Tirimmâh şu beyitleri dile getirdi:

Mezhic'in süvarileriyle Ezd'in askerleri olmasaydı ordu sarsılacak ve ordugâhları talan edilecekti.

[521] *Muhtelif memleketlere dağılacak ve Iraklılara onlar hakkında haber ulaştıracak bir kimse dönmeyecekti.*

Cemaatin meseleleri büyüyecek ve Halife'nin durumu zaafa uğrayacak, kötülük mubah olacaktı.

Onlar Kuteybe'yi kuvvet kullanarak öldürdüler. Atlar toz duman ortamında ileriye atıldı.

O çayırlıkta, Çin çayırlığında Irak Mudarı kimin daha aziz ve daha büyük olduğunu anladı.

Nitekim Rebîa bir bütün olarak birleşti. Mudar ve Mudar'a mensup olduğunu söyleyenler ise dağıldılar.

Irak Ezdleri ve Mezhic ise ölümün üzerine üzerine gittiler. Onlar büyük babalarında birleştiler.

Kahtan da baştan aşağı silahlanmış olanların tepelerine inmekte ve kapanmış basiretlerini açmaktadır.

Ezd bilir ki sancağının altında devasa bir mülk ve kıpkızıl bir ölüm vardır.

Peygamber Muhammed (sav.) bizim gücümüzle muzaffer oldu ve Şam'da minber sapasağlam ayakta kaldı.

Abdurrahman b. Cümâne el-Bâhilî de şöyle dedi:

Sanki Ebû Hafs, Kuteybe ordusuyla düşman ordusu üzerine gitmemiş ve minbere çıkmamıştır.

Sanki etrafında sancaklar dalgalanmamış, askerler konuşlanmamış ve insanlar ordularına şahit olmamıştır.

Ölüm onu davet etti de o da Rabbinin davetine icabet etti ve tertemiz olarak cennete gitti.

Ebû Hafs'ın ölümüyle Muhammed'den sonra İslam'ın başına gelen musibetin bir benzeri yoktur. Ey etine dolgun kişi ona çok ağla.

Şair bununla ümmüveled olan cariyesini kastetmiştir.

Asam b. Haccâc da Kuteybe'yi şöyle anmıştır:

Yaşayanların bizi takdir etmelerinin vakti gelmedi mi? Zira şeref ve gururda insanların önündeyiz.

Temîm'i, mevaliyi, Mezhic'i, Ezd'i, Abdülkays'ı ve Bekir kabilelerini biz yönetiriz.

Mülkümüzün gücüyle dilediğimizi öldürür, istediğimizi yerin dibine batırır ve onlara boyun eğdiririz.

Ey Süleyman! Nice ordularınızı kılıçlarımızla ve altımızda akan ince belli atlarımızla koruduk.

Nice muhkem kaleleri fethettik, nice beldeleri ve aşılmaz dağları ele geçirdik.

Bizden önce kimsenin ayak basmadığı beldelerde gazaya çıktık ve aylarca oralarda at koşturduk.

O atlar ki vakti gelmiş gazalara alıştılar, harekete geçmek için eğitildiler ve seferberlikten geri durmazlar. [522]

Hatta ateş tutuşsa ve ateşin üzerine sürülseler savaşta ateş korunun yığınına dalmaktan sakınmazlar.

Ölüm mavi bir denizin dalgaları gibi onları kuşatırken kılıç ve mızrakların şakırtısına kıvrak hareketleriyle katılırlar.

Onlarla şehirlerin insanlarını şirkten kurtardık ve fecrin doğuş ufkunu aştık.

Eğer ölüm gelip çatmasaydı onlarla Zülkarneyn'in katran ve taş kütlelerinden oluşan seddini aşacaktık.

Ne var ki ecel öyle takdir edilmişti ve Benî Amr'ın güzel insanlarının sonu gelmişti.

***

Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi Mekke valiliğinden azletti ve Talha b. Dâvûd el-Hadrâmî'yi bu göreve getirdi.

Yine bu yılda Mesleme b. Abdülmelik yaz mevsiminde Rum diyarında gazaya çıktı ve Avf Kalesi'ni fethetti.

Bu yılın safer ayında Mısır Emîri Kurre b. Şerîk el-Absî – bazı siyercilere göre– vefat etmiştir.

Bazılarına göre de Kurre, Velîd döneminde Haccâc ile aynı ayda ölmüştür.

Bu yılda hac işlerini Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî sevk ve idare etti. Buna dair rivayeti bana Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etmiştir. Vâkıdî ve diğerleri de aynı görüştedirler.

Bu yılda Medine Valisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm iken Mekke Valisi Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd idi. Irak'ın savaş ve namaz işlerinden sorumlu valisi Yezîd b. Mühelleb, haracından da Sâlih b. Abdurrahman sorumluydu. Basra Valisi Yezîd b. Mühelleb tarafından atanan Süfyân b. Abdullah el-Kindî iken Basra Kādısı Abdurrahman b. Üzeyne, Kûfe Kādısı da Ebû Bekir b. Ebî Mûsâ idi. Horasan'ın savaş emîri Vekî' idi.

[523] **Hicretin 97. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik, Kostantiniye seferi için orduları hazırladı ve Dâvûd b. Süleyman'ı yaz mevsiminde gazaya göndererek Mer'e Kalesi'ni fethetti.

Vâkıdî'nin anlattığına göre bu yılda Mesleme b. Abdülmelik, Rum diyarında gazaya çıktı ve Vaddâhiye'nin sahibi Vaddâh'ın daha önce fethettiği kaleyi tekrar fethetti.

Yine bu yılda Ömer b. Hübeyre el-Fezârî denizden Rum diyarına çıkarma yaptı ve kışı orada geçirdi.

Bu yılda Abdülazîz b. Mus'ab b. Nusayr, Endülüs'te öldürüldü ve kellesi Habîb b. Ebî Ubeyd el-Fihrî tarafından Süleyman b. Abdülmelik'e götürüldü.

***

Yezîd b. Mühelleb'in Horasan Valiliği

Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik, Yezîd b. Mühelleb'i Horasan valiliğine atadı.

Yezîd'in Horasan Valiliğine Atanmasının Sebebi ve Buna Dair Rivayetler

Bunun sebebi şöyledir: Süleyman b. Abdülmelik halife olunca Yezîd b. Mühelleb'i Irak'ın savaş, namaz ve haraç işlerine tayin etti. Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Yezîd, Süleyman tarafından Irak'a vali olarak tayin edilince düşündü ve şöyle dedi: "Haccâc Irak'ı tahrip etti. Bugün Irak halkının ümidi benim. Irak'a gittiğimde insanları haraçta baskı altına alsam, bundan dolayı onlara eziyet etsem ben de Haccâc gibi olurum, onları savaşmak zorunda bırakmış ve Allah'ın onları kurtardığı hapishanelere iade etmiş olurum. Süleyman'a Haccâc'ın götürdüğü kadar haraç götürsem kabul etmeyecek." Bu nedenle Yezîd, Süleyman'a gitti ve ona şöyle dedi: "Haraç işlerini iyi bilen bir adamı sana tavsiye [524] edeyim de onu o işin başına getir. Benî Temîm'in azatlısı Sâlih b. Abdurrahman. Re'sen sana karşı sorumlu olsun." Süleyman ona: "Senin görüşünü kabul ettik," dedi. Arkasında Yezîd, Irak'a gitti.

Ömer b. Şebbe, Ali'den naklen bana şöyle anlattı:

Sâlih, Yezîd'den önce Irak'a gitti ve Vâsıt'ta konakladı. Ali dedi: Abbâd b. Eyyûb dedi: Yezîd gelince insanlar onu karşılamak için çıktılar. Sâlih'e: "Yezîd geldi ve insanlar onu karşı-

lamak için çıktılar," denildi. Ancak Yezîd şehre yaklaşıncaya kadar Sâlih çıkmadı. Yezîd şehre yaklaşınca Sâlih üzerinde bir cübbe, elinde küçük, sarı bir asâ ve maiyetinde dört yüz Şamlı adam olduğu hâlde karşılamaya çıktı. Yezîd'i karşılayınca onunla yürüdü. Şehre girince Sâlih bir evi işaret ederek ona: "Bu evi senin için boşalttım," dedi. Yezîd onun gösterdiği eve geçti. Sâlih de evine gitti. Ancak Sâlih, Yezîd'i sıkıştırdı ve bir şeye sahip olmasına imkân vermedi. Yezîd insanları üzerinde yedirmek için bin adet masa aldı. Ancak Sâlih onları aldı. Yezîd ona: "Onların parasını benim hesabıma yaz ve çok eşya al," dedi. Yezîd ayrıca satıcılara verilmek üzere onun adına senetler yazdı. Ancak Sâlih onları işleme koymadı, Yezîd'e geri döndüler. Bunun üzerine Yezîd kızdı: "Ben kendimi bu hâle düşürdüm," dedi. Çok geçmeden Sâlih geldi. Yezîd ona oturması için yer gösterdi. Sâlih oturdu ve Yezîd'e: "Bu senetler de neyin nesi. Haraç bunlara yetmez. Daha birkaç gün önce senin yüz binlik bir senedini ve erzakını peşin ödedim. Asker için para istedin onu da ödedim. Bunun altından kalkılamaz ve Müminlerin Emîri de buna rıza göstermez. Bundan sorumlu tutulacaksın," dedi. Yezîd güler yüzle ona: "Ey Ebû Velîd! Bu sefer de bu senetleri öde," dedi. Sâlih: "Bunları ödeyeceğim ancak benden çok isteme," dedi. Yezîd: "Hayır, çok istemeyeceğim," dedi.

Ali b. Muhammed şöyle dedi: Mesleme b. Muhârib, Ebü'l-Alâ et-Teymî, Tufeyl b. Mirdâs el-Ammî ve Ebû Hafs el-Ezdî bir raviden naklen Cehm b. Zahr b. Kays'tan; Hasan b. Rüşeyd, Süleyman b. Kesîr'den; Ebü'l-Hasan el-Horasânî, Kermânî'den; Âmir b. Hafs ve Ebû Mihnef, Osman b. Amr b. Mihsan el-Ezdî ve Züheyr b. Hüneyd ve başkalarından naklen rivayet ettiler.

Ancak rivayetlerinde bazı farklılıklar vardır. Bunları şöyle telif ettim: Süleyman b. Abdülmelik, Yezîd b. Mühelleb'i Horasan'a atamayarak Irak'a tayin etti. Yezîd, Irak'tayken Süleyman Şam'da ikamet eden Abdülmelik b. Mühelleb'e: "Ey Abdülmelik! Ne dersin? Seni Horasan'a tayin edeyim mi?" dedi. Abdülmelik: "Müminlerin Emîri nasıl arzu ederse öyle olsun,"
[525] dedi. Sonra Süleyman bu düşüncesinden vazgeçti. Abdülmelik b. Mühelleb ise Cerîr b. Yezîd el-Cehdamî ve bazı has adamlarına: "Müminlerin Emîri bana Horasan valiliğini teklif etti,"

diye yazdı. Haber Yezîd b. Mühelleb'e ulaştı. Yezîd, Irak'ta sıkılmış ve Sâlih b. Abdurrahman'ın tazyiki altında kalarak arzu ettiği şeyleri elde edemiyordu. Bunun üzerine Abdullah b. Ehtem'i çağırdı ve ona şöyle dedi: "Benim önemli bir işim var. Bu konuda bana yardım eder misin?" Abdullah: "Neyi dilersen emret," dedi. Yezîd: "Sıkıntı içinde olduğumu görüyorsun. Hâlen Horasan valiliği boştur. Duyduğuma göre Müminlerin Emîri bu görevi Abdülmelik b. Mühelleb'e teklif etmiş. Bu konuda bir çıkış yolu var mı?" dedi. Abdullah: "Beni Müminlerin Emîri'ne gönder. Umarım sana Horasan valiliği için ahdini getiririm," dedi. Yezîd: "Sana söylediklerimi sır olarak sakla," dedi. Akabinde de Süleyman'a iki mektup yazdı. Birinde ona Irak'ın durumunu anlattı, İbnü'l-Ehtem'i överek onun Irak'ın durumuna vâkıf olduğunu söyledi. Sonra İbnü'l-Ehtem'i posta olarak gönderdi ve ona otuz bin dirhem verdi. Adam yedi günde vararak Yezîd'in mektubuyla Süleyman'ın huzuruna çıktı. Bu sırada Süleyman öğle yemeğini yiyordu. Abdullah bir kenarda oturdu. Süleyman'a iki tavuk getirildi. İkisini de yedi.

Ravi dedi: İbnü'l-Ehtem girince Süleyman ona: "Seninle sonra görüşelim," dedi. Kısa bir süre sonra onu çağırdı. Ona: "Yezîd b. Mühelleb yazdığı mektupta senin Irak ve Horasan'ı iyi bildiğini ifade etmiş ve seni övmüştür. Orayı nasıl bilirsin?" dedi. İbnü'l-Ehtem: "İnsanlar içinde orayı en iyi bilen benim. Zira orada doğdum ve orada büyüdüm. Orayı ve oranın geçmişini iyi bilirim," dedi. Süleyman: "Müminlerin Emîri'nin orası hakkında kendisine danışacağı senin gibi birine çok ihtiyacı var. Bana Horasan'a tayin edeceğim bir adam tavsiye et," dedi. İbnü'l-Ehtem: "Müminlerin Emîri kimi tayin edeceğini daha iyi bilir. Bana bunları zikrederse görüşümü bildirir ve onların uygun olup olmadıklarını söyleyebilirim," dedi. Süleyman, Kureyşli bir adamın ismini söyledi. İbnü'l-Ehtem: "Ey Müminlerin Emîri! Bu zat Horasan'ı idare edecek kişi değildir," dedi. Süleyman: "Abdülmelik b. Mühelleb nasıldır?" diye sordu. İbnü'l-Ehtem: "Hayır," dedi. Sonra başka isimler söyledikten sonra Vekî' b. Ebî Sûd'n adını zikretti. İbnü'l-Ehtem: "Ey Müminlerin Emîri! Vekî' cesur, kararlı, savaşçı ve atılgan bir

[526] adam olmasına rağmen bu göreve uygun değildir. O henüz üç yüz kişiyi yönetmiş ve kendisine itaat edildiğini görmemiştir," dedi. Süleyman: "Doğru söyledin. Öyleyse bu işe kim uygundur?" dedi. İbnü'l-Ehtem: "Bildiğim bir kişi var. Onun ismini telaffuz etmedin," dedi. Süleyman: "Kimdir?" dedi. İbnü'l-Ehtem: "Müminlerin Emîri ancak bunu açıklamaz ve sır olarak saklarsa, başkasına karşı beni korursa açıklayabilirim, dedi. Süleyman: "Tamam, kimdir? İsmini söyle," dedi. İbnü'l-Ehtem: "Yezîd b. Mühelleb'dir," dedi. Süleyman: Ama o Irak'tadır ve Irak'ta ikamet etmek Horasan'da ikamet etmekten onun için daha sevimlidir," dedi. İbnü'l-Ehtem: "Anlıyorum ama onu bu göreve mecbur et. Yerine bir kişi bıraksın ve Horasan'a gitsin," dedi. Süleyman: "Doğru söyledin," dedi ve Yezîd'in kararnamesini yazdı. Yazdığı mektupta: "İbnü'l-Ehtem aklı, dini, fazileti ve görüşünde anlattığın gibidir," dedi. Süleyman mektubu ve kararnameyi İbnü'l-Ehtem'e teslim etti. İbnü'l-Ehtem yedi günde vardı. Yezîd'in yanına varınca Yezîd ona: "Ne yaptın?" dedi. İbnü'l-Ehtem mektubu ona verdi. Yezîd ona: "Sende hayırlı bir şey var mı?" dedi. İbnü'l-Ehtem ona kararnameyi teslim etti. Bunun üzerine Yezîd aynı saatte yolculuk için hazırlık yapılmasını emretti. Oğlu Muhalled'i de çağırdı, onu önden Horasan'a gönderdi. Muhalled aynı günde yola çıktı. Ardından da Yezîd yola çıktı. Halef olarak da Vâsıt'ta Abdullah b. Hilâl el-Kilâbî'yi bıraktı. Mervân b. Mühelleb'i de kendi malları ve işlerinden sorumlu olarak Basra'da bıraktı. Nitekim o, kardeşleri içinde en çok güvendiği kişiydi. Ebû Behâ el-İyâdî, Mervân hakkında der ki:

Her zaman Ebû Kabîsa'yı üvey annelerin evlatları arasında en iyisi olarak gördüm.

Büyük işlerin altından kalkmaktan imtina ettiklerinde o bu işleri üstlenmekten kaçınmaz.

Onlar bir iş karşısında sıkıntıya girerlerse sen cömertliğin ve asaletinle onlara üstün gelirsin.

***

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ise bu konuda şöyle dedi: Ebû Mâlik bana şöyle anlattı:

Vekî' b. Ebî Sûd, Süleyman'a Kuteybe'nin kellesini gönderdi ve ona bağlılığını bildirdi. Bu davranış Süleyman'ın nezdinde çok önemli bir karşılık buldu. Bu sebeple Yezîd b. Mühelleb, Vekî''i Süleyman'ın gözünden düşürmek için Abdullah b. Ehtem'e yüz bin dirhem verdi. İbnü'l-Ehtem, Süleyman'a: "Allah Müminlerin Emîri'ni ıslah etsin. Vallahi hiç kimse benim ya- [527]
nımda Vekî''den daha çok teşekküre layık değildir, hiç kimse ondan çok iyilik yapmış değildir. Ancak Müminlerin Emîri'nin onun üzerindeki hakkı daha büyüktür. Ona samimiyetle nasihat etmekle mükellefim. Vekî' ne zaman yüz kişiyi emri altına alabilmişse muhakkak bir ihanette bulunmayı aklından geçirmiştir. O toplumda tutulmayan bir kişidir ve fitne hususunda uyanıktır," dedi. Süleyman: "Öyleyse o, onlarla çalışacağımız insanlardan değildir." Öte yandan Kays, Kuteybe'nin Halife'yi haletmediğini iddia etmekteydi. Bu yüzden Süleyman, Yezîd'i Irak'ın savaş emîri olarak görevlendirdi. Ona emir vererek Kays eğer Kuteybe'nin isyan etmediğini ispatlarsa Vekî''e kısas uygulamasını istedi. Diğer yandan Yezîd vefasızlık yaparak Abdullah b. Ehtem'e vermeyi taahhüt ettiği şeyleri vermedi ve Muhalled b. Yezîd'i Vekî''e gönderdi.

***

Şimdi söz sırası Ali'nin rivayetindedir.

Ali dedi: Ebû Mihnef bize Osman b. Amr b. Muhsan'dan, Ebü'l-Hasan el-Horasânî de Kirmânî'den naklen şöyle anlattı:

Yezîd oğlu Muhalled'i Horasan'a gönderdi. Muhalled, Merv'e yaklaşınca Amr b. Abdullah b. Sinân el-Atekî es-Sunâcî'yi öncü olarak gönderdi. Amr varınca Vekî''e haber göndererek: "Beni karşıla," dedi. Ancak Vekî' bundan imtina etti. Bunun üzerine Amr ona haber göndererek: "Ey bedevi! Ey ahmak ve kaba adam! Çık ve emîrini karşıla," dedi. Nitekim Merv'in ileri gelenlerinden bazı simalar da Muhalled'i karşılamak için çıktılar. Ancak Vekî' ağırdan aldı. Bunun üzerine Amr el-Ezdî onu çıkardı. Muhalled ile buluşunca herkes indi. Ancak Vekî', Muhammed b. Humrân es-Sa'dî ve Kays b. Sa'lebe'den Abbâd b. Lakît inmediler. Bunun üzerine onları indirdiler. Muhalled,

Merv'e varınca Vekî"i hapse attı ve ona işkence yaptı. Ayrıca babası gelmeden Vekî"in adamlarını da yakaladı ve onları işkenceye tâbi tuttu.

Ali, Küleyb b. Halef'ten naklen şöyle dediğini anlattı: İdrîs b. Hanzale bize şöyle anlattı:

Muhalled, Horasan'a gelince beni hapse attı. Bunun üzerine İbnü'l-Ehtem bana geldi ve "Kurtulmak istiyor musun?" dedi. "Evet," dedim. İbnü'l-Ehtem: "Ka'kā' b. Huleyd el-Absî ve Hureym b. Amr el-Mürrî'nin Süleyman'ın halline dair Kuteybe'ye yazdıkları mektupları çıkar," dedi. Ona: "Ey İbnü'l-Eh-
[528] tem! Beni dinimden saptırıyorsun," dedim. Bunun üzerine bir tomar kağıt istedi. Bana: "Sen bir ahmaksın," dedi ve Ka'kā' ile Kays'tan bazı adamlar adına Kuteybe'ye mektuplar yazdı. Mektupta: "Velîd b. Abdülmelik öldü. Süleyman, Horasan'a vali olarak şu Mezûnî'yi gönderecektir. Bu sebeple onu halet," diye yazdı. Ona: "Ey İbnü'l-Ehtem! Vallahi kendini helak ediyorsun. Vallahi onun yanına gitsem bunları senin yazdığını haber vereceğim," dedim.

***

Bu yılda Yezîd b. Mühelleb valilik göreviyle Horasan'a gitti. Ali b. Muhammed, Ebü's-Serî el-Mervezî el-Ezdî'den naklen amcasının şöyle dediğini anlattı: Vekî', Kuteybe'nin öldürülmesinden sonra dokuz veya on ay süreyle Horasan'da iş başında kaldı. Yezîd b. Mühelleb ise doksan yedi yılında Horasan'a gitti.

Ali dedi: Mufaddal b. Muhammed babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Yezîd, Şamlıları ve Horasanlılardan bazı insanları kendine yakın tuttu. Bunun üzerine Nehâr b. Tevsia şöyle dedi:

Yezîd'e ümit bağladığımız kadar başka hiç kimseye bağlamadık.

Ancak onun hakkındaki hüsnü zannımız doğru çıkmadı ve eskiden beri mesafeli davranana mesafeli davrandık.

Bir emîr bize adil davranmazsa aslanlar gibi onun üzerine gideriz.

Ey Yezîd! Yavaş ol ve bize dön. Kölelerle haşir neşir olmayı bırak.

Biz sana geliriz ancak yüzünü bizden çeviriyorsun. Bizde uzaktan selam veririz.

Hayal kırıklığına uğramış olarak geri döneriz. Gerçekten asık yüzle yüz çevirmenin sebebi nedir?

Ali dedi: Ziyâd b. Rebî' bize Gâlib el-Kattân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Süleyman'ın halifeliği döneminde Ömer b. Abdülazîz ile Arafat'ta karşılaştım. Aynı yılda Süleyman da hacca gitmişti. Ömer'in Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'e şöyle dediğini gördüm: Hayret vericidir ki Müminlerin Emîri en önemli serhat merkezine bir adam tayin etti. Oradan gelen tüccarlardan aldığım bilgiye göre o adam bir cariyesine bin adamın payı [529] kadar para vermektedir. Vallahi bu adamın valiliğinden Allah hoşnut olmaz. Anladım ki Ömer, Yezîd ve Cühenîleri kastetmektedir. "Herhâlde Ezârikanın bertaraf edilmesinde gösterdikleri yararlılıkların karşılığını vermektedir," dedim.

Ravi dedi: Yezîd, Abdülmelik b. Selâm es-Selûlî'ye ihsanda bulununca adam şu beyitleri söyledi:

Ey Yezîd! Senin su kaynağın hâlâ benim haneme akmaktadır. Ondan kana kana içtim. Sizin cömertliğiniz inkâr edilemez

Sen bahar gibisin fakruzaruret hâli karşısında bu baharla illetli olan da, zarurette olan da faydalanmaktadır.

Onun bulutu bütün memleketi rahmete kavuşturdu. Onunla sulandılar ve sağanak bir yağışla buluşturdu.

Rabbin seni bulunduğun her yerde yağmurlu bulutla sulasın ve sabah akşam rahmetle buluşturşun.

***

Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik hac ibadetini yaptı ve hac işlerini sevk ve idare etti. Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen bana İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den bu rivayeti nakletti.

Bu yılda Süleyman, Talha b. Dâvûd el-Hadrâmî'yi Mekke valiliğinden azletti.

Vâkıdî şöyle dedi: İbrâhim b. Nâfi' bana İbn Ebî Müleyke'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Süleyman hacdan dönünce Talha b. Dâvûd el-Hadrâmî'yi Mekke valiliğinden azletti. Talha b. Dâvûd bu görevi altı ay süreyle icra etti. Onun yerine Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd b. Ebî el-Îs b. Ümeyye b. Abdi Şems b. Abdi Menâf'ı getirdi.

Bu yılda görev yapan valiler –Horasan dışında– bir önceki yılda görev icra edenlerdir. Horasan'da savaş, haraç ve namaz işlerinden sorumlu emîr Yezîd b. Mühelleb idi.

Rivayete göre onun Kûfe'deki halefi Harmele b. Umeyr el-Lahmî idi ve birkaç aylığına bu görevi icra etti. Daha sonra onu azletti ve yerine Beşîr b. Hassân en-Nehedî'yi getirdi.

[530] **Hicretin 98. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

Mesleme b. Abdülmelik'in Kostantiniye'yi Kuşatması

Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i Kostantiniye üzerine gönderdi. Ona şehri fethedinceye kadar orada ikamet etmesini emretti. Bu sebeple kış ve yaz mevsimlerini orada geçirdi. Muhammed b. Ömer, Sevr b. Yezîd'den naklen Süleyman b. Mûsâ'nın şöyle dediğini anlattı: Mesleme, Kostantiniye'ye yaklaşınca her süvarinin atına iki mudî[75] erzak taşımasını ve o erzakı Kostantiniye'ye kadar götürmesini emretti. Sonra erzakın bir kenarda yığılmasını ve ondan yememelerini istedi. Erzak yığını âdeta bir dağı andırıyordu. Askerlerine: "Onların topraklarına girin ve ekin," diye emretti. Sonra ahşaptan meskenler kurdu ve bu meskenlerde kışı geçirdi. İnsanlar ekin ektiler. Onların açık arazide bıraktıkları açıkta kaldı. Zira insanlar baskınlarda elde ettiklerini yiyorlardı. Sonrasında da kendi ektiklerinden elde ettikleri mahsulü yemeye başladılar. Böylece Mesleme, Şamlıların ileri gelenleriyle Kostantiniye'de ikamet etti ve şehrin ahalisini baskı altında tuttu. Maiyetinde Hâlid b. Ma'dân, Abdullah b. Ebî Zekeriyyâ el-Huzâî ve Mücâhid b. Cebr vardı. Mesleme, Süleyman'ın ölüm haberini alıncaya kadar buradaki ikametini sürdürdü. Bu konuda şöyle dendi:

Onlar hem kendilerinin hem de Mesleme'nin iki mudî erzakını taşıdılar.

Ahmed b. Züheyr bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

75 Mısır ve Şam diyarında kullanılan bir ölçek (çev.).

Süleyman halife olunca Rumlara karşı gazaya çıktı ve Dâbık'ta konakladı. Buradayken Mesleme'yi öncü olarak gönderdi. Rumlar, Mesleme'ye karşı heybete düştüler. Bunun üzerine İlyon, Erminye'den çıkıp geldi ve Mesleme'ye: "Bana bir adam gönder de onunla konuşalım," dedi. Mesleme ona İbn Hübeyre'yi gönderdi. İbn Hübeyre ona: "Size göre ahmak kimdir?" dedi. İlyon: "Karnını bulabildiği şeylerle dolduran kimsedir," dedi. İbn Hübeyre ona: "Biz bir dine mensubuz ve amirlerimize itaat etmek dinimizin emridir," dedi. İlyon: [531] "Doğru söyledin. Biz ve siz din için savaşıyor, onun için öfkeleniyoruz. Bugün ise galip gelmek ve egemen olmak için savaşıyoruz. Sana kişi başına bir dinar haraç vereceğiz," dedi. İbn Hübeyre ertesi gün yine Rumlara gitti. Ravi dedi: Mesleme razı olmadı. Onun yanına gittim. Yemek yemiş ve karnını doyurduktan sonra uyumuştu. Sonra uyanınca balgam onu rahatsız etmişti. Benim söylediklerime kulak vermedi. Bunun üzerine patrikler İlyon'a: "Mesleme'yi başımızdan defedersen seni başımıza getirelim," dediler ve ona söz verdiler. Bunun üzerine Mesleme'ye gitti ve ona: "Rumlar savaş konusunda onlara hakikati söylemeyeceğini ve erzak olduğu sürece onları oyalayacağını düşünüyorlar. Erzakı ateşe versen onlar elleriyle size vereceklerdir," dedi. Bunun üzerine Mesleme erzakı ateşe verdi. Bu ise düşmanı güçlü konuma getirdi. Müslümanlar ise erzak sıkıntısı çekmeye başladılar. Az kalsın helak olacaklardı. Süleyman ölünceye kadar bu hâlde kaldılar. Süleyman ise Dâbık'ta konaklayınca Rumların üzerine gönderdiği ordu Kostantiniye'ye girinceye kadar yerinden ayrılmayacağına dair Allah'a söz vermişti.

Ravi dedi: Rumların kralı öldü. Bunun üzerine İlyon ona gelerek durumu haber verdi. Rum topraklarını ona teslim edeceğini taahhüt etti. Mesleme'yi yanına alarak şehrin civarında konakladı ve çevredeki erzak ve yiyecekleri topladı, şehrin ahalisini muhasara altında tuttu. İlyon ise şehre gitti. Onu iş başına getirdiler. Bunun üzerine Mesleme'ye durumu yazdı ve ondan halkın yaşamasına yetecek kadar erzakı şehre sevk etmesini talep etti. Bu durumda halk İlyon'a inanacak ve

Mesleme ile antlaştığını, esaretten ve yurtlarından sürülmekten kurtulduklarını düşüneceklerdi. Mesleme'ye bir geceliğine halka izin vererek yiyecek taşımalarına müsaade etmesini istedi. Nitekim İlyon gemileri ve gerekli elemanları hazırlamıştı. Mesleme ona izin verdi. Onlar bir gecede depolarda ne kadar erzak ve yiyecek varsa hepsini taşıdılar. Ertesi sabah İlyon savaşçı olarak ortaya çıktı ve Mesleme'yi öyle kandırdı ki kadın olsaydı ayıplanacaktı. Ordu başka bir ordunun karşılaşmadığı sıkıntılara maruz kaldı. Öyle ki kişi korkudan yalnız başına kamptan dışarı çıkamıyordu. Asker hayvanları, deri ve ağaç kökleriyle yapraklarını ve toprak dışında her şeyi yediler. Bu sırada Süleyman, Dâbık'ta ikamet ediyordu. Sonra kış geldi, onlara ikmal ve destek sağlayamadan vefat etti.

***

Süleyman'ın Oğlunu Veliaht Yapması ve Ona Biat Alması

Bu yılda Süleyman b. Abdülmelik oğlu Eyyûb b. Süleyman için biat alarak onu veliaht yaptı. Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı: Abdülmelik,
[532] Velîd ve Süleyman'a tavsiyede bulunarak Âtike'nin oğluna ve ondan sonrası için de Mervân b. Abdülmelik'e biat almalarını istemişti. Târık b. Mübârek bana şöyle anlattı: Mervân b. Abdülmelik, Süleyman'ın halifeliği döneminde, Mekke'den dönüşü sırasında öldü. Mervân ölünce Süleyman, Eyyûb için biat aldı. Yezîd'den sarfınazar etti ve başına bir şey gelmesini bekleyerek ölmesini ümit etti. Ancak Eyyûb veliahtken öldü.

***

Bu yılda Sakālibe şehri fethedildi. Muhammed b. Ömer dedi: Bürcân doksan sekiz yılında maiyetinde az sayıda insan olduğu hâlde Mesleme b. Abdülmelik'e baskın yaptılar. Bunun üzerine Süleyman b. Abdülmelik, Mes'ade'nin –veya Amr b. Kays– komutasında bir birliği imdatlarına gönderdi. Sakālibe onlara tuzak kurdularsa da Allah'ın yardımıyla onları hezimete uğrattılar. Ancak Şerâhîl b. Abd, İbn Abde'yi öldürdüler.

Yine bu yılda –Vâkıdî'nin rivayetine göre– Velîd b. Hişâm ve Amr b. Kays gazaya çıktılar. Bu gazada Antakyalılardan bazı insanlar arasında can kaybı oldu. Hişâm, Rum diyarının civar bölgelerinde bazı insanları öldürdü ve çok sayıda esir ele geçirdi.

***

Cürcan ve Taberistan Gazaları

Bu yılda Yezîd b. Mühelleb, Cürcan ve Taberistan gazalarını gerçekleştirdi. Hişâm b. Muhammed Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Yezîd b. Mühelleb, Horasan'a gidince üç veya dört ay bekledikten sonra Dihistan ve Cürcan'a gitti. Oğlu Muhalled'i de Horasan'a gönderdi. Kendisi de Dihistan'da konakladı. Buranın ahalisi Türklerdi. Yezîd burada konuşlandıktan sonra Dihistan'ı kuşattı. Yezîd'in maiyetinde Kûfe, Basra, Şam askerleri ve Horasan ve Rey ehlinin ileri gelenleri vardı. Ordusu mevali, köle ve gönüllüler hariç yüz bin savaşçıdan oluşuyordu. Dihistanlılar kaleden çıkar ve Müslümanlarla savaşırlardı. Ancak muharebe uzun sürmez ve Müslümanlar onları hezimete uğratırlardı. Bunun üzerine kalelerine geri çekiliyorlardı. Sonra tekrar çıkarlar ve şiddetli muharebelere tutuşurlardı. Zahr'ın iki oğlu Cehm ve Cemâl'in Yezîd nezdinde değerleri vardı ve onlara ikramda bulunuyordu. Öte yandan Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Sebre el-Cu'fî'nin de hitabeti ve savaşçı meziyetleri vardı. Ancak şarapla kendi imajını bozuyordu. Yezîd'e ve hane halkına da fazla uğramazdı. Sanki [533] onu onlardan uzak durmaya Zahr'ın iki oğlu Cehm ve Cemâl'e kıymet vermeleri sebep olmuştu. Öyle ki tellal: "Ey Allah'ın süvarileri, harekete geçin. Müjdeler olsun," diye seslendiğinde savaş için meydana ilk koşan Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Sebre idi. Bir gün yine insanlar süratle meydana çıkmışlardı. Ancak yine İbn Ebî Sebre herkesten önce koşup gelmiş ve bir tepe üzerinde dururken Osman b. Mufaddal yanından geçti. Ona: "Ey İbn Ebî Sebre! Seni hiçbir zaman geçemedim," dedi. İbn Ebî Sebre: "Ne fayda! Hep Mizhec'in çocuklarını öne çıkarıyorsunuz, dişli ve tecrübeli imtihan ehlini görmezden

geliyorsunuz," dedi. Osman b. Mufaddal: "Bilesin ki sen yanımızdakine razı olursan ehil olduğun sürece başkasını sana tercih etmeyiz," dedi.

Ravi dedi: İnsanlar meydana çıktılar ve şiddetli bir muharebeye tutuştular. Derken Muhammed b. Ebî Sebre üzerine gidenleri geri püskürten bir Türk'ün üzerine gitti. İkili karşılıklı olarak birbirlerine kılıçla birer darbe indirdiler. Türk'ün kılıcı İbn Ebî Sebre'nin miğferine saplanıp sıkıştı. Bunun üzerine İbn Ebî Sebre bir kılıç darbesiyle onu öldürdü. İbn Ebî Sebre geri dönerken Türk savaşçının kılıcı hâlâ miğferindeydi. Kendi kılıcı ise elindeydi ve kan damlıyordu. İnsanlar bu manzara karşısında takdirlerini ifade ettiler. Yezîd de iki kılıcın miğferin ve zırhın parlayışlarına bakarak: "Bu adam kimdir?" dedi. "İbn Ebî Sebre'dir," diye cevap verdiler. Yezîd: "Allah onu korusun, kendi nefsine karşı haddi aşmasaydı ne güzel adamdı," dedi.

Ondan sonra Yezîd bir gün çıktı ve onlara götüren bir giriş yolunu bulmak istiyordu. Derken Türklerden bir grup ona saldırdı. Maiyetindeki insanların ileri gelenleri ve silahşorları vardı. Yaklaşık dört yüz kişiydiler. Düşmanlarıysa dört bin civarındaydı. Yezîd bir müddet onlarla savaştıktan sonra arkadaşları ona: "Ey Emîr! Sen git, biz senin yerine savaşırız," dediler. Ancak Yezîd bu teklifi kabul etmeyip bizzat savaşa katıldı, onlardan biri gibi savaştı. İbn Ebî Sebre, Zahr'ın iki oğlu, Haccâc b. Câriye el-Has'amî ve arkadaşlarının tümü güzel bir muharebe çıkardılar. Ayrılmak istediklerinde Yezîd, Haccâc b.
[534] Câriye'yi artçıların başına getirdi. Haccâc arkada kalan düşmanla savaşarak suya kadar gitti. Çok susamışlardı. Su içtiler. Düşmanları da çekilip gittiler, bir netice elde edemediler. Süfyân b. Safvân el-Has'amî şu beyitleri dile getirdi:

Alnı beyaz olan İbn Câriye olmasaydı tadı acı olan bir bardak içecek içirilecektim.

Seni silahşorları ve süvarileriyle himaye etti ve böylece sarsılmadan suya ulaştın.

Arkasından Yezîd, Dihistan'ı sıkıştırdı, her taraftan askerleriyle kuşatarak ihtiyaç maddelerinin şehre girmesini engel-

ledi. Onlar bitap düşüp Müslümanlarla savaşmakta âciz kalınca ve kuşatma ve ızdırap şiddetlenince Dihistan Dihkânı Sol, Yezîd'e: "Bana, aileme aman vermen ve malıma dokunmaman karşılığında seninle sulh yapayım ve şehri içindekilerle, insanlarıyla sana teslim edeyim," dedi. Yezîd onunla sulh yaptı, teklifini kabul etti ve vefa gösterdi. Ardından şehre girdi ve içindeki mal ve hazineyi aldı. Çok sayıda esir aldı ve on dört bin Türk'ü infaz etti. Akabinde de durumu Süleyman b. Abdülmelik'e yazdı.

Daha sonra Dihistan'dan ayrılarak Cürcan'a intikal etti. Cürcanlılar yüz bin, bazen iki yüz veya üç yüz bin karşılığında Kûfelilerle sulh yapıyorlardı. Yezîd onların üzerine gidince onu sulh ile karşıladılar, ondan çekinerek ona daha fazla haraç verdiler. Yezîd, Esed b. Abdullah adında Ezd'den bir adamı onların başına getirdi. Yezîd, Taberistan'da İsbehbaz'ın üzerine gitti. Onun yanında ameleler çalışıyor ve ağaçları keserek yolları yapıyorlardı. Onun yanına varınca Yezîd onu kuşattı ve topraklarını ele geçirdi. İsbehbaz, Yezîd'e sulh teklifinde bulundu ve karşılığında daha önce verdiği kadar haraç vermeyi vadetti. Ancak Yezîd şehri fethetmek ümidiyle sulha yanaşmadı. Derken bir gün kardeşi Ebû Uyeyne'yi Basralı ve Kûfeli savaşçıların başında Taberistanlıların üzerine gönderdi. Ebû Uyeyne onların üzerine gidince dağa çıktılar. İsbehbaz da Deylemlilere haber göndererek onlardan asker istedi. İki taraf savaşa tutuştular. Müslümanlar galip geldiler ve onları püskürttüler. Derken Deylemlilerin başı meydana çıktı ve mübareze talebinde bulundu. İbn Ebî Sebre karşısına çıktı ve onu öldürdü. Bu onların kesin mağlubiyetine sebep oldu, Müslü- [535]
manlar Cürcan'a giden dağ yoluna vardılar. Yolda ilerlemeye başlamışlardı ki düşman yukarıdan onlara musallat oldular ve onlara ok ve taş atmaya başladılar. Bunun üzerine Müslümanlar savaşmadan ve düşmanla karşı karşıya gelmeden düşmanın takibine maruz kalmaksızın dağ yolunda mağlup oldular. Âdeta birbirlerinin üzerine düşerek toz duman içinde dağın tepesinden aşağıya Yezîd'in ordugâhına kadar yuvarlandılar. Ancak başlarına geleni teslimiyetle karşıladılar.

Yezîd aynı yerde ikametini sürdürdü. İsbehbaz ise Cürcanlılara yazarak Yezîd'in adamlarına karşı harekete geçmelerini ve onlara erzakın ulaşmasını engellemelerini, Araplarla arasındaki yolları kesmelerini istedi. Bunu yapmaları hâlinde onları mükâfatlandıracağını vadetti. Bunun üzerine Yezîd'in orada bıraktığı Müslümanlara karşı harekete geçtiler. Ele geçirebildiklerini öldürdüler. Geri kalanları toplandılar ve bir kenarda durarak etraflarını tahkim ettiler. Yezîd onlara ulaşıncaya kadar yerlerinde kaldılar. Yezîd de İsbehbaz'ın toprağında ikamet etmeye devam etti. Nihayetinde İsbehbaz onunla dört yüz binin karşılığı nakit olmak üzere yedi yüz bin dirhem karşılığında sulh yaptı. İki yüz bin karşılığı olarak da safran yüklü dört yüz eşek, her birinin başında külah, külahın üstünde taylasan bulunan gümüşten gem ve beyaz ipekten uzun bir dış elbiseye bürünmüş, dört yüz adam karşılığında sulh yaptı. Daha önce iki yüz bin dirhem karşılığında sulh yapmışlardı. Arkasından da Yezîd ve adamları âdeta hezimete uğramış gibi oradan ayrılmışlardı. Aslında Cürcanlıların yaptıkları olmasaydı Taberistan'ı fethetmeden oradan ayrılmazdı.

Ebû Mihnef'in dışındaki ravilerin ise Yezîd'in Cürcanlılarla olan durumu hakkındaki rivayetlerine gelince Ahmed b. Züheyr bana Ali b. Muhammed'den naklen Küleyb b. Halef ve başkalarının şöyle dediklerini anlattı:

Saîd b. el-Âs, Cürcanlılarla sulh yaptı. Arkasından şartlara uymadılar ve ahitlerini bozdular. Bu sebeple Saîd'den sonra Cürcan'a hiç kimse gitmedi. Yolu da kestiler. Artık o yoldan geçenler Cürcanlılar yüzünden korku içinde seyrediyorlardı. Horasan'a gitmek için Fars bölgesinden Kirman'a giden yol
[536] izleniyordu. askerleri Rüveyân'da –Taberistan'ın sınırdaşıdır– saldırıya maruz kaldılar ve vadilerinden birinde öldürüldüler. Düşman, vadinin çıkış yollarını kapattı ve hepsi öldürüldüler. Bu sebeple buraya Maskala Vadisi adı verilmiştir.

Ravi dedi: Bu olay "Maskala, Taberistan'dan dönünceye kadar," diye bir darbımesel oldu. Ali, Küleyb b. Halef el-Ammî, Tufeyl b. Mirdâs el-Ammî ve İdrîs b. Hanzale'den naklen şöyle dedi: Saîd b. el-Âs, Cürcanlılarla sulh yaptı. Bazen yüz bin verirlerken: "Bu sulhumuzun gereğidir," derlerdi. Bazen de iki

yüz, bazen de üç yüz getirirlerdi. Bazen ise vermezlerdi. Sonra vermekten imtina ettiler ve ahitlerini bozarak haraç vermekten kaçındılar. Sonra Yezîd b. Mühelleb gelince hiç kimse onunla mücadele etmedi. Sol ile sulh yapıp Buhayre –bir ada olup Dihistan ile arasındaki mesafe beş fersahtır. Bu iki yer Cürcan ile Harezm arasında bulunmaktadır– ve Dihistan'ı fethedince Cürcanlılar, Saîd b. el-Âs'ın sulhuyla tekrar barış yaptılar.

Ahmed bana Ali, Küleyb b. Halef el-Ammî ve Tufeyl b. Mirdâs'tan naklen; Bişr b. Îsâ, Ebû Safvân'dan rivayet etmişlerdir. Ali, Ebû Hafs el-Ezdî, Süleyman b. Kesîr ve başkalarından naklen şöyle dedi:

Sol et-Türkî, Dihistan ve Buhayre'de konaklıyordu. Sol, Cürcan Merzübânı Feyrûz b. Kol'a baskınlar yapıyordu. Aralarında yirmi beş fersah mesafe bulunuyordu. Onların etrafından ele geçirdikleriyle Buhayre ve Dihistan'a giderdi. Derken Feyrûz ile Merzübân olan amcasının oğlu arasında bir çekişme oldu. Bunun üzerine Merzübân, Sol'dan uzak durdu Beyâsân'a geçip konakladı. Feyrûz da Türklerin saldırmasından korktuğu için Horasan'da bulunan Yezîd b. Mühelleb'e gitti. Sol da Cürcan'ı aldı. Yezîd b. Mühelleb'in yanına gidince Yezîd ona: "Niye geldin?" diye sordu. Adam: "Sol'dan korktum ve ondan kaçtım," dedi. Yezîd ona onunla savaşmanın bir yolu var mı diye sordu. Feyrûz: "Onu ele geçirsem öldüreceğim veya teslim olacak," dedi. Yezîd: "Bu nasıl olacak?" diye sordu. Feyrûz: "Cürcan'dan çıkar ve Buhayre'de konaklarsa üzerine gider, onu kuşatırsan ona galip gelirsin. Bunun için İsbehbaz'a yazarak ondan Sol'a tuzak kurmasını ve Cürcan'da ikamet et- [537]
mesini söyle. Bunun karşılığında ona bir ücret ver ve vaatlerde bulun. Eğer kendisine yakın olmak, onu tazim etmek için mektubunu Sol'a verirse Cürcan'dan ayrılıp Buhayre'ye gidecektir," dedi.

Bunun üzerine Yezîd b. Mühelleb, Taberistan emîrine şöyle yazdı: "Sol, Cürcan'dayken onun üzerine gitmek istiyorum. Kendisi bunu haber alırsa korkarım ki Buhayre'ye gidip orada ikamet edecek. Oraya giderse ona orada güç yetiremem. Kendisi seni dinliyor ve sana danışıyor. Eğer bu yıl onu Cürcan'da

tutabilirsen ve Buhayre'ye gitmezse sana yirmi bin miskal vereceğim. Bu nedenle ona bir tuzak kur ve Cürcan'da ikamet etmesini sağla. Zira orada kalırsa onu mağlup edeceğim." İsbehbaz mektubu görünce Sol'a yakın olmak için mektubu ona gönderdi. Sol mektubu alınca insanlara emir vererek Buhayre'ye gitmelerini istedi. Ayrıca orada korunmak için erzak ve yiyecekleri de beraberinde taşıdı. Yezîd, Sol'un Buhayre'ye intikal ettiğini haber alınca Cürcan üzerine gitmeye karar verdi ve otuz bin askerle sefere çıktı. Yanında Feyrûz b. Kol da vardı. Horasan'da vekil olarak Muhalled b. Yezîd'i bıraktı. Semerkant, Kis, Nesef ve Buhara'da oğlu Muâviye b. Yezîd'i, Taberistan'da Hâtim b. Kabîsa b. Mühelleb'i bıraktı. Sonra ilerlemeye devam ederek Cürcan'a geçti. O gün Cürcan şehir değil etrafı dağlarla çevrili, geçiş yerleri ve dağ yollarından ibaretti. Bir giriş yerine bir adam hâkim olursa başkası oradan geçemezdi. Yezîd oraya girdi ve hiç kimse ona karşı gelmedi ve çok miktarda ganimet ele geçirdi. Merzübân da kaçtı. Yezîd askerleriyle birlikte Buhayre'ye geçti ve sol üzerine gitti. Yezîd orada konaklayınca şu beyitleri okudu:

Kılıç kaydı ve elleri titredi. Oysa onun sayesinde birçok can kurtuldu.

Ravi dedi: Yezîd onları kuşattı. Sol, belirli günlerde çıkar ve onunla savaştıktan sonra kalesine dönerdi. Yezîd'in maiyetinde Kûfeli ve Basralı savaşçılar vardı. Sonra ravi Cehm b. Zahr ve kardeşi Muhammed'in hikâyesini naklederek Hişâm'ın rivayetine benzer bir nakilde bulundu. Şu farkla ki Türk'ün İbn Ebî Sebre'ye indirdiği kılıç darbesi hakkında şöyle dedi: "Türk'ün kılıcı İbn Ebî Sebre'nin kalkanına saplanıp kaldı," dedi.

[538] Ali b. Muhammed, Ali b. Mücâhid ve Anbese'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhammed b. Ebî Sebre, Cürcan'da Türklerle vuruştu. Onlar onu kuşattılar ve onunla kapıştılar. Bu muharebede Muhammed'in elinde üç kılıç parçalandı.

Ravi devamla şöyle dedi: Türkler bu minval üzere kuşatma altında kaldılar. Bazen çıkıp savaşırlar ve tekrar kaleleri-

ne dönerlerdi. Bu durum altı ay devam etti ve kum tabakasının altındaki sulardan içerek *süâd*[76] hastalığına yakalandılar. Aralarında bu hastalıktan ölenler oldu. Bunun üzerine Sol, Yezîd'e haber göndererek sulh istedi. Yezîd: "Hayır. Ancak benim hükmüme razı olmanız şartıyla sulh yaparım," dedi ve teklifi reddetti. Sol bir kez daha Yezîd'e haber göndererek: "Seninle şahsım, malım ve yakınlarımla has adamlarımdan üç yüz kişiye aman vermen karşılığında Buhayre'ye gireceksin," dedi. Yezîd onun teklifine icabet etti. Bunun üzerine Sol malını aldı ve arzu ettiği üç yüz kişiyle çıktı ve Yezîd ile birlikte hareket etti. Yezîd, Türklerden on dört bin kişiyi öldürdü. Geri kalanları affederek onlara dokunmadı. Asker Yezîd'e: "Erzakımızı ver," dediler. Yezîd, İdrîs b. Hanzale el-Ammî'yi çağırdı ve ona: "Ey İbn Hanzale! Buhayre'de bulunan şeylerin sayım ve dökümünü yap ve askerlerin istihkaklarını verelim," dedi. İdrîs, Buhayre'ye girdi ancak içindeki mal ve eşyanın sayımını yapamadı. Yezîd'e: "İçinde sayamayacağım kadar mal ve eşya var ve çeşitli kap ve torbalardadır. Çuvalları sayalım ve içinde ne çeşit mal ve eşya olduğunu bilelim. Sonra da askere gidin alın deriz. Böylece askerin de ne aldığını bilelim. Bu maddeler buğday, arpa, pirinç, susam ve bal olabilir." Yezîd: "Güzel düşünüyorsun," dedi. Bunun üzerine: "Çuval ve heybelerin sayısını ve içlerinde ne varsa tespit ettiler ve askere gidin alın," dediler. Böylece insanlar alacaklarını alıp çıkıyorlar ve her adamın ne aldığı kayda geçiriliyordu. İnsanlar fazlasıyla ihtiyaçlarını aldılar.

Ali dedi: Ebû Bekir el-Hüzelî şöyle anlattı:

Şehr b. Havşeb, Yezîd b. Mühelleb'in hazine sorumlusuydu. Onun bir tulum aldığına dair şikâyette bulunuldu. Bunun üzerine Yezîd ona durumu sordu. Şehr tulumu Yezîd'e götürdü. Yezîd şikâyet edeni çağırdı ve ona sövüp saydı. Şehr'e de: "O sana aittir," dedi. Şehr: "Ona ihtiyacım yok," dedi. Kutâmi el-Kelbî –bir rivayete göre de Sinân b. Mükemmel en-Nümeyrî– şöyle dedi:

76 Tuzlu su içmekten mütevellit bir hastalık (çev.).

[539] *Şehr dinini bir tulumla sattı. Ey Şehr! Senden sonra kim kurrâya güvenecektir?*

Dinini kıymetsiz bir şeye değiştin ve onu İbn Cûnbûz'a sattın. İşte bu ihanettir.

Mürre en-Nehaî de Şehr hakkında şöyle dedi:

Ey İbnü'l-Mühelleb! Sen olmasaydın salih kurrâ gibi olan bu adamdan ne istedin?

Ali dedi: Ebû Muhammed es-Sekafî şöyle anlattı:

Yezîd b. Mühelleb, Cürcan'da mücevheratla süslenmiş bir taç elde etti ve şöyle dedi: "Bu tacı istemeyen kimse olabilir mi? Ne dersiniz?" "Hayır," dediler. Bunun üzerine Muhammed b. Vâsi' el-Ezdî'yi çağırdı ve ona: "Şu tacı al senin olsun," dedi. Adam: "Buna ihtiyacım yok," dedi. Yezîd: "Sana emrediyorum," dedi. Muhammed b. Vâsi' onu aldı ve ayrıldı. Yezîd bir adama emir vererek adamın taca ne yapacağını izlemesini istedi. Muhammed bir dilenciye rast geldi ve tacı ona verdi. Bunun üzerine görevli dilenciyi alıp onu Yezîd'e götürdü. Yezîd tacı aldı ve dilenciye çok para verdi.

Ali dedi: Süleyman b. Abdülmelik, Kuteybe'nin gerçekleştirdiği her fetih üzerine Yezîd b. Mühelleb'e: "Allah Kuteybe'ye ne zaferler nasip ettiğini görüyor musun?" diye söylerdi. Bunun üzerine İbnü'l-Mühelleb: "Cürcan insanları büyük yoldan alıkoydu; Kümis ile Ebrşehr'i bozdu." Onlar: "Bu fetihler çok önemli değil asıl önemli olan Cürcan'dır." Yezîd iş başına geçince Cürcan'dan başka bir gayesi yoktu. Rivayete göre Yezîd'in emrinde yüz yirmi bin asker vardı. Şamlılardan olanlar altmış bindi.

Ali, Cürcan'a dair naklettiği rivayette şöyle dedi: Ali b. Mücâhid, Hâlid b. Sabîh'ten naklen şu ilavede bulundu:

Yezîd b. Mühelleb, Sol ile sulh yapınca Taberistan'ı fethetmeyi arzu etti. Nitekim üzerine gitmeye karar verdi ve Abdullah b. Muammer el-Yeşkerî'yi Beyâsân ve Dihistan'da amil olarak bıraktı ve onun emrine dört bin asker verdi. Arkasından Cürcan'ın Taberistan'a mücavir bölgelerine girdi. Endristan'a Esed b. Amr'ı –veya İbn Abdullah b. er-Rebia'yı amil olarak

bıraktı. Bu bölge Taberistan'a mücavirdir. Ona da dört bin asker verdi. Akabinde Yezîd, İsbehbaz'ın topraklarına girdi. Bunun üzerine İsbehbaz ona haber göndererek sulh teklif etti, [540] Taberistan'dan çıkmasını istedi. Ancak Yezîd bu talebi reddetti çünkü Taberistan'ı fethetmeyi umuyordu. Bu maksatla kardeşi Ebû Uyeyne'yi bir yöne, oğlu Hâlid b. Yezîd'i bir yöne, Ebü'l-Cehm el-Kelbî'yi bir yöne sefere gönderdi ve onlara: "Bir araya geldiğinizde komuta Ebû Uyeyne'de olsun," dedi. Ebû Uyeyne, Kûfe ve Basra savaşçılarıyla harekete geçti. Maiyetinde Hüreym b. Ebî Tahme de vardı. Yezîd ona: "Hüreym ile danış zira o iyi nasihat eder," dedi. Yezîd de bulunduğu yerde ikamet ederek kamp kurdu.

Ravi dedi: İsbehbaz, Cîlânlılar ve Deylemlilerden asker desteğinde bulunmalarını istedi. İstediği destek ona yetişti. İki taraf bir dağ tepesinde karşılaştılar, müşrikler hezimete uğradılar. Müslümanlar onların peşine düşerek dağdaki geçide kadar ilerlediler ve geçide girdiler. Bunun üzerine müşrikler dağa tırmandılar. Müslümanlar da onları takip ettiler. Ancak düşman onları ok ve taşlarla hedef yaptılar. Bunun üzerine Ebû Uyeyne ve Müslümanlar hezimete uğradılar, üst üste düşerek hiçbir yerde tutunamayarak Yezîd'in kampına kadar gerilediler. Ancak düşman onları takip etmekten kaçındı. İsbehbaz da onlardan korktu ve Cürcan'ın en uzak noktası olan Beyâsân civarında bulunan Feyrûz b. Kol'un amcasının oğlu Merzübân'a: "Biz Yezîd ve adamlarını öldürdük sen de Beyâsân'da bulunan Arapları öldür," diye yazdı. Bunun üzerine Merzübân, Beyâsân üzerine yürüdü. Müslümanlar evlerinde olup bitenlerden habersiz bir durumdayken baskına maruz kaldılar. Düşman onları bertaraf etmeye kararlıydı. Nitekim bir gece vaktinde öldürüldüler ve sabah olduğunda Abdullah b. Muammer ve dört bin Müslüman öldürülmüştü ve onlardan kurtulan olmamıştı. Benî el-Amm'dan elli adam öldürüldü. Hüseyin b. Abdurrahman ve İsmâil b. İbrâhim b. Şemmâs da öldürülenler arasında bulunuyordu. İsbehbaz'a da yazarak dağlardaki boğazları ve yolları tutmasını istedi. Yezîd, Abdullah b. Muammer ve adamlarının öldürüldüğünü

haber alınca bu onlara çok ağır geldi ve endişeye kapıldılar. Bunun üzerine Yezîd, Hayyân en-Nebatî'den yardım istedi. Ona: "Sana yaptıklarım seni Müslümanlara sadık davranmaktan alıkoymasın. Cürcan'da başımıza gelen gelmiştir. İsbehbaz da yolları tutmuştur. Sen sulh için çalış," dedi. Hayyân: "Olur," dedi ve İsbehbaz'a giderek şöyle dedi: "Ben sizdenim. Her ne kadar din bizi ayırdıysa da ben size sadığım. Seni de Yezîd'den daha fazla severim. Yezîd takviye gelmesi talebinde bulundu. Takviye olarak gelecek asker ona yakındır. O sınırlı bir zayiata uğradı. Senin üzerine güç yetiremeyeceğin bir kuvvetle gelmeyeceklerinden emin değilim. Sen kendini ondan emin
[541] kıl ve onunla sulh yap. Sen onunla sulh yapsan o Cürcanlılara karşı gücünü kullanacaktır. Zira onlar ona ihanet ettiler ve adamlarını öldürdüler." Bunun üzerine İsbehbaz, Yezîd ile yedi yüz bin –Ali b. Mücâhid'e göre beş yüz bin– dirhem, dört yüz safran yükü veya kıymeti her birinin başında külah ve taylasan bulunan dört yüz adam ve her adamla gümüşten bir bardak ve ipek kumaştan kıyafet karşılığında sulh yaptı.

Ardından Hayyân, Yezîd b. Mühelleb'in yanına döndü ve ona: "Onlarla yaptığım sulh gereğince taşınacak şeyleri taşımak üzere bir heyet gönder," dedi. Yezîd: "Bizden mi onlardan mı?" diye sordu. Hayyân: "Onlardan," diye cevap verdi. Nitekim Yezîd, Cürcan üzerine gitmek için İsbehbaz tarafına istediklerini vermeyi düşünüyordu. Bunun üzerine Yezîd, Hayyân'ın yaptığı sulh ile nakledilecek şeyleri nakletmek üzere adamlarını gönderdi. Öte yandan Yezîd, Hayyân'dan iki yüz bin dirhem tazminat aldığı için kendisine sadık davranmayacağından endişe etmişti.

Yezîd'in Hayyân'ı tazminat ödemeye mahkûm etmesinin sebebi şöyledir: Ali b. Mücâhid bize Hâlid b. Sabîh'ten naklen şöyle dediğini anlattı: Hayyân'ın evladının eğiticisiydim. Beni çağırdı ve bana: "Muhalled b. Yezîd'e mektup yaz," dedi. –O gün Muhalled, Belh'te, Yezîd ise Merv'deydi.– Bunun üzerine kâğıdı aldım. Yezîd bana: "Şöyle yaz," dedi: Maskala'nın azatlısı Hayyân'dan Muhalled b. Yezîd'e! Bunun üzerine Mukātil b. Hayyân bana göz işaretiyle yazmamamı istedi ve babasına

yönelerek: "Ey babacığım! Muhalled'e yazıyorsun ve adınla başlıyorsun," dedi. Hayyân: "Evet oğulcuğum. Razı olmazsa Kuteybe'nin başına gelen onun başına gelir," diyerek bana: "Yaz," dedi. Ben de yazdım. Muhalled de mektubu babasına gönderdi. Bunun üzerine Yezîd, Hayyân'ı iki yüz bin ödemeye mahkûm etti.

***

Cürcan'ın Fethi

Bu yılda Yezîd onun askerlerine ihanet edip ahitlerini ihlal ettikten sonra bir kez daha Cürcan'ı fethetti.

Ali, Cürcan ve Taberistan hakkında kendisine rivayette bulunduklarını zikrettiği gruptan naklen şöyle anlattı:

Sonra Yezîd, Taberistanlılarla sulh yaptı ve akabinde Cürcan üzerine gitmeye karar verdi, Allah'a söz vererek muzaffer olursa onlardan vazgeçmeyeceğini, onların kanıyla tahıl öğütüp un yapacağını, ondan ekmek yapıp yiyeceğini söyledi. Merzübân, Yezîd'in İsbehbaz ile sulh yaptığını, Cürcan'a yöneldiğini haber alınca adamlarını topladı, Vicâh'e giderek kaleye çekildi. Nitekim oranın sahibi yiyecek ve içeceklere ihtiyacı yoktu. Yezîd oraya intikal etti. Onlar da kalenin içindeydiler. Etrafında sık ağaçlar bulunduğu için ancak tek bir girişi bilinmekteydi. Yezîd yedi ay burada yedi ay bekledi. Ancak bir şey elde edemedi. Tek bir giriş ve çıkış yolu olduğunu biliyordu. Bazı günlerde çıkıyorlar ve savaştıktan sonra kalelerine dönüyorlardı. Derken Yezîd'in maiyetinde bulunan ve Horasan Acemlerinden olan bir adam avlanmaya çıktı. Üzerinde hançeri vardı. [542]

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dedi:

Yezîd'in ordusundan Tay kabilesine mensup bir adam avlanmaya çıktı. Bir yabani tekenin dağda tırmanmakta olduğunu gördü ve peşinden gitti. Yanındakilere yerinizde durun dedi ve dağda tırmanarak iz sürdü. Derken onların askerleriyle karşı karşıya geldiğini gördü. Bunun üzerine arkadaşlarının yanına gitmek için döndü. Ancak tekrar aynı izi takip edemeyebileceğini düşünerek elbisesini yırtıp kumaş parçalarını

işaret olarak ağaçlara bağlamaya başladı. Sonra arkadaşlarının yanına vardı. Rivayete göre bu adam Tus'tan Heyyâc b. Abdurrahman el-Ezdî idi. Avlanmaya düşkündü. Ordugâha dönünce Yezîd'in emniyet ekibinin başında bulunan Âmir b. Eym el-Vâşicî'ye gitti. Ancak girmesine izin vermediler. Bunun üzerine: "Benim söyleyeceklerim vardır," diye bağırdı.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı:

Adam geldi ve bu durumu Zahr b. Kays'ın iki oğluna iletti. Onlar da onu götürüp Yezîd ile görüştürdüler. Adam Yezîd'e durumu haber verdi. Yezîd de ona el-Cühenîyye'nin –Yezîd'in ümmüvelediydi.– kefaletiyle belirlediği bir mükâfat vaadinde bulundu.

Ali b. Muhammed rivayetinde şöyle dedi:

Yezîd onu çağırdı: "Sende neler var?" dedi. Adam: "Savaşmadan Vicâh'e girmek ister misin?" dedi. Yezîd: "Evet," dedi. Adam: "Benim ikramiyem ne olacak?" dedi. Yezîd: "İste," dedi. Adam: "Dört bin," dedi. Yezîd: "Senin diyetin vardır," dedi. Adam: "Hemen bana dört bin verin. Arkasından da peşimden gelin," dedi. Yezîd ona dört bin dirhem verilmesini emretti. Sonra da insanları görevlendirdi. Bin dört yüz kişi gönüllü oldu. Adam: "Yol bu kadar insanı almaz. Zira ağaçlar sık ve sarmaş dolaştır," dedi ve onlardan üç yüz kişi seçti. Yezîd onları yola çıkardı ve başlarına Cehm b. Zahr'ı getirdi.

[543] Bazıları da oğlu Hâlid b. Yezîd'i başlarına getirdi ve ona: "Hayat mücadelesinde mağlup olsan da ölüm mücadelesinde mağlup olma. Sakın mağlup olarak yanıma gelme," dedi ve Cehm b. Zahr'ı da ona terfik etti. Yezîd insanları onunla birlikte göndereceği kişiye: "Ne zaman varırsınız?" dedi. Adam: "Yarın ikindi vakti ve iki namaz arasında," dedi. Yezîd: "Allah'ın izniyle yola çıkın. Ben de yarın öğle namazı vaktinde onlara karşı harekete geçmeye çalışacağım," dedi. Grup yola çıktı ve ertesi gün öğleye doğru Yezîd, muhasara esnasında topladığı ve yığınlar hâlinde hazırlanan odun kümelerini yakmalarını insanlardan istedi. Güneş göğün ortasına henüz meyletmeden ordugâhın etrafındaki ateş, dağlar gibi göğe

yükseldi. Düşman bu manzara karşısında korkuya kapıldı ve Müslümanlarla karşılaşmak için çıktılar. Yezîd, insanlara öğle vakti girer girmez namaz kılmalarını emretti. İnsanlar öğle ve ikindi namazlarını birleştirerek kıldılar, arkasından düşmana karşı saldırıya geçtiler. Muharebe başladı. Diğer grup da birinci ve ikinci gün yürüyüşlerine devam ettiler ve ikindiden önce Türklerin kampına karşı saldırıya geçtiler. Türkler o yönden saldırıya uğramaktan emin bulunuyorlardı. Yezîd saldırdığı yönden muharebeyi sürdürürken arka taraftan saldırıya geçen Müslümanlar tekbir getirdiler. Bu durum karşısında düşman savaş alanını terk ederek kaleye çekildi. Müslümanlar onların peşine düştüler. Kendi ellerini verdiler ve Yezîd'in vereceği hükme razı oldular. Yezîd onların kadınlarını ve çocuklarını esir aldı ve savaşçılarını öldürdü. İki fersah boyuna ve yolun sağında ve solunda iki sıra hâlinde onları astı. Onlardan on iki bin kişiyi Enderhez denilen Cürcan Vadisi'ne götürdü ve dedi ki: "Kimin öcü varsa öcünü alsın!" Bazen bir Müslüman onlardan dört beş kişiyi öldürüyordu. Sonra vadide akan kanın üzerine su akıtıldı ve kana karışan su değirmenleri çalıştıran suya akıtıldı. Böylece kanlı suyla değirmenler çalıştırıldı ve Yezîd'in yemini yerine getirildi. Elde edilen undan ekmek pişirildi ve ondan yedi. Sonra Cürcan şehrini kurdu. Bazı ravilere göre Yezîd, Cürcanlılardan kırk bin kişi öldürdü. Cürcan daha önce bir şehir değildi. Arkasından Yezîd, Horasan'a döndü ve Cehm b. Zahr el-Cu'fî'yi Cürcan'da amil olarak bıraktı.

Hişâm b. Muhammed ise Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı:

Yezîd, Cehm b. Zahr'ı çağırdı, onunla birlikte dört yüz adamı kendilerine gösterilen yere gönderdi. Onlara: "Şehre vardığınızda bekleyin. Seher vakti girince tekbir getirerek şehrin kapısına doğru harekete geçin. Beni de bütün insanlarla orada bulacaksınız," dedi. İbn Zahr şehre girince bekledi. Yezîd [544] emrettiği saatte adamlarıyla harekete geçti ve karşılaştığı muhafızları bertaraf ediyor ve tekbir getiriyordu. Şehir halkı daha önce şahit olmadıkları bu manzara karşısında korkuya kapıldılar. Çünkü Müslümanların yanı başlarında ve şehirlerinde tekbir getirmekte olduklarını gördüler. Bu nedenle

dehşete kapıldılar ve Allah kalplerine korku saldı. Nereye yöneleceklerini bilmiyorlardı. Onlardan küçük bir grup Cehm b. Zahr üzerine yürüdüler. Bir müddet savaştı. Cehm'in eli kırıldı. Ancak adamlarıyla birlikte sabır ve sebat gösterdi ve çok geçmeden onların çoğunu bertaraf ettiler. Yezîd b. Mühelleb onların tekbir sesini duyunca maiyetindeki askerle birlikte kapıya doğru harekete geçtiler. Cehm'in onları kapıyı korumaktan alıkoyduğunu gördüler. Kapıyı koruyan ve onu gereği gibi müdafaa eden kimse yoktu. Bu sebeple gecikmeksizin kapıyı açıp içeri girdi. İçeride bulunan savaşçıları çıkardı ve dört fersah boyunca yolun sağına soluna darağaçları kurarak onları astı. Geri kalanları da esir aldı, içindeki mallara el koydu.

Ali rivayetinde –daha önce isimlerini zikrettiğim– üstatlarından naklen şöyle dedi:

Yezîd, Süleyman b. Abdülmelik'e şöyle yazdı:

Allah Müminlerin Emîri'ne büyük fetihler nasip etti ve Müslümanlara en güzel ihsanda bulundu. Nimet ve ihsanları için Rabbimize hamdolsun. Allah Müminlerin Emîri'nin hilafetinde Cürcan ve Taberistan'da zafer ihsan etti. Daha önce Sâbûr Zü'l-Ektâf'ı, Kisrâ b. Kubâz'ı, Kisrâ b. Hürmüz'ü, Fârûk Ömer b. Hattâb'ı, Osman b. Affân'ı ve onlardan sonra gelen halifeleri âciz bırakan bu fethi Müminlerin Emîri'ne müyesser kıldı. Bu, Allah'ın ona bir ikramı ve nimetlerini onun için artırmasıdır. Allah'ın Müslümanlara ihsan ettiği feyden hak sahiplerine haklarını verdikten sonra arta kalan altı milyon civarındadır. Bunu da inşallah Müminlerin Emîri'ne takdim edeceğim.

Ancak kâtibi ve Benî Sedûs'un azatlısından Mugîre b. Ebî Kurre ona şöyle dedi: Ne kadar mal elde ettiğini zikretme. Zira bunu yaparsan iki durumla karşı karşıya kalacaksın. Ya onu çok bulup ona taşımanı sana emredecek ya da senin için cömertliği tutup sana bırakacak. O zaman da hediye külfetine katlanmış olursun. O da senden giden her şeyi kabul etmiş olacak. O zaman da zikrettiğin her şeyi tükettiğin hâlde onun
[545] nezdinde fazla bir kıymeti olmayacak. Böylece zikrettiğin sayı

onların divanında senin zimmetinde görülecek. Ondan sonra iş başına geçen seni ondan sorumlu tutacak. Sana karşı garazı olan iş başına geçerse kat kat fazlasıyla dahi razı olmayacak. Mektubu gönderme. Fethi ona yaz ve gitmek için ondan izin iste. Bu konuda da şifahi olarak bilgi ver. Taksirata bulunma. Zira sevdiğin şeyler konusunda tutumlu davranman çok vermekten evladır.

Ancak Yezîd bunu kabul etmedi ve mektubu gönderdi. Bazıları mektupta dört milyon milyonun zikredildiğini söyledi.

***

Ebû Ca'fer dedi:

Bu yılda Eyyûb b. Süleyman b. Abdülmelik vefat etti.

Ali b. Muhammed'in şöyle dediği bana anlatıldı: Ali b. Mücâhid bize Rey'den Yezîd'in dönemini idrak eden yaşlı bir zatın şöyle dediğini anlattı:

Yezîd b. Mühelleb, Cürcan'ın işlerini yoluna koyduktan sonra Rey'e geldi. Rey'in girişinde Ebû Sâlih'in bağında seyrederken Eyyûb b. Süleyman'ın vefat haberini aldı. Bunun üzerine bir şair onun yanında şu beyitleri dile getirdi:

Eğer Eyyûb kendi yoluna gittiyse Dâvûd yerinde duruyor.

Ve iktidarından kaybolanı tekrar ikame etmeye çalışıyor.

Bu yılda Sakâlibe şehri fethedildi.

Aynı yılda Dâvûd b. Süleyman b. Abdülmelik, Rum diyarında gaẓaya çıktı ve Malatya civarındaki Mer'e Kalesi'ni fethetti.

Yine bu yılda hac işlerini Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd sevk ve idare etti. Kendisi aynı dönemde Mekke valisiydi. Bu rivayeti bana Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etmiştir.

Bu yılda vilayetlerde görev yapan valiler doksan yedi yılında görev yapan valilerdi. Daha önce bunların isimlerini zikretmiştik. Ancak bir istisna olarak bu yılda Yezîd b. Mühelleb'in Basra amili rivayete göre Süfyân b. Abdullah el-Kindî idi.

[546] **Hicretin 99. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Süleyman b. Abdülmelik'in Vefatı

Bu olaylardan biri Süleyman b. Abdülmelik'in vefatıdır. Hişâm ve Ebû Mihnef'ten bana anlatıldığına göre Süleyman, Kınnesrîn bölgesinin Dâbık nahiyesinde, safer ayının bitimine on gün kala cuma günü vefat etti. Buna göre Süleyman'ın hilafeti iki yıl, sekiz aydan beş gün eksik sürmüştür.

Bir rivayete göre safer ayının onunda vefat etmiştir. Bir rivayete göre de halifeliği iki yıl, yedi ay; başka bir rivayette de iki yıl, sekiz ay, beş gün sürmüştür.

Hasan b. Ḥammâd, Talha Ebû Muhammed'den naklen üstatlarının şöyle dedikleri bana anlatıldı:

Süleyman b. Abdülmelik, Velîd'den sonra üç yıl süreyle halife oldu. Onun namazını Ömer b. Abdülazîz kıldırmıştır.

Ahmed b. Sâbit bana bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den şöyle dediğini anlattı:

Süleyman b. Abdülmelik doksan dokuz yılının Safer ayının onunda Cuma günü vefat etmiştir. Onun halifeliği iki yıl, sekiz ay sürmüştür.

***

Süleyman'ın Sireti

Ali b. Muhammed'den naklen bana şöyle anlatıldı:

İnsanlar: "Süleyman hayrın anahtarıdır," diyorlardı. Nitekim Haccâc'dan kurtulmuşlar ve akabinde de Süleyman iş başına gelmişti. O esirleri serbest bıraktı, mahpusları saldı, insanlara ihsanda bulundu ve Ömer b. Abdülazîz'i halife olarak bıraktı. İbn Bîd bu konuda şöyle demiştir:

Baban ve deden ikisi de kiminin kızgınlığına rağmen ve kiminin itaatiyle hilafet makamına nail oldular.

Deden ve babandan sonra kardeşin üçüncü oldu. Dördüncünün halifeliğinin nuru da alnına yansıdı.

Ali dedi: Mufaddal b. Mühelleb şöyle dedi:

Dâbık'ta bir cuma günü Süleyman b. Abdülmelik'in yanına gittim. Süleyman kendisine elbise getirilmesini istedi. Elbi- [547]
seyi giydi ancak onu beğenmedi. Sonra Yezîd b. Mühelleb'in gönderdiği yeşil bir Susi elbise getirilmesini istedi. Süleyman bu elbiseyi giydi ve sarığını başına aldı. Bana: "Ey İbnü'l-Mühelleb yakıştı mı?" dedi. "Evet," dedim. Sonra kollarını sıvadı: "Ben genç bir hükümdarım," dedi. Akabinde cuma namazını kıldırdı ve bir sonraki cumayı idrak etmedi. Sonra vasiyetini yazdı ve mühür sorumlusu İbn Ebî Nuaym'ı çağırıp vasiyetini mühürledi.

Ali dedi: Bir kısım ilim ehli şöyle dediler: Bir gün Süleyman yeşil bir elbise ve yeşil bir sarık giydi, aynaya bakarak: "Ben genç bir hükümdarım," dedi. Ancak ondan sonra ancak bir hafta yaşayabildi.

Ali dedi: Sühaym b. Hafs bize şöyle anlattı:

Bir gün bir cariyesi Süleyman'a baktı. Süleyman ona: "Ne bakıyorsun?" dedi. Cariye şöyle dedi:

Bâki kalabilseydin en güzel meta sen olurdun. Ancak hiçbir insan bâki kalmaz.

Sende bir kusur görmedim. Ancak sen de herkes gibi fânisin!

Bunun üzerine sarığını silkeledi.

Ali dedi: Süleyman'ın kādısı Süleyman b. Habîb idi. İbn Ebî Uyeyne de onun hikâyecisiydi.

Ebû Ubeyde'den naklen Ru'be b. Acâc'ın şöyle dediği bana anlatıldı:

Süleyman b. Abdülmelik hacca gitti ve yanına şairleri de aldı. Ben de onlarla birlikteydim. Dönüşte Medine'de dört yüz Rum esiri ona getirdiler. Süleyman oturdu ve ona en yakın oturan Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (onlara salat ve selam olsun) idi. Onların patriği ortaya sürüldü. Süleyman ona: "Ey Abdullah! Onun boynunu vur," dedi. Abdullah kalktı. Ancak ona kimse kılıç vermedi. Sonra bir muhafız ona kılıcını verdi. Abdullah bir vuruşta başını gövdeden ayırdı, kolu koparak kelepçeyi parçaladı. Süleyman şöyle dedi: "Vallahi vuruşun güzelliği kılıçtan değil vuranın hasebinden- [548]

dir." Sonra Süleyman geri kalan esirleri öldürmeleri için ileri gelenlere ve insanlara havale etti. Bu cümleden olmak üzere esirlerden birini Cerîr'e havale etti. Bunun üzerine Benî Abs el altından ona beyaz kınında bir kılıç gönderdiler. Cerîr ona bir kılıç darbesi indirerek başını gövdesinden ayırdı. Ferezdak'a da bir esir verildi. Ancak o bir kılıç bulamadı. Bunun üzerine el altından ona kör ve bükülmüş, kesmeyen bir kılıç gönderdiler. Ferezdak esire birkaç vuruş vurduysa da bir şey yapamadı. Süleyman ve insanlar güldüler. Süleyman'ın dayıları olan Benî Abs, Ferezdak'a sevindiler. Bunun üzerine kılıcı attı ve Süleyman'dan özür dileyerek Verkā'nın kılıcının Hâlid'in başını kesmeyişiyle teselli buldu:

Eğer bir kılıç ihanet ettiyse veya kader eceli gelmemiş bir canın ölümünü geciktirdiyse

Benî Abs'in kılıcı da Verkā'nın elinde Hâlid'in başını kesmedi.

Hind kılıçları öyledir, bazen ağızları körelir bazen de gerdanları keser.

Verkā, o Verkā b. Züheyr b. Cezîme el-Absî'dir. Verkā, Hâlid b. Ca'fer b. Kilâb'a, henüz babası Züheyr'in başındayken saldırdı. Hâlid babasını kılıçla vurup yıkmıştı. Verkā, Hâlid b. Ca'fer b. Kilâb'a kılıçla vursa da bir şey yapamadı. Bunun üzerine Verkā b. Züheyr şöyle dedi:

Züheyr'i Hâlid'in gövdesi altında gördüm. Bunun üzerine acul bir tavırla onun üzerine gittim.

Ancak Hâlid'e vurmaya yeltenince âdeta elim dermansız kaldı ve demir zırhı onu bana karşı korudu.

Ferezdak bu konuda şöyle dedi:

İnsanlar onların hayırlısı olan, onunla yağmur duasına çıkılan Allah'ın halifesini güldürdüm diye hayrete mi düşüyorlar?

Kılıç ne korkudan ne de imamın yanında dehşete kapılmaktan değil, kader sebebiyle kesmemiştir.

[549] *Eğer Amr'ın gerdanına vursaydım onun cesedi başsız bir şekilde yıkılıverirdi.*

Eceli gelmeden hiçbir can ne sıkılmış bir elle ne de keskin kılıçla ölümü öne çeker.

Bu konuda Cerîr şöyle dedi:

İbn Zâlim'in kılıcıyla değil Ebû Rağvân'ın kılıcı Mücâşi"in kılıcıyla vurdun.

İmamın yanında vurdun. Ancak ellerin titredi ve güçlü olmayan ve tecrübesiz bir adam dediler.

Abdullah b. Ahmed bana babası, Süleyman, Abdullah b. Muhammed b. Uyeyne ve Ebû Bekir b. Abdülazîz b. Dahhâk b. Kays'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Süleyman b. Abdülmelik, Dâbık'ta bir cenaze merasimine katıldı. Bir tarlada gömüldü. Süleyman toprağını eline alıp: "Ne güzel toprak!" dedi durdu. Onun üzerine bir hafta geçmeden o kabrin yanına gömüldü.

Ömer b. Abdülazîz'in Halife Olması [550]

Bu yıl Ömer b. Abdülazîz b. Mervân b. el-Hakem halife oldu.

Süleyman'ın Onu Hilafet Makamına Getirmesinin Sebebi

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer ve Heysem b. Vâkıd'den naklen şöyle dediğini anlattı: Ömer b. Abdülazîz, Dâbık'ta doksan dokuz yılının Safer ayının onunda Cuma günü hilafet makamına getirildi.

Muhammed b. Ömer dedi: Dâvûd b. Hâlid b. Dînâr bana Süheyl b. Ebî Süheyl'den naklen şöyle dediğini anlattı: Recâ b. Hayve'nin şöyle dediğini duydum:

Cuma günüydü. Süleyman b. Abdülmelik ipekten yeşil bir elbise giydi ve aynaya bakarak: "Vallahi ben genç bir hükümdarım," dedi. Akabinde de namaza çıktı ve cumayı kıldırdı. Eve dönmeden rahatsızlandı. Ağırlaşınca bir yazı yazarak henüz reşit olmayan bir oğluna hilafet için vasiyette bulundu. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! Ne yapıyorsun? Halife'yi kabrinde emin kılacak salih adamı Müslümanların başına getirmesidir," dedim. Süleyman: "Allah'tan hayırlısını dileyeyim ve bu konuya bakayım. Şimdilik bir karar vermeyeyim," dedi. Bir iki gün bekledikten sonra o yazıyı yırttı ve beni çağırdı: "Dâvûd b. Süleyman hakkında ne dersin?" diye sordu. "O hazır değil, Kostantiniye'de bulunuyor. Sağ mı ölü mü bilmiyorsun," dedim. Süleyman bana: "Kimi uygun görüyorsun?" dedi. "Ey Müminlerin Emîri! Asıl olan senin görüşündür," dedim. Gayem onun kimi telaffuz edeceğini görmekti. Süleyman: "Ömer b. Abdülazîz hakkında ne dersin?" dedi. "Vallahi onu hayırlı, fa-

ziletli ve Müslüman bir adam olarak bilirim," dedim. Süleyman: "Vallahi öyledir," deyip şöyle devam etti: "Vallahi onu iş başına getirip bir başkasına görev vermesem fitne çıkacak, ondan sonrakine görev vermesem onun hükmüne karşı çıkacaklar. Yezîd b. Abdülmelik de hac emîri olarak görevdedir. Yezîd'i onun veliahtı olarak görevlendirmem onları teskin edecek ve ona rıza gösterecekler," dedi. "Görüşün isabetlidir," dedim. Bunun üzerine ahdini yazdı:

[551] Bismillahirrahmânirrahîm. Bu yazı Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri Süleyman'ın Ömer b. Abdülazîz'e vasiyetidir. Benden sonra seni hilafet makamına getirdim. Ondan sonra bu görev Yezîd b. Abdülmelik'e aittir. Onu dinleyin ve ona itaat edin. Allah'tan sakının ve ihtilafa düşmeyin ki size tamah edilmesin.

Sonra yazıyı mühürledi ve emniyet kuvvetlerinin başında bulunan Ka'b b. Hâmid el-Absî'ye haber göndererek ona: "Hane halkıma söyle toplansınlar," dedi. Ka'b toplanmaları için onlara haber gönderdi. Bunun üzerine toplandılar. Akabinde Süleyman, Recâ'ya: "Bu yazımı onlara götür ve yazım olduğunu söyle. Onlara yazıda görevlendirdiğim kişilere biat etmelerini emret," dedi. Recâ emri yerine getirdi. Onlara bu hususu tebliğ edince "Müminlerin Emîri'nin yanına gidip selam verelim," dediler. Recâ: "Olur," dedi. Bunun üzerine içeri girdiler. Süleyman onlara –Recâ'nın elinde bulunan yazıyı işaret ederek–: "Bu yazı benim vasiyetimdir. Yazıda isimlerini zikrettiğim kişileri dinleyin ve onlara itaat ve biat edin," dedi. Bunun üzerine tek tek ona biat ettiler. Arkasından Recâ'nın elinde bulunan mühürlenmiş yazıyı çıkarıp gösterdi.

Recâ dedi: Onlar dağılınca Ömer b. Abdülazîz bana gelerek: "Korkarım ki bu görevi bana tevdi etti. Allah adına ve benim hukukum ve sevgim için senden rica ediyorum. Böyle bir şey varsa bana söyle ona gidip istifa edeyim. Aksi takdirde iş işten geçince böyle bir imkâna sahip olamayacağım," dedi. Recâ: "Vallahi yazının bir harfini bile sana haber veremem," dedi. Bunun üzerine Ömer kızdı ve ayrıldı.

Recâ dedi: Sonra Hişâm b. Abdülmelik ile karşılaştık. Bana: "Ey Recâ! Eskiden beri sana hürmetim ve sevgim var. Sana teşekkür borcum var. Bu konuda bana bilgi ver. Bu görev bana verildiyse bileyim. Başkasına verilmişse de söyleyeceklerim vardır. Bu konuda bir taksiratım olmadı. Bana söyle Allah hakkı için bunu sır olarak bileceğim," dedi. Recâ dedi: Kabul etmedim ve ona: "Vallahi benim uhdeme verilen sırrın bir harfini bile sana açıklamam," dedim.

Recâ dedi: Hişâm ümidini kesmiş vaziyette ayrıldı ve iki elini birbirine çırparak şöyle dedi: "Bu görev bana verilmeyip kime tevdi edildi? Yoksa Abdülmelik oğullarından başkasına mı verildi?" Recâ dedi: Sonra Süleyman'ın yanına vardım. Ruhunu teslim ediyordu. Kendinden geçince onun yüzünü kıbleye doğru çeviriyordum. Kendine gelince de: "Ey Recâ! [552] Henüz vakit tamamlanmadı," dedi. İki kere aynı hareketi yaptım. Üçüncüsünden sonra bana: "Ey Recâ! Şimdi sırasıdır ne yapacaksan yap. *Eşhedu en lâ ilahe illellah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resulüh*," dedi. Tekrar yüzünü kıbleye çevirdim, ruhunu teslim etti. Gözlerini kapadım, üstünü yeşil kadifeden bir örtüyle örttüm. Kapıyı da kapattım. Zevcesi bana haber göndererek durumunu sordu. "Uykudadır ve üstünü örtmüştür," dedim. Gelen kişi baktı ve kadife örtüyle örtüldüğünü gördü ve gidip durumu haber verdi. Kadıncağız söylenenlerin doğru olduğunu, uykuda olduğunu sandı. Recâ dedi: Sora güvendiğim bir kişiyi kapıda bıraktım, ona yerinden ayrılmamasını ve kimseyi de içeriye almamasını tembih ettim.

Arkasından çıktım ve Ka'b b. Hâmid el-Absî'ye haber göndererek Müminlerin Emîri'nin yakın akrabalarını toplamasını söyledim. Bunun üzerine Dâbık Mescidi'nde toplandılar. Onlara: "Biat edin," dedim. Onlar: "Bir kere biat ettik," dediler. "Bir daha biat edin. Bu, Müminlerin Emîri'nin emridir," dedim. "Biat edin ve bu mühürlü yazıda ismi geçenlerin isimlerini zikredin," dedim. Bunun üzerine tek tek biat ettiler. Ölümünden sonra da biat ettiklerini görünce işi sağlama bağladığımı düşündüm. Onlara: "Kalkın sahibiniz ölmüştür," dedim. Onlar:

"*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn,*" dediler. Ben de yazıyı onlara okudum. Ömer b. Abdülazîz'in adını telaffuz edince "Hişâm b. Abdülmelik asla ona biat etmeyiz," diye bağırdı. Ben ona: "Vallahi boynunu vuracağım. Kalk ve biat et," dedim. Bunun üzerine kalktı ve âdeta ayak sürüyerek biat etti.

Recâ dedi: Sonra Ömer b. Abdülazîz'in kollarından tuttum ve onu oturttum. Zira rahat değildi. Hişâm ise halife olamadığı için minberde "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn,*" diyordu. Hişâm, Ömer'in yanına varınca Ömer: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn.* Bu görev bana mı kalacaktı?" dedi. Hişâm ise: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn.* Bu görev benden nasıl esirgendi?" dedi.

Ravi dedi: Arkasından Süleyman yıkandı ve tekfin edildikten sonra Ömer b. Abdülazîz namazını kıldırdı. Süleyman defnedildikten sonra hilafet makamına ait binekler getirildi. Bunlar beygirler, atlar ve katırlardan oluşuyordu ve her
[553] birinin bir seyisi vardı. Ömer: "Bunlar da ne oluyor?" dedi. "Hilafet makamına ait merkeplerdir," dediler. Ömer: "Kendi bineğim benim için daha uygundur," dedi ve kendi binek hayvanına bindi. Bunun üzerine makam binekleri geri götürüldü. Sonra geri döndü. Ona: "Hilafet ikametgâhına gidelim," denildi. O: "Ebû Eyyûb'un ailesi içinde oturuyor. Onlar taşınıncaya kadar evimde kalırım," dedi ve ikametgâh boşaltılıncaya kadar evinde kaldı. Recâ dedi: Aynı gün akşam bana: "Ey Recâ! Bana bir kâtip gelsin," dedi. Bunun üzerine kâtibi çağırdım. Ömer'in yaptıkları beni sevindirmişti. Resmî bineklere ve hilafet ikametgâhına karşı tavrından sonra şimdi de kâtibe yazdıracaklarını merak ediyordum. Acaba nüshalar mı yazdıracaktı? Kâtip oturunca ona yazılı olarak değil şifahi olarak bir mesaj dikte etti. Çok beliğ ve veciz bir mesajdı. Mesajın yazılıp çoğaltılmasını ve vilayetlere gönderilmesini emretti.

Öte yandan Abdülazîz b. Velîd –vefat esnasında seferdeydi– Halife'nin ölüm haberini alınca Süleyman'ın Ömer b. Abdülazîz'e vasiyette bulunduğunu ve ona biat edildiğini bilmediği için sancak bağlayarak kendi adına biat aldı. Ancak Sü-

leyman'ın vasiyeti üzerine insanların Ömer'e biat ettiklerini haber alınca geri döndü ve Ömer'in huzuruna çıktı. Ömer ona: "Duyduğuma göre muhitindeki insanların biatini almış ve Dımaşk'a öyle girmek istemişsin," dedi. Abdülazîz: "Evet öyle oldu. Zira Halife'nin kimseye vasiyette bulunmadığını haber almıştım. Bu sebeple malların talan edilmesinden korktum," dedi. Ömer: "Sana biat edilseydi ve sen de bu işe sarılsaydın bu konuda seninle çekişmez, evimde otururdum," dedi. Abdülazîz: "Senden başkasının bu göreve getirilmesini arzu etmem," dedi ve ona biat etti. Ravi dedi: Aslında Süleyman'dan, evlatlarını bırakıp Ömer b. Abdülazîz'e vasiyette bulunacağı bekleniyordu.

***

Bu yılda Ömer b. Abdülazîz, Rum diyarında bulunan Mesleme'nin maiyetindeki Müslümanlarla birlikte geri dönmesini emretti. Ona asil atlar ve çok miktarda erzak da gönderdi. İnsanları da bu konuda yardımda bulunmaya çağırdı. Rivayete göre ona beş yüz asil at gönderildi.

***

Bu yılda Türkler Azerbaycan'a baskınlar yaptılar, bazı Müslümanları katlederek onlara zarar verdiler. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz onların üzerine İbn Hâtim b. Nu'mân [554]
el-Bâhilî'yi gönderdi. İbn Hâtim onları bertaraf etti ve onlardan çok az kişi kurtuldu, onlardan elli esir Hanâsıra beldesinde Ömer'e geldiler.

***

Bu yılda Ömer, Yezîd b. Mühelleb'i Irak valiliğinden azletti. Basra ve ona bağlı bölgelere vali olarak Adî b. Ertât el-Fezârî'yi gönderdi. Kûfe ve ona bağlı yerlere de Benî Adî b. Ka'b'dan Abdülhamîd b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb el-A'rec el-Kureşî'yi tayin etti. Ebü'z-Zinâd'ı da onun maiyetine verdi. Ebü'z-Zinâd, Abdülhamîd b. Abdurrahman'ın kâtipliğini yapıyordu. Adî, Yezîd'in yerine Mûsâ b. Vecîh el-Himyerî'yi gönderdi.

***

Bu yılda hac işlerini Ebû Bekir Muhammed b. Amr b. Hazm sevk ve idare etti. Bu zat aynı zamanda Medine valisiydi.

Bu yılda Ömer b. Abdülazîz'in Mekke Valisi Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd, Kûfe ve ona tâbi olan yerlerin valisi Abdülhamîd b. Abdurrahman, Basra ve ona bağlı yerlerin valisi Adî b. Ertât, Horasan Valisi Cerrâh b. Abdullah idi. Basra Kādısı İyâs b. Muâviye b. Kurre el-Müzenî idi. Rivayete göre ondan önce bu görevde Hasan b. Ebi'l-Hasan bulunurken şikâyet edilince yerine İyâs b. Muâviye'yi kādı yaptı.

Kûfe Kādısı –bu yılda– Âmir eş-Şa'bî idi. Vâkıdî der ki: Ömer b. Abdülazîz döneminde Şa'bî, Kûfe kādısıydı ve Abdülhamîd b. Abdurrahman'a karşı sorumluydu. Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî de Basra kādısıydı ve Adî b. Ertât'a karşı sorumluydu. Ancak bu zat istifa etti ve Adî onun istifasını kabul ederek yerine İyâs'ı atadı.

[555] **Hicretin 100. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Irak'ta Ömer b. Abdülazîz'e Başkaldıran Hâricîler

Bu konuda varit olan rivayetler

Muhammed b. Ömer, İbn Ebi'z-Zinâd'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Harûriyye fırkası Irak'ta isyan etti. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz, Irak Valisi Abdülhamîd b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb'a yazarak onları Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünnetiyle amel etmeye davet etmesini emretti. Onları davet ettikten sonra da Abdülhamîd onların üzerine bir ordu gönderdi. Ancak Harûriyye onları hezimete uğrattı. Ömer durumu haber alınca onların üzerine Mesleme b. Abdülmelik komutasında Şamlılardan müteşekkil bir ordu gönderdi. Orduyu Rakka'da sefere hazırladı ve Abdülhamîd'e: "Senin kötü ordunun yaptığını haber aldım. Bu sebeple Mesleme b. Abdülmelik'i gönderdim. Onu onlarla baş başa bırak," diye yazdı. Mesleme, komutasındaki Şam askerleriyle onların üzerine gitti ve savaş başlar başlamaz Allah onu muzaffer kıldı.

***

Şevzeb el-Hâricî'nin İsyanı

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ şöyle anlattı:

Ömer b. Abdülazîz'in hilafeti döneminde Irak'ta Abdülhamîd b. Abdurrahman'a başkaldıran Şevzeb –Benî Yeşkür'den Bistâm adındadır– idi. Bu kişi Cevhâ'da çoğunluğu Rebîa'dan olan seksen süvariyle isyan etti. Ömer b. Abdülazîz, Abdülhamîd'e: "Kan dökmedikleri ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmadıkları sürece onlara dokunma. Bu işlere tevessül ederlerse bunu yapmalarına engel ol. Onların üzerine kararlı ve yürekli bir adamın komutasında bir ordu göndererek sana emrettiğim hususları ona tavsiyede bulun," diye yazdı. Bunun üzerine Abdülhamîd, Muhammed b. Cerîr b. Abdullah el-Becelî'ye sancak verdi ve iki bin Kûfeli savaşçıyla sefere çıkardı. Ömer'in emirlerini ona tebliğ etti. Ömer ayrıca Bistâm'a da mektup yazarak onu davet etti ve başkaldırmasının sebebini sordu. Ömer'in mektubu ona ulaştığında Muhammed b. Cerîr de bölgeye intikal etmişti. Onun karşısında vaziyet alsa da onu tahrik edecek veya kızdıracak tavırlardan kaçındı. Ömer'in [556]
mektubunda şu ifadeler vardı: "Duyduğuma göre Allah ve Peygamberi için kızdın ve ayaklandın. Sen bu işe benden daha layık değilsin. Bu sebeple gel seninle konuşalım. Eğer biz haklı isek diğer insanlar gibi sen de itaat edeceksin. Sen haklı isen biz durumumuzu gözden geçireceğiz." Bunun üzerine Bistâm herhangi bir harekette bulunmadı ve Ömer'e: "İnsaflı davrandın. Sana iki adam gönderdim. Seninle konuşacak ve tartışacaklar," diye yazdı. –Ebû Ubeyde dedi: Şevzeb'in Ömer'e gönderdiği adamlardan biri Benî Şeybân'ın azatlısı Memzûc ve diğeri de Benî Yeşkür'dendi.– Rivayete göre bu iki kişinin de içinde bulunduğu bir heyeti gönderdi. Ömer onlara: "İki adam seçin ve onları bana gönderin," dedi. Bunun üzerine adı geçen bu iki kişiyi seçtiler. İkili Ömer'in huzuruna girdiler ve onunla tartıştılar. Ömer'e: "Bize söyle, Yezîd'i neden veliaht olarak kabul ediyorsun?" dediler. Ömer: "Onu başkası veliaht yaptı," dedi. Onlar: "Sana ait olmayan bir mal sana emanet edilse sen de onu emin olmayan bir kişiye emanet etsen emanet eden kişinin hukukunu gözetmiş olur musun?" dediler. Bunun üze-

rine Ömer onlara: "Bana üç gün mühlet verin," dedi. İkili çıktılar. Benî Mervân ise ellerindeki mallara el koymasından ve Yezîd'i veliahtlıktan azletmesinden endişe ettiler. Bu sebeple onu zehirleyecek birini görevlendirdiler. Nitekim bu ikilinin yanından çıkmasından üç gün sonra öldü.

***

Bu yılda Ömer b. Abdülazîz, Velîd b. Hişâm el-Muaytî ve Humuslulardan Amr b. Kays el-Kindî'yi yaz mevsiminde gazaya gönderdi.

***

Yine bu yılda Ömer b. Hübeyre el-Fezârî, Ömer tarafından amil olarak Cezîre'ye gitti.

***

Yezîd b. Mühelleb'in Derdest Edilmesi

Bu yılda Yezîd b. Mühelleb Irak'ta derdest edilip Ömer b. Abdülazîz'e götürüldü.

Yezîd B. Mühelleb'in Derdest Edilmesinin Sebebi ve Ona Nasıl Ulaşıp Derdest Ettiği

Siyerciler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Yezîd b. Mühelleb, Vâsıt'a gelip de burada gemilere binip Basra'ya gitmeye yeltenince Ömer b. Abdülazîz, Adî b. Ertât'ı Basra'ya vali olarak gönderdi. Adî, Mûsâ b. Vecîh el-Himyerî'yi onun üzerine gön-
[557] derdi ve ona Ma'kıl Nehri'nde köprünün yanında – Basra Köprüsü– yetişti ve onu kelepçeleyip Ömer b. Abdülazîz'e gönderdi. Mûsâ b. Vecîh onu Ömer'e götürdü. Ömer onu huzuruna çağırdı. Nitekim Ömer, Yezîd'i ve ailesini sevmezdi hatta bunlar zorbadır ve böylelerini sevmem, diyordu. Yezîd de Ömer'i sevmez ve bu adamın riyakâr olduğunu sanıyorum, diyordu. Ömer halife olunca Yezîd onun riyadan uzak olduğunu anladı. Ömer, Yezîd'i kabul edince Süleyman b. Abdülmelik'e yazılı olarak bildirdiği para ve malların akıbetini sordu. Yezîd şöyle dedi: "Gördüğün gibi Süleyman'a yakın bir kişiydim. Süleyman'a yazmam insanların dikkatini çekmek içindi. Bundan

dolayı beni sorumlu tutmayacağını, arzu etmediğim bir muameleye maruz bırakmayacağını biliyordum". Ömer ona: "Seni hapse atmaktan başka bir yol görmüyorum. Allah'tan sakın ve zimmetinde olanları teslim et. Zira onlar Müslümanların hakkıdır. Onları bırakamam," dedi ve onu hapse geri gönderdi. Akabinde de Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî'yi Horasan'a gönderdi. Ardından Muhalled b. Yezîd, Horasan'dan çıktı ve yolda dağıtmaya başladı. Bir yerleşim yerinden geçtiğinde insanlara büyük atiyyeler verdi. En son Ömer b. Abdülazîz'in yanına vardı. Adam Ömer'in huzuruna çıktı. Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın bu ümmete bir ihsanı olarak iş başına geçtin. Seninle imtihan olduk. Senin iktidarında insanların en bedbahtı olmayalım. Bu yaşlı adamı neden hapse attın? Onun borcunu ben kapatayım. Onun borcunu kapatmam kaydıyla benimle uzlaş," dedi. Ömer: "Hayır, onun zimmetindekilerin hepsini öde," dedi. Muhalled: "Ey Müminlerin Emîri! Bir delilin varsa onu sorumlu tut. Aksi takdirde onu yemin ettir. Ona göre de onunla anlaş," dedi. Ömer ona: "Onun zimmetinde olan bütün maldan sorumlu tutacağım," dedi. Muhalled çıkınca Ömer: "Kanaatime göre bu adam babasından daha iyidir," dedi. Yezîd, Ömer'e bir şey ödemeyince Ömer ona bir yün cübbe giydirip bir deveye bindirerek: "Onu Dehlek'e götürün," dedi. Yezîd bu vaziyette çıkarıldı ve insanların gözü önünde götürülünce: "Benim aşiretim yok mu? Ne oluyor? Neden Dehlek'e götürülüyorum? Dehlek'e ancak fâsık ve töhmet altındaki bozguncular götürülebilir. Süphanallah! Benim aşiretim yok mu?" dedi. Bunun [558] üzerine Sellâme b. Nuaym el-Havlânî, Ömer'in huzuruna çıktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Yezîd'i hapse geri gönder. Korkarım ki onu gönderirsen kavmi onu zorla elinizden alacaklar. Zira kavminin onun için öfkelendiklerine şahit oldum." Bunun üzerine Ömer onu hapse geri gönderdi. Ömer hastalanıncaya kadar hapiste kaldı.

Ebû Mihnef'ten başkası şöyle demişlerdir: Ömer b. Abdülazîz, Adî b. Ertât'a yazarak Yezîd b. Mühelleb'i yola çıkarmasını ve Aynüttemr'deki askerlere teslim edilmesini istedi.

Bunun üzerine Adî b. Ertât onu Vekî' b. Hassân ile eli kolu bağlı vaziyette bir gemiyle gönderdi. Ebân Nehri'ne varınca Ezd'den bazı adamlar önlerine çıktılar ve Yezîd'i zorla Vekî''in elinden kurtarmak istediler. Bunun üzerine Vekî' kılıcını çekti ve geminin halatını kestikten sonra Yezîd'in kılıcını aldı ve grubun dağılmaması hâlinde "Yezîd'in boynunu vurmazsam karım benden boş olsun," diye tehdit etti. Yezîd onlara adamın söylediklerini seslenerek duyurdu. Bunun üzerine dağıldılar. Vekî' de yoluna devam ederek Yezîd'i Aynüttemr'deki askerlere teslim etti. Ardından Adî'nin yanına döndü. Aynüttemr'deki askerler de Yezîd'i götürüp Ömer'e teslim ettiler. Ömer de onu hapse attı.

***

Cerrâh b. Abdullah'ın Horasan Valiliğinden Azli

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Ömer b. Abdülazîz, Cerrâh b. Abdullah'ı Horasan valiliğinden azletti ve yerine Abdurrahman b. Nuaym el-Kuşeyrî'yi atadı. Cerrâh'ın emîrliği bir yıl, beş ay sürdü. Doksan dokuz yılında bu göreve başladı ve yüz yılında Ramazan ayının bitimine birkaç gün kala görev bölgesinden ayrıldı.

Cerrâh'ın Azledilmesinin Sebebi

Ali b. Muhammed'in Küleyb b. Halef ve İdrîs b. Hanzale'den; Mufaddal dedesinden; Ali b. Mücâhid de Hâlid b. Abdülazîz'den naklettiklerine göre onun sebebi şöyledir: Yezîd b. Mühelleb, Cürcan'dan ayrılınca Cehm b. Zahr'ı orada amil olarak bıraktı. Yezîd görevden alınınca Irak Valisi, Cürcan'a bir vali gönderdi. Ancak Irak'tan gelen vali Cehm tarafından alıkonuldu ve mai-
[559] yetinde gelenlerle birlikte eli kolu bağlandı. Arkasından da elli kişiyle birlikte Horasan'da bulunan Cerrâh'a gitti. Bunun üzerine Cürcanlılar amillerini serbest bıraktılar. Cerrâh, Cehm'e: "Amcamın oğlu olmasaydın bunu senden kabul etmezdim," dedi. Cehm de Cerrâh'a: "Amcamın oğlu olmasaydın sana gelmezdim," dedi. Cehm, Cerrâh'ın bacanağıydı. Nitekim ikili Husayn b. el-Hâris'in kızlarıyla evliydiler ve amcazadeydiler. Zira Hakem ve Cu'fî, Sa'd'ın oğullarıydılar. Cerrâh ona: "İma-

mına muhalefet ettin ve isyan ettin. Gazaya çık, belki muzaffer olursun ve böylelikle belki senin durumun Halife nezdinde düzelir," dedi. Cerrâh onu Huttel üzerine gönderdi. Cehm sefere çıktı. Huttel'e yaklaşınca üç kişiyle birlikte kimliğini gizleyerek çıktı ve askerin başında amcasının oğlu Kāsım b. Habîb'i bıraktı. Nitekim Kāsım, aynı zamanda kızı Ümmü Esved'in eşiydi. Cehm, Huttel sahibinin yanına varınca ona: "Seninle baş başa görüşelim," dedi. Adam onunla baş başa görüştü. Cehm ona intisap etti. Bunun üzerine adam oturduğu koltuktan inip ona istediğini verdi. –Rivayete göre Huttelliler Nu'mân'ın mevalisidir.– Cehm bu seferinden ganimet de elde etti. Bunun üzerine Cerrâh, Ömer'e yazdı ve ona ikisi Arap biri de Benî Dabbe'nin azatlısından oluşan bir heyet gönderdi. Bu zat Ebü's-Saydâ künyesiyle bilinen, adı Sâlih b. Tarîf olan ve dininde fazilet ehli olan bir kişiydi. Bazılarına göre de bu kişi Hâlid veya Yezîd en-Nahvî'nin kardeşi Saîd idi. İki Arap konuştu. Ancak diğer şahıs oturuyor ve sesi çıkmıyordu. Ömer ona: "Sen heyetten değil misin?" dedi. Adam: "Evet, heyettenim," dedi. Ömer: "Neden konuşmuyorsun?" dedi. Adam: "Ey Müminlerin Emîri! Mevaliden yirmi bin savaşçı gazalara çıkıyor ancak onlara atiyye ve erzak tahsis edilmiyor. Zimmet ehlinden onlar kadar insan da Müslüman oldu ancak onlardan da haraç alınıyor. Emîrimiz de ırkına meyyaldir ve katı bir kişidir. Minbere çıkıp şöyle diyebiliyor: 'Size kerem ve nezaket sahibi olarak geldim. Ancak bugün için ben asabiyim. Vallahi kavmimden bir adam, benim için başka kavimlerin yüz adamına bedeldir.' Onun katılığı o kadar fazladır ki onun zırhının başlığı zırhının yarısına kadar sarkıyor. O hâlâ Haccâc'ın bir kılıcıdır. Zulüm ve haksızlık ile muamele etmektedir," dedi. Ömer ona: "Senin gibiler heyet olarak gönderilmelidir," dedi.

Bunun üzerine Ömer, Cerrâh'a şöyle yazdı: "Senin muhitinde kıbleye dönüp namaz kılan kim varsa onları cizyeden muaf tut." Bunun üzerine insanlar Müslüman olmak için âdeta yarışa girdiler. Bu durum karşısında Cerrâh'a: "İnsanlar Müslüman olmak için yarışa girdiler. Bunlar cizyeden kaçmak için bunu yapıyorlar. Onları sünnet olmakla imtihan et," denildi.

Cerrâh bu durumu Ömer'e yazdı. Ömer ona şöyle yazdı: "Allah, Muhammed'i (sav.) sünnetçi olarak değil davetçi olarak gönderdi." Yine Ömer: "Bana sadık bir insan söyleyin. [560] Ona Horasan'ın durumunu sorayım," dedi. Ona: "İstediğin adam Ebû Miclez'dir. Ondan şaşma," dediler. Bunun üzerine Cerrâh'a: "Gel, Ebû Miclez'i de getir. Horasan'da savaş işleri sorumlusu olarak Abdurrahman b. Nuaym el-Gāmidî'yi, cizye işlerinden sorumlu olarak Ubeydullah –veya Abdullah– b. Habîb'i bırak diye yazdı.

Bunun üzerine Cerrâh şöyle hitap etti: "Ey Horasan ehli! Üzerimdeki bu elbiseyle atımın sırtında geldim. Sizin malınızdan elde ettiğim tek şey kılıcımın süsleridir." Cerrâh'ın yanında yalnızca yüzü ağarmış bir at ile yüzü ağarmış bir dişi katır vardı. Ramazan ayında yola çıktı ve Abdurrahman b. Nuaym'ı vekil olarak bıraktı. Varınca Ömer ona: "Ne zaman çıktın?" dedi. Cerrâh: "Ramazan ayında," dedi. Ömer: "Seni kabalıkla itham eden doğru söylemiştir. Oruçtan sonra yola çıkamaz mıydın?" Nitekim Cerrâh, asabiyeti[77] kastederek: "Vallahi ben asabî Ukbî'yim,"[78] diyordu.

Cerrâh, Horasan'a gidince Ömer'e şöyle yazdı: "Horasan'a varınca fitnenin şımarttığı ve fitneye battıkça batan bir kavim buldum. Onlar için en sevimli şey fitnenin geri dönmesidir. Böylelikle onların üzerindeki Allah'ın hakkını ödemekten imtina edecekler. Onları durduracak tek şey kırbaç ve kılıçtır. Ancak senin iznin olmadan buna tevessül etmeyi uygun görmedim." Bunun üzerine Ömer ona şöyle yazdı:

Ey Cerrâh'ın anasının oğlu! Sen onlardan daha çok fitneye düşkünsün. Mümin olsun ahit ehli olsun kimseye haksızlıkla bir kamçı vurmayasın. Kısastan (intikam) sakın. Zira hain bakışları ve kalplerdekini bilen Allah'a döneceksin ve küçük olsun büyük olsun her şeyi kayda geçiren bir kitabı okuyacaksın.

77 Asabiyet ırk ve soy bağını düşünce ve hareket tarzı olarak benimsemek anlamında kullanılmıştır (çev.).

78 Benî Ukbe'ye mensup olmak demektir (çev.).

Cerrâh, Ömer b. Abdülazîz'e gitmek üzere Horasan'dan ayrılınca beytülmâlden yirmi bin dirhem aldı: "Bu benim borcum olsun onu bilahare Halife'ye ödeyeceğim," dedi. Cerrâh, Ömer'in huzuruna çıkınca Halife ona: "Ne zaman yola çıktın?" dedi. Cerrâh: "Ramazanın bitimine birkaç gün kala çıktım. Benim borcum var, onu sonradan ödeyeceğim," dedi. Ömer: "Ramazanda ikamet edip de ondan sonra yola çıksaydın borcunu ben kapatırdım," dedi. Sonra onun kavmi, maaşlarından onun borcunu ödediler.

***

Ömer'in Abdurrahman b. Nuaym'ı Valilik Görevine Getirmesinin Sebebi [561]

Bana anlatıldığına göre Cerrâh b. Abdullah şikâyet edilince Ömer b. Abdülazîz onu geri çağırarak –daha önce anlattığım hususlar nedeniyle– görevden aldı.

Ardından Ömer, Horasan'a vali atamak istedi. Ali b. Muhammed, Hârice b. Mus'ab ed-Dab'î, Abdullah b. Mübârek ve başkalarından naklen şöyle anlattı: Ömer: "Bana sadık bir adam söyleyin de Horasan hakkında ona danışayım," dedi. Ona Ebû Miclez Lâhık b. Hamîd ismi zikredildi. Bunun üzerine gelmesi için yazı yazdı. Bunun üzerine Ebû Miclez geldi. Adam göze cazip gelen bir görünüme sahip değildi. Kendisi bir grup insanla birlikte içeri girdi. Bu sebeple Ömer'in dikkatini çekmedi. Akabinde aynı grupla beraber çıktı. Ancak Ömer onu sordu. Onun grupla birlikte girdiği, yine onlarla birlikte çıktığı anlatıldı. Bunun üzerine Ömer onun çağrılmasını istedi. Ona: "Ey Ebû Miclez! Seni tanımadım," dedi. Ebû Miclez: "Beni tanımadığın hâlde tanımıyormuş gibi davranmadın," dedi. Ömer ona: "Abdurrahman b. Abdullah hakkında bana bilgi ver," dedi. Ebû Miclez: "Liyakatli insanları mükâfatlandırıp düşmanla mücadele eder. Dilediğini yapabilen ve yardımcı bulursa atılgan bir adamdır. Abdurrahman b. Nuaym ise zayıf ve yumuşaktır. Afiyet ve selameti sever. Ona da yatkındır," dedi. Ömer: "Afiyeti seven ve ona yatkın olan benim için daha uygundur," dedi. Ömer onu namaz ve savaş işleri emîri ola-

rak Benî el-A'ver b. Kuşeyr'den Abdurrahman el-Kuşeyrî'yi de haraç amili olarak atadı. Horasanlılara şöyle yazdı: Abdurrahman'ı sizin üzerinize savaş ve Abdurrahman b. Abdullah'ı haraç görevlisi olarak atadım. Şahsen onları tanımam ancak edindiğim bilgi üzerine onları atadım. İstediğiniz gibiyseler Allah'a şükredin. Aksi takdirde Allah'tan yardım dileyin. *Velâ havle velâ kuvvete illâ billah* (Güç ve kudret ancak Allah'tandır).

Ali dedi: Ebü's-Serî el-Ezdî bize İbrâhim es-Sâiğ'den naklen şöyle anlattı:

Ömer b. Abdülazîz, Abdurrahman b. Nuaym'a şöyle yazdı:

Daha sonra kulları hakkında Allah'a karşı ihlaslı bir kul ol. Allah hakkında hiçbir kınayıcının kınamasından çekinme. Allah sana insanlardan daha yakındır. O'nun senin üzerindeki hakkı da daha büyüktür. Müslümanlara ait bir işi uhdene
[562] alırsan onlara iyilik yap, onları rahata kavuştur ve sana tevdi edilen emanetin hakkını ver. Haktan başkasına meyletmekten sakın. Zira hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Allah'tan başkasına itimat etmekten de kaçın. Zira Allah'tan başka bir sığınak yoktur.

Ali, Muhammed el-Bâhilî ve Ebû Nüheyk b. Ziyâd ve başkasından naklen şöyle dedi:

Ömer b. Abdülazîz, Abdurrahman b. Nuaym'ın Horasan ve Sicistan savaş işleri emîrliği ahdini Abdullah b. Sahr el-Kureşî ile gönderdi. Abdurrahman, Ömer vefat edinceye kadar Horasan emîrliği görevine devam etti. Ondan sonra da Yezîd b. Mühelleb öldürülünceye kadar bu görevi sürdürdü. Ondan sonra Mesleme Saîd b. Abdülazîz b. el-Hâris b. el-Hakem'i bu görev ile Horasan'a gönderdi. O da bir buçuk yıldan fazla bir süre bu görevde kaldı. Yüz yılının Ramazan ayında bu göreve getirildi ve yüz iki yılında Yezîd b. Mühelleb öldürüldükten sonra bu görevden azledildi.

Ali dedi: Abdurrahman b. Nuaym'ın Horasan valiliği on altı ay sürdü.

***

Davetin Başlangıcı

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda –yüz yılında– Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ı Şerât bölgesinden Irak'a gönderdi. Muhammed b. Huneys, Ebû İkrime es-Serâc –Ebû Muhammed es-Sâdık– ve İbrâhim b. Seleme'nin dayısı Hayyân el-Attâr'ı da Horasan'a gönderdi. O sırada Horasan'ın başında Ömer b. Abdülazîz tarafından atanmış Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî bulunuyordu. Muhammed b. Ali onlara, insanları kendisine ve hane halkına (Abbasilere) davet etmelerini emretti. Bu zevat görüşmeler yaptılar ve davetlerine icabet edenlerin mektuplarıyla geri döndüler. Mektupları Meysere'ye teslim ettiler. O da mektupları Muhammed b. Ali'ye gönderdi. Ebû Muhammed es-Sâdık, Muhammed b. Ali için şu on iki kişiyi nakip olarak seçti: Süleyman b. Kesîr el-Huzâî, Lâhiz b. Kureyz et-Temîmî, Kahtabe b. Şebîb et-Tâî, Mûsâ b. Ka'b et-Temîmî, Benî Amr b. Şeybân b. Zühel'den Hâlid b. İbrâhim Ebû Dâvûd, Kāsım b. Mücâşi' et-Temîmî, Benî Muayt'ın azatlısı Umrân b. İsmâil Ebü'n-Necm, Mâlik b. Heysem el-Huzâî, Talha b. Züreyk el-Huzâî, Huzâa'nın azatlısı Amr b. A'yen Ebû Hamza, Benî Hanîfe'nin azatlısı Şibl b. Tahmân Ebû Ali el-Herevî ve Huzâa'nın azatlısı Îsâ b. A'yen. Ayrıca yetmiş kişi daha seçti. Ali b. Muhammed onlara bir rehber ve yol gösteren bir meşale olmak üzere bir mektup yazdı.

***

Bu yılda hac işlerini Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm sevk ve idare etti. Ahmed b. Sâbit buna dair rivayeti bana bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti.

Vâkıdî de aynı görüştedir.

Bir önceki yılın valileri bu yılda da görevlerini sürdürdü. Ancak yılın sonunda Horasan'da Abdurrahman b. Nuaym savaş işleri ve namazdan sorumlu emîr olarak Abdurrahman b. Abdullah da haraçtan sorumlu emîr olarak görev yapmışlardır.

[564] **Hicretin 101. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

Yezîd b. Mühelleb'in Hapisten Firar Etmesi

Bu yılda Yezîd b. Mühelleb, Ömer b. Abdülazîz'in hapsinden kaçtı.

Yezîd b. Mühelleb'in Ömer b. Abdülazîz'in hapsinden kaçmasının sebebi ve nasıl gerçekleştiği

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı:

Ömer b. Abdülazîz, Yezîd b. Mühelleb'i Dehlek'e sürmek istediğinde kendisine: "Korkarız ki kavmi onu zorla alıkoyar," diye söylediler. Bu sebeple Ömer onu hapishaneye geri gönderdi. Yezîd, Ömer'in hasta olduğunu duyuncaya kadar hapiste kaldı. Bunun üzerine Yezîd b. Abdülmelik'in iş başına gelmesinden korkması sebebiyle Yezîd hapisten kaçmayı düşündü. Zira Yezîd onun hısımları olan Ebî Ukayl ailesinden kimilerini işkenceye tâbi tutmuştu. –Nitekim Ümmü Haccâc bint Muhammed b. Yûsuf (Haccâc'ın kardeşi) Yezîd b. Abdülmelik'in eşiydi. Onun ondan Velîd b. Yezîd el-Maktûl adındaki oğlu olmuştu.– Bu sebeple Yezîd b. Abdülmelik, Allah'a yemin ederek mümkün olursa Yezîd b. Mühelleb'in kellesini koparacağını söylemişti. Yezîd bu sebeple Yezîd b. Abdülmelik'ten korkuyordu. Bu nedenle mevaliye haber gönderdi. Onlar da onu kaçırmak için develer hazırladılar. Ömer b. Abdülazîz Deyr Sem'ân'da hasta bulunuyordu. Onun hastalığı ağırlaşınca Yezîd develerin getirilmesini emretti. Ömer'in hastalığının ağırlaştığını haber alınca hapishaneden çıktı ve adamlarıyla sözleştiği yere gitti. Adamlarının belirlenen yere gelmediklerini görünce maiyetindekiler kızdılar ve endişeye kapıldılar. Yezîd yanındakilere: "Hapishaneye dönmemi beklemeyin. Vallahi oraya dönmeyeceğim," dedi. Derken develer geldi. Yezîd bindirildi. Yanında karısı Furât b. Muâviye'nin kızı Âtike el-Âmiriyye de vardı. Kendisi Benî el-Bekkâ'dandı. Devenin sırtındaki mahfede oturuyordu. Yezîd yoluna gitti.

Varmak istediği yere varınca Ömer b. Abdülazîz'e şöyle yazdı: "Vallahi yaşayacağını bilsem hapisten kaçmazdım. Ancak Yezîd b. Abdülmelik'ten emin değildim." Ömer şöyle dedi: "Allah'ım! Eğer Yezîd bu ümmet için bir kötülük düşünüyorsa onları onun şerrinden Sen koru, onu kendi tuzağına düşür." Yezîd b. Mühelleb yoluna devam ederek Hads ez-Zukāk'tan geçti. Burada Hüzeyl b. Züfer ile Kays da vardı. Bu muhitten [565] bazı kişiler, onların ağırlıklarından bir kısmını ve bazı genç hizmetçilerini ele geçirdiler. Bunun üzerine Hüzeyl b. Züfer onların izini sürmek için adamlar gönderdi. Hüzeyl onları kurtardı: "Ne istiyorsunuz? Yezîd b. Mühelleb'i veya kavminden birilerini bir husumet maksadıyla alıkoymak mı istiyorsunuz?" dedi. Onlar: "Hayır," dediler. Hüzeyl: "Ne istiyorsunuz? Yezîd b. Mühelleb esarette bulunuyordu. Hayatı için endişe etti de kaçtı," dedi.

Vâkıdî ise Yezîd b. Mühelleb, Ömer'in hapsinden Ömer vefat ettikten sonra kaçtı, demiştir.

***

Ömer b. Abdülazîz'in Vefatı

Bu yılda Ömer b. Abdülazîz vefat etti.

Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen bana İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. Abdülazîz yüz bir yılında Receb ayının bitimine beş gün kala vefat etti.

Muhammed b. Ömer de benzer bir rivayette bulundu.

Hâris bana İbn Sa'd'ın şöyle dediğini anlattı: Amr b. Osman bana şöyle dedi:

Ömer b. Abdülazîz yüz bir yılında Receb ayının bitimine on gün kala vefat etti.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dedi:

Ömer b. Abdülazîz yüz bir yılında Receb ayının bitimine beş gün kala Cuma günü Deyr Sem'ân'da otuz dokuz küsur yaşında vefat etti.

Hâris bana şöyle dedi: Muhammed b. Sa'd bize Muhammed b. Ömer'in şöyle dediğini anlattı: Amcam Heysem b. Vâkıd bana şöyle dedi:

Doksan yedi yılında doğdum. Ömer b. Abdülazîz doksan dokuz yılında Safer ayının bitimine on gün kala Cuma günü Dâbık'ta halife oldu. Onun taksimatından bana üç dinar düştü. Hunâsıra'da yüz bir yılında Receb ayının bitimine beş gün kala Çarşamba günü vefat etti. Onun rahatsızlığı yirmi gün sürdü. Hilafeti iki yıl, beş ay, dört gün sürdü. Vefat ettiğinde otuz dokuz küsur yaşındaydı ve Deyr Sem'ân'da defnedildi.

Bazılarına göre de vefat ettiğinde yaşı otuz dokuz yıl, beş aydı.

[566] Bazılarına göre de vefat ettiğinde kırk yaşındaydı.

Hişâm dedi: Ömer vefat ettiğinde kırk küsur yaşındaydı. Künyesi Ebû Hafs idi. Uveyf el-Kavâfî onun hakkında şu beyitleri terennüm etmiştir:

Ey Ebû Hafs! Bana cevap ver. Muhammed ile havuzu başında buluştun. Hem de müjde almış olarak o da seni gördü.

Her iki eli cömert olan bir kişisin. Hatta senin sol elin başkalarının sağ elinden daha hayırlıdır.

Ömer'in annesi Ümmü Âsım bint Âsım b. Ömer b. Hattâb'dır. Ona, "yüzünde yara izi bulunan Emevî" anlamında *eşeccü (yüzünde yara izi olan) Benî Ümeyye* olarak da anılırdı. Zira babasının hayvanlarından biri onu yaralamıştı. Bu sebeple ona "yüzünde yara izi olan Emevi" denildi.

Hâris bana şöyle dedi: İbn Sa'd bize şöyle anlattı: Süleyman b. Harb bize şöyle dedi: Mübârek b. Fedâle, Ubeydullah b. Ömer ve Nâfi''den naklen şöyle dediğini anlattı:

İbn Ömer'in sık sık şöyle dediğine şahit oldum: Keşke Ömer'in evlatlarından yüzünde yara izi bulunan ve yeryüzünü adaletle dolduran kişinin kim olduğunu bilsem.

Mansûr b. Ebî Müzâhim'den naklen bana şöyle dediği anlatıldı. Mervân b. Şucâ', Sâlim el-Eftas'tan naklen şöyle anlattı:

Ömer b. Abdülazîz henüz çocukken Dımaşk'ta bir hayvanın tekmesine maruz kaldı. Bunun üzerine annesine götürüldü. Annesi onu kucağına aldı ve yüzündeki kanı silmeye başladı. Bu sırada babası içeriye girdi. Anne babaya yöneldi ve onu yerip tenkit ederek: "Oğlumu perişan ettin. Neden onu himaye

edecek bir hizmetçi veya bir dadıya vermedin?" dedi. Babası ona: "Sus ey Ümmü Âsım! Ne mutlu sana ki o *eşeccü Benî Ümeyye*'dir," dedi.

***

Ömer'in Sireti

Ali b. Muhammed şöyle anlattı: Küleyb b. Halef kendilerine İdrîs b. Hanzale'den; Mufaddal dedesinden; Ali b. Mücâhid de Hâlid'den naklen şöyle anlattılar:

Ömer b. Abdülazîz, halife olunca Yezîd b. Mühelleb'e şöyle yazdı:

Süleyman Allah'ın bir kuluydu ve Allah ona nimetlerini ih- [567]
san etmişti. Sonra Allah ruhunu teslim aldı ve beni halife kıldı. Benden sonra da kısmeti olursa Yezîd'i hilafet için aday kıldı. Bu konuda Allah'ın bana verdiği makam kolay bir şey değildir. Benim gayem eşler ve mallar elde etmek değildir. Nitekim Allah bu konuda başka bir kuluna nasip kılmadığı kadar bana ihsanda bulunmuştur. Bana verilenler sebebiyle Allah'ın af ve rahmeti olmasa çetin bir hesap sorguya tâbi olmaktan korkuyorum. Yanımızda olanlar biat ettiler. Senin yanındakiler de biat etsinler.

Mektup Yezîd b. Mühelleb'in eline geçince onu Ebû Uyeyne'ye attı. Onu okuyunca: "Onun amillerinden değilim," dedi. Ebû Uyeyne: "Neden?" diye sordu. Yezîd: "Bu sözler önceki akrabalarının sözleri gibi değildir ve onların yolundan gitmeyecektir," dedi ve insanları biat etmeye davet etti. İnsanlar biat ettiler.

Ravi dedi: Sonra Ömer, Yezîd'e: "Horasan'da vekil bırak ve gel," diye yazdı. Bunun üzerine oğlu Muhalled'i yerinde bıraktı.

Ali dedi: Ali b. Mücâhid bize Abdüla'lâ b. Mansûr ve Meymûn b. Mihrân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer, Abdurrahman b. Nuaym'a şöyle yazdı: Amel ve ilim birbirine yakındır. Allah'ı bil ve O'nun için amel et. Zira bazı insanlar bildiler ancak amel etmediler. Bu nedenle onların ilmi onlar için bir vebal oldu.

Ravi dedi: Mus'ab b. Hayyân bize Mukātil b. Hayyân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer, Abdurrahman'a şöyle yazdı:

Allah bozguncuların amelini düzeltmez diye bilen bir adam gibi çalış.

Ali dedi: Küleyb b. Halef bize Tufeyl b. Mirdâs'tan naklen şöyle dediğini anlattı: Ömer, Süleyman b. Ebi's-Serî'ye şöyle yazdı:

Memleketinde hanlar inşa et ve size uğrayan Müslümanları bir gün ve bir gece misafir edin, hayvanlarına bakın. İlleti olanları da iki gün ve iki gece barındırın. Eğer mağdur durumdaysa memleketine ulaşması için onu destekleyin.

Ömer'in mektubu ona ulaşınca Semerkant ahalisi Süleyman'a: "Kuteybe bizi mağdur etti, bize zulmetti ve memleket-
[568] lerimizi elimizden aldı. Artık Allah adalet ve insafı galip kıldı. Bize izin ver de bizden bir heyet Müminlerin Emîri'ne gitsin ve mağduriyetimizi şikâyet etsin. Eğer hakkımız varsa hakkımız bize verilsin. Zira buna ihtiyacımız var," dediler. Süleyman onlara izin verdi. Bunun üzerine kendilerinden bir heyeti Ömer'e gönderdiler. Ömer, Süleyman b. Ebi's-Serî'ye bir mektup yazdı ve onlara verdi. Mektup şöyledir:

Semerkantlılar bana zulme maruz kaldıklarını ve Kuteybe'nin haksız tasarruflarına uğradıklarını ve onları yerlerinden sürdüğünü şikâyet ettiler. Mektubum sana ulaşırsa kādıya onların davasına bakmasını söyle. Eğer kādı onların lehine karar verirse onları Kuteybe onlara galip gelmeden önceki yerlerine iade et, siz de daha önceki yerinize geçin.

Bunun üzerine Süleyman, Cumey' b. Hâdır el-Kādî en-Nâcî'ye davalarını havale etti. Kādı Semerkant Araplarının ikametgâhlarına dönmelerine ve Semerkantlılarla olan ahitlerini reddettiklerini bildirmelerine karar verdi. Ondan sonra da ya yeni bir sulha gidecekler ya da savaşacaklardı. Bunun üzerine Soğdlar: "Mevcut şartlara razıyız ve yeni bir savaş istemeyiz," dediler. İki taraf da buna rıza gösterdi. Kanaat ehli de dediler ki: "Onlarla karıştık ve bir arada yaşamaya başladık. Birbirimizle emniyet içinde yaşıyoruz. Bundan sonra bizim lehimi-

ze hüküm verilse tekrar savaş hâline döneceğiz. Kimin galip geleceği de belli değildir. Bizim lehimize hüküm verilmezse husumete sebebiyet vermiş olacağız." Bu nedenle mevcut durumun devamına razı oldular ve münazaadan kaçındılar.

Ravi dedi: Ömer b. Abdülazîz vali Abdurrahman b. Nuaym'a yazarak Mâverâünnehir'deki Müslümanların aileleriyle geri dönmesini emretti. Ancak onlar dönmeyi reddederek: "Merv bize yetmez," dediler. Vali Abdurrahman durumu Ömer'e yazdı. Ömer ona şöyle yazdı: Allah'ım ben görevimi ifa ettim. Artık Müslümanları gazalara çıkarma. Allah'ın onlara ihsan ettiği fetihlerle yetinsinler.[79]

Ravi dedi: Ömer el-Kuşeyrî'den sonra haraç amili olarak görevlendirdiği Ukbe b. Zür'a et-Tâî'ye şöyle yazdı: Yönetim ve iktidarın dayanakları vardır. Yönetim bunlar olmadan ayakta durmaz. Vali bir dayanaktır. Kādı da bir dayanaktır. Beytülmâl sorumlusu bir dayanak ve dördüncü dayanak da benim. Benim indimde en önemli serhat Horasan serhaddidir. Haracı iyi topla ve zulmetme. Eğer Müslümanların ödeneklerine kâfi gelirse o yolda harca. Kâfi gelmezse onların hakkını tam olarak ödemen için bana yaz ki sana para göndereyim.

Ravi dedi: Ukbe gelince haracın ödeneklerinden fazla olduğunu gördü. Bunun üzerine Ömer'e yazarak durumu bildirdi. [569] Ömer de ona: "Ödenekten artanı ihtiyaç sahiplerine dağıt," diye yazdı.

Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı: Süleyman bana şöyle dedi: Abdullah'ın Muhammed b. Talha ve Dâvûd b. Süleyman el-Cu'fî'den naklen şöyle dediğini işittim:

Ömer b. Abdülazîz şöyle yazdı:

Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri Ömer'den Abdülhamîd'e! Selamün aleyk. Kûfeliler kötü valilerin izlediği habis yol sebebiyle Allah'ın ortaya koyduğu hükümlerde bela, şid-

79 Ömer b. Hattâb (ra.) da Irak fetihleri sırasında aynı kanaati defalarca dile getirmiştir. Hatta düşman ile aramızda ateşten bir dağ olsa da birbirimize ulaşamasak diye temenni etmiştir. Ancak komutanların cihangirlik meyilleri ve ganimet saiki de harekâtın devamında önemli bir etken olsa da "İ'lâ-yı kelimetullah" mefkûresi temel olgu olarak rol oynamıştır (çev.).

det ve zulme maruz kalmışlardır. Oysa dinin esası adalet ve ihsandır. Senin için en önemli şey nefsindir (nefsini terbiye etmendir). Zira günahın azı diye bir şey yoktur. Mamuru harap olana hamletme. Harap olanı da mamura hamletme (bakımsız araziden bakımlı arazi kadar haraç alma). Harap olandan (ıslah edilmemiş olandan) taşıyabileceği kadar haraç al ve onu ıslah ederek mamur hâle getir. Mamur (bakımlı ve ıslah edilmiş) olandan da yalnız haraç alınır ve tahsilat sühuletle ve toprak sahiplerinin gönlünü hoş ederek yapılmalı. Haraç olarak *veznü's-seb'a* diye tabir edilen dirhemlerdir. Buna âdet hâline getirilen tahsilatlar, tahsilatta bulunanların ücretleri, nevruz ve mihrican bayramlarının hediyesi, sahifelerin ücreti, postacının ücreti, evlerin ücreti, nikah ücreti ilave edilmez. Arazi sahiplerinden haraç alınmaz.[80] Bu konuda emrime bağlı kal. Allah'ın bana yüklediği sorumlulukla seni sorumlu tutuyorum. El kesme ve asma cezalarını aceleye getirerek benden izinsiz uygulama. Kim hacca gitmek isterse ona peşinen yüz dirhem ver. Selam ile.

Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı: Abdullah bana Şihâb b. Şerîa el-Mücâşiî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. Abdülazîz, atiyyelere bağlı adamların kadın ve çocuklarına da tahsisat bağladı. Onları kur'aya tâbi tuttu. Kur'a-
[570] da adı çıkana yüz dirhem verirken kur'ada adı çıkmayanlara kırk dirhem verirdi. Basra fakirlerine de kişi başına üç dirhem verirdi. Müzmin hastalara ve kuvvetten düşmüş yaşlılara kişi başına elli dirhem verirdi. Ravi dedi: *Zemnâ*[81] tabiriyle sütten kesilmiş çocukları kastetmiş olmalıdır.

Abdullah bana babasının şöyle dediğini anlattı: Fudayl bize Abdullah'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Bana anlatıldığına göre Ömer b. Abdülazîz, Şamlılara şöyle yazdı:

Allah'ın selam ve rahmeti üzerinize olsun. Ölümü çok anan az konuşur. Ölümün gerçekliğini bilen aza kanaat eder. Selam ile.

80 Arazi sahibi Müslüman olursa ondan zekât alınır (çev.).
81 Zemna kelimesi zemin'in çoğulu olup müzmin bir hastalığı olan veya yaşlılıktan zayıf düşmüş kimse anlamındadır (çev.).

Ali b. Muhammed şöyle dedi: Ebû Miclez, Ömer'e şöyle dedi: "Bizi uzak illere gönderdin. Bize para gönder." Ömer: "Ey Ebû Miclez! İşleri tersine çevirdin," dedi. Ebû Miclez: "Bu senin lehine mi yoksa bizim lehimize mi?" dedi. Ömer: "Haracınız tahsisatınızdan az olursa size göndereceğim," dedi. Ebû Miclez: "Ne sen bize gönder ne de biz sana gönderelim. Sen onu biriktirmişsin," dedi. Ömer: "İnşallah ben size göndereceğim," dedi.

Aynı gece hastalandı ve bu hastalıktan öldü. Abdurrahman b. Nuaym'ın Horasan valiliği on altı ay sürdü.

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Umâre b. Ukeyme el-Leysî vefat etti. Ebû Velîd künyesiyle de bilinen bu zat yetmiş dokuz yaşında vefat etti.

***

Ömer b. Abdülazîz'in Sireti Hakkında

Bu kısım Ebû Ca'fer'in kitabından değildir ve Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın Hilafetinin başlangıcına kadar olan süreyi kapsamaktadır.

Abdullah b. Bekir b. Habîb es-Sehmî şöyle rivayet etti: Cünâbiz Mescidi'nde bir adam bize şöyle anlattı:

Ömer b. Abdülazîz Hunâsıra'da insanlara hitap etti ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Sizler abes olarak yaratılmadınız ve başıboş da bırakılmayacaksınız. Sizin için bir miat vardır. Allah o zaman tecelli edecek ve sizin hakkınızda hükmünü verecek, her şeyi kuşatan Allah'ın rahmetine nail olmayanlar hüsrana uğrayacak, göklerle yer kadar geniş olan cennetten mahrum olacaklardır. Bilesiniz ki yarın aman Allah'tan sakınan, O'ndan korkan, fâni olanı bâki kalanla, azı çok olanla, korkuyu aman- [571]
la değişenlerin olacaktır. Göçüp gidenlerin bıraktıklarında yaşıyorsunuz. Sizden sonra gelenler de onu başkalarına devredecekler. Vârislerin en hayırlısına devredilinceye kadar bu devir teslim devam edecektir. Her gün, sabah ve akşam eceli gelen ve ruhunu teslim edenleri gönderdiğinizi görmez misiniz? Onları yerin bir çukuruna yataksız ve yastıksız bir şekilde bırakıyor, sevenlerinden ayrılmış ve sebepleri terk etmiş

vaziyette tevdi ediyorsunuz. Artık onun ikamet yeri toprak-tır ve hesapla karşı karşıyadır. O amelinin rehinesidir, önden gönderdiklerine muhtaç ve bıraktıklarından müstağnidir. Ölüm gelip çatmadan ve onun menziline varmadan Allah'tan sakının. Ben size bu sözlerle hitap ederken günahlarınızın benim günahlarımdan fazla olduğuna dair bir bilgim yok. Bu sebeple Allah'ın mağfiretini diliyor ve O'na tövbe ediyorum. Sizden kimin bir ihtiyacı ve talebi varsa gücüm yettiği kadar onu karşılamak isterim. İmkânlarımız yettiğince her biriniz benimle aynı kumaşın ipleri gibi (eşit) olsun. Böylece bizim ve onun yaşamı eşit olsun. Allah'a yemin ederim ki bundan başka bolluk içinde bir maişet isteseydim bu konuda benim dilim âciz kalır ve sebeplerine de vâkıf olurdu. Ancak Allah'ın natık kitabı ve adil sünnet, Allah'a itaati emretmekte ve O'na karşı gelmekten sakındırmaktadır.

Sonra ridasının eteğini kaldırıp gözyaşlarını sildi ve hıçkı-rarak ağladı ve çevresindekileri de ağlattı. Sonra indi ve on-dan sonra bir daha vefat edinceye kadar hitabede bulunmadı. Allah rahmet eylesin.

Halef b. Temîm şöyle dedi: Abdullah b. Muhammed b. Sa'd bize şöyle anlattı:

Bana anlatıldığına göre Ömer b. Abdülazîz'in oğlu öldü. Bir amili ona mektup yazarak taziyede bulundu. Ömer kâtibine: "Ona benim adıma cevabi mektup yaz," dedi. Kâtip kalemi tı-raş etmeye başladı. Ömer kâtibine: "Kalemin ucunu keskin-leştir. Keskin kalem kağıtta daha kalıcı ve harfleri daha belir-gindir." Şöyle yaz:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu olay kendimizi O'na karşı hazırladığımız bir olaydır. Vuku bulunca da bunu garip karşı-lamadık. Selam ile.

Mansûr b. Müzâhim şöyle dedi: Şuayb –yani İbn Safvân– bize İbn Abdül-hamîd'den naklen şöyle anlattı:

Ömer b. Abdülazîz şöyle dedi: Kim dini hususunda kardeşine nasihatte bulunur ve dünyasının yararlı olması için çaba-larsa ona karşı görevini ifa etmiş ve güzel bir alaka göstermiş
[572] olur. Allah'tan sakının. Bu dininiz hakkında sizin için bir na-

sihattir. Bu tavsiyeyi kabul edin. Akıbet itibarıyla da kurtarıcı bir öğüttür. O'na sarılın. Rızık kısmettir ve mümin için bu kısmette mağduriyet yoktur. Talebinizde güzel davranın. Zira kanaatte genişlik ve kifayet vardır. Ecel boynunuzda asılıdır ve önünüzde duran asık bir surattır. Gördükleriniz gidicidir. Gidenler *fe-keen lem yekün* gibidir. Yakında herkes ölecek. Ruhunu teslim ederken ölüyü görmüşsünüzdür. Ölüm şerbetini tattıktan sonra da etrafındakiler: "Ruhunu teslim etti. Allah rahmet etsin," derler. Bir an önce defnedilmesi ve mirasının taksim edilmesi, yüzünün bir daha görülmemesi, hatıralarının unutulması ve kapısının kapanması olaylarına şahit oldunuz. Sanki vefalı arkadaşları yokmuş ve diyarın imarında katkısı olmamıştır. O hâlde terazide zerre miktarı bir şeyin ihmal edilmediği bir günden sakının.

Sehl b. Mahmûd şöyle rivayet etti: Harmele b. Abdülazîz bize şöyle dedi: Babam bana Ömer b. Abdülazîz'in bir oğlundan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer bize emir vererek defnedileceği bir yeri satın almamızı istedi. Mezarının yerini bir rahipten satın aldık. Bunun üzerine bir şair şöyle dedi:

Haberciler Ömer'in ölüm haberini bana ilettiklerinde dedim ki: Adalet ve dinin dayanağı yok olmasın.

İnsanlar Deyr Sem'ân'da kazdıkları lahitte adaletin kıstasını gömüp orada bıraktılar.

Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân'dan şöyle rivayet etti:

Ömer b. Abdülazîz şöyle dedi: "Kişi ilimsiz amel ederse yaptıklarından çok bozmaktadır. Sözlerini amelinden saymayan kişi günahlarını çoğaltır. Rıza azdır. Sabır müminin dayanağıdır. Allah bir kuluna bir nimet verir sonra da o nimeti ondan alırsa, onun yerine ona sabır verirse ona verdiği ondan aldığından daha hayırlıdır." Sonra şu ayeti okudu: "*Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız olarak verilecektir.*"[82]

Abdurrahman b. Nuaym'a şöyle yazdı:

Sulh yaptığınız insanlara ait kilise, havra ve ateş mabetlerini sakın yıkmayın. Yeni kilise ve ateş mabedi yapma. Koyunu sürükleyerek mezbahaya götürmeyin, bıçağı hayvanın gözü önünde bilemeyin. Mazeret olmadan iki namazı birleştirmeyin.

82 Zümer, 39/10.

[573] Affân b. Müslim, Osman b. Abdülhamîd'den naklen şöyle dediğini rivayet etti: Babam bana şöyle dedi: Bize anlatıldığına göre Ömer b. Abdülazîz'in zevcesi Fâtıma şöyle anlattı:

Bir gece titremesi şiddetlendi. Uykusuz kalınca biz de uyumadık. Sabah olunca hizmetçisi Mürsid'e: "Ey Mürsid! Sen Müminlerin Emîri'nin yanında bekle. Bir ihtiyacı olursa yardımcı ol," dedim. Sonra uykusuz kaldığımız için uyuduk. Ortalık tam aydınlanınca uyandım ve ona yöneldim. Mürsid'i evin dışında uykuya dalmış olduğunu gördüm. Onu uyandırdım ve ona: "Ey Mürsid! Neden çıktın?" dedim. Mürsid: "O beni çıkardı. Bu arada da ne insana ne de cine benzeyen bir varlık gördüm. Bunun üzerine çıktım ve Ömer'in şu ayeti okuduğunu duydum: *'İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. Güzel akıbet takva sahiplerinindir,"*[83] dedi.

[574] **Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın Hilafeti**

Bu yılda Yezîd b. Abdülmelik iş başına geçti. Künyesi Ebû Hâlid'dir. Hişâm b. Muhammed'in rivayetine göre Yezîd bu sırada yirmi dokuz yaşındaydı. Halife olunca Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'i Medine valiliğinden azletti ve bu göreve Abdurrahman b. Dahhâk b. Kays el-Fihrî'yi getirdi. Vâkıdî'nin anlattığına göre Abdurrahman b. Dahhâk, Medine'ye ramazanın son günlerinde bir çarşamba günü geldi. Abdurrahman, Seleme b. Abdullah b. Abdülesed el-Mahzûmî'yi kādı olarak tayin etti.

Muhammed b. Ömer, Abdülcebbâr b. Umâre'den naklen Ebû Bekir b. Hazm'in şöyle dediğini anlattı:

Abdurrahman b. Dahhâk, Medine'ye gelip de beni azledince yanına gittim ve ona selam verdim. Ancak bana dönüp bakmadı. Bunun üzerine evime döndüm ve kendi kendime: "Kureyş'in, Ensara böyle davranmaya hakları olmasa gerektir," dedim. Doğrusu ondan çekindim. Zira henüz genç ve atılgan bir kimseydi. Derken ondan şöyle dediğini duydum: "İbn Hazm kibir saikiyle bana gelmiyor. Ben onun hainliğini bilirim." Böylece beni tereddüt ve endişeye sevk eden sözle-

83 Kasas, 28/83.

ri bana ulaştı. Bu sözleri bana nakleden adama şöyle dedim: "Ona söyle: İhanet benim âdetim değildir ve hainleri de sevmem. Emîr bu görevinde ebediyen kalacağını sanıyor. Ondan önce bu diyarda nice halife ve emîrler gelip geçtiler ve hayır olsun şer olsun onların eserleri kaldı. Allah'tan sakın, zalim ve nimete haset edenlerin sözlerini dinleme."

Aralarındaki bu durum giderek şiddetlendi. Derken Benî Neccâr'dan bir adamla Benî Fihr'den bir adam aralarındaki husumeti ona taşıdılar. Ebû Bekir aralarındaki bir arazi ihtilafı sebebiyle Fihrî'ye karşı Neccarî'nin lehine hüküm vererek araziyi Neccarî'ye verdi. Bunun üzerine Fihrî, Neccarî'ye ve Ebû Bekir b. Hazm'e haber gönderdi. İbnü'l-Dahhâk ikiliyi bir araya getirdi. Fihrî, Ebû Bekir b. Hazm tarafından mağdur edildiğini ve malının elinden alındığını söyledi. Ebû Bekir: "Allahım! Sen affet," dedi ve Fihrî'ye: "Görmedin mi günlerce senin ve hasmının durumu üzerinde durdum ve ondan sonra araziyi elinden almaya karar verdim. Seni bu konuda bana fetva veren Saîd b. el-Müseyyeb ve Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'a gönderdim ve durumu onlara sordum," dedi. Fihrî: "Evet. Ancak onların sözleri beni bağlamaz," dedi. [575] İbnü'l-Dahhâk kırıldı ve "Onlara gidebilirsiniz," dedi. Kalkınca Fihrî'ye: "Fetvayı verenlere sorduğunu kabul ediyorsun. Sonra da araziyi bana geri ver diyorsun. Sen ahmak bir adamsın. Git bir hakkın yoktur," dedi. Ebû Bekir ondan çekinir ve ondan sakınırdı. Derken İbn Hayyân, Yezîd ile konuştu ve Ebû Bekir'e kısası uygulamasını istedi. Zira kendisine iki had cezası uygulamıştı. Yezîd ona: "Hayır yapmayacağım. Yakınlarım ona görev verdiler. Ancak seni Medine valisi olarak tayin edebilirim," dedi. İbn Hayyân: "Hayır, istemiyorum. Valiliğim sırasında ona vursam bu kısas olmaz," dedi. Bunun üzerine Yezîd, Abdurrahman b. Dahhâk'a şöyle yazdı:

İbn Hazm'in İbn Hayyân'a vurması meselesine bak. Eğer bir dayanağı varsa onu boş ver. Eğer ihtilaflı bir hüküm sonucunda ona vurduysa ona iltifat etme. Bunun dışında (dayanaksız bir hüküm sonucu) ona vurduysa ona kısas uygula.

İbn Hayyân mektubu Abdurrahman b. Dahhâk'a teslim edince ona: "Kısası uygulamayı gerektiren bir şey getirmedin. Sence İbn Hazm kesin bir delil olmadan mı sana vurduğunu söylüyorsun?" dedi. Bunun üzerine Osman, Abdurrahman'a: "İstersen ona bir iyilik yap," dedi. İbnü'l-Dahhâk: "Şimdi isabet ettin," dedi ve İbn Hazm'e hiçbir şey sormadan ona iki had cezasını uyguladı. Bunun üzerine Ebü'l-Miğrâ b. Hayyân döndü ve şöyle dedi: "Ben Ebü'l-Miğrâ b. Hayyân'ım. Vallahi, İbn Hazm bana had cezasını uyguladığı günden beri kadınlara yaklaşmadım. Artık bugün kadınlara yaklaşabilirim."

***

Şevzeb el-Hâricî'nin Öldürülmesi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Şevzeb el-Hâricî öldürüldü.

Bu Konudaki Rivayetler

Daha önce Şevzeb'in Ömer b. Abdülazîz ile mektuplaşmalarını ve ona karşı muhalefeti konusunda münazaraya girmesine dair rivayeti zikretmiştik. Ömer vefat edince –Ma'mer b. Müsennâ'nın anlattığına göre– Abdülhamîd b. Abdurrahman,
[576] Yezîd nezdinde bir kıymet elde etmeyi arzu etti. Bu sebeple Muhammed b. Cerîr'e yazarak Şevzeb ve adamlarıyla savaşmasını istedi. Şevzeb'in iki elçisi henüz dönmemişti, bu yüzden Ömer'in vefat ettiğini henüz duymamıştı. Ancak Muhammed b. Cerîr'in savaş hazırlığı yaptığını görünce Şevzeb ona: "Senin ne acelen var? Antlaştığımız süre henüz bitmedi. İki elçi dönünceye kadar bekleyeceğiz diye sözleşmemiş miydik?" diye haber gönderdi. Muhammed ona: "Sizi bu hâl üzere bırakamayız," diye haber gönderdi. Ebû Ubeyde dışında kalan raviler derler ki: Bunun üzerine Hâricîler: "Bu işe kalkışmaları salih adamın öldüğünü gösteriyor," dediler.

Ma'mer b. Müsennâ dedi: Şevzeb onlarla karşılaştı. İki taraf muharebeye tutuştular. Hâricîlerden bir grup öldürüldü. Ancak ehli kıbleden çok sayıda kişi öldürüldü. Akabinde de hezimete uğradılar. Hâricîler onları takip ederek öldürmeye devam ettiler. Neticede Kûfe'nin meskûn mahallerine vardılar ve Abdülhamîd'e sığındılar. Muhammed b. Cerîr kalçasından

yaralandı. Şevzeb de bir yere çekilerek iki elçisini beklemeye koyuldu. İki elçi geldiler ve ona Ömer'in durumunu ve vefatını anlattılar. Yezîd, Abdülhamîd'in Kûfe valiliğinde kalmasına karar verdi ve Temîm b. Hubâb'ı iki bin askerle gönderdi. Hâricîlerle yazıştı ve Yezîd'in Ömer gibi kendileriyle mütarekede bulunmayacağını haber verdi. Onlar da ona ve Yezîd'e lanet okudular. Temîm onlarla karşılaştı. Ancak onu öldürüp adamlarını hezimete uğrattılar. Bir kısmı Kûfe'ye sığınırken bir kısmı da Yezîd'e döndüler. Bunun üzerine Yezîd, Necde b. Hakem el-Ezdî'yi bir birlikle gönderdi. Ancak onu da öldürüp adamlarını hezimete uğrattılar. Bu kez de Şehhâc b. Vidâ''ı iki bin askerle üzerlerine gönderdi. Şehhâc onlarla yazıştı. Ancak onu da öldürdüler. O da onlardan bir grup öldürdü. Bunların içinde Bistâm'ın amcasının oğlu ve âbid bir adam olan Hüdbe el-Yeşkürî de vardı. İbn Şeybân'dan bir savaşçı olan Ebû Şübeyl de vardı. Onlarca faziletli bir kimse olarak biliniyordu. Ebû Sa'lebe Eyyûb b. Havellî onları şu beyitlerle andı:

Temîm'i toz toprak içinde darbelere maruz kalmış vaziyette bıraktık. Onun karısı ve akrabaları ona ağlatıyor.

Kays Temîm ve Mâlik'i düşmana terk ettiler. Nitekim dün de akrabaları Şehhâc'ı terk etmişti.

Harrân'dan gelmişti ve bir sancak taşıyordu. Allah'ın emrine karşı geliyordu. Ancak Allah onu mağlup etti.

Hüdbe savaşta ne adamdı ne adam! O cömertlik ve ikramda da, inatçı düşmana karşı savaşta da ne adamdı!

Ey Hüdbe! Nice savaşçıya icabet ederek onunla vuruştun. Sonunda da maruz kaldığı şiddet onu ortada bıraktı.

Ebû Şeybân da hayırlı bir savaşçıydı. Ümit beslenen biriydi ve [577]
onunla savaşan onun şiddetinden korkardı.

O başardı ve hayrın tümüyle Allah'a kavuştu ve Allah yolunda kılıcın darbelerine maruz kaldı.

Dünyasında azığı zırhı, miğferi ve keskin kılıcıydı. Onun vuruşları ona hiç ihanet etmedi.

O hücum ettiğinde âdeta tüyleri sık, pençeleri eğik güçlü yapılı ve süratli bir yırtıcı gibidir.

Mesleme, Kûfe'ye girince Kûfeliler ona Şevzeb'in yerini, ondan korktuklarını ve kendilerinden öldürdüklerini haber

verdiler. Bunun üzerine Mesleme bir silahşor olan Saîd b. Amr el-Hareşî'yi çağırdı ve on bin askeri onun emrine vererek Şevzeb'in üzerine gönderdi. Şevzeb bulunduğu yerden ayrılmamıştı. Güç yetiremeyeceği bir güç üzerine gelmişti. Bunun üzerine adamlarına şöyle dedi: "Allah'ın rızasını isteyen için şehadet vakti geldi. Dünya için çıkan bilsin ki dünya gitti. Beka ancak ahirette vardır." Bunun üzerine kılıçlarının kınlarını kırdılar ve saldırıya geçtiler. Defalarca Saîd'i ve adamlarını püskürttüler. Saîd rezil olmaktan korktu ve adamlarını tersleyerek onlara: "Bu küçük topluluktan mı kaçıyorsunuz? Yazıklar olsun! Artık size yakışan bir gün olsun," dedi.

Bunun üzerine onlara saldırdılar ve âdeta onları ezip geçerek onları yok ettiler. Bistâm'ı (Şevzeb) ve adamlarını bertaraf ettiler. Onlar arasında itaat ehli olan Abdullah el-Yeşkürî de vardı. Onun kardeşi Şimr b. Abdullah şu beyitlerle onu andı:

O büyük savaşçı ve silahşorların durumu sebebiyle elem ve hüzne gark oldum. Onlar Benî Şeybân'dan savaşın ateşini tutuşturanlardı.

Zamanın badireleri onların önünü kesti ve onları helak etti. Ben de kardeşlerden mahrum bırakıldım.

Hüzünlüyüm ve kalbimde ateş gibi bir hasret vardır. O sakiye vecd ile hasret duymaktayım.

Onlar ruhlarını Allah'a satan silahşorlardı. Onlar Yeşkürî idiler ve savaşta cengâverdiler.

Hassân b. Ca'de de onları şöyle andı:

Ey Göz! Akan gözyaşlarını dök ve Bistâm'ın adamlarına ağla!

Artık onlar gibisini hiç göremeyeceksin. Onlardan daha takva ve mükemmel olanı rüyada bile göremezsin.

[578] *Şiddet anında örmek şahsiyetleri örnek aldılar ve düşman karşısında çekilmek nedir bilmediler.*

Başkaldırdıkları dava yolunda kendilerini feda ettiler. Bize yolumuzu aydınlatan kandil ve rehberler oldular.

Ben eminim ki cennette güzel makamlara ve kendilerine hizmet edenlere nail oldular.

Allah can verdikleri topraklara bol yağmurlu bulutlardan rahmet ihsan etsin.

***

Yezîd b. Mühelleb'in İsyanı

Yezîd b. Mühelleb'in Yezîd b. Abdülmelik'i Haletmek İstemesi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Yezîd b. Mühelleb, Basra'ya intikal etti ve burayı ele geçirdi. Yezîd b. Abdülmelik'in Basra Valisi Adî b. Ertât el-Fezârî'yi hapse attı ve Yezîd b. Abdülmelik'i haletti.

Yezîd b. Abdülmelik'i Haletmek İstemesinin Sebebi ve İkili Arasında Bu Yılda Cereyan Edenler Hakkındaki Rivayetler

Daha önce Yezîd b. Mühelleb'in Ömer b. Abdülazîz'in hapsinden kaçmasını anlatmıştım. Şimdi de hapisten kaçtıktan sonra bu yılda –yüz bir yılında– neler yaptığını anlatacağım.

Ömer b. Abdülazîz vefat edince aynı günde Yezîd b. Abdülmelik'e biat edildi. Yezîd b. Abdülmelik, Yezîd b. Mühelleb'in hapisten kaçtığını haber aldı. Bunun üzerine vali Abdülhamîd b. Abdurrahman'a yazarak onu yakalamasını emretti. Adî b. Ertât'a da yazarak onun kaçtığını bildirerek onu yakalamak için tedbir almasını ve Basra'da bulunan yakınlarını yakalamasını istedi.

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı:

Adî b. Ertât, Yezîd'in akrabalarını yakaladı ve onları hapse attı. Onların içinde Mühelleb'in oğulları Mufaddal, Habîb ve Mervân da vardı. Yezîd b. Mühelleb yolunda Saîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın yanından geçti. Adamlarına: "Bu adamı alıkoyup yanımıza alalım mı?" dedi. Adamları: "Hayır, onu bırak yolumuza gidelim," dediler. Bunun üzerine yoluna devam ederek Kutkutâne'nin yukarısına kadar gitti. Abdülhamîd b. Abdurrahman da Hişâm b. Müsâhik b. Abdullah b. Mahreme b. Abdülazîz b. Ebî Kays b. Abdivvüd b. Nasr b. Mâlik b. Hisl [579] b. Âmir b. Lüey el-Kureşî'yi Kûfe'deki emniyet mensupları, ileri gelenler ve güçlü insanlardan oluşan bir birliğin başına getirdi ve ona: "Onun üzerine git. Bugün o Uzeyb civarından geçecek," dedi. Hişâm az bir mesafe katettikten sonra Abdül-

hamîd'in yanına döndü ve ona: "Onu esir olarak mı sana getireyim yoksa kellesini mi getireyim?" dedi. Abdülhamîd: "Nasıl istersen," dedi. Bu sözü duyanlar hayret ediyorlardı. Hişâm yola çıktı ve Uzeyb'e ulaştı. Yezîd yakınlarından geçtiyse de onun üzerine gitmekten sakındılar. Yezîd de Basra'ya doğru yoluna devam etti. Şair bu konuda şöyle demiştir:

İbnü'l-Mühelleb sağa sola sapmadan yoluna devam etti. Kinâneli Zülkatîfe ise gecenin sonunda istirahate çekildi.

Sonra sola doğru meyletti. Bu da azmetmek demekti. Kutkutâne'nin konaklarına yaklaşmadı.

Zülkatîfe, Muhammed b. Amr'dır. Ebû Katîfe b. Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt olarak da bilinir. Zülkatîfe olarak bilinmesinin sebebi, sakalının sık olması ve göğüs kıllarının çok olmasıdır. Muhammed Züşşâme adıyla da tanınır.

Yezîd b. Mühelleb, Basra'ya gelince Hişâm b. Müsâhik, Abdülhamîd'in yanına döndü. Yezîd ise Basra'ya girdi. Adî b. Ertât da Yezîd'e karşı Basra ahalisini seferber etti ve hendeğin arkasında konuşlandılar. Basra süvarilerinin başına Mugîre b. Abdullah b. Ebî Akîl es-Sekafî'yi getirdi. Adî b. Ertât, Benî Fezâre'dendi. Abdülmelik b. Mühelleb, Adî b. Ertât'a: "Oğlum Hamîd'i benim yerime hapse at! Ben de Yezîd'in Basra'ya girmesine mâni olayım. Bunun neticesinde süvari gelip aman dileyecek ve sana yaklaşmayacak," dedi. Ancak Adî b. Ertât bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Yezîd yanında getirdiği adamları olduğu hâlde geldi. Basra'nın etrafı adamlarla kuşatılmıştı. Muhammed b. Mühelleb –hapiste değildi– akrabalarından ve mevaliden topladığı adamlarla çıkarak Yezîd'i karşıladı. Yezîd görenlerin kalbine korku salan bir birlikle geldi. Adî ise Basralıları çağırmış ve her bir humusun[84] başına bir adam getirmişti. Ezd'in başına Mugîre b. Ziyâd b. Amr el-Atekî'yi, Benî Temîm humusunun başına Muhriz b. Humrân es-Sa'dî'yi,
[580] Bekir b. Vâil'in humusuna Benî Kays b. Sa'lebe'den Umrân b. Âmir b. Misma''ı getirdi. Bunun üzerine Ebû Minkar –Kays b. Sa'lebe'dendir–: "Sancak ancak Benî Mâlik b. Misma''da olur-

84 Beşte bir anlamına gelen humus burada (beşli kabile grubundan her biri) anlamında kullanılmıştır (çev.).

sa yararlıdır," dedi. Bunun üzerine Adî, Nûh b. Şeybân b. Mâlik b. Misma''ı çağırdı ve Bekir b. Vâil'in sancağını ona teslim etti. Mâlik b. Münzir b. Cârûd'u davet ederek Abdülkays'ın sancağını ona verdi. Abdüla'lâ b. Abdullah b. Âmir el-Kureşî'yi çağırarak Âliye ehlinin –Âliye; Kureyş, Kinâne, Ezd, Becîle, Has'am ve Kays Aylân kabileleridir– sancağını ona tevdi etti. Âliye ehli, Kûfe'de Medinelilerin rubuu, Basra'da ise Âliye'nin humusu olarak anılırlar. Kabileler Kûfe'de de *ahmas* olarak bilinirlerdi. Ancak Ziyâd b. Ubeyd onları Erbâ olarak taksim etti.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dedi:

Yezîd b. Mühelleb yürüyüşünü sürdürdü ve Basralıların hangi süvarilerinin ve kabilelerinin yanından geçse onun için yolu açtılar. Ancak Mugîre b. Abdullah es-Sekafî süvarileriyle önüne çıktı. Bunun üzerine Muhammed b. Mühelleb süvarileriyle ona saldırarak Yezîd ve adamlarına için yolu açtı. Yezîd de Basra'ya girerek evine gitti. İnsanlar ona gidip gelmeye başladılar. O da Adî b. Ertât'a haber göndererek: "Kardeşlerimi bana teslim et. Ben de seninle sulh yapıp Basra'yı sana bırakırım. Yezîd b. Abdülmelik'ten istediğimi ayrıca alacağım," dedi. Ancak Adî kabul etmedi. Bunun üzerine Humeyd b. Abdülmelik b. Mühelleb, Yezîd b. Abdülmelik'e gitmek üzere yola çıktı. Yezîd b. Abdülmelik, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî ve Ömer b. Yezîd el-Hakemî'yi onunla göndererek Yezîd b. Mühelleb ve akrabalarına aman verdi. Yezîd b. Mühelleb ise kendisine gelen insanlara para veriyordu. Hatta onlara altın ve gümüş parçaları dağıtıyordu. Bu nedenle insanlar ona meyletmeye başladılar. Umrân b. Âmir b. Misma' da ona katıldı. Zira Adî b. Ertât'ın Bekir b. Vâil'in sancağını ondan alıp amcasının oğluna vermesine kızmıştı. Rebîa, Temîm'in bir kısmı ve Kays da ona katıldı. İnsanlar peş peşe ona meylediyorlardı. Meyledenler arasında Abdülmelik b. Misma' ile Mâlik b. Misma' ve maiyetindeki bazı Şamlılar da vardı. Oysa Adî yalnızca ikişer dirhem veriyordu. Onlara: "Yezîd b. Abdülmelik'in emri [581]
olmadan size beytülmâlden bir dirhem vermem caiz değildir. Ancak bu konuda talimat gelinceye kadar bununla yetinin," diyordu. Bunun üzerine Ferezdak bu konuda şöyle dedi:

Sanırım iki dirhemin adamlarını, ecelleri ve yıkılışları onları ölüme sevk ediyor.

Onların en azimlisi evinde oturan ve kötü durumun gerçekleşeceğine inanandır.

Adî'nin adamlarından Benî Amr b. Temîm'in kolu çıkıp Mirbed'e indiler. Yezîd b. Mühelleb'in azatlısı Dâris'i onların üzerine gönderdi. Dâris onlara saldırıp onları hezimete uğrattı. Bunun üzerine Ferezdak şu beyitleri dillendirdi:

Dâris seslenince Hamrâ dağıldı ve keskin kılıçlar karşısında sebat edemediler.

Adî'den dolayı Allah Kays'ı melametle cezalandırsın. Onlar muharebede sabır ve sebat gösteremediler.

İnsanlar etrafında toplanınca Yezîd b. Mühelleb çıktı ve Benî Yeşkür Mezarlığı civarında konuşlandı. Burası Vilayet Konağı'yla arasındaki mesafenin ortasıdır. Benî Temîm, Kays ve Şamlılar onun üzerine geldiler. Bir müddet savaştıktan sonra Muhammed b. Mühelleb onlara saldırdı, Misver b. Abbâd el-Habatî'nin miğferinin burun kısmına bir kılıç salladı. Kılıç miğferin burun kısmını kesti ve burnuna nüfuz etti. Nehşel b. Dârem'den Ebû Talha'ya da saldırdı, kuşağından tutarak atın sırtından fırlattı. Adam atla onun arasına düştü. Ona: "Heyhat, heyhat! Amcan bundan daha ağırdır," dedi. Sonra hezimete
[582] uğradılar. Yezîd ise onların peşine düştü ve Vilayet Konağı'nın yakınına kadar ilerleyerek onlara karşı muharebeyi sürdürdü. Adî de bizzat muharebeye katıldı. Ancak adamlarından Hâris b. Musarraf el-Evedî –Şam'ın eşrafından ve Haccâc'ın silahşorlarından– öldürüldü. Ayrıca Mûsâ b. Vecîh el-Himyerî el-Kilâî ve Râşid el-Müezzin de öldürüldüler ve Adî'nin adamları hezimete uğradılar. Hapiste bulunan Yezîd'in kardeşleri savaş naralarının sesinin yaklaştığını duydular. Oklar Vilayet Konağı'na düşüyordu. Abdülmelik onlara: "Okların konağa düşmekte olduğunu ve seslerin yaklaştığını görüyorum. Artık Yezîd galip geldi. Yezîd bize ulaşmadan Adî'nin Mudar ve Şamlı adamlarının gelip bizi öldürmelerinden endişe ediyorum. Kapıyı kilitleyin ve arkasına elbiseler atın," dedi. Bunun üzerine onun dediğini yaptılar. Bir müddet geçtikten sonra Adî'nin

muhafızlarının başı ve İbn Ömer'in azatlısı Abdullah b. Dînâr geldi. Adamlarıyla kapıya dayandılar. Mühelleb'in oğulları kapının arkasına eşya yığmışlar ve üzerine çökmüşlerdi. Kapıyı açmaya çalıştılarsa da açamadılar. İnsanlar onları sıkıştırınca orayı terk ettiler.

Sonra Yezîd b. Mühelleb geldi ve Vilayet Konağı'nın yanında bulunan Selm b. Ziyâd b. Ebî Süfyân'ın evine yerleşti. Sonra merdivenler getirilince Osman, konağın kapısını açtı ve Adî b. Ertât'ı getirdiler. Getirilince gülümsüyordu. Yezîd ona: "Neden gülüyorsun? Vallahi iki şeyden dolayı gülmemelisin. Birincisi şerefli olarak ölmekten kaçtın ve kadın gibi elinle kendini teslim ettin. Bu bir. İkincisi seni getirttim ve firari kölenin sahiplerine çekilerek götürüldüğü gibi çekilerek getirildin. Hem de sana bir aman veya ahit vermiş değilim. Senin boynunu vurmama engel bir teminat mı var?" dedi. Adî: Evet, sen bana güç yetirdin. Ancak bana göre benim bekam senin bekan için şarttır. Benim ölümüm ise ona sebep olanlar için bir hesap ve sorumluluk sebebidir. Sen Mağrib'deki Allah'ın askerlerini gördün, ahde vefasızlık ve ihanet yapanların maruz kaldığı musibetleri gördün. O hâlde tövbe ederek bir an önce hatanı ve tökezleyişini telafi et. Aksi takdirde denizin dalgaları seni vurursa yaptıklarından dönmek istesen bile senden kabul edilmeyecek, senin üzerine geldikten sonra sulh talebin de kabul görmeyecek ve seni uzak tutacaklardır. O zaman onlar henüz sana karşı bir harekâta girişmeden kendin, akrabaların [583] ve malın için taleplerini nazarıitibara alacaklardır.

Yezîd ona şöyle dedi: «Senin: "Benim bekam senin bekan için şarttır," sözüne gelince: Benim bekam senin bekana bağlı olacaksa bir an için yaşamayı arzu etmem. Senin: "Benim ölümüm ise ona sebep olanlar için bir hesap ve sorumluluk sebebidir," sözüne gelince: Vallahi elimde Şamlılardan on bin insan olsa, hepsinin de onların nezdindeki kıymetleri senden daha büyük olsa aynı anda onların boyunlarını vursam, evet benim onları terk etmem onlar için daha zor ve daha acıdır. Hatta onlarla olan savaşımı bırakmam karşılığında bu insanların kanlarının akıtılması, onların beytülmâline hükmetmem

ve iktidarlarının büyük kısmını bana bırakmalarını istesem buna razı olacaklardır. Bilmelisin ki bizim haberlerimiz onlara ulaşırsa onlar seni unutacaklar, onların gayretleri ve planları kendilerini kurtarmaya matuf olacaktır. Onlar seni hatırlamaz ve senin için yemin etmezler. Senin: "Bir an önce hatalarını telafi et, şunları bunları yap," anlamındaki sözüne gelince: Vallahi ben sana danışmadım, sen benim için samimi ve nasihat eden biri değilsin. Bu senin acizliğin ve fuzuli konuşmandan başka bir şey değildir. Onu götürün,» dedi. Onu götürdükten kısa bir müddet sonra: "Onu geri getirin," dedi. Geri getirilince ona: "Seni hapse atmamın sebebi Mühelleb'in oğullarını hapsetmen, onlara baskı yapmandır. Oysa onlara sühuletle muamele etmeni istemiştik. Buna rağmen elinden geldiği kadar zora soktun, onları sıkıştırdın ve muhalefet ettin," dedi. Nitekim bu sözlerden dolayı Adî kendisinin emniyette olduğunu düşündü ve kendisine uğrayanlara bunu anlattı.

Öte yandan Benî Mâlik b. Rebîa'dan Sumeydi' el-Kindî adında Ummân'da ikamet eden bir Hâricî vardı. Adam dışarı çıkınca Yezîd ve Adî'nin adamlarının saf hâlinde karşı karşıya vaziyet aldıklarını görünce bazı kurrâlarla uzlete çekilmişti. Yezîd'in ve Adî'nin bazı adamları: "Sumeydi''in hükmüne razı olduk," dediler. Bunun üzerine Yezîd, Sumeydi''e haber göndererek onu yanında durmaya davet etti. Sumeydi' davetini kabul etti. Bunun üzerine Yezîd onu Übülle'ye amil yaptı. Ancak adam güzel kokuya ve güzel yaşama yöneldi. Yezîd b. Mühelleb galip gelince Kays, Temîm ve Mâlik b. Münzir'den olan Basra'nın ileri gelenleri kaçarak Kûfe'de Abdülhamîd b. Abdurrahman'a katıldılar. Bir kısmı da Şam'a gittiler. Bunun üzerine Ferezdak şöyle dedi:

[584] *Şam'a peş peşe gelen Benî Temîm'den bazı insanlara helal olsun! Onlar Sumeydi''in hükmüne razı olmadılar.*

Zira dinden sapmış bir Harûrî'nin hükmü, kulakları kesik bir eşekten daha sapkın ve daha günahtır.

Bunun üzerine Halîfe el-Akta' ona şöyle cevap verdi:

Bir talep üzerine bu teklif ona götürülmedi. O bir fırsatçılık ve bir menfaat saikiyle de onu istemedi.

Ancak onlar ona gittiler ve bir savaş gününde gece vakti keskin kılıçlarla arkasından gittiler.

Hasımların onlara yetişmesinden endişe ederek her dört beş günde bir inişleri vardır.

Havârî b. Ziyâd b. Amr el-Atekî, Yezîd b. Mühelleb'den kaçmak için Yezîd b. Abdülmelik'e gitmek üzere yola çıktı. Ancak yolda Yezîd b. Abdülmelik'in yanından gelen, Yezîd b. Mühelleb'e aman vadeden ve taleplerinin kabulünü ön gören bir teklifle gelen Abdullah el-Kasrî, Amr b. Yezîd el-Hakemî ve Humeyd b. Abdülmelik b. Mühelleb ile karşılaştı. İkili ona durumu sordular. Bunun üzerine Humeyd b. Abdülmelik'in de onlarla beraber olduğunu görünce diğer ikisiyle baş başa konuştu. Onlara: "Nereye gidiyorsunuz?" dedi. İkili: "Yezîd b. Mühelleb'e geldik. Ona bütün taleplerini kabul etmek teklifiyle geldik," dediler. Havârî: "Yezîd'i ne yapacaksınız? Hasmı Adî b. Ertât'ı mağlup etmiş ve öldürdüklerini öldürüp Adî'yi de hapsetmiştir. Geri dönün," derken Bâhile'den Müslim b. Abdülmelik adında bir adam geçti. Ona seslendiler ve durumu sordular. Ancak durmadı. Kasrî: "Onu döndürüp ona yüz değnek vursan," dedi. Arkadaşı ona: "Onu yanından uzak tut ve onu baskı altına al ki gitsin," dedi.

Sonra Havârî b. Ziyâd, Yezîd b. Abdülmelik'e gitti. İkili, Humeyd b. Abdülmelik'i beraberlerinde getirdiler. Humeyd onlara: "Allah hakkı için sizden rica ediyorum. Yezîd'in size verdiği göreve aykırı hareket etmeyin. Zira Yezîd b. Mühelleb sizin teklifinizi kabul edecektir. Bu adam ve yakınları hâlâ bizim düşmanlarımızdır. Allah adına sizden rica ediyorum onun sözlerini nazarıitibara almayın," dedi. Ancak onu dinlemediler ve götürüp Abdurrahman b. Süleym el-Kelbî'ye teslim ettiler. Nitekim Yezîd bu zatı Horasan'a amil olarak göndermişti. Yezîd b. Abdülmelik'in haledildiğini haber alınca ona şöyle yazdı: "Sana muhalefet edene karşı cihat etmek, bana Horasan valiliğinden daha sevimlidir. Ona ihtiyacım yok. Beni Yezîd b. Mühelleb üzerine göndereceğin kişilerden kıl," dedi. Yezîd, Humeyd b. Abdülmelik'i Yezîd b. Mühelleb'e gönderdi. Abdülhamîd b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb, Kûfe'de bulunan [585]

Hâlid b. Yezîd b. Mühelleb ile Hammâl b. Zahr el-Cu'fî'yi derdest etti. İkili hiçbir şey söylememişlerdi. Ancak Hammâl'in Mühelleb'in oğullarıyla olan ilişkisini biliyorlardı. Vali Abdülhamîd onları bağlayıp Yezîd b. Abdülmelik'e gönderdi. Yezîd de onları hapse attı. Ölünceye kadar da hapiste kaldılar. Yezîd b. Abdülmelik insanları teskin etmek, itaatlerinden dolayı onlara teşekkür etmek ve atiyyelerini artırmayı vadetmek üzere Kûfe'ye Şamlı bazı adamları gönderdi. Bunların içinde Kutâmî b. Husayn da vardı. Ebü'ş-Şarkî olarak da bilinir. Şarkî'nin adı Velîd'dir. Kutâmî, Yezîd b. Mühelleb'in isyanını duyunca şu beyitleri dile getirmişti:

Keşke gözüm Yezîd'in büyük ve güçlü bir orduyu sevk ve idare ederken görse.

Ayak seslerinin yerde yankılandığını duyarsın. Usandırmayan, yıkıcı ve kıskançlıkla hareket etmeyen bir ordu.

O savaşta korkak değildir ve taç sahipleri onun huzurunda eğilirler.

Günahlarının bağışlanmasını diler ve huşu içinde boyun eğerler. Kimileri de onu selamlamak için heyet gönderirler.

Ahde vefasızlık etmez ve marufu ihlal etmezler. Zira onla âlîcenap olup insanların kalbini kazanırlar.

Âdeta her gün onlar için bir bayram gibidir ve düşman bir kurban takdim ederler.

Sonra Kutâmî, el-Akra'ya giderek Yezîd b. Mühelleb ile Mesleme b. Abdülmelik arasında vuku bulan savaşta Mesleme'nin safında katılmıştır. Bunun üzerine Yezîd b. Mühelleb: "Kutâmî'nin şiiriyle eylemi ne kadar çelişkili," dedi.

Öte yandan Yezîd b. Abdülmelik, Abbâs b. Velîd'i dört bin kişilik bir süvari birliğinin başında gönderdi. Bunlar Yezîd b. Mühelleb'e ansızın saldırmak gayesiyle Hîre tarafından ilerlediler. Arkasından Mesleme b. Abdülmelik ve Şam ordusu geldiler. Mesleme, Cezîre tarafından ve Fırat kıyısı güzergâhını takip etti. Basralılar ise Yezîd b. Mühelleb'in safında karar kıldılar. Amillerini Ahvaz, Fars bölgesi ve Kirman'a gönderdi. Kirman'da Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî bulunuyordu. Ancak Ömer b. Ab-
[586] dülazîz'in emriyle geri gelmişti. Abdurrahman b. Nuaym el-Ezdî ise namaz işlerinden sorumlu amildi. Yezîd b. Abdülmelik,

Abdurrahman el-Kuşeyrî'yi haraçtan sorumlu amil olarak görevlendirdi. Müdrik b. Mühelleb ise çölün kenarına kadar geldi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Nuaym, Benî Temîm'e haber göndererek onlara: "Sizler afiyet, itaat ve cemaat üzere bulunuyorsunuz. Ancak Müdrik b. Mühelleb sizi savaşa sokmak istiyor," dedi. Bunun üzerine onu karşılamak için gece vakti çıktılar. Ezd durumu haber alınca onlardan iki bin süvari harekete geçerek çölün kenarına yetişmeden onlara yetiştiler. Onlara: "Neden çıktınız? Buraya kadar gelişinizin sebebi nedir?" dediler. Benî Temîm bazı gerekçeler ileri sürdü. Ancak Müdrik b. Mühelleb'i bertaraf etmek için çıktıklarını söylemediler. Ezdîler onlara: "Bizim adamımıza karşı koymak için çıktığınızı biliyoruz. Nitekim buraya yakındır. Siz bilirsiniz!" dediler.

Akabinde çölün kenarında buluna Müdrik'e gittiler ve ona: "Sen bizim için insanların en sevimlisi ve en kıymetlisisin. Senin kardeşin isyan edip Yezîd ile köprüleri attı. Allah onu muzaffer kılarsa bu bizim de lehimizedir, hukukumuz gereği herkesten önce size koşacağız. Yenilgiye uğrasa vallahi bizi de bu bela kuşatacak ve huzurumuz kaçacaktır," dediler. Bunun üzerine Müdrik geri dönmeye karar verdi. Sâbit b. Kutne –Ezd'den olup adı Sâbit b. Ka'b'dır– şöyle dedi:

Onu öldürmek için Temîm'in seferber olduğu kardeşini aslan Ezd'in savunduğunu görmedin mi?

Onu yüksek uçan doğanların ve hukuku çiğnenemez bir kabilenin himaye ettiğini gördüler.

Ezd'in Şenûe kolu ve İmrân b. Hazm'dır. Şeref ve asil hasep oradadır.

Onları saldırmaktan Ezd'in mızrakları ve kadîm izzeti alıkoydu.

Müdrik'i doğru ve samimi bir şekilde geri çevirdik. Onun yüzünde de herhangi bir yara izi yoktu.

Ok gibi düzgün bedenli ve nişanlı atlar. Meskenleri otlakları bol topraklardadır.

Onların süvarileri aslar gibi olup onurludur. Onlar kaçmaz ve sapmazlar.

Onlarla akılsızlar paylanır ve akıl ehliyle beyinsizler bertaraf edilirler.

[587] Hişâm dedi: Ebû Mihnef, Muâz b. Sa'd'dan naklen şöyle anlattı:

Yezîd, etrafında toplanan Basralılara hitap etti: Allah'a hamdüsenada bulunduktan sonra onları Allah'ın kitabı ve Peygamberi Muhammed'in (sav.) sünnetine davet etti ve cihat için onları teşvik etti. Konuşmasında Emevilere karşı cihadın Türklere ve Deylemlilere karşı savaştan daha hayırlı olduğunu anlattı.

Ravi dedi: Hasan el-Basrî ile birlikte mescide girdik. Elini omzuma koydu ve dedi ki: "Bak bakalım bunların içinde tanıdığın bir yüz var mı?" "Hayır, vallahi tanımıyorum," dedim. O: "Vallahi bunlar köpüktür," dedi. Sonra ilerledik ve minbere yaklaştık. Yezîd'in Allah'ın kitabını ve Peygamberinin sünnetini zikrettiğini, sonra da bir adamın sesini yükselterek şöyle dediğini işittim: "Vallahi seni valiyken de gördük vali olmadığın zaman da gördük. Bu işe layık değilsin." Bunun üzerine adamın üzerine gittik ve elinden tuttuk, onu susturup oturttuk. Vallahi onu duyduğundan şüphe etmedik. Ancak dönüp bakmadı ve konuşmasına devam etti.

Ravi dedi: Sonra çıktık. Mescidin kapısında Nadr b. Enes b. Mâlik duruyordu. Şöyle dedi: "Ey Allah'ın kulları! Allah'ın kitabına ve Peygamber'in (sav.) sünnetine icabet etmeyeceksiniz de ne yapacaksınız? Vallahi Ömer b. Abdülazîz'in emîrliği dönemi hariç doğduğunuz günden beri bunu görmedik." Hasan şöyle dedi: Süphanallah! Nadr b. Enes de bu gerçeğe şahitlik yaptı.

Hişâm dedi: Ebû Mihnef şöyle anlattı: Müsennâ b. Abdullah bana şöyle nakletti:

Hasan el-Basrî iki saf hâlinde dizilmiş, sancakları ve mızrakları dikmiş vaziyette Yezîd'in çıkışını bekleyen Yezîd; "Bizi, iki Ömer'in sünnetine davet ediyor," diyen insanların yanından geçti. Onlara: "Yezîd düne kadar gördüğünüz bu insanların kellelerini vuruyor ve onları Benî Mervân'a göndererek bununla onların rızasını umuyordu. Onlara kızınca kamışlar dikerek uçlarına bezler astı ve "Ben onlara muhalefet ettim, siz de onlara muhalefet edin," dedi. Bunlar da evet dediler. Adam: "Sizi iki Ömer'in sünnetine davet ederim," dedi. Oysa iki Ömer'in sün-

neti, onun ayaklarına zincir vurulup Ömer'in hapishanesine geri gönderilmesini gerektirir," dedi. Bunun üzerine sözlerini [588] duyan bazı insanlar ona: "Ey Ebû Saîd! Vallahi sanki Şamlılardan razısın. Allah onları kötü etsin ve cezalarını versin. Allah Resulü'nün haremine saygısızlık yapanlar onlar değil mi? Üç gün ve üç gece Medinelileri öldürdüler, Nabatîleri ve Kıptîlerine mubah kıldılar. Hür ve din ehli kadınları hamile bıraktılar. Hiçbir hakkı çiğnemekten imtina etmediler. Arkasından Allah'ın Harem'inin bulunduğu Mekke'ye yöneldiler ve Kâbe'yi yıktılar, taşlarını ve örtülerini ateşe verdiler. Allah'ın laneti onların üzerine olsun, yurtları cehennem olsun!"

Ravi dedi: Arkasından Yezîd, Basra'dan çıktı ve burada amil olarak Mervân b. Mühelleb'i bıraktı. Yanına da silahları ve beytülmâli yanına aldı ve Vâsıt'a geçti. Yezîd, Vâsıt'a doğru yola çıkınca adamlarıyla istişarede bulundu: "Görüşünüz nedir? Zira Şamlılar size karşı harekete geçtiler." Habîb ve başkaları ona şöyle dediler: "Görüşümüze göre çık ve Fars bölgesinde konakla. Sonra da dağ yollarını ve yokuşları aşarak Horasan'a yaklaşacak ve hasımlarınla mücadele edeceksin. Nitekim dağlık bölgelerin sakinleri sana yönelecekler ve senin elinde kaleler olacaktır." Ancak Yezîd: "Bu benim görüşüm değildir. Bu, benim mizacıma da uygun değildir. Siz beni dağın başında uçan bir kuş durumuna düşürmek istiyorsunuz," dedi. Habîb ona: "Başta olması gereken olmadı. Basra'yı ele geçirdiğin zaman akrabalarının komutasında bir süvari birliğini Kûfe üzerine göndermeni, şehri ele geçirmeni söyledim. Zira oranın başında Abdülhamîd b. Abdurrahman bulunmaktadır. Yetmiş adamla muhitinden geçtiğin hâlde sana karşı koymakta âciz kaldı. Üzerine bir süvari birliğini göndersen daha da âciz kalacaktı. Şamlılar senden önce davranarak şehre girdiler. Oysa Kûfelilerin ileri gelenleri senin görüşündedir. Onların çoğu, Şamlılar yerine senin oraya hâkim olmanı ister. Ancak beni dinlemedin. Şimdi yapılması gereken şudur: Hane halkından birilerinin başında bulunduğu süvarilerinden hatırı sayılır sayıda bir birliği Cezîre bölgesine gönder. Oradaki kalelerden birinde konuşlansınlar. Sonra sen de onların izinden gidersin. Şamlılar senin üzerine gelirlerse

Cezîre'deki askerlerinin etrafında konuşlanacaklar. Böylece onları âdeta orada hapsetmiş olursun. Onların üzerine gidinceye kadar Musul'da bulunan kavmin sana iltihak edecektir. Iraklılar ve serhat bölgelerindeki insanlar da sana gelecektir. Sen de kıymeti düşük bir arazide ve Irak'ı tamamen arkada bı-
[589] rakarak onlarla savaşacaksın." Yezîd: "Askerimden ayrı kalmak istemiyorum," dedi. Akabinde Vâsıt'a geçti ve birkaç gün burada ikamet etti.

***

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda hac emîrliği görevini Abdurrahman b. Dahhâk b. Kays el-Fihrî yaptı. Bu rivayeti bana Ahmed b. Sâbit bir raviden naklen İshak b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti. Muhammed b. Ömer de aynı görüştedir.

Nitekim Abdurrahman, Yezîd b. Abdülmelik'in Medine valisiydi. Bu yılda Mekke Valisi Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd, Kûfe Valisi Abdülhamîd b. Abdurrahman idi. Kûfe Kādısı Şa'bî idi. Basra ise Yezîd b. Mühelleb tarafından ele geçirilmişti. Horasan Valisi Abdurrahman b. Nuaym idi.

[590] **Hicretin 102. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılın olaylarından biri Abbâs b. Velîd ile Mesleme b. Abdülmelik'in Yezîd b. Abdülmelik tarafından Yezîd b. Mühelleb üzerine gönderilmeleridir.

***

Bu yılın Safer ayında Yezîd b. Mühelleb öldürüldü.

Yezîd b. Mühelleb'in Öldürülmesi

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen Muâz b. Saîd'in şöyle dediğini anlattı:

Yezîd b. Mühelleb, Mesleme b. Abdülmelik ve Abbâs b. Velîd ile karşılaşmak üzere sefere çıkmak istediğinde, oğlu Muâviye'yi Vâsıt'ta bıraktı ve beytülmâli, hazineyi ve esirleri yanında bıraktı. Kardeşi Abdülmelik'i öncü olarak sefere çıkardı. Arkasından yola çıktı, önce Femü'n-Nîl'e uğradı, yoluna devam ederek el-Akra'da konakladı. Mesleme de Fırat kıyı-

sını takip ederek Enbar'da konakladı. Burada Fırat üzerine köprü kurdu ve Fârıt köyü civarında nehri geçti. Akabinde de ilerleyerek Yezîd b. Mühelleb'in karşısında konuşlandı. Yezîd kardeşini Kûfe'ye doğru gönderdi. Abbâs b. Velîd, onu Sûrâ'da karşıladı. İki taraf saf düzenine girdiler. Basralılar, Şamlılara karşı şiddetli bir saldırıda bulunup onları püskürttüler. Onlarla birlikte Benî Temîm ve Kays'tan olan ve Yezîd'in baskısı karşısında Basra'dan kaçanlar da vardı. Bunların aralarında Hüreym b. Ebî Tahma el-Mücâşiî'nin de bulunduğu ve Abbâs'ın maiyetinde olan hatırı sayılır bir grup da vardı. Şamlılar geri çekilince Hüreym onlara: "Ey Şamlılar! Allah'tan sakının ve bizi teslim etmeyin," diye seslendi. Abdülmelik'in savaşçıları onları nehre kadar püskürtmüşlerdi. Şamlılar Hüreym'e: "Endişe etme, savaşın başında Şamlıların bu tür geri çekilme taktikleri olur. Ancak destek sana gelmek üzeredir."

Ravi dedi: Daha sonra Şamlılar karşıt saldırıda bulundular. [591] Bunun üzerine Abdülmelik'in askerleri püskürtüldüler ve hezimete uğradılar. Bekir b. Vâil'in azatlısı Mentûf da öldürüldü. Ferezdak, Bekir b. Vâil'i tahrik ederek şöyle dedi:

Bekir b. Vâil, Mentûf'un ölümü için ağlatırken Benî Misma'dan öldürülen iki genç için ağlamayı yasaklamaktadır.

Bu iki genç savaşlarda yetiştiler ve henüz sakalları tam olarak çıkmadan gayretlerin en kıymetlisini elde ettiler.

Mâlik ve İbn Mâlik hayatta olsalardı alevi göklere yükselen bir ateş yakacaklardı.

Misma"in iki oğlu Mâlik ve Abdullah, Muâviye b. Yezîd b. Mühelleb tarafından öldürüldüler. Hemdânlı mevalilerden Ca'd b. Dirhem, Ferezdak'a şöyle cevap verdi:

Kavmine yardım eden Mentûf için ağlatırız. Ancak babalarını yücelten o iki kişiye ağlatmayız.

Bekir b. Vâil'in sahasına girmeyi murat etti. O iki kişinin sahasına kastedilse Temîm'in izzeti çiğnenmiş olur.

O iki kişiye Allah bir an için rahatlık vermesin ve onlara hüzünle ağlayanın gözü uyku görmesin.

Onlara ağlasak kandırarak mı ağlayacağız. Nitekim hileyle ölüme maruz kaldılar.

Ardından Abdülmelik b. Mühelleb, el-Akra'da bulunan kardeşine geldi. Abdullah el-Abdî'ye emir vererek en uzaktaki köprünün yanına geçmesini emretti. Zira köprü ikisi arasında bulunuyordu. Askerleriyle ve Yezîd'in askerlerinden bir grupla birlikte burada konuşlandı ve hendeklerin arkasında vaziyet aldı. Mesleme, Saîd b. Amr el-Hareşî ile birlikte nehri geçerek onların karşısında vaziyet aldı. Bir rivayete göre de Vaddâh Nehri'ni geçerek onlarla karşı karşıya geldi. Kûfe'den çok sayıda insan Yezîd'e katıldı. Dağlardan ve hudut bölgelerinden de ona iltihak edenler oldu. Kûfe'den ona iltihak eden Erbâ' ile Medine rubunun başına Abdullah b. Süfyân b. Yezîd b. Muğaffel el-Yezdî'yi getirirken Mezhic ve Esed'in başına Nu'mân b. İbrâhim b. el-Eşter en-Nehaî'yi getirdi. Kinde ve
[592] Rebîa başına Muhammed b. İshak b. Muhammed b. el-Eş'as'ı ve Temîm ve Hemdân'ın başına da Hanzale b. Attâb b. Verkā et-Temîmî'yi getirdi. Hepsini de Mufaddal b. Mühelleb'in komutası altında topladı.

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle anlattı: Alâ' b. Züheyr bana şöyle dedi:

Bir gün Yezîd'in yanında otururken şöyle dedi: "Bu orduda vurucu bin kılıç görüyor musunuz?" diye sordu. Hanzale b. Attâb: "Vallahi dört bin de vardır," dedi. Yezîd: "Vallahi bin kılıç bile çıkmaz. Oysa divanım yüz yirmi bin kişi saydı. Ancak bunların yerine keşke şu anda Horasan'daki kavmim olsaydı," dedi.

Hişâm, Ebû Mihnef'in şöyle dediğini anlattı:

Bir gün Yezîd kalktı ve bizi savaşa teşvik ederek şöyle dedi: Bu kavimi sapıklığından kurtaracak tek şey onların gözünü oymak ve kılıçla kafalarına vurmaktır. Sonra şöyle devam etti: Bu sarı çekirge –Mesleme b. Abdülmelik– ve "Semûd'un devesinin katili" Abbâs b. Velîd –kırmızımtırak tenliydi ve annesi Rum'du– Vallahi Süleyman onu sürmek istemişti de ben onunla konuştum ve nesebini kabul etmeye ikna ettim. Evet, duyduğuma göre bu iki zatın tek gayesi benimle uğraşmaktır. Vallahi bütün insanlara karşı tek başıma kalsam da meydanı terk etmem, meydan ya benim ya da onların olacak. Etrafın-

dakiler: "Korkarız ki Abdurrahman b. Muhammed gibi bizi zora sokacaksın," dediler. Yezîd: "Abdurrahman hasebini rezil etti ve dokunulmazları koruyamadı. O ecelinden kurtulabilir miydi?" dedi ve indi.

Ravi dedi: Bir gün Âmir b. Ameysel –Ezd'den bir zat– bir grupla gelip Yezîd'e biat etti. Yezîd'in biati şöyleydi: "Allah'ın kitabı ve Peygamber'in (sav.) sünneti üzerine, düşman askerleri yurdumuza ve topraklarımıza ayak basmaması, fâsık Haccâc'ın yönetim tarzı bir daha geri gelmemesi için biat edeceksiniz. Bu şekilde bize biat edeni kabul ederiz. Kim de bunu kabul etmezse onunla mücadele ederiz. Allah bizi O'nunla onun arasında kılsın." Sonra "Bu şartla biat eder misiniz?" derdi. Evet derlerse onların biatini kabul ederdi.

Öte yandan Abdülhamîd b. Abdurrahman, Nuhayle'de kamp kurdu ve Kûfe'ye ulaşmaması için Yezîd'in güzergâhındaki suları akıttı. Kûfe'den Yezîd'e katılmak isteyenleri engellemek için Kûfe'de gözetleyiciler koydu, Kûfe'den Mesleme'ye [593]
Seyf b. Hânî el-Hemdânî komutasında asker gönderdi. Mesleme onlara nazik davrandı ve itaatlerinden dolayı onlara teşekkür etti. "Ancak Kûfe'den bize gelenler azdır," dedi. Abdülhamîd bu durumu haber alınca daha fazla asker gönderdi. Gönderdiği askerlerin başına da Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef el-Ezdî'yi getirdi. Sebre varınca Mesleme ona teşekkür etti; onun hane halkına tâbi olduğunu ve iyi bir imtihan verdiğini söyleyerek orada bulunan Kûfeli savaşçıların ona bağlanmasını istedi. Mesleme, Abdülhamîd b. Abdurrahman'a haber göndererek onu azletti ve yerine Muhammed b. Amr b. Velîd b. Ukbe'yi –Züşşâme– gönderdi. Yezîd adamlarından ileri gelenleri çağırdı ve onlara: "Görüşüm odur ki on iki bin adam görevlendireyim ve başlarına Muhammed b. Mühelleb'i getirip onları gece vakti Mesleme'nin üzerine göndereyim. Bunlar yanlarına palan, semer ve çöp alarak hendeklerine doldursunlar ve gece vakti onlarla savaşsınlar. Sabaha kadar da ona asker takviyesi yapayım. Sabah olunca da askerle birlikte ben onlara karşı harekete geçip onlarla vuruşalım. Umarım ki Allah bizi onlara karşı muzaffer kılar," dedi.

Sumeydi' şöyle dedi: Onları Allah'ın kitabına ve Peygamber'in (sav.) sünnetine davet ettik. Onlar bu daveti kabul ettiklerini iddia ettiler. Onlar kabul ettikleri husus hakkında bize cevap verinceye kadar ihanet etmememiz ve onlara bir kötülük yapmamamız gerekir.

Ebû Ru'be –Mürcieden bir grubun başıydı ve adamları da maiyetindeydi– şöyle dedi: "Sumeydi' doğru söyledi. Böyle davranmak gerekir." Yezîd: "Sizler Benî Ümeyye'nin doğru söylediklerine, Kitap ve Sünnet'le amel edeceklerine inanıyor musunuz? Oysa onlar iş başına geçtiklerinden beri Kitap ve Sünnet'i kaybettiler. Onlar size teklifinizi kabul ediyoruz diyorlar. Ancak onlar saltanatlarında sizin onlara tavsiye ettiklerinizi ve onlara yaptığınız çağrıyı asla yerine getirmek istemezler. Onlar kabul ediyoruz demekle sizi onlara karşı hareket etmekten alıkoymak ve size tuzak kurmak istiyorlar. Sakın sizden önce hareket etmesinler. Siz erken davranın. Ben Benî Mervân ile iç içe oldum. Vallahi bu sarı çekirgeden –Meslemeden– daha gaddar ve daha tuzakçı bir adamla karşılaşmış değilim," dedi. Onlar: "Hayır, kabul ettiklerini söyledikleri husus hakkında bize cevap verinceye kadar onlara karşı harekete geçmeyiz," dediler. Mervân b. Mühelleb de Basra'da Şamlılara karşı savaşmaları için insanları teşvik ediyor ve Yezîd'e asker gönderiyordu. Oysa Hasan el-Basrî insanları Yezîd b. Mühelleb'e katılmaktan caydırıyordu.

[594] **Ebû Mihnef dedi: Abdülhamîd el-Basrî bana şöyle nakletti:**

Hasan el-Basrî o günlerde şöyle konuşuyordu:

Ey insanlar! Evinizde kalın. Elinizi savaştan çekin ve Mevlanız olan Allah'tan sakının. Fâni dünya için, kıymetsiz, kalıcı olmayan ve Allah'ın razı olmayacağı şeylere tamah ederek birbirinizi öldürmeyin. Hiçbir fitne yoktur ki onu körükleyenlerin ekseriyeti hatipler, şairler, sefihler, dalalet ve gösteriş ehli olmasın. Fitneden ancak gizli olan ve bilinen takva sahipleridir. Sizden gizli olanlar haktan ayrılmasın ve insanların üzerinde çekiştikleri dünyadan kendini alıkoysun. Allah'ın onu hayırlı kılması onun için şeref olarak yeter. Sizden kim

ki hayırlı ve şerif ise denklerinin rekabet hâlinde bulunduğu dünya menfaatini Allah rızası için terk ederse ne mutlu ona! O ne mutludur, o ne akıllıdır. Onun ecri ne büyüktür, ne doğru yol ve istikamet ehlidir. O yarın –kıyamet günü– gözü aydın ve Allah indinde akıbeti güzel olandır.

Mervân b. Mühelleb, Hasan el-Basrî'nin bu durumunu haber alınca insanlara hitap etti. İnsanlara ciddiyeti ve toplanmayı emrettikten sonra şöyle dedi:

Duyduğuma göre bu riyakâr ve sapık ihtiyar –adını anmadı– insanları bana iltihak etmekten alıkoymakta ve caydırmaktadır. Vallahi onun komşusu evinden bir kamış alsa onun burnu kanayıp duracak. Bize ve şehrimizin ahalisine hakkımızı aramamızı, bize vaki olan zulme karşı çıkmamızı kötü mü görüyor? Vallahi ya bizim aleyhimizde konuşmaktan vazgeçer ve Übülle'nin düşük insanlarını ve –bizden olmayan ve kendilerine ihsanda bulunmadığımız– Basra Fırat'ının kaba köylülerini bize karşı toplamaktan vazgeçer ya da onun üzerine haşin bir törpü gönderirim.

Hasan bunu duyunca şöyle dedi: "Onun aşağılamasıyla Allah'ın bana ikramda bulunmasından rahatsız olmam." Bunun üzerine bazı arkadaşları ona: "O sana kastetmeye kalkarsa dilersen seni savunuruz," dediler. Hasan el-Basrî onlara: "O zaman size söylediklerimle çelişkiye düşmüş olurum. Size başkaları için birbirinizi öldürmeyin diye tembih ediyorum, sonra da benim için birbirinizi öldürmenizi isteyeceğim!" dedi. Bu durumu Mervân b. Mühelleb'e haber verilince onlara ağır geldi. Bunun üzerine onları korkuttu ve onları takip etti. İnsanlar dağıldılarsa da Hasan el-Basrî konuşmaktan vazgeçmedi. Mervân b. Mühelleb de ona dokunmadı.

Yezîd b. Mühelleb, Mesleme ile karşı karşıya gelmeye az- [595]
mettikten sonra sekiz gün ikamet etti. Safer'in on dördünde Cuma günü Mesleme, Vaddâh'a haber göndererek Vaddâhiye ile birlikte gemilerle çıkmasını ve köprüyü yakmasını istedi. Vaddâh söylenenleri yaptı. Mesleme ise Şam askerlerini seferber etti, onlarla Yezîd b. Mühelleb'e doğru harekete geçti.

Sağ kanadın başına Cebele b. Mahreme el-Kindî'yi, sol kanadın başına Hüzeyl b. Züfer b. el-Hâris el-Âmirî'yi getirdi. Abbâs da sağ kanadının başına Seyf b. Hânî el-Hemdânî'yi, sol kanadının başına da Süveyd b. Ka'kā' et-Temîmî'yi getirdi. Hepsinin başında da Mesleme vardı. Yezîd b. Mühelleb de sağ kanadının başına Habîb b. Mühelleb'i, sol kanadının başına da Mufaddal b. Mühelleb'i getirdi. Mufaddal'ın komutasında Kûfeliler bulunuyordu. Maiyetinde Rebîa'dan hatırı sayılır sayıda süvari vardı. Abbâs b. Velîd ile karşı karşıya konuşlanmıştı.

Ebû Mihnef dedi: Ganevî –Hişâm dedi: Sanırım Ganevî, Alâ b. Minhâl'dir– bana şöyle anlatı:

Şamlılardan bir adam ortaya çıktı ve karşı tarafı mübarezeye davet etti. Ancak karşısına çıkan olmayınca Muhammed b. Mühelleb karşısına çıktı. Muhammed hasmına saldırdı. Hasmı eliyle korunmak istedi. Adamın elinde bir demir eldiven vardı. Muhammed ona bir kılıç salladı ve demir eldiveni keserek eline nüfuz etti. Adam atının boynuna sarıldı. Muhammed ise peş peşe vurmaya devam etti. Ona: "Orak sana daha çok yakışır," diyordu. Bana anlatıldığına göre bu savaşçı Hayyân en-Nebatî idi.

Ravi dedi: Vaddâh köprüye yaklaşınca onu tutuşturdu ve köprüden dumanlar yükselmeye başladı. Bu sırada savaş başlamıştı ancak henüz şiddetlenmemişti. İnsanlar dumanı görüp de onlara: "Köprü yakıldı," denilince kaçmaya başladılar. Bunun üzerine Yezîd'e: "İnsanlar kaçtılar," dediler. Yezîd: "Neden kaçtılar? Kaçmaya sebep olabilecek bir muharebe oldu mu?" dedi. Ona: "Köprü yakıldı denilince insanlar yerlerinde duramayıp kaçtılar," dediler. Yezîd: "Allah onları kötü etsin. Dumandan kaçan sivrisinekler gibidirler," dedi. Bunun üzerine Yezîd; adamları, mevalisi ve kavminden bazı adamlarla meydana çıktı ve "Kaçanların yüzüne vurun," dedi. Onları vurmaya başladılar ancak bu durumda çok sayıda insan vardı. Âdeta dağ gibi yığınlarla karşılaştı. Bunun üzerine: "Onları bırakın. Allah beni böyleleriyle bir daha bir araya getirmesin. Onları bırakın, Allah onlara acısın. Aralarına kurt
[596] düşmüş sürü gibidirler," dedi ve kaçmayı hiç düşünmedi. Öte

yandan Yezîd b. Hakem b. el-Âs –annesi Zebrikān es-Sa'dî'nin kızıydı– henüz el-Akra'ya gitmeden Vâsıt'ta Yezîd'e gitti ve şöyle dedi:

Bilesin ki Benî Mervân'ın mülkü yıkılmıştır. Eğer bunu hissetmiyorsan artık hissetmen lazım.

Yezîd: "Bunu hissetmedim," dedi.

Yezîd b. Ebî Hakem b. Ebi'l-Âs es-Sekafî şöyle dedi:

Melik olarak yaşa ya da onurunla öl. Eğer kılıcın elinde olduğu hâlde ölürsen kınanmazsın.

Yezîd: "Öyle mi? Umarım ki öyle olsun," dedi.

Yezîd askerlerinin başına geçip de hezimetle karşılaşınca "Ey Sumeydi'! Benim görüşüm mü yoksa senin görüşün mü doğru çıktı? Bunların ne yapmak istediğini sana haber vermedim mi?" dedi. Sumeydi': "Evet, vallahi söyledin. Görüşünde haklı çıktın. Bana emret," dedi. Yezîd: "Şimdi inelim," dedi ve adamlarıyla henüz inmişti ki bir haberci geldi ve ona: "Habîb öldürüldü," dedi.

Hişâm dedi: Ebû Mihnef, Züheyr b. Seleme el-Ezdî'nin azatlısı Sâbit'ten naklen şöyle anlattı:

Ben şahidim, ona olayı haber verince Yezîd şöyle dedi: "Habîb'den sonra hayatta hayır kalmadı. Vallahi hezimetten sonra hayattan tiksinmeye başlamıştım. Şimdi daha da tiksinmeye başladım. Haydin ilerleyin." Bu sözü söyleyince ölmek istediğini anladık. Savaşmak istemeyenler peyderpey geri dönmeye ve gizlice firar etmeye başladılar. Yanında seçkin bir grup kalmıştı. Yezîd düşmana doğru yaklaşıyordu ve karşılaştığı süvarileri geri püskürtüyordu. Şamlılardan karşılaştığı gruplar onun ve askerlerinin yolundan çekiliyorlardı. Derken Ebû Ru'be el-Mürcî geldi ve dedi ki: "İnsanlar ayrılıp gittiler. –Bu sözüyle Yezîd'e tavsiyede bulunuyordu.– Vâsıt'a gitmeye ne dersin. Orası bir kaledir. Oraya çekil. Sana Basra'dan takviye gelecek. Ummân ve Bahreyn'den de gemilerle destek gelecektir. Ayrıca hendeklerle etrafını tahkim edersin." Yezîd ona: "Allah senin görüşünü kötü etsin. Bana mı bunları söylüyorsun? Ölüm benim için bundan daha kolaydır," dedi. Ebû Ru'be:

"Senin için endişeliyim. Etrafındaki demir dağlarını görmez misin?" dedi. Yezîd ona: "Bana gelince, bunlara hiç aldırmıyorum. İster demir dağları olsun isterse ateşten dağlar olsun önemli değil! Bizim safımızda savaşmak istemezsen gidebilirsin," dedi ve Hârise b. Bedr el-Gudânî'nin –Ebû Ca'fer dedi: Bu beyitler A'şâ'ya aittir– şu beyitlerini dile getirdi:

[597] *Ubâd ölümle mi beni korkutuyor? Oysa zillet içinde olan insan bedbaht olarak ölür.*

Gulyabani kişiye musallat olup da onu helak ederse acze düşmeden ölmek ayıp değildir.

Yezîd b. Mühelleb, boz bir beygire binip Mesleme'ye doğru yöneldi. Mesleme'ye yaklaşınca Mesleme atını yaklaştırdı ve ona binmek istedi. Ancak Şamlı süvariler ona ve adamlarına karşı saldırıya geçtiler. Yezîd b. Mühelleb öldürüldü. Sumeydi' da öldürüldü. Muhammed b. Mühelleb de öldürüldü. Kelb kabilesinin Benî Câbir b. Züheyr b. Cenâb el-Kelbî kolundan Kahl b. Ayyâş, Yezîd'i görünce: "Ey Şamlılar! Vallahi bu adam Yezîd'dir. Vallahi ya onu öldüreceğim ya da o beni öldürecek! Ancak etrafında adamlar var. Benimle birlikte saldırırsanız beni adamlarından korursanız o zaman ben de ona ulaşırım." Arkadaşlarından bazıları ona: "Biz seninle birlikte saldıracağız," dediler. Akabinde de birlikte saldırdılar. Bir müddet çatışma devam etti. Ortalığı toz duman kapladı. İki taraf çekilince Yezîd'in öldürüldüğü görüldü. Kahl b. Ayyâş'ta da bir ramak kalmıştı. Adamlarına Yezîd'i ima ederek yerini gösterdi ve onlara: "Onu ben öldürdüm, o da beni öldürdü," dedi. Mesleme oradan geçti ve Kahl'ın Yezîd'in cesedinin yanında yıkıldığını gördü. Adam: "Sanırım bu adam beni öldürdü," dedi. Yezîd'in kellesini Benî Mürre'nin azatlısı bir adam getirdi. Ona: "Sen mi onu öldürdün?" denildi. Adam: "Hayır," dedi. Mesleme'ye götürülünce onun olup olmadığı hakkında bir şey demedi. Bunun üzerine Havârî b. Ziyâd b. Amr el-Atekî ona: "Emir ver yıkansın ve başına sarık sarılsın," dedi. Baş yıkanıp ona sarık sarılınca Mesleme onu tanıdı ve onu, Hâlid b. Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt ile Yezîd b. Abdülmelik'e gönderdi.

Ebû Mihnef dedi: Züheyr'in azatlısı Sâbit bana şöyle anlattı:

Yezîd öldürüldü ve askerleri hezimete uğradı. Mufaddal b. Mühelleb ise Yezîd'in ölümünden ve hezimetten habersiz şekilde hâlâ savaşıyordu. Güçlü ve yere yakın bir at üzerindeydi. Önünde de bir birlik vardı. Ne kadar saldırıya maruz kalsa o birlik geri çekiliyor, Mufaddal da geri çekilmek zorunda kalıyordu. Bunun üzerine maiyetindeki grupla saldırıyor ve düşmanın içine daldıktan sonra tekrar dönüp askerlerinin arkasına geçiyordu. Bizden geriye dönüp bakan olduğu zaman onlara eliyle işaret ederek geriye bakmamalarını, ileriye bakarak düşmanın üzerine gitmelerini ve bundan başka bir niyetlerinin olmamasını istiyordu.

Ravi dedi: Sonra bir müddet daha savaştık. Âmir b. Amey- [598]
sel el-Ezdî kılıcıyla vuruyor ve şöyle diyordu:

Doğan bebeğin annesi bilir ki ben kılıcı korkusuzca kullanan biriyim.

Ravi dedi: Bir müddet vuruştuk. Rebîa'nın süvarileri geri çekildi. Vallahi Kûfeliler yeterince sabır ve sebat gösteremediler. Bunun üzerine Mufaddal kılıçla onlara yöneldi ve şöyle seslendi: "Ey Rebîa topluluğu! Hücum! Hücum! Vallahi siz firar eden düşük kimseler değildiniz. Bu sizin âdetiniz değildir. Ey Rebîa! Bugün Iraklılar sizin yüzünden yenilgiye maruz kalmasınlar. Ey Rebîa! Size kurban olayım bir müddet için sebat edin."

Bunun üzerine Mufaddal'ın etrafında toplandılar ve ona yöneldiler. Kûfeliler de geldiler.

Ravi dedi: Toplandık ve onlara saldırmak istedik. Ancak ona gelindi ve şöyle denildi: Burada ne yapıyorsun? Yezîd, Habîb ve Muhammed öldürüldüler; askerleri çoktan hezimete uğradı. İnsanlar durumu birbirlerine haber verdiler. Bunun üzerine dağıldılar ve Mufaddal da Vâsıt yoluna yöneldi. Şahsen Araplar arasında onun gibisini görmedim. Ondan daha çok düşman üzerine giden, daha iyi kılıç kullanan ve askerini daha iyi seferber edeni görmedim.

Ebû Mihnef dedi: Züheyr'in azatlısı Sâbit bana şöyle dedi:

Hendeğin yanından geçtim. Yanında bir duvar vardı. Üzerinde okçular duruyorlardı. Atım zırhlıydı. Bana: "Ey zırhlı

adam! Nereye gidiyorsun?" diye takıldılar. Gerçekten de zırh bana çok ağır geliyordu. Nitekim onları geçer geçmez atımın yükünü hafifletmek için onu attım. Sonra Şam'ın askerleri Yezîd b. Mühelleb'in kampına girdiler. Mürcienin lideri Ebû Ru'be bir müddet onlarla savaştı ve askerlerinin çoğu gitti. Şamlılar üç yüz kadar esir aldılar. Mesleme onları Muhammed b. Amr'a gönderdi. Amr onları hapse attı. Onun güvenlik kuvveti sorumlusu Uryân b. Heysem idi. Derken Yezîd b. Abdülmelik, Muhammed b. Amr'a mektup göndererek esirlerin boynunun vurulmasını istedi. Bunun üzerine Uryân b. Heysem'e: "Onları yirmişer ve otuzar gruplar hâlinde çıkar," dedi.
[599] Bunun üzerine Benî Temîm'den otuz kişi kalkarak: "Biz insanların kaçmasına vesile olduk. Allah'tan sakının ve bizden başlayın," dediler. Uryân: "Allah'ın adını anarak çıkın," dedi ve onları yüksekçe bir oturma yerine çıkardı. Akabinde de Muhammed b. Amr'a haber göndererek durumu ve onların söylediklerini bildirdi. Muhammed ona: "Onların boynunu vur," diye haber gönderdi.

Ebû Mihnef dedi: Züheyr'in azatlısı Necîh Ebû Abdullah bana şöyle anlattı:

Vallahi onların şöyle dediklerine şahit oldum: *İnnâ lillah*! Hezimette başı çektik. Bu bizi cezamızdır! Onların işini bitirir bitirmez Mesleme'nin elçisi esirlerin affedildiği ve onların öldürülmemesini bildiren tebligatla geldi. Bunun üzerine Benî Mâzin b. Mâlik b. Amr b. Temîm'den Hâcib b. Zübyân şu beyitleri dillendirdi:

Ömrüme yemin olsun, Muaytlılar kanımızı akıttılar ve bu hususta çamura battılar.

Kin güdülürken insanlara haram bir kandan ve kinden daha ağır bir yük yüklenemez.

Size tasallut edenlerin kanını akıtmaktan imtina ettiniz. Ancak taraftarlarını ölüme maruz bıraktınız.

Uryân kavminin savaşçılarını onlarla korudu. Hayret! Emanet ve adalet nerede?

Uryân şöyle diyordu: Vallahi onlar: "Bizden başla ve bizi çıkar," demedikçe onları hedef almadım, onların hakkında kötü düşünmedim. Onları çıkarınca da onları öldürmekle mükellef

kılınana kadar onların durumunu bildirdim. Ancak onların gerekçesini kabul etmedi ve öldürülmelerini istedi. Vallahi buna karşılık onların yerine kavmimden bir tek adamın bile öldürülmesini istemem. Beni suçlarlarsa bu konuda suçlanacak kişi ben değilim. Benim sorumluluğum büyütülemez.

Öte yandan Mesleme maiyetinde elli esir olduğu hâlde Hîre'ye geldi. Ayrıca Kûfe'ye de bazı esirleri göndermişti. İnsanlar Mesleme'nin esirlerin boynunu vurmak istediğini görünce Husayn b. Hammâd el-Kelbî kalkarak üç esirin kendisine bağışlamasını istedi. Bunlar Ziyâd b. Abdurrahman el-Kuşeyrî, Utbe b. Müslim ve Benî Akîl b. Mes'ûd'un azatlısı İsmâil idiler. Mesleme onları ona bağışladı. Sonra adamları geri kalan esirlerin kendilerine bağışlanmalarını istediler. Mesleme onları da onlara bağışladı. Yezîd'in hezimete uğradığı haberi Vâsıt'a ulaşınca Muâviye b. Yezîd b. Mühelleb elinde bulunan otuz iki esiri çıkardı, onların boynunu vurdu. Bunların arasında Adî b. [600]
Ertât, Muhammed b. Adî b. Ertât Misma''ın iki oğlu Mâlik ve Abdullah, Abdullah b. Azre el-Basrî, Abdullah b. Vâil ve Benî Üseyyid b. Amr b. Temîm'den İbn Ebî Hâdır et-Temîmî de vardı. Bu kişiler ona: "Baban öldürüldüğü için bizi öldürmek istiyorsun. Bizi öldürmen dünyada sana fayda vermeyeceği gibi ahirette de sana zarar verecektir," dediler. Ancak Muâviye, Rebî' b. Ziyâd b. er-Rebî' b. Enes b. er-Reyyân dışında kalan bütün esirleri öldürdü. İnsanlar ona: "Onu unuttun mu?" dediler. Muâviye: "Hayır, onu unutmadım. O kavmimden yaşını başını almış bir kişidir. Onun ünü ve şerefi vardır ve önemli bir ailenin evladıdır. Onun samimiyetinden şüphe etmiyorum ve karşı gelmesinden de korkmuyorum. Bu meziyetleriyle onu öldürecek değilim," dedi. Sâbit b. Kutne, Adî b. Ertât'ın öldürülmesi hakkında şu beyitleri dile getirdi:

Adî el-Fezârî ve oğlunun öldürülmesi beni sevindirmedi. İbn Misma''ın öldürülmesine de sevinmedim.

Ey Muâviye! Bu hareket bir hataydı ve bu hatayla doğru bir iş yapmadın.

Arkasından beraberinde mal ve hazine olduğu hâlde Basra'ya geldi. Mufaddal b. Mühelleb de geldi ve bütün Mühelleb

ailesi Basra'da toplandı. Yezîd'in başına gelenlerden korkuyorlardı. Bu nedenle gemileri hazırlamışlar ve her türlü hazırlığı yapmışlardı. Öte yandan Yezîd, Vidâ' b. Humeyd el-Ezdî'yi Kandâbîl'e emîr olarak göndermiş ve ona: "Ben bu düşmanın üzerine gideceğim. Onlarla karşılaşsam meydan ya benim ya da onların oluncaya kadar mücadeleyi terk etmeyeceğim. Muzaffer olursam sana da ikramım olacak. Aksi takdirde sen Kandâbîl'de olacaksın ve hane halkım sana gelecek ve kendileri için aman alıncaya kadar orada korunacaklardır. Ben hane halkım için kavmim içinden seni seçtim. Senin hakkındaki hüsnü zannım gibi ol," dedi ve kendisine sığınmaları hâlinde hane halkına karşı samimi bir şekilde davranacağına dair büyük yeminler ettirdi. Mühelleb ailesi hezimetten sonra Basra'da toplanınca ailelerini ve mallarını gemilere aldılar ve gemilerle seyrederek Yezîd'in Bahreyn'e emîr olarak gönderdiği Herim b. Karâr el-Abdî'ye uğradılar. Herim onlara: "Size tavsiyem gemilerinizden ayrılmayın. Bu sizin için bir beka meselesidir. Korkarım ki gemilerden çıkarsanız insanlar sizi kapıp götürecekler ve sizinle Benî Mervân'a yakın olmak isteyeceklerdir." Bunun üzerine ayrıldılar ve Kirman'ın hizasına ulaşınca gemi-
[601] lerden çıkıp ailelerini ve mallarını hayvanlar üzerinde taşıdılar. Muâviye b. Yezîd, Basra'ya yanında beytülmâl ve hazine olduğu hâlde gelmiş, emîr olmak gibi bir tavır içinde hareket etmiştir. Ancak Mühelleb ailesi toplandı ve Mufaddal'a: "Sen bizim büyüğümüz ve liderimizsin," dediler. Muâviye'ye de: "Sen henüz ailenin diğer gençleri gibi henüz gençsin," dediler. Sonuçta Mufaddal, ailenin lideri oldu ve onun emri altında Kirman'a hareket ettiler. Kirman'da savaştan kaçan çok sayıda insan vardı. Hepsi de Mufaddal'ın etrafında toplandılar. Bunun üzerine Mesleme b. Abdülmelik, Müdrik b. Dabb el-Kelbî'yi Mühelleb ailesiyle kaçkınlar üzerine gönderdi. Müdrik, Fars bölgesinde kaçkınların etrafında toplandığı Mufaddal'a yetişti. Bir yokuşta karşı karşıya geldiler. Ancak Mufaddal ve adamları ona yöneldiler ve aralarında şiddetli bir muharebe oldu ve Mufaddal'ın maiyetindekilerden Nu'mân b. İbrâhim b. el-Eşter en-Nehaî ve Muhammed b. İshak b. Muhammed b. el-Eş'as öldürüldü, Ku-

histan Meliki İbn Sol esir düştü. Mufaddal'ın cariyesi Aliye de esir alındı. Osman b. İshak b. Muhammed b. el-Eş'as da ağır yaralandı ve Hulvan'a kaçtı. Ancak takip edildi ve öldürülüp kellesi Hîre'de bulunan Mesleme'ye götürüldü. Yezîd b. Mühelleb'in bazı adamları dönüp aman dilediler. Onlara aman verildi. Bunların içinde Mâlik b. İbrâhim b. el-Eşter ve Temîm'den Vird b. Abdullah b. Habîb es-Sa'dî de vardı. Bu şahıs Abdurrahman b. Muhammed'in bütün savaşlarına katılmıştı. Muhammed b. Abdullah b. Abdülmelik b. Mervân onun için amcası ve kayın pederi Mesleme b. Abdülmelik'ten aman diledi. Mesleme ona aman verdi. Vird yanına gelince Mesleme ona sövdü çünkü muhalefet, ayrılık ve nifak adamıdır ve her fitnede yer almıştır. Bazen Kinde fitnecisi, bazen de Mellâh el-Ezd ile birlikte hareket etmiştir. Sen aman verilecek kimse değilsin," dedi. Sonra ayrıldı. Ardından Hasan b. Abdurrahman b. Şürâhîl –Rüstem el-Hadramî takma adıyla bilinir–, Mâlik b. İbrâhim b. el-Eşter için aman diledi. Mâlik gelip de Mesleme ona bakınca Hasan b. Abdurrahman el-Hadramî ona: "Bu adam Mâlik b. İbrâhim b. el-Eşter'dir," dedi. Mesleme ona: "Git," dedi. Hasan ona: "Allah seni ıslah etsin. Diğer adama sövdüğün gibi buna neden sövmedin?" dedi. Mesleme: "Size kıymet verdim, diğerinin adamlarından benim nezdimde daha kıymetlisiniz ve daha itaatkârsınız," dedi. Hasan: "Ona sövmeni daha çok isterdik. Ataları bakımından daha şerefliyse de Şamlılara Vird b. Abdullah'tan daha çok zarar vermiştir." Aylar sonra Hasan şöyle diyordu: Ona dokunmaktan imtina etmesi adamımızı tanıdığını göster- [602]
mek istememesindendi. Böylece bize de onu önemsemediğini göstermek istedi. Öte yandan Mühelleb ailesi ve kaçkınlar Kandâbîl'e kadar gittiler. Mesleme de Müdrik b. Dabb el-Kelbî'yi geri çağırarak Mühelleb ve adamlarının üzerine Benî Mâzin b. Amr b. Temîm'den Hilâl b. Ahvez et-Temîmî'yi gönderdi. Hilâl, Kandâbîl'de onlara yetişti. Mühelleb ailesi, Kandâbîl'e girmek istedi. Vidâ' b. Humeyd onları savundu. Hilâl b. Ahvez, Vidâ' ile yazıştı. Vidâ', Mühelleb'in ailesiyle ters düşmedi ve onlardan ayrılmadı. Ancak iki taraf karşılaşınca ayrıldığını gördüler. Saf düzenine girince Vidâ' b. Humeyd sağ kanadın başındaydı. Ab-

dülmelik b. Hilâl ise sol kanadın başındaydı. İkisi de Ezd'dendi. Onlar için aman sancağını kaldırdı. Bunun üzerine Vidâ' ve Abdülmelik b. Hilâl onlara meylettiler. İnsanlar onları terk ettiler. Mervân b. Mühelleb vaziyeti görünce kadınların üzerine gitmek istedi. Mufaddal ona: "Nereye gideceksin?" dedi. Mervân: "Bu fâsıklar onlara yetişmesinler diye kadınlarımızı öldürmek istiyorum," dedi. Mufaddal: "Nasıl olur? Kız kardeşlerini ve hane halkımızın kadınlarını nasıl öldürürsün. Vallahi biz bu konuda bir korku içinde değiliz," diyerek onu bu hareketinden alıkoydu. Sonra kılıçlarıyla savaştılar, Ebû Uyeyne b. Mufaddal ve Osman b. Mufaddal hariç son fertlerine kadar öldürüldüler. Bu ikisi kurtuldular ve Hakan ile Rutbîl'e sığındılar. Kadın ve çocukları Hîre'de bulunan Mesleme'ye götürüldüler. Başlar da Mesleme'ye götürüldü. Mesleme de onları Yezîd b. Abdülmelik'e gönderdi. Yezîd de onları Haleb Valisi Abbâs b. Velîd b. Abdülmelik'e gönderdi. Başlar sergilenince Abbâs onlara bakmak için çıktı. Adamlarına: "Bu, Abdülmelik'in başı, bu da Mufaddal'ın başı. Bana sanki oturmuş ve benimle konuşuyormuş gibi geliyor," dedi.

Mesleme: "Onların zürriyetini (kadın ve çocuklarını) satacağım," dedi. Cerrâh b. Abdullah: "Senin yeminin için ben onları senden satın alayım," dedi ve onları yüz bin dirheme satın aldı. Mesleme: "Parayı ver," dedi. Cerrâh b. Abdullah: "İstesen vereyim," dedi. Ancak Mesleme ondan bir şey almadı ve yeni
[603] yetişmiş dokuz genç hariç onları serbest bıraktı. Bu gençleri Yezîd b. Abdülmelik'e gönderdi. Gençler ona götürülünce Yezîd onların boynunu vurdu.[85] Sâbit Kutne, Yezîd b. Mühelleb'in öldürüldüğünü haber alınca onu şu beyitlerle andı:

Ey Hind! Gecem uzadıkça uzadı. Onun kısası bile oldukça uzadı.

85 Mühelleb ailesinin başına gelenler de ibret vericidir. Baba Mühelleb ve evlatları Emevilere olağanüstü bir hizmet verdiler ve hâkimiyetlerini devam ettirmekte önemli rol oynadılar. Bu uğurda akıttıkları kanlar ve söndürdükleri ocakların haddi hesabı yoktur. Ancak ilahî adalet her zaman ahiretten önce dünya hayatında da tecelli eder ve zalimler feci bir akıbete maruz kalırlar. Ne var ki insanoğlu ders almaz ve bu hakikat daima tekerrür eder ve insan "*İlahî adaletin tecelli ettiği gün Allah'tan sakınanlar dışında dost olanlar birbirlerine düşman kesilirler,*" (Zuhruf, 43/67) ayetini düşünmeden edemez (çev.).

Süreyya yıldızı gökyüzünde görününce âdeta siyah bir ejderhanın salyasından veya zehrinden içirilmiş gibiyim.

Öyle bir gündür ki benim için hayatın dadını bozdu ve gençliğimde beni kocalttı.

Babanın evlatlarının başına musibet geldi ve onlardan uzakta kaldım, başlarına gelenlere şahit olmadım. Onlar onurlu olarak gittiler.

Hayır, vallahi Yezîd'i ve haksız yere katledilen o insanları asla unutamam.

Umulur ki kardeşine karşılık Yezîd'den veya Hişâm'dan intikam alacağım.

İnce belli atlar gemlerini kırarcasına toz duman içinde sürmek borcum olsun.

Sabah vakti onları Himyer'e ve Akk'e götürürüm veya Cüzâm'ı onlarla korkuturum.

Ve Mezhic'e ve Kelb aşiretine adaletin gereği olarak o zehirden içireceğiz.

Bize zulmeden aşiretlerimiz ve her yıl bize çektirdikleri artarak devam eder.

Onlar ve onların bizim başımıza getirdikleri olmasa bizim hayırlımız büyük hükümdar olurdu.

Yine aynı şair Yezîd b. Mühelleb'i şöyle anmaktadır:

Bu gecenin uzunluğu bitmek bilmiyor. Üzüntü ve sıkıntı şaşkın kalbi heyecanlandırdı.

Uyuyamadım. Ancak Ümmü Hâlid benimle uykusuz kalmadı. Oysa iki gözüm bir yıl boyunca uykusuz kaldı.

Onun ölümü aşireti âdeta yıktı. Ölüm onu davet edince teslimiyet içinde icabet etti.

O lider ki el-Akra mevkiinde birlikleri korkutuldu ve bile bile ölümün üzerine gitti.

Öldürüldü ve orada değildim. Eğer orada olsaydım aşiret taziye [604] *meclisi kurmasa da teselli bulacaktım.*

Ey Hind! Bilesin ki savaş günleri dışında intikam almak isteyene teenniyle hareket etmek düşer.

Eğer rüzgâr bana doğru meylederse İbn Ebî Zibbân'a pişman olmak düşecektir.

Ey Mesleme! Mızraklarımız sana musallat olursa asil insanların kusmuğunu tattıracağız.

Eğer Abbâs'ın bir gün tökezlediğine şahit olursak yaptığının karşılığını vereceğiz.

Kısas isteriz. Bize yaptığının misliyle ona yapacağız. Hatta İbn Mervân daha zalimse de.

Eğer ayağın kayarsa ve bazı kavimler kendilerine yapılandan dolayı büyük mahcubiyet içindeyseler.

Hane halkına zulmeden caniye karşı sebepler sayılıp dökülse ve o gizlerse de

Kötü kişinin cehalette aşırı gittiğini görsek de bizler hilmle muamele ederiz.

Biz orada devasa bir orduda olsa sınır boyunda konuşlanmaktan kaçınmayız.

İnsanlar komşu haklarına riayet etmezlerse de biz komşunun hukuku ve hürmeti olduğuna inanırız.

Bizler iki nehir arasındaki mahsul kıt olursa misafire savrulandan kalanları ikram ederiz.

Babamız Ebü'l-Ensâr, Amr b. Âmir'dir. Onlar Avf, Ka'b ve Esleme'yi dünyaya getirdiler.

Gassân'da saydığı bir onur vardı ve onurdan büyük ve kadîm bir âdet vardı.

***

Mesleme b. Abdülmelik'in Irak ve Horasan Valiliği

Mesleme b. Abdülmelik, Yezîd b. Mühelleb'e karşı yaptığı savaşı bitirince Yezîd b. Abdülmelik bu yılda onu Basra, Kûfe ve Horasan vilayetlerinin başına getirdi. Yezîd onu bu göreve getirince Mesleme, Kûfe şehrinin başına Züşşâme Muhammed b. Amr b. Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı getirdi. Rivayete göre Mühelleb ailesi, Basra'dan ayrılınca bu şehrin yönetimini Şebîb b. el-Hâris et-Temîmî üstlendi ve şehri zapturapt altına aldı. Şehir Mesleme'ye bağlanınca Mesleme buraya vali
[605] olarak Abdurrahman b. Süleym el-Kelbî'yi gönderdi. Emniyet kuvvetlerinin başına da Ömer b. Yezîd et-Temîmî'yi getirdi. Abdurrahman b. Süleym, Basra'nın ahalisini denetlemek istedi ve konuyu Ömer b. Yezîd'e bildirdi. Ömer ona: "Basralıları teftiş etmek istiyorsun ancak korumak istediklerini içine alacağın bir muhkem korunağın yok. Vallahi Basra ahalisi

seni ve adamlarını taşlarlarsa bizi öldürmelerinden korkarım. Bu nedenle bize on gün mühlet ver ki bu konuda hazırlığımız olsun," dedi ve Mesleme'ye haberci göndererek Abdurrahman'ın niyetini haber verdi. Bunun üzerine Mesleme, Abdülmelik b. Bişr b. Mervân'ı Basra'ya vali olarak gönderdi ve Ömer b. Yezîd'i de güvenlik ve asayişten sorumlu olarak yerinde bıraktı.

***

Mesleme'nin Saîd Huzeyne'yi Horasan'ın Başına Getirmesi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Mesleme b. Abdülmelik, Saîd b. Abdülazîz b. el-Hâris b. Hakem b. Ebi'l-Âs'ı –Saîd Huzeyne olarak bilinir. Rivayete göre bu adı almasının sebebi onun yumuşak tabiatlı ve nazik olmasıdır.– Horasan'a gönderdi. Horasan'a çift hörgüçlü bir Horasan devesiyle kuşağında bir hançer olduğu hâlde geldi. Ebgar Meliki yanına girdi. Saîd üzerinde renkli elbiseler olduğu hâlde oturuyordu. Etrafında da renkli eşyalar vardı. Adam yanından ayrılınca ona: "Valiyi nasıl buldun?" diye sordular. Adam: "Yumuşak, nazik ve zarif bir insan," dedi. Bunun üzerine bu anlama gelen Huzeyne adıyla anıldı. Huzeyne aynı zamanda "evin sahibesi ve büyüğü olan kadın" anlamına da gelmektedir. Mesleme'nin Saîd'i Horasan'a vali olarak tayin etmesinin sebebi onun damadı olmasıdır.

Mesleme, Saîd'i Horasan'a amil olarak tayin edince henüz Horasan'a gitmeden oraya Benî Dârem'den Sevre b. Hur gitti. Rivayete göre Saîd'den bir ay önce oraya geçti ve Şu'be b. Züheyr en-Nehşelî'yi Semerkant'a amil olarak tayin etti. Şu'be yakınlarından yirmi beş adamla yola çıktı. Âmül üzerinden Buhara'ya intikal etti. Burada iki yüz adam ona refakat ettiler. [606] Şu'be maiyetindekilerle Soğd'a geçti. Nitekim buranın ahalisi Abdurrahman b. Nuaym el-Gāmidî'nin emîrliği döneminde sulh antlaşmasını ihlal etmişlerdi. Kendisi on sekiz ay boyunca buraya hükmetti. Sonra Soğdlar sulha razı oldular. Şu'be onlara hitap etti ve orada ikamet etmekte olan Arapları tevbih

ederek onları korkaklıkla suçladı. Onlara: "İçinizde bir yaralı görmüyorum, hiç kimseden bir inilti duymuyorum," dedi. Bunun üzerine ondan özür dilediler ve amilleri olan İlbâ b. Habîb el-Abdî'yi korkaklıkla itham ettiler. Nitekim bu adam savaş işlerinden sorumluydu. Saîd gelince Ömer b. Abdülazîz döneminde görevlendirilen Abdurrahman b. Abdullah el-Kuşeyrî'nin amillerini yakalayarak hapse attı. Bunun üzerine Abdurrahman b. Abdullah el-Kuşeyrî onları serbest bırakması için Saîd ile konuştu. Saîd: "Zimmetlerinde haraç olduğuna dair onların aleyhinde şikâyet var," dedi. Abdurrahman: "Ben onların borcunu öderim," dedi ve yedi yüz bin dirhem ödeme taahhüdünde bulundu. Ancak Saîd onu sorumlu tutmadı.

Daha sonra Saîd –Ali b. Muhammed'in anlattığına göre– ona Cehm b. Zahr el-Cu'fî, Abdülazîz b. Amr b. Haccâc ez-Zübeydî, Münteci' b. Abdurrahman el-Ezdî, Ka'kā' el-Ezdî'nin aralarında bulunduğu Yezîd b. Mühelleb'in sekiz amili, amme (kamu) malından bazı malları zimmetlerine geçirdiklerini bildirdi. Bunun üzerine emir göndererek onları Kuhunduzmerv'de hapse attı. Ona: "Bunları sıkıştırmazsan borçlarını ödemezler," denildi. Bunun üzerine emir vererek Cehm b. Zahr bir eşeğe bindirildi ve Kuhunduzmerv'den alındı ve Feyd b. Umrân'a götürüldü. Feyd kalkıp onun burnunu yaraladı. Cehm ona: "Ey fâsık! Seni bana sarhoş olarak ve şarap içmiş vaziyette getirdiklerinde sana kırbaç cezası verdiğim için mi bunu bana yaptın," dedi. Saîd, Cehm'e kızdı ve ona iki yüz kırbaç vurdu. Bunun üzerine çarşıdaki insanlar Cehm vurulduğu için tekbir getirdiler. Ardından Saîd emir vererek Cehm ve hapisteki sekiz kişi Verkā b. Nasr el-Bâhilî'ye teslim edildi. Ancak bu işten affını dileyince onun talebini kabul etti.

Abdülhamîd b. Disâr –veya Abdülmelik b. Disâr– ve Bâhile'nin azatlısı ve Saîd Huzeyne'nin annesinin kocası Zübeyr b. Neşît: "Onlardan hesap sorma işini bize bırak," dediler. Saîd onlara bu yetkiyi verdi. Bu ikili Cehm, Abdülazîz b. Amr ve Münteci''e işkence yaparak öldürdüler. Ka'kā' ve bazı şahısları da ölesiye işkenceye tâbi tuttular. Ravi dedi: Türkler ve Soğdlar Müslümanlara savaş açıncaya kadar bu insanlar hapiste

kaldılar. Bunun üzerine Saîd onlardan kalanların serbest bı- [607]
rakılmalarını istedi. Saîd şöyle diyordu: Allah Zübeyr'i kötü etsin. Zira Cehm'i öldürdü.

***

Bu yılda Müslümanlar Türklere ve Soğdlara karşı gazaya çıktılar. İki taraf arasında muharebe Kasrü'l-Bâhilî'de vuku buldu.

***

Bu yılda Saîd Huzeyne, Şu'be b. Züheyr'i Semerkant emîrliğinden azletti.

Saîd'in Şu'be'yi Azletmesi ve Bu Vakanın Vuku Bulmasının Sebebi

Ali b. Muhammed daha önce zikrettiğim kişilerden naklen şöyle anlattı:

Saîd Huzeyne, Horasan'a gelince bazı dihkânları çağırdı ve onlarla beldelere kimleri görevli olarak göndereceğini istişare etti. Onlar ona bazı Arapları tavsiye ettiler. Saîd de o kişileri görevlendirdi. Ancak bu kişilerin aleyhinde şikâyetler oldu. Bunun üzerine Saîd bir gün huzurunda bulunan insanlara: "Ben bu memlekete geldim ve buranın insanlarını tanımıyorum. Bu nedenle istişarede bulundum. Bana bazı şahısları tavsiye ettiler. Bunun üzerine onları araştırdım. Onları övdüler. Ben de onları iş başına getirdim. Sizden önemle rica ediyorum, amillerim hakkında bana bilgi verin," dedi. İnsanlar onlar hakkında hayırlı şeyler söylediler. Abdurrahman b. Abdullah el-Kuşeyrî: "Eğer bu konuda ısrar etmeseydin bir şey söylemeyecektim. Israr ettiğin için söylüyorum. Sen müşriklere danıştın ve onlar sana kendileriyle ters düşmeyen, onlara benzeyen kişileri tavsiye ettiler. Biz bu insanları öyle biliriz," dedi.

Ravi dedi: Bunun üzerine Saîd önce yaslandı, sonra da oturup şöyle dedi: "*Affa sarıl, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*"[86]

Ravi dedi: Saîd, Şu'be b. Züheyr'i Soğd emîrliğinden azletti ve bu ülkenin savaş işlerine Osman b. Abdullah b. Mutarrif b. Şih-

86 A'râf, 7/199.

hîr'i getirdi. Haraç işlerine de Benî Uvâfe'nin azatlısı Süleyman b. Ebi's-Serî'yi getirdi. Herat amilliğine Ma'kıl b. Urve el-Kuşeyrî'yi getirdi. Ma'kıl oraya gitti. Öte yandan insanlar Saîd'in zayıf olduğunu söylediler ve ona Huzeyne adını taktılar. Bu sebeple de Türkler onu gözlerine kestirdiler. Türk Hakanı ona karşı
[608] asker toplayıp onları Soğd'a gönderdiler. Türklerin komutanı Korsol idi. Onlar geldiler ve Kasrü'l-Bâhilî'de konakladılar.

Bazıları da şöyle dediler: Dihkânların büyüklerinden biri Bâhile'den bir kadınla evlenmek istedi. Kadın adı geçen konakta ikamet ediyordu. Adam onu istedi. Ancak kadın onu istemedi. Adam infial gösterdi ve kadını almak için konakta ikamet edenleri esir almayı tasarladı. Korsol geldi ve konağı kuşattı. Konakta yüz aile vardı. Bu sırada Semerkant Valisi Osman b. Abdullah idi. Konaktakiler kendilerine gelecek yardımın gecikmesinden endişe ettiler ve kırk bin dirhem mukabilinde Türklerle anlaştılar. Ayrıca onlara on yedi adamı rehine olarak verdiler. Bunun üzerine Osman b. Abdullah insanları sefere çıkmaya davet etti. Müseyyeb b. Bişr er-Reyâhî bütün kabilelerden yanında dört bin savaşçıyla harekete geçti. Bunun üzerine Şu'be b. Züheyr şöyle dedi: Horasan'ı süvarileri burada olsaydı bunlar emellerine ulaşamayacaklardı.

Ravi dedi: Sefere çıkanlar arasında şunlar vardı: Benî Temîm'den Şu'be b. Züheyr en-Nehşelî, Bel'â b. Mücâhid el-Anzî, Benî Uceyf'ten Umeyre b. Rebîa –Umeyre es-Serîd olarak da bilinir–, Gâlib b. Muhâcir et-Tâî –Ebü'l-Abbâs et-Tûî'nin amcası–, Ebû Saîd Muâviye b. Haccâc et-Tâî, Sâbit b. Kutne, Gatafân'dan Ebû Muhâcir b. Dâre, Huleys eş-Şeybânî, Haccâc b. Amr et-Tâî, Hassân b. Ma'den et-Tâî, Eş'as Ebû Hutâme et-Tâî ve Amr b. Hassân. Kamp kurduklarında Müseyyeb b. Bişr onlara: "Sizler Türklerle savaş meydanına, Hakan'ın ve diğerlerinin savaş sahasına gidiyorsunuz. Sebat ederseniz cennete nail olacaksınız. Firar ederseniz cehenneme gidersiniz. Gazayı ve sebatı isteyen gelsin," dedi.

Bunun üzerine bin üç yüz kişi ondan ayrıldı. Müseyyeb böylece geri kalanlarla harekete geçti. Bir fersah gittikten son-

ra yine aynı sözü tekrarladı. Bu kez de bin kişi ayrıldı. Adam bir fersah daha gittikten sonra aynı sözü söylemesi üzerine bin kişi daha ayrıldı. Müseyyeb yine de yoluna devam etti. Yol rehberleri Eşheb b. Ubeyd el-Hanzalî idi. Düşmandan iki fersah mesafedeyken Kay Meliki Türk Hakanı geldi ve şöyle dedi: "Benden başka burada bulunan bütün dihkânlar Türklere biat ettiler. Benim maiyetimde üç yüz savaşçı vardır. Onlar sana katılacaklar. Ayrıca size bir haberim var. Türkler Müslümanlarla kırk bin dirhem karşılığında anlaşmışlardı. Ayrıca [609] Müslümanlar onlara on yedi rehine verdi. Sizin harekete geçtiğinizi haber alınca rehineleri öldürdüler.

Ravi dedi: Rehineler arasında Nehşel b. Yezîd el-Bâhilî de vardı. Ancak öldürülmekten kurtuldu. Eşheb b. Ubeydullah el-Hanzalî de vardı. Bunlara ertesi güne kadar mühlet verilmişti. Bu süre içinde konağın kapısını açmazlarsa öldürüleceklerdi. Müseyyeb aynı gece biri Arap diğeri Acemlerden olmak üzere iki süvari gönderdi ve onlara: "Onlara yaklaştığınızda hayvanlarınızı ağaçlara bağlayın ve adamlar hakkında bilgi toplayın," dedi. İkili karanlık bir gecede gittiler. Türkler konağın etrafına su akıttılar. Bu sebeple konağa ulaşılamıyordu. Konağa yaklaşınca gözetleyici, onlara seslendi. İkili ona: "Bağırma ve bizim için Abdülmelik b. Disâr'ı çağır," dediler. Adam onu çağırdı. İkili ona: "Bizi Müseyyeb gönderdi. Yardım gelmek üzeredir," dediler. Abdülmelik: "Yardım nereye vardı?" dedi. Onlar: "İki fersah uzaktadır," dediler. Akabinde Müseyyeb'in yanına gittiler ve ona durumu haber verdiler. Müseyyeb maiyetindekilere: "Bu düşman üzerine gideceğim. Gitmek isteyen gidebilir," dedi. Ancak hiç kimse ondan ayrılmadı ve hepsi ölmek üzere ona biat ettiler.

Müseyyeb onların üzerine yürüdü. Şehri korumak için etrafında akıttıkları su artmıştı. Onlarla arasında yarım fersah mesafe kalınca indi ve gece vakti ansızın onlara baskın yapmayı düşündü. Akşam olunca insanlara emir vererek atlarına binmelerini istedi. O da bindi ve insanları sabır ve sebat göstermeye ve Allah'ın rızasını gözeten ve sabır gösteren insanlar gibi olmaya teşvik etti. Muzaffer oldukları takdirde dün-

yada şerefe ve ganimete nail olacaklarını anlattı: Hayvanlarınızın ağızlarını bağlayın ve yularlarından çekerek yürüyün. Düşmana yaklaşınca atlarınıza binin ve şiddetli bir saldırıda bulunun ve tekbir getirin. Parolanız "Yâ Muhammed!" olsun. Kaçanın peşine düşmeyin. Bineklerini vurmaya bakın. Zira bu onlar için sizden daha can sıkıcıdır. Sebat eden az asker başarısız çok askerden iyidir. Kaldı ki az değilsiniz. Zira yedi yüz kılıçla bir orduya vurulsa o ordu çok da olsa zaafa uğrar.

[610] Müseyyeb önce askerini savaş düzenine soktu ve sağ kanadın başına Kesîr b. Debbûsî'yi, sol kanadın başına da Sâbit Kutne adında Rebîa'dan bir adam getirdi. Müslümanlar yürüyüşlerini sürdürdüler. Düşmanla aralarında bir ok atış menzilinin iki misli kadar bir mesafe kalınca seher vakti tekbir getirip saldırıya geçtiler. Bunun üzerine Türkler de hareket geçtiler. Müslümanlar düşman ordusunun arasına dalarak hayvanlarını sakatladılar. Ancak Türkler sebat ettiler ve Müslümanlar gerileyerek Müseyyeb'in bulunduğu noktaya kadar çekildiler. Türkler onların üzerine gittiler. Bunun üzerine aralarında Buhterî Ebû Abdullah el-Mürâî, Muhammed b. Kays el-Ganevî –bir rivayete göre Muhammed b. Kays el-Anberî–, Ziyâd el-İsbahânî, Muâviye b. Haccâc ve Sâbit b. Kutne'nin de bulunduğu bazı Müslümanlar atlarından indiler ve yaya olarak savaştılar. Buhterî vuruştu ve eli kesilince kılıcı sol eline aldı. Sol eli de kesilince iki koluyla kendini savunmak için çabaladı ancak şehit düştü. Muhammed b. Kays el-Anberî –veya el-Ganevî– ve Şebîb b. Haccâc et-Tâî de şehit oldular.

Ravi dedi: Sonra müşrikler hezimete uğradılar. Sâbit b. Kutne onların büyüklerinden birini öldürdü. Bu arada Müseyyeb'in bir adamı: "Düşmanın arkasına düşmeyin. Zira korkudan arkalarına dönüp bakacak durumda değiller. Konağa yönelin ve yanınıza para (altın ve gümüş) dışında bir şey almayın, yürüyebilenleri taşımayın," diye seslendi.

Müseyyeb şöyle dedi: "Kadın, çocuk ve zayıf insanları karşılıksız taşıyanların ecrini Allah verecektir. Karşılıksız taşımaktan imtina edenler kırk dirhem karşılığında taşısınlar. Konakta zimmet ehlinden kimse varsa onu da taşıyın." Arka-

sından herkes konağa yöneldi. Konakta ikamet edenleri taşıdılar. Benî Fukaym'dan bir adam bir kadına rast geldi. Kadın ona: "Bana yardım et, Allah sana yardım etsin," dedi. Adam kadına: "Atın sırtının arak tarafına bin," dedi. Kadın bir çırpıda atın sırtına atladı ve bir erkekten daha iyi binici olduğunu gösterdi. Adam kadının çocuğunu aldı ve önüne bindirdi. Türk Hakanı'na gittiler, onları konağına alarak yemek yedirdikten sonra onlara: "Semerkant'a gidin. Sizin izinizi takip etmesinler," dedi. Bunun üzerine Semerkant'a doğru yola çıktılar. Müseyyeb onlara: "Kimse kaldı mı?" diye sordu. Onlar: "Hilâl el-Harîrî," diye cevap verdiler. Müseyyeb: "Onu bırakıp gitmem," dedi. Onu getirdiler. Otuz küsur yarası vardı. Müseyyeb onu taşıdı. Sonra da iyileşti ve Şi'b muharebesinde vuruldu.

Ravi dedi: Türkler ertesi gün dönünce konakta kimsenin olmadığını gördüler. Kendi ölülerini görünce: "Bu gelenler [611] insanlardan olmasalar gerek," dediler. Bunun üzerine Sâbit Kutne şöyle dedi:

O korku gününde ve sıkıntılı mekânda ruhum Temîmli silahşorlara feda olsun.

Savaşın o toz ve dumanında düşmana karşı beni koruyup kollayan o silahşorlara canım feda olsun.

Bâhilî'nin konağında savunanın sıkıntıya girdiği sırada beni koruyup kollarken gördüler.

Mızrak kırıldıktan sonra kılıçla onları savundum, iri ve güzel yapılı atla onları korudum.

Onların üzerine o güzel atımla âdeta kaplardaki şarabı içer gibi gittim.

Onunla derinlere daldım ve böylece zafer tecelli etti ve makamımı darlıktan kurtardı.

Şeriki olmayan Allah olmasaydı ve o büyük kişinin tepesine vurmasaydım.

Benî Disâr'ın kadınları Türklerin huzurunda ve emirleri altında çalışacaklardı.

Kim Temîm'in Müseyyeb'i Ebû Bişr gibi olabilir. O âdeta güvercinin kanatları gibidir.

Cerîr de Müseyyeb hakkında şöyle dedi:

Yerbû' kadınlarınızı himaye etmeseydi başkaları onları helal edineceklerdi.

İki süvari grubu toz duman içinde olduğu hâlde ve Mâzin'in komşusu himaye edilmezken Müseyyeb koruyup kolluyordu.

Namusunuzu himaye edecek bir bağınız yoktur, Zürâre de ağır sorumlulukları üstlenecek olan da yoktur.

Ravi dedi: O gece Ebû Saîd Muâviye b. Haccâc et-Tâî'nin gözü kör oldu ve eli kesildi. Kendisi Saîd tarafından bir göreve getirilmişti. Oradan bir borcu kalmıştı. Bunun üzerine Saîd kendisini sorgulaması ve tedip etmesi için onu Şeddâd b. Huleyd el-Bâhilî'ye teslim etti. Şeddâd onu sıkıştırınca Ebû Saîd şöyle dedi: "Ey Kays topluluğu! Kasrü'l-Bâhilî'ye güçlü ve gözlerim sağlam olarak gittim. Ancak gözümü kaybettim ve elim kesildi. Savaşanlarla birlikte savaştım, ölüm ve esaret-
[612] le karşı karşıya kalanları kurtardık. Şimdi de sizin adamınız bana bunları reva görüyor. Onu benden vazgeçirin." Bunun üzerine Şeddâd ondan vazgeçti.

Ravi dedi: Abdullah b. Muhammed, Kasrü'l-Bâhilî vakasında bulunan bir zattan naklen şöyle dediğini anlattı:

Konaktaydık. İki taraf karşı karşıya gelince insanların gürültüsü, kılıçların şakırtısı ve atların kişnemesi karşısında âdeta kıyametin koptuğunu sanmıştık.

***

Saîd Huzeyne'nin Soğd Gazası

Bu yılda Saîd Huzeyne, Belh Nehri'ni geçti ve Soğd'a savaş açtı. Zira antlaşmayı ihlal etmiş ve Müslümanlara karşı Soğd'a yardım etmişlerdi.

Saîd ve Müslümanların Bu Gazadaki Durumları

Saîd'in bu gazaya çıkmasının sebebi şöyle anlatılmıştır: Türkler tekrar Soğd diyarına girdiler. Bunun üzerine Müslümanlar Saîd ile konuşarak dediler ki: "Gazaya çıkmayı terk ettin." Türkler baskınlarda bulundular ve Soğd da ahdini bozdu. Saîd, Belh Nehri'ni geçip Soğd üzerine gitti. Bunun üzerine Türklerle bir grup Soğd onu karşıladılar. Ancak Müslümanlar onları hezimete uğrattılar. Bunun üzerine Saîd: "Onları takip

etmeyin. Zira Soğd diyarı Müminlerin Emîri'nin bahçesidir. Kaldı ki onları hezimete uğrattınız. Onları yok etmek mi istiyorsunuz? Ey Iraklılar sizler de defalarca halifelerle savaştınız. Halife sizi yok etti mi?" dedi.

Müslümanlar yürüyüşlerini sürdürerek çayırlık araziyle aralarında bulunan bir vadiye ulaştılar. Derken Abdurrahman b. Subh: "Bu vadiyi zırhlılar ve yayalar değil bunların dışındakiler geçsin," dedi. Bunun üzerine geçtiler. Türkler onları gördüler ve pusu kurdular. Müslümanların süvarileri onlara karşı harekete geçti. Türkler çekilince Müslümanlar onları takip ettiler. Pusuyu geçince pusudakiler onlara saldırdılar. Müslümanlar hezimete uğrayarak vadiye kadar çekildiler. Bunun üzerine Abdurrahman b. Subh Müslümanlara: "Onlara karşı sebat edin ve vadiyi geçmeyin. Zira vadiyi geçerseniz sizi imha edecekler," dedi. Müslümanlar direndiler ve karşı taraf çekilmek zorunda kaldı. Ancak Müslümanlar onların pe- [613]
şine düşmediler. Bazı ravilere göre o gün Şu'be b. Züheyr ve adamları öldürüldüler. Başka bazı ravilerse o gün Türkler ve onlarla birlikte hareket eden bir grup Soğd geri çekilerek hezimete uğradılar. Ertesi gün bir grup muhafız çıktılar. –Grup Benî Temîm'dendi.– Aniden Türklerle karşı karşıya olduklarını gördüler. Sazlık bir yerden çıkmışlardı. Benî Temîmli süvarilerin başında Şu'be b. Züheyr vardı. Şu'be onlarla savaştı ve öldürüldü. Atına binmesine fırsat vermediler. Başka bir Arap da öldürüldü. Bunun üzerine cariyesi kına çıkarıp: "Sana ne zamana kadar kına hazırlayacağım? Sen artık kana boyanmışsın," diye ağıt yaktı ve çok dokunaklı sözler sarf ederek askeri ağlattı. Yaklaşık elli kişi öldürülerek muhafız birliği hezimete uğradı. Sonra imdat çığlıkları duyulmaya başladı. Abdurrahman b. Mühelleb el-Adevî dedi: Haber bize ulaşınca Müslümanların imdadına ilk yetişen bendim. Hızlı bir ata binmiştim. Yetiştiğimde Abdullah b. Züheyr'in cesedi bir ağacın altındaydı, ona o kadar çok ok isabet etmişti ki âdeta bedeni bir kirpiyi andırıyordu. Benî Zâlim'den Halîl b. Evs el-Abşemî de –henüz bir gençti– atına binerek: "Ben Halîl'im. Bana gelin," dedi. Bunun üzerine bir grup onun etrafında toplandılar. Halîl

bu grupla birlikte düşmana saldırdı; emîr ile grubu gelinceye kadar onlara karşı koydular. Sonra Emîr ve maiyeti geldiler. Düşman hezimete uğradı. Halîl de Benî Temîm süvarilerinin başına geçti. Arkasından Nasr b. Seyyâr başa geçti. Daha sonra Benî Temîm'de reislik, kardeşi Hakem b. Evs'e geçti.

Ali b. Muhammed üstatlarından naklen şöyle anlattı:

Sûre b. Hür, Hayyân'a: "Ey Hayyân! Git," dedi. Hayyân: "Allah'ın zavallı yaralısını bırakıp nereye gideceğim?" dedi. Sûre: "Ey Nabatî!" diye seslendi. Hayyân: "Allah yüzünü Nabatîlere benzetsin!" dedi.

Ravi dedi: Savaşta Hayyân, Ebü'l-Heyyâc künyesiyle çağrılırdı. Şair onun hakkında şöyle dedi:

Ebü'l-Heyyâc âlîcenap ve hayır ehlidir. Rüzgâr eserken elbiselerinin sesi yankılanmaktadır.

Ravi dedi: Saîd iki kere nehri geçti. Ancak Semerkant'ı geçmedi. Birincisinde düşman karşısında konuşlandı. Meskala b. Hübeyre eş-Şeybânî'nin azatlısı Hayyân ona: "Ey Emîr! Soğdlara karşı savaş aç," dedi. Saîd: "Hayır, burası Müminlerin Emîri'ne aittir," dedi. Derken bir duman gördü. "Bu, neyin nesidir?" dedi. Onlar: "Soğdlardır. Ahitlerini bozdular ve bazı Türkler de onlarla birlikte hareket etmektedirler," dediler. Bunun üzerine Saîd
[614] onlarla çatıştı. Soğdlar hezimete uğrayınca Müslümanlar onların peşine düştüler. Bunun üzerine Saîd'in tellalı: "Onların peşine düşmeyin. Zira Soğd, Müminlerin Emîri'nin bostanıdır. Onları zaten hezimete uğrattınız. Onları yok etmek mi istiyorsunuz? Siz ey Iraklılar! Defalarca Müminlerin Emîri'ne karşı savaştınız. Buna rağmen sizi affetti ve sizi yok etmedi," dedi. Arkasından Saîd geri döndü. Ertesi yıl Saîd, Benî Temîm'den bazı adamları Verağser'e gönderdi. Bu adamlar: "Keşke düşmanla karşılaşsak da onları kovalasak," dediler. Saîd bir askerî birlik gönderdiğinde askerler karşı taraftan adam öldürüp ganimet ele geçirip esirler alırlarsa esir kadın ve çocukları geri gönderir ve seriyyeyi cezalandırırdı.[87] Bunun üzerine şair Hecerî şöyle dedi:

87 Saîd Huzeyne'nin bu uygulaması gösteriyor ki savaş ehlinin insanlarına, özellikle kadın ve çocuklar anlamında kullanılan "zürriyete" esir ve köle

Düşman üzerine bir oyun oynar gibi gece vakti yürüdün. Uzvun çıplak, kılıcın kınında.

Sen düşmanlarının gizli damadısın. Bize karşı ise keskin kılıç gibisin.

Soğdlara helal olsun. Onlar kendi aralarında yardımlaştılar. Senin müstereddit tuzakların ne şaşırtıcıdır!

Ravi dedi: Sûre b. Hür, Saîd'e: "Bu köle –Hayyân'ı kastetmektedir. Nitekim Saîd de kendisine 'Allah yüzünü Nabatîlere benzetsin,' dediği için ona kin besliyordu– Arapların ve valilerin en büyük hasmıdır. Horasan'ı Kuteybe b. Müslim'e karşı karıştıran kişidir. Sana karşı da harekete geçecek, Horasan'ı karıştıracak ve bu kalelerden birine çekilecektir," dedi. Saîd: "Ey Sûre! Bunu kimse duymasın," dedi. Birkaç gün bekledikten sonra bir gün makamında süt istedi. Altın da getirilmesini emretti. Altın ufaltıldı ve süte karıştırılarak Hayyân'ın bardağına dolduruldu. Hayyân onu içti. Sonra düşman üzerine gidecekmiş gibi insanlarla birlikte yola çıktı, dört fersah mesafedeki Bârkes'e gitti. Sonra geri döndü. Hayyân, dört gün yaşadıktan sonra öldü. Bu olaydan sonra Saîd insanlar tarafından istiskal edilmiş ve yıpratılmıştır. Bu meyanda Benî Esed'den İsmâil adında bir zat Mervân b. Muhammed'e bağlıydı. Bir gün Huzeyne'nin yanında bu şahıs ve Mervân'a olan sevgisi hakkında konuşulunca Saîd: "O nesepsiz adam da kim oluyor?" dedi. Bunun üzerine İsmâil onu şöyle hicvetti:

Huzeyne benim nesepsiz olduğumu söylemektedir. Oysa Huzeyne, ayna ve tarak insanıdır.

Onun buhurdanlıkları, sürmelikleri ve çalgı aletleri vardır. Onun yanağında beni.

Gördüm ki bolluk ve cömertlik zamanında yakın komşularını sizlere ortak kıldılar. [615]

***

muamelesi yapılması dinî bir esas ve hükme istinat etmemektedir ve tamamen emîr ve komutanların kendi tasarruf ve takdirlerine dayanmaktadır. Nitekim Horasan valisi olan bu zat, takdir yetkisini kullanarak kadın ve çocuklara esir ve köle muamelesi yapanları cezalandırmıştır. O günün savaş hukukunun ve geçerli olan örf bunu gerektirse de bu zat karşı çıkmıştır (çev.).

Mesleme'nin Irak ve Horasan Valiliğinden Azli

Bu yılda Mesleme b. Abdülmelik, Irak ve Horasan valiliğinden azledildi ve Şam'a gitti.

Azledilmesinin Sebebi

Ali b. Muhammed'in anlattığına göre azledilmesinin sebebi şöyledir: Mesleme Irak ve Horasan valisi olduktan sonra yukarıya haraç göndermedi. Bu sebeple Yezîd b. Âtike onu azletmek istedi. Ancak ondan utandığı için ona: "Yerine birini bırak ve gel," diye yazdı.

Rivayete göre Mesleme, Abdülazîz b. Hâtim b. Nu'mân'a danışarak İbn Âtike'yi ziyaret etmek istediğini söyledi. Abdülazîz ona: "Onu özledin mi? Sen neşeli ve coşkun bir adamsın. Sanırım yakında ona kavuşacaksın," dedi. Mesleme: "Muhakkak ziyaret etmem gerekir," dedi. Abdülazîz: "Görev yerini bırakıp gidince gelecek valiyle karşılaşacaksın," dedi. Mesleme yola çıktı. Dûrîn mevkiine varınca beş posta hayvanıyla yolculuk yapan Ömer b. Hübeyre ile karşılaştı. Ömer yanına gitti. Mesleme ona: "Nereye gidiyorsun ey İbn Hübeyre?" dedi. İbn Hübeyre: "Müminlerin Emîri beni Benî Mühelleb'in mallarına el koymaya gönderdi," dedi. İbn Hübeyre yanından ayrılınca Mesleme, Abdülazîz'e haber göndererek gelmesini istedi. Abdülazîz gelince Mesleme ona: "Görüyorsun İbn Hübeyre geldi," dedi. Abdülazîz: "Sana haber vermiştim," dedi. Mesleme: "Ancak Halife onu Benî Mühelleb'in mallarına el koymak için gönderdi," dedi. Abdülazîz: "Bu birincisinden daha şaşırtıcı-
[616] dır. Benî Mühelleb'in mallarına el koymak için Cezîre'den gönderiliyor," dedi. Çok geçmeden İbn Hübeyre'nin Mesleme'nin amillerini görevden aldığı ve onlara kaba davrandığı haberini aldı. Ferezdak da bu konuda şöyle dedi:

Kafile veda eden Mesleme'yi götürdü. Ey Fezâre otla, senin otlaman afiyet olmasın.

İbn Bişr azledildi. Ondan önce de İbn Amr azledilmişti. Herat'ın kardeşi de benzerini beklemektedir.

Bilirim ki Fezâre iş başına getirilse Eşca' da emîrliğe göz dikecektir.

Rabbinin kulları içinde ne onlar ne benzerleri Fezâre'nin nail olduğuna göz dikmelidir.

İbn Bişr ile Abdülmelik b. Bişr b. Mervân'ı, İbn Amr ile Muhammed Züşşâme b. Amr b. Velîd'i ve Herat'ın kardeşi ile Horasan amili Saîd Huzeyne b. Abdülazîz'i kastetmektedir.

Bu yılda Ömer b. Hübeyre, Rum diyarındaki Erminye'ye gazaya çıktı. Onları hezimete uğrattı ve çok sayıda esir ele geçirdi. Rivayete göre esir sayısı yedi yüzdü.

***

Davetin Başlaması

Rivayete göre bu yılda Meysere elçilerini Irak'tan Horasan'a gönderdi ve aynı yılda davet başladı. Bunun üzerine Benî Temîm'den Amr b. Bahîr b. Verkā es-Sa'dî, Saîd Huzeyne'ye geldi ve ona: "Burada kötü konuşan bazı insanlar var," dedi. Bunun üzerine Saîd onların üzerine adamlar göndererek onları huzuruna çağırıp onlara: "Necisiniz?" dedi. Onlar: "Tüccarız," dediler. Saîd: "Hakkınızda bazı iddialar var," dedi. Onlar: "Bilmiyoruz," dediler. Saîd: "Yoksa davetçi olarak mı [617] geldiniz?" dedi. Onlar: "İşimiz başımızdan aşkın, bu işe ayıracak vaktimiz yok," dediler. Saîd: "Bu insanları tanıyan var mı?" dedi. Bunun üzerine Horasan'da ikamet eden, çoğu Rebîa ve Yemen'den olan insanlar gelerek: "Biz onları tanırız. İstemediğin herhangi bir eylemleri olursa bizi sorumlu tut," dediler. Bunun üzerine Saîd onları serbest bıraktı.

***

Yezîd b. Ebî Müslim'in Afrika'da Öldürülmesi

Bu yılda –yüz iki yılında– Afrika Valisi Yezîd b. Ebî Müslim öldürüldü.

Öldürülmesinin Sebebi

Rivayete göre Yezîd b. Ebî Müslim, zimmet ehli olan ve vilayetlerde ikamet eden, aslı Sevâd bölgesinden olanlara Haccâc b. Yûsuf'un Müslümanlara yaptığı muamelenin aynısını yapmak istedi. Irak'ta köylerine ve beldelerine geri gönderdiği

insanlar, Müslüman oldukları hâlde Müslüman olmadan önce olduğu gibi onları cizyeye tâbi tuttu. Bu işe karar verince ona karşı komplo kurarak onu öldürdüler, ondan önce vali olan Ensarın azatlısı Muhammed b. Yezîd'i iş başına getirdiler. Bu zat Yezîd b. Ebî Müslim'in ordusunda bulunuyordu. Durumu Yezîd b. Abdülmelik'e yazdılar: "Biz itaatten çıkmadık. Ancak Yezîd b. Ebî Müslim, Allah'ın ve Müslümanların razı olmadığı şekilde bize muamele etti. Bu sebeple onu öldürdük ve senin amilini tekrar iş başına getirdik," dediler.

Yezîd b. Abdülmelik onlara: "Yezîd b. Ebî Müslim'in yaptıklarını onaylamıyorum," diye yazdı ve Muhammed b. Yezîd'in valiliğini onayladı.

***

Ömer b. Hübeyre b. Muayye b. Sükeyn b. Hadîc b. Mâlik b. Sa'd b. Adî b. Fezâre, Irak ve Horasan'a vali olarak atandı.

Bu yılda hac emîrliği görevini Abdurrahman b. Dahhâk yaptı. Ebû Ma'şer ve Vâkıdî bu görüştedir.

[618] Bu yılda Medine Valisi Abdurrahman b. Dahhâk, Mekke Valisi Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd ve Kûfe Valisi Muhammed b. Züşşâme idi. Kûfe Kādısı Kāsım b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ûd, Basra Valisi Abdülmelik b. Bişr b. Mervân, Horasan Valisi Saîd Huzeyne ve Mısır Valisi Üsâme b. Zeyd idi.

[619] **Hicretin 103. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

***

Saîd Huzeyne'nin Horasan Valiliğinden Azledilmesi

Bu yılda meydana gelen olaylardan biri de Ömer b. Hübeyre'nin Saîd Huzeyne'yi Horasan valiliğinden azletmesidir. Ali b. Muhammed'in üstatlarından naklettiğine göre Saîd Huzeyne'nin azledilmesinin sebebi şöyledir: Müceşşir b. Müzâhim es-Sülemî ve Abdullah b. Umeyr el-Leysî, Ömer b. Hübeyre'ye gelerek Saîd Huzeyne'yi şikâyet ettiler. Bunun üzerine Ömer, Saîd'i azletti ve yerine Saîd b. Amr b. Esved b. Mâlik b. Ka'b b.

Vakdân b. el-Harîş b. Ka'b b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa'yı atadı. Bu sırada Saîd Huzeyne, Semerkant Kapısı üzerinde gazada bulunuyordu. İnsanlar onun azledildiği haberini aldılar. Bunun üzerine geri döndü, Semerkant'ta bin süvari bıraktı. Nehâr b. Tevsia şu beyitleri dillendirdi:

Kavmimin gençlerine okların kuş tüyleriyle süslendiğini kim tebliğ edecek?

Allah Saîd'i başka bir Saîd ile değiştirdi. Bu Saîd kadınlara benzemez ve Kureyşli olan Saîd değildir.

Ravi dedi: Saîd el-Hareşî, Saîd Huzeyne'nin amillerine dokunmadı. Bir adam onun ahdini okurken yanlışlık yaptı. Saîd ona: "Sus. Duyduğunuz yanlışlar kâtibe aittir; Emîr ondan berîdir," dedi. Bunun üzerine şair şu beytiyle el-Hareşî'nin zafiyet içinde olduğunu ifade etmiştir.

Saîd'i Saîd ile değiştirdik. Ancak şansımız kötüdür ve takdir de böyle oldu.

***

Taberî dedi: Bu yılda Abbâs b. Velîd, Rum diyarında gazaya çıktı ve Resle adında bir şehri fethetti.

Bu yılda Türkler el-Lân'a baskın yaptılar.

Yine bu yılda Medine ile birlikte Mekke de Abdurrahman b. [620]
Dahhâk el-Fihrî'ye bağlandı.

Bu yılda Abdülvâhid b. Abdullah en-Nadrî, Tâif valiliğine getirildi ve Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd, Mekke valiliğinden azledildi.

Yine bu yılda Abdurrahman b. Dahhâk'a emir verilerek Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm ile Osman b. Hayyân el-Mürrî'yi bir araya getirmesi istendi.

Bu yılda hac işlerini Abdurrahman b. Dahhâk b. Kays el-Fihrî sevk ve idare etti. Ebû Ma'şer ve Vâkıdî böyle dediler.

Bu yılda Yezîd b. Âtike'nin Mekke ve Medine Valisi Abdurrahman b. Dahhâk idi. Tâif Valisi Abdülvâhid b. Abdullah en-Nadrî, Irak ve Horasan Valisi Ömer b. Hübeyre idi. Saîd b. Amr el-Hareşî, Ömer b. Hübeyre'ye bağlı olarak Horasan ami-

li olarak görev yapmaktaydı. Kûfe Kâdısı Kâsım b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ûd, Basra Kâdısı Abdülmelik b. Ya'lâ idi.

***

İbn Hübeyre'nin Saîd el-Hareşî'yi Horasan Amili Yapması

Bu yılda Ömer b. Hübeyre, Saîd b. Amr el-Hareşî'yi Horasan amilliğine atadı.

El-Hareşî'yi Horasan'a Atamasının Sebebi

Ali b. Muhammed üstatlarından naklen şöyle anlattı:

İbn Hübeyre Irak valisi olunca Yezîd b. Abdülmelik'e yazarak el-Akra muharebesinde başarı gösteren kişilerin adını yazdı. Ancak el-Hareşî'nin adını zikretmedi. Bunun üzerine Yezîd b. Abdülmelik: "el-Hareşî'yi neden zikretmedin?" dedi. Akabinde de İbn Hübeyre'ye: "el-Hareşî'yi Horasan'a vali olarak ata," diye yazdı. İbn Hübeyre, el-Hareşî'yi atadı. el-Hareşî yüz üç yılında öncü grubunun başında Müceşşer b. Müzâhim es-Sülemî olduğu hâlde yola çıktı. Horasan'a vardığında insanlar düşmanla karşı karşıya bulunuyorlardı. Karşılaşmada hezimete uğramışlardı. el-Hareşî onlara hitap ederek onları cihada teşvik etti ve şöyle dedi: "Sizler çokluğunuzla, silah ve
[621] teçhizatınızla değil belki Allah'ın yardımı ve İslam'ın izzetiyle savaşmaktasınız. Öyleyse güç ve kudret ancak Allah'tandır deyin." Sonra şu beyitleri dillendirdi:

Beni süvarilerin önünde mızraklarla vuruşurken görmezseniz Âmir'in evladı değilim.

Düşmanın büyük zorbasının kafasına keskin ve parlak kılıçla vuracağım.

Savaşlarda zafiyet ve zillet içinde değilim. Adamlarla vuruşmaktan da korkmam.

Babam her türlü yergiden uzak kaldı, dayım da önemli hâdiselerde hep hazırdır.

Ka'b kabilesi gözümün önünde canlanırsa, Benî Hilâl dağlar misali ortada dikilirse.

***

Soğdların Ülkelerinden Fergana'ya Göçmeleri

Bu yılda Saîd b. Amr el-Hareşî gelince Soğdlar ülkelerinden ayrılıp Fergana'ya gittiler ve buranın hükümdarından Müslümanlara karşı kendilerine yardım etmesini istediler.

Soğdlarla Fergana Hükümdarı Arasında Olup Bitenler

Ali b. Muhammed üstatlarından naklen şöyle anlattı:

Saîd Huzeyne döneminde Soğdlar Türklere yardım etmişlerdi. el-Hareşî vali olunca endişeye kapıldılar. Bu sebeple büyükleri yurtlarını terk etmeye karar verdiler. Ancak onların reisleri onlara: "Yapmayın ve haraç borcunuzu ona götürün. Sonraki dönemler için de haracınızı ödeme taahhüdünde bulunun. Topraklarınızı işlemeye ve istemesi hâlinde onunla gazaya çıkmaya söz verin, daha önceki hatalarınızdan dolayı özür dileyin. Gerekirse ona rehine verin," dedi. Onlar: "Razı olmayacağından endişe ediyoruz. Bu sebeple Hucende'ye gidip hükümdarına sığınacağız. Adama haber gönderip bizi affetmesini isteyecek ve hoşlanmayacağı bir şeye tevessü etmeyeceğimize dair ona teminat vereceğiz," dediler. Reisleri: "Ben sizden biriyim. Size yaptığım tavsiye sizin için daha hayırlıdır," dedi. Ancak onlar kabul etmediler ve Hucende'ye gitmek için yola çıktılar. Kârzenc, Keşşîn, Beyârkes, Sâbit ve İştâhan ehliyle çıktılar. Sonra Fergana Hükümdarı et-Târ'a haber göndererek onları koruma- [622]
sını ve şehrinde misafir etmesini istediler. Adam onların isteğini yerine getirmeyi düşündüyse de annesi ona: "Bu şeytanları şehrine alma. Onlara ikamet edecekleri bir beldeyi boşalt," dedi. Adam onlara haber göndererek: "Bana bir belde söyleyin ve kırk gün –bir rivayete göre de yirmi gün– mühlet verin, orayı sizin için boşaltayım. Dilerseniz İsâm b. Abdullah el-Bâhilî'nin semtini sizin için boşaltayım," dedi. Nitekim bu semti Kuteybe bırakmıştı. Onlar İsâm'ın semtini kabul ettiler, ona haber göndererek: "Orayı bizim için boşalt," dediler. Adam onlara: "Tamam, ama oraya girinceye kadar size bir taahhüdüm ve himayem söz konusu değildir. Siz oraya girmeden önce Araplar size saldırırsa sizi savunamam," dedi. Onlar kabul ettiler. Bunun üzerine söz konusu semti onlar için boşalttı.

Rivayete göre İbn Hübeyre onlar çıkmadan önce onlara haber göndererek yurtlarından ayrılmamalarını, diledikleri kişiyi onların başına getireceğini söyledi. Ancak kabul etmediler ve Hucende'ye gittiler. İsâm semti, Rüstâk Esfere beldesindeydi. Esfere ise Fergana Hükümdarı Bilâzâ'nın veliahtıydı.

Bir rivayete göre de Kârzenc onlara: "Size üç tavsiyem var. Bunları terk ederseniz helak olursunuz. Saîd Arap silahşorudur. Öncü olarak Abdurrahman b. Abdullah el-Kuşerî'yi has adamlarının başında gönderdi. Onu tespit edin ve öldürün. el-Hareşî olayı duyarsa sizin üzerinize gelmez," dedi. Ancak onlar onun bu tavsiyesini kabul etmediler. Adam onlara: "Şaş Nehri'ni geçin ve onlara: 'Ne istiyorsunuz?' diye sorun. Size icabet etmezlerse Sûyâb'a gidin," dedi. Onlar: "Hayır," dediler. Bunun üzerine "Öyleyse onlara verin," dedi.

Ravi dedi: Kârzenc ve Celenc Kayyi ahalisiyle, Ebâr b. Mâhnûn ve Sâbit İştîhan ahalisiyle, Beyârkes ve Seskes bellerinde altın kuşak olduğu hâlde bin adamla ve Buzmâcen dihkânlarıyla göç ettiler. Dîvâşnî Buncîkes ehliyle Ebgar Kalesi'ne göç ederken Kârzenc ve Soğdlar da Hucende'ye göçtüler.

***

Altıncı Cildin Sonu

DİZİN

A

Abbâd 76, 77, 108, 122, 168
Abbâd b. Husayn 76, 106, 108, 109, 111, 117, 118, 121, 167, 174, 353
Abbâs b. Sehl 83, 84
Abbâs b. Velîd 462, 467, 469, 497, 512, 521, 522, 618, 622, 623, 624, 628, 636, 653
Abdullah 132, 438, 555, 602, 623
Abdullah b. Abdülmelik 373, 374, 390, 411, 442, 469
Abdullah b. Ahmed 93, 95, 101, 581, 601, 602
Abdullah b. Alkame 230, 232, 239, 242, 246, 314, 316, 319, 320, 323
Abdullah b. Âmir 131, 181, 366, 368, 368, 395, 396, 407
Abdullah b. Büdeyl 436, 440
Abdullah b. Ca'de 69, 111, 112, 119
Abdullah b. Ebî Usayfîr 256, 267
Abdullah b. Ehtem 482, 555, 557
Abdullah b. ez-Zübeyr 13, 14, 41, 82, 86, 91, 104, 108, 125, 130, 132, 151, 165, 166, 177, 180, 191, 192, 193, 195, 196, 208, 223, 446, 447
Abdullah b. Fadâle 170, 400
Abdullah b. Haccâc 450, 522
Abdullah b. Hamle 47, 49
Abdullah b. Havzân 540, 541
Abdullah b. Hâzim 87, 91, 132, 155, 165, 193, 195, 196, 425, 430
Abdullah b. Hemmâm 153, 451
Abdullah b. Kâmil 11, 20, 22, 40, 55, 56, 66, 67, 69, 71, 107
Abdullah b. Kennâz 260, 308, 313
Abdullah b. Kurâd 28, 49, 56, 105, 111, 113, 121
Abdullah b. Mes'ade 162, 163
Abdullah b. Mes'ûd 197, 227
Abdullah b. Mutî' 11, 13, 14, 23, 35, 166
Abdullah b. Mübârek 93, 101, 593
Abdullah b. Müslim 453, 454, 509, 510, 544
Abdullah b. Nevf 96, 116
Abdullah b. Ömer 12, 549
Abdullah b. Rizâm 368, 375, 386, 389
Abdullah b. Safvân 166, 209
Abdullah b. Şeddâd 11, 13, 20, 25, 42, 43, 44, 69, 111, 121, 122, 410
Abdullah b. Şerîk en-Nehdî 57, 116
Abdullah b. Umeyr el-Leysî 131, 652
Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd 41, 132, 155
Abdullah b. Yezîd 12, 13, 14, 41, 158, 164, 173, 389
Abdullah b. Züheyr 98, 319, 320, 322, 323, 647
Abdu Rabbih el-Kebîr 325, 327, 328, 332, 333, 344, 359
Abdurrahman 227, 229, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 278, 354, 355, 359, 361, 362, 363, 368, 369, 371,

384, 389, 390, 392, 394, 395, 399, 415, 416, 417, 465, 472, 474, 483, 485, 486, 488, 490, 491, 498, 501, 537, 606, 622
Abdurrahman b. Abbâs 369, 372, 375, 396, 397, 431
Abdurrahman b. Abdullah 97, 98, 103, 150, 593, 594, 595, 640, 641
Abdurrahman b. Cündeb 261, 263, 264, 270, 276, 281
Abdurrahman b. Dahhâk 606, 607, 608, 622, 652, 653
Abdurrahman b. Ebî Leylâ 375, 382, 393
Abdurrahman b. el-Eş'as 128, 396
Abdurrahman b. el-Garik 261, 279
Abdurrahman b. Mihnef 24, 37, 52, 53, 54, 56, 59, 63, 106, 117, 118, 139, 213, 214, 225, 226, 227, 228, 278
Abdurrahman b. Muhammed 121, 122, 129, 188, 189, 270, 285, 359, 365, 366, 367, 372, 374, 389, 392, 394, 395, 396, 400, 405, 416, 419, 423, 517, 625, 635
Abdurrahman b. Müslim 465, 471, 483, 485, 501, 545
Abdurrahman b. Nuaym 592, 593, 594, 595, 599, 601, 603, 605, 619, 622
Abdurrahman b. Saîd 23, 29, 37, 40, 41, 46, 47, 52, 53, 56, 59, 64, 144
Abdurrahman b. Süleym 375, 617, 638
Abdurrahman b. Şüreyh 17, 19, 111, 112
Abdurrahman b. Ubeyd 62, 346
Abdurrahman b. Uzeyne 367, 475, 521
Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem 156, 161
Abdüla'lâ b. Abdullah b. Âmir 260, 263, 613
Abdülazîz b. Abdullah 184, 186, 187, 552, 559, 577, 586, 622, 652, 653
Abdülazîz b. Bişr 131, 168, 170
Abdülazîz b. Câriye 341, 342
Abdülazîz b. el-Hâris 543, 545
Abdülazîz b. Mervân 160, 161, 441, 442, 446, 524
Abdülazîz b. Velîd 482, 512, 513, 521, 535, 584
Abdülcebbâr b. Umâre 209, 606
Abdülcebbâr b. Yezîd b. er-Reba' 477, 478
Abdülhamîd 601, 608, 612, 618
Abdülhamîd b. Abdurrahman 585, 586, 587, 608, 611, 616, 617, 621, 622, 625
Abdülkays 67, 73, 77, 111, 170, 394, 397, 398, 537, 539, 541, 551, 613
Abdülmelik b. Bişr b. Mervân 639, 651, 652
Abdülmelik b. Disâr 640, 643
Abdülmelik b. Mervân 14, 80, 82, 124, 132, 142, 149, 150, 151, 155, 156, 166, 173, 175, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 193, 194, 209, 210, 214, 216, 219, 224, 230, 239, 259, 265, 275, 276, 278, 306, 313, 321, 336, 344, 345, 349, 363, 372, 441, 447, 448, 450, 495

Abdülmelik b. Misma' 613
Abdülmelik b. Mühelleb 393, 454, 534, 554, 555, 612, 624
Abdülmelik b. Selâm 559
Acemler 110, 289, 316, 426, 429, 431, 432, 434, 436, 438, 458, 503, 504, 505, 532, 536, 541, 544, 548, 573, 643
Adî b. Adî b. Umeyre 235, 260
Adî b. Ertât 585, 586, 588, 589, 590, 611, 612, 613, 615, 617, 633
Adî b. Hâtim 71, 72
Adî b. Umeyre 242, 244
Adî b. Vettâd 317, 319, 320, 321, 322, 323
Afrika 510, 511, 521, 550
Ahmed b. Sâbit 224, 276, 344, 346, 349, 355, 366, 382, 411, 415, 446, 447, 454, 461, 466, 469, 475, 493, 496, 512, 521, 523, 552, 559, 577, 578, 595, 597, 622
Ahmed b. Züheyr 75, 142, 560, 566
Ahmer b. Hedîc 35, 64
Ahmer b. Şümeyt 11, 13, 19, 20, 22, 27, 37, 43, 55, 56, 57, 69, 107, 128
Ahmes 34, 44
Ahnef 77, 130, 131
Ahnef b. Abdullah el-Anberî 337, 342, 343
Ahnef b. Kays 77, 78, 79, 90, 106, 111
Ahram 457, 464
Ahron 357, 424, 452, 453
Ahvaz 131, 133, 134, 141, 176, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 214, 301, 330, 346, 353, 366, 414, 618
Âişe bint Muâviye 161, 448
Akîl b. Şeddâd 271, 272
Akk 394, 637
Akra 618, 622, 624, 629, 637
Ali 15, 39, 41, 95, 101, 115, 127, 142, 197, 232, 244, 382, 456, 499
Ali b. Asma' 167, 170
Ali b. Hüseyin 70, 73, 456, 520
Ali b. Mâlik el-Cüşemî 97, 99
Ali b. Muhâcir 435, 437
Ali b. Muhammed 75, 86, 88, 104, 129, 130, 131, 142, 167, 174, 176, 178, 179, 181, 182, 193, 336, 345, 350, 355, 356, 376, 378, 380, 397, 413, 420, 423, 424, 426, 443, 447, 448, 452, 456, 457, 459, 464, 467, 469, 482, 487, 497, 500, 513, 522, 524, 528, 529, 534, 535, 537, 553, 554, 557, 558, 560, 562, 566, 567, 573, 574, 577, 578, 590, 593, 595, 599, 603, 640, 641, 648, 650, 652, 654, 655
Ali b. Mücâhid 142, 473, 487, 488, 490, 497, 500, 568, 570, 572, 577, 590, 599
Âliye 111, 539, 613
Âliye ehli 111, 112, 539
Âmir b. Ameysel 625, 631
Âmir b. Esved 75, 162
Âmir eş-Şa'bî 19, 23, 59, 375, 401, 586
Ammâr b. Yezîd el-Kelbî 285, 286
Amr 158, 160, 162, 163, 429
Amr b. Haccâc 34, 35, 53, 60

Amr b. Hâlid 343, 382, 429
Amr b. Hureys 24, 36, 183, 184, 211, 214, 215, 371
Amr b. Kays 562, 563, 588
Amr b. Müslim 482, 490, 507
Amr b. Saîd 156, 157, 158, 160, 163, 165, 172, 222, 223, 442
Âmül 425, 453, 458, 460, 473, 492, 639
Anbese b. Saîd 162, 222, 223, 293, 297, 411, 415, 598
Aneze 239, 240
Antakyalılar 457, 563
Arafat 153, 192, 466, 559
Araplar 120, 129, 143, 197, 438, 631
Ârime 339, 342, 343
Asbahan 133, 134, 139, 141, 171, 180, 316, 317, 319, 517
A'şâ 95, 109, 113, 362, 402, 630
Aşağı Fırat 256, 260, 261
A'şâ Hemdân 68, 94, 419
Atâ 518
Atâ b. Ebi's-Sâib 341, 342, 343, 399
ateş mabedi 492, 605
Atıyye el-Anberî 353, 362
Attâb b. Verkā 139, 140, 171, 173, 190, 227, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 288
Attâb el-Lakva 336, 337, 341
Avâne 45, 104, 156, 157, 160, 162, 163, 164, 165, 167, 412, 449
A'yen 259, 263, 264, 267, 294, 296
Aylân 152, 505
Aynüttemr 147, 170, 261, 280, 281, 372, 538, 589, 590
Ayn Verde 45, 76, 155
Ayyâş 153, 490
Azerbaycan 40, 79, 130, 241, 257, 468, 482, 517, 585

B

Bâbil Mehrûz 243, 244, 257, 277
Bâcümeyra 94, 166, 172
Bağdat 256, 267
Bâhile 170, 482, 486, 492, 505, 507, 536, 545, 546, 617, 640, 642
Bâhilî 509, 549
Bâhilîler 453, 465, 467, 472, 473, 486, 492, 497, 500, 503, 504, 508, 532
Bahîr 194, 193, 194, 195, 216, 217, 218, 336, 337, 340, 341, 342, 343, 356, 357, 358
Bahreyn 131, 191, 210, 338, 629, 634
Bâsar 88, 90
Basra 13, 14, 37, 61, 63, 65, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 91, 103, 104, 105, 106, 109, 111, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 139, 141, 147, 151, 155, 165, 167, 168, 169, 171, 174, 176, 177, 178, 181, 182, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 195, 197, 210, 211, 212, 214, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 257, 260, 276, 301, 344, 347, 349, 350, 355, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 375, 382, 392, 394, 408, 410, 453, 454, 462, 465, 475, 476, 516, 521, 523, 552,

556, 563, 565, 571, 577, 585, 586, 588, 602, 611, 612, 613, 616, 621, 622, 623, 626, 627, 629, 633, 634, 638, 639, 652, 654
Basralılar 75, 109, 110, 116, 122, 210, 212, 213, 224, 226, 353, 366, 369, 372, 612, 613, 618, 620, 623
Batîn 230, 265, 287, 295, 296, 297
Bâzâm 334, 489
Bâzegīs 413, 414
Becîle 24, 53, 54, 108, 109, 323, 613
Bedir 62, 550
Behüresîr 280, 308
Bekir 77, 381
Bekir b. Vâil 106, 111, 135, 168, 177, 180, 217, 241, 286, 296, 357, 369, 395, 538, 539, 612, 613, 623
Bekir kabilesi 541, 551
Belh 378, 379, 435, 438, 439, 453, 465, 467, 473, 474, 483, 488, 490, 491, 572
Belh Nehri 350, 425, 433, 498, 541, 646
Benî Adî 76, 91, 460, 548
Benî Adî b. Ka'b 13, 585
Benî Akīl b. Mes'ûd 633
Benî Âmir 193, 385, 544
Benî Avf 357, 358
Benî Avf b. Sa'd 193, 356
Benî Ce've 175
Benî Dabbe 119, 327, 544, 545, 591
Benî Dübey'a 66, 461
Benî Dühmân 67, 197
Benî Ebi'l-Âs 183, 375, 450
Benî el-Amm 543, 571
Benî Esed 44, 74, 170, 171, 193, 204, 207, 223, 410, 493, 537, 543, 649
Benî Hanîfe 31, 121, 357, 400, 595
Benî İsrâil 93, 99
Benî Kays b. Sa'lebe 189, 191, 369, 612
Benî Mahzûm 190, 468, 493, 525
Benî Mervân 132, 158, 374, 403, 588, 620, 626, 629, 634
Benî Muhallem 233, 234
Benî Mürre 304, 630
Benî Müslim 510, 546
Benî Nasr 239, 339, 406
Benî Nasr b. Muâviye 334, 404
Benî Nehd 28, 59
Benî Saîd 162, 163
Benî Sedûs 505, 576
Benî Selûl Meydanı 53, 54
Benî Süleym 29, 90, 153, 193, 195, 256, 425
Benî Şeybân 236, 540, 587, 610
Benî Tağlib 283, 284, 285, 461
Benî Temîm 76, 78, 86, 87, 88, 90, 106, 111, 168, 170, 194, 200, 228, 259, 263, 285, 326, 339, 340, 341, 342, 363, 371, 394, 416, 425, 431, 470, 471, 540, 547, 548, 550, 553, 612, 614, 616, 619, 623, 632, 642, 647, 648, 651
Benî Teym b. Şeybân 233, 240, 241, 303
Benî Teymullah b. Sa'lebe 125
Benî Ümeyye 51, 154, 155, 162, 164, 181, 205, 516, 599, 626
Benî Vâil 542, 543, 545
Benî Virse 235, 256

Benî Yerbû' 370, 416
Benî Yeşker 170, 224
Berâ b. Kabîsa 317, 319, 320, 325, 326
Berâcime 502, 506
Berâz er-Rûz 249, 251, 252
Beşîr b. Cerîr b. Abdullah 53, 56
Bett 270, 271
Beyârkes 655, 656
Beyâsân 567, 570, 571
Bikend 458, 460
Bilâl 68, 118
Bistâm 147, 148, 228, 384, 389, 392, 393, 410, 587, 609, 610
Bişr 188, 212, 213, 219, 224, 330
Bişr b. Gālib 262, 263
Bişr b. Îsâ 490, 567
Bişr b. Mervân 180, 185, 188, 190, 195, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 219, 259, 278
Bişr Meydanı 24, 28, 53
Bîverd 474, 482
Buhara 337, 351, 425, 426, 431, 458, 460, 467, 468, 469, 470, 473, 491, 492, 501, 507, 513, 522, 568, 639
Buharalılar 338, 431, 434, 458, 460, 472, 503
Buhayre 567, 568, 569
Buhterî Ebû Abdullah 644
Burûkān 473, 474
Butnân Habîb 142, 155, 156, 165, 166
Bükeyr 216, 218, 321, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 356, 357, 359, 410, 428
Bükeyr b. el-Becelî 316, 321, 323
Bükeyr b. Vişâh 193, 195, 211, 215, 216, 217, 336, 340, 356, 428

C-Ç

Câbir b. Esved b. Avf 155, 182, 446
Ca'de b. Hübeyre 93, 95
Ca'fer 214, 227, 335
Cahiliye 51, 154, 164, 179, 183, 275, 538
Cebele 351, 383, 384
Cebele b. Ferrûh 456, 490, 535
Cebele b. Zahr 375, 376, 382, 383, 384, 385
Cehm 563, 590, 591, 640
Cehm b. Zahr 471, 514, 546, 554, 568, 574, 575, 576, 590, 640
Celûlâ 146, 237, 270
Cemâcim 374, 401
Cemâcim vakası 336, 363, 392
Cerîr 526, 534, 535, 580, 645
Cerm 341, 363
Cerrâh b. Abdullah 376, 462, 475, 521, 586, 589, 590, 593, 595, 618, 636
Cevn b. Ka'b el-Hemdânî 148, 149, 150
Cezîre 45, 67, 74, 97, 103, 124, 130, 141, 230, 235, 237, 588, 618, 621, 622
Cezl b. Saîd 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 256, 267, 268, 269, 273
Cibgūyeh 474, 484, 485, 487, 488
Cîreft 325, 328
cizye 413, 436, 510, 591, 652
Cu'fî 26, 52, 58, 148, 546, 590
Cufriyye 168, 169
Cûhâ 40, 47, 134, 145, 237, 241, 244, 245, 247, 250, 267, 270, 300, 307
Cüheyne 38, 67

Cürcan 563, 565, 566, 567, 568, 570, 571, 572, 573, 575, 576, 577, 590
Cürcanlılar 565, 566, 567, 572, 575, 590
Çin 338, 487, 528, 529, 532, 550
Çin Kralı 465, 529, 530

D

Dâbık 561, 562, 578, 581, 598
dağlık bölge 239, 240, 281, 318, 325, 621
Dahhâk 435, 436
Dakūkā 257, 269
Dârâ 103, 230, 233, 235
Dârü'r-Rızk 77, 253, 296, 297, 298
Dâvûd b. Kahzem 180, 189, 190
Dâvûd b. Süleyman 552, 581
Dehlek 589, 596
Delhem el-Murâdî 148, 149
Derâbcird 185, 186
Deskere 237, 242, 288, 313, 314
Deylemliler 30, 109, 565, 571, 620
Deyr Abdurrahman 92, 137, 246, 268
Deyr Bîrmâ 247, 249
Deyr Ebî Meryem 250, 252, 273, 275
Deyr Sem'ân 596, 597, 598, 605
Deyrülcâselik 173, 176, 177
Deyrülcemâcim 372, 388, 391
Deyrülcemâcim vakası 314, 371, 412
Deyr Yezdicerd 247, 248, 313
Dımaşk 155, 156, 157, 158, 165, 276, 447, 464, 508, 524, 528, 585, 598
Dırâr b. Husayn 216, 341, 342, 458, 486, 541
Dicle 114, 134, 166, 252, 256, 257, 280, 298, 300, 308, 409, 411
Dihistan 563, 564, 565, 567, 570
Düceyl 365, 392, 409
Düceyl el-Ahvaz Köprüsü 301

E

Ebân b. Osman 276, 344, 347, 349, 355, 367, 381, 382, 411
Ebnâ 356, 358
Ebred b. Kurre er-Reyâhî 147, 148
Ebred b. Kurre et-Temîmî 375, 389
Ebreşehr 193, 217, 474, 482, 570
Ebû Abdullah el-Cedelî 85, 86, 87
Ebû Akīl ailesi 400, 534
Ebû Amre 41, 61, 62, 68, 70
Ebû Amr el-Uzrî 292, 298
Ebû Âsım 181, 518
Ebû Bahr 130, 173
Ebû Bekir 136, 197, 206, 518
Ebû Bekir b. Abdurrahman 455, 463, 494, 521, 607
Ebû Bekir b. Abdülazîz 443, 581
Ebû Bekir b. Amr b. Hazm 461, 512, 514, 533, 552, 595, 606, 607, 653
Ebû Bekir b. Ayyâş 259, 517
Ebû Bekir b. Ebî Mûsâ 475, 521, 552
Ebû Bekir el-Hüzelî 408, 569
Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ 267, 349, 355, 367
Ebû Ca'fer 45, 75, 80, 85, 87, 91, 93, 128, 129, 142, 151, 153, 155, 178, 184, 201, 209, 211, 306, 324, 333, 336, 344, 359, 371, 380, 500, 520, 533, 577, 590,

595, 603, 608, 611, 622, 630, 639
Ebû Cenâb el-Kelbî 54, 124
Ebû Füdeyk 191, 210, 217, 266
Ebû Hafs 489, 499, 551, 554, 567, 598
Ebû Hakîm 59, 228
Ebû Hüreyre 139, 140
Ebû İshak 40, 63, 78, 86, 95, 110, 212, 363, 442
Ebû Kalûs 57, 58
Ebû Kāsım 114, 115
Ebû Katîfe b. Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt 450, 612
Ebû Küreyb 517, 518
Ebû Mâlik 546, 556
Ebû Ma'şer 224, 276, 344, 346, 349, 355, 367, 382, 411, 415, 446, 447, 454, 461, 466, 469, 475, 494, 496, 512, 521, 523, 552, 559, 577, 578, 595, 597, 622, 652, 653
Ebû Miclez 592, 593, 603
Ebû Mihnef 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 23, 24, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 75, 79, 80, 82, 84, 86, 91, 93, 95, 96, 100, 101, 102, 105, 109, 110, 113, 115, 116, 117, 123, 124, 125, 126, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 141, 184, 212, 213, 224, 226, 228, 230, 232, 234, 236, 239, 240, 242, 246, 247, 248, 249, 250, 254, 256, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 270, 272, 274, 276, 281, 282, 283, 286, 287, 288, 290, 292, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 314, 316, 318, 319, 320, 322, 323, 325, 326, 333, 345, 347, 352, 354, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 370, 371, 374, 376, 382, 383, 384, 385, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 400, 401, 402, 404, 409, 415, 416, 417, 418, 423, 475, 537, 545, 548, 553, 554, 557, 563, 566, 573, 574, 575, 578, 588, 589, 596, 597, 611, 613, 620, 622, 624, 626, 628, 629, 630, 631, 632
Ebû Muhammed ez-Zemmî 376, 377
Ebû Mûsâ 37, 38, 39, 63, 131, 196
Ebû Mutarrif 470, 543, 547, 548
Ebû Mu'temir 86, 87
Ebû Münzir 207, 209
Ebû Nimrân 66, 113
Ebû Nuaym 177, 304
Ebû Osman 28, 35, 405
Ebû Ru'be 626, 629, 632
Ebû Safvân 207, 490, 567
Ebû Saîd 29, 329, 435, 538, 621
Ebû Saîd es-Saykal 29, 30, 47, 66, 96
Ebû Saîd Muâviye b. Haccâc et-Tâî 642, 646
Ebû Sâlih 94, 577
Ebû Sâsân 505, 540
Ebû Talha 326, 614
Ebû Ubeyde 266, 417, 524, 536, 546, 549, 556, 579, 587, 608

Ebû Uyeyne 565, 571, 599
Ebû Verd 289, 296
Ebû Yezîd es-Seksekî 299, 301, 304, 374, 376, 384, 391
Ebû Zeyd 167, 168, 169, 174, 176, 177, 181, 219, 294, 442, 447, 448
Ebû Züheyr 141, 184, 224, 226
Ebû Zür'a 441, 442
Ebü'l-Ahvas 97, 227
Ebü'l-Alâ 468, 469
Ebü'l-Buhterî 375, 383, 384, 388, 393
Ebü'l-Cehm 334, 335, 391, 571
Ebü'l-Durays 259, 263, 264, 267
Ebü'l-Eş'ar 38, 95
Ebü'l-Hasan 147, 167, 168, 169, 178, 209, 216, 222
Ebü'l-Hasan el-Cüşemî 456, 509, 537
Ebü'l-Hasan el-Horasânî 554, 557
Ebü'l-Heyyâc 457, 485, 648
Ebü'l-Muhârik 132, 133, 345, 347, 359, 388, 423, 475
Ebü'l-Zeyyâl 457, 459, 460, 468, 469, 473, 497, 499, 508, 509, 529, 537, 542, 548
Ebü's-Salt 29, 47, 66, 96, 363
Ebü's-Serî 490, 545, 558, 594
Ebü'z-Zinâd 204, 585
Ebü'z-Zübeyr el-Hemdânî 113, 365, 366, 367, 371, 382, 383
Ehl-i beyt 20, 21, 23, 39, 59, 70, 73, 81, 84, 85, 103, 108
Emeviler 508, 620
Enbar 150, 257, 280, 298, 299, 307, 623
Endülüs 496, 510, 511, 521, 525, 553
Endülüs gazası 482, 496
Ensar 125, 606, 652
Erbâ 98, 107, 613, 624
Erminye 40, 211, 561, 651
Esed 42, 46, 92, 214, 272, 624
Esmâ b. Hârice 37, 138
Esved b. Cerâd el-Kindî 17, 92
Esved b. Sa'd el-Hemezânî 318
Eyyûb b. Hakem 370, 392, 454
Eyyûb b. Süleyman 562, 577
Ezârika 133, 138, 140, 141, 184, 185, 186, 188, 189, 191, 212, 225, 226, 324, 333, 345, 559
Ezd 53, 59, 77, 95, 106, 111, 112, 136, 152, 168, 169, 186, 229, 325, 328, 332, 366, 470, 471, 478, 539, 541, 548, 550, 551, 565, 590, 612, 613, 619, 625, 636

F

Fadl b. Âmir 233, 264, 285
Fars 133, 134, 187, 190, 266, 325, 362, 363, 368, 475, 482, 532, 618, 621, 634
Fedâle 239, 240
Ferezdak 169, 405, 406, 420, 477, 546, 549, 550, 580, 613, 614, 616, 623, 650
Fergana 507, 513, 529, 655
Fergana İhşâdı 501, 505
Ferganalılar 465, 502
Ferve b. Lakīt 234, 247, 262, 263, 264, 276, 281, 282, 286, 290, 300, 302, 303, 304
fey 14, 15, 34, 51, 52, 221, 232
Feyrûz 405, 406, 407, 567
Fırat 56, 99, 110, 125, 128, 253, 257, 280, 288, 296, 353, 390, 413, 618, 622, 623, 627

Filistin 198, 420
Fil şehri 498, 499, 500
Firavun 99, 104, 361
Firyâb 467, 474, 482, 491
fitne 142, 220, 287, 385, 400, 516, 557, 582, 592, 626, 635
Fudayl b. Hadîc 11, 40, 92, 93, 101, 102, 110, 117, 137, 246, 364
Fudayl b. Hudeyc el-Kindî 32
Furât b. Zahr b. Kays 58, 60

G

Ganî 74, 542, 545
Garrâ bint Dırâr 545, 546
Gassân 550, 638
Gatafân 550, 642
Gavzek 492, 503, 504, 505, 507, 508
Gazâle 239, 291, 294, 297, 464, 497, 513

H

Habîb b. Abdurrahman 298, 299, 301
Habîb b. Abdurrahman el-Hakemî 278, 286, 306
Habîb b. Mühelleb 228, 454, 480, 628
Habîb b. Münkız es-Sevrî 40, 92
Haccâc b. Câriye 147, 314, 315, 316, 320, 321, 322, 323, 375, 385, 564
Haccâc b. Nâşib el-Adevî 88, 89
Haccâc b. Yûsuf 123, 128, 191, 211, 215, 218, 219, 224, 226, 254, 276, 308, 313, 321, 344, 347, 352, 355, 367, 381, 400, 419, 446, 454, 462, 469, 475, 515, 522, 535, 651
Haccâr b. Ebcer 27, 59, 64, 149, 171, 173
Hacûn 192, 208
Hadramevt 68, 139, 260, 268
Hadre b. Abdullah el-Ezdî 137
Hakan 370, 471, 505, 506, 636, 642
Hakem 448, 590
Hakem b. Eyyûb 223, 301, 365
Hakem b. Hişâm 75, 95
Hakeme Çarşısı 281, 282
Hâlid 168, 169, 171, 187, 189, 297, 298
Hâlid b. Abdullah 167, 178, 182, 185, 188, 189, 190, 191, 195, 210, 211, 214, 217, 223, 346, 465, 468, 492, 493, 496, 511, 518, 521, 552, 613
Hâlid b. Attâb 291, 295, 296, 298, 324
Hâlid b. Bermek 200, 453
Hâlid b. Nüheyk 252, 254, 271, 273
Hâlid b. Sabîh 570, 572
Hâlid b. Yezîd 165, 171, 181, 364, 571, 574
Hâlid el-Kasrî 199, 468, 519
Hallâd b. Yezîd 294, 304
Hamel b. Mâlik el-Muhâribî 65, 66
Hamrâ 31, 33, 66, 614
Hamza 130, 131, 132, 315, 318, 543
Hamza b. İbrâhim 487, 488, 543, 547
Hamza b. Mugīre 307, 315, 318
Hanbel b. Ebî Harîde 487, 488, 490, 497
Hânî b. Kays 86, 87
Hânîcâr 257, 267
Hânikīn 237, 242, 243, 270

haraç 14, 106, 123, 141, 148, 150, 185, 188, 250, 271, 287, 318, 319, 347, 349, 354, 367, 398, 417, 453, 482, 491, 492, 504, 532, 534, 553, 560, 561, 565, 567, 591, 594, 602, 640, 650, 655
Harb b. Ümeyye 196, 370
Harem 86, 174, 180, 192
Harezm 423, 497, 498, 500, 501, 505, 509, 510, 513, 533, 567
Harezm Hükümdarı 497, 500
Harezmliler 423, 503
Hârice b. Zeyd 455, 463
Hâricîler 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 210, 213, 219, 225, 226, 227, 230, 235, 236, 244, 246, 250, 260, 293, 295, 297, 299, 302, 325, 326, 327, 345, 377, 426, 608, 616
Hâris 138, 203, 204, 206, 207, 209, 242, 446, 447, 481, 581, 597, 598
Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa 13, 14, 82, 91, 104, 132, 137, 138, 139, 141
Hâris b. Ka'b 32, 33
Hâris b. Umeyre 237, 238, 242
Harûrâ 111, 115, 116
Harûriyye 219, 249, 586
Harzemşah 498, 499, 510
Has'am 44, 49, 53, 74, 108, 113, 313, 385, 390, 613
Hasan b. Hammâd 78, 578
Hasan b. Rüşeyd 88, 452, 459, 490, 497, 500, 535, 542, 549, 554
Hasan el-Basrî 620, 626, 627
Hasîre b. Abdullah 14, 29, 36, 40, 115, 116, 138, 184, 283
Hassân b. Fâid 33, 37, 53, 57
Hassân b. Ma'den et-Tâî 642
Hassân b. Mahdûc 31
Hassân b. Mâlik b. Bahdel el-Kelbî 157, 159
Hâşimî 398, 400
Havârî b. Ziyâd 617, 630
Havlâyâ 150, 240, 270
Havlâyâ Nehri 270, 272
Havşeb 75, 258, 407, 412
Havşeb b. Yezîd 118, 296, 412
Havşeb el-Bersemî 92, 95
Hayyân 305, 306, 540, 541, 544, 572, 648, 649
Hayyân en-Nebatî 472, 510, 544, 548, 572, 628
Helkām b. Nuaym 399, 400, 407
Hemdân 15, 35, 42, 45, 46, 52, 58, 64, 68, 78, 82, 83, 92, 103, 113, 122, 144, 178, 214, 272, 285, 362, 371, 543, 624
Hemdânlılar 113, 127, 254
Hemezân 180, 307, 315, 318
Herat 293, 396, 397, 398, 415, 431, 474, 482, 642, 650, 651
Hevâzin 42, 44, 550
Heysem b. Adî 174, 196, 199
Heysem b. Vâkıd 581, 597
Hezâresb 498, 499
Hicaz 37, 45, 104, 120, 541
Hidâş 171, 409
hilafet 450, 451
Himyer 158, 637
Hind bint el-Mütekellife 115, 116
Hindistan 525, 528
Hirakle 467, 521

Hîre 110, 125, 223, 256, 286, 618, 633, 635, 636
Hişâm 46, 115, 133, 196, 199, 224, 226, 230, 239, 253, 276, 288, 292, 301, 306, 333, 345, 347, 352, 371, 385, 391, 400, 412, 418, 445, 456, 475, 478, 563, 574, 578, 584, 597, 598, 613, 620, 622, 624, 628, 629, 637
Hişâm b. Abdurrahman 75, 95, 110
Hişâm b. Abdülmelik 457, 583, 584
Hişâm b. Eyyûb b. Abdurrahman b. Ebî Akîl 370, 394, 400
Hişâm b. Hübeyre 91, 132, 155, 165, 195, 211, 218
Hişâm b. İsmâil 445, 446, 454, 455, 456
Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî 382, 411, 415, 445, 446, 454
Hişâm b. Muhammed 11, 23, 45, 79, 80, 91, 95, 96, 132, 136, 156, 184, 301, 367, 382, 415, 423, 524, 553, 563, 573, 575, 588, 596, 606, 611, 624
Hişâm b. Müsâhik 611, 612
Hît 280, 372
Horasan 87, 88, 91, 132, 155, 165, 174, 193, 195, 196, 199, 200, 211, 215, 216, 217, 218, 219, 276, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 349, 355, 356, 357, 364, 367, 376, 381, 382, 396, 397, 407, 410, 415, 419, 421, 422, 423, 424, 427, 428, 430, 431, 435, 438, 452, 453, 454, 460, 462, 474, 475, 477, 478, 490, 505, 510, 521, 534, 535, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 548, 550, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 560, 563, 566, 567, 568, 573, 575, 586, 589, 590, 592, 593, 594, 595, 599, 601, 603, 617, 621, 622, 624, 638, 639, 641, 642, 649, 650, 651, 652, 653, 654
Horasanlılar 216, 396, 438, 488, 594
Hucende 513, 655, 656
Hudayn 64, 422, 423, 505, 540, 546, 548
Huleys eş-Şeybânî 399, 507, 642
Hulm Kısığı 473, 475, 483
Hulvan 40, 41, 247, 248, 249, 314, 315, 323, 537, 635
Humeyd b. Abdülmelik 613, 617
Humeyd b. Hureys 96, 156, 157, 158, 160
Humeyd b. Müslim 12, 23, 24, 29, 59, 67, 228
Humrân 168, 170, 181, 182, 197, 256
Humuslular 199, 207, 588
Hunâsıra 598, 603
Hureys 157, 340, 378, 379, 431, 432, 433
Hureys b. Kutbe 430, 432, 433
Huzâa 339, 343, 378, 428, 595
Huzâalılar 429, 436
Huzeyme b. Nasr 32, 33, 34, 227
Hübeyre530, 531, 532
Hüreym 340, 471, 542
Hüreym b. Ebî Tahme 542, 543, 571

Hüseyin 18, 20, 42, 45, 58, 59, 60, 62, 65, 66, 68, 71, 72, 74, 80, 86, 98, 101, 406
Hüzeyl b. Züfer 181, 548, 597, 628

I-İ
Irak 45, 49, 82, 96, 124, 132, 133, 151, 156, 164, 166, 172, 178, 181, 182, 192, 219, 222, 278, 279, 306, 345, 349, 352, 355, 359, 361, 362, 367, 373, 390, 399, 402, 407, 412, 415, 423, 431, 435, 446, 447, 454, 462, 475, 511, 515, 520, 521, 522, 534, 537, 539, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 585, 586, 587, 588, 590, 595, 601, 622, 650, 651, 652, 653, 654
Iraklılar 171, 173, 174, 176, 183, 327, 364, 365, 367, 373, 375, 384, 386, 389, 390, 393, 399, 423, 511, 514, 515, 517, 550, 622, 631, 647
İbn Abbâs 155, 403
İbn Amr 650, 651
İbn Bişr 91, 650, 651
İbn Ebî Akîl 206, 261, 296
İbn Ebî Bekre 181, 182, 346, 347, 348, 357
İbn Ebî Müleyke 466, 559
İbn Ebî Sebre 273, 274, 275, 465, 466, 563, 564, 565, 568
İbn Ebî Usayfîr 245, 247, 267
İbn Ebî Zi'b 212, 367
İbn Ebi'z-Zinâd 207, 275, 586
İbn Hayyân 534, 544, 607, 608
İbn Hâzim 88, 89, 90, 174, 193, 194, 195, 196, 216, 339, 343, 428, 430, 431, 432
İbn Hazm 607, 608
İbn Hübeyre 195, 252, 322, 561, 650, 654, 656
İbn Hümmâm 43, 44
İbn İyâs 25, 42
İbn Kâhiliyye 86
İbn Kâmil 11, 12, 35, 39, 56, 57, 68, 72, 73, 74, 107, 108, 110, 144
İbn Kavân Adası 170, 436, 538
İbn Kays er-Rukayyât 177, 190, 448
İbn Mâlik 42, 44
İbn Ma'mer 167, 168, 169
İbn Maskale 384, 393
İbn Mercâne 99, 101
İbn Mervân 362, 638
İbn Mihnef 136, 225, 226, 229
İbn Muhammed 361, 363, 364, 365, 373, 375, 384, 388, 389, 394, 397, 401
İbn Mutî' 14, 15, 16, 17, 20, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 76, 80, 81, 82
İbn Ömer 126, 154, 212, 406, 598, 615
İbn Sa'd 68, 70, 204, 206, 207, 209, 446, 447, 581, 597, 598
İbn Saîd 144, 350
İbn Semüre 400, 419, 440
İbn Şeddâd 44, 58
İbn Şümeyt 42, 43, 44, 55, 58, 107, 108, 109, 110
İbn Talha 400, 405
İbn Ukaysır el-Has'amî 299, 320, 322, 323
İbnü'l-Dahhâk 607, 608
İbnü'l-Ehtem 181, 540, 555, 556, 557, 558

İbnü'l-Eş'as 274, 352, 354, 355, 362, 365, 366, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 401, 404, 407, 408, 409, 415, 417, 418, 431, 436, 443, 477
İbnü'l-Eşter 21, 22, 24, 25, 36, 37, 38, 43, 44, 50, 52, 54, 55, 57, 92, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 107, 124, 125, 137
İbnü'l-Hanefiyye 17, 18, 22, 51, 52, 53, 71, 81, 84, 85, 86, 87, 115, 154, 155
İbnü'l-Hür 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153
İbnü'l-Mahlûka 342, 343
İbnü'l-Mühelleb 405, 407, 478, 570, 579, 612
İbnü'z-Zübeyr 11, 13, 14, 15, 41, 45, 51, 77, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 95, 120, 122, 123, 124, 125, 128, 131, 132, 142, 147, 150, 154, 155, 163, 164, 165, 182, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 211, 223, 225, 424, 446, 450, 520
İbn Vers 83, 84
İbn Zerkā 152, 158, 160
İbn Zî Mürrân 252, 254
İbn Ziyâd 45, 50, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 145, 172, 436
İbrâhim b. el-Eşter 20, 21, 23, 24, 25, 26, 30, 32, 33, 35, 37, 43, 44, 50, 52, 53, 55, 91, 92, 96, 97, 98, 102, 103, 130, 137, 138, 141, 172, 173, 624
İbrâhim b. Muhammed b. Talha 12, 13, 14
İdrîs b. Hanzale 469, 566, 569, 590, 599
İlyon 561, 562
İmaret Evi 42, 534
İmrân b. Îsâm 442, 443
İsbehbaz 549, 565, 566, 567, 568, 571, 572, 573
İshak b. Abdullah 172, 204
İshak b. Îsâ 224, 276, 344, 346, 349, 355, 366, 382, 411, 415, 446, 447, 454, 461, 466, 469, 475, 493, 496, 512, 521, 523, 552, 559, 577, 578, 595, 597, 622
İshak b. Muhammed 52, 53, 214, 215, 333, 334
İshak b. Yahyâ 93, 203, 204, 495
İsmâil b. Nuaym 16, 82, 250
İsmâil b. Talha 94, 139, 175
İstahr 133, 185, 325, 346
İyâs b. Abdullah b. Amr 453, 510
İyâs b. Mudârib 14, 15, 23, 24
İyâz b. Ebî Lîne 248, 251, 252, 254
İyâz b. Himyân 361, 395

K

Ka'b b. Ebî Ka'b 24, 28, 51, 52, 53, 56
Ka'b b. Hâmid el-Absî 582, 583
Kâbe 12, 32, 154, 192, 208, 211, 439, 444, 466, 495, 621
Ka'b el-Eşkarî 328, 424, 499, 509
Kâbil 345, 397, 431, 488
Kabîsa 159, 230, 442
Kabîsa b. Abdurrahman 230, 239, 313
Kabîsa b. Vâlık 279, 283, 284
Kabîsa b. Züeyb 159, 198, 441, 495
Kâbul Şah 474, 483

Kādisiye 66, 75, 105, 110, 146, 260, 372
Kahtan 362, 381, 405, 551
Ka'kā' 314, 640
Kandâbîl 634, 635
Ka'neb 243, 265, 280, 287, 296, 297, 302, 309, 312
Kârzenc 655, 656
Kāsım 417, 463
Kāsım b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ûd 652, 654
Kāsım b. Muhammed 361, 400, 417, 455, 516
Kasrü'l-Bâhilî 641, 642, 646
Kāşân 316, 513, 514
Kaşgar 525, 528, 529
Katan b. Abdullah el-Hârisî 171, 173, 180
Katarî 141, 186, 191, 278, 325, 327, 328, 332, 333, 334, 335, 344
Katrâsâ 244, 250
Kays Aylân 45, 152, 153, 197, 547, 613
Kays b. Heysem 76, 77, 106, 111, 168, 173
Kays b. Saîd el-İclî 318, 319
Kays b. Sa'lebe 557, 612
Kays b. Tahfe 28, 43, 92
Kâzerûn 226, 330
Keftân 429, 432, 439, 453
Kelbiyye 158, 163
Kelb kabilesi 97, 157, 477, 630, 637
Kelvâzâ 280, 308
Kerh 136, 256, 409
Kesker 110, 149, 411
Keysân Ebû Amre 40, 107
Kınnesrîn 142, 522, 578
kilise 528, 605
Kinde 26, 46, 92, 113, 180, 214, 268, 272, 273, 274, 624, 635
Kinde Meydanı 24, 52, 117
Kirman 133, 134, 141, 301, 325, 327, 331, 332, 333, 347, 355, 363, 364, 394, 417, 454, 566, 618, 634
Kirmanî 170, 557
Kis 350, 351, 376, 380, 426, 427, 428, 434, 467, 468, 490, 491, 492, 513, 522, 568
Kisliler 352, 378
Kisrâ 173, 308, 362
Kisrâ b. Hürmüz 150, 576
Kostantiniye 552, 560, 561, 581
Kubâ' 77, 137
Kudâme 387, 435, 436
Kudâme b. Mâlik 17, 25
Kûfe 11, 13, 14, 17, 18, 21, 22, 23, 26, 33, 34, 35, 37, 39, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 54, 60, 63, 65, 68, 71, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 91, 99, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 115, 116, 119, 125, 127, 129, 130, 132, 133, 135, 137, 139, 142, 143, 147, 149, 150, 151, 155, 165, 171, 177, 178, 180, 182, 183, 185, 190, 195, 197, 210, 211, 212, 214, 215, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 230, 239, 242, 246, 247, 249, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 266, 267, 270, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 286, 287, 288, 289, 292, 294, 295, 296, 298, 305, 306, 308,

319, 323, 333, 344, 347, 349, 355, 367, 368, 369, 370, 371, 375, 382, 390, 391, 410, 412, 454, 462, 465, 475, 518, 521, 523, 541, 552, 560, 563, 565, 571, 585, 586, 608, 609, 611, 613, 616, 617, 618, 621, 622, 623, 624, 625, 633, 638, 652, 654
Kûfeliler 48, 53, 86, 103, 109, 111, 112, 116, 137, 140, 171, 188, 210, 212, 213, 214, 224, 226, 227, 228, 250, 251, 253, 261, 274, 278, 279, 286, 288, 334, 353, 371, 372, 391, 392, 423, 520, 565, 601, 609, 621, 628, 631
Kuhistan Merzübânı 487, 488, 490, 497
Kūmis 335, 438, 570
Kurayza 489, 501
Kureyş 70, 79, 95, 142, 156, 157, 160, 172, 174, 175, 177, 216, 310, 311, 337, 340, 367, 373, 375, 403, 442, 450, 535, 606, 613
Kurre b. Şerîk 469, 521, 552
Kuteybe 293, 294, 296, 384, 401, 405, 421, 422, 423, 441, 452, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 462, 464, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 477, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 513, 514, 521, 522, 525, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 557, 558, 570, 573, 600, 649, 655
Kutkutâne 257, 611, 612
Küleyb b. Halef 423, 452, 473, 497, 535, 537, 542, 549, 558, 566, 567, 590, 599, 600
Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî 375, 391
Kümeyt 460, 509, 533
Künâse 23, 25, 27, 31, 35, 36, 53, 55, 64, 92, 117
Kürtler 40, 314, 315, 319, 393, 475
Kürz 483, 486, 489
Küşmâhan 337, 522

L

Lahhâm Cerîr 31, 149, 290
Lâhiz b. Ḳureyz et-Temîmî 595
Lân 653
Lasaf suyu 305
Lasf 256
Leys b. Ebî Rukayye 198
Lihye 418
Lokmân b. Âd 543

M

Mağrib 124, 615
Mâh 144, 277
Mâh Dînâr 315, 316
Maksûre Kapısı 160, 163
Malatya 497, 577
Mâlik 113, 169, 609, 623
Mâlik b. Amr en-Nehdî 22, 57, 111
Mâlik b. Misma' 77, 78, 106, 111, 131, 142, 167, 171, 612, 613

Mâlik b. Münzir 106, 111, 613, 616
Matar 125, 298, 372
Matar b. et-Tev'em 168
Matar b. Nâciye 296, 370, 371
Mâverâünnehir 336, 376, 431, 438, 601
Mâzervasp 257, 277
Mâzin 646
Medain 40, 47, 50, 102, 119, 133, 134, 135, 136, 139, 143, 145, 149, 150, 234, 238, 242, 244, 245, 246, 247, 252, 254, 255, 256, 267, 268, 270, 277, 278, 281, 282, 286, 288, 307, 308, 312, 314, 370, 392
Medainî 169, 442, 448, 449
Medain Köprüsü 298
Medine 14, 83, 85, 91, 177, 182, 192, 195, 196, 206, 209, 211, 218, 219, 224, 276, 334, 344, 381, 445, 454, 455, 461, 465, 475, 494, 495, 511, 512, 514, 515, 517, 520, 521, 524, 533, 550, 552, 579, 586, 606, 607, 622, 653
Medineliler 46, 85, 214, 272, 462, 516, 613
Medînetü'r-Rızk 76, 77
Mehbezân Hamamı 58
Mehdî 21, 71, 201, 203, 454
Mekke 81, 83, 104, 132, 154, 165, 166, 174, 191, 192, 203, 206, 209, 211, 218, 350, 466, 475, 492, 496, 511, 514, 517, 520, 521, 552, 559, 562, 577, 586, 621, 622, 653
Merv 193, 194, 218, 337, 338, 340, 341, 343, 351, 357, 376, 378, 380, 381, 398, 400, 418, 425, 428, 436, 453, 458, 460, 465, 468, 471, 488, 491, 492, 498, 501, 509, 510, 514, 522, 529, 537, 539, 557, 572, 601
Mervân 45, 120, 163, 181, 199, 556, 649
Mervân b. Muhammed b. Mervân 276
Mervân b. Mühelleb 476, 556, 621, 626, 627, 636
Mervânoğulları 161, 163
Mervân yanlıları 171
Merve 207
Merverrûz 380, 381, 398, 423, 458, 474, 482, 509
Mervliler 195, 217, 337, 474
Meskin 171, 172, 173, 392, 397, 404, 409
Mesleme b. Abdülmelik 454, 457, 462, 467, 468, 482, 496, 497, 521, 552, 553, 560, 562, 586, 618, 622, 624, 634, 635, 638, 639, 650
Mesleme b. Muhârib 90, 167, 535, 547, 554
Mesleme Saîd b. Abdülazîz b. el-Hâris 594
Mezâr 107, 109, 128
Mezhic 42, 43, 46, 53, 92, 103, 143, 145, 153, 173, 178, 214, 222, 272, 278, 286, 362, 550, 551, 624, 637
Mısır 275, 418, 442, 443, 444, 446, 475, 521
Muâviye b. Yezîd 198, 568, 623, 633, 634

Mudar 53, 55, 57, 78, 79, 90, 177, 178, 194, 223, 351, 378, 407, 457, 540, 551, 614
Mufaddal 216, 380, 381, 398, 399, 422, 424, 425, 438, 440, 452, 475, 476, 590, 599, 631, 634, 636
Mufaddal b. Muhammed 193, 336, 345, 350, 356, 376, 378, 397, 413, 420, 424, 464, 543, 547, 549, 558
Mufaddal b. Mühelleb 419, 578, 624, 628, 631, 633
Muhalled 556, 557, 558, 563, 573, 589, 599
Muhalled b. Yezîd 557, 568, 572, 589
Muhallel b. Vâil 233, 247, 280, 284, 290, 302, 309
Muhammed b. Abdullah 433, 434
Muhammed b. Abdurrahman 215, 275, 284, 494, 563
Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays 118, 122, 129, 171, 174, 214, 283, 286
Muhammed b. Ali 22, 23, 86, 116, 154, 595
Muhammed b. Amr 612, 625, 632, 638
Muhammed b. Ebî Sebre 274, 564, 568
Muhammed b. el-Eş'as 41, 51, 75, 105, 106, 109, 111, 113, 116, 117, 129, 275, 364, 401, 517
Muhammed b. el-Hanefiyye 70, 86, 87
Muhammed b. es-Sâib 374, 390
Muhammed b. Haccâc 393
Muhammed b. Hafs b. Mûsâ b. Ubeydullah 294
Muhammed b. İshak b. Muhammed b. el-Eş'as 624, 634
Muhammed b. Kāsım 469, 513, 514, 525, 528
Muhammed b. Mervân 171, 173, 174, 175, 211, 218, 234, 235, 236, 373, 374, 390
Muhammed b. Mûsâ 259, 260, 265, 266, 267
Muhammed b. Mûsâ b. Talha 210, 259, 260, 263, 264, 265, 266
Muhammed b. Mühelleb 612, 613, 614, 625, 628, 630
Muhammed b. Müsennâ 456
Muhammed b. Ömer 132, 153, 165, 166, 172, 191, 192, 193, 203, 204, 206, 207, 209, 218, 350, 355, 386, 446, 447, 462, 463, 464, 465, 466, 469, 475, 482, 492, 493, 494, 495, 510, 511, 512, 514, 515, 516, 517, 524, 533, 560, 562, 581, 586, 597, 606, 622
Muhammed b. Sa'd 203, 204, 375, 391, 392, 399, 400, 597
Muhammed b. Umeyr 40, 55, 79, 138, 171, 180, 220
Muhammed b. Yezîd 444, 652
Muhammed b. Yûsuf 126, 526
Muhtâr 11, 12, 13, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 83, 84, 86, 92, 93, 95, 101, 102, 103, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 117,

118, 119, 121, 123, 128, 129, 130, 143, 144, 145, 175
Mukātil 185, 190, 303
Mukātil b. Hayyân 537, 572, 600
Mukātil b. Misma' 111, 170, 185, 186, 187
Munehhil b. Hâbis el-Abdî 361, 394
Murâd Meydanı 24, 29, 53
Murâd sahası 117
Mûsâ 104, 338, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 437, 439, 441
Mus'ab 105, 106, 107, 108, 112, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 139, 141, 145, 146, 147, 149, 151, 152, 155, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 182, 183, 185, 367, 447, 537
Mûsâ b. Abdullah 88, 337, 338, 343, 379, 399, 425, 431, 438, 440
Mûsâ b. Âmir 46, 49, 65, 68, 70, 80, 96
Mûsâ b. Âmir Ebü'l-Eş'ar 68, 95
Mûsâ b. Âmir el-Adevî 38, 48, 67
Mus'ab b. er-Rebî' el-Has'amî 199
Mus'ab b. ez-Zübeyr 14, 61, 63, 73, 82, 91, 103, 104, 105, 108, 115, 123, 130, 134, 136, 139, 156, 163, 165, 166, 177, 184, 191
Mus'ab b. Hassân 487
Mus'ab b. Hayyân 464, 537, 600
Mus'ab b. Sâbit 191, 193, 204, 206, 207
Mûsâ b. Nusayr 482, 496, 510, 511, 521, 524
Mûsâ b. Sivâr 287, 288
Mûsâ b. Vecîh 585, 588, 614
Mûsâ b. Ya'kūb 206, 463
Musâd 233, 241, 242, 247, 248, 249, 254, 262, 263, 272, 273, 291, 297
Musul 40, 41, 45, 46, 47, 96, 103, 130, 133, 141, 174, 230, 237, 239, 241, 269, 270, 373, 390, 622
Muşakkar 348
Muşakkar Kalesi 210
Mutahhar b. Hür 365, 366
Mutarrif 176, 280, 281, 288, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 344
Mutarrif b. Âmir b. Vâsile 318, 360
Mutarrif b. Mugīre 270, 277, 280, 288, 306, 307, 308, 309, 314, 319
Mühelleb ailesi 421, 424, 478, 633, 634, 635, 638
Mühelleb b. Ebî Sufre 105, 106, 130, 174, 184, 226, 345, 355, 380
Mühelleb b. İyâs 457, 459, 468, 469, 473, 486, 497, 499, 529
Mühezzeb 297
Mükrem b. Mutarrif 176
Müleyke 389, 416
Münâzir 242
Münkız el-Irâkî 515
Münteci' 640
Münzir b. Cârûd 186, 368
Münzir b. Cehm el-Esedî 204
Münzir b. Hassân 39, 129

Mürcie 626, 632
Mürre b. Atâ b. Ebi's-Sâib 399
Mürre b. Münkız 73
Mürre en-Nehaî 570
Mürsid 606
Müsâfir b. Saîd 70, 81, 111, 123
Müsennâ 76, 77
Müsennâ b. Abdullah 620
Müsennâ b. Muharribe 75, 76, 82
Müseyleme 538
Müseyyeb 643, 644, 645, 646
Müseyyeb b. Bişr 642
Müslim 151, 461, 487
Müslim b. Abdullah 41, 60, 61
Müslim b. Abdülmelik 617
Müslim b. Amr 147, 173, 503, 546

N

Nabatî 151, 170, 541, 648
Nâbi' b. Ziyâd 175, 176
Nâbiga el-Ca'dî 202
Nâciye bint Hânî b. Kabîsa 259
Nâciye b. Mersed el-Hadrâmî 260
Nadîr 489, 501
Nadr b. Sâlih 36, 37, 40, 50, 64, 91, 137, 246, 272, 309, 311, 314, 316, 319, 320, 322, 323
Nadr b. Süleyman 439, 440
Nâfi' 204, 207, 209, 468, 493, 598
Nasr b. Seyyâr 199, 453, 648
Necde 120, 154
Necde el-Harûrî 154, 155
Nehâr b. Tevsia 381, 467, 489, 509, 549, 558, 653
Nehd 42, 94
Nehrevan 244, 245, 250, 348
Nehşel b. Yezîd 505, 643
Nesef 434, 467, 468, 490, 491, 492, 513, 522, 568
Nîsâbûr 195, 217, 425, 510
Nîzek 413, 414, 431, 437, 456, 457, 458, 465, 472, 473, 474, 475, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489
Nuaym b. Hübeyre 30, 31
Nuaym b. Selâme 198
Nuaym b. Uleym 283, 284
Nûbehâr 453, 473
Nûh 338, 437, 441
Nuhayle 137, 146, 178, 625
Nûh b. Abdullah 433, 437
Nûmuşekes 460, 464, 465
Nusaybin 102, 103, 235

O-Ö

Osman 58, 131, 142, 183, 195, 197, 221, 223, 232, 267, 270, 271, 272, 304, 391, 438, 439, 440, 463, 495, 511, 515
Osman b. Abdullah 641, 642
Osman b. Amr b. Muhsan 557
Osman b. Bişr b. Muhtefiz 88
Osman b. Hayyân 511, 512, 514, 515, 516, 517, 521, 533, 653
Osman b. Katan 253, 259, 267, 268, 270, 272, 273, 276
Osman b. Mufaddal 563, 564, 636
Osman'ın kölesi Târık 182, 195, 209
Ömer 14, 15, 131, 133, 170, 197, 209, 231, 310, 463, 515, 576, 598, 600, 603, 609
Ömer b. Abdullah b. Ma'mer 133, 174
Ömer b. Abdurrahman 13, 14, 80, 81, 82
Ömer b. Abdülazîz 198, 199, 455, 461, 463, 464, 465, 466, 469, 475, 494, 496, 511,

512, 514, 524, 525, 526, 528, 559, 578, 581, 582, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 608, 611, 618, 620, 640
Ömer b. Ebi's-Salt 334, 404, 405, 406
Ömer b. Hübeyre 301, 319, 320, 321, 322, 553, 588, 650, 651, 652, 653, 654
Ömer b. Mûsâ 210, 400, 401, 406
Ömer b. Sa'd 55, 68, 69, 70, 71
Ömer b. Şebbe 104, 129, 167, 181, 266, 292, 294, 355, 418, 534, 553; 562
Ömer b. Ubeydullah 106, 108, 111, 112, 134, 149, 210, 266
Ömer b. Velîd 466, 496
Ömer b. Yezîd 638, 639

P

Posta Caddesi 289

R

Rahbe Meydanı 296, 297
Rakabe b. Hür 88, 89, 434, 437, 440
Râmhürmüz 186, 187, 222, 224, 225, 226, 328
Râmîsene 464, 467
Râşid b. İyâs 29, 30, 32, 33, 34
Râşid el-Müezzin 614
Rebîa 46, 53, 57, 64, 78, 79, 92, 102, 112, 153, 174, 214, 235, 272, 273, 284, 318, 431, 540, 551, 587, 613, 628, 631, 644, 651
Rebîa b. Mâcid 135
Rebîa b. Muhârik 47, 48, 49
Rebîa b. Nâcid 135
Rebîa b. Servân ed-Dabbî 53
Rebî' b. Arare el-Huşenî 199
Rebî' b. Yezîd 280, 309, 311, 316, 320, 322
Recâ 495, 582, 584
Recâ b. Hayve 172, 198, 495, 581
Resle 653
Revva' bint İyâs 135
Rey 180, 188, 189, 318, 319, 323, 333, 334, 384, 401, 404, 405, 433, 454, 563, 577
Reyliler 317, 319
Rifâa b. Kumâme 115
Rifâa b. Şeddâd 13, 54, 58
Rum diyarı 304, 454, 457, 464, 467, 496, 497, 512, 521, 522, 552, 553, 577, 585, 651, 653
Rumlar 166, 211, 218, 347, 469, 561
Rustakbaz 225, 475
Rutbîl 347, 348, 349, 352, 354, 355, 359, 362, 395, 396, 397, 405, 415, 416, 417, 418, 496, 517, 636

S-Ş

Sâbât 52, 53, 102, 135, 282
Sâbit 254, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 438, 440, 629, 630, 631, 655
Sâbit b. Kutbe 339, 340, 379
Sâbûr 133, 185, 226, 230, 325, 328, 393
Sa'd 169, 399, 546, 590
Sa'd b. Huzeyfe 11, 40, 41
Sâib b. Mâlik 13, 15, 22, 67, 69, 102, 111, 119

Saîd 252, 254, 255, 640, 648, 649
Saîd b. Abdurrahman b. Sâbit 126
Sakr b. Hâtim 233
Sâlih 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 297, 502, 534, 537, 544, 553, 554
Sâlih b. Abdurrahman 534, 552, 553, 555
Sâlih b. Cübeyr el-Gassânî 199
Sâlih b. Heysem 200
Sâlih b. Keysân 275, 386, 464, 465, 466, 494
Sâlih b. Mes'ûd 84, 85
Sâlih b. Mihrâk 136, 186
Sâlih b. Müserrih 230, 233, 234, 236, 237, 239, 240, 242, 297
Sâlih b. Müslim 453, 490, 502, 506
Sâlih b. Tarîf 591
Sâlih Ebû Bekir 136
Sâlim b. Abdullah b. Ömer 455
Sâlim el-Eftas 520, 598
Sâlim Meydanı 24
Sâmân 316
Sarât 137, 138, 267, 281, 287
Sârim 321
Sarsar Nehri 147
Sa'saa 357, 358, 537
Sâtîdemâ 61, 240, 241
Sebeha 24, 27, 28, 33, 34, 35, 53, 58, 76, 116, 117, 253, 258, 277, 289, 293, 296, 316, 318
Sebeîler 31, 52, 94
Sebel 439, 487
Sebî' 92, 137
Sebî' Meydanı 23, 29, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 62, 64, 65, 72, 117
Sebl 350, 351, 431
Sebre b. Abdurrahman 288, 289, 308, 313, 625
Selâme 239, 240
Semerkant 426, 499, 500, 505, 507, 508, 509, 510, 528, 537, 568, 600, 639, 641, 642, 645, 648, 653
Semûd 223, 258, 508, 624
Serahs 217, 474, 482
Sevâd 50, 123, 143, 144, 145, 150, 375
Sevr b. Yezîd 206, 462, 560
Sevre b. Ebcer 242, 243, 244, 245, 246, 334
Sevvâr 400, 432, 487
Seyf b. Bişr el-İclî 361, 394
Seyf b. Hânî el-Hemdânî 625, 628
Seyf b. Hânî el-Murâdî 146
Sıffîn 112, 348
Sicistan 219, 259, 260, 265, 266, 339, 341, 344, 345, 346, 347, 349, 352, 353, 354, 355, 357, 361, 362, 363, 364, 370, 393, 394, 396, 397, 405, 417, 492, 496, 500, 594
Si'r b. Ebî Si'r 17, 30, 46, 48, 64, 66
Si'r el-Hanefî 17, 31, 66
siyerciler 352, 523, 588
Soğd 351, 426, 439, 467, 491, 492, 500, 501, 505, 513, 533, 639, 642, 646, 647
Soğd emîrliği 641
Soğdlar 336, 338, 426, 439, 458, 465, 470, 472, 491, 498, 499, 501, 502, 503, 504, 506, 507, 509, 533, 600, 639, 640, 641, 648, 649, 655, 656
Sol 565, 567, 568, 569, 570
Solu 486, 489

Sûlâf 141, 184
Sumeydi' 616, 626, 629, 630
Sûrâ 47, 54, 150, 287, 623
Süfyân 115, 243, 302, 304, 335, 336, 403, 605
Süfyân b. Abdullah el-Kindî 552, 577
Süfyân b. Ebi'l-Âliyye 241, 242, 243
Süfyân b. Ebred 157, 278, 286, 287, 288, 301, 302, 333, 334, 335, 368, 389, 393
Süfyân b. Leylâ 25
Süfyân b. Safvân el-Has'amî 564
Süfyân b. Süleyman 477
Süfyân b. Yezîd b. el-Muğaffel 97, 100, 102
Süfyân Ebi'l-Âliyye 242
Sühaym b. Hafs 579
Süleym 195, 457, 484, 485, 486
Süleyman 198, 445, 478, 479, 480, 481, 526, 527, 528, 534, 535, 536, 537, 548, 551, 553, 554, 555, 557, 558, 560, 561, 562, 584, 600, 601, 624
Süleyman b. Abdülmelik 355, 366, 475, 477, 479, 480, 533, 535, 548, 552, 553, 554, 559, 560, 562, 565, 570, 576, 578, 579, 581, 588
Süleyman b. Ebî Râşid 67, 416
Süleyman b. Ebi's-Serî 600, 642
Süleyman b. Habîb 521, 579
Süleyman b. Huzeyfe b. Hilâl b. Mâlik 280, 309
Süleyman b. Kesîr 452, 554, 567, 595
Süleyman b. Sa'd 198, 199
Süleyman b. Sahr el-Müzenî 320, 322
Süleyman b. Surad 11, 76
Süleym b. Yezîd el-Kindî 111, 113
Süleym en-Nâsıh 456, 459, 484
Sürâka b. Mirdâs 59, 62, 63, 103, 136, 229
Süveydâ 494, 512
Süveyd b. Abdurrahman 25, 27, 36, 253, 314, 323
Süveyd b. Sirhân es-Sekafî 316, 323
Süveyd b. Süleym 243, 247, 257, 262, 263, 272, 273, 284, 290, 291, 300, 308, 309, 310
Şa'bî 20, 21, 78, 102, 103, 104, 383, 401, 402, 622
Şâkir 28, 54, 95, 118, 144, 145
Şâkirî 144
Şam 45, 104, 120, 124, 125, 142, 166, 167, 172, 182, 192, 275, 279, 281, 305, 372, 375, 447, 477, 488, 508, 513, 515, 521, 548, 551, 554, 563, 614, 632, 650
Şamlılar 82, 92, 94, 101, 103, 122, 123, 124, 125, 172, 173, 177, 191, 204, 207, 278, 280, 281, 289, 290, 291, 294, 303, 304, 319, 333, 347, 364, 367, 370, 373, 382, 384, 385, 386, 389, 391, 393, 394, 396, 404, 409, 410, 444, 475, 514, 524, 539, 558, 560, 570, 586, 602, 613, 614, 615, 621, 623, 626, 628, 629, 630
Şaş 502, 507, 513, 514, 522
Şebes b. Rib'î 24, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 36, 51, 53, 54, 55, 57, 94, 103, 105, 137, 138

Şebes Mescidi 30, 291
Şebîb 228, 230, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 304, 306, 308, 309, 310, 316, 344
Şemir b. Zilcevşen 24, 35, 51, 53, 54, 60, 61
Şevzeb 587, 608, 609, 610
Şez 487, 488
Şia 12, 19, 71, 72, 81, 115
Şibâm 29, 55, 57, 64, 94, 95, 118
Şiiler 11, 13, 72, 115
Şu'be 89, 506
Şu'be b. Zahîr 88, 89, 506, 542
Şu'be b. Züheyr 639, 641, 642, 647
Şukrân 486, 489
Şûmân 424, 425, 452, 453, 456, 490, 491, 492
şûrâ 310, 311, 313
Şürahbîl b. Ebî Avn 154, 212, 447
Şürahbîl b. Zilkelâ' 99, 102
Şüreyh 41, 165, 211, 224, 276, 347, 348, 349

T

Taberistan 241, 328, 333, 336, 563, 565, 566, 567, 568, 570, 571, 573, 576
Taberistanlılar 565, 573
Tâif 169, 170, 192, 475, 653
Talha b. Dâvûd el-Hadrâmî 552, 559
Tarhûn 426, 427, 431, 432, 434, 436, 437, 438, 439, 472, 473, 491, 492, 501, 507
Târık b. Amr 182, 192, 195, 207, 209, 211, 385, 496
Tay 144, 339
Taybe 512
Temîm 46, 92, 112, 152, 169, 171, 177, 214, 216, 272, 285, 431, 539, 540, 551, 613, 616, 623, 624, 635, 645
Tikrît 41, 46, 148, 149, 246
Tirmiz 194, 337, 425, 427, 428, 431, 433, 434, 439, 441, 453, 465
Tirmizliler 427, 428
Tohâristan 218, 336, 453, 473, 475
Tufeyl b. Âmir b. Vâsile 86, 320, 322, 332, 368
Tufeyl b. Ca'de 93, 95
Tufeyl b. Lakīt 96, 97
Tufeyl b. Mirdâs 88, 452, 459, 490, 497, 535, 554, 566, 567, 600
Türkler 109, 348, 377, 378, 427, 428, 429, 432, 438, 439, 459, 465, 468, 470, 482, 485, 489, 499, 507, 509, 563, 564, 567, 568, 575, 585, 620, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 653, 655
Tüster 365, 366, 374

U-Ü

Ubeyd 115, 416, 417, 421
Ubeyd b. Ebî Sübey' 416, 417

Ubeyd b. Mevheb 367, 421
Ubeyde b. Hilâl 139, 335, 344
Ubeydullah 45, 132, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 169, 175, 176, 348
Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe 195, 455, 463
Ubeydullah b. Abdurrahman 392, 396, 397, 398, 400
Ubeydullah b. Ebî Bekre 168, 169, 181, 182, 345, 347, 355, 456
Ubeydullah b. Hür 117, 118, 142, 143, 145, 147, 150, 151
Ubeydullah b. Ma'mer 130, 400
Ubeydullah b. Mercâne 99, 102
Ubeydullah b. Ziyâd 45, 46, 47, 49, 50, 91, 94, 96, 98, 101, 102, 103, 124, 142, 168, 175, 201
Ukbe b. Abdülgāfir 366, 368
Umâre 37, 417, 418
Umâre b. Temîm 375, 393, 396, 408, 416, 417
Umeyr 97, 153
Umeyr b. Dâbi' 222, 223
Umeyr b. Hubâb 96, 97, 99, 100, 101
Ummân 616, 629
Umrân b. Âmir b. Misma' 612, 613
Ureyne 40, 107
Urve 176, 258
Urve b. ez-Zübeyr 455, 520
Urve b. Mugīre b. Şu'be 171, 257, 290
Uryân 68, 69, 632
Uzeyb 372, 611
Übülle 616, 627
Ümeyye 176, 201, 216, 217, 218, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 346, 428, 430, 538
Ümeyye b. Abdullah 191, 210, 217, 224, 276, 336, 344, 345, 349, 356
Ümmü'l-Benîn 163, 524, 526, 527
Ümmü'l-Hakem bint Ebî Süfyân 198
Ümmü Mugīre bint Mugīre b. Hâlid b. el-Âs 448
Ümmü Osman 266
Ümmü Sâbit bint Semüre b. Cündeb 75, 119, 125
Ümmü Seleme 143, 200
Ümmü Tevbe 143, 144

V

Vaddâh 553, 627, 628
Vaddâhiye 553, 627
Vâdi'l-Kurâ 80, 82, 83
Vâdi's-Sibâ' 372
Vâfid b. Ebî Yâsir 104
Vâkıdî 176, 182, 184, 209, 211, 212, 275, 276, 350, 359, 367, 381, 394, 441, 446, 447, 448, 451, 455, 468, 496, 512, 521, 522, 523, 533, 552, 553, 559, 563, 586, 595, 597, 606, 652, 653
Vâlibî 29, 32, 204, 462
Vâsıl b. el-Hâris es-Sekûnî 248, 273
Vâsıl b. Tayle el-Anberî 440
Vâsıt 110, 153, 200, 405, 410, 411, 420, 553, 556, 588, 621, 622, 629, 631, 633
Vekî' 470, 540, 541, 542, 543, 544, 547, 548, 549, 552, 557, 590
Vekî' b. Ebî Sûd 555, 556
Vekî' b. Hassân 590
Vekî' b. Umeyre el-Kurey'î 194

Ve'lân 460, 461
Velîd b. Abdülmelik 160, 162, 346, 445, 451, 454, 462, 463, 468, 469, 475, 477, 481, 492, 493, 495, 512, 514, 523, 534, 535, 558
Velîd b. Hişâm el-Muaytî 513, 588
Verdân Huzâh 467, 468, 469, 470
Verd b. Felak el-Anberî 91
vergi 257, 354, 398
Verkā b. Âzib el-Esedî 46, 47, 48, 49, 102
Verkā b. Nasr el-Bâhilî 542, 640
Verrâd 76, 77
Vicâh 573, 574
Vidâ' b. Humeyd 634, 635, 636
Vilayet Konağı 614, 615

Y

Yahyâ b. Ebî Îsâ 12, 24, 115
Yahyâ b. Hakem 219, 224, 276, 347, 382
Yahyâ b. Hâlid 203, 503
Yahyâ b. Saîd 159, 160, 161, 162, 163, 174, 178
Yemâme 120, 211, 357
Yemen 211, 385, 431, 526, 527, 651
Yemenliler 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 64, 198, 405, 509
Yezîd b. Abdülmelik 199, 466, 582, 596, 597, 603, 606, 611, 613, 617, 618, 622, 630, 632, 636, 638, 652, 654
Yezîd b. Âtike 650, 653
Yezîd b. Ebî Kebşe 421, 513, 523
Yezîd b. Ebî Müslim 401, 523, 534, 651, 652
Yezîd b. Ebî Ziyâd 280, 309, 311, 315, 316, 321, 518
Yezîd b. el-Hâris 12, 24, 31, 33, 34, 36, 59, 64, 138, 149
Yezîd b. Enes 11, 13, 15, 19, 20, 22, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50
Yezîd b. Hüzeyl 435, 436, 437
Yezîd b. Muâviye 142, 406
Yezîd b. Mühelleb 350, 378, 381, 396, 397, 398, 400, 404, 405, 414, 419, 420, 421, 423, 424, 430, 431, 454, 475, 477, 478, 481, 534, 535, 536, 546, 547, 552, 553, 554, 555, 557, 558, 560, 563, 567, 569, 570, 572, 576, 577, 579, 585, 588, 589, 590, 594, 596, 597, 599, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 622, 623, 626, 627, 628, 630, 632, 635, 636, 637, 638, 640
Yezîd b. Rüeym 12, 59, 180
Yûnus b. Ebî İshak 60, 62, 137, 138, 212, 345, 354, 370, 371, 457, 513
Yûnus b. İmrân 86, 87
Yûnus b. İshak 54, 352
Yûsuf b. Yezîd 228, 306, 325

Z

Zabyân b. Umâre 70, 86, 87
Zahr b. Kays 24, 26, 27, 52, 53, 56, 58, 117, 118, 168, 171, 214, 260, 261, 574
Zâide b. Kudâme 15, 16, 81, 175, 259, 261, 262, 263, 264
Zâviye 365, 374
Zemm 458, 460, 467
Zerenc 362, 394

Zerkā 374
zimmet ehli 591, 644, 651
Zirbi 12, 60
Ziyâd b. Abdullah 235
Ziyâd b. Amr 77, 78, 106, 111, 170, 175, 260, 262, 263
Ziyâd b. Amr el-Atekî 77, 262, 301
Ziyâd b. Cerîr 419, 454, 462, 475, 521
Zübeyr 141, 183, 199, 208, 209, 488, 493
Zübeyr ailesi 124, 424
Zübeyr b. Mâhûz 133, 134, 141
Züfer b. el-Hâris 152, 153, 156
Züheyr 88, 89, 90, 91, 254, 435, 436, 506, 546, 630, 631, 632
Züheyr b. Ebred 156, 157, 160
Züheyr b. Hayyân 506
Züheyr b. Hüneyd 193, 554
Züheyr b. Seleme el-Ezdî 629
Züheyr b. Züeyb 88, 90, 91
Zühre b. Haviyye 276, 277, 279, 284, 285
Zührî 523
Zülhuleyfe 466
Zü'l-İsbu' 179
Zülkarneyn 552
Zülkatîfe 612
Zür'a b. Alkame 425, 427, 440
Zürâre 253, 289, 295, 646
Zürâre b. Evfâ 224, 276
Züreyr 217

İBN CERÎR ET-TABERÎ

Târihu't-Taberî -6-

Mancınıkla atış yapıldığını gördüm. Derken gök gürledi ve şimşek çaktı. Gök gürültüsü ve şimşek çakmasının sesi taşların sesini bastırdı. Şamlılar bunu manidar buldular ve mancınık atışlarını durdurdular. Bunun üzerine Haccâc Yemeni kumaştan olan abasını kaldırarak kemerine bağlayıp mancınığın taşını bizzat kaldırarak yerleştirdi ve atın, dedi ve onlarla birlikte attı. Ertesi gün sabah vakti peş peşe yıldırım düştü ve askerlerinden on ikisini çarparak öldürdü. Bunun üzerine Şamlıların morali bozuldu. Haccâc: "Ey Haccac: Şamlılar! Bunu garipsemeyin. Ben Tihâme'nin evladıyım. Bunlar Tihâme'nin yıldırımlarıdır. Bu zafer gerçekleşmek üzeredir. Müjdeler olsun. Sizin başınıza gelen onların da başına gelir," dedi. Ertesi gün yine yıldırım düştü ve İbnü'z-Zübeyr'in bazı adamlarına çarptı. Haccâc: "Görüyorsunuz onlar da çarpılıyor. Sizler doğru yoldasınız. Asıl onlar hak yolunda değiller," dedi. Savaş Haccâc ile İbnü'z-Zübeyr arasında devam etti. Ancak İbnü'z-Zübeyr'in adamları dağıldılar ve Mekkeliler Haccâc'dan aman dilemek için çıktılar.

ANKARA OKULU YAYINLARI